ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 26 (1971)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1975

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 26 (1971)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1975

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 2.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Βόλου, Μουσεῖον Ἁλμυροῦ, Μουσεῖον Λαρίσης. Ἐργασίαι συντηρήσεως μνημείων: Ἀκρόπολις Σέσκλου. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι: Ἀρχαία Δημητριάς, Σέσκλον, Ἅγιος Πέτρος (Κυρὰ-Παναγιά), Ἁλόννησος (Μικρὸ Κοκκινόκαστρο, Καστράκι) (Σχέδ. 1-9· Πίν. 257-262) ..... Σελ. 291-300

Ἀνασκαφὴ ἐπὶ τοῦ λόφου «Φρούριον» Λαρίσης. Τυχαῖα εὑρήματα - Περισυλλογαὶ - Παράδοσις ἀρχαίων: Λάρισα, Κραννών, Φάρσαλα (Σχέδ. 1· Πίν. 263-271) ..... » 300-304

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ἀναστηλώσεις - Ἐργασίαι συντηρήσεως (Νέα Ἀγχίαλος - Χριστιανικαὶ Φθιώτιδες Θῆβαι, Οἰκία Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη ἐν Σκιάθῳ, Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος Ἁγιᾶς, Μονὴ Ἁγίων Θεοδώρων Ραψάνης, Μονὴ Ὀλυμπιωτίσσης, Γέφυρα Ἐλασσόνος, Ναὸς Μεταμορφώσεως Δολίχης, Μονὴ Ρεντίνης, Φρούριον Φαναρίου, Πόρτα-Παναγιά, Μετέωρα). Καταγραφαὶ μνημείων καὶ εἰκόνων: Νομὸς Λαρίσης (Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Μελιβοίας, Ἀσκητήριον τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Μελιβοίας, Μονὴ Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς, Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς), Νομὸς Μαγνησίας (Ἀναύρα, (Ἁγία Παρασκευή, Ἅγιος Ἀθανάσιος), Νομὸς Τρικάλων: Ζάρκον (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου), Παναγίτσα (Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς), Ἀχλαδοχώριον (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου). Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι (Λάρισα, Ἀϊδίνιον) (Σχέδ. 1-5· Πίν. 272-286) ..... » 305-313

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καρπενήσιον, Χωρίον Ἁγία Τριάς, Ἐπισκοπή, Νεράιδα (Πίν. 287) ..... » 314

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ναύπακτος, Μάστρον, Οἰνιάδαι, Ἀστακός, Καραϊσκάκης, Χρυσοβίτσα, Ἀγρίνιον, Μεγάλη Χώρα, Στράτος, Δρυμός, Ἀνακτόριον, Πάλαιρος, Κεχρινιά, Χαλκιόπουλοι, Ἁλίκυρνα, Πλευρών. Μεσαιωνικὸν Εὕρημα Ναυπάκτου (Σχέδ. 1-7· Πίν. 288-303) .. » 315-328

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Φρούριον Ναυπάκτου (Πίν. 304) ..... » 329

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Ἰωαννίνων, Μουσεῖον Νικοπόλεως. Ἀνασκαφαὶ - Εὑρήματα - Περιοδεῖαι: Νομὸς Ἄρτης (Ἄρτα, Διχομοίριον Ἄρτης), Νομὸς Θεσπρωτίας (Γαρδίκιον Παραμυθιᾶς, Φασκομηλιὰ Ἡγουμενίτσας, Πολυνέρι Ἀργυροτόπου (Κούτσι), Νομὸς Ἰωαννίνων (Βίτσα Ζαγορίου, Κτίσματα Πωγωνίου, Καταμάχη Λάκκας Σουλίου), Νομὸς Πρεβέζης (Μιχαλίτσι, Νικόπολις, Παναγιά). Ἀναστηλώσεις (Ὠδεῖον

Νικοπόλεως). Ἀρχαῖα διατηρούμενα ἐν καταχώσει (Ἄρτα, πλατεῖα Ζέρβα) (Πίν. 305 - 316) ..... Σελ. 330-337

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι. Στερέωσις μνημείων (Φρούριον Ἰωαννίνων, Φετιχὲ Τζαμί, Μονὴ τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ντίλιου, Βυζαντινὸς ναὸς Ταξιαρχῶν Κωνστάνιανης Δωδώνης, Ναὸς Παντανάσσης Φιλιππιάδος, Μονὴ Κάτω Παναγιᾶς Ἄρτης, Ναὸς Ἐλεούσης Ἄρτης, Ναὸς Ἁγίου Λουκᾶ Ἄρτης, Τουρκικὸν τέμενος Κονίτσης). Συντήρησις τοιχογραφιῶν. Καθαρισμὸς μνημείων (Πίν. 317 - 329) ..... » 338-343

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Μουσεῖα καὶ Συλλογαί (Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κερκύρας, Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον Κερκύρας, Ἰδιωτικὴ συλλογὴ Ἐ. Χρυσολούρη ἐν Κερκύρᾳ, Μουσεῖον Ἰθάκης, Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λευκάδος). Ἐργασίαι στερεώσεως - Διαμόρφωσις καὶ καθαρισμὸς χώρων. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι καὶ περισυλλογαί: Κέρκυρα (Κασσιόπη, Παλαιόπολις, Λευκάμμη), Ἰθάκη, Λευκάς (Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν, Αὐτάντζες, Μέγας Βάτος Καρυωτῶν) (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 330 - 337) ..... » 344-355
Κέρκυρα (Ἁγία Εὐφημία), Λευκάς (Αὐτάντζες Καρυωτῶν, Καλκάνη Καρυωτῶν, Μέγας Βάτος Καρυωτῶν) (Σχέδ. 4· Πίν. 338) ..... » 355-358

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Κερκύρας). Στερέωσις μνημείων (Ναὸς Παντοκράτορος Κερκύρας, Βυζαντινὸν φρούριον Γαρδικίου Κερκύρας, Κωδωνοστάσιον μονῆς Κομπιτσίου Κερκύρας, Φρούριον Ζακύνθου, Μονὴ Ἁγίου Ἀνδρέου Περατάτων Κεφαλληνίας, Κωδωνοστάσιον ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἄσσου Κεφαλληνίας, Ἠρειπωμένοι ναοὶ Ἁγίου Στεφάνου καὶ Ἁγίας Μαρίνης Ὀζιᾶς Παξῶν). Συντήρησις τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων. Καταγραφὴ εἰκόνων (Πίν. 339 - 349) ..... » 359-363

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, Μουσεῖον καὶ ἀρχαιολογικὸς χῶρος Πέλλης, Μουσεῖον Κιλκὶς-Μουσεῖον Πολυγύρου). Στερέωσις μνημείων: Θεσσαλονίκη (Ἀρχαία Ἀγορά (πλατεῖα Δικαστηρίων), Γαλεριανὸν Συγκρότημα (πλατεῖα Ναυαρίνου), Ὁδὸς Δημ. Γούναρη, Πλατεῖα Συντριβανίου-Ἀνασκαφὴ τείχους, Οἰκόπεδον Ἐγνατίας ὁδοῦ 94, Οἰκόπεδον ὁδοῦ Ἀθηνᾶς 17, Οἰκόπεδον ὁδοῦ Ὀλύμπου 138, Οἰκόπεδον ὁδοῦ Ἴωνος Δραγούμη 59, Οἰκόπεδα ὁδῶν Σωκράτους 48, Ἁγίου Δημητρίου 124 καὶ Ἰουλιανοῦ 15). Νεκροταφεῖον Ἱερισσοῦ (Ἀρχαίας Ἀκάνθου). Τυχαῖα εὑρήματα (Θεσσαλονίκη, Δερβένι, Σοχός, Δρυμός, Γιαννιτσὰ Ν. Πέλλης, Κρήνη Χαλκιδικῆς, Ἄθυτος-Ἀρχαία Ἄφυτις Χαλκιδικῆς, Βραστὰ Χαλκιδικῆς (Σχέδ. 1 - 13· Πίν. 350 - 396) ..... » 364-396
Πέλλα (Σχέδ. 1 - 2) ..... » 396-400
Ἀνασκαφὴ Δίου (Σχέδ. 1· Πίν. 397 - 399) ..... » 400-402

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Νομὸς Ἡμαθίας: Βέροια (Μουσεῖον, Ἀνασκαφαὶ οἰκοπέδων: Προαύλιον Γυμνασίου Ἀρρένων, Οἰκόπεδον Κιοσέογλου (Ο.Τ. 152), Οἰκόπεδον Δημητριάδη (Ο.Τ. 130), Οἰκόπεδον Σ. Ἰωαννίδη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐδέσσης (Ο.Τ. 217). Περισυλλογὴ ἀρχαίων. Ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως μνημείων (Τείχη Βεροίας, Βεργίνα (Ἀνάκτορον, Τάφος Κ. Ρωμαίου), Περιοχὴ Λευκαδίων (Μακεδονικὸς τάφος Kinch), Λευκάδια, Μέση, Ἐπισκοπή (Βεροίας), Κοπανός, Βεργίνα (Χῶρος προϊστορικοῦ νεκροταφείου). Νομὸς Κοζάνης: Ἐξοχή, Ἐλάτη. Νομὸς Γρεβενῶν: Σπήλαιον, Κηπουρεῖον. Νομὸς Φλωρίνης: Φλώρινα (Μουσεῖον Φλωρίνης), Παπάγιαννη (Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 400 - 406) ..... » 403-411
Ἀνασκαφὴ Βεργίνης (Α΄. Τὸ ἀνάκτορον, Β΄. Τὸ προϊστορικὸν νεκροταφεῖον) ..... » 411-412

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Νομὸς Καβάλας: Καβάλα (Μουσεῖον, Ἀρχαία Ἀντισάρα), Φίλιπποι (Μουσεῖον, Ὀκτάγωνον, Ἀρχαία νεκρόπολις), Παράδεισος (Ἀρχαία Τόπειρος), Θάσος (Λιμήν, Θεολόγος, Ποτὸς-Λόφος Ἁγίου Ἀντωνίου). Νομὸς Σερρῶν : Σέρραι, Ἑπτάμυλοι, Ἀμφίπολις (Νεκρόπολις, Τομεὺς παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, Τυχαῖα εὑρήματα), Ἀηδονοχώριον (Περιοχὴ ἀρχαίας πόλεως, Ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον). Νομὸς Ξάνθης: Ἄβδηρα (Ἀρχαία πόλις, Νεκρόπολις, Τυχαῖα εὑρήματα). Νομὸς Δράμας: Δράμα, Σιταγροί, (Πίν. 407 - 416) ..... Σελ. 413-419

Activities at Sitagroi ..... » 419-420

Clean-up operations near the lion of Amphipolis (Pl. 417) ..... » 420-421

Thasos (Pl. 418) ..... » 421

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Νομὸς Ροδόπης: Κομοτηνή (Νέον Μουσεῖον, Βυζαντινὸν φρούριον, Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου), Μαρώνεια, Προϊστορικὰ εὑρήματα (Προσκυνηταί, Κρωβύλη, Μαρώνεια, Βέννα, Μοιράνα), Ξυλαγανή, Παγούρια. Νομὸς Ἔβρου: Ἀλεξανδρούπολις, Μεσημβρία, Δίκαια, Σαμοθράκη, Διδυμότειχον, Δορίσκος (Σχέδ. 1 - 11· Πίν. 419 - 435) ..... » 422-440

Excavations in Samothrace (Propylon of Ptolemy, Eastern Hill, Western Hill, Stoa, Chance Finds) (Pls. 436 - 438) ..... » 440-443

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως: Θεσσαλονίκη (Βυζαντινὰ τείχη, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου (Ροτόντα), Ναὸς Παναγίας Χαλκέων, Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων), Βέροια (Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μικρός, Ἅγιος Νικόλαος ἐνορίας Ἁγίου Ἀντωνίου, Παναγία Γοργοεπήκοος, Τουρκικὸς λουτρών), Ἅγιον Ὄρος (Σκήτη Τιμίου Προδρόμου (μονῆς Μεγ. Λαύρας), Μονὴ Σταυρονικήτα, Βιβλιοθήκη-Σκευοφυλάκιον μονῆς Χελανδαρίου, Μονὴ Βατοπεδίου), Σιάτιστα (Ἀρχοντικὸν Νερατζοπούλου, Ἀρχοντικὸν Μανούση), Καβάλα (Μεσαιωνικὸν ὑδραγωγεῖον), Φίλιπποι, Σέρραι, Κομοτηνή (Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου). Διαμορφώσεις χώρων: Φίλιπποι (Βυζαντινὸς ναὸς Βιστονίδος). Ἀνασκαφαί (Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης). Συντήρησις τοιχογραφιῶν, εἰκόνων, ψηφιδωτῶν (Πίν. 439 - 446) ..... » 444-447

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μουσεῖον Μυτιλήνης (Τυχαῖα εὑρήματα). Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Μυτιλήνη (Οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ΟΤΕ, Προσφυγικὸς Συνοικισμός.- Ὁδὸς Κυδωνιῶν, Θέσις Κουρτζῆ-Οἰκόπεδον ΔΕΗ, Ὁδὸς Ἁγ. Θεράποντος- Οἰκόπεδον Ἀντ. Ἁρμάδα). Περιοδεῖαι - Ἐπισημάνσεις ἀρχαίων (Νάπη (πρὸ̓ην Κλομιδάδος), Κλοπεδή, Θερμή, Λισβόρι, Ἵππειος, Ἁγία Παρασκευή, Ἁγιάσος). Λῆμνος (Κοντοπούλιον, Μύρινα) (Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 447-461) » 448-458

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι. Ἀνασκαφαί (Οἰκόπεδον Κωνστ. Σπαχῆ, Οἰκόπεδον Ἄρη Ψιλοβίκου). Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Σχέδ. 1· Πίν. 462 - 466) ..... » 459-462

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Δῆλος, Μύκονος, Τῆνος, Νάξος, Ἀμοργός, Κέα. Ἀνασκαφαί (Δονοῦσα, Ἄνω Κουφονήσι) (Πίν. 467 - 479) ..... » 463-467

The Season's Work at Ayia Irini in Keos (Plan 1; Pls. 480 - 483) ..... » 467-471

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Κυκλάδες: Θήρα (Ἐπισκοπὴ Σαντορίνης), Νάξος (Ἅγιος Ἀρτέμιος Σαγκρίου, Παναγία Ἀρκουλιώτισσα, Μονὴ Ἁγίου Δημητρίου Κυνιδάρου, Παναγία Δροσιανή, Πρωτόθρο-

νος). Φορηταὶ εἰκόνες: Νάξος, Μῆλος, Πάρος (Ναὸς Πρωτορίων), Ἄνδρος (Ταξιάρχης Μεσαριᾶς), Κύθνος (Προφήτης Ἠλίας, Ταξιάρχης Χώρας) (Σχέδ. 1-4· Πίν. 484-502) ..... Σελ. 472-484
Νῆσοι Αἰγαίου: Σάμος (Πύργος Λογοθέτου) Χίος (Φρούριον Χίου, Παλάτιον Γιουστινιάνι, Νέα Μονή, Ἡ κρήνη τῆς Νέας Μονῆς) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 503-506) ..... » 484-490

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖα καὶ Συλλογαί. Ἀνασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων. Στερέωσις ἀρχαιολογικῶν χώρων. Ἀνασκαφαί (Λύττος, Ἀφρατί, Γοῦβες, Ἅγιοι Δέκα, Ἀρχάνες). Παράδοσις ἀρχαίων (Σχέδ. 1-3· Πίν. 507-517) ..... » 491-501
Excavation in the Neolithic Settlement at Knossos (West Court, Central Court, Peripheral Soundings, Personnel and Acknowledgements) (Plan 1) ..... » 501-504
Excavations at Pyrgos, Myrtos (Aims of Excavation, The West Slope, The East Slope, The Summit Platform, Other Work) (Plan 1; Pl. 518) ..... » 504-507
Latô (Pl. 519) ..... » 507

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Νομὸς Χανίων: Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Χανίων), Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι (Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων, Ἀνασκαφὴ εἰς Κάστελλον Βαρυπέτρου, Ἀνασκαφὴ εἰς Ἁγίαν Ρούμελην, Ἀνασκαφὴ εἰς Στύλον Ἀποκορώνου), Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων-Τυχαῖα εὑρήματα (Στύλος Ἀποκορώνου, Καλυβιανὴ Κισάμου), Στερέωσις-Συντήρησις μνημείων (Φάρος Χανίων, Κωδωνοστάσιον Ἁγίου Φραγκίσκου, Ναὸς Ἁγίου Ρόκκου). Νομὸς Ρεθύμνης: Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Ρεθύμνου), Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι (Ἀνασκαφὴ εἰς Ἀρμένους Ρεθύμνης, Ἀξὸς Μυλοποτάμου, Ἁγία Πελαγία), Στερέωσις-Συντήρησις μνημείων (Κρήνη Arimondi, Ἐνετικὴ οἰκία ὁδοῦ Ἀρκαδίου) (Σχέδ. 1-3· Πίν. 520-529) ..... » 508-517
Ἀνασκαφὴ εἰς Στύλον Ἀποκορώνου (Πίν. 530-534) ..... » 517-419

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Στερέωσις μνημείων (Ναὸς Παναγίας Καπετανιανῶν Μονοφατσίου, Ναὸς Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Καπετανιανῶν Μονοφατσίου, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Κουδουμᾶ Μονοφατσίου, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κρότου Καινούργιου, Ναὸς Παναγίας εἰς Γιαλομονόχωρον Πηγαϊδακίων Καινούργιου, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου μονῆς Παλιανῆς, Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Σίβας Μαλεβιζίου, Ναὸς Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Βλαχιανῶν Αὐγενικῆς Μαλεβιζίου, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Φώτην Γερακαρίου Ἀμαρίου, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κομητάδων Σφακίων, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου εἰς Ἅγιον Δημήτριον Ρεθύμνης, Ἐνετικὸν φρούριον Καλὲς Ἱεράπετρας, Ἐνετικὸν φρούριον Φραγκοκάστελλον Σφακίων, Περίβολος ἐνετικῶν τειχῶν Ἡρακλείου, Πύλη ἐνετικῆς ἐπαύλεως Χουμεριάκου Μεραμπέλλου). Συντήρησις τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων: Τοιχογραφίαι (Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου Ἀβδοῦ Πεδιάδος, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἀπάνω Σύμης Βιάννου, Ναὸς Παναγίας Ἁγίου Νικολάου Μεραμπέλλου, Ἀποκατάστασις ἀποτειχισθεισῶν τοιχογραφιῶν). Εἰκόνες (Ναὸς Ἁγίου Ματθαίου Σιναϊτῶν Ἡρακλείου, Ναὸς Παναγίας Πηγαϊδακίων Καινούργιου, Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου Δωριῶν Μεραμπέλλου, Ναὸς Θεοτόκου Ἀμνάτου Ρεθύμνης, Συλλογὴ Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης, Συλλογὴ Μουσείου Χανίων, Μονὴ Ὁδηγητρίας Ἡρακλείου, Μονὴ Τοπλοῦ Λασιθίου, Ἁγία Μονὴ Βιάννου). Ἀνασκαφὴ Ἐλούντας (Σχέδ. 1· Πίν. 535-548) ..... » 520-533

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Ρόδος (Νομισματικὴ Συλλογή, Κοσμητικὴ Συλλογή). Περισυλλογὴ ἀρχαίων. Ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαί: Ρόδος (Νοτία ὀχύρωσις τῆς πόλεως: Οἰκόπεδον Χαστᾶ. Οἰκοδομικὰ λείψανα: Βενετόκλειον Γυμνάσιον, Ὁδὸς Ναυαρίνου, Οἰκόπεδον

Κωνστ. Πλατῆ. Νοτία νεκρόπολις: Οἰκόπεδον Σάββα Νεσγοῦ). Κῶς (Ὀχύρωσις τῆς πόλεως. Οἰκοδομικὰ λείψανα: Οἰκόπεδον Ἐμμ. Κουγιᾶ. Στενὴ Ἀντιμαχείας: Νεκροταφεῖον δήμου Ἱππιωτῶν), Κάλυμνος (Περιοχὴ Δάμου), Ἀστυπάλαια (Ἀρμενοχώρι, Παλαιόκαστρον ἢ Κάστρον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, Βαθύ, Βαΐ καὶ Καταφί, Μαλτεζάνα (Ἀνάληψις) Μαρμάρι, Παναγία στὸ Βουνί). Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα Δωδεκανήσου. Ἀνασκαφαί (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς πόλεως Ρόδου). Συντήρησις καὶ στερέωσις μνημείων: Ρόδος (Οἰκία ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ταυρίσκου, Παρεκκλήσιον Ἁγίου Ἰωάννου τῆς ὁμωνύμου μεσαιωνικῆς πύλης), Πάτμος (Οἰκία Νικολαΐδη, Ἐκκλησία Ἁγίου Δημητρίου), Ἀστυπάλαια (Σχέδ. 1-8· Πίν. 549-561) ..... Σελ. 534-555

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (Πίν. 562-566) ..... » 556-560

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ (Πίν. 567-572) ..... » 561-565

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

Μουσεῖα. Κλάδος ἀρχαιολογικῆς ἐπισκοπήσεως. Ἀνασκαφαὶ ξένων ἀποστολῶν. Ἀνασκαφαὶ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων Κύπρου. Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι (Πίν. 573-585) .. » 566-568

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ

Ἡ ἔλλειψις χώρου ἐκθέσεως καὶ ἡ ἀνυπαρξία ἐργαστηρίων δὲν ἐπέτρεψαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπέκτασιν τῆς ἐπανεκθέσεως τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει τύχει τελειωτικῆς ἐπεξεργασίας. Αἱ ἐν τῷ Μουσείῳ ἐργασίαι περιωρίσθησαν κατ' ἀνάγκην εἰς συντήρησιν καὶ ἐπεξεργασίαν ἀρχαίων, καταγραφὰς καὶ φωτογραφήσεις, ὡς καὶ ταξινόμησιν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου.

Ποικίλα εὑρήματα, προερχόμενα ἐκ τακτικῶν καὶ δοκιμαστικῶν ἢ σωστικῶν ἀνασκαφῶν ἀνὰ τὴν Περιφέρειαν, συνετηρήθησαν εἰς τὰ πρόχειρα ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου. Κατ' ἐξοχὴν μακρὰ καὶ ἐπίπονος ὑπῆρξεν ἡ ἐργασία καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως πινακίων κυρίως, προελθόντων ἐκ βυζαντινοῦ ναυαγίου κατὰ τὸν ὅρμον τοῦ Ἁγ. Πέτρου Κυρὰ - Παναγιᾶς τῶν Βορείων Σποράδων. Εἰδικὰ συνεργεῖα, καθοδηγούμενα ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Τρ. Κοντογεώργη, ἀπησχολήθησαν ἐπὶ μῆνας εἰς τὸν καθαρισμόν, ἡ ἐργασία ὅμως λόγῳ τοῦ ὄγκου τῶν εὑρημάτων καὶ τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν διατηρήσεως τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπερατώθη. Θὰ συνεχισθῇ, ὡς ἐλπίζομεν, κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Δ. Ζαχαρίου ἀπησχολήθη μὲ τὸν καθαρισμόν, συντήρησιν καὶ σχεδιαστικὴν ἀποκατάστασιν διακοσμητικῶν τοιχογραφημάτων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Α τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος, ἣν ἀνασκάπτει ὁ Καθηγ. Vl. Milojčič. Παραλλήλως συνετηρήθησαν ποικίλα μικρὰ εὑρήματα τῶν γερμανικῶν ἀνασκαφῶν εἰς θέσιν «Πευκάκια» τοῦ Βόλου.

Ἐξαιρετικῆς σημασίας εὑρήματα τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς (ἐν οἷς πολυάριθμα καὶ ἐκπληκτικῆς τέχνης πήλινα εἰδώλια, ὡς καὶ μοναδικὰ λείψανα ξύλων) συνετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Δ. Ζαχαρίου καὶ τοῦ ἐμπείρου τεχνίτου τοῦ Μουσείου Βόλου κ. Μάρκου Νικολαράκη. Ὁ τελευταῖος, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ νεαροῦ τεχνίτου κ. Κ. Χρυσοπούλου, ἀνέλαβε τὴν συντήρησιν καὶ συμπλήρωσιν πλήθους ἄλλων προϊστορικῶν ἢ μεταγενεστέρων μικρῶν εὑρημάτων ἐκ διαφόρων ἀνασκαφῶν (Προδρόμου Καρδίτσης, Σέσκλου, Ἁγ. Πέτρου Κυρὰ - Παναγιᾶς, Λαρίσης, Φερῶν καὶ Δημητριάδος).

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΑΛΜΥΡΟΥ

Ἐν ὄψει προσεχοῦς ἐκθέσεως τῶν ἀρχαίων εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ πλήρως ἀνακαινισθέντος ἤδη κτηρίου τοῦ Μουσείου, κατεβλήθη προσπάθεια συμπληρώσεως τοῦ λεπτομερειακοῦ εὑρετηρίου, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῶν μικροτεχνημάτων.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΛΑΡΙΣΗΣ

Μερίμνῃ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης κ. Κ. Γαλλῆ, ἐταξινομήθησαν τὰ ἐντὸς τῆς μοναδικῆς αἰθούσης τοῦ Μουσείου ἀρχαῖα καὶ ἐταυτίσθησαν πλεῖστα τῶν εἰς τὴν αὐλὴν ἀποκειμένων, ἐλλείψει χώρου, λιθίνων ἀρχαίων.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΣΕΣΚΛΟΥ

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος περιοδικῶς αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου. Κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου τῆς ἀκροπόλεως, διὰ τῆς ἐπιχώσεως τῶν βαθυτέρων σκαμμάτων, ἐν μέρει δὲ μόνον ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὴν συντήρησιν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφερόντων κτισμάτων, ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1968, ἀνηκόντων δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Μέσην Νεολιθικήν. Πρόχειρος συντήρησις ἐγένετο καὶ τῆς οἰκίας, ἣν ὁ Τσούντας ἀπεκάλεσε «κεραμεικὸν ἐργαστήριον». Τὸ οἴκημα τοῦτο, ἀποκαλυφθὲν πλήρως κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1968, παρέσχε μεγάλης σημασίας ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (ἐσωτερικὰς ἀντηρίδας, ἐπάλειψιν τῶν τοίχων δι' ἐπιστρώσεων πηλοῦ, ὀπὰς διὰ τὴν ἔμπηξιν κιόνων κ.ἄ.), ἐκρίθη δὲ ἐπιβεβλημένη ἡ στέγασις αὐτοῦ. Ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐξεπονήθησαν τὰ σχέδια εἰδικοῦ στεγάστρου, ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τῆς μελέτης δὲν κατέστη δυνατή, ἐπειδὴ ὁ χειμὼν ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε προχωρήσει. Κατεβλήθη προσπάθεια προχείρου στεγάσεως καὶ παραλλήλως συνετηρήθησαν αἱ ἐπαλείψεις τῶν τοίχων διὰ τοῦ τεχνίτου κ. Νικολαράκη, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Τ. Μαργαριτώφ.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΑΡΧΑΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ

Κατὰ τὴν ἐφετεινὴν περίοδον τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Vl. Milojčić διενεργουμένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος, ἔναντι τοῦ Βόλου, ἀνασκαφῶν καὶ τοπογραφικῶν ἐργασιῶν, ἀξιόλογα καὶ σπουδαῖα ἐπιστημονικῶς πορίσματα ἀπέδωσεν ἡ ἀνασκα-

φὴ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὴν θέσιν «Πευκάκια». Ἐξ ἴσου σημαντικὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα ἀνιχνευτικῶν καὶ τοπογραφικῶν ἐρευνῶν εἰς τὰ πέριξ τοῦ μακεδονικοῦ ἀνακτόρου Δημητριάδος καὶ τῶν ἐργασιῶν ἀποχωματώσεως καὶ λεπτομεροῦς ἀποτυπώσεως τῆς βασιλικῆς Α τῆς Δημητριάδος. Περὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ὑπάρχει ἤδη πλήρης ἔκθεσις μετὰ φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων.

ΣΕΣΚΛΟΝ

Καλῶς διατηρούμενα οἰκήματα τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς ἐκτεταμένον οἰκισμὸν τῆς περιόδου ταύτης, ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἀπόστασιν 200 μ. περίπου Δ.-ΝΔ. τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου, ἐντὸς ἀγροῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν κοινότητα Σέσκλου. Ἡ ἀνακάλυψις ἐγένετο κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπειγούσης ἀνασκαφῆς τάφων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπεσημάνθησαν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἀγροῦ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ἀσφαλτοστρώτου ὁδοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Ἡ ὕπαρξις τάφων τῆς Χαλκοκρατίας περὶ τὴν ἀκρόπολιν ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Χρ. Τσούντα (*Δ* - *Σ*, σ. 126), ὅστις εἶχεν ἀνασκάψει ἓξ τάφους κιβωτιοσχήμους (προφανῶς τῆς Μέσης Χαλκοκρατίας) πρὸς Δ. τῆς ἀκροπόλεως. Ὑφ' ἡμῶν ἀνεσκάφησαν εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τῆς κοινότητος δώδεκα κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ πέντε διὰ καθέτως ἐμπεπηγμένων πλειόνων πλακῶν. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ τάφοι, ἀκτέριστοι κατὰ κανόνα, περιεῖχον πλείονας νεκροὺς καὶ παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς κατασκευῆς, ἥτις ἐνθυμίζει μεγαλιθικὰ μνημεῖα (Πίν. 257 α). Ὁ τύπος αὐτὸς τῶν τάφων εἶναι ἄγνωστος ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ὑποθέτομεν δὲ ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν Πρώιμον Χαλκοκρατίαν, ἐπειδὴ ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Τσούντα (*Δ* - *Σ*, σ. 117) ἀναφερομένους νοτίως τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ μεγαλύτερος τῶν τάφων αὐτῶν (διαστ. 1.25 × 1 μ.) ἐπεχώσθη διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἐν καιρῷ ἡ διατήρησίς του.

Ἐκ τῶν λοιπῶν κοινῶν κιβωτιοσχήμων τάφων τῆς Μέσης Χαλκοκρατίας (Σχέδ. 1· Πίν. 257 β), οἵτινες τὸ πλεῖστον ἦσαν ἀκτέριστοι ἢ ἐνίοτε καὶ σεσυλημένοι (ἢ παλαιότερον, ἴσως, ἀνεσκαμμένοι), ἐνδιαφέροντες ἦσαν μόνον τρεῖς. Εἰς τὸν πρῶτον εὑρέθη τεφρὸν ἐντόπιον «μινύειον» ἀγγεῖον καὶ δύο χαλκᾶ ἀντικείμενα, εἰς τὸν δεύτερον μία παιδικὴ ἀκτέριστος ταφὴ (ὁ τάφος μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, ὡς εὑρέθη) καὶ εἰς τὸν τρίτον αἱ διαστάσεις (πλάτος, μῆκος, βάθος) εἶχον σταθερὸν λόγον πρὸς τὸν μετρικὸν πόδα τῆς ἐποχῆς, ὅστις πιθανῶς ἐξισοῦτο πρὸς 0.33 μ.

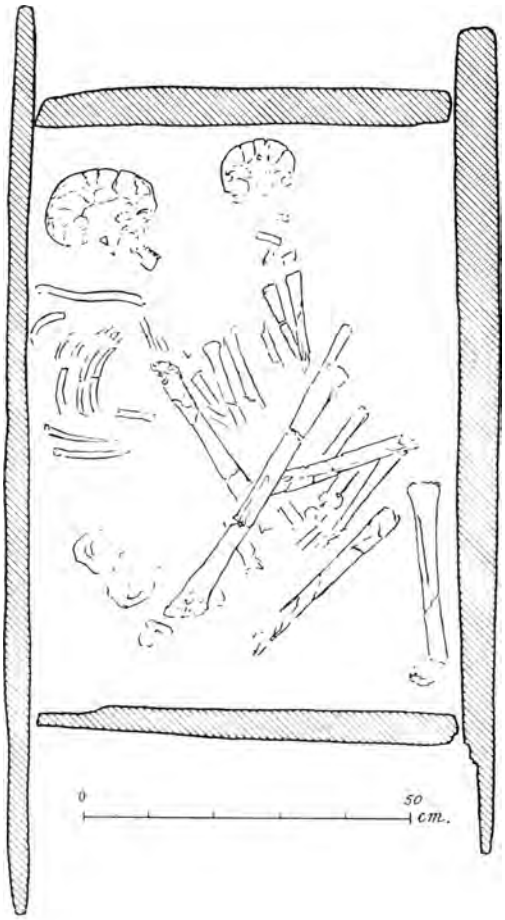

Σχέδ. 1. Σέσκλον. Κάτοψις τάφου 9

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν μᾶλλον ἀσημάντων αὐτῶν προϊστορικῶν τάφων ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐπισημάνσεως σπουδαίου οἰκισμοῦ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἤτοι εἰς ἀπόστασιν 200 μ. περίπου πρὸς Δ. τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ χαρακτὴρ τῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε ἀνιχνευτικός· οὐδαμοῦ ἐγένετο εἰς βάθος τομὴ ἢ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἑνὸς οἰκήματος, ἡ δὲ προσπάθεια περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν διαγραφὴν τῶν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα εὐχερῶς χρονολογοῦνται ἐκ τῆς κεραμεικῆς. Ἐξ ἄλλου, ἐκ τῆς ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ εἶχον διαταραχθῆ τὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα καὶ ἐνδεχομένως ἐξαφανισθῆ νεώτερα λείψανα. Μόνον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα μινύεια ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ

ταῦτα δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ καταστραφέντων τάφων. Ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος τίποτε νεώτερον τῆς Μέσης Νεολιθικῆς δὲν μαρτυρεῖται ἐνταῦθα δι' ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων. Καθ' ὁλοκληρίαν ἐλλείπουν ἰδίως ὄστρακα τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς καὶ δὴ τῆς περιόδου τοῦ Διμηνίου, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωστόν, ἀφθονοῦν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως. Κατὰ συνέπειαν, ὁ πρὸς Δ. τῆς ἀκροπόλεως οἰκισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητον δεύτερον οἰκισμόν, παράλληλον πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἱδρυθέντα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπέκτασιν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, τῆς περιόδου τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ Σέσκλου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν φαίνεται ἀπίθανος ἡ ταυτόχρονος ὕπαρξις ἀνεξαρτήτων οἰκισμῶν εἰς ἀπόστασιν δύο ἑκατοντάδων μέτρων, ἐνῷ τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ οἰκημάτων καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο θέσεων ἔκτασις. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἀκρόπολις ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὠχυρωμένη, δὲν ἀποκλείεται ὁ ἐκτὸς αὐτῆς οἰκισμὸς νὰ εἶχε πρὸς αὐτὴν οἷον λόγον ἔχει ἡ π ό λ ι ς πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ἄκρας ὀχυρὸν — τὴν ἀ κ ρ ό π ο λ ι ν δηλαδή. Ἀσφαλῆ συμπεράσματα δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνιχνευτικῶν ἀνασκαφῶν. Ἐλπίζεται ὅμως ὅτι τὸ πρᾶγμα θὰ διευκρινισθῇ, ὅταν εἰς τὸ μέλλον ἐπιχειρηθῇ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ νέου συνοικισμοῦ καὶ ἄλλων θέσεων περὶ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σέσκλου, ὅπου ἐπίσης ὑπάρχουν παρόμοιαι ἐνδείξεις.

Εἰς τὸν κύριον τομέα τῶν ἀνιχνευτικῶν ἀνασκαφῶν, τὰ οἰκήματα τῆς Μέσης Νεολιθικῆς περιλαμβάνουν δωμάτια εὐρύχωρα, τετραπλεύρου κατόψεως, εἶναι δὲ ἐκτισμένα κατὰ τὸν συνήθη τρόπον, δηλ. τὸ θεμέλιον καὶ ἡ κρηπὶς ἀποτελοῦνται ἐκ λιθοδομῆς ἐν πηλῷ, ἐνῷ τὴν ἀνωδομίαν ἀπετέλουν τοῖχοι ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Τὸ πάχος τῶν θεμελίων ποικίλλει ἀπὸ 0.50 ἕως 0.70 μ., ἐνῷ αἱ διαστάσεις ἑνὸς κτίσματος φθάνουν εἰς πλάτος καὶ μῆκος τὰ 15 μ. Προφανῶς, εἰς τὸν ἀνοικτὸν χῶρον τὰ οἰκήματα ἦσαν μεγαλύτερα, ἐνῷ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ τειχισμοῦ, ἐλλείψει χώρου, μικρότερα γενικῶς. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀκροπόλει, καὶ τοῦ οἰκισμοῦ τὰ κτίσματα φαίνονται προσανατολισμένα κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, ἤτοι μὲ τὰς γωνίας εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, ὡς ἐὰν ὑπακούουν εἰς μίαν ὑποχρεωτικὴν διάταξιν ἢ εἰς ἓν ἐνιαῖον σχέδιον.

ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ (ΚΥΡΑ - ΠΑΝΑΓΙΑ)

Ἡ περυσινὴ δοκιμαστικοῦ χαρακτῆρος ἀνασκαφὴ ἐπὶ τῆς μικρᾶς νησῖδος τοῦ Ἁγίου Πέτρου, κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ ὁμωνύμου ὅρμου τῆς νήσου Κυρὰ - Παναγιᾶς (τῆς ἀρχ. Ἁ λ ο ν ν ή σ ο υ, πιθανῶς) τῶν Βορείων Σποράδων, ἔδειξεν ὅτι ἀξιόλογος νεολιθικὸς συνοικισμὸς εἶχεν ἱδρυθῆ ἐπ' αὐτῆς, ὅτε συνείχετο μετὰ τῆς ἔναντι ξηρᾶς καὶ ἡ στάθμη τῆς θαλάσσης ἦτο χαμηλοτέρα κατὰ 5 μ. τοὐλάχιστον (βλ. χάρτην Σ χ έ δ. 2). Κατὰ τὴν ἐφετεινὴν δευτέραν περίοδον τῶν δοκιμῶν ἀπεβλέψαμεν κυρίως εἰς τὴν συναγωγὴν ἀσφαλεστέρων πορισμάτων καὶ στοιχείων περὶ τῶν διαδοχικῶν φάσεων τοῦ οἰκισμοῦ, ὅστις παραμένει ἀκόμη ὁ μοναδικὸς νεολιθικὸς συνοικισμὸς εἰς τὸν χῶρον τῶν Θεσσαλικῶν Σποράδων[1]. Ὑψηλότερον κάπως τοῦ ἀρχικοῦ τομέως τῶν δοκιμῶν (ἤτοι παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς νησῖδος) ἀνεσκάφησαν τέσσαρα τετράγωνα πλευρᾶς 4 μ. ἕκαστον (Π ί ν. 258 β). Ὁ χρόνος ὅμως — ἀναλωθεὶς ἐν μέρει εἰς τὴν παραλλήλως διενεργουμένην, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς νησῖδος ἀπόστασιν, ἐπίπονον ἐξερεύνησιν τοῦ ναυαγίου βυζαντινοῦ πλοίου (Π ί ν. 258 α) — δὲν ἐπήρκεσε διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς σκαφῆς μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου. Ἐν τούτοις, σημαντικὰ ὑπῆρξαν καὶ ἐφέτος τὰ πορίσματα. Κατεδείχθη, ἐν πρώτοις, ὅτι εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῶν ἐπιχώσεων ὑφίσταται στρῶμα τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς, ἀντίστοιχον χρονικῶς πρὸς τὰς λεγομένας Προδιμηνιακὰς φάσεις (πιθανῶς πρῶτον ἥμισυ τῆς Δ΄ χιλιετ. π.Χ.). Μεταγενεστέρων φάσεων λείψανα δὲν εὑρέθησαν ἐν στρωματογραφικῇ τάξει, ἀλλὰ μόνον ἀβέβαια ἴχνη. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τεμαχίων μινυείων ἀγγείων, ἅτινα εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Οὐδὲν ἴχνος τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας ἐσημειώθη καὶ ἐφέτος.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς εἶναι κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν χονδροειδὴς καὶ μονόχρωμος. Τὰ ὀλίγα ὅμως ἐγχάρακτα ὄστρακα (Σ χ έ δ. 3), φέροντα συχνὰ τὴν χαρακτηριστικὴν « pointillé » κόσμησιν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλα μορφολογικὰ καὶ διακοσμητικὰ στοιχεῖα

1. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ τῆς νησῖδος τοῦ Ἁγ. Πέτρου ἐβοήθησεν ἐπί τι διάστημα ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Κωνστ. Γαλλῆς, τηρήσας μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τὸ ἡμερολόγιον. Περιοδικῶς ἐβοήθησεν, ἐπίσης, ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Χαρ. Κριτζᾶς, καίτοι ὁλοκληρωτικῶς ἀπησχολημένος μὲ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν ἐργασιῶν ἀνελκύσεως τῶν λειψάνων τοῦ βυζαντινοῦ ναυαγίου. Ὁ ἔμπειρος τεχνίτης κ. Μᾶρκος Νικολαράκης διηύθυνε τὸ τεχνικὸν μέρος τῶν ἀνασκαφῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος, φρουροῦντες συγχρόνως τὴν θέσιν, οἱ φύλακες τοῦ Μουσείου Βόλου Γ. Χρυσόπουλος, Γ. Γερόπουλος καὶ Ν. Παπαδόπουλος, καθὼς καὶ ὁ μαθητευόμενος τεχνίτης Κ. Χρυσόπουλος.

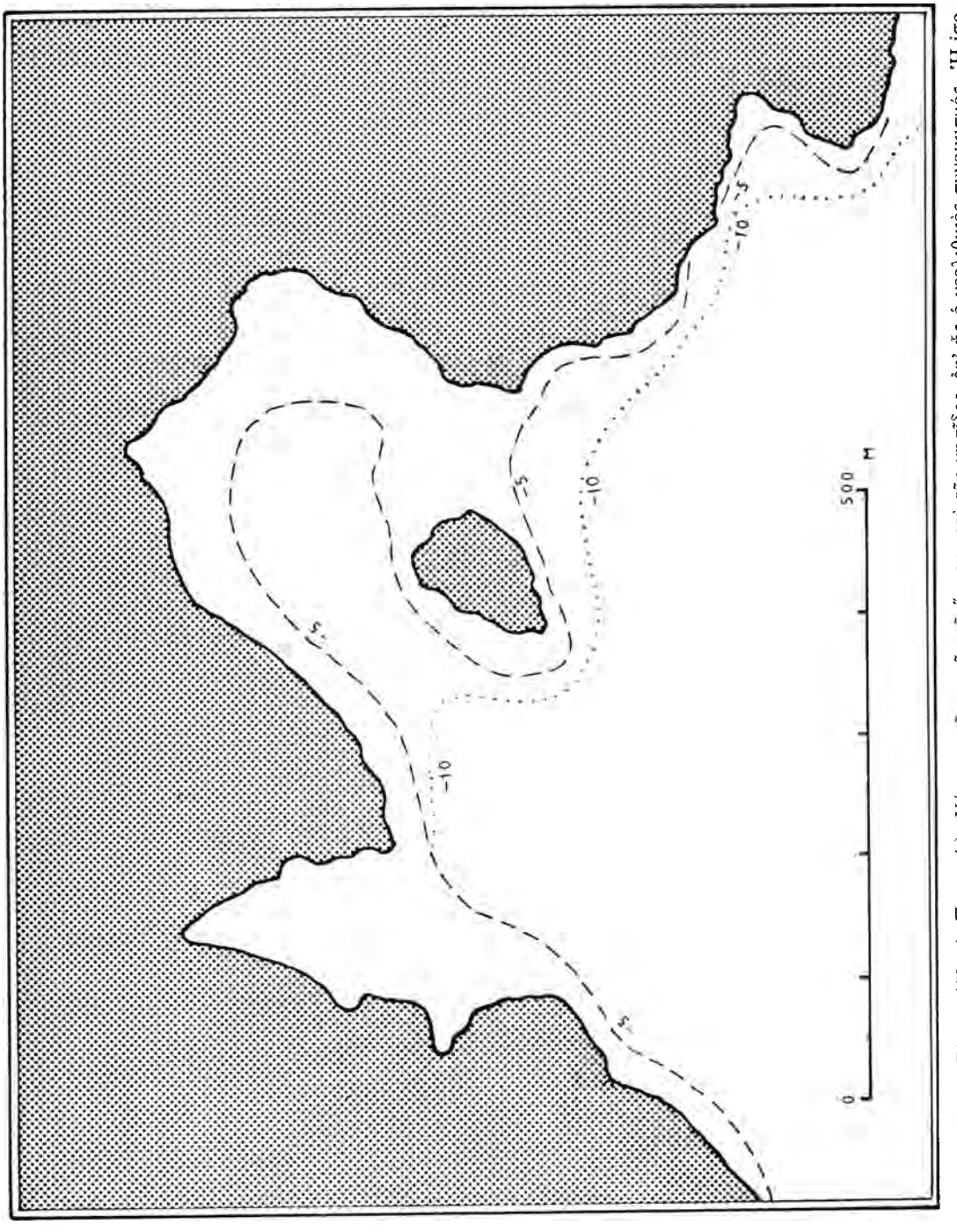

Σχέδ. 2. Ἅγιος Πέτρος (Κυρά - Παναγιά). Χάρτης τοῦ μυχοῦ τοῦ ὅρμου μετὰ τῆς νησίδος, ἐφ' ἧς ὁ νεολιθικὸς συνοικισμός. Ἡ ἰσοβαθὴς καμπύλη τῶν 5 μ. ἀποδίδει πιθανῶς τὴν μορφὴν τῆς ἀκτῆς κατὰ τὴν Νεολιθικὴν

(συχνότης τῆς τροπιδωτῆς διαμορφώσεως τῶν τοιχωμάτων, σπανιότης τοῦ λευκοῦ ἀμαυροῦ χρώματος εἰς τὴν κοσμητικὴν κ.ἄ.), ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ χρονικὴν τοποθέτησιν τῆς φάσεως.

Εἶναι δὲ ἡ φάσις αὕτη τοπικὴ παραλλαγή, χαλαρῶς σχετιζομένη πρὸς τὰς φάσεις «Τσαγγλίου» καὶ «Ἀράπη» τῆς Θεσσαλίας, περιοχῆς τῶν Ζερελίων) εἰς τὰς ἀρχὰς ἐντελῶς τῆς φάσεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ φάσις καταλαμβάνει τὸ πρώιμον τμῆμα τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς.

Δεύτερον σπουδαῖον πόρισμα ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις τῆς χρονικῆς εὐρύτητος τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὀνομάσωμεν

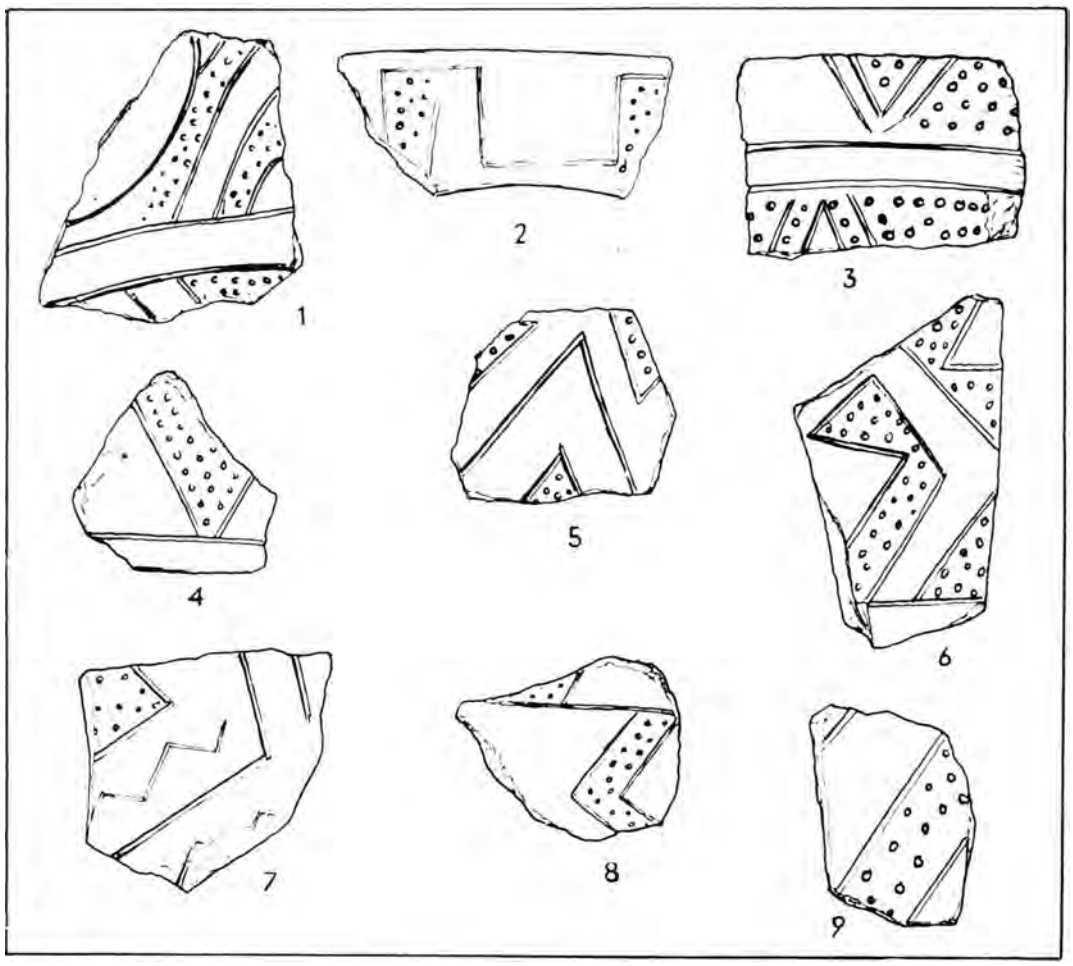

Σχέδ. 3. Ἅγ. Πέτρος. Ἐγχάρακτα ὄστρακα τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς

πρὸς τὸν πολιτισμὸν τοῦ Σαλιάγκου τῆς Ἀντιπάρου καὶ πρὸς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν τῶν ἀνατολικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (Σάμον, Κάλυμνον, Χίον), παράλληλος δὲ πιθανῶς πρὸς τὴν λεγομένην Νεωτέραν Χαλκολιθικὴν τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀνεύρεσις ἐπεισάκτων τινῶν ἐρυθρῶν μονοχρώμων ἀγγείων ἐκ τῆς νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας (πιθανῶς ἐκ τῆς «πολιτισμὸν τοῦ Ἁγ. Πέτρου». Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς κεραμεικῆς καὶ τῆς εἰδωλοπλαστικῆς ἔδειξαν, πράγματι, ὅτι ἡ περίοδος αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Μέσην Νεολιθικὴν τῆς Θεσσαλίας καὶ τὸ νεώτερον τμῆμα ἢ τὸ τέλος τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς.

Ἡ κεραμεικὴ ἐμφανίζεται ὁμαλῶς καὶ ἄνευ χασμάτων ἐξελισσομένη ἐκ τινος παραδόσεως

Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς, συγγενοῦς πρὸς τὴν θεσσαλικήν, καίτοι εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἡ χαρακτηρίζουσα αὐτὴν αὐστηρὰ σύνταξις καὶ εὐρυθμία ἀνακαλοῦν μᾶλλον ρυθμοὺς τῆς Χαιρωνείας καὶ τῆς Πρωίμου Χαλκολιθικῆς (Early Chalcolithic) τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας, παρὰ τοῦ Σέσκλου (πρβλ. Σχέδ. 4-7). Ἐκπληκτικὴ εἶναι ἡ λεπτότης καὶ ἡ τελειότης τεμαχίων τινῶν γραπτῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται διὰ γραμμικῶν θεμάτων ἐπὶ κανονικοῦ πλέγματος, ἐπέχοντος θέσιν καμβᾶ! Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἀμέσου μεταφορᾶς μεθόδων τῆς κεντητικῆς εἰς τὴν διακοσμητικὴν τῶν ἀγγείων (Σχέδ. 4). Κατὰ κανόνα ἡ κόσμησις γράφεται διὰ βαθέος ἐρυθροῦ ἢ καστανερύθρου ἐπὶ ὑπολεύκου βάθους· ἐν τούτοις, διὰ νὰ ὑπάρξῃ μία περαιτέρω ἀναλογία πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ὑπάρχει μικρὸν ποσοστὸν καὶ τῆς ἀντιστρόφου τεχνικῆς, δηλαδὴ κοσμήματα λευκὰ ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους.

Πλὴν τῆς κεραμεικῆς, ἄξια λόγου κατ' ἐξοχὴν εἶναι τὰ πήλινα εἰδώλια, ἅπαντα ἀποσπασματικὰ δυστυχῶς, αἱ ἄφθονοι αἰχμαὶ ἢ ὀπεῖς ἐξ ὀστῶν αἰγῶν καὶ προβάτων, αἱ λίθιναι ἀξῖναι καὶ σμῖλαι καὶ ἓν ὀστέινον πῶμα, κοσμούμενον δι' ἐγχαράξεων. Ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους εὑρέθη εἷς ἓν τῶν τετραγώνων νεολιθικὴ ταφὴ παιδός (Πίν. 259 β), ἐνῷ εἰς ἄλλα δύο ἀπεκαλύφθησαν δύο ταφαὶ βυζαντινῶν χρόνων (Πίν. 259 α), σχετιζόμεναι εἴτε πρὸς τὸ ναυάγιον τοῦ πλοίου ἢ πρὸς τὰς πλησίον ἐν ἐρειπίοις σήμερον κειμένας μονὰς καὶ ἐκκλησίας.

Ἄφθονα ὑπῆρξαν καὶ ἐφέτος τὰ ὀστᾶ ζώων (αἰγῶν, προβάτων καὶ βοῶν, κυρίως) καὶ τὰ θαλάσσια ὄστρεα, ἀρκετὰ δὲ καὶ τὰ ὀστᾶ μεγάλων ἰχθύων. Πάντα ταῦτα ἐλπίζεται ὅτι θὰ μελετηθοῦν παρ' εἰδικῶν. Πιστεύομεν, ἐπίσης, ὅτι θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀποστολὴ εἰς ἐργαστήρια τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν συλλεγέντων δειγμάτων ἄνθρακος ἢ ἀνθρακούχου γῆς ἐκ διαφόρων στρωμάτων.

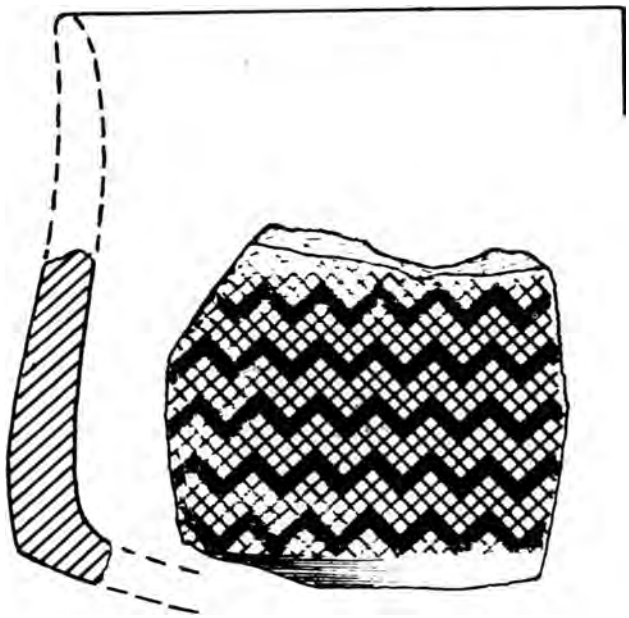

Σχέδ. 4. Ἅγ. Πέτρος. Ὄστρακον νεολιθικοῦ γραπτοῦ ἀγγείου

Εἴς τινα σημεῖα παρετηρήθη καὶ ἐφέτος ἡ ὕπαρξις εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως ἐπιπάγου ἀσβεστολιθικῆς συστάσεως. Ἡ προέλευσίς του δὲν εἶναι γνωστή, ἐπειδὴ δὲν ἐξητάσθησαν εἰσέτι δείγματα τοῦ ἰζήματος. Ὑποθέτομεν ὅμως ὅτι ὁ σχηματισμὸς αὐτοῦ ἔχει σχέσιν πρὸς ἀπότομον ἄνοδον τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης, ἥτις χρονικῶς πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς ἢ ὀλίγον πρίν.

ΑΛΟΝΝΗΣΟΣ

Ἐπὶ τῆς νήσου Ἀλοννήσου (τῆς ἀρχαίας

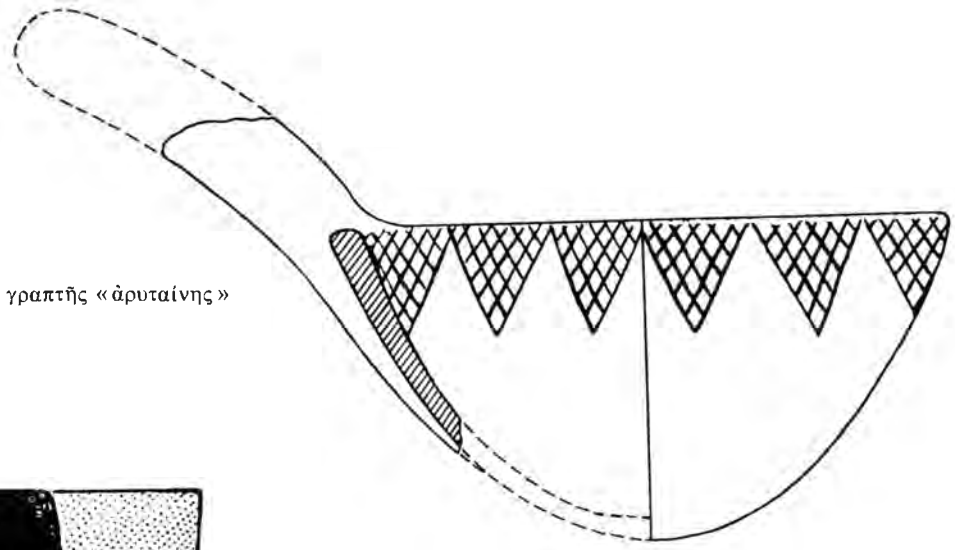

Σχέδ. 5. Ἅγ. Πέτρος. Ἀναπαράστασις γραπτῆς «ἀρυταίνης»

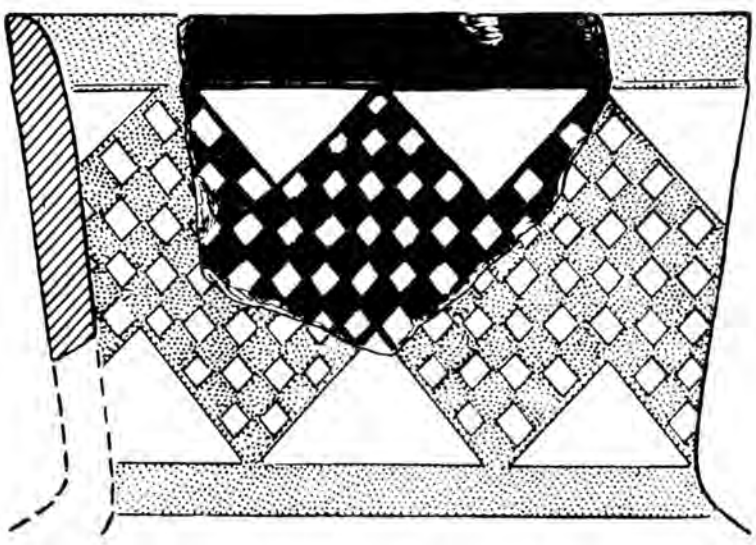

Σχέδ. 6-7. Ἅγ. Πέτρος. Γραπτὰ νεολιθικὰ ὄστρακα

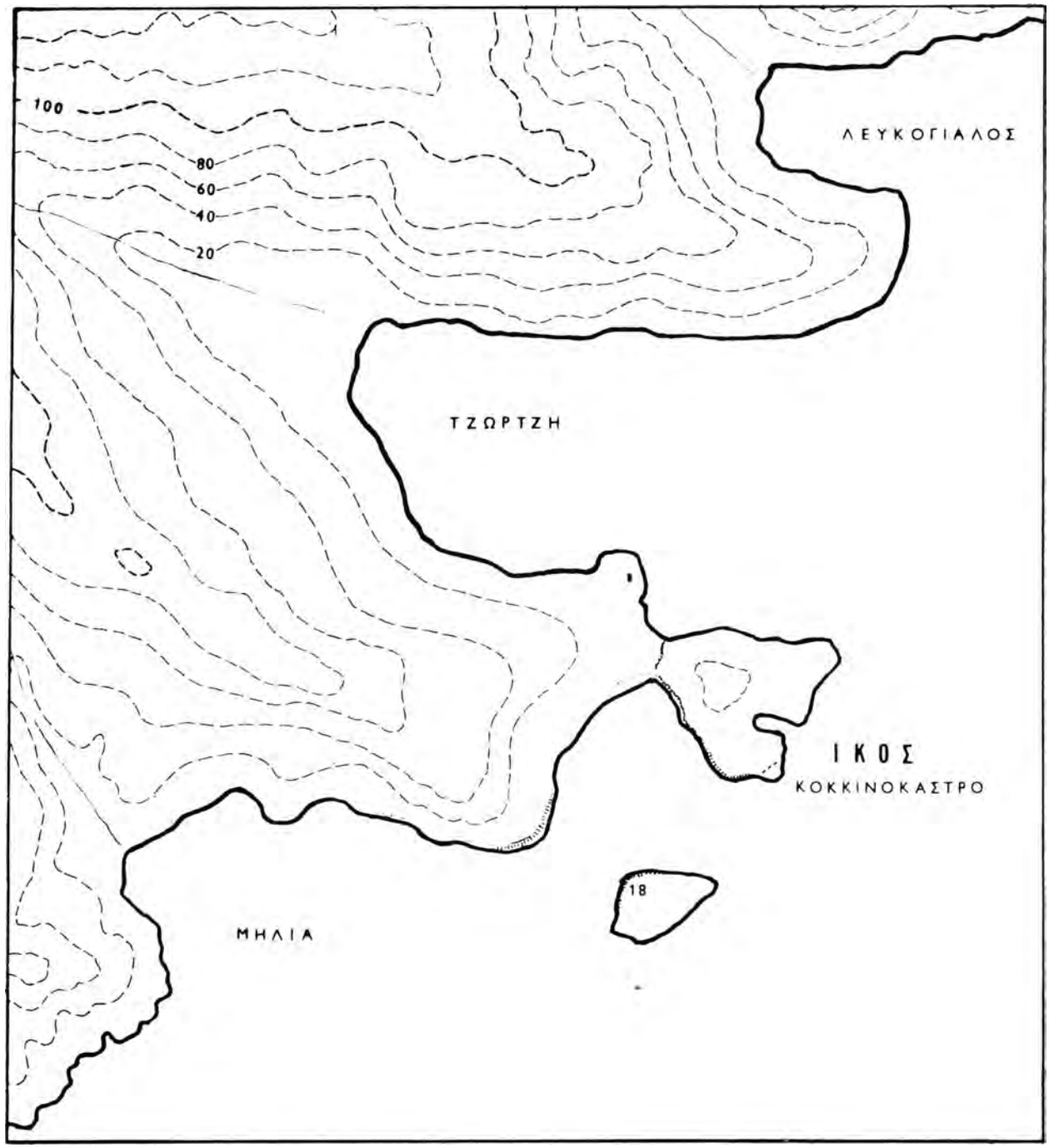

Σχέδ. 8. Ἁλόννησος. Χάρτης τῆς περιοχῆς « Κοκκινόκαστρο »

Ἴκου, κοινῶς δὲ Λιαδρόμια καλουμένης) ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη εἰς τὴν μικρὰν νησῖδα Μικρὸ Κοκκινόκαστρο (ἢ ἁπλούστερον, Νησί), ἐνῷ ἐπιφανειακῶς ἠρευνήθη ἡ θέσις Καστράκι παρὰ τὴν δυτικὴν ἀκτήν.

Μικρὸ Κοκκινόκαστρο

Περὶ τῆς νησῖδος αὐτῆς, κειμένης ἀμέσως πρὸς Ν. τῆς χερσονήσου τοῦ Κοκκινοκάστρου, ἐφ' ἧς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἴκου (πρβλ. Σχέδ. 8), ἐλέχθησαν εἰς *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 277, προκαταρκτικὰ τινά. Ἡ ἐφετεινὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐπέτρεψε νὰ ἀναθεωρήσωμεν παρατηρήσεις ἢ ὑποθέσεις βασισθείσας ἐπὶ ἐνδείξεων ἐκ τῆς ἐπιφανείας.

Ἀπεδείχθη, δηλαδή, ὅτι τὸ παχὺ στρῶμα πηλοῦ, ὅπερ καλύπτει τὸ κροκαλοπαγὲς τῆς βάσεως τῆς νησῖδος εἰς τινα σημεῖα (Πίν. 260 α), δὲν εἶναι ἐρυθρογῆ (Terra Rossa) τοῦ Πλειστοκαίνου, ὡς εἴχομεν εἰκάσει, ἀλλὰ μάργαι πολὺ προγενέστεραι, πιθανῶς τοῦ Ποντίου. Αἱ ἐρυθρωπαὶ αὐταὶ μάργαι εἶναι διεστρωμέναι μὲ κλίσιν 10°, ὡς καὶ τὸ κροκαλοπαγὲς τῆς βάσεως, εἰς τὴν ἔναντι δὲ χερσόνησον τοῦ Κοκκινοκάστρου περιλαμβάνουν καὶ λεπτὴν στρῶσιν λιγνίτου.

Πολλὰ ὀστᾶ ζώων, καθ' ὁλοκληρίαν θηλαστικῶν, εὑρέθησαν καὶ εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν ἐντὸς τῶν μαργῶν (Πίν. 260 β) καὶ εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἡ διάβρωσις εἶχεν ἀποκαλύψει τὸν ἀπολιθωματοφόρον «ὁρίζοντα» (Πίν. 261 α). Κατὰ τὸν εἰδικὸν Καθηγητὴν κ. Ἰω. Μελέντην, ὅστις ἐξήτασε τὰ ὀστᾶ εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, πρόκειται περὶ λειψάνων τῆς Πικερμικῆς πανίδος, περιλαμβάνουν δὲ κυρίως ἱππάρια (hipparion), γαζέλας, ἐλαφοειδῆ καὶ βοοειδῆ, ἔτι δὲ ρινοκέρωτας κ.ἄ. εἴδη. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν οὐδὲν ἀπολέπισμα πυρίτου εὑρέθη μετὰ τῶν ὀστῶν, ὡς εἰκός, γενικώτερον δὲ τὰ παλαιολιθικὰ ἐργαλεῖα φαίνονται προερχόμενα ἐκ διαβρωθέντος πλήρως στρώματος ἐρυθρογῆς καὶ εἶναι ἐντελῶς ἄσχετα πρὸς τὸ γεωλογικὸν στρῶμα τῶν μαργῶν τοῦ Ποντίου. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς χροιᾶς τῆς ἐπιφανείας τῶν πυριτολίθων.

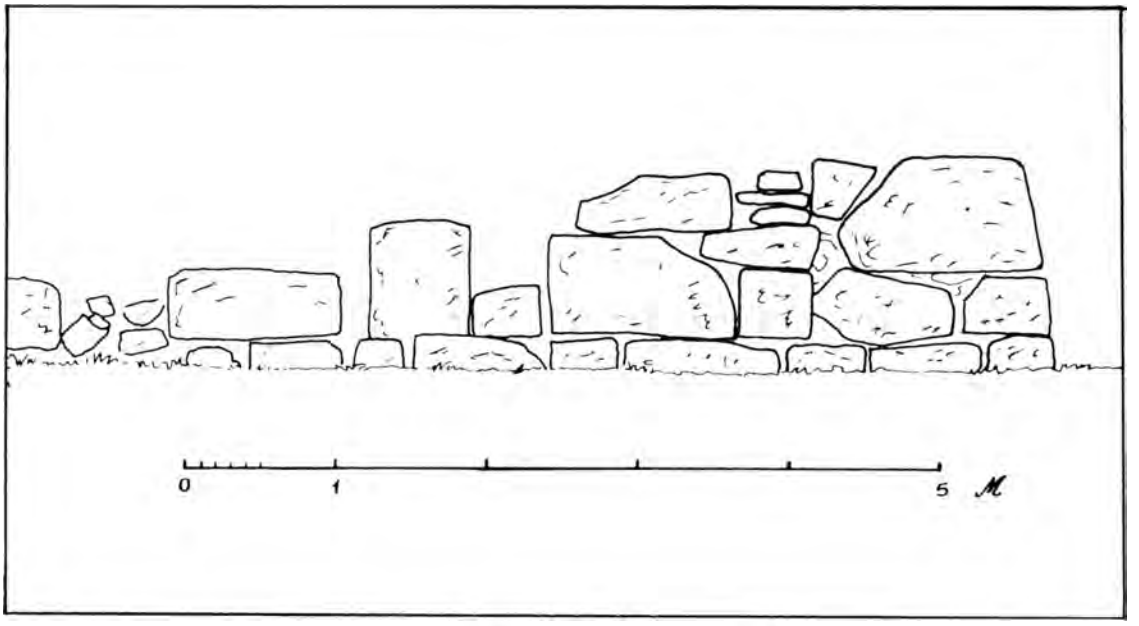

Σχέδ. 9. Ἀλόννησος. Ὄψις τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους ἐπὶ τοῦ λόφου Καστράκι (πρβλ. Πίν. 262 α)

Εἰς ἐπιφανειακὸν στρῶμα γεῶδες εὑρέθη λιθοτεχνία «μικρολιθικοῦ» ἴσως τύπου, ἐκ πυριτολίθου (Πίν. 261 β) καὶ ὀψιανοῦ, ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν ἡλικίας. Πιθανῶς, ὅμως, κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ἡ λιθοτεχνία αὕτη, ὡς καὶ ὄστρακα μινυείων ἀγγείων προερχόμενα πάλιν ἐκ τῆς ἐπιφανείας, τὸ κέντρον ἔκειτο ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Κοκκινοκάστρου,

ὅπου πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ προϊστορικὰ λείψανα.

Ὡς εἶναι εὐνόητον, ἡ ἔρευνα στρωμάτων τοῦ Ποντίου καὶ τὸ ὅλον γεωλογικὸν καὶ παλαιοζωολογικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐτέθη διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ δοκιμῶν ἐπὶ τῆς νησῖδος, ἐκφεύγουν τῶν δυνατοτήτων ἡμῶν. Οἱ εἰδικοὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ συνεχίσουν. Τότε θὰ φανῇ πόσον σπουδαία ὑπῆρξεν ἡ ἐπισήμανσις τῶν λειψάνων.

Καστράκι

Ὁ χαμηλὸς (ὑψόμ. 225 μ.) ἀπομεμονωμένος λόφος Καστράκι, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 3 χλμ. περίπου πρὸς ΒΔ. τῆς ἀρχαίας Ἴκου (Κοκκινόκαστρο), κάτωθι τοῦ βουνοῦ Τουρκόβ(ιγ)λα (ὑψόμ. 343 μ.), ὑψοῦται ἀποτόμως ὑπεράνω τοῦ ὅρμου τῆς Μεγάλης Ἄμμου, κατὰ τὴν δυτικὴν τῆς νήσου παραλίαν. Τὴν σχετικῶς ἐπίπεδον κορυφὴν τοῦ λόφου περιβάλλει κύκλῳ τεῖχος, πάχ. 1.60 μ., κατακεχωσμένον νῦν. Ἡ διάμετρος τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ περιβόλου εἶναι περίπου 60 μ. κατὰ πλάτος, τὸ μῆκος ὅμως φαίνεται μεγαλύτερον, ἐνῷ σύγχρονον πρὸς τὸν περίβολον φαίνεται τετράπλευρον κτίσμα, ἐρειδόμενον ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου ὑφίστανται τμήματα τείχους ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων ὀγκολίθων, τοῦ ὁποίου διακρίνεται καὶ ἡ παραθεμελίωσις (Σχέδ. 9· Πίν. 262 α). Εἰς ἓν σημεῖον παρετηρήθη τμῆμα ἑτέρου περιβόλου ἢ ἀναλήμματος ψευδοϊσοδομικοῦ μὲ ἐπιμελῶς κατειργασμένους λίθους, πιθανῶς δὲ κλασσικῶν χρόνων (Πίν. 262 β). Ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων ὀψίμων ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, δύο τεμάχια κεράμων τῶν αὐτῶν χρόνων, ἐλάχιστα τεμάχια πυριτολίθου καὶ μία λεπὶς ὀψιανοῦ, ἦσαν τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀνευρεθέντα δείγματα.

Ἀναμφισβήτητος, ἄρα, εἶναι ἐνταῦθα ἡ ὕπαρξις ὀχυροῦ τινος ἢ ἴσως ἱεροῦ καὶ πολίσματος. Δυσχερής, ὅμως, φαίνεται ἡ ταύτισις πρὸς τὴν εἰκαζομένην δευτέραν «πόλιν» τῆς νήσου («δίπολιν» ἀποκαλεῖ τὴν νῆσον ὁ Σκύλαξ). Τὸ πρόβλημα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λυθῇ μόνον δι' ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Καστράκι καὶ διὰ τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς νήσου. Ὁπωσδήποτε, ἡ θέσις τοῦ λόφου ὡς σκοπιᾶς πρὸς τὰς δυτικὰς τῆς νήσου ἀκτὰς καὶ τὴν Πεπάρηθον (Σκόπελον) εἶναι καιρία, ἀσφαλῶς δὲ θὰ προσείλκυσε καὶ τοὺς παλαιοτέρους κατοίκους καὶ τοὺς Ἀθηναίους.

Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ

Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Πρόδρομον (Κουρτέσι) ΒΑ. τῆς Καρδίτσης, αἵτινες διεξήχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Γ. Χουρμουζιάδη βλ. *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 164 κ.ἑ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΠ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ «ΦΡΟΥΡΙΟΝ» ΛΑΡΙΣΗΣ

Μεσοελλαδικὸς Τάφος

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν τοῦ Δήμου Λαρίσης πρὸς διαμόρφωσιν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ γηλόφου «Φρούριον», ἦλθεν εἰς φῶς κιβωτιόσχημος μεσοελλαδικὸς τάφος, καταστραφεὶς ἐν μέρει τὴν στιγμὴν τῆς εὑρέσεώς του.

Οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων ὀρθίων σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ ἐκαλύπτετο δι' ἑτέρων δύο. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις του ἦσαν 1×0.70 μ. καὶ εἶχε βάθος 0.45 μ. Εἶχε κατεύθυνσιν περίπου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρίσκοντο τὰ σεσαθρωμένα καὶ εὔθρυπτα ὀστᾶ ἀνθρωπίνου σκελετοῦ, ὅστις προφανῶς ἦτο εἰς συνεσταλμένην στάσιν, μὲ τὸ κρανίον παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν. Τὰ μόνα κτερίσματα ἦσαν δύο τεθραυσμέναι δίωτοι χειροποίητοι κύλικες μὲ ὑπερυψωμένας λαβάς (Πίν. 263 α - β), κατὰ τὸν καθαρισμὸν δὲ τοῦ τάφου εὑρέθη καὶ εἷς χαλκοῦς κατιωμένος δακτύλιος, διαμ. 0.015 μ.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν, ὑπεράνω καὶ περὶ τὸν τάφον, περισυνελέγησαν ὄστρακα μινυείων ἀγγείων, εἰς βαθύτερον δὲ στρῶμα ἐκτὸς τοῦ τάφου, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ — κάτωθεν τοῦ δαπέδου, ὅπου εὑρίσκετο ὁ σκελετὸς — εὑρέθησαν ὄστρακα τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας.

Στρωματογραφία

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς εὑρέσεως τοῦ ἀνωτέρω τάφου καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διανοίξεως, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν εἰρημένων δημοτικῶν ἔργων, βαθείας τομῆς εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ λόφου, ἀνελάβομεν μικρὰν στρωματογραφικὴν ἔρευναν διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν στρωμάτων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν.

Λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐκτελουμένων δημοτικῶν ἔργων, ἐγένοντο δύο χωρισταὶ στρωματογραφικαὶ τομαί (Πίν. 263 γ): Ἡ τομὴ Α, ὕψ. 4.90 μ., διὰ τὰ κατώτερα στρώματα, διακριθεῖσα εἰς ὀκτὼ στρώματα (Α - Η), καὶ ἡ τομὴ Β, ὕψ. 3.80 μ., διὰ τὰ ἀνώτερα στρώματα, διακριθεῖσα εἰς τέσσαρα στρώματα (1ον - 4ον).

Εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα τῆς τομῆς Α ὑπῆρχε στρῶμα ἀμμώδες (Σχέδ. 1, στρῶμα Η), ἐρευ-

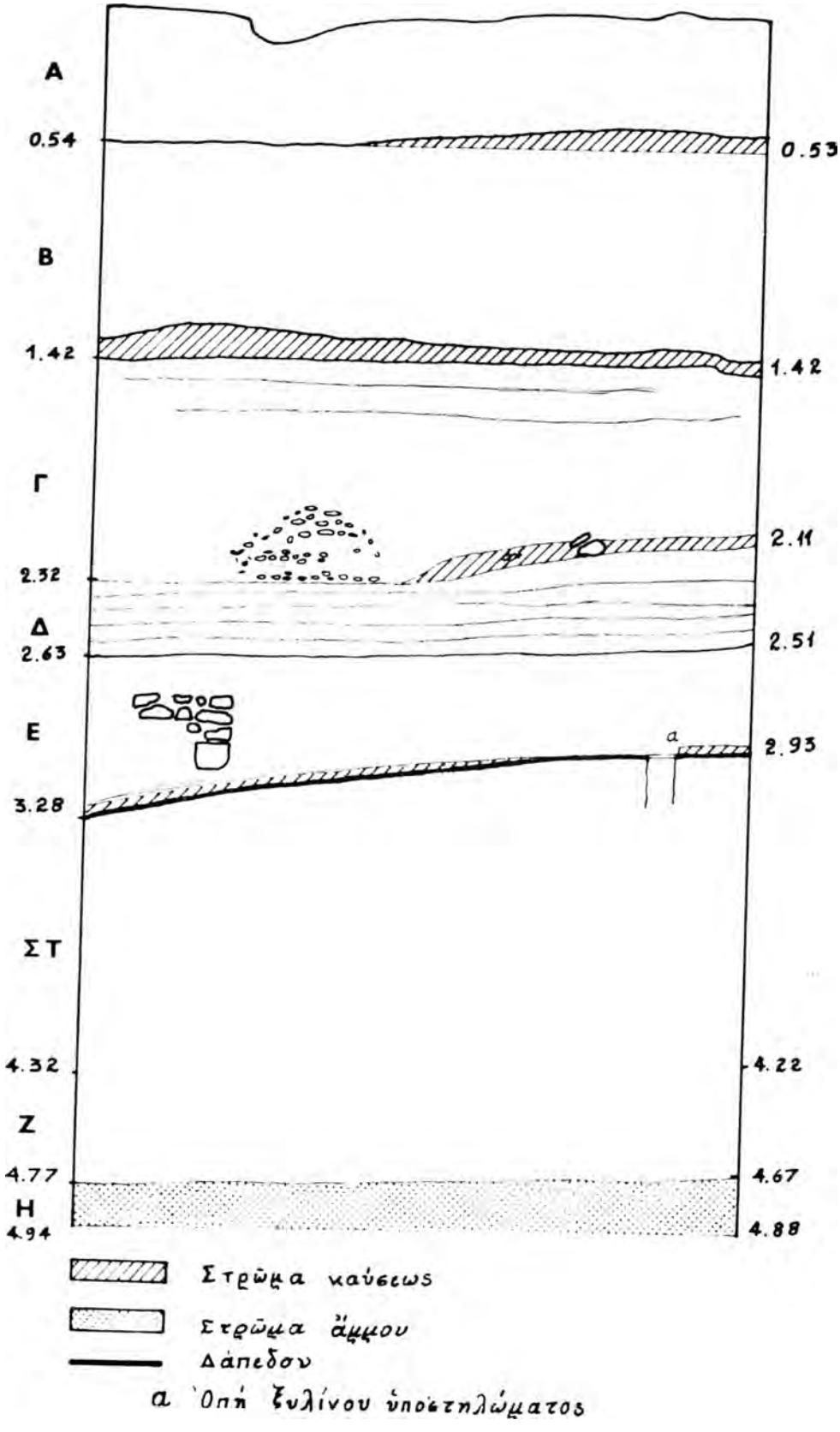

Σχέδ. 1. Στρωματογραφικὴ τομὴ Α λόφου «Φρούριον» Λαρίσης

νηθὲν μέχρι πάχους τοὐλάχιστον 0.20 μ., ὅπερ δὲν περιεῖχεν ὄστρακα καὶ πιθανώτατα ἀντιπροσωπεύει μίαν πλημμυρίδα τοῦ παραρρέοντος — εἰς ἀπόστασιν μόλις 20 μ. πρὸς Δ.— Πηνειοῦ.

Τὰ ὑπεράνω αὐτοῦ στρώματα Ζ καὶ ΣΤ, ὕψ. 1.50 - 1.75 μ., ἀπέδωσαν ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων τῶν πρώτων φάσεων τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας, κυρίως ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, μεγάλων πίθων, ἀλλὰ καὶ λεπτότερα μικρῶν ἡμισφαιρικῶν λοπάδων· ὄστρακα μὲ κομβιοσχήμους ἢ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις· χαρακτηριστικὰς γλωσσοσχήμους λαβὰς πλατείας ἢ στενάς, ὡς καὶ δικορύφους λαβὰς ἀτρήτους ἢ μεθ' ὁριζοντίας ὀπῆς (Π ί ν. 264 α, ἄνω σειρὰ ἡ πρώτη ἀριστερά, καὶ Π ί ν. 264 β, ἄνω σειρά)· ἐπίσης χείλη εὐρυστόμων ἀγγείων φέροντα σειρὰν ἐμπιέστων μικρῶν κοιλωμάτων (Π ί ν. 264 α, κάτω σειρά), χείλη ἄνω ὀδοντωτά, ὡς καὶ εἰσέχοντα τοιαῦτα. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὀστράκων παρουσιάζει ἀποχρώσεις, λόγῳ ἀτελοῦς ὀπτήσεως, ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ μέχρι τοῦ μέλανος, ἐπικρατοῦν ὅμως αἱ σκοτειναὶ ἀποχρώσεις φαιόν, μέλαν. Ἓν μόνον ὄστρακον ἐκ τοῦ στρώματος Ζ ἔφερε γραπτὴν διακόσμησιν ἐκ παραλλήλων γραμμῶν καὶ συμπαγοῦς γωνιώδους κοσμήματος, ἓν ἕτερον δὲ ὄστρακον, ἐκ τοῦ ἰδίου στρώματος, ἔφερεν ἐπὶ τῆς μελανῆς ἐπιφανείας του ἐγχάρακτον διακόσμησιν σπειροειδοῦς κοσμήματος (Π ί ν. 265 γ, κάτω σειρά). Ἐκ τοῦ στρώματος Ζ ἔχομεν καὶ μίαν δισκοειδῆ ἀγνῦθα φέρουσαν εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἐγχάρακτον ἀκτινοειδὲς κόσμημα (Π ί ν. 265 γ, μέσον ἄνω σειρᾶς). Ἀπὸ τὰ στρώματα Ζ καὶ ΣΤ ἔχομεν ἐπίσης πυριτολιθικὰ ἐργαλεῖα καὶ ἀπολεπίσματα ἐκ πυριτολίθου (Π ί ν. 265 β), ὡς καὶ δύο ὀστεῖνας βελόνας ἐκ τοῦ στρώματος ΣΤ (Π ί ν. 265 γ, ἄνω σειρά).

Τὸ στρῶμα ΣΤ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ στρώματος Ε δι' ἑνὸς δαπέδου ἐκ κτυπητῆς γῆς φέροντος ἴχνη καύσεως ὡς καὶ σειρὰν ὀπῶν διαφόρων ξυλίνων ὑποστυλωμάτων (Σ χ έ δ. 1). Τὸ στρῶμα Ε, πάχ. 0.40 - 0.65 μ., ἀπέδωσεν ὄστρακα παρουσιάζοντα τὴν ἰδίαν εἰκόνα μὲ τὴν τῶν προηγουμένων στρωμάτων, ἤτοι ἔχοντα ἀποχρώσεις ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ ἕως τοῦ μέλανος λόγῳ ἀτελοῦς ὀπτήσεως, λαβὰς γλωσσοσχήμους καὶ δικορύφους (Π ί ν. 264 α, ἄνω σειρά, αἱ δύο πρὸς τὰ δεξιὰ) ἀλλὰ καὶ ταινιωτὰς λαβάς, ἤτοι πλέον ἐξειλιγμένου σχήματος.

Τὰ ἀνώτερα στρώματα Δ καὶ Γ, πάχ. περίπου 1.15 μ., παρουσιάζουν κάποιαν διαφοράν. Τὰ ὄστρακα δεικνύουν τελειοτέραν ὄπτησιν, ἐπικρατοῦν οἱ ἀνοικτότεροι χρωματισμοὶ— κίτρινον, πορτοκαλλόχρουν, ἐρυθρὸν— ἰδίως εἰς εὐρύστομα μικρὰ ἀγγεῖα, κυρίως κύλικας· ἔχομεν ὅμως καὶ ὄστρακα τοιούτων ἀγγείων φαιὰ ἢ μελανά (Π ί ν. 264 β, κάτω σειρά). Ἀπὸ τὸ στρῶμα Γ προέρχεται ἡ σχεδὸν ἀκεραία μικρὰ πρόχους τοῦ Π ί ν. 266 α ἐκ πηλοῦ φαιοκιτρίνου. Συνεπληρώθη τμῆμα τῆς λαβῆς· ἔχει ὕψος ἄνευ λαβῆς 0.075 μ. Μικρὰ ὡς εἶναι, δεικνύει λίαν προσεκτικὴν κατασκευήν. Ἐκ τοῦ ἰδίου στρώματος, ἀλλὰ 3 μ. ἀριστερὰ (βορείως) τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς, προέρχεται καὶ ὁ δίωτος μικρὸς πίθος, ὕψ. 0.16 μ., τοῦ Π ί ν. 266 β. Ἐπίσης εἰς τὸ στρῶμα Γ εὑρέθη καὶ ἡ ἀγνὺς τοῦ Π ί ν. 265 γ (ἄνω σειρά, δεξιὸν ἄκρον). Ἤδη ἀπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ ἔχομεν μερικὰ ὄστρακα φαιοῦ χρώματος μὲ πρώιμον γάνωμα (Urfirnis). Ὡς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ τύπου τῶν ἀγγείων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν τὰ ὄστρακα, καὶ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν μὲ εὑρεθέντα ἀλλαχοῦ (Εὔτρησις, Μακεδονία), τὸ στρῶμα Γ πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰς τελευταίας φάσεις τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας.

Σημειώνομεν ἐνταῦθα, ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ στρώματα συνελέγησαν ὀστᾶ μικρῶν καὶ μεγάλων κατοικιδίων ζώων ὡς καὶ ποτάμια ὄστρεα, τὰ τελευταῖα ἰδιαιτέρως ἄφθονα εἰς τὰ κατώτερα στρώματα ΣΤ καὶ Ζ.

Τὸ στρῶμα Γ διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπεράνω αὐτοῦ στρῶμα Β δι' ἐντόνου στρώματος καύσεως, πάχ. περίπου 0.15 μ., δεικνύοντος σαφῶς μίαν καταστροφήν (Σ χ έ δ. 1). Ἀπὸ τὸ στρῶμα καύσεως περισυνελέγησαν τμήματα καμμένου πηλοῦ, φέροντος ἀποτυπώματα ξύλων ἢ καλάμων, ἅτινα ἦσαν ἐπηλειμμένα δι' αὐτοῦ.

Εἰς τὸ στρῶμα Β, πάχ. 0.90 μ., ἔχομεν μίαν σχεδὸν ὁλοκληρωτικὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀνοικτοχρώμων ἀγγείων. Ἐνταῦθα παρουσιάζονται τὰ φαιὰ μινύεια καθὼς καὶ τὰ κίτρινα καὶ ἐρυθρά. Γενικῶς, εἰς τὸ χρῶμα τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων ἐπικρατοῦν οἱ ἀνοικτοὶ τόνοι, ἀνήκουν δὲ αὐτὰ κυρίως εἰς εὐρύστομα ἀγγεῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κύλικας (Π ί ν. 265 α). Ἐξακολουθεῖ ὅμως ἡ παρουσία καὶ μεγάλων ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἤδη ἔχομεν συναντήσει εἰς τὰ προηγούμενα στρώματα. Ἀπὸ τὸ στρῶμα Β προέρχεται καὶ τὸ πηνίον τοῦ Π ί ν. 265 α (κάτω ἀριστερά).

Ἀπὸ τὸ στρῶμα Α, πάχ. 0.55 μ., τὸ ὁποῖον διεκρίνετο ἀπὸ τὸ κάτωθεν αὐτοῦ στρῶμα Β διὰ στρώματος καύσεως, πάχ. ἕως 0.07 μ., κατὰ τὸ δεξιὸν (νότιον) τμῆμα τῆς τομῆς, ἔχομεν ὄστρακα ἀνοικτοῦ κιτρίνου χρώματος ὡς καὶ πορτοκαλλόχρου ἕως ἐρυθροῦ (Yellow Minyan καὶ Red Minyan), ἀλλὰ καὶ φαιὰ (Grey Minyan)

εὐρυστόμων ἀγγείων, κυρίως κυλίκων· ἐπίσης καθέτους ταινιωτὰς λαβάς, ὡς καὶ διχαλωτάς.

Τῶν στρωμάτων τῆς ἀνωτέρας στρωματογραφικῆς τομῆς, τῆς τομῆς Β (Π ί ν. 263 γ), ἀποφεύγομεν τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν λόγῳ τῶν διαταραχῶν, τὰς ὁποίας διεπιστώσαμεν ἐνταῦθα. Ἀπὸ τὸ κατώτερον τμῆμα, τὸ 4ον, ἔχομεν μίαν χαρακτηριστικὴν λαβὴν τύπου Wishbone, ἀνήκουσαν εἰς κύλικα ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ (Π ί ν. 266 γ, ἄνω ἀριστερά). Παρουσιάσθησαν, ἐπίσης, ἄφθονα ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν, τὰ στρώματα τῆς τομῆς Β, τοὐλάχιστον τὰ 1ον ἕως 3ον, παρουσιάζονται λίαν διατεταραγμένα. Ἔχομεν κλασσικὰ ὄστρακα ἀναμεμιγμένα μετὰ μυκηναϊκῶν (Π ί ν. 266 δ) ἢ καὶ τῶν πρωιμωτέρων ἀκόμη φάσεων τῆς Χαλκοκρατίας. Ἡ διατάραξις αὕτη ἔχει σχέσιν καὶ μὲ τὴν οἰκοδομικὴν δραστηριότητα εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ - ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΛΑΡΙΣΑ

Σημαντικὰ εὑρήματα (γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαὶ) παρεδόθησαν κατὰ καιροὺς ὑπὸ ἰδιωτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης.

Ὑπὸ τοῦ Μιχ. Ἀναστασιάδου παρεδόθη κορμὸς ἀγαλματιδίου, πιθανῶς τοῦ Διονύσου ὡς ἐφήβου (Π ί ν. 267 α - β). Τὸ σωζ. ὕψος του εἶναι 0.32 μ., ἴσως δὲ εἶναι μικρὸν ἀντίγραφον ρωμαϊκῶν χρόνων σπουδαίου ἔργου προγενεστέρας περιόδου. Εὑρέθη εἰς θέσιν Ἠπειρώτικα, ὅπου ὅμως εἶχε μεταφερθῆ ἀλλαχόθεν.

Τέσσαρες ἐπιγραφαὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀθαν. Πίσπα. Ἐξ αὐτῶν σημαντικωτέρα εἶναι τιμητικὸν ψήφισμα τῶν Λαρισαίων ἐξ 27 στίχων τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιεύσῃ ὁ γράφων συντόμως[1]. Ἐπίσης τὸ κάτω τμῆμα ἀναθηματικῆς στήλης, φέρον τὴν ἐπιγραφήν :

ΑΠΛΟΥΝΙΔΕΛΦΑΙΟΥ (Ἀπόλλωνι Δελφαίῳ)

εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν διάλεκτον τῶν Θεσσαλῶν (Π ί ν. 268 γ). Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

Βάθρον φέρον ὀπὴν εἰς τὸ ἄνω μέρος καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν ἐπιγραφήν :

Σαράπιδι Ἴσιδι Ἀνούβιδι
Φιλόλαος Ἡροφίλειος

ὑπῆρχε παλαιόθεν εἰς τὴν Συλλογὴν Λαρίσης (*IG* IX², 590). Ἀπωλέσθη δέ, ὡς φαίνεται, παλαιότερον κατὰ τὰς περιπετείας, ἃς ἔσχεν ἡ Συλλογὴ κειμένη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλείου (Φρουρίου) Λαρίσης, ἕως ὅτου, μερίμνῃ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Θεοχάρη, μετεφέρθη εἰς τὸ τουρκικὸν τέμενος, παρὰ τὴν Νέαν Ἀγοράν, ὅπου νῦν στεγάζεται. Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ ἀνευρεθεῖσα ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Ἀθαν. Πίσπα παρεδόθη πάλιν εἰς τὸ Μουσεῖον (Π ί ν. 270 α).

Ἡ τετάρτη ἐπιγραφὴ εἶναι τὸ σωζόμενον ἀνώτερον τμῆμα ψηφίσματος τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν· σώζονται οἱ 12 πρῶτοι στίχοι καὶ τμῆμα τοῦ 13ου. Εἶναι ὅμως ἀρκετὰ ἀπολεπισμένη, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις τυγχάνει δυσχερής (Π ί ν. 269 α)[2].

Μία πέμπτη ἐπιγραφή, ἐπιτυμβία, φέρουσα τὸ ὄνομα :

Ἀρτεμισία
Οἰνοκλέους

παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Χρ. Τζαφέρη, εὑρεθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἐντὸς ἀγροῦ εἰς θέσιν Καστρὶ Τιρνάβου (Π ί ν. 268 β).

ΚΡΑΝΝΩΝ

Εἰς Κραννῶνα εἶχον περισυλλεγῆ κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν ἐκεῖ φυλάκων ἀρχαιοτήτων ἢ παρεδόθησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν καὶ ἐφυλάσσοντο ὑπὸ τῶν φυλάκων, διάφορα γλυπτά, ἐπιτύμβιαι στῆλαι, ἐπιγραφαί, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἀγγεῖα. Πάντα ταῦτα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερα εἶναι :

Τὸ ἐν Π ί ν. 268 α τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τὸ κάτω τμῆμα ἑρμαϊκῆς στήλης. Γωνία ὁριζοντίου γείσου, ἐκ πωρολίθου φέροντος προμόχθους μετὰ σταγόνων καὶ ρόδακα εἰς τὸ ἄκρον, διατηροῦντος ἴχνη κονιάματος (Π ί ν. 269 β). Μαρμάρινον κιονόσχημον στήριγμα, σωζ. ὕψ. 0.42 μ., ἔχον τὴν μορφὴν κορμοῦ δένδρου (Π ί ν. 270 β). Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω προέρχονται ἐκ τῆς θέσεως Κάστρο Κραννῶνος.

Δύο ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἤλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν βαθείας ἀρόσεως. Ἡ μία, σωζ. ὕψ. 1.08 καὶ πλ. 0.43 μ., ἔφερε κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ ἀβαθὲς τοξωτὸν κοίλωμα (Π ί ν. 270 γ), εἰς τὴν λείαν ἐπιφάνειαν τοῦ ὁποίου ἴσως ὑπῆρχε γραπτὴ παράστασις, τῆς ὁποίας οὐδὲν ἴχνος σώζεται. Σώζεται ὅμως ἐγχάρακτος τρίστιχος ἐπιγραφή :

1. Χρυσόγονος ἐξ Ἐδέσσης. Λαρισαϊκὸν τιμητικὸν ψήφισμα, εἰς *Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Συμποσίου περὶ Ἀρχαίας Μακεδονίας* (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. Βλ. Ἐπιγραφαὶ ἐκ Λαρίσης, ἐν *ΑΔΑ* V (1972), σ. 275 κ.ἑ.

Κέρδων Λικαίου[3] *Οἰκέτη Ἥρως Χρ[ηστέ]*
Χαῖρε

Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ τοποθετεῖται εἰς τὸν 2ον ἢ 3ον αἰ. μ.Χ. Αὕτη εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν Λ. Σκουρογιάννη, εἰς θέσιν Ἀναύρα, εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ Ἐλευθερῶν καὶ Κραννῶνος.

Ἡ ἑτέρα ἐπιτυμβία στήλη προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Βαλόσταλος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Κραννῶνος. Φέρει εἰς τὸ ἄνω τμῆμα ἀνάγλυφον παράστασιν ἱππέως καὶ καθημένης γυναικὸς κρατούσης βρέφος, κάτωθεν δὲ ἐπιγραφὴν ἐκ 10 στίχων[4].

Ἡ βαθεῖα ἄροσις ἔφερεν ἐπίσης εἰς φῶς, εἰς θέσιν Εἰκοσιτριάρια, εἰς τὸν ἀγρὸν Β. Τόλια, κεραμοσκεπεῖς τάφους ἐκ τῶν ὁποίων δύο κατεστράφησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀρόσεως, ἕτερον δὲ ἀνεσκάψαμεν. Ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνης λάρνακος, μήκ. 1.75, πλ. 0.46 καὶ ὕψ. 0.45 μ. Ἡ λάρναξ ἐκαλύπτετο διὰ τεσσάρων ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν καὶ εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Αἱ δύο δυτικώτεραι κεραμόπλακες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τεσσάρων καλυπτήρων κεράμων, λακωνικοῦ τύπου, τεθειμένων ἐγκαρσίως. Ἐντὸς τῆς λάρνακος ὑπῆρχεν εἰς σκελετός, τὸ μοναδικὸν δὲ κτέρισμα ἦτο μελαμβαφὲς κυάθιον, διαμ. 0.12 μ., μεταξὺ τῶν ἄκρων ποδῶν τοῦ σκελετοῦ, εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου. Ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

Ἀπὸ ἕτερον τάφον ἐν Κραννῶνι, συληθέντα ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, περισυνελέγησαν χαλκοῦν ἔλασμα καὶ πέντε ἀγγεῖα, ἤτοι: κάλαθος μετὰ προχοῆς εἰς σχῆμα λεοντοκεφαλῆς, μεγαρικὸς σκύφος (Πίν. 271 α - β), ἀμφορίσκος ἐξ ὑαλομάζης καὶ δύο μικρὰ μελαμβαφῆ κυάθια.

ΦΑΡΣΑΛΑ

Μετεφέρθη πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς, τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, ὅπερ ἀπέκειτο μέχρι τοῦδε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Δημαρχείου Φαρσάλων. Ἡ στήλη στέφεται ὑπὸ ἐπικράνου, φέροντος ἀνάγλυφον ἀνθέμιον, ἔχει σωζ. ὕψ. 0.80, πλ. 0.45 μ. καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Θεόδοτος
Θειβῆος

Ἐπίσης μετεφέρθη πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς, στήλη μετὰ τριστίχου ἐπιγραφῆς, κειμένη εἰς οἰκόπεδον πρὸ τῆς οἰκίας Κ. Κέλλα. Πρόκειται περὶ γνωστῆς παλαιόθεν ἐπιγραφῆς (*IG* IX², 241), ἥτις ἦτο παλαιότερον ἐκτισμένη ὡς παραστὰς παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Κ. Κέλλα, εἶχε δὲ ἀποτειχισθῆ ἐκεῖθεν, κατὰ πρόσφατον ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν φυγαδεύσεώς της, καὶ ἔκειτο ἔκτοτε ἐπὶ τοῦ πρὸ τῆς οἰκίας χώρου παρὰ τὴν ὁδόν.

ΚΩΝΣΤ. ΓΑΛΛΗΣ

3. Καὶ τὰ δύο ὀνόματα Κέρδων καὶ Δίκαιος μαρτυροῦνται ἐκ θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν (*IG* IX²).

4. *Ἔ.ἀ.*, σ. 279 κ.ἑ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ

Νέα Ἀγχίαλος (Χριστιανικαὶ Φθιώτιδες Θῆβαι)

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἡ συντήρησις τῆς ἀποκαλυπτομένης ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Π. Λαζαρίδη σπουδαιοτάτης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Γ[1]. Ἐλήφθησαν ἅπαντα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἐστερεώθη ἡ τοιχοποιία, κατεδαφίσθησαν τὰ σύγχρονα κτίσματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνεγείρει ἰδιῶται ἐπὶ τῆς βασιλικῆς, καὶ ἀπεμακρύνθησαν τὰ κατακρημνίσματα.

Οἰκία Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη ἐν Σκιάθῳ

Ἀντικατεστάθη ἡ ξυλίνη κλῖμαξ ἀνόδου εἰς τὸν ὄροφον καὶ συνετηρήθησαν ἅπαντα τὰ ξύλινα δάπεδα τῶν δωματίων, αἱ ὀροφαί, τὰ παραθυρόφυλλα καὶ ὁ ἐξώστης.

Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος Ἀγιᾶς[2]

Εἰς τὸ σημαντικώτατον τοῦτο μοναστηριακὸν σύνολον συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως, εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων, ὅπως καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1969, συνέβαλε δι' οἰκονομικῆς βοηθείας καὶ συνεργασίας ὁ Καθηγητὴς τοῦ Ball State University κ. Ἰωάν. Κουμουλίδης.

Ἐγένοντο τὰ ἑξῆς :

α) Εἰς τὸ καθολικὸν ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ παράθυρα σιδηρᾶ ὑαλοστάσια καὶ πλινθόπλακες χειροποίητοι, ὡς αἱ παλαιαί, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ νάρθηκος. Ἐνισχύθη ἡ ὑποθεμελίωσις εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ νοτίαν πλευρὰν καὶ κατεσκευάσθη « καλντερίμι » κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς (Π ί ν. 272 α).

β) Εἰς τὸν πύργον - ἡγουμενεῖον ἀφῃρέθη ἐξ ὁλοκλήρου ἡ ἑτοιμόρροπος καὶ σαθρὰ κάλυψις, συνετηρήθησαν αἱ κορυφαὶ τῶν τοίχων καὶ κατεσκευάσθη νέα στέγη ὁμοία καθ' ὅλα πρὸς τὴν παλαιάν. Ἀντικατεστάθησαν τὰ ἐφθαρμένα παράθυρα καὶ ἡ θύρα εἰσόδου, ἐγένετο ἐπίστρωσις τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν διὰ νέων κονιαμάτων εἰς ἀντικατάστασιν τῶν κατεστραμμένων, καὶ συνετηρήθη τὸ ξύλινον δάπεδον (Π ί ν. 272 β).

γ) Εἰς τὴν τράπεζαν κατεσκευάσθησαν ἐντὸς τῶν τοίχων ὑποστυλώματα μὴ ὁρατὰ καὶ συνεδέθησαν μεταξύ των διὰ σενὰζ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ στατικῶς τὸ κτίσμα.

δ) Εἰς τὸν περίβολον ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς αὐλῆς ἐκ τῶν παντοειδῶν κατακρημνισμάτων, διευθέτησις τῶν κλίσεων καὶ συμπλήρωσις τῆς πλακοστρώσεως διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Συνετηρήθη ἡ κρήνη, αἱ λίθιναι κλίμακες καὶ ἐπανακατεσκευάσθη ἑτοιμόρροπον τμῆμα τοῦ περιβόλου, εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθη πρὸς καλυτέραν προστασίαν ἀμφικλινὴς κάλυψις ἐκ κεράμων.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας συντηρήσεως ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς τραπέζης (Π ί ν. 273 α). Τέλος, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὸν κυρίως ναὸν ὄπισθεν τῶν « ἀποστολικῶν » εὑρέθησαν θραύσματα τοιχογραφιῶν τοῦ 16ου αἰ. (Π ί ν. 273 β).

Μονὴ Ἁγίων Θεοδώρων Ραψάνης[3]

Ἐγένετο ὑποστύλωσις ὁλοκλήρου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ ξυλίνων ὑποστυλωμάτων καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἐπαναφορὰ τῶν τόξων, τὰ ὁποῖα στηρίζουν τὸν τροῦλλον, εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν. Καθηρέθη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τὸ νεώτατον ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον ἠλλοίωνε τὴν ὄψιν τοῦ μνημείου, ἐνισχύθη ἡ σαθρὰ ὑποθεμελίωσις διὰ τῆς κατασκευῆς περιφερειακῶς σενὰζ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος καὶ κατεσκευάσθησαν ἐντὸς τῶν καθέτων τοίχων ἐξ ὑποστυλώματα μὴ ὁρατά. Τέλος, ἐγένετο νέον ἁρμολόγημα εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας καὶ ἀντικατεστάθησαν τὰ ἐφθαρμένα « χατίλια » καὶ οἱ σαθροὶ λίθοι τῆς τοιχοποιίας (Π ί ν. 274 α - β).

Μονὴ Ὀλυμπιωτίσσης[4]

Εἰς τὸ γνωστότατον τοῦτο βυζαντινὸν μνημεῖον τῆς Θεσσαλίας ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

α) Ἔλεγχος τῆς κεραμώσεως καὶ ἀντικατάστασις τῶν κατεστραμμένων κεράμων εἰς τὸν κυρίως ναόν (Π ί ν. 275 α).

β) Ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τοῦ νάρθηκος, ἀπομάκρυνσις τῶν ἀχρήστων ὑλικῶν, ἀντικατάστασις τῶν σαθρῶν ξυλίνων τμημάτων τῆς στέγης καὶ ἐπαναφορὰ τῆς καλύψεως εἰς τὸ ἀρχικὸν ὕψος.

γ) Ἁρμολόγησις τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ συντήρησις τοῦ κατὰ μῆκος αὐτοῦ « πεζουλίου » (Π ί ν. 275 β).

δ) Συντήρησις τῆς πλακοστρώσεως κατὰ τὴν

1. *Τὸ Ἔργον* 1970, σ. 22 κ.ἑ.
2. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 288.
3. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 292.
4. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος, *ΕΕΒΣ* 4 (1927), σ. 313 - 331.

βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου.

ε) Ἀφαίρεσις τοῦ παλαιοῦ ἰσχνοῦ κονιάματος τῶν ἁρμῶν ἐκ τῆς βορείου καὶ δυτικῆς πλευρᾶς καὶ κατασκευὴ νέου ἁρμολογήματος ἀποκλειστικῶς διὰ κεραμικοῦ κονιάματος, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως.

Γέφυρα Ἐλασσόνος

Συνετηρήθησαν τὰ στηθαῖα καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῶν, συνεπληρώθη καὶ ἐστεγανοποιήθη τὸ φθαρὲν λιθόστρωτον κατάστρωμα τῆς γεφύρας καὶ ἐνισχύθη ἡ ὑποθεμελίωσις αὐτῆς (Πίν. 275 γ).

Ναὸς Μεταμορφώσεως Δολίχης[5]

Ἐγένετο ὑποστύλωσις καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνισχύθη ἡ σαθρὰ ὑποθεμελίωσις διὰ τῆς κατασκευῆς περιφερειακῶς σενάζ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁμοιογενὴς ἔδρασις τοῦ κτίσματος. Παραλλήλως, ἀπεμακρύνθησαν τὰ πέριξ τοῦ ναοῦ ἄχρηστα ὑλικὰ καὶ διηυθετήθησαν αἱ κλίσεις (Πίν. 277 α).

Κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ μνημείου διεπιστώθη, ὅτι ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἑδράζονται ἐπὶ παλαιοτέρου ἰσχυροῦ τοίχου ἀνήκοντος εἰς λουτρῶνα, ὡς δεικνύουν αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐντὸς τῶν κατακρημνισμάτων πλίνθοι τῶν ὑποκαύστων.

Μονὴ Ρεντίνης

Τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῶν κελλίων τῆς μονῆς παρεκκλήσιον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ[6], τὸ λεγόμενον «κρυφὸ σχολειό», ἦτο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον καὶ ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως συνέταξε μελέτην συντηρήσεως. Κατὰ τὸ ἔτος 1970, λόγῳ ἐξαντλήσεως τῶν σχετικῶν πιστώσεων, ἐγένετο μόνον ἡ ὑποστύλωσις τοῦ ναϋδρίου πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως.

Αἱ ἐργασίαι θὰ ἀποπερατωθοῦν τὸ ἑπόμενον ἔτος 1971.

Φρούριον Φαναρίου

Τὸ ἐπιβλητικὸν φρούριον τοῦ Φαναρίου (Πίν. 276 α), τὸ ὁποῖον διατηρεῖται κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτοῦ περίπου μέχρι τῶν ἐπάλξεων, παρουσίαζεν εἰς πλεῖστα σημεῖα φθορὰς ἐπικινδύνους καὶ ἀπειλητικὰς διὰ τοὺς πέριξ κατοικοῦντας. Οὕτως, ἐπραγματοποιήθησαν ἐμφράξεις ὀπῶν καὶ ρηγμάτων κατὰ τὴν βάσιν τῶν τειχῶν καὶ πρὸς τὸν νοτιοανατολικὸν τομέα αὐτῶν (Πίν. 276 β). Αἱ ἐργασίαι δέον ὅπως συνεχισθοῦν.

Πόρτα - Παναγιὰ[7]

Εἰς τὸ σημαντικώτατον καὶ γνωστότατον τοῦτο μνημεῖον τῆς Θεσσαλίας ἡ κάλυψις ἔχρηζε συντηρήσεως. Αἱ ἐφετειναὶ ἐργασίαι περιωρίσθησαν μόνον εἰς ἔλεγχον τῆς κεραμώσεως καὶ ἀνάσυρσιν τῶν κεράμων εἰς μικρὸν τμῆμα τοῦ ἐξωνάρθηκος.

Μετέωρα

Μονὴ Ἁγίας Τριάδος

Ἡ κεράμωσις τοῦ καθολικοῦ ἔχρηζε συντηρήσεως, τόσον εἰς τὸν κυρίως ναόν, ὅσον καὶ εἰς τὸν νάρθηκα. Οὕτως ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων, καθαρισμός, ἐπιλογὴ καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν διὰ συνδετικοῦ κονιάματος. Παραλλήλως, ἐπεσκευάσθη ἡ τοιχοποιία δι' ἐκτοξεύσεως ὑδαροῦς σιμεντοκονίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων (Πίν. 277 β - δ).

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ

Συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξάμεναι ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς μονῆς. Εἰς τὸν γ' ὄροφον, τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Προδρόμου ἦτο ἡμιηρειπωμένον καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος αὐτοῦ, πάχ. 0.70 μ., ἠρείδετο ἐπὶ τοῦ τρουλλίσκου τοῦ καθολικοῦ θέτων διὰ τοῦ βάρους του ἐν κινδύνῳ τὸ ναΰδριον μὲ τὰς πολυτίμους τοιχογραφίας τοῦ Θεοφάνους. Οὕτω, κατηδαφίσθη ὁ τοῖχος οὗτος καὶ τὰ λοιπὰ ἡμιηρειπωμένα τμήματα καὶ ἅπαντα κατεσκευάσθησαν ἐκ νέου, εἰς τρόπον ὥστε τὰ βάρη τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Προδρόμου νὰ μὴ μεταβιβάζωνται εἰς τὸν τρουλλίσκον τοῦ καθολικοῦ. Ἐν συνεχείᾳ, ἐγένοντο νέα κονιάματα εἰς τὸ παρεκκλήσιον καὶ ἐν γένει εἰς ὁλόκληρον τὸν ὄροφον — κελλία καὶ τράπεζαν— καὶ ἐτοποθετήθη νέον ξύλινον δάπεδον ὅμοιον πρὸς τὸ τελείως κατεστραμμένον παλαιόν. Τέλος, κατεσκευάσθησαν στηθαῖα δι' ἀργολιθοδομῆς εἰς τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν ἀνοίγματα τῆς ὑποστύλου αἰθούσης τοῦ γ' ὀρόφου καὶ κλῖμαξ, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὸν ὄροφον τοῦτον καὶ τοὺς βοηθητικοὺς χώρους τῆς μονῆς.

5. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 258.

6. Α. Κ. Ὀρλάνδου - Μ. Θεοχάρη, Αἱ ἐπὶ τῆς Πίνδου Ἱεραὶ Μοναὶ Βράχας καὶ Ρεντίνης, *ΑΕ* 1958, Ἀρχ. Χρον., σ. 6.

7. Α. Κ. Ὀρλάνδου, *ΑΒΜΕ* Α' (1935), σ. 5 κ.ἑ.

Μονὴ Βαρλαὰμ

Ἡ κάλυψις τοῦ καθολικοῦ, ἥτις εἶχε προχείρως στερεωθῆ κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα, ἔχρηζε συστηματικῆς συντηρήσεως. Οὕτως, ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων εἰς ὁλόκληρον τὴν στέγην — κυρίως ναός, νάρθηξ καὶ ὑπόστυλος στοά—, καθαρισμός, ἐπιλογὴ καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν διὰ συνδετικοῦ κονιάματος. Παραλλήλως, πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ἐκ τῆς ὑγρασίας, κατεσκευάσθησαν νέα κονιάματα εἰς τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου καὶ ἐγένετο ἁρμολόγησις τοῦ βορείου καὶ δυτικοῦ τοίχου (Π ί ν. 278 α).

Μονὴ Μεταμορφώσεως

Εἰς τὸν τροῦλλον καὶ τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα τοῦ καθολικοῦ ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων, καθαρισμός, ἐπιλογὴ καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν διὰ συνδετικοῦ κονιάματος. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον σκεπὴν ἐγένετο ἁπλοῦς ἔλεγχος τῆς κεραμώσεως, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἶχε γίνει γενικὴ ἀνάσυρσις ἐν ξηρῷ (Π ί ν. 278 β).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Μελιβοίας

Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Ὄσσης. Τὸ καθολικὸν καὶ ὁ περίβολος τῆς μονῆς διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἐνῷ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα—κελλία, πύργοι κλπ.—εὑρίσκονται σχεδὸν ἐν ἐρειπίοις (Π ί ν. 278 γ). Τὸ καθολικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνακαινισθῆ τὸ 1854, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς καὶ φέρει τρεῖς τρούλλους, τὸν κεντρικὸν καὶ ἄλλους δύο μικροτέρους ὑπεράνω τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ. Ἐξωτερικῶς ἡ κάλυψις γίνεται δι' ἀμφικλινῶν στεγῶν διατεταγμένων σταυροειδῶς καὶ ἄνωθι τῶν στεγῶν τούτων ὑψοῦνται οἱ τροῦλλοι. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἐξ ἀργολιθοδομῆς, πλὴν τῶν τρούλλων καὶ τῶν πολυγωνικῶν κογχῶν τοῦ τριμεροῦς Ἱεροῦ, ὅπου ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πωρόλιθοι καὶ πλίνθοι.

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑπεράνω τῆς εἰσόδου φέρει ἐντετειχισμένον ἐν μεσοβυζαντινὸν θωράκιον (Π ί ν. 278 δ), τὸ ὁποῖον ὡς πρὸς τὰ θέματα καὶ τὴν τεχνικὴν ὁμοιάζει πρὸς τὰ θωράκια τοῦ 11ου αἰ. τῆς γειτονικῆς παρὰ τὸ Τσάγεζι μονῆς τῆς Παναγίας[8]. Εἰς αὐτὸ παριστάνεται σταυρὸς μετὰ διπλῆς κεραίας ἐπὶ βαθμίδων καὶ ἐν μέσῳ κληματίδος. Πέριξ τῆς ἄνω κεραίας τοῦ σταυροῦ, ἐπὶ τεσσάρων κυκλικῶν ἐξέργων συμπαγῶν κύκλων εἶναι γεγλυμμένα τὰ γράμματα *Ι*(ησοῦ)*Σ Χ*(ριστὸς) *Ν*(ι)*Κ*(ᾶ), ἐπὶ δὲ τῆς ταινίας, τὴν ὁποίαν φέρει κατὰ τὴν περιφέρειάν του τὸ θωράκιον, ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπιγραφή: *ΣΤ(ΑΥ)ΡΩΠΗΓΙΩΝ ΤΟΥ ΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΡ[ΧΟΥ].*

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ εἶχεν ἀναγραφῆ ἀρχικῶς μόνον εἰς τὸ ἄνω τμῆμα τῆς ταινίας, ἀργότερον ὅμως, ὡς δεικνύει ἡ ἀνεπιτυχὴς μίμησις τῶν γραμμάτων, ἐπανελήφθη καὶ εἰς τὸ ἀντίστοιχον κάτω τμῆμα.

Ἀσκητήριον τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Μελιβοίας

Εὑρίσκεται πλησίον τοῦ χωρίου Σωτηρίτσα Μελιβοίας. Τὸ ἀσκητήριον διαμορφώνεται ἐντὸς φυσικοῦ κοιλώματος τοῦ βράχου, τὸ ὁποῖον φράσσεται ἔμπροσθεν δι' ἑνὸς τοίχου ἐξ ἀργολιθοδομῆς. Περὶ τὸ μέσον τοῦ τοίχου τούτου ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, δεξιὰ παράθυρον καὶ ἄνωθι φωτιστικὸν ἄνοιγμα σχήματος ρόμβου (Π ί ν. 279 α). Τὸ ἀσκητήριον ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς μικρᾶς αἰθούσης, εἰς ἣν εἰσέρχεταί τις ἐκ τῆς εἰσόδου καὶ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ (Σ χ έ δ. 1). Τὸ τέμπλον εἶναι κτιστὸν καὶ αἱ κόγχαι τοῦ Ἱεροῦ ἀνοίγονται εἰς τὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ τὸ τέμπλον διασώζονται ἡμιεξίτηλοι τοιχογραφίαι τοῦ 17ου αἰ.

Μονὴ Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς

Ἡ μονὴ εὑρίσκεται περίπου 10 χλμ. πρὸς Α. τῆς κωμοπόλεως Ἁγιᾶς παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν Ἁγιᾶς-Ἀγιοκάμπου. Ἐκ τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος διατηροῦνται τὸ καθολικὸν καὶ εἷς πύργος τοῦ περιβόλου (Π ί ν. 279 β). Τὸ καθολικόν, τὸ ὁποῖον ἐπανειλημμένως ἔχει ἐπισκευασθῆ, εἶναι μία μονόχωρος ξυλόστεγος βασιλικὴ ἀπολήγουσα πρὸς Α. εἰς εὐρεῖαν κόγχην. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κτηρίου διασώζεται ἀλώβητος μόνον ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, τοῦ ὁποίου ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀτελῶς πλινθοπερίκλειστος καὶ διατηρεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὀλίγα σπαράγματα τοιχογραφιῶν τοῦ 17ου αἰ. Ὁ πύργος εἶναι διώροφον ἐξ ἀργολιθοδομῆς κτίσμα, τοῦ ὁποίου ὁ κάτω ὄροφος καλύπτεται δι' ἡμικυλινδρικῆς καμάρας καὶ ὁ ἄνω διὰ χαμηλοῦ τρούλλου, ὅστις ἐγγράφεται εἰς τετράγωνον καὶ στηρίζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν τοίχων τῇ βοηθείᾳ τεσσάρων γωνιακῶν ἡμιχωνίων.

8. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος, *ΕΕΒΣ* 5 (1928), σ. 366 καὶ εἰκ. 17.

Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς

Πρόκειται περὶ δύο ἀσκητηρίων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐπὶ τῶν ἔναντι τῆς μονῆς Ἁγίων Ἀναργύρων κατακορύφων βράχων (Πίν. 279 β).

Τὸ πρῶτον εἶναι μικρὸν μονόχωρον ναΰδριον, ἐσωτ. διαστ. ±2.40 × 2.40 μ., τὸ ὁποῖον διαμορφώνεται ἐντὸς φυσικοῦ κοιλώματος τοῦ βράχου. Μία τοξωτὴ εἴσοδος, ἥτις ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ τοίχου ὁ ὁποῖος φράσσει τὸ ἄνοιγμα, ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τοῦτο ἔχει μορφὴν συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς ναοῦ μὲ ἐλάχιστον βάθος κεραιῶν καὶ δι' ἑνὸς χαμηλοῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος ἐπικοινωνεῖ πρὸς Β. μὲ ἕνα στενομήκη χῶρον, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε διὰ ταφάς. Ἐκ τῆς τοιχογραφήσεως διατηρεῖται μόνον ἡ παράστασις τῆς Σταυρώσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡμικατεστραμμένη.

Τὸ δεύτερον ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία συνεχόμενα δρομικὰ μονόχωρα ναΰδρια, τὰ ὁποῖα διαμορφώνονται εἰς τὸ βόρειον τμῆμα εὐρυχώρου αἰθούσης σπηλαίου. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις των εἶναι: τοῦ βορείου 2.20 × 3.90 μ., τοῦ κεντρικοῦ 3.60 × 5.20 μ. καὶ τοῦ νοτίου 2 × 6.20 μ. Δύο ἀνοίγματα, πλ. 1.10 μ., εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ κεντρικοῦ ναΰδρίου ἐξασφαλίζουν τὴν μεταξύ των ἐπικοινωνίαν, ἐνῷ τρεῖς εἴσοδοι, αἱ ὁποῖαι ἀνοίγονται εἰς τὸν τοῖχον, ὁ ὁποῖος φράσσει τὸ σπήλαιον, ὁδηγοῦν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν. Ἡ ὀροφὴ καὶ τῶν τριῶν, καθὼς καὶ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ἀριστεροῦ ναϋδρίου, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ φυσικὸς βράχος.

Καὶ τὰ τρία διατηροῦν ἀλλεπάλληλα στρώματα τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν καὶ πρώιμον μεταβυζαντινὴν περίοδον. Τὸ βόρειον διασώζει τοιχογραφίας εἰς τὸν δυτικὸν καὶ νότιον τοῖχον (Πίν. 280), τὸ κεντρικὸν εἰς ὅλους τοὺς κατακορύφους τοίχους (Πίν. 281 α - β) καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ὀροφήν του, τὸ δὲ νότιον εἰς ὅλους τοὺς τοίχους πλὴν τῆς ὀροφῆς.

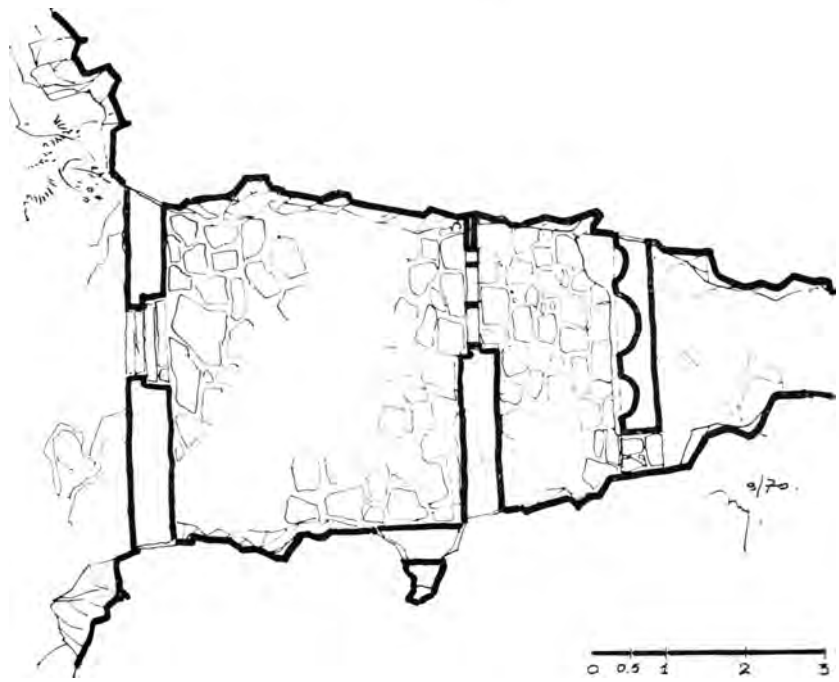

Σχέδ. 1. Ἀσκητήριον Ἁγίου Παντελεήμονος Μελιβοίας. Σκαρίφημα κατόψεως (σχέδ. Βασ. Χαρίση)

Εἰς τὸ κεντρικὸν ναΰδριον ὑπῆρχον φορηταὶ εἰκόνες καὶ ἓν καλῆς τέχνης ξυλόγλυπτον τέμπλον. Ταῦτα κατεγράφησαν καὶ ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθησαν πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου Ἁγιᾶς.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Ἀναύρα. Ἁγία Παρασκευὴ

Μεγάλη τρίκλιτος μεταβυζαντινὴ ξυλόστεγος βασιλική, ἀπολήγουσα πρὸς Α. εἰς ἡμικυ-

κλικὴν κόγχην καὶ φέρουσα πρὸς Δ. εὐρύχωρον νάρθηκα. Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς ἔφερεν ἀρχικῶς ἀνοικτὴν στοάν, ἥτις δὲν ὑφίσταται σήμερον. Ἡ τοιχοποιία εἶναι ἐξ ἀδρομερῶς εἰργασμένων λίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται « χατίλια ». Ὁλόκληρος ὁ κυρίως ναὸς καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ νάρθηκος κοσμοῦνται διὰ τοιχογραφιῶν καλῆς τέχνης, αἵτινες διατάσσονται κατὰ ζώνας. Ἡ χρονολογία τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἀνιστορήσεως (1710) ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν γεγραμμένην ὑπεράνω τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἑτέρα ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἀναφέρεται εἰς ἐπισκευὴν αὐτῆς. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, τὸ ὁποῖον ἔχει συναρμολογηθῆ ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τριῶν τέμπλων ἀναγομένων εἰς τὸν 17ον καὶ 18ον αἰ. (Πίν. 282 β).

Ἀναύρα. Ἅγιος Ἀθανάσιος

Εὑρίσκεται ἔξωθι τοῦ χωρίου. Μονοθάλαμος ξυλόστεγος μικρὸς ναός, ἀπολήγων πρὸς Α. εἰς ἡμιεξαγωνικὴν ἁψῖδα. Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς φέρει ἀνοικτὴν στοάν, ἥτις κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτῆς διαμορφώνεται εἰς παρεκκλήσιον. Ἡ τοιχοποιία εἶναι ἐξ ἀδρομερῶς εἰργασμένων λίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται « χατίλια ». Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 1800, μετρίας τέχνης ἀλλὰ πολὺ καλῆς διατηρήσεως. Τὸ τέμπλον εἶναι ξυλόγλυπτον, σύγχρονον πρὸς τὴν τοιχογράφησιν.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ζάρκον[9]. Κοίμησις τῆς Θεοτόκου

Ὁ ναός, ὅστις ἦτο ἀρχικῶς μεγάλη μονοθάλαμος βασιλικὴ καλυπτομένη διὰ δικλινοῦς στέγης, ἀνεκαινίσθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῶν κατοίκων λίαν ἀνεπιτυχῶς καὶ διὰ τῆς μετατροπῆς του εἰς τρίκλιτον βασιλικὴν ἠλλοιώθη ἡ μορφή του. Κατεσκευάσθησαν δύο κιονοστοιχίαι ἐκ μπετὸν καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἀνυψώθησαν δύο κατακόρυφοι τοῖχοι, οἵτινες ἐδημιούργησαν ὑπερυψωμένον μεσαῖον κλίτος. Ἐπίσης ἀφῃρέθη ἡ ὑπόστυλος κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν στοά, ἥτις ἐπροστάτευε τὰς ἐξωτερικὰς τοιχογραφίας εἰς τὴν πλευρὰν αὐτήν, ἐκαλύφθη τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ διὰ σιμέντου καὶ ἐφράγη ἡ νοτία εἴσοδος. Οὕτως, ἐκ τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς παρέμειναν ἀνέπαφοι μόνον οἱ κατακόρυφοι τοῖχοι, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ὁποίων διεσώθη ἡ ζωγραφικὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ. Ἡ εἰκονογράφησις ἀκολουθεῖ τὸ σύνηθες κατὰ ζώνας σύστημα. Κάτω παριστάνονται ὁλόσωμοι ἅγιοι, ἄνωθι αὐτῶν στηθάρια ἁγίων καὶ ἐν συνεχείᾳ αἱ σκηναί. Σώζονται δύο στρώματα τοιχογραφιῶν ἀκριβῶς χρονολογημένα δι' ἐπιγραφῶν. Τὸ ἀρχαιότερον (Πίν. 282 α), τὸ ὁποῖον διεσώθη εἰς τὸ Ἱερόν, τὸν βόρειον τοῖχον, τὸν νότιον καὶ εἰς τμῆμα τοῦ δυτικοῦ, ἐγένετο τὸ 1621, ἐνῷ τὸ νεώτερον διατηρεῖται μόνον εἰς μικρὸν τμῆμα ὑπεράνω τῆς δυτικῆς εἰσόδου καὶ ἐγένετο τὸ 1864.

Εἰς τὸν ναὸν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ζάρκου κατεγράφησαν, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Χαρ. Μπακιρτζῆ, 135 φορηταὶ εἰκόνες (16ου - 19ου αἰ.), αἵτινες συνεκεντρώθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν πέριξ τοῦ χωρίου ἐγκαταλελειμμένων παρεκκλησίων.

Ζάρκον. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου

Εὑρίσκεται ἔξωθι τοῦ χωρίου Ζάρκον. Τὸ καθολικὸν καὶ ὁ περίβολος διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἐνῷ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα τῆς μονῆς — τράπεζα, κελλία, πύργος κλπ. —, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν ὁλόκληρον τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος, κεῖνται ἐν ἐρειπίοις. Τὸ καθολικὸν (Πίν. 283 α) εἶναι σταυροειδὴς τετρακιόνιος ναὸς μετὰ χορῶν καὶ στενομήκους νάρθηκος. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ διατηροῦνται τοιχογραφίαι μετρίας τέχνης τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ. Τὸ τέμπλον εἶναι ξυλόγλυπτον. Αἱ φορηταὶ εἰκόνες, αἵτινες ἀνάγονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν 17ον αἰ., ἔχουν μεταφερθῆ εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ζάρκου.

Παναγίτσα. Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς

Εὑρίσκεται ἔξωθι τοῦ χωρίου. Ἐκ τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος διατηρεῖται σήμερον μόνον τὸ καθολικόν (Πίν. 283 β), τὸ ὁποῖον εἶναι σταυροειδὴς τετρακιόνιος ναὸς μετὰ χορῶν καὶ εὐρυχώρου νάρθηκος. Ἀνηγέρθη, συμφώνως πρὸς τὴν κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ, τὸ ἔτος 1761. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὁ κυρίως ναὸς καὶ τὸ Ἱερὸν εἶναι κατάγραφα διὰ τοιχογραφιῶν συγχρόνων πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς μονῆς. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου διατηροῦνται τὸ βημόθυρον, τὰ « ἀποστολικά », ὁ Σταυρὸς καὶ τὰ « λυπηρά ».

9. Περὶ τῆς ταυτίσεως τοῦ Ζάρκου μὲ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Φαύτός, βλ. P. R. Franke, Zur Geschichte des Antigonos Gonatas und der Oitaoi, *AA* 73 (1958), σ. 38 κ.ἑ., ὅπου καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία.

Ἀχλαδοχώριον. Κοίμησις τῆς Θεοτόκου[10]

Εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωρίου. Εἶναι μονόκλιτος σταυρεπίστεγος[11] ναός (Πίν. 283 γ) μικρῶν διαστάσεων (ἐξωτ. διαστ. ἄνευ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ± 7.25 × 4.50 μ.), ἀπολήγων πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν εὐρεῖαν κόγχην. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, οἱ μακροὶ τοῖχοι συνεχίζονται ἀδιάσπαστοι καθ' ὅλον αὐτῶν τὸ μῆκος, ἐνῷ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κάτωθι τῆς ἐγκαρσίας καμάρας (Πίν. 283 δ), σχηματίζονται δύο ἀψιδώματα, ἀνὰ ἓν εἰς ἑκάστην μακρὰν πλευράν. Εἰς τὸ βάθος ἑκάστου ἀψιδώματος ὑπάρχει ἓν δίλοβον παράθυρον (Πίν. 283 δ), ἐνῷ ἓν τρίτον, ἐπίσης δίλοβον, ἀνοίγεται εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ τοιχοδομία εἶναι πλινθοπερίκλειστος κατ' ἐλευθέραν ἀπόδοσιν, ἐνῷ ὀδοντωταὶ ταινίαι ἐπιστέφουν τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων καὶ περιβάλλουν τὰ παράθυρα. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, αἱ ἀρχικαὶ τοιχογραφίαι καλύπτονται ὑπὸ νεωτέρων, τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ., καὶ τὸ σύγχρονον πρὸς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ μαρμάρινον τέμπλον (Πίν. 284 α) διατηρεῖται σχεδὸν ἀλώβητον ὄπισθεν ἑνὸς νεωτέρου ξυλίνου. Πρὸς Δ. τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχουν προστεθῆ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν δύο συνεχόμενοι νάρθηκες, φέροντες πρὸς Ν. ἀνοικτὴν στοάν καὶ ἔχοντες μετὰ τῆς στοᾶς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ κυρίως ναοῦ ἐνιαίαν ἀμφικλινῆ στέγην.

10. *ΑΑΑ* III (1970), σ. 331 κ.ἑ.

11. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, Οἱ σταυρεπίστεγοι ναοὶ τῆς Ἑλλάδος, *ΑΒΜΕ* Α΄ (1935) 41 κ.ἑ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Λάρισα

Κατὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν διανοίξεως ἀποχετευτικῶν τάφρων εἰς τὰς ὁδοὺς Κύπρου καὶ Ὀλύμπου, πρὸ τῆς Ἀγορᾶς, ἐνετοπίσθησαν καὶ ἄλλα τμήματα τοῦ ἐπισημανθέντος τὸ 1964 «μεγάλου παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου»[12] καὶ περισυνελέγη ἐντὸς τῶν κατακρημνισμάτων σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ κτίσματος. Ἀναλυτικώτερον ἡ ἔρευνα ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς:

α) Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Κύπρου καὶ Ὀλύμπου εὑρέθη ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ τοίχου, ὅστις ἔφερε τὰς ἀποτειχισθείσας τὸ 1964 τοιχογραφίας[13].

β) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κύπρου καὶ εἰς ἀπόστασιν

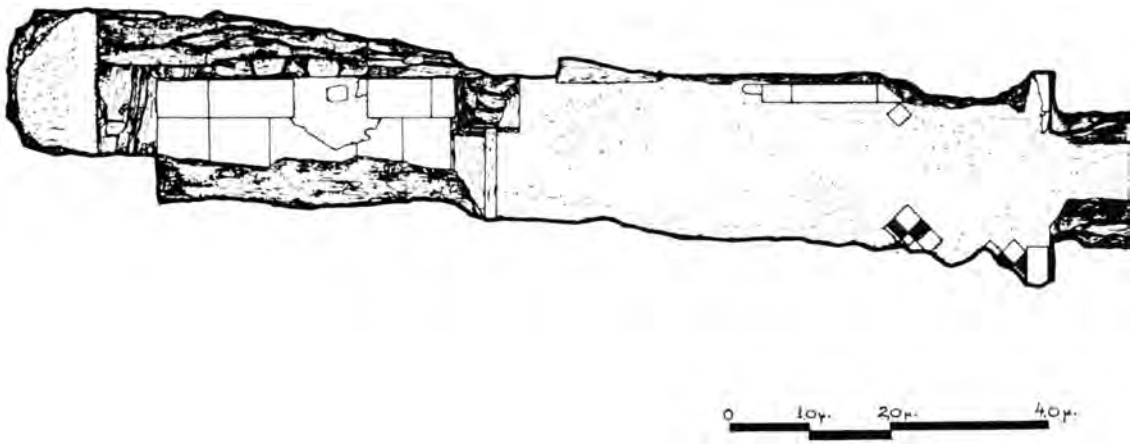

Σχέδ. 2. Ἀνασκαφὴ Λαρίσης. Κάτοψις τομῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου (σχέδ. Ἀργ. Μπακιρτζῆ)

± 20 μ. πρὸς Δ. τοῦ σημείου διασταυρώσεως τῶν δύο ὁδῶν, ἀνεφάνη ἕτερος τοῖχος. Οὗτος εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν προηγούμενον καὶ ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ κτήριον. Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος ± 13 μ. Εἰς βάθος 2.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου τούτου, διεσώθη ὑπόστρωμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

γ) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου, εἰς ἀπόστασιν ± 33 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν, εὑρέθη τὸ βορειοανατολικὸν πέρας τοῦ κτηρίου, πρὸς Ν. δὲ αὐτοῦ καὶ κατὰ μῆκος τῆς διανοιγείσης ἀποχετευτικῆς τάφρου ἀπεκαλύ-

12. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 316.

13. *Ἐ.ἀ.*, σ. 316, Πίν. 375 α-γ.

φθησαν ἓν τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἡμικατεστραμμένα τὰ ἐκ μαρμαροθετημάτων καὶ ψηφιδωτῶν δάπεδα τῶν ἐνδιαμέσων χώρων (Σ χ έ δ. 2). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἔφερεν ὀρθομαρμάρωσιν, ἐνῷ ὁ βόρειος τοιχογραφίας, ὅπως καὶ ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὸ 1964 ἀντίστοιχος νότιος. Εἰς τὰς τοιχογραφίας παριστάνονται κίονες, οἵτινες ἐδράζονται ἐπὶ στυλοβάτου καὶ μεταξὺ αὐτῶν παρεμβάλλονται πίνακες περιβαλλόμενοι ὑπὸ πλαισίων (Π ί ν. 284 β). Αἱ τοιχογραφίαι, αἵτινες ἀποτελοῦν ἓν ἐκ τῶν ὀλίγων διασωθέντων δειγμάτων τοιχογραφήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου μ.Χ. αἰ., συνδέονται στενῶς πρὸς τὰς εὑρεθείσας εἰς τὴν ὑπὸ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς ἀποκαλύψεως περισσοτέρων τμημάτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν σαφῆ εἰκόνα[17], πλὴν ὅμως τὰ κατὰ μῆκος τῆς τάφρου εὑρεθέντα ἴχνη καθέτων τοίχων καὶ τὰ ὑπολείμματα τῶν δαπέδων δεικνύουν, ὅτι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὑπῆρχον τέσσαρες χῶροι παρατεταγμένοι ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου. Οἱ πρὸς Β. μάλιστα δύο — ὁ εἷς πλ. 3.76 καὶ ὁ ἕτερος 6.64 μ. — ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ κιονοστοιχίας. Τὸ μεταξὺ τῶν χώρων τούτων εὑρεθὲν in situ διαχωριστικὸν θωράκιον (Σ χ έ δ. 3) καὶ τὰ θραύσματα κίονος, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὰ πλησίον κατακρημνίσματα, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς. Τέλος, ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ κτηρίου

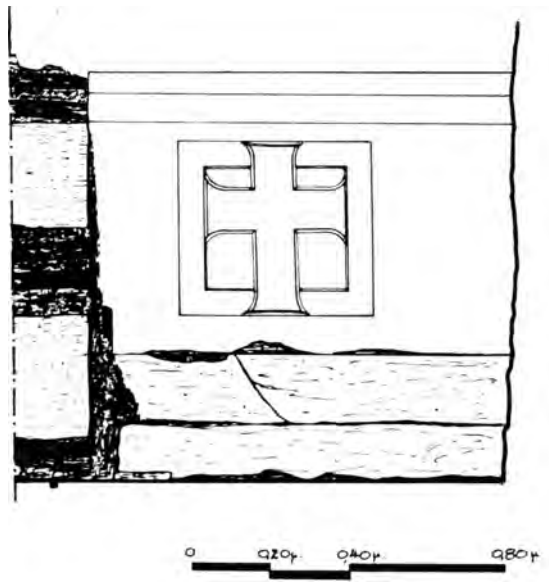

Σχέδ. 3. Ἀνασκαφὴ Λαρίσης. Θωράκιον εὑρεθὲν in situ (σχέδ. Ἀργ. Μπακιρτζῆ)

βασιλικήν[14], εἰς τὸ Δῖον Πιερίας[15] καὶ εἰς τὴν Βραυρῶνα[16].

Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν χώρων τοῦ κτηρίου, μόνον ὑποθέσεις δύνανται πρὸς τὸ παρὸν νὰ διατυπωθοῦν. Τὸ μόνον βέβαιον, ὡς δεικνύουν οἱ ἀνάγλυφοι σταυροὶ ἐπὶ τῶν εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, εἶναι ὅτι ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν (Π ί ν. 284 β, 285 α - γ).

δ) Ἐντὸς τῶν κατακρημνισμάτων εὑρέθη σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐξ αὐτῶν δέον νὰ μνημονευθοῦν τέσσαρα κιονόκρανα ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένα (Π ί ν. 285 α, γ),

14. Μ. Καλλιγᾶ, Ἀνασκαφὴ ἐν τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, *ΠΑΕ* 1939, σ. 73 κ.ἑ., εἰκ. 5.

15. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 384, Πίν. 449 γ. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 477 κ.ἑ., Πίν. 596 α - γ.

16. Εὐστ. Στίκα, Συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Βραυρῶνος, *ΠΑΕ* 1953, σ. 104, εἰκ. 2. Εἰδικὴν μελέτην, ἣτις ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Δίου, τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βραυρῶνος βλ. S. Pelekanidis, Die Malerei der Konstantinischen Zeit, *Akten des VII. Intern. Kongresses für christliche Archäologie*, Trier, 5 - 11 September 1965, σ. 215 κ.ἑ.

17. Δυστυχῶς τὸ κτήριον εὑρίσκεται κάτωθι οἰκοδομικοῦ τετραγώνου καὶ μόνον τμηματικῶς κατὰ τὴν ἀνέγερσιν νέων οἰκοδομῶν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

τμήματα ἀναγλύφων θωρακίων (Σχέδ. 4· Πίν. 285 β), εἷς ἀκέραιος διαχωριστικὸς κιονίσκος, ἓν ἐπίκρανον, δύο τμήματα ὀγκώδους ὑπερθύρου καὶ ἓν τμῆμα κίονος, διαμ. 0.60 μ.

Ἅπαντα τὰ κινητὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης.

Ἀϊδίνιον

Εἰς ἀγρὸν τοῦ Χαρ. Παππᾶ, 1000 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ «Μαγούλα Ἀϊδινιώτικη»[18], κατὰ τὴν ἄροσιν τόπιν τούτου διενηργήθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν ἀρχαίων. Οὕτω, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως, ἀποτελουμένης ἐκ πολλῶν χώρων (Σχέδ. 5). Ἐξ αὐτῶν ἀνεσκάφησαν δύο συνεχόμενα δωμάτια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ὁ ληνὸς καὶ τὸ ἐλαιοτριβεῖον τῆς ἐν λόγῳ ἐγκαταστάσεως. Τὸ πρῶτον δωμάτιον φέρει εἰς τὸ δάπεδον στρῶσιν ἐξ ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος — ἦτο τὸ πιεστήριον τοῦ ληνοῦ — καὶ ἐπικοινωνεῖ δι' ἑνὸς ἀγωγοῦ πρὸς δεξαμενὴν εὑρισκομένην κάτωθι τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου του. Ἡ δεξαμενὴ εἶναι ἐκτισμένη εἰς τὸ δεύτερον δωμάτιον (Πίν. 286 γ) παρὰ τὸν μεσότοιχον, ἔχει βάθος 1.90 μ. καὶ φέρει κλίμακα καθόδου ἐκ τεσσάρων βαθμίδων. Τὸ δωμάτιον ἔνθα ἡ δεξαμενή, ἦτο τὸ ἐλαιοτριβεῖον, ὡς δεικνύουν τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς αὐτοῦ ὄργανα συνθλίψεως.

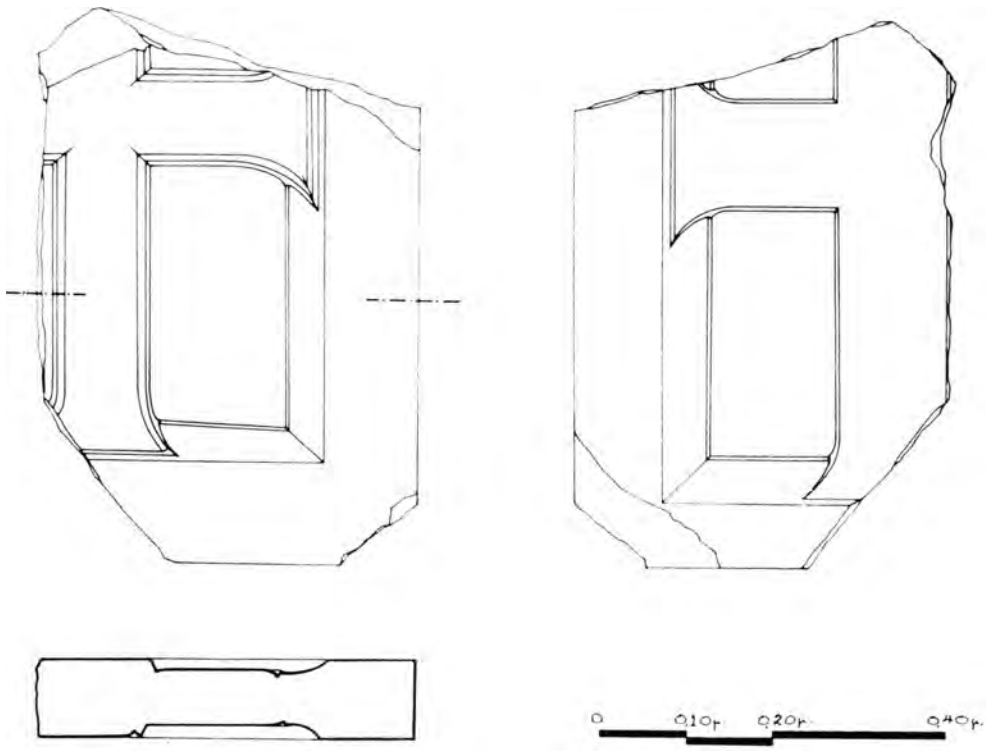

Σχέδ. 4. Ἀνασκαφὴ Λαρίσης. Τμῆμα ἀμφιγλύφου θωρακίου (σχέδ. Ἀργ. Μπακιρτζῆ)

διὰ μηχανικῶν μέσων, ἀνεφάνησαν πλῆθος κεράμων, εἷς διαχωριστικὸς κιονίσκος, εἷς κίων, μήκ. 2.10 μ., τεθραυσμένος εἰς δύο τεμάχια, δύο μικρὰ κιονόκρανα (Πίν. 286 β), μία βάσις κίονος καὶ ὄργανα συνθλίψεως ἐκ γρανιτολίθου ἀνήκοντα εἰς ἐλαιοτριβεῖον (Πίν. 286 α). Κατὰ τὴν ἄροσιν, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀνεσκάφησαν ἐπίσης τὰ ἐρείπια τοῦ ἐν λόγῳ ἐγκαταστάσεως, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν τὰ κατώτερα μέρη τῶν τοίχων, ἐκ λίθων ἀκανονίστου λατομήσεως καὶ ἐκ πηλοπλίνθων, ἐπὶ θεμελίου ἐκ λίθων.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων, πλὴν τῶν ὅσων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἄροσιν, ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ κάτωθι:

α) Μαρμαρίνη κεφαλὴ πανθηροειδοῦς, ἀνή-

18. Χ. Τσούντα, *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου*, Ἀθῆναι 1908, σ. 362. A. J. B. Wace - M. S. Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge 1912, No 60, σ. 10 καὶ 169.

κουσα εἰς τραπεζοφόρον. Εὑρέθη ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας.

β) Παλαιοχριστιανικὸς λύχνος, εὑρεθεὶς 0.20 μ. ἄνωθι τοῦ δαπέδου τῆς δεξαμενῆς, ἐντὸς τοῦ στρώματος καταστροφῆς.

θέντα εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, εἰς βάθος 0.60 - 0.80 μ.

Ἐκ στρωματογραφικῶν καὶ ἄλλων παρατηρήσεων συνάγεται, ὅτι ἡ ἀγροτικὴ αὕτη ἐγκατάστασις ἀνάγεται εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν

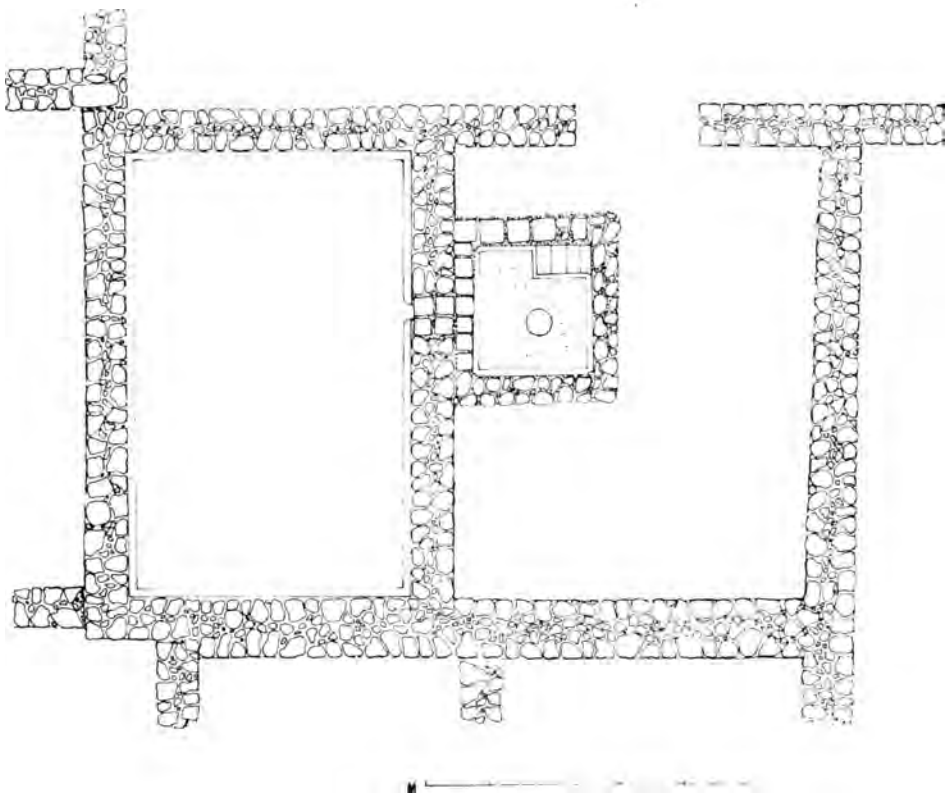

Σχέδ. 5. Ἀϊδίνιον. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου

γ) Ὄργανον συνθλίψεως ἐκ τοῦ ἐλαιοτριβείου εὑρεθὲν ἐπὶ τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῆς δεξαμενῆς.

δ) Θραύσματα βυζαντινῶν ὀστράκων — παλαιολόγεια καὶ πρώιμα μεταβυζαντινὰ — εὑρέ-

ἐποχὴν καὶ ὅτι κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἐγκατελείφθη.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὴν Συλλογὴν Ν. Ἀγχιάλου.

ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καρπενήσιον

Ναὸς Ἁγίας Τριάδος[1]

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1970 καὶ ἐπερατώθησαν αἱ κατὰ τὸ 1969 ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου.

Χωρίον Ἁγία Τριὰς

Ναὸς Προφήτου Ἠλιοῦ[2]

Ὁ ναΐσκος τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων κατὰ τὸ 1966 σεισμῶν εἶχεν ὑποστῆ σημαντικωτάτας ζημίας εἴς τε τὸ κτήριον καὶ τὰς τοιχογραφίας, ἰδίᾳ κατὰ τὸν δυτικὸν καὶ νότιον τοῖχον αὐτοῦ (Πίν. 287 α). Συμφώνως πρὸς τὸ καταρτισθὲν παλαιότερον πρόγραμμα (βλ. ὑποσημ. 2), ἐγένοντο ἐπειγούσης φύσεως ἐργασίαι πρὸς διασφάλισιν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ζωγραφικοῦ του διακόσμου.

α) Ἀφῃρέθη ὁλόκληρος ἡ ἑτοιμόρροπος στέγη τοῦ ναΐσκου, κατά τε τὴν ξυλίνην κατασκευὴν καὶ τὴν κεράμωσιν αὐτῆς καὶ ἐπανετοποθετήθη, ἀφοῦ ἀντικατεστάθη, ἡ σεσαθρωμένη ξυλεία κατὰ τὰ 3/4 περίπου καὶ συνεπληρώθησαν αἱ κατεστραμμέναι κέραμοι δι' ὁμοίων παλαιῶν.

Σημειοῦται, ὅτι ἡ ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων ἐγένετο ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ μεταξύ των, διότι λόγῳ τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος, ἀντενδείκνυται ἡ χρῆσίς του.

β) Καθῃρέθη ὁλόκληρος ὁ ἑτοιμόρροπος δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναοῦ (Πίν. 287 β) καὶ ἐπανακατεσκευάσθη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς, ἤτοι διὰ κοινῆς τοιχοποιίας, ἀφοῦ ἠσφαλίσθη διὰ τῆς κατασκευῆς δύο σενάζ, ἑνὸς ἄνωθεν τῆς θύρας εἰσόδου καὶ ἑτέρου εἰς τὴν κορυφὴν τῶν πλαγίων τοίχων.

γ) Καθῃρέθησαν, ἐπίσης, τὰ ἄνω μέρη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου εἰς μῆκος 8 μ. περίπου, ὡς καὶ τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου εἰς μῆκος 1.20 μ. καὶ καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτοῦ καὶ ἐπανακατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς.

δ) Διελύθη καὶ ἐπανακατεσκευάσθη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ ναΐσκου ξύλινον κεραμοσκεπὲς ὑπόστεγον (Πίν. 287 α).

ε) Διελύθη τὸ ἐκ «γκρὸ-μπετὸν» μεταγενέστερον δάπεδον τοῦ ναΐσκου καὶ οὕτως ὑπεβιβάσθη ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου κατὰ 0.42 μ., ἤτοι εἰς τὸ ἀρχικὸν ὕψος αὐτῆς, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ δάπεδον ἐπεστρώθη διὰ λιθίνων πλακῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκατεργάστων. Παραλλήλως, διεμορφώθη καὶ τὸ ἐπίπεδον τοῦ Ἱεροῦ.

ς') Ὑπὸ συνεργείου τοῦ ΚΕΣ ἀπεκολλήθησαν αἱ τοιχογραφίαι ἐκ τῶν κατεδαφισθεισῶν ὡς ἀνωτέρω ἐπιφανειῶν καὶ παρέμειναν ἀνηρτημέναι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀνακατασκευῆς τῆς τοιχοδομίας καὶ ἐν συνεχείᾳ, ἀφοῦ ἐπεσκευάσθησαν, ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις των.

Ἐπισκοπὴ[3]

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἀποκολληθεισῶν παλαιοτέρων σημαντικωτάτων τοιχογραφιῶν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἐπισκοπῆς Εὐρυτανίας, τοῦ κατακλυσθέντος ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης Κρεμαστῶν.

Νεράιδα

Ναὸς Παναγίας (Γέννησις Θεοτόκου)[4]

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ κατὰ τὸ 1969 ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ναοῦ.

1. *ΑΔ* 16 (1960): Χρονικά, σ. 199. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 301. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 298.
2. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 281.
3. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 28 - 29. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 280.
4. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 298.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ναύπακτος

Ἡ ἱστορικὴ πόλις τῆς Ναυπάκτου διὰ πολλοὺς λόγους εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1970, μάλιστα δὲ διὰ τὴν προστασίαν ἀπὸ ποικίλων κινδύνων τῶν κλασσικῶν καὶ μεσαιωνικῶν ὀχυρώσεών της. Τὰ δύο σκέλη τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὸν γραφικὸν λιμένα κινδυνεύουν ἀπὸ τὴν φθοράν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ τὸ θαλάσσιον κῦμα (Πίν. 288 α). Ἐξ ἄλλου, τὰ χερσαῖα τείχη, μάλιστα τῆς κάτω πόλεως (Πίν. 288 β, κέντρον), ἀντιμετωπίζουν κινδύνους ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴν καὶ ἄλλην δραστηριότητα τῶν κατοίκων, τοῦ Δήμου καὶ κοινωφελῶν ὀργανισμῶν. Ὀλιγώτερον φθείρεται, ἀλλὰ καὶ παραμένει ἀνερεύνητος, ἡ ἐρημικὴ ἀκρόπολις, ὅπου εἶναι ὁρατά, εἰς πλεῖστα σημεῖα, κατάλοιπα τῆς ἀρχαίας ὀχυρώσεως, ὡς π.χ. κάτω ἀριστερὰ μιᾶς τῶν πυλῶν (Πίν. 293 α).

Ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου 1970 ἀνεφέρθη εἰς τὴν Ἐφορείαν ὅτι, κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐν μέρει κατεστράφησαν λείψανα ρωμαϊκοῦ κτηρίου. Ἡ τάφρος ἠνοίχθη δι' ἐκσκαφέως κατὰ τὸν ἄξονα περίπου τῆς ὁδοῦ Ἀποκαύκου, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη, σχεδὸν παράλληλος πρὸς τὴν θάλασσαν, ὁδὸς εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς πόλεως. Τὰ πρῶτα λείψανα ἀπεκαλύφθησαν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Συνταγματάρχου Ψαρροῦ καὶ Κ. Μανασσῆ (Πίν. 289 α). Αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι τοῦ χειμῶνος δὲν ἐπέτρεψαν ἐπαρκῆ ἔρευναν καὶ ἱκανοποιητικὴν ἀποτύπωσιν εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας. Οὐχ ἧττον ἐβεβαιώθη, νομίζω, ὅτι πρόκειται περὶ ἐρειπίων θερμῶν, ὡς προκύπτει κυρίως ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀψῖδας. Αὗται, ὡς καὶ οἱ ἐνδιάμεσοι τοῖχοι, μόνον ἐξωτερικῶς ἀπεκαλύφθησαν καὶ ὄχι ἕως τὸ βάθος τῶν δαπέδων. Ἠμπόδισαν τὰ ὄμβρια ὕδατα, ὡς καὶ τὰ πιθανῶς διηθούμενα ἐκ τῆς θαλάσσης, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πλησίον καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἐπίπεδον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναβλύζοντα ἐκ τοπικῶν ὑπογείων πηγῶν, αἵτινες ἀφθονοῦν εἰς τὴν περιοχήν.

Ὅσα κατὰ Μάρτιον ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει, ἐσχεδιάσθησαν δὲ καὶ ἐφωτογραφήθησαν ἀτελῶς, εἶναι ἀπὸ Δ. πρὸς Α.: Κόγχη, τῆς ὁποίας ἐμετρήθη ὁρατὴ ἐξωτερικὴ διάμετρος περίπου 3.60 μ. Ἀφαιρουμένου δὶς τοῦ πάχους τοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖον εἶναι περίπου 0.60 μ., ἀπομένει ἐσωτερικὴ διάμετρος περὶ τὰ 2.40 μ. Τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἀψῖδος ἀπέχει 0.70 μ. ἀπὸ τοίχου πρὸς Α., σχεδὸν καθέτου πρὸς τὴν τάφρον (Πίν. 289 γ). Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἑτέρου εἰς ἀπόστασιν 2.80 μ. πρὸς Α., σχηματίζεται ὀρθογώνιος χῶρος, τοῦ ὁποίου ὁ μεγαλύτερος ἄξων εἶναι κάθετος πρὸς τὴν τάφρον. Ἐν συνεχείᾳ σχηματίζεται, μὲ τὰς αὐτὰς περίπου ὁριζοντίας διαστάσεις, ἑτέρα ἀψίς (Πίν. 289 β). Εἰς ἀπό-

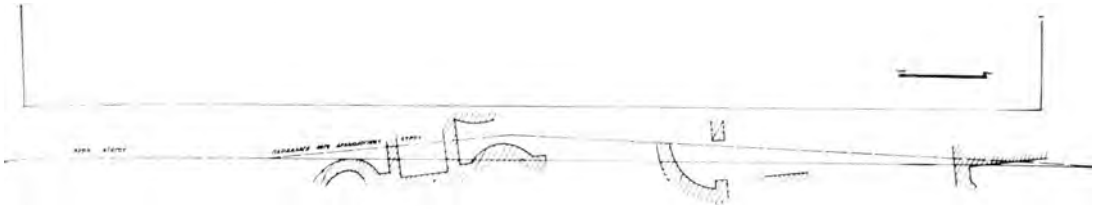

Σχέδ. 1. Ναύπακτος. Τὰ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Συνταγμ. Ψαρροῦ καὶ Μανασσῆ, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἀποκαύκου, ἀποκαλυφθέντα λείψανα ρωμαϊκῶν λουτρῶν

στασιν 0.80 μ. περίπου ἀπ' αὐτῆς, πρὸς Α., ὁ τοῖχος ἀπολήγει εἰς μέτωπον, ὥστε εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας δύο χώρων, μὲ κίνησιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ τἀνάπαλιν (τὰ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος δίδονται κατὰ προσέγγισιν). Πάντες οἱ τοῖχοι ἔχουν πάχος περὶ τὰ 0.60 μ. Ἔχουν ἑκατέρωθεν πρόσωπον διὰ κανονικῆς πλινθοδομῆς, τὸ δὲ ἐνδιάμεσον κενὸν ἔχει πληρωθῆ μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ ἄφθονον συνδετικὴν ὕλην (Πίν. 289 δ). Ἡ ὄψις ἐνίοτε ποικίλλει παρεμβαλλομένων σειρῶν λίθων. Πρὸς Β. τῆς τελευταίας ἀναφερθείσης ἀψῖδος, διεφάνη ἡ καμπύλη τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως ἑτέρας ἀψῖδος ἀντιθέτως ἐστραμμένης, ἤτοι πρὸς Β. (Σχέδ. 1).

Εἰς ἀπόστασιν 6.10 μ. περίπου πρὸς Α. τῶν προαναφερθέντων, διεπιστώθη καὶ ἄλλη ἀψὶς μὲ τὴν ράχιν πρὸς Δ., προσιτὴ ἀπὸ Α. Εἰς ἀπόστασιν 13 μ. περίπου πρὸς Α., ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἄλλοι τοῖχοι, ἐνδιαμέσως δὲ παρηκολουθήθη κατὰ διαστήματα τοῖχος βαίνων σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὴν τάφρον, ὥστε εἶναι πιθανόν, ὅλα

τὰ προαναφερθέντα νὰ συνδέωνται ὀργανικῶς καὶ νὰ ἀποτελοῦν λείψανα μνημειακῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα παρηκολουθήσαμεν ἔτι περαιτέρω κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ ἔργου τῆς τοποθετήσεως τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, ἤτοι εἰς ἀπόστασιν 14 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ Κ. Μανασσῆ (Σχέδ. 2).

Περισσότερον ἀξιόλογα εἶναι τὰ ἀποκαλυφθέντα περαιτέρω πρὸς Α., κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν ὁδῶν Ἀποκαύκου καὶ Ἐπ. Ἀρβανίτη. Τὸ τμῆμα τοῦτο (Σχέδ. 3) κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ ἐπιμελέστερον, διότι ἡ παρουσία ψηφιδωτῶν δαπέδων καὶ ἡ ἀνάγκη ἀποσπάσεως αὐτῶν ἐπέβαλον διακοπὴν τοῦ τεχνικοῦ ἔργου, συστηματικὴν ἀνασκαφήν, πληρεστέραν ἀποτύπωσιν εἰς σχέδια καὶ ἱκανοποιητικὴν ἀπεικόνισιν εἰς φωτογραφίας. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετάθη εἰς πλάτος ἴσον περίπου πρὸς τὸ τῆς ὁδοῦ, ἀπὸ ρείθρου εἰς ρεῖθρον, ὅσον δηλαδὴ ἐπέτρεπεν ὁ κίνδυνος καταρρεύσεως τῶν ἑκατέρωθεν τοίχων, τοῦ περιἐκσκαφέα. Οὐδενὸς ἐβεβαιώθη ἡ ἀρχικὴ θέσις. Δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις εἶναι διατεταγμένη κατὰ διάχωρα. Ἀπὸ Δ. εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα χῶρον, πρῶτον ἦτο, πλαισιούμενον ἀπὸ Ν. διὰ λευκῆς ζώνης, τὸ ἐκ ρόμβων ἀποτελούμενον τμῆμα (Πίν. 292 α). Ἐν συνεχείᾳ, ἦτο παραλλαγὴ τοῦ ρομβοειδοῦς (Πίν. 292 β) περισσότερον ἐφθαρμένη, ἴσως ἕνεκα τῆς θέσεώς της παρὰ τὰς διόδους. Τέλος, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ἦσαν ἐντὸς τετραγώνων πολύχρωμοι κύκλοι (Πίν. 292 γ). Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τὸ συνεργεῖον τοῦ κ. Ἰ. Κολέφα. Φυλάσσονται προσωρινῶς εἰς τὸ παραπλεύρως ἐκκενωθὲν σχολικὸν κτήριον, ὁμοῦ μετὰ τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν ἄλλων εὑρημάτων.

Ἀνατολικῶς τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη σύμπλεγμα τοίχων καὶ δεξαμενὴ ὕδατος (Πίν. 293 β). Αὕτη εἶναι κατεσκευασμένη δι'

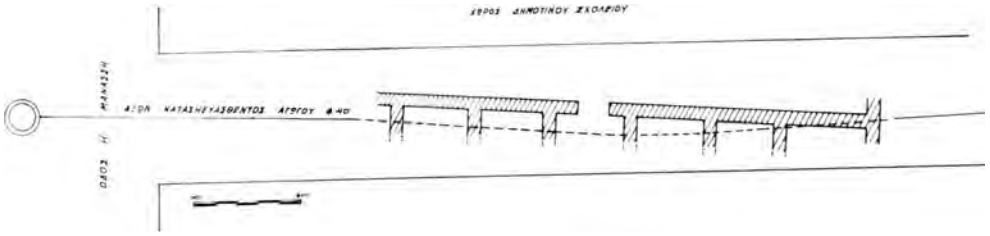

Σχέδ. 2. Ναύπακτος. Τὰ πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ Μανασσῆ ἀποκαλυφθέντα λείψανα τοίχων

βόλου τοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ κτήματος τοῦ κ. Γ. Ἀθανασιάδη - Νόβα ἀφ' ἑτέρου (Πίν. 290 α). Εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ χώρου τούτου ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν δάπεδον, εἰς τὸ ἀνατολικὸν δὲ λείψανα κατασκευῶν, ἐν οἷς καὶ δεξαμενὴ ὕδατος (Πίν. 293 β).

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ὁρίζεται πρὸς Ν. ὑπὸ τοίχου, ὁ ὁποῖος διακόπτεται εἰς δύο σημεῖα ἀπὸ ἰσάριθμα ἀνοίγματα διόδου (Πίν. 290 α). Παρέχονται εἰκόνες λεπτομερειῶν τῆς τοιχοδομίας του (Πίν. 290 β - γ). Πρὸς Β. δὲν ἐβεβαιώθη πέρας τοῦ δαπέδου, τοῦ ὁποίου πάντως τὸ πλάτος ἦτο μεγαλύτερον τῶν 4 μ. Ὡς ἐκ τούτου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἂν ἀνήκῃ εἰς διάδρομον ἢ στοὰν ἢ εὐρύτερον χῶρον. Μία ἔνδειξις εἶναι τὰ εὑρεθέντα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (Πίν. 291 α - ε), ἤτοι κιονόκρανα ἰωνικὰ καὶ τμήματα βάσεως, πεσσοὶ θωρακίων, ἀρράβδωτοι κίονες κλπ. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἦσαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἀνεσύρθησαν ἀπὸ τὸν ἁπλῆς πλινθοδομῆς κατὰ τὰς ὄψεις τῶν τοίχων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτέθη παχὺ ὑδραυλικὸν κονίαμα, καλυφθὲν δι' ὀρθομαρμαρώσεως (Πίν. 293 γ). Μαρμάριναι πλάκες καλύπτουν καὶ τὸ δάπεδον. Ἡ δεξαμενὴ καὶ οἱ ἐν συνεχείᾳ ταύτης τοῖχοι πρὸς Α. καὶ μάλιστα πρὸς Ν. σχετίζονται πρὸς ψηφιδωτὰ δάπεδα, τὰ ὁποῖα ἐκαθάρισεν ὁ συνάδελφος κ. Εὐθ. Μαστροκώστας εἰς τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς «οἰκοδομῆς Ζωγράφου» (Σχέδ. 3)[1].

Κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἐπ. Ἀρβανίτη, διανοι-

1. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μουσείου Πατρῶν βιβλίον τοῦ W. J. Woodhouse βλέπω «ἐνθύμισιν» διὰ μολυβδίδος ἔχουσαν οὕτω: «20.9.61. Κατὰ τὴν τοποθέτησιν ξυλ. στύλων ΔΕΗ, Νικ. Θωμοπούλου σπίτι, εὑρέθη πλακόστρωσις ἐκ πηλίνων τετραγώνων πλακῶν (πλευρὰ 0.29, πάχος 0.035 μ.) πιθανῶς λουτρά». Ἡ θέσις εἶναι τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως τῶν ὁδῶν Ἀποκαύκου καὶ Ἐπ. Ἀρβανίτη, «Νικ. Θωμοπούλου σπίτι» εἶναι ἡ ἐν Σχεδ. 3 «οἰκοδομὴ Ζωγράφου».

γομένης καὶ ἐδῶ δι' ἐκσκαφέως τάφρου πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης λείψανα ὅμοια πρὸς τὰ περιγραφέντα, δηλαδὴ τοῖχος τοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ καὶ τῆς αὐτῆς τοιχοδομίας, ἀλλὰ καὶ ἀτομικαὶ

κὸν τμῆμα τῆς ὁδοῦ 'Αποκαύκου, ἡ ἔρευνα ὑπῆρξεν ἀτελὴς ἕνεκα τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, τῶν ἀναβλυζόντων ὑδάτων, μάλιστα δὲ ἕνεκα τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης ἐπισπεύσεως τῶν τεχνικῶν ἔργων, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντα-

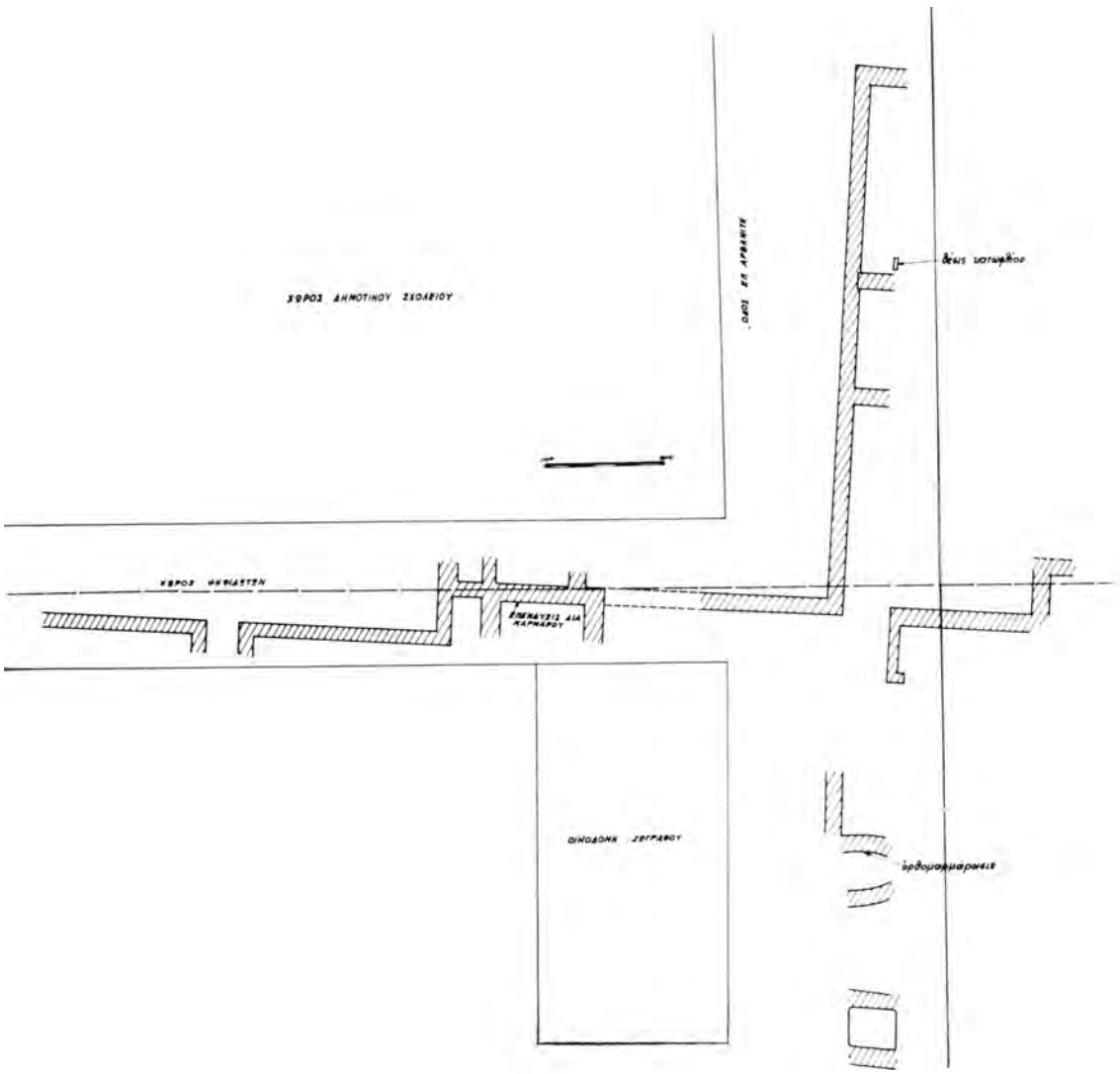

Σχέδ. 3. Ναύπακτος. Τὰ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν 'Αποκαύκου καὶ 'Επ. 'Αρβανίτη ἀποκαλυφθέντα λείψανα τοίχων

κτισταὶ λεκάναι λουτροῦ. Ἡ μία ἔχει ἐν κατόψει σχῆμα ἐλλειψοειδὲς καὶ φέρει ὀρθομαρμάρωσιν. Ἄλλη νοτιώτερον εἶναι σχεδὸν τετράγωνος καὶ εὑρέθη ὀλιγώτερον καλῶς διατηρημένη (Σχέδ. 3, κάτω δεξιά). Καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς τὸ δυτι-

ποκριθῇ ἡ 'Εφορεία μὲ ἑτοιμότητα. Τὰ Σχέδ. 1 - 3 ἔγιναν ἀπὸ τεχνικοὺς τῆς ἐκτελούσης τὸ ἀποχετευτικὸν ἔργον ἑταιρείας. Δὲν εἶναι πλήρη, οὔτε ἀκριβῆ καὶ ἀξιόπιστα εἰς τὰς λεπτομερείας. Δὲν εὑρέθη κατὰ χώραν τὸ κατώφλιον, τοῦ ὁ-

ποίου ἡ θέσις σημειοῦται ἐν τῷ Σχεδ. 3, ἄνω δεξιά.

Τέλος ἐγένετο, μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἰδιοκτήτου κ. Γ. Ἀθανασιάδη - Νόβα, σταυροειδὴς δοκιμαστικὴ τομὴ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ του, πρὸς Δ. τῆς «οἰκοδομῆς Ζωγράφου», καὶ ἐβεβαιώθη οὕτως, ὅτι συνεχίζονται πρὸς τὴν θάλασσαν τὰ λείψανα τοίχων, ὅτι ὑπάρχει ψηφιδωτὸν δάπεδον, κλπ.

Τὰ ἀτελῶς ἐρευνηθέντα καὶ συντόμως περιγραφέντα ἀνωτέρω ἐρείπια εὑρίσκονται παρὰ τὴν γνωστὴν θέσιν Γρίμποβο, ὅπου τὸ «κτῆμα Νόβα», κεφαλάρια νεροῦ, λουτρὰ κλπ. Ὀλίγον μάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ὁ W. J. Woodhouse[3], εἰς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος, μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι: «The modern Naupaktian antiquaries fondly imagine that certain late remains recently uncovered near the church of Haghia Paraskevi, east of the harbour and a few yards from the sea (ὅπως εἶναι ἡ περὶ ἧς πρόκειται περιοχὴ) belong to Poseidon's temple. The remains consist of small ionic bases and plain columns, together, with a fairly good mosaic pavement in six colours, probably belonging to a Roman dwelling. The walls of a small bath are still standing close to the site».

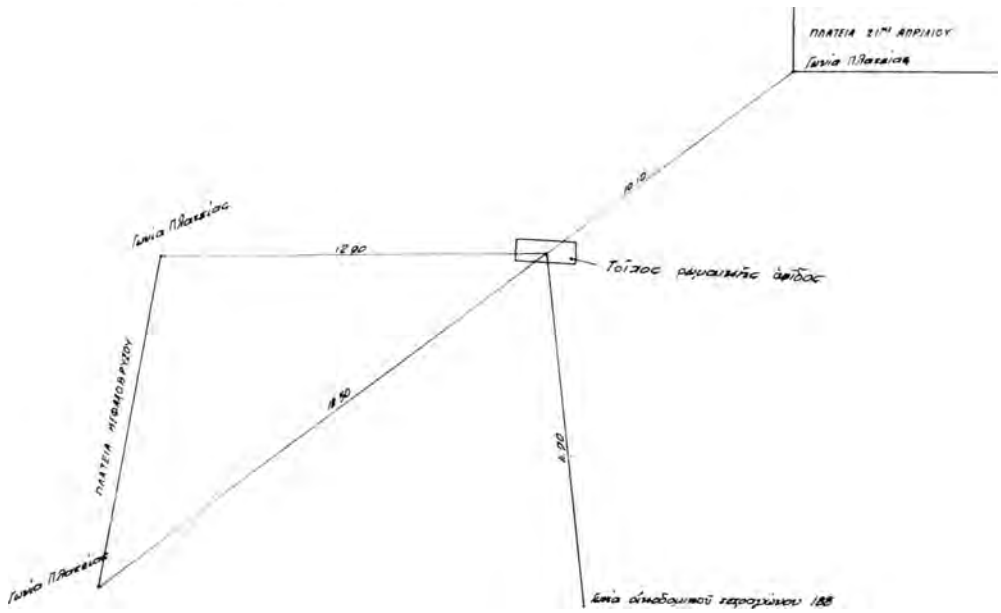

Σχέδ. 4. Ναύπακτος. Ἡ θέσις τῆς κατὰ τὴν πλατεῖαν Κεφαλοβρύσου ἀποκαλυφθείσης ἀψῖδος

βορειότερον ἐνετοπίσθη καὶ ἐν μέρει ἠρευνήθη παλαιότερον τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ναυπάκτου. Ἦτο ἤδη ἐρείπιον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου. Τὰ περιγραφέντα ἀνωτέρω λείψανα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς χρόνους μεταγενεστέρους. Αἱ μικραὶ ἀψῖδες καὶ ἡ τοιχοδομία τῶν τοίχων παραβάλλονται πρὸς λουτρὰ ἐν Κορίνθῳ χρονολογούμενα περὶ τὸ 300 π.Χ.[2]. Ἴσως εἶναι ὀλίγον ἀρχαιότερα τὰ ἐρείπια τῆς Ναυπάκτου, ὡς εἰκάζεται ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ τὰ μαρ-

Παλαιοὶ Ναυπάκτιοι τώρα δεικνύουν τὴν περίπου θέσιν τῶν μὴ σωζομένων πλέον τοίχων τοῦ «μικροῦ λουτροῦ», οἱ ὁποῖοι διετηροῦντο ἀκόμη ὄρθιοι κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Woodhouse. Ὁπωσδήποτε, ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὰ ἐν προκειμένῳ ἐρείπια, ἀλλὰ πλείονες λουτρικαὶ ἐγκαταστάσεις ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων διαπιστοῦνται εἰς τὸν κατάρρυτον αὐτὸν τόπον, ὀλίγον βορειότερον τοῦ ὁποίου ἐνετοπίσθη τὸ ἠρειπωμένον ἤδη εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Παυσανίου Ἀσκληπιεῖον[4].

2. *Corinth* I, IV, The South Stoa, Princeton 1954, σ. 145 κ.ἑ., σχέδ. V κάτω δεξιά, XIX δεξιά, XX κάτω δεξιά, XXI ἀριστερὰ καὶ πίν. 47 - 49.

3. W. J. Woodhouse, *Aetolia*, Oxford 1897, σ. 312 κ.ἑ.

4. Τελευταίως Νικ. Δ. Παπαχατζῆ, *Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις*, Βοιωτικὰ - Φωκικά, 1969, σ. 444 κ.ἑ.

Εἰς τὰ προαναφερθέντα προστίθεται ἡ διαπίστωσις ὁμοίας πρὸς τὰς περιγραφείσας ἀψῖδος, ἔτι περαιτέρω πρὸς ΒΑ., μεταξὺ τῶν πλατειῶν Κεφαλοβρύσου καὶ 21ης Ἀπριλίου (Σχέδ. 4). Ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου καὶ τοποθέτησιν σωληνώσεων εἰς βάθος 1.60 μ., ἔχει πάχος 0.80 μ., ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατὴ περαιτέρω ἔρευνα.

Κινητὰ εὑρήματα ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς Ναυπάκτου συγκεντρώνονται εἰς τὴν Παπαχαραλάμπειον Βιβλιοθήκην. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ἐπιτυμβία ἀνάγλυφος καὶ ἐνεπίγραφος στήλη (διαστ. 0.65 × 0.40 × 0.10 μ.) ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Ἀφροδίτης, ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ : *ΤΙΜΑΡΧΟΥ*.

Χρυσᾶ κτερίσματα ἦλθον τυχαίως εἰς φῶς ἐκ τάφου κιβωτιοσχήμου ἐν κτήματι τῆς Ἑλένης Κοταντούλα, εἰς θέσιν Ἁλωνάκι. Μετεφέρθησαν καὶ φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν.

Μάστρον

Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς διὰ τὴν τοποθέτησιν σωλήνων ἀρδευτικοῦ δικτύου, ἀπεκαλύφθησαν καὶ κατεστράφησαν ἐν μέρει ἀρχαῖα λείψανα τείχους καὶ κτηρίων. Τὰ κτήρια ἐντοπίζονται κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀγροτεμαχίων ὑπ' ἀριθ. 460 ἰδιοκτησίας Βασ. Γ. Μπακάκη, καὶ 453 ἰδιοκτησίας Σπυρ. Ἀθ. Ντίνου (Σχέδ. 5). Ἐκ τοῦ μεγάλου καὶ ἐπιμήκους κτήματος ὑπ' ἀριθ. 460, τὸ Δημόσιον ἀπέσπασε λωρίδα κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς αὐτοῦ διὰ τὴν ἐκσκαφὴν καὶ τοποθέτησιν σωληνώσεως ἀπὸ τῆς κοινοτικῆς ὁδοῦ Νεοχωρίου - Μάστρου μέχρι τοῦ πρὸς Δ. ἀναχώματος τοῦ Ἀχελῴου. Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀνήκει ἤδη εἰς τὸ Δημόσιον.

Ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ ὑπ' ἀριθ. 453 κτήματος πρὸς Δ. βαίνοντες, παρηκολουθήσαμεν κατὰ μῆκος τῆς παρειᾶς τοῦ σκάμματος τῆς τάφρου τὰ ἑξῆς :

Ὁ ἐκσκαφεὺς εἰς ἀπόστασιν 6 - 8 μ. περίπου ἀπὸ τῆς γωνίας κατέστρεψε τοῖχον, ἀπέσπασε καὶ ἀπέρριψε τοὺς γωνιολίθους του εἰς τὸ κτῆμα Μπακάκη. Ἐντεῦθεν, εἰς ἀπόστασιν περίπου 16 μ., κατέστρεψεν ἐπίσης τοῖχον, φαίνονται δὲ μᾶλλον εὐκρινῶς λείψανα γωνίας. Ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἑξῆς, εἰς βάθος 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, διακρίνεται σαφῶς ἡ γραμμὴ στρώματος σκληροῦ, ἄμμου καὶ χαλίκων, ἴσως δρόμος ἢ αὐλή. Τοῦτο παρατηρεῖται εἰς μῆκος 30 μ. περίπου, μεθ' ὃ τοῖχος διακόπτει τὸ προαναφερθὲν στρῶμα. Τοῦ τοίχου ἢ τοίχων λίθους ἀπέσπασεν ὁ ἐκσκαφεὺς καὶ ἀπέρριψεν εἰς τὸ κτῆμα Μπακάκη. Εἶναι εἰργασμένοι ὀγκόλιθοι ἐκ γρανίτου, ὄχι ἐντόπιοι, καὶ ἀσβεστόλιθοι πλακοειδεῖς. Ταῦτα παρατηροῦνται εἰς ἔκτασιν 5 - 6 μ. Περαιτέρω πρὸς Δ., τὸ στρῶμα καταστροφῆς εἶναι παχύτερον καὶ περιλαμβάνει θραύσματα κεράμων στέγης εἰς ἔκτασιν 20 μ. περίπου. Μετὰ ταῦτα ἀρχίζει ἑλληνιστικὸν ψηφιδωτὸν ἐκ χαλίκων. Παρατηρεῖται εἰς τὴν νοτίαν παρειὰν τῆς τάφρου, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν βόρειον, διότι φαίνεται ὅτι ἐπερατοῦτο ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς τάφρου. Τοῦτο εἰκάζω καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς : Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων εἰς τὸ κτῆμα Διακάκη τεμαχίων, τὰ ὁποῖα ἀπέρριψεν ὁ ἐκσκαφεύς, ἄλλα ἀνήκουν εἰς τὴν κυρίαν ψηφιδωτὴν διακόσμησιν διὰ φυτικῶν καὶ ἀνθίνων θεμάτων καὶ ἄλλα ἦσαν ἁπλᾶ μωσαϊκά, ὡς τὰ ὑπερυψωμένα πλαίσια εἰς ἀνδρῶνας καὶ ἄλλα δωμάτια φέροντα ψηφιδωτὰ δάπεδα (Ὄλυνθος, Πέλλα κλπ.). Τὰ ἐκ πλαισίου τεμάχια μαρτυροῦν τὸ βόρειον πέρας τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται πρὸς τὸ κτῆμα τοῦ Ντίνου καὶ ὄχι τοῦ Μπακάκη.

Εἰς τὰς παρειὰς τῆς τάφρου δὲν διέκρινα σαφῆ λείψανα ἀρχαίου στρώματος περαιτέρω πρὸς Δ., ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον κτίσματα προκύπτει ἐξ ὅσων ἀπέρριψεν ὁ ἐκσκαφεύς.

Τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τεμάχια συνελέγησαν καὶ φυλάσσονται εἰς τὸ κοινοτικὸν κατάστημα Μάστρου, πλὴν ὀλίγων, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν πρὸς φωτογράφησιν καὶ μελέτην.

Βορειότερον, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 843 ἀγροτεμαχίου ἰδιοκτησίας Μαρίας Δ. Γαρδέλη, ὁ ἐκσκαφεὺς ἀπέσπασε καὶ ἀπέθεσεν ἀτάκτως ὀγκολίθους εἰργασμένους, οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκουν εἰς περίβολον τείχους κάτω πόλεως. Τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐκαλύφθη κατ' ἀλλεπαλλήλους ἀνὰ τοὺς αἰῶνας πλημμύρας τοῦ Ἀχελῴου.

Εἰς τοιοῦτο χαμηλὸν ἐπίπεδον εὑρίσκοντο καὶ ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ παρομοίας συνθήκας ἀρχαῖα λείψανα κτηρίων καὶ μνημείων ἔτι βορειότερον, πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Μάστρου πρὸς Γουριάν, ἐπὶ διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ πρὸς ΝΑ., μεταξὺ κτημάτων τῶν Γεωργ. Ἰωάννου καὶ Δημ. Ἰωάννου. Ἐδῶ εἴμεθα πλέον πλησίον τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸ ἀρχαῖον Παιάνιον[5], γνωστὸν κυρίως ἐκ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Φιλίππου Ε΄. Τὰ σχετικὰ τοπογραφικὰ προβλήματα πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἤδη ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων εὑρημάτων καὶ παρατηρήσεων.

5. Πολυβ. VI, 42. W. J. Woodhouse, *Aetolia*, σ. 161 κ.ἑ.

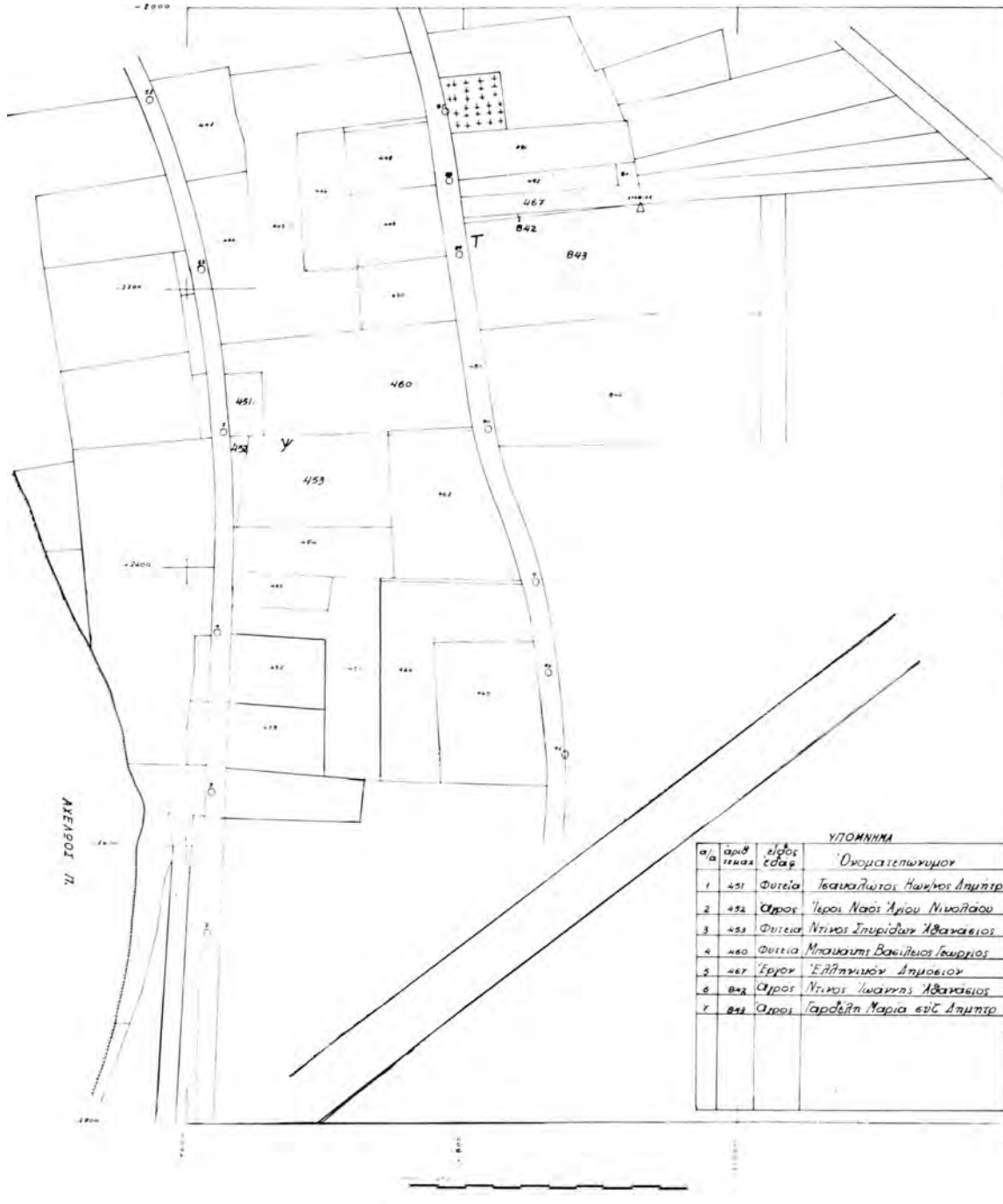

Σχέδ. 5. Διάγραμμα ἀποτυπώσεως ἀγροκτήματος Μάστρου Μεσολογγίου. Ψ = ψηφιδωτὸν δάπεδον, Τ = Τεῖχος

Οἰνιάδαι

Ἐπισκέψεις τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Κ. Δαβάρα καὶ τοῦ ὑπογραφομένου ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὴν λῆψιν μέτρων προστασίας, καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τῶν τειχῶν καὶ τῶν μνημείων, ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατὴ ἔναρξις ἐργασιῶν κατὰ τὸ 1970 (Πίν. 294 α - γ)[6].

Ἀστακὸς

Σπήλαιον μετὰ σταλακτιτῶν εἰς ἀπόκρημνον θέσιν παρὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ἀστακοῦ ἐπεσκέφθη ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων Ἀθ. Σαμαντᾶς. Συνέλεξεν ἐκ τοῦ τρίτου διαμερίσματος τοῦ σπηλαίου ὄστρακα καὶ τεμάχια εἰδωλίων κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων[7]. Ἐπίσης, περισυνέλεξεν ἐκ τοῦ φρουρίου Ἀστακοῦ χαλκᾶ νομίσματα διάφορα. Ἐκ θέσεως Πατήστρα, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἀστακοῦ εἰς Πεντάλοφον, περισυνελέγη στήλη ἐπιτυμβία ἐξ ἐγχωρίου ἀσβεστολίθου, ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω. Τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ *Σῶσις* ἀναγράφεται μὲ ἀνάγλυφα γράμματα ἐντὸς κοίλου ὀρθογωνίου. Εἰς δεύτερον στίχον, ἐγχάρακτον τὸ πατρώνυμον πιθανῶς *Ἰωνο[ς]*. Μέγ. σωζ. ὕψος 0.54, μέγ. πλάτος 0.39, μέγ. πάχος 0.17 μ. Ἄλλης στήλης τμῆμα, ἀποκεκρουμένον κάτω, σώζει ὑπὸ τὸ ἀέτωμα, ἐντὸς κοίλου ὀρθογωνίου, μέρος τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ, μὲ ἀνάγλυφα γράμματα, ἴσως *Σωτ[ίων]*. Μέγ. σωζ. ὕψος 0.60, μέγ. σωζ. πλάτος 0.60, μέγ. πάχος 0.32 μ. Περισυνελέγησαν ἐπίσης μέρος βάσεως στήλης, « πατητήρι », λιθίνη πλίνθος βαθμίδος μὲ τρεῖς ταινίας κάτω, κ.ἄ.

Καραϊσκάκης

Παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἀπὸ Ἀστακοῦ καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς Καραϊσκάκην, μεταξὺ κτήματος Ἀλκ. Μαλούση καὶ Γεωργ. Λιάλιου, ἀπόκειται ἀσβεστόλιθος εἰργασμένος, ἀποκεκρουμένος μόνον κατὰ μίαν τῶν πλευρῶν. Μέγιστα διαστάσεις 0.99 × 0.70 × 0.24 μ. Φέρει δύο τόρμους, διαστ. 0.09 × 0.12, βάθ. 0.02 μ. Ἐκεῖ πλησίον συνελέγη καὶ ἐνεπίγραφος ἀσβεστόλιθος ἐξ ἐπιτυμβίου στήλης, σώζων πέρας μόνον δεξιά. Σωζ. ὕψος 0.18, μέγ. σωζ. πλάτος 0.34, πάχος 0.12 μ. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς σώζονται μόνον τρία γράμματα *--ῆ]ρωι*.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ χώρου τοῦ νέου νεκροταφείου τοῦ χωρίου εἰς θέσιν Σγούρα Δένδρα, καὶ μάλιστα κατὰ σκαφὰς πρὸς θεμελίωσιν τοῦ μανδροτοίχου, ἀπεκαλύφθησαν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστράφησαν κιβωτιόσχημοι τάφοι ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ τούτων, δύο εὑρέθησαν εἰς τὴν ἄνω ἀριστεράν, ἤτοι τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νεκροταφείου. Αἱ πλάκες δι' ὧν εἶχον κατασκευασθῆ ἦσαν ἀσβεστόλιθοι, πάχους περίπου 0.06 μ., εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν τάφων ἦτο περίπου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς τάφρου, πλ. 0.65 μ., πρὸς θεμελίωσιν τοῦ μανδροτοίχου κατεστράφη τὸ νότιον ἄκρον τοῦ βορείου καὶ τὸ βόρειον τοῦ νοτίου τάφου. Τὸ μῆκος ἀμφοτέρων ἦτο περίπου 1.65 μ. Τὸ πλάτος περὶ τὰ 0.70 μ. Εὑρίσκοντο εἰς βάθος 0.40 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ὅπου συναντᾶται τὸ « στερεὸν » ἔδαφος. Ἐκ τοῦ βορειοτέρου τάφου προῆλθον παιδικὰ κρανία καὶ λύχνος. Ὁ νοτιώτερος δὲν προσεφέρετο εἰς πρόχειρον ἔρευναν. Τρίτος τάφος ἀνοικτὸς διεπιστώθη ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ νέου νεκροταφείου, εἰς ἀπόστασιν 70 μ. περίπου, τέταρτος δὲ καθ' ὁδὸν πρὸς τὸ νέον τοῦτο νεκροταφεῖον καὶ εἰς ἀπόστασιν 15 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ οὗτος ἦτο κατεστραμμένος.

Χρυσοβίτσα

Μικρὰ συλλογὴ ἀρχαίων εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τοῦ χωρίου, περιελάμβανε καὶ ληκύθιον μελαμβαφὲς μεταφερθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν, ὕψ. 0.113, διαμ. χείλους 0.075 μ.

Κατὰ τὴν κατασκευὴν ὁδοῦ ἀπὸ Χρυσοβίτσης πρὸς Βαλόστρατο, περὶ τὸ 1 χλμ. Ν. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς κτῆμα ἐντὸς τῆς κοινοτικῆς περιφερείας Χρυσοβίτσης, ἀνῆκον ὅμως εἰς τὸν κάτοικον Ἀγραμπέλου Γεώργ. Δημ. Νταγιάνταν, εὑρέθησαν ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐνεπίγραφοι. Ἦσαν, φαίνεται, τοποθετημέναι εἰς γραμμήν, ἀπὸ Β. πρὸς Ν., μὲ τὸ μέτωπον πρὸς Α., εἰς μῆκος περὶ τὰ 25 μ. Ἡ γραμμὴ ἀπέχει ἀπὸ τὸν ξηροπόταμον Γερομπόρον περὶ τὰ 40 μ. Αἱ στῆλαι μετεφέρθησαν εἰς τὸ γραφεῖον κοινότητος Χρυσοβίτσης. Θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς.

Ἀγρίνιον

Διὰ τοῦ κ. Δημάρχου Ἀγρινίου παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως διάφορα ἀρχαῖα ἀβεβαίας προελεύσεως, ἴσως ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀγγελοκάστρου. Ταῦτα εἶναι :

6. Βλ. κυρίως *AJA* 8 (1904), σ. 137 κ.ἑ. E. Fiechter, *Die Theater von Oiniadai und neu Pleuron*. K. Lehmann-Hartleben, Die Antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres *Klio*, Beiheft XIV, Leipzig, 1923, κυρίως σ. 115 - 118, R. Scranton *Greek Walls*, 1941, σποράδην, Morisson -Williams, *Greek oared Ships*, Cambridge 1968, σ. 184 κ.ἑ.

7. Πρβλ. S. Benton, Hagios Nikolaos near Astakos in Akarnania, *BSA* 42 (1947), σ. 156 κ.ἑ.

Πήλινα ἀγγεῖα

1. Οἰνοχόη ἀκεραία (Πίν. 295 α). Φέρει διακόσμησιν δι' ἀραιοῦ καστανοῦ χρώματος: δύο ζώνας περὶ τὸν ὦμον καὶ περιγραφὴν τοῦ χείλους. Ὕψ. 0.188, διάμ. κοιλίας 0.14 μ.

2. Λάγηνος ἀκεραία, ἄβαφος (Πίν. 295 η, ἀριστερά). Ὕψ. 0.145, διάμ. κοιλίας 0.155 μ.

3. Ἀμφορίσκος βραχύς, εὐρύστομος, ἀκέραιος πλὴν ἐπιφανειακῶν φθορῶν (Πίν. 295 η, δεξιά). Ἐκ τῆς διαμορφώσεως ὑποδοχῆς πώματος ἐπὶ τοῦ χείλους, εἰκάζεται ὅτι τὸ ἀγγεῖον εἶχε πῶμα ἐλλεῖπον ἤδη καὶ ἐχρησίμευεν ὡς πυξίς. Ἀμαυρὸν μέλαν γάνωμα καλύπτει ἐξωτερικῶς τὴν ἐπιφάνειαν πλὴν ζώνης ὑψηλῆς περὶ τὴν βάσιν, ὡς ἐξ ἀμελείας δὲ ἐκαλύφθη διὰ τοῦ αὐτοῦ γανώματος καὶ ὁ λαιμὸς ἐσωτερικῶς. Ὕψ. 0.11, διάμ. κοιλίας 0.15 μ.

4 - 7. Τέσσαρες «μεγαρικοὶ» σκύφοι διαφέροντες πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν (Πίν. 295 ς' - ζ). Διάμ. χείλους: α) 0.14, β) 0.135, γ) 0.13, δ) 0.115 μ.

8. Ληκύθιον ἐκ φαιοῦ πηλοῦ μὲ στιλπνήν, μέλαιναν ἐπιφάνειαν ἀπολεπισθεῖσαν (Πίν. 295 β). Τὸ στόμιον μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρος τοῦ σώματος συνεκολλήθησαν ἐκ τεμαχίων. Πιθανῶς ὑπῆρχε λαβὴ ἐλλείπουσα νῦν. Ὕψ. 0.078, διάμ. βάσεως 0.045 μ.

9 - 11. Τρία βαλσαμάρια, σχεδὸν ἀκέραια (Πίν. 292 ε). Ὕψος: α) 0.135, β) 0.105, γ) 0.07 μ.

Λύχνοι

12. Λύχνος ἀκέραιος, μελαμβαφής (Πίν. 295 δ). Φέρει λαβὴν δακτυλιοειδῆ, μὲ ραβδώσεις, ὡς καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λύχνου, ὅπου παρατηροῦνται τρεῖς μικραὶ ὀπαὶ περὶ τὴν μεγάλην τοῦ κέντρου. Ἴχνη χρήσεως κατὰ τὴν μύξαν. Μέγ. ὕψ. 0.038, μέγ. μῆκ. 0.10 μ.

13. Μικρὸν τμῆμα ἐκ τῆς ἐπιφανείας ἑτέρου ἀβάφου λύχνου. Φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν φύλλων δρυὸς κλπ. Μέγ. σωζ. μῆκος 0.045 μ.

Εἰδώλια

14. Εἰδώλιον γυναικός, ἀπαρτισθὲν σχεδὸν πλήρως ἐκ τεμαχίων (Πίν. 296 β). Σώζονται ἴχνη λευκοῦ χρώματος. Ὕψ. 0.26 μ.

15. Ἕτερον, μικρότερον, ἐκ δύο τεμαχίων συγκολληθέντων, ἐλλιπὲς τὴν κεφαλήν (Πίν. 297 β). Ὕψ. 0.15 μ.

16. Ἕτερον ἀνδρικόν, συγκεκολλημένον ἐκ τεμαχίων καὶ κατὰ μέρος ἐλλιπὲς κάτω (Πίν. 296 γ). Ἡ κόμμωσις ἀπολήγει ὀπίσω εἰς «ἀλογοουράν». Σωζ. ὕψ. 0.175 μ.

17. Ἕτερον γυναικεῖον, εἰς δύο τεμάχια συνανήκοντα, ἐλλιπὲς τὴν κεφαλήν, τὴν ἀριστερὰν ὀσφὺν καὶ χεῖρα ἀπὸ τοῦ βραχίονος, ὡς καὶ τοὺς ἄκρους πόδας (Πίν. 296 δ). Σωζ. ὕψ. 0.175 μ.

18. Κεφαλὴ ἑτέρου μετὰ τοῦ λαιμοῦ (Πίν. 297 α). Ἡ καλύπτρα διαμορφοῦται ἄνω εἰς τριγωνικὸν σχῆμα. Ἴχνη λευκοῦ χρώματος εἰς τὸ καλῶς διατηρούμενον πρόσωπον. Σωζ. ὕψ. 0.065 μ.

19. Ἑτέρου μεγάλου εἰδωλίου γυναικὸς τὸ πλεῖστον μέρος, ἀπὸ τοῦ στήθους μέχρι τῶν ἄκρων ποδῶν, ἀπαρτισθὲν ἐκ τεμαχίων (Πίν. 297 γ). Σωζ. ὕψ. 0.24 μ.

20. Κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικός, συγκεκολλημένη ἐκ τεμαχίων (Πίν. 296 α). Σωζ. ὕψ. 0.035 μ.

21 - 23. Τρία τεμάχια εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα σώζουν: α) μέρος κορμοῦ μορφῆς ἐνδεδυμένης καὶ ἐζωσμένης, σωζ. ὕψ. 0.06 μ., β) μέρος κοιλίας καὶ δεξιοῦ μηροῦ, ἐν μέρει ἀκάλυπτα ἀπὸ τὸ ἱμάτιον, σωζ. ὕψ. 0.05 μ., γ) δύο τεμάχια συνανήκοντα ἐκ τῆς βάσεως εἰδωλίου μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν, σωζ. μήκ. 0.065 μ.

Διάφορα

24. Λεοντόμορφος ποὺς πηλίνης πυξίδος μᾶλλον, σωζ. ὕψ. 0.08 μ.

25. Ὑαλίνης βαθείας φιάλης (bowl) μέρη, σώζοντα τὸν πυθμένα καὶ τμήματα χείλους. Μεγ. σωζ. διάμ. 0.11 μ.

26. Λίθου μέλανος θραῦσμα, σῶζον γλυφάς, ἥμισυ τρήματος καὶ ἀπόφυσιν δίλοβον. Πιθανῶς μήτρα ἢ τύπος. Μέγ. σωζ. μῆκ. 0.045 μ.

27. Ξιφίδιον σιδηροῦν, σῶζον καὶ τὴν κωδωνόσχημον λαβὴν καὶ λείψανα τῆς θήκης (Πίν. 295 γ). Μέγ. μῆκ. 0.175 μ.

28. Χαλκοῦν νόμισμα ἀκαθάριστον.

29. Χαλκοῦν κάτοπτρον, ἐξ ἁπλοῦ λεπτοῦ κυκλικοῦ ἐλάσματος, σωζόμενον σχεδὸν πλῆρες εἰς τρία τεμάχια. Διάμ. 0.095 μ.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου εἰσήχθησαν ἐπίσης διάφορα ἀρχαῖα ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀγρινίου, Στράτου καὶ Μεγάλης Χώρας (βλ. κατωτέρω).

Τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀγρινίου λειτουργεῖ ἤδη κανονικῶς. Μεταξὺ τῶν ἐκθεμάτων του εἶναι καὶ τὰ μεταφερθέντα ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀκρωτήρια τοῦ ἠρῴου τῆς Ἀλυζίας (Πίν. 298 α - γ)[8] καὶ γλυπτὰ ἐκ τοῦ ἠρῴου τῆς Καλυδῶνος (Πίν. 298 δ, 299 α - δ)[9].

8. Κ. Α. Ρωμαίου, Τὸ ἡρῶον τῆς Ἀλυζίας, *ΑΕ* 1930, σ. 141 κ.ἑ., εἰκ. 13 καὶ 15.

9. Πρβ. Dyggve - Poulsen - Rhomaios. *Das Heroon von Kalydon*, Köbenhavn 1934, σ. 361 κ.ἑ., εἰκ. 75 - 78 καὶ 85 - 87.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος τοῦ Ἀγρινίου ἔχει ηὐξημένην ἤδη ἀνάγκην προστασίας κατόπιν τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀγρινίου - Ἰωαννίνων, ὡς καὶ τῆς νέας ἐπεκτάσεως τῆς συγχρόνου πόλεως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀρχαίας, μεταξὺ παλαιᾶς καὶ νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ (Πίν. 294 δ).

Ἐπιγραφαί τινες καὶ ἄλλα τυχαῖα εὑρήματα τῆς περιοχῆς, εἰσαχθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου, θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς ἀλλοῦ.

Μεγάλη Χώρα (πρ. Ζαπάντι)

Λείψανα ρωμαϊκοῦ κτηρίου μετὰ λουτρῶν καὶ ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως καὶ κατὰ μέγα μέρος κατεστράφησαν κατὰ βαθεῖαν ἄροσιν ἀγροῦ. Οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν Τσαβίκου, εὑρίσκεται εἰς περιοχὴν Ψηλῆς Παναγιᾶς καὶ εἶναι προσιτὸς εἴτε ἀπὸ τὰ Ρουσέικα, ἀριστερὰ τῷ ἀνερχομένῳ πρὸς Ἰωάννινα, εἴτε ἀπὸ τὴν Μεγάλην Χώραν διὰ Ψηλῆς Παναγιᾶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπέχει 500 μ. περίπου πρὸς ΒΔ. (Σχέδ. 6).

Ὁ ἀγρὸς ὁρίζεται κατὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν ἀπὸ λάκκον ἐκβαθυνθέντα καὶ τεχνητῶς δημιουργηθὲν ἀνάχωμα ἀντίκρυ. Παρετηρήθησαν, παραμερισθέντα τὰ πλεῖστα εἰς τοὺς ὄχθους:

α) Εἰς σωροὺς φαιοὶ λίθοι ἀπὸ διαλυθέντας ἀρχαίους τοίχους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φυσικὸν βράχον. Σαφῶς διακρίνεται μετατοπισθὲν κατώφλιον, σῶζον πέρατα, «πατούραν», τόρμον κλπ. Μέγ. διαστ. 1.10 × 0.43 × 0.15 μ.

β) Ἀσβεστολίθου ἐκλεκτοῦ ὀλίγα τεμάχια. Τοῦ μεγαλυτέρου τεμαχίου μέγ. διαστ. 0.41 × 0.27 × 0.11 μ.

γ) Πλίνθοι πήλιναι, πάχ. 0.065 μ. Τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον σώζει τὰ πέρατα κατὰ μίαν γωνίαν. Μέγ. σωζ. διαστ. 0.48 × 0.40 μ. Κατὰ μίαν πλευρὰν «δακτυλιὲς» χιαστὶ δὲν σώζουν ἀτυχῶς τὸ σημεῖον συναντήσεως. Ὑπολογίζονται πάντως κατὰ προσέγγισιν διαστάσεις ἀκεραίας πλίνθου 0.60 × 0.60 μ.

δ) Κεραμίδες λακωνικοῦ τύπου. Μία ἔχει διάμετρον περὶ τὰ 0.20 μ. καὶ πάχος περὶ τὰ 0.03 μ.

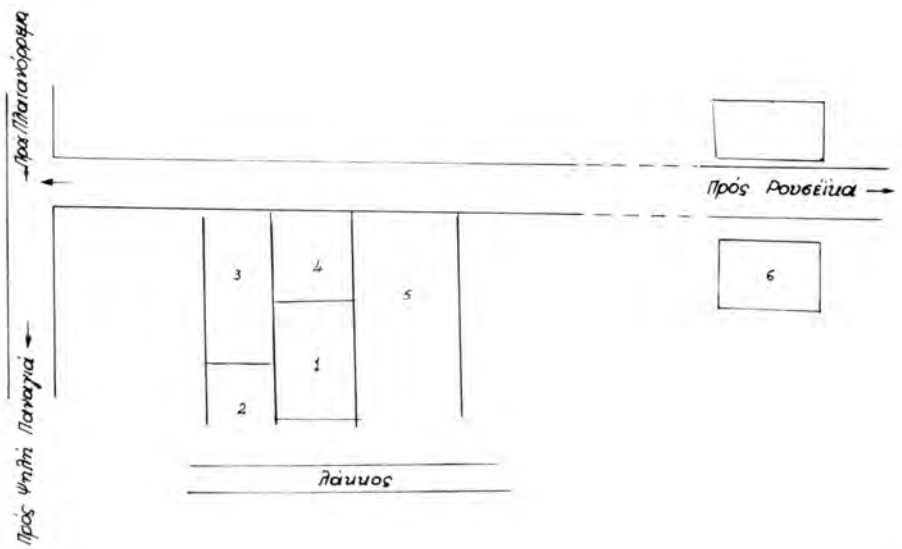

Σχέδ. 6. Διάγραμμα περιοχῆς ἀγρῶν Δημητρίου, Χρήστου καὶ Ν. Τσαβίκου (1 - 3), καὶ τῶν ὁμόρων ἀγροτεμαχίων Γ. Κουρεμένου (4) καὶ Ἡ. Κακοῦ (5). Διὰ τοῦ ἀριθ. 6 δηλοῦται ἡ οἰκία Ν. Τσαβίκου

Τρεῖς ἔχουν μεγαλυτέρας διαστάσεις, ἤτοι διάμ. 0.22, πάχ. 0.04 μ.

ε) Πήλινος δίσκος ὑποκαύστου.

ς΄) Δύο πωρόλιθοι σώζουν πλευρὰς εἰργασμένας καὶ εἶναι προφανῶς ὄχι ἐντόπιον ὑλικόν. Μέγ. σωζ. διαστ. 0.55 × 0.40 × 0.35 μ.

ζ) Ἀραιὰ ὄστρακα ἀσήμαντα.

Ἐκ τῶν ἀποσπασθέντων διὰ τοῦ ὑνίου τεμαχίων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀξιόλογα στοιχεῖα παρέχουν τὰ ἑξῆς:

α) Τεμάχια μὲ μεγάλας λευκὰς ἐπιφανείας. Ψηφῖδες ἐξ ἀσβεστολίθου ἀνὰ ἕξ, ἔχουσαι συνολ. μῆκος 0.10 μ. περίπου.

β) Τεμάχια σώζοντα μέρη συνθέτου πλοχμοῦ. Χρώματα: ἰῶδες, φαιὸν καὶ χωματόχρουν, σχη-

ματίζουν τὸν πλοχμὸν μὲ διαχωριστικὰς μελαίνας ἢ λευκὰς ψηφῖδας, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται καὶ τὸ βάθος. Δὲν ὑπάρχουν ψηφῖδες μαρμάριναι οὔτε ἐκ κεράμων. Δύο τοιούτων τεμαχίων αἱ σωζόμεναι μέγισται διαστάσεις εἶναι: 1) μῆκ. 0.415, πλ. 0.42 μ. καὶ 2) μῆκ. 0.57, πλ. 0.39 μ. Διαπιστοῦται τὸ πλάτος τῆς ζώνης τοῦ πλοχμοῦ (0.325 μ.). Οὗτος ἔχει ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν ζώνην λευκὴν (μέγ. σωζ. πλ. 0.15 μ.) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην φολιδωτὸν θέμα (μέγ. σωζ. πλ. 0.075 μ.).

γ) Μικρὸν τεμάχιον (διαστ. 0.10 × 0.07 μ.), μεταφερθὲν μετὰ μεγαλυτέρων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου, σώζει μικρὸν μέρος ἐμβλήματος πιθανῶς, ὡς εἰκάζεται ἀπὸ τὰς μικροτέρας διαστάσεις τῶν ψηφίδων. Αὗται ἔχουν χρῶμα ἰῶδες ἢ λευκὸν καὶ δὲν σχηματίζουν πλοχμὸν ἢ ἄλλο σχῆμα γεωμετρικόν.

Στράτος

Συνεχίζεται ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ὁλοκληρωθῆ. Ἐκτὸς τῆς ἐκτάσεως, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει τὸ ἐγκαταλειφθὲν χωρίον (τ. Σουροβίγλι), ἐγένοντο ἐνέργειαι, ἵνα ἐξαιρεθοῦν ἐπίσης ζῶναι ἑκατέρωθεν τῶν τειχῶν (τεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 200).

Ὁ φύλαξ Γεώργιος Μπέκος συνέλεξε καὶ παρέδωσε πέντε χαλκᾶ νομίσματα, χαλκοῦν ἐνώτιον, χαλκῆν ἀπόληξιν περόνης κλπ. Ὁ Χρῆστος Δημ. Κάκος παρέδωσε χαλκοῦν δίσκον κατόπτρου, διαμ. 0.18 μ., τυχαῖον εὕρημα.

Δρυμὸς

Πλησίον τοῦ Δρυμοῦ εὑρέθη σημαντικὴ ἐπιγραφή, ρωμαϊκῶν χρόνων, μεταφερθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Θυρίου.

Ἀνακτόριον

Κατὰ ἐγγειοβελτιωτικὰς ἐργασίας ἰδιωτῶν, ἦλθον εἰς φῶς διάφορα ἀρχαῖα εἰς θέσιν Λιβαδάκια καθ' ὁδὸν πρὸς «Ξυνομηλιὲς» (βάσις στήλης ἐξ ἀσβεστολίθου, ἡμισφαιρικὸν δοχεῖον ἐκ γρανίτου, ὕψ. 0.70, διαμ. 0.95 μ. κλπ.).

Λείψανα κτηρίων, τὰ ὁποῖα εἶδεν ὁ N. G. L. Hammond, ἐσχεδίασα προχείρως (Σχέδ. 7). Καλύπτονται περιοδικῶς ὑπὸ τοῦ κύματος τῆς θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη, ὡς παρετηρήθη[10], ἔχει ἀνέλθει.

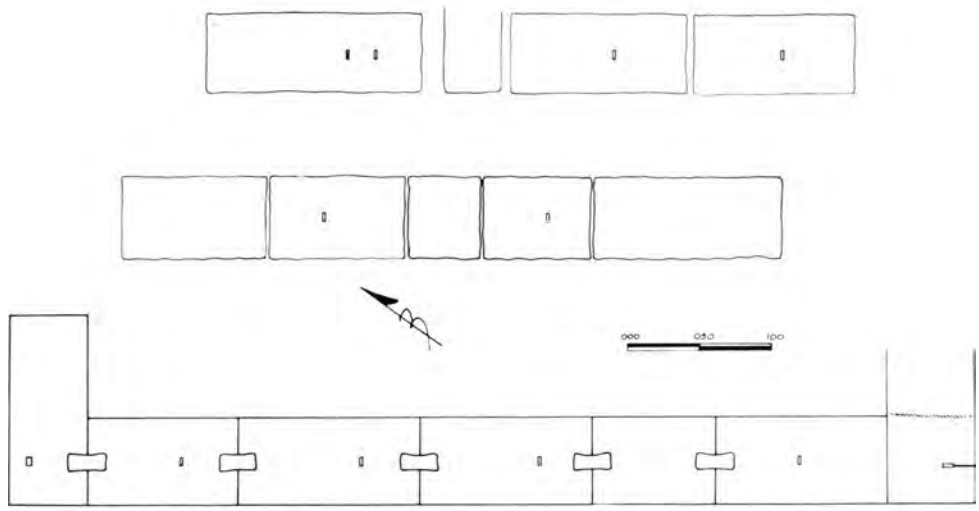

Σχέδ. 7. Πρόχειρον σχέδιον δόμων ἀρχαίων κατασκευῶν εἰς Ἀνακτόριον

Πάλαιρος

Ὁ Δημ. Α. Κόκκορης παρέδωσεν ἐπιτυμβίαν στήλην (διαστ. 0.32 × 0.13 × 0.8 μ.), ἀναγράφουσαν τὸ ὄνομα *Λυκίσκα*.

Κεχρινιὰ

Ἀπὸ τὴν Κεχρινιὰν τοῦ Βάλτου[11] μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 0.68, πλ. 0.39, πάχ. 0.13 μ., ἐκ τεφροῦ ἀμ-

10. N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, σ. 62.

11. Κυρίως Leake, *Travels in northern Greece*, I, σ. 156 κ.ἑ., L. Heuzey, *Le mont Olympe et l' Acarnanie*, σ. 328 κ.ἑ.

μολίθου εἰς φυσικὴν σχεδὸν κατάστασιν ὡς ἐξήχθη ἐκ τοῦ λατομείου[12]. Ἀναγιγνώσκεται τὸ ὄνομα : *Φειδώ*. Ἑτέρα στήλη ἐπιτυμβία εἰς Ἀντίγονον, ἀφέθη εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως ὡς δυσμετακόμιστος. Αὕτη εἶναι ἐπιμελέστερον εἰργασμένη καὶ ἔχει σωζ. διαστ. 1.37 × 0.90 × 0.14 μ.

Χαλκιόπουλοι

Μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου τυχαίως εὑρεθέντα δύο τεμάχια πήλινα μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. Σώζουν : α) Λέοντα καὶ ὀπίσω μέρος ἑτέρου ζώου εἰς χωριστὰ κοῖλα τετράγωνα, ἀνθέμια καὶ λωτοὺς εἰς συνεχῆ ζώνην. Μέγ. σωζ. μῆκος 0.145, μέγ. σωζ. πλάτος 0.10, σωζ. πάχος 0.07 μ. β) Ἀνθέμια καὶ λωτοὺς μόνον, εἰς συνεχῆ ζώνην. Μέγ. σωζ. μῆκος περίπου 0.11, μέγ. σωζ. πλάτος 0.14, πάχος 0.095 μ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἁλίκυρνα

Εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ, πρὸς ΒΑ. τοῦ Μεσολογγίου, ἐπὶ λόφου δεσπόζοντος τῆς θέσεως « Χίλια Σπίτια », ὅπου διακρίνονται λείψανα τειχῶν, τοποθετεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος καὶ Πλινίου ἀναφερομένη Ἁλίκυρνα[13]. Ἐπὶ τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ λόφου, κατὰ τὰς σκαφικὰς ἐργασίας πρὸς τοποθέτησιν καταθλιπτικοῦ ἀγωγοῦ, ἐκκινοῦντος ἐκ τῆς εἰς τὴν κορυφὴν τούτου κατασκευασθείσης δεξαμενῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 470 μ. ἀπ' αὐτῆς, κατεστράφησαν μερικῶς ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως τέσσαρες τάφοι κιβωτιόσχημοι πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὰ τοιχώματα τῶν τάφων ἀπετελοῦντο ἐκ κατακορύφως τοποθετημένων σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἐχουσῶν καλὴν μεταξύ των ἐφαρμογήν. Ἅπαντες ἔφερον μίαν πλάκα καλύψεως. Οἱ τάφοι, πλὴν τοῦ τάφου 1, εὑρέθησαν συλημένοι.

Ὁ τάφος 1 (Πίν. 300 α, δεξιά), τοῦ ὁποίου αἱ μακραὶ πλευραὶ ἐσώζοντο εἰς μῆκος 1.15 μ., εἶχε πλάτος 0.63, ὕψος 0.86 μ., καὶ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. - Δ. Ἐκ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ περισυνελέγησαν τὰ ἐν Πίν. 301 α πήλινα ἀγγεῖα :

1. Λάγηνος (ἀριθ. 1030)[14] ἐλλιπὴς τὴν λαβήν. Κατὰ τὰς μεταβάσεις πρὸς τὸν ὦμον καὶ τὴν κοιλίαν, πλαστικὴ ἄρθρωσις. Ἐπὶ τοῦ ὤμου, καστανομέλαν γάνωμα καὶ ἐγχάρακτος διακόσμησις ἐκ βλαστῶν. Κοιλία πεπλατυσμένη, βάσις δακτυλιοειδής. Πηλὸς καστανοκίτρινος. Ὕψ. 0.088 μ.

2. Μόνωτον κυάθιον (ἀριθ. 1031). Λαβὴ ὁριζοντία ἐλαφρῶς ἀνερχομένη. Βάσις κωνική. Πηλὸς καστανέρυθρος. Γάνωμα κατὰ τόπους μελανὸν πρὸς καστανόν, ἐξίτηλον, καλύπτει ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου. Ὕψ. 0.055, διάμ. 0.009 μ.

3. Μελαμβαφὲς πινάκιον (ἀριθ. 1032) (Πίν. 301 α - β), μετὰ τρήματος ἀναρτήσεως. Χείλη ὁριζόντια. Εἰς τὸ κέντρον, ἐγχάρακτοι ὁμόκεντροι κύκλοι. Ἐξωτερικῶς, πλαστικαὶ ταινίαι μεταξὺ χειλέων καὶ βάσεως. Βάσις δακτυλιοειδής. Πηλὸς ἀνοικτὸς καστανός. Γάνωμα καστανομέλαν. Ὕψ. 0.03, διάμ. χειλέων 0.20, βάσεως 0.13 μ.

4. Λύχνος (ἀριθ. 1033) (Πίν. 301 ε - ς′) ἐλλιπὴς τὴν ὁριζοντίαν λαβήν. Βάσις ὀλίγον ἀνυψουμένη, τοιχώματα καμπυλούμενα καταλήγουν ἄνω εἰς ἐπίπεδον χεῖλος νεῦον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω. Πηλὸς ἀνοικτὸς καστανός. Γάνωμα καστανομέλαν καλύπτει τὸν λύχνον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς[15].

Ὁ τάφος 2 (Πίν. 300 α, ἀριστερά), ὁμοίας πρὸς τὸν τάφον 1 κατασκευῆς, εὑρίσκετο εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Ν. αὐτοῦ καὶ εἶχεν ἐπίσης φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.40 μ. καὶ εἶχε πλάτος 0.75 καὶ ὕψος 0.84 μ. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ τάφου οὐδὲν ἀπέδωσεν.

Ὁ τάφος 3 (Πίν. 300 β, ἀριστερά), εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 12 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ τάφου 2. Ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.35 μ. καὶ εἶχε πλάτος 0.72 καὶ ὕψος 0.90 μ.

Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν τμῆμα στλεγγίδος καὶ ἄωτον κυάθιον μελαμβαφές (ἀριθ. 1035). Τοῦτο ἔχει βάσιν κωνικήν. Ὁ πηλὸς καστανέρυθρος. Ὕψ. 0.035, διάμ. 0.055 μ. (Πίν. 301 ζ).

Παραπλεύρως τοῦ τάφου 3 εἶχε κτισθῆ ὁ τάφος 4, σωζόμενος εἰς μῆκος 1.90 μ. Τὸ πλάτος του ἦτο 0.83 καὶ τὸ ὕψος 0.93 μ. Ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν μικραὶ πήλιναι ἐπίχρυσοι ψῆφοι σχήματος καρπῶν μύρτου (ἀριθ. 648) (Πίν. 301 η)[16].

Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. δυτικώτερον τοῦ τάφου 4,

12. Πρβλ. ἐκ Βοτονοσίου ὁμοίας, *ΑΕ* 1950 - 51, Χρον. σ. 44 κ.ἑ.

13. Woodhouse, *Aetolia*, σ. 114. Κ. Δ. Στεργιόπουλος, *Ἡ ἀρχαία Αἰτωλία*, σ. 30.

14. Ἀριθμοὶ εὑρετηρίου Μ. Ἀγρινίου.

15. Πρβλ. *Olympia Bericht* III, σ. 59, εἰκ. 62. Χρονολογεῖται μετὰ τὸ 350 π.Χ. Μεταβατικὸς τύπος καταγόμενος ἀπὸ *Broneer* IV (R. Eilmann). Ἐπίσης πρβλ. *Délos* XXVI, πίν. 1, 30 (2ον ἥμισυ 4ου αἰ.) περισσότερον ἐξειλιγμένον ἀπὸ *Agora* IV, τύπος 23 C, πίν. 36 (1ον ἥμισυ 4ου αἰ.).

16. Νεκρικοὶ στέφανοι εὑρεθέντες ἐντὸς σαρκοφάγων εἰς τὸ Πέργαμον φέρουν τὴν αὐτὴν διακόσμησιν (*AM* 33 (1908), σ. 432, πίν. XXVI).

εὑρίσκετο ἕτερος τάφος ὅμοιος πρὸς τοὺς προηγουμένους, ὁ ὁποῖος εἶχε καταστραφῆ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως. Ἐπὶ τῶν χωμάτων ἀνευρέθη μελαμβαφὴς λύχνος (ἀρίθ. 1034) (Πίν. 301 γ - δ) μετὰ συμφυοῦς λαβῆς. Χάραξις περὶ τὰ ἔσω νεύοντα χείλη. Πηλὸς ἀνοικτὸς καστανός. Γάνωμα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς καστανομέλαν. Ὕψ. 0.036, διάμ. 0.056 μ.[17].

Πλευρὼν

Εἰς τὰς δυτικὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀρακύνθου πρὸς ΝΔ. τῆς Νέας Πλευρῶνος, σήμερον «Κάστρον τῆς Κυρὰ - Εἰρήνης», ὑψοῦνται οἱ λόφοι Γυφτόκαστρον ἢ Ἀσκαφοβούνι καὶ Πετροβούνι, ὅπου διατηροῦνται τὰ πενιχρὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας Πλευρῶνος[18].

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου Γυφτόκαστρον, εἰς τὴν θέσιν Ξερόκαμπος, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως μεγάλου ἀρδευτικοῦ ἀγωγοῦ, ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως τέσσαρες τάφοι κιβωτιόσχημοι.

Ὁ τάφος 1 (Πίν. 302 α - β), διαστ. 0.67 × 0.38 μ., εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἑκάστη δὲ πλευρὰ ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς κατακορύφως τοποθετημένης ἀσβεστολιθικῆς πλακός. Ἔφερε μίαν πλάκα καλύψεως. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν τέσσαρα πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἤτοι:

Τὸ ἥμισυ κανθάρου (Π 1049) φέροντος ἐξίτηλον κόσμησιν. Γραπτὸς κρατηρίσκος (Π 1050). Ἕτερος γραπτὸς κρατηρίσκος (Π 1051), ὅμοιος πρὸς τὸν προηγούμενον, καὶ ἀμφορίσκος (Π 1052) φέρων ἐπὶ τοῦ ὤμου ἴχνη ἐξιτήλου κοσμήσεως.

Εἰς ἀπόστασιν 4.10 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ προηγουμένου, ἀπεκαλύφθη ὁ τάφος 2 (Πίν. 302 γ, ς΄) ἐκτισμένος δι' ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν καὶ κεκαλυμμένος δι' ὁμοίας πλακός. Οὗτος ἦτο πολὺ μικρῶν διαστάσεων, 0.48 × 0.18, ὕψ. 0.22 μ. καὶ εὑρέθη κενός.

Ὁ τάφος 3 (Πίν. 302 δ) ἦτο εἰς ἀπόστασιν 2.10 μ. πρὸς Δ. τοῦ τάφου 1. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ εἶχον τοποθετηθῆ:

Εὐρύλαιμος ἀμφορίσκος (Π 1024) φέρων ἐξίτηλον κόσμησιν ἐπὶ τῆς κοιλίας. Τριφυλλόστομος οἰνοχόη (Π 1025), καλυπτομένη διὰ μελανοῦ γανώματος. Μόνωτον κύπελλον (Π 1026), τὸ ὁποῖον εἶχε τοποθετηθῆ εἰς τὸ στόμιον τοῦ ἀμφορίσκου ὑπ' ἀριθ. 1024.

Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν:

Οἰνοχόη (Π 1027) φέρουσα γραπτὴν κόσμησιν. Κρατηρίσκος (Π 1028) φέρων ἐπίσης γραπτὴν κόσμησιν. Κάνθαρος (Π 1029) φέρων ἐξίτηλον καστανομέλαιναν κόσμησιν. Ἦτο τοποθετημένος ἐντὸς τοῦ στομίου τοῦ κρατηρίσκου Π 1028.

Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. βορειότερον, εὑρέθη ὁ ἀκτέριστος τάφος 4 μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἦτο ἐκτισμένος ἐξ ἀκανονίστων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, τριῶν κατακορύφως τοποθετημένων κατὰ τὴν βόρειον πλευράν, συνολ. μήκ. 1.20 μ., μιᾶς κατακορύφου καὶ ἐπ' αὐτῆς τριῶν ἐπαλλήλων πλακῶν κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν. Ἡ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ εἶχε κτισθῆ διὰ τεσσάρων ἐπαλλήλων πλακῶν, πάχ. μέχρι 0.08 μ., μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐνεσφηνοῦντο ὀπτόπλινθοι. Τὸ δημιουργούμενον κατὰ τὴν ἕνωσιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς κενόν, ἐφράσσετο διὰ λίθων. Κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν ἦτο κατακορύφως τοποθετημένη πλάξ, ἥτις ἐστερεοῦτο ἐξωτερικῶς διὰ μεγαλυτέρας ἐπίσης κατακορύφου. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν μὲ κεκαμμένα τὰ σκέλη δύο νεκροί, οἱ ὁποῖοι εἶχον τοποθετηθῆ ἀντιθετικῶς.

Ἐπίσης, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Δ. τοῦ τάφου 4, ἐπὶ τῶν χωμάτων τῶν ἐξορυχθέντων διὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ ἀγωγοῦ, εὑρέθησαν ὄστρακα μυκηναϊκῶν ἀγγείων (Π 1046, 1047, 1048) καθὼς καὶ εἷς γεωμετρικὸς ἀσκὸς (Π 1045) σχεδὸν ἀκέραιος (Πίν. 302 ε).

Πρὸς Ν. τοῦ τάφου 4 καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἀπ' αὐτοῦ, διεκρίνοντο τρεῖς πλάκες ἀσβεστολιθικαὶ μετακινηθεῖσαι ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων. Ἐκ τῆς γενομένης μικρᾶς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθη, εἰς μῆκος 7.40 μ., τοῖχος ἐξ ἀκανονίστων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, τοποθετημένων ἄνευ συνδέσμων ἢ ἑτέρου συνδετικοῦ ὑλικοῦ, ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 303 α). Αἱ πλάκες εὑρέθησαν εἰς δύο ἕως τρεῖς ὑπερκειμένας στρώσεις (Πίν. 303 β). Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ τοίχου, ἕτερος ἐγκάρσιος τοῖχος ἐξ ὁμοίων πλακῶν ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς Ν. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον, εἰς τὸ τμῆμα ὅπου αἱ πλάκες ἐλλείπουν, ὑπάρχει στρῶσις λίθων. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ὁ τοῖχος παρουσιάζει διαπλάτυνσιν καὶ φαίνεται ὅτι κάμπτεται πρὸς Ν. Κατὰ μῆκος τῆς πρὸς Β. ὄψεως τοῦ τοίχου εὑρέθησαν πλάκες, αἵτινες ἦσαν κατακορύφως τοποθετημέναι ὡς ὀρθοστάται.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσεν ἐλάχιστα ὄστρακα

17. Πρβλ. *Broneer*, τύπος VII, πίν. III καὶ ἐπίσης *Agora* IV, τύπος 25 A, πίν. 38 (2ον ἥμισυ 4ου αἰ. π.Χ. - ἀρχαὶ 3ου αἰ. π.Χ.). Πρβλ. ἐπίσης *Olympia Bericht* III, σ. 59, εἰκ. 62 καὶ *Délos* XXVI, πίν. I, 18.

18. Kirsten, *RE*, λ. Pleuron.

γεωμετρικά. Περαιτέρω ἔρευνα ἀνασκαφικὴ εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος[19].

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΝ ΕΥΡΗΜΑ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

Μεταξὺ τῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν πρὸς συντήρησιν καὶ ταύτισιν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ Μουσείου Πατρῶν[20], κατὰ τὸ ἔτος 1970, ἦτο καὶ εἷς « θησαυρὸς » ἀποτελούμενος ἐκ τετρακοσίων ἑβδομήκοντα τεσσάρων (474) δηναρίων - τορνησίων τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ. μ.Χ., εὑρεθεὶς εἰς Ναύπακτον[21].

Τὸ εὕρημα[22] περιεῖχε τριακόσια ἐνενήκοντα δύο (392) τεμάχια πριγκήπων Ἀχαΐας καὶ Lepante[23] (Ναυπάκτου), ἑβδομήκοντα τέσσαρα (74) δουκῶν Ἀθηνῶν καὶ ὀκτὼ (8) τεμάχια τελείως ἐφθαρμένα καὶ ἀποτετριμμένα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ὡς φαίνεται ἐκ τῆς συστάσεώς του, ὁ θησαυρὸς θὰ πρέπει νὰ ἀπεκρύβη πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου τοῦ Τάραντος ἢ ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Λεπτομερῶς ὁ κατάλογος τῶν νομισμάτων ἔχει ὡς ἀκολούθως :

Πρίγκηπες Ἀχαΐας

Guillaume Ier de Villehardouin (1245 - 1278)

1-12) α. Ἔμ. +. *G. PRINCEPS*[24]. Σταυρός.

Ὄπ. + : *CLARENTIA*. Σχηματοποιημένος φραγκικὸς πύργος.

Πρβλ. G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient Latin*, σ. 313.

13-17) β. Ἔμ. +. *G. PRINCE' ACH*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +. *CLARENTIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 314.

Charles Ier d'Anjou (1278 - 1285)

18-23) Ἔμ. +: *K. R. PRINC' ACH*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +: *CLARENTIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 315.

Charles II d'Anjou (1285 - 1287)

24-34) Ἔμ. +. *K. R. PRINC' ACH*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +. *DE CLARENTIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 315.

Florent de Hainaut (1289 - 1297)

35-49) α. Ἔμ. +. *FLORENS. P. ACH*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +. *DE CLARENCIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 315.

50-54) β. Ἔμ. +. *FLORENS. P. ACH*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +. *D' CLARENCIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 316.

Isabelle de Villehardouin (1297 - 1301)

55-92) Ἔμ. + *YSABELLA. P. ACH'*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. + *DE CLARENCIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 316.

Philippe de Savoie (1301 - 1307)

93-159) Ἔμ. +. *PHS. D. SAB. P. ACHE*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +. *DE CLARENCIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 317.

Philippe de Tarente (1307 - 1313)

160-249) α. Ἔμ. + *PH' S. P. ACH'. TAR D R*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Ὄπ. +. *D' CLARENCIA*. Ὁ αὐτὸς τύπος.

Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 317.

19. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τοίχου ἐμφανίζει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τοῦ εἰς τὴν Βίτσαν τῆς Ἠπείρου ἀνασκαφέντος γεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ, ὅσον βεβαίως δύναμαι νὰ συμπεράνω ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων εἰς τὸ *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, Πίν. 234 β - γ.

20. Εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸν Ἔφορον τῆς ΣΤ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας κ. Φώτιον Πέτσαν διὰ τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως, ὡς καὶ εἰς τὴν Προϊσταμένην τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Ἀδαμαντίαν Λ. Οἰκονομίδου διὰ τὴν πολύτιμον βοήθειάν της.

21. Σχετικῶς μὲ τὴν κυκλοφορίαν τῶν δηναρίων - τορνησίων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Φράγκων, πρβλ. D. M. Metcalf, The currency of deniers tournois in Frankish Greece εἰς *BSA* 55 (1960), σ. 38 - 59.

22. Παραπλησίας συνθέσεως, ἀλλὰ μὴ συγκρινόμενον ἀριθμητικῶς, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐκ 3.157 τεμαχίων ἀποτελούμενον μεσαιωνικὸν εὕρημα τῆς Πύλου, πρβλ. D. M. Metcalf, The Pylia hoard εἰς *MN* 17 (1971), σ. 173 - 227.

23. Ἀναφορικῶς μὲ τὰ δύο νομισματοσκοπεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔκοψε νομίσματα ὁ Φίλιππος ἐκ Τάραντος (Ἀχαΐας καὶ Ναυπάκτου), πρβλ. D. M. Metcalf, *ἔ.ἀ.*, σ. 53.

24. Αἱ ἐπιγραφαὶ ποικίλλουν μὲ τὴν προσθήκην μιᾶς στιγμῆς, ἑνὸς συμβόλου κλπ. Πρβλ. G. Schlumberger, *ἔ.ἀ.*, σ. 313 - 317, 338 - 340 καὶ 388.

250-267) β. Ἔμ. + *PH' S. P. ACH'. TAR D R.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. + *DE CLARENCIA.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 317

Πριγκήπων Ἀχαΐας ἐφθαρμένα καὶ ἀποτετριμμένα

268-276) Ἔμ. + Ὄνομα ἄρχοντος ἀσαφές. Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. + *DE CLARENCIA.* Ὁ αὐτὸς τύπος.

Δοῦκες Ἀθηνῶν

Guillaume Ier De La Roche (1280 - 1287)

277-307) α. Ἔμ. + *G: DVX: ATENES:* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. + : *THEBE: CIVIS:* Ὁ αὐτὸς τύπος.

308-317) β. Ἔμ. + *G. DVX: ATEHIS.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. +. *THEBE. CIVIS.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 338.

Gui II De La Roche (1287 - 1308)

318-350) Ἔμ. +. *GVI. DVX* ∗ *ATENES.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. +. *THEBANI CIVIS.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 340.

Πρίγκηψ Lepante (Ναυπάκτου)[25]

Philippe de Tarente

351-361) α. Ἔμ. + : *PH' S. P. ACH'. TAR. D. R.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. + ↙ *NEPANTI CIVIS.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 388.

362-466) β. Ἔμ. + *PHS. P. TAR. DESP.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Ὄπ. +. *NEPANTI CIVIS.* Ὁ αὐτὸς τύπος.
Πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 388.

467-474) Τελείως ἐφθαρμένα καὶ ἀποτετριμμένα.

25. Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου ἐτηρήθη ἡ σειρὰ τοῦ Schlumberger, *ἔ.ἀ.*

ΙΩΣ ΤΣΟΥΡΤΗ - ΚΟΥΛΗ

∗

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Νομοῦ Αἰτωλοακαρνανίας, ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῆς 5ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐργασίαι εἰς τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον τῆς Ναυπάκτου. Κατὰ τὰς ὑπηρεσιακὰς μετακινήσεις τῆς ὑπογραφομένης καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Βοκοτοπούλου, ἐπεσημάνθησαν καὶ ἀνεφέρθησαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν αἱ ἐπείγουσαι εἰς στερέωσιν ἀνάγκαι βυζαντινῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς περιοχῆς, συγκεκριμένως δὲ τῆς μονῆς Μυρτιᾶς, τῶν ναῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας Τριχωνίδος, τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Βαρειᾶς Τριχωνίδος (Παλιομονάστηρο), τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Γαλατᾶ, τῆς Παναξιωτίσσης Γαυρολίμνης κ.ἄ., ἐζητήθη δὲ ἡ ἀποστολὴ ὑπαρχουσῶν μελετῶν ἢ ἡ ἐκπόνησις ἄλλων παρὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ἐν λόγῳ μνημείων. Τελικῶς ὅμως δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων διὰ τὸ ἔτος 1970.

Φρούριον Ναυπάκτου

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶχε διαπιστωθῆ ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης ἡ κακὴ κατάστασις εἰς πλεῖστα σημεῖα τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων τοῦ φρουρίου, εἶχον ληφθῆ δὲ τὰ σχετικὰ φωτογραφικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα διὰ τὸν προγραμματισμὸν τῶν ἐργασιῶν.

Ἡ αἰφνιδία κατάρρευσις, συνεπείᾳ κυρίως τῆς προοδευτικῆς διαβρώσεως ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, σημειουμένου κατωτέρω ἐκτεταμένου τμήματος τοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, ἐπέβαλε τὴν ἄμεσον ἐπέμβασιν εἰς τὸ μέρος τοῦτο διὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τοῦ τείχους, προκειμένου νὰ ἀποφευχθῆ ἐπίσης ἡ κατάρρευσις τῶν παρουσιαζόντων σημαντικὴν ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου καὶ διόγκωσιν, συνεχομένων πρὸς τὸ δημιουργηθὲν ρῆγμα μερῶν τοῦ τείχους. Πρόκειται συγκεκριμένως διὰ τὸ τεῖχος τῆς ἀνατολικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κάτω περιβόλου τῆς ὀχυρώσεως, τοῦ περικλείοντος τὸν παλαιὸν οἰκισμὸν τοῦ φρουρίου. Ἡ καταστροφὴ ἐσημειώθη εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν δεξιὰ τοῦ κατὰ τὴν γωνίαν τῆς ὀχυρώσεως ὑπάρχοντος πολυγωνικοῦ προμαχῶνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψοῦται ὁ πυργίσκος τοῦ ὡρολογίου τῆς πόλεως. Τὸ ρῆγμα ἐκαθαρίσθη ἕως κάτω, καθηρέθησαν δὲ καὶ τὰ ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπα παρακείμενα μέρη. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν συσσωρευθέντων λίθων, χωμάτων καὶ μπάζων καὶ τὴν κατασκευὴν θεμελιώσεως ἐκ σκυροδέματος, ἠκολούθησεν ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ τείχους μέχρι μήκους 18 μ. περίπου, τοῦ μὲν ἐσωτερικοῦ του διὰ σκυροδέματος καὶ διὰ λιθοδομῆς, κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς πρότερον τρόπον δομῆς, τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς του. Κατὰ τὴν κατασκευὴν ἐχρησιμοποιήθησαν, ὅσοι ἐκ τῶν παλαιῶν λίθων περισυνελέγησαν καὶ ἐλαξεύθησαν νέοι. Τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ ρήγματος σωζόμενα μέρη τοῦ τείχους ἐστερεώθησαν διὰ σποραδικῆς ἀντικαταστάσεως λίθων, δι' ἁρμολογήματος καὶ δι' ἐμποτισμοῦ μὲ ἰσχυρὰν σιμεντοκονίαν, εἰς τὰ κάτω κυρίως μέρη των. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ δρόμου τῶν τειχῶν ἡ ἐργασία συνεπληρώθη διὰ τῆς ἀνακατασκευῆς κατεστραμμένων ἐπάλξεων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων στοιχείων, δι' ἀνακατασκευῆς διαχωριστικῶν τοίχων τοῦ περιδρόμου ἀπὸ γειτονικῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ διὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ συμπαρασυρθέντος κατὰ τὴν κατάρρευσιν μέρους τοῦ περιδρόμου εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχήν (Πίν. 304 α - β).

Εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τοῦ φρουρίου, ἐστερεώθη ὁ ὑψηλὸς ὀρθογώνιος πύργος, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀριστερὰ τοῦ κεντρικοῦ πυλῶνος κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου τῆς ὀχυρώσεως (Πίν. 304 γ - δ). Συγκεκριμένως, ἀνακατεσκευάσθησαν ρήγματα καὶ ἐνεφράγησαν βαθεῖαι ρωγμαί, διήκουσαι ἕως κάτω, ἀντικατεστάθησαν δὲ σποραδικῶς οἱ ἐφθαρμένοι λίθοι καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ἐκ τῶν ἐλλειπόντων κενὰ διὰ λαξευθέντων καινουργῶν λίθων. Ἡ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὰς ἐξωτερικὰς πλευρὰς τοῦ πύργου καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τελευταίου ἄνω ὀρόφου αὐτοῦ. Ἡ ἐργασία συνεχίσθη διὰ τῆς στερεώσεως, κατὰ τὰ ὡς ἄνω, παρακειμένου πύργου καὶ τῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρουρίου παρειᾶς τοῦ χαμηλοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ περιδρόμου τῶν τειχῶν, ἀπὸ τοῦ προαναφερθέντος πύργου μέχρι τοῦ πρὸς Δ. πέρατος τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς ὀχυρώσεως. Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν λόγῳ τοῦ ἀρξαμένου χειμῶνος καὶ ἐξαντλήσεως τῆς οἰκείας πιστώσεως.

ΜΥΡΤ. ΛΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1970, οὐδεμία μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς ΙΑ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1965 κ.ἑ. περιορίζεται εἰς τὴν ὑπογραφομένην· ταύτην ἀπουσιάζουσαν εἰς ἄδειαν, ἀντικατέστησεν ἐπὶ ἕνα μῆνα ὁ Ἐπιμελητὴς Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰω. Σακελλαράκης. Τὸ λοιπὸν προσωπικὸν ἐνισχύθη διὰ τῆς μονιμοποιήσεως τοῦ ἡμερομισθίου ἐργοδηγοῦ κ. Βασ. Ἀγγέλη εἰς τὸν κλάδον τῶν τεχνιτῶν - ἀρχιτεχνιτῶν Β΄ κατηγορίας.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τὴν 1ην Αὐγούστου 1970 ἤρχισε νὰ λειτουργῇ διὰ τὸ κοινὸν τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Εἰς δύο αἰθούσας, τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν, τὸ μεταξὺ αὐτῶν τμῆμα τοῦ διαμήκους διαδρόμου καὶ εἰς τὰ ἀντίστοιχα αἴθρια, ἐξετέθησαν τὰ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἀντικείμενα, εἰς τὴν τρίτην καὶ τὴν πέμπτην αἴθουσαν ἐξετέθη ἡ Πινακοθήκη τῶν «Φίλων τῶν Ἰωαννίνων», καὶ εἰς τὴν τετάρτην τὰ ἀντικείμενα βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης[1]. Ἡ ἕκτη αἴθουσα παρέμεινεν ἀχρησιμοποίητος, προοριζομένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ μελλοντικὴν αὔξησιν τῶν ἐκθεμάτων τοῦ Μουσείου.

Εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν (Πίν. 305 α), ἐντὸς εἴκοσι καὶ μιᾶς προθηκῶν καὶ ἐπὶ δέκα βάθρων, ἐξετέθησαν πήλινα καὶ μετάλλινα μικροαντικείμενα, κατόπιν ἐξαμήνου ἐντατικῆς ἐργασίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Χρ. Χατζηλιοῦ καὶ οἱ τεχνῖται κ. Στ. Κασσανδρῆς καὶ δ. Ὄλγα Γεωργοπούλου. Ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ, ἐντὸς πέντε προθηκῶν ἐξετέθησαν τὰ χαλκᾶ ἀναθήματα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης καὶ τὰ μολύβδινα χρηστήρια ἐλάσματα τοῦ μαντείου· εἰς τὴν προθήκην τοῦ τοίχου ἐγένετο ἀναπαράστασις τμήματος θύρας[2] τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Δωδώνης, τέσσερα δὲ μαρμάρινα βάθρα φέρουν τὰ ἀξιολογώτερα χαλκᾶ εἰδώλια τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν. Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ, ἐξετέθησαν εὑρήματα ἐξ ὅλης τῆς Ἠπείρου κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ εἰς ἀνασκαφικὰς ἑνότητας, ὅπου τοῦτο ἐπεβάλλετο. Οὕτως, εἰς τὴν 1ην προθήκην παρουσιάζονται τὰ λίθινα καὶ ὀστέινα ἐργαλεῖα ἐκ τῶν παλαιολιθικῶν σπηλαίων τῆς Ἠπείρου, εἰς τὴν 2αν καὶ 3ην τὰ εὑρήματα τῶν Νεολιθικῶν χρόνων καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, εἰς τὴν 4ην ὁμὰς πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀγρινίου (δωρεὰ Δημ. Οἰκονόμου, βλ. κατωτ.), εἰς τὴν 5ην - 8ην καὶ εἰς δύο βάθρα ἐπιλογὴ ἐκ τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων τῆς Βίτσας Ζαγορίου (9ος - 4ος αἰ. π.Χ.), εἰς τὴν 10ην ἀντικείμενα ἐκ τοῦ Νεκυομαντείου τοῦ Ἀχέροντος, εἰς τὴν 11ην κτερίσματα ἐκ τῶν κλασσικῶν νεκροταφείων Μιχαλιτσίου καὶ Κερασσῶνος νομοῦ Πρεβέζης, εἰς τὴν 9ην καὶ 12ην εὑρήματα διαφόρων τόπων, εἰς τὴν 13ην καὶ 14ην νομίσματα, εἰς δὲ τὴν 15ην ὁ θησαυρὸς χαλκῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ Βοτονόσι Μετσόβου.

Εἰς τὸν διάδρομον (Πίν. 305 β), διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ἰω. Τσεύλικου, ἐξετέθησαν ἐπὶ βάθρων ἢ δι' ἀναρτήσεως εἰς τὸν τοῖχον ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κυρίως δὲ ἐπιτύμβιοι, ἀναθηματικαὶ καὶ ἀπελευθερωτικαὶ ἐπὶ λίθων ἐπιγραφαί. Εἰς τὴν δευτέραν αἴθουσαν (Πίν. 305 γ) ὡλοκληρώθη ἡ δι' ὁδηγιῶν τοῦ γλύπτου κ. Ἐμμ. Νουκάκη γενομένη ἔκθεσις τῶν περιόπτων γλυπτῶν, εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται τὰ ἐπιτύμβια ἀγάλματα Μιχαλιτσίου Πρεβέζης[3] καὶ ἡ διονυσιακὴ σαρκοφάγος ἀπὸ τὴν Παραμυθιάν[4]. Τέλος, εἰς τὰ δύο πρῶτα αἴθρια ἐξετέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἐπιγραφαί.

Ἡ συλλογὴ τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου τῶν Ἰωαννίνων ἐπλουτίσθη διὰ τῆς ἐπιστροφῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοῦ συνόλου σχεδὸν[5] τῶν εἰς τὴν αἴθουσαν Καραπάνου ἐκτεθειμένων χαλκῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Δημ. Εὐαγγελίδη εἰς Δωδώνην, τὰ ὁποῖα διὰ λόγους ἀσφαλείας, ἐλλείψει κρατικοῦ μουσείου εἰς Ἰωάννινα, ἀπετίθεντο εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπίσης, ἡ Διεύθυνσις τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου παρέδωσεν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ ἠθμὸν ἐκ Βοτονοσίου[6], μὴ καταλεγόμενα εἰς τὸν θησαυρὸν τῶν χαλκῶν ἀγγείων ἐκ τῆς ἀνωτέρω τοποθεσίας, ἀλλὰ προερχόμενα

1. Διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν αἰθουσῶν 3 - 5, βλ. ἔκθεσιν τῆς συναδέλφου κ. Μ. Ποταμιάνου.

2. Πρβλ. ἀναπαράστασιν ὁλοκλήρου τῆς θύρας ἐν *ΠΑΕ* 1969, σ. 32, εἰκ. 4.

3. *ΑΔ* 17 (1961/62): Χρονικά, Πίν. 223. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 346 β. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, Πίν. 269 γ.

4. Β. Καλλιπολίτη, Ἡ διονυσιακὴ σαρκοφάγος τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων (*ΑΕ* 1956, σ. 14 - 31).

5. Εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν παραμένουν τὸ χαλκοῦν εἰδώλιον ἵππου τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. (*ΠΑΕ* 1956, Πίν. 58 β) καὶ ὁ Ζεὺς τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ., *αὐτόθι*, Πίν. 58 α.

6. N. Verdelis, Vases en bronze de Metzovo, εἰς *BCH* 1949, σ. 19 - 28.

ἐκ κατασχέσεως γενομένης εἰς τὸν ἀρχαιοπώλην Ζουμπουλάκην. Ἐξ ἄλλου, σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ κ. Δημ. Οἰκονόμου, ἐκπαιδευτικοῦ, κατοίκου Ἰωαννίνων, δωρεὰ τεσσαράκοντα πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀγρινίου[7].

Κατεγράφησαν ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ ἀρχαιολόγου δ. Ρ. Δημοπούλου περὶ τὰ 3.000 ἀντικείμενα καὶ συνεχίσθη ἡ ὀργάνωσις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ

Κατεγράφησαν τὰ νέα προσκτήματα, κατὰ τὸ πλεῖστον τυχαῖα εὑρήματα ἐκ τῶν ἀγρῶν, ἤτοι ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀπότμημα ἀνδρικῆς εἰκονιστικῆς κεφαλῆς, ἀπότμημα ἀναγλύφου σαρκοφάγου, σῶζον τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ἀνυψωμένην δεξιὰν χεῖρα πιθανώτατα ἐφορμώσης ἀμαζόνος (Πίν. 305 δ) καὶ ἀποτμήματα δύο ἐπιγραφῶν, ἑνὸς ψηφίσματος (ἀριθ. 386) καὶ μιᾶς ἐπιτυμβίου. Ἐπίσης κατεγράφησαν τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τάφων εὑρήματα (βλ. κατωτ.).

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ - ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ἄρτα

Οἰκόπεδον ΟΤΕ (Πίν. 306 α), κατὰ τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, πρὸς τὴν πλατεῖαν Ζέρβα.

Εἰς βάθος 4 μ. ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια κλασσικῶν χρόνων, ἀνάλογα τῶν εὑρεθέντων πρό τινων μηνῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Λέκκα[8] ἐπὶ τῆς πλατείας Κιλκίς, ἤτοι ὁδὸς τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς θεμελίων οἰκιῶν καὶ ἑνὸς φρέατος.

Ἡ ὁδὸς διήκει παραλλήλως πρὸς τὸν μεγαλύτερον ἄξονα τῆς πλατείας Ζέρβα μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ. - ΝΑ. Ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 21.50 καὶ πλ. 4.75 μ., ὅσον δηλ. καὶ τὸ πλάτος τῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Λέκκα. Φέρει κράσπεδα ἐκ δύο ἕως τριῶν δόμων ἐπιμελῶς εἰργασμένων ἀσβεστολιθικῶν πλίνθων, βαινουσῶν ἐπὶ θεμελιώσεως ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ποταμίων κροκαλῶν. Τὰ ρεῖθρα ἀπετελοῦντο ἐκ μεγάλων πλακῶν, ἀσβεστολιθικῶν ἢ σχιστολιθικῶν, σώζονται δὲ μόνον κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῆς ὁδοῦ, δεδομένου ὅτι τὰ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀρχαῖα θεμέλια ἔχουν ὑποστῆ ἀρκετὰς ζημίας, τόσον κατὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν «πεδίλων» προϋπαρχούσης οἰκοδομῆς, ὅσον καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκβαθύνσεως τοῦ οἰκοπέδου χάριν τῆς κατασκευῆς τοῦ κτηρίου τοῦ ΟΤΕ. Οἱ ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως μετατοπισθέντες λίθοι τῶν κρασπέδων εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα ἀπετέθησαν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται δύο κατώφλια μὲ ὀρθογωνίους τόρμους. Τὰ εὑρεθέντα ὄστρακα καὶ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν τοῦ οἰκοπέδου Λέκκα πείθουν, ὅτι πρόκειται περὶ ὁδοῦ κλασσικῶν χρόνων. Κάτωθεν τῶν πλακῶν τῶν κρασπέδων, διεπιστώθη εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα ἡ ὕπαρξις δαπέδου ἐκ χαλίκων καὶ σκληροῦ πηλοῦ, πιθανῶς ὁδοστρώματος παλαιοτέρας φάσεως τῆς ὁδοῦ, μὲ ὄστρακα κορινθιακὰ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. καὶ μελαμβαφῆ ἀρχαϊκὰ καὶ κλασσικά. Ἔτι βαθύτερον τοῦ χαλικοστρώτου δαπέδου, αἱ γενόμεναι τομαὶ ἔδωσαν κορινθιακὰ γεωμετρικὰ ὄστρακα τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. συνυπάρχοντα μετὰ ἐγχωρίων χειροποιήτων ἀγγείων. Ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος διεπιστώθη καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου. Ἡ ὁδὸς ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῆς εὑρέσεως χαλκῆς δραχμῆς τῆς Ἀμβρακίας τῆς ἐποχῆς τοῦ κοινοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν (238 - 168 π.Χ.) κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἁρμῶν τῶν ρείθρων της.

Νοτίως τῆς ὁδοῦ, εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα, εὑρέθησαν τὰ θεμέλια δύο ὀρθογωνίων χώρων. Ἐκ τούτων ὁ ἀνατολικώτερος φέρει χαλικόστρωτον δάπεδον, πιθανώτατα αὐλήν, οἱ δὲ τοῖχοί του, κατεσκευασμένοι ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ποταμίων χαλίκων, βαίνουν ὑπὸ τὰ κράσπεδα τῆς ὁδοῦ. Πρόκειται διὰ κατασκευὴν πιθανώτατα ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ὁ δυτικώτερος χῶρος ἦτο καὶ αὐτὸς αὐλή (διαστ. 4.75 × 4.25 μ.), διότι, πλὴν τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ εὐμεγέθους κατωφλίου, εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑπάρχει ἕτερον μικρότερον ἐπιμελῶς εἰργασμένον κατώφλιον, τὸ ὁποῖον ὡδήγει εἰς δωμάτιον. Οἱ τοῖχοι ἀκκουμβοῦν ἐπὶ τῶν κρασπέδων τῆς ὁδοῦ. Τὰ εὑρεθέντα ὄστρακα εἶναι τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Βορείως τῆς ὁδοῦ, κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα, ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος ζ, μήκ. 15.25 καὶ ὕψ. 1.10 μ., συγκείμενος ἐκ πλακοειδῶν ἁδρομερῶς πελεκημένων λίθων μὲ χρῆσιν ἀραιῶν κροκαλῶν. Βαίνει ἐπὶ ἐξέχοντος θεμελίου μεγαλυτέρων λίθων καὶ στέφεται ὑπὸ δόμου ἐξ ὀρθογωνίων ἀσβεστολίθων. Ὡς χρονολογικὸν ἀνώτατον ὅριον κατασκευῆς του εἶναι τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ., ὁριζόμενον ἐκ τῆς εὑρέσεως τριῶν ἀρ-

7. Ἰ. Βοκοτοπούλου, Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐξ Ἀγρινίου, ἐν *ΑΔ* 24 (1969): Μελέται, σ. 74 - 94.

8. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 303 κ.ἑ.

γυρῶν στατήρων Κορίνθου καὶ Ἀμβρακίας[9] (Πίν. 306 β - γ) ἀμέσως κάτωθεν τῶν θεμελίων λίθων. Τὰ ὄστρακα εἰς ὅλον τὸν χῶρον πρὸς Α. τοῦ τοίχου ζ καὶ περὶ τὰ 0.20 - 0.30 μ. βαθύτερον τῶν θεμελίων, ἦσαν κορινθιακὰ ἀρχαϊκὰ (ἀρύβαλλοι 7ου καὶ 6ου αἰ.) καὶ γεωμετρικὰ (σκύφοι τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 8ου αἰ.) συνυπάρχοντα μὲ ἐγχώρια χειροποίητα φέροντα ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν βορειοδυτικοῦ τύπου (κάνθαροι καὶ σκύφοι) (Πίν. 307 α - β). Εἰς τὸ βορειότερον ἄκρον του, ὁ τοῖχος ζ κάμπτεται πρὸς Α. (τοῖχος θ) καὶ μετὰ ἀπὸ μῆκος 6.25 μ. σχηματίζει ἑτέραν γωνίαν πρὸς Ν. (τοῖχος κ). Δύο ἄλλοι ἐγκάρσιοι τοῖχοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἐλάχιστα σωζόμενος, ὁρίζουν ὀρθογώνια δωμάτια (Α - Γ). Ὁ νοτιώτερος ἐγκάρσιος τοῖχος εἶναι ἀμελοῦς κατασκευῆς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ποταμίων χαλίκων, ὅπως καὶ εἰς τὸ πρὸς Ν. τοῦ δρόμου δωμάτιον, τὰ δὲ ὑπ' αὐτὸν ὄστρακα ἦσαν κορινθιακὰ ἀρχαϊκὰ καὶ γεωμετρικά. Ἐκ τοῦ βορειοτέρου τῶν τριῶν δωματίων Γ, ἔχομεν ἐνδιαφέροντα εὑρήματα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων ἄνωθεν τῶν θεμελίων, δεικνύοντα ὅτι ἦτο ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν 4ον αἰ.: ἀκέραιος λύχνος[10] τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 307 γ) καὶ λαβὴ ἀμφορέως οἴνου, τοῦ ὁποίου τὸ σφράγισμα

ΕΠΑΡΙΣΥ
Ω Ν Ο Σ
ΣΥΑΙΚΙΝΘΙΟΥ

φέρει γράμματα τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 307 ε). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, εὑρέθησαν καὶ ὄστρακα τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἀνατολικῶς τοῦ δωματίου Α καὶ πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ, εἰς ἐλεύθερον χῶρον ἀνάλογον τοῦ εἰς τὸ οἰκόπεδον Λέκκα, εὑρέθη κτιστὸν φρέαρ, ἐρευνηθὲν μέχρι βάθους 4 μ., ὁπότε λόγῳ ἀναβρύσεως ὕδατος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ περαιτέρω. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν νεώτεραι, διότι ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, μετὰ προσθήκην ἀνωδομίας διαφορετικῆς δομῆς.

Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη, ἐν μέρει σωζομένη, χαλικόστρωτος αὐλή, διαστ. 6.75 × 5 μ., εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εἰσήρχετό τις ἐκ τῆς ὁδοῦ. Τὸ δάπεδον σύγκειται ἐκ ποταμίων χαλίκων, εἰς τὸ κέντρον δὲ φέρει κυκλικὸν ἀβαθὲς βοθρίον ἐπενδεδυμένον ἐπίσης διὰ χαλίκων, ἄνευ χαρακτηριστικῶν εὑρημάτων. Ὡς terminus post quem τῆς κατασκευῆς του χρησιμεύει εὕρημα δεκατριῶν μελαμβαφῶν λύχνων τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ.[11] (Πίν. 307 δ), εὑρεθέντων ἐν σωρῷ εἴς τι σημεῖον τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας, ἀμέσως ὑπὸ τοὺς χάλικας. Τὸ δάπεδον ἐπεστρώθη εἰς δευτέραν φάσιν διὰ πολὺ μικροτέρων χαλίκων. Κέραμοι στέγης καὶ νομίσματα Ἀμβρακίας, ἐποχῆς τοῦ κοινοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν, εὑρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ.

Ἐν κεφαλαίῳ, πρόκειται δι' ἓν σημαντικώτατον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς πολεοδομίας τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας οἰκοδομικὸν σύνολον κλασσικῶν χρόνων, μὲ λείψανα οἰκιῶν καὶ πιθανῶς ὁδοῦ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἄκρως ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεωμετρικὸν στρῶμα, ὅπου ἡ συνύπαρξις γεωμετρικῶν κορινθιακῶν μὲ ἐγχώρια ἀμαυρόχρωμα, προϊστορικοῦ τύπου, ἀγγεῖα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιβεβαιώνει τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Βίτσαν Ζαγορίου δεδομένα[12], ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέχει διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἔρευναν στοιχεῖα περὶ κορινθιακῆς ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν Ἀμβρακίαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 800 - 750 π.Χ., καθ' ἣν στιγμὴν αἱ πηγαὶ τοποθετοῦν τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀμβρακίας ὑπὸ τῶν Κορινθίων περὶ τὸ 652 π.Χ.[13].

Διχομοίριον Ἄρτης

Ὑπὸ τοῦ φιλαρχαίου δημοδιδασκάλου κ. Τρύφ. Σερβετᾶ, παρεδόθη χαλκοῦς δακτύλιος (Πίν. 308 α), φέρων εἰς τὴν πεπλατυσμένην σφενδόνην ἔγγλυφον παράστασιν ὀρθίας ἐνδεδυμένης γυναικείας μορφῆς, κρατούσης εἰς τὴν ἀριστερὰν δᾷδα. Ὄπισθεν ταύτης κύων (;). Ὁ δακτύλιος εὑρέθη εἰς τὸν παρὰ τὸ χωρίον ἀνεξερεύνητον ἀρχαιολογικὸν χῶρον[14].

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Γαρδίκιον Παραμυθιᾶς

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα διενηργήθη εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν Νικ. Μπέκα καὶ Μάρκ. Πανταζῆ — κατοίκων Γαρδικίου—, ὅπου κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος. Ἡ ἐν λόγῳ ἰδιοκτησία εὑρίσκεται ἀρι-

9. Κατὰ τὴν κ. Μάντω Οἰκονομίδου, Προϊσταμένην τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν, ὁ παλαιότερος τῶν τριῶν (Πίν. 306 β - γ, τὸ γ) εἶναι κορινθιακός, τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. Ὁ δεύτερος τῆς Κορίνθου (Πίν. 306 β - γ, τὸ β), τοποθετεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. καὶ ὁ τρίτος (Πίν. 306 β - γ, τὸ α) φέρει τὸ ἀρχικὸν Α τῆς Ἀμβρακίας ὑπὸ τὴν κοιλίαν τοῦ Πηγάσου καὶ τοποθετεῖται εἰς τὴν περίοδον 480 - 432 π.Χ.

10. *The Athenian Agora* IV, πίν. 38, ἀριθ. 271, τῶν ἐτῶν 365 - 275 π.Χ.

11. *Ἐ.ἀ.*, πίν. 37 ἀριθ. 257.

12. Βλ. ἐκθέσεις ἀνασκαφῶν κυρίως ἐν *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 289, *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 348.

13. N. Hammond, *Epirus*, 1967, σ. 425.

14. Διὰ παλαιότερα εὑρήματα ἐκ Διχομοιρίου βλ. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 285.

στερὰ τοῦ χωματοδρόμου, ὅστις ἐκκινεῖ ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Παραμυθιᾶς - Ἀθηνῶν καὶ κατευθύνεται εἰς τὸ χωρίον Γαρδίκιον.

Ἠρευνήθησαν ἐν συνόλῳ ἓξ τάφοι, ἅπαντες κιβωτιόσχημοι, ἐξωτ. μήκ. 2 - 2.20 καὶ πλ. 1.10 - 1.15 μ., ἐξ ἐντοπίου ροδίνου ἀσβεστολίθου προερχομένου ἐκ τοῦ ἀπέναντι ὄρους Λίππα. Ἐξ αὐτῶν, ὁ εἷς (Τ6) — κατεστραμμένος — ἔδωσεν ἓν ἀγγεῖον εἰς τεμάχια. Ἐπίσης ἕτερος (Τ5) ἠνοίχθη παλαιότερον κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως τοῦ χωματοδρόμου καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο ὁμαδικός, διότι ἔνδεκα κρανία εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ. Οἱ ὑπόλοιποι ἐρευνηθέντες τάφοι (Τ1, Τ2, Τ3, Τ4) — ἐξ ὧν οἱ Τ1 καὶ Τ2 οἰκογενειακοὶ — ἔδωσαν ἐν συνόλῳ δέκα ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων, λαιμὸς μετὰ στρεπτῆς λαβῆς μελαμβαφοῦς τριφυλλοστόμου οἰνοχόης, μελαμβαφεῖς λύχνοι, μελαμβαφὲς πινάκιον, ἄωτον ληκύθιον καὶ δύο τεφροδόχοι μελαμβαφεῖς ἀμφορεῖς (Πίν. 308 β - δ). Τὰ τελευταῖα τρία ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Τ4, ὅστις δὲν περιεῖχεν ὀστᾶ. Τὰ ἀγγεῖα τοποθετοῦνται ἐντὸς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[15]. Περισυνελέγησαν ἐπίσης χαλκοῦν ψέλιον, δακτύλιοι καὶ μικρὰ χαλκᾶ ἐπίχρυσα τεμάχια. Εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἕτεροι τάφοι πρὸς Β. τῶν ἤδη ἐρευνηθέντων, ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Κωνστ. Πανταζῆ.

Φασκομηλιὰ (πρ. Νίστα) Ἡγουμενίτσας

Κεῖται εἰς τὰς κλιτῦς τῶν πρὸς Β. τῆς πεδιάδος τῆς Πλαταριᾶς ὑψωμάτων. Ἡ οἰκία τοῦ προέδρου τῆς Κοινότητος κ. Θεοδ. Τατσάκη ἐκτίσθη κατὰ τὸ 1942 ἐπὶ ἀρχαίου τείχους, σωζομένου εἰς ὕψος 2.50 μ. καὶ εἰς τέσσαρας δόμους ἐντὸς τοῦ ὑπογείου τῆς οἰκίας. Ἐξωτερικῶς ταύτης, εἰς τὴν αὐλήν, εἶναι ὁρατὰ θεμέλια τοίχων. Μικρὸν ἀρχαῖον ὀχυρὸν ἀναφέρει ὁ Hammond, κείμενον ἐπὶ κλιτύος κορυφῆς ὄρους ἄνωθεν τοῦ χωρίου[16].

Πολυνέρι Ἀργυροτόπου (Κούτσι)[17]

Σημαντικώτερος τοῦ προηγουμένου ἀρχαιολογικὸς χῶρος, εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς αὐτῆς κοιλάδος τῆς Πλαταριᾶς. Πρόκειται δι' ἀκρόπολιν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἴσως τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., στέφουσαν τὸν ὀχυρὸν λόφον Καστρί, ὁ ὁποῖος δεσπόζει τῆς πεδιάδος. Τὰ τείχη σώζονται μέχρις ὕψους 3.50 μ. καὶ εἶναι ᾠκοδομημένα διὰ μεγάλων ὀγκολίθων κατὰ τὸ πολυγωνικὸν ἢ ἀκανόνιστον σύστημα (Πίν. 309 α - β). Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν σώζονται πολὺ καλὰ αἱ δύο παρειαὶ πύλης, ἀνοίγματος 3.90 μ.· ἡ δεξιὰ διατηρεῖται μέχρις ὕψους 3.20 μ. εἰς τέσσαρας δόμους, οἱ δὲ γωνιαῖοι ὀγκόλιθοι φέρουν τὴν αὐτὴν ἐργασίαν μὲ τοὺς τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης (ἀρχῶν 3ου αἰ. π.Χ.), ἤτοι, περιτένειαν περιβάλλουσαν ἐντόνως κυρτὰς ἕδρας (Πίν. 309 γ). Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων δόμων βαίνει κάστρον μεσαιωνικόν (Πίν. 309 δ).

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βίτσα Ζαγορίου[18]

Κατὰ τὸ 1970, διετέθη μικρὰ πίστωσις ἐκ 15.000 δρχ. πρὸς ἐκτέλεσιν κυρίως στερεωτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν ἀρχαῖον συνοικισμὸν Βίτσας Ζαγορίου. Αὗται διήρκεσαν ἐπὶ δύο ἑβδομάδας. Συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Τσεύλικον, προέβη εἰς τὴν ἐκ βάθρων στερέωσιν τῶν ἐκ πλακοειδῶν λίθων τοιχίων τῶν κυριωτέρων οἰκοδομημάτων, μερικὰ τῶν ὁποίων ἔκλινον ἐπικινδύνως. Οὕτως, ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι τῶν ὀρθογωνίων οἰκοδομημάτων Α καὶ Δ, ἐν μέρει οἱ τῶν Β καὶ Γ καθὼς καὶ τὰ πλακόστρωτα Β καὶ Γ[19] (Πίν. 310 β).

Μικρὰ ἔρευνα ἐγένετο εἰς τὸ ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα Δ (Πίν. 310 γ), τοῦ ὁποίου εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ ὁ δυτικὸς τοῖχος, μήκ. 6.44 καὶ ὕψ. 0.60 μ., βαίνων ἐπὶ τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς Α΄ (ὑπ' ἀριθ. 4α εἰς *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 251, Σχέδ. 2). Ἀπεκαλύφθησαν μέρος τοῦ βορείου καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ νοτίου τοίχου. Οὗτος ἔκλινε πρὸς Ν. καὶ ἀνεστηλώθη ἐκ βάθρων. Ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων προκύπτει ὅτι τὸ οἰκοδόμημα Δ εἶναι προγενέστερον τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Δοκιμαστικοῦ χαρακτῆρος ἔρευνα ἐγένετο εἰς ἀπόστασιν 30 μ. περίπου, πρὸς Β. τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς ἓκ διαμέτρου ἀντίθετον θέσιν ἀπὸ τὸ κατὰ τὰ ἔτη 1965 - 68 ἐρευνηθὲν νεκροταφεῖον.

15. Διὰ τοὺς λύχνους πρβλ. *The Athenian Agora* IV, πίν. 38, ἀριθ. 290 καὶ 302, περὶ τὸ 350 - 275 π.Χ. καὶ *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 348 γ.

Διὰ τὸν ἀμφορίσκον, συγγενέστερα παραδείγματα οἱ ὁμοίου σχήματος ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Μιχαλιτσίου Πρεβέζης (πρβλ. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 348 β, δ), οἱ ὁποῖοι τοποθετοῦνται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

16. *Ἔ.ἀ.*, σ. 80.

17. *Αὐτόθι*, σ. 79 - 80, Σχέδ. 9.

18. Ἐν *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 305, σημ. 8 αἱ παραπομπαὶ διὰ τὰς ἐκθέσεις τῶν προηγουμένων ἀνασκαφικῶν περιόδων.

19. Βλ. ἔκθεσιν ἐργασιῶν ἔτους 1969, ἐν *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 305 κ.ἑ.

Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν κράσπεδον τῆς ὁδοῦ πρὸς Μονοδένδρι, ὅπου τὸ ἔτος 1969, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὁδικῶν ἐργασιῶν, τὸ χρησιμοποιηθὲν μηχάνημα εἶχε φέρει εἰς φῶς ὀλίγα κτερίσματα, ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες ἡμικατεστραμμένοι τάφοι, δύο κλασσικῶν χρόνων, εἷς ἀρχαϊκὸς καὶ εἷς γεωμετρικός, κείμενοι εἰς μικρὸν πλάτωμα ἄνωθεν κρημνοῦ. Ὁ τάφος 2 ἀνῆκεν εἰς τὸν τύπον τοῦ λιθοσωροῦ, μὲ μόνον κτέρισμα μελαμβαφῆ κάνθαρον· ἦτο ὁ καλύτερον διατηρούμενος. Ἀπὸ τὸν τάφον 4 ἐσώθησαν μόνον τὰ κτερίσματα: κορινθιακὴ γεωμετρικὴ οἰνοχόη καὶ ἐγχώριος κάνθαρος, σιδηροῦν ξίφος καὶ αἰχμὴ δόρατος τελείως ὠξειδωμένα. Ὁ τάφος 3 ἦτο ἀτελὴς κιβωτιόσχημος, λίαν κατεστραμμένος· ἐξ αὐτοῦ προῆλθον δύο μελαμβαφεῖς κανθαρίσκοι[20] (Π ί ν. 310 α). Ὁ τάφος 1 ἦτο ἁπλῆ ταφὴ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους· παρὰ τὸ κρανίον εὑρέθησαν δύο σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, εἷς κορινθιακὸς σκύφος καὶ μικρὰ ὄλπη πρωίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Εἶναι λίαν πιθανὸν ὑπὸ τοὺς ἐρευνηθέντας τάφους νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, ὅπως καὶ εἰς τὸ νοτιώτερον κείμενον νεκροταφεῖον, δι' αὐτὸ καὶ ἐπιβάλλεται ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης.

Κτίσματα Πωγωνίου[21]

Ἀρχαία ἀκρόπολις στέφει φύσει ὀχυρὸν λόφον, ὑψούμενον πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Κτίσματα. Εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ διέρχεται ἡ ἑλληνοαλβανικὴ μεθόριος καὶ ὁ παραπόταμος τοῦ Δρίνου Γυφτοπόταμος. Ἡ μόνη πρόσβασις εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐγένετο ἀπὸ στενὸν αὐχένα κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ σχεδὸν τετραπλεύρου λόφου· εἰς τὸν αὐχένα αὐτοῦ, μέχρι τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἐτῶν 1949 - 51, ἐσώζετο ἰσχυρὸς τετράγωνος πύργος[22], ὕψ. 5.20 μ., διαλυθεὶς τότε ὁλοσχερῶς πρὸς πορισμὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἀκροπόλεως, ὅπου τὸ σημερινὸν ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὑπῆρχε πύλη προστατευομένη ὑπὸ πύργου. Τὸ τεῖχος σώζεται εἰς ὕψος 1 - 2 δόμων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν (Π ί ν. 311 α), πολὺ δὲ καλύτερον εἰς τὴν δυτικήν, ὅπου διατηροῦνται τμήματα μέχρις ὕψ. 2.20 μ., ᾠκοδομημένα κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα μὲ ἐξωγκωμένας παρειάς, ἑλληνιστικῶν χρόνων (Π ί ν. 311 β - γ). Ἐντὸς τοῦ περικλειομένου ὑπὸ τῶν τειχῶν χώρου εἶναι ὁρατὰ θεμέλια οἰκοδομημάτων καὶ διατηρεῖται ἐν χρήσει ἀρχαῖον φρέαρ, λελαξευμένον εἰς τὸν βράχον κατὰ τὸ κατώτερον θολωτὸν τμῆμα καὶ λιθόκτιστον κατὰ τὸ στόμιον. Ὁ αὐχὴν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας ὁδηγεῖ εἰς ἐκτεταμένον πλάτωμα ὑψούμενον ἄνωθεν τῆς κοιλάδος τοῦ Δρίνου. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει τὸ σύγχρονον χωρίον, κατὰ τὴν βόρειον παρυφὴν τοῦ ὁποίου, ὄπισθεν τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, εἶναι ὁρατὰ θεμέλια καὶ ἄλλου τείχους, ἐκ πωρολίθου, τὸ ὁποῖον προφανῶς περιέβαλλε τὸ ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως ἀρχαῖον πολισμάτιον. Εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Δρίνου, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητος Κτισμάτων καὶ παρὰ τὴν θέσιν « Μαγούλα », ἔχουν ἀνευρεθῆ καὶ καταστραφῆ ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ἀρχαῖοι τάφοι ἀγνώστου χρονολογικῆς τοποθετήσεως. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὁ N. Hammond τοποθετεῖ τὴν Ἀτιντανίαν τῆς ἀρχαίας Ἠπείρου.

Καταμάχη Λάκκας Σουλίου

Ὁ νεαρὸς ποιμὴν Δονᾶτος Δούλης ἀνεῦρε θησαυρὸν χαλκῶν πελέκεων εἰς τὴν θέσιν « Ἀγριοκερασιά », ἐπὶ τῆς ἀποκρήμνου κλιτύος τοῦ Ἀλυσοῦ, εἰς ὑψόμετρον περίπου 1200 μ. ἄνωθεν τοῦ χωρίου του (Π ί ν. 312 β). Οἱ πέντε πελέκεις μεθ' ἑνὸς ἄκμωνος καὶ μιᾶς κοπίδος (Π ί ν. 312 α), εἶχον ἀποτεθῆ ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἐν μέσῳ κροκαλῶν καὶ ὀλίγων χωμάτων μιᾶς νεροσυρμῆς· οὐδὲν ὄστρακον ἢ τοιχίον ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς πέριξ κλιτῦς. Οἱ πελέκεις εἶναι ἀμφίστομοι μὲ ἡμικυκλικὰς κόψεις καὶ ᾠοειδεῖς ὀπὰς στειλεώσεως. Ἔχουν μῆκος 0.193 - 0.258 μ., εἶναι δὲ τόσον αἰχμηροί, ὥστε μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸ τῆς καταχώσεώς των. Πιθανώτατα κατεσκευάσθησαν εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ σχήματός των[23].

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Μιχαλίτσι

Εἰς τὸν ἀγρὸν Εὐστ. Κωστῆ, συνεχόμενον ἀπὸ ΒΔ. τοῦ ἀγροῦ τοῦ Σπύρου Λιόντου, ὅπου ἀνεσκάφη ταφικὸς περίβολος μετ' ἐπιτυμβίων ἀγαλμάτων[24], ἐνετοπίσθη τυχαίως κατὰ τὴν καλλιέργειαν κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 2× 0.90 × 0.60 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθη εἷς νεκρὸς καὶ μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος, ὕψ. 0.10 μ., τοῦ

20. Πρβλ. *Thorikos* II, 1964, σ. 44, εἰκ. 32.
21. Hammond, *ἔ.ἀ.*, σ. 200 κ.ἑ., σχέδ. 17.
22. *Ἔ.ἀ.*, πίν. XIII β.
23. H. Buchholz, *Zur Herkunft der kretischen Doppelaxt*, 1959, πίν. IX g, d.
24. Βλ. ἀνωτ., σημ. 3.

συνήθους εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο τύπου, τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[25].

Νικόπολις

1. Περὶ τῶν τυχαίων εὑρημάτων βλ. ἀνωτ. σ. 331.

2. Ἀνασκαφὴ τάφων ὑπὸ τὴν ἀγροτικὴν ὁδὸν Ὑδατοπύργου Μύτικα

Εἰς τὴν θέσιν « Μποῦφι », περὶ τὰ 80 μ. πρὸς Δ. τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους, διέρχεται ἀγροτικὴ ὁδός, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁποίας διεφαίνοντο τάφοι. Ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐργασιῶν στρώσεως διὰ χαλίκων τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τρία σημεῖα, ἀπέχοντα μεταξύ των, τὰ δύο ἀκραῖα, 60 μ. καὶ κείμενα μεταξὺ τῶν ἀγρῶν Εὐαγγ. Τζαμουράνη καὶ Ξεν. Καρλῆ.

Εἰς τὸν βόρειον τομέα, ἠρευνήθη συστὰς ἐξ ἐννέα κιβωτιοσχήμων καὶ πλινθοκτίστων τάφων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἡμικατεστραμμένοι καὶ τὸ περιεχόμενόν των διατεταραγμένον. Ἐν τούτοις, ὑπελείφθησαν μερικὰ κτερίσματα, κατὰ τὸ πλεῖστον δίωτοι τεφροδόχοι, ὑέλιναι δακρυδόχοι καὶ νομίσματα τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (Αἰλίου, Μάρκου Αὐρηλίου καὶ ἑλληνικῆς πόλεως τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.).

Εἰς τὸν μεσαῖον τομέα, ἀπεκαλύφθη συστὰς ἐξ κιβωτιοσχήμων τάφων κατεσκευασμένων διὰ πλίνθων, μὲ χρῆσιν ἀσβεστοκονιάματος καὶ καλυπτηρίων πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου. Πλὴν ἑνός, ἦσαν κατεστραμμένοι καὶ σεσυλημένοι· εὑρέθησαν τεμάχια πηλίνων λύχνων καὶ ὑελίνων δακρυδόχων. Ὁ ἄθικτος τάφος 5, διαστ. 2.90 × 1.67 μ., διέφερε τῶν ἄλλων κατὰ τὴν κατασκευήν· ὑπὸ τὴν συνήθη καλυπτήριον πλάκα, τὸ ἐκ πλίνθων ὀρθογώνιον ἐπληροῦτο δι' ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς τὸ μέσον, τετράγωνος θήκη ἐκ πλίνθων περιέκλειε πηλίνην τεφροδόχον μὲ ὀστᾶ παιδὸς καὶ ἀστραγάλους. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἕτερον ὀρθογώνιον διαμέρισμα, διαστ. 1.50× 0.60 μ., περιεῖχε δευτέραν τεφροδόχον κάλπιν, παρ' αὐτὴν εἰς ὁριζοντίαν θέσιν δύο ἐνεπιγράφους ἐπιτυμβίους πλάκας καί, ὑπὸ τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν, τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ.

Αἱ ἐπιτύμβιοι πλάκες (Πίν. 313 α - β) εἶναι μαρμάριναι καὶ ἡ πρώτη φέρει ἄνω διακόσμησιν ἐκ κυματοειδῶν γραμμῶν δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Αἱ ἐπιγραφαὶ ἔχουν ὡς κάτωθι:

α) Διαστ. 0.34 × 0.38 × 0.09 μ.

|—|
ΚΟΦΑΒΙΟΣ
ΦΗΛΙΞ
ΕΤΩΝ - ΜΕ
ΧΑΙΡΕ

β) Διαστ. 0.375 × 0.28 × 0.02 μ.

ΣΠΕΝΔΟΥ
ΣΑ - ΦΗΛΙΚΑ
ΓΥΝΗ -
ΕΤΩΝ - Ν -
ΧΑΙΡΕ

Προφανῶς πρόκειται διὰ τὸν οἰκογενειακὸν τάφον τοῦ Φήλικα (;), τῆς γυναικός του Σπενδούσης καὶ ἑνὸς τέκνου των, κατὰ τὸν 2ον πιθανώτατα μ.Χ. αἰῶνα.

Εἰς τὸν νοτιώτερον τομέα, περὶ τὰ 15 μ. πρὸς Ν. τοῦ προηγουμένου, ἀπεκαλύφθη χαμηλὸς τοῖχος, ὕψ. 0.50 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α - Δ., συνεχιζόμενος καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ξενοφῶντος Καρλῆ, ὅπου παρατηρεῖται ἄνοιγμα διὰ θύραν. Πρὸς Ν. αὐτοῦ ἠρευνήθησαν τέσσαρες τάφοι (Τ12 - Τ15), πρὸς Β. δὲ καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν τοῖχον, μέγα ταφικὸν μνημεῖον εἰς σχῆμα Π, διαστ. 17.25 × 3.29 μ. (Σχέδ. 1· Πίν. 313 γ).

Ἐκ τῶν πρὸς Ν. τοῦ τοίχου τάφων, ὁ Τ12, πλινθόκτιστος, διαστ. 2.26 × 0.76 μ., περιεῖχεν ἕνα νεκρὸν ἐκτερισμένον διὰ μιᾶς ὑελίνης νησσομόρφου δακρυδόχου (Πίν. 314 α, τὸ α), ἑνὸς λύχνου (Πίν. 314 β), τοῦ 2ου - 3ου αἰ. μ.Χ.[26], καὶ ἑνὸς χαλκοῦ νομίσματος ἑλληνικῆς πόλεως τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Εὑρέθη ἐπίσης ἀπότμημα ἑτέρου λύχνου μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ὁπλίτου, πιθανῶς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Ὁ Τ13 περιεῖχε δύο νεκροὺς ἄνευ κτερισμάτων, ὁ Τ14 εὑρέθη πλήρως σεσυλημένος, ἐνῷ ὁ Τ15, διαστ. 2.85× 1.35 μ., ἂν καὶ διατεταραγμένος, μὲ δύο στρώματα ταφῆς, διέσωσε τέσσαρας ὑελίνας δακρυδόχους (Πίν. 314 α, τὰ β - δ).

Τὸ ταφικὸν μνημεῖον εἶναι κατεσκευασμένον δι' ἀσβεστολιθικῶν ὀγκολίθων συνδεομένων διὰ σιδηρῶν συνδέσμων. Ἡ δυτικὴ πτέρυξ του φέρει δύο δόμους ὀγκολίθων. Εἰς τὴν πρὸς τὸ τοιχίον μακρὰν πλευρὰν διαμορφοῦνται τάφοι ἐστρωμένοι διὰ κεράμων, ὅπου οὐδὲν εὑρέθη. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα εὑρέθησαν δύο τάφοι πλινθόκτιστοι, ὁ Τ10 καὶ ὁ παιδικὸς Τ11, σεσυλημένοι ἢ ἀνεσκαμμένοι παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφέως. Εἰς τὸν Τ10 εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς.

Εἰς τὴν θέσιν « Κουμάσια », ἐξ ἄλλου, καὶ

25. Πρβλ. τοὺς ἐν *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 348 β, δ.

26. *The Athenian Agora* VII, πίν. 8, ἀριθ. 259, 276.

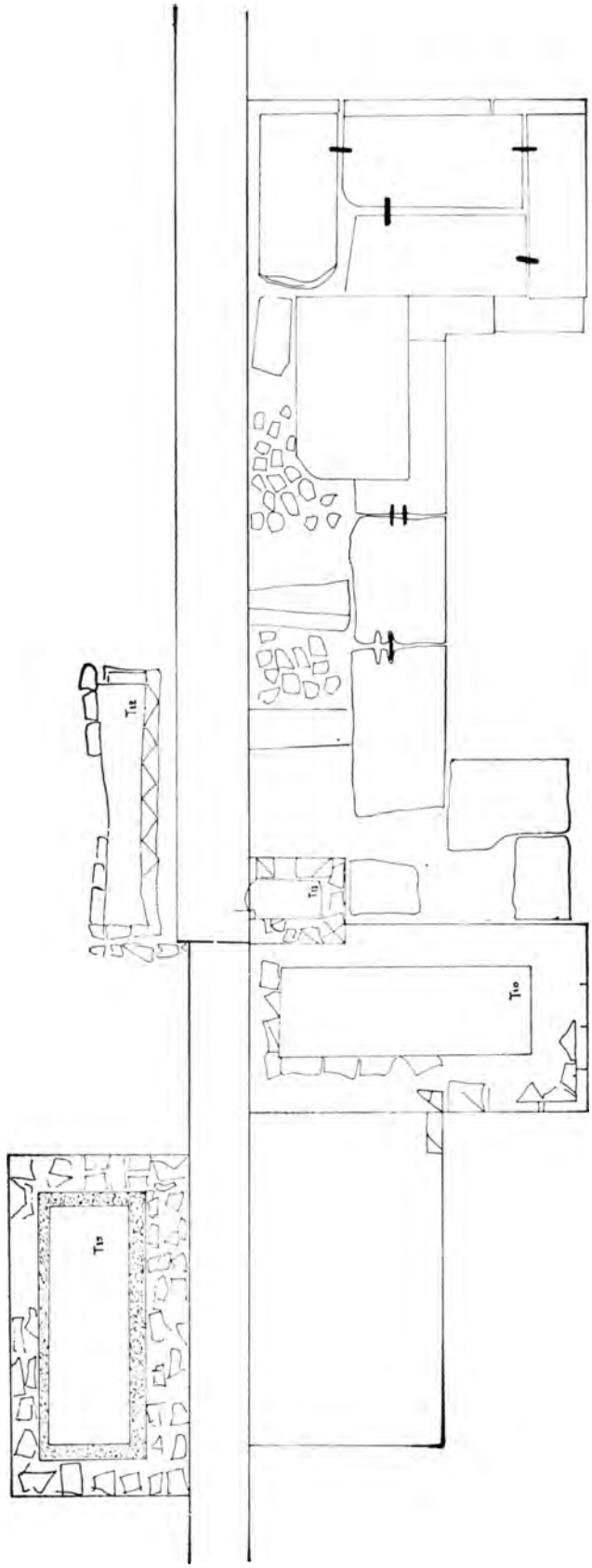

Σχέδ. 1. Νικόπολις. Ταφικὸν μνημεῖον εἰς ὁδὸν Ὑδατοπύργου Μίτικα

εἰς τὸν ἀγρὸν Δημ. Παππᾶ[27] ἀνεφάνη ἐκ τῆς καλλιεργείας καὶ ἠρευνήθη κιβωτιόσχημος τάφος ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, διαστ. 2.25 × 0.90 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον 13 σκελετοὶ καὶ εὑρέθησαν τὰ κάτωθι κτερίσματα: πέντε χαλκᾶ νομίσματα, 1ου καὶ 3ου αἰ. μ.Χ. (τρία Καρακάλλα), τρεῖς λύχνοι (Πίν. 314 γ)[28], μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις ἐρωτιδέως καὶ μονομάχων, τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.· οἱ δύο ἐξ αὐτῶν φέρουν εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τὰ ὀνόματα τῶν κατασκευαστῶν, ἐξ ὧν ἀναγιγνώσκεται τὸ ἕν: *ΓΑΛΗΝΟΥ*. Ἐπίσης εὑρέθησαν μία μεγάλη ὑελίνη δακρυδόχος, ὕψ. 0.152 μ. καὶ τεμάχια τριῶν ἄλλων.

Παναγιὰ

Περὶ τὰ 200 μ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Μάνθου Τσανάκα, κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀποστραγγιστικῆς αὔλακος, ἀπεκόπησαν δύο παράλληλοι τοῖχοι ἀρχαίου κτηρίου. Πλησίον αὐτοῦ εὑρέθη πλὰξ ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου, διαστ. 0.41 × 0.22 × 0.08 μ. (Πίν. 314 δ), φέρουσα τὴν κάτωθι ἐπιγραφήν:

ΣΩΤΩΝ - ΑΡΙΣΤΟΝΟ
ΑΣ - ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ -
ΤΟΝ ΝΑΟΝ - ΚΑΤΕΣΚΕ
ΥΑΚΕΝ - ΕΚ ΤΩΝ ΕΙΔΙ
ΩΝ - ΑΡΤΕΜΙΔΙ - ΠΑΣΙ
ΚΡΑΤΑΙ

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ὁδηγεῖ εἰς τὸν 1ον αἰῶνα π.Χ.[29]. Τὸ ὀρθογραφικὸν λάθος *εἰδίων* ἀντὶ *ἰδίων*, μαρτυρεῖ χρόνους ὅπου τὸ *ει* προφέρεται ὡς ἁπλοῦν *ι*. Τοῦτο ἔχει πλέον ὁλοκληρωθῆ κατὰ τὸν 2ον αἰ. π.Χ.[30]. Λατρεία Ἀρτέμιδος Πασικράτας μαρτυρεῖται ἐπιγραφικῶς καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν ἀρχαίαν Ἀμβρακίαν[31] κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν Παναγιᾶς καὶ Ἄρτης. Μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ ἴσως ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ χάνδακος ἀποκοπὲν κτήριον ἦτο ὁ ἐξόδοις τοῦ ἀπελευθέρου Σώτωνος κατασκευασθεὶς ναός.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Ὠδεῖον Νικοπόλεως

Συνεχίσθη ἡ ἐργασία συγκολλήσεως καὶ στερεώσεως τῶν βαθμίδων τῶν εἰσόδων τῆς σκηνῆς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν ταύτης καὶ ἐν συνεχείᾳ συνεπληρώθησαν ἐλλείποντα τμήματα διὰ λαξεύσεως νέου ὑλικοῦ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ὑπὸ τὰς βαθμίδας τῆς δυτικῆς εἰσόδου, εὑρέθη ἀπότμημα ἐκ τῆς μαρμαρίνης ἐπενδύσεως τῶν παραστάδων τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς μὲ ἀνάγλυφον ἀστράγαλον καὶ λέσβιον κυμάτιον. Τὸ εὕρημα τοῦτο ἐνισχύει τὴν διατυπωθεῖσαν ἄποψιν περὶ ἐπισκευῶν εἰς τὸ Ὠδεῖον κατὰ τὸν 2ον αἰ. μ.Χ.[32]. Συνεπληρώθησαν διὰ πλίνθων αἱ κόγχαι τοῦ προσκηνίου, αἱ ὁποῖαι κατ' ἔτος ὑφίσταντο μεγάλας φθορὰς κατὰ τὰς ἐκτελουμένας θεατρικὰς παραστάσεις. Καὶ εἰς τὰς κόγχας αὐτὰς παρατηρεῖται ἡ ὕπαρξις καὶ δευτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως (Πίν. 315 α).

Ἡ κυριωτέρα ἐργασία ἐγένετο εἰς τὰ ἑδώλια τοῦ κοίλου, τὰ ὁποῖα ἔφερον ἐπένδυσιν ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ἐν μέρει σωζομένην εἰς τὰς κατωτέρας 14 σειράς. Ὅλαι αἱ πλάκες ἦσαν κατατεμαχισμέναι καὶ μετατοπισμέναι καὶ ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ συγκόλλησις αὐτῶν πρὶν ἢ στερεωθοῦν εἰς τὴν θέσιν των (Πίν. 316 α-β). Ἐντὸς ρωγμῆς τῶν μαρμάρων τῆς προεδρίας εὑρέθησαν δύο λογχοειδῆ ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ μὲ καυλὸν στειλεώσεως. Εἰς τὸ ἄκρον τῆς ᾠοειδοῦς λεπίδος, κομβίον. Πιθανώτατα ἀπετέλουν ἐνίσχυσιν τῶν κορυφῶν τῶν καθέτων ξύλων κιγκλιδώματος τινός.

Ἀφῃρέθησαν τὰ μπάζα τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὀρχήστρας, καθέτως πρὸς τὰς στοὰς τοῦ κοίλου, ἀγούσης διόδου (Πίν. 315 β) καὶ ἐστερεώθη ἐπικίνδυνος ρωγμὴ τῆς θόλου ταύτης, συνεπληρώθη δὲ διὰ πλίνθων τὸ πρὸς τὴν σκηνὴν τόξον. Ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ προέκυψεν ὅτι ἔφερε πλακόστρωσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ὁμοίαν ἐπένδυσιν τῶν τοίχων. Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς παρειᾶς τῆς διόδου εἶχε κατασκευασθῆ, κατὰ τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους, τοιχίον ἐκ δύο βωμῶν καὶ ἐξ ὑλικοῦ ἐκ τῶν ἐπενδύσεων τῶν ἑδωλίων τοῦ κοίλου.

Συνεκολλήθησαν ἐπίσης καὶ ἐστερεώθησαν ὀλίγαι μαρμάριναι πλάκες ἐκ τῆς πλακοστρώσεως τῶν παρόδων τῆς ὀρχήστρας.

ΑΡΧΑΙΑ ΔΙΑΤΗΡΟΥΜΕΝΑ ΕΝ ΚΑΤΑΧΩΣΕΙ

Ἄρτα, πλατεῖα Ζέρβα

Ὑπὸ τὸ κτήριον τοῦ ΟΤΕ κατεχώσθη τὸ τμῆμα ὁδοῦ τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, περιγραφόμενον ἀνωτέρω, σ. 331-32.

ΙΟΥΛΙΑ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

27. Ἀπέχει περὶ τὰ 2 μ. ἀπὸ ταφικὸν συγκρότημα τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ., ἀνασκαφὲν τὸ ἔτος 1967. Βλ. ἐν *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 294, Σχέδ. 2.

28. Ἐ*φ*., σημ. 26, Πίν. 19, ἀριθ. 838-39.

29. Πρβλ. M. Guarducci, *Epigrafia Greca* I, σ. 385, εἰκ. 205.

30. B. Schwyzer, Griechische Grammatik I, *Handbuch d. Altertumsw.* II, 1969, σ. 193.

31. K. Κατσάνος ἐν *ΑΕ* 1910, σ. 397. N. Hammond, *Epirus*, σ. 743.

32. Βλ. ἔκθεσιν προηγουμένων ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν ἔτους 1969, ἐν *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 314.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ὑπηρέτησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν τῆς 5ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἡ ὑπογραφομένη, ὡς Προϊσταμένη αὐτῆς, καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Π. Λ. Βοκοτόπουλος. Τὸ συντελεσθὲν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἔργον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐκτὸς τῆς ἐπιβλέψεως τῶν προστατευομένων οἰκισμῶν τῆς Περιφερείας, τοῦ ἐμπλουτισμοῦ καὶ τῆς ταξινομήσεως τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου, τοῦ ἀρχείου μνημείων τῆς Περιφερείας κλπ., περιλαμβάνει μουσειακὰς ἐργασίας (Μουσεῖα Ἰωαννίνων καὶ Κερκύρας), ἐργασίας στερεώσεως, συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ μνημείων, συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων, καθὼς ἐπίσης καὶ καταγραφῆς εἰκόνων καὶ ἄλλων κειμηλίων μονῶν καὶ ναῶν, εἰδικῶς τῆς Κεφαλληνίας.

Ἡ παροῦσα ἔκθεσις ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐν Ἠπείρῳ γενομένας ἐργασίας, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν καθοδήγησιν τῶν Ἐπιμελητῶν τῆς Ἐφορείας καὶ μὲ τὴν συνδρομὴν ἐπὶ τῶν τεχνικῆς φύσεως προβλημάτων τοῦ πολ. μηχανικοῦ Ἰωαννίνων κ. Ν. Καλανταρίδη. Διὰ τὰς γενομένας εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ Ἰονίους Νήσους ἐργασίας καταχωρίζονται εἰδικαὶ ἐκθέσεις, συμφώνως πρὸς τὴν ἀκολουθουμένην τοπογραφικὴν σειράν.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὸ λειτουργῆσαν ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1970 **Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἰωαννίνων** περιελήφθησαν ἐκτὸς τῆς κυρίας ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς:

α) Ἡ συλλογὴ ἔργων ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, τακτοποιηθεῖσα εἰς τὴν ἀκραίαν νοτιοανατολικὴν αἴθουσαν τοῦ κτηρίου (Πίν. 317 α). Αὕτη ἀπαρτίζεται ἐξ ἀντικειμένων προερχομένων ἐκ διαφόρων περιοχῶν τῆς Ἠπείρου, καὶ κυρίως τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν παλαιοχριστιανικῶν, βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν χρόνων, μέχρι τοῦ 19ου αἰ. Ταῦτα εἶναι ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ καί τινες ἐνεπίγραφοι πλάκες, τεμάχιον τοιχογραφίας τοῦ 14ου πιθανῶς αἰῶνος, ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Μολυβδοσκεπάστου[1], φορηταὶ εἰκόνες, κυρίως τοῦ 17ου αἰ., τμήματα ἐπιστυλίου καὶ βημόθυρον ἐκ ξυλογλύπτων τέμπλων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ., ἐσταχωμένα λειτουργικὰ βιβλία (Πίν. 317 β) καὶ ἔργα ἐκκλησιαστικῆς μικροτεχνίας (Πίν. 317 γ). Ἐκ τῶν φορητῶν εἰκόνων ἀναφέρεται ἰδιαιτέρως ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ὁλοσώμου πτερωτοῦ, μὲ σκηνὰς τοῦ βίου του διατεταγμένας ἐν ὀρθογωνίῳ πλαισίῳ περὶ τὴν κεντρικὴν μορφήν, καλὸν ἔργον, φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ δοκίμου Κρητὸς ζωγράφου τοῦ 17ου αἰ. Θεοδώρου Πουλάκη (Πίν. 318). Ἀναφέρεται, ἐπίσης, ἡ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Νήσου Ἰωαννίνων προερχομένη εἰκὼν τῆς Ἁγίας Μεταλήψεως, μὲ παράστασιν τῶν ἐφίππων ἁγίων Γεωργίου καὶ Δημητρίου καὶ τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ εἰς ὀρθογώνιον ζώνην κάτωθεν τῆς κυρίας παραστάσεως, φέρουσα τὴν ὑπογραφήν: *ΧΕΙΡ ΚΟΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΚΟΝΙΤΑΡΙ* (Πίν. 319)[2].

Εἰς τὴν αὐτὴν αἴθουσαν, ἐτακτοποιήθη εἰς μίαν προθήκην ὑπὸ τῆς Προϊσταμένης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς κ. Μ. Οἰκονομίδου μικρὰ συλλογὴ βυζαντινῶν, ἐνετικῶν, τουρκικῶν καὶ νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν νομισμάτων. Εἰς ἑτέραν προθήκην, ἐτακτοποιήθησαν χειρόγραφα καὶ παλαιαὶ ἔντυποι ἐκδόσεις ἐκ τῆς οἰκείας συλλογῆς τοῦ Μουσείου. Εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς αὐτῆς αἰθούσης, περιελήφθησαν ἐπίσης ἀντικείμενα μικροτεχνίας, κοσμικῆς χρήσεως, δείγματα τῆς λαϊκῆς παραδοσιακῆς ἠπειρωτικῆς τέχνης καὶ ἰδίως τῆς ἀκμασάσης εἰς Ἰωάννινα ἀργυροτεχνίας (κοσμήματα καὶ κοσμητικὰ στοιχεῖα ἀμφιέσεως, πολύτιμα μικροαντικείμενα οἰκιακῆς χρήσεως κ.ἄ.) (Πίν. 320 α - γ). Μεταξὺ τούτων, ὑπάρχουν καὶ ἀντικείμενα προερχόμενα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, χαρακτηριστικὰ ἐπίσης τῆς τότε αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως καὶ κοσμητικῆς διαθέσεως τῶν Ἠπειρωτῶν. Τὰ ἔργα ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς μικροτεχνίας προέρχονται ἐκ τῶν δωρηθεισῶν εἰς τὸ Μουσεῖον συλλογῶν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος καὶ τοῦ Κωνστ. Ἰωαννίδη.

1. D. Pallas, εἰς *Reallexikon z. byz. Kunst* Lief. 10 (1968), λῆμμα Epiros, σ. 301 - 302. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 256, Πίν. 259 β.

2. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 353, Πίν. 259 β, ὅπου ἡ εἰκὼν ἀναφέρεται ὡς ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Κονταρίνη. Ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ ζωγράφου δὲν διακρίνονται ἴχνη χρώματος, δικαιολογοῦντα ἀπάλειψιν τῶν δύο τελευταίων γραμμάτων τοῦ ὀνόματος Κονταρίνη. Εἰκάζεται, ὡς ἐκ τούτου, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κωνσταντίνου Κόνταρη, ζωγράφου ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Ξυγγοπούλου ὡς πιθανώτατα διαφόρου τοῦ Κωνσταντίνου Κονταρίνη (*Σχεδίασμα Ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν*, σ. 318, σημ. 1).

Ἡ ἔκθεσις τῆς προαναφερθείσης συλλογῆς εἶχε πραγματοποιηθῆ κατὰ μέγα μέρος παλαιότερον[3]. Ἡ ὁριστικὴ τακτοποίησις καὶ συμπλήρωσις τῆς ἐκθέσεως ἐγένετο μὲ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὰς ὁδηγίας τῆς ὑπογραφομένης ὑπὸ τοῦ γλύπτου - συντηρητοῦ κ. Ἐμμ. Νουκάκη, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ τεχνίτου Ἰ. Τσεύλικου. Ἡ συγκόλλησις καὶ ἡ καλαισθητικὴ παρουσίασις τῶν μικροτεχνημάτων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ συγκολλητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κ. Χρ. Χατζηλιοῦ.

Τὰ προκύπτοντα δυσχερῆ προβλήματα ἐκ τῆς ἐκθέσεως τῶν προαναφερθέντων ἑτεροκλήτων ἀντικειμένων εἰς τὸν ἐνιαῖον χῶρον μιᾶς αἰθούσης, ἥτις παρουσίαζε καὶ ἄλλας προσθέτους δυσκολίας ὡς ἐκ τῶν περιωρισμένων προσφερομένων πρὸς ἔκθεσιν ἐπιφανειῶν της καὶ τῶν προβλημάτων φωτισμοῦ τούτων, ἀντιμετωπίσθη βασικῶς διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ἀντικειμένων εἰς ὁμοειδεῖς ὁμάδας κατὰ μέρη τῆς αἰθούσης ἢ κατὰ προθήκας. Παραλλήλως, ἐπεδιώχθη ὅπως ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκθέσεως μὴ ἀποβαίνῃ εἰς βάρος τῆς ὀπτικῆς ἑνότητος καὶ τῆς ἀνέσεως τοῦ χώρου, πρὸ πάντων δὲ τῆς εὐαρέστου αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐκθεμάτων.

β) Ἡ ἔκθεσις τῶν ἔργων τῆς Πινακοθήκης Ἑλλήνων ζωγράφων καὶ γλυπτῶν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος, προερχομένη ἐκ δωρεᾶς τοῦ Σωματείου « Οἱ Φίλοι τῶν Ἰωαννίνων », ἐπραγματοποιήθη ἐπίσης μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ὑπογραφομένης ὑπὸ τοῦ γλύπτου κ. Ἐμμ. Νουκάκη, εἰς τὰς δύο παρακειμένας τῆς ἀνωτέρω αἰθούσας καὶ τὸν μεταξύ των χῶρον τοῦ κεντρικοῦ διαδρόμου τοῦ κτηρίου (Πίν. 321). Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Νουκάκη γενομένη παλαιότερον ἔκθεσις τῶν ἔργων εἰς τοὺς αὐτοὺς χώρους[4] ἐτροποποιήθη ἐν μέρει καὶ συνεπληρώθη. Εἰς τὴν ἀκραίαν βορειοανατολικὴν αἴθουσαν περιελήφθησαν τὰ ἔργα καλλιτεχνῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (κυρίως τῆς συλλογῆς Εὐρ. Κουτλίδη) καὶ ἀκαδημαϊκῆς τεχνοτροπίας ζωγράφων τοῦ παρόντος, εἰς τοὺς λοιποὺς δὲ χώρους ἡ τακτοποίησις τῶν καλλιτεχνημάτων ἠκολούθησε μὲ τὴν δυνατὴν χρονολογικὴν καὶ τεχνοτροπικὴν συνέχειαν διὰ τῆς ἐκθέσεως καθ' ὁμάδας ἔργων τῆς αὐτῆς ἢ συγγενοῦς τεχνικῆς καὶ τεχνοτροπίας. Ἐντὸς τῶν πλαισίων τούτων, ἐπεδιώχθη τὸ καλύτερον δυνατὸν ἀποτέλεσμα ἀπὸ ἀπόψεως αἰσθητικῆς παρουσιάσεως τοῦ συνόλου εἰς τὸ ὡρισμένον ἀρχιτεκτονικὸν περιβάλλον τῶν χώρων, ἀποκλεισθέντος κατ' ἀνάγκην ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἔργων τῆς συλλογῆς. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐκθέσεως καὶ τῶν ὑπολοίπων ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ Μουσείου καλλιτεχνημάτων, προβλέπεται νὰ ἀντιμετωπισθῇ διὰ τῆς καθιερώσεως περιοδικῶν ἐκθέσεων τῶν ἔργων ἢ διὰ τῆς ὁριστικῆς ἐκθέσεώς των εἰς ὑπάρχοντας χώρους τοῦ ἰσογείου τοῦ κτηρίου, ἐφ' ὅσον λυθῇ τὸ συναφὲς πρόβλημα ἐπαρκοῦς φυλάξεως τῶν χώρων τούτων.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Πινακοθήκη τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, μία τῶν ὀλίγων ὑπαρχουσῶν σήμερον εἰς ἐπαρχιακὰς πόλεις τῆς χώρας, περιλαμβάνει πολλὰ σημαντικὰ ἔργα, παρουσιάζουσα διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὴν ἐν συνόλῳ ἀντιπροσώπευσιν τῶν γνωστῶν δοκίμων καλλιτεχνῶν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μελέτην τῆς νεωτέρας καὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς τέχνης (Πίν. 322 α - β).

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Φρούριον Ἰωαννίνων

Ἡ σημαντικωτέρα ἐπέμβασις ἐγένετο εἰς τὸν λεγόμενον πύργον τοῦ Ὡρολογίου, ὁ ὁποῖος ὑψοῦται παραπλεύρως τῆς κυρίας πύλης τοῦ φρουρίου, περὶ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς, πρὸς τὴν κεντρικὴν ἀρτηρίαν τῆς πόλεως βλεπούσης ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ὀχυρώσεως. Εἰς τὸν χῶρον τοῦ θολωτοῦ διαβατικοῦ τῆς πύλης ἐνεφράγησαν ρωγμαὶ καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν, κυρίως κατὰ τὴν δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ πλευρὰν τοῦ θόλου καὶ τῶν συνεχομένων τοιχωμάτων τοῦ διαβατικοῦ, διασαλευμένα μέρη τῆς τοιχοποιίας καὶ ὑπάρχοντα ρήγματα. Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τοῦ πύργου, ἐνεφράγη ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ εὐρεῖα ρωγμὴ τῆς βορείου πλευρᾶς του καὶ ἐστερεώθη τὸ ἐσωτερικὸν διὰ μερικῆς ἀνακατασκευῆς τῆς τοιχοποιίας, ἐμφράξεως ρωγμῶν καὶ διὰ τῆς κατασκευῆς περιμετρικῶν ἀθεάτων δοκῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος (Πίν. 323 α - β). Στερέωσις εἰς μικρὰν ἔκτασιν ἐγένετο ἐπίσης εἰς προσκείμενα τοῦ πύργου σημεῖα, εἰς τὸ ὕψος τοῦ περιδρόμου τῶν τειχῶν, ὅπου καὶ ἀποκατεστάθησαν δύο τόξα καὶ ἡ συνεχομένη πλευρὰ ὑπαρχούσης ἀριστερὰ τοῦ πύργου κατασκευῆς, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρουρίου δι' ἐμφράξεως ρηγμάτων καὶ συμπληρώσεως τῶν ἐλλειπόντων ἢ ἀφαιρεθέντων ἐφθαρμένων θολιτῶν τῶν τόξων (Πίν. 323 γ). Κατὰ τὸ πρὸς Δ. ἄκρον τῆς νοτίας ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ὀχυρώσεως ἐστερεώθησαν ἐπίσης καὶ ἐν μέρει ἀπο-

3. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 299.
4. *Αὐτόθι*.

κατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν των κατεστραμμένα μέρη τῶν ἐπάλξεων, μετὰ τὴν ἐκρίζωσιν καὶ τὸν καυτηριασμὸν ἀναπτυχθέντων εἰς τὸ μέρος τοῦτο δένδρων συκῆς, τὰ ὁποῖα καὶ εἶχον κυρίως προκαλέσει τὰς ζημίας.

Φετιχὲ Τζαμὶ

Συνεπληρώθη ἡ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους γενομένη ἐργασία ἐπανατοποθετήσεως τοῦ παλαιότερον καταπεσόντος κωνικοῦ κορυφαίου μέρους τοῦ μιναρὲ τοῦ τεμένους, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἄνω ἀκρόπολιν (Ἴτς Καλὲ) τοῦ φρουρίου Ἰωαννίνων. Ὁ κῶνος τοῦ μιναρέ, συνιστάμενος ἐκ ξυλίνου σκελετοῦ μετὰ ἐξωτερικοῦ μεταλλίνου περιβλήματος, ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν του καὶ ἐπανετοποθετήθη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ μιναρέ (Πίν. 324 α). Εἰς τὸ κυλινδρικόν, δι' ἰσοδόμου τοιχοποιίας ἐκτισμένον σῶμα τοῦ μιναρέ, ἐστερεώθησαν ἀποκολληθέντες λίθοι, ἀντικατεστάθησαν ἐφθαρμένοι λίθοι διὰ λαξευθέντων καινουργῶν καὶ συνεπληρώθησαν ἐλλείποντα μέρη διὰ κυματιοφόρων λίθων διαζωμάτων καὶ γεισωμάτων αὐτοῦ (Πίν. 324 β).

Μονὴ τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ντίλιου εἰς τὴν Νῆσον τῆς Λίμνης τῶν Ἰωαννίνων (Πίν. 325 α)

Διὰ πιστώσεως διατεθείσης ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Τμήματος Ἰωαννίνων, τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν σωζομένων εἰς τὸ μονόχωρον μετὰ νάρθηκος βυζαντινὸν καθολικὸν τῆς μονῆς, διὰ τῶν ζωγράφων - συντηρητῶν τῆς Ὑπηρεσίας κ. Π. Καράγιαννη καὶ κ. Εὐδ. Καράγιαννη, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἐφορείας. Αἱ ἐργασίαι, ἐκταθεῖσαι εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς ἐκκλησίας, Ἱερόν, κυρίως ναὸν καὶ νάρθηκα, δὲν συνεπληρώθησαν, κυρίως εἰς τὸν χῶρον τοῦ νάρθηκος, λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς οἰκείας πιστώσεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν στερεώσεως τῶν ἀκραίων ἄνω τμημάτων τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ἀπεξυλώθη ἡ νεωτέρα (τοῦ 1902) ὁριζοντία, μετὰ τυφλοῦ ξυλίνου τρουλλίσκου εἰς τὸ κέντρον ὀροφή, ἥτις καὶ εὑρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως. Ἀπεκαλύφθησαν τότε τὰ ἀποκρυπτόμενα προηγουμένως ὑπὸ τῆς ὀροφῆς εἰς τὸν χῶρον τῆς στεγάσεως σωζόμενα ἄνω μέρη τῶν μακρῶν τοίχων, μέχρις ὕψους 0.35 μ. περίπου, τὰ ὁποῖα καὶ διατηροῦν τμήματα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ἀνήκοντα εἰς τὰς συνθέσεις τῆς ἀνωτέρας ζώνης τῶν τοιχογραφιῶν. Ἀπεκαλύφθησαν, ἐπίσης, τὰ τριγωνικὰ ἀετώματα τῶν ἐγκαρσίων πλευρῶν τοῦ κτηρίου, τὰ ὁποῖα καὶ διασώζουν ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἐπιφανείας των ἀκέραιον, μὲ μικρὰς σχετικῶς φθορᾶς, τὸν τοιχογραφικόν των διάκοσμον. Συγκεκριμένως, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἱεροῦ ἀπεκαλύφθησαν ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, πρὸς Β., καὶ ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου παρὰ τὸ φρέαρ, πρὸς Ν. τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ τοῦ τυμπάνου ἡ παράστασις ἴσως τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου. Εἰς τὸ ἀέτωμα τοῦ τοίχου μεταξὺ κυρίως ναοῦ καὶ νάρθηκος, ἀπεκαλύφθησαν πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἡ παράστασις τῆς Σταυρώσεως (Πίν. 325 β), πρὸς δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως τῆς Δευτέρας Παρουσίας, εἰκονιζομένης ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ ἀέτωμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος, ἡ ἀποκαλυφθεῖσα παράστασις δὲν εἶναι εὐδιάκριτος· πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαὶ ἢ τῆς παραστάσεως τοῦ «Ἄνωθεν οἱ Προφῆται». Αἱ ἐν λόγῳ παραστάσεις συνετηρήθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν ἐν μέρει, ἐπὶ τῇ προόψει συνεχίσεως τῶν ἐργασιῶν τὸ ἑπόμενον ἔτος 1971. Διὰ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν συνεπληρώθη τὸ εἰκονογραφικὸν σύνολον τοῦ ἐξαιρέτου τέχνης ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται, ὡς γνωστόν, διὰ γραπτῆς ἐπιγραφῆς ὕπερθεν τῆς ἀπὸ Β. εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὸ ἐσωτερικόν της, εἰς τὸ ἔτος 1543[5].

Αἱ κτηριακαὶ ἐργασίαι συνεχίσθησαν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας διὰ πιστώσεων τῆς Ὑπηρεσίας. Ἐγένοντο δὲ συγκεκριμένως: α) Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν παραθύρων τῆς ἐκκλησίας ἐκ τῆς ἀποφρασσούσης αὐτὰ τοιχοποιίας. β) Ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν κονιαμάτων εἰς τὰ σημεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅπου αἱ τοιχογραφίαι εἶναι κατεστραμμέναι. γ) Ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ ἐφθαρμένου ξυλίνου σκελετοῦ τῆς δικλινοῦς στέγης καὶ ἡ διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν ἐπικάλυψις αὐτοῦ. Αἱ πλεῖσται τῶν δοκῶν - ἐλκυστήρων τῆς στεγάσεως ἀφῃρέθησαν διὰ νὰ μὴ ἐμποδίζηται ἡ θέασις τῶν εἰς τὰ ἀετώματα ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν, κατόπιν τῆς κατασκευῆς, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ, περιφερικῆς δοκοῦ

5. Βλ. σχετικῶς Μ. Ἀχειμάστου - Ποταμιάνου, Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων, *ΑΔ* 24 (1969): Μελέται, Ἀθῆναι 1971, σ. 152 - 175, Πίν. 89 - 100. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι εἰς τὴν ἀνωτέρω μελέτην ἀνεγράφη ἐκ παραδρομῆς ἡ χρονολογία τῶν τοιχογραφιῶν ὡς 1534 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1543.

ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι καὶ εἶχον ἀποκοπῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς μεταγενεστέρας τοῦ 1543 στεγάσεως κατὰ 0.15 μ. περίπου. δ) Ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν στασιδίων ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον τῆς κατωτέρας ζώνης. ε) Ἡ ἀνάσυρσις τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης τοῦ ἀπὸ Δ. συνεχομένου, μεταγενεστέρου κτηρίου τοῦ Ἡγουμενείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου βλέπει σήμερον ἡ δυτικὴ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας. Διὰ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν ἐπανεκτήθησαν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν αἱ ἀρχικαὶ διαστάσεις καὶ ἀναλογίαι τοῦ βυζαντινοῦ κτηρίου καὶ ἀποκατεστάθη τὸ σύνολον τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου αὐτοῦ. Ἡ ἀποκάλυψις, ἐξ ἄλλου, τῶν προαναφερθέντων κτηριακῶν στοιχείων καὶ στοιχείων τοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας, ἐπέτρεψεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων τούτων δεδομένων τὴν ἐπανεξέτασιν τῶν προβλημάτων τῆς ἀρχικῆς μορφῆς καὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης, θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τὸν τύπον τῆς ξυλοστέγου μονοχώρου «βασιλικῆς», δυναμένη ὡς ἐκ τῶν μορφολογικῶν στοιχείων τῆς τοιχοδομῆς καὶ τοῦ κεραμικοῦ διακόσμου τῶν πλευρῶν της νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 13ον αἰ. μᾶλλον.

Βυζαντινὸς ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν Κωστάνιανης Δωδώνης

Εἰς τὸν ἀναγόμενον χρονολογικῶς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, κατάγραφον διὰ τοιχογραφιῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ναὸν τοῦ χωρίου Κωστάνιανη[6] ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν κτηριακὴν στερέωσιν καὶ τὴν στεγάνωσιν τοῦ μνημείου: α) Ἐνεφράγησαν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπάρχουσαι ρωγμαὶ εἰς τὸν θόλον τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ ναοῦ καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς προσόψεως τῆς ἐκκλησίας, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἐνσωματωμένον κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κτηρίου κωδωνοστάσιον, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν, ἐπίσης, ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου. Δι' ἀφανῶν δοκῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, εἰς τὸ ὕψος τῆς στεγάσεως, ἐνισχύθη ὁ ἀποκλίνων ὑψηλὸς τοῖχος τοῦ κωδωνοστασίου (Πίν. 326 α). β) Ἐστερεώθη διὰ μερικῆς ἀνακατασκευῆς του ὁ χαμηλὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὰ μέρη ὅπου εἶχε διογκωθῆ ἐπικινδύνως ἡ διὰ ξυλολιθοδομῆς κατασκευή του. γ) Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴν τῆς ἐκκλησίας κατεσκευάσθη ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰ τοιχώματα τοῦ κτηρίου ἀφανὴς ἀποχετευτικὴ αὐλαξ, διὰ τὴν κανονικὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα ἐλίμναζον εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων τῆς ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς χαμηλοτέραν τοῦ ἐξωτερικοῦ στάθμην, καὶ εἰσήρχοντο εἰς τὸ ἐσωτερικόν της. Δευτέρα αὐλαξ, διὰ τοιχωμάτων ἐκ μπετὸν ἐπίσης, κατεσκευάσθη εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὑψηλότερον, κατὰ μῆκος τοῦ πρὸς τὸ μνημεῖον ἄκρου τῆς κοινοτικῆς ὁδοῦ καὶ κάτωθεν ταύτης, διὰ τὴν κανονικὴν διοχέτευσιν τῶν ὀμβρίων καὶ κυρίως τῶν ὑδάτων τῶν διαχεομένων ἐκ τῆς πλησίον τῆς ὁδοῦ εὑρισκομένης κρήνης, τὰ ὁποῖα καὶ κατήρχοντο μέχρι τῆς ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ἡ σημαντικωτέρα ἐργασία διὰ τὴν προστασίαν τῆς ἐκκλησίας ἐγένετο εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν ὕπερθεν τῆς προαναφερθείσης ὁδοῦ περιοχὴν τοῦ λόφου, εἰς σημεῖον τῆς κλιτύος τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένη ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν, οὖσα μία τῶν ὀλίγων σωζομένων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων καὶ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς Ἠπείρου.

Ἀπὸ ἐτῶν εἶχεν ἐπισημανθῆ ἡ σοβαρὰ ἀπειλή, ἡ κυριολεκτικῶς ἐπικρεμαμένη ἐπὶ τοῦ μνημείου, κατόπιν τῆς ἀποκολλήσεως ὀγκωδῶν βράχων, εὑρισκομένων κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου εὐθεῖαν μὲ τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν ὡς ἄνω περιοχήν (Πίν. 326 β). Ὁ κίνδυνος καταστροφῆς τοῦ κτηρίου ἐκ τῆς κατολισθήσεως τῶν ἀπεσπασμένων ὀγκολίθων ἦτο ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν παρών. Ἡ Ἐφορεία εἶχεν ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα παλαιότερον καὶ κατόπιν ἐνεργειῶν της εἶχεν ἐκπονηθῆ σχετικὴ μελέτη ὑπὸ τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας Ἰωαννίνων, ἡ ἐργασία ὅμως δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε πραγματοποιηθῆ, κυρίως λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ προβλεπομένη ὑπὸ τῆς μελέτης καταστροφὴ τῶν βράχων διὰ μικρῶν ἐκρήξεων ἐνεῖχε κινδύνους διὰ τὸ μνημεῖον. Μὲ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ ἐτροποποιήθη ἡ μελέτη. Οἱ ἀπεσπασμένοι ἐκ τῶν βράχων καὶ τὰ κορυφαῖα μέρη τῶν ὑπολοίπων τῆς συστάδος ἐθραύσθησαν διὰ σφύρας. Ἐν συνεχείᾳ διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, κατεσκευάσθη τοίχωμα ἐκ σκυροδέματος, ἐνσωματωθὲν εἰς τὴν συστάδα τῶν βράχων, τὸ ὁποῖον περιέκλεισεν ἐν εἴδει μανδύου ἀπὸ δύο πλευρῶν τοὺς ὀγκολίθους. Ὀλίγον κατωτέρω κατεσκευάσθη εἰς παράλληλον τοῦ προηγουμένου γραμμὴν

6. Pallas, *ἔ.ἀ.*, σ. 297, εἰκ. 41.

δεύτερον προστατευτικὸν τοίχωμα ἐκ σκυροδέματος, μὲ σκοπὸν νὰ ἀνακαμφθῇ ἐπ' αὐτοῦ ἡ ὁρμὴ τυχὸν ἀποκολληθησομένων εἰς τὸ μέλλον ὀγκολίθων.

Ναὸς Παντανάσσης Φιλιππιάδος[7]

Εἰς τὴν ἀναγομένην χρονολογικῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἠρειπωμένην ἐκκλησίαν τῆς Παντανάσσης, ἐγένετο μικρὰ ἐργασία καθαρισμοῦ, διὰ τῆς ἐκριζώσεως κυρίως τῶν ἀναπτυχθέντων ἐντὸς τῶν τοίχων τοῦ μνημείου δένδρων, ἰδίᾳ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ. Ἐπηκολούθησεν ἡ κατὰ μέρη στερέωσις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας, κυρίως ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ γενομένη, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου αἱ ρίζαι τῶν δένδρων εἶχον ἐκτινάξει τὴν τοιχοποιίαν. Ἀπολύτως ἐπείγουσα ἐκρίθη διὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ στερέωσις τοῦ εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν εὑρισκομένου, μονοχώρου μετὰ τρούλλου παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, τὸ ὁποῖον εἶναι προσηρτημένον κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ μόνον καθ' ὅλον τὸ ὕψος καὶ τὴν ἔκτασίν του σωζόμενον κτηριακὸν μέρος τοῦ μνημείου. Θάμνοι καὶ δένδρα ἀναπτυσσόμενα ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ παρεκκλησίου ἀπέκρυπτον τοῦτο σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, ἐνῷ χαίνοντα μεγάλα ρήγματα καὶ βαθεῖαι ρωγμαὶ εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὸν τροῦλλον εἶχον φέρει τὸ κτίσμα εἰς κατάστασιν ἑτοιμορροπίας.

Πρὸς στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ παρεκκλησίου (Πίν. 327 α - β) ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι : α) Ἐκαθαρίσθη τὸ κτίσμα ἀπὸ τῆς βλαστήσεως, ἐξήχθησαν δὲ ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατὸν ἢ ἐνεκρώθησαν διὰ καυτηριασμοῦ των αἱ ἐντὸς τῶν τοίχων ἀπομείνασαι ρίζαι τῶν δένδρων. β) Ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ χαίνοντα ἀνοίγματα τῶν πλευρῶν, ἐνεφράγησαν αἱ ρωγμαὶ καὶ ἐγένετο μερικὴ ἀνακατασκευὴ τῆς τοιχοποιίας εἰς τὰ διασαλευμένα μέρη της, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον. Διὰ τῆς σποραδικῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων λίθων, συμπληρώσεως διὰ νέων τῶν ἐλλειπόντων λίθων καὶ διὰ σποραδικοῦ ἁρμολογήματος, συνεπληρώθη ἡ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ γενομένη ἐργασία στερεώσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ κτηρίου. Ὅπου τὰ σωζόμενα τὸ ἐπέτρεπον, ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις μορφικῶν στοιχείων τοῦ κτηρίου, θυρῶν, παραθύρων καὶ διακοσμητικῶν στοιχείων τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς στατικῆς ἰσορροπίας τοῦ παρεκκλησίου, κατεσκευάσθη ἀθέατος περιμετρικὴ ζώνη ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων κατὰ τὸ ὕψος τῆς στεγάσεως, ὅπου προϋπῆρχεν αὐλαξ - ὑποδοχή, μᾶλλον, ξυλίνης δοκοῦ. γ) Ἀφῃρέθη ἐν μέρει ἡ διὰ χωμάτων ἐπίστρωσις τοῦ σώματος τοῦ τρούλλου, καὶ οὕτως ἀνεφάνη καλύτερον ἡ πλουσία μορφολογικὴ διάρθρωσις τοῦ σώματος καὶ ὁ κεραμικὸς διάκοσμος τῶν πλευρῶν του. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς καλύψεως τοῦ τρούλλου ἀφέθη δι' εὐθετώτερον χρόνον ὡς μὴ ἐπείγουσα, προκειμένου νὰ μελετηθοῦν τὰ σωζόμενα σχετικὰ στοιχεῖα.

Κατὰ τὰς ἐργασίας, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν βόρειον ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ παρεκκλησίου δύο εἰσέτι τυφλὰ ἀβαθῆ ἁψιδώματα, ἐν συνεχείᾳ τοῦ μέχρι τότε ὁρατοῦ ἁψιδώματος. Ἀνάλογος διαμόρφωσις δι' ἁψιδωμάτων δὲν ὑφίσταται εἰς τὰς ἄλλας πλευρὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ γενομένην μικρὰν ἔρευναν, κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ παρεκκλησίου ἐχρησιμοποιήθη ἡ νοτία πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας ὡς βόρειος ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος, διετηρήθησαν δὲ ὑπὸ τῶν μαϊστόρων τὰ κατὰ μῆκος, ὁλοκλήρου προφανῶς τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς ἐκκλησίας, ὑπάρχοντα κατὰ διαστήματα συνεχῆ διακοσμητικὰ ἁψιδώματα, κατὰ τὴν ἀντίστοιχον διαμόρφωσιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου. Μικρὰ ἔρευνα κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας ἀπέδειξεν ὅτι αὕτη εἶχεν ἀνάλογον δι' ἁψιδωμάτων διαμόρφωσιν.

Μονὴ Κάτω Παναγιᾶς Ἄρτης

Εἰς τὸ βυζαντινὸν καθολικὸν τῆς μονῆς ἐγένετο μικρὰ ἐργασία ἀποξέσεως τῶν ἀντιαισθητικῶν νεωτέρων κονιαμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποκρύψει κατὰ μεταγενεστέραν πρόχειρον ἐπισκευὴν τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα τῆς τοιχοδομῆς καὶ τοῦ διακόσμου εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὸ πρὸς Α. τμῆμα τῆς νοτίας πλευρᾶς της. Ἡ τοιχοποιία εἰς τὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως ἐστερεώθη δι' ἀνακατασκευῆς τῶν σαθρῶν κονιαμάτων εἰς τοὺς ἁρμοὺς συνδέσεως τῶν λίθων καὶ ἐπανατοποθετήσεως τῶν ἐλλειπόντων τεμαχίων πλίνθων κατὰ τοὺς ἁρμούς, καθὼς ἐπίσης καὶ δι' ἀποκαταστάσεως κατὰ μέρη τοῦ διακοσμητικοῦ κεραμικοῦ διακόσμου τῶν πλευρῶν, ὅπου τὰ σωζό-

7. *Αὐτόθι*, σ. 245, πίν. 14. Π. Βοκοτόπουλος εἰς *Α.Δ.Δ* V (1972), σ. 88 κ.ἑ.

μενα στοιχεῖα τὸ ἐπέτρεπον (Πίν. 328 β). Ἐγένετο ἐπίσης ἡ στεγανοποίησις τῆς νοτίας πλευρᾶς εἰς τὸ κάτω μέρος της, διὰ τῆς κατασκευῆς χαμηλοῦ ἐπικλινοῦς πεζουλίου καὶ δι' ἐπιστρώσεως τοῦ προσκειμένου χώρου εἰς τὸ βάθος τοῦ θεμελίου διὰ σκυροδέματος, ὥστε νὰ μὴ λιμνάζουν κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Ἡ μεταγενεστέρα κυρία πύλη εἰσόδου εἰς τὴν μονὴν ἐστερεώθη δι' ἐμφράξεως τῶν ὑπαρχουσῶν ρωγμῶν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πύλης καὶ διὰ μερικῆς ἀνακατασκευῆς τῶν ἐπικινδύνως διωγκωμένων τμημάτων τῶν πλευρικῶν τοίχων τοῦ διαβατικοῦ τῆς πύλης, ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς κυρίως πλευρᾶς των.

Ναὸς Ἐλεούσης Ἄρτης

Κατόπιν τῆς ζητηθείσης ἀνακατασκευῆς τῆς μικρᾶς, ἠρειπωμένης βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Ἐλεούσης, εὑρισκομένης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φρουρίου τῆς Ἄρτης, ἐστερεώθη σποραδικῶς ἡ μόνη σωζομένη ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος, δι' ἁρμολογήματος καὶ δι' ἐπανατοποθετήσεως ἀποκεκολλημένων ἢ ἐλλειπόντων λίθων κατὰ τὰ ἄνω κυρίως ἄκρα τοῦ τοίχου, ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς πλευρᾶς (Πίν. 328 α).

Ναὸς Ἁγίου Λουκᾶ Ἄρτης

Τῆς ἠρειπωμένης, ἐπίσης, μικρᾶς βυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ σώζεται μέρος μόνον τῆς ἀνωδομῆς τῶν τριῶν πλευρῶν καὶ ἀκεραία ἡ πλευρὰ τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἐκκλησία εὑρίσκεται ἐντὸς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ὁποίας ἐκκρεμεῖ ἡ ἀπαλλοτρίωσις, ἐκρίθη δὲ σκόπιμος, μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπὸ τῆς ἀναπτυχθείσης εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ βλαστήσεως, ἡ στερέωσις τοῦ τοίχου τοῦ Ἱεροῦ, ἐμφανίζοντος τοιαύτην ἀνάγκην. Τὴν μεγαλυτέραν ζημίαν εἶχε δημιουργήσει ρῆγμα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μικροῦ παραθύρου τῆς ἁψῖδος. Ἡ ἐργασία συνεπληρώθη διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ διλόβου ἀρχικῶς φωτιστικοῦ ἀνοίγματος τῆς ἁψῖδος, τὴν ὁποίαν ἐπέτρεψαν α) τὰ σωζόμενα κτηριακὰ στοιχεῖα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, β) ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς τῶν μπάζων, πλησίον τοῦ Ἱεροῦ, τμήματος τοῦ διαχωριστικοῦ κιονίσκου, τοῦ ἀρχικοῦ παραθύρου καὶ γ) ἡ ὕπαρξις παλαιοτέρας φωτογραφίας τῆς πλευρᾶς, ληφθείσης εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐσώζετο ἐν μέρει τὸ ἐν λόγῳ δίλοβον ἄνοιγμα (Πίν. 329 α - β).

Τουρκικὸν τέμενος Κονίτσης

Κατὰ τὴν γενομένην τὸ ἔτος τοῦτο παράδοσιν εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ ἐκ τῶν ἀνταλλαξίμων προερχομένου τουρκικοῦ τεμένους τῆς Κονίτσης, διεπιστώθησαν αἱ σημαντικαὶ εἰς στερέωσιν ἀνάγκαι αὐτοῦ καὶ τῶν προσκειμένων παλαιῶν κτισμάτων. Διὰ σχετικῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἐφορείας ἐπετεύχθη ἡ ἀπομάκρυνσις, κατ' ἀρχήν, τῶν αὐθαιρέτως κατεχόντων τοὺς χώρους τοῦ τεμένους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐχρησιμοποίουν ὡς ἀποθήκας ζωοτροφῶν καὶ διὰ τὴν σταύλισιν τῶν ζώων των, ἐγένετο δὲ ἐν συνεχείᾳ ὁ καθαρισμὸς τούτων. Ἐκ τῶν ἐπισημανθεισῶν καὶ προγραμματισθεισῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μνημείου, ἐπραγματοποιήθη ἡ καὶ πλέον ἐπείγουσα ἐργασία στερεώσεως τοῦ μιναρέ (Πίν. 329 γ), διὰ τῆς ἀνακατασκευῆς μεγάλων ρηγμάτων εἰς δύο σημεῖα τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ διὰ σποραδικοῦ ἁρμολογήματος τῶν ὑπολοίπων μερῶν του.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Πλὴν τῆς προαναφερθείσης ἐργασίας συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου ἢ Στρατηγοπούλου εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Π. Καράγιαννη: α) ἡ στερέωσις ἐπικινδύνως ἀποκολληθέντων τμημάτων τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Μολυβδοσκεπάστου, εἰς τὸν χῶρον τοῦ νάρθηκος, ὑπὸ τὰ ὁποῖα καὶ σώζεται τὸ παλαιότερον ζωγραφικὸν ἐπίχρισμα τῆς ἐκκλησίας, καὶ β) ἡ συντήρησις τοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων εὑρισκομένου τμήματος τοιχογραφίας, προερχομένου ἐκ τῆς ὡς ἄνω μονῆς.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἐργασίαι καθαρισμοῦ ἐγένοντο εἰς τὸ **φρούριον Ἰωαννίνων,** τοὺς **ναοὺς Παρηγορητίσσης, Ἁγίου Βασιλείου, Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κατσούρη** καὶ **Ἁγίου Νικολάου τῆς Ροδιᾶς Ἄρτης,** εἰς τὴν **μονὴν Βλαχέρναν Ἄρτης,** εἰς τὸ **φρούριον Ἄρτης,** τὴν **Παντάνασσαν Φιλιππιάδος.** τὴν ἠρειπωμένην βυζαντινὴν **ἐκκλησίαν Γλυκέως Παραμυθιᾶς,** τὸν **Ἅγιον Δημήτριον Κυψέλης** καὶ εἰς τὸ **τουρκικὸν τέμενος Κονίτσης.**

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Αἱ προσπάθειαι τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἔτος 1970 κατέτειναν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν πρόσληψιν τοῦ στοιχειωδῶς ἀναγκαιοῦντος προσωπικοῦ διὰ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν δεδομένων διὰ τὴν συστηματικὴν μελέτην τῶν μνημείων της.

Ἡ αὔξησις τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ διὰ τῆς κατὰ μῆνα Αὔγουστον 1970 τοποθετήσεως εἰς Κέρκυραν τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Πην. Ἀγαλλοπούλου α) ἀνεκούφισε τὴν ὑπογραφομένην ἐκ τοῦ πλείστου βάρους τῶν αὐτοψιῶν, πρὸς παρακολούθησιν τῶν κεκηρυγμένων χώρων, ἤτοι τῆς παλαιᾶς πόλεως Κερκύρας καὶ τοῦ φυσικοῦ κάλλους τοπίων, τῶν ὁποίων ὁ ἔλεγχος ἀπορροφᾷ τὸν μεγαλύτερον χρόνον ἐργασίας τῆς Ἐφορείας, καὶ β) ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπιστημονικῆς φύσεως προβλημάτων, ὡς ἡ τακτοποίησις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου, αἱ ἀνασκαφαί, κτλ. Διὰ τῆς προσλήψεως τῆς κ. Ἀγλ. Παπουτσάνη - Καραμάνου ἐγένετο ἔναρξις τῆς ταυτίσεως καὶ καταγραφῆς τῶν ἀντικειμένων τοῦ Σινοϊαπώνικοῦ Μουσείου Κερκύρας. Ἡ πρόσληψις μιᾶς γραμματέως εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὴν συστηματικὴν τακτοποίησιν τοῦ ἀρχείου.

Πρὸς δημιουργίαν μονιμωτέρων προϋποθέσεων ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας, διεμορφώθη, δι' ἐξευρέσεως καὶ τῆς ἀπαραιτήτου ἐπιπλώσεως, εἰς χῶρον μελέτης ἡ αἴθουσα, ἔνθα εἶχον τοποθετηθῆ παλαιότερον αἱ βιβλιοθῆκαι τῆς Ἐφορείας. Ἐκεῖ συνεκεντρώθησαν τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον, οἱ κατάλογοι τῶν Μουσείων, τὰ ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν καὶ αἱ δελτιοθῆκαι. Ἐγένετο συστηματικὴ ταξινόμησις τῶν σχεδίων κατὰ περιοχάς. Τὸ φωτογραφικὸν ὑλικὸν ἐτακτοποιήθη κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς φακέλλους καὶ ἐνεπλουτίσθη μὲ ὅλας τὰς φωτογραφίας τῶν γλυπτῶν καὶ τὰς σχετικὰς μὲ τὴν Κέρκυραν, τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου. Κατηρτίσθη χάρτης ἐνδεικτικὸς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας μὲ σχετικὸν ὑπομνηματισμόν. Ἐσχηματίσθη δελτιοθήκη διὰ τὴν τοπογραφίαν αὐτῆς καὶ ἐπροχώρησε κανονικῶς ἡ ἀποδελτίωσις τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Κατηρτίσθησαν τοπογραφικὰ σχέδια τῆς περιοχῆς Γαρίτσας Κερκύρας μέχρι καὶ Νερατζίχας (ἔνθα τὸ νεκροταφεῖον καὶ λείψανα τῆς ὀχυρώσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως), διὰ τὴν σημείωσιν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἑκάστοτε ἀποκαλυπτομένων ἢ παλαιότερον ἀνευρεθέντων ἀρχαίων. Εἰς εἰδικῶς ἀνοιγὲν βιβλίον σχολιάζονται συντόμως αἱ ἀνωτέρω σημειώσεις, μὲ τὸν σκοπὸν δημιουργίας συνοπτικῆς εἰκόνος τῶν μέχρι σήμερον γενομένων ἐργασιῶν καὶ παρατηρήσεων, εἰς τὸ σημαντικώτατον τοῦτο σημεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ἐλάχιστα καὶ συμπτωματικῶς σχεδὸν μόνον ἐρευνηθέν.

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κερκύρας

Μετὰ πολύμηνον ἐργασίαν ἀποκατεστάθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κακοτεχνιῶν τοῦ νέου κτηρίου: ἀνακατεσκευάσθη ἡ ἐκ μπετὸν στέγη εἰς τὸ βόρειον ἄκρον καὶ ἀντικατεστάθησαν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος χάριν μονώσεως αἱ πλάκες τοῦ ἐξώστου. Ἐστεγανοποιήθησαν διὰ σιμεντοκονιάματος οἱ ἁρμοὶ τῶν νοτίων τοίχων τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου, τοῦ στηθαίου τοῦ ἐξώστου, καὶ τῶν πλακῶν καλύψεως αὐτοῦ. Ἀντικατεστάθη μέρος τῶν ὑαλωμάτων καὶ ἐστεγανοποιήθησαν οἱ ἁρμοὶ ὅλων τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν. Ἐκτίσθη α) τὸ ἄνω ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τοίχου τῆς αἰθούσης τῆς Γοργοῦς, κατόπιν τῆς καταργήσεως τῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑφισταμένων παραθύρων, καὶ β) ὁ νότιος τοῖχος τοῦ διαδρόμου εἰς ἀντικατάστασιν καὶ ἐνταῦθα τοῦ ὑαλίνου τοίχου. Κατεσκευάσθη σιδηροῦν κιγκλίδωμα εἰς τὴν πρὸς τὸ αἴθριον θύραν τοῦ διαδρόμου, ἀντικατεστάθησαν τὰ συστήματα ἀσφαλείας ὅλων τῶν θυρῶν κ.ἄ.

Ἐκαθαρίσθη, ἐκαλλιεργήθη καὶ διεμορφώθη ὁ ἐκτεταμένος κῆπος τοῦ Μουσείου, ἔργον ἐξ ὁλοκλήρου ὀφειλόμενον εἰς τὴν προθυμίαν τοῦ φυλακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μουσείου.

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐπανεκθετικῶν ἐργασιῶν συνεπληρώθη ἡ ἔκθεσις τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Μουσείου δι' ἀνυψώσεως ἑνὸς ἐπιστυλίου καὶ ἑνὸς κίονος. Εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ Μουσείου ἐτοποθετήθη ἐπὶ βάσεως, συγκολληθεῖσα καὶ συμπληρωθεῖσα, ἡ προσφάτως εἰς Γαρίτσαν ἀνευρεθεῖσα μνημειώδης ἀρχαϊκὴ στήλη καὶ εἰς τὸν ἄνω προθάλαμον ὁ ἴσης ἐπιβλητικότητος ταφικὸς πίθος Μ. Κερκύρας 1750, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀρχαϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Γαρίτσας. Ἐπλουτίσθη ἡ ἔκθεσις εἰς τὸν πρὸς τὴν αἴθουσαν τῆς Γοργοῦς διάδρομον διὰ τῆς προσθήκης καὶ ὡρισμένων προσφάτως εὑρεθέντων ἀγγείων. Ἐπὶ βάσεων ἐτοποθετήθησαν συνολικῶς 27 ἐπιτύμβιοι ἀνάγλυφοι στῆλαι, μία ἐνεπίγραφος καὶ 16 γλυπτά. Μὲ τὴν

βοήθειαν τῆς Προϊσταμένης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Μ. Οἰκονομίδου, ἐξετέθησαν ἐντὸς δύο προθηκῶν 80 νομίσματα ἐκ τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς τοῦ Μουσείου καὶ ἐκ νεωτέρων ἀνασκαφῶν. Εἰς τὴν ἀποθήκην ἐπραγματοποιήθησαν μεγάλης ἐκτάσεως ἐργασίαι καθαρισμοῦ, συγκολλήσεως καὶ τακτοποιήσεως τῶν ἀρχαίων. Ὅλα τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ὄστρακα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, συγκεντρωθέντα ἐντὸς κιβωτιδίων, ἀναγραφόντων ἔξωθι τὰς σχετικὰς ἐνδείξεις, ἐτακτοποιήθησαν μὲ γνώμονα τὸν τόπον προελεύσεως. Οἱ ἐνεπίγραφοι λίθοι κατετάγησαν κατὰ σειρὰν εὑρετηρίου καὶ κατὰ μέγεθος, τὰ δὲ γλυπτὰ ἀπετέλεσαν συγκεντρωμένον σύνολον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι εὔκολος καὶ δυνατὴ ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ μελέτη των.

Συνεπληρώθη ἡ φωτογράφησις τῶν γλυπτῶν τοῦ Μουσείου, καιεγράφησαν δὲ καὶ κατεχωρίσθησαν εἰς τὰ οἰκεῖα εὑρετήρια τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Mon Repos περὶ τὰ 650 συνολικῶς ἀντικείμενα.

Κατηρτίσθη νέος κανονικὸς κατάλογος τῶν νομισμάτων τοῦ Μουσείου, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν προχείρων τετραδίων, καὶ ἤρχισεν ὑπὸ τῆς κ. Μ. Οἰκονομίδου, διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ αὐτῆς κ. Ἠοῦς Τσούρτη, ἡ ταύτισις καὶ καταχώρισις εἰς τὸν ἐν λόγῳ κατάλογον τῶν ἐκ τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς Κερκύρας καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν προερχομένων ἀκαταγράφων νομισμάτων τοῦ Μουσείου.

Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον Κερκύρας

Τὸ Μουσεῖον τοῦτο ἱδρύθη διὰ Β. Διατάγματος τὸ ἔτος 1926 κατόπιν δωρεᾶς τῆς, ἐξ 8.000 περίπου ἀντικειμένων σινοϊαπωνικῆς τέχνης ἀποτελουμένης, συλλογῆς τοῦ Κερκυραίου διπλωμάτου Γρηγορίου Μάνου. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνωτέρω ἀντικειμένων εἰς τὸ κράτος ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει καταλόγου, συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Γρ. Μάνου δι' ἁπλῆς μολυβδίδος εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀντικειμένων εἶχεν ὑπὸ τοῦ συλλογέως ἐπικολληθῆ ἔνδειξις ἐξ ἁπλοῦ χάρτου, ἀναγράφουσα τὸν ἀριθμόν. Μὲ τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου καὶ τὰς μετακινήσεις ἱκανὸς ἀριθμός, ἂν ὄχι τὸ ἥμισυ, τῶν ἀνωτέρω ἐνδείξεων ἐξέπεσε καὶ ὁ κατάλογος ἐφθάρη, ἀποσβέννυνται δὲ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ αἱ καταχωρίσεις.

Δι' ἐνεργειῶν τῆς Ἐφορείας προσελήφθη ἡ πτυχιοῦχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἀγλ. Παπουτσάνη-Καραμάνου, διὰ τῆς ὁποίας, τῇ καθοδηγήσει καὶ τοῦ Γεν. Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Χατζηδάκη, ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ταυτίσεως καὶ καταγραφῆς τῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ καταλόγου Μάνου. Ἐταυτίσθη τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἐκτεθειμένων καὶ κατηρτίσθη συγκεντρωτικὸς κατάλογος ἁπάντων τούτων, ἐπροχώρησε δὲ κανονικῶς καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ καταλόγου. Ἐπρογραμματίσθη δι' ἐπόμενον στάδιον ὁ σχηματισμὸς δελτιοθήκης, ἡ σύνταξις νέου κανονικοῦ εὑρετηρίου, ἡ φωτογράφησις τῶν ἀντικειμένων καὶ ἡ ἀνανέωσις τῆς ἐκθέσεως.

Ἐγένοντο μερικαὶ ἐπισκευαὶ καὶ ἐζητήθη ἡ ἐνίσχυσις τῶν μέτρων ἀσφαλείας του, κυρίως διὰ τῆς προσλήψεως δύο εἰσέτι φυλάκων καὶ δύο νυκτοφυλάκων.

Κατόπιν προφορικῶν συνεννοήσεων μετὰ τοῦ τ. Πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς Ν. Δελχὶ κ. Ν. Χατζηβασιλείου, ἐγένετο ὑπὸ τούτου πρότασις προσφορᾶς ἐκ 200 περίπου ἔργων ἰνδικῆς κυρίως τέχνης, ὡς ἀπαρχῆς εὐγενοῦς παραχωρήσεως ὁλοκλήρου τῆς μεγάλης συλλογῆς του ἐξ ἔργων τέχνης Γανδάρας, Θιβέτ, Ν. Ἰνδίας καὶ Νεπάλ, εἰς τρόπον ὥστε τὸ Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον Κερκύρας νὰ ἀναπτυχθῇ τελικῶς εἰς σημαντικὸν Μουσεῖον Ἀσιατικῆς τέχνης.

Ἰδιωτικὴ συλλογὴ Ἐ. Χρυσολούρη ἐν Κερκύρᾳ

Κατεγράφη καὶ ἐφωτογραφήθη ἡ ἐκ 18 πηλίνων ἀντικειμένων ἀπαρτιζομένη ἰδιωτικὴ Συλλογὴ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Νομαρχίας κ. Ἐ. Χρυσολούρη, περιέχουσα μεταξὺ ἄλλων: Ἕνα κορινθιακὸν σφαιρικὸν ἀρύβαλλον μετὰ τετραπλοῦ λωτοῦ, τοῦ τύπου H. Payne, *Necrocorinthia*, σ. 145, εἰκ. 52 C, ἕτερον μετὰ τετραφύλλου κοσμήματος τοῦ τύπου P. Ure, *AE* 1912, σ. 113, εἰκ. 10 καὶ 11, καὶ τρίτον μετὰ πενταφύλλου κοσμήματος τοῦ τύπου P. Ure, *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 12 καὶ 13, 3. Μίαν ἀττικὴν μελανόμορφον λήκυθον (Πίν. 330 α), μὲ σκηνὴν ἀγῶνος δρόμου (πρβλ. E. Langlotz, *Gr. Vasen in Würzburg* (1932), ἀριθ. 360, πίν. 107). Εἰδώλιον ἐνθρόνου γυναικὸς τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ροδιακοῦ τύπου καὶ εἰδώλιον ὀρθίου νέου (Πίν. 330 γ) τοῦ γνωστοῦ βοιωτικοῦ τύπου τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ (βλ. *Corinth*, XIII, σ. 112 κ.ἑ. Class XV). Δύο μελανομόρφους ἀττικὰς ληκύθους (Πίν. 330 δ - ε) μετὰ παραστάσεως τεθρίππου, ὁδηγουμένου ὑπὸ δύο γυναικείων μορφῶν πρὸ ἑτέρας καθιστῆς. Ὄπισθεν τῶν ἁλόγων ἐπὶ τῆς πρώτης ληκύθου, τῆς ὁμάδος τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἴμονος, ἵσταται ἡ Ἀθηνᾶ (πρβλ. J. Beazley, *ABV* 2, σ. 538 κ.ἑ. *CVA Norway* I - IIIH, πίν. 30, 5 - 6),

ἐπὶ τῆς δευτέρας γενειοφόρος, ἐστεφανωμένη μορφή, πιθανῶς Διόνυσος (πρβλ. τὰς μορφὰς τῆς ληκύθου *Corinth* XIII, σ. 228, ἀριθ. 295, 10, πίν. 95. Διόνυσος εἰς παρομοίαν σκηνὴν ἐπὶ τῆς ληκύθου *Corinth* ἔ.ἀ., σ. 220, ἀριθ. 272, 7, πίν. 94). Ἕνα σκύφον καὶ μίαν ὑδρίσκην (Πίν. 330 β) ἀμφότερα ἀττικὰ μελαμβαφῆ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., δύο βοιωτικὰς κύλικας (Πίν. 330 ς' καὶ ζ) τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἕνα ἀττικὸν μελαμβαφῆ σκύφον μὲ ἐμπίεστον ρόδακα ἐξ ἓξ ἀνθεμίων, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., κ.ἄ.

Μουσεῖον Ἰθάκης

Ἀφοῦ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν παρέμεινε κλειστὸν καὶ σιωπηλὸν τὸ χαριτωμένον, μικρὸν κτήριον τοῦ Μουσείου εἰς τὸ Βαθὺ Ἰθάκης, διὰ σχετικῆς ἐγκρίσεως παρεσχέθησαν αἱ δυνατότητες πρὸς πλήρη ἀποκατάστασιν τῶν κακοτεχνιῶν του. Ἐμονώθη ἐκ τῆς ὑγρασίας τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἡ στέγη, ἐστεγανοποιήθησαν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, ἀνενεώθη ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ὑδρευτικὸν καὶ ἠλεκτρικὸν δίκτυον, ἐπανελήφθη ὁ χρωματισμὸς ὁλοκλήρου τοῦ κτηρίου, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, καὶ ἐγένοντο ὡρισμέναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν κτηριακαὶ μετατροπαί. Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψαν μὲ θερμὸν ἐνδιαφέρον ὁ ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων, φιλόλογος κ. Χ. Χαρμπῆς, καθὼς καὶ ὁ μόνιμος φύλαξ Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Κανδηλιώτης. Εἰς τὴν συγκινητικὴν προθυμίαν καὶ φιλοπονίαν τοῦ τελευταίου ὀφείλεται ὁ καθαρισμὸς τοῦ μεγάλου κήπου τοῦ Μουσείου, ἡ δενδροφύτευσις καὶ ὁ καλλωπισμὸς αὐτοῦ μὲ ἄνθη.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐπραγματοποιήθη ἡ προμήθεια τῶν προθηκῶν, καθὼς καὶ ἡ ἐπίπλωσις τοῦ Ἐπιμελητείου. Κατεχωρίσθησαν εἰς τὸν οἰκεῖον κατάλογον 520 περίπου ἐκ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1966 καταγραφέντων ἀντικειμένων (βλ. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 360), καὶ κατηρτίσθη χωριστὸς κατάλογος διὰ τὰ ἀρχαῖα νομίσματα τοῦ Μουσείου.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λευκάδος

Ὀξύτατον παραμένει τὸ πρόβλημα τῆς στεγάσεως τῆς Συλλογῆς, παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς Ἐφορείας καὶ τὴν ἐξέτασιν πάσης δυνατότητος ἐπιλύσεώς του.

Κατεγράφησαν τὰ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1969 καὶ 1970 εὑρεθέντα ἀρχαῖα καί, συγκολληθέντα, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διὰ τὴν προσωρινὴν ἔκθεσιν τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου ὑπὸ τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης Λευκάδος παραχωρηθεῖσαν αἴθουσαν.

Ἐχαρακτηρίσθησαν προχείρως ὑπὸ τῆς Προισταμένης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Μ. Οἰκονομίδου 412 νομίσματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν W. Dörpfeld, φυλασσόμενα ἐντός, ἀπὸ τοῦ πολέμου σφραγισθέντος, δέματος. Ἡ ὁριστικὴ καταγραφὴ τούτων παρέμεινε διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1971. Διὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπρογραμματίσθη ἐπίσης μερικὴ ἀνακαίνισις καὶ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ἐκθέσεως διὰ προσθήκης μιᾶς προθήκης μὲ νομίσματα καὶ ἑτέρας μὲ ἀρχαιότητας τῆς Συλλογῆς Νυδρίου Λευκάδος, αἱ ὁποῖαι παραμένουν σήμερον ἐντὸς κλειστῶν κιβωτίων εἰς τὴν μικρὰν ἀποθήκην ἀρχαιοτήτων τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΧΩΡΩΝ

1. Ἀνακατεσκευάσθη ἡ στέγη τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῶν **παλαιῶν ἀνακτόρων Κερκύρας** διὰ μερικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν δοκῶν καὶ ὁλικῆς τῶν πήχεων καὶ κονιαμάτων τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν λαμαρινῶν καλύψεως. Ἐπανελήφθη διὰ σιμεντοκονιάματος εἰς τὸ χρῶμα τῆς ἐκ Μάλτας πέτρας τοῦ κτηρίου τὸ κυμάτιον, τὸ ἐπιστέφον ἄλλοτε τὸ ἐπιστύλιον τῆς κιονοστοιχίας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν παρετηρήθη, ὅτι ἡ στέγη εἶχε κατασκευασθῆ ἐξ ἀρχῆς λίαν ἰσχυρὰ διὰ βαρεῖαν κάλυψιν καὶ πράγματι, κατὰ πληροφορίας παλαιοτέρων, ἐκαλύπτετο αὕτη, μέχρι περίπου τοῦ 1923, ἐν μέρει διὰ μολυβδοφύλλων καὶ ἐν μέρει διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἁπάντων ἀντικατασταθέντων διὰ λαμαρινῶν.

2. Τὸ πρόβλημα διασώσεως τοῦ γνωστοῦ **μνημείου τοῦ Μενεκράτους** (βλ. J. Crome *Festschrift Wiegand*, 52 κ.ἑ. εἰκ. 6, πίν. 17 καὶ 18) ἐκ τῆς φθορᾶς λόγῳ τῆς ἀνερχομένης στάθμης τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ ἐτῶν ἐκάλυπτον, ἰδίως κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, τὴν ἄνω βαθμίδα τῆς ἑδράσεως καὶ τοὺς δύο κατωτέρω δόμους τοῦ κυκλικοῦ τοιχώματος, παρουσίαζε τὴν δυσκολίαν, ὅτι ἡ διοχέτευσις τῶν ὑδάτων πρὸς τὸν κεντρικὸν ὀχετὸν τῆς ὁδοῦ δὲν ἦτο δυνατή, διότι καὶ τούτου ἡ στάθμη εἶναι ἀναλόγως ὑψηλή. Προετιμήθη ἡ εἰς βάρος τῆς θέας τοῦ τύμβου ἀναγκαστικὴ λύσις τῆς πληρώσεως τῆς περὶ τὸ μνημεῖον τάφρου, μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν κάτω δόμου, διὰ καθαρᾶς, ποταμίας ἄμμου καὶ κατεσκευάσθη ἐκ νέου ἀγωγός, διοχετεύων τὰ συγκεντρούμενα ὄμβρια ὕδατα πρὸς τὸν κεντρικὸν ὀχετόν.

3. Ἐγένοντο οἱ προϋπολογισμοὶ καὶ πᾶσα προεργασία σχετικὴ μὲ τὴν καλαίσθητον, διὰ κερκυραϊκοῦ τύπου σιδηρῶν κιγκλιδωμάτων, περίφραξιν τῶν σημαντικῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων **Παλαιοπόλεως, μνημείου Μενεκράτους** καὶ **ἱεροῦ Ἀρτέμιδος εἰς Γαρίτσαν** Κερκύρας, καθὼς καὶ τοῦ χώρου ἀνασκαφῶν τοῦ W. Dörpfeld εἰς **Νυδρὶ Λευκάδος**, ἀλλὰ τὸ ἔργον δὲν ἐχρηματοδοτήθη κατὰ τὸ ἔτος 1970. Συνετελέσθη μόνον ὁ ἐτήσιος καθαρισμὸς τῶν ἀνωτέρω χώρων ἐκ τῶν θάμνων καὶ τῶν χόρτων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Κασσιόπη

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν θεμελιώσεως ἰσογείου οἰκίας ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν οἰκοπέδου τοῦ κ. Εὐθυμίου Κύρου τοῦ Δανιήλ, ὀλίγα μέτρα νοτιώτερον τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Κασσωπίτρας, εἰς τὸ χωρίον Κασσώπι, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1970, ἀνεκαλύφθησαν λείψανα οἰκοδομημάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως Κασσιόπης, καταστραφέντα ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ οἰκοπέδου εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν, πρὸ τῆς εἰδοποιήσεως τῆς ἡμετέρας Ὑπηρεσίας.

Τὸ Κασσώπι εὑρίσκεται εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς νήσου καὶ εἶναι ἐκ τῶν γραφικωτέρων καὶ ἱστορικωτέρων χωρίων αὐτῆς. Ὡς πόλις ἡ Κασσιόπη ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, εἰς ἣν ἐποχὴν πιθανώτατα ἀνάγεται καὶ ἡ ἵδρυσις αὐτῆς (βλ. *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 202 καὶ 206). Ἡ ἀνασκαφὴ[1] παρουσίασε δυσκολίας λόγῳ τῆς ἀνυψωμένης στάθμης τῶν ὑδάτων, τῆς στενότητος τοῦ χώρου καὶ τῆς γενομένης ἤδη κατασκευῆς τῶν ἐκ σιμεντοκονιάματος ὑποστυλωμάτων καὶ τοῦ θεμελίου τῆς οἰκίας· διήρκεσεν ἕνα καὶ ἥμισυ περίπου μῆνα καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ ὡς ἄνω ἰδιοκτήτου. Ἐπρογραμματίσθη ἡ ἐπέκτασίς της καὶ εἰς τὰ γειτονικὰ κτήματα διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς ἐκάλυπτε, μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τῶν τοίχων, πλήρως ἀναμοχλευμένη ἐκ τῆς καλλιεργείας κηπευτικῶν καὶ χαμηλή, ὕψους 0.40 μ., ἐπίχωσις. Ἡ ἔρευνα δὲν ἐπροχώρησε βαθύτερον ταύτης. Ἐκαθαρίσθη μόνον ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἀγωγὸς ἐκ τῶν φορητῶν χωμάτων, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς τῶν ἀρχαίων λειψάνων, καὶ ἐγένοντο μικραί τινες τομαὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν ὑπάρξεως δαπέδων καὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῶν τοίχων. Τὸ σχέδιον ἐν κατόψει ἔδειξε τμήματα δύο οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων Α καὶ Β (Σχέδ. 1). Ἡ διάκρισις εἰς δύο οἰκοδομήματα εἶναι ὑποθετικὴ καὶ βασίζεται κυρίως εἰς τὴν διαφορὰν τῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων καὶ εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀχετοῦ. Τὸ πλάτος τῶν τοίχων 1 - 2 καὶ 4 - 6 εἶναι 0.60 μ. Ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος 1 τοῦ βορείου οἰκοδομήματος Α ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 20 μ., χωρὶς νὰ ἀναφανῇ εἰσέτι πέρας αὐτοῦ. Δύο μικραὶ δοκιμαστικαὶ τομαὶ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῶν χώρων Α1 καὶ Α3 ἀπεκάλυψαν, εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω σωζομένης ἐπιφανείας τῶν τοίχων, ἐξοχὴν θεμελίου (πατούραν), πλ. 0.07 μ., ἐνδεικτικὴν τῆς θέσεως τοῦ δαπέδου. Ἄνοιγμα θύρας πρὸς Ν. δὲν ὑφίσταται. Τόσον ὁ τοῖχος 1, ὅσον καὶ οἱ 4, 5 καὶ 6, ἔχουν πολὺ καλὴν ἀνωδομὴν καὶ εἶναι κατεσκευασμένοι δι' ἐπιμήκων, χαμηλῶν λιθοπλίνθων ἐκ σκληροῦ τεφροῦ ἀσβεστολίθου, συνδεομένων μὲ ἀσβεστοκονίαμα (Πίν. 331 δ). Ὁ τοῖχος 2 εἶναι εὐτελεστέρας κατασκευῆς, ὁ δὲ 3, πλ. 0.75 μ., ἑδραζόμενος ἐπὶ εὐτελοῦς ἐπίσης θεμελίου ἐξ ἀκανονίστων μικρῶν λίθων καὶ χώματος, διατηρεῖ ἐκ τῆς ἀνωδομῆς μίαν σειρὰν ὀπτῶν κεραμίδων, ὕψ. 0.07 μ. Ὁ τελευταῖος ἔχει πρόσοψιν πρὸς Β. Τοῦτο ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν τοίχων 2 καὶ 3 δὲν ὑφίσταται ἕτερος διαχωριστικός, τέλος δὲ ἡ ἀποκάλυψις δύο κτιστῶν βάσεων κιόνων (διαμ. 0.56 καὶ ὕψ. 0.15 μ.), κατὰ τὸ δυτικὸν ἀποκαλυφθὲν ἄκρον τοῦ τοίχου 2, ὡδήγησεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν περὶ ὑπάρξεως ἐνταῦθα στοᾶς. Ἡ σημασία τοῦ τοίχου 6, τῆς αὐτῆς οἰκοδομικῆς φάσεως καὶ κανονικῶς συνδεομένου μὲ τὸν τοῖχον 1, καθὼς καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὸν πρὸς Ν. αὐτοῦ ἐκτεινόμενον χῶρον, δὲν ἐξηκριβώθη εἰσέτι. Ὁ τοῖχος 2 ἐφάπτεται αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν συνδέεται, καὶ πιθανῶς κατεσκευάσθη ἀργότερον, ὥστε ἡ σχέσις του τόσον πρὸς τὸν 6, ὅσον καὶ πρὸς τὸν 3, παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἀσαφής. Ὁ μεταξὺ τῶν τοίχων 1 καὶ 2 ἀγωγός, πλ. 0.65 μ., παρουσιάζει ἰσχυρὰ τοιχώματα, πάχ. 0.50 μ., κατασκευῆς ὁμοίας πρὸς τὸν τοῖχον 2, καθὼς καὶ πλακόστρωσιν, διαπιστωθεῖσαν πρὸ τοῦ χώρου Α3. Ἐν πλήθος τεμαχίων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ κυματίων, εὑρεθέντων ἐντὸς τῶν χώρων Β1 - Β3, μαρτυροῦν πολυτελῆ ἐπένδυσιν τούτων. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἀνήκουν λείψανα

1. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ἡ πτυχιοῦχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἀγλαΐα Παπουτσάνη - Καραμάνου.

εὐτελῶν τοιχαρίων ἐντὸς τοῦ χώρου Β3, κατεσκευασμένων δι' ἀκανονίστων μικρῶν λίθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων μετὰ ροδίνου κονιάματος. Σύγχρονος πρὸς τὰ μεταγενέστερα ταῦτα λείψανα εἶναι καὶ ἡ πρόχειρος ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου διὰ τεμαχίων κεραμίδων. Κατὰ πληροφορίας τῶν ἐντοπίων εἶχον ἀποκαλυφθῆ πρὸ ἐτῶν, κατὰ τὰς ἐργασίας κατασυσχετισμὸς μὲ τό, εἰς τὰς φιλολογικὰς πηγὰς ἀναφερόμενον, ἱερὸν τοῦ Κασίου[3] Διὸς εἶναι πολὺ πιθανός. Τόσον αἱ διαστάσεις τοῦ κτηρίου, ὅσον καὶ τὸ ἀνευρεθὲν χαλκοῦν σταθμίον μὲ ἐγχάρακτον διπλοῦν Δ, συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου χαρακτῆρος του. Τὸ σπουδαιότερον εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξε χαλκοῦν πινακίδιον μετὰ δύο ὀπῶν πρὸς ἀνάρτησιν, φέρον

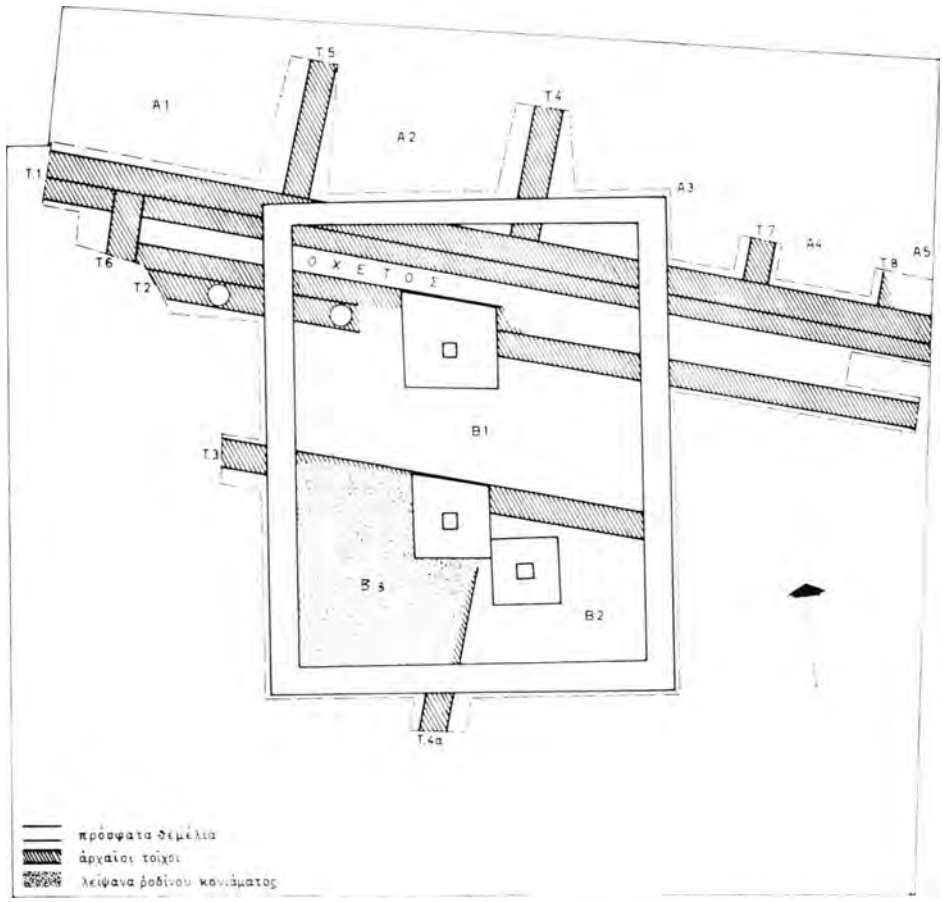

Σχέδ. 1. Κασσιόπη Κερκύρας. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Εὐθ. Κύρου

σκευῆς βοηθητικοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ πρὸς Ν. τῶν ἀνασκαφῶν γειτονικοῦ κτήματος τοῦ κ. Δημ. Ε. Σαρακηνοῦ, στρογγύλαι πλίνθοι ἐκ στυλίσκων ὑποκαύστου. Ἐὰν ἔχωμεν ἐνταῦθα ρωμαϊκὰ λουτρὰ καὶ ἐὰν οἱ νότιοι χῶροι τῆς ἀνασκαφῆς σχετίζωνται πρὸς αὐτά, δὲν διεπιστώθη εἰσέτι[2]. Τοῦ οἰκοδομήματος Α ὅμως ὁ διὰ στικτῶν γραμμάτων τὴν ἀφιερωματικὴν ἐπιγραφὴν *ΘΕΩΚΑC/CΙΩΠΑΡΑ/ΛΜΑΧΙΟΥ*[4] (βλ. *ΑΑΑ ἔ.ἀ.*, εἰκ. 1). Εὑρέθη ἐντὸς τοῦ χώρου Β1

2. Ἡ τοπικὴ παράδοσις ἀναφέρει «λουτρὰ Νέρωνος» κατὰ τὸν νοτιοδυτικὸν λιμένα τοῦ χωρίου.

3. Διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς γραφῆς τῆς λέξεως Κάσιος μὲ ἓν σίγμα βλ. *RE* Χ2, στ. 2265 ἐν λ. Kasios. Ἄξιον ἴσως σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ λέξις γράφεται συνήθως μὲ ἓν σίγμα, ὅταν ἀναφέρεται ὡς ἐπίθετον τοῦ Διός, μὲ δύο δὲ ὅταν ἀναφέρεται αὐτοτελῶς.

4. Εὐχαριστῶ τὴν δ. Καράπα διὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τῆς λέξεως *ΑΜΑΧΙΟΥ*.

καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον μ.Χ. αἰ. Τὸ ἀφιέρωμα καὶ ἡ γειτνίασις τοῦ οἰκοδομήματος Α πρὸς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Κασσωπίτρας, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἡ παράδοσις, ἀπὸ παλαιοτέρων χρόνων, τοποθετεῖ τὰ λείψανα ναοῦ τοῦ Κασίου Διός, ὑπόσχονται σημαντικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν προβλεπομένην, πρὸς Β. κυρίως, ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων δὲν ἐβοήθησεν ἡ συλλεγεῖσα κεραμεική, λόγῳ τῆς ἐλλείψεως, ὡς ἀνεφέρθη, στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων. Γενικὰ συμπεράσματα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα μὲ ἐπιφυλακτικότητα, λόγῳ τῆς μὴ εἰσέτι περατώσεως τῶν ἐργασιῶν. Τὰ παλαιότερα ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ φιάλας καὶ πινάκια τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς — πάντως ὄχι πρὸ τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας ἐν Κερκύρᾳ (209 π.Χ.) — καὶ κυρίως τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὁπότε πιθανῶς ἔχομεν καὶ τὴν πρώτην ἐγκατάστασιν τῆς πόλεως ἢ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἱεροῦ. Τὸ πλῆθος τῆς κεραμεικῆς ἀνάγεται εἰς τὸν 2ον καὶ 3ον αἰ. μ.Χ. Ἐκ ταύτης σημειοῦνται ἰδιαιτέρως περὶ τὰ ἑκατὸν ὄστρακα καὶ τεμάχια σκύφων μετὰ τυπικῶν ἀναγλύφων παραστάσεων[5] (τέσσαρα εἰς Πίν. 332 α - δ), ἓν τμῆμα φιάλης (Πίν. 332 ε - ς΄) καὶ ἀσκοειδὲς ἀγγεῖον (Πίν. 331 β)·

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν φαίνεται ὅτι ἀκμάζει τὸ ἱερόν, ὡς συνάγεται καὶ ἐξ ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνευρεθέντων ὀστράκων, ἀναθηματικῶν πιθανώτατα, λύχνων[6]. Ταῦτα προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀγανώτων λύχνων τῆς κατηγορίας μὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀκτίνων τροχοῦ εἰς τὸ κοῖλον καὶ σειρᾶς ᾠῶν ἢ κληματίδος μὲ βότρυς ἐπὶ τῆς περιφερείας (πρβλ. H. Walter, *Olympia Bericht* VI, σ. 57 κ.ἑ., εἰκ. 43, 44). Διεσώθη σχεδὸν ὁλόκληρος λύχνος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν Ἡρακλέους σύροντος τὸν τρικέφαλον Κέρβερον[7] (βλ. AAA IV (1971), σ. 205, εἰκ. 3). Ἄνω ἀριστερὰ τῆς παραστάσεως ἀναγράφεται ἐπὶ πινακίδος τὸ καὶ ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ λύχνου δι' ἐγχαράκτων γραμμάτων σημειούμενον ὄνομα τοῦ Κορινθίου τεχνίτου Καλλίστου (Πίν. 331 α). Ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ πυθμένος πρωιμωτέρου λύχνου μετὰ δύο μυκτήρων ἀναφέρει τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὄνομα : *ΖΩCΙ-ΜΑC*[8] (Πίν. 331 γ). Λείψανα τοιούτων ἐπιγραφῶν ἔδωσεν ἡ ἀνασκαφὴ πολλά. Ἓν ἐξ αὐτῶν δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ πάλιν *ΚΑΛ[ΛΙ-ΣΤΟΥ]* καὶ ἓν δεύτερον ἐπίσης *ΖΩC[ΙΜΑC]* ἢ *ΖΩC[ΙΜΟΥ]*[9]. Ἀπὸ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις συμπεραίνομεν ὅτι ὁ χῶρος Β1 κατεστράφη πιθανῶς ἐκ πυρκαϊᾶς ἐντὸς τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Τὸ ἱερόν, ἐν τούτοις, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκμάζῃ, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν ἀφιερωμάτων. Πλὴν τοῦ χαλκοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἀμαχίου, καὶ Ἑλλάδιός[10] τις ἐξεπλήρωσεν ἴσως χρέος εἰς τὸν θεὸν χαράξας τὸ ὄνομά του εἰς τὸ κάτω μέρος φιάλης, ἐξ ἧς διεσώθη τὸ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς τμῆμα (Σχέδ. 2). Τὴν συνέχισιν

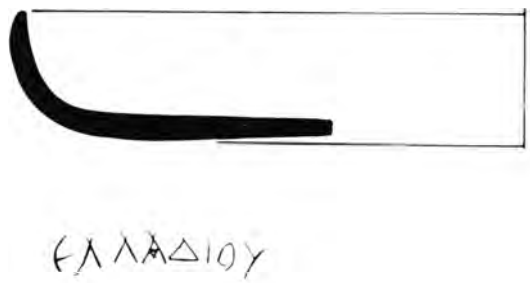

Σχέδ. 2. Κασσιόπη Κερκύρας. Ἐπιγραφὴ καὶ τομὴ φιάλης

τῆς ζωῆς ἐνταῦθα καθ' ὅλον τοὐλάχιστον τὸν 5ον αἰῶνα μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀνευρεθεῖσα χονδροειδὴς κεραμεική. Σποραδικά, τέλος, ὄστρακα διεπιστώθησαν μέχρι καὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Παλαιόπολις

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1970 γενομένη ἔναρξις ἀνανεώσεως τοῦ ἠλεκτρικοῦ δικτύου Κερκύρας, κατόπιν συνδέσεώς της μὲ τὰς ἐγκαταστάσεις

5. Διὰ τὸ εἶδος τῶν ἀναγλύφων σκύφων βλ. γενικῶς O. Kern, *Eleusinische Beiträge*. D. C. Spitzer, *Hesperia* II (1942), σ. 166 κ.ἑ.

6. Ἐντὸς τῆς λαβῆς ἑνὸς λύχνου διατηρεῖται ἀκόμη ὁ σιδηροῦς ἧλος ἀναρτήσεως.

7. Μὲ τὸν αὐτὸν ἆθλον τοῦ Ἡρακλέους ὁ λύχνος εἰς *The Swedish Cyprus Expedition* IV, 3 (Stockholm 1954), εἰκ. 39, 15. *Agora* VII, σ. 118.

8. Βλ. *Corinth* IV, II ἀριθ. 694, πίν. XXXI καὶ ἀριθ. 1429, πίν. XXXIII.

9. Βλ. *Agora* VII, ἀριθ. 298, πίν. 9 καὶ ἀριθ. 725, πίν. 16 καὶ 34.

10. Τὸ ὄνομα ἦτο σύνηθες εἰς τὸν 4ον καὶ 5ον αἰ., βλ. *RE* VIII I, στ. 98 κ. ἑ. Γνωστότερος Ἑλλάδιος εἶναι ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας γραμματικὸς καὶ ἱερεὺς τοῦ Διὸς Ἄμμωνος, φανατικὸς ὑπέρμαχος τῆς παλαιᾶς θρησκείας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σαραπείου, τὸ ἔτος 390 μ.Χ., μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 425. Μὲ τοὺς χρόνους αὐτοὺς συμφωνεῖ καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ἐνεπιγράφου ὀστράκου τῆς Κασσιόπης, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς τομῆς (πρβλ. *Agora* V, σ. III, ἀριθ. P 8651 (M 289 καὶ M 290), πίν. 71), ὥστε εἶναι δελεαστικὸν τὸ ἐρώτημα, μήπως πρόκειται περὶ τοῦ ὡς ἄνω Ἑλλαδίου.

Λούρου, καὶ ἡ λόγῳ ταύτης διάνοιξις πολλῶν σκαμμάτων πρὸς τοποθέτησιν νέων στύλων, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατὰ τόπους ἀνεύρεσιν ἀρχαίων. Ἡ ἔρευνα δὲν ἐξετάθη πέραν τοῦ σκάμματος τῆς ΔΕΗ. Κατωτέρω ἀναγράφονται αἱ σπουδαιότεραι περιπτώσεις.

Τομὴ I

Ἐπὶ τῆς πρὸς Ἀνάληψιν ὁδοῦ, ἔναντι καὶ περὶ τὰ 30 μ. πρὸς Ν. εἰσόδου τοῦ κτήματος τοῦ κ. Στίνη, ἀπεκαλύφθη ὀρθογωνίου τομῆς κτιστὸς λίθινος ἀγωγός, εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Τὸ ἐσωτερικόν του πλάτος εἶναι 0.28 μ., τὸ βάθος 0.20 μ. καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος 0.80 μ. Ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ἑκατέρωθεν τοῦ ἀγωγοῦ διεπιστώθη πλακόστρωτον δάπεδον, εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα ἀμφοτέρων διέρχεται κάτωθεν τοῦ περιβόλου τοῦ Mon Repos. Ἀνευρέθη ἀργότερον καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Mon Repos, πρὸ τοῦ οἰκήματος τῶν σταύλων. Τὰ ἐντὸς τοῦ ἀγωγοῦ ἀνευρεθέντα ὄστρακα εἶναι ὅλα ἀρχαϊκά.

Τομὴ III

Ἐγένετο περίπου 4.50 μ. βορειότερον τῆς τομῆς I. Εἰς βάθος 0.64 μ. καὶ κατὰ τὸ νότιον μέρος τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθη τμῆμα λιθίνου τοίχου, κατευθυνομένου ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., καταστραφὲν ὑπὸ ἐργάτου τῆς ΔΕΗ. Ἡ ἐπίχωσις ἦτο διατεταραγμένη. Ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων προέρχεται τεμάχιον ἐκ τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χείλους ἐρυθρομόρφου ἑλικοειδοῦς κρατῆρος (Πίν. 333 α), μὲ διακόσμησιν εἰς τὴν μελανόμορφον τεχνικὴν καὶ εἰς δύο ἐπαλλήλους ζώνας, μὲ σειρὰν ἱππέων ἄνω καὶ σκηνὰς γυμναστηρίου κάτω[11]. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου προέρχονται τεμάχια ἐκ τῆς βάσεως μὲ μελαμβαφῆ λογχοειδῆ φύλλα. Ἐκ παρεμφεροῦς ἀγγείου ἐπίσης προέρχεται ὄστρακον μὲ λείψανα κόμης ἐξ ἐρυθρομόρφου παραστάσεως.

Τομὴ IV

Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τῆς ὁδοῦ Β. Παύλου, ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας Φωκίωνος Πετσάλη καὶ ἔναντι τῆς μονῆς Ἁγ. Εὐφημίας, ἀπεκαλύφθη τὸ μεγαλύτερον τμῆμα ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας ἐξ ἐντοπίου λίθου Σινιῶν, εἰς βάθος 0.75 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ (Πίν. 333 δ). Ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων, ὕψ. 0.365 καὶ πλ. ἄνω 0.375 μ. Εἶναι κατεστραμμένη κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτῆς. Ἐδράζεται ἐπὶ μονολιθικῆς πλακός, τεθραυσμένης, καὶ ἀνοίγεται πρὸς ΒΔ. Πλήρης ἔρευνα δὲν κατέστη δυνατή, διότι ἄνωθεν τοῦ κεντρικοῦ της τμήματος διέρχεται παλαιὸς σωλὴν τῆς ΔΕΗ καὶ καλώδιον τοῦ ΟΤΕ. Ἡ ἐλαχίστη συλλεγεῖσα κεραμεικὴ δὲν βοηθεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν, ἀλλὰ ἀσσάριον τοῦ Αὐγούστου, εὑρεθὲν εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως, καθιστᾷ πολὺ πιθανὴν τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐξέδρας εἰς αὐτοὺς τοὺς χρόνους, εἰς οὓς χρονολογεῖται καὶ ἡ εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν παλαιότερον ἀνευρεθεῖσα τιμητικὴ ἐπιγραφὴ *IG* IX, 1 727, χαραχθεῖσα ἐπὶ τῆς βάσεως ἀγάλματος τοῦ Μνασίλα.

Τομὴ V

Ἔναντι τοῦ χώρου τῆς Παλαιοπόλεως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς Κανόνι, παρὰ τὸ ὅριον τοῦ κτήματος ἔνθα τὸ πρώην κέντρον « Βασίλη », σήμερον ἰδιοκτησίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ἐντὸς τοῦ ρείθρου τῆς ὁδοῦ ἀνεφάνη τμῆμα πλακοστρώτου τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς (Πίν. 333 γ), εἰς βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 7.20 μ. καὶ πλάτος 0.60 - 0.80 μ., συνεχίζεται δὲ καὶ πέραν τῆς γενομένης τομῆς καθ' ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος καὶ καθέτως πρὸς αὐτὸ διαμορφοῦται πλακόστρωτος ἐπίσης αὐλαξ, καμπύλης διατομῆς, πλ. 2 μ. καὶ μεγίστου βάθ. 0.285 μ., ὁριζομένη ἑκατέρωθεν διὰ σειρᾶς ἐπιμήκων λίθων. Ὁμοία σχεδὸν σειρὰ λίθων, κάθετος πρὸς τὴν αὐλακα, διαχωρίζει κατὰ μῆκος τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα πλακοστρώτου εἰς δύο μέρη. Ἡ κατεύθυνσις τῆς αὐλακος εἶναι ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, σχηματισθείσης πιθανώτατα κατὰ τὰς ἐργασίας κατασκευῆς τοῦ στηθαίου τῆς ὁδοῦ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, εὑρέθησαν ὄστρακα ὅλων τῶν ἐποχῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει καὶ τεμάχιον μαρμαρίνης πλακὸς μὲ λείψανα ἐπιγραφῆς (Πίν. 333 β). Εἶναι ἀπεστρογγυλωμένον, ἐχρησιμοποιήθη πιθανώτατα ὡς κάλυμμα ἀγγείου καὶ χρονολογεῖται μᾶλλον εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Λευκάμμη

Τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἱστοροῦντος τὴν ὁμώνυμον ναυμα-

11. Μικρογραφικὴν παράστασιν εἰς μελανόμορφον τεχνικὴν συνηθίζει ὁ ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδους, βλ. λουτροφόρον Λούβρου, Arias - Hirmer, *Tausend Jahre griech. Vasenkunst*, πίν. 126 καὶ ἀμφορέα μὲ κάλυμμα εἰς τὸ Μοναχον, R. Lullies, *Griech. Vasen der Reifarchaischen Zeit*, σ. 16 πίν. 49 - 50, 54 - 55.

χίαν μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων κατὰ τὸ ἔτος 435 π.Χ. Μέχρι σήμερον οὐδὲν σημαντικὸν εὕρημα ἔχει σημειωθῆ. Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀϊ - Ντριᾶς (Ἅγιος Ἀνδρέας) καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἀνδρέου Γούναρη, κατοίκου Μελικίων, ἀνευρέθησαν μεταξὺ ἐπιφανειακῶν χωμάτων τεμάχια ἀρχαϊκῶν πίθων. Κατὰ πληροφορίας, εἶχεν ἀνασκαφῆ ἐνταῦθα προπολεμικῶς ὑπὸ ἰδιωτῶν μεγάλος τοῖχος ἐκ μαρμαρίνων λιθοπλίνθων, ἀλλ' ἐκαλύφθη ἐκ νέου. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν κατασκευῆς τῆς κοινοτικῆς δεξαμενῆς, ἀνευρέθησαν πρὸ ἐτῶν, κατὰ πληροφορίας, πήλινα εἰδώλια. Σήμερον οὐδὲν παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν χωμάτων.

ΙΘΑΚΗ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους εἰδοποιήθη ἡ Ἐφορεία, ὅτι ἀνευρέθη ἀρχαῖος τάφος ὑπὸ τοῦ ἀγρότου Π. Δώριζα εἰς τὸ κτῆμα του, κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ ἀρχαίου ὀχυροῦ τοῦ Ἀετοῦ Ἰθάκης. Ἐπρόκειτο περὶ ἐπιχωσθέντος ἐξωτερικῶς ἀνακουφιστικοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ ἰσχυροῦ τείχους τοῦ Ἀετοῦ πρὸς ΒΔ. τοῦ ὀχυροῦ πύργου τοῦ κειμένου πλησίον τῆς πρὸς Πισαετὸν ἀγούσης ὁδοῦ. Ἐκ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ προέκυψαν ὄστρακά τινα χονδροειδοῦς κεραμεικῆς καὶ τμῆμα στρεπτῆς λαβῆς, μᾶλλον οἰνοχόης ἀγανώτου, χρονολογουμένης πιθανῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, εἰς οὓς χρόνους ἴσως ἀνήκει καὶ τὸ ἀνωτέρω ὀχυρόν[12]. Ὁ κ. Π. Δώριζας παρέδωσε καὶ ὀκτὼ νομίσματα, εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰ ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ἀετοῦ κτήματά του. Ἐκ τούτων τὰ παλαιότερα εἶναι ἓν Ἰθάκης, 370 - 300 π.Χ. (πρβλ. *BMC*, πίν. 21, 8) καὶ ἓν Κορίνθου, 400 - 343 π.Χ. (πρβλ. *BMC*, πίν. 14, 7).

ΛΕΥΚΑΣ

Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν

Ἀφορμὴν εἰς τὴν γενομένην ἔρευναν ἔδωσεν ἡ κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν ἰσογείου οἰκίας, κατὰ Μάιον 1970, ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Π. Ζαβιτσάνου ἀνεύρεσις ἐνεπιγράφου ταφικῆς στήλης. Ἡ θέσις ὀνομάζεται ἐκ τινος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ νέου χωρίου Καρυῶτες κειμένης κρήνης, εἶναι δὲ γνωστὴ ἀπὸ παλαιότερον ὡς θέσις τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλεως Λευκάδος, ἔξωθι τῶν νοτίων τειχῶν αὐτῆς (βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 329).

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ὀλίγα μέτρα νοτιώτερον τῆς κρήνης, ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ πρὸς Νυδρί. Ἡ ἀνευρεθεῖσα στήλη (Εὐρ. Λευκάδος 420) (Πίν. 334 ε) εἶναι ἐξ ἐντοπίου ἀσβεστολίθου καὶ ἀπολήγει εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον. Κάτωθεν αὐτοῦ φέρει εἰς τρεῖς στίχους τὴν ἐπιγραφήν: *ΛΙΟΚΛΕΙΔΑΣ ΦΕΙΛΙΟΝ ΧΑΙΡΕ*. Ἔχει ὕψος 0.61, πλάτος ἄνω 0.275, κάτω 0.325, πάχος ἄνω 0.09, κάτω 0.11 μ.

Συνολικῶς ἀπεκαλύφθησαν ἓξ κιβωτιόσχημοι τάφοι ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν καὶ τέσσαρες ὁμοίου τύπου, κατασκευασθέντες δι' ἀρχιτεκτονικῶν κεραμίδων (Σχέδ. 3). Ἐκ τῶν πρώτων οἱ πέντε, μετὰ ἢ ἄνευ καλύμματος, ἀπετελοῦντο ἐκ μονολιθικῶν πλακῶν, ἀνὰ μιᾶς εἰς τὰς μακρὰς καὶ μιᾶς εἰς τὰς στενὰς πλευράς, πάχ. 0.10 - 0.12 καὶ ὕψ. 0.60 μ. Ἅπαντες οἱ ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν κεραμίδων τάφοι εὑρέθησαν κατεστραμμένοι, εἶχον δὲ κατασκευασθῆ ἐξ ἀρχῆς μὲ στρωτῆρας ἀνὰ δύο πιθανώτατα κατὰ τὰς μακρὰς καὶ ἕνα κατὰ τὰς στενὰς πλευράς. Οἱ τάφοι εὑρέθησαν εἰς βάθος κατὰ μέσον ὅρον, οἱ μὲν διὰ πλακῶν κατεσκευασμένοι 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, οἱ δὲ διὰ στρωτήρων 0.40 - 0.50 μ. Τὰ διαπιστωθέντα λείψανα σκελετῶν ἔδειξαν ταφὰς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. ἢ πρὸς Α. Ἡ σύντομος περιγραφὴ τῶν τάφων μετὰ τῶν εὑρημάτων ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τάφος Ι

Ἐσωτ. διαστάσεις: 1.75×0.63 μ. Ἐκαλύπτετο διὰ μονολιθικῆς πλακός, τεθραυσμένης εἰς δύο τεμάχια. Ἐπ' αὐτῆς ἀνευρέθη μεταγενεστέρα ταφή, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., καλυφθεῖσα προχείρως διὰ τεμαχίων κεραμίδων καμπύλης διατομῆς.

Ἐντὸς τοῦ τάφου διεπιστώθη εἷς σκελετὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. καὶ βαθύτερον αὐτοῦ λείψανα ἑτέρου, συγκεντρωθέντα κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τάφου. Εὑρέθη ἐπίσης μελαμβαφὴς χαμηλὴ δακρυδόχη μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας (πρβλ. *Corinth* XIII, σ. 291, ἀριθ. 491, II, πίν. 76).

Τάφος ΙΙ

Ἐσωτ. διαστάσεις: 1.70×0.60 μ. Ἐκαλύπτετο διὰ μονολιθικῆς πλακός, τεθραυσμένης εἰς τρία τεμάχια.

Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ἐλάχιστα λείψανα ὀστῶν, μία κατιωμένη στλεγγὶς καὶ χον-

12. Βλ. *BSA* XXXIII (1932/33), σ. 25, εἰκ. 2, πίν. 1. *BSA* XL (1939/40), σ. 3, πίν. 5, 2. A. Philippson - E. Kirsten, *Die griech. Landschaften* II (1958), σ. 499.

δροειδὴς ἀγάνωτος οἰνοχοΐσκη, τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ταφικῶν παραδειγμάτων ἐκ Λευκάδος τύπου (πρβλ. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 331, Πίν. 279 γ).

Τάφος III

Ἐσωτ. διαστάσεις: μῆκος 1.50, πλάτος βορείου πλευρᾶς 0.66, νοτίας πλευρᾶς 0.59 μ. Ἀκάλυπτος. Κατεσκευασμένος προχείρως διὰ λίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐκ τούτων τέσσαρες εἶναι τμήματα ἐπιτυμβίων στηλῶν ἐξ ἀσβεστολίθου. Ἓν θραῦσμα (Εὐρ. Λευκάδος 422), διατηρεῖ ἄνω πέρας μετὰ κυματίου καὶ τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ὀνόματος τῆς νεκρᾶς .... *ΚΡΙΤΑ*. Κάτωθεν τοῦ ἐνεπιγράφου τούτου θραύσματος ἀνευρέθη καὶ ἀκεραία στήλη (Πίν. 334 ς΄) (Εὐρ. Λευκάδος 423), ἐπίπεδος, ἄνευ ἐπιστέψεως ἄνω, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν: *ΛΑΜΙΣΚΑ ΧΑΙΡΕ*.

Τὸ ὕψος της εἶναι 0.42, τὸ πλάτος ἄνω 0.205, κάτω 0.23, τὸ πάχος 0.085 μ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθη σκελετὸς ἀκέραιος, τὸ ἥμισυ οἰνοχοΐσκης, παρομοίας πρὸς τὴν ἀνωτέρω τοῦ τάφου II, ὄστρακα κοτύλης μετὰ ἀνεπτυγμένου ποδός, ὡς ἡ κατωτέρω ἐκ τοῦ τάφου V, καὶ λύχνος μετὰ ταινιωτῆς ὀριζοντίου λαβῆς καὶ μακροῦ μυκτῆρος, συγκεκολλημένος, παρόμοιος πρὸς τὸν τοῦ τάφου X (κατωτέρω).

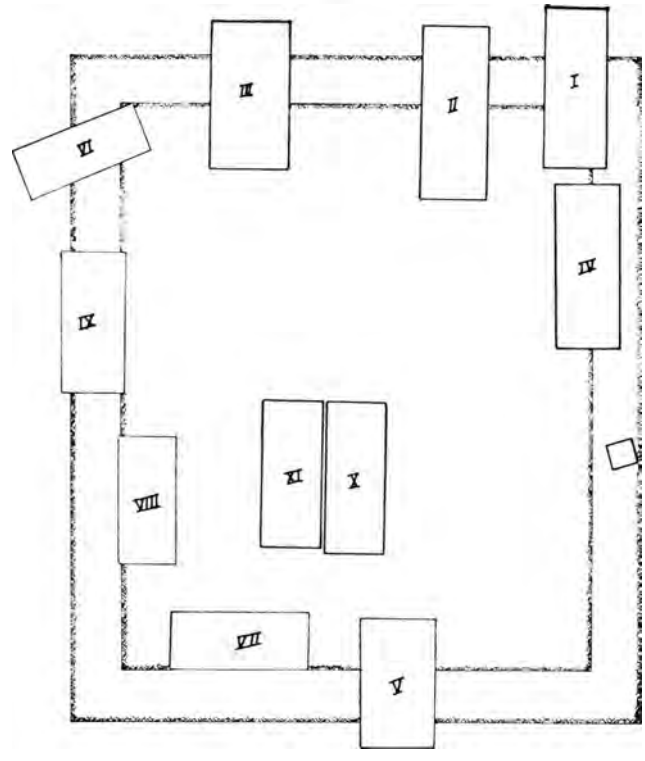

Σχέδ. 3. Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν Λευκάδος. Οἰκόπ. Κωνστ. Π. Ζαβιτσάνου. Τοπογραφικὸν τάφων

Τάφος IV

Ἐσωτ. διαστάσεις : 1.75×0.50 μ. Ἐκαλύπτετο διὰ πλακὸς τεθραυσμένης εἰς τέσσαρα τεμάχια, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἀκραῖον εἶχεν ἐπανατοποθετηθῆ ἀνεστραμμένον. Τὰ ὀστᾶ διαλελυμένα. Εὕρημα οὐδέν.

Τάφος V

Πλήρως ἀναμοχλευμένος. Εὑρέθησαν μόνον

ὀλίγα λείψανα κεραμίδων καὶ ὀστῶν. Ἐπὶ τούτων εἶχον συσσωρευθῆ εἷς τινα μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἐκ τῶν ἐγγὺς τάφων πιθανώτατα προερχόμεναι, ἀσβεστολιθικαὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἢ ἀποτμήματα αὐτῶν, συνολικῶς δεκατέσσαρα τεμάχια, καταλαμβάνοντα ἔκτασιν 1.60×0.90 μ. περίπου. Ἐκ τούτων τὰ ἕνδεκα εἶναι ἐνεπίγραφα καὶ ἔχουν ὡς κάτωθι :

1. Εὐρ. Λευκάδος 431 (Πίν. 334 α). Ἐπάνω μέρος στήλης ἀπολεγούσης εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *ΤΕΙΣΕΑΣ*. Μέγ. ὕψος 0.195, πλ. 0.275, πάχ. 0.09, ὕψος γραμμάτων 0.025 μ.

2. Εὐρ. Λευκάδος 432 (Πίν. 335 α). Στήλη ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω πέρας, διατηροῦσα λείψανα ἐπιγραφῆς: *ΕΥΘΥΚΡΑΤ*..... Μέγ. ὕψος 0.45, πλ. ἄνω 0.23, κάτω 0.24, πάχ. ἄνω 0.10, κάτω 0.11, ὕψος γραμμάτων 0.015 μ.

3. Εὐρ. Λευκάδος 433 (Πίν. 334 δ). Στήλη ἀπολήγουσα εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον. Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ κάτω μέρος. Κάτωθεν τοῦ κυματίου φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΛΥΤΑΙΛΑ*. Μέγ. ὕψος 0.35, πλ. 0.285, πάχ. 0.095, ὕψος γραμμάτων 0.03 μ.

4. Εὐρ. Λευκάδος 434 (Πίν. 335 γ). Ἀκεραία στήλη ἄνευ ἐπιστέψεως. Τὸ κάτω μέρος, πλατύτερον καὶ ἡμίεργον, ἐχρησίμευε διὰ νὰ ἐμπηγνύηται εἰς τὸ χῶμα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΣΤΟΛΙΑΛΑΣ*. Ὕψος 0.645, πλ. ἄνω 0.265, κάτω 0.335, πάχ. 0.09, ὕψος γραμμάτων 0.025 μ.

5. Εὐρ. Λευκάδος 434 (Πίν. 334 ζ). Σχεδὸν ἀκεραία στήλη· ἄνω καὶ κάτω κοσμεῖται διὰ ταινίας καὶ κυματίου. Ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰς γωνίας. Φέρει κάτωθεν τοῦ ἐπιστέφοντος κυματίου τὴν ἐπιγραφήν: *[Λ]ΥΣΙΚΡΑΤΗ[Σ]*. Ὕψος 0.465, πλ. ἄνω 0.218, κάτω 0.23, πάχ. 0.09, ὕψος γραμμάτων 0.025 μ.

6. Εὐρ. Λευκάδος 436 (Πίν. 335 β). Στήλη ἀπολήγουσα εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον. Ἀποκεκρουμένη ἡ κάτω ἀριστερὰ γωνία καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ κυματίου. Ἐνετίθετο πιθανῶς εἰς λιθίνην βάσιν. Κάτωθεν τοῦ κυματίου φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΔΑΜΑΛΙΣ*. Ὕψος 0.235, πλ. ἄνω 0.14, κάτω 0.175, πάχ. 0.093, ὕψος γραμμάτων 0.022 μ.

7. Εὐρ. Λευκάδος 437 (Πίν. 335 δ). Στήλη ἄνω ἐπίπεδος, ἀπολήγουσα εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον, ἀποκεκρουμένη. Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ κάτω μέρος. Φέρει ἄνω ἐπιγραφὴν εἰς τρεῖς στίχους: *ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ / ΜΙΛΗΣΙΟΣ / ΙΑΣ*. Μέγ. ὕψος 0.47, πλ. 0.26, πάχ. 0.095, ὕψος γραμμάτων α΄ στίχου 0.03, β΄ 0.035, γ΄ 0.038 μ.

8. Εὐρ. Λευκάδος 438 (Πίν. 334 β). Ἐπάνω μέρος στήλης, ἀπολεγούσης εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον. Κάτωθεν τοῦ κυματίου ἡ ἐπιγραφή: *ΚΛΕΑΡΧΙΣ*. Μέγ. ὕψος 0.24, πλ. 0.24, πάχ. 0.125, ὕψος γραμμάτων 0.023 μ.

9. Εὐρ. Λευκάδος 439 (Πίν. 334 γ). Ἐπάνω μέρος στήλης. Ἀπολήγει εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφή: *ΣΤΙΛΠΩΝ*. Μέγ. ὕψος 0.275, πλ. 0.27, πάχ. 0.085, ὕψος γραμμάτων 0.03 μ.

10. Εὐρ. Λευκάδος 440 (Πίν. 335 ε). Στήλη ἀκεραία, κοσμουμένη ἄνω καὶ κάτω διὰ ταινίας καὶ κυματίου. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΠΑΡΔΑΛ[ΙΣ]*[13]. Ὕψος 0.375, πλ. ἄνω 0.16, κάτω 0.20, πάχ. ἄνω 0.07, κάτω 0.09, ὕψος γραμμάτων 0.02 μ.

11. Εὐρ. Λευκάδος 441 (Πίν. 335 ς΄). Στήλη ἀπολήγουσα εἰς ταινίαν καὶ κυμάτιον. Ἀποκεκρουμένη ἡ ἄνω δεξιὰ καὶ αἱ δύο κάτω γωνίαι. Τὸ μεγαλύτερον κάτω ἥμισυ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς ἁδρόν. Φέρει εἰς τὸ κέντρον ἄνω τὸ γράμμα *Γ*[14]. Ὕψος 0.41, πλ. ἄνω 0.17, κάτω 0.194, πάχ. 0.08, ὕψ. ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ γράμματος 0.058, τοῦ δεξιοῦ 0.028 μ.

Ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ τάφου προέρχεται τὸ κάτω τμῆμα κοτύλης μετὰ ἀνεπτυγμένου ποδός (πρβλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 331), οἰνοχοΐσκη ἀδιακόσμητος, παρομοία τῆς τοῦ τάφου ΙΙ καὶ κακότεχνον εἰδώλιον Ἀφροδίτης (Πίν. 336 α).

Τάφος VI

Ἔσωτ. διαστάσεις: 1.60×0.60 μ. Ἐκαλύπτετο δικλινῶς καὶ προχείρως διὰ τεμαχίων ἐκ στρωτήρων, ἐρυθροῦ καὶ καστανοκιτρίνου πηλοῦ, καθὼς καὶ διὰ κεραμίδων καμπύλης διατομῆς.

Ὁ σκελετὸς ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Τὰ ὀστᾶ διαλελυμένα. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν ὄστρακα συνήθους ἀγανώτου οἰνοχοΐσκης ὡς ἡ τοῦ τάφου ΙΙ.

Τάφος VII

Ἔσωτ. διαστάσεις: 1.70 ×0.50 μ. Αἱ μακραὶ πλευραὶ ἀπετελέσθησαν ἐκ πολλῶν τεμαχίων στρωτήρων ἐρυθροῦ πηλοῦ. Ἡ δυτικὴ στενὴ ἔλειπεν ἐντελῶς.

13. Τὸ ἀρσενικὸν Πάρδαλος εἶναι συνηθέστερον, ἀλλὰ ὁ πρὸς διάθεσιν χῶρος ἐπιβάλλει μᾶλλον τὴν προτεινομένην συμπλήρωσιν.

14. Ἡ αὐτὴ ἔνδειξις *Γ'* (= παῖς) ὑπάρχει καὶ εἰς ἑτέραν στήλην τῆς Συλλογῆς Λευκάδος (ἀριθ. Εὐρ. 17), ἥτις φέρεται ὡς ἀπολεσθεῖσα ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος αὐτὴν Ἰω. Σταματοπούλου, Συλλογὴ τῶν Λευκαδίων ἐπιγραφῶν, εἰς *Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν*, 20 Δεκεμβρίου 1868, ἀριθ. 36. Βλ. καὶ Κ. Μαχαιρᾶ, *Ἡ νῆσος Λευκάς*, σ. 54.

Δὲν ἀνευρέθησαν ὀστᾶ, πλὴν τινος ἐκ τοῦ βραχίονος, οὐδ' ἐπίσης ἄλλα εὑρήματα ἐσημειώθησαν, ἐκτὸς χαλκοῦ νομίσματος Λευκάδος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. *BMC*, πίν. XXVIII, ἀριθ. 12).

Τάφος VIII

Ἐσωτ. διαστάσεις: 1.55×0.70 μ. Ἐκαλύπτετο δικλινῶς διὰ πλήθους τεμαχίων στρωτήρων ἐρυθροῦ πηλοῦ.

Ἐλάχιστα ἴχνη ὀστῶν, πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τεμάχιον κρανίου κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τάφου. Εὑρέθησαν, ἐπίσης, τεμάχια λύχνων καὶ ἱκανὸν τμῆμα χαλκῆς λαβίδος, ἐκ τοῦ καμπύλου μέρους, καθὼς καὶ ἀργυροῦς ὀβολὸς Ἀρκαδίας, κοπεὶς εἰς Μεγαλόπολιν μετὰ τὸ 370 π.Χ. περίπου (πρβλ. *SNG* Cop., ἀριθ. 197 - 200).

Τάφος IX

Ἐσωτ. διαστάσεις: 1.55×0.57 μ. Κατεστραμμένος. Ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν τμῆμα τῆς βορείου πλακός, ἕτερον μικρὸν τῆς δυτικῆς, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, καὶ ὁλόκληρος ἡ πλὰξ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς.

Ἐλάχιστα ἴχνη ὀστῶν καί τινες ὀδόντες κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ τάφου. Εὑρέθησαν ἐπίσης τμῆμα ἐκ τοῦ κάτω μέρους ἐπιτυμβίου στήλης μετὰ κυματίου, ἐρριμμένον ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα Λευκάδος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. *SNG* Cop. ἀριθ. 367 - 368).

Τάφος X

Ἐσωτ. διαστάσεις: 1.60×0.60 μ. Ἀδιατάρακτος. Ἐκαλύπτετο διὰ δύο πλακῶν, ἐξ ὧν ἡ μία τεθραυσμένη.

Ὁ σκελετὸς διαλελυμένος, ἀλλὰ ἀδιασάλευτος. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν μελαμβαφὴς πελίκη μετὰ πλαστικῶν ραβδώσεων καὶ καλύμματος (Πίν. 336 γ) (πρβλ. Ν. Ζαφειρόπουλον, *ΠΑΕ* 1957, σ. 87, ἀριθ. 55, πίν. 32β), τρεῖς χονδροειδεῖς ἀγάνωτοι οἰνοχοΐσκαι, παρόμοιαι τῶν τῶν τάφων ΙΙ καὶ ΙΙΙ, καὶ χαμηλὴ δακρυδόχη (διὰ τὴν δακρυδόχην πρβλ. *Corinth* XIII, σ. 292, ἀριθ. 495, 7, πίν. 78), ὄστρακα φιάλης μετὰ ποδός, μελαμβαφὴς λύχνος (Πίν. 336 δ), παρόμοιος τοῦ ἐκ Λευκάδος ἐπίσης ἐν *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικὰ σ. 332, Πίν. 280 ζ, καὶ εἷς δακτύλιος μὲ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνην. Εὑρέθησαν ἐπίσης δύο χαλκᾶ νομίσματα συμμαχικὰ Ἀκαρνανίας, περὶ τὰ 300 - 147 π.Χ. (πρβλ. *SNG* Cop. ἀριθ. 422) καὶ δύο χαλκᾶ Λευκάδος 4ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. *SNG* Cop. ἀριθ. 367 - 368 καὶ *BMC*, πίν. XXVIII, ἀριθ. 1).

Τάφος XI

Ἐσωτ. διαστάσεις 1.63×0.70 μ. Κιβωτιόσχημος διὰ στρωτήρων. Διασαλευμένος. Ἐλάχιστα λείψανα ὀστῶν. Ἀνευρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ μελαμβαφὲς πινάκιον, λύχνος μετὰ ὁριζοντίου ταινιωτῆς λαβῆς καὶ κάνθαρος (Πίν. 336 β).

Τέλος, κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ θεμελίου ἀπεκαλύφθη ἐρριμμένη ἑτέρα στήλη (Εὐρ. Λευκάδος 426) (Πίν. 336 ε). Εἶναι ἄνευ ἐπιστέψεως. Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ κάτω μέρος. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΝΙΚΑΓΟΡΑ*. Μέγ. ὕψος 0.29, πλ. 0.295, πάχ. 0.09 μ.

Χρονολογικὰ

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων εὑρημάτων, ἰδίως τῶν λύχνων καὶ νομισμάτων, προκύπτει ὅτι ἀρχὴ τῆς περιγραφομένης συστάδος τάφων θὰ πρέπει νὰ ἔγινε κατὰ τοὺς πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ ὅτι τὸ νεκροταφεῖον δὲν πρέπει νὰ ἔμεινεν ἐν χρήσει πολὺ πέραν τοῦ α΄ τετάρτου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Πρόκειται μᾶλλον καὶ ἐνταῦθα περὶ οἰκογενειακοῦ νεκροταφείου, ὡς καὶ ἄλλοθεν ἐσημειώθη εἰς Λευκάδα (βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 329). Ὁ τρόπος, ἐν τούτοις, διασαλεύσεως τῶν τάφων δὲν ἑρμηνεύεται διὰ τῆς ἀνακομιδῆς καὶ ἀλλεπαλλήλων ταφῶν εἰς τὸν αὐτὸν τάφον. Ἡ βανδαλικὴ καταστροφὴ τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔγινε μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν χρόνων δύο μόνον γενεῶν, οὔτε καὶ ἡ χονδροειδὴς κατασκευὴ τοῦ τάφου ΙΙΙ εἶναι ἐντὸς τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ δευτέρα χρῆσις τοῦ νεκροταφείου πρέπει νὰ ἔγινεν εἰς χρόνους, καθ' οὓς εἶχε λησμονηθῆ εἰς ποῖον ἀνῆκον οἱ τάφοι, καὶ αἱ στῆλαι ἀπετέλουν στοιχεῖον ξένον πρὸς τὰς ἰσχυούσας ἀντιλήψεις. Διὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους συνηγοροῦν μετὰ τῶν ἀνωτέρω ἡ παντελὴς ἔλλειψις οἱασδήποτε ἐνδείξεως ἄλλης ἐποχῆς, καθὼς καὶ αἱ ὁμοῦ μετὰ τῶν στρωτήρων χρησιμοποιηθεῖσαι κεραμίδες καμπύλης διατομῆς εἰς τὸν τάφον VI, ὡς καὶ ἄνωθεν τοῦ τάφου Ι.

Αὐτάντζες

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν Καρυωτῶν Λευκάδος, εἰς θέσιν Αὐτάντζες, διεπιστώθη καὶ ἄλλη ὁμὰς τάφων τῆς αὐτῆς κατηγορίας ὡς οἱ ἀνωτέρω. Κατὰ τὰς ἐργασίας θεμελιώσεως ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κτήματος τοῦ κ. Φ. Σολδάτου τὸν Αὔγουστον 1970, ἀνεφάνησαν δύο τάφοι καὶ ἡ στήλη τοῦ Πίν. 336 ς΄ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΙΘΑΚΗ[15]. Ὕψος τῆς στήλης 0.46, πλ. ἄνω 0.182, κάτω 0.20, πάχ. ἄνω 0.10, κάτω 0.115, καὶ ὕψος γραμμάτων 0.02 - 0.025 μ.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Πην. Ἀγαλλοπούλου, ἡ ὁποία καὶ δημοσιεύει κατωτέρω τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν.

Μέγας Βάτος Καρυωτῶν

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔδωσεν ἡ κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως καὶ γενικῆς ἐξυγιάνσεως τῆς ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου ἀνεύρεσις ἀρχαίου φρέατος. Διὰ τῆς κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας ἀναμοχλεύσεως τοῦ παλαιοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνερρίφθη ἐν πλῆθος λιθοπλίνθων, προφανῶς ἐξ οἰκοδομημάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως, καθ' ὅλην τὴν πορείαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόφου Κούλμου ἕως πέραν τῶν Καρυωτῶν.

Ἡ ἔρευνα ἐνετοπίσθη εἰς τὴν ὡς ἄνω θέσιν Μέγας Βάτος ἢ Χαλκερή, ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας τοῦ κ. Γεωργίου Θεοδ. Κούρτη, περὶ τὰ 3,5 χλμ. καὶ διεξήχθη εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὸν Μάιον ὑπ' ἐμοῦ καὶ κατὰ τὸν Νοέμβριον ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Πην. Ἀγαλλοπούλου. Κατ' ἀρχὴν ἀνεφάνη πολὺ καλῆς κατασκευῆς τοῖχος σχηματίζων γωνίαν, μὲ σπόνδυλον κίονος πρὸ αὐτοῦ (Πίν. 337 α) καὶ φρέαρ ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῆς γωνίας ὁριζομένου χώρου. Τὸ φρέαρ, ἐσωτ. διαμ. 0.50 μ., εἶναι κατεσκευασμένον δι' ἀκανονίστων λευκῶν ἀσβεστολίθων. Τὸ μέγα σκέλος τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 6.50 μ., προχωρεῖ ὅμως καὶ κάτωθεν τῆς ὁδοῦ μέχρι σχεδὸν τοῦ ἔναντι πέρατος αὐτῆς, ὡς διεπιστώθη δοκιμαστικῶς διὰ λοστοῦ. Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς δόμου ὁρατοῦ, ἑδραζομένου ἐπὶ θεμελίου ἐξ ἀκανονίστων λίθων. Πιθανῶς ἀποτελεῖ στυλοβάτην κιονοστοιχίας ὑπαιθρίου χώρου οἰκοδομήματος ἑλληνιστικῶν χρόνων. Λεπτομερεστέραν περιγραφὴν καὶ συνολικὴν ἔκθεσιν τῶν εὑρεθέντων δίδει κατωτέρω ἡ δ. Ἀγαλλοπούλου.

Κ. ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ - ΔΕΣΠΙΝΗ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Ἁγία Εὐφημία

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Δήμου Κερκυραίων ἐργασίας τοποθετήσεως ἀποχετευτικῶν σωλήνων ἔμπροσθεν τοῦ εἰκονοστασίου τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Εὐφημίας, ἡ ὁποία κεῖται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Παλαιοπόλεως, ἀνευρέθη πώρινον ἀρχαϊκὸν δωρικὸν κιονόκρανον (ἀριθ. Εὐρ. 2136), ἐντειχισμένον εἰς δευτέραν χρῆσιν εἰς τὴν μικρὰν γέφυραν προσβάσεως πρὸς τὴν ὡς ἄνω μονήν.

ΛΕΥΚΑΣ

Αὐτάντζες Καρυωτῶν

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἔδωσεν ἡ διάνοιξις αὐλακος πρὸς θεμελίωσιν τοίχου, προστατευτικοῦ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Φωτίου Σολδάτου ἐκ τοῦ παραρρέοντος χειμάρρου. Τὸ κτῆμα τοῦ κ. Σολδάτου εὑρίσκεται εἰς θέσιν Αὐτάντζες, κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ χωρίου Καρυῶτες, τὸ ὁποῖον κεῖται κάτωθεν τῶν νοτίων ὑπωρειῶν τοῦ λόφου Κούλμου, ἤτοι τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Λευκάδος. Εἰς ἀπόστασιν 280 μ. περίπου πρὸς Ν. τῆς θέσεως τῆς ἀνασκαφῆς εἶχεν ἀνευρεθῆ, κατὰ τὸ 1969, τὸ ἥμισυ οἰκογενειακοῦ νεκροταφείου ἐκ κιβωτιοσχήμων τάφων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (βλ. *ΑΑΑ* III (1970), σ. 70 - 71 καὶ *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 329 - 332). Περὶ ἀνευρέσεως στήλης καὶ καταστροφῆς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ κ. Σολδάτου δύο κιβωτιοσχήμων τάφων βλ. ἀνωτέρω.

Ἡ ἀνασκαφὴ διενηργήθη ἀπὸ 24 - 30 Σεπτεμβρίου 1970 καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ὡς ἄνω αὐλακος θεμελιώσεως, ἡ ὁποία ἦτο παράλληλος πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ κτήματος καὶ εἶχε μῆκος 120, πλάτος 0.40, καὶ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ χειμάρρου καὶ 1 - 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κτήματος Σολδάτου. Ἀνευρέθησαν σαρκοφάγος, κιβωτιόσχημος τάφος, παιδικὴ πηλίνη λάρναξ καὶ ταφὴ - καῦσις. Ἠρευνήθη ἐπίσης δεύτερος κιβωτιόσχημος τάφος, παρὰ τὴν ἔναντι ὄχθην τοῦ χειμάρρου.

Κιβωτιόσχημος Ι

Ἀνευρέθη παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς αὐλακος θεμελιώσεως, ἐντὸς τοῦ κτήματος Σολδάτου, εἰς ἀπόστασιν 109 μ. πρὸς Δ. τῆς νέας δημοσίας ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κατεύθυνσις Α. - Δ. Αἱ μακραὶ πλευραί του ἀπετελοῦντο ἐκ δύο ψαμμολιθικῶν πλακῶν ἑκάστη· ἐκ τῶν στενῶν ἡ μία ἔλειπεν ἐντελῶς, ἡ δ' ἑτέρα εἶχε φραχθῆ προχείρως διὰ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων. Πλὰξ καλύψεως δὲν ἀνευρέθη, ὡς πυθμὴν ἐχρησιμοποιήθη ἀπ' εὐθείας τὸ ἔδαφος. Διαστάσεις ἐξωτερικαί: 1.80×0.62, ὕψος 0.40 μ.

15. Τὸ αὐτὸ ὄνομα *ΙΘΑΚΗ* φέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 983 στήλη τοῦ Μουσείου Ἀργοστολίου.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν ὀστᾶ δύο κεφαλῶν, καθὼς ἐπίσης μελαμβαφὴς σκύφος μὲ ἐξηρημένην ζώνην κάτωθεν τοῦ χείλους, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχε μορφὴ κρατοῦσα κλάδον (διὰ σχῆμα ἀγγείου πρβλ. *Corinth* XIII, σ. 220 - 221, πίν. 39, 274, 5), καὶ τὸ κάτω μέρος δύο ληκυθίων παρομοίων πρὸς τὰ ἐντὸς τῆς παιδικῆς λάρνακος ἀνευρεθέντα (βλ. κατωτέρω). Κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα ἀνευρέθη λύχνος (Πίν. 338 ε) (πρβλ. *Agora* IV, σ. 72 κ.ἑ., ἀριθ. 310, πίν. 10, 38, τύπος 25 Β· εἰς τὸν ἐκ Λευκάδος ἀντὶ ὠτίου ὑπῆρχεν ὁριζόντιος ταινιωτὴ λαβή).

Ἐκ τῶν ταφῶν ἡ πρώτη χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ α΄ τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸ α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Πηλίνη παιδικὴ λάρναξ (Πίν. 338 ς΄)

Ἀνευρέθη τεθραυσμένη 0.35 μ. πρὸς Ν. τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου Ι, εἰς τὸ αὐτὸ βάθος. Σχήματος ἐλλειψοειδοῦς, μετὰ τετραπλεύρου καλύμματος. Διαστάσεις ἐξωτερικαί: 0.83×0.45, ὕψος 0.18 μ.

Ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὀστᾶ, προφανῶς παιδός, καθὼς καὶ πολλὰ ἀγγεῖα. Συνελέγησαν ἓξ ληκύθια μετὰ μελανομόρφων ἀνθεμίων (Πίν. 338 γ - δ), (πρβλ. Haspels, *Attic Black - Figured Lecythoi*, πίν. 38, 2a - b, 38, 3, *Corinth* XIII, σ. 163 - 164, εἰκ. 15, Group i), τεμάχια τεσσάρων τοὐλάχιστον παρομοίων ληκυθίων, ληκύθιον μελαμβαφές (διὰ σχῆμα πρβλ. Haspels, *ἔ.ἀ.*, πίν. 35, 3b - d), δύο μελαμβαφεῖς κοτυλίσκαι, μελαμβαφὲς ἄωτον σκυφίδιον, τεμάχια πυξίδος καὶ ἄλλων ἀγγείων.

Τὰ μετὰ μελανομόρφων ἀνθεμίων ληκύθια χρονολογοῦν τὴν λάρνακα εἰς τοὺς περὶ τὸ 480 π.Χ. χρόνους.

Κιβωτιόσχημος ΙΙ

Ἀνευρέθη παρὰ τὴν βόρειον ὄχθην τοῦ χειμάρρου, ἐντὸς τῆς κοίτης αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν 101 μ. πρὸς Δ. τῆς νέας δημοσίας ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κατεύθυνσις Α. - Δ. Τέσσαρες πλάκες ἐξ ἐντοπίου λευκοῦ ἀσβεστολίθου ἀπετέλουν τὰς πλευρὰς τοῦ τάφου. Κάλυψις διὰ δύο πλακῶν, τῆς μικροτέρας τῶν ὁποίων ἔλειπε τὸ νότιον ἥμισυ περίπου. Ὡς πυθμὴν ἐχρησιμοποιήθη ἀπ' εὐθείας τὸ ἔδαφος. Διαστάσεις ἐξωτερικαί: 1.95×0.91, ὕψος 0.67 μ.

Ἐντὸς τοῦ ἄνω μέρους τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν ὀλίγα διάσπαρτα ὀστᾶ, καθὼς καὶ τεμάχια σιδηρᾶς στλεγγίδος. Παρὰ τὴν δυτικὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα Λευκάδος, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. *SNG* Cop., ἀριθ. 375 - 6). Ταῦτα προέρχονται ἴσως ἐκ τοῦ τάφου.

Σαρκοφάγος

Ἀνευρέθη εἰς ἀπόστασιν 80 μ. πρὸς Δ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου, κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς τῆς αὐλακος θεμελιώσεως καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς τοῦ κτήματος Σολδάτου, εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κατεύθυνσις Α. - Δ. Ἐκ ψαμμολίθου. Ἡ καλύπτουσα πλὰξ ἀνευρέθη τεθραυσμένη. Ἐξωτερικαὶ διαστάσεις : 1.90×0.70, ὕψος 0.50 μ.

Ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρέθησαν τμήματα σιδηρᾶς στλεγγίδος, τεμάχια ἑνὸς μελαμβαφοῦς καὶ ἑνὸς ἀγανώτου σκύφου καὶ δύο συγκολλώμενα ὄστρακα μελαμβαφοῦς πλαστικοῦ ἀρυβάλλου (;) μετὰ κοσμήματος ἐξ ἐμπιέστων κυκλίσκων.

Ταφὴ - καῦσις

Εἰς ἀπόστασιν 75.50 μ. πρὸς Δ. τῆς νέας δημοσίας ὁδοῦ, παρὰ τὴν αὔλακα θεμελιώσεως καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος Σολδάτου, ἀνευρέθησαν, εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, τεμάχια μεγάλου ἀμφορέως περιέχοντος κεκαυμένα ὀστᾶ. Παρ' αὐτὸν εὑρέθη μελαμβαφὲς ληκύθιον (πρβλ. *Corinth* XIII, σ. 303, πίν. 53, deposit 11, f) καὶ ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ ἐντοπίου λευκοῦ ἀσβεστολίθου, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄνω μέρους. Τὸ κάτω μέρος εἶναι ἀμελῶς εἰργασμένον, διότι τοῦτο ἐνεπηγνύετο προφανῶς ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Διαστάσεις στήλης: ὕψος 0.65, πλάτος 0.27 καὶ πάχος 0.08 μ.

Ἡ ταφὴ χρονολογεῖται πιθανῶς εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Καλκάνη Καρυωτῶν

Εἰς θέσιν Καλκάνη, κατὰ τὴν νότιον ἔξοδον τοῦ χωρίου Καρυῶτες καὶ εἰς ἀπόστασιν 85 μ. πρὸς Δ. τῆς νέας δημοσίας ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου, ἠρευνήθη κιβωτιόσχημος τάφος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπισημανθῆ ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Κονιδάρη ἐντὸς αὔλακος ὀροθετικῆς τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κτήματος κ. Ἰω. Σκιπετάρη. Ὁ τάφος εὑρίσκετο εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κατεύθυνσις ΑΝΑ. - ΔΒΔ. Τέσσαρες ἀσβεστολιθικαὶ πλάκες εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ τὰς πλευρὰς καὶ μία διὰ τὴν κάλυψιν· ὡς πυθμὴν ἀπ' εὐθείας τὸ ἔδαφος. Ἐξωτερικαὶ διαστάσεις: 2.05×0.93, ὕψος 0.74 μ.

Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ἀρκετὰ διατεταραγμένα ὀστᾶ, καθὼς καὶ ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς ἀγάνωτον ληκύθιον.

Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὡς ἄνω αὐλακος παρατηροῦνται ὄστρακα καὶ ἴχνη ἄλλων τάφων, δεικνύοντα ὅτι τὸ ἔξωθεν τῶν νοτίων τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως Λευκάδος νεκροταφεῖον ἐξετείνετο εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν.

Μέγας Βάτος Καρυωτῶν

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου (βλ. σχετικῶς καὶ ἀνωτέρω), ἀπεκαλύφθησαν λείψανα οἰκιῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως Λευκάδος. Εἰς τὴν θέσιν Μέγας Βάτος ἢ Χαλκερὴ τὸ σχέδιον τῆς νέας ὁδοῦ προέβλεπε καταβίβασιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς παλαιᾶς καὶ διαπλάτυνσιν αὐτῆς. Κατὰ τὰς σχετικὰς ἐργασίας πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ κ. Γ. Κούρτη, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀπεκάλυψεν, εἰς βάθος 1.65 μ. ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ, τοῖχον ἐκ κανονικῶν ὀρθογωνίων ἀσβεστολιθικῶν πλίνθων, σωζόμενον εἰς ὕψος ἑνὸς δόμου, μήκ. 6.55, πλ. 0.55 καὶ ὕψ. 0.30 μ. Κατεύθυνσις τοίχου 1 ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον ὁ τοῖχος ἐκάμπτετο πρὸς Ν. διὰ μιᾶς λιθοπλίνθου, μήκ. 0.52, πλ. 0.49 καὶ ὕψ. 0.14 μ. Εἰς ἀπόστασιν 1.35 μ. πρὸς Ν. τοῦ τοίχου 1 ἀνευρέθη φρέαρ λιθόκτιστον, ἐσωτ. διαμ. 0.50 μ., κατεσκευασμένον δι' ἀδρομερῶς εἰργασμένων λευκῶν ἀσβεστολίθων. Παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς γωνιακῆς λιθοπλίνθου τοῦ τοίχου 1, εἰς ἀπόστασιν 0.26 μ. ἀπ' αὐτῆς, ἀνευρέθη πώρινος σπόνδυλος δωρικοῦ κίονος, ὕψ. 0.25 καὶ διαμ. 0.40 μ.

Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων λειψάνων ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς νέας

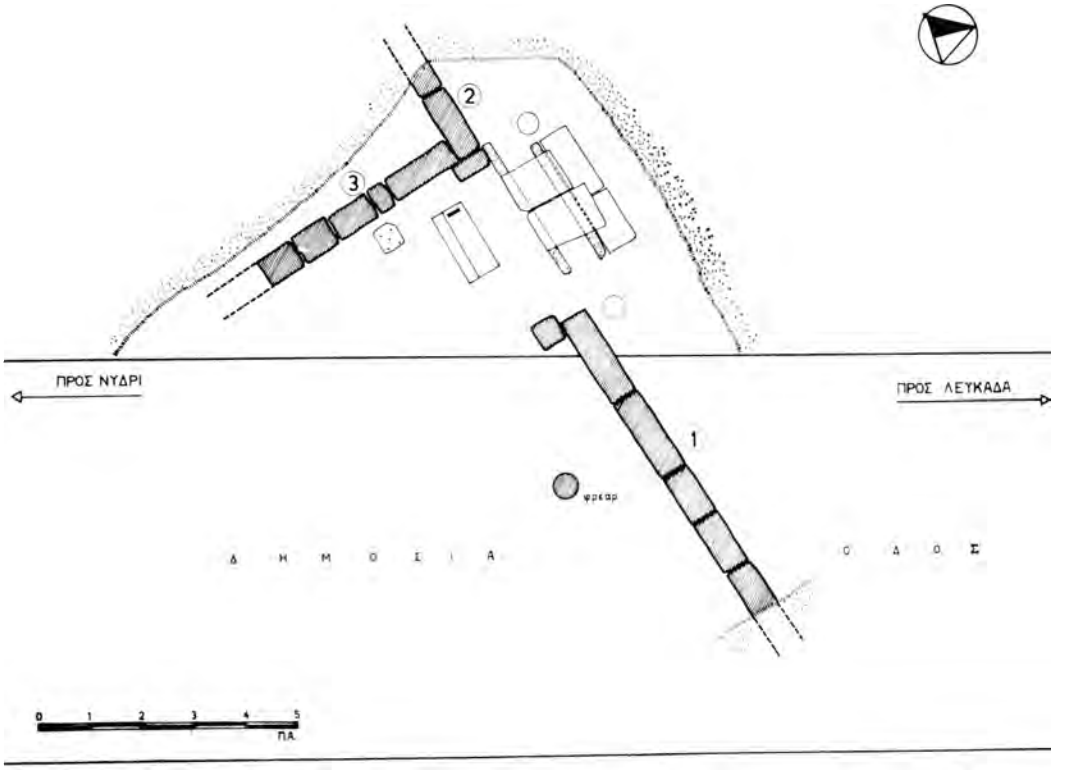

Σχέδ. 4. Μέγας Βάτος Καρυωτῶν Λευκάδος. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Γ. Κούρτη

ὁδοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τοίχου 1 καὶ τὸ φρέαρ. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀνασκαφικὴν περίοδον (10 - 14/11/70) ἀπεκαλύφθη ἐκ νέου μόνον ἡ γωνία τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἡ ὁποία εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ τοῦ ἀμμοχάλικος τοῦ δυτικοῦ ρείθρου τῆς νέας ὁδοῦ (Σχέδ. 4). Εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. πρὸς Δ. τῆς ἐν λόγῳ γωνίας καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ νέου ὁδοστρώματος ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἑτέρου οἰκοδομήματος, ἀποτελούμενα ἐκ τοῦ τοίχου 2, ἐκτεινομένου πρὸς Δ., ἀκριβῶς κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ τοί-

χου 1, καὶ ἐκ τοῦ τοίχου 3, καθέτου πρὸς τὸν 2 καὶ ἐκτεινομένου πρὸς Ν. Ἐκ τοῦ τοίχου 2, λόγῳ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ μία μόνον πωρίνη λιθόπλινθος καὶ τμῆμα ἑτέρας, ἐκ τοῦ πρώτου δόμου τοῦ τοίχου, συνολικοῦ μήκους 1.60, πλάτους 0.54 καὶ ὕψους 0.30 μ. Ἡ θεμελίωσις τοῦ τοίχου συνίστατο ἐκ σειρᾶς ἁδρῶν λίθων. Ὁ τοῖχος 3 συνηντᾶτο μετὰ τοῦ 2 κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ κατηυθύνετο πρὸς Ν. (Πίν. 337 β). Οὗτος εἶχε σωζ. μῆκος 4.15 καὶ πλάτος 0.48 - 0.58 μ., ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ μιᾶς πωρίνης λιθοπλίνθου, ὕψους 0.55 μ., κειμένης κατὰ τὴν μετὰ τοῦ τοίχου 2 γωνίαν, καὶ ἐκ τεσσάρων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ὕψους 0.17 μ. Ὡς ὑποθεμελίωσις ὑπῆρχεν ὁμοίως σειρὰ ἁδρῶν λίθων, ὕψους 0.20 - 0.30 μ., οἱ ὁποῖοι ἐξεῖχον ἀπὸ τὰς πλευρὰς τοῦ τοίχου ± 0.10 μ.

Ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ μεταξὺ τῶν τοίχων 1 καὶ 2 χώρου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα λιθίνου ἀγωγοῦ, βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τοὺς δύο τοίχους (Πίν. 337 γ). Ὁ ἀγωγὸς ἀπετελεῖτο ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, χρησιμοποιηθεισῶν διὰ τὰ τοιχώματα καὶ διὰ τὴν κάλυψιν. Σώζεται εἰς μῆκος 2.55 μ. καὶ ἔχει ἐσωτερικὸν πλάτος 0.55 μ. Δύο εἰς δευτέραν χρῆσιν (ἐκ κατωφλίου προερχόμεναι) πλάκες, εὑρεθεῖσαι κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ, εἶχον πιθανῶς τοποθετηθῆ ἐκεῖ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ τοιχώματος. Σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ἀγωγοῦ ἀνευρέθη σπόνδυλος δωρικοῦ κίονος ἐκ πωρολίθου, μήκους 0.78 καὶ διαμέτρου 0.43 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω καὶ κάτω ἐπιφανείας φέρει ἀνὰ ἕνα τετράγωνον τόρμον, πλευρᾶς 0.07 μ. (Πίν. 337 δ). Αἱ διαστάσεις ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος πιθανῶς συνανήκει μὲ τὸν πλησίον τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ τοίχου 1 ἀνευρεθέντα σπόνδυλον. Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου 3, εἰς βάθος 0.15 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἀνευρέθη ἀνερριμμένον κατώφλιον ἐξ ἀσβεστολιθικῆς πλακός, διαστ. 1.42 × 0.65 × 0.28 μ., καθὼς καὶ τετράγωνος ὀπτόπλινθος, πλευρᾶς 0.46 καὶ πάχους 0.09 μ., μετὰ πέντε διαμπερῶν ὀπῶν, διαμέτρου 0.035 μ. (Πίν. 337 ε). Τμῆμα ἑτέρας παρομοίας ὀπτοπλίνθου ἀνευρέθη ἄνωθεν τοῦ τοίχου 2. Πρόκειται προφανῶς περὶ ὀπτοπλίνθων χρησιμοποιηθεισῶν εἰς τὴν τοιχοδομίαν ἐν συνδυασμῷ πρὸς ξυλοδεσίας (πρβλ. Σωτ. Δάκαρη, Ἀνασκαφὴ εἰς Κασσώπην Πρεβέζης, *ΠΑΕ* 1952, σ. 326 κ.ἑ., εἰκ. 21).

Λόγῳ τῆς περιωρισμένης ἐκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων δὲν καθίσταται εἰσέτι δυνατὴ ἡ ἑρμηνεία τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις αὐτῶν. Πιθανὴ εἶναι ἡ ὕπαρξις μιᾶς ὁδοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως πρὸς Β. τῶν τοίχων 1 καὶ 2 καὶ βεβαία ἡ ὕπαρξις αὐλῆς πρὸς Ν. τοῦ τοίχου 1. Ἐποχὴ εἶναι ἡ ἑλληνιστική.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων μερικὰ ὄστρακα καὶ ἡ ἄνω ἀπόληξις τοῦ μετώπου πηλίνου ἀνθεμωτοῦ ἀκροκεράμου, ἀνευρεθεῖσα ἄνωθεν τοῦ ἀγωγοῦ, ἀνήκουν εἰς παλαιοτέρους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνους. Ἑλληνιστικὰ εἶναι μέτωπον πηλίνου ἀνθεμωτοῦ ἀκροκεράμου (Πίν. 338 α), ἀνευρεθὲν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου 3, καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ μετώπου πηλίνου ἀνθεμωτοῦ ἀκρωτηρίου (;), μετὰ τριγωνικῶν ἀκτίνων κατὰ τὴν περιφέρειαν, ἀνευρεθὲν ἄνωθεν τοῦ ἀγωγοῦ (Πίν. 338 β). Χαλκοῦν ἄγκιστρον καὶ χαλκῆ αἰχμὴ βέλους ἀνερεύθησαν κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ τοίχου 2 καὶ τοῦ κατωφλίου ἀντιστοίχως. Νομίσματα ἀνευρέθησαν τρία χαλκᾶ: α) Ἀκαρνάνων, τῶν ἀπὸ 229 - 168 π.Χ. χρόνων, β) Λευκαδίων, τῶν μετὰ τὸ 168 π.Χ. χρόνων, γ) Λευκαδίων, τῶν μετὰ τὸ 168 π.Χ. χρόνων, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ὅπ. *ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ - ΔΑΜΟΚΡΑΤΗ[Σ]*[1].

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΙΩ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1. Ἡ ταύτισις τῶν νομισμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν κ. Μάντω Οἰκονομίδου, τὴν ὁποίαν θερμῶς εὐχαριστῶ.

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κατὰ τὸ 1970, ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῆς 5ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐργασίαι εἰς τὰς Ἰονίους νήσους Κέρκυραν, Ζάκυνθον, Κεφαλληνίαν καὶ Παξούς, ὡς ἀκολούθως:

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Κερκύρας

Συνεχίσθη ἡ τακτοποίησις τῆς βυζαντινῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου εἰς τὴν μίαν τῶν διατεθεισῶν πρὸς τοῦτο δύο αἰθουσῶν, ἐν συνεχείᾳ τοῦ Σινοϊαπωνικοῦ Μουσείου (Παλαιὰ Ἀνάκτορα), εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ἐκτεθῆ τμήματα παλαιοχριστιανικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως, γλυπτὰ καὶ αἱ παλαιότερον ἀποτειχισθεῖσαι τοιχογραφίαι ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κορακιάνας, ἀνήκουσαι εἰς τρεῖς, διαφόρου ἐποχῆς, φάσεις ζωγραφήσεως τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν δευτέραν αἴθουσαν θὰ τακτοποιηθοῦν αἱ φορηταὶ εἰκόνες τῆς συλλογῆς καὶ τὰ ἀντικείμενα μικροτεχνίας. Ὑπὸ τῶν ζωγράφων-συντηρητῶν τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως κ. Π. Καράγιαννη, κ. Εὐδ. Καράγιαννη καὶ κ. Φλ. Καλαμάρα, συνεπληρώθη ἡ συντήρησις καὶ ἡ τελικὴ καλαίσθητος παρουσίασις τῶν ἐν λόγῳ τοιχογραφιῶν (κ. Π. Καράγιαννης) καὶ συνεχίσθη ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου. Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψε κυρίως ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Λ. Βοκοτόπουλος.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ναὸς Παντοκράτορος Κερκύρας

Ἡ ἀναστήλωσις τοῦ εἰς τὴν συνοικίαν Καμπιέλο τῆς πόλεως σωζομένου ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος[1] (Πίν. 339α) εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ ἐτῶν ὑπὸ τῆς Η΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας[2], διὰ τῆς κατασκευῆς νέας στεγάσεως τοῦ σημαντικοῦ τούτου μνημείου, ὄντος ἐκ τῶν σημαντικωτέρων δειγμάτων τῆς ἑπτανησιακῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Αἱ ἐργασίαι, ἐκτελούμεναι ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης συνταχθείσης ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐπανελήφθησαν τὸ 1970 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, δι' ἐκτελέσεως τῶν ἀκολούθων ἐργασιῶν, γενομένων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ὑπογραφομένης: α) Συνεπληρώθη ἡ κατασκευὴ τῆς στεγάσεως τῆς ἐκκλησίας διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν ἁρμοκαλύπτρων τῆς ξυλίνης ὁριζοντίου ὀροφῆς (οὐρανίας) καὶ διὰ τῆς συντηρήσεως αὐτῆς δι' ἐπαλείψεων λινελαίου. β) Κατεσκευάσθη νέος ξύλινος γυναικωνίτης κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ ναοῦ, καταλαβὼν τὴν αὐτὴν ἔκτασιν τοῦ παλαιοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς ἐνδείξεις ἐκ τῶν σωζομένων ὀπῶν ἐνσφηνώσεως τῶν ξυλίνων δοκῶν του. γ) Ἐπεσκευάσθη καὶ ἐστερεώθη τὸ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ κυρίως σωζόμενον παλαιὸν πλακόστρωτον δάπεδον καὶ ἐγένετο κατὰ μέγα μέρος ἡ κατασκευὴ νέου δαπέδου εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ ναοῦ, διὰ λαξευθεισῶν πλακῶν προερχομένων ἐκ λατομείου τῶν Σινιῶν Κερκύρας, χρώματος λευκοῦ καὶ ὑπερύθρου (ρόζ), ἐναλλάξ. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀρχικῆς στάθμης τοῦ παλαιοῦ δαπέδου ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων εἰς πλεῖστα σημεῖα σχετικῶν στοιχείων. Ἡ ἐργασία δὲν συνεπληρώθη, λόγῳ λήξεως τοῦ ἔτους. δ) Ἐτοποθετήθησαν νέα ὑαλοστάσια εἰς τὰ παράθυρα, συνετηρήθησαν τὰ σιδηρᾶ κιγκλιδώματα τούτων καὶ ἐγένετο ἡ παροχὴ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἠκολουθήθη εἰς γενικὰς γραμμὰς ἡ ὑπάρχουσα μελέτη, μὲ μερικὰς τροποποιήσεις μόνον ὅπου τοῦτο ἐπεβάλλετο ὡς ἐκ τῶν σωζομένων στοιχείων. Διὰ τὴν μορφὴν τῆς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν πλευρᾶς τοῦ στηθαίου τοῦ γυναικωνίτου δὲν ὑπῆρχον στοιχεῖα, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ δοθῇ εἰς τοῦτο ἁπλῆ μορφὴ διὰ τῆς τοποθετήσεως κατὰ διαστήματα καθέτων ἁρμοκαλύπτρων, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀναλόγων σωζομένων εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς πόλεως. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου, προβλέπεται νὰ λειτουργήσῃ τοῦτο ὡς Ἐκκλησιαστικὸν Μουσεῖον διὰ τῆς ἐκθέσεως ἐν αὐτῷ τῶν φορητῶν εἰκόνων, τῶν φυλασσομένων εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον Κερκύρας, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται καὶ αἱ εἰκόνες αἱ προερχόμεναι ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος.

Βυζαντινὸν φρούριον Γαρδικίου Κερκύρας

Τὸ βυζαντινὸν φρούριον τοῦ Γαρδικίου, χρονολογούμενον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν παλαιολόγειον περίοδον, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομῆς του δύναταί τις ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ συμπεράνῃ, εὑρίσκετο ἐγκαταλελειμμένον,

1. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 260.

2. Περὶ τῆς ἐκκλησίας βλ. Π. Καλλιγᾶ εἰς *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* ΙΔ΄ (1968), σ. 95 - 145.

πλεῖστα δὲ σημεῖα τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων του εἶχον περιέλθει εἰς κατάστασιν ἑτοιμορροπίας. Εἰς τὸ σύνολόν της, ἡ περιωρισμένης ἐκτάσεως ὀχύρωσις, ἡ ὁποία εἶναι ἱδρυμένη ἐπὶ πεδινῆς περιοχῆς, ἐλέγχουσα ἐν τούτοις ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της ἐπὶ μαλακῆς φυσικῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους τὴν πέριξ ἔκτασιν, μέχρι καὶ τῆς εἰς τὸ βάθος ὁρατῆς θαλάσσης, παρουσιάζει ἁπλῆν μορφήν, ἀποτελουμένη ἐξ ἑνὸς περιβόλου, ἐνισχυομένου διὰ τῆς κατὰ πυκνὰ σχετικῶς διαστήματα παρεμβολῆς ὀρθογωνίων πύργων. Τὸ ἀνώμαλον βραχῶδες ἔδαφος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὀχυρώσεως καλύπτεται κυριολεκτικῶς ὑπὸ τῆς βλαστήσεως, μὴ ἐπιτρεπούσης πρὸς τὸ παρὸν τὴν πλήρη ἀνίχνευσιν τῶν ἐρειπίων παλαιῶν κτισμάτων τὰ ὁποῖα, ἐν τούτοις, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον εἴς τινα, τοὐλάχιστον, σημεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ. Τόσον τὸ ἐσωτερικόν, ὅσον καὶ ἡ ἐξωτερικὴ περιοχὴ τοῦ φρουρίου, ἀποτελοῦν σήμερον ἰδιωτικὰς ἰδιοκτησίας, τῶν ὁποίων καὶ θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἀπαλλοτρίωσις, διὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ χώρου ἐκ τῶν σταβλιζομένων εἰς τὸ φρούριον ζώων καὶ τῶν προχείρων παρὰ τὰ τείχη ἐκτισμένων κατασκευῶν.

Μεγάλην ζημίαν, εἰς τοὺς πύργους κυρίως, εἶχον προκαλέσει οἱ ἀναπτυχθέντες εἰς τὰ τοιχώματα θάμνοι καὶ δενδρύλλια, τὰ ὁποῖα καὶ εἶχον ἐκτινάξει τοὺς τοίχους. Τὴν ἐκ τοῦ χρόνου, ἐξ ἄλλου, φυσικὴν καταστροφὴν τῆς ὀχυρώσεως, μιᾶς τῶν τριῶν ἐν Κερκύρᾳ σωζομένων (φρούρια Κασσιώπης καὶ Ἀγγελοκάστρου), συνεπλήρωνεν ἡ κατὰ καιροὺς ἀφαίρεσις λίθων ὑπὸ τῶν χωρικῶν τῆς περιοχῆς διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν μανδροτοίχων τῶν κτημάτων των. Αἱ κατὰ πρώτην φάσιν ἐκτελεσθεῖσαι τὸ ἔτος τοῦτο ἐργασίαι ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι:

α) Ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων ἀπὸ τῆς βλαστήσεως, μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἐπρόκειτο νὰ γίνουν αἱ ἐργασίαι. Αἱ μὴ δυνάμεναι νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν τοίχων ρίζαι τῶν δένδρων ἐνεκρώθησαν διὰ καυτηριασμοῦ.

β) Ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν πύργων τῆς κυρίας πλευρᾶς ἰδίως, τὰ συσσωρευθέντα χώματα καὶ μπάζα καὶ περισυνελέγησαν οἱ δυνάμενοι νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τὰς ἐργασίας λίθοι.

γ) Συνετελέσθη, ἐν συνεχείᾳ, ἡ στερέωσις καὶ μερικὴ ἀποκατάστασις, βάσει τῶν σωζομένων κτηριακῶν στοιχείων, τριῶν πύργων τῆς ὀχυρώσεως, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο εἰς πλέον ἐπικίνδυνον τῶν ἄλλων κατάστασιν (Πίν. 339 β - γ, 340 α - β, 341 α - β). Πρόκειται, συγκεκριμένως, διὰ τοὺς πύργους τῆς κυρίας πλευρᾶς τοῦ φρουρίου, ἤτοι τὸν ὑπερθεν τῆς κεντρικῆς πύλης πύργον καὶ τοὺς ἐν συνεχείᾳ τούτου, πρὸς ἀριστερὰ δύο πύργους. Εἰς τὸν ὄροφον τοῦ κεντρικοῦ πύργου θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε παρεκκλήσιον, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν σωζομένων εἰς διάφορα σημεῖα τῶν τοιχωμάτων του λειψάνων τοιχογραφιῶν, βυζαντινῶν προφανῶς χρόνων, ὡς ἐκ τῆς ὑφῆς καὶ τῶν τόνων τῶν χρωμάτων κυρίως εἰκάζεται. Ἐνεφράγησαν, συγκεκριμένως, εὐρεῖαι ρωγμαὶ καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν ἐκτεταμένα ρήγματα ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν πύργων καὶ παρουσιάζοντα ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου ἄλλα τμήματα τῶν τοιχωμάτων, ἀντικατεστάθησαν ἐφθαρμένοι λίθοι καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ σαθρὰ κονιάματα κατὰ τοὺς ἁρμοὺς συνδέσεως τῶν λίθων. Ἡ σημαντικωτέρα ἐπέμβασις ἐγένετο εἰς τὸν μεσαῖον πύργον, τοῦ ὁποίου ἐνισχύθησαν τὰ τοιχώματα, ἐν μέρει ἀνακατασκευασθέντα, δύο συνεχομένων πλευρῶν, διὰ τῆς κατασκευῆς ἀθεάτων ὁριζοντίων δοκῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ Κερκύρας κ. Παϊπέτη. Ὅπου τὸ ἐπέτρεπον τὰ σωζόμενα στοιχεῖα καὶ ἐπεβάλλετο καὶ διὰ λόγους συνοχῆς τῆς τοιχοποιίας τῶν πλευρῶν, ἀποκατεστάθησαν, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, μορφικὰ στοιχεῖα τῶν πύργων (θύραι καὶ ἀνοίγματα - πολεμίστραι) καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα τμήματα τῶν τοίχων ἄνω εἰς τὸ ἀρχικὸν ὕψος των.

δ) Ἐστερεώθησαν τὰ μεταξὺ τῶν τριῶν πύργων καὶ πέραν τούτων ἐπικινδύνως διασαλευμένα μέρη τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου, ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς του κυρίως, εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τείχους, δι' ἀνακατασκευῆς ρηγμάτων, ἐμφράξεως ρωγμῶν καὶ τῆς κατὰ μέρη ἀντικαταστάσεως ἐφθαρμένων λίθων.

Κωδωνοστάσιον μονῆς Κομπιτσίου Κερκύρας

Ὁ πλινθόκτιστος, ὑψηλὸς ὀρθογώνιος πύργος τοῦ κωδωνοστασίου τῆς ἐν λόγῳ μονῆς εἶχε περιέλθει εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν, λόγῳ τῆς εἰς ἐκτεταμένα μέρη ἀποσυνδέσεως τῆς μάζης τῶν πλευρῶν του εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κυρίως δὲ κατὰ τὰ γωνιαῖα μέρη τούτων. Ἐγένετο ἡ στερέωσις καὶ ἀποκατάστασις τοῦ κωδωνοστασίου διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως ὅλων τῶν ἐφθαρμένων πλίνθων καὶ τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν ρηγμάτων, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ πύργου, μετὰ τὴν διὰ ξυλίνων ἱκριωμάτων περίζωσιν τούτου. Πρὸς τούτοις, ἐστερεώθη τὸ λίθινον στηθαῖον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ

πύργου, ἀπηλευθερώθησαν αἱ ἀποφραγμέναι ὑδρορρόαι καὶ ἐδόθη ἡ κατάλληλος κλίσις εἰς τὸ ἔδαφος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κάτω τοῦ ἀστέγου πύργου, διὰ τὴν ὁμαλὴν ἀπορροὴν τῶν εἰσερχομένων ὀμβρίων ὑδάτων (Πίν. 342 α - δ).

Φρούριον Ζακύνθου

Συνεχίσθη ἡ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἀρξαμένη ἐργασία στερεώσεως τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου τῆς πόλεως, ἐπὶ τῇ βάσει ὑπαρχούσης μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς ἀνωτέρω Διευθύνσεως κ. Ἐμμ. Λιγνοῦ καὶ τοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου Ζακύνθου κ. Ν. Παπαδάτου.

Ἡ σημαντικωτέρα ἐπέμβασις ἐγένετο εἰς τὸν προμαχῶνα τοῦ φρουρίου (μεγάλη τάπια), ὁ ὁποῖος δεσπόζει τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς ὀχυρώσεως, κατάντικρυ τῆς πόλεως κάτω (Πίν. 343 α - γ). Συνεχίσθη καὶ συνεπληρώθη ἡ στερέωσις τοῦ κυκλοτεροῦς πύργου τοῦ προμαχῶνος, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τῶν ζημιῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1953, εἶχεν ἐπίσης ὑποστῆ καθίζησιν κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν πλευράν του, δι' ἐμφράξεως βαθειῶν ρωγμῶν καὶ δι' ἀνακατασκευῆς σημαντικῶν ρηγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀφοῦ ἐκαθαρίσθησαν, ἐπληρώθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δι' ἰσχυρᾶς διαλυτῆς σιμεντοκονίας καὶ ἐπανεκτίσθησαν ὑπὸ τὴν προτέραν μορφὴν των βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων. Διὰ τὴν καταπολέμησιν τῆς διαβρώσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ πύργου ἐκ τῶν ὑδάτων τῶν εἰσχωρούντων εἰς τὸ σῶμα του, τὰ ὁποῖα καὶ κατὰ μέγα μέρος εἶχον συντελέσει εἰς τὴν σημειωθεῖσαν καθίζησιν, ἐγένετο ἡ διευθέτησις τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ πύργου καὶ τῆς διανοίξεως τῶν παλαιῶν ἀποφραγμένων ὑδρορροῶν, ἐπισκευῆς τοῦ στηθαίου, τοῦ ὁποίου καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν ἐν μέρει αἱ ἐπάλξεις, καὶ διὰ τῆς κατόπιν μερικῆς ἀποχωματώσεως κατασκευῆς ἐπὶ τοῦ δώματος ἐλαφρᾶς ἐπιστρώσεως διὰ σκυροδέματος μὲ τὴν κατάλληλον κλίσιν πρὸς τὰς ὑδρορρόας, ὥστε νὰ μὴ λιμνάζουν τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ εἰσχωροῦν εἰς τὸ σῶμα τοῦ πύργου. Τὸ ἐκ σκυροδέματος ἐπίστρωμα ἐκαλύφθη διὰ χώματος, ὥστε νὰ μὴ εἶναι τοῦτο ὁρατόν.

Ἐστερεώθη, ἐπίσης, ἡ συνεχομένη πρὸς τὸν πύργον δεξιὰ πλευρὰ τοῦ τείχους, δι' ἐμφράξεως τῶν ὑπαρχουσῶν ρωγμῶν καὶ σποραδικῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων λίθων. Σύρραψις ρωγμῶν καὶ ἀνακατασκευὴ ρηγμάτων ἐγένετο καὶ ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ προμαχῶνος, κατὰ τὴν πρὸς Ν. γωνίαν τούτου, ἡ ὁποία εἶχεν ἀποσχισθῆ ἀπὸ τοῦ τείχους συνεπείᾳ σημειωθείσης καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο κατεσκευάσθη ὑποθεμελίωσις διὰ σκυροδέματος, ἡ ὁποία ἐκαλύφθη διὰ χωμάτων.

Αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου, ὅπου ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: α) Στερέωσις καὶ μερικὴ ἀποκατάστασις τῆς κλίμακος τῆς ἀγούσης ἀπὸ τοῦ μεγάλου προμαχῶνος εἰς τὸν περίδρομον τῶν τειχῶν. β) Στερέωσις ἐπάλξεων τῆς πλευρᾶς ταύτης, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποκολληθῆ, ἀποκοπεῖσαι καθέτως κατὰ τὴν βάσιν των. γ) Σποραδικὴ στερέωσις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τείχους, δι' ἀνακατασκευῆς διασεσαλευμένων μερῶν τῆς τοιχοποιίας καὶ δι' ἐμφράξεως ὑπαρχουσῶν ρωγμῶν. δ) Στερέωσις κατὰ τὰ ὡς ἄνω, τῆς ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ὑπαρχούσης μικρᾶς ἡμικυκλικῆς προεξοχῆς, ἐν εἴδει ἀντηρίδος, καὶ τοῦ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν ἡμικυκλικοῦ πυργίσκου, ἐπὶ τοῦ δώματος τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθη λεπτοῦ πάχους δάπεδον ἐκ σκυροδέματος διὰ λόγους ἐπίσης στεγανοποιήσεως αὐτοῦ (Πίν. 344 α).

Σποραδικὴ στερέωσις τῶν τειχῶν ἐγένετο καὶ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου. Συνεπληρώθησαν, ἐπίσης, αἱ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος των γενόμεναι τὸ παρελθὸν ἔτος ἐργασίαι στερεώσεως τῆς δευτέρας πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πύλης τοῦ φρουρίου (Πίν. 344 β). Κατὰ τὴν πρὸς Α. ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῆς ὀχυρώσεως ἐστερεώθη τὸ τεῖχος εἰς τὸ ἄνω μέρος του διὰ τῆς ἐμφράξεως ὑπαρχουσῶν ρωγμῶν περὶ τὴν ἐντετειχισμένην εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐνεπίγραφον πλάκα.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κάτω περιβόλου τοῦ φρουρίου, ὀλίγον μακρότερον τοῦ πρὸς ΝΑ. μεγάλου προμαχῶνος, εἶχε δημιουργηθῆ εὐρὺ ρῆγμα ἐπὶ ἀναλημματικοῦ τοίχου βλέποντος πρὸς ΒΑ., εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης πύλης τοῦ φρουρίου. Τὸ τεῖχος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον κατὰ τὸ κατώτερον μέρος του διὰ μεγάλων λαξευμένων ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων, ἑδράζεται δὲ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ἔχει λαξευθῆ ἁδρομερῶς διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κάτω μέρος τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τοίχου. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ ρήγματος καὶ ἡ περισυλλογὴ τοῦ παλαιοῦ ὑλικοῦ εἶχε γίνει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, συνεπληρώθη δὲ νῦν ἡ ἐργασία διὰ τῆς πληρώσεως διὰ σκυροδέματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ρήγματος καὶ διὰ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀνακατασκευῆς τοῦ τείχους μὲ τὰς ὑπαρχούσας παλαιὰς λιθοπλίνθους καὶ μὲ λαξευθέντας νέους λίθους, βάσει τῶν ὑπὸ τῶν

συνεχομένων μερῶν τοῦ τείχους παρεχομένων στοιχείων.

Τέλος, ἐγένετο ἡ στερέωσις ὀρθογωνίου προμαχῶνος κατὰ τὸ πρὸς Α. ἄκρον τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ὀχυρώσεως, τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς ΝΑ. ἐξωτερικὴ γωνία εἶχεν ἀποσχισθῆ τοῦ ὑπολοίπου σώματος τοῦ προμαχῶνος καθ' ὅλον τὸ ὕψος του, διὰ τῆς στερεώσεως καὶ ἀνακατασκευῆς τῶν διαρραγέντων μερῶν του (Πίν. 344 γ - δ).

Μονὴ Ἁγίου Ἀνδρέου Περατάτων Κεφαλληνίας

Ὁ παλαιὸς ναός, εὑρισκόμενος κατὰ τὴν βόρειον κάτω πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς παλαιᾶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τῆς Μηλαπιδιᾶς εἰς τὴν περιοχὴν Περατάτων, εἶχεν ἀναστηλωθῆ ὑπὸ τοῦ Στρατοῦ μετὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 1953 (Πίν. 344 ε, 346 α). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ σώζονται σημαντικὰ μέρη τοῦ ἀρχικοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας, τοῦ 17ου μᾶλλον αἰ. Σώζεται ἐπίσης τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ 17ου αἰ. Θωράκια καὶ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ἔργα τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη, φυλάσσονται νῦν εἰς κελλίον τῆς μονῆς (Πίν. 345). Εἰς τὸν ἐν λόγῳ παλαιὸν ναὸν πρόκειται νὰ στεγασθοῦν τὰ κειμήλια τῆς μονῆς, κυρίως φορηταὶ ἐπὶ ξύλου εἰκόνες, τῶν ὁποίων ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς ἔχει ἤδη πραγματοποιηθῆ ὑπὸ συνεργείου συντηρητῶν τοῦ καλλιτέχνου κ. Φ. Ζαχαρίου. Βάσει ὑπαρχούσης μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐγένοντο μὲ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Ἐμμ. Λιγνοῦ αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι, ἀποσκοποῦσαι κυρίως εἰς τὴν στεγανοποίησιν τῆς ἐκκλησίας: α) Κατασκευὴ ἀποχετευτικῶν αὐλάκων κατὰ μῆκος τοῦ κάτω μέρους τῶν πλευρῶν, πλὴν τῆς τοῦ Ἱεροῦ, ὥστε νὰ μὴ λιμνάζουν κατὰ τὴν βάσιν τῶν τοίχων τὰ ὄμβρια ὕδατα. β) Ἀνακατασκευή, διὰ λόγους στεγανοποιήσεως τοῦ κτηρίου, τῆς ξυλίνης μετ' ἐπικαλύψεως διὰ κοίλων κεράμων στεγάσεως. Ἐγένετο «πέτσωμα» διὰ σανιδώματος τοῦ ξυλίνου σκελετοῦ τῆς στέγης, τὸ ὁποῖον καὶ δὲν ὑπῆρχε. γ) Ἁρμολόγημα εἰς πλεῖστα σημεῖα σποραδικῶς τῶν πλευρῶν. δ) Κάλυψις διὰ κονιαμάτων οὐδετέρου τόνου τῶν ἐκ γυμνοῦ σιμεντοκονιάματος ἀνωφλίων θυρῶν καὶ παραθύρων τῆς ἐκκλησίας. Αἱ ἐργασίαι δὲν ὡλοκληρώθησαν.

Κωδωνοστάσιον ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἄσσου Κεφαλληνίας

Εἰς τὴν σημαντικὴν ἄλλοτε κωμόπολιν τῆς Ἄσσου, ὁ μόνος διασωθεὶς ἐκ τῶν σεισμῶν εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ συνήθους ἑπτανησιακοῦ τύπου, χρονολογούμενος δι' ἐπιγραφῆς ὕπερθεν τῆς ἀπὸ Ν. κυρίας εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ 1871. Τὸ ὑψούμενον παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἐκκλησίας κωδωνοστάσιον, λιτὸν εἰς τὴν μορφήν του, μὲ εὐρύθμους ἀναλογίας, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παλαιότερον τοῦ ὑφισταμένου κτηρίου, ἀντιστοιχοῦν εἰς προηγουμένην οἰκοδομικὴν φάσιν τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο παρουσίαζεν εἰς πλεῖστα σημεῖα τῶν πλευρῶν του ἐπικινδύνους, διαμπερεῖς κατὰ τὸ πλεῖστον ρωγμὰς καὶ μερικὴν διασάλευσιν τῆς τοιχοποιίας του, κατόπιν δὲ σχετικῆς αἰτήσεως ἀπεφασίσθη ἡ στερέωσις τοῦ κωδωνοστασίου. Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι συνίσταντο εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν ρωγμῶν καὶ εἰς τὴν κατόπιν τῆς ἀφαιρέσεως τῶν σαθρῶν ἐπιχρισμάτων ἀνακατασκευὴν τῶν διασεσαλευμένων μερῶν τῆς τοιχοδομῆς. Τὰ μέρη ὅπου ἐγένετο ἡ ἐπέμβασις ἐχρίσθησαν ἐκ νέου διὰ κονιαμάτων τοῦ αὐτοῦ οὐδετέρου χρώματος τῶν παλαιῶν (Πίν. 346 β - γ).

Κατὰ τὰς ὑπηρεσιακὰς μετακινήσεις τῆς ὑπογραφομένης εἰς Κεφαλληνίαν, δι' ἐπίβλεψιν τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν, ἐξητάσθησαν αἱ εἰς στερέωσιν καὶ συντήρησιν ἀνάγκαι πλείστων ἐκ τῶν σωζομένων μνημείων τῆς νήσου, ὑπεβλήθησαν δὲ ἐν συνεχείᾳ σχετικαὶ ἀναφοραὶ εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν. Ἰδιαιτέρως ἀναφέρονται τὸ **κάστρον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου**, τὸ ἐκτεταμένον **φρούριον τῆς Ἄσσου** καὶ ὁ **ναὸς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος εἰς Πουλατᾶ Σάμης**, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων τοῦ ἑπτανησιακοῦ τύπου τῶν διασωθέντων εἰς τὴν νῆσον (Πίν. 347 α - β).

Ἠρειπωμένοι ναοὶ Ἁγίου Στεφάνου καὶ Ἁγίας Μαρίνης Ὀζιᾶς Παξῶν

Ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Βοκοτοπούλου, ἐστερεώθησαν οἱ σωζόμενοι τοῖχοι τῶν δύο παλαιοχριστιανικῶν μνημείων, ἰδίως τὰ πρὸς Α. μέρη τούτων μετὰ τῶν ἁψίδων τοῦ Ἱεροῦ, καὶ ἀπεξέσθησαν γενόμενα παλαιότερον ὑπὸ τῶν περιοίκων ἀντιαισθητικὰ ἐπιχρίσματα διὰ σιμέντου (Πίν. 348 α - δ).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εἰς τὴν **Κέρκυραν**, ἐκτὸς τῆς συντηρήσεως καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων τῆς βυζαντινῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, συνεχίσθη

ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων ζωγράφων - συντηρητῶν τῆς Ὑπηρεσίας, μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Βοκοτοπούλου, ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς εἰκόνων προερχομένων ἐκ διαφόρων μονῶν καὶ ναῶν τῆς πόλεως καὶ τῆς νήσου. Ἐν συνόλῳ, συνετηρήθησαν πλήρως ἓξ εἰκόνες τοῦ Μουσείου Κερκύρας καὶ πέντε εἰκόνες ναῶν καὶ μονῶν. Ἐγένετο, ἐπίσης, μερικὴ συντήρησις τριῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου καὶ ἕνδεκα εἰκόνων ναῶν καὶ μονῶν τῆς πόλεως (Πίν. 349 α - δ).

Εἰς τὴν **Ζάκυνθον,** συνετηρήθησαν μερικῶς εἴκοσιν εἰκόνες φυλασσόμεναι εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου, ὅσαι εἶχον ἄμεσον ἀνάγκην, ὑπὸ τοῦ σταλέντος παρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν συντηρητοῦ κ. Ἐλ. Μιχαλαριᾶ, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς συζύγου του.

Εἰς τὴν **Κεφαλληνίαν,** συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ συνεργείου συντηρητῶν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου, διὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἐφορείας πιστώσεων, ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς φορητῶν εἰκόνων, καὶ συγκεκριμένως : α) εἰκόνων τῆς συλλογῆς τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας, εἰς τὸν ἐκτὸς τοῦ κάστρου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁμώνυμον παλαιὸν συνοικισμόν, καὶ β) εἰκόνων τῆς συλλογῆς τῆς μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ Κηπουραίων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Κ. Τσάϊμου ἐγένετο ἡ καταγραφὴ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν φορητῶν εἰκόνων καὶ ἄλλων κειμηλίων, τῶν σωζομένων εἰς ναοὺς καὶ μονὰς τῆς νήσου Κεφαλληνίας. Ἡ ἐργασία δὲν συνεπληρώθη λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς πρὸς τοῦτο χορηγηθείσης πιστώσεως.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰς τὴν ΙΓ΄ Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν εἰργάσθησαν, καθ' ὅλον τὸ 1970, ὁ ὑπογράφων τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν Ἀνδρ. Βαρβίτσας, αἱ Ἐπιμελήτριαι Μ. Καραμανώλη - Σιγανίδου καὶ Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη, ὡς καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Γ. Δεσπίνης.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης

Συνεχίσθη καὶ συνεπληρώθη ἡ ἔκθεσις τῶν καλυτέρων εὑρημάτων, ἐκ τῶν γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων κυρίως, εἰς τὰς ὑπολοίπους αἰθούσας, ὡς καὶ τῶν πολυτιμοτάτων εὑρημάτων ἐκ τοῦ Νεκροταφείου Δερβενίου, εἰς τὴν εἰδικῶς πρὸς τοῦτο διαρρυθμισθεῖσαν αἴθουσαν καὶ οὕτως ὁλόκληρον τὸ Μουσεῖον ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐπισκεπτῶν.

Παραλλήλως συνεχίσθη ἡ καταγραφὴ καὶ ταξινόμησις τῶν εὑρημάτων εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τόσον πρὸς ἐξοικονόμησιν χώρου, ὅσον καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μελετητῶν καὶ εἰδικῶν ἐπισκεπτῶν τούτου.

Ὡσαύτως ἐγένοντο διάφοροι ἐπισκευαὶ καὶ συμπληρώσεις εἰς τὸ κτήριον, ὡς καὶ στεγανοποίησις τῆς στέγης. Τέλος, διὰ φυτεύσεως νέων θαμνοειδῶν καὶ ἄλλων δενδρυλλίων σχετικῶν, συνεπληρώθη ὁ ἐξωραϊσμὸς τοῦ ἀπεράντου ἀνθοκήπου, ὅστις περιβάλλει τὸ Μουσεῖον.

Μουσεῖον καὶ ἀρχαιολογικὸς χῶρος Πέλλης

Εἰς τὴν Πέλλαν, ἐν ὄψει μεταφορᾶς ὅλων τῶν κτηριακῶν, ἐργαστηριακῶν καὶ ἀποθηκευτικῶν ἐγκαταστάσεων ἐκτὸς τοῦ ὑπὸ ἄμεσον ἀνασκαφὴν ἀρχαιολογικοῦ χώρου, πρὸς εὐκολωτέραν καὶ καλυτέραν διαμόρφωσιν τούτου, ἀλλὰ καὶ τὴν διενέργειαν περαιτέρω ἀνασκαφῆς, ἤρχισαν ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ διαρρυθμίσεως διὰ μουσεῖον τοῦ νοτιώτερον καὶ πέραν τῆς δημοσίας ὁδοῦ ὑπάρχοντος Τουριστικοῦ Περιπτέρου, ἐνῷ ἐκ παραλλήλου κατεσκευάσθησαν καὶ τρεῖς μεγάλαι ἀποθῆκαι ἐκ ψευδαργύρου εἰς τὴν ἰδίαν περιοχήν. Παραλλήλως ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς τόσον τοῦ κυρίως χώρου, ὅσον καὶ τῆς ἀκροπόλεως Πέλλης καὶ τῆς περιοχῆς τῶν δυτικώτερον κειμένων « Λουτρῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ».

Μουσεῖον Κιλκὶς - Μουσεῖον Πολυγύρου

Περατωθεισῶν τῶν σχετικῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὰ Μουσεῖα Κιλκὶς καὶ Πολυγύρου, ἤρχισεν ἡ μεταφορὰ τῶν εὑρημάτων ἐκ διαφόρων ἀποθηκευτικῶν χώρων ἑκάστης περιοχῆς, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, ὡς καὶ ἡ προμήθεια προθηκῶν κλπ., ἐγένοντο δὲ ἅπασαι αἱ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι διὰ τὴν καλυτέραν καὶ ταχυτέραν ἐπανέκθεσιν τῶν εὑρημάτων καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν ὡς ἄνω Μουσείων.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ [1]

Ἀρχαία Ἀγορὰ (πλατεῖα Δικαστηρίων)

Συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξάμεναι ἐργασίαι εἰς τὸ Ὠδεῖον (προσκήνιον, κοῖλον κλπ.), εἰς τὴν Νοτίαν Στοάν (Cryptoporticus), ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς.

Ὠδεῖον

Κατ' ἀρχὴν κατεσκευάσθη μικρὸν τμῆμα τοίχου, εἰς τὴν θέσιν τοῦ βορείου τοίχου, ἐφαπτόμενον τῆς μαρμαρίνης εἰσόδου, ὑπὸ μορφὴν ἀντηρίδος, πρὸς προστασίαν τοῦ θυρώματος - πύλης ἐκ σεισμῶν ἢ ἄλλων αἰτίων πτώσεως, ἀφηρέθησαν δὲ οἱ ξυλόδεσμοι ὡς περιττοί (πρβλ. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 237 α καὶ 238 α) (Πίν. 350 α). Ἐν συνεχείᾳ, συνεπληρώθη ἡ κατεστραμμένη βόρειος παρειὰ τῆς ὄπισθεν τῆς πύλης εἰσόδου καὶ ὁ συνεχόμενος τοῖχος εἰς ἀρκετὸν μῆκος, κατεσκευάσθη δὲ καὶ τὸ τοξωτὸν ὑπέρθυρον ταύτης μετὰ τοῦ περικλείοντος αὐτὸ τοίχου (Πίν. 350 α).

Ἐκ τῆς συνεχομένης πρὸς τὴν εἴσοδον ταύτην στοᾶς - καμάρας ἐσώζοντο οἱ τοῖχοι, ὡς καὶ μικρὰ τμήματα τῆς ὑπερκειμένης καμαρωτῆς στεγάσεως. Ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων διεπιστώθη ὅτι αἱ ὀπτόπλινθοι ἦσαν τοποθετημέναι κατὰ δύο τρόπους, ἤτοι κατὰ τὰ ἀκραῖα δύο τρίτα τοῦ μήκους εἶχον τοποθετηθῆ ὡς οἱ θολῖται, ἐνῷ κατὰ τὸ μεσαῖον τρίτον ἐγκαρσίως πρὸς τὸν ἄξονα (Πίν. 350 β).

Ἐν συνεχείᾳ, συνεπληρώθησαν τὰ ὑπέρθυρα τῶν δύο φωτιστικῶν ἀνοιγμάτων-εἰσόδων πρὸς τὴν ὀρχήστραν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον, ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, διεσώζετο ἐν μέρει καὶ εἰς κακὴν κατάστασιν, οὕτως ὥστε ἐχρειάσθη νὰ πακτωθῇ καὶ νὰ στερεωθῇ εἰς ἣν κατάστασιν

1. Τὰς στερεωτικὰς καὶ ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, τόσον εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἀγοράν, ὅσον καὶ εἰς τὸ Γαλεριανὸν Συγκρότημα, ἐπέβλεψεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, μετ' ἰδιαιτέρου ζήλου καὶ ἐνθουσιασμοῦ πάντοτε ἐργαζόμενος, ὁ σχεδιαστὴς Ἀργύριος Κούντουρας.

εὑρέθη, κατόπιν δὲ νὰ συμπληρωθῇ μέχρι τῆς ὄψεως πρὸς τὴν ὀρχήστραν. Ἀκόμη συνεπληρώθη καὶ τὸ ἐλλεῖπον τμῆμα τοῦ δευτέρου ἀνοίγματος (Π ί ν. 350 γ - δ). Σημειωτέον ὅτι πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ὀρχήστρας ἦσαν τοποθετημένα μεταλλικὰ κιγκλιδώματα, ὡς μαρτυροῦν τὰ λαξεύματα ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου τοιχοβάτου κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην, εἰς δευτέραν χρῆσιν τοῦ Ὠδείου καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς χρησιμοποιήσεως τούτου διὰ θηριομαχίας καὶ μονομαχίας, πρὸς διέλευσιν τῶν ζώων ἢ καὶ τῶν μονομάχων, δεδομένου ὅτι τὰ ἀνοίγματα ταῦτα ἦσαν αἱ μοναδικαὶ εἴσοδοι πρὸς τὴν ὀρχήστραν, καθ' ὅσον τὸ ἀντίστοιχον πρὸς Β. ἄνοιγμα ἐφράχθη κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν, διὰ τεραστίας μαρμαρίνης πλακός (Π ί ν. 351 δ).

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς στοᾶς - καμάρας ἐξετελέσθησαν μετὰ μεγίστης δυσκολίας, λόγῳ τῶν πολλῶν ὑποστυλωμάτων, ἅτινα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνασκαφῆς (1962) ὑπεβάσταζον τὰ ἐλάχιστα σωζόμενα τμήματα τῆς ὀροφῆς, ὡς καὶ τὸ ὑπερκείμενον νότιον μέρος τοῦ κοίλου, δι' ὃ καὶ ἐγένοντο τμηματικῶς, μετατοπιζομένων ἢ ἀντικαθισταμένων κατὰ σπιθαμὴν σχεδὸν τῶν ὑποστυλωμάτων, ἐπετεύχθη δὲ τοῦτο χάρις εἰς τὸν ἀσυνήθη ζῆλον τοῦ σχεδιαστοῦ Κούντουρα καὶ εἰς τὸν ἐμπειρότατον καὶ ὑπομονητικώτατον τεχνίτην Δ. Γλοῦφτσον (Π ί ν. 350 ε).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συμπληρώσεως τῆς στοᾶς - καμάρας ἐλαμβάνετο πρόνοια διὰ τὴν ταυτόχρονον στερέωσιν τοῦ ἐπὶ τῆς καμάρας κοίλου, δι' ἐνσφηνώσεως μικρῶν λίθων μετὰ κονιάματος μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ κοίλου καὶ τῶν ὀπτοπλίνθων τῆς καμάρας, ἐγένετο δὲ καὶ ἁρμολόγησις τῶν ἐπιφανειῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν γενομένων ἐργασιῶν (Π ί ν. 351 α).

Ἐπηκολούθησεν ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τῆς στοᾶς - καμάρας. Τὸ πρῶτον στρῶμα, πάχ. 0.20 μ., περιεῖχε μαρμαρίνας πλάκας ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς ὀρχήστρας, ὡς καὶ μίαν βαθμίδα ἐκ τῆς νοτίας κλίμακος τοῦ προσκηνίου. Ἀκόμη εὑρέθησαν τεμάχια ὑαλίνου ἀγγείου μὲ ψευδολαβήν, τεμάχια χονδροειδῶν ἀγγείων, ὀστᾶ ἐλάφου, ὡς καὶ χαυλιόδοντες ἀγριοχοίρου. Τὸ δεύτερον καὶ κατώτερον στρῶμα, πάχ. 0.30 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ κρημνισμάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κονιαμάτων ἐκ τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ τῶν συνδετικῶν ὑλῶν τῆς κατασκευῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ θραύσματα κεράμων λακωνικοῦ τύπου (Π ί ν. 350 στ).

Συνεπληρώθη, τέλος, τὸ τοξωτὸν ὑπέρθυρον τῆς νοτίας εἰσόδου τῆς στοᾶς - καμάρας καὶ ἰδίως κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μέρος ταύτης (Π ί ν. 351 β), ἔνθα μικρὸς τετραγωνικὸς χῶρος περίκλειστος. Ἐνταῦθα ἐστερεώθησαν αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν (1962) τοιχογραφίαι καὶ διάφορα σημαντικὰ χαράγματα, περὶ τῶν ὁποίων ἐλπίζομεν ὅτι θὰ δημοσιευθῇ χωριστὴ μελέτη, δηλοῦντα προφανῶς καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ χώρου κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὰς τόσον ἀρεστὰς εἰς τοὺς κυριάρχους Ρωμαίους μονομαχίας ἢ καὶ θηριομαχίας.

Εἰς τὸ προσκήνιον, συνεπληρώθησαν ὅλα τὰ ἐλλείποντα τόξα τῶν ἓξ οἴκων, ἓν τεταρτοσφαίριον κόγχης, ὡς καὶ δύο ἐν μέρει. Ἐπίσης κατεσκευάσθησαν ἐξ ὁλοκλήρου ὁ πρῶτος ἀπὸ Β. οἶκος καὶ ἡ συνεχομένη κόγχη, καθ' ὅσον αὕτη ἦτο τελείως κατεστραμμένη, χρησιμοποιηθεῖσα προφανῶς ὑπὸ τῶν λιθωρύχων ὡς δίοδος πρὸς τὴν ὀρχήστραν (Π ί ν. 352 α - β). Εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν οἴκων ἐσώζοντο μία ἢ δύο πλίνθοι κατὰ τὴν γένεσιν τῶν τόξων, αἵτινες ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἀποκατάστασιν τούτων. Ἐστερεώθησαν, ὡσαύτως, τὰ κονιάματα τῶν κογχῶν καὶ τῶν οἴκων, ὅπου ταῦτα ἐσώζοντο, ὡς καὶ τὰ ἐλάχιστα λείψανα τῶν ὀρθομαρμαρώσεων. Ἐκ τῶν λειψάνων τούτων μαρτυρεῖται ὅτι αἱ κόγχαι καὶ οἱ οἶκοι ἦσαν ἐσωτερικῶς ἐπενδεδυμένοι δι' ὀρθομαρμαρώσεων, πλὴν τοῦ τμήματος τῶν τεταρτοσφαιρίων καὶ τῶν τόξων, ἅτινα ἔφερον ζωγραφιστὸν ἐπίχρισμα.

Παραλλήλως ἐξεκαθαρίσθη ὁ χῶρος τῶν κλιμάκων τοῦ προσκηνίου, διεπιστώθη δὲ ὅτι τὸ ἐλλεῖπον ἄνω μέρος τῶν κλιμάκων ἦτο ὅμοιον (διαστάσεις, μορφὴ) μὲ τὸ σωζόμενον, ἀλλὰ ἀντιθέτου κατευθύνσεως (Π ί ν. 352 β). Σημειοῦται ἀκόμη ὅτι δύο βαθμίδες, ἐκ τοῦ ἄνω τμήματος τῆς βορείου κλίμακος, εὑρίσκονται ἐγγύτατα ταύτης, ὑπὸ τὸ σύγχρονον προστατευτικὸν στέγαστρον, μία δὲ ἐξ αὐτῶν ἐτοποθετήθη προσωρινῶς εἰς τὴν θέσιν της.

Ἡ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν νοτίαν, βόρειος στοὰ - καμάρα εἶναι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατεστραμμένη, σώζεται δὲ μόνον ὁ νότιος τοῖχος ταύτης, μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ ὑπερκειμένου φυσικοῦ κοίλου τοῦ Ὠδείου, ἔνθα κατεσκευάσθη μικρὸν τμῆμα ταύτης πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ κοίλου (Π ί ν. 352 γ).

Κ ο ῖ λ ο ν. Ἐγένετο λεπτομερὴς καθαρισμὸς τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ κοίλου μέχρι τοῦ πρώτου διαζώματος, ὅπερ, κατασκευασθὲν ἐκ κοινῶν λίθων καὶ ἀσβέστου μόνον κατὰ τὴν ὄψιν τῶν κερκίδων, ἐλαχίστην στερεότητα παρουσιά-

ζει, ὡς ἐκ τούτου δὲ ὁ καθαρισμὸς ἐγένετο μόνον διὰ σαρώθρων πρὸς ἀποφυγὴν φθορῶν.

Τὸ σωζόμενον κοῖλον ἦτο διηρημένον εἰς τέσσαρα τμήματα διὰ τριῶν κλιμάκων, πλάτους ἑκάστης 0.96 μ. (Πίν. 351 α, γ - δ), τὸ πρῶτον νῦν ἀποκαλυφθεισῶν, ὡς καὶ εἰς πέντε σειρὰς ἐδωλίων, προφανῶς δὲ ἡ εἴσοδος εἰς αὐτὸ ἐγίνετο διὰ δύο κλιμάκων, κειμένων πρὸς Β. καὶ Ν. τοῦ προσκηνίου, ἐξ ὧν ἀπεκαλύφθη μέχρι στιγμῆς ἡ νοτία (Πίν. 352 δ).

Τὰ ἐδώλια ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι' ὀρθομαρμαρώσεως καὶ πλακοστρώσεως. Τὸ κοῖλον ἐδράζετο ἐπὶ καμαρῶν εἰς ζώνας διατεταγμένων, κατὰ μῆκος καὶ ἐγκαρσίως ἐναλλάξ, σύνηθες φαινόμενον εἰς τὰ ρωμαϊκὰ θέατρα. Κατὰ τὸ μεσαῖον τμῆμα τοῦ κοίλου ἐγένοντο σποραδικαὶ συμπληρώσεις καὶ στερεώσεις τῶν καμαρῶν τούτων.

Νοτία Στοά

Νοτίως τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τῆς Νοτίας Στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς ἐγένετο διὰ χωματουργικῶν ἐργασιῶν ἡ διαμόρφωσις τῆς κλίμακος, ἥτις ἄγει πρὸς Ν. καὶ κατωτέρω, πρὸς τὸν μὴ ἀνασκαφέντα χῶρον, ὑπὸ τὴν ὁδὸν Φιλίππου (Πίν. 353 α). Παραλλήλως ἀπετειχίσθησαν αἱ παλαιοχριστιανικαὶ τοιχογραφίαι τῆς Δεήσεως ἐκ τοῦ παρακειμένου διαμερίσματος καὶ ἀπεμακρύνθη τὸ στέγαστρον.

Εἰς τὸ κρηπίδωμα τῆς Νοτίας Στοᾶς ἐγένετο συντήρησις καὶ συμπλήρωσις τούτου καθ' ὅλον τὸ μῆκος, μόνον εἰς ὅ,τι ἀφεώρα τὰς λιθοδομικὰς ἐργασίας, προκειμένου νὰ διευκολυνθῇ ἡ συμπλήρωσις τῶν φεγγιτῶν - παραθύρων διὰ τὴν ἐξ ὀπτοπλίνθων τοξωτὴν ἐπικάλυψιν καὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν μαρμαρίνων βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

Ἡ συμπλήρωσις τοῦ κρηπιδώματος ἐγένετο μὲ τὴν ἰδίαν σκέψιν οἰκονομίας, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν τούτου, δηλαδὴ δὲν ἀφέθη μέγα πλάτος διὰ τὴν ἔδρασιν τῶν βαθμίδων, ἀλλὰ ὅσον ἐχρειάζετο τὸ λειτουργοῦν πλάτος τῆς βαθμίδος, πρὸς ἀποφυγὴν ἀσκόπου χρησιμοποιήσεως τοῦ ἐκ μαρμάρου ὑλικοῦ. Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο καὶ εἰς τὴν ζώνην τοῦ στυλοβάτου.

Ἕως τὸ δέκατον τέταρτον φωτιστικὸν ἄνοιγμα (φεγγίτης - παράθυρον) ἐγένοντο μικροσυμπληρώσεις τῶν παρειῶν καὶ τῶν ἐδράσεων τῶν τόξων. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου δὲ καὶ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ εἰκοστοῦ ἕκτου, ἐγένοντο ἐκτεταμέναι συμπληρώσεις τόσον εἰς τὸ κρηπίδωμα, ὅσον καὶ εἰς τὰ φωτιστικὰ ἀνοίγματα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λάβωσι τὴν ἀρχικήν των μορφήν (Πίν. 353 β - γ).

Εἰς τὴν πρὸ τῆς Ἀνατολικῆς Στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς ὑπόνομον, ἀπὸ τοῦ σημείου ἔνθα ἐσώζετο αὕτη εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ μέχρι τοῦ πρὸς Β. πρανοῦς τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου, ἐτοποθετήθησαν σωλῆνες ἐκ σιμέντου (Φ20), μήκ. 50 μ. περίπου, πρὸς συγκέντρωσιν καὶ ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῆς περιοχῆς ταύτης. Ἐν συνεχείᾳ, ἐπεχώσθη αὕτη διὰ χωμάτων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν παρόδου τῆς Ἀγορᾶς, μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ ὕψους τῆς πλακοστρώτου πλατείας.

Ἐν τέλει, ἐκ τῆς πλατείας τῆς Ἀγορᾶς ἀπεμακρύνθησαν ὅλα τὰ χώματα ἐκ προηγουμένων ἀνασκαφῶν καὶ ἐγένετο γενικωτέρα διαμόρφωσις ταύτης μέχρι τοῦ βορειοδυτικοῦ ἄκρου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λαμβάνῃ τις συνολικὴν εἰκόνα τοῦ χώρου, εὐχάριστον, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν θέαν καὶ τὴν ὅλην ἐμφάνισιν.

Γαλεριανὸν Συγκρότημα (πλατεῖα Ναυαρίνου)

Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἐγένετο ἡ στερέωσις καὶ συμπλήρωσις διαφόρων κτισμάτων, ἅτινα εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν προηγουμένων ἐτῶν, ὡς καὶ γενικωτέρα διαμόρφωσις τούτου, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον καὶ καλύτερον σωζόμενον τμῆμα τοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου ἀφ' ἑνός, εὑρίσκεται δὲ εἰς καίριον καὶ κεντρικὸν σημεῖον τῆς πόλεως ἀφ' ἑτέρου. Ὡς ἐκ τούτου ἰδιαιτέρα κατεβλήθη φροντὶς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων ἐργασιῶν ἐντὸς τοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ ἐκτός, εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Γούναρη καὶ Ναυαρίνου, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Πρίγκηπος Νικολάου μέχρι τῆς ὁδοῦ Αἰμιλιανοῦ Γρεβενῶν, ἅτε τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης ἐπειγομένου διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὁδοῦ Γούναρη εἰς πομπικὴν ὁδόν, συμφώνως καὶ πρὸς σχέδιον, ἐγκριθὲν ὑπό τε τοῦ Δήμου καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (Πίν. 354 α).

Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν κτηρίων, εἴτε ὑπὸ μορφὴν σφραγισμάτων καὶ ἐμποτισμῶν, εἴτε ὑπὸ μορφὴν συμπληρώσεως ὡρισμένων ἐκ τούτων.

Στοά

Εἰς τὸν χῶρον τῆς κεντρικῆς αὐλῆς διεμορφώθη ἡ περικλείουσα ἄλλοτε ταύτην Στοά, διὰ χωματουργικῶν ἐργασιῶν, ὡς καὶ διὰ τῆς τοποθετήσεως τριῶν βάσεων εἰς ἰσαρίθμους γωνίας τοῦ στυλοβάτου τῆς Στοᾶς. Συνεπληρώθησαν ἐπίσης εἰς μικρὸν ὕψος αἱ φθοραὶ τῶν τοίχων τῶν

πέριξ τῆς στοᾶς διαμερισμάτων καὶ ἀποκατεστάθησαν αἱ κατεστραμμέναι παρειαὶ ὅλων τῶν εἰσόδων. Ἐξ ἄλλου, ἀπεφράχθη ἡ εἴσοδος τοῦ δευτέρου ἀπὸ Β. διαμερίσματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐκ τοῦ μεγάλου γωνιολίθου (Πίν. 354 β).

Εἰς μεγάλην ἔκτασιν συνεπληρώθη καὶ ὁ βόρειος τοῖχος τῆς Στοᾶς, οὕτως ὥστε νὰ ἀποκατασταθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρως ἡ μορφὴ τόσον τούτου, ὅσον καὶ τῶν παραστάδων διὰ τῆς τοποθετήσεως μιᾶς σειρᾶς ὀπτοπλίνθων (Πίν. 355 α - γ).

Εἰς τὸν διάδρομον, ὅστις περιτρέχει τὸν κεντρικὸν τοῦτον πυρῆνα τοῦ συγκροτήματος, ἐγένετο πλήρης ἀποκάλυψις τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, ὡς καὶ τῶν μαρμαρίνων, ἐπηκολούθησε δὲ στερέωσις ὡρισμένων ἐκ τούτων δι' ἐμποτισμοῦ δι' ἀραιοῦ κουρασανίου. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐγένοντο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, πλὴν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ διαδρόμου, ἀπὸ ὅπου τὰ ψηφιδωτὰ ἀπεκολλήθησαν διὰ συντήρησιν καὶ ἐπανατοποθέτησιν τούτων ἐν καιρῷ, ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ συνεργείου τεχνιτῶν.

Βαπτιστήριον

Εἰς τὴν ὑπάρχουσαν κλίμακα, ἀπὸ τὸν νότιον διάδρομον τῆς Στοᾶς πρὸς τὸ Βαπτιστήριον, ἐγένετο συντήρησις τῶν σωζομένων βαθμίδων, λόγῳ δὲ τῆς ὑπάρξεως ὑπονόμου αὕτη συνεπληρώθη διὰ ξυλίνης κατασκευῆς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς κυκλοφορίας (Πίν. 356 α - β). Συνεπληρώθη ἐπίσης εἰς ἀρκετὸν ὕψος ὁ ἐφαπτόμενος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς κλίμακος τοῖχος (Πίν. 356 α - β). Ἐπὶ τῶν σωζομένων δύο βάσεων τοῦ προστώου τοῦ Βαπτιστηρίου κατεσκευάσθησαν, βάσει τῶν σωζομένων ἰχνῶν, οἱ δύο πεσσοί, εἰς ὕψος 0.60 μ., μονωθέντες ἐκ τοῦ σωζομένου τμήματος διὰ διαφανοῦς πλαστικοῦ (Πίν. 356 γ - δ). Μικροσυμπληρώσεις ἐγένοντο εἰς τὰς παρειὰς τῆς εἰσόδου (Πίν. 356 δ). Οἱ τρεῖς τοῖχοι τούτου, συνεχῶς ἀποκλίνοντες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνασκαφῆς, λόγῳ τῆς διαλύσεως τῶν κατὰ τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου ὑπαρχόντων ποτὲ ἐνδέσμων (Πίν. 356 ε) ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, ἐστερεώθησαν διὰ τῆς πληρώσεως τῶν κενῶν διὰ λίθων πακτωθέντων διὰ κουρασανίου. Ἐξ αἰτίας τῶν ἀποκλίσεων οἱ τοῖχοι παρουσίαζον κενὰ καὶ ρωγμὰς καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ τὸ ὕψος των καὶ μέχρι τῶν θεμελίων. Ἡ στερέωσις τούτων ἐγένετο δι' ἀραιοῦ κουρασανίου, ἐγχυθέντος διὰ φωλεῶν.

Εἰς τὴν μεταξὺ Βαπτιστηρίου καὶ Ὀκταγώνου εἴσοδον ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι (Πίν. 357 α): Συνεπληρώθησαν αἱ παρειαὶ ταύτης, ἐκ τῆς πλευρᾶς δὲ τοῦ Βαπτιστηρίου κατεσκευάσθη τὸ τοξωτὸν ὑπέρθυρον (Σχέδ. 1· Πίν. 357 ε), ἐνῷ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ὀκταγώνου, ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος κατωφλίου, ἐτοποθετήθη τὸ μαρμάρινον θύρωμα, συντεθὲν ἐκ τῶν τεμαχίων τούτου, ἅτινα ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς παρακειμένους σωροὺς τῶν μαρμάρων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου (Σχέδ. 2· Πίν. 357 β - δ, στ) καὶ ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ Ἀργ. Κούντουρα. Διὰ συγκολλήσεως ἀνεστηλώθη ὁ δεξιὸς σταθμός, συντεθεὶς ἐκ τριῶν μεγάλων τεμαχίων καὶ πολλῶν θραυσμάτων. Ἀκολούθως ἐτοποθετήθη τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ σταθμοῦ, συμπληρωθὲν μέχρι τοῦ ὑπερθύρου κατὰ τὸ ὀπίσθιον μόνον μέρος, διὰ σκυροδέματος ἐκ λευκοῦ σιμέντου. Ἐπίσης ἐτοποθετήθη τὸ σωζόμενον ἀριστερὸν τμῆμα τοῦ ὑπερθύρου, συμπληρωθὲν κατὰ τὸ τμῆμα τῆς ἐδράσεώς του (Πίν. 357 β - γ). Ἡ στήριξις τούτου ἐγένετο διὰ τῆς πακτώσεως εἰς τὴν παρειὰν τοῦ τοίχου τῆς ἐπιμηκύνσεως τοῦ ἐδραζομένου τμήματος αὐτοῦ. Ἀκόμη ἐτοποθετήθη τὸ ἐκ δύο τεμαχίων ἐπίθημα. Ἡ συγκόλλησις τῶν ὡς ἄνω μελῶν ἐγένετο διὰ συνδετικοῦ ὑλικοῦ καὶ ὀρειχαλκίνων ράβδων, ἀναλόγου διατομῆς καὶ ἀριθμοῦ εἰς ἑκάστην περίπτωσιν. Ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ ἐπιμήκυνσις τοῦ ἐδραζομένου τμήματος τοῦ ὑπερθύρου ἐγένετο διὰ σιμεντοκονιάματος καὶ ὀρειχαλκίνου ὁπλισμοῦ. Πρὸς προστασίαν δὲ ὑπερθύρου καὶ ἐπιθήματος κατεσκευάσθη τὸ προαναφερθὲν τόξον καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ἵνα μὴ φορτίζωνται ταῦτα ἐκ τῆς ὑπερκειμένης τοιχοδομίας. Ἀκολούθως συνεπληρώθησαν αἱ τεράστιαι φθοραὶ τῆς ὑπερκειμένης τοιχοδομίας κατ' ἀμφοτέρας τὰς παρειὰς τοῦ τοίχου (Σχέδ. 1, 3· Πίν. 357 στ).

Ὀκτάγωνον

Εἰς τὸ κυρίως Ὀκτάγωνον ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι. Εἰς τὴν μεγάλην κόγχην τοῦ Ὀκταγώνου συνεπληρώθη τὸ ἐφθαρμένον κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς τμῆμα, πρὸς προστασίαν τοῦ ὑπάρχοντος ἐκ πλίνθων κοσμήματος, εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθησαν καὶ αἱ δύο ἐλλείπουσαι πλίνθοι. Εἰς ἱκανὸν ὕψος συνεπληρώθησαν τὰ μέχρι τοῦ θεμελίου σχεδὸν σωζόμενα τμήματα τῆς δυτικῆς καὶ νοτιοδυτικῆς κόγχης. Κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ὀκταγώνου συνεπληρώθησαν ἅπαντα τὰ ἐφθαρμένα μέρη τῶν παρειῶν τούτου. Ἀκόμη συνεπληρώθη μέχρις ὕψους ἓξ βαθμίδων ἡ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου κλῖμαξ, διὰ τῆς το-

ποθετήσεως ὀπτοπλίνθων κατὰ τὴν ἰδίαν ἀρχικὴν διάταξιν τούτων, βάσει τῶν ὑπαρχόντων ἰχνῶν κονιαμάτων, κατά τε τὰς παρειὰς καὶ τὴν ἔδρασιν. Ἐγένετο, τέλος, στερέωσις τῶν σωζομένων ὀρθομαρμαρώσεων, ὡς καὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τήματος, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γούναρη, πρὸ ἐτῶν ἀποκαλυφθεῖσα, συνεπληρώθη, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκτίσθη τὸ κατὰ τὸ μέσον ταύτης καὶ πρὸς Ν. τόξον (Π ί ν. 358 α - β). Ὡσαύτως, συνεπληρώθησαν αἱ φθοραὶ τῶν τριῶν ὁρατῶν ἀντηρίδων,

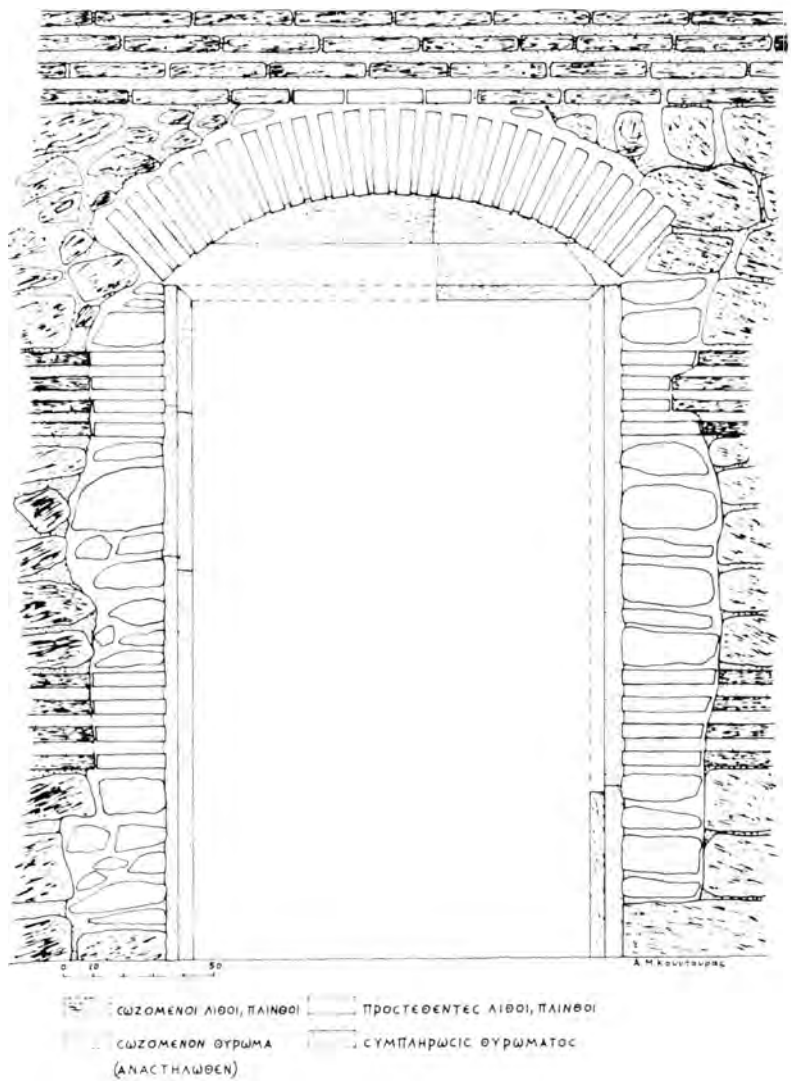

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ἡ εἴσοδος μεταξὺ Βαπτιστηρίου - Ὀκταγώνου. Ὄψις ἀπὸ τοῦ Βαπτιστηρίου

Ὀκταγώνου. Μικροσυντηρήσεις ἐγένοντο καὶ εἰς διάφορα ἄλλα σημεῖα τοῦ Ὀκταγώνου γενικῶς.

Ἡ μεγάλη κόγχη τοῦ ἀνατολικωτέρου σωζομένου διαμερίσματος τοῦ Γαλεριανοῦ Συγκρο- ἡ ὅλη δὲ ἐργασία ἐγένετο μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ δευτέρου ἐξ ὀπτοπλίνθων διαζώματος (Π ί ν. 358 γ).

Εἰς τὸ διώροφον διαμέρισμα, δυτικῶς τῆς προηγουμένης κόγχης, διεπιστώθη ὅτι ὑπῆρχε

κλῖμαξ ἐξωτερική (Π ί ν. 358 δ), ἡ ὁποία καὶ ἀποκατεστάθη ἐν μέρει, βάσει τῶν ὑπαρχόντων ἰχνῶν ἐπὶ τῆς ὄψεως τοῦ τοίχου, δι' ἓξ βαθμίδων, αἵτινες ὡδήγουν εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον τοῦ κτηρίου. Ἐπίσης συνεπληρώθη τὸ τοξωτὸν ὑπέρθυρον τῆς εἰσόδου τοῦ ἰσογείου τοῦ ἰδίου κτηρίου (Π ί ν. 358 ε).

Ἔτι δυτικώτερον ἐγένετο συμπλήρωσις καὶ συμπλήρωσις τῆς νοτίας κλίμακος τοῦ ὀρόφου, συμπληρωθέντος τοῦ τόξου καὶ τινων βαθμίδων (Π ί ν. 359 ε).

Ἡ τεραστία φθορὰ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἔνθα ἡ προηγουμένη κλῖμαξ, συνεπληρώθη πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μορφῆς τούτου ἀφ' ἑνὸς καὶ προστασίαν τῶν πρὸς Δ. ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀφ' ἑτέρου (Π ί ν. 360 α). Ἀποκατεστάθη ἐπίσης

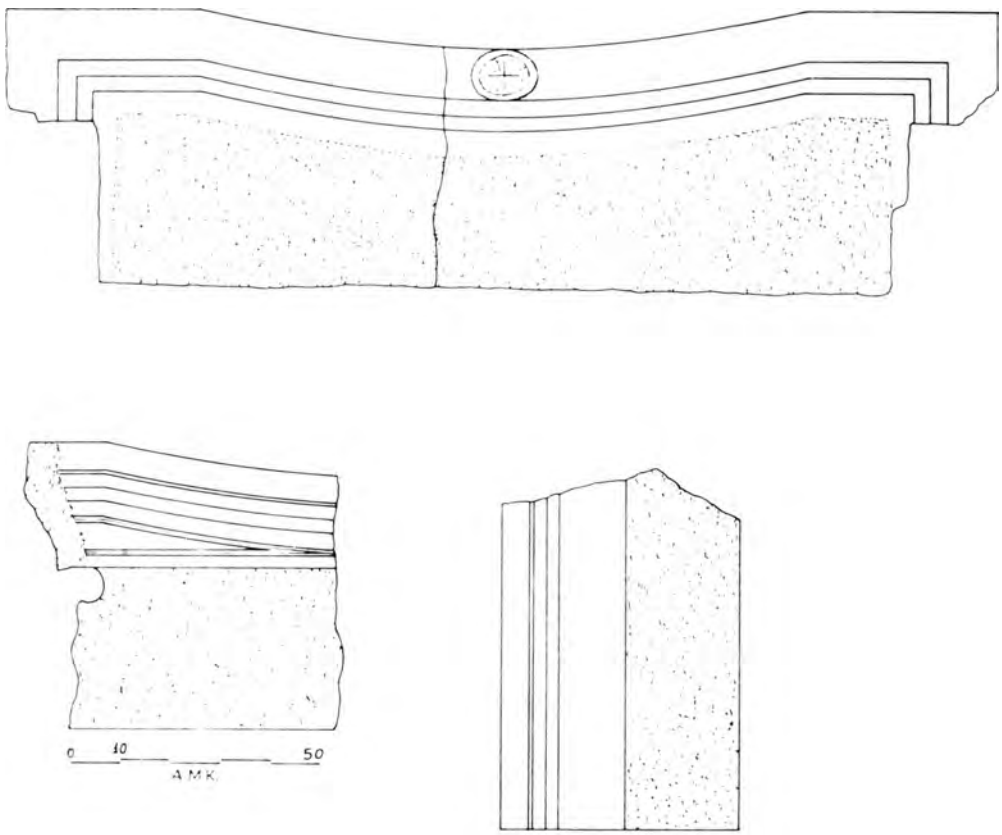

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ἄνω : Τὸ ἐπίθημα. Ἀριστερά : Τὸ ὑπέρθυρον. Δεξιά : Ὁ ἀριστερὸς σταθμός

ἀποκατάστασις σημαντικῶν φθορῶν εἰς τὰς πέριξ κόγχας τοῦ διαμερίσματος τῆς ἡμικυκλικῆς δεξαμενῆς (Π ί ν. 359 α - γ). Ἀκόμη ἐγένετο συντήρησις ὅλων τῶν πέριξ τοίχων καὶ συνεπληρώθησαν αἱ ὑπάρχουσαι φθοραί, ἰδίως κατὰ τὴν νοτίαν κόγχην (Π ί ν. 359 δ).

Εἰς τὸ παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς πλατείας ὀρθογώνιον κτήριον, ἔνθα διαδοχικαὶ καμάραι καὶ ὄροφος, ἐγένετο ἐν μέρει ἡ κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ τοίχου τούτου κατεστραμμένη παραστάς, μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ σωζομένου τοίχου.

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως ἐγένοντο καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ Γαλεριανοῦ Συγκροτήματος, πρὸς διάσωσιν διαφόρων οἰκοδομικῶν λειψάνων τούτου, εἰς πρώτην φάσιν, ἐκ τῶν φθορῶν τοῦ χρόνου.

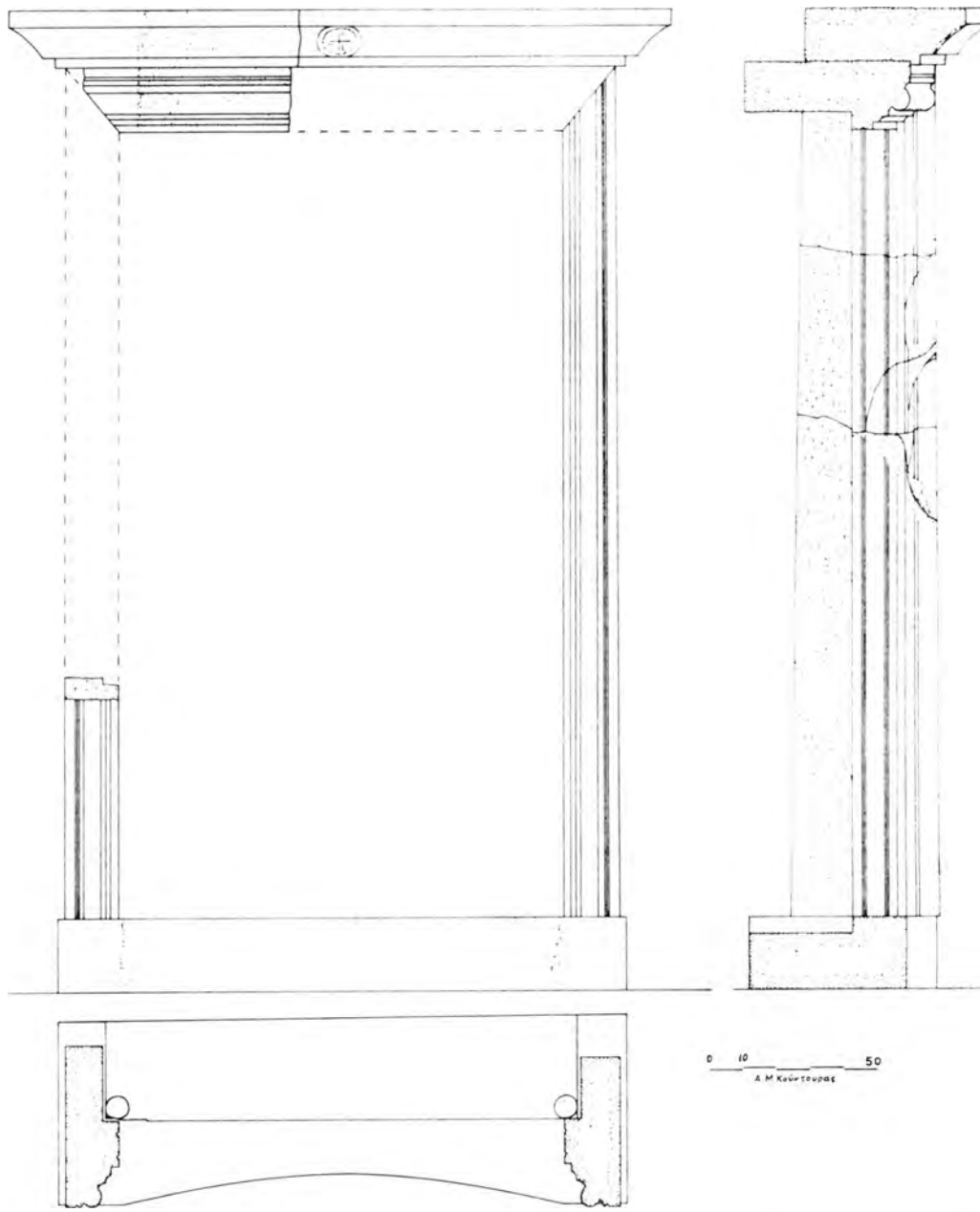

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ὄψις, κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ θυρώματος

Ἀνασκαφικὴ τομή

Μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πρίγκηπος Νικολάου καὶ Αἰμιλιανοῦ Γρεβενῶν, ἤτοι εἰς μῆκος δύο οἰκοδομικῶν τετραγώνων, πρὸς Α. καὶ ΒΑ. τοῦ Γαλεριανοῦ Συγκροτήματος καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γούναρη, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ τομή, κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ, πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως τυχὸν κτισμάτων, σχετιζομένων πρὸς τὸ Γαλεριανὸν Συγκρότημα (Πίν. 360 β, 361 α). Μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πρίγκηπος Νικολάου καὶ Ναυαρίνου διεπιστώθη πλήρης καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων κτισμάτων, ἴχνη δὲ μόνον ψηφιδωτῶν δαπέδων καὶ τοίχων ἀνεφάνησαν, ἐγκαρσίως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ Γούναρη. Εὐτυχεστέρα ὑπῆρξεν ἡ ἔρευνα κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Γούναρη καὶ Ναυαρίνου, ἔνθα ἀπεκαλύφθη μέρος μόνον ἑνὸς διαμερίσματος, ἐκ τοῦ ὁποίου σώζονται ἀρκετὰ λείψανα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Πίν. 361 β, 362 α - γ).

Κατὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ διαμερίσματος ἀπεκαλύφθη εἴσοδος, ὁρατὴ ἐν μέρει εἰς τὸν Πίν. 362 α, τῆς ὁποίας σώζεται μόνον τὸ κατώφλιον καὶ μέρος τῆς παραστάδος κατὰ τὰ ἄκρα. Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων λειψάνων τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων φαίνεται ὅτι δύο ἦσαν τὰ βασικὰ θέματα. Ἓν πρὸς Α. ἀρκετὰ καλῆς τέχνης, ἀποτελούμενον ἐκ γεωμετρικῶν σχημάτων περικλειομένων ὑπὸ πλοχμῶν, καὶ ἕτερον πρὸς Δ., ἀμελεστέρας κατασκευῆς, τοῦ ὁποίου ἴχνη μόνον ἐσώθησαν. Οἱ σωζόμενοι τοῖχοι διατηροῦν εἰς μικρὸν ὕψος ὑπολείμματα ἐγχρώμων ἐπιχρισμάτων ἀποτελουμένων ἐκ ζωνῶν διαφόρων χρωμάτων.

Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Αἰμιλιανοῦ Γρεβενῶν καὶ Ναυαρίνου διεπιστώθη μόνον στρῶμα ἐκ κουρασανίου καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος μέχρι τῆς πρὸς Ν. μεγάλης κόγχης μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Ὁδὸς Δημ. Γούναρη

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ[2] πρὸς Ν. καὶ πρὸς Β. τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιότερον κτίσματος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πρίγκηπος Νικολάου καὶ Ἰ. Μιχαήλ, ἀποτελουμένου ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου χώρου Α καὶ ἑνὸς ἑτέρου πρὸς Β. μὲ ἡμικυκλικὴν κόγχην (Πίν. 363 α).

Νοτίως τοῦ χώρου Α

Ἀνεσκάφη ἐπιφάνεια, ἐκτάσεως 14 × 15 μ., μεταξὺ τοῦ χώρου Α καὶ τῆς ὁδοῦ Πρίγκηπος Νικολάου. Κατ' ἀρχὴν ἀφῃρέθη στρῶμα χώματος, πάχ. 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Τὸ χῶμα τοῦτο, συσσωρευθὲν προφανῶς ἐκ προσχώσεων τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἐπεκάθητο ἐπὶ τοῦ στρώματος καταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ χώρου Α. Τὸ πρὸς Δ. ἥμισυ τμῆμα τοῦ ὡς ἄνω τοίχου κατέπεσε διὰ μιᾶς, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τοῦτο εὑρέθη συμπαγές, ἀποτελούμενον ἐξ ἐναλλασσομένων ζωνῶν ἀργολιθοδομῆς καὶ πλίνθων, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸν ὑφιστάμενον νότιον τοῖχον τοῦ χώρου Α. Ἀντιθέτως τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ ὡς ἄνω τοίχου κατέρρευσε τμηματικῶς, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κατακρημνισμάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἔχουν λοξὴν κατεύθυνσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὡς ἄνω τοῖχον. Διεσώθησαν ἐπίσης αἱ παραστάδες καθὼς καὶ ἡ τοξωτὴ ἄνω ἀπόληξις τῆς θύρας, ἥτις ἀνοίγεται εἰς τὸ μέσον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ χώρου (Πίν. 363 β). Κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ κατακρημνισμένου τοίχου διεπιστώθη ὅτι αἱ πλίνθοι αὐτοῦ ἔφερον ἔκτυπα μονογραφήματα τοῦ Χριστοῦ, σταυροὺς τύπου Μάλτας, τετράφυλλα ἐν εἴδει σταυροῦ, σχήματα ἐκ τεσσάρων καθέτων καὶ χιαστὶ τεμνομένων γραμμῶν, ἐγγεγραμμένων ἐντὸς ὀρθογωνίου, τὰ γράμματα *Χ, Ψ, ΔΟ, Κ*, καθὼς καὶ ἐσχηματοποιημένα δένδρα (Πίν. 363 γ - δ). Ὁ ὡς ἄνω τοῖχος ἀπεκαλύφθη εἰς ἔκτασιν, ἤτοι μῆκος 15 μ. περίπου, ἤτο δὲ ἐπικεχρισμένος ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ἐξωτερικῆς κορυφῆς τοῦ τόξου τῆς θύρας διὰ παχέος κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ τοιχογραφίας. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων σπαραγμάτων, τὰ ὁποῖα διεκοσμοῦντο διὰ λεπτῶν κυματοειδῶν βλαστῶν μετ' ἀνθυλλίων, χρώματος ἐρυθροῦ, εἴτε ἐκαλύπτοντο μόνον ὑπὸ ἐρυθροῦ ἢ λευκοκιτρίνου χρώματος.

Πρὸς τὰς τοιχογραφίας συνείχετο ψηφιδωτόν, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα (μήκ. 1.40, πλάτ. 0.42 - 0.55 μ.) κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ χώρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 9 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ὑφισταμένου νοτίου τοίχου τοῦ χώρου Α. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ὁριζοντίων ταινιῶν. Ἡ ἄνω ἔφερεν ἐναλλασσομένας γραμμὰς ψηφίδων χρώματος φαιοῦ καὶ κιτρινοπρασίνου, ἡ κάτω δὲ ἐμιμεῖτο πολυτίμους λίθους, ἐναλλὰξ ὀρθογωνίους καὶ ἐλλειψοειδεῖς. Μεταξὺ τῶν μεγάλων « πολυτίμων λίθων » παρενεβάλλοντο ἀνὰ πέντε μικρότεροι κυκλικοί, διατεταγμένοι συμμετρικῶς, ἤτοι οἱ τέσσαρες εἰς τὰ ἄκρα καὶ ὁ πέμπτος εἰς τὸ κέν-

2. Ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς Χάρης Παζαρᾶς ἐπέβλεψε τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὴν ὁδὸν Δημ. Γούναρη, ὡς καὶ εἰς τὴν πλατεῖαν Συντριβανίου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους.

τρον. Οἱ ἐλλειψοειδεῖς καὶ ὀρθογώνιοι «πολύτιμοι λίθοι» ἔχουν χρῶμα πράσινον καὶ κιτρινοπράσινον ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους, οἱ δὲ ἐνδιάμεσοι μικρότεροι «λίθοι» ἀποτελοῦνται ἐκ λευκῶν λιθίνων ψηφίδων (Πίν. 364 α - β).

Ἡ κάτω γραμμὴ τοῦ μωσαϊκοῦ, ἥτις συνεδέετο μετ' ἐπιχρίσματος, ὑπελογίσθη ὅτι διήρχετο περίπου ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς κορυφῆς τοῦ κατακρημνισθέντος τόξου τῆς νοτίας θύρας τοῦ χώρου Α. Ἕτερον τμῆμα ἐντοιχίου ψηφιδωτοῦ ἀπεκαλύφθη πρὸς Δ. τοῦ καταπεσόντος τόξου τῆς νοτίας θύρας τοῦ χώρου Α καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς κορυφῆς αὐτοῦ. Τὸ ὡς ἄνω ψηφιδωτὸν εἶχε διασπασθῆ εἰς τρεῖς ἐπιφανείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ νοτιωτέρα (α) κατεστράφη τελείως, παρασυρθεῖσα ὑπὸ πλημμύρας πρὶν ἢ ἀποκολληθῆ. Διαστάσεις: α) 1.10×0.50 μ. β) 1.80×0.50 μ. γ) 2×0.70 μ. Ἐκ τῶν διασωθέντων δύο τμημάτων, τὸ πρὸς Ν. (β) παριστᾷ σειρὰν «πολυτίμων λίθων» ὡς καὶ τμῆμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς, ἐνῷ τὸ πρὸς Β. (γ) τμῆμα ἐπίσης λατινικῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 364 γ - δ). Ἡ πρὸς Δ. ἀπόληξις τῆς σειρᾶς τῶν «πολυτίμων λίθων» τοῦ ψηφιδωτοῦ δὲν εἶναι κανονική. Ἀντιθέτως, αἱ ἀπολήξεις τῶν ψηφιδωτῶν ἐπιγραφῶν εἶναι κατακόρυφοι καὶ συνέχονται πρὸς Δ. μετὰ τοιχογραφιῶν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἐπιγραφῶν ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιγραφήν, καίτοι αἱ κατακόρυφοι ἀπολήξεις των δὲν εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθείας. Ἡ μετατόπισις αὕτη ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ τοίχου κατὰ τὴν πτῶσίν του. Ἅπαντα τὰ ὡς ἄνω ἀποσπάσματα τῶν ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν ἀπεκολλήθησαν καὶ μεταφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης πρὸς συντήρησιν.

Τὸ δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε καταπέσει ὁ νότιος τοῖχος τοῦ χώρου Α, ἦτο ἐστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ. Τοῦτο ἦτο λίαν τεταραγμένον, παρουσιάζον βαθουλώματα καὶ ἀνυψώσεις, ὡς καὶ διακοπὴν τῆς συνεχείας του κατὰ διαστήματα, ὥστε μετὰ δυσκολίας δύναταί τις νὰ συλλάβῃ τὸ σύνολον τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος. Πάντως διακρίνονται ρόμβοι καὶ ὀρθογώνια σχήματα, πληρούμενα ὑπὸ κυματοειδῶς ἑλισσομένων γραμμῶν. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς καθίζησιν τοῦ ἐδάφους, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἔντονοι διακυμάνσεις τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διάνοιξιν βόθρων διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν νεωτέρων οἰκιῶν.

Ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐπεκάθητο λεπτὸν στρῶμα ἰλύος, ὡς καὶ στρῶμα ἀπηνθρακωμένων ξύλων. Ἤδη γεννᾶται τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος ἦτο ὑπαίθριος ἢ ἐστεγασμένος. Ἀποδείξεις ἐν προκειμένῳ δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πρὸς τὸν ὡς ἄνω χῶρον ἐπιφάνεια τοῦ κατακρημνισθέντος τοίχου ἦτο διακεκοσμημένη διὰ ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μᾶλλον περὶ κλειστοῦ χώρου πρόκειται. Βεβαίως δὲν ἐξηκριβώθησαν τὰ ὅρια τοῦ ὡς ἄνω χώρου, καθ' ὅσον αἱ παρακείμεναι οἰκοδομαὶ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ὁδὸς Πρίγκηπος Νικολάου ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς διὰ περαιτέρω ἔρευναν. Πάντως, ὁ ἐν λόγῳ χῶρος ἐξετείνετο ἀνατολικώτερον καὶ δυτικώτερον τοῦ χώρου Α, ὡς φαίνεται, δεδομένου ὅτι ἔξωθεν τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τούτου ἀπεκαλύφθη παραστάς, μήκ. 0.95 μ., ἀποτελοῦσα τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα τοξωτῆς θύρας, ὕψ. 2.50 μ., ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ κατακρημνισθέντος τόξου ἐκ σειρᾶς καθέτων πλίνθων (Πίν. 365 α - β). Κάτωθεν τῆς ὡς ἄνω παραστάδος εἰσχωρεῖ κτιστὸς ἀγωγὸς ὀρθογωνίου διατομῆς μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α. (Πίν. 365 β).

Ἓν δεύτερον πρόβλημα εἶναι πῶς κατεστράφη τὸ κτήριον. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἔντονος διακύμανσις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ὡς ἀνεφέρθη εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν, κυρίως ὅμως ὁ τρόπος τῆς καταρρεύσεως τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ χώρου Α, τότε δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ μεγάλης πιθανότητος ὅτι ἡ καταστροφὴ προῆλθεν ἐκ σεισμικῆς δονήσεως. Συγχρόνως, ἢ καὶ προηγουμένως, ἐξερράγη ἴσως πυρκαϊά, ἥτις ἀπετέφρωσε τὰς ξυλίνας κατασκευάς. Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ προέλευσις τοῦ ἐκτεταμένου στρώματος τῶν ἀπηνθρακωμένων ξύλων ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Τρίτον πρόβλημα, συναφὲς πρὸς τὸ προηγούμενον, εἶναι ὁ χρόνος καταστροφῆς τοῦ κτηρίου. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα δὲν μᾶς βοηθοῦν πολὺ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Μὲ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ κατάρρευσις τοῦ κτηρίου ἐπῆλθε πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829 - 842), ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπὶ τοῦ στρώματος καταστροφῆς ἀνευρέθη solidus τοῦ ὡς ἄνω αὐτοκράτορος καὶ τῶν διαδόχων του Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίνου.

Εὑρήματα: Πολλὰ ὄστρακα μετ' ἐφυαλώσεως βυζαντινῶν χρόνων, νομίσματα ὡς ὁ προαναφερθεὶς solidus καὶ ἄλλα χαλκᾶ, ὡς καὶ ἀγγεῖα ἐποχῆς Τουρκοκρατίας.

Βορείως τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης τοῦ κτηρίου

Κατ' ἀρχὰς ἀπεκαλύφθη ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς πρὸς Β. μεγάλης κόγχης τοῦ κτηρίου, ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γενέσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς κορυφῆς καὶ τοῦ τοιχαρίου τοῦ καθέτου πρὸς τὸν ἄξονά της. Τὸ πρὸς Δ. ἀντίστοιχον τμῆμα εἶχεν ἀποκαλυφθῆ παλαιότερον (Πίν. 363 α).

Εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη δάπεδον ἐκ κουρασανίου, τὸ ὁποῖον πρὸς Δ., μεταξὺ τῶν δύο μεσαίων ἀντηρίδων, ἀπολήγει εἰς κλίμακα ἐκ τριῶν χαμηλῶν βαθμίδων. Τὸ ἐν λόγῳ δάπεδον προφανῶς ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλίνθων, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κατὰ χώραν ἀνευρεθέντων ὑπολειμμάτων. Ἡ ἀνατολικὴ ἀπόληξις τοῦ δαπέδου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ, διότι τοῦτο εἰσχωρεῖ κάτωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Δ. Γούναρη, ἔνθα ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι ἀνέφικτος.

Ἄνωθεν τοῦ προαναφερθέντος δαπέδου, εἰς βάθος ἀπὸ 2.60 ἕως 3 μ., ἀνευρέθησαν ὄστρακα μεγάλων ἀβαφῶν ἀγγείων μὲ ὁριζοντίας αὐλακώσεις, καθὼς καὶ λύχνος φέρων δύο ὀπὰς πληρώσεως καὶ ἐνδιαμέσως ὀρθίαν ἀνδρικὴν μορφήν. Μεταξὺ τῶν δύο πρὸς Α. ἀντηρίδων τῆς κόγχης εἶχε διανοιγῆ βόθρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν ὄστρακα χρόνων Τουρκοκρατίας.

Ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη βορειότερον, μεταξὺ τοῦ καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα τῆς κόγχης τοιχαρίου καὶ τῆς ὁδοῦ Ἰ. Μιχαήλ, εἰς ἔκτασιν 14.60 × 5.70 μ. Εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐπιφάνειαν δὲν συμπεριλαμβάνεται ζώνη πλάτους 2 μ. ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ὡς ἄνω τοιχαρίου, τῆς ὁποίας στρῶμα, βάθους 2 μ., εἶχεν ἀνασκαφῆ παλαιότερον (Πίν. 363 α). Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου διεπιστώθησαν νεώτερα τοιχάρια, σωζόμενα εἰς χαμηλὸν ὕψος (μέχρι 0.70 μ.) ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ πηλοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ διελύθησαν (Πίν. 365 γ - δ).

Πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ σκάμματος ἀπεκαλύφθη συμπαγὴς κατασκευή, προερχομένη ἐκ γωνιακοῦ τμήματος τοίχου καὶ ἀποτελουμένη ἐκ πλίνθων καὶ κουρασανίου (μεγ. μήκ. 3.90, μεγ. πλ. 3.10 καὶ μεγ. ὕψ. 1.70 μ.). Τὸ ἀνατολικὸν πέρας ταύτης διασώζει τὴν γένεσιν τόξου, θύρας προφανῶς, τὸ δὲ πρὸς Β. καμπτόμενον ἄκρον παρουσιάζει ἐπίσης τοξωτὴν διαμόρφωσιν, ἥτις πιθανὸν νὰ μὴ εἶναι ἡ ἀρχική (Πίν. 366 α).

Κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ καθέτου πρὸς τὸν ἄξονα τῆς κόγχης τοιχαρίου καὶ εἰς βάθος 3 μ., ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ὀρθογώνιοι ἐπίπεδοι κατασκευαὶ ἐν εἴδει δαπέδου, τῶν ὁποίων ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἦτο ἐστρωμένη διὰ πλίνθων, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀποτυπωμάτων αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κουρασανίου (Πίν. 366 β).

Τὰ ἀνασκαφέντα χώματα ἦσαν μελανά, λόγῳ τῆς ἀναμείξεώς των μετὰ ξυλανθράκων, ἐντὸς δὲ αὐτῶν εἰς βάθος ἀπὸ 2 ἕως 3 μ. ἀνευρέθησαν μερικὰ ὄστρακα μὲ ὁριζοντίας αὐλακώσεις, ἐλάχιστα ἀρρετινὰ καὶ δύο μελαμβαφῆ.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπερατώθη πρὸς Β. (Πίν. 366 γ), κατὰ μῆκος τῆς νοτίας οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἰ. Μιχαήλ, ἔνθα ἀπεκαλύφθη ἡ νοτία παρειὰ καὶ ἡ ἄνω κατεστραμμένη ἐπιφάνεια τοίχου, διήκοντος ἐξ Α. πρὸς Δ., παραλλήλου πρὸς τὸ τοιχάριον τὸ κάθετον πρὸς τὸν ἄξονα τῆς κόγχης καὶ ἀπέχοντος ἐκ τούτου 7.70 μ.

Ὁ ὡς ἄνω τοῖχος ἔχει πάχος 1.25 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος ἀπὸ 0.60 ἕως 2.20 μ., ἡ δὲ τοιχοποιία αὐτοῦ σύγκειται ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ ἐκ ζώνης μὲ τέσσαρας σειρὰς πλίνθων (Πίν. 366 α).

Πλατεῖα Συντριβανίου. Ἀνασκαφὴ τείχους

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ χώρου μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πανεπιστημίου, Ἐγνατίας καὶ Κ. Μελενίκου, ὑπὸ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης διὰ τὴν δημιουργίαν ἀνθοκήπου καὶ τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν τῆς περιοχῆς, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἀρκετοὶ τάφοι ἐσωτερικῶς τούτου (Σχέδ. 4).

Προτείχισμα

Πρὸ τοῦ τείχους ἐκτείνεται τὸ προτείχισμα, τὸ ὁποῖον ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη δὲ εἰς μῆκος 45.20 μ. ἐκ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. Τὸ πάχος τούτου εἶναι 1.90 μ., σώζεται δὲ εἰς ὕψος 0.80 - 1 μ. ἄνωθεν τῆς στάθμης τῶν παρακειμένων ὁδῶν. Ἡ τοιχοδομία τοῦ προτειχίσματος σύγκειται ἐξ ἀκανονίστων λίθων, συνδεομένων διὰ κουρασανίου, εἰς τινα δὲ σημεῖα διατηροῦνται καὶ τμήματα ζωνῶν ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων. Εἰς ἀπόστασιν 32 μ. ἀπὸ τοῦ νοτιωτέρου σημείου τοῦ ἀποκαλυφθέντος προτειχίσματος ἀνοίγεται παραπύλιον, πλ. 2.12 μ., τὸ ὁποῖον ἐφράχθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν.

Τεῖχος

Ἐκ τοῦ πεζοδρομίου τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς ἀπόστασιν 12.70 μ. ἀπὸ τοῦ προτειχίσματος ἀφ' ἑτέρου, ἄρχεται τὸ κυρίως τεῖχος, τὸ ὁποῖον σχηματίζει κάθετον παρειὰν πρὸς τὴν Ἐγνατίαν (σωζ. ὕψ. 4.50 μ. περίπου), ἥτις παρειὰ δίδει τὴν ἐντύπωσιν παραστάδος πύλης

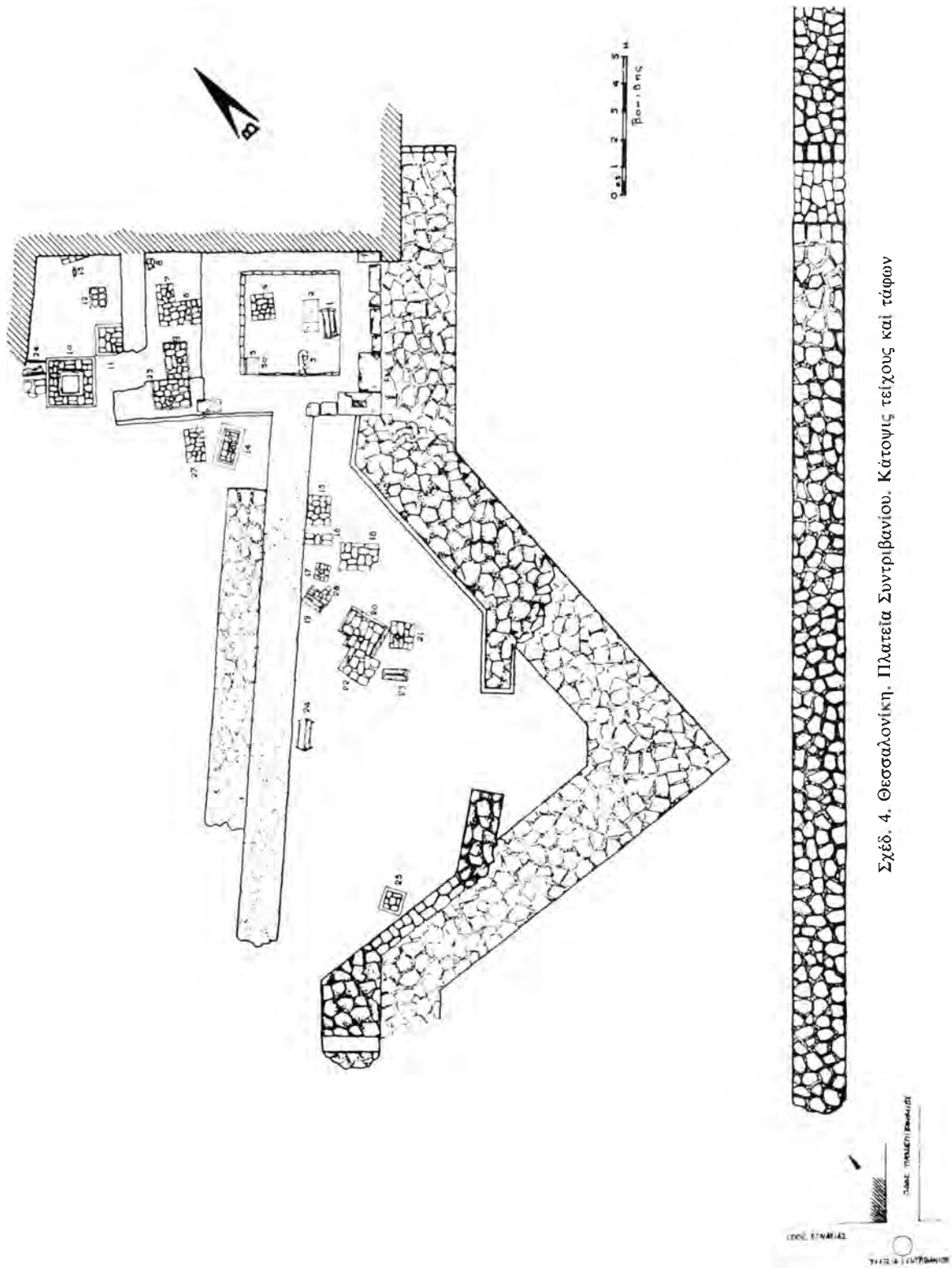

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Πλατεία Συντριβανίου. Κάτοψις τείχους και τάφων

(Πίν. 367 α). Σημειοῦται ὅτι ὑπὸ τῶν μελετητῶν τῆς πόλεως ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἔκειτο ἡ κασσανδρεωτικὴ πύλη τοῦ τείχους, ἡ ἄλλως λεγομένη Καλαμαριᾶς. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς Β. δημιουργεῖται τριγωνικὸς πρόβολος, ἐν εἴδει πύργου, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφὴ ἀπέχει 2.25 μ. ἐκ τοῦ προτειχίσματος, αἱ πλευραί του δὲ ἔχουν μῆκος 13.35 μ. ἡ νοτία καὶ 14.90 μ. ἡ βόρειος, ἑκάστη δὲ 3 μ. πάχος. Πρὸς τὸν τριγωνικὸν πύργον ὡδήγει ἐσωτερικὴ πύλη, πλ. 3.50 μ., τῆς ὁποίας ἡ βόρειος παραστὰς σώζεται εἰς ὕψος 4.50 μ. περίπου, ἐνῷ ἡ νοτία διατηρεῖται εἰς ὕψος 1 μ. μόνον.

Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ τριγωνικοῦ πύργου σώζεται μόνον κατὰ τὴν ὑποθεμελίωσιν αὐτῆς. Εἰς νεωτέρους χρόνους, ὅμως, συνεπληρώθη τὸ καθ' ὕψος τμῆμα ταύτης δι' ἑνὸς λεπτοῦ τοιχαρίου, πάχ. 0.60 μ., ἐκ λίθων καὶ ὁριζοντίων σειρῶν πλίνθων συνδεομένων διὰ πηλοῦ. Ἀντιθέτως, τὸ ἥμισυ τῆς βορείου πλευρᾶς σώζεται εἰς ὕψος 4 μ. περίπου. Εἰς ἀπόστασιν 11 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου πέρατος τοῦ πύργου τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸ προτείχισμα, κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Δ. καὶ κάτωθεν τῆς παρακειμένης οἰκοδομῆς, σχεδὸν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ παραπύλιον τοῦ προτειχίσματος. Καθ' ὅλον περίπου τὸ ὡς ἄνω τμῆμα τοῦ τείχους περικλείεται μαρμαρίνη πυργοειδὴς κατασκευὴ προφανῶς παλαιοτέρα, ὡς ἐκ τούτου δὲ τὸ πάχος τοῦ τείχους εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι 2.70 μ. ἔναντι 3 μ. τοῦ τριγωνικοῦ πύργου. Ἡ τοιχοδομία τοῦ τείχους ἐνθυμίζει τὴν θεοδοσιανὴν τοιαύτην, ἤτοι ἀποτελεῖται ἐκ ζωνῶν ἀργολιθοδομῆς, αἱ ὁποῖαι ἐναλλάσσονται μὲ ζώνας ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων.

Πυργοειδὴς μαρμαρίνη κατασκευὴ καὶ διπλοῦς τοῖχος

Ἔσωθεν τοῦ τείχους καὶ καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς πύλης τοῦ τριγωνικοῦ πύργου ἐκτείνεται διπλοῦς τοῖχος, πάχ. 1.50 καὶ 1.45 μ., ἀμελέστερος τοῦ κυρίως τείχους ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ ὡς πρὸς τὰ χρησιμοποιηθέντα ὑλικά (Σχέδ. 4· Πίν. 367 β).

Ἰδιαιτέρως ὁ ἀνατολικὸς ἐκ τῶν δύο τούτων τοίχων εἶναι πολὺ πρόχειρος καὶ πιθανὸν νὰ προσετέθη εἰς νεωτέραν φάσιν. Ὁ δυτικὸς ἐκ τῶν δύο ὡς ἄνω τοίχων ἔχει συμπεριλάβει εἰς τὴν ὑποθεμελίωσίν του τὸν ὑπ' ἀριθ. Τ 16 τάφον (Πίν. 376 α), πρᾶγμα ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τάφος προϋπῆρχε τοῦ τοίχου. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου εὑρέθησαν ἐντειχισμέναι ἐνεπίγραφος καὶ ἀνάγλυφος ἐπιτυμβία πλάξ μετὰ παραστάσεως Θρακὸς ἱππέως (ἀριθ. εὑρ. 11213), ὡς καὶ ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία πλάξ (ἀριθ. εὑρ. 11212). Τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὡς ἄνω τοίχου ἑνοῦται μετὰ μιᾶς τετραγώνου πυργοειδοῦς κατασκευῆς, ἐσωτ. διαστ. 3.60×3.70 καὶ πάχ. 1.50 μ. Ὁ βόρειος, ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος τοῖχος τῆς ὡς ἄνω κατασκευῆς εἶναι ἐπενδεδυμένοι ἐξωτερικῶς, ἄνωθεν τῆς ὑποθεμελιώσεως, διὰ μεγάλων μαρμαρίνων γωνιολίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τόρμων, ὡς καὶ τῆς ἀναθυρώσεως ὡρισμένων δόμων. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν, ὅμως, τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς σώζονται εἰς δύο ζεύγη γωνιολίθων τόρμοι καὶ ὑπολείμματα συνδέσμων, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονοι μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ πύργου. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ βορείου τοίχου καὶ πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ἔχει ἐντειχισθῆ ἐπιτύμβιος βωμός (Πίν. 367 γ). Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ τετραγώνου χώρου τῆς πυργοειδοῦς κατασκευῆς ἔχει συμπεριληφθῆ ὁ τάφος Τ 5, ὅστις ἀσφαλῶς προυπῆρχε ταύτης. Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ πύργου διεπιστώθη στρῶμα κεράμων στέγης, εἰς βάθος περίπου 0.25 μ. ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Ἔξωθεν τοῦ πύργου καὶ εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τοῦ «Θεοδοσιανοῦ τείχους», τοῦ διπλοῦ τοίχου καὶ τῆς μαρμαρίνης κατασκευῆς, εὑρέθησαν δύο μέτωπα ἀκροκεράμων μετ' ἀναγλύφων τραγικῶν προσωπείων. Οὕτω δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον ὁ πύργος οὗτος νὰ ἦτο ἐστεγασμένος.

Ἐκ τῆς ὅλης διαμορφώσεως τοῦ διπλοῦ τοίχου καὶ τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς, ὡς καὶ ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ «Θεοδοσιανὸν τεῖχος», δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ σχετικῆς πιθανότητος ὅτι ὁ διπλοῦς τοῖχος καὶ ἡ μαρμαρίνη πυργοειδὴς κατασκευὴ εἶναι τμῆμα τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἴσως τῆς ἐποχῆς τοῦ Γαλερίου, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ προϋπάρχοντος νεκροταφείου. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὰ κτερίσματα τῶν τάφων δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν πέραν τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὁπωσδήποτε, ὅμως, ἀπαιτεῖται περαιτέρω ἔρευνα τόσον κάτωθεν τῶν παρακειμένων συγχρόνων οἰκοδομῶν, ὅσον καὶ εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τοῦ διπλοῦ τοίχου, τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς καὶ τοῦ «Θεοδοσιανοῦ τείχους».

Εὑρήματα

Ταῦτα ἔχουν ταξινομηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ

χώρου εἰς τὸν ὁποῖον ἔκαστον ἀνευρέθη καὶ κατὰ χρονολογικὴν σειράν:

Α΄. Κατὰ μῆκος τοῦ προτειχίσματος:

Ὄστρακον ἐξ ἀρρετινοῦ σκυφοειδοῦς ἀγγείου μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως γενειαφόρου καὶ κερασφόρου ἀνδρός, εὑρεθὲν εἰς βάθος 1 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11244, Πίν. 368 α).

Β΄. Μεταξὺ τοῦ κυρίως τείχους καὶ τοῦ «Θεοδοσιανοῦ»:

α) Ἀνατολικῶς τῆς πυργοειδοῦς μαρμαρίνης κατασκευῆς. Χαλκοῦν ἔλασμα ὑπὸ μορφὴν ἀναγλύφου ρόδακος, διαμ. 0.04 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11229, Πίν. 368 β).

β) Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ τριγωνικοῦ πύργου. Τμῆμα μαρμαρίνης imaginis clipeatae, μὲ παράστασιν γενειαφόρου ἀνδρὸς καθημένου, κύπτοντος τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ προτείνοντος τὴν δεξιὰν χεῖρα (ἀριθ. εὑρ. 11221, Πίν. 367 δ).

Γ΄. Ἐκ τοῦ μεταξὺ τοῦ τριγωνικοῦ πύργου καὶ τοῦ διπλοῦ τοίχου χώρου:

1) Πήλινος τρίπους ἐψήσεως ἀγγείων, διατηρῶν καὶ ἴχνη ἐφυαλώσεως, ὕψ. 0.025 καὶ μήκ. βραχίονος 0.04 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11215, Πίν. 368 στ).

2) Δακρυδόχος πηλίνη κολουροκωνικῆς κοιλίας, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ στόμιον, ὕψ. 0.10, διαμ. βάσ. 0.045 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11230, Πίν. 368 γ, ἡ α΄ ἐξ ἀριστερῶν).

3) Πηλίνη ἀβαφὴς δακρυδόχος, ἀπιόσχημος, ἐλλιπὴς κατὰ τὸν λαιμόν, μεγ. ὕψ. 0.065, διαμ. βάσ. 0.03 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11231, Πίν. 368 γ, μέσον).

4) Πηλίνη ἀβαφὴς δακρυδόχος, κολουροκωνικῆς κοιλίας, ἐλλιπὴς κατὰ τὸν λαιμόν, μεγ. ὕψ. 0.06, διαμ. βάσ. 0.045 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11240, Πίν. 368 γ, ἡ β΄ ἐξ ἀριστερῶν).

5) Τμῆμα ἀγγείου μετὰ χαμηλῆς βάσεως καὶ σφαιρικῆς κοιλίας, μεγ. ὕψ. 0.075, διαμ. βάσ. 0.055 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11233, Πίν. 368 ζ, δεξιά).

6) Τμῆμα πυθμένος βαθέος περγαμηνοῦ πινακίου ἐκ λευκοῦ πηλοῦ μετ' ἐρυθροῦ γανώματος, μεγ. ὕψ. 0.095, διαμ. βάσ. 0.085 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11238, Πίν. 368 ζ, ἀριστερά).

7) Πηλίνη μήτρα ἄνω ἐπιφανείας λύχνου, μεγ. πλ. 0.08, ὕψ. 0.026, μεγ. μήκ. 0.085 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11232, Πίν. 368 ε, κάτω ἀριστερά).

8) Πηλίνη ἀβαφὴς ἀπιόσχημος δακρυδόχος, ὕψ. 0.09, διαμ. βάσ. 0.015 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11239, Πίν. 368 δ, ἡ πρώτη ἐκ δεξιῶν).

Δ΄. Ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ διπλοῦ τοίχου:

1) Ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος μαρμαρίνη πλάξ, ἐντειχισμένη ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ διπλοῦ τοίχου καὶ πρὸς τὸ βόρειον πέρας αὐτοῦ. Μέγ. μῆκος 0.24, πλ. 0.28, πάχ. 0.07 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11212, Πίν. 369 α), φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΤΙΒ(ΕΡΙΟΣ) ΚΛΑΥΔΙ
ΟΣ· ΘΑΛΛΙΑ
ΝΟΣ· ΚΛΑΥΔΙΑ
ΠΥΡΑΜΙΔΙ ΤΗ

2) Ἐπιτυμβία ἀνάγλυφος καὶ ἐνεπίγραφος πλάξ μετὰ παραστάσεως Θρακὸς ἱππέως. Ἦτο ἐντειχισμένη πλησίον τῆς προηγουμένης. Διαστ. 0.36×0.30, πάχ. 0.05 - 0.055 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11213, Πίν. 369 β). Ἐπιγραφή:

ΜΕΝΟΚΕΙΑ ΠΟΥΡΟΣΑΛΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΛΩΡΩ ΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ

Ε΄. Πλησίον τοῦ σημείου συναντήσεως τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς, τοῦ διπλοῦ τοίχου καὶ τοῦ «Θεοδοσιανοῦ τείχους»:

1) Χαλκῆ τοξοειδὴς πόρπη εὑρεθεῖσα εἰς βάθος 2 μ. περίπου, μήκ. 0.082, ὕψ. 0.025, μεγ. πλ. 0.006 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11223, Πίν. 369 γ - δ).

2) Πέντε χαλκᾶ νομίσματα εὑρεθέντα εἰς βάθος 2 μ. περίπου, ἐξ ὧν: ἓν Κωνσταντίνου ΙΙ (337 - 340 μ.Χ.), ἓν Βαλεντινιανοῦ ΙΙ (375 - 392 μ.Χ.), καὶ τρία τῶν μέσων τοῦ 5ου μ.Χ. αἰ. (ἀριθ. εὑρ. 11224, Πίν. 369 ε).

3) Χαλκοῦν νόμισμα Ὀνωρίου (393 - 423 μ.Χ.), εὑρεθὲν εἰς βάθος 2.20 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11225).

4) Τρία χαλκᾶ νομίσματα, ἐξ ὧν δύο ἀδιάγνωστα καὶ ἓν Βαλεντινιανοῦ ΙΙ (375 - 392 μ.Χ), εὑρεθέντα εἰς βάθος 2.50 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11226).

5) Τρεῖς πήλινοι λύχνοι, ἐξ ὧν οἱ δύο ἀκέραιοι καὶ ὁ τρίτος κατὰ τὸ ἥμισυ σωζόμενος, εὑρεθέντες εἰς βάθος 3 μ.: α) μήκ. 0.095, διαμ. βάσ. 0.03 μ., β) μήκ. 0.085, πλ. 0.055, ὕψ. 0.025 μ., γ) μήκ. 0.10, μεγ. πλ. 0.045, ὕψ. 0.03 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11218 α, β, γ, Πίν. 368 ε).

6) Δύο μέτωπα πηλίνων ἀκροκεράμων μετ' ἀναγλύφου τραγικοῦ προσωπείου εὑρεθέντα εἰς βάθος 3 μ.: α) ὕψ. 0.20, πλ. 0.15, μεγ. μήκ. 0.08 μ., β) μεγ. μήκ. 0.12, μεγ. πλ. 0.10, πάχ. 0.26 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11222 α, β, Πίν. 370 α - β).

ΣΤ΄. Ἐκ τοῦ χώρου ἐσωτερικῶς τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς:

1) Τμῆμα πηλίνης σίμης, μετ' ἀναγλύφου ἰωνικοῦ κυματίου καὶ ἑλίκων ἀκάνθης, μεγ. μήκ. 0.20, ὕψ. 0.15, πάχ. 0.04 - 0.05 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11234, Πίν. 370 γ).

2) Πηλίνη ἀπιόσχημος δακρυδόχος εὑρε-

θεῖσα εἰς βάθος 2 μ., ὕψ. 0.10, διαμ. βάσ. 0.025 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11219, Πίν. 368 δ, μέσον).

3) Χαλκοῦν νόμισμα Βαλεντινιανοῦ Ι (364-375 μ.Χ.) εὑρεθὲν εἰς βάθος 2.50 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11245).

4) Πηλίνη ἀπιόσχημος δακρυδόχος μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ὕψ. 0.135, διαμ. βάσ. 0.022 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11235, Πίν. 368 δ, ἡ α΄ ἐξ ἀριστερῶν).

5) Πηλίνη δακρυδόχος ἀβαφής, σφαιρικῆς κοιλίας, ὕψ. 0.07, διαμ. βάσ. 0.028 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11236, Πίν. 368 γ, ἡ β΄ ἐκ δεξιῶν).

Ζ΄. Ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν τάφων χώρου, ΒΔ. τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς:

1) Πηλίνη δακρυδόχος ἀπιόσχημος ἀβαφής, ὕψ. 0.115, διαμ. βάσ. 0.05 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11242, Πίν. 368 δ, ἡ β΄ ἐξ ἀριστερῶν).

2) Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος πλάξ, διαστ. 0.33×0.20×0.045 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11209, Πίν. 370 δ):

ΛΟΓΙΣΜΟ
Σ, ΚΑΙΛΑΜ
ΟΝΕΙΚΑ ΚΑ
ΛΑΝΔΙΟΝΙ
ΤΩ ΘΡΕΠΤ
Ο, ΜΝΗΜΗΙ
Σ, ΧΑΡΙΝ

3) Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος πλάξ, διαστ. 0.28×0.26×0.045 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11210, Πίν. 370 ε):

ΠΕΡΓΑΜΟΣ
ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ
ΛΑΦΝΩ ΤΩ
ΤΕΚΝΩ ΜΝΗ
ΜΗΣ ΧΑΡΙΝ

4) Ἀγγεῖον ἀβαφὲς μὲ ᾠοειδὲς σῶμα καὶ διαπεπλατυσμένην βάσιν, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ στενὸν στόμιον αὐτοῦ καὶ τὴ λαβήν, μεγ. ὕψ. 0.225, διαμ. βάσ. 0.09 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11216, Πίν. 370 στ).

5) Πήλινον ἀβαφὲς ἀγγεῖον μετ' ᾠοειδοῦς κοιλίας, ὕψ. 0.07, διαμ. βάσ. 0.028 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11217, Πίν. 368 γ, τὸ α΄ ἐκ δεξιῶν).

6) Τμῆμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης πλακός, μεγ. διαστ. 0.18×0.08×0.02 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11220, Πίν. 370 θ):

Τ. Ξ. Ρ. ΤΟΥ. Θ

7) Ὑαλίνη δακρυδόχος, κολουροκωνικῆς κοιλίας καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ὕψ. 0.15, διαμ. βάσ. 0.06 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11241, Πίν. 370 ζ).

8) Πήλινον παιδικὸν ἄθυρμα μετὰ χαμηλῆς βάσεως, σφαιρικῆς κοιλίας καὶ ὀπῆς εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν (ἀριθ. εὑρ. 11237, Πίν. 370 η).

9) Στρεπτὴ λαβὴ ὑαλίνου ἀγγείου, μεγ. μήκ. 0.045 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11247).

Ἀποκάλυψις τάφων[3]

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς πυργοειδοῦς μαρμαρίνης κατασκευῆς, ΒΔ. αὐτῆς ὡς καὶ εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τῆς πύλης τοῦ τριγωνικοῦ πύργου καὶ τοῦ διπλοῦ τοίχου, ἀπεκαλύφθη καὶ ἠρευνήθη σημαντικὸς ἀριθμὸς τάφων, εὑρισκομένων εἰς τὴν στάθμην τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ περίπου (Σχέδ. 4). Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ὡς ἄνω τάφων εἶχον τὴν μορφὴν ὑπεργείων βωμοειδῶν κατασκευασμάτων, μετὰ ἢ ἄνευ ἐντειχισμένης χοῆς, καλυπτόντων κεραμοσκεπῆ τάφον, ἔνθα εὑρίσκονται τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ μετὰ τῶν κτερισμάτων. Εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ κτιστοὶ βωμοειδεῖς τάφοι ἐν εἴδει λάρνακος (ἁπλαῖ ὀστεοθῆκαι), καθὼς καὶ κεραμοσκεπεῖς. Ἐπίσης ἐπεσημάνθησαν καὶ μερικαὶ ταφαὶ ἐντὸς χύτρας. Μόνον εἰς τάφος κεραμοσκεπής, ὁ ὑπ' ἀριθ. Τ 29, περιεῖχεν ὁλόσωμον ταφήν. Ἅπαντες οἱ ὑπόλοιποι περιεῖχον εἴτε τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ ἐντὸς στρώματος ἀνθράκων, εἴτε προκειμένου περὶ τῶν ὀστεοθηκῶν, συγκεντρωμένα τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ, προερχόμενα καὶ ταῦτα ἐκ καύσεως.

Τάφος Τ 1 (Πίν. 371 α)

Κεραμοσκεπής, καλυβίτης, μήκ. 1.02, πλ. 0.47, ὕψ. 0.45 μ. Εὑρίσκετο πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς, εἰς τὴν ἀνατολικὴν δὲ μακρὰν πλευρὰν τούτου εἶχε προσκολληθῆ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς πυργοειδοῦς κατασκευῆς. Περιεῖχεν ὀστᾶ ἀναμὶξ μετ' ἀνθράκων, ὡς καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα:

1) Ἀρρετινὸν κυάθιον μετὰ σφραγῖδος εἰς τὸν πυθμένα: *SEXME*, ὕψ. 0.042, διαμ. βάσ. 0.032, διαμ. στομ. 0.072 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11250 α, Πίν. 371 δ, τὸ α΄ ἐκ δεξιῶν).

2) Τέσσαρας ἀβαφεῖς ἀπιοσχήμους πηλίνας δακρυδόχους ἀκεραίας. Διαστάσεις: 1) ὕψ. 0.115, διάμ. βάσ. 0.027 μ., 2) ὕψ. 0.105, διάμ. βάσ. 0.022 μ., 3) ὕψ. 0.16, διάμ. βάσ. 0.025 μ., 4) ὕψ. 0.16, διάμ. βάσ. 0.027 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11250 β, γ, δ, ε, Πίν. 371 δ).

3) Ὑαλίνην δακρυδόχον σφαιρικῆς κοιλίας, ὕψ. 0.44, διαμ. βάσ. 0.017 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11250 στ).

Τάφος Τ 2 (Πίν. 371 α, γ)

Κτιστὸς κιβωτιόσχημος, μήκ. 1.20, πλ. 0.58, ὕψ. 0.40 μ. Τὸ δάπεδον καὶ τὰ τοιχώματα ἐσω-

3. Πρβλ. Χ. Μακαρόνα, Ἀνασκαφὴ Νεκροπόλεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, *ΠΑΕ* 1949, σ. 151 κ.ἑ.

τερικῶς ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ πλίνθων, ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ μιᾶς ὀρθογωνίου πλακὸς ἐξ ἀσβεστολίθου καὶ ὑπὸ μιᾶς πλίνθου. Ἔκειτο δυτικῶς τοῦ Τ 1, τὸ ἥμισυ δὲ τῆς ἀνατολικῆς του πλευρᾶς προσεκολλᾶτο εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ ὡς ἄνω τάφου. Περιεῖχεν ἐλάχιστα ὀστᾶ προερχόμενα ἐκ καύσεως, ὡς καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα:

1) Ψηφῖδα ὄρμου.

2) Βελόνην ὀστεΐνην, ἀποκεκρουμένην κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα αὐτῆς, μεγ. μήκ. 0.10 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11258 α).

3) Θραύσματα μικρῶν ὑαλίνων ἀγγείων, ἐξ ὧν συνεκολλήθη ἓν προχοΐδιον ἐλλιπὲς κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ τμῆμα τῆς κοιλίας, μεγ. ὕψ. 0.055, διαμ. βάσ. 0.02 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11258 β, Πίν. 371 β).

4) Πηλίνην προτομὴν Σιληνοῦ, μεγ. ὕψ. 0.105 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11258 γ, Πίν. 371 ε).

Τάφος Τ 3 (Πίν. 371 α, 372 α)

Κεραμοσκεπὴς καλυβίτης μετὰ χοῆς ἐκ πηλοσωλῆνος. Διεσώθησαν μόνον μικρὰ τμήματα τῶν κεράμων. Μέγ. μῆκ. 0.90, πλ. 0.38, μέγ. ὕψ. 0.30 μ. Εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς πυργοειδοῦς μαρμαρίνης κατασκευῆς, περὶ τὸ μέσον τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς της, ἥτις ἤγγιζε τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τάφου. Περιεῖχε στρῶμα καύσεως καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα:

1) Λύχνον ἀκέραιον φέροντα παράστασιν ἀετοῦ μὲ ἀνοικτὰς πτέρυγας, εἰς τὴν ράχιν τοῦ ὁποίου κάθηται γενειαφόρος ἀνδρικὴ μορφή. Μῆκ. 0.098, πλ. 0.067, ὕψ. 0.025 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11251 α, Πίν. 372 γ).

2) Μικρὰν ἀβαφῆ πηλίνην δακρυδόχον μὲ ἀποκεκρουμένον τὸ στόμιον. Μέγ. ὕψ. 0.07, διάμ. βάσ. 0.019 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11251 β, Πίν. 372 γ).

3) Πήλινον εἰδώλιον γυμνῆς γυναικείας μορφῆς καθημένης, ὕψ. 0.14 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11251 γ, Πίν. 372 γ).

Τάφος Τ 4 (Πίν. 372 β)

Κτιστὸς συμπαγής, περίπου τετράγωνος, ἐξωτερικῶς ἐπικεχρισμένος. Μῆκ. 1.08, πλ. 0.94, ὕψ. 0.45 μ. Ἔκειτο παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τῆς πυργοειδοῦς κατασκευῆς. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα:

1) Τέσσαρας ἀβαφεῖς πηλίνας ἀπιοσχήμους δακρυδόχους, ἐξ ὧν ἡ μία ἀκεραία, αἱ δύο ἀποκεκρουμέναι κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ ἡ τετάρτη ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τοῦ χείλους. Διαστάσεις: α) ὕψ. 0.09, διάμ. βάσ. 0.024 μ. β) ὕψ. 0.115, διάμ. βάσ. 0.023 μ., γ) ὕψ. 0.072, διάμ. βάσ. 0.017 μ., δ) ὕψ. 0.072, διάμ. βάσ. 0.017 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11256 α, β, γ, δ, Πίν. 372 δ).

2) Λύχνον πήλινον, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν λαβήν. Ἐπὶ τῆς βάσεως φέρει τὴν ἔκτυπον ἐπιγραφήν: *FORTIS.*
I

Μῆκ. 0.11, πλ. 0.065, ὕψ. 0.03 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11256 ε, Πίν. 372 ε - στ).

3) Ἀτρακτοειδῆ πηλίνην δακρυδόχον, ἀποκεκρουμένην κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸ στόμιον. Μέγ. ὕψ. 0.13 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11256 στ, Πίν. 372 δ, ἡ α΄ ἐξ ἀριστερῶν).

4) Ἀβαφὲς πήλινον ἀγγεῖον, κολουροκωνικῆς κοιλίας μεθ' ὑποτυπώδους βάσεως, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν λαβήν του. Ὕψ. 0.04, διάμ. βάσ. 0.028 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11256 ζ, Πίν. 372 δ).

Τάφος Τ 5 (Πίν. 373 α)

Ταφικὸν κτίσμα συμπαγές, ἐντειχισθὲν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς. Μέγ. διαστ. 0.79× 0.44, ὕψ. 0.40 μ. Δὲν διεπιστώθη ταφὴ κάτωθεν αὐτοῦ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο πλίνθων.

Τάφος Τ 6 (Πίν. 373 β - γ)

Κτιστὸς συμπαγής, ὀρθογώνιος, διασώζων ἴχνη ἐπιχρίσματος κατὰ τὰς πλαγίας ὄψεις. Μῆκ. 1.60, πλ. 0.90, ὕψ. 0.80 μ. Ἐπεκάθητο τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ Τ 7, ἡ ἀνατολικὴ δὲ στενὴ πλευρά του ἐφήπτετο τῆς ἐξωτερικῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς πυργοειδοῦς μαρμαρίνης κατασκευῆς. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ μιᾶς στρώσεως ἐκ πλίνθων. Οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχε, μόνον ἐντὸς τῆς συμπαγοῦς κατασκευῆς εὑρέθη νόμισμα χαλκοῦν (ἀριθ. εὑρ. 11259), δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1ου π.Χ. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ.

Τάφος Τ 7 (Πίν. 373 γ - δ)

Κτιστὸς συμπαγὴς μετ' ἐπιχρίσματος ἐξωτερικῶς. Μέγ. μῆκ. 0.75, πλ. 0.75, ὕψ. 0.50 μ. Ἡ νοτία πλευρά του εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ Τ 6. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως. Οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχεν.

Τάφος Τ 8

Πρόχειρος ταφή, περιοριζομένη ὑπὸ ἀργῶν λίθων καὶ καλυπτομένη ὑπὸ τοῦ ἡμίσεος κάτω τμήματος ὀξυπυθμένου ἀμφορέως. Εὑρίσκετο ΒΔ. τοῦ Τ 7.

Τάφος Τ 9 (Πίν. 373 γ, ε, 374 α)

Κτιστὸς συμπαγής, ὀρθογώνιος, μήκ. 1.40,

πλ. 0.86, ὕψ. 0.82 μ. Ἔκειτο ἔξωθεν τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς πυργοειδοῦς μαρμαρίνης κατασκευῆς, ἡ νοτία δὲ στενὴ πλευρά του προσεκολλᾶτο ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Τ 23. Ἐξωτερικῶς ἔφερεν ἐπίχρισμα, ἐντὸς δὲ τῆς συμπαγοῦς κατασκευῆς ἐσχηματίζετο ὀρθογώνιος ἐπικεχρισμένη θήκη, διαστ. 0.45× 0.26× 0.44 μ. Ἡ δυτικὴ μακρὰ πλευρὰ τῆς ὡς ἄνω θήκης δὲν ἦτο συνεχής, ἀλλὰ διεκόπτετο ὑπὸ ἀνοίγματος δίκην θύρας. Κάτωθεν τῆς συμπαγοῦς κατασκευῆς ὑπῆρχε κεραμοσκεπὴς τάφος περιέχων καῦσιν. Ἐντὸς αὐτοῦ κατέληγε χοὴ ἐκ πηλοσωλῆνος, ἀρχομένη ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τάφου καὶ ἐντειχισμένη εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοίχωμα τῆς ὀστεοθήκης. Εὑρέθησαν τὰ ἑξῆς κτερίσματα:

α) Ἐντὸς τῆς θήκης. 1) Θραύσματα χαλκοῦ κατόπτρου. 2) Θραύσματα ὑαλίνης δακρυδόχου.

β) Ἐντὸς τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου. 1) Τρεῖς πήλιναι δακρυδόχοι, ἐξ ὧν αἱ δύο ἀπιόσχημοι, ἡ τρίτη δὲ μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν. Διαστάσεις: α) ὕψ. 0.13, διάμ. βάσ. 0.033 μ., β) ὕψ. 0.17, διάμ. βάσ. 0.025 μ., γ) ὕψ. 0.16 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11252 α, β, γ, Πίν. 374 β).

2) Πήλινον ἀβαφὲς κύπελλον μετὰ λαβῆς. Ὕψ. 0.08, διάμ. βάσ. 0.035 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11252 δ, Πίν. 374 β).

3) Ὀστεΐνη βελόνη, ἐλλιπὴς κατὰ τὴν αἰχμήν. Μέγ. μῆκ. 0.1044 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11252 ζ).

4) Σιδηροῦς δακτύλιος, παραμορφωθεὶς ἐκ τῆς καύσεως, διαμ. 0.021 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11252 ε).

5) Χαλκῆ κυκλικὴ πόρπη, συγκολληθεῖσα ἐκ πολλῶν τμημάτων, διαμ. 0.04 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11252 στ, Πίν. 374 γ - δ).

Τάφος Τ 10 (Πίν. 374 ε, 375 α)

Ταφικὸν κτίσμα περίπου τετράγωνον, ἐξωτερικῶς ἐπικεχρισμένον. Ἐσωτερικῶς ἔφερεν ὀστεοθήκην, ἐπίσης ἐπικεχρισμένην. Διαστάσεις: 1) Ἐξωτερικαί: μῆκ. 1.75, πλ. 1.70, ὕψ. 0.82 μ., 2) Ὀστεοθήκης: 0.53× 0.53× 0.63 μ. Ὁ τάφος εὑρίσκετο παρὰ τῇ ἀνατολικῇ παρυφῇ τῆς ὁδοῦ Κ. Μελενίκου καὶ ἐκάλυπτε τὴν ἀνατολικὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ Τ 26. Εἶχε συληθῆ παλαιότερον. Ἐντὸς τῆς θήκης εὑρέθησαν θραύσματα ὀστῶν καὶ λύχνος πήλινος μὲ ἀποκεκρουμένην τὴν ὀπὴν πληρώσεως, φέρων παράστασιν λέοντος. Ὕψ. 0.025, μῆκ. 0.088, πλ. 0.065 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11254, Πίν. 372 γ).

Τάφος Τ 11 (Πίν. 374 ε)

Κτιστὴ κιβωτιόσχημος θήκη, ἐπικεχρισμένη ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, μήκ. 1.20, πλ. 1, ὕψ. 0.40 μ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εὑρίσκετο ἐν ἐπαφῇ μεθ' ἑνὸς τοιχαρίου παραλλήλου πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς πυργοειδοῦς κατασκευῆς, ἡ νοτιοδυτικὴ δὲ γωνία τοῦ τάφου ἤγγιζε τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Τ 10. Ἐντὸς τῆς θήκης ὑπῆρχε καῦσις καὶ ἓν χαλκοῦν νόμισμα λίαν ἐφθαρμένον.

Τάφος Τ 12 (Πίν. 375 β)

Ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς καὶ μόνης κεράμου, μήκ. 0.75, πλ. 0.60 μ., ἐλαφρῶς κυρτῆς, ἥτις ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως. Εὑρίσκετο πρὸς Β. τοῦ Τ 11. Οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχε.

Τάφος Τ 13 (Πίν. 375 γ - δ)

Βορειοδυτικῶς τοῦ τάφου Τ 12. Καῦσις ἐντὸς χύτρας τεθραυσμένης, ἥτις συνεκολλήθη. Ἡ χύτρα εἶναι ἐκ πηλοῦ, ἀβαφής, δίωτος μετὰ καλύμματος. Περὶ τὸ σῶμα φέρει ὁριζοντίας αὐλακώσεις. Ὕψ. 0.175, διάμ. στομ. 0.19, διάμ. βάσ. 0.08 μ.

Τάφος Τ 14

Κτιστὸν ὀρθογώνιον ταφικὸν μνημεῖον, μήκ. 1.45, πλ. 0.86, ὕψ. 0.32 μ., εὑρισκόμενον μεταξὺ τοῦ διακοπτομένου δυτικοῦ ἐκ τοῦ διπλοῦ τοίχου καὶ τῆς μαρμαρίνης κατασκευῆς. Τμῆμα τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας του, ἥτις εἶχε βαθμιδωτὴν διαμόρφωσιν, διετήρησεν ἐπίχρισμα ἐκ λεπτοῦ κουρασανίου. Περὶ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἔφερε χοὴν ἐκ πηλοσωλῆνος, ἐντειχισμένου ἐντὸς τῆς συμπαγοῦς κατασκευῆς. Οὐδὲν ἴχνος ταφῆς διεπιστώθη τόσον ἐντὸς τοῦ μνημείου, ὅσον καὶ κάτωθεν αὐτοῦ.

Τάφος Τ 15 (Πίν. 376 α, ἄνω δεξιά)

Κτιστὸς συμπαγὴς ὀρθογώνιος, μήκ. 1.14, πλ. 0.90, ὕψ. 0.30 μ., εἰς τὸ σημεῖον περίπου τῆς συναντήσεως τοῦ «Θεοδοσιανοῦ τείχους», τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς καὶ τοῦ διπλοῦ τοίχου, ὅστις ἐφάπτεται τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐν λόγῳ τάφου. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀντωνίνου Πίου (161 - 180 μ.Χ.) (ἀριθ. εὑρ. 11255).

Τάφος Τ 16 (Πίν. 376 α)

Ἐπιμήκης ὀρθογώνιος, ἐξ ἀργῶν λίθων, κάθετος πρὸς τὸν διπλοῦν τοῖχον καὶ ἐντειχισθεὶς ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ, ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ Τ 15. Μῆκ. 1, πλ. 0.43, ὕψ. 0.35 μ. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη τμῆμα χείλους ἀρρετινοῦ πινακίου.

Τάφος Τ 17 (Πίν. 376 α, 377 α)

Νοτίως τοῦ τάφου Τ 16, πλησίον τοῦ διπλοῦ

τοίχου. Κτιστὴ κιβωτιόσχημος θήκη μετὰ χοῆς ἐκ πηλοσωλῆνος, ὅστις εἰς τὸ κάτω ἄκρον ἐφήρμοζεν ἐντὸς ὁπῆς δημιουργηθείσης εἰς δύο στρωτῆρας κεράμους στέγης, καλυπτούσας τὴν θήκην τοῦ τάφου. Ὁ πυθμὴν τῆς θήκης ἦτο ἐστρωμένος ἐπίσης διὰ στρωτῆρος κεράμου. Διαστάσεις: 1) Ἐξωτερικαί: μῆκ. 0.70, πλ. 0.60, ὕψ. 0.53 μ. 2) Θήκης: μῆκ. 0.45, πλ. 0.30, ὕψ. 0.20 μ.

Ἐντὸς τῆς θήκης εὑρέθη μόνον καῦσις καὶ οὐδὲν ἄλλο. Κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα Θεσσαλονίκης (ἀριθ. εὑρ. 11263, Πίν. 376 γ - δ).

Τάφος Τ 18

Τάφος κτιστὸς συμπαγής, ὀρθογώνιος, μήκ. 1.30, πλ. 1, ὕψ. 0.30 μ., εὑρισκόμενος πρὸς Α. τῶν Τ 16 καὶ Τ 17. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθησαν τὰ κάτωθι κτερίσματα:

1) Θραύσματα τεσσάρων πηλίνων δακρυδόχων, ἐξ ὧν συνεπληρώθη μία ἀκεραία ἀρυβαλλοειδοῦς μορφῆς. Ὕψ. 0.078, διάμ. βάσ. 0.032 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11264 α, Πίν. 376 β, ἡ α΄ ἐκ δεξιῶν). 2) Δύο σιδηροῖ ἧλοι, ὕψ. 0.085 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11264 β).

Τάφος Τ 19 (Πίν. 376 α, 377 β)

Ἔκειτο πρὸς Ν. τοῦ Τ 17, ἡ νοτιοδυτικὴ δὲ γωνία του ἤγγιζε τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ διπλοῦ τοίχου. Τάφος κτιστός, συμπαγής, καλύπτων κεραμοσκεπῆ. Ἐκ τῆς συμπαγοῦς κατασκευῆς εἶχε καταστραφῆ τὸ μεγαλύτερον μέρος καὶ διεπιστώθη τμῆμα τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς του μετὰ λειψάνων ἐπιχρίσματος. Μῆκ. 0.80, πλ. 0.50, ὕψ. 0.30 μ. Ἐντὸς τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου ὑπῆρχε καῦσις, ἄνευ κτερισμάτων.

Τάφος Τ 20 (Πίν. 377 γ)

Κτιστὴ κιβωτιόσχημος θήκη, ἐπικεχρισμένη ἐσωτερικῶς, μήκ. 1.40, πλ. 1, ὕψ. 0.35 μ. Εὑρίσκετο πρὸς Ν. τοῦ Τ 18 καὶ πρὸς Α. τοῦ Τ 19, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τοὺς τάφους Τ 21 καὶ Τ 22. Εἰς τὸ κέντρον του ἔφερε χοὴν ἐκ πηλοσωλῆνος, ὅστις κατέληγεν ἐντὸς τῆς θήκης. Αὕτη περιεῖχε λεπτὸν στρῶμα καύσεως καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα: 1) Σπόρους πίτυος. 2) Χαλκοῦν ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, ὕψ. 0.12, διαμ. βάσ. 0.04 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11266 β, Πίν. 377 δ). 3) Σιδηρᾶν στλεγγίδα εἰς τέσσαρα τμήματα συγκολληθέντα, μήκ. 0.21, πλ. λαβῆς 0.027 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11266 α, Πίν. 377 ε - στ).

Τάφος Τ 21 (Πίν. 378 α)

Ἀνῆκεν εἰς τὴν συστάδα τῶν τάφων Τ 20 - Τ 21 - Τ 22. Κτιστὴ θήκη μετὰ χοῆς τῆς ἄνω ἐπιφανείας. Μῆκ. 1.35, πλ. 0.90, ὕψ. 0.40 μ. Περιεῖχε καῦσιν καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα:

1) Κύπελλον ἀβαφές, ᾠοειδοῦς κοιλίας καὶ ὑποτυπώδους βάσεως, ὕψ. 0.115, διαμ. βάσ. 0.035 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11253 α, Πίν. 378 β).

2) Ἀμφορίσκον πήλινον, εὐρύστομον, ἀβαφῆ, ὕψ. 0.075, διαμ. βάσ. 0.032 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11253 β, Πίν. 378 β).

Τάφος Τ 22

Ἀνῆκεν εἰς τὴν συστάδα τῶν Τ 20 - Τ 21 - Τ 22. Κτιστός, συμπαγής, καλύπτων κεραμοσκεπῆ. Μῆκ. 1.20, πλ. 1, ὕψ. 0.40 μ. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας του ἔφερε χοὴν ἐκ πηλοσωλῆνος, ὅστις κατέληγεν εἰς τὸν κεραμοσκεπῆ. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε στρῶμα καύσεως καὶ τὰ ἑξῆς κτερίσματα:

1) Μικρὸν κοχλιάριον ὀστέινον, μεγ. μήκ. 0.075, διαμ. 0.028 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11260 α). 2) Νόμισμα χαλκοῦν ἐφθαρμένον. 3) Θραύσματα χαλκῆς πόρπης. 4) Θραύσματα χαλκοῦ κατόπτρου κυκλικοῦ, μεγ. διαστ. 0.08×0.06 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11260 δ, Πίν. 378 γ). 5) Μικρὸν πήλινον ἀγγεῖον μεθ' ὑψηλοῦ σχετικῶς ποδὸς καὶ κοιλίας κολουροκωνικῆς. Ὕψ. 0.065, διάμ. βάσ. 0.037 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11260 β, Πίν. 376 β). 6) Ὑαλίνην δακρυδόχον εἰς δύο τεμάχια παραμορφωθέντα ἐκ τῆς καύσεως. 7) Πηλίνην δακρυδόχον ἀπιόσχημον, ἐλλιπῆ κατὰ τὸ στόμιον, μεγ. ὕψ. 0.11, διαμ. βάσ. 0.037 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11260 γ, Πίν. 376 β, ἡ α΄ ἐξ ἀριστερῶν).

Τάφος Τ 23 (Σχέδ. 5· Πίν. 378 δ - στ, βλ. καὶ Πίν. 374 α).

Κτιστὸς συμπαγής, ὀρθογώνιος, εὑρισκόμενος εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ νοτίου τοίχου τῆς πυργοειδοῦς κατασκευῆς καὶ ἐντειχισθεὶς εἰς τοῦτον. Ἡ συμπαγὴς αὕτη κατασκευή, μήκ. 3.25, πλ. 1.20, ὕψ. 1.25 μ., περιέκλειε τὸν κυρίως τάφον, μήκ. 1.25, πλ. 0.75, ὕψ. 1.25 μ., κτιστὸν καὶ τοῦτον, ὀρθογώνιον μετ' ἐπιχρίσματος ἐξωτερικῶς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἐντειχισμένος κεραμοσκεπὴς καλυβίτης τάφος. Εἰς τὸν κεραμοσκεπῆ κατέληγε χοὴ ἐκ πηλοσωλήνων ἀρχομένων ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τάφου. Ὁ κεραμοσκεπὴς περιεῖχεν ὀστᾶ ἀναμεμειγμένα μετ' ἀνθράκων καὶ τὰ κάτωθι κτερίσματα:

Τρεῖς δακρυδόχους, ἀκεραίας μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ κοιλίας κολουροκωνικῆς, διαστ.: α) ὕψ. 0.125, διαμ. βάσ. 0.035 μ. β) ὕψ. 0.112, διαμ. βάσ. 0.046 μ. γ) ὕψ. 0.115, διαμ. βάσ. 0.04 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11261 α, β, γ, Πίν. 378 ζ).

Τάφος Τ 24

Κεραμοσκεπής, μήκ. 0.75, πλ. 0.35, ὕψ. 0.40 μ.

Εὑρίσκετο πρὸς Ν. τῆς συστάδος τῶν τάφων Τ 20 - Τ 21 - Τ 22, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ διπλοῦ τοίχου. Περιεῖχε καῦσιν ἄνευ κτερισμάτων.

Τάφος Τ 25 (Π ί ν. 379 α)

Κτιστόν, τετράγωνον περίπου ταφικὸν μνημεῖον, μήκ. 0.96, πλ. 0.90, ὕψ. 0.29 μ., ἑδραζόμενον ἐπὶ εὐρυτέρας βάσεως, ἐπικεχρισμένον ἐξωτερικῶς. Εὑρίσκετο πλησίον τοῦ μέσου τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ τριγωνικοῦ πύργου. Οὔτε ἐκάλυπτεν, οὔτε περιέκλειε ταφήν.

Τάφος Τ 26 (Π ί ν. 379 β)

Κεραμοσκεπής, μήκ. 1, πλ. 0.40, ὕψ. 0.45 μ. Ἡ δυτικὴ πλευρά του ἤγγιζε τὴν ἀνατολικὴν παρυφὴν τῆς ὁδοῦ Κ. Μελενίκου, ἡ ἀνατολικὴ δὲ πλευρά του εἰσεχώρει κάτωθεν τοῦ Τ 10. Περιεῖχε καῦσιν. Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη.

Τάφος Τ 27

Κτιστός, ὀρθογώνιος, συμπαγής, μήκ. 1.25, πλ. 0.70, ὕψ. 0.35 μ. Εὑρίσκετο πρὸς Δ. τοῦ Τ 14, ἡ βόρειος δὲ πλευρά του ἐφήπτετο τοῦ Τ 23. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως καὶ τὰ ἑξῆς κτερίσματα: 1) Σπόρους πίτυος. 2) Δύο σιδηροῦς ἥλους: α) μεγ. ὕψ. 0.058 μ., β) ὕψ. 0.068 μ. (ἀριθ. εὑρ. 11262)

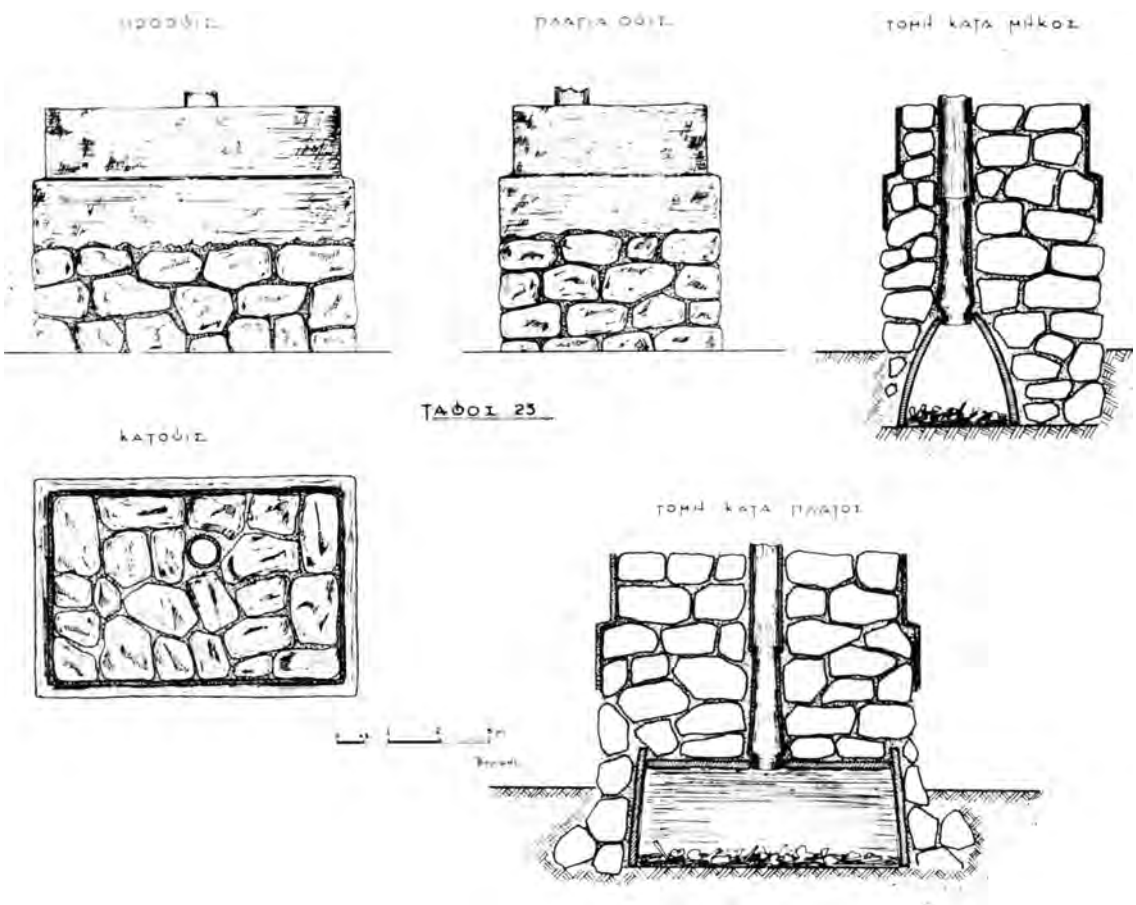

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου. Τάφος Τ 23

Τάφος Τ 28 (Π ί ν. 379 γ)

Κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ Τ 17. Καῦσις ἐντὸς χύτρας, ἥτις συνεκολλήθη. Ἡ χύτρα εἶναι πηλίνη, ἀβαφής, δίωτος μετὰ καλύμματος. Ἀντὶ

λαβῶν ἔχει κρίκους, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν χαλκῶν ἀγγείων. Βάσις κωνοειδής. Ὕψ. μετὰ καλύμματος 0.25, διάμ. στομ. 0.113 μ.

Τάφος Τ 29

Κεραμοσκεπής, μήκ. 0.70, πλ. 0.35, ὕψ. 0.40 μ., εὑρισκόμενος εἰς τὴν πρὸς Α. προέκτασιν τοῦ Τ 22. Περιεῖχεν ὁλόσωμον ταφήν, ἀλλὰ τὰ ὀστᾶ δὲν εὑρίσκοντο εἰς τὴν κανονικήν των θέσιν, ἴσως ἕνεκα τῆς ροῆς τῶν ὑδάτων. Κτερίσματα: 1) Χαλκᾶ κομβία. 2) Νόμισμα χαλκοῦν ἐφθαρμένον.

Τάφος Τ 30 (Πίν. 379 δ)

Κτιστὸς συμπαγής, ὀρθογώνιος, μήκ. 1, πλ. 0.60, ὕψ. 0.70 μ., ἐπικεχρισμένος ἐξωτερικῶς. Εὑρίσκετο εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τῆς μαρμαρίνης πυργοειδοῦς κατασκευῆς, ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ τάφου Τ 5. Ἐκάλυπτε στρῶμα καύσεως. Ἐντὸς τῆς συμπαγοῦς κατασκευῆς εὑρέθη ἐντειχισμένη μικρὰ ἐνεπίγραφος μαρμαρίνη πλάξ εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐκ τῆς πρώτης χρήσεως φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἐλλειψοειδῆ κοιλότητα, εἰς τὸ κέντρον δὲ τῆς ἐνεπιγράφου ὄψεως, προϋπάρχουσα μικρὰ ἐκβάθυνσις ἐκαλύφθη διὰ κονιάματος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή:

ΙΟΥΛΙΑ ΤΡΥΦΕΡΑ
ΠΥΛΑΔΟΥ ΑΠΕ
ΛΕΥΘΕΡΑ ΕΝ
ΚΩΜΙΩ ΤΗ ΙΔΙ
Α ΘΡΕΠΤΗ ΤΟΜΝΙΙ
ΜΙΩΝ ΕΠΟΙΗΣΕΝ

(Ἀριθ. εὑρ. 11211, Πίν. 379 ε - στ).

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Οἰκόπεδον Ἐγνατίας ὁδοῦ 94

Ἐντὸς οἰκοπέδου κειμένου ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ 94, ἰδιοκτησίας ἀφῶν Τόλη, κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκσκαφῆς ἀπεκαλύφθησαν δύο κίονες ἀρράβδωτοι κατὰ χώραν. Κατόπιν τούτου, ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη σημαντικὸν κτίσμα ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον κεῖται ἀκριβῶς ἔναντι τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1922 ἀνευρεθείσης ρωμαϊκῆς ἐξέδρας, ἀνηκούσης εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος. Τὸ πλάτος ὅμως τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἀνερχόμενον εἰς 40 μ., δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων διὰ τυχὸν σχέσιν τῶν δύο κτισμάτων.

Τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ ἀρχαίου κτίσματος, τὸ ἀνευρεθὲν ἐντὸς τοῦ παρόντος οἰκοπέδου, ἀνήκει εἰς τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις, ἀνηκούσας εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ τοὺς πρωίμους χριστιανικοὺς χρόνους (Σχέδ. 6 - 8).

Ἡ πρώτη φάσις, ἡ κυριωτέρα, σώζει δύο τοίχους εἰς σχῆμα Τ, πλ. ἀπὸ 1.20 - 0.90 μ. καὶ ὕψ. ἀπὸ 1.20 - 3 μ., ἐκτισμένους διὰ ἐναλλασσομένων ζωνῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἀργολιθοδομῆς, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν δύο εὐμεγέθεις χώρους. Τὸ ἐμβαδὸν τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι συνεχίζονται κάτωθι τῶν παρακειμένων ὁδῶν καὶ οἰκοδομῶν. Μόνον ἡ πρὸς Β. αἴθουσα φέρει ἄνοιγμα ἐκ τοῦ πρὸς Α. τοίχου (Πίν. 380 α καὶ β).

Οἱ χῶροι οὗτοι ἦσαν πολυτελῶς διακεκοσμημένοι. Ἡ νοτία αἴθουσα εἰς τὸ βόρειον αὐτῆς τμῆμα, σώζει μαρμάρινον τοιχοβάτην μὲ κυμάτια καὶ ἐπίστρωσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐξ ἁπλοῦ μαρμαροθετήματος. Οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ὡς διεπιστώθη ἐκ διασωθέντων λειψάνων καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων μαρμαρίνων τεμαχίων ποικίλων σχημάτων.

Ἡ βόρειος αἴθουσα, ἡ ὁποία ἠρευνήθη κατὰ τὸ μέγιστον τμῆμα αὐτῆς, ἦτο ἐξαιρετικοῦ μεγέθους, ἔφερε δὲ πλὴν τῆς ἐντοιχίου διακοσμήσεως ὡραιότατα ψηφιδωτὰ δάπεδα (Πίν. 380 γ). Τὸ ἐμβαδόν της, ὑπολογιζόμενον ἐκ τῆς πιθανῆς διατάξεως τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, θὰ ὑπερέβαινε τὰ 130 τ.μ.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον διετηρήθη ἀποσπασματικῶς· παρὰ ταῦτα, μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἡ μορφὴ αὐτοῦ. Ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων τετραγώνων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγγράφονται κύκλοι, οἱ ὁποῖοι φέρουν τετραγωνίδια μὲ διακοσμητικὰ θέματα (Σχέδ. 6 - 7). Οἱ κύκλοι καὶ τὰ τετραγωνίδια περιβάλλονται ὑπὸ ἁπλοῦ πλοχμοῦ, τὰ δὲ διάχωρα ὑπὸ συνθέτου μαιάνδρου. Τὰ παραπληρωματικὰ τρίγωνα φέρουν φυτικὸν διάκοσμον. Τὰ τέσσαρα διάχωρα περιβάλλονται ὑπὸ συνθέτου πλοχμοῦ καὶ τέλος ὑπὸ εὐρείας ζώνης μὲ γεωμετρικὰ θέματα. Ἡ πολυχρωμία τοῦ δαπέδου εἶναι ἐντυπωσιακή.

Ἡ ἐν λόγῳ αἴθουσα ἀργότερον, ἴσως κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, διηρέθη εἰς μικροτέρους χώρους. Κατ' ἀρχήν, εἰς σημεῖον ἀπέχον περὶ τὰ 4 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἐτοποθετήθησαν δύο κίονες ἀρράβδωτοι μεταξὺ δύο παραστάδων. Οἱ κίονες οὗτοι διεσώθησαν κατὰ χώραν (Πίν. 380 α - β καὶ 381 α). Κατὰ τὴν φάσιν ταύτην ὁ πρὸς Ν. τοῖχος καὶ ἡ παραστὰς διεκοσμήθησαν διὰ πολυχρώμων τοιχογραφιῶν μιμουμένων ὀρθομαρμάρωσιν.

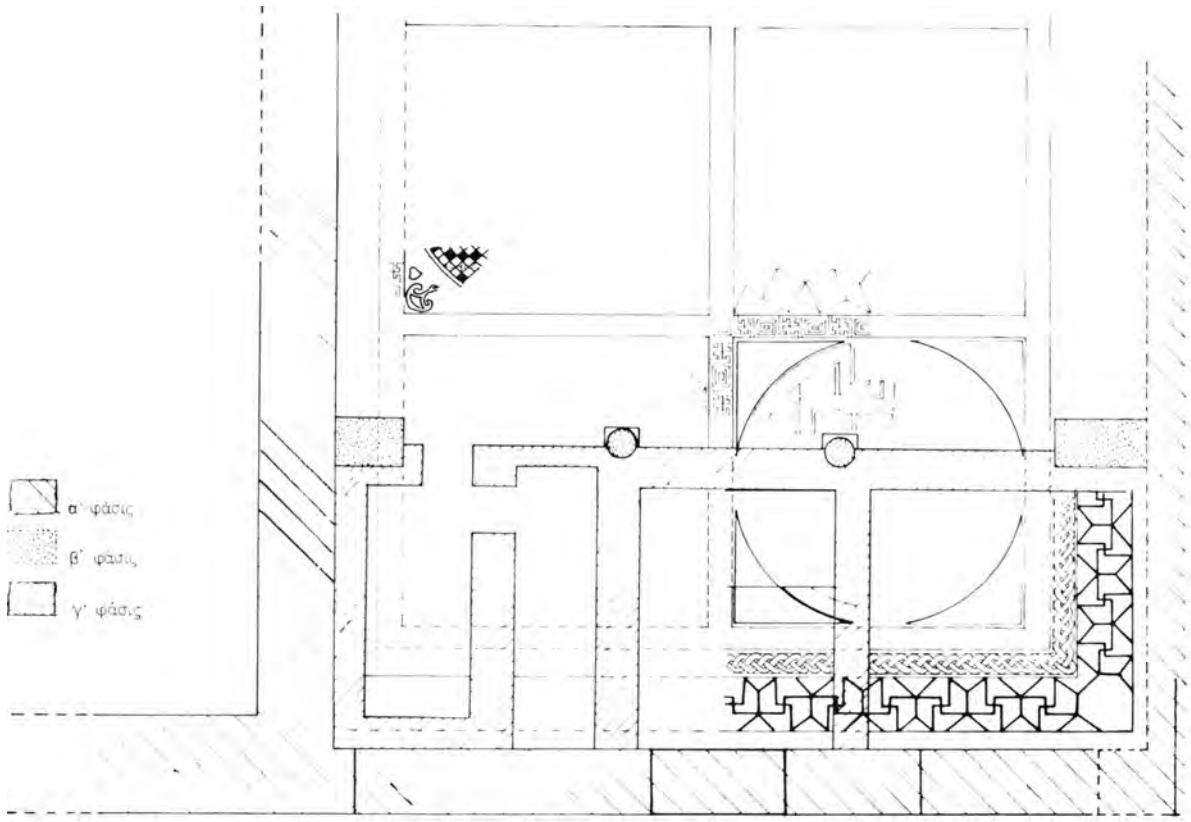

Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Ἐγνατίας ὁδοῦ 94 μετὰ τῶν τριῶν φάσεων τοῦ κτίσματος

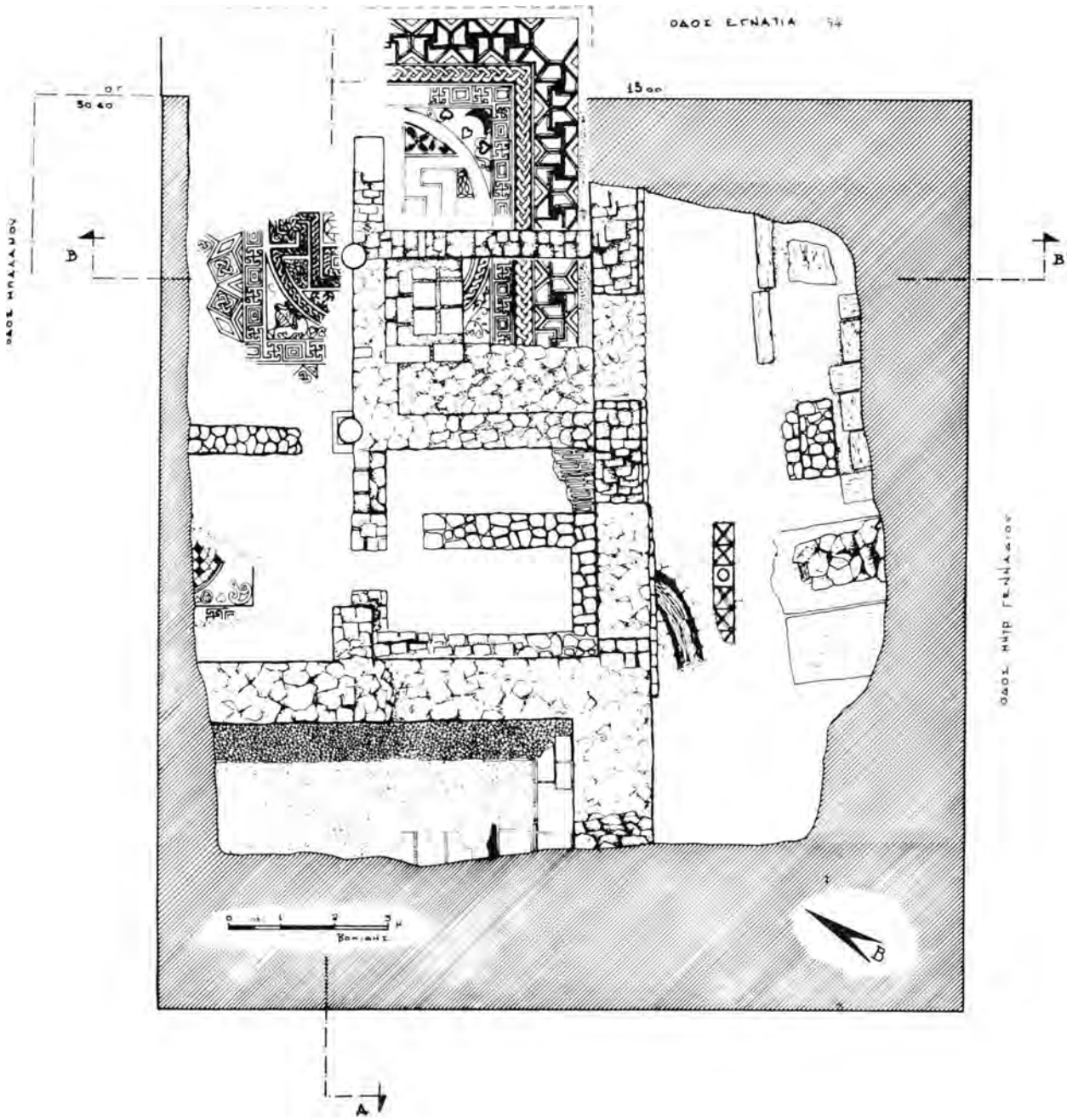

Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Ἐγνατίας ὁδοῦ 94

Ὀλίγον ἀργότερον, τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων ἀνοίγματα ἐφράχθησαν διὰ τοίχου ἀμελεστέρας κατασκευῆς (Σχέδ. 8· Πίν. 381 α). Συγχρόνως ἐδημιουργήθησαν δύο ἐπιμήκεις χῶροι πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς αἰθούσης, νέοι τοῖχοι δὲ ἐκτίσθησαν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τοὺς παλαιούς. Οἱ μικροὶ οὗτοι χῶροι, ἐξαιρετικῶς μικροῦ ὕψους, καλύπτονται διὰ καμαρωτῆς ὀροφῆς (Πίν. 381 β). Μικρὸν τετράγωνον τμῆμα, ἐπεστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν πλησίον τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν κιόνων, ἀποτελεῖ προφανῶς λείψανον τοῦ δαπέδου τῆς τρίτης ταύτης φάσεως (Πίν. 381 γ). Αἱ νεώτεραι κατασκευαὶ ἐγένοντο πάντοτε εἰς βάρος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

τὸ πολυτελὲς δάπεδον. Ὁ πλέον ἐνδιαφέρων χῶρος εἶναι αἴθουσα, πλ. (καθ' ὑπολογισμὸν) 5.50 καὶ μήκ. περίπου 9 μ., τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας παρουσιάζει μεγάλην πολυμορφίαν. Εἰς τὸ κέντρον τετράγωνον, διαστ. 1.90 × 1.90 μ., φέρον πολυχρώμους τετραγώνους μαρμαρίνας πλάκας λοξῶς διατεταγμένας, περιβάλλεται κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς (βόρειον, ἀνατολικὴν καὶ νοτίαν) ὑπὸ πλατείας ζώνης ἐκ ψηφιδωτοῦ μὲ ποικίλα γεωμετρικὰ θέματα, ὡς λαβύρινθον, προοπτικοὺς κύβους, συνδεδυασμένους κύκλους, ρόμβους, τρίγωνα, πλοχμούς, μὲ μεγάλην πολυχρωμίαν (Πίν. 382 α).

Τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῆς αἰθούσης παρουσιάζει μορφὴν ἁπλουστέραν. Ὀρθογώνιον παραλληλό-

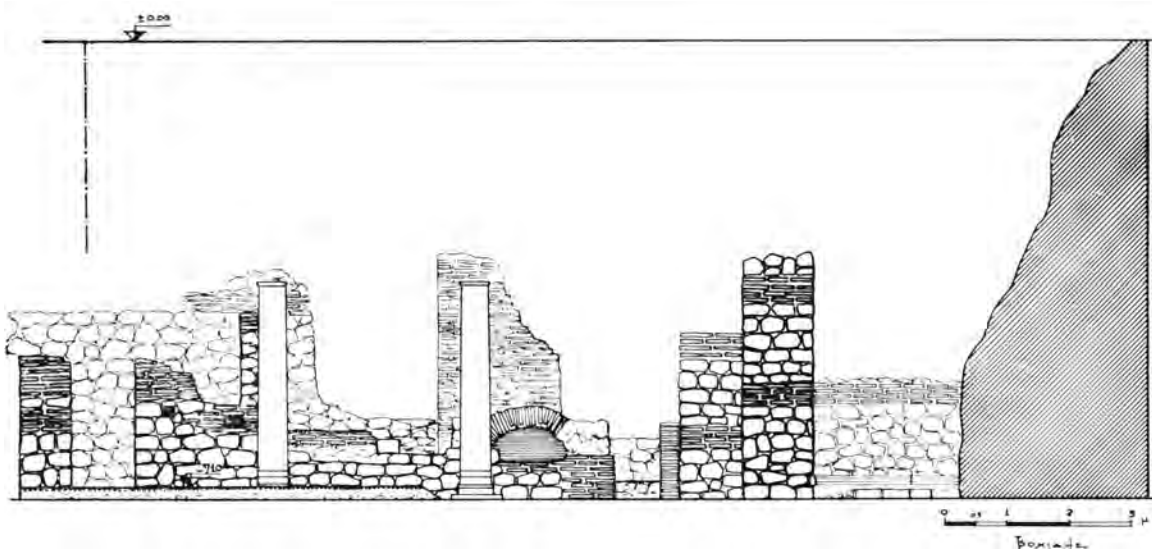

Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Τομὴ τοῦ ἀνασκαφέντος κτίσματος ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ 94

Ἀνατολικώτερον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος, κατὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἐκσκαφῆς, ἀπεκαλύφθησαν εὐμεγέθεις μαρμάριναι πλάκες ἀνήκουσαι εἰς ἀρχαῖον ὁδόστρωμα (Πίν. 381 δ). Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἡ ἰδία πρὸς τὴν ἔξωθι τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διερχομένην, τῆς ὁποίας λείψανα ἀνεύρομεν εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς σημεῖα.

Οἰκόπεδον ὁδοῦ Ἀθηνᾶς 17

Ἐντὸς οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς 17, ἰδιοκτησίας Ἰω. Ἰωαννίδη, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτίσματος ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 9), τὸ πλέον ἀξιόλογον στοιχεῖον τοῦ ὁποίου εἶναι γραμμον προσαρμόζεται εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου θέματος. Ἀποτελεῖται ἐξ ἁπλοῦ λευκοῦ μαρμαροθετήματος καὶ μελανῶν ταινιῶν, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν ρόμβον ἐγγεγραμμένον ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πάλιν ὑπάρχει κύκλος. Τὸ ὅλον θέμα περιβάλλεται ὑπὸ ἁπλοῦ μαρμαροθετήματος.

Παραπλεύρως τῆς αἰθούσης ταύτης, πρὸς Β., ὑπάρχει ἑτέρα μεταγενεστέρα εὐρύχωρος αἴθουσα, πλ. 6 μ. καὶ μήκους μὴ δυναμένου νὰ ὑπολογισθῇ. Ἡ αἴθουσα αὕτη εὑρίσκεται 0.50 μ. ὑψηλότερον τῆς προαναφερθείσης, ἦτο δὲ ἐπεστρωμένη διὰ διακοσμητικοῦ μαρμαροθετήματος ὁλοσχερῶς καταστραφέντος, ἐκ τῶν

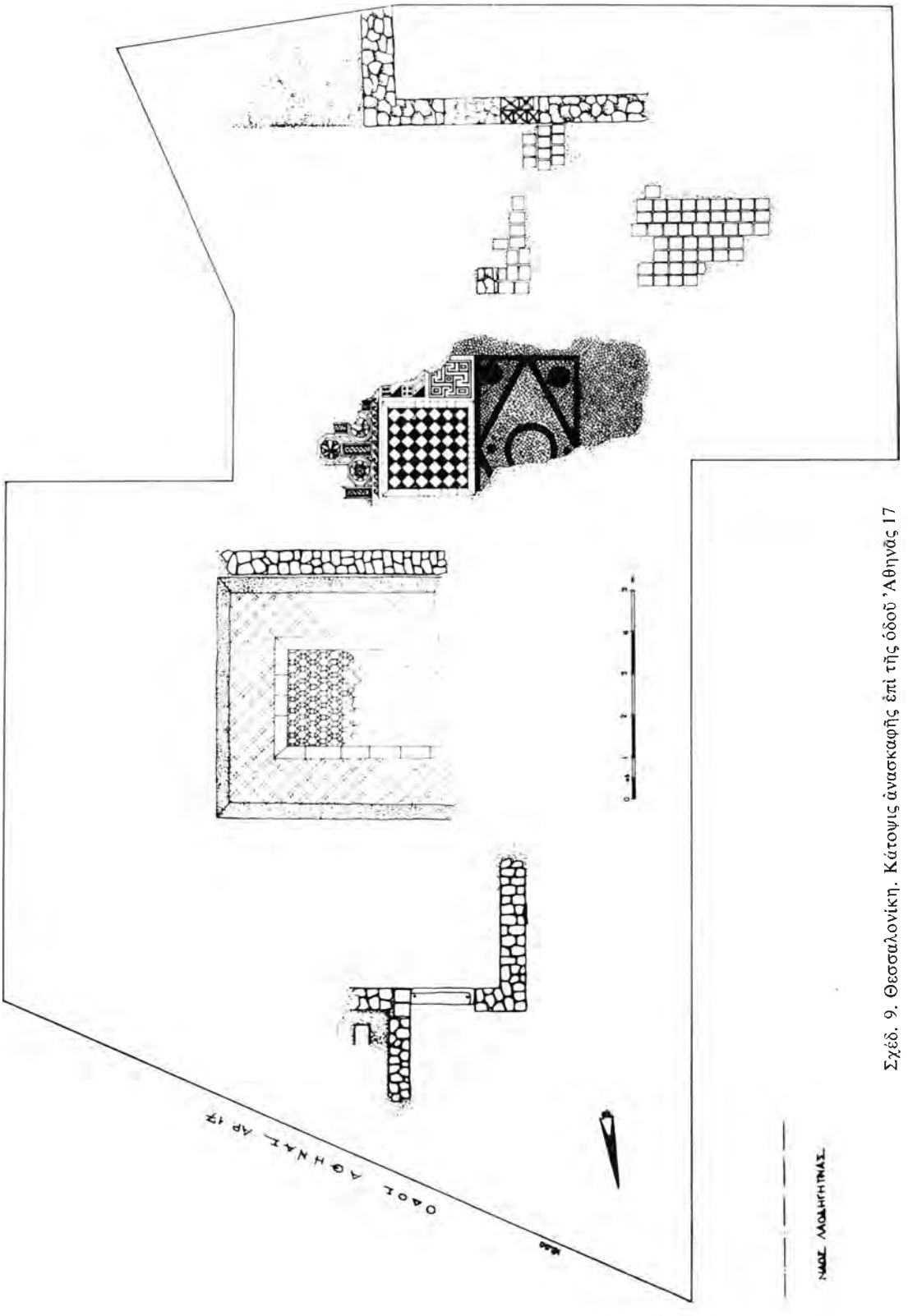

Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς 17

ἰχνῶν ὅμως τῶν πλακιδίων ἐπὶ τοῦ ἐκ κονιάματος ὑποβάθρου δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ σχέδιον. Ἡ αἴθουσα φέρει εἰς τὸ κέντρον ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον μὲ διακόσμησιν ἐκ τεμνομένων κύκλων. Λευκὴ ταινία, πλ. 0.30 μ., περιβάλλει τὸ θέμα τοῦτο. Ἐν συνεχείᾳ, ζώνη ἑνὸς μέτρου μὲ λοξῶς διατεταγμένα τετράγωνα (Σχέδ. 9).

Οἱ εἰς τὰ ἄκρα τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρεθέντες τοῖχοι εἶναι πολὺ ἀποσπασματικοί. Οὕτω, δὲν δύνανται νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ χῶροι τοὺς ὁποίους ὁρίζουν.

Οἰκόπεδον ὁδοῦ Ὀλύμπου 138

Ἐντὸς οἰκοπέδου, κειμένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου 138, ἰδιοκτησίας Λαζ. Μωυσίδη, ἀπεκαλύφθησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ εὐρέος τούτου οἰκοπέδου, λείψανα ἐνιαίου κτίσματος, ἀνήκοντος εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (Σχέδ. 10). Τοῦτο ἀπετέλει προφανῶς λουτρῶνα, ὡς δεικνύει καὶ τὸ εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρεθὲν μικρὸν ὑπόκαυστον, αἱ πλείονες τῆς μιᾶς δεξαμεναὶ (Πίν. 382 β) καὶ οἱ μεγάλοι μὲ πολυτελῆ μωσαϊκὰ δάπεδα ἐπεστρωμένοι χῶροι, τὰ ἀναπαυτήρια.

Τὸ ὅλον συγκρότημα ἀνήκει εἰς μίαν περίοδον, πλὴν μικρῶν μεταγενεστέρων μετασκευῶν. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρίσκονται οἱ χῶροι ἀναπαύσεως, ἐνῷ εἰς τὸ πρὸς Α. τμῆμα οἱ λειτουργικοί. Ἐκ τοῦ ἀναπαυτηρίου διεσώθη μακρὸς διάδρομος φέρων ψηφιδωτὰ δάπεδα, σωζόμενα εἰς καλὴν κατάστασιν, μὲ γεωμετρικὰ σχέδια, ὡς τετραγωνίδια μὲ μεγάλην ποικιλίαν κοσμημάτων, διαχωριζόμενα μεταξύ των ὑπὸ πλατείας ζώνης μὲ διακόσμησιν ἐκ λοξῶν παραλληλογράμμων κανονικῶς διηυθετημένων (Πίν. 383 α). Ὁ διάδρομος ἔχει πλάτος 3 μ., μῆκος δὲ ἄγνωστον, καθ' ὅσον προχωρεῖ ὑπὸ τὰς παρακειμένας οἰκοδομάς. Πάντως σώζεται εἰς ἔκτασιν μεγαλυτέραν τῶν 9 μ. Εἰς τοῦτον ὁδηγεῖ διάδρομος ἐπεστρωμένος καὶ αὐτὸς διὰ γεωμετρικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἁπλουστέρας μορφῆς (Πίν. 383 β), εὑρισκόμενος εἰς ἐλαφρῶς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ἐκ τοῦ μικροῦ τούτου διαδρόμου ὁδηγούμεθα εἰς τὸν ἕτερον διὰ μαρμαρίνου οὐδοῦ καὶ ἀναβαθμοῦ. Ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ διακρίνονται οἱ καλῶς εἰργασμένοι τόρμοι τῶν ὅλμων τῆς θύρας (Πίν. 383 γ). Παραπλεύρως καὶ πρὸς Δ. τοῦ μικροῦ τούτου διαδρόμου ἀπεκαλύφθη ἑτέρα αἴθουσα, ἐπεστρωμένη διὰ μαρμαρίνων πλακιδίων εἰς ποικίλας διατάξεις καὶ χρωματισμούς. Ἡ αἴθουσα αὕτη ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν προαναφερθέντα διάδρομον διὰ εὐρέος ἀνοίγματος, πλ. 4.50 μ., εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη μαρμαρίνη βάσις ἰωνίζοντος κίονος (Πίν. 383 δ).

Πέρας τῆς αἰθούσης ταύτης δὲν ἀνευρέθη οὐδὲ πρὸς Β. οὐδὲ πρὸς Δ. Ἡ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον διακρινομένη λευκὴ πλάξ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς ὁμοίαν εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς αἰθούσης, δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἀποτελεῖ πλαίσιον τοῦ κεντρικοῦ δαπέδου καθ' ὅσον δὲν ἐγένετο οὐδεμία ἔρευνα πέραν αὐτῆς, διότι ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ σημείου τούτου ὠρθοῦτο σαθρὸς καὶ ὑψηλὸς τοῖχος.

Πιθανῶς ἡ αἴθουσα μὲ τὸ μαρμαροθέτημα ἀποτελεῖ εὐρεῖαν αὐλὴν περιστυλίου, ἐκ τῆς ὁποίας κίονες καὶ πεσσοὶ (;) ἐναλλὰξ ὁδηγοῦν εἰς τὴν πρὸς Ν. ταύτης στοάν. Ὁ πρὸς Ν. τοῖχος τῆς στοᾶς εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν καθηρέθη, εἰς τὴν θέσιν δὲ αὐτοῦ ἐτοποθετήθησαν κίονες, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν δύο βάσεις, αἱ ὁποῖαι σαφῶς διακρίνεται, ὅτι ἐτοποθετήθησαν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν (Πίν. 384 α).

Ἐκ μικρᾶς θύρας, εὑρισκομένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς στοᾶς (Πίν. 384 β), ὁδηγούμεθα εἰς τοὺς λειτουργικοὺς χώρους τοῦ λουτρῶνος. Κατ' ἀρχὴν εἰσερχόμεθα ἐντὸς αἰθούσης, τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν στοὰν πλάτους, τοῦ μήκους μὴ δυναμένου νὰ ὑπολογισθῇ. Εἰς σημεῖον τῆς αἰθούσης ταύτης ἀνευρέθη μικρὰ δεξαμενὴ διώροφος (;) σχήματος ἀκανονίστου, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ὁποίας μικρὰ ἐκροὴ (Πίν. 384 γ) φέρει εἰς ἀγωγὸν ἐξ ὀπτοπλίνθων, ὁ ὁποῖος διασχίζει τὴν αἴθουσαν ταύτην καθ' ὅλον τὸ μῆκος της.

Πρὸς Β. τῆς αἰθούσης ταύτης ἀπεκαλύφθη πεταλόσχημος δεξαμενὴ ἐπεστρωμένη δι' ἰσχυροῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἴχνη ὀρθομαρμαρώσεως διακρίνονται εἰς τὴν καμπύλην πλευρὰν τῆς δεξαμενῆς (Πίν. 384 δ), ἐκροὴ δὲ εἰς τὴν εὐθεῖαν πλευράν της. Ἡ ἐκροὴ αὕτη φέρει εἰς τὸν ἀγωγὸν τὸν ἐκκινοῦντα ἐκ τῆς μικρᾶς προαναφερθείσης δεξαμενῆς.

Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη μικρὸν ἐλλειψοειδὲς ὑπόκαυστον μετὰ τῶν σχετικῶν ἀνοιγμάτων κυκλοφορίας ἀέρος.

Οἰκόπεδον ὁδοῦ Ἴωνος Δραγούμη 59

Ἐντὸς οἰκοπέδου κειμένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἴωνος Δραγούμη 59, ἰδιοκτησίας Α. Βαλταρᾶ καὶ Δ. Δημητρίου, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου λείψανα δεξαμενῶν καὶ ἀγωγῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ

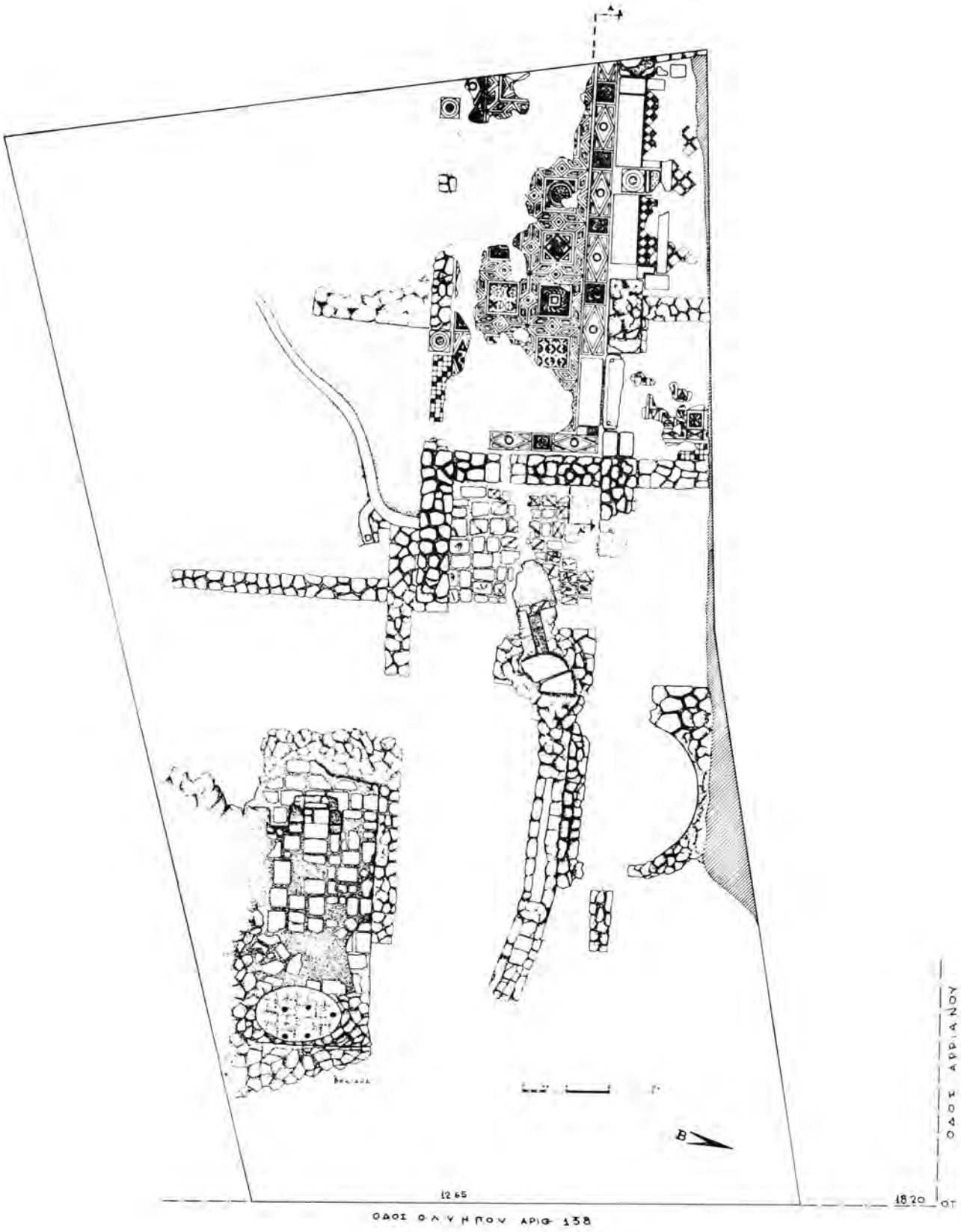

Σχέδ. 10. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου 138

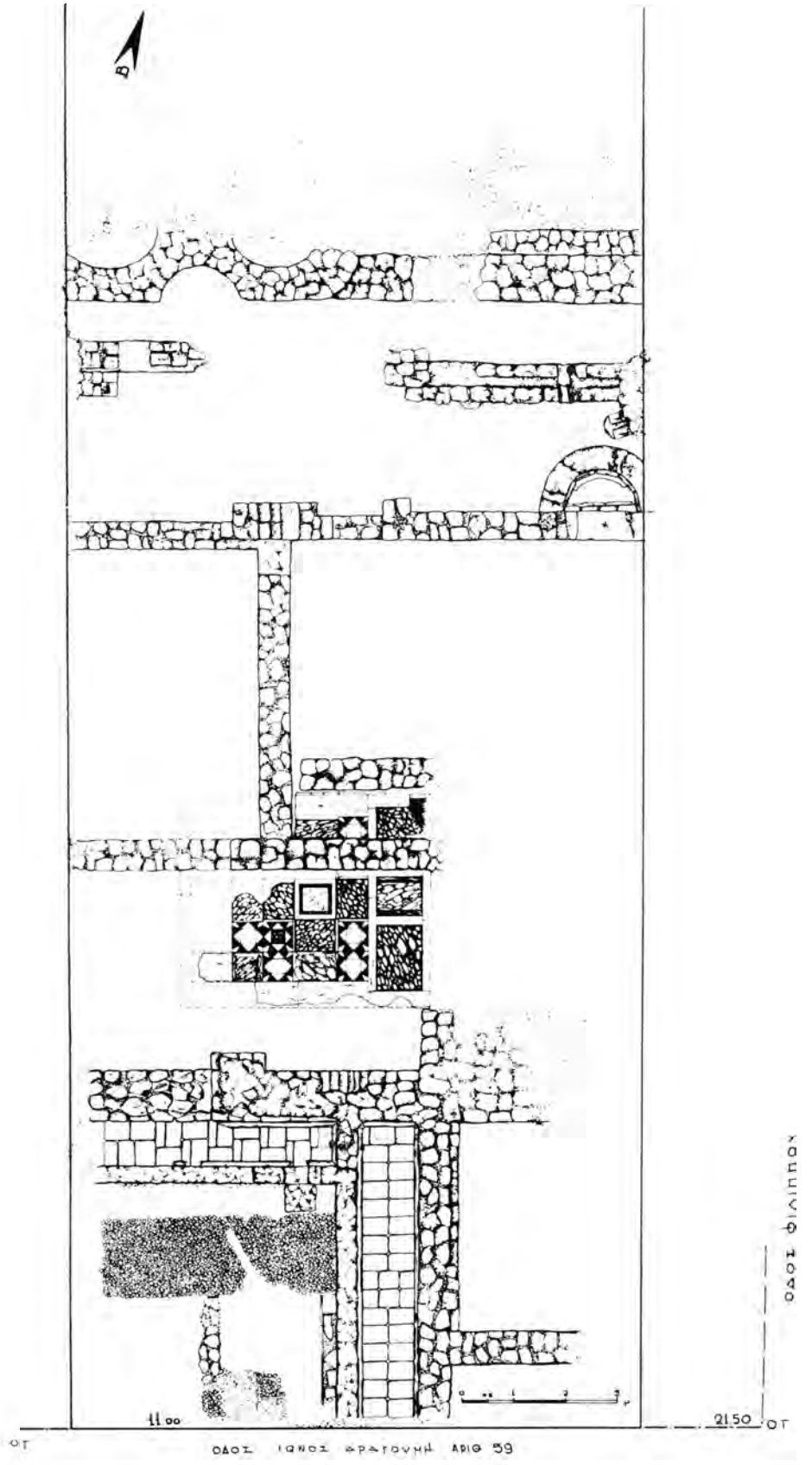

Σχέδ. 11. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰ. Δραγούμη 59

Ἐφορεία προέβη εἰς τὴν σχετικὴν ἔρευναν, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε τὸ ἄκρον μικρᾶς καμαροσκεποῦς σήραγγος, ἀγνώστου χρήσεως (Πίν. 385 α), ἡμικατεστραμμένον ἀγωγὸν ὕδατος τοῦ συνήθους τύπου (Πίν. 385 β) καὶ στόμιον φρέατος. Ἡ κακὴ διατήρησις τῶν λειψάνων δὲν ἐπιτρέπει τὴν διεξαγωγὴν ἀκριβῶν συμπερασμάτων ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ κτηρίου.

Ἡ περαιτέρω ὅμως ἔρευνα εἰς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον ἀπεκάλυψε τμῆμα ἐνδιαφέροντος ρωμαϊκοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν διέσωζε δύο συνεχομένας τετραπλεύρους αἰθούσας ἐπικοινωνούσας μεταξύ των (Σχέδ. 11).

Ἡ πρὸς Ν. αἴθουσα, ἤτοι ἡ πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ οἰκοπέδου, παρουσιάζει ἰδιότυπον μορφήν. Παρὰ τοὺς δύο σωζομένους τοίχους, τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ βορείου, σώζεται εἰς καλὴν κατάστασιν «ποταμός», ἐπεστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν καὶ φέρων εἰς τὰ ἄκρα τὴν ἐλαφρῶς κυρτὴν ζώνην ἐκ κονιάματος, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν εἰς τὰς δεξαμενάς (Πίν. 385 γ). Τὰ δύο τμήματα, σχηματίζοντα Γ, διαχωρίζονται μεταξύ των διὰ τοῦ αὐτοῦ τοιχαρίου (ἀγνώστου ὕψους), τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸν ἕνα ἐκ τῶν «ποταμῶν» ἐκ τῆς αἰθούσης. Μολύβδινος σωληνίσκος, διακρινόμενος εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ πρὸς Α. «ποταμοῦ», ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ὕδατα τοῦ «ποταμοῦ» τούτου ἐξέρρεον εἰς τὸν πρὸς Β., ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς ἐλαφρῶς χαμηλότερον ἐπίπεδον.

Τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς αἰθούσης, τὸ ὁποῖον φέρει μετασκευάς, εἶναι ἄγνωστον ἐὰν ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἐπεστρωμένον διὰ τοῦ εἰς μίαν ζώνην διασωθέντος μονοχρώμου ψηφιδωτοῦ (Πίν. 385 δ). Μικρὰ μολυβδίνη ἐκροὴ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων καθαριότητος τῆς αἰθούσης (Πίν. 386 α). Ἡ πρὸς Β. ἑτέρα αἴθουσα, διαστάσεων, καθ' ὑπολογισμόν, περίπου 6×6 μ., ἦτο ἐπεστρωμένη διὰ δαπέδου ἐκ καλῶς σωζομένων πολυχρώμων μαρμαρίνων πλακῶν ποικίλων σχημάτων, προσομοιάζον πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ Ὀκταγώνου τοῦ Γαλεριανοῦ Συγκροτήματος (Σχέδ. 12· Πίν. 386 β). Ζώνη πλάτους 1 μ. περίπου, ἡ ὁποία περιβάλλει τὰς τρεῖς τοὐλάχιστον πλευρὰς τῆς αἰθούσης καὶ ἡ ὁποία σήμερον δὲν διασώζει οὐδὲν ἴχνος διακοσμήσεως, ἀπετέλει προφανῶς τὸ τρίκλινον τῆς αἰθούσης. Τοῖχος ἐντὸς τῆς αἰθούσης, ὀλίγον μεταγενέστερος ταύτης, κατέστρεψεν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν τὸ ἐν λόγῳ δάπεδον (Πίν. 386 γ).

Οἰκόπεδα ὁδῶν Σωκράτους 48, Ἁγίου Δημητρίου 124 καὶ Ἰουλιανοῦ 15

Εὐμέγεθες ἀρχαῖον οἰκοδόμημα, διασωθὲν εἰς μῆκος 30 μ. περίπου καὶ πλάτος 35 μ., ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ταυτόχρονον ἐκσκαφὴν τριῶν συνεχομένων οἰκοπέδων, εὑρισκομένων ἐντὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τοῦ περικλειομένου ὑπὸ τῶν ὁδῶν Ὀλύμπου - Ἰουλιανοῦ - Ἁγίου Δημητρίου καὶ Σωκράτους (Σχέδ. 13). Τὰ οἰκόπεδα ἔχουν ὡς κάτωθι:

α) Σωκράτους 48 (ἀδιέξοδον), ἰδιοκτησίας Μανουσαρίδη.

β) Ἰουλιανοῦ 15, ἰδιοκτησίας ἀφῶν Σγουρῆ.

γ) Ἁγίου Δημητρίου 124, ἰδιοκτησίας Π. Βοριτζόγλου.

Τὰ διασωθέντα λείψανα ἀνήκουν εἰς δύο περιόδους, τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν βυζαντινήν. Εἰς τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον ἀνήκει τὸ τοξωτὸν οἰκοδόμημα, τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τοῦ ἀδιεξόδου οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον (Πίν. 387 α). Τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς: Τόξον, ἀνοίγματος 7.50 καὶ μεγ. μήκους 4 μ., κατασκευῆς ἐπιμελοῦς, ἐγγράφεται ἐντὸς εὐρείας τετραπλεύρου αἰθούσης, πλάτους μὲν 9.50 μ., μήκους δὲ ἀγνώστου, πάντως ἀρκετὰ μεγαλυτέρου τοῦ διασωθέντος πρὸς Α. τοίχου, μήκους 13 μ. Δάπεδον ἐντὸς τοῦ τόξου δὲν ἀνευρέθη. Τὸ τόξον κλείει «ποταμὸς» πλάτους 1 μ. (Πίν. 387 β), ὁ ὁποῖος διασώζει εἰς τὸ κάτω ἄκρον ζώνην ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ὁ ὑπόλοιπος χῶρος τῆς αἰθούσης ἔφερε δάπεδον ἐξ ἁπλοῦ χονδροῦ ψηφιδωτοῦ (Πίν. 387 γ). Εἰς ὀλίγον μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἡ ἔξωθι τοῦ τόξου ὀρθογώνιος αἴθουσα ἐπεστρώθη ἐκ νέου διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ διακοσμητικὰ θέματα, τὸ ὁποῖον διεσώθη εἰς ὀλίγα μόνον σημεῖα, ὡς ἐκ τούτου δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν μορφήν του. Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ δάπεδον τοῦτο δὲν φέρει ἐνιαῖον θέμα, ἀποτελεῖται δὲ προφανῶς ἀπὸ τετραγωνίδια διαφόρων μεγεθῶν καὶ ποικίλων γεωμετρικῶν σχημάτων. Εἴς τινα σημεῖα διεσώθησαν κύκλοι, διαμέτρου 1 μ., μὲ πλουσίαν διακόσμησιν, ἐγγεγραμμένοι ἐντὸς τετραγώνων (Πίν. 387 δ). Τὸ εἰς τὸ ἀκραῖον σημεῖον τῆς αἰθούσης ταύτης διακρινόμενον τμῆμα παραπληρωματικοῦ τριγώνου ἀποτελεῖ προφανῶς τὴν ἀρχὴν μεγαλυτέρου κυκλικοῦ θέματος, ἐπεκτεινομένου πρὸς Ν. (Πίν. 388 α). Πλατεῖα ζώνη ἐκ συνθέτου μαιάνδρου σχηματίζει τὸ πλαίσιον, τὸ ὁποῖον διεσώθη μόνον εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευράν (Πίν. 388 α). Ἐν-

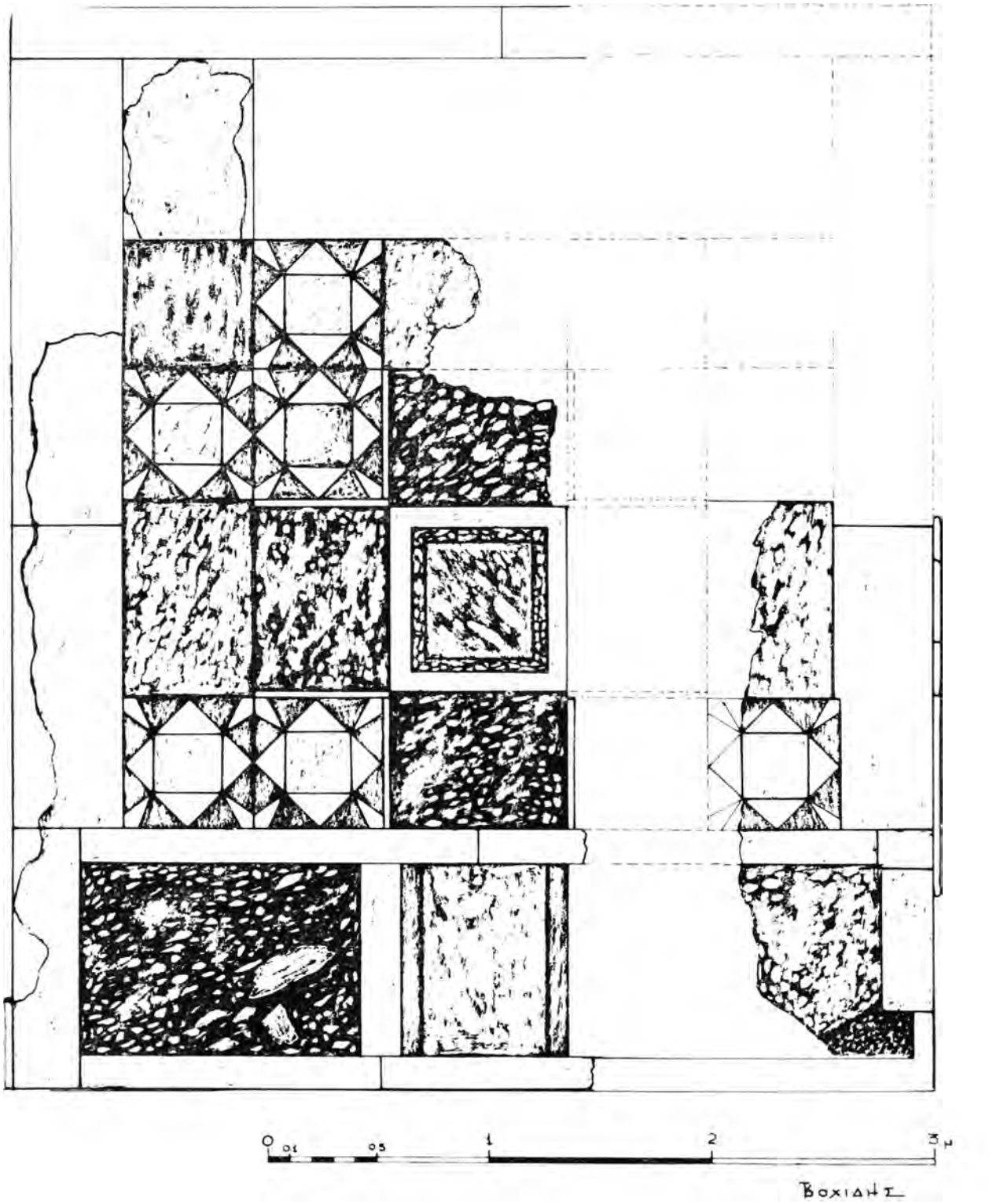

Σχέδ. 12. Θεσσαλονίκη. Λεπτομέρεια μαρμαρίνου δαπέδου ἀποκαλυφθέντος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰ. Δραγούμη 59

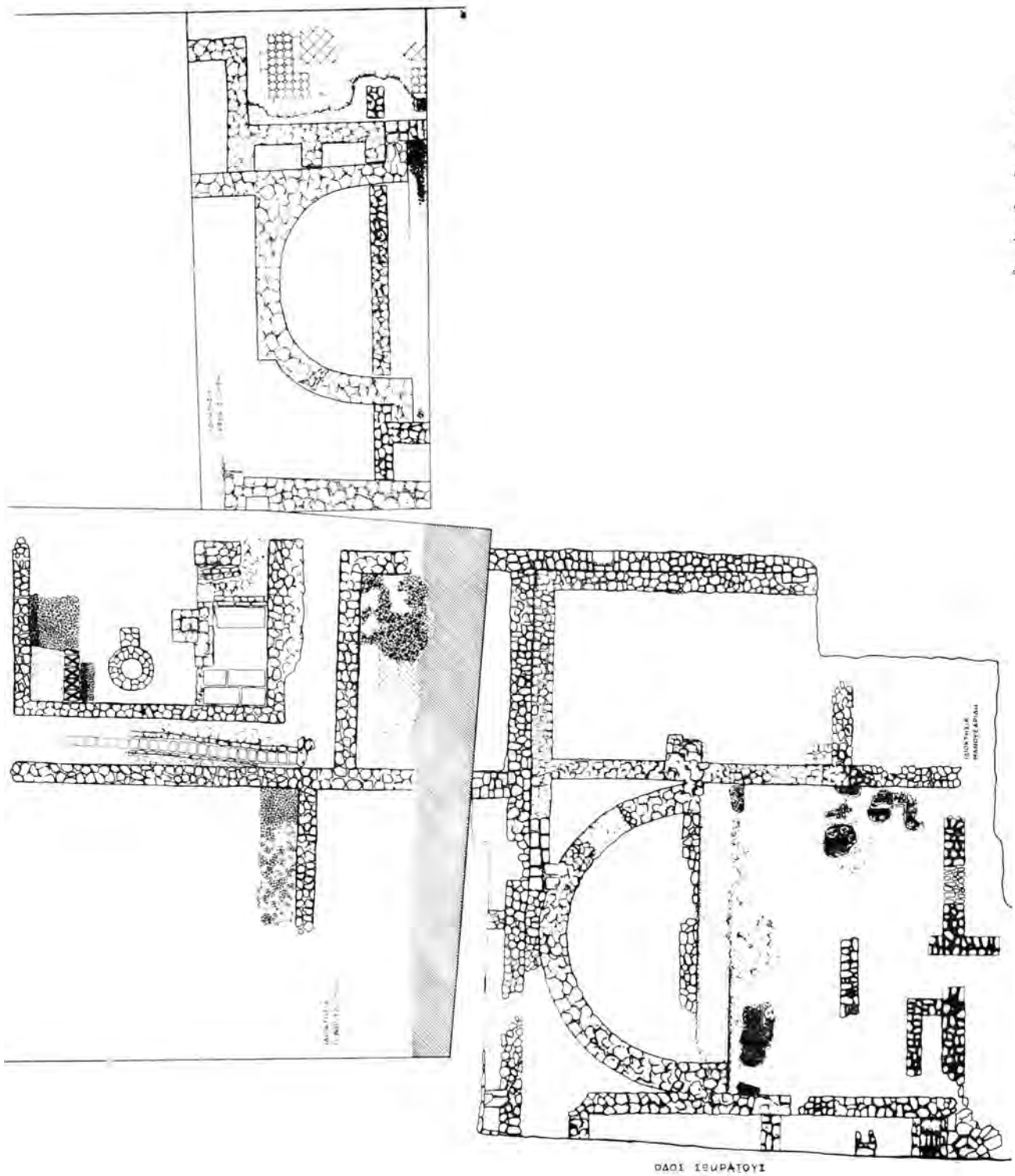

Σχέδ. 13. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις ἀνασκαφέντος οἰκοδομήματος ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σωκράτους, Ἁγ. Δημητρίου καὶ Ἰουλιανοῦ

διαφέρον παρουσιάζει ἡ λοξὴ διάταξις τοῦ συνθέτου μαιάνδρου εἰς τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς αἰθούσης (Πίν. 388 β). Δυστυχῶς δὲν ὑφίσταται οὐδὲν στοιχεῖον περὶ τοῦ πῶς συνεδέετο ἡ γωνία αὕτη μετὰ τοῦ λοιποῦ πλαισίου. Τὴν μορφὴν τοῦ πρὸς ΒΔ. πλαισίου, ἐὰν ὑπῆρχε, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαταστήσωμεν ἐκ τοῦ διασωθέντος τεμαχίου (Πίν. 388 γ). Τὸ δεύτερον τοῦτο ψηφιδωτὸν δάπεδον εἶχε καλύψει τὸν «ποταμόν».

Πρὸς Α. τῆς τοξωτῆς αἰθούσης ὑπῆρχεν ἑτέρα ὀρθογώνιος αἴθουσα, πλάτους 5 μ. περίπου καὶ μήκους 8.60 μ. Αἱ δυσχερεῖς συνθῆκαι ἀπὸ ἀπόψεως στερεότητος τοῦ ἐδάφους δὲν ἐπέτρεψαν τὴν κανονικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι δάπεδον δὲν διεσώθη. Ἡ πρὸς ΝΔ. τῆς αἰθούσης ταύτης ἑτέρα αἴθουσα δὲν ἀνεσκάφη, διότι ὁ χῶρος ἀνῆκεν εἰς ξένην ἰδιοκτησίαν. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ἀμελὴς κατασκευὴ τῶν τοίχων τῶν προαναφερθεισῶν αἰθουσῶν, ἡ ὁποία σύγκειται ἐκ ζωνῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἀργολιθοδομῆς.

Ἐνιαῖος τοῖχος ἔτι ἀμελεστέρας κατασκευῆς, εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, βυζαντινοὺς προφανῶς, περιέβαλλε τὰς δύο ταύτας αἰθούσας εἰς τὴν βορειοανατολικὴν καὶ νοτιοανατολικὴν πλευράν των. Οἱ πρὸς ΒΑ. ἐκτεινόμενοι τοῖχοι συνδέονται μὲ τοὺς ἀποκαλυφθέντας ἐντὸς τοῦ συνεχομένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 124 οἰκοπέδου, σχηματίζουν δὲ αἴθουσαν διαστάσεων 6×4.50 μ., ἡ ὁποία εἰς μὲν παλαιοτέραν φάσιν ἦτο ἐπεστρωμένη δι' ἁπλοῦ χονδροῦ ψηφιδωτοῦ, ἀργότερον δὲ ἐπεστρώθη διὰ μικρῶν μαρμαρίνων τετραγώνων πλακιδίων λοξῶς διατεταγμένων, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως διεσώθη μόνον τὸ ἐπὶ τοῦ βασικοῦ κονιάματος ἀποτύπωμα. Ἡ πρὸς ΒΔ. ταύτης ἑτέρα αἴθουσα δὲν ἠρευνήθη συστηματικῶς λόγῳ τῶν συσσωρευθέντων ἐκεῖ χωμάτων. Οἱ πρὸς ΒΑ. χῶροι ἀνήκουν ὅλοι εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχήν, ἤτοι εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Ἀψὶς προσομοιάζουσα πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους οἰκοπέδου ἀποκαλυφθεῖσαν καὶ τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν ἔχουσα, ἀπεκαλύφθη εἰς ἕτερον γειτνιάζον οἰκόπεδον, κείμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰουλιανοῦ 15 (Πίν. 389 α). Ἡ ἀψὶς αὕτη ἐκτίσθη ἐπὶ παλαιοτέρου κτηρίου ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθη εὐθὺς τοῖχος, μήκους 12 μ., βαίνων ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΔ. Εἰς τὸ μικροῦ πλάτους τοῦτο οἰκόπεδον διεσώθη μόνον ἡ προαναφερθεῖσα ἀψίς, ἡ ὁποία ἔχει ἄνοιγμα 6 μ. καὶ μέγιστον μῆκος 4 μ. Ὁ τοῖχος τῆς ἀψῖδος διεσώθη εἰς ὕψος 1 μ. περίπου ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως, φέρει δὲ ἴχνη ἁπλῆς τοιχογραφίας (Πίν. 389 β). Τὸ δάπεδον τῆς ἀψῖδος καὶ τοῦ ἔξωθεν αὐτῆς χώρου εἶναι ἐπεστρωμένον, ὡς καὶ τὸ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους οἰκοπέδου, δι' ἁπλοῦ χονδροῦ ψηφιδωτοῦ. Ἡ ἀψὶς αὕτη ὡς καὶ ἡ προηγουμένη ἐγγράφονται ἐντὸς τετραγώνου, εἰς τὴν παροῦσαν ὅμως περίπτωσιν δὲν παραμένει κενὸς χῶρος μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς καμπύλης. Εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ἀψῖδος τμῆμα δὲν ὑπάρχει ἐξωτερικὸς τοῖχος. Ἀνατολικώτερον τῆς αἰθούσης ταύτης εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἐκτίσθη αἴθουσα ἡ ὁποία ἐπεστρώθη, ὡς καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Δημητρίου οἰκοπέδου ὁμοία, διὰ μαρμαρίνων ὀκταγωνικῶν καὶ τετραγώνων πλακιδίων, τὰ ὁποῖα καὶ πάλιν ἔχουν πλήρως ἀποκολληθῆ καὶ ἀπολεσθῆ, διασωθέντων τῶν ἐπὶ τοῦ κονιάματος ἀποτυπωμάτων (Πίν. 389 γ). Τὰ ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων τῶν ὁδῶν Σωκράτους καὶ Ἰουλιανοῦ λείψανα διετηρήθησαν ἐντὸς τῶν ὑπογείων τῶν οἰκοδομῶν.

ΜΑΡΙΑ ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΙΕΡΙΣΣΟΥ (ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΚΑΝΘΟΥ)

Κατὰ τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1970 διενηργήθη συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον Ἱερισσοῦ (ἀρχαίας Ἀκάνθου). Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔρευναν ἔδωσεν ἡ ἀνεύρεσις ἀγγείων ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἰσοπεδώσεως τοῦ χώρου διὰ grader. Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ γηπέδου παρὰ τὴν ἀγροτικὴν ὁδόν, ἀπεκαλύφθη τμῆμα (διαστ. 32×9 μ.) τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ κλασσικοῦ νεκροταφείου (Πίν. 390 α - β).

Αἱ ταφαὶ εὑρίσκονται εἴτε εἰς μικρὸν βάθος (0.40 - 0.60 μ.) εἰς τὸ στρῶμα τοῦ χώματος, εἴτε εἰς μεγαλύτερον (0.60 - 1.50 μ.) εἰς τὸ στρῶμα τῆς ἄμμου. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ βάθος εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο μία ταφὴ ἦτο ἄσχετον μὲ τὴν χρονολόγησίν της, π.χ. ταφαὶ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. εὑρέθησαν εἰς τὸ στρῶμα τοῦ χώματος, ἄλλαι δὲ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἰς τὸ στρῶμα τῆς ἄμμου. Ἐκ τῶν ταφῶν ἄλλαι ἦσαν ἐνταφιασμοί, ἄλλαι δὲ καύσεις. Οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο εἰς λιθίνας ἢ πηλίνας λάρνακας, εἰς κεραμοσκεπεῖς τάφους ἢ μεγάλους πηλίνους πίθους, ἢ ἐτοποθετοῦντο εἰς τὴν ἄμμον. Τὰ κτερίσματα ἀπετίθεντο ἐκτὸς τῶν λαρνάκων, ἐκτὸς ἢ ἐντὸς τῶν κεραμοσκεπῶν τάφων καὶ ἐντὸς τῶν πίθων. Εἰς τὰς ἁπλᾶς ταφὰς τὰ κτερίσματα ἀπετίθεντο ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ παραπλεύρως αὐτοῦ. Εἰς

μίαν ταφὴν - ἐνταφιασμὸν ἐντὸς πηλίνης λάρνακος, εὑρέθη πλησίον καὶ ἐν μέρει ἄνωθεν τῆς λάρνακος, πυρὰ νεκροδείπνου εἰς τὸ στρῶμα τοῦ χώματος (Πίν. 390 γ). Εἰς τὸ στρῶμα τοῦ καμμένου χώματος εὑρέθησαν ὀλίγα ὀστᾶ ζώων καὶ πολλὰ θραύσματα κυλίκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τμήματα ἀττικοῦ μελανομόρφου σκύφου λίαν καλῆς τέχνης. Εἰκονίζεται τέθριππον ἅρμα μὲ ἡνίοχον καὶ ὁπλίτην. Θραύσματα τοῦ ἰδίου σκύφου εἶχον εὑρεθῆ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, ὅτε ἰσοπεδώθη ὁ χῶρος. Ἐπίσης εὑρέθησαν θραύσματα οἰνοχοῶν, ἰωνικῶν κυλίκων, πλημοχόης καὶ σκύφων. Εἰς τὸν Πίν. 390 δ εἰκονίζεται λιθίνη λάρναξ, παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν καὶ ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ὁποίας εὑρέθησαν κορινθιακὴ κοτύλη μὲ παράστασιν Σειρήνων (Πίν. 392 α) καὶ ἄλλαι μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν.

Μεταξὺ τῶν πηλίνων λαρνάκων εὑρέθη κλαζομενιακὴ γραπτὴ λάρναξ καλῆς τέχνης (Πίν. 391 α). Εἰς τὸ τμῆμα τῆς κεφαλῆς εἰκονίζονται πάνθηρ καὶ λέων ἑκατέρωθεν ταύρου. Εἰς τὰς μετόπας τῶν πλαγίων πλευρῶν εἰκονίζονται δύο κεφαλαὶ γενειοφόρων ἀνδρῶν μὲ ρεαλιστικὰ χαρακτηριστικά. Αἱ πλάγιαι πλευραὶ κοσμοῦνται διὰ πλοχμοῦ καὶ ἀνθεμίων, τὸ δὲ τμῆμα τῶν ποδῶν δι' ἐγγεγραμμένων ἀνθεμίων. Τεχνικὴ καὶ παραπληρωματικὰ κοσμήματα τοῦ ρυθμοῦ τῶν αἰγάγρων (Wild Goat Style). Ἡ λάρναξ αὕτη εἶναι πιθανώτατα πρώιμον ἔργον τοῦ ζωγράφου Hopkinson[1] καὶ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[2].

Αἱ ταφαὶ - ἐνταφιασμοὶ εἰς τὴν ἄμμον ἦσαν αἱ πλουσιώτεραι εἰς κτερίσματα: Εἰς τὸν Πίν. 391 β εἰκονίζεται μία ἐκ τῶν πλουσιωτέρων ταφῶν, ἥτις χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Τὰ κτερίσματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Δυὸ γυναικεῖαι προτομαί, εἰδώλιον γυναικὸς τοῦ συνήθους ροδιακοῦ αὐστηρορρυθμικοῦ τύπου, εἰδώλιον καθημένης γυναικὸς αὐστηρορρυθμικοῦ ἐπίσης τύπου, εἰδώλιον Ἀφροδίτης Κουροτρόφου, εἰδώλιον κωμικοῦ ἠθοποιοῦ καλῆς τέχνης, ἐρυθρόμορφος σκύφος, ἀβαφὴς ἀμφορίσκος καὶ τρία ἀργυρᾶ κομβία. Ἐπίσης τριάκοντα δύο ἀστράγαλοι.

Εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ πέντε πυραὶ καύσεως. Εἰς τὸν Πίν. 390 α, εἰς τὸ μέσον διακρίνονται δύο πυραί, ἡ μία πλησίον τῆς ἄλλης. Ἡ τέφρα τοῦ ἑνὸς νεκροῦ εἶχε τεθῆ εἰς ἀττικὸν μελανόμορφον κρατῆρα κορινθιακοῦ τύπου μὲ παράστασιν τοῦ φόνου τοῦ Αἰγίσθου. Ὁ κρατὴρ σώζεται εἰς τεμάχια, ἐλλιπῶς. Παρὰ τὸν κρατῆρα εἶχον ἀποθέσει ὑπογεωμετρικὸν σκύφον, κοσμούμενον διὰ καθέτων παραλλήλων γραμμῶν καὶ ὁμοκέντρων κύκλων. Ἕτερος ὑπογεωμετρικὸς σκύφος (Πίν. 392 β) εὑρέθη ὁμοῦ μὲ δύο ἀττικὰς μελανομόρφους ταινιωτὰς κύλικας (Πίν. 392 γ - δ), κτερίσματα μιᾶς ταφῆς. Ἡ εὕρεσις τῶν ὡς ἄνω σκύφων μὲ τὰ ἀττικὰ ἀγγεῖα μαρτυρεῖ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ εἴδους τῶν σκύφων αὐτῶν μέχρι καὶ τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ ἐτοποθετεῖτο συνήθως εἰς ἀβαφεῖς ὀξυπυθμένους ἀμφορεῖς. Ἐνίοτε ἐντὸς τῶν ἀμφορέων ἀπετίθεντο τὰ κτερίσματα. Ἄλλοτε πάλιν εἰς τὸ στόμιον τοῦ ἀμφορέως ἐτοποθετεῖτο ὡς κτέρισμα καὶ κάλυμμα ἓν ἀγγεῖον. Οὕτως εὑρέθη εἰς ἕνα ἀμφορέα ἀττικὴ μελανόμορφος ταινιωτὴ κύλιξ.

Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ προσανατολισμὸς ὅλων σχεδὸν τῶν ταφῶν εἶναι ἐξ Α.-Δ. ἢ ΝΑ.-ΒΔ.

Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ συχνὴ εὕρεσις νομισμάτων εἰς τὸ στόμα τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ. Εἰς μίαν μόνον ταφὴν τὰ νομίσματα εἶχον τεθῆ εἰς τὴν ἀριστερὰν ἄκραν χεῖρα τοῦ νεκροῦ. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν λόγῳ νομισμάτων εἶναι χαλκᾶ: Ἀκάνθου (Α. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς, Β. *ΑΚΑΝ*) καὶ Οὐρανοπόλεως (Α. Ἅρμα Ἡλίου, Β. Οὐρανία Ἀφροδίτη καθημένη ἐπὶ σφαίρας, φέρουσα σκῆπτρον εἰς τὴν δεξιάν), τρία δὲ ἀργυρᾶ Ἀκάνθου (Α. Πρόσθιον σῶμα βοὸς στρεφομένου ὀπίσω, Β. Ἔγκοιλον τετράγωνον).

Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ νεκροταφείου εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 230 μ. ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ πλέον τοῦ χιλιομέτρου ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ πρὸς Β. αὐτῆς. Ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἥτις ταυτίζεται μὲ τὴν Ἄκανθον, κεῖται εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιοῦ χωρίου Ἱερισσός, καταστραφέντος ὑπὸ σεισμοῦ τὸ 1932. Ἐκτείνεται εἰς δύο λόφους μέχρι τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς κλιτύος τοῦ πρώτου πρὸς Β. λόφου σώζεται ἀρχαῖος πύργος[3]. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ξενοδοχείου «Ἄθως» εἶναι ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου λιμένος, ὁ λιμενοβραχίων τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἐντὸς τῆς θαλάσσης κάτωθεν τοῦ νέου. Τὸ νεκροταφεῖον ἐκτείνεται πρὸς Β. κατὰ μῆκος τῆς παραλίας εἰς ἔκτασιν μήκους πλέον τοῦ χιλιομέτρου. Εἰς τὴν θέσιν

1. R. M. Cook, *CVA, British Museum*, 8, σ. 45 κ.ἑ.

2. Αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀνδρῶν δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ ἔργα τοῦ ζωγράφου τοῦ Βρύγου, ὅπως π.χ. ἡ κεφαλὴ τοῦ Πριάμου εἰς τὸ tondo τῆς κύλικος τοῦ Λούβρου G 152, Arias - Hirmer, πίν. 140.

3. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 309, Πίν. 324 α - β.

τοῦ νεκροταφείου εἶχον κτισθῆ πολλαὶ οἰκίαι τοῦ νέου χωρίου. Κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τῶν θεμελίων τῶν οἰκιῶν αὐτῶν εὑρέθησαν, κατὰ πληροφορίας τῶν κατοίκων, πολλοὶ τάφοι μὲ κτερίσματα : ἀγγεῖα, χρυσοῦς στεφάνους κλπ.

Τάφοι εὑρίσκονται ἐπίσης εἰς τοὺς πρὸς Δ. τοῦ νέου χωρίου λόφους, ὅθεν προέρχεται ἡ ρωμαϊκὴ μαρμαρίνη σαρκοφάγος, ἡ κοσμουμένη μὲ γιρλάνδας καὶ βούκρανα, ἥτις ἀπόκειται νῦν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου[4].

ΕΥΓ. ΓΙΟΥΡΗ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Θεσσαλονίκη

1. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων δι' ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Φράγκων 25 καὶ Ὀρφανίδου 1 οἰκόπεδον, εὑρέθησαν τυχαίως τέσσαρες προτομαί (A.B.E. 11201 - 11204), αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐντειχισμέναι εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐκεῖ τμῆμα τοῦ τείχους. Αἱ δύο προτομαὶ εἰκονίζουν φιλοσόφους (Πίν. 393 α - β), ἡ τρίτη γυναῖκα (Πίν. 393 δ) καὶ ἡ τετάρτη ἀθλητήν (Πίν. 393 γ). Χρονολογοῦνται εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

2. Ἔξωθι τῆς πόλεως, εἰς χῶρον ἀπορρίψεως μπάζων, εὑρέθη τυχαίως τμῆμα ἐπιτυμβίας ἀναγλύφου στήλης μὲ παράστασιν ἄνω σώματος κορασίδος (Πίν. 394 α). Ὑψώνει τὴν δεξιὰν χεῖρα πρὸ τοῦ προσώπου (Totenklage). Χρονολογεῖται εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (A.B.E. 11265).

3. Ἔξωθι τῆς πόλεως, εἰς τὸν Δενδροπόταμον, εὑρέθη τυχαίως ἄγαλμα Ἀρτέμιδος, ἐλλιπὲς τὴν κεφαλήν, τοὺς βραχίονας καὶ τοὺς πόδας κάτωθι τῶν γονάτων (Πίν. 394 γ - δ) (A.B.E. 11341).

4. Παρεδόθη ὑπὸ ἰδιώτου εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος βωμός (Πίν. 394 β), ὕψ. 1.63, πλ. 0.37, πάχ. 0.37 μ. (A.B.E. 11344). Ἡ ἐπιγραφὴ διαβάζεται ὡς ἑξῆς:

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ
ΤΡΑΠΕΖΕΙΤΗΣ
ΚΛΗΜΕΝΤΙΛΛΑ
ΤΗΙ ΣΥΜΒΙΩ
ΕΤΟΥΣ ϟΗ Μ-
ΞΑΝΔΙΚΟΥ

Ξανδικὸς = Ἐλαφηβολιὼν = Ἀπρίλιος.

5. Νοτιοανατολικῶς τῆς τούμπας Καλαμαριὰ ἐντὸς οἰκοπέδου, κειμένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διογένους 27 - 29, εὑρέθησαν τυχαίως κατὰ τὴν ἀνόρυξιν βόθρου τρία ἀγγεῖα τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (Πίν. 395 α - β) (A.B.E. 11302 - 11304).

Δερβένι

Τὸ 1970 παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος στήλη (Πίν. 395 γ), εὑρεθεῖσα πρὸ ἐτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νεκροταφείου Δερβενίου. Μέγ. σωζ. ὕψ. 0.445, πλ. 0.30 - 0.32, πάχ. 0.115 μ. (A.B.E. 11131). Ἡ ἐπιγραφὴ διαβάζεται ὡς ἑξῆς:

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ
Σ Ι Μ Ι Ο Υ

Σοχὸς

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητος Σοχοῦ, παρὰ τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν Τούμπα Οὔρδα, εὑρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἄροσιν ἀγροῦ ἐπιτυμβία ἀνάγλυφος πλάξ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 395 δ) (A.B.E. 11309).

Δρυμὸς

Ἐντὸς τοῦ χωρίου κατὰ τὴν ἀνόρυξιν βόθρου εἰς αὐλὴν οἰκίας, κειμένης πλησίον καὶ ΒΔ. τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἀπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ κτερίσματα ἦσαν τέσσαρα ἀβαφῆ ἀγγεῖα (Πίν. 396 α - β), τέσσαρες ὀστέινοι περόναι καὶ δέκα ἐννέα χαλκᾶ νομίσματα (A.B.E. 11312 - 11317).

Γιαννιτσὰ Ν. Πέλλης

Εἰς τὴν περιοχὴν Γιαννιτσῶν εὑρέθησαν τυχαίως χαλκᾶ κοσμήματα (ψέλιον καὶ ψῆφοι ὅρμου) τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (Πίν. 396 γ - δ) (A.B.E. 11347).

Κρήνη Χαλκιδικῆς

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητος Κρήνης Χαλκιδικῆς εὑρέθη τυχαίως εἰκονιστικὴ κεφαλὴ γυναικὸς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 396 ε) (A.B.E. 11320).

ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

(Ἄθυτος ἀρχαία Ἄφυτις) Χαλκιδικῆς

Τὸ θέρος τοῦ 1970, κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ χωρίου, εὑρέθη τμῆμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ κλασσικοῦ νεκροταφείου. Ἀπεκαλύφθησαν λίθιναι λάρνακες καὶ ἁπλαῖ ταφαὶ εἰς τὸ χῶμα, αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ προωθητῆρος. Περισυνελέγησαν τὰ τμήματα τῶν λιθίνων λαρνάκων καὶ κτερίσματα τῶν τάφων, ἤτοι πήλινα ἀγγεῖα (σκύφοι, οἰνοχόαι, μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος

4. *Αὐτόθι*, σ. 309, Πίν. 326 β.

μὲ ἐμπίεστα ἀνθέμια), εἰδώλια (εἰδώλιον περιστερᾶς) καὶ χαλκᾶ ἀγγεῖα (φιάλαι) (Πίν. 392 ε).

Βραστὰ Χαλκιδικῆς

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1970, παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πολυγύρου ἀττικὸς μελανόμορφος κρατήρ, κορινθιακοῦ τύπου (Πίν. 392 στ), εὑρεθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Παντάλη, κατοίκου Βραστῶν, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὴν θέσιν «Παναβίτσα», ὡς ἐδήλωσεν οὗτος.

Παράστασις: Α. Κρίσις Πάριδος, Β. Δύο ἀντωπαὶ Σφίγγες ἑκατέρωθεν ἀνδρικῆς μορφῆς. Εἰς τὰ πλάγια, κάτωθεν ἑκάστης λαβῆς, ἀετός. Εἰς τὴν ἄνω ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἑκάστης λαβῆς παράστασις Σφιγγὸς καὶ εἰς τὸ περιχείλωμα παράλληλοι κυματοειδεῖς γραμμαί[5].

ΕΥΓ. ΓΙΟΥΡΗ

ΠΕΛΛΑ

Αἱ συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ τῆς Πέλλης, ἀρξάμεναι τὸ ἔτος 1957, οὐσιαστικῶς διεκόπησαν τὸ 1964[1]. Τὸ 1965 (11 Ὀκτωβρίου μέχρι 15 Νοεμβρίου) ἐνηργήθησαν περιωρισμένης ἐκτάσεως ἐργασίαι, κυρίως συντηρητικαί. Κατ' αὐτὰς ἐκαθαρίσθησαν οἱ ἀνεσκαμμένοι ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῶν τομέων Ι, ΙΙ καὶ VI, ἐστερεώθησαν δὲ τὰ προστατευτικὰ περικαλύμματα τῶν κεραμεικῶν κλιβάνων. Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμός, διαλογὴ καὶ ταξινόμησις τῶν ὀστράκων κλπ. εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν 1964, τῶν προελθόντων ἐκ τῶν τομέων Ι, 4 καὶ VI, ὡς καὶ ταξινόμησις τῶν ἀποθηκῶν καὶ τοῦ φωτογραφικοῦ ὑλικοῦ, ἔτι δὲ ἔλεγχος καὶ τακτοποίησις τῶν χαρτοκιβωτίων τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 1957 - 1964.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, καθ' ἣν συνειργάσθησαν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Κλαίρη Παπαπαύλου καὶ ὁ ζωγράφος - σχεδιαστὴς κ. Κ. Ἠλιάκης, συνεπληρώθη ἡ ἔρευνα τάφων τινῶν παρὰ τὴν Γελαδόστραταν, πρὸς Α. τῆς κάτω πόλεως, ὧν ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε διακοπῆ τὸ ἔτος 1964, λόγῳ τῶν βροχῶν[2].

Ὁ κύριος λόγος τῆς ἔκτοτε διακοπῆς τῶν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν ἦτο ἡ συσσώρευσις τῶν εὑρημάτων ἐν γένει τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ μικρὸν προσωρινὸν Μουσεῖον καὶ εἰς τὰ ὡς ἀποθήκας χρησιμοποιούμενα πρόχειρα παραπήγματα κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία καὶ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ νὰ καθίσταται ἀνέφικτος[3].

Κατὰ τὸ 1970 ἡ Ὑπηρεσία ἐμερίμνησε, διαθέσασα τὰς ἀναγκαίας πιστώσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν κατασκευὴν τριῶν μεγάλων μεταλλίνων ἀποθηκῶν ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ πρὸς Ἔδεσσαν (ἔναντι τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 5 τοῦ τομέως Ι), ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ κτηρίου, τοῦ ἀνεγερθέντος τὸ ἔτος 1962, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς Μουσεῖον ἅμα καὶ ἀναψυκτήριον[4]. Ἤδη τὸ κτήριον ὑπέστη ριζικὰς διασκευὰς καὶ προσθήκας μὲ ἀποκλειστικὸν προορισμὸν νὰ στεγάσῃ τὰ ἐκθέσιμα εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

Κατόπιν τούτων, λήγοντος τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, προέβημεν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἐφόρου κ. Ἀνδρ. Βαβρίτσα καὶ τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Α. Στουγιαννάκη, εἰς τὴν ἐκκένωσιν τῶν περὶ τὸ παλαιὸν Μουσεῖον παραπηγμάτων - ἀποθηκῶν καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν εὑρημάτων εἰς τὰς νέας μεταλλίνας ἀποθήκας, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἔλεγχος καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐπὶ τῶν κιβωτίων ἐνδείξεων, πολλαὶ τῶν ὁποίων, λόγῳ τῆς παρόδου πολλοῦ χρόνου, ἦσαν πλέον ἐξαληλιμμέναι.

Εἰς τὸν ἀπελευθερωθέντα μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν παραπηγμάτων χῶρον, ἀνήκοντα εἰς τὸ οἰκοδομικὸν τετράγωνον 3, ἐνηργήθη ἀνασκαφὴ πρὸς περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ κτίσματος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1960 εἶχε χαρακτηρισθῆ ὡς νοτία οἰκία[5].

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐδῶ ἤρξατο τὴν 24ην Αὐγούστου καὶ ἐπερατώθη τὴν 12ην Σεπτεμβρίου δι' ὀκτὼ μέχρι δώδεκα ἐργατῶν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπί-

5. Πρβλ. τὸν ἀττικὸν μελανόμορφον κρατῆρα τοῦ Λυδοῦ, J. D. Beazley, *The Development of Attic Black - Figure*, σ. 44, πίν. 15, 1.

1. Αἱ σχετικαὶ ἐκθέσεις ἐδημοσιεύθησαν εἰς *ΑΔ* 16 (1960), σ. 72 - 83, Πίν. 35 - 90, 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 209 - 213, Πίν. 235 - 251, 18 (1963): Χρονικά, σ. 200 - 206, Πίν. 240 - 245, 19 (1964): Χρονικά, σ. 334 - 344, Πίν. 382 - 404, 20 (1965): Χρονικά, σ. 412 - 421, Πίν. 466 - 470.

2. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 418. Ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Κλ. Παπαπαύλου θέλει διαπραγματευθῆ περὶ τῶν τάφων τούτων εἰς ἰδιαιτέραν δημοσίευσιν.

3. Περιωρισμένης ἐκτάσεως σκαφικαὶ ἐργασίαι ἐνηργήθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1967 καὶ 1968 εἰς τὴν κρήνην τῶν λεγομένων «λουτρῶν Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» καὶ τοὺς τομεῖς Ι καὶ ΙΙ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΓ΄ Περιφερείας. Περὶ τούτων βλ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 307. Εἰδικῶς περὶ τῆς μικρᾶς σκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν τομέα ΙΙ (Ἀκροπόλεως) βλ. *Ἀρχαία Μακεδονία, Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιον 1968*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 220 - 221. Ἡ αὐτόθι ἐπιχειρουμένη ἑρμηνεία περὶ μεγαλειώδους σχεδίου ἀνακτορικοῦ «συμπλέγματος» εἶναι αὐθαίρετος καὶ ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν, ὡς θέλω δείξει ἀλλαχοῦ.

4. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 206, Πίν. 245.

5. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 74, Σχέδ. 1, σ. 81, Πίν. 55.

βλεψιν τῆς Δρος κ. Δώρας Χατζηστέλιου-Price, Assistant Professor τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου, ἥτις καὶ συνέταξε τὸ ἡμερολόγιον τῆς ἀνασκαφῆς[6].

Εἰς τὸ Σχέδ. 1 φαίνεται ἡ ἀνασκαφεῖσα περιοχή (ἡ περικλειομένη δι' ἐστιγμένης γραμμῆς), ὅπου, πρὸς Α. ἀπεκαλύφθη ἡ συνέχεια τοῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατευθυνομένου ἐπιμήκους κτίσματος, τὸ ἄνω (βόρειον) τμῆμα τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς παλαιοτέρας (1959 - 1960) ἀνασκαφάς.

Ἐνταῦθα διακρίνομεν δύο φάσεις. Οἱ τοῖχοι τῆς νεωτέρας χαρακτηρίζονται εἰς τὸ Σχέδιον διὰ πλαγίας διαγραμμίσεως.

Εἰς τὴν παλαιοτέραν φάσιν, δυναμένην ἐκ τῶν εὑρημάτων νὰ χρονολογηθῇ χονδρικῶς εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος[7], ἀνήκουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τεμάχια σφονδύλων καὶ ἑνὸς κιονοκράνου δωρικῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ θραύσματα ἰωνικῶν ἀρραβδώτων πεσσοκιονίων καὶ παραστάδων. Τὰ ἰωνικὰ ταῦτα μέλη, ὅμοια τῶν ὁποίων εἶχον εὑρεθῆ πρὸς Β. κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφάς[8], προέρχονται ἐκ δευτέρου ὀρόφου. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ στοᾶς δωρικῆς, μὲ πρόσοψιν πρὸς τὸν δυσμικὸν ἐλεύθερον χῶρον, μὲ ὑπερκείμενον δεύτερον ὄροφον, τοῦ ὁποίου ἡ πρόσοψις ἄφηνεν ἀνοίγματα μεταξὺ τῶν τοίχων, περικλειόμενα διὰ τῶν ἰωνικῶν πεσσοκιονίων καὶ παραστάδων.

Ὁ ἐκτεταμένος πρὸς Δ. ἀκάλυπτος χῶρος, ὡς καὶ τὸ μνημειῶδες κρηναῖον κατασκεύασμα, ἐμπῖπτον καὶ αὐτὸ εἰς τὸν ἐλεύθερον τοῦτον χῶρον, ἐπιβάλλουν νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ οἰκίας. Βεβαίως, ἡ συνέχισις περαιτέρω πρὸς Ν. καὶ Δ. τῶν ἀνασκαφῶν, μετὰ τὴν προγραμματισθεῖσαν ἤδη καθαίρεσιν τοῦ παλαιοῦ Μουσείου, τῶν ἀποθηκῶν κλπ. προχείρων κτισμάτων, θέλει διασαφήσει τὰ πράγματα. Διερωτῶμαι ὅμως ἀπὸ τοῦδε: Μήπως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ γυμνασίου τινὸς τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξετείνετο εἰς ὅλον τὸ τετράγωνον 3;

Στοιχεῖα προσφόρως ἐνδεικτικὰ διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ἡ μνημειώδους μορφῆς κρήνη. Παρόμοιαι κρῆναι, δύο τὸν ἀριθμόν, κατά τι μεγαλύτεραι τῆς ἡμετέρας, ἔχουν ἀνευρεθῆ εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Σικυῶνος[9].

2) Ἡ πρὸς ΒΔ. τῆς κρήνης ἐξέδρα[10]. Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ ἐξέδραι δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις εἰς τὰ γυμνάσια[11].

3) Ἡ παρὰ τὴν ἐξέδραν μικρὰ θόλος. Τοιαῦται θόλοι, χρησιμεύουσαι ὡς λουτρῶνες, δὲν ἦσαν σπάνιαι εἰς τὰς γυμνασιακὰς ἐγκαταστάσεις[12].

4) Αἱ δύο μεγάλαι αὐλαὶ τῆς βορείου περιοχῆς τοῦ τετραγώνου ἁρμόζουν περισσότερον ὡς ὑπαίθριαι ἐγκαταστάσεις γυμνασίου παρὰ ὡς αὐλαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκίας.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐκφράζεται μὲ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν.

Χαρακτηριστικὰ εὑρήματα, ἐξ ὧν τεκμαίρεται ἡ ὡς ἀνωτέρω χρονολόγησις τῆς πρώτης φάσεως, εἶναι τὰ ἑξῆς: Τεμάχια κορινθιακῶν κεραμίδων, ὡς αἱ γνωσταὶ τῆς Πέλλης, ὄστρακα ἐρυθρομόρφου κρατῆρος, λαβὴ πελίκης 4ου αἰῶνος, ὄστρακα ἄλλου ἐρυθρομόρφου ἀγγείου, ἀργυροῦν νόμισμα πιθανῶς Φιλίππου τοῦ Β΄ κλπ.

Ἄλλα εὑρήματα: βάσεις fish-plates, ὄστρακα « west-slope », μεγαρικῶν σκύφων κ.ἄ. Ἐκ τῶν ἐννέα ἀνευρεθεισῶν ἐνσφραγίστων λαβῶν ἀμφορέων, αἱ τρεῖς εἶναι Ροδίων, μία Κνιδίων καὶ μία Θασίων. Σφραγίσματα ἐπὶ λακωνικῶν κεραμίδων: *Βασι[λικός], [Πέλλη]ς* καὶ *Βασι(λέως) [Φι]λί(ππου)*, ἅπαντα γνωστὰ ἤδη ἐν Πέλλῃ[13]. Ἐκ τῶν νεωτέρων εὑρημάτων ἐπισημαίνεται: ἀργυροῦν νόμισμα χρόνων δημοκρατίας, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν *ROMA*.

Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὸ κατώτερον στρῶμα εὑρέθησαν πολλὰ χαλκᾶ νομίσματα, ὧν τινα ἀκτύπητα, συμπαγεῖς σκωρίαι μετάλλων, αὐλοὶ κεραμεικοῦ κλιβάνου καὶ θραύσματα πηλίνων μητρῶν. Πάντα ταῦτα σχετίζονται μὲ ἐργαστήρια, τὰ ὁποῖα προϋπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἠχρηστεύθησαν κατὰ τὴν ἐπέκτασιν πρὸς Ν. τῆς πόλεως[14]. Κεραμεικὸς κλίβανος καὶ χυτήριον ὀρειχάλκου εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1959 περὶ τὰ 20 μ. βορειότερον.

Δευτέρα μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἀπὸ

6. Εἰς τὴν καταγραφὴν τῶν εὑρημάτων ἐβοήθησε καὶ ἡ φοιτήτρια Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Ζαφ. Καγκαλίδου.

7. Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν οἰκιῶν τοῦ τομέως Ι, βλ. ἀνακοίνωσίν μου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀρχαιολογικὰ ζητήματα τῆς Πέλλης » εἰς τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου, Ἀρχαία Μακεδονία*, σ. 162 κ.ἑ.

8. Βλ. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 81 καὶ Πίν. 55.

9. Α. Ὀρλάνδος, *ΠΑΕ* 1932, σ. 66 κ.ἑ., 1934, σ. 119 κ.ἑ. Πρβλ. J. Delorme, *Gymnasion, Études sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce*, Paris 1960, σ. 101, Πίν. 11.

10. Βλ. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 74, Σχέδ. 1.

11. Delorme, *ἔ.ἀ.*, σ. 325 κ.ἑ.

12. Πρβλ. π.χ. τὰς θόλους τῶν γυμνασίων τῆς Ἄσσου καὶ τῶν Δελφῶν, Delorme, *ἔ.ἀ.*, πίν. 12 καὶ 23.

13. Βλ. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 82.

14. Βλ. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 78.

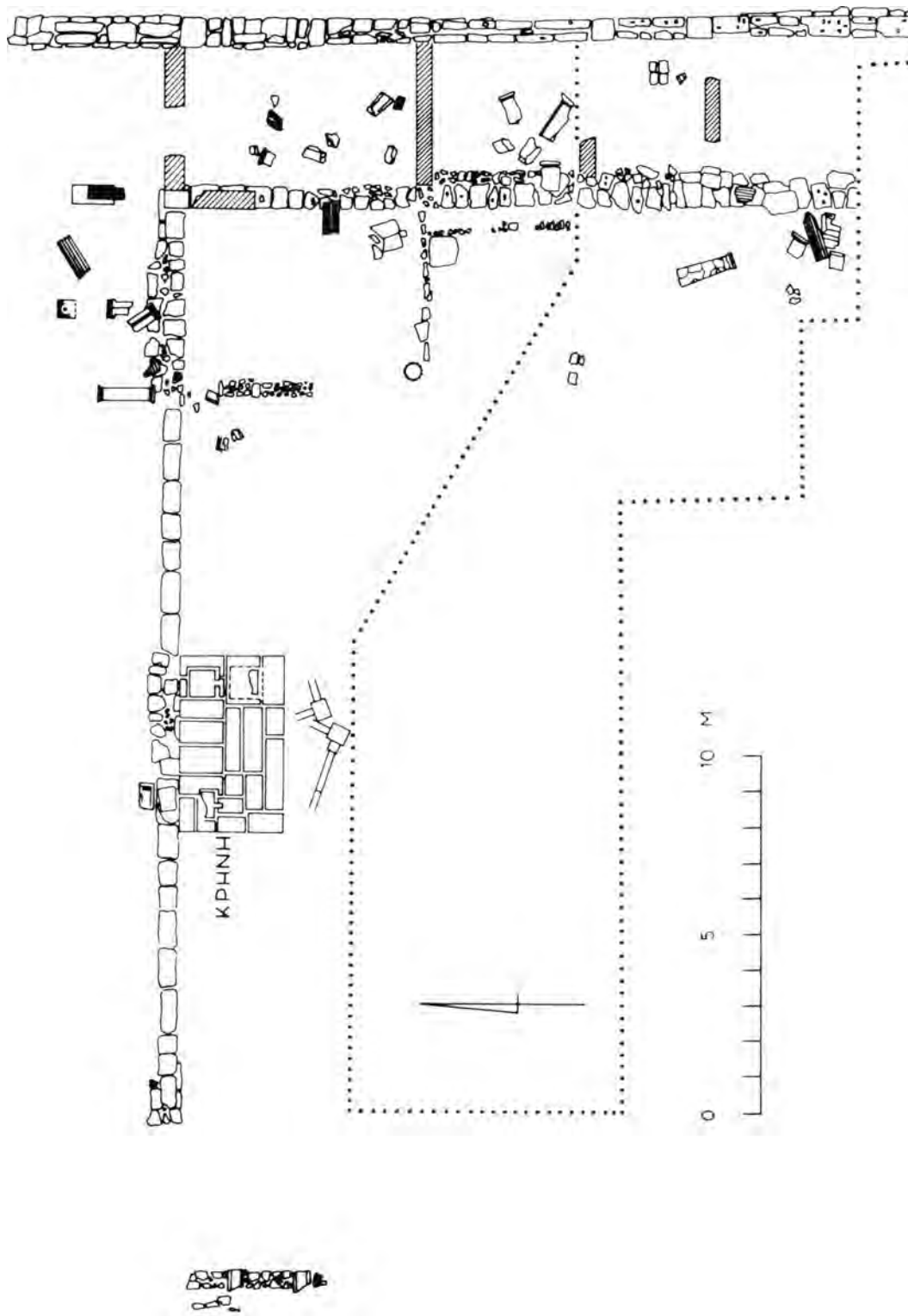

Σχέδ. 1. Πέλλα. Τομεὺς Ι, τετράγωνον 3

21ης Ὀκτωβρίου μέχρι 3ης Νοεμβρίου διὰ δύο ἐργατῶν ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ ἰωνικοῦ περιστυλίου τῆς βορείου οἰκίας τοῦ τετραγώνου Ι. Ἡ αὐλὴ αὕτη εἶχεν ἀνασκαφῆ ἐν μέρει τὸν Νοέμβριον τοῦ 1967 ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη[15]. Ἤδη ἡ ἔρευνα ἐξετάθη εἰς ὅλην τὴν αὐλήν, εἰς βάθος 0.30 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἴχνη πυρᾶς (μελανὰ χώματα) ἐσημειώθησαν κατὰ τὸ μέσον τῆς αὐλῆς, εἰς ἀπόστασιν περίπου 2 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου στυλοβάτου.

Πλησίον καὶ παραλλήλως τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτου εὑρέθη πήλινος ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ὀμβρίων ὑδάτων, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τοῦ λιθίνου συλλεκτῆρος, τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον (ἀφετηρίαν) τοῦ ἀγωγοῦ, παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιστυλίου[16].

Ἐντὸς τῆς τεταραγμένης ἐπιχώσεως περιείχοντο εὑρήματα ἀνάμεικτα καὶ ποικίλα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, καὶ δὴ καὶ χρονολογικῆς. Σημειοῦνται τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα:

Τεμάχια ἠγεμόνων κορινθιακῶν καλυπτήρων. Θραῦσμα καλυπτῆρος, πιθανῶς ὀρθοκεράμου[17]. Τρεῖς ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, ὧν μία Ροδίων καὶ ἑτέρα Θασίων. Διάφορα ὄστρακα ἀγγείων μελαμβαφῶν (ἐν φέρει ἀνάγλυφον κεφαλὴν Σατύρου) καὶ ρυθμοῦ « west-slope », θραύσματα λύχνων, ὧν ἓν τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος. Σιδηρᾶ κλείς, ὡς αἱ λοιπαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν Πέλλῃ. Διάφορα θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων. Ἀξιοσημείωτα ὑπῆρξαν: τεμάχιον μικροῦ λιθίνου πελέκεως καὶ τμῆμα λαβῆς, ἀνηκούσης εἰς μικρὰν πρόχουν τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Ἄλλο ἐνδιαφέρον εὕρημα ἐντεῦθεν: μικρὰ χαλκῆ ἀσπιδοειδὴς ἐφηλίς (διαμ. 0.023 μ.), σώζουσα ἔσω τὸ ἄκρον τοῦ σιδηροῦ ἥλου μετὰ τῆς συναφοῦς μολυβδοσυγκολλήσεως.

Τρίτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἀπὸ 14ης Σεπτεμβρίου μέχρι 3ης Νοεμβρίου διὰ δώδεκα ἕως δεκαὲξ ἐργατῶν, εἰς τὸ πρὸς Δ. τοῦ νεκροταφείου Παλαιᾶς Πέλλης ὕψωμα (βλ. Σχέδ. 2), ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ἀ. Στουγιαννάκη, ἥτις καὶ συνέταξε τὸ ἡμερολόγιον.

Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἦτο νὰ ἐρευνηθῇ τμῆμα τείχους ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ἡ ἐπισήμανσις τοῦ ὁποίου (κατὰ τὸ σημεῖον Α τοῦ Σχεδ. 2) εἶχε δημιουργήσει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ὑπετέθη ὅτι θὰ ἐξετείνετο κατὰ τὴν ἀμέσως πρὸς Ν. πρόσφορον κοίλην διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους[18].

Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἔδειξεν, ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο κατηυθύνετο εὐθέως ἐκ Δ. πρὸς Α. (ἐκ τοῦ σημείου Α πρὸς τὸ σημεῖον Β τοῦ Σχεδ. 2), ὥστε κατέστη ἀπίθανος ἡ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται περὶ ἀναλήμματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ περιβάλλῃ τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου.

Κατὰ τὸ σημεῖον Α τὸ πάχος τοῦ τείχους[19] φθάνει τὰ 9 μ. περίπου, ἐνῷ περαιτέρω πρὸς Α. ἐλαττοῦται εἰς τὰ 5 μ. περίπου. Εἰκάζομεν ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, ἔχοντος κατὰ διαστήματα, ὅπου τὸ μεῖζον πλάτος τῶν 9 μ., πύργους. Τὸ πάχος τῶν ὠμοπλίνθων εἶναι περίπου 0.10 μ. Μῆκος ἑκάστης πλευρᾶς 0.46 - 0.51 μ.

Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τείχους, εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὑρέθησαν τάφοι τινὲς μεταγενεστέρων χρόνων (ἐποχῆς τουρκοκρατίας).

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑποτεθέντος κοίλου ἐγένοντο πολλαὶ δοκιμαστικαὶ τομαί (1 - 7 ἐν τῷ Σχεδ. 2), ἐξ ὧν οὐδὲν στοιχεῖον εὐνοϊκὸν διὰ τὴν ὑπόθεσιν προέκυψεν. Εἰς τὴν τομὴν 2 ἡ σκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος 1.60 μ. μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους, χωρὶς νὰ ἀναφανῇ ἴχνος τί. Εἰς τὰς τομὰς 3 - 7 προσεκρούσαμεν εἰς ἀνώμαλον βραχῶδες ἔδαφος, κατόπιν ἐκσκαφῆς εἰς βάθος 0.50 μ. περίπου, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνδείξεως.

Εἰς τὴν τομὴν 1, εἰς βάθος 0.60 μ. περίπου, ἀνευρέθη στρῶμα καταστροφῆς ἐκ λακωνικῶν κεραμίδων[20] καὶ ὠμοπλίνθων (τοῖχοι δὲν ἀνευ-

15. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς αὐλῆς εἶχον εὑρεθῆ θραύσματα κορινθιακῶν κεραμίδων (καί τινα λακωνικῶν), ὄστρακα ἀγγείων μελαμβαφῶν καὶ ρυθμοῦ « west - slope », ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, πλαγγών, πήλινον εἰδώλιον Ἔρωτος καὶ τμῆμα προτομῆς γυναικὸς τοῦ τύπου *Olynthus* VII, 27 (ἡμερολόγιον κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη).

16. Τμῆμα τοῦ ἀγωγοῦ τούτου εἶχεν ἐπισημανθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1967, ἀλλ' εἶχεν ὑποτεθῆ τότε ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σωλῆνος ὑδρεύσεως, συνδεομένου μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν μέρει ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1957.

17. Ἂν τοῦτο ἐπιβεβαιωθῇ, θὰ εἶναι τὸ πρῶτον δεῖγμα ὀρθοκεράμου ἐν Πέλλῃ.

18. Ἡ ἐπισήμανσις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸν Ἰσραηλινὸν ἀρχαιολόγον κ. Rudolf Cohen, ὅστις μετὰ τοῦ συναδέλφου του κ. Asher Ovadia εἶχε παρακολουθήσει ἐνεργῶς τὰς ἀνασκαφὰς κατὰ τὸ ἔτος 1963, κατόπιν συμφωνίας Ἑλλάδος καὶ Ἰσραὴλ περὶ ἀναπτύξεως πολιτιστικῶν σχέσεων καὶ ἀνταλλαγῆς ἐπιστημόνων.

19. Ἐδῶ, κατὰ τὸ σημεῖον Α, τὸ τεῖχος εἶχεν ἀποτμηθῆ καθέτως κατὰ πρόσφατον διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ (βλ. Σχέδ. 2).

20. Σφραγίσματα *Α Β* ἐν συμπλέγματι καὶ Πέλλης, γνωστὰ ἤδη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ τομέως Ι (*ΑΔ* 16 (1960), σ. 82).

ρέθησαν, διότι ἡ ὅλως ἐρευνητικοῦ χαρακτῆρος ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε περιωρισμένη) κτίσματος καταστραφέντος ἐκ πυρκαϊᾶς κατὰ τὸν 2ον πιθανῶς αἰῶνα π.Χ., ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων 12 χαλκῶν νομισμάτων[21].

Ὑπὸ τὸ στρῶμα καταστροφῆς εὑρέθησαν ἄλλαι κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (καὶ ἐπιχώριαι καὶ ἐπείσακτοι), τμῆμα σφονδύλου δωρικοῦ ὡς καὶ κίονος ἰωνικοῦ. Ἐπίσης: θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων, τμῆμα λύχνου 4ου αἰῶνος, ὄστρακα ἀγγείων μελαμβαφῶν, «west-slope», ἑλληνιστικῶν λαγήνων καὶ ἄλλων ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ κτίσματος, λόγῳ τῶν ὀλίγων προκυψάντων στοιχείων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαγνωσθῇ.

21. Κατὰ τὴν ταξινόμησιν καὶ διάγνωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Α. Στουγιαννάκη: Φιλίππου Β΄ 2, Δημητρίου Α΄ 1, Δημητρίου Β΄ 1, Φιλίππου Ε΄ 1, Πέλλης 2ου αἰ. 2 καὶ Ἀμφιπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης ἀνὰ 1.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνασκαφικὰς ἐργασίας εἰς τὸν τομέα Ι, ἐγένετο ἐπιμελὴς καθαρισμὸς τῶν λοιπῶν ἀνεσκαμμένων ἀρχαιολογικῶν χώρων τῶν τομέων Ι καὶ VI ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Α. Στουγιαννάκη, περισυλλεγέντων ἀντικειμένων τινῶν, ἐν οἷς ἀργυροῦν νόμισμα Φιλίππου τοῦ Ε΄ (τομ. Ι, τετράγωνον 4), ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως,

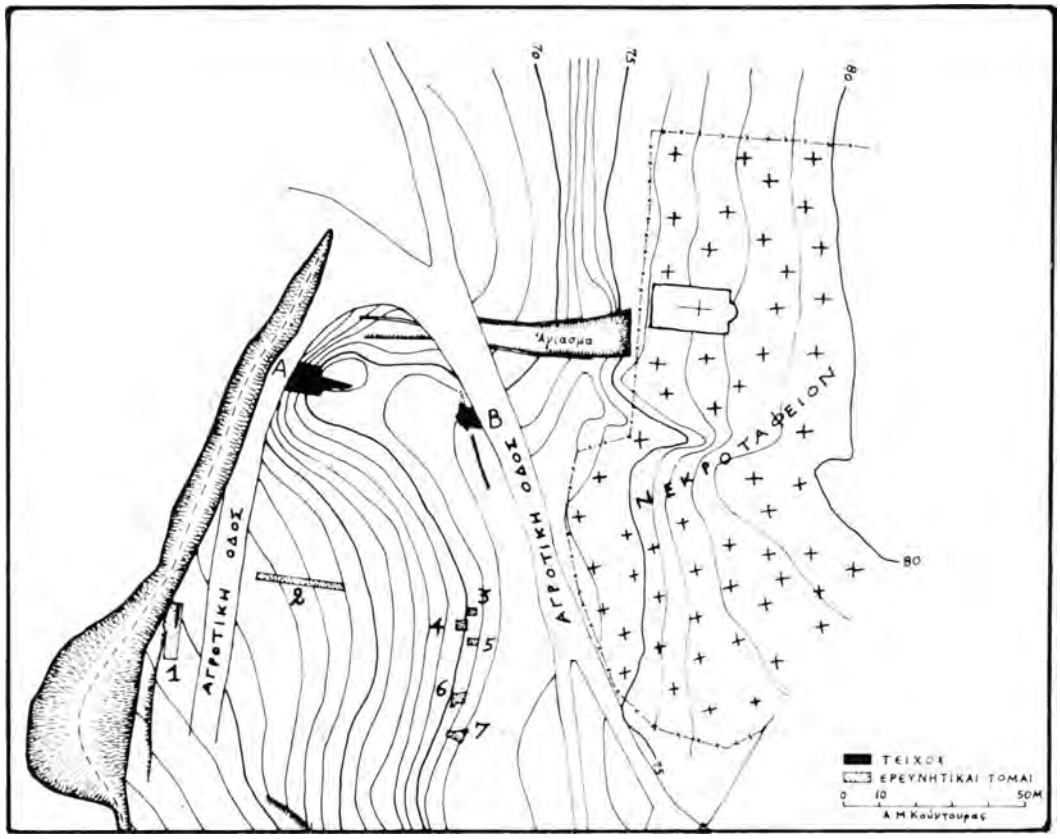

Σχέδ. 2. Πέλλα. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι δυτικῶς τοῦ νεκροταφείου Παλαιᾶς Πέλλης

τῆς λεγομένης ὁμάδος Παρμενίσκου, καὶ τμῆμα ὀπαίας λακωνικῆς κεραμίδος (τομ. VI).

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΙΟΥ

Περιωρισμένης ἐκτάσεως ὑπῆρξε καὶ ἡ κατὰ τὸ 1970 ἀνασκαφὴ εἰς Δῖον Πιερίας[1], δεδομένου ὅτι τὴν ἀνασκαφικὴν δραστηριότητα τοῦ Πανεπι-

1. Τὴν ἀνασκαφὴν διηύθυνεν ὁ Καθηγητὴς κ. Γ. Μπακαλάκης. Τὴν ἄμεσον καὶ συνεχῆ ἐποπτείαν αὐτῆς εἶχεν ὁ Ἐπιμελητὴς Δ. Παντερμαλῆς.

στημίου ἀπερρόφησε κυρίως ἡ μελέτη τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἡ ἔρευνα δύο τύμβων τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνης.

Ἤδη κατὰ τὴν ἐπὶ τόπου μελέτην τοῦ χώρου πρὸς προγραμματισμὸν τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη ἐντὸς ἀγροτεμαχίου, ἀνατολικῶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, τμῆμα γωνιολίθου (μήκ. 0.40, ὕψ. 0.365 καὶ πάχ. 0.25 μ.) φέρον τὴν ἐπιγραφὴν *ΔΙΟΚΛΕ(ΙΔΟΥ)* (ὕψ. γραμμάτων 0.04 μ.). Μία τομὴ εἰς τὸν τόπον εὑρέσεως οὐδὲν ἀπέδωσεν. Ἑτέρα ὅμως, γενομένη ὀλίγον δυτικώτερον, ἀπεκάλυψε τοῖχον ἐξ ἀργῶν λίθων, σωζ. μήκ. 7.30 μ., μὲ κατεύθυνσιν περίπου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ καμπτομένου κατ' ὀρθὴν γωνίαν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ ὕψος του εἶναι 1.20 μ. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ διεπιστώθησαν τρεῖς ἀντηρίδες. Παρὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ πρὸς Δ. ἐπικαμπτομένου σκέλους του ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἑνὸς μεγαρικοῦ σκύφου (Πίν. 398 α).

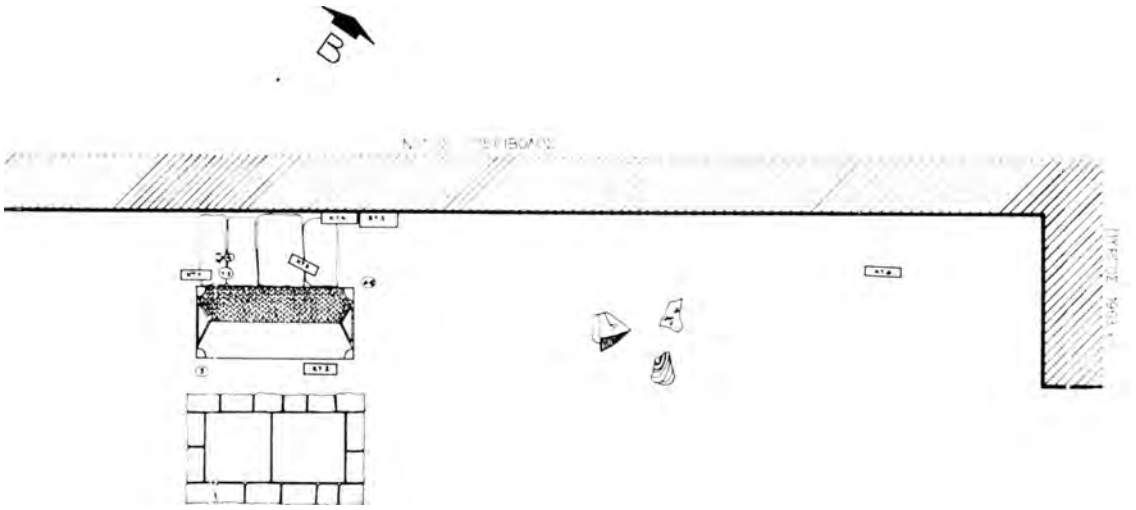

Σχέδ. 1. Δῖον. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου πρὸς Δ. τοῦ πύργου 1963 ε

Ἕτερος στόχος τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφὴ τάφων δυτικῶς τοῦ πύργου 1963 ε (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 345) (Σχέδ. 1). Κατ' ἀρχὰς ἀπεκαλύφθη ἡ σαρκοφάγος, τῆς ὁποίας τὸ κάλυμμα φέρον κατὰ τὴν μίαν ράχιν αὐτοῦ φολιδωτὸν κόσμημα (Πίν. 397 α) εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 344 κ.ἑ.). Ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρέθη ὁ σκελετὸς τῆς νεκρᾶς σχεδὸν ἀκέραιος. Παρὰ τὴν κεφαλὴν ἔκειτο ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων, διαμ. 0.01 μ., πέντε ὀστέιναι περόναι διαφόρων μεγεθῶν (μεγ. σωζ. μήκ. 0.075, ἐλαχ. σωζ. μήκ. 0.04 μ.) (Πίν. 398 β) καὶ ἓν ἀσσάριον τῶν χρόνων τοῦ Κώνσταντος (337 - 350 μ.Χ.): Α) Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος χλαμυδοφόρου καὶ μὲ διάδημα δεξ. *DNCONSTA NSPFAUG.* Β) Ὁ αὐτοκράτωρ ὄρθιος θωρακοφόρος, κεφαλὴ πρὸς τὰ ἀριστ., εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα φέρει λάβαρον μετὰ χριστογράμματος, εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικάθηται ἀετός, δεξιὰ γονυπετὴς ἡττημένος (Πίν. 398 γ - δ).

Πρὸς Β. τῆς σαρκοφάγου ἀπεκαλύφθη κτιστὸς τάφος (μήκ. 2.04, πλ. 0.91, ὕψ. 1.17 μ.), καταλαμβάνων τὸν χῶρον μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ τείχους (Πίν. 397 α). Τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται ἐκ πέντε παραλλήλως τοποθετημένων μαρμαρίνων δοκῶν δίκην ἐσχάρας. Κατὰ τὸ πρὸς Δ. τμῆμα αὐτοῦ ὑπῆρχε κτιστὸν προσκεφάλαιον, ἔνθα ἐναπέκειτο ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ὁλόκληρος ὁ σκελετός. Ἐκτὸς τούτου, ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχον ἀργυρᾶ περόνη μετὰ πολυέδρου κεφαλῆς (μεγ. σωζ. μήκ. 0.057 μ.), δύο μικρὰ ἰσχυρῶς κατιωμένα χαλκᾶ νομίσματα (διαμ. 0.01 - 0.009 μ.) καὶ χαλκοῦν ἔλασμα, μήκ. 0.023 μ., μετὰ συμφυοῦς πείρου — προφανῶς πρόκειται περὶ συνδέσμου —, ὡς καὶ τεμάχια ἀγγείου ἐξ ὑάλου (Πίν. 398 ε). Ἐσωτερικῶς ὁ τάφος ἦτο ἐπικεχρισμένος δι' ὑπολεύκου, εὐτελοῦς ποιότητος κονιάματος (πάχ. 0.01 μ.), περιέχοντος ἄχυρα, ἐνθυμίζοντος τὸ

κονίαμα τῆς δευτέρας ἐπισκευῆς τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους (βλ. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 347), ἐκτὸς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔνθα εἶναι ἐντετειχισμένη ἀνεστραμμένη βάσις ἐκ μέλανος λίθου προερχομένη ἐξ ἄλλου τινὸς μνημείου. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ τεσσάρων πλακῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα ἐξ Α. παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον (διαστ. 1.65×0.82 μ.). Ἡ ἔξωθεν ὁρατὴ ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶναι ἁδρῶς εἰργασμένη, ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ὅμως φέρει τὴν κάτωθι ἐπιγραφήν (ὕψ. γραμμ. 0.038 μ.):

DIANAE. ET. COLONIS.
ANTESTIA. P. L. JUCUNDA. ARAM.
D.S.P.F.C.

Dianae et colonis
Antestia P(ublii) l(iberta) Jucunda aram d(e) s(ua) p(ecunia) f(aciendam) c(uravit)

Ἡ Antestia Jucunda ταυτίζεται πιθανώτατα μὲ τὴν ὁμώνυμόν της, γνωστὴν ἐξ ἄλλης παλαιότερον ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς ἐκ Δίου, ὅπου ὁμοῦ μετὰ τοῦ Publius Antestius Amphio φέρεται ἀναθέτουσα εἰς τὸν Διόνυσον μίαν aedes (Χ. Μακαρόνας, *ΑΕ* 1937, σ. 527 κ.ἑ. πρβλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, *Μακεδ. Προσωπογραφία*, ἀριθ. 118). Διὰ τῆς νέας ἐπιγραφῆς πληροφορούμεθα ὅτι ἡ σχέσις τῶν δύο προσώπων εἶναι κυρίου πρὸς ἀπελευθέραν. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ ἦτο χαραγμένη ἐπὶ πλακὸς προερχομένης ἐκ βωμοῦ (τὸ ἀρχικῶς ὑπάρχον κυμάτιον κατὰ τὴν ἄνω καὶ κάτω πλευρὰν αὐτῆς, πλάτους ἀντιστοίχως 0.11 καὶ 0.14 μ., ἀπεμάκρυνεν ἀμελῶς ὁ μεταγενέστερος λιθοξόος, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἀπόλυτον ἐπιπεδότητα αὐτῆς), τὸν ὁποῖον ἀνέθεσεν ἡ Antestia Jucunda εἰς τὴν Ἄρτεμιν καὶ τοὺς ἀποίκους.

Τρίτος, τέλος, τάφος ἀπεκαλύφθη νοτίως τῆς σαρκοφάγου. Οὗτος εἶναι κιβωτιόσχημος (ἐσωτ. διαστ.: μῆκ. 1.90, πλ. 0.80 καὶ ὕψ. 0.62 μ.) κτιστός (Πίν. 397 β). Αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ εἶναι ἐπενδεδυμέναι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, καλύπτεται δὲ ὑπὸ δύο μαρμαρίνων πλακῶν, πάχ. 0.09 μ., αἱ ὁποῖαι περιβάλλονται ὑπὸ πλαισίου ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ μὲ τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τοὺς προαναφερθέντας τάφους. Τὸ κάλυμμα αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη ἀργότερον διὰ τὴν ἐναπόθεσιν ἑτέρου νεκροῦ, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν τὰ ὀστᾶ. Ὁ εὐτελὴς οὗτος ἀλλ' ἐπιμελῶς ἐξ ὀπτοπλίνθων κατασκευασθεὶς τάφος (διαστ. 1.60×2.53 μ.) εἶχε τὴν μορφὴν ἀμφικλινοῦς στέγης.

Ἐπὶ τῶν προαναφερθέντων τάφων ἢ παρ' αὐτοὺς ἀνευρέθησαν ἐξ συνολικῶς κεραμοσκεπεῖς ταφαί (Σχέδ. 1, ΚΤ 1-6· πρβλ. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 347, ἔνθα καὶ περιγραφή των).

Εἰς τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον ἀνευρέθησαν ὀκτὼ νομίσματα (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1-8).

N1: Α. *CONSTAN SPFAUG.* Αὐτοκράτωρ μὲ διάδημα καὶ paludamentum πρὸς δεξ.
Β. *GLORIA EXERCITUS ASIS.* Δύο στρατιῶται ἱστάμενοι κρατοῦντες δόρυ καὶ στηριζόμενοι εἰς τὰς ἀσπίδας των, εἰς τὸ μέσον λάβαρον.

N2: Α. Κεφαλὴ αὐτοκράτορος μὲ διάδημα.
Β. Αὐτοκράτωρ ἱστάμενος, στρέφεται πρὸς ἀρ., φέρει σφαῖραν εἰς τὴν δεξιὰν καὶ δόρυ εἰς τὴν ἀριστεράν. *AETERNA PIETAS.*

N3: Α. Προτομὴ αὐτοκράτορος χλαμυδοφόρου πρὸς δεξ.
Β. Αὐτοκράτωρ ἱστάμενος μὲ λάβαρον εἰς τὴν δεξιὰν καὶ ἀσπίδα εἰς τὴν ἀριστεράν.

N4: Κατεστραμμένον, ἀδιάγνωστον.

N5: Α. *(D) NVALEN SPFAUG.* Κεφαλὴ αὐτοκράτορος μὲ διάδημα πρὸς δεξ.
Β. *GLORIA (ROMANORUM).* Αὐτοκράτωρ πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ λάβαρον (;) εἰς τὴν ἀριστεράν. Αἰχμάλωτος ἱκέτης ἀριστερά.

N6: Α. *CONSTANTI NVSMAXAUG.* Αὐτοκράτωρ μὲ διάδημα πρὸς δεξ.
Β. *GLORIA EXERCITUS CONS*(;). Δύο στρατιῶται ἱστάμενοι μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα. Εἰς τὸ μέσον δύο λάβαρα.

N7: Α. *CONSTANTI (NUSMAXAUG;).* Αὐτοκράτωρ μὲ διάδημα πρὸς δεξ.
Β. *(GLORIA) (EX)ERC(ITUS).* Δύο στρατιῶται ἱστάμενοι μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα. Εἰς τὸ μέσον λάβαρον.

N8: Α. Κεφαλὴ αὐτοκράτορος.
Β. Ἀδιάγνωστος.

Ἐκ τῶν χωμάτων τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ «παραγεμίσματος» τοῦ τείχους προῆλθον:

1. Τμῆμα λίθου, διαστ. περ. 0.32×0.11 μ., φέροντος ἐπιγραφὴν ἐκ τῆς ὁποίας σώζεται *ΑΙΛΙΟΥ ΜΑΡ(ΚΟΥ).*

2. Κάτω δεξιὸν τμῆμα ἐνδεδυμένου γυναικείου ἀγάλματος τοῦ τύπου τῆς μεγάλης Ἡρακλειώτιδος (μεγ. σωζ. ὕψ. 0.50 μ.) (Πίν. 399 α).

3. Τμῆμα ἐνδύματος μαρμαρίνου ἀγάλματος, μεγ. ὕψ. 0.26 μ. (Πίν. 399 β).

4. Θραῦσμα τοῦ κάτω δεξιοῦ ποδὸς ἀνδρικοῦ ἀγάλματος (μεγ. σωζ. ὕψ. 0.26 μ.), ἐξαιρέτου ἐργασίας (Πίν. 399 γ-δ).

Λ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Συνεχίσθησαν αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ 1969 ἐργασίαι ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου. Τὸ ἔργον τῆς τακτοποιήσεως ἐπροχώρησε μὲ ἱκανοποιητικὸν ρυθμόν, παρ' ὅλον ὅτι αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν μὲ ἕνα μόνον εἰδικὸν τεχνίτην καὶ ἐλαχίστους ἐργάτας. Ἐπειδή, ὡς ἐλέχθη καὶ ἄλλοτε, ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ χώρου εἶναι αἰσθητή, παρέστη ἀνάγκη νὰ γίνῃ αὐστηρὰ διαλογὴ τοῦ ὑλικοῦ, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ δυνατότης νὰ προβληθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀντιπροσωπευτικώτερον ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῆς περιοχῆς. Οὕτω, σήμερον εἶναι ἕτοιμοι αἱ δύο αἴθουσαι τοῦ Μουσείου, ἤτοι ἡ ρωμαϊκὴ καὶ ἡ ἑλληνιστική (Πίν. 400 α). Αὗται περιέχουν κυρίως γλυπτά (ἀγάλματα, ἀνάγλυφα καὶ εἰκονιστικαὶ κεφαλαί), ὡς καὶ ἀντικείμενα μικροτεχνίας. Ἐγένετο, ἐπίσης, μία ἀντιπροσωπευτικὴ ἔκθεσις τῶν κυριωτέρων ἐπιγραφῶν τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου ἐπὶ τοίχου τῆς προσόψεως τοῦ κτηρίου, ἐλλείψει ἄλλου χώρου.

Παραλλήλως μὲ τὰς κυρίας ἐργασίας ἐκθέσεως, συνεχίσθη ἡ καταγραφὴ καὶ συγκόλλησις ἐπιγραφῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐξ αὐτῶν ἡ σημαντικωτέρα ἐργασία εἶναι ἡ ταύτισις καὶ συγκόλλησις τοῦ πλουσίου ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ τοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Λευκόπετρας (*ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 352). Ἐπίσης, ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης Δ. Μαθιοῦ, ἐκαθαρίσθησαν τὰ χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ ὅπλα καὶ κοσμήματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν (1970) Βεργίνας καὶ Σπηλαίου Γρεβενῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ

Προαύλιον Γυμνασίου Ἀρρένων

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ προαυλίου ἀνευρέθη συστὰς τάφων, ἀνήκουσα εἰς τὸ γνωστὸν ἤδη ρωμαϊκὸν νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον κατελάμβανε τὴν περιοχήν (*ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 313).

Κατὰ τὴν διενεργηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἠρευνήθησαν: α) Μία σαρκοφάγος πλήρης, χονδροειδοῦς κατασκευῆς, σώζουσα ἀκέραιον τὸ κάλυμμα καὶ τοὺς συνδέσμους αὐτοῦ. Περιεῖχε δύο σκελετοὺς καὶ κτερίσματα, ἓν χαλκοῦν νόμισμα καὶ ἓν κυάθιον. Διαστάσεις σαρκοφάγου: 1.90×0.55×0.70 μ. β) Ὀρθογώνιος τάφος, ἀποτελεσθεὶς ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιμελῶς εἰργασμένων (δευτέρας χρήσεως;). Διαστάσεις τάφου: 1.40×0.48 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ἓν μικρὸν ὑάλινον δοχεῖον ἀκέραιον καὶ ἓν χαλκοῦν νόμισμα Γαλλιηνοῦ (μέσα 3ου αἰ. μ.Χ.). γ) Ὀρθογώνιος τάφος, κατασκευασθεὶς ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ πυθμένος κεράμους ἐν εἴδει προσκεφαλαίου. Δὲν ἠρευνήθη ὁλόκληρος, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος κατολισθήσεως τῶν χωμάτων τῶν πλευρῶν τοῦ προαυλίου. Εὑρέθη μία ὀστεῖνη περόνη μὲ διακοσμητικὰς ἐγχαράξεις. δ) Κεραμοσκεπὴς τάφος ἀκαθορίστων διαστάσεων λόγῳ μερικῆς καταστροφῆς του (οὐχὶ μεγαλυτέρου μήκους τοῦ 1.60 μ.). Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν διεσκορπισμέναι ὑάλιναι καὶ ἐπίχρυσοι ψῆφοι περιδεραίου καὶ τρία χαλκᾶ νομίσματα, ὧν τὸ ἓν Θεσσαλονίκης ἐποχῆς Γορδιανοῦ Γ' (238 - 244 μ.Χ.).

Οἰκόπεδον Κιοσέογλου (Ο.Τ. 152)

Εὑρέθη θεμέλιος τοῖχος ἐκ πωρίνων λίθων τοποθετημένων ἐπαλλήλως (Σχέδ. 1). Ὕψος τοίχου: 1.30, πάχ. ±1.20 μ. Εὑρέθη εἰς βάθος 2.80 μ. ἀπὸ ἐπιφανείας ὁδοῦ Κεντρικῆς. Ἀσφαλῶς συνδέεται μὲ τὰ ἀνευρεθέντα παλαιότερον κτηριακὰ λείψανα (*ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 323 - 24 καὶ *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 380).

Οἰκόπεδον Δημητριάδη (Ο.Τ. 130)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη τοῖχος ἐκ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν πωρολίθων μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων.

Οἰκόπεδον Σ. Ἰωαννίδη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐδέσσης (Ο.Τ. 217)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη παράλληλος πρὸς τὴν ὁδὸν Ἐδέσσης τοῖχος (Σχέδ. 2, ΤΙ· Πίν. 400 β) ἐκ δύο σειρῶν πωροπλίνθων, βαινουσῶν ἐπὶ θεμελίου τοίχου (εὐθυντηρία), ὁμοίως ἐκ πωρολίθων ἀκανονίστου σχήματος (Σχέδ. 3). Οἱ δόμοι εἶναι σχεδὸν ἰσοϋψεῖς, ἅπασαι δὲ αἱ πωρόπλινθοι τούτων φέρουν κατὰ τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Ἐδέσσης ὄψιν των, περιτένειαν (Πίν. 400 γ), ἐνῷ ἡ ἐσωτερική, πρὸς τὸ οἰκόπεδον, ὄψις εἶναι ἀμελεστέρας ἐμφανίσεως. Εὑρέθη εἰς βάθος 2.30 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς σημερινῆς ὁδοῦ· τὸ σωζόμενον μῆκος αὐτοῦ

εἶναι περίπου 18.50 μ., τὸ δὲ πλάτος του περίπου 1 μ. Παρὰ τὸν τοῖχον καὶ μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας του εὑρέθησαν ἄφθονα μελαμβαφῆ ὄστρακα, ὡρισμένα δὲ ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς φιάλας ἢ πινάκια μὲ διακόσμησιν ἐμπαιστῶν ἀνθεμίων, ἐπίσης ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ ἀγγείων bucchero.

Εἰς βάθος περίπου 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου 1 καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 - 1.50 μ. ἀπὸ αὐτοῦ, εὑρέθησαν τρεῖς σειραὶ πηλοσωλήνων ὑδρεύσεως μετὰ φρεατίων ἐπισκέψεως, βαίνουσαι παραλλήλως πρὸς τὸν ἀνωτέρω τοῖχον (Πίν. 400 β - γ). Πλησίον αὐτῶν εὑρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων West Slope. Καθέτως πρὸς τὸν τοῖχον 1, εὑρέθη ὁ τοῖχος 2 (Σχέδ. 2· Πίν. 400 δ), μεταγενέστερος τὴν κατασκευὴν ὡς πρὸς τὸ ἄνω τμῆμα αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ κάτω τμῆμα του στηρίζεται ἐπὶ ἐπεκτάσεως τῆς αὐτῆς, ὡς καὶ ὁ Τ1, εὐθυντηρίας. Τὸ μεταγενέστερον τῆς κατασκευῆς φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου δομήσεως τοῦ ἄνω τμήματος (μικροὶ πωρόλιθοι συνδεόμενοι διὰ ἀσβεστοκονιάματος καὶ πηλοπλίνθων). Τὸ σωζόμενον μῆκος του εἶναι 9 μ., τὸ δὲ πλάτος του περίπου ὡς τοῦ Τ1, εὑρίσκεται δὲ κατά τι χαμηλότερον τοῦ Τ1, ὡς δεικνύεται ἐν τῷ Σχεδ. 2. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων φερόντων ἐφυάλωσιν, ἐνῷ πλησίον τῆς βάσεώς του εὑρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εἰς τὸ σημεῖον συνδέσεως τῶν τοίχων 1 καὶ 2 εὑρέθησαν δύο νεολιθικοὶ (;) πελέκεις. Εἰς ἀπόστασιν περίπου 7 - 8 μ. ἀπὸ τῆς συνδέσεως τῶν τοίχων 1 καὶ 2, ὁ δεύτερος φέρει ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του πλακόστρωσιν ἐκ πηλίνων πλακῶν. Εὑρέθησαν ἐπίσης δύο, ἀμελῶς ᾠκοδομημένοι τοῖχοι, οἱ Τ3 καὶ Τ4, μεταγενέστεροι, κάθετοι πρὸς τὸν Τ2 (Σχέδ. 2).

Τὰ περισυλλεγέντα ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς χαλκᾶ νομίσματα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀμύντου Γ΄ καὶ Φιλίππου Β΄ μέχρι καὶ

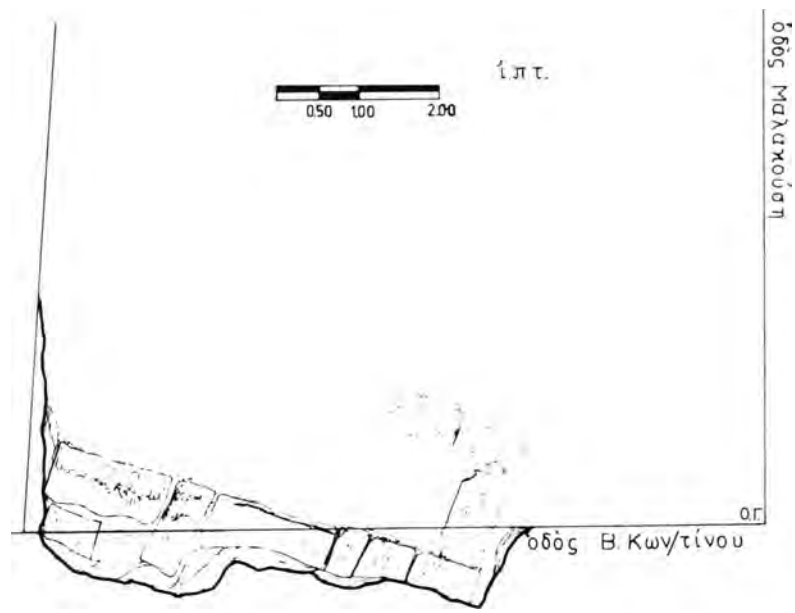

Σχέδ. 1. Βέροια. Οἰκόπεδον Κιοσέογλου. Κάτοψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος

θησαν ὄστρακα ἀγγείων West Slope. Καθέτως πρὸς τὸν τοῖχον 1, εὑρέθη ὁ τοῖχος 2 (Σχέδ. 2· Πίν. 400 δ), μεταγενέστερος τὴν κατασκευὴν ὡς πρὸς τὸ ἄνω τμῆμα αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ κάτω τμῆμα του στηρίζεται ἐπὶ ἐπεκτάσεως τῆς αὐτῆς, ὡς καὶ ὁ Τ1, εὐθυντηρίας. Τὸ μεταγενέστερον τῆς κατασκευῆς φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου δομήσεως τοῦ ἄνω τμήματος (μικροὶ πωρόλιθοι συνδεόμενοι διὰ ἀσβεστοκονιάματος καὶ πηλοπλίνθων). Τὸ σωζόμενον μῆκος του εἶναι 9 μ., τὸ δὲ πλάτος του περίπου ὡς τοῦ Τ1, εὑρίσκεται δὲ κατά τι χαμηλότερον τοῦ Τ1, ὡς δεικνύεται ἐν τῷ Σχεδ. 2. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων φερόντων ἐφυάλωσιν, ἐνῷ τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β΄. Ἐπίσης εὑρέθη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἑρμοῦ κρατοῦντος κηρύκειον, ὕψ. 0.055 μ. Τὰ ἀνωτέρω λείψανα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῆ, ἐὰν ἀνήκουν εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας ἢ καταστήματα κλπ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἐκ διαφόρων σημείων τῆς Βεροίας καὶ τῶν περιχώρων της, συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας διάφορα ἀνευρεθέντα τυχαίως ἢ παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν:

1) Μαρμαρίνη εἰκονιστικὴ κεφαλὴ αὐτοκρατορικῶν χρόνων (3ος αἰ. μ.Χ.). Σωζ. ὕψ. 0.255 μ. Ἀριθ. εὑρ. 486 (Πίν. 401 α).

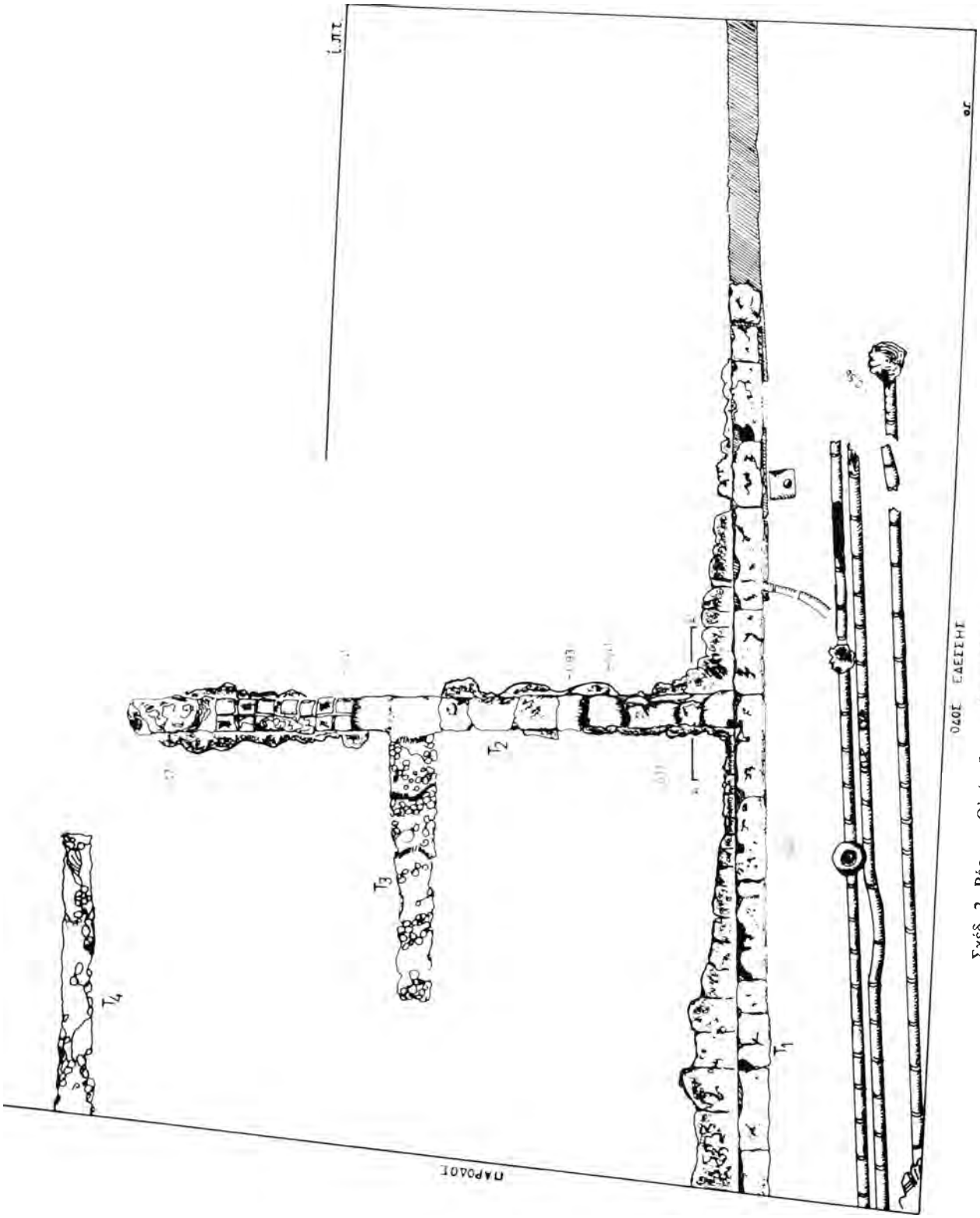

Σχέδ. 2. Βέροια. Οἰκόπεδον Σ. Ἰωαννίδη. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος

2) Ἀπότμημα μαρμαρίνης γυναικείας κεφαλῆς ἀνηκούσης εἰς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων. Σωζ. ὕψ. 0.135 μ. Ἀριθ. εὑρ. 437 (Πίν. 401 β).

3) Τριάκοντα ἑπτὰ νομίσματα ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, εὑρεθέντα εἰς θέσιν «Καμάρα» Ναούσης ὑπὸ τοῦ ἰδιώτου Μενελάου Πέιου.

4) Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ε. Κυροπούλου - Γ. Καραγεωργίου (Ο.Τ. 80) ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἱπποκράτους, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ ἐντὸς τῶν μπάζων τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρεθέντα, ἤτοι: α) Μαρμάρινον σύμπλεγμα Διονύσου (;) βασταζομένου ὑπὸ σατύρου. Σωζ. ὕψος 0.44 μ. (Ἀριθ. εὑρ. 487) (Πίν. 401 γ), β) Ἄγαλμα σατύρου[1], ὕψ. 0.62 μ., ἐλλιπὲς τὴν κεφαλήν, τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ τὰς χεῖρας (Ἀριθ. εὑρ. 489) (Πίν. 401 δ).

Ἐπίσης εὑρέθησαν ἐπιγραφαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ψήφισμα ἑλληνιστικῶν χρόνων, εὑρεθὲν εἰς τὴν οἰκίαν Ἀντ. Λύχνα ἐν Βεροίᾳ, τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς. Ὡρισμέναι δημοσιευθεῖσαι ἤδη ἐπιγραφαὶ ἀπεκολλήθησαν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν, ἔνθα εὑρίσκοντο ἐντετειχισμέναι, καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἐπιγραφικὴν συλλογὴν τοῦ Μουσείου, ὡς π.χ. ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δήμιτσα ἀριθ. 85 ἐπιγραφή, ἡ ἐν *BSA* 41 (1940 - 1945) 110, 13, ἡ ἐν *ΕΕΒΣ* ΙΕ' (1939), σ. 256 - 268 δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἡ ἐν *JRS* XXXIII (1943), σ. 39 δημοσιευθεῖσα ὑπὸ J. M. R. Cormack.

1. Ὁ τύπος τοῦ ἀγάλματος εἶναι γνωστὸς ὡς ὁ σάτυρος μὲ τὸ λαγωβόλον. Ὑπάρχουν δύο ὁμάδες ρωμαϊκῶν ἀντιγράφων. Διὰ τὴν πρώτην ὁμάδα βλ. E. Lippold, *Gr. Plastik* 330, Anm. 10. Διὰ τὴν δευτέραν ὁμάδα βλ. Cumont, *Musées royaux aux Bruxelles*, Cat. Sculpt., nr. 19 κ.ἀ.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΤΕΙΧΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ στερεώσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως εἰς τὸ πλέον σωζόμενον τμῆμα τῶν ἀρχαίων τειχῶν, παρὰ τὴν βόρειον εἴσοδον τῆς πόλεως, ἔνθα εὑρίσκεται καὶ ὁ καλύτερον διατηρούμενος πύργος τῶν τειχῶν (Πίν. 402 α - δ, 403 α).

ΒΕΡΓΙΝΑ

Ἀνάκτορον

Ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας ἐξετελέσθη τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς ἀποκολλήσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ καθαρισμοῦ καὶ συγκολλήσεως τοῦ γνωστοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας (ἐκτάσεως 90 τ.μ.) προκειμένου ὅπως, μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν, ἐπανατοποθετηθῇ εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν καὶ καταστῇ διὰ πρώτην φορὰν ἐπισκέψιμον, καθ' ὅσον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς εὑρέσεώς του (1956) ἦτο κεκαλυμμένον (βλ. Ἀνδρονίκου - Μακαρόνα - Μουτσοπούλου - Μπακαλάκη, *Τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας*, σ. 20 κ.ἑ. Πίν. XVI-XVII).

Τάφος Κ. Ρωμαίου

Ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Σ. Καρδάμη, ἐπανετοποθετήθη εἰς τὸν μαρμάρινον θρόνον τοῦ τάφου ἡ ἐκ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης παραληφθεῖσα σφίγξ καὶ συνεκολλήθησαν θραύσματα

Σχέδ. 3. Βέροια. Οἰκόπεδον Σ. Ἰωαννίδη. Τομὴ Α - Α' τοίχου ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος

ἀνήκοντα εἰς τὸν θρόνον. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ πληρεστέρα μορφὴ τοῦ θρόνου, ἐνῷ συγχρόνως διωρθώθησαν ἀτέλειαι τῆς πρώτης, γενομένης πρὸ πολλῶν ἐτῶν, συγκολλήσεως (Πίν. 403 β - γ).

ΠΕΡΙΟΧΗ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ

Μακεδονικὸς τάφος Kinch

Εἰς τὸν τάφον τοῦ Kinch, παρ' ὅλον ὅτι ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως κατὰ τὸ 1964 (βλ. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 436 καὶ *Μακεδονικὰ* Ζ' (1967), σ. 337) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐσχεδιάσθη ἐκ νέου τὸ μνημεῖον, ἦτο φανερὸν ὅτι, ἀφ' ἑνὸς αἱ ὡς ἄνω ἐργασίαι δὲν εἶχον ἀποκαλύψει πλήρως ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ τάφου, ἀφ' ἑτέρου, λόγῳ τῆς περιωρισμένης ἐκτάσεως τῶν ἐργασιῶν τότε καὶ τῆς παρόδου τῶν ἐτῶν, ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου εἶχε καταχωσθῆ ἐκ νέου, ὅτε ἐπεσκέφθην τοῦτο κατὰ τὸ 1969 - 1970, μετὰ τὴν τοποθέτησίν μου εἰς τὴν ΙΔ' Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων.

Ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐκπονηθῆ ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας (ἀρχιτέκτων Μ. Κου-

ρουνιώτης) μελέτη διαμορφώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ μνημείου (ἀριθ. ἐγκρ. ἀποφ. 26195/4915/3-11-1969), ἀπεφασίσθη, διατεθέντος καὶ τοῦ σχετικοῦ ποσοῦ, ἡ ἐκ νέου διερεύνησις τοῦ μνημείου, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀναστήλωσίς του, βάσει τῶν ἐν ἀφθονίᾳ ὑπαρχόντων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων (μέλη in situ ἢ εὑρισκόμενα πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου Βεροίας). Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ τῆς εἰσόδου («δρόμου») ἀπεκαλύφθησαν τὸ πρῶτον, ἕτερα τμήματα τοῦ γείσου (Πίν. 404 α - β) καὶ τῶν παραστάδων. Ἐν συνεχείᾳ, ἐγένετο συγκόλλησις ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὅλων τῶν συγκεντρωθέντων μελῶν καὶ μερικὴ τοποθέτησίς των εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν των, ἐπὶ τοῦ μνημείου. Ἡ ἐργασία ἀναστηλώσεως θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ 1971, ὅτε καὶ θὰ περατωθῇ, διότι ὀλίγα ὑπολείπονται. Αἱ ἐργασίαι ἐκτελοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ἐφορείας, διὰ τοῦ ἐμπείρου ἀρχιτεχνίτου Σπ. Καρδάμη. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὰς ἐργασίας παρετηρήθησαν λάθη εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἤδη σχέδια τοῦ τάφου, (τὰ ἐκτελεσθέντα ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας, βλ. ἀνωτ.), οὐχὶ ὑπαιτιότητι τῶν ἐκπονησάντων, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς μερικῆς διερευνήσεως τοῦ μνημείου, ἐξεπονήθη, ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Μ. Στεφανίδου, νέα σειρὰ λεπτομερῶν σχεδίων, εἰς τὰ ὁποῖα δηλοῦνται τόσον ἡ ἀρχικὴ κατάστασις τοῦ μνημείου, ὅσον καὶ αἱ γενόμεναι ἐργασίαι συμπληρώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως. Λίαν προσεχῶς θὰ δοθῇ πρὸς δημοσίευσιν ἄρθρον περὶ τῶν γενομένων ἐργασιῶν καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, καθ' ὅσον ἐκρίθη σκόπιμον νὰ δοθῶσιν ἐν ἐκτάσει λεπτομέρειαι τῆς τόσον ἐνδιαφερούσης ἐργασίας.

ΛΕΥΚΑΔΙΑ

Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως ὁδοῦ ἐνούσης τὸ χωρίον μὲ τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν Βεροίας - Ἐδέσσης, εὑρέθη εἰς τὰς παρυφὰς πευκώδους λόφου ἐπιτυμβία στήλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., μὲ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ταινιωτῆς ἐπιστέψεως, τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ διακοσμητικοῦ δεσμοῦ. Ἡ στήλη ἔχει διαστάσεις 0.65 × 0.35 μ. (Ἀριθ. εὑρ. Μ. Βεροίας 126) καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΡΟΔΗ ΕΥΔΩΡΟΥ

Πλησίον τοῦ σημείου τούτου εἶχεν εὑρεθῇ παλαιότερον τάφος τῆς ἰδίας ἐποχῆς (*ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 388).

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἰωάννου Ἀκριτίδη εὑρέθη τάφος ἀκτέριστος, λαξευτὸς ἐντὸς μαλακοῦ πωρολίθου. Ἡ εἴσοδος πρὸς αὐτὸν εἶχε μῆκος 2.10 καὶ πλάτος 0.65 μ., ὁ δὲ κυρίως «θάλαμος» ἐφράσσετο ὑπὸ μεγάλου πωρίνου λίθου. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον ὀστᾶ καθ' ὁμάδας, ἀνήκοντα εἰς δέκα τοὐλάχιστον νεκρούς.

ΜΕΣΗ

Παρὰ τὸν ναὸν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, κατὰ τὰς ἐργασίας ὑποθεμελιώσεως, εὑρέθησαν μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ ποὺς μαρμαρίνου περιρραντηρίου.

ΕΠΙΣΚΟΠΗ (ΒΕΡΟΙΑΣ)

Εἰς τὴν θέσιν «Καψούρα», παρὰ τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν Βεροίας - Θεσσαλονίκης, κατὰ τὴν ἄροσιν ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Ἀποστ. Δαουκοπούλου, εὑρέθη «θησαυρὸς» χαλκῶν σκυφωτῶν νομισμάτων βυζαντινῆς ἐποχῆς (Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸς - Ἀλέξιος Γ΄ Ἄγγελος) (Πίν. 406 β). Λεπτομερῆ δημοσίευσιν βλ. ἐν *Balkan Studies* 14 (1973), σ. 144 - 145.

ΚΟΠΑΝΟΣ

Εἰς δύο ἀνασκαφικὰς περιόδους συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἡ ἀπὸ τοῦ 1968 (*ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 328 - 29 καὶ *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 387) ἀρξαμένη ἔρευνα μεγάλου, πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων, κτηρίου εἰς τὴν τοποθεσίαν Μπελοβίνα Κοπανοῦ Ἡμαθίας, ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἰ. Τουράτσογλου[2].

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη πρὸς Β. (ἀγρὸς Ἰω. Δημητρίου) καὶ πρὸς Α. (ἀγρὸς Κ. Σαζακλῆ) τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1969 διανοιγείσης τομῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ὁ χάριν συντομίας ἐνταῦθα ὀνομαζόμενος «τοῖχος τῶν ἡμικιόνων» (*ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 387). Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τομέα, πρὸς ἑνοποίησιν τῶν τομῶν Δημητρίου '69 καὶ Σαζακλῆ '69 ἐκρίθη ἀναγκαῖον, ὅπως καταργηθῇ ἡ μεταξὺ τούτων διερχομένη ποτιστικὴ αὔλαξ, ἀντικατασταθεῖσα διὰ σιμεντίνης ἐναερίου τοιαύτης. Ἡ ἔρευνα τοῦ στενοῦ τούτου χώρου (τομὴ Δ '70) ἔφερεν εἰς φῶς τὸ πρὸς Α. ζητούμενον πέρας τοῦ «τοίχου τῶν ἡμικιόνων», ὅπερ ὁρίζεται ὑπὸ γωνιαίου ἡμικίονος ἀνευρεθέντος κατὰ χώραν εἰς ὕψος ἑνὸς σπονδύλου (Πίν. 404 γ). Ὁ ὡς ἄνω τοῖχος κάμπτεται ἐν συνεχείᾳ καθέτως πρὸς Ν., συνεχιζόμενος ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Σ. Παραστατίδου. Εἰς τὸν γωνιαῖον τοῦτον ἡμικίονα ἀνήκουν προφανῶς καὶ οἱ ἐντὸς τῆς τομῆς Σαζακλῆ '69 ἀνευρεθέντες, καταπεσόντες ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας, τρεῖς — καὶ οὐχὶ ὡς ἐν *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 387 ἐνομίσθη εἷς— σπόνδυλοι

2. Συνεργάτης κατὰ τὴν φάσιν ταύτην τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ἡ δ. Λ. Παρλαμᾶ, τὴν ὁποίαν εὐχαριστεῖ διὰ τὴν βοήθειάν της ὁ ἀνασκάψας.

γωνιαίου ἡμικίονος μετὰ τῶν συμφυῶν γωνιολίθων των. Τὸ πρόσθετον χωμάτινον «θρανίον» περατοῦται εἰς τὸ μέσον τῆς πρὸς Β. ὄψεως τοῦ γωνιαίου ἡμικίονος, μὴ συνεχιζόμενον καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸς Ν. καμπτομένου τμήματος, ὅπερ διαμορφοῦται εἰς κλίμακα τριῶν ἀναβαθμῶν.

Περατωθείσης τῆς ἐρεύνης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, κυρίως λόγῳ δυσκολιῶν τεχνικῆς φύσεως, ἡ ἀνασκαφὴ μετεφέρθη πρὸς Β. τῆς τομῆς '69 ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἀνεύρεσιν πλειόνων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων πρὸς συμπλήρωσιν τῆς κατόψεως τοῦ ἀναφανέντος κτηρίου. Διὰ τῆς διενεργείας τεσσάρων τομῶν (τομαὶ Α, Β, Γ, Ε '70) ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 7.30 μ. ἀπὸ τοῦ «τοίχου τῶν ἡμικιόνων» καὶ σχεδὸν παράλληλος πρὸς τοῦτον, ἕτερος ἐν εὐθείᾳ (τοῖχος Τ1), βαίνων ἐπὶ κρηπιδώματος-εὐθυντηρίας, σωζόμενος δὲ ἐν ἀνωδομῇ εἰς ὕψος δύο καὶ τριῶν δόμων ἐνίοτε (Σχέδ. 4· Πίν. 405).

Ὁ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων χῶρος εὑρέθη πλήρης θραυσμάτων καταπεσουσῶν κεράμων στέγης (στρῶμα καταστροφῆς εἰς βάθος 1.80 - 2 μ., ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ), ἐντὸς τῶν ὁποίων περισυνελέγησαν ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἑτέρων, χονδροειδῶν ἀγγείων, ἀνὰ ἓν χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου Β΄ καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὀστᾶ προβάτων, αἰγῶν, συῶν καὶ βοοειδῶν. Εἰς ὑψηλότερον στρῶμα (βάθ. 1.25 μ.), ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα Κασσάνδρου, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου Τ1 καὶ εἰς βάθος 1.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, ἕτερον Λυσιμάχου. Τέλος, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπακριβῶς χρονολογούμενα εὑρήματα, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν βόρειον, ἀμελῆ τὴν κατασκευήν, ὄψιν τοῦ τοίχου Τ1 καὶ εἰς βάθος 1.90 μ., ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς, περισυνελέγησαν τμῆμα λύχνου (325 - 265 π.Χ.) καὶ ἀρκετὰ θραύσματα μεγάλου ἀγγείου (ἀμφορέως;) τῆς τεχνοτροπίας Kertch.

Ὁ νεοαναφανεὶς οὗτος τοῖχος Τ1, οὑτινος μόνον ἡ πρὸς Ν. ὄψις φέρει λευκὸν κονίαμα, διευθυνόμενος ἀπὸ Α. πρὸς Δ., κάμπτεται καθέτως πρὸς Β. εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 20 μ. ἀπὸ τῆς αὐλακος. Λόγῳ τέλους τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐκκρεμότητος τῆς ἀποφασισθείσης ἀπαλλοτριώσεως, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνεύρεσις τῶν πρὸς Α. καὶ Β. περάτων τοῦ τοίχου τούτου.

Ἀκέραιον δωρικὸν κιονόκρανον, πώρινον (διαμ. 0.38 μ.) (Πίν. 406 δ), τμῆμα ἑτέρου καὶ παρὰ ταῦτα σπόνδυλος (μήκ. 1.45 μ.) δωρικοῦ πωρίνου κίονος (ἄνω διαμ. 0.38, κάτω διαμ. 0.45 μ.), ἅπαντα κεκονιαμένα, οὐδεμίαν προφανῶς σχέσιν ἔχοντα πρὸς τοὺς ἡμικίονας, ἀνευρέθησαν καταπεσόντα πλησιέστατα πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου Τ1.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εὑρίσκεται ἀκόμη ἐν ἐξελίξει, δὲν δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ προβῶμεν εἰς τὴν διατύπωσιν ὁριστικῶν συμπερασμάτων περὶ τῆς κατόψεως τοῦ κτηρίου ἢ περὶ τῆς χρήσεώς του. Ἐξ ἄλλου, οὐδόλως περίεργον ὁ τοῖχος Τ1 νὰ ἀνήκῃ εἰς ἕτερον κτήριον, ὁ μεταξὺ δὲ τῶν δύο τοίχων χῶρος νὰ ἐχρησίμευεν ὡς ὁδός, κατὰ τὸ σύστημα τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς, προκειμένου νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ εἶδος τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖον δύναται ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε κινητὰ εὑρήματα νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

ΒΕΡΓΙΝΑ

Εἰς τὴν θέσιν Ἁγία Τριάς, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ν. Κωτσοπούλου, εὑρέθησαν δύο πώρινοι πεσσοειδεῖς «βωμοί», ὧν ὁ εἷς φέρει ἀνάγλυφον φιάλην, ὁ δ' ἕτερος ρόπαλον. Ὕψος τοῦ πρώτου 0.82, τοῦ δευτέρου 0.875 μ. (Σχέδ. 5).

Χῶρος προϊστορικοῦ νεκροταφείου

Ἕνεκα τῆς ἀνάγκης καλλιεργείας καὶ δενδροφυτεύσεως ὡρισμένων ἀγρῶν εὑρισκομένων εἰς τὸν εὐρύτερον χῶρον τοῦ νεκροταφείου τῶν τύμβων, διενηργήθη ἀνασκαφὴ τεσσάρων τύμβων, οἱ ὁποῖοι περιέκλειον πολλὰς ταφάς. Εὑρέθη πλῆθος κτερισμάτων (ἀγγεῖα, σιδηρᾶ ξίφη, χαλκᾶ ὅπλα καὶ κοσμήματα).

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΕΞΟΧΗ

Ἐντὸς κιβωτιοσχήμου τάφου ἀποτελουμένου ἐκ πλακῶν σχιστολίθου, εὑρισκομένου εἰς θέσιν Κουρσονὰ πλησίον τοῦ δημοτικοῦ σχολείου (ἀγρὸς ἰδιοκτησίας Παναγ. Εὐθαλτσίδου), εὑρέθησαν κτερίσματα, δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 8ον αἰ. π.Χ. Μεταξὺ αὐτῶν πρόχους φέρουσα ἀμαυρὴν (matt) διακόσμησιν (βλ. *BSA* 1971, σ. 353), σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος, μήκους 0.27 μ., ἀμφικωνικὴ ψῆφος ὅρμου ἐκ χαλκοῦ, ὕψ. 0.035 μ., χαλκοῦν περίαπτον, ὕψ. 0.05 μ., σιδηροῦν στέλεχος καὶ τμῆμα σιδηρᾶς μαχαίρας.

ΕΛΑΤΗ

Ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων μετεφέρθη ἐξ Ἐλάτης εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης (Πίν. 406 α).

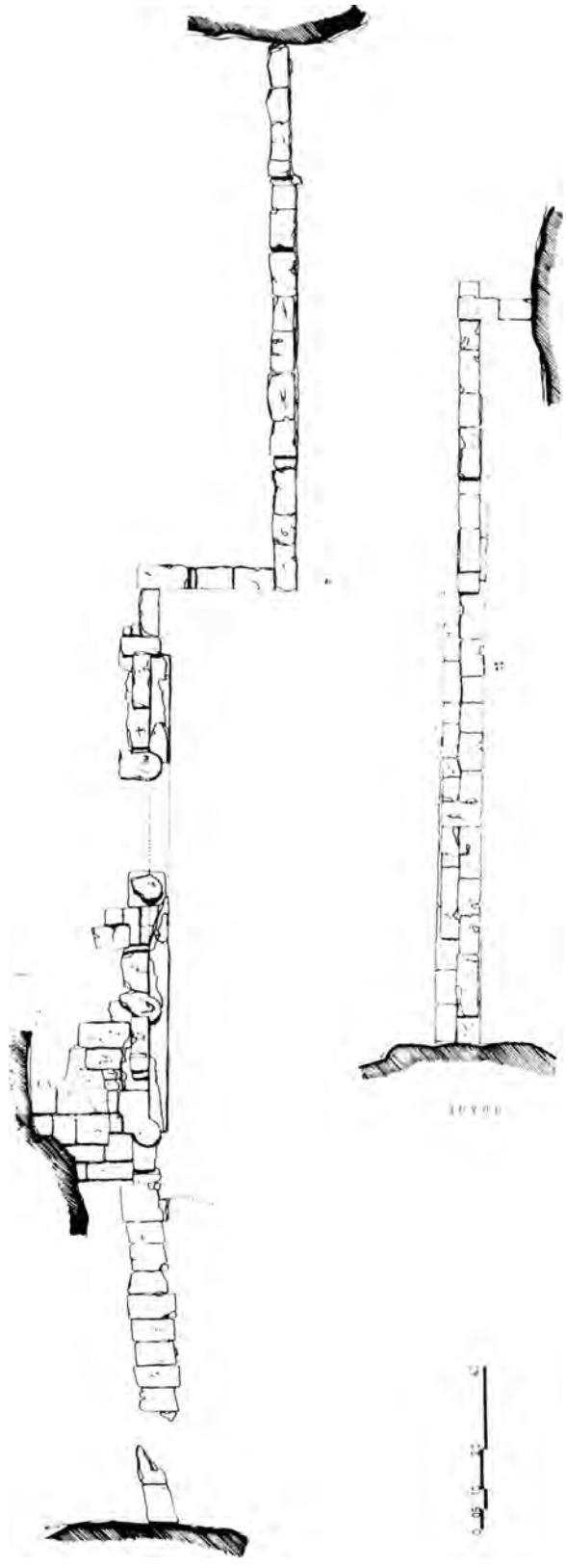

Σχέδ. 4. Κοπανός Ἡμαθίας. Κάτοψις ἑλληνιστικοῦ κτηρίου

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

ΣΠΗΛΑΙΟΝ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὡρισμένων ἐργασιῶν διαμορφώσεως τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ χωρίου ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς διάφορα σημεῖα αὐτῆς. Παλαιότερα εὑρήματα καὶ ἐνδείξεις καθιστοῦν σχεδὸν βεβαίαν τὴν ὕπαρξιν νεκροταφείου τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου εἰς τὸν χῶρον τῆς σημερινῆς πλατείας καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἡ ἔρευνα. Λεπτομερείας περὶ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῶν ἀνευρεθέντων κτερισμάτων βλ. εἰς *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 37.

ΚΗΠΟΥΡΕΙΟΝ

Διενηργήθησαν μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς θέσιν Παναγιὰ πλησίον τοῦ χωρίου, παρὰ τὴν μονὴν Γόργιανης. Ἀπεκαλύφθησαν τάφοι ἀποτελούμενοι ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἕκαστος τάφος φέρει εἰς μίαν τῶν γωνιῶν του ὀρθὸν λίθον, ἀκανονίστου σχήματος, ἐν εἴδει σήματος ἢ στήλης. Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη ἐντὸς αὐτῶν. Οἱ σκελετοὶ ἔχουν προσανατολισμὸν πρὸς Α. καὶ εὑρίσκονται κάτωθεν εἰκονικοῦ πυθμένος (ἐκ πλακὸς σχιστολιθικῆς) τοῦ φαινομενικῶς κενοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ταφῆς ἐντὸς τάφου μετὰ διπλοῦ πυθμένος ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἀπόκρυψιν πιθανῶς τοῦ νεκροῦ. Ἴσως πρόκειται περὶ χριστιανικῶν ταφῶν.

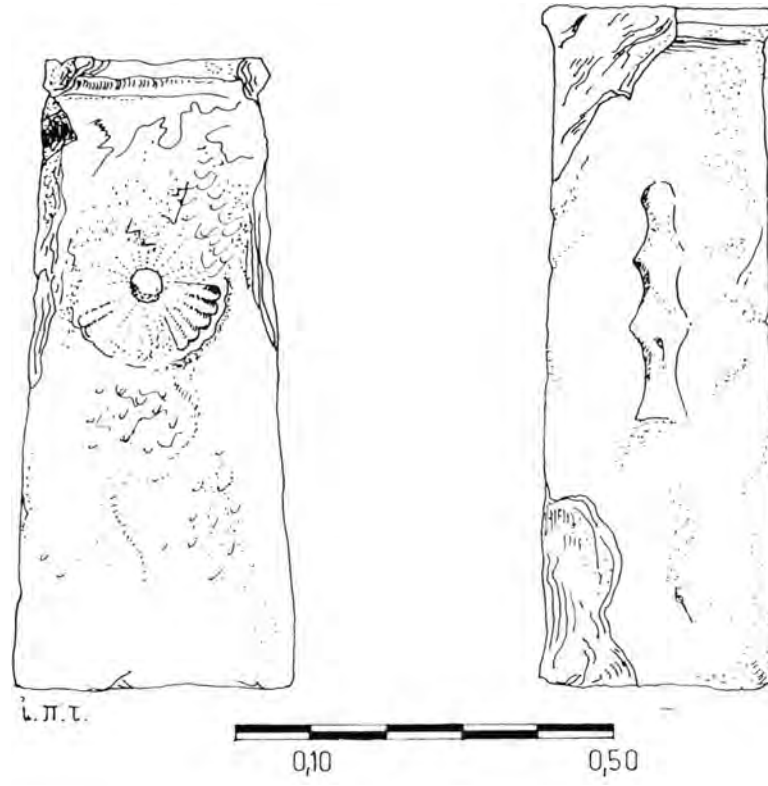

Σχέδ. 5. Βεργίνα. Πώρινοι πεσσοειδεῖς βωμοὶ ἐκ θέσεως Ἁγία Τριὰς (ἀγρὸς Ν. Κωτσοπούλου)

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

ΦΛΩΡΙΝΑ

Μουσεῖον Φλωρίνης

Συνετελέσθη ἡ ἔκθεσις τῶν γλυπτῶν (*ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 388) εἰς τὰς ἰσογείους αἰθούσας τοῦ Μουσείου καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες. Τὸ Μουσεῖον εἶναι ἐπισκέψιμον. Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ἐξετέθησαν λείψανα, ἀπολιθώματα θηλαστικῶν (ἐλέφαντες - ἐλαφοειδῆ). Προετοιμάζεται καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν προϊστορικῶν ἀγγείων τῶν προερχομένων

ἐκ διαφόρων σημείων τοῦ Νομοῦ (Ἅγ. Παντελεήμων, Βεγόρα, Ἀρμενοχώρι, Πρέσπα). Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα μεταφερθέντα ἐκ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, ἔνθα προσωρινῶς ἐφυλάσσοντο, ὡς καὶ ἕτερα περισυλλεγέντα προσφάτως, ἐπλούτισαν τὴν συλλογήν.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Φλωρίνης παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Παντελῆ Λαζένκα, κατοίκου Φλωρίνης, χαλκοῦν κόσμημα ἐκ βάσεως λαβῆς ὑδρίας, μὲ παράστασιν ἱσταμένου ἐρωτιδέως ἐρειδομένου ἐπὶ κιονίσκου, ἐφ' οὗ πτηνόν. Συν. ὕψ. 0.137 μ. Τοῦτο εὑρέθη εἰς θέσιν Ἅγιος Παντελεήμων τῆς πόλεως Φλωρίνης (Πίν. 406 γ).

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ

Εἰς θέσιν Στρανάτα εὑρέθη ὑπὸ τοῦ ἰδιώτου Ἡλία Μήνου καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Φλωρίνης ἀργυροῦν τετράδραχμον Ἀθηνῶν, τῆς ἐπονομαζομένης «νέας τεχνοτροπίας» (New Style): Α΄ ὄψις: Κεφαλὴ κρανοφόρου Ἀθηνᾶς πρὸς δεξιά. Β΄ ὄψις: Γλαῦξ καθημένη κατ' ἐνώπιον ἐπὶ ἀμφορέως. Ἐν τῷ πεδίῳ ἀριστερὰ τρίπους, ὑπὸ τὴν γλαῦκα *ΜΕ*

Α *ΘΕ*
ΠΟΛΕ *ΜΩΝ*
ΛΑΚΕ *ΤΗΣ*
ΠΑΤΡ

Χρονολογεῖται εἰς τὸ 157/156 π.Χ. Πρβλ. M. Thompson, *«The New Style e.t.c.»* ἀριθ. 464 γ.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΕΡΓΙΝΗΣ

Α΄. Τὸ ἀνάκτορον

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου Βεργίνης συνεχίσθη κατὰ τὸ 1970[1] εἰς περιωρισμένην κλίμακα, ἐνῷ παραλλήλως ἤρχισεν ἡ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ καὶ ἡ ἐκπόνησις σχεδίων ὑπὸ τὴν γενικὴν καθοδήγησιν καὶ ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος - ἀρχαιολόγου κ. Ἰω. Τραυλοῦ. Ἀνασκαφικῶς ἠρευνήθη ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ νέου συγκροτήματος (βλ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 336 - 339) καὶ ἀνεζητήθη ἡ πορεία τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐν λόγῳ συγκροτήματος. Ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ θεμελίωσις κατέρχεται εἰς ἱκανὸν βάθος (μέχρις ὀκτὼ μέτρων ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους). Τὰ παρὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἦσαν μελαμβαφῆ, τοῦ εἴδους τοῦ λεγομένου τῆς «δυτικῆς κλιτύος», ἐρυθροβαφῆ καὶ κοινά. Συγχρόνως προέβημεν εἰς τὴν διάλυσιν τῶν ἐκ κεράμων στέγης στρωμάτων ἐντὸς τῶν χώρων 1969 β, 1969 γ1, 1969 γ2, 1969 δ καὶ 1969 ε. Πρὸς Β. τοῦ τελευταίου ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἑτέρου χώρου, ὀνομασθέντος 1970 α. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν ὄστρακα μελαμβαφῆ τοῦ εἴδους τοῦ λεγομένου «τῆς δυτικῆς κλιτύος», κοινά, ὡς καὶ κέραμοι στέγης λακωνικοῦ τύπου. Ὡς ἔδειξεν ἡ περαιτέρω ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου 1969 ε, οἱ κυρτοὶ λίθοι ἐκ τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ δαπέδου κεῖνται ἐπὶ σωροῦ κεράμων, ὕψους 0.80 μ.

Β΄. Τὸ προϊστορικὸν νεκροταφεῖον

Παραλλήλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας, τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, κατόπιν σχετικοῦ ἐγγράφου τῆς Ἐφορείας τῆς ΙΓ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας, ἀνέλαβε τὴν ἀνασκαφὴν δύο τύμβων κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν παρυφὴν τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου Βεργίνης ἐντὸς τοῦ ἀγροτεμαχίου Ποτουρίδη.

Οἱ τύμβοι ἦσαν τεταραγμένοι ἐκ τῆς μηχανικῆς καλλιεργείας.

Τύμβος 1970 Α

Ὁ τύμβος Α περιελάμβανεν ἑπτὰ ταφάς, ἐξ ὧν αἱ ἓξ προϊστορικαὶ καὶ ἡ ἑβδόμη νεωτέρα.

Εἰς τὰς προϊστορικὰς ταφὰς εὑρέθησαν συνολικῶς δεκαοκτὼ ἀγγεῖα: Εἰς πρωτογεωμετρικὸς σκύφος, ἑπτὰ ὀπισθότμητοι πρόχοι, ἓξ φιαλόσχημα ἀγγεῖα (δίωτα καὶ μή), εἷς κάνθαρος καὶ τρία μόνωτα κύπελλα.

Τὰ κοσμήματα ἦσαν ὀλίγα χαλκᾶ καὶ τμήματά τινα σιδηρῶν μαχαιριδίων. Εὑρέθησαν ἓξ μαχαιρίδια (τμήματα), τρεῖς χαλκαῖ σύριγγες (τμήματα), τέσσαρες ὀκτώσχημοι πόρπαι, μία χαλκῆ περόνη, χαλκοῖ tutuli καὶ δύο χαλκοῖ δακτύλιοι. Ἐπίσης εὑρέθησαν ψῆφοι περιδεραίου ἐξ ἐρυθρᾶς ὑαλομάζης. Εἰς τὰς ὡς ἄνω ταφὰς εὑρέθησαν ὀδόντες, μοναδικὸν ὑπόλειμμα τῶν σκελετῶν τῶν νεκρῶν.

Εἰς τὴν βυζαντινὴν ταφὴν εὑρέθησαν τμήματα μικροῦ ἀγγείου καὶ εἰς σιδηροῦς δακτύλιος. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ ἐσώζοντο εἰσέτι τὸ κρανίον καὶ ὀστᾶ τῶν ἄκρων.

1. Αἱ ἐργασίαι διήρκεσαν ἀπὸ 19.9.1970 ἕως 11.10.1970. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ὁ Ἐπιμελητὴς Δ. Παντερμαλῆς, ἡ βοηθὸς Στέλλα Δρούγου καὶ ἡ πτυχιοῦχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σ. Σαατζόγλου, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ τὴν ἀμεσον ἐποπτείαν τῶν ἐργασιῶν. Τὰ σχέδια ἐξεπόνησαν ἡ διδασκάλισσα τοῦ σχεδίου ἀρχιτέκτων Δ. Ἀϊβάζογλου καὶ ἡ ἀρχιτέκτων Μ. Στεφανίδου. Τὰς ἀνασκαφὰς παρηκολούθησε καὶ ἀριθμὸς φοιτητῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος, ἐνισχυθέντων ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου δι' εἰδικοῦ κονδυλίου.

Τύμβος 1970 Β

Ὁ τύμβος Β ἦτο περισσότερον τοῦ Α κατεστραμμένος. Ἐβεβαιώθη μία μόνον ταφή. Εὑρέθησαν εἰσέτι καὶ ἄλλα ἀγγεῖα μὴ ἐντασσόμενα εἴς τινα ταφήν. Εὑρέθησαν συνολικῶς πέντε ἀγγεῖα: Τρία κανθαρόσχημα ἀγγεῖα, εἷς ἀμφορίσκος καὶ τμῆμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου.

Κοσμήματα εὑρέθησαν ἐλάχιστα: Μία χαλκῆ ὀκτώσχημος πόρπη, εἷς χαλκοῦς δακτύλιος, τμήματα χαλκῆς σύριγγος, χαλκοῦν κομβίον καὶ χαλκοῦς σφηκωτήρ.

Ἐκ τῶν σκελετῶν τῶν νεκρῶν εὑρέθη μόνον μικρὸς ἀριθμὸς ὀδόντων.

ΕΜΜ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΚΑΒΑΛΑ

Μουσεῖον

Εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ, ὡς καὶ ἡ συντήρησις καὶ συγκόλλησις ἀρχαιοτήτων.

Μικρᾶς ἐκτάσεως ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι ἐπραγματοποιήθησαν ὡσαύτως. Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐγένετο ἡ συντήρησις καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς σαρκοφάγου τοῦ ἡρῴου Ἀηδονοχωρίου[1] παρὰ τοῦ ζωγράφου συντηρητοῦ κ. Ἠλιάκη.

Ἀρχαία Ἀντισάρα

Ἀσκληπιεῖον

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ 1970 εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀντισάραν (Καλαμίτσα Καβάλας).

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀσκληπιείου[2] (οἰκόπεδον Τουριστικοῦ ξενοδοχείου Ο. Μιτζάλη) ἀνεσκάφη μικρὸν τμῆμα (βορειοανατολικὴ γωνία) πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τοῦ οἰκοπέδου Μιτζάλη. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἀνευρέθησαν τοιχάριά τινα ἀνήκοντα εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Κάτωθεν τούτων ἀνευρέθη τὸ γνωστὸν ἀπὸ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφὴν στρῶμα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἀνήκει εἷς μέγας πίθος σωζόμενος μόνον κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ, ὅστις ἀνευρέθη in situ, ἐνσφηνωμένος ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ πίθου τούτου — τρίτου εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς — καὶ ἐκ τῶν μικρῶν διαστάσεων τῶν ἀποκαλυφθέντων δωματίων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εἰκάζεται, ὅτι πιθανώτατα ἔχομεν ἐνταῦθα βοηθητικοὺς χώρους - ἀποθήκας τοῦ ἱεροῦ (Πίν. 407 γ).

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ συγκροτήματος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., μᾶς ἐδόθη ἐφέτος ἡ εὐκαιρία νὰ ἐρευνήσωμεν καλύτερον τὸ κάτωθεν τοῦ τοίχου τούτου, διαπιστωθὲν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1969, ἀρχαιολογικὸν στρῶμα. Τὸ στρῶμα τοῦτο ἔδωσεν ὄστρακα τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ἀττικῶν καὶ τοπικῶν ἐργαστηρίων (Πίν. 407 α - β).

Τεῖχος

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, πραγματοποιηθεῖσα ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Π. Κουγιουμτσόγλου, ἀπεκάλυψε μέγα τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ βραχίονος τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Ἀντισάρας, ὡς καὶ τμῆμα τοῦ νοτίου βραχίονος τῶν τειχῶν. Σωζ. μῆκ. ἀνατολικοῦ βραχίονος 26, πλ. τείχους 2.10, σωζ. ὕψ. 1.20 μ. Σωζ. μῆκ. νοτίου βραχίονος 10, σωζ. ὕψ. 2 μ. Εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τὸ πλάτος τοῦ τείχους δὲν εἶναι σαφές, διότι λόγῳ τῆς ἀποκρήμνου ἀκτῆς, τὸ τεῖχος κατὰ τὸ κάτω τμῆμα του ἦτο ἀνάλημμα (Πίν. 407 δ).

Τὸ τεῖχος ἔχει κτισθῆ διὰ μεγάλων πλίνθων τοπικοῦ γρανιτολίθου καὶ φαίνεται σύγχρονον πρὸς τὸν λοιπὸν περίβολον, χρονολογηθέντα κατὰ τὸν 6ον αἰ. π.Χ.[3]

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Μουσεῖον

Συνεχίσθησαν αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ Μουσεῖον Φιλίππων.

Ὀκτάγωνον

Διὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Στ. Πελεκανίδου συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀκταγώνου.

Ἀρχαία νεκρόπολις

Εἰς τὴν πρὸς Δ. τῆς ἀρχαίας πόλεως νεκρόπολιν, ἀνεκαλύφθησαν ἐφέτος, κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑδραγωγῶν αὐλάκων τοῦ ἀρδευτικοῦ δικτύου Καβάλας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητος Λυδίας, ἐπιτύμβιά τινα μνημεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὴν περιοχὴν ὡσαύτως τοῦ ἀγροκτήματος Λυδίας, ἀνευρέθη ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη.

ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ (ΑΡΧΑΙΑ ΤΟΠΕΙΡΟΣ) Ν. ΚΑΒΑΛΑΣ

Ἐπιτύμβιος στήλη ἐνεπίγραφος εὑρέθη ἐντὸς τῆς κοινότητος Παραδείσου. Ἡ μαρμαρίνη στήλη ἦτο ἐντετειχισμένη εἰς κιβωτιόχημον πλινθόκτιστον τάφον. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ περιεῖχε πολλὰς ταφὰς ἄνευ κτερισμάτων. Ἡ στήλη εἶχεν ἐντειχισθῆ εἰς πλαγίαν θέσιν κατὰ μῆκος τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου (Ἀριθ. Εὑρ. Μ. Καβάλας Λ 872).

1. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 421, *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 358.

2. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 397 - 398.

3. *ΠΑΕ* 1935, σ. 29, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ΘΑΣΟΣ

Λιμὴν

Ἀρχαία πόλις

Ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐπραγματοποιήθησαν δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς οἰκόπεδα τῆς Θάσου, εὑρισκόμενα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ κύριος, ἐν τούτοις, τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ὑπῆρξεν ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀγοράν (βλ. σχετικὴν ἔκθεσιν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς).

Νεκρόπολις

Εἰς τὸ γνωστὸν ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τῆς θέσεως « Μούργενα », εἰς ἀπόστασιν 3 περίπου χιλιομέτρων ΝΑ. τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀνεκαλύφθησαν τάφοι τινὲς κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Λιμένος - Παναγίας.

Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν ἢ σαρκοφάγοι μαρμάρινοι. Ἀνεσκάφησαν 12 ἐν συνόλῳ τάφοι, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἦσαν ἀκτέριστοι. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα κτερίσματα εἶναι δύο χαλκᾶ κάτοπτρα καὶ φύλλα τινὰ χρυσοῦ στεφάνου. Τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον unguentaria. Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν, ὡσαύτως, ἐπιτύμβιοί τινες στῆλαι, ἀκέραιαι ἢ τεθραυσμέναι, βάθρα ἐπιτυμβίων στηλῶν, ὡς καί τινα ἀνάγλυφα τεθραυσμένα. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει ἓν θραῦσμα ἐκ τοῦ κάτω τμήματος μεγάλου ἀναγλύφου (Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2730), σῶζον τὰ κάτω ἄκρα ἱματιοφόρου μετὰ παιδὸς δούλου ἔμπροσθεν αὐτοῦ, χρονολογούμενον εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Ἀξιόλογον ἐπίσης τυγχάνει ἐνεπίγραφον βάθρον ἐπιτυμβίου στήλης (Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2728), χρονολογούμενον εἰς τὸν 5ον-4ον αἰ. π.Χ., μετὰ ἐπιγραφῆς:

Ἄλκιμος/Ναυσιχάρεος/Κύθνιος

Ἄλλαι ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι στῆλαι:

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2729 (Πίν. 408 α): Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη μετ' ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως καὶ γραπτοῦ ἰωνικοῦ κυματίου. Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τεθραυσμένη :

Δημήτριος/Εὐτύχου/χαῖρε

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2731(Πίν. 408 β). Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη μετὰ ὁριζοντίου ἄνω πέρατος, ἄνευ ἐπιστέψεως.

Φανόκριτος/Αἰσχρίωνος

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα, διότι ὁ Φανόκριτος Αἰσχρίωνος ἀναφέρεται καὶ εἰς ἐπιγραφὴν μετὰ καταλόγου ἀρχόντων τῆς Θάσου (χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ 4ου - ἀρχὰς 3ου αἰ. π.Χ.)[4].

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2733. Ἀπότμημα ἐκ τοῦ κορμοῦ ἐπιτυμβίου ἐνεπιγράφου στήλης ἑλληνιστικῶν χρόνων, σῶζον τὴν ἐπιγραφήν:

---] ἱσκος/Κτη]σιφῶντος

Ἐνεπίγραφον βάθρον ἐπιτυμβίου στήλης. χρονολογούμενον εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Φέρει ἐπίγραμμα (Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου, Λ 2732).

Περισυνελέγησαν, ὡσαύτως, ἐπιτύμβιοί τινες στῆλαι - σήματα μετὰ ὁριζοντίων ἐπιστέψεων, ἄνευ ἐπιγραφῶν. Αἱ ἐπὶ τῶν στηλῶν ἐπιγραφαὶ θὰ ἦσαν γραπταί (Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2735 Λ 2751) (Πίν. 408 γ). Αἱ στῆλαι αὗται πιθανώτατα χρονολογοῦνται εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ὡσαύτως ἀνευρέθη ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2731).

Τυχαῖα εὑρήματα

Τὸ πλέον ἀξιόλογον μεταξὺ τῶν τυχαίων εὑρημάτων, ὑπῆρξε μέγα ἀνάγλυφον νεκρόδειπνον, εὑρεθὲν ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως Θάσου (Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θάσου Λ 2765), χρονολογούμενον εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Θεολόγος

Προϊστορικὸς συνοικισμὸς παρὰ τὴν θέσιν « Λαρνάκι »

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη ἐφέτος εἰς τὸ ἐντοπισθὲν προϊστορικὸν νεκροταφεῖον εἰς θέσιν « Λαρνάκι »[5], περιοχὴν εὑρισκομένην εἰς τὸ μεταξὺ Ποτοῦ καὶ Θεολόγου ὀρεινὸν συγκρότημα περὶ τὰ 2-3 χλμ. πρὸς Α. τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς θέσεως « Καστρί »[6].

Σημαντικωτάτη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Γεωργίου Μάντζιου, πτυχιούχου ἀρχαιολόγου, εἰς τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ νεκροταφείου. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν εἰργάσθησαν ἐπίσης ἡ πτυχιοῦχος ἀρχαιολόγος Μυρτὼ Οἰκονομίδου καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ Μουσείου Καβάλας Ἀριστ. Γανίτης.

Τὸ νεκροταφεῖον τοῦ δευτέρου τούτου προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ εἶναι λίαν ἐκτεταμένον.

4. J. Pouilloux, Recherches sur l' histoire et les cultes de Thasos, *Étud. Thas.* V, σ. 273, ἀρ. 34.

5. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 401.

6. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 401, *ΑΑΑ* III (1970), σ. 215. *ΑΕ* 1970, Χρονικά, σ. 16 - 22.

Ἐφέτος ἀνεσκάφησαν ὀκτὼ τάφοι ἐνδεικτικῶς, διὰ νὰ διαπιστωθοῦν αἱ σχέσεις πρὸς τὸ νεκροταφεῖον τῆς θέσεως « Κεντριά ». Οἱ τάφοι εἶναι ὑπέργειοι κιβωτιόσχημοι κτιστοὶ ἐξ ἀργῶν σχιστολίθων, διευθετημένοι κατὰ συστάδας συνήθως.

Εἰς τινας περιπτώσεις διακρίνεται σαφῶς ὅτι αἱ πλευραὶ τῶν τάφων ὑψούμεναι μειοῦνται κατ' ἐκφορικὸν τρόπον, οὕτως ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἐν τέλει ἡ κάλυψίς των διὰ μιᾶς μεγάλης πλακός. Εἰς πολλοὺς τάφους αἱ πλάκες καλύψεως σώζονται (Πίν. 408 δ), εἰς ἄλλους ὅμως τάφους ἔχουν θρυμματισθῆ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστώσωμεν ἐὰν οὗτοι ἐκαλύπτοντο ἀρχικῶς ὑπὸ πλακῶν ἢ στρώματος λίθων.

Οἱ ὑπέργειοι κτιστοὶ τάφοι τῆς θέσεως « Λαρνάκι » θυμίζουν κατὰ τὴν μορφὴν ἀναλόγους τάφους τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τοῦ ἐντοπισθέντος κατὰ τὸ 1969 εἰς τὴν λοφώδη περιοχὴν « Τσιγανάδικα », πρὸς Β. τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως « Καστρί »[7].

Ἐντὸς τῶν τάφων διεπιστώθησαν συχνάκις ταφαὶ ἀλλεπάλληλοι (Πίν. 409 ε), τὰ δὲ κτερίσματα ἦσαν ἀγγεῖα, χαλκᾶ κοσμήματα καὶ ὅπλα, σιδηρᾶ τινα ἐγχειρίδια καὶ διάφορα μικροαντικείμενα (Πίν. 409 α).

Ὁ τρόπος ἐνταφιασμοῦ καὶ τὰ κτερίσματα ἐμφανίζουν στενὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ συνοικισμοῦ « Καστρί » (θέσις « Κεντριά »). Οὕτως ἀποδεικνύεται, ὅτι εἰς προϊστορικὸν συνοικισμὸν τῆς θέσεως « Λαρνάκι » κατῴκει φῦλον σύγχρονον καὶ συγγενὲς πρὸς τὸ φῦλον τοῦ συνοικισμοῦ « Καστρί ».

Τὰ ἀγγεῖα εἶναι χειροποίητα — ἐλάχιστα παραδείγματα τροχηλάτων διεπιστώθησαν — ἐρυθρόχρωμα ἢ τεφρόχρωμα ἄνευ στιλβώσεως συνήθως. Μεταξὺ τῶν σχημάτων κυριαρχεῖ ἡ εὐρύστομος ἄνευ βάσεως πρόχους μετὰ γωνιώδους λαβῆς καὶ αὐλακωτῆς διακοσμήσεως ἐπὶ τοῦ ὤμου, κοσμουμένου συχνάκις καὶ διὰ χαμηλῶν ἀποφύσεων (Πίν. 409 β - γ). Ἡ κατηγορία αὕτη τῶν μετ' αὐλακωτῆς διακοσμήσεως καὶ ἀποφύσεων ἀγγείων, ἡ ὁποία εἶναι συχνοτάτη καὶ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς θέσεως « Καστρί », ἐμφανίζει στενοτάτας συγγενείας πρὸς τὴν κεραμεικὴν τῆς Τροίας VIIB2, ἀποδεικνυομένης οὕτω τῆς πολιτιστικῆς σχέσεως τοῦ φύλου τῆς Τροίας VIIB2 πρὸς τὴν Θράκην[8].

Τὰ χαλκᾶ ἐγχειρίδια εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸ νεκροταφεῖον « Κεντριά »[9]. Νέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς φῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δευτέρου τούτου προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῆς Θάσου, εἶναι ἡ ἀνεύρεσις ἐλαχίστων σιδηρῶν ἐγχειριδίων ὁμοῦ μετὰ χαλκῶν ἐγχειριδίων καὶ κεραμεικῆς τύπου Τροίας VIIB2 (Πίν. 409 δ).

Ὁπωσδήποτε, ἡ σχέσις τῶν ἀγγείων τοῦ νεκροταφείου πρὸς τὴν κεραμεικὴν τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου « Κεντριὰ » καὶ τὴν κεραμεικὴν τῆς Τροίας VIIB2 εἶναι τοιαύτη, ὥστε λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν χαλκῶν ἐγχειριδίων εἰς τοὺς τάφους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατέλθωμεν πολὺ κατωτέρω τῆς προταθείσης ὑπὸ τοῦ Blegen χρονολογήσεως τῆς Τροίας VIIB2 εἰς τὸν 12ον περίπου π.Χ. αἰῶνα[10]. Ἡ παρουσία τοῦ σιδήρου εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν δὲν εἶναι ἀσυνήθης, ὡς γνωστόν[11]. Ὁπωσδήποτε, ἀπαιτεῖται ἐπὶ μέρους μελέτη τῶν εὑρημάτων διὰ νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς χρονολογικὰ συμπεράσματα, ἐφ' ὅσον μάλιστα πρόκειται δι' εὑρήματα μιᾶς περιόδου τελείως ἀγνώστου εἰσέτι εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην.

Σχετικῶς πρὸς τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς, ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀνεύρεσις ὀδόντων ζώων ἐντὸς ἑνὸς τάφου.

Ποτός. Λόφος Ἁγίου Ἀντωνίου

Παραλλήλως πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων πραγματοποιηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὴν λοφώδη χερσόνησον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Α. τοῦ χωρίου Ποτός, ἐπραγματοποιήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος οἱ πτυχιοῦχοι ἀρχαιολόγοι Γεώργ. Μάντζιος καὶ Μυρτὼ Οἰκονομίδου, καθὼς καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ Μουσείου Καβάλας Ἀριστ. Γανίτης.

Σκοπὸς τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἡ ἀναζήτησις ὑφισταμένου τυχὸν ἀρχαίου ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ λόφου. Εἰς τὴν ὡς ἄνω ὑπόθεσιν ἤχθημεν ἐκ τῆς παρουσίας πλίνθων τινῶν μαρμαρίνων μετὰ οἰκοδομικῶν γραμμάτων, (Πίν. 410 α) ἐντετειχισμένων εἰς τὸ πρόχειρον ναΰδριον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, τὸ ὁποῖον προσφάτως εἶχε κατασκευασθῆ ἐπὶ τοῦ λόφου, καὶ ἐκ τῆς ἀνευρέσεως πολλῶν ὀστράκων ἑλληνιστικῆς κυρίως ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ λόφου,

7. *AΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 401, ἔνθα ἀναφέρεται μὲ τὸ γενικὸν ὄνομα « Κεντριά ». Ἡ εἰδικωτέρα ὀνομασία τῆς θέσεως εἶναι « Τσιγανάδικα ».

8. *Troy* IV, σ. 145.

9. *AE* 1970, Χρονικά σ. 20. *Troy* IV, σ. εἰκ. 354, ἀριθ. 36398.

10. *Troy* IV, σ. 143 147.

11. Ἰακωβίδου, *Περατὴ* III, σ. 376 - 378.

κυρίως ὅμως ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερομένης εἰς τελετὰς ἱεροῦ, ἀνευρεθείσης κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ παρακειμένου εἰς τὸν λόφον μεταβυζαντινοῦ ναϋδρίου τῆς Παναγίας. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐσκέφθημεν ὅτι πιθανῶς ἦτο δυνατὸν νὰ σχετισθῇ μὲ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἁλυκῆς[12] Διάσιον, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν παρεχομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἁλυκῆς ἀποστάσεων τοποθετεῖται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ποτοῦ. Δυστυχῶς ὅμως οὐδὲν στοιχεῖον προέκυψεν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀρχαίου ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου. Τὸ ἱερόν, ἐὰν ὑφίστατο ἐπὶ τοῦ λόφου, πρέπει νὰ ἦτο μικρὸν καὶ νὰ ἔχῃ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μεταβυζαντινῶν ναϋδρίων.

Ἡ παρουσία, ὁπωσδήποτε, ὀστράκων 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν ζωῆς εἰς τὸν λόφον τοῦτον κατὰ τὰς ἐποχὰς αὐτάς.

Κατὰ τὴν μικρὰν ὅμως δοκιμαστικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑνὸς λίαν ἐνδιαφέροντος προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου. Κατὰ τὴν ἔρευναν ἐθίγησαν ἐπιφανειακὰ μόνον στρώματα καὶ ἀνευρέθησαν κυρίως ὄστρακα Πρωίμου Χαλκοκρατίας. Ἐνδεχομένως μεταξὺ τῶν ὀστράκων ἀπαντῶνται καί τινα δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὰς νεωτέρας φάσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (Πίν. 410 β), ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δυνάμεθα μόνον περὶ Πρωίμου Χαλκοκρατίας νὰ ὁμιλῶμεν μετὰ βεβαιότητος. Πιθανῶς δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ἡ ὕπαρξις νεολιθικοῦ στρώματος μολονότι οὐδὲν βέβαιον ὄστρακον ἐπεσημάνθη (Πίν. 410 δ). Τὰ ὄστρακα τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἀπαρτίζουν τὰς κάτωθι κατηγορίας:

1) Ἐγχάρακτα. Αἱ χαράξεις πληροῦνται ὑπὸ λευκῆς ἀσβεστώδους ὕλης. Ὡρισμένα ἐξ αὐτῶν ἐμφανίζουν μεγάλας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἐγχάρακτα τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σιταγρῶν (Φάσις Να) καὶ τοῦ Ντικιλὶ Τὰς (ΒΑΙΙ) χρονολογούμενα εἰς τὴν Πρώιμον Χαλκοκρατίαν.

Ἐνδεχομένως ὡρισμένα τῶν ἐγχαράκτων εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι νεώτερα τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας καὶ νὰ χρονολογοῦνται εἰς τὴν Ὑστέραν ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ (Πίν. 410 γ).

2) Στιλπνὰ μονόχρωμα. Ταῦτα εἶναι ἐρυθρόχρωμα καὶ τεφρόχρωμα (Πίν. 410 δ).

3) Ἀστίλβωτα. Καστανόχρωμα, ἐρυθρόχρωμα καὶ τεφρόχρωμα. Συνήθεις εἰς τὰ ὄστρακα εἶναι αἱ πλαστικαὶ ταινίαι περὶ τὸ χεῖλος (Πίν. 410 ε). Ἡ βάσις μόλις ὑποδηλοῦται.

Τὰ διακρινόμενα σχήματα εἶναι μία ἀνοικτὴ μετὰ ἐλαφρῶς καμπύλου πρὸς τὰ ἔσω χείλους φιάλη καὶ ἓν εἶδος πρόχου μετὰ κυλινδρικῆς λαβῆς. Πλὴν τῶν ὀστράκων ἀνευρέθησαν ὡσαύτως διάφορα μικροαντικείμενα, ὅπως λίθινοι πελέκεις, σφονδύλια, καθὼς καὶ ὀστᾶ ζώων.

Τὸ ἐνδιαφέρον, ὁπωσδήποτε, τῆς πρώτης ταύτης δοκιμαστικῆς τομῆς δὲν ἔγκειται εἰς τὴν μελέτην τοῦ χαρακτῆρος τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, διότι ἡ ἔρευνα ἦτο πολὺ περιωρισμένης ἐκτάσεως καὶ δὲν ἐπροχώρησεν εἰς βάθος, ἀλλ' εἰς τὴν ἐντόπισιν ἑνὸς εἰσέτι προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὴν Θάσον. Ἐκ τῶν ὀλίγων, ὁπωσδήποτε, ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων διαπιστοῦται ἡ σχέσις τοῦ παραλίου τούτου οἰκισμοῦ πρὸς τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τοῦ σπηλαίου Μαριῶν[13] καὶ πρὸ παντὸς πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς ἠπειρωτικῆς Θράκης[14].

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

ΣΕΡΡΑΙ

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Σερρῶν συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως. Εἰς τὸ Μουσεῖον εἰσήχθη καὶ ἐξετέθη ἐν μέρει ἡ μικρὰ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Γεωργ. Καφταντζῆ, δικηγόρου, κατοίκου Σερρῶν, ἀπαρτιζομένη ἐξ ἀγγείων, εἰδωλίων, νομισμάτων καί τινων ἄλλων μικροαντικειμένων.

ΕΠΤΑΜΥΛΟΙ

Εἰς τὸν ἀγρὸν Παναγιωτίδου τῆς κοινότητος Ἑπταμύλων εὑρισκόμενον εἰς τὴν βόρειον παρειὰν τῆς ὁδοῦ Δράμας - Σερρῶν, ἀνευρέθη τυχαίως ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνάθημα εἰς τὸν γνωστὸν θρακικὸν ἥρωα Αὐλωνίτην[15].

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ ἀμελῶς εἰργασμένης πλακὸς ἐξ ἐντοπίου λίθου, μεγ. μήκ. 0.35, ὕψ. 0.25, πάχ. 0.03 μ.

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Νεκρόπολις

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν νεκρόπολιν τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως, τὴν ἐκτεινομένην παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν

12. F. Salviat - J. Servais, Stèle indicatrice trouvée au Sanctuaire d' Aliki, *BCH* 89 (1964), σ. 286.

13. *ΑΑΑ* III (1970), σ. 215 κ.ἑ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 348 - 349.

14. Π.χ. πρβλ. προϊστορικὸν συνοικισμὸν Ντικιλὶ Τὰς καὶ Σιταγρῶν.

15. *ΑΑΑ* II (1969), σ. 191 κ.ἑ.

παρειὰν τῆς ὁδοῦ 'Αμφιπόλεως - Σερρῶν (θέσις « Μαντριὰ »). Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ἡ πτυχιοῦχος ἀρχαιολόγος Μυρτὼ Οἰκονομίδου καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ Μουσείου Καβάλας 'Αριστ. Γανίτης. 'Ενταῦθα ἠρευνήθησαν τρεῖς τάφοι:

Τάφος 1. Λαξευτὸς εἰς τὸν μαλακὸν ἡμίβραχον. Εὑρέθη σεσυλημένος καὶ κατεστραμμένος. Ἓν θραῦσμα ἐκ τῆς κεφαλῆς εἰδωλίου παιδὸς ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως.

Τάφος 2. Τοῦ τάφου τούτου ἠρευνήθη μόνον ὁ δρόμος, ὅστις κατέληγεν εἰς λαξευτὸν ἄνοιγμα φρασσόμενον ὑπὸ τοιχαρίου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δρόμου ἀνευρέθησαν θραύσματα ἀβαφῶν ἀμφορέων ὡς καί τινα ὄστρακα ὑστεροελληνιστικῶν ἀγγείων.

Δυστυχῶς ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς πέραν τοῦ τοιχίου δὲν κατέστη δυνατή, λόγῳ τῶν ἀνακυψάντων θεμάτων ἀσφαλείας. Ὄπισθεν τοῦ τοιχίου ὁ δρόμος συνεχίζεται, ἀλλὰ ἡ λαξευτὴ εἰς τὸν ἡμίβραχον ὀροφή του εἶχε καταρρεύσει. Ἡ ὕπαρξις ὑψηλοῦ τύμβου ἄνωθεν τοῦ τάφου καθίστα λίαν ἐπικίνδυνον τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν. Οὕτως ἡ ἔρευνα ἀνεβλήθη.

Τάφος 3. Ὡσαύτως σεσυλημένος καὶ κατεστραμμένος εὑρέθη καὶ ὁ τάφος οὗτος. Τοῦ τάφου ἐσώθησαν πλίνθοι τινὲς ἐξ ἐντοπίου πωρολίθου, μὴ διασώζουσαι στοιχεῖα διὰ τὴν μορφὴν τοῦ τάφου. Ὄστρακά τινα ὑστεροελληνιστικῶν ἀγγείων καὶ θραύσματα σιδηρᾶς στλεγγίδος περισυνελέγησαν ἐκ τῆς ἐπιχώσεως.

Τομεὺς παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν

Συνεχίσθη ἐφέτος διὰ τοῦ Ε. Στίκα, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὸν τομέα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν.

Τυχαῖα εὑρήματα

'Αξιόλογα ὑπῆρξαν τὰ τυχαῖα εὑρήματα ἐκ διαφόρων περιοχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τοῦ νεκροταφείου. Παραθέτομεν ἐνδιαφέροντά τινα ἐξ αὐτῶν:

'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 816. 'Απότμημα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου 4ου π.Χ. αἰῶνος.

'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 838 (Π ί ν. 411 α). 'Επιτύμβιος ἐνεπίγραφος πλὰξ ρωμαϊκῶν χρόνων:

Μεστὸς/Δουλέους/Ἥρωε/χαῖρε

'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 843 (Π ί ν. 411 β). 'Επιτύμβιος ἐνεπίγραφος πλὰξ ἑλληνιστικῶν χρόνων:

Φαέννης

'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 847 (Π ί ν. 411 γ). 'Επιτύμβιος ἐνεπίγραφος πλὰξ ἑλληνιστικῶν χρόνων:

Μοιροφάνης/Διονυσίου

'Ενδιαφέροντα διὰ τὰς λατρευομένας εἰς 'Αμφίπολιν θεότητας τυγχάνουν ὡσαύτως τὰ κάτωθι ἐνεπίγραφα βάθρα:

'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 819 (Π ί ν. 412 α). 'Απότμημα ἐκ τῆς ἐπιστέψεως βάθρου ἀγάλματος σῶζον τὴν ἀποσπασματικὴν ἐπιγραφήν:

----] λείδου/------ἱερητε]ύσασα/Ταυ]ροπόλωι[16]

χρονολογουμένην εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ.

'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 869 (Π ί ν. 412 β). 'Ενεπίγραφον βάθρον ἀγαλματίου πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ τῆς κάτωθι ἐπιγραφῆς:

Ἀργαῖος Πολυ/στράτου Ἡρακλεῖ

'Αξιόλογον, ὡσαύτως, μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν τυγχάνει ἓν ἀπότμημα, τιμητικοῦ πιθανώτατα ψηφίσματος, ρωμαϊκῶν χρόνων. 'Αριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 834 (Π ί ν. 412 γ):

----] ἡ πόλις θεω-----[
---] vacat πολειτῶ[ν----
---] ολωιχου vacat το[----
------] Ἐπιγένου[ς------
------] ολυδ[---

ΑΗΔΟΝΟΧΩΡΙΟΝ (ἀρχ. Τράγιλος)

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1970 αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν 'Αηδονοχωρίου Σερρῶν[17]. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ἡ πτυχιοῦχος ἀρχαιολόγος Μαρία Σαλιώρα Οἰκονομάκου καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ Μουσείου Καβάλας 'Αριστ. Γανίτης. Δύο ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα προέκυψαν ἐκ τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς: α) 'Ενετοπίσθη ἀσφαλῶς ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου πολίσματος, β) ἀνεκαλύφθη τὸ νεκροταφεῖον τοῦ ἀρχαϊκοῦ πολίσματος.

Περιοχὴ ἀρχαίας πόλεως

Κτήρια 4ου καὶ 3ου αἰ. π.Χ. ἐπεσημάνθησαν εἰς τὴν πρὸς Δ. τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου λοφώδη περιοχήν. 'Ανεσκάφη ἐν μέρει ἓν κτήριον χρονολογούμενον εἰς τὰ τέλη 4ου - ἀρχὰς 3ου αἰ. π.Χ.: Πέριξ ἑνὸς κεντρικοῦ, πιθανώτατα ὑπαιθρίου, χώρου (Π ί ν. 413 α) μετὰ ἑστίας εἰς τὸ κέντρον, ὑπάρχουν μικρὰ δωμάτια. Εἰς

16. Διὰ τὴν λατρείαν τῆς Ταυροπόλου 'Αρτέμιδος εἰς 'Αμφίπολιν, πρβλ. J. Papastavrou, Amphipolis, *Klio*, Beiheft 37 (1936), σ. 51.

17. Βλ. σημ. 1 καὶ ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 403.

ἓν τῶν δωματίων τούτων ἀνευρέθησαν πολλαὶ πήλιναι προτομαὶ γυναικείας θεότητος, τύπων γνωστῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμφιπόλεως[18] (Πίν. 413 β-γ). Πιθανῶς τὸ κτήριον εἶναι ἱερὸν ἀγροτικὸν γυναικείας τινὸς θεότητος. Χαρακτηριστικά, διὰ τὴν ἐντόπισιν τῆς ἀρχαίας Τραγίλου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, τυγχάνουν τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ κτηρίου χαλκᾶ νομίσματα Τραγίλου.

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο ὡσαύτως εἰς ἕτερον κτήριον τοῦ τέλους ἐπίσης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., εὑρισκόμενον πρὸς Α. τοῦ προηγουμένου. Ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθη μέρος δωματίου μετὰ ἁδροῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον

Εἰς τὰς βορειοδυτικὰς κλιτῦς τοῦ ἀνδήρου τῆς πόλεως τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἀνεκαλύφθη λίαν ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον χρονολογούμενον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν. Ἕτερον ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον, εὑρέθη ὡσαύτως πρὸς Α. τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος νεκροταφείου κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων[19]. Ἡ ὕπαρξις ἀμφοτέρων τῶν ἐκτεταμένων τούτων νεκροταφείων ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἀρχαῖον πόλισμα τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀηδονοχωρίου, ἡ Τράγιλος, εἶχεν ἱστορίαν πολὺ παλαιοτέραν τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὅτε χρονολογοῦνται τὰ γνωστὰ νομίσματα Τραγίλου[20].

Ἀμφότεραι αἱ νεκροπόλεις εἶναι σύγχρονοι καὶ ὅμοιαι ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῶν τάφων, τὰ ἔθιμα ταφῆς καὶ τὸ εἶδος τῶν κτερισμάτων. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι ἐκ πλακῶν (Πίν. 414 β-γ) καὶ περιέχουν ἐνταφιασμοὺς ἢ καύσεις. Εὑρέθησαν, ὡσαύτως, παραδείγματα ταφῆς-καύσεως (Πίν. 414 α) ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων. Εἰς τὰς ταφὰς οἱ νεκροὶ θάπτονται ἐκτάδην μετὰ τῶν χειρῶν τεταμένων παρὰ τοὺς μηρούς. Εἰς ἕκαστον τάφον ὑπάρχει μόνον μία ταφή. Τὰ κτερίσματα εἶναι χαλκᾶ κοσμήματα: πόρπαι (Πίν. 415 α), περόναι (Πίν. 415 γ), «σύριγγες», κρίκοι, ψῆφοι ὅρμων, δακτύλιοι, ψέλια (Πίν. 415 β), χρυσᾶ κοσμήματα: διαδήματα ἐκ φύλλων χρυσοῦ, σφηκωτῆρες, σιδηρᾶ ὅπλα: ἐγχειρίδια (Πίν. 415 δ), αἰχμαὶ δοράτων καὶ βελῶν, καὶ ἀγγεῖα (Πίν. 415 ζ). Τὰ κοσμήματα εἶναι τοῦ γνωστοῦ ἐξ ἄλλων θέσεων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης τύπου (Πάτελι, Βεργίνα, Ὄλυνθος, Μεσημέρι, Τρίλοφος, Ἀμφίπολις, Ἅγιος Δημήτριος Σερρῶν) καθὼς καὶ τῆς Ν. Σερβίας καὶ Βουλγαρίας[21].

Τὰ ἀγγεῖα εἶναι τοπικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐργαστηρίων, χειροποίητα ἢ τροχήλατα (Πίν. 415 ε). Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐνδιαφέροντα χαλκᾶ ἀγγεῖα τοπικῶν ἐργαστηρίων. Ὁμοῦ μετὰ τῶν τοπικῶν ἀνευρίσκονται ὡσαύτως κορινθιακά, ἰωνικὰ καὶ ἀττικὰ ἀγγεῖα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 415 στ, η).

Συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην, τόσον τῶν μεταλλίνων μακεδονικῶν κοσμημάτων καὶ ὅπλων, ὅσον καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν τοπικῶν ἀγγείων, ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς τῆς συνυπάρξεως τῶν ὡς ἄνω τοπικῶν κοσμημάτων, ὅπλων καὶ ἀγγείων, μετὰ σαφῶς χρονολογουμένων ἀγγείων ἐκ τῆς Ν. Ἑλλάδος καὶ δὴ μετὰ ὑστεροκορινθιακῶν ἀγγείων. Ἀμφότερα τὰ ἀρχαϊκὰ νεκροταφεῖα ἔχουν ὑποστῆ τὰς κρούσεις τῶν λαθρανασκαφέων.

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενηργήθη ἐπίσης εἰς ἓν τμῆμα τοῦ κλασσικοῦ καὶ ἑλληνιστικοῦ νεκροταφείου τοῦ ἐκτεινομένου πρὸς ΝΔ. τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου. Ἐνταῦθα ἀνευρέθη εἰς σεσυλημένος κιβωτιόσχημος τάφος. Κατὰ τὴν ἔρευναν ὅμως τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν βάθρα τινὰ ἐπιτυμβίων στηλῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓν ἐνεπίγραφον, χρονολογούμενον εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.:

Ἀλεξίδημος/Νίκωνος

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἐπίσης, ἀνευρέθη ἓν ἀνάγλυφον τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ πιθανώτερον τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἔργον τοπικοῦ ἐργαστηρίου, ὑπὸ σαφεστάτην ἀττικὴν ἐπίδρασιν. Χαρακτηριστικὸν τοπικὸν εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς: *Ἀρδρινή*.

Ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων περισυνελέγησαν, ὡσαύτως, ἐκ τῆς ἐπιχώσεως. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται εἰς ἐρυθρόμορφος κρατὴρ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., λίαν τεθραυσμένος, ἔργον προφανῶς τοπικοῦ ἀττικίζοντος ἐργαστηρίου.

18. *ΠΑΕ* 1956, Πίν. 47.

19. *BCH* 1918-1919, σ. 65.

20. Σβορῶνος, *Ἱστορία Νομισμάτων*, σ. 283. *RE*, ἐν λέξει Tragilos. Πρβλ. καὶ Perdrizet, *Congrès Intern. de Numismatique, Tragilos*, Paris, 1900.

21. Μ. Ἀνδρονίκου, *Βεργίνα*, Ἀθῆναι 1969, σ. 224 κ.ἑ. P. Amandry, *Collection Hélène Stathatos*, σ. 58 κ.ἑ., Πίν. XXVI-XXVII κ.ἀ. S. Foltiny, Früheisenzeitliche Bronzefunde von Amphipolis, *Mitteil. Anthropologischer Geselschaft in Wien* XCIII/XCIV (1964), σ. 90 κ.ἑ., ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. ἐπίσης *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 363 β, διὰ σύγχρονον πρὸς τὸ τοῦ Ἀηδονοχωρίου νεκροταφεῖον περιοχῆς Ἁγίου Δημητρίου Σερρῶν. Διὰ τὸν τύπον τῶν χαλκῶν περονῶν, πρβλ. P. Jacobsthal, *Greek Pins*, Oxford 1956, σ. 137.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

ΑΒΔΗΡΑ

Ἀρχαία πόλις

Συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλεως παρὰ τὴν Δυτικὴν Πύλην (διὰ τοῦ Ἐφόρου ΙΓ΄ Περιφ. Ἀ. Βαβρίτσα).

Νεκρόπολις

Ἐκ τοῦ βορείου νεκροταφείου τῆς πόλεως τῶν Ἀβδήρων ἀνεσκάφησαν ἐφέτος δύο τάφοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητος Βελόνης:

1. Κιβωτιόσχημος τάφος εἰς θέσιν «Αἰνὰ Τεπέ». Ἀκτέριστος. 2. Ταφὴ ἐντὸς πίθου εἰς θέσιν «Αἰνὰ Τεπὲ» χρονολογουμένη εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Κτερίσματα: ἀρυβαλλοειδὲς ἐρυθρόμορφον ληκύθιον, φύλλα τινὰ ἐπιχρύσου χαλκοῦ στεφάνου.

Τυχαῖα εὑρήματα

Εἰδώλια κυρίως καί τινα μικροαντικείμενα εὑρέθησαν ἐφέτος τυχαίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως καὶ τῆς νεκροπόλεως Ἀβδήρων.

Ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς ἀξιόλογά τινα ἐξ αὐτῶν:

1. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Μ 875: Χρυσοῦς ὁλόγλυφος ἐρωτιδεὺς ἐκ χρυσοῦ ἐνωτίου. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

2. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Ε 1500: Εἰδώλιον καθημένης γυναικείας θεότητος μεθ' ὑψηλοῦ πόλου, β΄ ἡμίσεος 6ου αἰ. π.Χ.

3. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Ε 1492: Κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικείας μορφῆς μετὰ πυργωτοῦ διαδήματος, 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 416 α).

4. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Ε 1507: Προτομὴ γυναικείας θεότητος, 4ου-3ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 416 β).

5. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Ε 1510: Εἰδώλιον παιδίσκης ἱματιοφόρου, φερούσης φαρέτραν ἐπὶ τῶν νώτων. Ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 416 γ).

6. Ὡσαύτως εὑρέθησαν πήλινά τινα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά (Πίν. 416 δ).

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΔΡΑΜΑ

Μικραὶ ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὴν συλλογὴν γλυπτῶν Δράμας, εὑρισκομένην εἰς τὸν κῆπον τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

ΣΙΤΑΓΡΟΙ

Ἡ διενεργήσασα τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τῶν Σιταγρῶν Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ἐπραγματοποίησεν ἐφέτος μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφικὰς ἐργασίας εἰς τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος οἰκίαν τῆς Πρωΐμου Χαλκοκρατίας, καὶ συνέχισεν ὡσαύτως τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Σιταγρούς, ἅπαντα τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Φιλίππων, ἔνθα θὰ πραγματοποιηθῇ καὶ μερικὴ ἔκθεσις αὐτῶν εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν τοῦ Μουσείου.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ - ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

ACTIVITIES AT SITAGROI

The final study season was held at Sitagroi during July and August 1970. The project is organized jointly by Professor Marija Gimbutas of the University of California at Los Angeles and Dr. Colin Renfrew of the University of Sheffield, and directed in the field by the latter. The season was supported by grants from the National Science Foundation and the University of Scheffield.

It was not found necessary to resume excavation on the site, although detailed planning of various features of the Burnt House was undertaken. At the end of the study season the deep trenches and soundings on the site were back-filled.

The study of finds was greatly facilitated by the transfer of the complete vessels and small objects from the Phillippoi Museum to the work-rooms at Sitagroi. Further completion and restoration of pottery was undertaken by the vase-menders, Mr. P. Petrakis and Mr. S. Giapetzopoulos. The photography of the pottery and small finds by Mr. P. R. Morley and Mr. C. Konya was completed, and the drawing of pottery and small objects was completed under the direction of Miss Gayle Wever. Quantitative studies were completed of the pottery and other finds. Dr. S. Bökönyi, of the National Museum at Budapest, completed his study of the faunal remains.

An important feature of the season was the collection of further semples for palynological analysis by Mr. James Greig, working in collaboration with Dr. Judith Turner of the University of Durham.

A number of specialists visited the site, including Dr. Davis Zimmerman, who is

conducting thermoluminescence analyses on the pottery samples, and Dr. Hans Suess, with whom it was possible to discuss the problems of radio-carbon dating.

At the end of the season all the finds were transferred to the museum at Philippoi.

Radiocarbon dates now confirm that the site has a duration from c. 4500 B.C. to c. 2000 B.C. in radiocarbon years. The culture sequence has been divided into five phases, with further sub-divisions for phases III and V. The significance of the site in providing a link between the culture sequence of the Aegean and the Balkans is considerable, and has been touched on in *Proceedings of the Prehistoric Society*, Volume 36. One of the most interesting features of the site is the development of pyrotechnology, and specifically the use first of copper in phase III and then of bronze in phase V. The oxygen isotope analyses by Dr. N. J. Shackleton, of the University of Cambridge, have now documented that the ornaments of the marine shell *Spondylus Gaederopus*, found widely in Bulgaria and Rumania, were obtained by trade from the Aegean: it seems likely that the Plain of Drama was a significant region for this trade, and finds of *Spondylus* are commenced in the chalcolithic levels at the site.

Ultimately the most interesting feature of the project may prove to be the changing subsistence pattern during the 2½ millennia of occupation. There is a striking shift from sheep and goat to cattle and pig at the end of phase III, together with the intensified exploitation of leguminous plants and acorns. Floatation techniques have permitted the recovery of abundant palaeoethnobotanical semples, and study by Dr. J. M. Renfrew has revealed the transition from wild to domesticated vine during the period of occupation.

The final excavation report, *Sitagroi and the prehistory of northern Greece*, edited by Colin Renfrew and Marija Gimbutas, is now in preparation.

C. RENFREW

CLEAN-UP OPERATIONS NEAR THE LION OF AMPHIPOLIS

When, in the early 1930's, the Strymon River was dredged preparatory to the construction of the modern bridge, a large quantity of ancient blocks (450 - 500) were also dredged up. In 1936, a joint expedition of the French and American Schools went to Amphipolis for the purpose of reconstructing the Lion. In the course of this work many of the blocks were taken from the banks of the Strymon (where they had been left by the dredging operation) and built into the modern base for the Lion. There are now visible 134 blocks in the reconstructed base, but there are probably many others in the core. The remainder of those blocks which had been dredged up were left on either bank of the Strymon where they were subjected to damage by vandals and gradual loss by the growth of shrubbery and soil erosion (Pls. 417 a - b).

From September 28 to October 6, 1970, the undersigned collected and catalogued all those blocks visible on the banks of the Strymon. There are almost certainly more blocks on the banks which are completely covered by earth and bushes. The project was sponsored by the American School of Classical Studies and its achievement was due to the efforts of the successive Directrors of the School, H. S. Robinson and J. R. McCredie. We received the co-operation of the Ephor of Kavala, H. Koukouli and the then acting Ephor of Kavala, M. Siganidou, as well as most welcome active assistance from the guard at the site.

Before the blocks could be gathered, it was necessary to prepare an area to receive them. Toward that end the ground just east and outside of the modern enclosure wall of the reconstructed monument was cleared and leveled to an even slope (Pl. 417 c). All the blocks found on either bank of the river were then brought to this plateia where they were catalogued, photographed, and, in some cases, drawn (Pl. 417 d). A complete catalogue is now on file at both the American School and the Ephoreia of Kavala. Although 246 blocks were catalogued, only 227 of them are now in the plateia east of the monument. The other 19 blocks included in the catalogue were found either within the enclosure or just west of it, and they were left in their places. Thus, of the estimated 450 to 500 blocks dredged out of the Strymon 35 years ago, 380 (including those in the recon-

structed monument base) are now together and visible near the lion Monument of Amphipolis.

STELLA GROBEL - STEPHEN MILLER

THASOS

Des travaux importants ont été effectués au musée: classement systématique des sculptures par J. Marcadé et B. Holtzmann, ce qui a permis de nombreux recollages; rangement d' une partie de la céramique dans une nouvelle apothèque provisoire; tout le matériel est, pour l' instant, aisément accessible.

J.-J. Maffre a fait quelques recherches dans l' olivette, à l' extrémité E. de la plain de Limnas, là où deux fragments de tambour de grande colonne dorique en marbre avaient été découverts fortuitement. Il a retrouvé une partie de la nécropole, dont un grand sarcophage avec une face inscrite, qui contenait huit squelettes.

La fouille principale a été menée par B. Holtzmann et O. Picard à l' Ouest de l' Agora en direction du rempart antique. On est parti de la stoa du NO. dont l' extrémité O. est maintenant presque entièrement dégagée, jusqu'au sol du portique, bien conservé par endroits, qui est fait d' un beau sable jaune d' or. On a pu préciser la structure du mur postérieur (Pl. 418 b) et constanter que la frise ne se poursuivait pas sur la façade arrière; chénaux et antéfixes sont sans décor. Au-delà de la stoa s' étendait une grande place nue, au sol de terre battue, qui, à en juger par les monnaies, est restée en usage jusqu' au IVe siècle ap. J-C. Contre le mur de fond de la stoa Courait un cavineau, plus tard recouvert de dalles de marbre; quelques monuments honorifiques d' époque impériale se dressaient là: quatre bases anépigraphes et une grande exèdre demi-circulaire dont il ne reste que le socle (Pl. 418 c); elle est tout à fait comparable à l' exèdre construite par Kômis au NE. de l' Odéon. A haute époque byzantine tout ce secteur est recouvert de remblais très riches en céramique (Late ware et céramique gaufrée) sur lesquels viennent s' établir quelques maisonnettes. Vers l' Ouest, cette stratigraphie est détruite par le fossé qui entoure la forteresse byzantine du XVIe siècle chargée de défendre le port.

O. PICARD

Aliki

En 1970 s' est poursuivie la fouille des deux basiliques d' Aliki, commencée l' année auparavant. En 1969, on avait dégagé la basilique N., l' atrium commun aux deux basiliques, ainsi que le sanctuaire de la basilique S. Cette année, la fouille a porté sur les nefs et le narthex de cette basilique et sur les annexes situées au S. de son narthex. Dans la nef centrale, le fait important a été la trouvaille d' un ambon situé dans la moitié S. de la nef et composé d' une plate-forme centrale accessible à l' E. et à l' O. par un escalier (Pl. 418 a). Dans la nef S., on a constaté que l' extrémité E. de la nef avait été après coup séparée du reste de la nef, à la suite, sans doute, de modifications survenues dans la liturgie. La basilique possédait primitivement un narthex situé plus à l' E. qui a été détruit lors d' un agrandissement de la basilique vers l' O. Un autre fut alors accolé au mur O. de la basilique, communiquant, au N., avec l' atrium, au S., avec les annexes et ouvrant par trois portes sur l' extérieur. Les éléments sculptés, chapiteaux (ioniques à imposte, à double zone), bases, colonnes, plaques de chancel, en marbre local, ont été trouvés en grand nombre et offrent un échantillonnage complet de la production des carrières d' Aliki à l' époque paléochrétienne. L' état final de ce complexe, constitué par accroissements et remaniements successifs, peut être daté de la première moitié ou du milieu du VIe s.

J. P. SODINI

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1970 ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ΙΣΤ΄ Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν ὁ ὑπογραφόμενος. Κατὰ τὸ μικρὸν τοῦτο διάστημα τῶν τεσσάρων μηνῶν, ἡ Ἐφορεία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀξιόλογον ἔργον.

Διὰ κοινῶν ἐνεργειῶν τῆς Νομαρχίας Ροδόπης καὶ τῆς ἡμετέρας Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ἐζητήσαμεν τὴν χορήγησιν πιστώσεων πρὸς διενέργειαν ἀνασκαφῶν εἰς τοὺς σημαντικωτέρους ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς περιοχῆς. Λόγοι ἱστορικοί, ἐθνικοὶ καὶ τουριστικοὶ ἐπιβάλλουν τὴν διενέργειαν τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, τὰς ὁποίας ἡ Θράκη ἀναμένει μὲ ἀνυπομονησίαν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν.

Ἡ ὅλη δραστηριότης τῆς ΙΣΤ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα ἔχει ὡς ἀκολούθως κατὰ περιοχάς:

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

Νέον Μουσεῖον

Ἐπερατώθη σχεδὸν τὸ κτήριον τοῦ νέου Μουσείου Κομοτηνῆς, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς ἓν τῶν ὡραιοτέρων σημείων τῆς πόλεως. Ὑπολείπονται εἰσέτι ὡρισμέναι ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Μουσείου χώρου. Ἤρχισεν ἐπίσης ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως τῶν πέριξ παλαιῶν κατοικιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποκρύπτουν ἐν μέρει τὸ Μουσεῖον καὶ ἐπιδροῦν ἐπ' αὐτοῦ ἀντιαισθητικῶς. Τὸ νέον Μουσεῖον (Σχέδ. 1) περιλαμβάνει πέντε αἰθούσας ἐκθεμάτων ἀποτελούσας σχεδὸν ἑνιαῖον χῶρον, δύο αἴθρια, δύο στοὰς ἐκθεμάτων, στοὰν καὶ προθάλαμον εἰσόδου, τρία γραφεῖα, βιβλιοθήκην, ἐργαστήριον, ἀποθήκην, ὑπόστεγον ἀποθήκης, κατοικίας Ἐφόρου, Ἐπιμελητοῦ καὶ φύλακος, ὡς καὶ βοηθητικοὺς χώρους. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν θὰ μεταφερθοῦν τὰ ἀρχαῖα ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μουσείου διὰ τὴν νέαν ἔκθεσιν. Πρόκειται ἀκόμη νὰ ἐπιστραφοῦν ἀπὸ τὰ Μουσεῖα Καβάλας καὶ Θεσσαλονίκης καὶ τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, θρακικὰ εὑρήματα, τὰ ὁποῖα θὰ λάβουν τὰς θέσεις των ἐντὸς τοῦ νέου Μουσείου ὁλοκλήρου τῆς Θράκης. Εὑρήματα ἐπίσης τῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν τῆς Περιφερείας (Μαρωνείας, Διδυμοτείχου κλπ.) πρέπει νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ νέου Μουσείου, οὕτως ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἑνιαῖον καὶ πλούσιον σύνολον θρακικῶν ἐκθεμάτων.

Βυζαντινὸν φρούριον

Κατὰ μῆνα Αὔγουστον, λόγῳ ἐκτελουμένων ἔργων ἐκσκαφῆς καὶ ἀσφαλτοστρώσεως τῶν ὁδῶν Θ. Σοφούλη καὶ Φρουρίου, παρὰ τὸ βυζαντινὸν φρούριον, ὑπὸ τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Δήμου Κομοτηναίων, ἐνεφανίσθησαν τμήματα τοῦ φρουρίου καὶ τῶν πύργων αὐτοῦ. Μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἔργων, διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς βάρος τοῦ κονδυλίου κατασκευῆς τῶν ὁδῶν, ἀπὸ 21ης Αὐγούστου ἕως 18ης Σεπτεμβρίου, ἥτις ἀπεκάλυψε πλήρως τέσσαρας ὀρθογωνίους πύργους, ἕνα γωνιαῖον κυκλικὸν καὶ τμῆμα τοῦ τείχους, τὰ ὁποῖα ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν.

Ὁ πύργος Α[1] (Σχέδ. 2), εὑρισκόμενος εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη καὶ πρὸ τοῦ κτηρίου τῆς Ἐργατικῆς Ἑστίας (κινηματογράφος Ρέξ), διατηρεῖται εἰς ἀρίστην κατάστασιν, πλὴν μικρᾶς τομῆς εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἄνω μέρους αὐτοῦ (Πίν. 419 α) γενομένης παλαιότερον διὰ τὴν διέλευσιν καλωδίου τοῦ ΟΤΕ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πύργου καὶ τοῦ τείχους ὑπάρχει ζώνη ἐξ ὀπτῶν πλίνθων εἰς τέσσαρας σειράς. Ἡ λιθοδομὴ διασώζει εἰς πολλὰ τμήματα κονίαμα καλύπτον τοὺς ἁρμοὺς μεταξὺ τῶν λίθων, ἰδίως εἰς τὴν νοτίαν ὄψιν τοῦ κυρίως τείχους (Πίν. 419 β). Αἱ διαστάσεις τοῦ πύργου εἶναι 7.25 × 5.43 μ. ἐξωτερικῶς καὶ 3.80 × 3.80 μ. ἐσωτερικῶς. Τὸ πάχος τῶν τοίχων τοῦ πύργου εἶναι 1.70 μ., ἐνῷ τοῦ κυρίως τείχους 2.70 μ. Τὸ μέγ. ὕψος τοῦ πύργου μετὰ τοῦ θεμελίου αὐτοῦ εἶναι 2.47 μ.

Ὁ πύργος Β (Σχέδ. 3· Πίν. 419 γ), εὑρισκόμενος εἰς τὸ νότιον σκέλος τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη καὶ πρὸ τοῦ κτηρίου τῆς Λέσχης Κομοτηναίων, εἶναι περισσότερον ἐφθαρμένος, ἰδίως εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν καὶ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ (Πίν. 419 δ), ὅπερ κατεστράφη παλαιότερον διὰ νὰ διέλθῃ σωλὴν ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως. Αἱ διαστάσεις τοῦ πύργου ἐξωτερικῶς εἶναι 5.06 × 6.80 μ., ἐσωτερικῶς δὲ 4 × 3.17 μ. Τὸ μέγ. ὕψος τοῦ πύργου μετὰ τοῦ θεμελίου αὐτοῦ εἶναι 2.47 μ.

Ὁ πύργος Γ (Πίν. 420 α), εὑρισκόμενος εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ φρουρίου καὶ ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου ὁδοῦ, ἀνεσκάφη μερικῶς, καθ' ὅσον

1. Ἡ ἀρίθμησις ἐγένετο κατὰ σειρὰν ἀνασκαφῆς ἑκάστου πύργου.

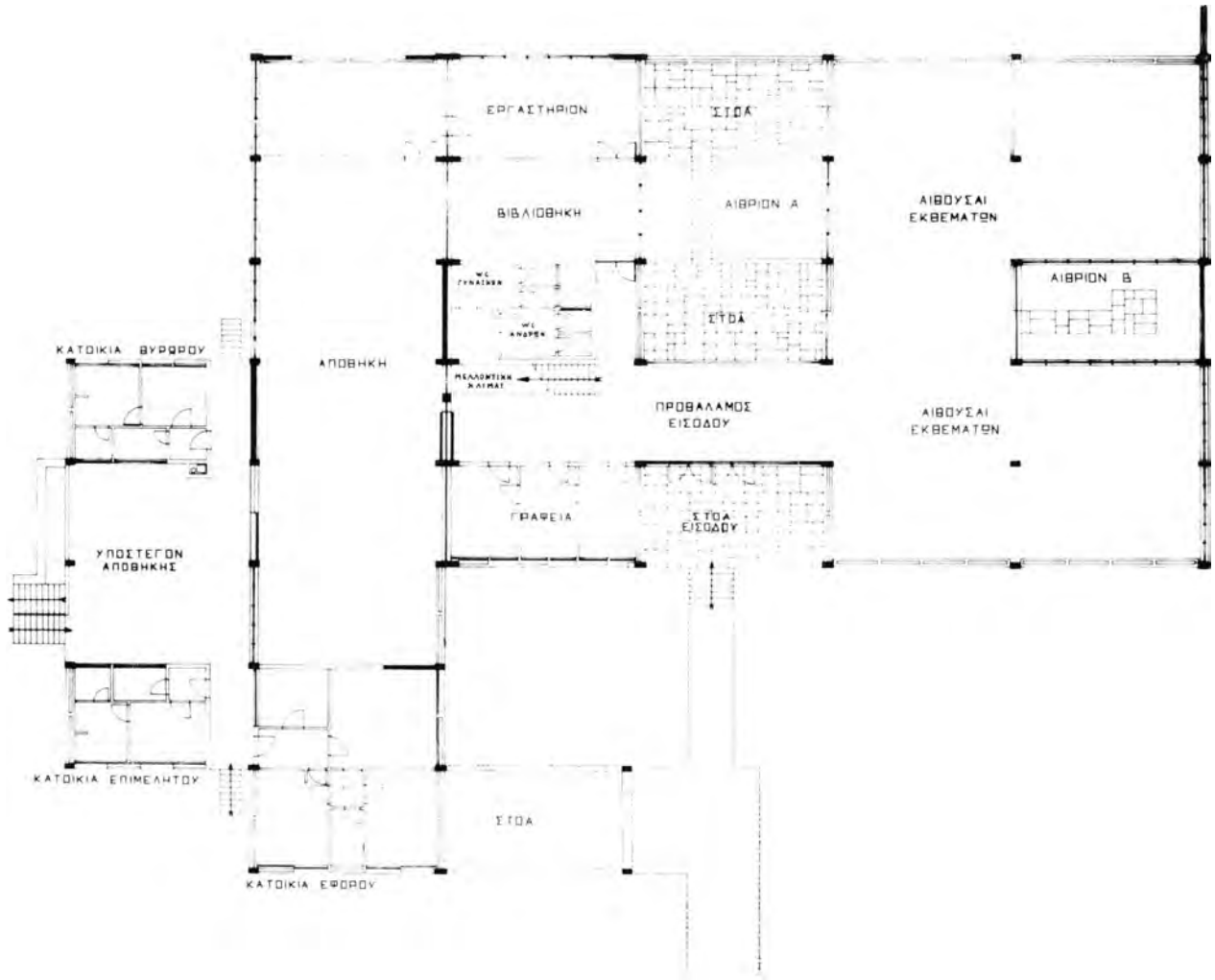

Σχέδ. 1. Κομοτηνή. Κάτοψις νέου Μουσείου

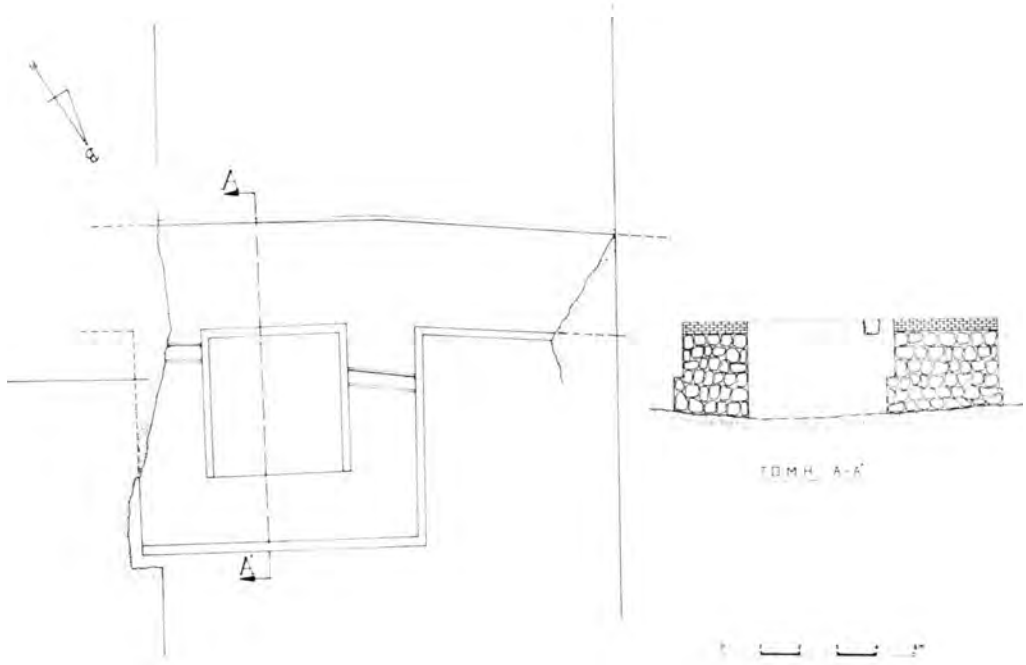

Σχέδ. 2. Κομοτηνή. Βυζαντινὸν φρούριον. Κάτοψις καὶ τομὴ πύργου Α

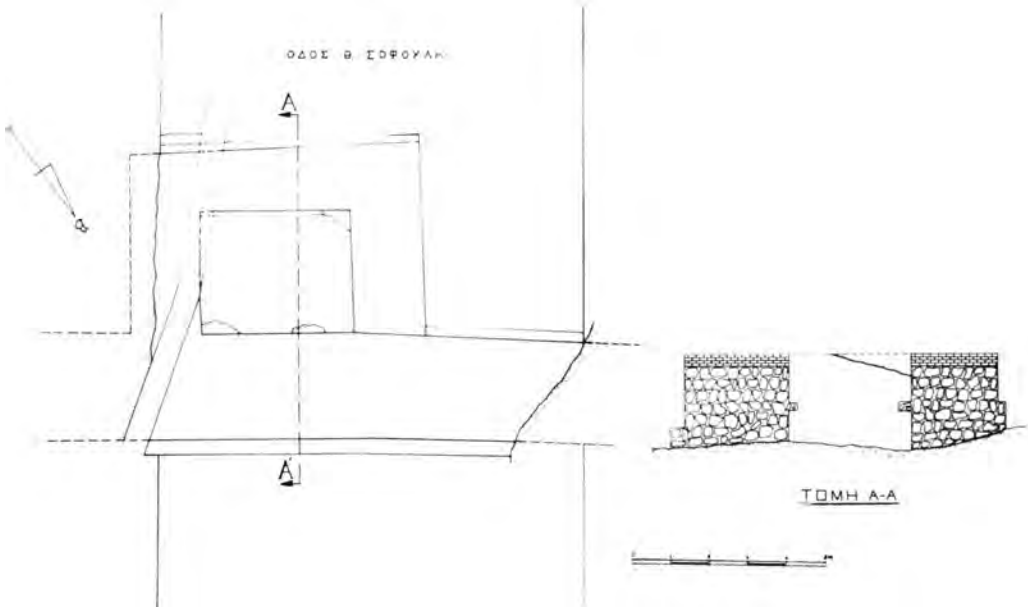

Σχέδ. 3. Κομοτηνή. Βυζαντινὸν φρούριον. Κάτοψις καὶ τομὴ πύργου Β

τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτοῦ εὑρίσκεται κάτωθεν τοῦ κτηρίου τῆς Ἐργατικῆς Ἑστίας (Σχέδ. 4). Τὸ μῆκος τοῦ ὁρατοῦ τμήματος τοῦ πύργου εἶναι 7.12 μ. ἐξωτερικῶς καὶ 3.80 μ. ἐσωτερικῶς. Τὸ ὁλικὸν ὕψος, συμπεριλαμβανομένου τοῦ θεμελίου, εἶναι 3.17 μ.

Ὁ πύργος Δ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φρουρίου καὶ παρὰ τὸν κῆπον τοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου, δυτικώτερον τοῦ προηγουμένου, διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν, πλὴν τομῶν γενομένων παλαιότερον διὰ τὴν διέλευσιν καλωδίων καὶ σωλήνων (Σχέδ. 5). Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ εἶναι 7.50 × 4.42 μ. ἐξωτερικῶς καὶ 4 × 2.70 μ. ἐσωτερικῶς. Ὁλικὸν ὕψος μετὰ τοῦ θεμελίου 2.45 μ.

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ φρουρίου ἀπεκαλύφθη κυκλικὸς πύργος Ε λίαν λιθολογημένος (Πίν. 420 β). Δὲν ἀνεσκάφη οὗτος ὁλοκληρωτικῶς, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸ κυρίως τεῖχος τμήματος αὐτοῦ στύλων τῆς ΔΕΗ. Ὁ πύργος ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.08 - 1.55 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ. Ἡ διάμετρος τοῦ πύργου εἶναι περίπου 6.70 μ. ἐσωτερικῶς καὶ 7.10 μ. ἐξωτερικῶς. Τὸ πάχος τοῦ πύργου εἶναι 1.80, τὸ δὲ ὁλικὸν ὕψος μετὰ τοῦ θεμελίου 1.27 μ.

Ὄπισθεν, τέλος, καὶ πρὸς Δ. τῆς Ἐργατικῆς Ἑστίας ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ τείχους (Σχέδ. 5), διαστ. 6.90 × 2.70 καὶ ὁλικοῦ μετὰ τοῦ θεμελίου ὕψους 2.90 μ.

Ἅπαντα τὰ ἀνασκαφέντα τμήματα τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου παρουσιάζουν τὴν ἰδίαν κατασκευὴν καὶ μορφήν. Δυστυχῶς ἡ ἐπίχωσις πέριξ καὶ ἐντὸς τῶν πύργων ἦτο διατεταραγμένη μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν βυζαντινῶν τινων ὀστράκων, πλειόνων τουρκικῶν, ὡς καὶ τουρκικῶν ἀγγείων. Οὕτω καθίσταται λίαν ἀμφίβολος ἡ ἀποτελεσματικὴ συμβολὴ τῶν τεσσάρων ἀνευρεθέντων νομισμάτων (τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν τῶν Ἀθηνῶν πρὸς καθαρισμὸν καὶ ταύτισιν), εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον ὁ Καθηγητὴς Στ. Κυριακίδης ἐχρονολόγησεν εἰς τοὺς περὶ τὸν Θεοδόσιον τὸν Α΄ χρόνους, εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.[2]. Οὗτος ἀνέγνωσε καὶ τὴν σωζομένην ἄλλοτε ἐπιγραφὴν δι' ἐντετειχισμένων κεράμων ἐπὶ τοῦ παρακειμένου πρὸς τὴν πύλην τοῦ τείχους πύργου ὡς «Θεοδοσίου κτίσμα» ἢ «Θεοδοσίου τὸ κτίσμα».

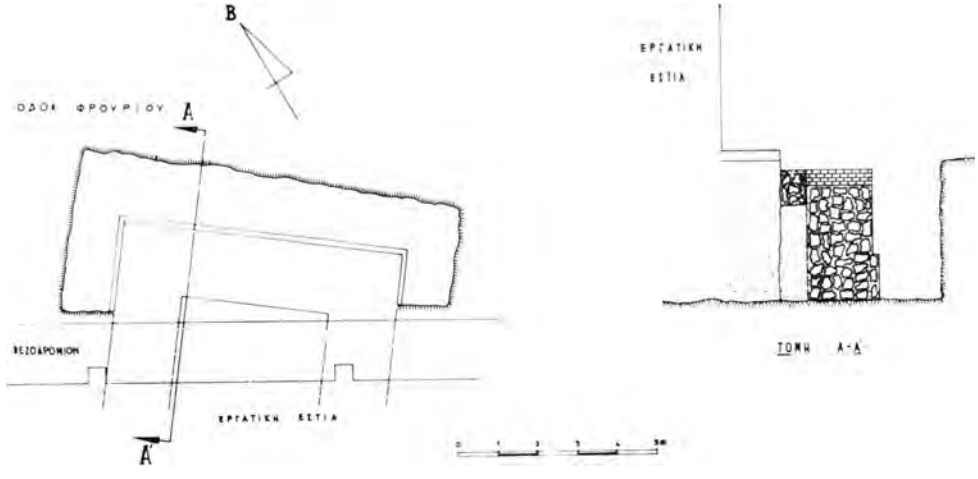

Σχέδ. 4. Κομοτηνή. Βυζαντινὸν φρούριον. Κάτοψις καὶ τομὴ πύργου Γ

Μετὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ φρουρίου, ὡς καὶ τῶν παρακειμένων χώρων. Ἐκ τῆς δυτικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς ἀφῃρέθησαν ἐπιχρίσματα νεωτέρων χρόνων, προερχόμενα ἀπὸ οἰκίας ἐφαπτομένας ἄλλοτε τοῦ τείχους (Πίν. 420 γ, 421 γ). Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ ἰατροῦ Ἀθαν. Χατζηνικολάου, ὑπῆρχε ξυλίνη ἀποθήκη (Πίν. 421 α), ἡ ὁποία κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ἰδιοκτήτου ἀφῃρέθη (Πίν. 421 β). Οἱ λίθοι οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὸ φρούριον καὶ ἐρριμμένοι πέριξ αὐτοῦ, ἐτοποθετήθησαν προχείρως εἰς τὰ κενὰ τοῦ τείχους (ξηρολιθοδομή),

2. Στ. Π. Κυριακίδου, *Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 49.

διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς μελλοντικὴν ἀναστήλωσιν τούτου.

Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου

Διὰ χορηγηθείσης πιστώσεως ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β΄ Περιφερείας, ἡ ἀντικατάστασις τῆς ὀροφῆς τοῦ γυναικωνίτου τοῦ ναοῦ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Κομοτηνῆς, διὰ νέας τοιαύτης.

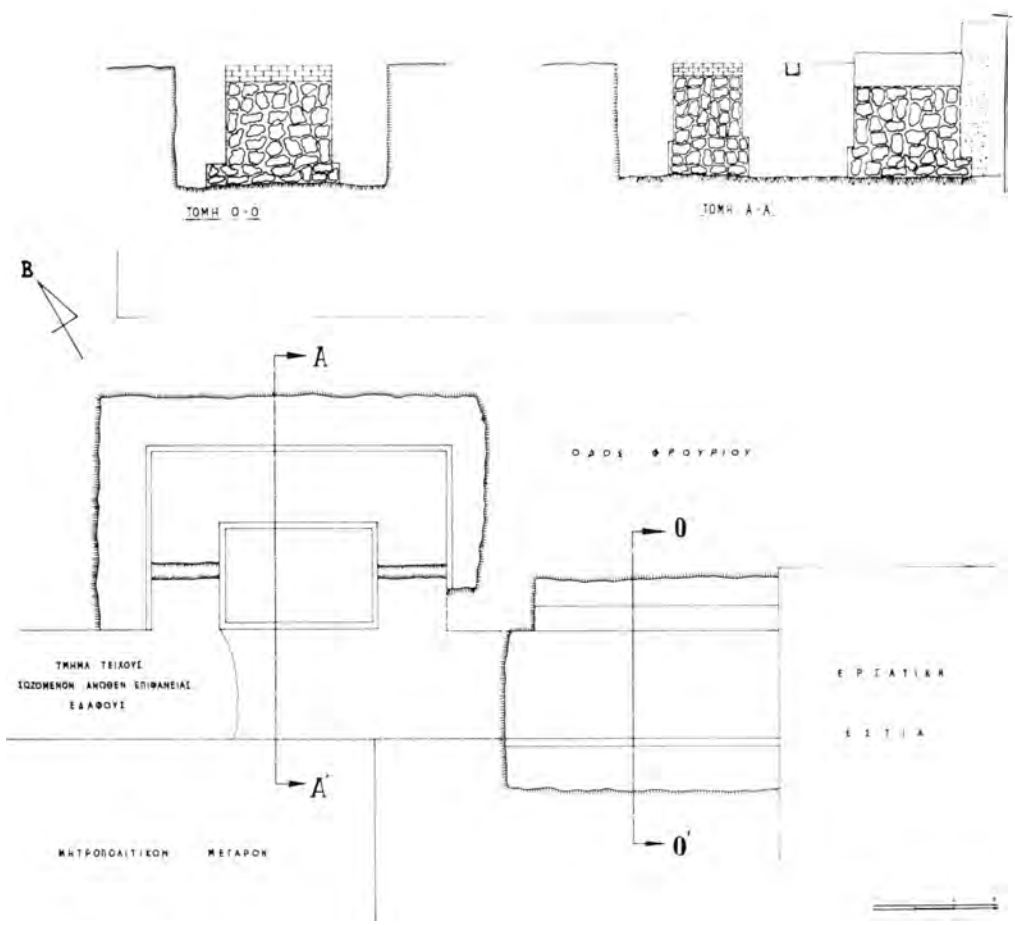

Σχέδ. 5. Κομοτηνή. Κάτοψις καὶ τομὴ πύργου Δ καὶ τμήματος βυζαντινοῦ φρουρίου

ΜΑΡΩΝΕΙΑ

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μαρωνείας, ἡ στεγαζομένη εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τοῦ χωρίου, ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1970 διὰ νέων γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ πλήθους προϊστορικῶν ἐργαλείων καὶ ὀστράκων. Ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας καὶ τῶν πέριξ περιοχῶν[3].

Γλυπτά

α) Τμῆμα ἀναγλύφου μετὰ συνθέτου παραστάσεως (Π ί ν. 422 α). Ἀποτειχισθὲν ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους εἰς θέσιν Παλόχωρα Μαρωνείας κατόπιν σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς, εὑρέθη κάτωθεν τοῦ ἀγροῦ ἀφῶν Σμούδη, πρὸς ΝΑ. τῶν Μητροπολιτικῶν κατασκηνώσεων. Εἶναι ἀποκεκρουμένον εἰς τὸ κάτω καὶ δεξιὸν μέρος. Διαστάσεις: ὕψ. 0.53, πλ. 0.39, πάχ. 0.10 - 0.195 μ. Μάρμαρον ἡμίλευκον λεπτόκοκκον,

3. Πάντα ταῦτα ὀφείλονται εἰς τὴν δραστηριότητα, τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸν ἀκάματον ζῆλον τοῦ ἐκτάκτου φύλακος Μαρωνείας Φωτίου Κωνσταντινίδου.

ὄπισθεν ἀδρομερῶς εἰργασμένον. Ἐπὶ τοῦ ἄνω κροτάφου καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν ὑπάρχει μικρὸς τόρμος, διαστ. 0.075×0.03 μ. Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου εἰκονίζονται: ἄνω ἀριστερά, κεφαλὴ μετὰ λαιμοῦ ἵππου φέροντος χαλινόν, εἰς τὸ δεξιὸν μέρος, κορμὸς δένδρου μὲ περιειλιγμένον ὄφιν, καὶ κάτω ἀριστερά, πιθανῶς βωμὸς διμερὴς καθ' ὕψος μὲ παράστασιν δύο ᾠῶν ἄνω καὶ ἀγγείου κάτω. Τὰ τρία ταῦτα μέρη χωρίζονται διὰ πτυχῶν παραπετάσματος, τμῆμα τῶν ὁποίων καταπίπτει ἀριστερὰ τοῦ κορμοῦ, ἕτερον δὲ καμπυλοῦται πρὸς τὰ ἀριστερά, μεταξὺ ἵππου καὶ βωμοῦ. Ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα 0.01, 0.035 καὶ 0.075 μ. Πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν νεκροδείπνου. Ἕτερον ἀνάγλυφον, ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ προτομὴν ἵππου ἄνω ἀριστερὰ ἐντὸς πλαισίου εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς (Α.Κ. 11) (Π ί ν. 422 γ).

β) Κεφαλὴ ἀγάλματος τεθραυσμένη κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ προσώπου (Π ί ν. 423 α). Μάρμαρον λευκὸν χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Σὰζ - Λατζίκ, θέσις Καψάλα, τοῦ χωρίου Προσκυνηταί, καὶ εἰς ἀπόστασιν 6 χλμ. πρὸς ΝΔ. τούτου, εἰς τὴν ἀκτήν. Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν εὑρέθησαν προϊστορικὰ ὄστρακα, ἓν μελαμβαφὲς καὶ ὄστρακα πίθων μεταγενεστέρων χρόνων. Ἡ κεφαλὴ εἶναι λίαν ἐφθαρμένη μὲ ἠλλοιωμένα τὰ χαρακτηριστικά. Διαστάσεις: ὕψ. 0.22, πλ. 0.205 μ. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἡμιτελοῦς ἔργου, χωρὶς τοῦτο νὰ εἶναι βέβαιον ἀπολύτως, λόγῳ τῆς μεγίστης φθορᾶς. Ἡ κόμη σχηματίζει ταινίαν ἄνω τοῦ μετώπου, συνεχίζεται δὲ πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς τὴν βάσιν τοῦ κρανίου, ὅπου εἶναι δεδεμένη (Π ί ν. 423 β). Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν διακρίνονται τμήματα βοστρύχων κατερχομένων.

γ) Τμῆμα ἀναγλύφου, προερχόμενον ἀπὸ τὴν περιοχὴν Καμπάνας Ρέμα, θέσις Καστρί, ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους Μαρωνείας (Π ί ν. 422 β). Διαστάσεις: ὕψ. 0.22, πλ. 0.165, πάχ. 0.13 μ. Ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου χονδροκόκκου σκληροῦ. Μέγιστον ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα 0.03 μ. Εἶναι ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Εἰκονίζεται πρόσθιον μέρος λέοντος (χαίτη καὶ πρόσθιος ἀριστερὸς πούς).

δ) Τμῆμα ἀναγλύφου μὲ παράστασιν νεκροδείπνου (Π ί ν. 423 γ), ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου χονδροκόκκου, ὄπισθεν ἀδρομερῶς εἰργασμένον καὶ ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Διαστάσεις: 0.27×0.20×0.12 μ. Εὑρέθη εἰς Νέαν Μαρώνειαν, ἐκτισμένον εἰς αὐλόγυρον οἰκίας Ἀγγ. Καψιμάλη. Διακρίνεται μέρος κλίνης καὶ τοῦ ποδὸς αὐτῆς καὶ δύο προσκεφάλαια, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἐνδεδυμένη μορφὴ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Ἐπὶ τῶν προσκεφαλαίων καταπίπτει τμῆμα τοῦ ἐνδύματος.

ε) Τμῆμα τραπέζης ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος (Π ί ν. 424 α). Ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου, κάτωθεν καλῶς εἰργασμένου. Διαστάσεις: 0.20×0.17×0.10 μ. Εὑρέθη εἰς θέσιν Παναγούδα ἀρχαίας Μαρωνείας καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ ἰατροῦ Χαρ. Χαρίση. Διασώζει μίαν κοιλότητα πλήρως καὶ τρεῖς ἐν μέρει μὲ προεξέχοντα χείλη. Εἰς τὸν πυθμένα τούτων ἡ χαρακτηριστικὴ ὀπὴ ἐκροῆς τῶν ὑγρῶν. Ὁμοία τράπεζα ἀκεραία εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς (Α.Κ. 23).

στ) Τμῆμα ἀναγλύφου μὲ παράστασιν νεκροδείπνου (Π ί ν. 424 β), ἐκ λευκοῦ λεπτοκόκκου μαρμάρου. Ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν, ὄπισθεν καλῶς εἰργασμένον. Διαστάσεις: 0.19×0.16×0.12 μ. Προέρχεται ἀπὸ τὴν θέσιν Παναγούδα ἀρχαίας Μαρωνείας, ἀγρὸς ἰατροῦ Χαρ. Χαρίση. Σώζεται μέρος τοῦ κορμοῦ ἀνακεκλιμένης καὶ ἐνδεδυμένης μορφῆς μετὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἐπὶ δύο προσκεφαλαίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων καταπίπτει τμῆμα τοῦ ἱματίου μὲ τρεῖς πτυχάς.

ζ) Δύο τεμάχια συνανήκοντα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου (Π ί ν. 424 γ). Προέρχονται ἀπὸ τὸ χωρίον Ὀχυρὸν καὶ ἀπὸ τὸν ἀγρὸν Καρὰ Ὀσμὰν Μουσταφᾶ, 200 μ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου. Μάρμαρον λευκὸν λεπτόκοκκον. Ἀποκεκρουμένον ὄπισθεν, ἄνω καὶ δεξιά. Εἰς τὸ κάτω μέρος καλῶς εἰργασμένον. Διαστάσεις: ὕψ. 0.90, μέγ. πλ. 0.22, μέγ. πάχ. 0.18 μ. Εἰκονίζεται τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ κορμοῦ ἀνδρικῆς μορφῆς ἐνδεδυμένης, ἡ ὁποία διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, κεκαμμένης κατὰ τὸν ἀγκῶνα, κρατεῖ κυλινδρικὸν ἀντικείμενον.

η) Τμῆμα ἀναγλύφου, πιθανῶς συνανῆκον μὲ τὰ δύο προηγούμενα (Π ί ν. 424 δ). Τοῦτο δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν αὐτὴν ποιότητα τοῦ μαρμάρου, τὴν ἰδίαν τεχνοτροπίαν καὶ τὴν ἰδίαν προέλευσιν, δηλ. ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγροῦ. Διαστάσεις: 0.49×0.23×0.21 μ. Διακρίνονται μορφὴ παιδὸς καὶ πτυχαὶ ἐνδύματος. Ἴσως ἔχομεν μορφὴν κρατοῦσαν παῖδα.

θ) Κάτω μέρος κορμοῦ ἐνδεδυμένης γυναικείας μορφῆς (Π ί ν. 424 ε), ἐκ μαρμάρου λευκοῦ λεπτοκόκκου. Ὄπισθεν καὶ ἄνω ἀποκεκρουμένον, κάτω καλῶς εἰργασμένον. Διαστάσεις: 0.46×0.22×0.17 μ. Προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀγρὸν Ἀθαν. Βαβαλιαγκάκη, εἰς θέσιν Πηγαδάκι, παρὰ τὴν ὁδὸν Ξυλαγανῆς - Προσκυνητῶν, 1 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου Προσκυνηταί. Ὁ χιτὼν σχηματίζει μεγάλας πτυχώσεις κατακορύ-

φους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄλλαι καμπυλοειδεῖς λεπτότεραι. Ἄνωθεν τοῦ χιτῶνος ἱμάτιον, καταλαμβάνον περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ σωζομένου τμήματος, μὲ ἐλαφρὰς πτυχώσεις.

Ἐπιγραφαί

α) Ἐπιγραφὴ ἐπὶ ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου (Πίν. 425 α), εὑρεθέντος εἰς τὸν ἀγρὸν Γενοβέφας Καλούδη εἰς θέσιν Καμπάνα ἀρχαίας Μαρωνείας. Διαστάσεις: 0.35×0.12×0.125 μ. Μάρμαρον λευκὸν λεπτόκοκκον. Εἰς τὴν ὀπισθίαν καὶ κάτω ἐπιφάνειαν ἁδρῶς εἰργασμένον. Σώζεται τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναγλύφου μὲ τοὺς ἄκρους πόδας καὶ τὴν παρυφὴν τοῦ χιτῶνος μορφῆς τινός. Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος διακρίνεται ἕτερον ἄκρον ἀριστεροῦ ποδὸς ἄλλης μορφῆς, εὑρισκομένης πλησίον τῆς πρώτης. Ἡ ἐπιγραφή, ἐπὶ τοῦ κάτω πλαισίου τοῦ ἀναγλύφου:

Μαρκία Ἄβρατις θεᾷ

Ὕψος γραμμάτων 0.03 - 0.035 μ. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ. Τὸ ὄνομα Μαρκία γνωστότατον καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (*I. Bulg.* II, 815).

β) Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία πλὰξ ἐκ σχιστολιθικοῦ ἡμιλεύκου μαρμάρου χονδροκόκκου. Διαστάσεις: 0.69×0.35×0.085 μ. Εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν Δημ. Σκόνδρα, θέσις Παραθύρα ἀρχαίας Μαρωνείας. Εἰς τὸ ἄνω μέρος φέρει ἐγχάρακτον ἀέτωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σταυρὸς μετ' ἀκρεμόνων (Πίν. 425 β). Ὕψος γραμμάτων 0.025 - 0.035 μ.

Θέσης Θε-
οδοσήου
ἐργωλάβου

Ἀνήκει εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

γ) Τμῆμα ἐνεπιγράφου τιμητικῆς στήλης (Πίν. 425 γ). Εὑρέθη εἰς θέσιν Καμπάνα Μαρωνείας, εἰς τὸν ἀγρὸν Γενοβέφας Καλούδη. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ κάτω ἀποκεκρουμένη. Ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου λεπτοκόκκου, εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἁδρομερῶς εἰργασμένου. Διαστάσεις: 0.23×0.165×0.09 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.015 - 0.025 μ.

[Δημ]οχάρ[ης (;)]
- - - ω - - ος
[Κρα]τερὸς (;)
[Ὁ δ]ῆμος

δ) Ἄνω μέρος ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίας στήλης, μετ' ἐπιστέψεως κυματίου, πάχ. 0.03 μ. (Πίν. 426 β), ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου χονδροκόκκου. Εὑρέθη εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῶν τειχῶν τῆς Μαρωνείας, εἰς θέσιν Παραθύρα Ρέμα. Ἀποκεκρουμένη ἄνω ἀριστερὰ καὶ κάτω. Ὄπισθεν καλῶς εἰργασμένη. Διαστάσεις: 0.18×0.25×0.07 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.015 - 0.02 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς στίχους:

Εὔβιος
Μητροδώρου
ὁ δῆμος

Εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους διακρίνεται χαρακτηριστικῶς ἡ χάραξις εὐθειῶν ἄνω καὶ κάτω τῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ χαράκτου διὰ τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τούτων. Τὸ πρῶτον ὄνομα γνωστὸν ἀπὸ ἐπιγραφὴν τῆς Θάσου (*IG* XII[8], 353). Τὸ ὄνομα Μητρόδωρος γνωστὸν ἀπὸ πολλὰς ἐπιγραφάς (*I. Bulg.* III, I, 1009). Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

ε) Ἄνω μέρος ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίας πλακὸς (Πίν. 426 δ) ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου. Εὑρέθη εἰς θέσιν Ἀλκή, εἰς τὸν ἀγρὸν Στυλ. Κούνιου. Φέρει ἐπίστεψιν κυματίου, νῦν τεθραυσμένου. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἐλλιπής, ὄπισθεν ἁδρομερῶς εἰργασμένη. Διαστάσεις: 0.25×0.22×0.12 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.02 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς στίχους:

Μοσχίνη
Ἀριστήως
γυν[ὴ

Τὸ ὄνομα Ἀριστεὺς γνωστὸν ἀπὸ ἐπιγραφὴν τῆς Θάσου (*IG* XII[8], 333). Χρονολογεῖται εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ.

στ) Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου λεπτοκόκκου, ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ ἀριστερά. Ὄπισθεν ἁδρομερῶς εἰργασμένη. Εὑρέθη εἰς ἀγρὸν Θεοδ. Περβανᾶ, θέσις Παλόχωρα Μαρωνείας. Διαστάσεις: 0.65×0.34×0.10 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.02 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς δύο στίχους:

- - Ν. ΑΙΣ
ΛΝΤΑΚΛΕΟ

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

ζ) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακὸς ἐκ σχιστολιθικοῦ μαρμάρου χρώματος ἡμιλεύκου (Πίν. 425 δ). Εὑρέθη εἰς Νέαν Μαρώνειαν, πρὸ τῆς οἰκίας Γεωργ. Πετρίδη, εἰς λιθοσωρόν. Ἀποκεκρουμένη πανταχόθεν. Διαστάσεις: 0.29×0.28×0.13 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.035 - 0.04 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ σώζεται εἰς δύο στίχους:

- ΚΑΙΜΑΙ - - - - - -
- ΑΙ - ΕΙΙ - - - ΚΟ - -

η) Τμῆμα ἐνεπιγράφου στήλης ἐξ ἡμιλεύκου μαρμάρου χονδροκόκκου (Πίν. 426 γ). Ἀπο-

κεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω. Ὄπισθεν ἀδρομερῶς εἰργασμένη. Εὑρέθη εἰς Νέαν Μαρώνειαν, εἰς τὴν οἰκίαν Γενοβέφας Καλούδη. Διαστάσεις: μέγ. ὕψ. 0.38, πλ. 0.375, πάχ. 0.08 - 0.10 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.055 - 0.07 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ σώζεται εἰς τρεῖς στίχους:

ΚΑΡΤΟΥΣ
ΓΑΙΟΥ Ι -Ρ Ω Σ
ΚΑΡΤ[ΟΥΣ]

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ.

θ) Μικρὸν τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός (Πίν. 425 ε), εὑρεθὲν εἰς θέσιν Μυρμήγκια καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Νικ. Μοσχοδίνη. Ἐκ μαρμάρου ἡμιλεύκου χονδροκόκκου. Ὁ ἀριστερὸς κρόταφος πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀρχικὸς τῆς στήλης. Διαστάσεις: 0.02×0.09×0.055 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.017 μ.

ΣΚ - - -
ΔΡΟΥ - -

ι) Ἐνεπίγραφος στήλη φέρουσα τιμητικὸν ψήφισμα (Πίν. 426 α), ἐκ λευκοῦ μαλακοῦ μαρμάρου, ὄπισθεν καλῶς εἰργασμένη. Εὑρέθη εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Μαρωνείας καὶ εἰς τοποθεσίαν Καμπάνα, θέσις Παραθύρα, κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ Δημ. Σκόνδρα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος εἶναι ἀποκεκρουμένη. Κάτω σχηματίζει προεξοχήν, διαστ. 0.285×0.045×0.10 μ., διὰ τὴν στερέωσιν ταύτης ἐντὸς βάθρου. Εἰς τὸν ἀριστερὸν κρόταφον τῆς στήλης ἔχει ἀφεθῆ ταινία, πλ. 0.04 μ. ἐκ τοῦ ὁλικοῦ πάχους αὐτῆς, τὸ ὑπόλοιπον δὲ τούτου ἔχει ἀποκοπῆ μέχρι βάθους 0.045 μ. Τοῦτο πιθανῶς ἐγένετο κατὰ τὴν δευτέραν χρῆσιν τῆς στήλης. Διαστάσεις: ὕψ. 0.93, πλ. κάτω 0.418, ἄνω 0.38 καὶ πάχ. κάτω 0.10, ἄνω 0.095 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.012 - 0.014, διάστιχα 0.012 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ σώζεται εἰς 23 στίχους, ἐλλείπει δὲ ἡ ἀρχὴ ταύτης:

- -
- *στεφανοῖ καὶ*
- - - - - - - - - - - - - - - *η ἀναθεῖναι τε τὴν εἰκόνα*
- - - - - - - - - *ἐπιφανεστάτωι τόπωι τοῦ ἱεροῦ*
[στεφ]ανοῦσθαι τε αὐτὸν κατ' ἐνιαυτὸν
5. *[ταῖ]ς συνόδοις πάσαις χρυσῷ στε-*
φάνωι τὴν ἀναγγελίαν ποιουμένου
τοῦ νεωκόρου κατὰ τάδε: οἱ θεραπευ-
ταὶ τοῦ θεοῦ στεφανοῦσιν Σωκ[λῆν]
Θεοξενίδου . . . ντεύσαντα κα[λῶς]
10. *κα[ὶ φ]ιλαγάθως, προνοείσθ[ω] δὲ τῶν*
προγεγραμμένων τὸν ..τ]ειν̣όμε-
νον ἐξεταστήν, εἶναι δὲ αὐτὸν καὶ
ἀλειτούργητον καὶ ἀνείσφορον πά-
σης εἰσφορᾶς μετέχοντα τῶν ἐν τ[ῶι]
15. *ἱερῶι κοινῶν πάντων, ἵνα δὲ καὶ οἱ ἀφ[ι]-*
κνούμενοι εἰς τὸν ἱερὸν ἐ[πιγ]ινώσκω-
σιν τὴν Σωκλείους προαίρεσιν καὶ φι-
λάγλοιαν, ἣν εἴσχηκεν πρὸς τὸ θεῖον
εὐσέβειαν καὶ τοὺς θεραπευτὰς καὶ
20. *τοὺς ἀπαντῶντας εἰς τὸ ἱερὸν εὐχα-*
ριστίαν ἀναγράψαι τόδε τὸ [ψήφισ]μα
εἰς (σ)τήλην λευκοῦ λίθου καὶ [ἀν]αθεῖναι
ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ Σερά[πιδ]ος.

Τὸ ὄνομα Σωκλῆς γνωστὸν ἀπὸ ἐπιγραφὰς τῆς Σαμοθράκης (*IG* XII[8], 155_4, 181_{19}, 230_2). Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Σεράπιδος καὶ εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν τῆς Συλλογῆς Μαρωνείας (Α.Κ. 170). Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μαρωνείας ἐπλουτίσθη ἐσχάτως διὰ πλουσίας σειρᾶς προϊστορικῶν ὀστράκων, εἰδωλίων καὶ λιθίνων ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν τυχαίως καὶ προέρχονται ἀπὸ διαφόρους περιοχὰς πέριξ αὐτῆς. Τὰ εὑρήματα ταῦτα ἀποδεικνύουν πόσον πυκνοὶ εἶναι οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ συγχρόνως πόσον πλούσιοι θὰ ἀποδειχθοῦν οὗτοι μετὰ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Ἡ μελλοντικὴ αὕτη ἔρευνα θὰ συμβάλῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐξαγωγὴν ἀσφαλῶν συμπερασμάτων, ὅσον ἀφορᾷ τὰς μετακινήσεις καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προϊστορικῶν φυλῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν λύσιν πλήθους συναφῶν προβλημάτων.

Αἱ τοποθεσίαι, εἰς τὰς ὁποίας περισυνελέγησαν τὰ προϊστορικὰ εὑρήματα καὶ ἔνθα ἑπομένως ἔχομεν συνοικισμούς, εἶναι αἱ κάτωθι:

Προσκυνηταὶ

Θέσις Κοκκινόχωμα εἰς περιοχὴν Ντεμὶρ - Κουγιοῦ (Σιδηροπήγαδο). Περὶ τὰ 200 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ χωρίου Προσκυνηταὶ Ροδόπης καὶ εἰς ἔκτασιν περίπου 300×300 μ. Οἱ καλλιεργούμενοι ἀγροὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς Παναγ. Δραγουγιάκην, Νικ. Καβανάκην, Ἰω. Χριστοδουλίδην, κατοίκους Προσκυνητῶν. Τὰ εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν καὶ περισυνελέγησαν, εἶναι λίθινα ἐργαλεῖα, πελέκεις, τριπτῆρες (Πίν. 427 α), βάσις λιθίνου ἀγγείου μὲ σωζομένους δύο μικροὺς πόδας, πυριτόλιθοι, εἰς σφόνδυλος μὲ ἐπιφανείας ἐπιπέδους, ἓν ὀστέινον ἐργαλεῖον, εἰς κυλινδρικὸς σφόνδυλος καὶ θαλάσσια ὄστρεα, πολλὰ τῶν ὁποίων φέρουν ὀπήν.

Ἡ κεραμεικὴ περιλαμβάνει δύο κατηγορίας ὀστράκων, μονόχρωμα ἐστιλβωμένα μὲ τὴν ἐπιφάνειαν μελανὴν (Πίν. 427 β) ἢ ἁπλᾶ φαιοῦ,

καστανοῦ καὶ ἐρυθρωποῦ χρώματος καὶ ἐγχάρακτα μὲ ποικίλην γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ ἔνθετον λευκὴν ὕλην ἐπὶ ἐρυθρᾶς καὶ φαιᾶς ἐπιφανείας (Σχέδ. 6, 7, ἀριθ. 3, Σχέδ. 8, ἀριθ. 1· Πίν. 427 γ, ἀριθ. 3, 4).

Περισυνελέγησαν, ἐπίσης, πόδες τετραποδικῶν λοπάδων, μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους μὲ ὀξὺ ἢ ἐπίπεδον ἄκρον, ὡς καὶ τριγωνικοὶ τοιοῦτοι, ἐγχάρακτοι τριγωνικῶν ἀγγείων (Πίν. 427 δ). Τὰ συνήθη σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ἀμφικωνικά, ἀβαθῆ πινάκια καὶ φιάλαι μὲ λαβὰς διατρήτους ἢ μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυσιν (Σχέδ. 8, ἀριθ. 2 - 5) ἢ ἀποφύσεις διαφόρων σχημάτων καὶ χείλη κάθετα ἔσω νεύοντα (Πίν. 428 α).

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων περιλαμβάνονται καὶ δύο πήλινα εἰδώλια, ὕψ. 0.055 καὶ 0.077 μ. ἀντιστοίχως (Πίν. 428 β - γ). Τὸ πρῶτον, ἀποκεκρουμένον εἰς τὸ κάτω μέρος, φέρει προεξοχὴν ἄνω ὑποδηλοῦσαν τὴν ῥῖνα καὶ εἰς τὰ πλάγια δύο διατρήτους ἀποφύσεις. Τὸ ἕτερον ἔχει κυλινδρικὸν κορμὸν καὶ εἶναι τεθραυσμένον ἄνω, φέρει δὲ καὶ ἐγχάρακτον διακόσμησιν.

Μπουσγάνη. Λοφίσκος, κεκαλυμμένος διὰ πρίνων, ὕψ. 10 - 15 μ. ἀπὸ τὴν πέριξ ἐπιφάνειαν, 300 μ. περίπου πρὸς Α. τῶν Προσκυνητῶν. Περὶ τὰ 350 μ. πρὸς Α. ὑπάρχει παλαιὸν φρέαρ. Τὰ εὑρήματα εἶναι πυριτόλιθοι, τριπτῆρες, διάφορα ὄστρακα χρώματος μέλανος καὶ καστανοῦ, ὡς καὶ ἓν μικρὸν σφαιρικὸν ἀγγεῖον, ὕψ. 0.065, διαμ. βάσεως 0.035 μ., σχεδὸν ἀκέραιον μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐκ παραλλήλων καμπυλοειδῶν γραμμῶν (Πίν. 428 δ).

Περιοχὴ μεταξὺ Σουγιούτ, Καβάκι, Γιενῆ-Τσεσμὲ καὶ θαλάσσης. Ἔκτασις 300× 100 μ., 6 χλμ. πρὸς Ν. τῶν Προσκυνητῶν καὶ 1 χλμ. πρὸς ΝΑ. τῆς τουριστικῆς ἐγκαταστάσεως «Ἀλκυών», εἰς τοὺς ἀγροὺς Ἰω. Τσιπουρίδου, Κωνστ. Τσαπράζη καὶ Σωτ. Τσομπανικολίδου. Τὰ ὄστρακα καὶ τὰ λοιπὰ εὑρήματα, περισυνελέγησαν κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν χωμάτων πρὸς ἐπιχωμάτωσιν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ Φαναρίου - Μαρωνείας, καὶ εἰς βάθος 0.40 - 0.80 μ. Εὑρέθησαν λίθινοι πελέκεις, πυριτόλιθοι, θαλάσσια ὄστρεα (Πίν. 428 ε) καὶ ἀπὸ κεραμεικὴν διάφορα ὄστρακα, βάσεις, λαβαὶ καὶ χείλη ἀγγείων χρώματος μέλανος καὶ καστανοῦ (Πίν. 428 στ).

Ἕτεραι δύο θέσεις, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, εἶναι ἡ θέσις Καψάλα (Σὰζ - Λατζὶκ) παραλιακῶς, 6 χλμ. πρὸς ΝΔ. τῶν Προσκυνητῶν, καὶ ἡ θέσις Καρὰ - Τεπέ, 5 χλμ. πρὸς Δ. τῶν Προσκυνητῶν, μὲ ὀλιγώτερα ἐπιφανειακὰ εὑρήματα πρὸς τὸ παρόν.

Κρωβύλη

Θέσις Παπᾶ Ἀμπέλια. Περὶ τὸ 1 χλμ. πρὸς ΒΑ. τῆς Κρωβύλης καὶ 1 χλμ. πρὸς Α. τοῦ μουσουλμανικοῦ συνοικισμοῦ. Ἡ ἔκτασις ἔνθα ἀνευρίσκονται ὄστρακα εἶναι 150× 150 μ. περίπου, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Μουσουλμάνου Ὁμέρ. Εἰς μικρὰς ἀποστάσεις ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς, ὑπάρχουν τρία παλαιὰ φρέατα. Τὰ σπουδαιότερα τῶν τυχαίων ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων εἶναι πέντε εἰδώλια πήλινα, ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρα ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ ἓν ζώου (Πίν. 429 α). Τὰ πρῶτα εἶναι ἀποκεκρουμένα κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ, τοῦ δὲ ζώου ἐλλείπει τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ σώματος. Τὸ σωζ. ὕψος τῶν εἰδωλίων εἶναι κατὰ σειρὰν 0.082, 0.065, 0.058, 0.043, 0.042 μ. Εἰς τὰ ἀνθρώπινα εἰδώλια διὰ χαράξεως διακρίνεται ἡ κοιλία ἀπὸ τῶν ποδῶν καὶ οἱ πόδες μεταξύ των ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν. Ὁ κορμὸς περιδένεται δι' ἐγχαράκτων ταινιῶν, φέρει δὲ καὶ διακόσμησιν μὲ τὴν γνωστὴν στίξιν. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἔχομεν δύο ἀποφύσεις πρὸς δήλωσιν τῶν ἄκρων τῶν ποδῶν, εἰς τὸ ἓν δὲ τούτων τέσσαρας τοιαύτας. Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα πόδας ἀγγείων, μικροῦ καὶ μεγάλου μήκους, κυλινδρικούς, μέλανος - καστανοῦ χρώματος καὶ τετραπλεύρους πόδας ἐγχαράκτους μὲ ποικίλα σχέδια καὶ ἔνθετον λευκὴν ὕλην (Πίν. 429 β), λιθίνους πελέκεις, τριπτῆρας καὶ πυριτολίθους (Πίν. 430 α), πηλίνην ἀγνῦθα (Πίν. 430 α), σφονδύλους, λαβὰς διαφόρων σχημάτων καὶ τεμάχια ἀπὸ διάτρητα ἀγγεῖα (Πίν. 430 β), διάφορα ἄλλα ὄστρακα ἐγχάρακτα (Σχέδ. 9, ἀριθ. 1, 2, 3· Πίν. 430 γ), ὡς καὶ πυθμένας ἀγγείων μὲ ψαθωτὸν ἀποτύπωμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν. Εἰς ἄλλα τεμάχια πυθμένων ἔχομεν διακόσμησιν γραμμικὴν (Σχέδ. 10, ἀριθ. 1, 2· Πίν. 430 δ). Εὑρέθη ἐπίσης τεμάχιον πηλοῦ χονδροκόκκου, μὲ κοιλότητας, δεικνυούσας τὴν προέλευσιν αὐτοῦ, ἀσφαλῶς ἐκ στέγης οἰκίας.

Μαρώνεια

Τοποθεσία Γιαχανοῦ Βρύση - Κοὺς Γιατάκι (Κρεββάτι τοῦ πουλιοῦ). Εἰς τὴν νοτίαν κλιτὺν τῆς κορυφῆς Ἅγιος Γεώργιος καὶ εἰς τὴν βάσιν αὐτῆς, περὶ τὰ 350 μ. ἀπὸ τὴν θάλασσαν, περισυνελέγησαν λίθινοι μικροὶ πελέκεις, πυριτόλιθοι, ἓν ὀστέινον ἐργαλεῖον, λαβαὶ καὶ διάφορα ἄλλα ὄστρακα (Σχέδ. 11), ἁπλᾶ καὶ ἐγχάρακτα. ἐρυθρωποῦ καὶ μέλανος καστανοῦ χρώματος (Πίν. 431 α). Εὑρέθη ἐπίσης τεμάχιον πηλοῦ μὲ ἄχυρον, ὅμοιον μὲ τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν περιοχὴν

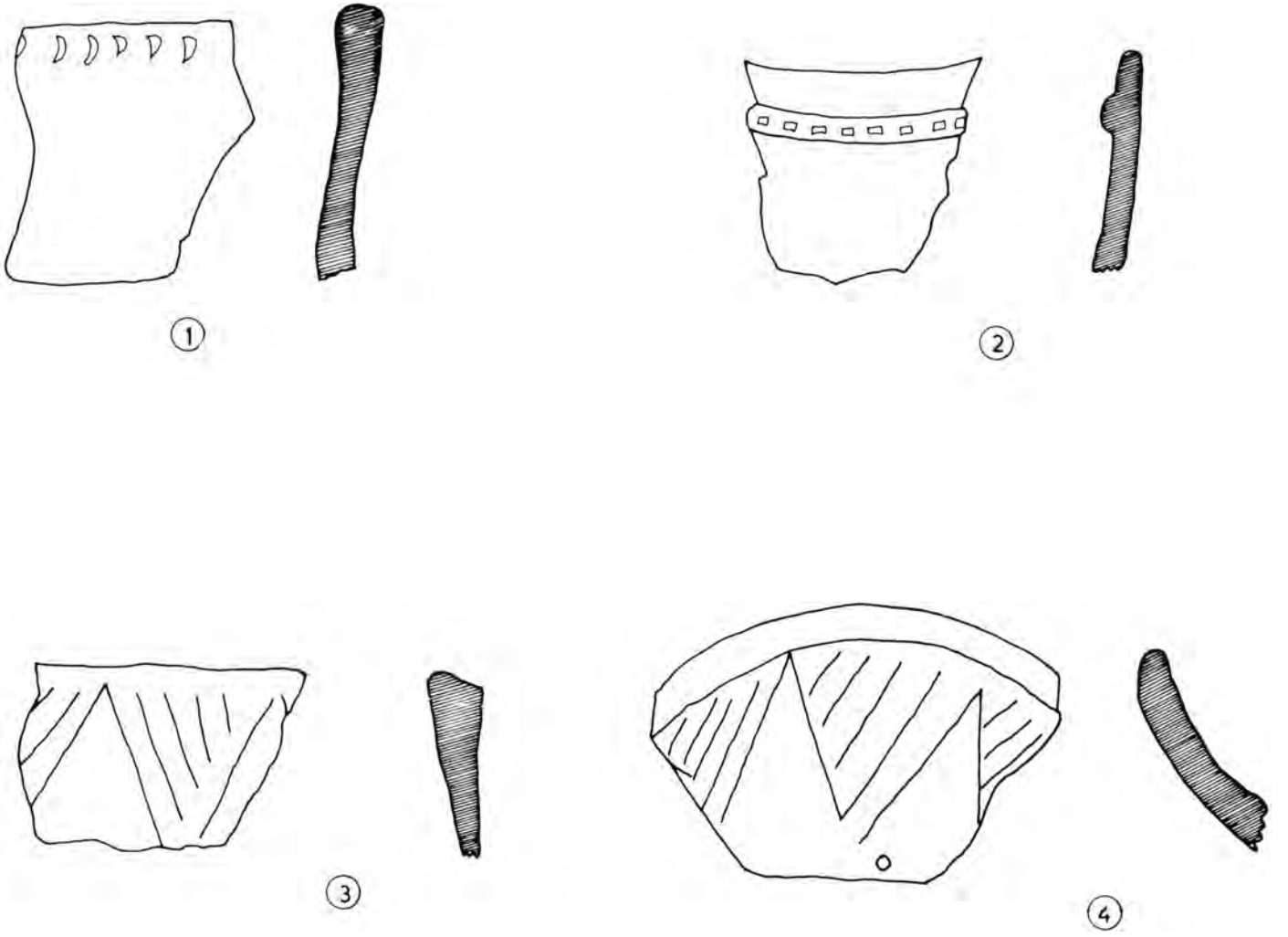

Σχέδ. 6. Κοκκινόχωμα Προσκυνητῶν Θράκης. Ὄστρακα μὲ ἐμπίεστον καὶ ἐγχάρακτον διακόσμησιν

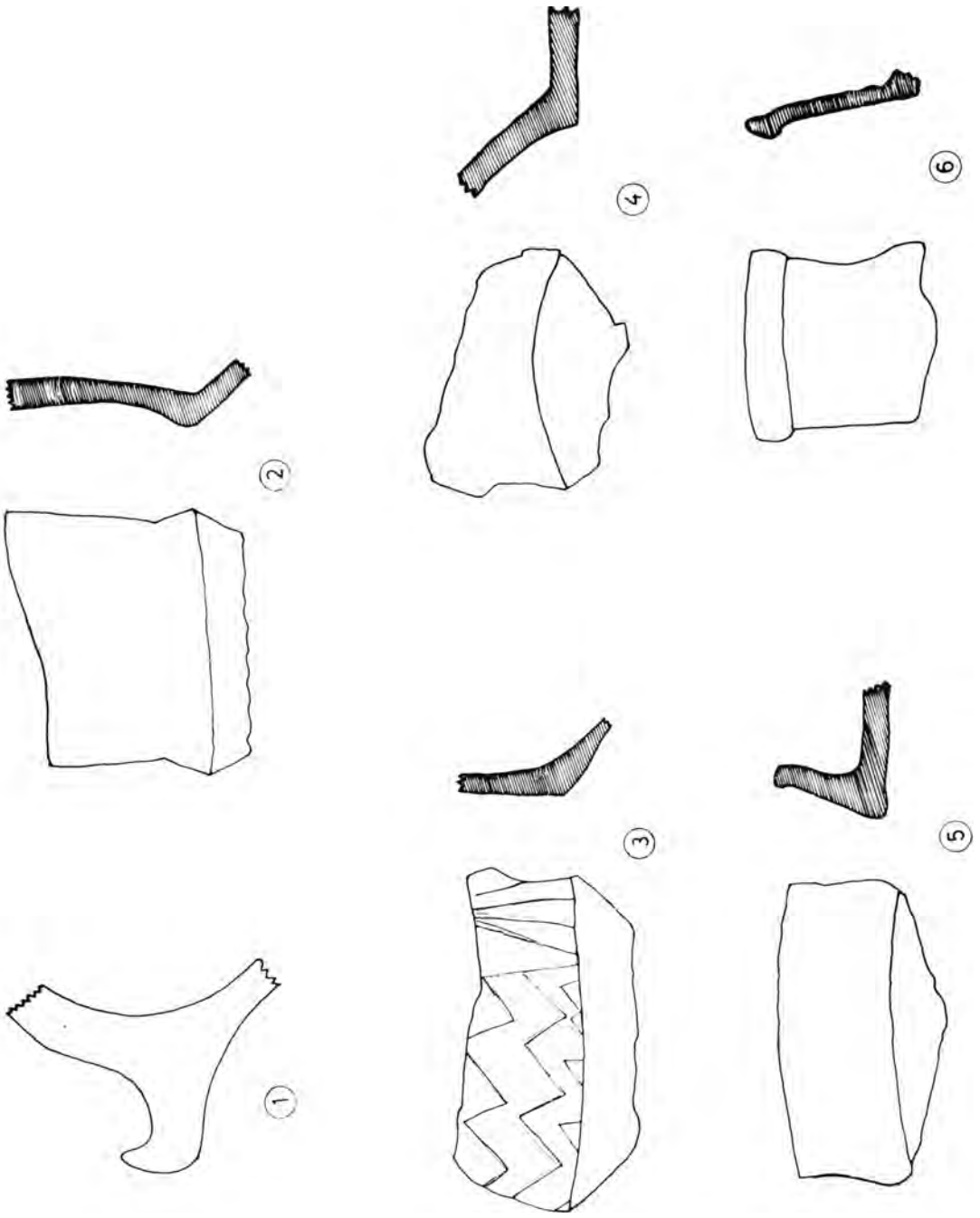

Σχέδ. 7. Κοκκινόχωμα Προσκυνητών Θράκης. Όστρακα προϊστορικά

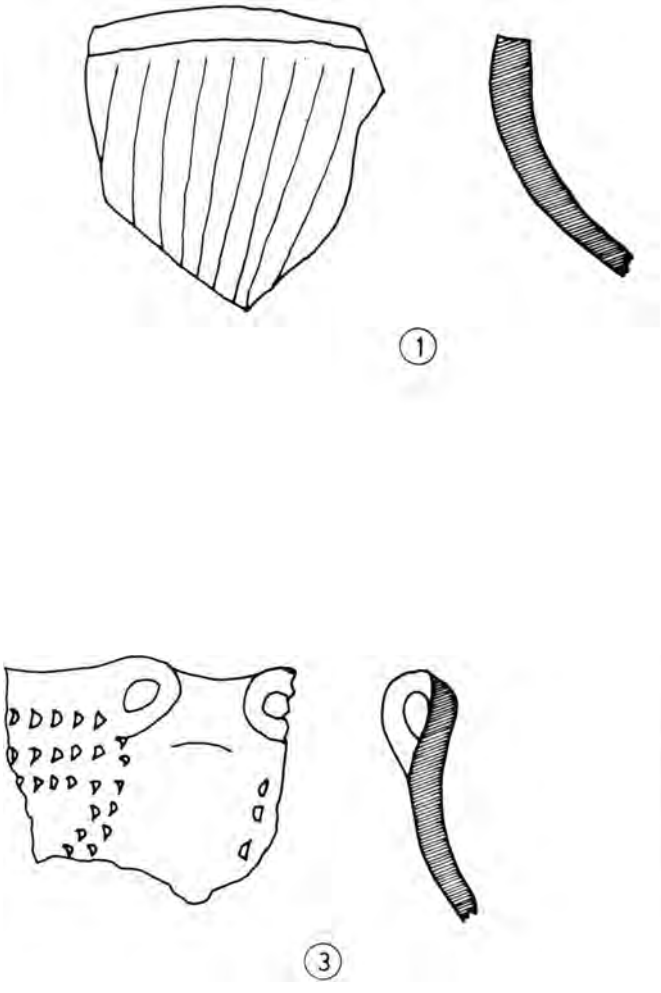

Σχέδ. 8. Κοκκινόχωμα Προσκυνητῶν Θράκης.

2

4

5

Ὄστρακον ἐγχάρακτον καὶ τομαὶ λαβῶν

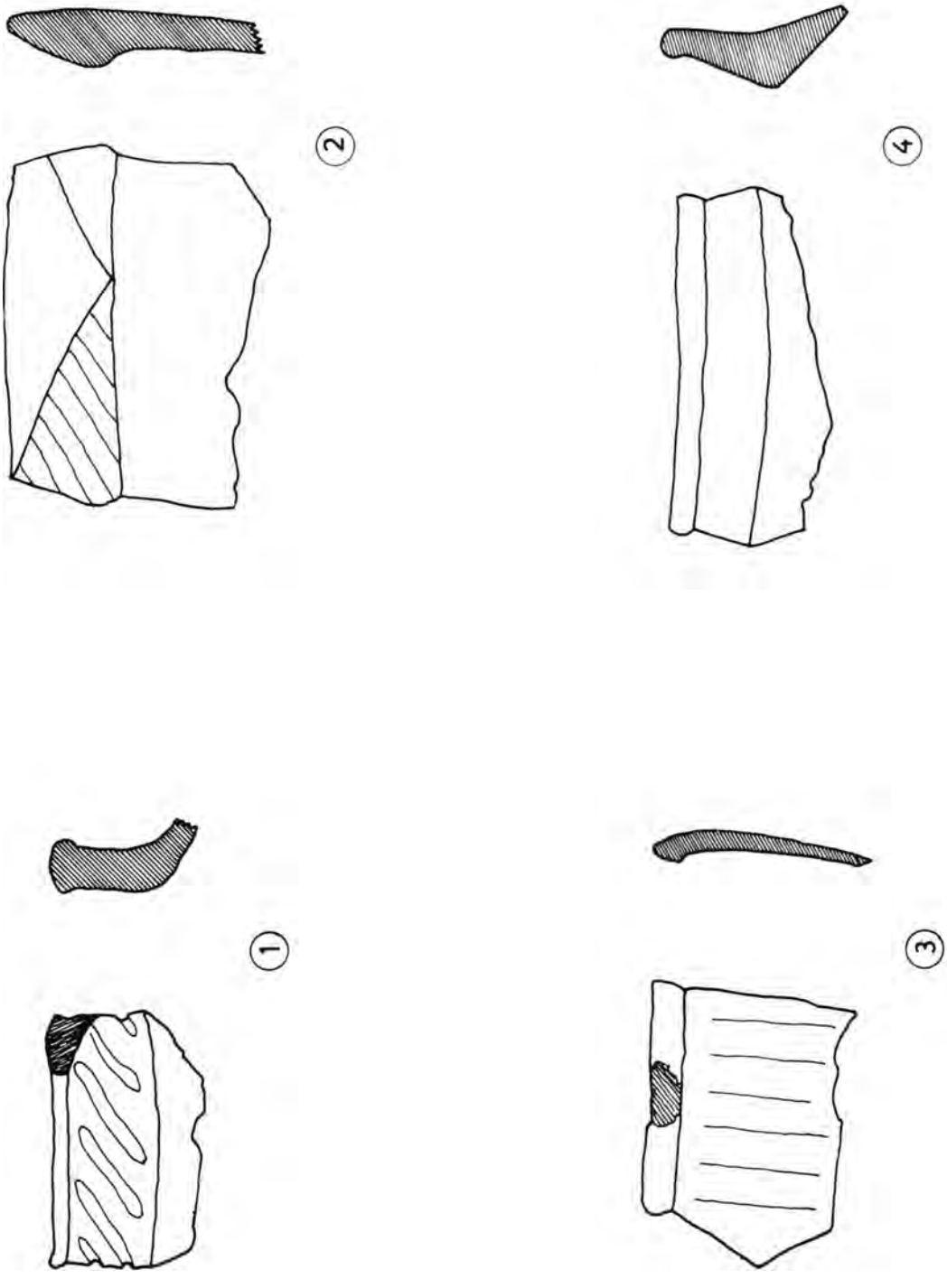

Σχέδ. 9. Κρωβύλη Θράκης. Χείλη άγγείων ἐκ θέσεως Παπᾶ Ἀμπέλια

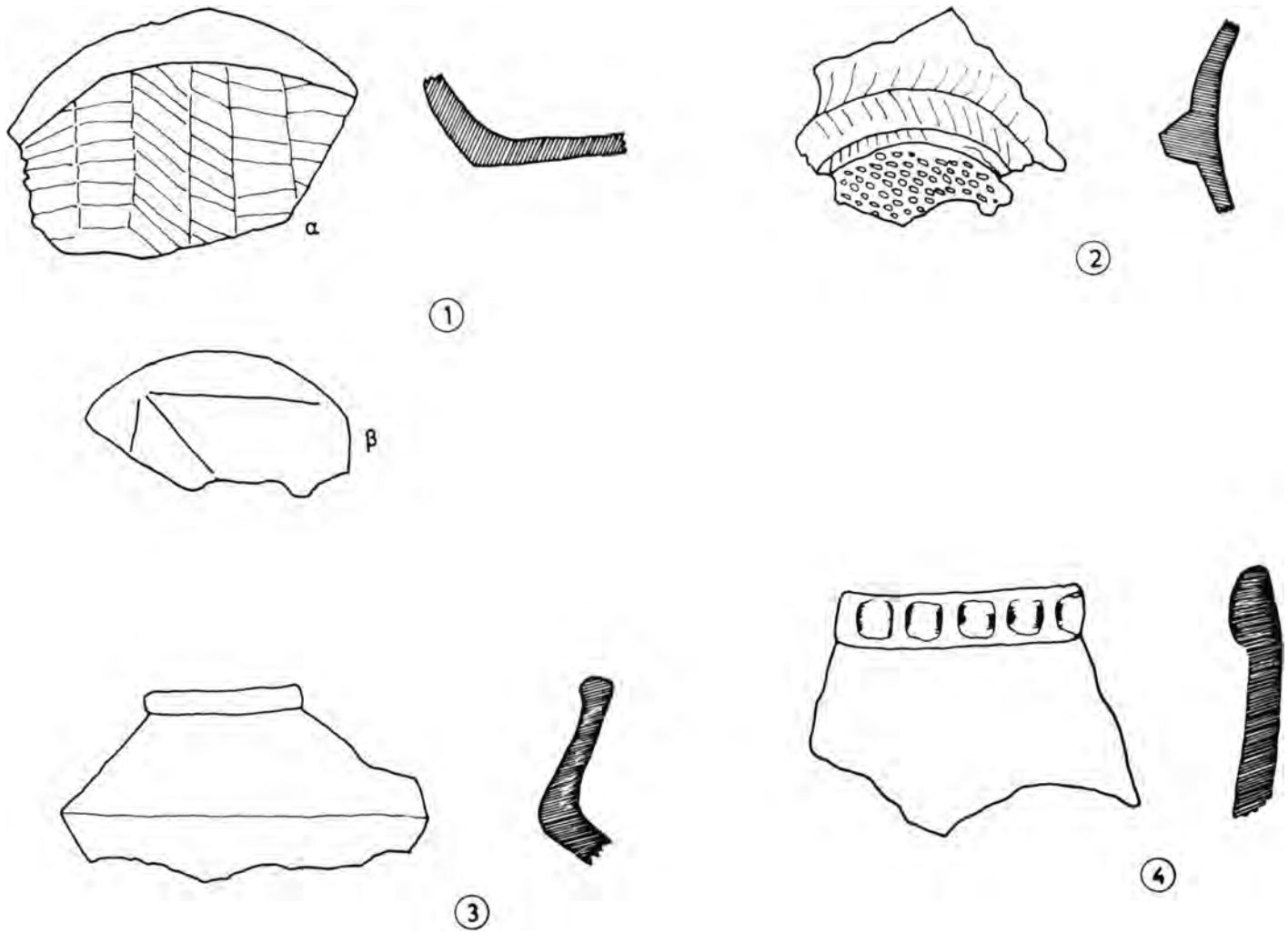

Σχέδ. 10. Κρωβύλη Θράκης. Βάσεις μὲ διακόσμησιν καὶ χείλη ἀγγείων ἐκ θέσεως Παπᾶ 'Αμπέλια

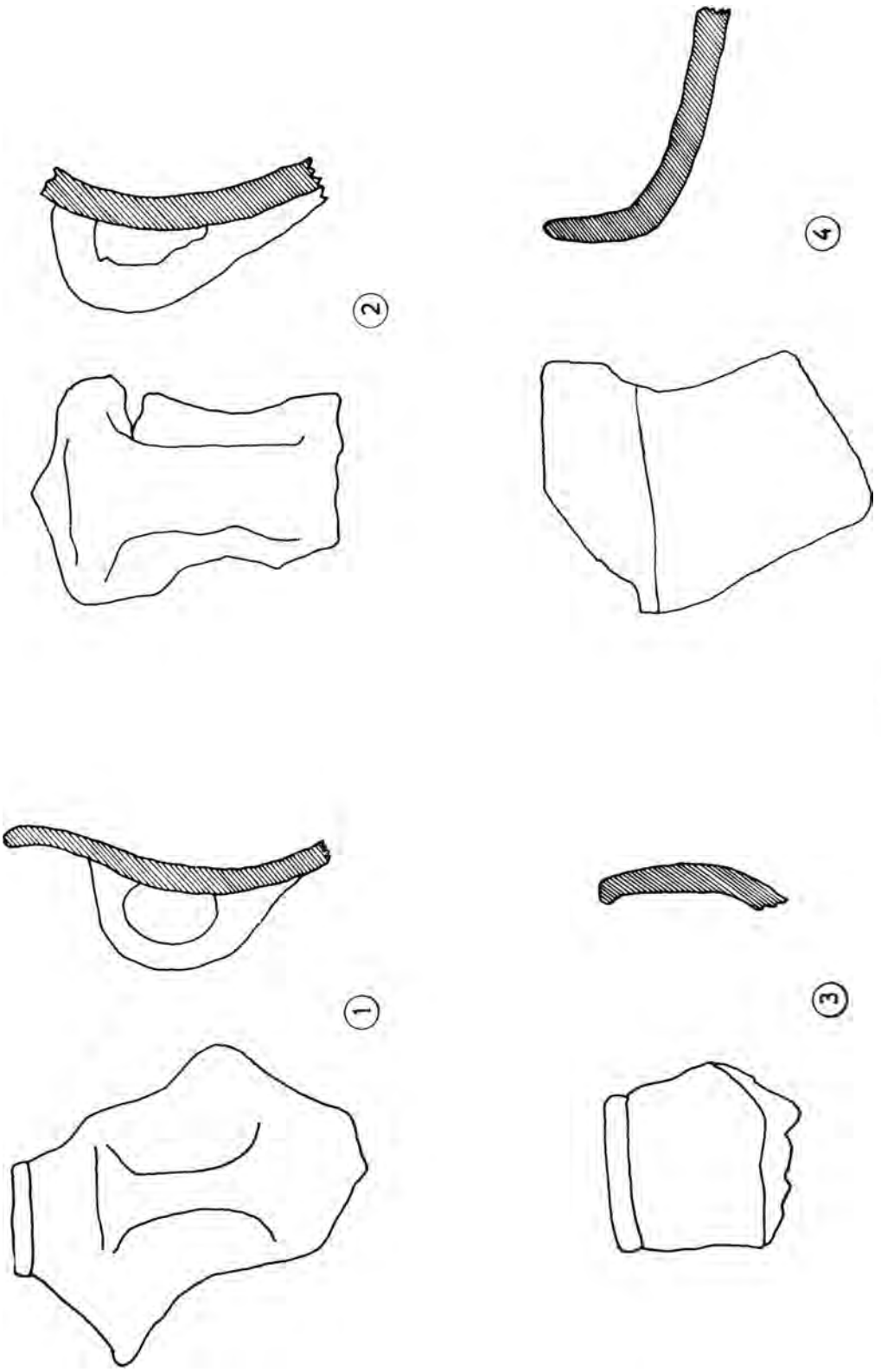

Σχέδ. 11. Μαρώνεια. Λαβαί καὶ ὄστρακα ἐκ θέσεως Γιαχανοῦ Βρύση

τῆς Κρωβύλης, προερχόμενον καὶ τοῦτο πιθανῶς ἀπὸ στέγην οἰκίας. Σημαντικὸν εὕρημα, ἓν γυναικεῖον παχύσαρκον εἰδώλιον ἐκ πηλοῦ καστανερύθρου χονδροκόκκου, ἀποκεκρουμένον εἰς τὴν ἄνω δεξιὰν πλευρὰν τοῦ κορμοῦ, ὕψ. 0.053 μ. (Π ί ν. 431 γ - δ). Διὰ χαράξεων δηλοῦνται ὑποτυπωδῶς εἰς τὸ κάτω μέρος οἱ πόδες. Ἡ κοιλία καὶ τὰ νῶτα δηλοῦνται σαφῶς καὶ τονίζονται ἰδιαιτέρως (Π ί ν. 431 β). Τὸ εἰδώλιον ἀπεικονίζει ἀσφαλῶς τὴν γνωστὴν προϊστορικὴν θηλεῖαν θεότητα τῆς γονιμότητος καὶ εὐφορίας.

2) Ὄστρακα, ἐπίσης προϊστορικῶν χρόνων (Π ί ν. 432 α), εὑρέθησαν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς κορυφῆς Σαρὶ-Καγιά (ὕψ. 517 μ.), εὑρισκομένης πρὸς ΝΑ. τοῦ Ἰσμάρου (Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὕψ. 678 μ.) καὶ πρὸς Α. τῆς κορυφῆς Ἅγιος Γεώργιος (ὕψ. 461 μ.)[4], εἰς τὴν θέσιν Ἐκκλησίας Δένδρα, πλησίον τῆς μάνδρας τοῦ Κωνστ. Ζερβούλη. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν περιοχὴν προέρχονται τρεῖς ἀγνῦθες ἀκέραιαι καὶ δύο τεμάχια ἑτέρων (Π ί ν. 431 ε). Εἰς τὴν ἄνω στενοτέραν ἐπιφάνειαν φέρουν, ἡ μία ἐγχάρακτον κύκλον, ἡ δευτέρα δύο γραμμὰς χιαστί, ἡ τρίτη σταυρὸν καὶ ἡ τετάρτη μίαν γραμμήν.

3) Ἀπὸ τὴν κορυφὴν Ντὶς - Καγιά, κειμένην πρὸς ΒΑ. τοῦ Σαρὶ - Καγιὰ καὶ πρὸς Α. τῆς κορυφῆς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, περισυνελέγησαν ἐλάχιστα ὄστρακα ἐγχάρακτα ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ (Π ί ν. 432 β).

Βέννα, Μοιράνα

Ἀπὸ δύο ἀκόμη περιοχὰς ἔχομεν ὄστρακα προϊστορικῶν χρόνων, ἀπὸ τὸν λόφον Ἀμπάρ-Τεπὲ πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου Βέννα καὶ ἀπὸ τὴν κορυφὴν Ἰσικλὶκ πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου Μοιράνα.

Πάντα τὰ προαναφερθέντα τυχαῖα ἐπιφανειακά, προϊστορικὰ εὑρήματα παρουσιάζουν ὁμοιότητας, ἀλλὰ καὶ διαφοράς, πρὸς τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Παραδημῆς[5], τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Λαφρούδας Ν. Ξάνθης[6] καὶ τοῦ Σπηλαίου τοῦ Κύκλωπος εἰς τὴν θέσιν «Τοῦ Κουφοῦ τὸ πλάι» μεταξὺ Προσκυνητῶν καὶ Μαρωνείας[7]. Ἀπὸ τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἐλλείπει παντελῶς ἡ κατηγορία τῶν γραπτῶν.

Ἅπαντες οἱ ἀνωτέρω ἐντοπισθέντες προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν Ὑστέραν Νεολιθικὴν καὶ Πρώιμον Χαλκῆν περίοδον καὶ προστίθενται εἰς τοὺς ἤδη γνωστοὺς συνοικισμοὺς τῆς Δυτικῆς Θράκης.

ΞΥΛΑΓΑΝΗ

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀνάκιοϊ Ξυλαγανῆς καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ του, ἀνεῦρε καὶ παρέδωσεν ὁ Στέφ. Βαβαλαγκάκης ἐνεπίγραφον ἐπιτυμβίαν στήλην ἐκ μαρμάρου (Π ί ν. 432 γ), ἡ ὁποία φέρει ἁπλοῦν κυμάτιον, πάχ. 0.09 μ., προεξέχον τῆς στήλης 0.02 μ. Εἶναι ἀποκεκρουμένη εἰς τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν καὶ κάτω. Ὄπισθεν ἀδρομερῶς εἰργασμένη. Διαστάσεις: ὕψ. 0.75, πλ. 0.33 κάτω καὶ 0.31 ἄνω, πάχ. 0.07 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.026 - 0.034 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς δύο στίχους:

ΔΟΝΥΣΙΟ[Σ]
- - ΘΕΜΙ[Ο]

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

ΠΑΓΟΥΡΙΑ

Εἰς περιοχὴν τοῦ Παλαιοῦ Μητρικοῦ, εἰς τὸ ἄλλοτε τσιφλίκι τῶν ἀδελφῶν Ναΐμ καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Παναγ. Τσαμπλίδου, 8 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου Παγούρια, εὑρέθησαν, κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ, δύο βάσεις ἰωνικῶν κιόνων μικρασιατικοῦ τύπου μετὰ τμήματος τοῦ κίονος αὐτῶν. Ἡ πρώτη (Π ί ν. 432 δ) ἔχει μετὰ τοῦ κίονος ὕψ. 0.69, διάμ. 0.75 καὶ διάμ. κίονος 0.52 μ. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν φέρει ὀρθογώνιον τόρμον. Ἡ δευτέρα (Π ί ν. 432 ε) ἔχει ὕψ. 0.69, διάμ. 0.79 καὶ διάμ. κίονος 0.52 μ. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως καὶ εἰς τὴν ἄνω τοῦ κίονος ὑπάρχει ὀρθογώνιος τόρμος.

Αἱ ἀνωτέρω βάσεις ὁμοιάζουν κατὰ τὸν τύπον πρὸς ἑτέρας δύο μικροτέρας, αἱ ὁποῖαι εἶχον εὑρεθῆ παλαιότερον εἰς τὰς περιοχὰς Φουροῦν - Τεπέ, μεταξὺ Μέσης καὶ Φαναρίου πρὸς τὴν Ἀρωγὴν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Στρύμης[8].

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΙΣ

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Ἀλεξανδρουπόλεως, ἡ ὁποία στεγάζεται εἰς τὸ κτήριον τοῦ Δημαρχείου τῆς πόλεως, μετεφέρθησαν διάφορα ἀρχαῖα εὑρεθέντα τυχαίως καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν πολλὰ νομίσματα.

4. Περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς, Γ. Μπακαλάκη, *Προϊστορικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη*, 1958, σ. 100 κ.ἑ.

5. Ἀνασκαφὰς ἐν Παραδημῇ διενήργησαν οἱ Καθηγηταὶ Στ. Πελεκίδης καὶ Στ. Κυριακίδης (1932 - 33) καὶ ὁ Καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης (1965).

6. Αἰκ. Ρωμιοπούλου, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 461 - 67 καὶ Πίν. 565 - 67.

7. Ἀνασκαφὴν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου διενήργησε (1969) ὁ Εὐάγγ. Τσιμπίδης - Πεντάζος.

8. Γ. Μπακαλάκη, *Προϊστορικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη*, 1958, σ. 72, Πίν. 14 γ, εἰκ. 15 καὶ σ. 77 - 78, Πίν. 14 δ, εἰκ. 18.

1. Ὁ Κωνστ. Γ. Λεμονῆς, κάτοικος Δορίσκου, ἀνεῦρεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Δορίσκου, κοινῶς Σαράγια, δύο γυναικείας κεφαλὰς πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἓν προσωπεῖον πηλίνου εἰδωλίου ἠθοποιοῦ (Πίν. 433 α), τὰ ὁποῖα καὶ παρέδωσεν εἰς τὸν ἔκτακτον Ἐπιμελητὴν Φερρῶν.

2. Λόγῳ σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ εἰς τὴν θέσιν Ἀπολλωνιάδα, ἔνθα καὶ παλαιότερον ἡ θάλασσα εἶχεν ἐκβάλει ἀκέφαλον ἄγαλμα, ἐξεβράσθη τμῆμα μαρμαρίνου πεσσοῦ, διαστ. 0.19× 0.145× 0.09 μ., μὲ κυμάτιον ἄνω καὶ ἀνάγλυφον κεφαλὴν ἀγνώστου μορφῆς, φερούσης εἶδος κράνους καὶ ἄγνωστον ἀντικείμενον ἐπ' αὐτοῦ (Πίν. 433 β). Ἡ θέσις τῆς δεξιᾶς χειρός, ἀποκεκομμένης κατὰ τὸν ἀγκῶνα, δεικνύει ὅτι δι' αὐτῆς ἡ μορφὴ ἐκράτει τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀντικείμενον.

3. Ἐνεπίγραφος στήλη ἐκ μαρμάρου λευκοῦ χονδροκόκκου (Πίν. 433 γ). Εὑρέθη εἰς ἀρχαιολογικὸν χῶρον ἄνωθεν τοῦ σπηλαίου τῆς Μάκρης. Ἀποκεκρουμένη εἰς τὰς πλευρὰς καὶ κάτω. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἑβδόμου στίχου ὑπάρχει ἀβαθὴς τόρμος. Διαστάσεις : 0.38× 0.30× 0.21 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.015 - 0.018 μ. Ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια μὴ εἰργασμένη. Ἡ ἐπιγραφή, ἐλλιπὴς κυρίως κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν στίχων, σώζεται εἰς ἕνδεκα στίχους:

[Ἀγαθ]ῇ Τύχῃ
[συ]νκλήτου-κα - -
- - -ἐκ συνεδρίου α - -
- - -λων ἀπηγειλ - - -
- - -ωτατος αὐτοκ[ράτωρ]
[Λουμ]ιτιανὸς σεβα[στὸς -]
- - Σ ΚΑΙ Κ - - ΩΝ - ΑΙ - -
- - Α ΛΠΡΩ ἀντέγρα
[- π]ρὸ ἐμοῦ - - - - - - - - - -
- -ἕκαστον ὃν - - - - - - -
- -ΕΙΝ - - - - - - - - - - - - - -

Πρόκειται περὶ τιμητικῆς ἐπιγραφῆς χρονολογουμένης εἰς τοὺς περὶ τὸν αὐτοκράτορα Δομιτιανὸν (81 - 96 μ.Χ.) χρόνους. Ἑτέρας ἐπιγραφὰς ἐκ Θράκης ἀναφερούσας τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ, εἰς *SEG* XVIII, 279, 280.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ

Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Μεσημβρίας συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας κ. Ἀνδρέου Βαβρίτσα, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (βλ. *Τὸ Ἔργον* 1970, σ. 58 - 70).

ΔΙΚΑΙΑ

Εἰς τὴν ἀκριτικὴν ταύτην κωμόπολιν τοῦ Ν. Ἔβρου, παρὰ τὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα, εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν «Βρυσούλα» καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Γεωργ. Χατζάτογλου ἐνεπίγραφος πλὰξ δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων γεγραμμένη, πλὴν ὅμως ἀκαταλήπτου περιεχομένου λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν συμφώνων καὶ τῆς ἐλλείψεως φωνηέντων (Πίν. 433 δ). Διαστάσεις: μέγ. ὕψ. 0.32, μέγ. πλ. 0.44, πάχ. 0.09 μ. Εἶναι ἀποκεκρουμένη πανταχόθεν. Ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ἐπιφάνειαν λεπτῶς εἰργασμένη. Εἰς τὸ ἄνω μέρος περισσότερον ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα, τὰ γράμματα δὲν διακρίνονται ὅλα σαφῶς. Ὕψ. γραμμάτων 0.018 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ σώζεται εἰς δεκαπέντε στίχους :

- - - - - - - - - - - - - - - ΒΔΧΗΓ - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - ΛΑ - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - Π - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - ΧΓ - - - - - - - - - - - -
- - - - - - ΡΔΠΔΝΒ - - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - ΧΔ . ΚΟ - - - - - - - - - - - - - - -
- - - - ΘΣΛΔΣΓΑΧ - - - - - - Δ - - - ΓΧ - -
- - - - ΠΣΧ - - ΕΠ . . Α . ΚΜ - - - ΒΚΜ -
- - - ΘΑΛ . . ΙΜΛ . Θ . Ν - ΙΕΣ - - - Μ -
- - - ΙΙΠΣΖΜΙΔ . ΘΧΟΠΜΖΣΣ . ΓΒ -
- - - Ι . Κ . ΕΚΝΒΜΜΖ - - - Μ Θ ΚΕ - -
- - - - ΕΤΕΧΤΓΝΤΦΠΧ ΤΔ Χ Τ - - -
- - - - ΝΓΑΝΣΚΒΕΡΓΑΜ ΚΓΒ - - - - - -
- - - - - - - - - ΧΜΠΚΚΓ - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - ΧΕΤΒ ΣΣΣ - - - - - - - - - -

Διὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν εἰς οὐδὲν συμπέρασμα κατελήξαμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Δημοσιεύομεν ταύτην, ἵνα λάβωσι γνῶσιν εἰδικώτεροι ἡμῶν.

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Παλαιαπόλεως Σαμοθράκης, ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. James R. McCredie (βλ. κατωτ. σ. 440 - 43).

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΝ

Περὶ τὰ 4 χλμ. πρὸς Δ. τοῦ Διδυμοτείχου, ὑπάρχει ναΐσκος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγ. Βλασίου, ἀνεγερθεὶς τὸν Αὔγουστον τοῦ 1970 πλησίον προυπάρχοντος προσκυνηταρίου. Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ πρὸς ΝΔ. τοῦ ναΐσκου χώρου, ἀπεκαλύφθη ἁψίς, εἰς ὕψος 0.85 μ., πιθανῶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ὡς καὶ οἱ ἑκατέρωθεν τῆς ἁψῖδος συνεχόμενοι τοῖχοι, μήκ. 2.05 ὁ πρὸς Β. καὶ 1.40 μ. ὁ πρὸς Ν. Τὸ ἄνοιγμα τῆς

ἀψῖδος (χορδὴ) εἶναι 8.10 μ. Πλησίον αὐτῆς ὑπάρχει ἐπὶ τόπου τμῆμα μονολιθικοῦ κίονος, ὕψ. 1.10 καὶ διαμ. 0.28 μ. περίπου, εὑρεθὲν παλαιότερον. Ὑπάρχουν ἐπίσης διεσπαρμένα τεμάχια κεράμων.

ΔΟΡΙΣΚΟΣ

Πρὸς περιορισμὸν τῆς ἀρχαιοκαπηλείας εἰς τὸν ἀπομεμονωμένον ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ Δορίσκου, κρούσματα τῆς ὁποίας ἐνεφανίσθησαν κατὰ καιροὺς πολλά, ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων, μικρὰ πίστωσις, διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς περιωρισμένην κλίμακα.

Δι' αὐτῆς ἐπεδιώκετο ἐπίσης ἡ ἀφύπνισις τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς ἀγάπης τῶν κατοίκων τοῦ Νέου Δορίσκου πρὸς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἡ συνδρομὴ τούτων εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας.

Ὁ Δορίσκος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει, ὅτι ἦτο *τῆς Θρηϊκης αἰγιαλός τε καὶ πεδίον μέγα... καὶ Περσέων φρουρὴ ἐν αὐτῷ κατεστήκεε ὑπὸ Δαρείου... ἔδοξε ὧν τῷ Ξέρξῃ ὁ χῶρος εἶναι ἐπιτήδεος ἐνδιατάξαι τε καὶ ἐξαριθμῆσαι τὸν στρατόν*[9], τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Καθηγητὴν Γ. Μπακαλάκην εἰς τὴν περιοχὴν Σαράγια, ΒΑ. τοῦ νέου Δορίσκου, δεξιὰ τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀλεξανδρουπόλεως - Φερρῶν καὶ ἀριστερὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, παρὰ τὸ 22ον χιλιόμετρον αὐτῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν Σαράγια, ἔνθα ἀνευρίσκεται πλῆθος ὀστράκων, κλασσικῶν κυρίως, καὶ ἐνσφραγίστων λαβῶν, ἀνευρέθη παλαιότερον ψήφισμα τοῦ 3ου - 2ου αἰ. π.Χ. (σήμερον εἰς Μουσεῖον Κομοτηνῆς, Α.Κ. 128), ὡς καὶ μαρμαρίνη βάσις περιρραντηρίου[10]. Πλησίον τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καταλήγει χαμηλὸς λόφος, ὁ ὁποῖος δεσπόζει τῆς περιοχῆς καὶ παρέχει ὡραιοτάτην θέαν πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἕβρου, ἐκεῖ ὅπου κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὑπῆρχε θάλασσα, μέχρι τοῦ λιμένος τοῦ Δορίσκου.

Ἠνοίχθησαν τέσσαρες τομαὶ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος καὶ ἠρευνήθη εἰς τάφος συληνένος πρὸς Δ. τούτου, ὅπου τοποθετεῖται τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεως.

1. Ἡ τομὴ Α ἠνοίχθη εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ λόφου καὶ εἰς τὸ πρὸς ΒΑ. μέρος αὐτοῦ, ἔνθα ἐφαίνοντο ὡρισμένοι λίθοι in situ, εἰς τὰ ὅρια τῶν ἀγρῶν τῶν Δημ. Δουτσίνη, Ἀλεξ. Ράλλη καὶ τῆς κοινότητος Δορίσκου. Διαστάσεις τομῆς: μῆκ. 24, βάθ. 0.45 καὶ πλ. 4 μ. Ἀπεκαλύφθη τοῖχος (περίβολος) λίαν ἐφθαρμένος, ἔχων κατεύθυνσιν καὶ καμπυλούμενος ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. (Πίν. 434 β), πλ. περίπου 2.40 καὶ ὕψ. 0.23 μ., ἀποτελούμενος ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων. Οὗτος διακρίνεται εἰς δύο τμήματα, μήκ. 11.40 καὶ 8 μ., μεταξὺ δὲ τούτων πιθανῶς ἔχομεν πύλην, λόγῳ τῆς κανονικῆς ἀπολήξεως τοῦ νοτιοανατολικοῦ μέρους τοῦ περιβόλου (Πίν. 434 α). Ἡ ἀντίστοιχος πλευρὰ τῆς πύλης εἶναι λιθολογημένη. Τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα διακόπτεται καὶ εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον.

Εἶναι καταφανές, ὅτι ὁ περίβολος περικλείει κυκλικῶς τὸ προαναφερθὲν ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ λόφου. Εὑρήματα, ἐκτὸς ὀλίγων ὀστράκων, δὲν εἴχομεν.

2. Εἰς ἀπόστασιν 80 μ. περίπου πρὸς ΝΔ. τῆς τομῆς Α καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Γεωργ. Καραδάτκου, ἠνοίχθη ἑτέρα τομὴ Β, μήκ. 5 καὶ πλ. 2 μ. Ἡ ἐπίχωσις ἦτο πλουσία εἰς ὄστρακα μελαμβαφῆ, βάσεις καὶ λαβὰς ἀγγείων τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὴν βάσιν μικροῦ ἀβαθοῦς πινακίου τὰ γράμματα *ΤΤ*. Εἰς βάθος 0.55 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀνευρέθη λιθόστρωτον, ἐκ μικρῶν, κυρίως, ἀκανονίστων λίθων (Πίν. 434 γ). Εἰς τὸ δυτικὸν καὶ νότιον μέρος τῆς τομῆς, ἔνθα διακόπτεται τὸ λιθόστρωτον, ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 0.70 καὶ 0.45 μ. ἀντιστοίχως. Λόγῳ τῶν μικρῶν διαστάσεων τῆς τομῆς, εἶναι δύσκολος ἡ ἐξαγωγὴ συμπεράσματος, πιθανῶς ὅμως πρόκειται περὶ αὐλῆς οἰκίας ἢ ὁδοῦ. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων περιλαμβάνεται καὶ εἷς λύχνος τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἄνω μέρος μικροῦ ἀγγείου (ληκύθου) μετὰ μιᾶς λαβῆς καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ (Πίν. 435 α), ὡς καὶ τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο τελείως ἐφθαρμένα. Τὸ τρίτον, εὑρεθὲν εἰς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τῆς τομῆς, εἰς βάθος 0.31 μ., δὲν ἔχει ταυτισθῆ μέχρι τοῦδε. Τὸ τέταρτον, εὑρεθὲν εἰς τὸν πρὸς Δ. τοῦ λιθοστρώτου κενὸν χῶρον καὶ εἰς βάθος 0.55 μ., εἶναι τοῦ βασιλέως Λυσιμάχου (323-281 π.Χ.): Α΄. Κεφαλὴ νεαροῦ Ἀλεξάνδρου ὡς Ἡρακλέους ἐν λεοντῇ δεξ. Β΄. Στεφάνη σταχύων καὶ ἐντὸς αὐτῆς εἰς δύο στίχους *ΒΑΣΙ/ΛΥΣΙ*[11].

3. Ἡ τομὴ Γ ἠνοίχθη εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον τοῦ λόφου, ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, εἰς ἀγρὸν τῆς κοινότητος Δορίσκου, διαστ. 5×2 μ. καί, πλὴν ὀλίγων ὀστράκων καὶ τεμαχίων κεράμων, μέχρι βάθους 0.20 μ., οὐδὲν ἄλλον ἀπέδωσεν. Εἰς τὸ βάθος τοῦτο

9. Ἡρόδ. VII, 59.

10. Γ. Μπακαλάκη, *ΑΔ* 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 260, Σχέδ. 2.

11. *Νομισμ. Συλλ. Ἀ. Η. Σταμούλη* (1955), σ. 71, 472.

ἀρχίζει στρῶμα μικρῶν χαλίκων καὶ ἄμμου, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται, ὡς διεπιστώθη, εἰς τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς τομῆς, μέχρι βάθους 1.05 μ. καὶ ἔτι περαιτέρω.

4. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ λόφου, ἄνωθεν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς (Πίν. 435 γ), ἔνθα ἐφαίνοντο ὀλίγοι δόμοι, ἠνοίχθη ἡ τομὴ Δ, μήκ. 26 καὶ πλ. 4 μ. Ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως (Πίν. 435 δ), εἰς μῆκος 26, πλάτος 2.30 καὶ ὕψος 0.60 μ., ᾠκοδομημένον μὲ δόμους ἐκ πώρου - ψαμμίτου λίθου εἰς τὰς δύο ὄψεις τοῦ τείχους, ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικήν. Εἰς τὸ μεταξύ των κενὸν ἔχομεν λιθορριπὴν μετὰ χώματος. Τὸ σύστημα οἰκοδομήσεως εἰς τὰς δύο ὄψεις εἶναι ἰσοδομικόν.

Ἡ ἔρευνα εἰς μεγαλύτερον βάθος τῶν 0.70 μ., πρὸς διαπίστωσιν τοῦ ὁλικοῦ σωζομένου ὕψους τοῦ τείχους, δὲν συνεχίσθη, καθ' ὅσον λόγῳ τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους καὶ ἄνευ εἰδικῶν μέτρων προστασίας, ὑπῆρχε κίνδυνος κατολισθήσεως τῶν χωμάτων καὶ καταρρεύσεως τμημάτων τοῦ τείχους. Τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν μελλοντικὴν συστηματικὴν ἔρευναν.

Τὸ ἐν λόγῳ τμῆμα τοῦ τείχους, ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. συνεχίζεται ἑκατέρωθεν, ἐντοπιζόμενον καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα, καὶ περικλείει τὸ προαναφερθὲν ὕψωμα. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ τείχους, ἔχομεν πολλὰ ὄστρακα μελαμβαφῆ, μεταξὺ τῶν ὁποίων βάσιν ἀγγείου, φέρουσαν ἐξωτερικῶς διὰ χαράξεως τὰ γράμματα *ΑΠΟΛ.*, ὡς καὶ μίαν ἀγνῦθα ἐκ πηλοῦ τεφροῦ χρώματος (Πίν. 435 β). Ἐκ τῶν πέριξ ἀγρῶν περισυνελέγησαν ἐπίσης πολλὰ ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ πήλιναι ἀγνῦθες (Πίν. 435 β). Ἐκ τῶν ὀλίγων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸ ἀποκαλυφθὲν τεῖχος ἐντὸς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸ β' ἥμισυ τούτου.

Πρὸς Δ. τοῦ ὑψώματος, ὅπου ἠνοίχθησαν αἱ προαναφερθεῖσαι τομαί, καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Κυρ. Τοπαλίδου, ἠρευνήθη κιβωτιόσχημος τάφος, ὁ ὁποῖος εἶχε συληθῆ πρὸ μηνῶν ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων. Ὁ ἐν λόγῳ τάφος, ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., διαστ. 2.07 × 0.60 μ. καὶ βάθ. 0.70 μ., ἔχει κατασκευασθῆ διὰ πωρίνων πλακῶν καλῶς εἰργασμένων, πάχ. 0.12 - 0.20 μ. Ἦτο κεκαλυμμένος διὰ δύο ἑτέρων τοιούτων μὲ σαμαρωτὴν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν, ἡ μία τῶν ὁποίων ἐθραύσθη κατὰ τὴν σύλησιν. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ τεμάχια ὀστῶν.

Ἐκ τῆς περιωρισμένης ταύτης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης καταδεικνύεται ἡ σημασία καὶ ἡ ἀνάγκη ἐκτεταμένης καὶ συστηματικῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ἀποκάλυψιν μιᾶς τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τῆς Θράκης, τοῦ ἀρχαίου Δορίσκου, ὅπου ὁ Ξέρξης *κατέλιπε... Μασκάμην..., τῷ μούνῳ Ξέρξης δῶρα πέμπεσκε ὡς ἀριστεύοντι πάντων ὅσους αὐτὸς κατέστησε ἢ Δαρεῖος ὑπάρχους* καὶ τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες *οὐδαμοί κω ἐδυνάσθησαν ἐξελεῖν* μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ξέρξου. *Διὰ τοῦτο δὴ οἱ τὰ δῶρα πέμπεται παρὰ τοῦ βασιλεύοντος αἰεί ἐν Πέρσῃσι*[12].

ΔΙΑΜ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

EXCAVATIONS IN SAMOTHRACE

With the generous support of the Charles and Rosana Batchelor Memorial Program in Mediterranean Archaeology, supplementary excavations of the American School of Classical Studies were conducted in the Sanctuary of the Great Gods on Samothrace by the Institute of Fine Arts of New York University, between June 22 and August 14, 1970. The staff, under the direction of Professor James R. McCredie, included Mrs. Barbara Bohen, Miss Margot Camp, Miss Sharon Herbert, Miss Carol Moon, Miss Mary Moore and Mr. Ioannis Akamatis. Mr. William Henderson and Mr. John Kurtish served as architects; and, for shorter periods, Mrs. Ann Henderson and Mrs. Marian McCredie worked as assistants. Mrs. Haido Koukouli represented the Direction of Antiquities. Through the kindness of the Direction of the National Museum and the General Direction of Antiquities and Restoration, Mr. Triandaphyllos Kontogeorgis was given leave from his regular duties to serve as conservator.

Work was continued in four areas where the results of earlier excavation required supplementation: the Propylon of Ptolemy II, the Eastern Hill, the northern terrace of the Western Hill, and the slopes east of the Stoa.

Propylon of Ptolemy

In an effort to clarify the access to the Sanctuary from the ancient city, a number of trenches were cut east of the east forecourt, extending as far as *ca.* 20 m. east of the Propylon itself. As had been noted in 1964, there is no trace of road, ramp, or stairs immediately adjoining the forecourt, and

12. Ἡροδ. VII, 106.

the area was probably flat, level with the forecourt. Further east, however, very ruinous remains of terrace walls and paving appeared, which must represent the link between the Propylon and a road from the ancient city (Pl. 436 a). This approach lies opposite only the northern half of the forecourt; at the south a retaining wall of boulders and reused limestone blocks supported a low terrace.

The excavated portion consists of a paved area, which slopes westward toward the Propylon and is bounded at the east and south by retaining walls, at the north by steps leading to it from a higher terrace, and at the west by three steps which lead down to the level of the forecourt. The paving has largely disintegrated, owing, it seems, to the unusually destructive qualities of the earth in this part of the island. It was composed of various limestones and porphyry, much, perhaps all, reused from other structures. The blocks are roughly rectilinear in shape; those in the northwestern half of the paving are set with joints parallel to the Propylon, but those in the southeastern half follow an oblique orientation, presumably that of the road. This orientation suggests that the road led from a point in the city-wall rather west of «Gate» A, where a gap may well show the position of a Sacred Gate. No undisturbed fill was discovered that could establish the date of the paving; its general resemblence to the paving on the Eastern Hill may, however, indicate the late fourth century B. C., perhaps, therefore, even earlier than the Propylon itself.

Eastern Hill

Work was confined to stripping the north and east slopes of the hill to recover architectural fragments and to seek remains of the road which, since other possibilities seemed excluded, was thought to have skirted these slopes.

The entire accumulation above bedrock was unstratified, late debris, which had washed down after the destruction of the monuments above. At the very edge of the hill, however, near the northeast corner of the dedication of Philip III and Alexander IV, one block of paving was exposed which, by its position, clearly implies that the road continued beyond the building and rock outcroppings to follow the slope around the complex and eventually to meet the ramp from the Propylon of Ptolemy II. Thus, though virtually none of the road or the walls which must leave retained it remains, this thorny problem of circulation within the Sanctuary appears solved.

The debris which covered the hillside contained numerous fragments of the monuments of the Eastern Hill, especially of the Doric building dedicated by Philip III and Alexander IV. Perhaps most important of them is a fragment from the inscribed epistyle of the building, which must, from its joint-trearment and letter-spacing, be assigned to the left end of the southeasternmost epistyle block. Although it preserves only a single *alpha*, the rearrangement of fragments necessitated by this new discovery alters the restoration and allows its copmletion:

Βασιλε | ῖς Φίλιππος | Ἀ[λέξανδρ]ο | [ς Θεοῖς Μεγ] | άλ[οις]

Among other fragments of the building several wall-blocks were recovered; although the bonding courses are all of Thasian marble, stretchers occur in both marble and limestone, the latter of which must belong to the inner surface of the wall. This economical scheme, also employed in the Hieron, clearly implies that the interior of the building was stuccoed, though no trace of the plaster now survives.

Western Hill

A trench was opened at the southwest corner of the Byzantine fort, both to clarify the chronology of the late buildings in this area and to reveal more of the Hellenistic treasury-like structure over which the fortification was built. The building history and stratification proved complex and reflect constant and varied activity between Hellenistic and Middle Byzantine times.

The earliest remains belong to a rectangular building, 7.10 m. wide and 12.30 m. long, the southernmost of three similar buildings which were covered by the Byzantine fort (Pl. 436 b). The foundations of its large, rectangular, northern room had appeared within the fort in 1968, where they had been much disturbed by later activity. The shallow, southern porch of the build-

ing is better preserved, protected as it was by the superposed fortification wall. The single limestone step of the façade is nearly complete; on it stood two piers between the antae in which the building's lateral walls terminated. One block of a marble base, set along the western anta-wall remains in place on the stylobate, as does the first course of the wall itself. The fill both of the foundation-ditch and of the porch is entirely sterile and gives no hint of the date of construction, but the building is likely to be roughly contemporary with its similar neighbors to the north and thus belong to the late Hellenistic period.

There is little, too, from which to determine the building's use. Most suggestive is a series of small-scale statue bases, inscribed as dedications of ambassadors. One preserves part of a word ΒΑΣΙΛΙΣ... in the first line. The quality is hardly royal, and one may think that the word refers rather to the recipient of the dedication, either a Βασιλίσσα or a Βασιλίσκος with which somewhat pudgy, small-scale limbs of marble sculptures found in the area would conform.

The area of our trench attests well the later history of the Sanctuary, although the remains are largely too fragmentary to allow a clear picture of the structures that stood there. In Roman times, an enclosure wall or possibly an additional room was set against the west wall of the Hellenistic building. To it, or possibly to its successor, belongs a good cement floor south of the building's façade. These structures were, in turn, followed by an extensive late-Antique or early Byzantine building. In the 10th century A. D., the builders of the Byzantine fort cut through all the earlier structures and made use of much of their material. The fortress itself was remodelled, presumably after the threat which led to its construction was past, and two large, round storage bins of rubble, tile, and mortar were built against the outer wall of its southwest tower (Pl. 437 a). Finally, after the destruction of the fort in the 13th century, its material was again reused for informal domestic and agricultural structures.

Stoa

A variety of tests helped clarify the form and history of the structures which stood along the lower slopes of the West Hill, to the east and in front of the great Hellenistic Stoa.

The principal feature of the area is a series of five nearly square rooms along the base of the slope. Though there are differences in size, construction, and date, they seem to have served a single purpose, which, to judge from their square plans, scheme of flooring, eccentric doorway, and the presence of cooking pots, was probably that of ritual dining rooms.

The three southern rooms, each *ca.* 6.5 m. square, belong to one building (Pl. 437 b). Its well-fitted foundations of fieldstone belong to the second half of the fourth century B.C., though the upper parts of the walls, in rubble and cement, stem from repairs in the first and second centuries. A.D. The northern and southern rooms preserve fragments of marble-bordered, marble-chip mosaic floors; a reserved strip along each wall probably supported dining couches. The floor of the central room, a rough mosaic of white and gray pebbles apparently laid without pattern, had no special provision for couches. The rooms are set into the hillside, which was retained behind them by a heavy terrace-wall of boulders (in its original, fourth-century parts), later repaired with cement.

A smaller room, *ca.* 4.30 m. square, was added at the north in late Hellenistic times. Its floor was a mosaic of roughly cut marble tesserae, laid in cement on a stone packing; its doorway, evidenced by the foundation of the threshold, lay off-center in the east wall, presumably to accommodate dining couches lining the walls. Still northward, another room, *ca.* 9.70 m. square, was added to the series in the second century after Christ or later. Its stuccoed walls are of rubble set in cement, and it seems to have had a plaster floor, of which only a few traces now remain.

The entire slope east of these rooms, between them and the riverbed which divides the Western Hill from the central core of the Sanctuary, has suffered badly from erosion and landslide. In most places relatively modern disturbance lies immediately on bedrock, and no trace of the ancient configuration remains, save for a heavy Roman concrete retaining wall along the edge of the river

itself. Two fragments of boulder retaining walls are, however, fortunately preserved to suggest the original scheme. One lies directly behind the Roman river-wall and shows that the latter replaced a late Classical or early Hellenistic predecessor on nearly the same line and level. A second fragment, parallel to the first but *ca.* 3.50 m. further west, marks the line of the next higher terrace, some 5.50 m. wide, upon which the four Classical and Hellenistic dining rooms opened. The two terrace-walls seem to have bordered a broad road, which led along the river and afforded communication among the monuments of the Western Hill, from Building M at the north to the Theater at the south.

Tests to the west of the northern, Roman dining room show that there, too, was a developed area, connected by steps with the lower level of Building M. Save that the area was paved with fieldstone-chips and drained with marble tiles, little can yet be said of its character.

Earthquakes, rains, and landslides have left none of the original furnishings of these structures in place, and dating must be derived from very limited deposits of undisturbed fill. The extensive Roman repairs, however, made use of much material from elsewhere in the Sanctuary, and pieces of considerable inherent interest have appeared, including a fine, fourth-century, marble, sculptured coffer lid, probably from the Propylon to the Temenos (Pl. 438 a), and a fragmentary but unusual early Hellenistic sundial and solar calendar.

Chance Finds

As always, antiquities which have appeared or reappeared elsewhere in Samothrace, have been collected for the museum by the guards. Most important of recent acquisitions is the long-missing stele, *IG* XII, 8, 190; its interesting relief, representing a round building in Kyzikos can now be republished (Pl. 438 b).

JAMES R. McCREDIE

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Κατὰ Ἰούλιον 1970, ἐγένετο ἡ τοποθέτησις παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Λαζάρου Δεριζιώτου, μὲ ἕδραν τὴν Βέροιαν, κατ' Αὔγουστον δὲ ἡ τοποθέτησις ὡς μονίμου τοῦ μέχρι τοῦδε ὡς ἐκτάκτου ἡμερομισθίου ἀπασχολουμένου, διοικητικοῦ ὑπαλλήλου κ. Στυλιανοῦ Τσόγκα.

Τὸ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔργον τῆς Ἐφορείας δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς κάτωθι:

1) Προστασία τῶν μνημείων. 2) Συγκέντρωσις ἀρχαιολογικῶν εἰδήσεων. 3) Παρακολούθησις ἐκσκαπτομένων οἰκοπέδων τῶν μεγάλων κυρίως πόλεων καὶ ἔλεγχος ἀνεγειρομένων, πλησίον μνημείων, οἰκοδομῶν. 4) Συντήρησις μνημείων. 5) Καταγραφὴ μνημείων καὶ εὑρημάτων. 6) Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι.

Ἀναλυτικῶς καὶ κατὰ περιοχὰς τὸ πραγματοποιηθὲν ἔργον ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Βυζαντιναὶ τείχη

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τειχῶν κατὰ συστηματικώτερον τρόπον, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα εἶχον ἐκτελεσθῇ ἐργασίαι καὶ παλαιότερον[1] (Πίν. 439 α - β). Ἐν συνεχείᾳ ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως ἑτοιμορρόπων τμημάτων, ἐμφράξεως ρωγμῶν καὶ ρηγμάτων καὶ στερέωσις δύο πύργων (Πίν. 439 γ - δ, 440 α - β). Τέλος ἐγένετο συντήρησις καὶ ἀποκατάστασις τῶν ἐπάλξεων τοῦ πύργου τοῦ Τριγωνίου, αἵτινες εἶχον καταστῇ ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροποι. Ἡ ἐργασία ὑπῆρξε λίαν ἐπικίνδυνος καὶ ἐπίπονος λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους τοῦ πύργου (Πίν. 440 γ - δ).

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Εἰς τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τοῦ μνημείου, αἱ ὁποῖαι παρουσίαζον εἰκόνα ἐγκαταλείψεως, ἀνελήφθησαν ἐκτεταμέναι ἐργασίαι διαμορφώσεως καὶ ἐξωραϊσμοῦ τοῦ χώρου. Κατ' ἀρχὴν ἐγένετο εὐρεῖα ἀποχωμάτωσις εἰς ὅλον τὸν χῶρον (Πίν. 441 α) καὶ κατασκευὴ ἀναλημματικοῦ τοίχου κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς, ὕψ. 3 ἕως 4.30 καὶ μήκ. 34 μ., ὡς καὶ κατασκευὴ σιδηροῦ κιγκλιδώματος ἐπ' αὐτοῦ (Πίν. 441 β). Πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς περιφράξεως τοῦ χώρου καὶ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ, ἤρχισαν ἐργασίαι προετοιμασίας τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν κατασκευὴν ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου εἰς μῆκος 25 μ., ἀλλ' αὗται διεκόπησαν λόγῳ ἀποκαλύψεως ἐρειπίων ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος.

Ἐπίσης ἐγένετο προέκτασις ὑπάρχοντος ἀναλημματικοῦ τοίχου μέχρι τοῦ κωδωνοστασίου, εἰς μῆκος 5 μ., καὶ συντήρησις δύο καμαροσκεπῶν τάφων (Πίν. 441 γ).

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῶν ἐργασιῶν καὶ τὸν εὐτρεπισμὸν τοῦ χώρου ἐγένετο καὶ μεταφορὰ ἀποκειμένων ἐκεῖ ἀρχαίων.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου (Ροτόντα)

Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς στέγης καὶ μερικῆς ἀνακεραμώσεως ὡς καὶ εὐτρεπισμὸς τοῦ πέριξ τοῦ μνημείου χώρου[2].

Ναὸς Παναγίας Χαλκέων

Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς στέγης καὶ μερικῆς ἀνακεραμώσεως.

Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων

Καὶ εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο ἐγένοντο ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῆς στέγης καὶ κατασκευὴ παραθύρων ἑνὸς τῶν τρουλλίσκων τοῦ νάρθηκος.

ΒΕΡΟΙΑ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 αἱ συστηματικαὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν μνημείων Βεροίας. Ἤδη διὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1964 ἐκτελουμένου προγράμματος προελήφθησαν ἀνεπανόρθωτοι καταστροφαὶ καὶ τὰ μνημεῖα τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου παραδίδονται ἀσφαλῆ καὶ ἠὐτρεπισμένα, ἐκφυγόντα ὁριστικῶς τὸν κίνδυνον τῆς κατερειπώσεως, τῆς κατεδαφίσεως ἢ καὶ τῆς ρυμοτομήσεως.

Αἱ συντελεσθεῖσαι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐργασίαι ἔχουν ὡς κάτωθι:

Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μικρὸς

Ὁ ναὸς οὗτος τοῦ τύπου τῆς μονοχώρου ξυλοστέγου βασιλικῆς περιβαλλομένης ὑπὸ κλειστῆς στοᾶς, μεταγενεστέρας ἐποχῆς, διασώζων κατὰ μέγα μέρος ἀξιολογωτάτας τοιχογραφίας (βλ. κατωτ. σ. 447), εἶχεν ὑποστῇ σοβαρωτάτας φθοράς, τόσον εἰς τὴν στέγην, ὅσον καὶ τὴν τοιχοποιίαν.

Διὰ συνεργείου τῆς Ἐφορείας, ὑπὸ τὸν ἐμπειρότατον ἀρχιτεχνίτην Σπυρ. Πανταζῆν, ἐγέ-

1. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 359, Πίν. 366 γ-δ.

2. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 412.

νετο ἀνακατασκευὴ τῆς ἀποσεσαθρωμένης στέγης, ἀνακατασκευὴ τμημάτων τοῦ βορείου καὶ δυτικοῦ τοίχου τῆς κλειστῆς στοᾶς, οἱ ὁποῖοι δὲν φέρουν τοιχογραφίας, γενικὴ στερέωσις τῆς τοιχοποιίας καὶ ἐπισκευὴ τῶν ἁρμολογημάτων τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων δι' ἰσχυροῦ κονιάματος, σημειουμένου ἐνταῦθα ὅτι τὸ παλαιὸν κονίαμα ἦτο ἐκ χώματος, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἔκτασις τῶν ζημιῶν. Διὰ τῶν ἐργασιῶν ἐκρατήθησαν ὅλα τὰ ὑφιστάμενα παλαιὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (ξυλοδεσιαί, ἁρμολογήματα, κουφώματα κλπ.) (Πίν. 442 α - β).

Ἅγιος Νικόλαος ἐνορίας Ἁγίου Ἀντωνίου

Τοῦ ναοῦ τούτου, ἀνήκοντος εἰς τὸν τύπον τῆς τρικλίτου ξυλοστέγου βασιλικῆς καλυπτομένης δι' ἐνιαίας δικλινοῦς στέγης, σώζοντος δὲ ὅλας τὰς τοιχογραφίας ἀνηκούσας εἰς τὸν 16ον αἰ., εἶχε παλαιότερον καταρρεύσει ἡ στέγη καὶ πρὸς ἀποσόβησιν τῆς καταστροφῆς τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τοῦ μνημείου εἶχε κατασκευασθῆ τότε ἐπειγόντως καὶ προχείρως στέγη ἐξ αὐλακωτῆς λαμαρίνας[3], χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὄντως διεσώθη τὸ μνημεῖον.

Ἤδη ἀφῃρέθη ἡ πρόχειρος στέγη καὶ ἀνακατεσκευάσθη πλήρως, καλυφθεῖσα διὰ κεράμων. Ἐπίσης ἐγένοντο στερέωσις τῆς τοιχοποιίας καὶ ἁρμολογήματα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ναοῦ. Χαρακτηριστικὸν τοῦ ναοῦ τούτου, ὡς καί τινων ἄλλων τῆς Βεροίας τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, εἶναι ὅτι ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ βήματος καλύπτεται ἐξωτερικῶς δι' ἄλλου τοίχου καθισταμένη ἀθέατος (Πίν. 442 γ - δ)[4].

Παναγία Γοργοεπήκοος

Ὁ ναὸς αὐτὸς παρουσίαζε, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἐπικίνδυνα ρήγματα καὶ διόγκωσιν τῆς τοιχοποιίας, ἰδίᾳ κατὰ τὰ χαμηλὰ μέρη. Ὅθεν ἐγένετο νέα ἰσχυρὰ ὑποθεμελίωσις τοῦ τοίχου τούτου ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος καλυφθεῖσα διὰ τοιχοποιίας. Ἐγένοντο ἐπίσης ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν καὶ ἁρμολογήματα τῶν τοίχων.

Τουρκικὸς λουτρών

Πρόκειται περὶ διδύμων λουτρῶν, ἅτινα ἠγοράσθησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας εἰς κατάστασιν ἐπιβάλλουσαν ἄμεσον ἐπέμβασιν συντηρήσεως, λόγῳ φθορῶν τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῆ ἐκ τῆς μακροχρονίου χρησιμοποιήσεώς των ὡς ξυλουργείου (Πίν. 441 δ). Ὡς πρῶτον στάδιον ἐργασιῶν ἐκρίθη ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν πυκνὴν βλάστησιν καὶ τὰ δένδρα, αἱ ρίζαι τῶν ὁποίων εἶχον προκαλέσει ρήγματα εἰς τὴν τοιχοποιίαν, ἐπικίνδυνα διὰ τὴν στατικὴν συνοχὴν τοῦ ὅλου κτηρίου.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Σκήτη Τιμίου Προδρόμου (μονῆς Μεγ. Λαύρας)

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους[5] ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην ταύτην σκήτην, διὰ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῆς στέγης τοῦ ἀρχονταρικίου, ὡς καὶ δι' ἐκτελέσεως ἁρμολογημάτων καὶ ἐπιχρισμάτων τῆς βιβλιοθήκης.

Μονὴ Σταυρονικήτα

Αἱ ἀπὸ ἐτῶν ἐκτελούμεναι ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς μονῆς ταύτης[6] συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970. Εἰς τοὺς πρὸς τὴν αὐλὴν τοίχους τῆς μονῆς ἐγένοντο ἁρμολογήματα καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν δύο λίθιναι κλίμακες καὶ εἰς ἐξώστης.

Βιβλιοθήκη - Σκευοφυλάκιον μονῆς Χελανδαρίου

Αἱ διακοπεῖσαι, λόγῳ τοῦ χειμῶνος, ἐργασίαι κατασκευῆς νέου κτηρίου βιβλιοθήκης καὶ σκευοφυλακίου τῆς μονῆς Χελανδαρίου[7] συνεχίσθησαν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐγένετο ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος σκελετοῦ τοῦ κτηρίου, ἡ κατασκευὴ τῆς ἐκ λίθων ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας, ἡ κατασκευὴ τῶν ἐσωτερικῶν χωρισμάτων καὶ ἡ ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν ἐπικάλυψις τῆς στέγης (Πίν. 443 α).

Μονὴ Βατοπεδίου

Αἱ κατὰ τὸ 1969 ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἀνακατασκευῆς τῆς καείσης πτέρυγος τῆς μονῆς[8] συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος σκελετοῦ τοῦ κτηρίου (Πίν. 443 β - γ).

ΣΙΑΤΙΣΤΑ

Ἀρχοντικὸν Νεραντζοπούλου

Μὴ καταστάσης εἰσέτι δυνατῆς τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀρχοντικοῦ τούτου, λόγῳ ἀπασχολήσεως τῶν συνεργείων εἰς πλέον ἐπείγοντα ἔργα ἐγένοντο καὶ ἐφέτος, ὡς καὶ εἰς τὸ

3. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 250 - 251.
4. Ἔ.ἀ., σ. 250.
5. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 414
6. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 414
7. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 413.
8. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 413-414.

παρελθόν[9], ἐργασίαι ἀντιμετωπίσεως ἀμέσων ἀναγκῶν, πρὸς ἀποσόβησιν περαιτέρω φθορῶν, προγραμματιζομένης πάντοτε διὰ τὸ ἐγγὺς μέλλον τῆς γενικῆς ἀποκαταστάσεως. Αἱ ἐργασίαι αὗται περιωρίσθησαν εἰς τὴν μερικὴν ἀνάσυρσιν καὶ ἐπανατοποθέτησιν κεράμων τῆς στέγης καὶ ἀντικατάστασιν πολλῶν ἐφθαρμένων. Ἐγένετο ἐπίσης ἐπισκευὴ τῆς θύρας τοῦ περιβόλου.

Ἀρχοντικὸν Μανούση

Καὶ εἰς τὸ ἀρχοντικὸν τοῦτο ἐγένοντο μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι, δι' ὧν ἀνακατεσκευάσθη ἡ θύρα τοῦ περιβόλου ὡς καὶ τμῆμα κατερειπωθὲν τοῦ περιβολοτοίχου, μήκους 20 μ. Ἐγένετο ἐπίσης μερικὴ ἀντικατάστασις τῶν κεράμων τῆς στέγης.

ΚΑΒΑΛΑ

Μεσαιωνικὸν ὑδραγωγεῖον

Εἰς τὸ χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν πόλιν τῆς Καβάλας μεσαιωνικὸν ὑδραγωγεῖον ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τῆς τοιχοποιίας ὡς καὶ ἁρμολογήματα αὐτῆς καθὼς ἐπίσης καὶ στεγανοποίησις τῆς αὔλακος τοῦ ὑδραγωγείου (Πίν. 444 α).

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ ἐκ τῶν θαμνοειδῶν, στερεώσεως ρηγμάτων καὶ ἁρμολογήματα εἰς τοὺς πύργους τῆς μεσαιωνικῆς ἀκροπόλεως κεντρικόν, βόρειον καὶ βορειοδυτικὸν κυκλικόν. Πλεῖστα σημεῖα, εἰς ἃ ὑπῆρχον ἐτοιμόρροπα τμήματα, ἐστερεώθησαν καὶ συνεκρατήθησαν.

ΣΕΡΡΑΙ

Εἰς τὸ χρησιμοποιηθὲν διὰ στέγασιν τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τῆς πόλεως Μπεζεστένι, ἔνθα ἐγένοντο καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι[10], ἐξετελέσθησαν καὶ ἐφέτος συμπληρωματικαὶ στερεώσεις τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας καὶ καθαρισμὸς αὐτῆς ἐκ τῶν σαπροφύτων, στερέωσις τοῦ ὀδοντωτοῦ γείσου, ἐπισκευὴ ὁδοῦ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου, στεγανοποίησις τῆς στέγης εἰς μικρὰν ἔκτασιν καὶ τοποθέτησις ὑαλοπινάκων (Πίν. 444 β).

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου

Συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ 1969 ἀρξάμεναι ἐργασίαι[11] στερεώσεως τοῦ μοναδικοῦ διὰ τὴν περιοχὴν ναοῦ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας (Πίν. 445 α). Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων, ἀντικατάστασις ἐφθαρμένων ξυλίνων τμημάτων τῆς στέγης, ἀντικατάστασις ὑδρορροῶν καὶ συντήρησις ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων. Ἐγένετο ἐπίσης ἀντικατάστασις τῆς ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ ὑπερῴου τοῦ ναοῦ, ἥτις εἶχεν ὑποστῆ ἐκτεταμένας φθοράς.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΧΩΡΩΝ

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1969 κατεδάφισιν νεωτερικοῦ οἰκίσκου ὑφισταμένου ἐπὶ τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς Α, ἐγένοντο ἐφέτος ἐργασίαι ἀπομακρύνσεως τῆς ὑποδομῆς τοῦ οἰκίσκου τούτου, ἔνθα εὑρέθησαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τεμάχια γλυπτῶν. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκαλύφθη καὶ τμῆμα τοῦ νοτίου στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς (Πίν. 446 α).

Βυζαντινὸς ναὸς Βιστονίδος

Ὁ ἐντὸς τῆς περιφράξεως χῶρος ἐκαθαρίσθη ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως, ἐγένετο ἀπομάκρυνσις τῶν ἐπιχώσεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον συσσωρευθῆ κατὰ τὴν διαρρεύσασαν ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ναοῦ εἰκοσαετίαν καὶ διενηργήθη μικρᾶς ἐκτάσεως ἔρευνα (Πίν. 445 β).

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης

Εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1964 τυχαίως ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἔξωθι τοῦ χωρίου εἶχεν ἐπισημανθῆ[12] ἡ ὕπαρξις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ εἶχε προγραμματισθῆ ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου. Λόγῳ ὅμως φόρτου ὑπηρεσιακῆς ἀπασχολήσεως, μόνον ἐφέτος κατέστη δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀνασκαφῆς, ἥτις ἀπέδωσεν, ὡς προεβλέφθη, παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν. Αὕτη εἶναι τρίκλιτος μετὰ πλαγίων κογχῶν (τρίκογχον), μήκ. 32 μ. συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ βήματος, καὶ πλ. 14.50 μ. ἄνευ τῶν πλαγίων κογχῶν, αἵτινες ἔχουν ἀκτῖνα 2 μ. ἑκατέρα. Πλὴν τοῦ κυρίως ναοῦ ἀπεκαλύφθη νάρθηξ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ πρὸς Δ. αὐτοῦ τρεῖς χῶροι (Πίν. 446 β), ἐξ ὧν ὁ βόρειος ἀπετέλει τὸ βαπτιστήριον, ἔνθα ἀπεκαλύφθη σχεδὸν ἀκεραία ἡ κτιστὴ κολυμβήθρα.

Σπουδαιότατον εὕρημα ἀποτελεῖ τὸ ψηφιδω-

9. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 360.
10. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 359.
11. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 413.
12. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 475, Πίν. 589-590.

τὸν δάπεδον τῆς βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν, μὲ ὀλίγας σχετικῶς φθοράς (Πίν. 446γ). Τέλος, ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα τοιχογραφιῶν εἰς τὰ σωζόμενα, δυστυχῶς μικροῦ ὕψους, χαμηλὰ μέρη τῶν πλαγίων τοίχων καὶ τῶν πεσσῶν.

Λόγῳ τοῦ ἐπικειμένου χειμῶνος τὸ δάπεδον ἐκαλύφθη καταλλήλως διὰ στρώματος χώματος, αἱ τοιχογραφίαι ἀπεκολλήθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς συντήρησιν καὶ καθαρισμὸν καὶ ἡ τοιχοποιία ἐστερεώθη ὑπὸ συνεργείου τῆς Ἀναστηλώσεως.

Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν παροχὴν τῶν ὀλίγων τούτων στοιχείων, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ θέλει ἀποτελέσει ἰδίαν μελέτην τοῦ γράφοντος.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ, ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

Ὑπὸ συνεργείων μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῶν κάτωθι μνημείων τῆς Ἐφορείας:

1) Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης. Συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν. 2) Κυριώτισσα Βεροίας. Κατόπιν ἀποχαρακτηρισμοῦ τοῦ ἐπικινδύνως ἑτοιμορρόπου μνημείου τούτου ἀπετειχίσθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἱεροῦ βήματος καὶ μικροῦ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου, αἵτινες ἦσαν καὶ αἱ μόναι σωζόμεναι. 3) Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μικρὸς Βεροίας. Μετὰ τὴν κτηριακὴν στερέωσιν τοῦ μνημείου ἐστερεώθησαν καὶ αἱ τοιχογραφίαι αὐτοῦ. 4) Ἅγιος Νικόλαος Μακαριωτίσσης Βεροίας. Ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι. 5) Καθολικὸν μονῆς Χελανδαρίου Ἁγίου Ὄρους. Ἐγένετο δοκιμαστικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, καθαρισθείσης τῆς παραστάσεως τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου[13]. 6) Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι Θεσσαλονίκης. Τοιχογραφίαι ἀποτειχισθεῖσαι, συνετηρήθησαν, ἐστερεώθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς πλαίσια. 7) Συντήρησις εἰκόνων μονῆς Χελανδαρίου Ἁγίου Ὄρους.

Παραλλήλως πρὸς τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, συνεργεῖα μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Ἰ. Κολέφαν ἐξετέλεσαν ἐργασίας στερεώσεως καὶ συντηρήσεως ψηφιδωτῶν ὡς κάτωθι:

1) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους Θεσσαλονίκης. Ἀποκόλλησις, καθαρισμὸς καὶ μεταφορὰ εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης ψηφιδωτοῦ, ἐκτάσεως 5 τ.μ. περίπου.

2) Ἐξ οἰκοπέδων ἰδιοκτησίας Μισιρλῆ καὶ Μαυρίδη ἐν Βεροίᾳ ἀποκόλλησις ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἐκτάσεως 11 καὶ 16 τ.μ. ἀντιστοίχως, ἅτινα καθαρισθέντα μετεφέρθησαν εἰς τὸν ναὸν Ἁγίου Νικολάου Γουρνιᾶ.

3) Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης. Καθαρισμὸς ἀπὸ τὰ ἄλατα καὶ προστασία τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

4) Ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, τοῦ προερχομένου ἐκ τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως Σερρῶν, ἐγένοντο ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως.

Τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν λεπτομερὴς ἔκθεσις δίδεται ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (*ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 18 - 22).

13. *ΑΔ* 24 (1969), σ. 341 κ.ἑ., εἰκ. 1-5.

ΜΥΡΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου 1970 ἀνέλαβε καθήκοντα εἰς τὴν ΙΖ΄ Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν ἡ ὑπογραφομένη, ἀντικαταστήσασα τὸν συνάδελφον κ. Ἡλίαν Τσιριβάκον.

Κατὰ τὸ τελευταῖον τετράμηνον τοῦ ἔτους συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν ψηφιδωτῶν Χωράφας καὶ ἡ περίφραξις τοῦ θεάτρου Μυτιλήνης (ἡ τελευταία δι' ἐξόδων τῆς Νομαρχίας Λέσβου), διενηργήθησαν τρεῖς ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης, ἐπεσημάνθησαν ἑπτὰ νέοι ἀρχαιολογικοὶ χῶροι εἰς τὴν Λέσβον καὶ εἰσήχθησαν εἰς τὰ Μουσεῖα τῆς Περιφερείας ἀρχαῖα ὡς ἀκολούθως:

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

Ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεγέρσεως νέου μουσείου εἰς τὴν Μυτιλήνην δὲν ἐλύθη εἰσέτι, ἅπαντα δὲ τὰ ἀντικείμενα εὑρίσκονται ἀποθηκευμένα εἰς διαφόρους ἀποθήκας τοῦ Κάστρου καὶ εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς ἀγορασθείσης ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας οἰκίας Βουρνάζου, ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως ἐκτεθοῦν τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα καὶ χαρακτηριστικὰ εὑρήματα εἰς δύο αἰθούσας τοῦ ἰσογείου τῆς ἐν λόγῳ οἰκίας, ὅπου στεγάζονται καὶ τὰ Γραφεῖα τῆς Ἐφορείας.

Μετεφέρθησαν πρὸς τοῦτο πέντε προθῆκαι ἐκ τοῦ Μουσείου Λήμνου, ἔνθα παρέμενον ἀχρησιμοποίητοι, καὶ ἤρχισεν ἡ προετοιμασία τῆς ἐπανεκθέσεως διὰ τῆς ἐκκενώσεως τῶν αἰθουσῶν ἐκ τῶν ξυλίνων κασσελῶν καὶ τῆς ἐπισκευῆς των.

Τυχαῖα εὑρήματα

Εἰς τὸ Μουσεῖον εἰσήχθησαν καὶ κατεγράφησαν, ἐκτὸς τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προερχομένων ἀντικειμένων, τὰ κάτωθι ἀρχαῖα εὑρήματα.

1. Ἐπιτύμβιος κυλινδρικὸς βωμός (ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 5132) (Πίν. 447 α - γ). Εὑρέθη εἰς τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης, εἰς τὴν παρὰ τὴν ὁδὸν Σατωβριάνδου νεόδμητον οἰκίαν τοῦ Γ. Χατζηκυριάκου.

Ἐξ ἐγχωρίου λευκοτέφρου λίθου· ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος. Σωζ. ὕψ. 0.28, ἄνω διάμ. 0.25 μ. Φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν: Εἰς τὸν κορμὸν κυματοειδῆ γιρλάνδαν, εἰς τοὺς κάτω μυχοὺς τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τετράφυλλος ρόδαξ, φύλλον (;) καὶ φιάλη. Ἐπὶ τῆς ἄνω κυρτῆς ἐπιφανείας φέρει εἰς τὸ μέσον φιάλην, περιζ τῆς ὁποίας ἐλίσσονται δύο ὄφεις πλησιάζοντες πόπανα.

Παρόμοιοι βωμοὶ ἔχουν εὑρεθῆ καὶ παλαιότερον εἰς τὴν Μυτιλήνην (οἱ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 3543, 407, 334 κ.ἄ.[1]), οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ εἰκονίζονται ἐνταῦθα (Πίν. 447 δ - ζ).

2. Τμῆμα μαρμαρίνης ἐπικρανίτιδος (ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 5133) (Πίν. 448 α). Προέρχεται ἐκ τῶν «μπάζων» κατεδαφισθέντος παραπήγματος εἰς Ἐπάνω Σκάλαν Μυτιλήνης, πλησίον τοῦ καταστήματος ΙΚΑ. Ὕψ. 0.25, σωζ. μῆκ. 0.42, μέγ. πάχ. 0.20 μ. Φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν: Εἰς τὸ κάτω μέρος κοῖλον γλωσσοειδὲς κόσμημα, ἐν συνεχείᾳ ἀστράγαλον καὶ φυτικὸν κόσμημα - γιρλάνδαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναφύονται ἐναλλὰξ ὄρθια ἀνθέμια καὶ ἀνοικτὰ φύλλα λωτοῦ, εἰς δὲ τὸ ἄνω μέρος πλοχμόν. Ἡ χρῆσις τρυπάνου καὶ ἡ μορφὴ τῶν κοσμημάτων χρονολογοῦν τοῦτο εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

3. Τετράγωνος μαρμάρινος ἐπιτύμβιος βωμίσκος (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Μ. 5134) (Πίν. 448 γ). Εὑρέθη ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Πέτρας πρὸς Ἄναξον. Ὕψ. 0.216, πλ. 0.172, πάχ. 0.125 μ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ φέρει ἀνάγλυφον γιρλάνδαν καὶ ἀνὰ ἓν βουκράνιον εἰς τοὺς μυχούς της καθ' ἑκάστην πλευράν.

4. Τμῆμα λιθίνης σίμης (ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 5135) (Πίν. 448 β). Ἀγνώστου προελεύσεως. Σωζ. μῆκ. 0.22, ὕψ. 0.15 μ., ἐκ γαλαζωποῦ ἐγχωρίου λίθου. Εἰς τὸ κάτω μέρος σώζεται μέρος ἀναγλύφου ἕλικος καὶ καυλοῦ ἀκάνθης.

5. Τμῆμα ἀναγλύφου ἐπιτυμβίου στήλης (ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 5137). Εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παναγίας Γαλούσης τοῦ χωρίου Κάτω Τρίτος. Ἐκ τεφροῦ λίθου, σωζ. ὕψ. 0.36, πλ. 0.36, πάχ. 0.10 μ., ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια ἁδρῶς εἰργασμένη, ἡ ἐμπροσθία λίαν ἐφθαρμένη. Εἰκονίζεται ὀρθία ἀνδρικὴ μορφή, σωζομένη μέχρι τῶν ὤμων, ἡ ὁποία φορεῖ χιτωνίσκον καὶ κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς της χειρὸς μακρὰν ράβδον καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀντικείμενόν τι πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει ζῶον (πιθανῶς κύων). Ρωμαϊκῶν χρόνων.

6) Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου βωμίσκου (ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 5136) (Πίν. 448 δ). Περισυνελέγη κατὰ περιοδείαν εἰς ἀρχαίαν Ἄντισσαν. Ἐκ τεφροῦ τραχείτου, τετράγωνος, πλευρᾶς 0.31, μεγ. ὕψ. 0.115 μ. Ἡ διωγκωμένη ἄνω ἐπιφάνεια χωρίζεται εἰς τέσσαρα τμήματα διὰ τεσσάρων νευρώσεων, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰς γωνίας ἀπολήγουν εἰς τέσσαρας προεξοχὰς - ἀκρωτήρια. Εἰς τὸ κέντρον εἰκονίζεται μεσόμφαλος φιάλη, πρὸς τὴν ὁποίαν ἕρπει ὄφις. Ὁ τύπος εἶναι γνωστὸς

1. ΔΔ 11 (1927 - 28) Παράρτημα, σ. 20, εἰκ. 11.

ἐκ παλαιοτέρων εὑρημάτων ἐξ Ἐρεσοῦ[2] καὶ Μυτιλήνης[3].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΜΥΤΙΛΗΝΗ

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης διενηργήθησαν τρεῖς ἀνασκαφαί, προκληθεῖσαι ἅπασαι ἐκ τυχαίας ἀποκαλύψεως ἀρχαίων.

Οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ΟΤΕ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βουρνάζων, Χαρ. Τρικούπη καὶ Φάωνος (Σχέδ. 1)

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ κτηρίου τοῦ ΟΤΕ, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς κατέσκαψε, μέχρι βάθους 3 - 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν παρακειμένων ὁδῶν, ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον, ἐκτὸς τμήματος παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν, ἀφεθέντος ὡς ἀκαλύπτου, καὶ τῶν «πρασσιῶν» ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βουρνάζων καὶ Φάωνος. Τοῦτο εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν καταστροφὴν τοῦ ἄνω μέρους τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων καὶ τὴν ἐν γένει διατάραξιν τοῦ χώρου. Ἡ ἀνασκαφὴ[4] διενηργήθη κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ἀρχαιότητες, καὶ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Βουρνάζων, εἰς τὴν ζώνην τῆς «πρασσιᾶς», πρὸς παρακολούθησιν τῆς στρωματογραφίας τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῆς μορφῆς τῶν ἀρχαίων κτισμάτων πρὸ τῆς διὰ τοῦ ἐκσκαφέως καταστροφῆς.

Κατὰ μῆκος ὅλου τοῦ ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. ἀπεκαλύφθη ἀρχαία «ὁδός» (Ι - Κ ἐν τῷ Σχεδ. 2· Πίν. 449 α - β), κατασκευασθεῖσα ἐκ δύο σειρῶν πλίνθων τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἄλλης, διαφόρων διαστάσεων, ἐκ μαλακοῦ καστανοχρώμου πωρολίθου, συνολ. ὕψ. 0.43 μ.[5]. Αὕτη φαίνεται ὅτι συνεχίζεται καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοπέδου ὑπὸ τὰς ὁδοὺς Βουρνάζων καὶ Φάωνος. Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς σχηματίζεται αὐλαξ (Πίν. 450 β), πλ. 0.50, βάθ. 0.20 μ., ἐνῷ τὰ ὅρια τῆς δυτικῆς δὲν εἶναι σαφῆ, καταστραφέντα ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ ὑδάτων. Πάντως παρετηρήσαμεν κατὰ μῆκος τοῦ ἄκρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, καὶ ὅπου ἡ καταστροφὴ δὲν ἦτο πλήρης, στρῶμα διαλελυμένου πώρου ὁμοίου πρὸς τὸν τῶν πλίνθων. Πιθανῶς ἦσαν πώριναι πλίνθοι, αἱ ὁποῖαι διαβρωθεῖσαι διελύθησαν, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἦσαν διαλελυμέναι καὶ πεπατημέναι διὰ νὰ σχηματίσουν τὸ ἄκρον τῆς ὁδοῦ. Προφανῶς, ἡ κάτω σειρὰ τῶν πλίνθων ἦτο ἀθέατος ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ παρακειμένου ἐδάφους. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν πλίνθων τῆς κυρίας ὁδοῦ ἦτο εἰργασμένη διὰ ξοΐδος ἢ βελονίου, ὡς ἐμφαίνεται εἰς ὅσα σημεῖα ἔμεινε αὕτη ἄθικτος ἐκ τῆς καταστροφῆς (Πίν. 450 α, 451 α). Ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ πιθανῶς ὑπῆρχον ἀναθήματα. Ὡς βάσεις τοιούτων ἀναθημάτων ἐκλαμβάνονται δύο πῶροι, εὑρεθέντες πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς ταύτην (Πίν. 450 β, 451 β), καὶ τετράπλευρον διὰ «ξηρολιθιᾶς» κτίσμα πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ παρὰ τὸ νότιον ἄκρον της.

Μαρμαρίνη ὑψηλὴ βάσις, ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 451 γ), ἡ ὁποία εὑρέθη μεταξὺ τῶν διασκορπισθέντων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ λίθων καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *ΕΥ* ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς προσθίας ἐπιφανείας καὶ ἐπιμήκη τόρμον εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν, πιθανῶς ἦτο βάσις ἑνὸς τοιούτου παρὰ τὴν ὁδὸν ἀναθήματος. Δυστυχῶς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναί τις βέβαιος διὰ τὴν κατάστασιν ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ, διότι, ἐκτὸς τῆς προκληθείσης ἐκ τοῦ ἐκσκαφέως καὶ τῶν θεμελίων παλαιοτέρων οἰκοδομῶν καταστροφῆς, εἶναι φανερὸν ὅτι μεγάλην καταστροφὴν προεκάλεσε (καὶ ἴσως ὁλοκληρωτικὴν ἐγκατάλειψιν) ὁ παραρρέων, ὑπὸ τὴν ὁδὸν Βουρνάζων, ποταμὸς Ἁλυσίδα. Οὗτος σημειοῦται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ὑπὸ τοῦ Koldewey[6] καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διήρχετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου.

Ἡ ἐπίχωσις ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ἦτο τεταραγμένη, εἰς πολλὰ δὲ σημεῖα καὶ ὅπου ἀνεσκάψαμεν βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τῆς κάτω σειρᾶς τῶν πλίνθων, ἀπετελεῖτο ἐκ στρώματος χαλίκων καὶ ποταμίων λίθων. Τὸ ὅτι ὁ ποταμὸς ἐπλημμύρισε καὶ κατέκλυσε τὴν περιοχὴν γίνεται φανερὸν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εὑρέθησαν τμήματα εἰδωλίων κλπ. (Πίν. 452 β - ε), ὡς καὶ ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν, πρωτογεωμετρικὰ (ἐκ τῶν ἐλαχίστων μέχρι τοῦδε εὑρεθέντων εἰς Λέσβον[7]) (Πίν. 452 α), ἐγχώρια τεφρά, μελαμβαφῆ κλασσικά, ἑλληνιστικά, ρωμαϊκά, τὰ πλεῖστα ἐκ μεγάλων ἀγγείων ἀβαφῶν καὶ κυρίως ἀμφορέων, ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω στρώματος καὶ εἰς

2. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 269.

3. *ΑΔ* 11 (1927 - 28) Παράρτημα, σ. 20, εἰκ. 12, 13.

4. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ δ. Ἀλίκη Μπακατσῆ. Ἡ ἀποτύπωσις καὶ σχεδίασις τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχαιοτήτων ἔγινεν ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ Εὐσταθίου Πισκαρδέλη. Ἀμφοτέρους εὐχαριστῶ θερμῶς.

5. Ὁμοιότητα εἰς τὴν κατασκευὴν παρουσιάζει πρὸς ὁδοὺς τῆς Κυρήνης, Περγάμου καὶ Ἐφέσου. Πρβλ. R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris 1956, πίν. II, 1, VI, 1, XII, 2.

6. R. Koldewey, *Die antiken Baureste der Insel Lesbos*, Berlin 1890, πίν. 1 - 2.

7. W. Lamb, *BSA* XXXII, σ. 56, εἰκ. 9.

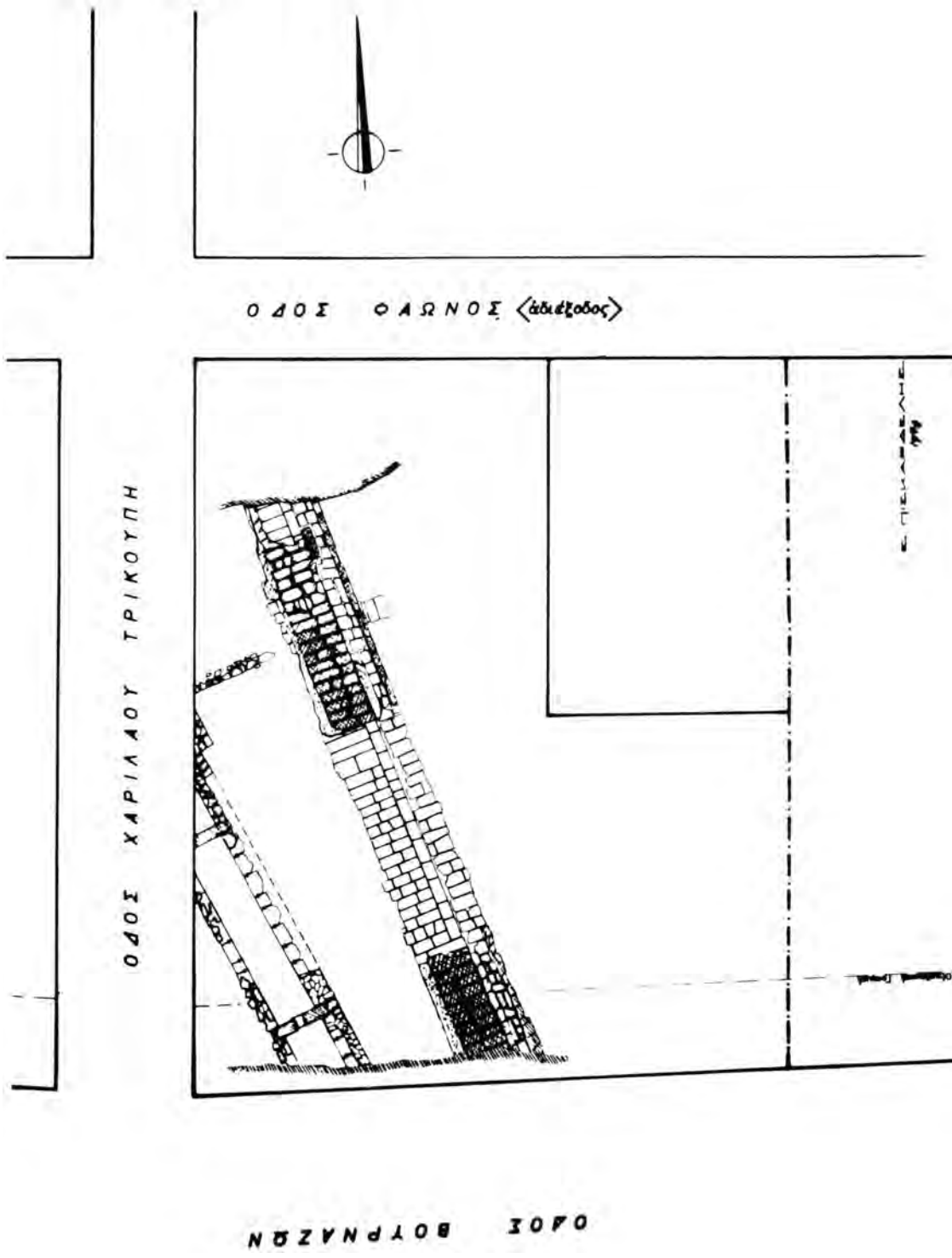

Σχέδ. 1. Μυτιλήνη. Ὁδὸς Βουρνάζων. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ΟΤΕ

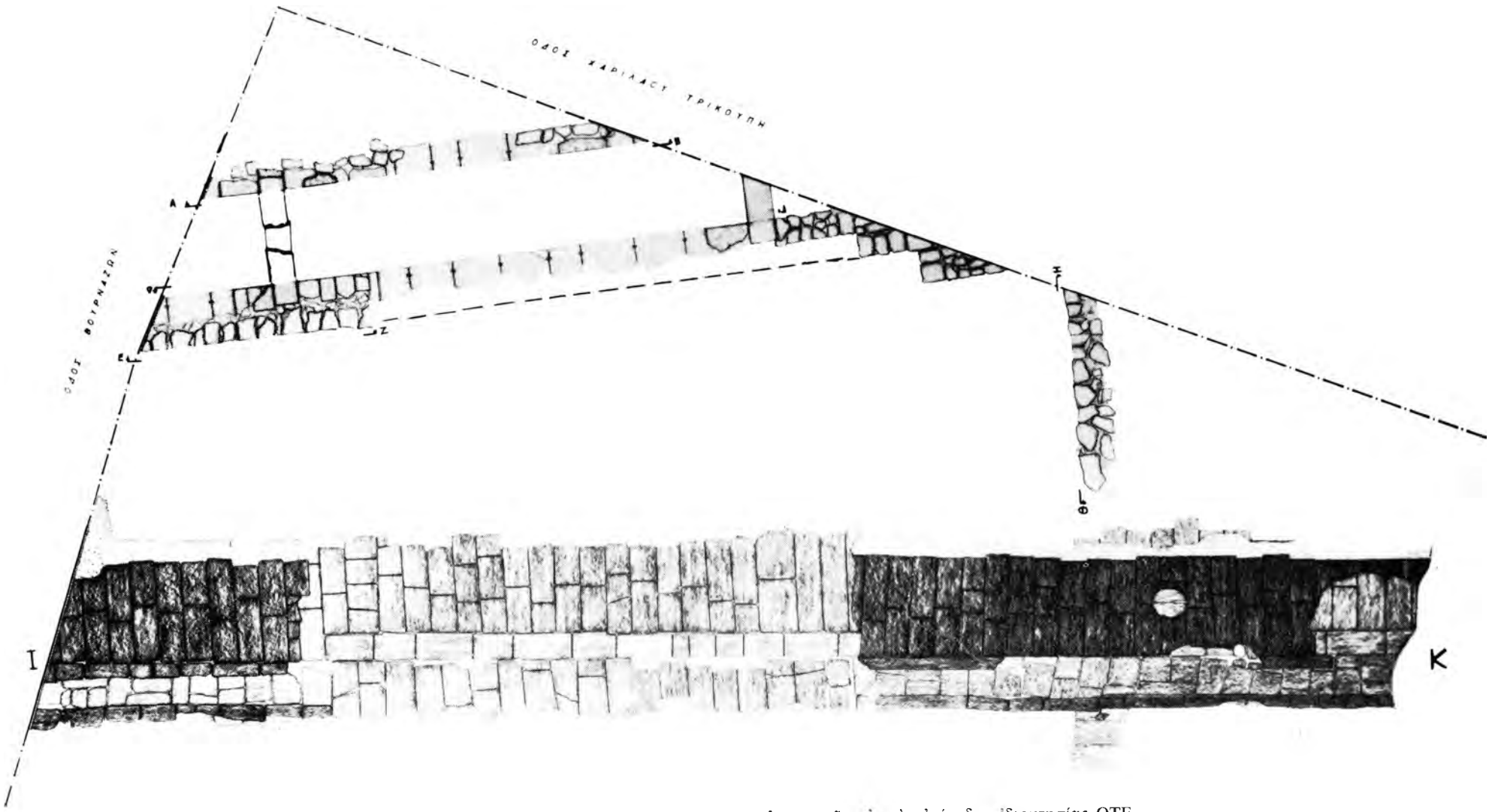

Σχέδ. 2. Μυτιλήνη. Ὁδὸς Βουρνάζων. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ΟΤΕ

βάθος 3.30 ἕως 3.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ὅπου τὸ ἔδαφος δὲν διεταράχθη ὑπὸ νεωτέρων θεμελίων. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὁδηγεῖ καὶ ἡ μελέτη τῶν νομισμάτων[8].

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα (3.15 - 3.75 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους) ἐννέα χαλκῶν νομισμάτων, τὰ πέντε εἶναι τῆς πόλεως Μυτιλήνης, χρονολογούμενα περὶ τὰ 350 - 300 π.Χ. (πρβλ. *SNG Cop*, ἀριθ. 383 - 386) καὶ τὰ ὑπόλοιπα ρωμαϊκά, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἷς ἀντωνιανὸς Διοκλητιανοῦ, κοπῆς 293 - 295 μ.Χ. (τοῦ νομισματοκοπείου Σισκίας, πρβλ. *RIC* V2, ἀριθ. 256), ἓν ἀσσάριον Θεοδοσίου Α΄ (379 - 395 μ.Χ.) καὶ ἓν τεσσαρακοντανούμμιον ἐποχῆς Ἡρακλείου. Τὰ τρία τελευταῖα πιθανῶς δίδουν τὸ χρονικὸν ὅριον τῆς καταστροφῆς τῶν κτισμάτων.

Πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.60-5.40 μ. πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα κτίσματος, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται ὑπὸ τὰς ὁδοὺς Χαρ. Τρικούπη καὶ Βουρνάζων (τοπογραφικὴν ἀπεικόνισιν καὶ κάτοψιν βλ. εἰς Σχέδ. 1 καὶ 2, ὄψεις τοίχων εἰς Σχέδ. 3· Πίν. 453 α - γ, 454 α - β).

Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραλλήλων τοίχων (Α - Β καὶ Γ - Δ εἰς τὰ Σχέδ. 2 - 3), οἱ ὁποῖοι ἀπέχουν 1.80 μ. ἀπ' ἀλλήλων καὶ εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὴν ἐσωτερικήν των μὲν πλευρὰν διὰ πλίνθων ἐξ ἐρυθροῦ τραχείτου διαφόρων διαστάσεων, κατὰ τὸ ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον σύστημα[9] (Πίν. 453 γ, 454 α), κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν δὲ διὰ λίθων ἐκ τοῦ αὐτοῦ τραχείτου, ἁδρῶς εἰργασμένων καὶ ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, τῶν κενῶν πληρουμένων διὰ λιθαρίων.

Οἱ τοῖχοι οὗτοι φέρουν κατ' ἀποστάσεις καὶ ἐπὶ τῆς τρίτης ἐκ τῶν ἄνω σωζομένης σειρᾶς τῶν πλίνθων, αἱ ὁποῖαι συνδέονται διὰ μολυβδίνων συνδέσμων πελεκίνων[10] καὶ ἐξέχουν τῶν κατωτέρων κατὰ 0.01 - 0.03 μ., ἐγκαρσίας δοκοὺς ἐκ πωρολίθου. Ἐκ τούτων δύο εὑρέθησαν κατὰ χώραν (Σχέδ. 2· Πίν. 453 α - β), ἡ νοτία μάλιστα (Πίν. 453 β) ὁλόκληρος, εἰς τρία τεμάχια τεθραυσμένη, ἔχουσα μῆκος 2.40 καὶ πάχος 0.50 μ., μεταξὺ ὅμως τῶν διὰ τοῦ ἐκσκαφέως ἀπομακρυνθέντων λίθων καὶ τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνεγνωρίσθησαν τεμάχια ἑτέρων δύο (;) ὁμοίων. Αἱ δοκοὶ σχηματίζουν εἰς τὴν κάτω πλευρὰν τῶν δύο ἄκρων ἐσοχήν, διὰ τῆς ὁποίας βαίνουν ἐπὶ τῶν δόμων τῶν τοίχων μένουσαι μετέωροι.

Καὶ οἱ δύο τοῖχοι ἐκτίσθησαν ἐπιμελῶς, ἰδιαιτέρα ὅμως φροντὶς ἐλήφθη διὰ τὴν ἐσωτερικήν των ἐπιφάνειαν καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Α - Β εἰς τὰ Σχέδ. 2 - 3), ἡ ὁποία εἶναι «βελονιασμένη». Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἐπιφανείας δόμων τινῶν ὑπάρχουν ἐγχάρακτα διὰ λιθουργικοῦ ἐργαλείου γράμματα - σήματα, ἤτοι ἐπὶ τριῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρων δόμων τοῦ τοίχου Α - Β τὸ γράμμα *Φ* (Πίν. 454 α), καὶ ἐπὶ δύο δόμων τῆς τρίτης ἐκ τῶν ἄνω σειρᾶς τοῦ τοίχου Γ - Δ τὸ γράμμα Γ ἀνάστροφον.

Δυστυχῶς, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ καθορισθῇ τὸ ὕψος τῶν τοίχων, διότι λόγῳ τοῦ ἀναβλύζοντος εἰς τὴν περιοχὴν ὕδατος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ εἰς βάθος πέραν τῶν 0.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὑψηλοτέρας πλίνθου τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Ἐμετρήθησαν τέσσαρες δόμοι, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἕτεροι βαθύτερον.

Ἐπειδὴ οὔτε τὸ μῆκος τοῦ κτίσματος γνωρίζομεν οὔτε τὸ ὕψος του, μέγα δὲ μέρος τούτου ἔχει καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως καὶ τῆς παλαιᾶς οἰκοδομῆς, ἡ ὁποία ἦτο θεμελιωμένη ἐπ' αὐτοῦ, εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν τὴν χρῆσίν του. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ὁριζοντίων δοκῶν ἦτο ἐστεγασμένον. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὴν ὁδόν, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν βαίνει παραλλήλως ἀλλὰ μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν πρὸς ΒΔ.

Εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ κτίσματος τούτου καὶ τῆς ὁδοῦ χῶρον, ὁ ὁποῖος κυριολεκτικῶς ἰσοπεδώθη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως, ἀνεσκάφη μόνον τοῖχος ἐξ ἀργολιθοδομῆς (Η - Θ εἰς τὰ Σχέδ. 2 - 3) ἐκτισμένος κατὰ τὴν λεσβίαν δομήν.

Ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ ἔτος 1971 θὰ δώσῃ περισσότερα στοιχεῖα διὰ τὴν ὁριστικὴν γνώμην περὶ τῆς λειτουργίας τοῦ κτίσματος ΑΒ - ΓΔ, ὅσον καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τούτου. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη, ἐκ τῶν δεδομένων στοιχείων, ἤτοι ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῶν τοίχων, εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ τὸ κτίσμα ΑΒ - ΓΔ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ὑπολογίζεται ὅτι αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι εἰς τὸ

8. Τὰ νομίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Μυτιλήνης ἐταύτισεν ἡ κ. Μάντω Οἰκονομίδου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς εὐχαριστῶ.

9. Α. Κ. Ὀρλάνδος, *Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, τ. Α΄, σ. 122.

10. Ἐξ ὅσων ἕως σήμερον ἔχουν διαπιστωθῆ εἶναι ὁ πλέον γνωστὸς τύπος συνδέσμων ἐν Λέσβῳ. Πρβλ. R. Koldewey *ἔ.ἀ.*, σ. 21 (Ἀρχαία Ἄντισσα), σ. 39 (Παράκοιλα), σ. 46 (Κλομιδάδος), πίν. 3, 3 (Μυτιλήνη), πίν. 19, 22 (ναὸς τῶν Μέσων), πίν. 20 (ναὸς Διονύσου Βρισᾶς) καὶ Α. Ὀρλάνδος, *ἔ.ἀ.*, σ. 182, ὑπ. 3.

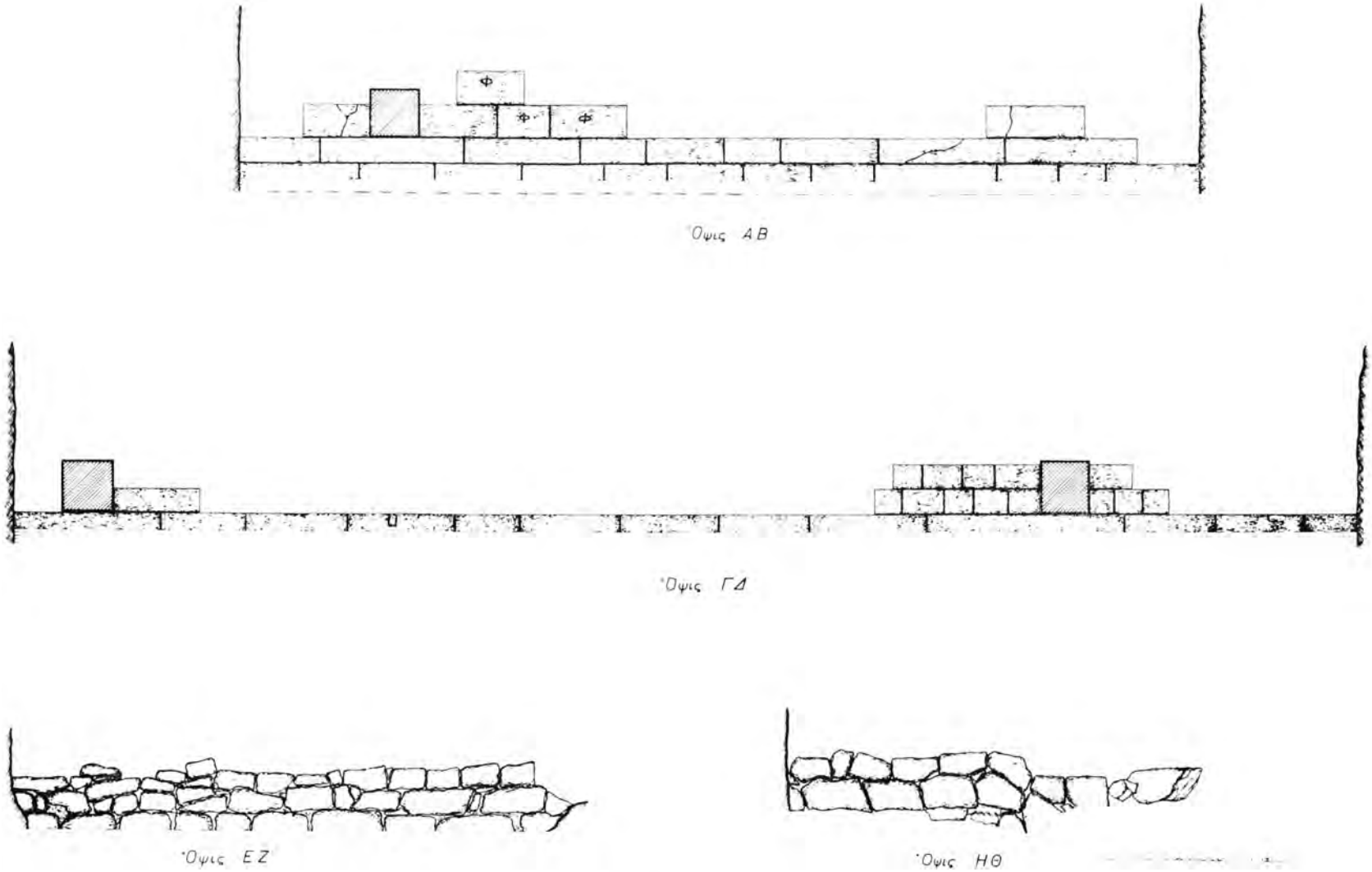

Σχέδ. 3. Μυτιλήνη. Ὁδὸς Βουρνάζων. Ὄψεις τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ΟΤΕ

οἰκόπεδον τοῦ ΟΤΕ ἀρχαιότητες εὑρίσκονται ἔξωθεν τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης, ὡς σημειώνονται ταῦτα ὑπὸ τοῦ Koldewey[11], καὶ πρὸς Ν. τῆς νοτίας εἰσόδου τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ὑπὸ τοῦ Koldewey τοποθετεῖται πλησίον τῆς τουρκικῆς Gumusch Capu, τῆς Ἀργυρᾶς Πύλης τοῦ προστατευτικοῦ περιβόλου, τὸν ὁποῖον ἔκτισεν ὁ Μουσταφᾶ Κουλαξίζη (1823) καὶ ὁ ὁποῖος, παρακολουθῶν τὴν φυσικὴν κλίσιν φθεῖσα εἰς τὸ οἰκόπεδον ΟΤΕ ἀρχαία ὁδὸς φαίνεται ὅτι ὡδήγει εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω εἴσοδον.

Προσφυγικὸς Συνοικισμός. Ὁδὸς Κυδωνιῶν (Σχέδ. 4)[13]

Κατὰ τὴν δι' ἐκσκαφέως διάνοιξιν χάνδακος διὰ τὴν κατασκευὴν ὑπονόμου, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κυδωνιῶν καὶ παρὰ τὴν συμβολὴν ταύτης μετὰ τῶν ὁδῶν Φανίου καὶ Κρήνης, ἐξήχθησαν

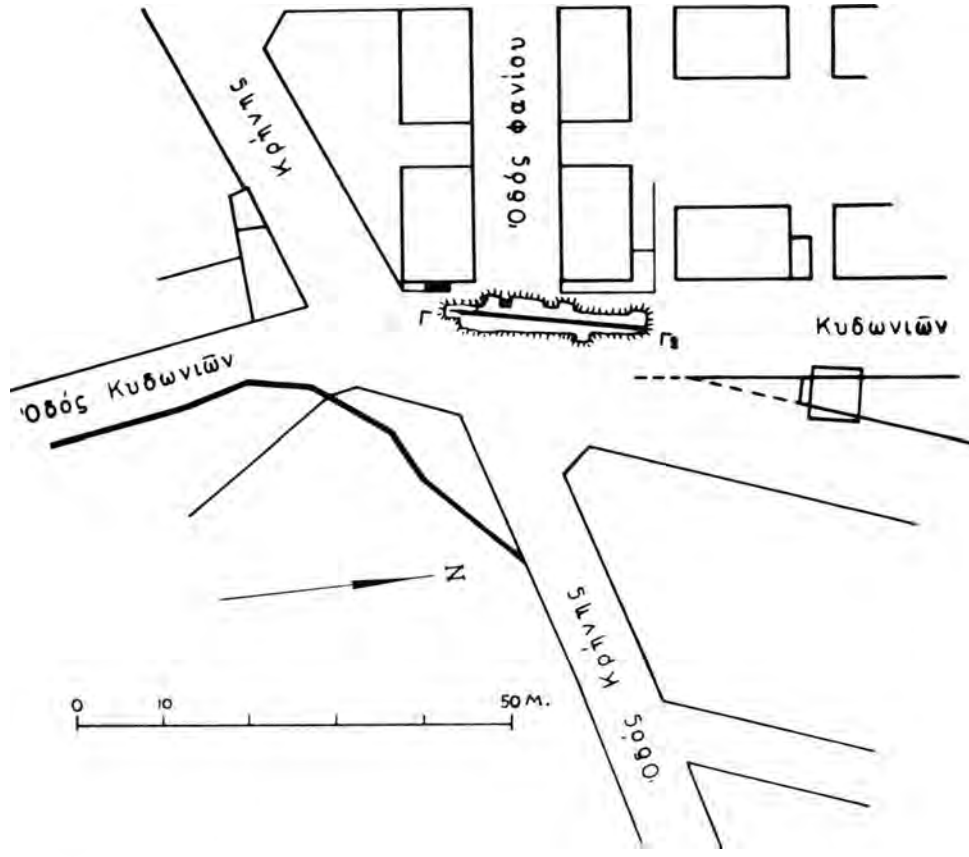

Σχέδ. 4. Μυτιλήνη. Προσφυγικὸς Συνοικισμός. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν ὁδὸν Κυδωνιῶν

τοῦ ἐδάφους τῆς περιοχῆς, περιέκλειε τὸν αὐτὸν περίπου μὲ τὸ ἀρχαῖον τεῖχος χῶρον[12].

Ἡ θέσις καὶ σήμερον λέγεται « Πόρτες » καὶ εἶναι ἡ φυσικὴ ἀπόληξις τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀμαλῆς πρὸς τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης. Ἡ ἀποκαλυπλίνθοι ἐκ τραχείτου. Ἀνασκαφὴ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κυδωνιῶν, ἀπεκάλυψε τοῖχον, μήκ. 23 μ., ἔχοντα κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ.-ΒΑ., μὲ κυρίαν ὄψιν τὴν ἀνατολικήν. Οὗτος συνεχίζεται καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἀνασκαφῆς καὶ πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις (Σχέδ. 5).

Ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ εἶναι

11. Ἔ.ἀ., πίν. 1 καὶ 2.

12. Πρβλ. Π. Ι. Σαμάρα, Ἡ Μυτιλήνη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, εἰς *Λεσβιακά*, τόμ. Γ', σ. 12.

13. Τὰ σχέδια ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Νικ. Καλλιοντζῆν.

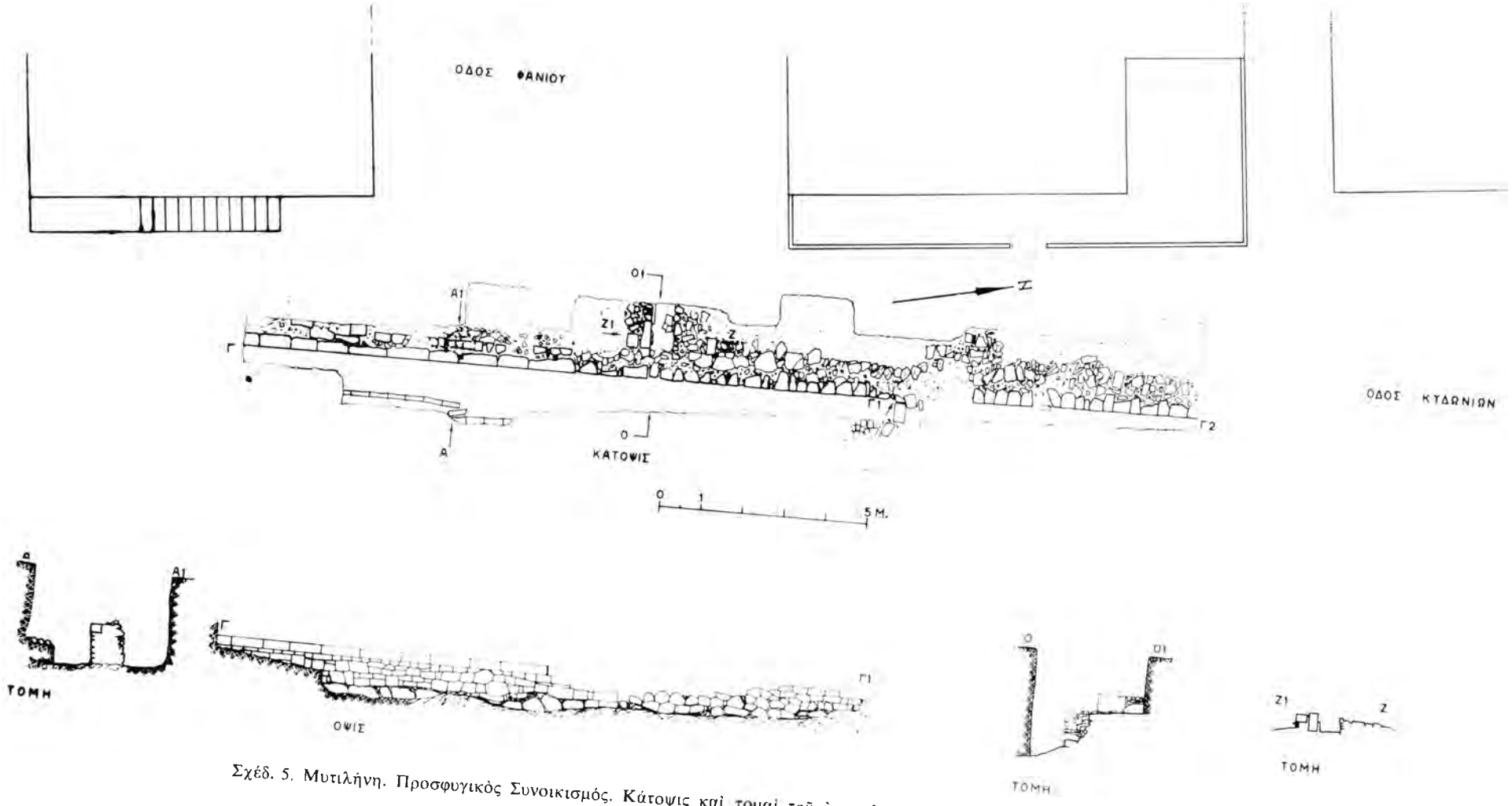

Σχέδ. 5. Μυτιλήνη. Προσφυγικὸς Συνοικισμός. Κάτοψις καὶ τομαὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου εἰς τὴν ὁδὸν Κυδωνιῶν

ἐκτισμένος διὰ λίθων ἐξ ἐρυθροῦ τραχείτου καί τινων ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου ἁδρῶς εἰργασμένων, κατὰ τὸ ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον σύστημα καὶ εἴς τινα σημεῖα κατὰ τὴν λεσβίαν δομήν, ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου (Πίν. 455 α - β).

Τὸ μεγαλύτερον σωζόμενον ὕψος τοῦ τοίχου εἶναι 1.10 μ., εἰς τὸ ἄνω δὲ μέρος τούτου σειρὰ μεγάλων εἰργασμένων δόμων ἐκ τραχείτου ἐξέχει κατὰ 0.03 - 0.05 μ. τοῦ ὑπολοίπου τοίχου, ἀποτελοῦσα τὴν ἐπίστεψιν αὐτοῦ. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπιμελημένης ἄνω ἐπιφανείας τῶν δόμων καὶ τῶν σωζομένων, εἰς μεγαλύτερον ὕψος, ἀργῶν λίθων τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ τοίχου (ἡ ὁποία ἐπειδὴ ἦτο ἀθέατος ἦτο ἐντελῶς ἀνώμαλος), ὑπῆρχε μία σειρὰ τοὐλάχιστον ἀκόμη δόμων (Πίν. 456 α - β).

Ἑκατέρωθεν τοῦ τοίχου, καὶ δὴ πρὸς Α. τούτου, εὑρέθησαν πολλὰ ὄστρακα, τεμάχια εἰδωλίων καὶ νομίσματα (Πίν. 456 γ - δ, 457 α - δ). Ἐκ τούτων τὰ παλαιότερα χρονολογοῦνται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., τὰ πλεῖστα εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ τὰ νεώτερα εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκούς. Ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη λόγῳ κατασκευῆς ἀγωγῶν καὶ τοποθετήσεως καλωδίων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῶν ὑδάτων λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους.

Ἐκ τῆς μορφῆς καὶ κατασκευῆς κυρίως τοῦ τοίχου καὶ ἐκ τῶν εὑρεθέντων παρὰ τὴν βάσιν του ὀστράκων καὶ νομισμάτων χρονολογεῖται οὗτος εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τὸ μῆκος τοῦ τοίχου καὶ ἡ κατωφέρεια τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ὁδὸν Κυδωνιῶν, ὁδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται περὶ τοίχου περιβόλου τινός, χρησιμεύοντος ἅμα καὶ ὡς ἀναλημματικοῦ.

Εἰς ἀπόστασιν 0.85 μ. πρὸς Α. τοῦ τοίχου καὶ 0.45 μ. βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας του, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τριῶν πηλίνων ἀγωγῶν.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους τοῦ τοίχου καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του κατέληγεν ὑπόνομος κτισθεὶς κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους διὰ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, ὁ ὁποῖος κατήρχετο ἐκ Δ. (Πίν. 456 ε).

Θέσις Κουρτζῆ. Οἰκόπεδον ΔΕΗ

Καὶ πάλιν μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀπεκάλυψεν, εἰς βάθος 1.85 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τμῆμα καμάρας (Πίν. 458 α), ἡ ὁποία ὡς διεπιστώθη ἐκ μικρᾶς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀνήκει μᾶλλον εἰς λουτρὸν τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ἀναβλύζουν θερμὰ ὕδατα, τὰ ὁποῖα καὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν εἰς μεγαλύτερον βάθος ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

Ἡ καμάρα, μήκους 2.60 μ., ἐκτισμένη διὰ πλίνθων, λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, σχηματίζει κατὰ τὸ βόρειον τμῆμά της τετράγωνον ἄνοιγμα (διαστ. 0.45 × 0.45 μ.) καὶ στηρίζεται ἐπὶ χονδρῶν (πάχ. 1.12 καὶ 0.86 μ.) τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας των καὶ εἰς τὸ κατώτερον τμῆμά των σχηματίζουν τετραπλεύρους κόγχας.

Ἡ θέσις Κουρτζῆ, πρὸς Β. τῆς Μυτιλήνης καὶ τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἦτο γνωστὴ ὡς θέσις ἀρχαίου νεκροταφείου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ λιθίνη ἐπιτυμβία στήλη (ἀριθ. Εὐρ. Μ.Μ. 5131) (Πίν. 458 β) τεθραυσμένη ἄνω, σωζ. ὕψ. 0.53, πλ. βάσεως 0.34, πάχ. 0.12 μ. Αὕτη εἰς τὸ ἄνω σωζόμενον ἄκρον σχηματίζει ἔντονον μείωσιν, εἰς τὸ μέσον δὲ τῆς προσθίας πλευρᾶς φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *ΞΕΝΟΦΩΝ*. . . . ., ἐνῶ ἡ ὀπισθία εἶναι ἁδρῶς εἰργασμένη. Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων, ἡ στήλη χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Ὁδὸς Ἁγ. Θεράποντος. Οἰκόπ. Ἀντ. Ἁρμάδα

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν βόθρου εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον καὶ εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη ἀγωγός, ἐκτισμένος διὰ λίθων ἐκ καστανοχρώμου πώρου, ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ ΝΔ. - ΒΑ., χρονολογούμενος ἐκ τῆς κατασκευῆς του καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (Πίν. 458 γ).

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Νάπη (πρώην Κλομιδάδος)

Περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν πρὸς ΒΑ. τῆς Νάπης καὶ πρὸς Α. τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Νάπης εἰς Μανταμάδον, ἐπὶ τοῦ βραχώδους ὑψώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὡς «Δράκου πήδημα» ἢ «Βράχοι τοῦ δράκου»[14] (Πίν. 459 α), ἐπεσημάνθη τμῆμα ὀχυρωματικοῦ περιβόλου (μήκ. 10 καὶ σωζ. ὕψ. 1.50 μ.), ἀποτελοῦν τὸ κάτω μέρος συγχρόνου στάνης (Πίν. 459 β - γ). Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὴν λεσβίαν δομήν[15], μὲ ἁδρὰν ἀκατέργαστον τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν λίθων, καὶ εἶναι

14. Βλ. καὶ Οἰκονόμου Ε. Τάξη, *Συνοπτικὴ Ἱστορία καὶ Τοπογραφία τῆς Λέσβου*, Κάϊρον 1909, σ. 125: «οὓς ὑπερεπήδησε τὸ πάλαι Μηθυμναῖός τις ἀθλητής, κατὰ τὴν κοινὴν παράδοσιν».

15. Α. Κ. Ὀρλάνδος, *Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, τ. Β', σ. 209, 213 καὶ 246.

πιθανὸν ὅτι περιέβαλλε τὸ ὕψωμα κατὰ τὴν δυτικήν του πλευράν, ἡ ὁποία εἶναι βατή, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ λίαν ἀπόκρημνος.

Παρόμοιοι περίβολοι ἔχουν ἐπισημανθῆ καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Λέσβον[16], φαίνεται δὲ ὅτι ἀπετέλουν τὴν ὀχύρωσιν ἐπικαίρων σημείων, διὰ τὸν ἔλεγχον ὁδῶν, διαβάσεων καὶ συνόρων μεταξὺ ἐπαρχιῶν, πόλεων ἢ ἴσως καὶ μεγάλων κτημάτων. Τὸ ἐν λόγῳ ὕψωμα δεσπόζει τῆς περιοχῆς καὶ τῆς μικρᾶς κοιλάδος, ἀπὸ ὅπου διέρχεται ὁ Μυλοπόταμος καὶ ἡ πρὸς τὸν Μανταμάδον ὁδός. Ἐκ τῶν διαφόρων ἐπιπέδων τοῦ ὑψώματος περισυνελέγησαν ὀλίγα μελαμβαφῆ ὄστρακα, παρετηρήθησαν δὲ καὶ εἰργασμένοι λίθοι ἐντετειχισμένοι εἰς σύγχρονον διαχωριστικὸν τῆς στάνης τοῖχον, προερχόμενοι πιθανῶς ἐξ ἀρχαίου κτηρίου.

Κλοπεδὴ

Εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου τῆς Κλοπεδῆς (ὅπου ἐνετοπίσθη ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου αἰολικὸν ἱερὸν καὶ ἀνεσκάφησαν δύο ἀρχαϊκοὶ ναοί)[17] καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ζαφειρίου Ἀλεπίδη, ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἄροσιν αἰολικὸν κιονόκρανον (Πίν. 460 α) ἐκ τεφροῦ τραχείτου λίθου. Τοῦτο εἶναι πιθανῶς ἓν τῶν ἓξ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίδου παρατηρηθέντων κιονοκράνων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κλοπεδῆς, τὰ ὁποῖα ὅμως οὐδαμοῦ περιγράφονται ἢ ἀπεικονίζονται. Κατὰ περιοδείαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κλοπεδῆς, ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος κιονοκράνου καὶ δύο ἑτέρων ἐντειχισμένων εἰς τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τοῦ κτήματος Στ. Λημνιοῦ καὶ Ζ. Ἀλεπίδη (Πίν. 460 β), γνωστῶν ἀπὸ ἐτῶν, ἐπεσημάνθησαν[18] καὶ ἕτερα τεμάχια κιονοκράνων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Κλοπεδῆς προφανῶς προερχόμενα καὶ διασκορπισθέντα εἰς ἀκτῖνα 2 - 3 χλμ., διὰ τὰ ὁποῖα ἐζητήθη πίστωσις πρὸς μεταφορὰν εἰς τὸν περιφραχθέντα χῶρον τοῦ ἱεροῦ[19].

Ἐπίσης ἐνετοπίσθη τὸ ἀρχαῖον λατομεῖον τοῦ τεφροῦ τραχείτου, ἐκ τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθησαν κίονες, κιονόκρανα καὶ λοιπὰ μέλη τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Κλοπεδῆς. Τοῦτο εὑρίσκεται πλησίον τοῦ συγχρόνου μεταλλείου λευκολίθου, εἴκοσι λεπτὰ περίπου πρὸς Δ. τοῦ ἱεροῦ, ἐπὶ λόφου πευκοφύτου, ὅπου ἐκτὸς τῆς λατύπης ἔχουν ἀπομείνει ἐγκαταλελειμμένοι ἡμίεργοι σπόνδυλοι καὶ δόμοι (Πίν. 460 γ).

Οὕτως, εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν γνωστῶν μέχρι τώρα λατομείων τῆς Λέσβου[20] προστίθεται ἓν ἀκόμη, πιθανῶς τὸ ἀρχαιότερον.

Θερμὴ

Ἡμίσειαν ὥραν περίπου πρὸς ΒΔ. τῆς Θερμῆς καὶ εἰς τὴν θέσιν ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς «Τῆς γρηᾶς τὸ σεράϊ», δύο ὑψηλοὶ καὶ σχετικῶς ἀπόκρημνοι βράχοι σχηματίζουν μικρὰν χαράδραν. Εἰς τὸν νότιον ἐκ τῶν βράχων τούτων καὶ εἰς ἱκανὸν ὕψος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ὑπάρχει τετράπλευρον λάξευμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνοικτὸν εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν καὶ σχηματίζει εἶδος ἑδράνου εἰς τὴν ὀπισθίαν (Πίν. 461 α - β). Ἡ ἐργασία τοῦ λαξεύματος εἶναι λίαν ἐπιμελημένη, αἱ διαστάσεις δὲ τούτου ὡς καὶ ἡ θέσις του ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ ὑπαιθρίου τινὸς ἱεροῦ.

Λισβόρι

Θέσις Κουρτήρι (Πίν. 461 γ)

Ἐξ ἀφορμῆς ὀστράκων, τὰ ὁποῖα παρέδωσεν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης ὁ δημοσιογράφος κ. Μ. Παρασκευαΐδης, περιωδεύσαμεν εἰς τὴν περιοχὴν Πολυχνίτου - Λισβορίου τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς καὶ διεπιστώσαμεν ὅτι εἰς τὴν παρὰ τὸ ἐπίνειον τοῦ Λισβορίου Σκαμνιούδι ἢ Μπινιὰς[21] θέσιν Κουρτήρι εὑρίσκεται ὁ πλέον ἐκτεταμένος καὶ σημαντικὸς ἴσως προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς Λέσβου. Ἐκ τῆς ἐπιφανείας του, ὡς καὶ ἐκ τῶν καθέτων τοιχωμάτων τῆς ἐπιχώσεώς του, περισυνελέγησαν ὄστρακα τῆς Πρωίμου, Μέσης καὶ Ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὀλίγα μυκηναϊκὰ ὡς καὶ ἐγχώρια τεφρά, παρετηρήθησαν δὲ ἐπάλληλοι τοῖχοι οἰκιῶν, οἱ κατώτεροι τῶν ὁποίων εἰσχωροῦν ἐντὸς τῆς θαλάσσης[22].

Ἵππειος

Εἰς τὴν ἀγροτικὴν περιοχὴν τοῦ Ἱππείου καὶ

16. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 237, Πίν. 210 δ. 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 265, Πίν. 320 α. 19 (1964): Χρονικά, σ. 397. 20 (1965): Χρονικά, σ. 490. Koldewey, *ἔ.ἀ.*, σ. 38, 62, 87 πίν. 7, 9 - 10, 12, 14, 15.

17. *ΑΔ* (1922 - 25) Παράρτημα, σ. 42. *ΠΑΕ* 1927 - 28, σ. 126 κ.ἑ.

18. Εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς τῆς Κλοπεδῆς σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ ἀρχαιοφύλακος κ. Β. Καλαϊτζῆ.

19. Τὰ τεμάχια ταῦτα θὰ δημοσιευθοῦν εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην.

20. *ΑΔ* 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 263. 18 (1963): Χρονικά, σ. 268. Πίν. 308. 20 (1965): Χρονικά, σ. 490 - 491.

21. Γνωστὸν ἐκ τῶν βυζαντινῶν λειψάνων, βλ. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 236.

22. Τὰ ἐκ τῆς προανασκαφικῆς ταύτης ἐρεύνης ἀντικείμενα θὰ δημοσιευθοῦν ἰδιαιτέρως.

εἰς τὴν θέσιν Παναγιά, σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος τοῖχοι ἐκκλησίας μεταξὺ δὲ τοῦ ἐκ τῆς κατεδαφίσεως ὑλικοῦ, ὑπάρχουν πολλὰ παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (ἀμφικιονίσκοι παραθύρων ἐκ τραχείτου κ.ἄ.), τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἀκόμη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, ἀγνώστου μέχρι τοῦδε[23].

Ἁγία Παρασκευὴ

Εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν θέσιν Λημνιὰ τῆς περιφερείας Ἁγίας Παρασκευῆς, ἐπεσημάνθησαν, ὑπὸ τοῦ φύλακος Κλοπεδῆς κ. Βασ. Καλαϊτζῆ, παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (ἀμφικιονίσκος παραθύρου, ἐπίκρανα) (Πίν. 461 δ). Τὰ λείψανα ταῦτα παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Σ. Χαριτωνίδου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκ τῆς πλουσίας εἰς ἀρχαιότητας περιοχῆς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς[24].

Ἁγιάσος

Βορειοδυτικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Κεραμειῶν εἰς Ἁγιάσον, περὶ τὰ δέκα λεπτά, καὶ ἐπὶ τοῦ πλατώματος λόφου περιβαλλομένου κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ βαθέων ρεμάτων, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Βλασίου ἀκέραιος λίθινος βωμός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζονται ἴχνη ἐπιγραφῆς, ρωμαϊκῶν χρόνων, τμῆμα ὁμοίου βωμοῦ, τρεῖς βάσεις κιόνων καὶ εἰργασμένοι λίθοι.

ΛΗΜΝΟΣ

Κοντοπούλιον

Εἰς τὴν τοποθεσίαν Μέλισσα τῆς περιφερείας Κοντοπουλίου, πλησίον τῆς ἀρχαίας Ἡφαιστείας, εὑρέθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Μυρίνης λίθινον ἐνεπίγραφον ὁρόσημον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., σωζ. ὕψ. 0.47, μεγ. σωζ. πλ. 0.20, μεγ. πάχ. 0.08 μ.[25] (Πίν. 460 δ). Τὸ σχῆμά του εἶναι ἀκανόνιστον, ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια ἀνώμαλος, ἡ δὲ ἐνεπίγραφος, λόγῳ τῆς σαθρότητος τοῦ λίθου, ἐφθαρμένη. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

[Πό]ρος χ[ω
ρ]ίο [πε
πραμ [έ
ν]ο ἐπὶ λύ
σ]ει γυθ
. ημω . .
. νοσ . .

Μύρινα

Ἐκ τοίχου οἰκίας, εὑρισκομένης εἰς θέσιν Ἀλτὶ Καλέ (Κάστρον), ἀπετειχίσθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Μυρίνης (ἀριθ. Εὑρ. Μ.Μ. 2206) μαρμαρίνη κεφαλὴ παιδίσκης, σωζ. ὕψ. 0.14 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων.

23. Βλ. *ΑΔ* 23 (1968): Μελέται, Παλαιοχριστιανικὴ Τοπογραφία τῆς Λέσβου (Σ. Χαριτωνίδης), σ. 24.

24. *Ἔ.ἀ.*, σ. 50 - 51.

25. Παρόμοιοι ὅροι, *πράσεις ἐπὶ λύσει*, τῶν κτημάτων τῶν Ἀθηναίων κληρούχων τῆς Ἡφαιστείας εἶναι οἱ ὑπ' ἀριθ. 2169, 2056, 2048 τοῦ Μουσείου Λήμνου. Πρβλ. καὶ *IG* XII, 8 ἀριθ. 18 - 22.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΧΑΤΖΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σάμου, τὸ ὁποῖον πάσχει ἀπὸ ἔλλειψιν χώρου εἰς τὸ Πασχάλειον κτήριον, διὰ νὰ ἀπελευθερωθῇ χῶρος εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, αἱ ἑλληνιστικαὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι μετεφέρθησαν εἰς μίαν αἴθουσαν τοῦ ἰσογείου, εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ περίοπτα γλυπτὰ τῆς ἐποχῆς. Διὰ τῆς κατασκευῆς νέων προθηκῶν, κατέστη δυνατὸν ἡ ἔκθεσις τῶν χαλκῶν εἰδωλίων καὶ μικροτεχνημάτων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ νὰ γίνῃ περισσότερον ἄνετος, ἐπίσης νὰ ἐκτεθῇ διὰ πρώτην φορὰν ἱκανὸς ἀριθμὸς πηλίνων εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου εἶχον μεταφερθῇ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, καθὼς καὶ νέων εὑρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Ἡραῖον.

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1970 αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς οἰκόπεδα εἰς τὸ Πυθαγόρειον τῆς Σάμου.

Οἰκόπεδον Κωνστ. Σπαχῆ[1] (Σχέδ. 1)

Εὑρίσκεται εἰς τὸ δεξιὸν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Πυθαγορείου πρὸς Σάμον (Βαθὺ) καὶ πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου Ἰω. Σολούνια.

Ἡ ἔρευνα ἐγένετο εἰς δύο φάσεις — κατὰ Ἰούνιον 1969 καὶ Μάιον 1970 — εὑρέθησαν δὲ κατ' αὐτὴν λείψανα κτηρίων, καλύπτοντα χρονικῶς περίοδον ἀπὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἕως τοὺς πρωίμους βυζαντινοὺς χρόνους. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ εὕρεσις μικρᾶς ἀξίνης, ἐκ λίθου σκληροῦ, μελανοῦ χρώματος, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους — κοκκινόχωμα — (Πίν. 462 α). Ἡ πλέον πιθανὴ ἐξήγησις διὰ τὴν ἀπροσδόκητον παρουσίαν ταύτης ἐν τῷ μέσῳ ὑστερορρωμαϊκῶν λειψάνων, εἶναι ὅτι εἶχε παραμείνει εἰς κοίλωμα τοῦ ἐδάφους, διαφυγοῦσα τοὺς ἐπανειλημμένους καθαρισμούς, οἱ ὁποῖοι, ὡς φαίνεται, ἐξηφάνιζον ἐπιμελῶς τὰ παλαιότερα λείψανα κατὰ τὰς ἑκάστοτε νέας ἐγκαταστάσεις εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς πόλεως.

Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος περιορίζεται κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπὸ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, κατὰ δὲ τὴν βόρειον ὑπὸ ἠρειπωμένης παλαιᾶς οἰκίας. Τὸ ἔδαφος παρουσιάζει κλίσιν ἀπὸ Β.-Ν. Ἀμέσως πρὸς Ν. τῆς οἰκίας, ὑπὸ λιθόστρωτον, αὐλὴν προφανῶς ταύτης, ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος ὀλίγων ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, τμήματα τριῶν τοίχων (Σχέδ. 1, Τ 1, Τ 4, Τ 3), πλ. 0.50 - 0.60 μ., ἐκτισμένων διὰ πλακοειδῶν ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίθων. Καλύτερον διατηρεῖται ὁ τοῖχος Τ 3, τμῆμα τοῦ ὁποίου σώζεται εἰς ὕψος 0.96 μ. Οἱ τρεῖς οὗτοι τοῖχοι ὁρίζουν χῶρον πλ. 3.52 μ. ἀπὸ Β.-Ν. (Σχέδ. 1, Χ 1· Πίν. 462 γ), τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον σώζει πρόχειρον ἐπίστρωσιν διὰ λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων. Αἱ πρὸς τὸν χῶρον τοῦτον ὄψεις τῶν τοίχων διατηροῦν λείψανα λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τοῖχος ὁρίζων τὸν χῶρον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δὲν ἀνευρέθη. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου τούτου καὶ ὑπὸ τὰς πλάκας τῆς προχείρου ἐπιστρώσεως, εὑρέθη φρέαρ, ἀνῆκον εἰς παλαιοτέραν τοῦ κτίσματος περίοδον. Ἐκ τούτου ἀνεσύρθησαν τεμάχια ἀμφορέων καὶ οἰκιακῶν σκευῶν. Ἐπὶ τοῦ τοίχου Τ 3 διακρίνεται ἄνοιγμα θύρας, ἀποφραχθείσης μεταγενεστέρως διὰ προχείρου λιθοδομῆς (Πίν. 462 γ). Αὕτη ὡδήγει εἰς τμήματα τοῦ κτηρίου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται σήμερον ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν. Κατὰ τὸ βόρειον ἐπίσης μέρος ἡ ἔρευνα ἠμποδίσθη ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιᾶς οἰκίας. Μικρὸν τμῆμα τοίχου (Σχέδ. 1, Τ 2) καθέτου ἐπὶ τοῦ τοίχου Τ 1, ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξιν δύο τοὐλάχιστον ἀκόμη χώρων τοῦ κτηρίου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην.

Σημαντικώτερος ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων χώρων τοῦ κτίσματος ἦτο ὁ πρὸς Ν. τοῦ προηγουμένου (Χ 1) ἀποκαλυφθείς (Σχέδ. 1, Χ 2). Οὗτος ὡρίζετο ἐξ Α. διὰ τοῦ τοίχου Τ 5, πλ. 0.52, σωζ. ὕψ. 0.45 μ., ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τοὺς προηγουμένους καὶ πρὸς Ν. διὰ τοῦ σχεδὸν τελείως κατεστραμμένου Τ 6. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου καὶ κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου Τ 5, ἀπεκαλύφθη θρανίον ἐκτισμένον διὰ λίθων, μήκ. 0.85, πλ. 0.30 καὶ ὕψ. 0.25 μ. Ἔμπροσθεν τούτου εὑρέθη πηλίνη χύτρα τοποθετημένη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, οὕτως ὥστε τὸ χεῖλός της νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ θρανίου ἀπόστασιν ἐξ ἄλλου, εὑρέθη κατὰ χώραν μικρὸς ἀρράβδωτος κιονίσκος, ἔχων τὴν ἐπιφάνειαν ἁδρῶς εἰργασμένην, ὕψ. 0.75, ἄνω διαμ. 0.25 μ., καὶ παρ' αὐτὸν μικρὸν κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ καὶ μαρμαρίνη φιάλη, διαμ. 0.30 μ. (Πίν. 462 β, δ). Τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ δωματίου εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ὁδόν. Θύρα, πλ. 0.95 μ., ἐπὶ τοῦ τοίχου Τ 5, τῆς ὁποίας σώζονται αἱ

1. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 387.

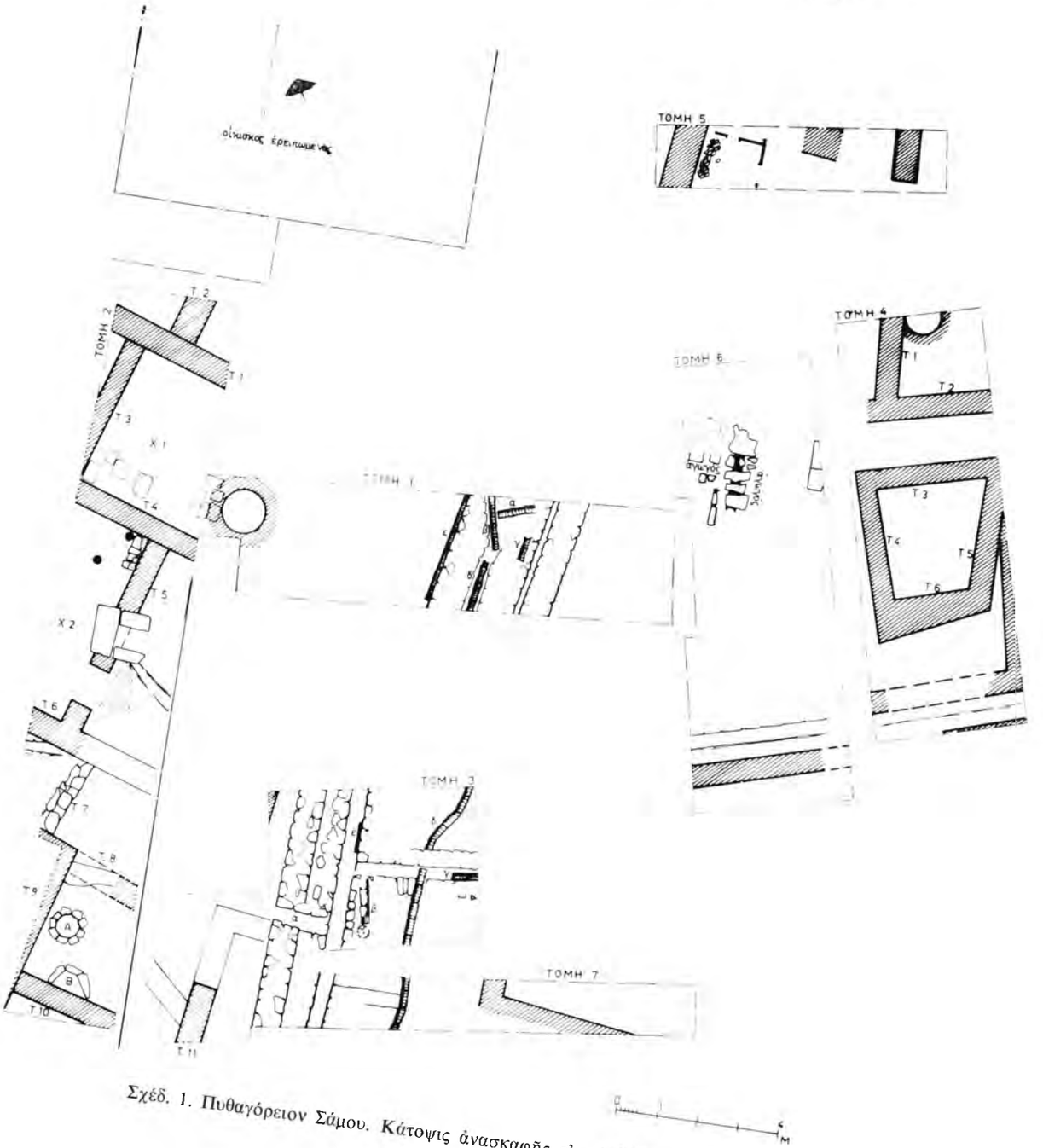

Σχέδ. 1. Πυθαγόρειον Σάμου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Κωνστ. Σπαχῆ

παραστάδες μέχρις ὕψους 0.45 μ., ὁδηγεῖ εἰς ἕτερον χῶρον, πρὸς Α., τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου σώζει λείψανα ἁπλοῦ ψηφιδωτοῦ ἐκ λευκῶν μαρμαρίνων ψηφίδων μετρίου μεγέθους (Πίν. 463 α). Ἐπὶ τῶν σωζομένων τμημάτων διακρίνονται ἴχνη ἐπαλλήλων προχείρων ἐπισκευῶν. Παρόμοιον ὑπῆρχε μᾶλλον καὶ εἰς τὸ προηγούμενον δωμάτιον, ὡς δύναται νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ στρώσεως ἀσβεστοκονιάματος, εὑρεθείσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Νοτιώτερον τούτων εὑρέθησαν τμήματα δύο κατ' ὀρθὴν γωνίαν τεμνομένων τοίχων (Σχέδ. 1, Τ 7, Τ 8), ἀνηκόντων εἰς εὐτελὲς κτίσμα, παλαιότερον ὁπωσδήποτε τοῦ προηγουμένου, ἐφ' ὅσον τμῆμα τοῦ ἑνὸς τῶν τοίχων — τοῦ Τ 7 — προχωρεῖ ὑπὸ τὸν νότιον τοῖχον αὐτοῦ. Μικρὸν ὄρυγμα ἐλλειψοειδοῦς σχήματος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, μήκ. 1.30, πλ. 0.33 - 0.62 καὶ βάθ. 0.65 - 0.35 μ., εὑρεθὲν πλησίον τοῦ τοίχου Τ 8, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸ προηγούμενον κτίσμα. Τὰ τοιχώματά του σώζουν ἐπένδυσιν διὰ κουρασανίου, πάχ. 0.07 μ. Ἕτερος τοῖχος, διατηρούμενος εἰς ὕψος 1.30 μ. καὶ ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 3.70 μ. (Σχέδ. 1, Τ 9) ἑδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, καὶ εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων πλακοειδῶν πλίνθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων κατὰ τὸ πλινθοπερίβλητον σύστημα. Παράλληλος πρὸς αὐτόν, εἰς ἀπόστασιν 4 μ. πρὸς Α., εὑρέθη δεύτερος — Τ 11 —, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ προηγουμένου κτήριον, ἐνῷ τρίτος τοῖχος (Σχέδ. 1, Τ 10) κάθετος μεταξὺ τούτων εἰς βάθος 1.50 μ., ἀνήκει σαφῶς εἰς παλαιοτέραν φάσιν ἐφ' ὅσον τμῆμα τοῦ τοίχου Τ 9 στηρίζεται ἐπ' αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν τριῶν τοίχων εὑρέθησαν τὰ στόμια δύο δεξαμενῶν. Αὗται εἶναι λελαξευμέναι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους — κοκκινόχωμα κατὰ τὰ ἀνώτερα στρώματα, μαλακὸς βράχος (κιμηλιὰ) εἰς τὰ κατώτερα — ἄνευ συγκεκριμένου σχήματος, καθ' ὅσον ἀκολουθοῦν τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, σώζουν δὲ τὴν διὰ παχέος στρώματος ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἐπένδυσιν τῶν τοιχωμάτων των. Τὸ στόμιον τῆς πρώτης (Σχέδ. 1, Α), ὁριζόμενον διὰ σειρᾶς λίθων, ἔχει σχῆμα περίπου κυκλικόν, διαμ. 0.60 - 0.70 μ., ἐνῷ τῆς δευτέρας (Σχέδ. 1, Β) ἀκανόνιστον τραπεζιόσχημον, Β. 0.95, β. 0.35, ὕψ. 0.44 μ. (Πίν. 463 β). Ἡ δεξαμενὴ Α, ἐρευνηθεῖσα μέχρι βάθους 4 μ., ἀπέδωσεν ἀξιόλογον συλλογὴν ὀστράκων καὶ ἀγγείων ἑλληνιστικῶν κυρίως χρόνων, ἐνῷ ἡ Β ἐλάχιστα μόνον τεμάχια χονδροειδῶν ἀγγείων. Ἡ τελευταία συνδέεται πρὸς τὸν τοῖχον Τ 10, ὅστις στηρίζεται ἐπὶ τόξου ὑπεράνω αὐτῆς. Τὰ μέχρι τοῦδε περιγραφέντα λείψανα ἀνήκουν εἰς μικρᾶς σημασίας, ἰδιωτικὰ μᾶλλον, κτίσματα καὶ παρουσιάζουν τρεῖς ἢ τέσσαρας οἰκοδομικὰς φάσεις, καλυπτούσας περίοδον ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν μέχρι τῶν χρόνων τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 1.30 μ. περίπου, εὑρέθησαν ἐκτεταμένα τμήματα δικτύου ὑδρεύσεως, ὁμοιάζοντα τὴν κατασκευὴν πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν ὑδραγωγεῖον τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Οἱ ἀγωγοί, ἀποτελούμενοι ἐκ πηλίνων σωλήνων, κυκλικῆς τομῆς, μήκ. 0.40 καὶ διαμ. 0.14 μ., εὑρίσκονται ἐντὸς αὐλάκων ὑποδοχῆς ἐκ λίθων, ἐπὶ κρηπιδωμάτων λιθίνων, τὰ ὁποῖα κατεσκευάσθησαν διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν εἰδικῶς· ἀποτελοῦν δηλαδὴ ὑπόστρωμα διὰ τοὺς ἀγωγούς (Πίν. 463 γ - δ). Τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα δεικνύουν μακρὰν χρῆσιν καὶ ἐπαλλήλους ἐπισκευὰς καὶ φάσεις. Εἰς ἓν σημεῖον ἐμετρήθησαν πέντε τοὐλάχιστον διαδοχικαὶ φάσεις. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ἡ εὕρεσις κυλινδρικοῦ φρεατίου, συνδέοντος δύο ἀγωγούς (Πίν. 463 γ).

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, τέλος, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς βάθος μόνον 0.80 μ., εὑρέθησαν τὰ θεμέλια τοίχων ἑλληνιστικῶν κτισμάτων, πιθανῶς οἰκιῶν. Μολονότι ταῦτα σώζονται εἰς μικρὸν ὕψος, ἐπιτρέπουν νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ σχῆμα καὶ αἱ διαστάσεις τῶν δωματίων καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν διαδρόμων ἢ δρομίσκων (Σχέδ. 1, δεξιὸν τμῆμα· Πίν. 464 β). Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ χώρου εὑρέθησαν πολλά, πολὺ μικρὰ ὅμως, τμήματα κονιαμάτων μὲ λείψανα διακοσμήσεων ὡς καὶ μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ γενειοφόρου μορφῆς (Πίν. 464 α). Περισυνελέγησαν ἐπίσης πολλὰ ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐνῷ ἐκ φρέατος, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει εὑρίσκετο ὑπὸ τὸν τοῖχον ἑνὸς τῶν δωματίων, ἀνεσύρθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ ὀστράκων πρωίμων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων. Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος εἶναι ἡ πλουσία σειρὰ ἐνσφραγίστων λαβῶν ἀμφορέων, ροδιακῆς, κνιδιακῆς κλπ. προελεύσεως, ὡς καὶ τμήματα ἀγγείων τοῦ τύπου τῆς « δυτικῆς κλιτύος » καὶ μικρὸν ἀκέφαλον εἰδώλιον.

Οἰκόπεδον Ἄρη Ψιλοβίκου

Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἥτις ὁδηγεῖ πρὸς

τὴν Χώραν, ἔναντι τοῦ οἰκοπέδου Αἰκ. Ἀθηναίου[2].

Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ χώρου (Πίν. 465 α) εὑρέθησαν, εἰς βάθος ὀλίγων ἑκατοστῶν, λείψανα ἀρχαίου τοίχου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ, διότι ἡ καλύπτουσα αὐτὸν καὶ ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον ἐπίχωσις ἦτο ἐντελῶς νεωτέρα. Εἰς τὸ μέσον ὅμως τοῦ οἰκοπέδου, ἐντὸς κοιλώματος τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους — κιμηλιὰ — εὑρέθησαν εἰδώλια καὶ τμήματα εἰδωλίων, ἐκ τῶν ὁποίων πλέον ἀξιόλογα εἶναι: 1) Ἀκέφαλον εἰδώλιον ἀνακεκλιμένου συμποσιαστοῦ. 2) Εἰδώλιον κόρης κρατούσης περιστερὰν ἔμπροσθεν τοῦ στήθους (Πίν. 465 β). 3) Εἰδώλιον δαιμονικῆς μορφῆς μετὰ κράνους (Πίν. 465 γ - δ). 4) Προτομὴ γυναικείας μορφῆς. Εὑρέθησαν ἐπίσης τμήματα μελῶν πηλίνων γρυπῶν, ὡς καὶ ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων (Πίν. 465 ε), ὄστρακον κύλικος μὲ παράστασιν ἀνθεμίου καὶ ἐπιγραφὴν *KALE* καὶ ἀριθμὸς ἀστραγάλων, πολλοὶ τῶν ὁποίων φέρουν ἴχνη ἐπεξεργασίας.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα περισυνελέγησαν πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια μεταγενεστέρων κυρίως χρόνων. Τὰ ἐκ τῶν δυτικῶν περιοχῶν τῆς πόλεως προερχόμενα συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ ἀγορασθὲν ἤδη παρὰ τῆς Ὑπηρεσίας οἰκόπεδον Ἑλένης Σμυρνιτοπούλου[3] (Πίν. 466 α - β), ἐνῷ τὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ λιμένος καὶ τῶν ἀνατολικῶν τμημάτων τῆς πόλεως ἐτακτοποιήθησαν εἰς τὸν χῶρον, ὅπου προβλέπεται νὰ ἀνεγερθῇ τὸ Μουσεῖον Πυθαγορείου. Σημαντικώτερα ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων εἶναι σπόνδυλοι δωρικῶν κιόνων, χρησιμοποιηθέντες εἰς δευτέραν χρῆσιν διὰ τὴν κατασκευὴν ἀγωγῶν ὑδρεύσεως, δωρικὰ γεῖσα, βάσεις ἰωνικῶν κιόνων, πεσσοὶ παλαιοχριστιανικῶν κτηρίων, κορινθιακὸν κιονόκρανον καὶ μέγας μονολιθικὸς ἀρράβδωτος κίων.

2. ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά, σ. 381.

3. ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά, σ. 379.

Κ. Π. ΤΣΑΚΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΔΗΛΟΣ

Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς περιωρισμένην κλίμακα ἐπανελήφθησαν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐν Δήλῳ, ἀνιδρύθησαν ἐπὶ βάθρων τὰ δύο ἀγάλματα ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν λεόντων τῶν Ναξίων, ἀπέναντι τῆς Ἱερᾶς Λίμνης. Ταῦτα ἔκειντο ἀκόμη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐνῷ τὰ ἄλλα τρία σωζόμενα εἶχον στηθῆ ἐπὶ βάθρων (Π ί ν. 467 α - β). Εἶναι βεβαίως γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ λέοντες δὲν ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ βάθρων, ἀλλ' ἵσταντο μετὰ τῶν πλίνθων ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ σχηματιζομένου ἀνδήρου κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν ὅρμον τοῦ Σκαρδανᾶ ὡδήγει εἰς τὸ Λητῷον καὶ περαιτέρω εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος[1]. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἀνδήρου εἶναι ἄγνωστος καὶ τὸ χαμηλὸν ὕψος θὰ εἶχε τὸ μειονέκτημα νὰ μὴ προσφέρωνται τὰ γλυπτὰ ἐξ ἴσου καλῶς πρὸς θέαν καὶ μελέτην, ἐθεωρήθη προτιμότερον νὰ στηθοῦν οἱ λέοντες ἐπὶ βάθρων, ὡς εἶχε γίνει παλαιότερον διὰ τοὺς ἄλλους τρεῖς, παρὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ τὸ ἀντίθετον.

Συνεπληρώθησαν ἐπίσης αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον πάσχει ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τῆς γειτονίας πρὸς τὴν θάλασσαν.

ΜΥΚΟΝΟΣ

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου ἤρχισε γενικὴ ἐπισκευὴ τῶν παλαιῶν αἰθουσῶν, τῶν ὁποίων ἡ στέγη εἶχεν ἀνάγκην ἀλλαγῆς. Παραλλήλως εἰς τὰ περιστύλια καὶ τὰς στοὰς τῆς ἐπεκτάσεως, καθὼς καὶ εἰς τὴν αὐλήν, συνεπληρώθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἡ ἔκθεσις τῶν ἑλληνιστικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ ἀγαλμάτων ἐκ Ρηνείας καὶ ἡ τακτοποίησις διαφόρων ἄλλων τεμαχίων, ἀρχιτεκτονικῶν καὶ ἐπιγραφῶν (Π ί ν. 468 α - β, 469 α - β, 470 α). Αἱ σημαντικώτεραι ἐπιτύμβιοι στῆλαι καὶ ἄλλα γλυπτά, κυρίως ἀπὸ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸ Παρακάστρι πρόκειται νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὴν βόρειον αἴθουσαν καὶ τὸν προθάλαμον τοῦ παλαιοῦ κτηρίου.

Δύο ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς χρησιμοποιηθέντες διὰ ταφὴν εὑρέθησαν εἰς τὸν κόλπον Φτελιά, τὸν Πάνορμον τῶν ἀρχαίων, κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς νήσου. Ἀπὸ τὸ γειτονικὸν ὕψωμα τοῦ Παλιοκάστρου (Π ί ν. 471 α) κατ' ἐπανάληψιν περισυνελέγησαν γεωμετρικὰ καὶ ἀρχαϊκὰ ὄστρακα. Ἡ θέσις τοῦ Παλιοκάστρου, ἐμφανίζεται σήμερον ὡς ὁ πλέον ἐνδιαφέρων ἀρχαιολογικὸς χῶρος τῆς νήσου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἐντατικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ κατασκευὴ ἀναλημματικῶν τοίχων εἰς τοὺς ἀγροὺς ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαιότητος ἔχουν ἀφήσει. Μία δοκιμαστικὴ τοὐλάχιστον ἔρευνα δὲν πρέπει νὰ ἀναβληθῇ περισσότερον.

Ἡ νῆσος εἰς τὰς πηγὰς ἀναφέρεται ὡς *δίπολις*. Ἡ μία — καὶ σημαντικωτέρα βεβαίως — τῶν ἀρχαίων πόλεων ἔκειτο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς Χώρας. Τὰ σημειωθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα εἶναι ἀσήμαντα, ἀλλὰ τὰ ταφικὰ εὑρήματα δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν. Ἐντὸς τοῦ συνοικισμοῦ παρὰ τὰ «Τρία Πηγάδια» εὑρέθη τὸ 1961 ὁ ἀμφορεὺς μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Δουρείου Ἵππου, καθὼς καὶ εἰς γεωμετρικὸς κρατὴρ τοῦ λεγομένου νησιωτικοῦ γραμμικοῦ ρυθμοῦ[2]. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν «Κάτω Μύλων» προέρχονται δύο ροδιακαὶ κύλικες τοῦ 7ου αἰ. καὶ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν προπολεμικῶς εἰς τὸ Μουσεῖον (Π ί ν. 470 β - γ). Εἰς τάφος κλασσικῶν χρόνων εἶχεν ἀποκαλυφθῆ παλαιότερον ἀκόμη παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς «Μεγάλης Παναγιᾶς». Τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως ὁ H. Möbius (*AM* 1925, σ. 38) ἔχει ἀναζητήσει ἐπὶ τῶν κλιτύων, αἱ ὁποῖαι δεσπόζουν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λιμένος. Τὸ ὕψωμα τῶν «Ἐπάνω Μύλων», σχετικῶς ἀπομονωμένον ἀπὸ τὰ παρακείμενα προσφέρεται διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν κορυφὴν θὰ κατήρχετο πρὸς τὴν παραλίαν. Τὸ ἄλλο χαμηλὸν ὕψωμα πρὸς Δ. τοῦ λιμένος, ὅπου ἡ συνοικία τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου, πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποκλεισθῇ. Αἱ πόλεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰς τὰς Κυκλάδας εἶχον κτισθῆ ὄχι παρὰ τὴν θάλασσαν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ὑψωμάτων. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ἡ Πάρος καὶ ἡ Νάξος, ἀλλ' εἰς αὐτὰς συνεχίζεται παλαιοτέρα μυκηναϊκὴ παράδοσις. Ἐὰν ἡ δευτέρα πόλις τῆς Μυκόνου ἔκειτο εἰς τὸ Παλιόκαστρον[3], ἡ νεωτέρα οἰκιστικὴ ἀνάπτυξις τῆς νήσου εἰς δύο κυρίως κέντρα, παρὰ τὴν θάλασσαν πρὸς Δ. καὶ τὴν εὔφορον πεδιάδα τῆς Ἄνω Μερᾶς εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἔχει τὰς ρίζας εἰς τὸ μακρυνὸν παρελθόν.

1. Gallet de Santerre, *Délos* XXIV, σ. 29.

2. *AJ* 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 267 κ.ἑ. M. Ervin εἰς *AJ* 18 (1963): Μελέται, σ. 37 κ.ἑ.

3. R. Herbst εἰς *RE* XVI στ. 1036 κ.ἑ. G. Bakalakis, *BCH* 1964, σ. 556. Ὑπ' ἄλλων τοποθετεῖται πρὸς Ν. τῆς Χώρας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Ληνοῦ».

ΤΗΝΟΣ

Εἰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας εἰς τὸν χῶρον πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἀνευρέθη μία πολύστιχος καὶ ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφή. Περιέχει τιμητικὸν ψήφισμα τῆς *πάτρας τῶν Ἀνδρακλειδῶν* περὶ ἀπονομῆς χρυσοῦ στεφάνου καὶ ἀνακηρύξεως τούτων *ἐν τῷ ἀγῶνι ἐν θεάτρῳ*. Ἡ στήλη ὁρίζεται νὰ στηθῇ *ἐν τῷ ἱερῷ τῆς*....., δυστυχῶς μικρὸν μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ἀκριβῶς ἡ συνέχεια μὲ τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς, εἶναι ἀποκεκρουμένον. Ἐν Τήνῳ, πλὴν τῆς λατρείας τῆς Ἀμφιτρίτης εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, μαρτυρεῖται λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθωσίας καὶ τῆς Δήμητρος, ἐὰν εἶναι ὀρθὴ ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς *IG* XII, 5, 972. Τὸ τελευταῖον ὄνομα, τὸ ὁποῖον δὲν προσκρούει εἰς δυσκολίαν χώρου, εἶναι νομίζω τὸ πιθανώτερον.

ΝΑΞΟΣ

Ἡ ἐπισκευὴ τοῦ παλαιοῦ κτηρίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰς τὸ Κάστρον ἐπερατώθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος· ὀλίγαι μόνον συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι ὑπολείπονται. Τὸ κτήριον, εἰς τὸ ὁποῖον προπολεμικῶς ἐλειτούργει ἡ γνωστὴ Ἐμπορικὴ Σχολὴ τῶν Σαλεσιανῶν[4], πρὸ δεκαετίας εἶχε παραχωρηθῆ διὰ τὴν στέγασιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Νάξου, ἐνῷ αἱ ἐκ διαφόρων ἐκκλησιῶν τῆς ὑπαίθρου ἀποτειχισθεῖσαι βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι προβλέπεται νὰ στεγασθοῦν εἰς τὸν λεγόμενον Πύργον τοῦ Γλέζου, ὅστις ἐπισκευάζεται.

Ἡ πρώτη ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ ἐν Νάξῳ συνεκροτήθη τὸ ἔτος 1899 καὶ τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα ἀπετέλεσαν δύο περίπου δεκάδες ἀρχαίων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν διὰ φροντίδος τοῦ Hiller von Gaertringen καὶ «κατετέθησαν εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ συνιστώμενον Δημόσιον Μουσεῖον τῶν ἀρχαιοτήτων Νάξου», ὡς ἀναγράφεται ἐν τῷ σχετικῷ πρακτικῷ. Ἡ συλλογὴ ηὐξήθη βαθμηδὸν διὰ τυχαίων εὑρημάτων καὶ κυρίως διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κλ. Στεφάνου εἰς τὰ προϊστορικὰ νεκροταφεῖα τῆς νήσου, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ περισσότερα καὶ σημαντικώτερα εὑρήματα μετεφέροντο εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐστεγάζετο εἰς τὸ νεοκλασσικὸν κτήριον τοῦ παλαιοῦ δημοτικοῦ Σχολείου κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα τῆς πόλεως. Μέγα ἀτύχημα ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς τοῦ ἰατροῦ Ν. Δαμιράλη, ἡ ὁποία, πλὴν τοῦ γνωστοῦ ἀρχαϊκοῦ κούρου[5], περιελάμβανε καὶ ἑκατοντάδα περίπου διαφόρων ἀγγείων. Κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου κτηρίου διὰ τὸ Γυμνάσιον ἐν ἔτει 1931 ἐλήφθη πρόνοια νὰ προστεθῇ διὰ τὴν στέγασιν τῆς συλλογῆς εὐρύχωρος διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἴθουσα. Αἱ ζημίαι ἐκ τῶν πολεμικῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 1945 δὲν ἦσαν μικραί· μεταξὺ ἄλλων κατεστράφη καὶ ὁ ἀμφορεὺς τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ μὲ τὴν παράστασιν τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἄρεως ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ πτερωτῶν ἵππων[6].

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ μικρὰ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ ἔλαβεν ἐντελῶς νέαν ὄψιν καὶ ἐξειλίχθη εἰς ἀξιόλογον διὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν σημασίαν τῶν εὑρημάτων Μουσεῖον, διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἤρχισαν καὶ συνεχίζονται χωρὶς διακοπὴν εἰς τὴν Νάξον καὶ τὰς πέριξ νήσους. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τοῦ 1949 ἐνεργεῖ ἀνασκαφὰς κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως (Γκρόττα καὶ Ἁπλώματα). Παραλλήλως ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία πρὸς περιστολὴν τῆς ἐνδημούσης τυμβωρυχίας ἤρχισεν ἀπὸ τὸ 1961 ἀνασκαφὰς εἰς τὴν ὕπαιθρον (Πάνορμος, Τραγαία κλπ.) καὶ τὰς μικρὰς νήσους τοῦ συμπλέγματος τῆς Ἀμοργοῦ (Κέρον, Δονοῦσαν, Κουφονήσι). Ἰδιαιτέρως πλουσία εἶναι ἡ σειρὰ τῶν πρωτοκυκλαδικῶν εἰδωλίων καὶ ἡ συλλογὴ τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Γυμνασίου ἐπεχειρήθη ἐν ἔτει 1961 μία πρώτη τακτοποίησις καὶ ἔκθεσις, ἀλλ' ἡ συνεχὴς εἰσροὴ τοῦ νέου ὑλικοῦ μετέβαλεν εἰς βραχὺ χρονικὸν διάστημα τὴν αἴθουσαν εἰς ἀποθήκην καὶ ἐργαστήριον, ὥστε ἡ μεταστέγασις εἰς ἀνεξάρτητον καὶ μέγα πλέον κτήριον εἶχε καταστῆ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη. Τὸ κτήριον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑποβλητικὸν περιβάλλον τοῦ Κάστρου καὶ προσφέρει ὡραίας αἰθούσας διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀρχαίων.

Τὸ χαμηλόν, ἐπίμηκες ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους «Μύλοι» πρὸς Α. τοῦ Κάστρου, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὁποίου λευκάζει περισφιγγόμενον ὑπὸ νεωτέρων οἰκοδομῶν τὸ ναΰδριον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὑρίσκετο ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως. Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρό τινων ἐτῶν ἔδωσε διάφορα εὑρήματα ἐκ καταστραφέντων τάφων τοῦ 6ου αἰ. Εἰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἐφέτος ἀπεκαλύφθη χαλικόστρωτον δάπεδον, μήκ. ἐκ Β. πρὸς Ν. 6.60 καὶ πλ. ἐξ Α. πρὸς Δ. 5.50 μ., τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι προχωρεῖ ὑπὸ τὴν ὑπάρχουσαν ὁδόν. Τὸ δάπεδον

4. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν ἔτει 1627 ἱδρυθείσης σχολῆς κατ' ἀρχὰς τῶν Ἰησουϊτῶν βλ. Ἰω. Δέλλα - Ρόκκαν, *Ἐπετ. Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* Δ' (1964) σ. 439 κ.ἑ.

5. Berlin 1555, G. Richter, *Kouroi*, ἀριθ. 115, εἰκ. 353 - 5.

6. Chr. Karusos εἰς *JdI* 1937, σ. 166 κ.ἑ.

ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν στρῶσιν ἐξ ἐγχωρίων πλακῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡπλώθη στρῶμα ἐξ ἀσβεστοκονιάματος πρὸς ὑποδοχὴν τῶν χαλίκων, οἵτινες εἶναι λευκοῦ καὶ μελανοῦ χρώματος. Οἱ μελανοὶ χάλικες σχηματίζουν τετράγωνα, διαστ. 0.56 - 0.60 μ., τὰ ὁποῖα πάλιν χωρίζονται εἰς τέσσαρα μικρότερα. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ δαπέδου εὑρέθη κατὰ χώραν μαρμαρίνη σαρκοφάγος, διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποκοπῆ καθέτως κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὸ φυσικὸν πέτρωμα (Πίν. 471 β). Μία τῶν στενῶν πλευρῶν παρουσιάζει ἀναθύρωσιν, ὥστε διὰ τὴν κατασκευὴν ἐχρησιμοποιήθη ἀρχιτεκτονικὸς λίθος[7]. Ἐπειδὴ ἡ διάταξις τῶν μελανῶν τετραγώνων τοῦ δαπέδου ἔχει γίνει κατὰ τρόπον δεικνύοντα ὅτι ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ὕπαρξις σαρκοφάγου, τὸ δάπεδον πρέπει νὰ εἶναι νεώτερον.

Ἡ γυμνὴ ἐπιφάνεια τοῦ σχιστολιθικοῦ πετρώματος εἰς τὰ πέριξ παρουσιάζει ἀρκετὰ λαξεύματα τάφων. Ἓν ἔχει μῆκος 2.30, πλάτος 1 καὶ βάθος 0.80 μ.· εἰς τὸν πυθμένα ὑπάρχει μικρότερον ἀβαθὲς ὀρθογώνιον λάξευμα, μήκ. 1.52, πλ. 0.40 καὶ βάθ. 0.10 μ. (Πίν. 471 γ).

ΑΜΟΡΓΟΣ

Διὰ τῆς φροντίδος φιλαρχαίων ἐκπαιδευτικῶν ἔχουν συγκροτηθῆ εἰς τὴν νῆσον δύο μικραὶ ἀρχαιολογικαὶ συλλογαὶ εἰς τὴν Χώραν καὶ τὰ Κατάπολα. Κατὰ σύντομον μετάβασιν κατεγράφησαν τὰ νέα εὑρήματα. Οἱ κατάλογοι ἤδη περιλαμβάνουν συνολικῶς 184 ἀριθμούς, ὑπάρχουν δὲ καί τινα ἄλλα ἀρχαῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀκέφαλον ἄγαλμα κόρης ἑλληνιστικῶν χρόνων εἰς τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Χοζοβιωτίσσης (Πίν. 471 δ). Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ καλὴ ποιότης τῶν γλυπτῶν[8]. Ὑπάρχουν ἐπιτύμβιοι στῆλαι τοῦ 5ου αἰ. καὶ μία ὡραία σειρὰ ἀνθεμωτῶν ἐπιστέψεων. Ἓν ἀνθέμιον τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ εἶναι ἐντετειχισμένον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ταξιαρχῶν εἰς τὴν Χώραν (Πίν. 471 ε)[9] καὶ ἄλλο εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἐπανοχωριανῆς εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Αἰγιάλης. Ἡ ἐνοποίησις τῶν δύο συλλογῶν καὶ ἡ ἔκθεσις εἰς κατάλληλον κτήριον θὰ βοηθήσῃ εἰς τὸ νὰ γίνῃ καλύτερον γνωστὴ ἡ ἀρχαιολογικὴ σημασία, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ ἀπομονωμένη αὐτὴ νῆσος.

7. Ἔχει διαστάσεις: μῆκος 2.15, πλάτος 0.65, ὕψος 0.44 μ.

8. Πρόσφατον σχετικῶς εὕρημα ἐξ Ἀμοργοῦ εἶναι καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον δημοσιεύεται εἰς *ΑΜ* 1961, σ. 118 κ.ἑ. (Chr. Karusos).

9. Περὶ τῶν ἀνθεμίων τῆς Ἀμοργοῦ ἑτοιμάζει δημοσίευσιν ὁ συνάδελφος κ. Κ. Τσάκος.

ΚΕΑ

Εἰς τὴν Χώραν ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις μουσειακοῦ κτηρίου, διὰ νὰ στεγασθοῦν τὰ πλούσια εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν εἰς τὴν Ἀγ. Εἰρήνην, καθὼς καὶ τὰ ἐκ Καρθαίας ἀρχαῖα, γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαί.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐνηργήθησαν ἀνασκαφαὶ εἰς Σάμον, Δονοῦσαν, Ἄνω Κουφονήσι καὶ Θήραν. Ἔκθεσις περὶ τῆς τελευταίας δημοσιεύεται εἰς *ΠΑΕ* 1970, σ. 325 - 333.

Ν. Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΟΝΟΥΣΑ

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1970, ἀπὸ τῆς 5ης μέχρι τῆς 20ῆς Αὐγούστου αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν γεωμετρικὸν συνοικισμόν, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν νησῖδα Δονοῦσαν. Ἔλαβε μέρος ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἀλ. Γιαννοπούλου, τὰ δὲ σχέδια ἐξεπόνησεν ὁ μουσειακὸς καλλιτέχνης, ζωγράφος κ. Κ. Ἠλιάκης.

Ἡ ἔρευνα διενηργήθη εἰς δύο τομεῖς.

Εἰς τὸν πρῶτον τομέα ἀνεσκάφησαν δύο νέοι χῶροι, πρὸς Α. τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων[1]. Ὁ ἀνατολικώτερος, εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον κείμενος, περιλαμβάνει δύο διαμερίσματα, ἓν βόρειον, διαστ. 4.70 × 4.10 μ. καὶ ἓν νότιον, διαστ. 6.20 × 2.30 μ. (Πίν. 472 α). Ταῦτα ἐπεκοινώνουν διὰ θύρας ἀνοίγματος 0.80 μ. Τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων εἶναι περὶ τὰ 0.60 μ., τοῦ δὲ μεσαίου διαχωριστικοῦ 0.40 μ. Εἰς τὸ βόρειον διαμέρισμα, τοῦ ὁποίου τὸ πλεῖστον ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχέος στρώματος πυρᾶς εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως, κυρίως τρίλοβοι οἰνοχόαι καὶ σκύφοι (Πίν. 472 β - γ, 473 α - β), ὡς καί τινα μεγάλα ἀγγεῖα. Ταῦτα εἶναι: 1) Μέγας ἀμφορεὺς μετὰ διπλῶν ὁριζοντίων λαβῶν εἰς τὴν κοιλίαν καὶ πλαστικῆς ἀκμῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ (Πίν. 473 γ). Φέρει γραπτὴν διακόσμησιν: εἰς τὸ μέσον τοῦ λαιμοῦ πλατεῖαν ζώνην μὲ πυκνὴν τεθλασμένην γραμμήν, εἰς τὸν ὦμον σειρὰν ἡμικυκλίων μετὰ κεραίας εἰς τὸ μέσον, διακοπτομένην ὑπὸ δικτυωτοῦ τριγώνου κατὰ τὸ μέσον ἑκάστης ὄψεως· ὑπεράνω κρεμάμεναι κεραῖαι· εἰς τὴν κοιλίαν, ἐφ' ἑκάστης ὄψεως δύο μετόπαι, ὧν ἑκάστη φέρει ἀνὰ δύο ζεύγη κύκλων ὁμοκέντρων μετὰ σταυροῦ εἰς τὸ μέσον. Αἱ με-

1. Βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 426 - 428.

τόπαι χωρίζονται διὰ δικτυωτοῦ ὀρθογωνίου, διαιρουμένου εἰς δύο μέρη ὑπὸ σειρᾶς διπλῶν πεπληρωμένων ἀντιρρόπων τριγώνων· ἀνὰ τρεῖς τριγωνικαὶ κεραῖαι κατὰ διαστήματα ἄνω καὶ κάτω ἐντὸς ἑκάστης μετόπης. Ὁ ἀμφορεὺς ἔχει ὕψος 0.727 μ. 2) Μεγάλη ὑδρία, ὕψ. 0.585 μ. (Π ί ν. 473 δ). Φέρει γραπτὴν διακόσμησιν: εἰς τὸν λαιμὸν μετόπην ἐκ σειρᾶς καθέτων δικτυωτῶν ρόμβων καὶ δικτυωτῶν τριγώνων, πλαισιουμένην ὑπὸ σειρᾶς ἐναλλήλων ὁμορρόπων γωνιῶν, εἰς τὸν ὦμον ὁμόκεντρα ἡμικύκλια χωριζόμενα δι' ὁμάδων καθέτων κεραιῶν, καὶ εἰς τὴν κοιλίαν ζώνην εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν, φέρουσαν ἐφ' ἑκάστης ὄψεως ἀνὰ δύο διπλᾶ τόξα ἐφαπτόμενα κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν πέρας.

Ὁ ἕτερος χῶρος, διαστ. 6.95 × 2.80 μ., ἔφερε πεζούλιον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (Π ί ν. 474 β). Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ πεζουλίου ὑπῆρχε τετράπλευρος κατασκευὴ ἑστίας, διαστ. 0.95 × 0.90 μ., ἡ ὁποία διηρεῖτο δι' ὀρθίας λεπτῆς πλακὸς εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ νότιον περιεῖχε στρῶμα πυρᾶς (Π ί ν. 475 α). Πρὸς ΝΔ. τῆς ὡς ἄνω ἑστίας ἀπεκαλύφθη κυκλικὴ κατασκευὴ ἐκ κεκαυμένου πηλοῦ, διαστ. 0.82 × 0.75, βάθ. 0.30 μ., μὲ ἄνοιγμα πρὸς Δ., ἴσως κλίβανος (Π ί ν. 475 β). Εἰς τὸν χῶρον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐσωτερικὸν κατὰ μέγα μέρος ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος ἰσχυρᾶς πυρᾶς, περισυνελέγη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγγείων εἰς τεμάχια, ὧν ὀλίγα ὅμως κατέστη δυνατὸν νὰ συγκολληθοῦν. Μεταξὺ τούτων ἀξιομνημόνευτος τυγχάνει σκύφος, ὕψ. 0.125 μ., μετὰ διακοσμήσεως ἐκ σειρᾶς ὁμοκέντρων κύκλων (Π ί ν. 474 α).

Διὰ τῶν ὡς ἄνω εὑρημάτων ἐπλουτίσθη διὰ νέων τινῶν δειγμάτων ἡ μεγάλη ἤδη σειρὰ ἀγγείων τοῦ γεωμετρικοῦ τούτου συνοικισμοῦ.

Εἰς τὸν δεύτερον τομέα, ἀφ' ἑνὸς ἐκαθαρίσθη τελείως εἰς τὰ ΒΑ. εἰς ἀκραῖος ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τῆς ὀφρύος κείμενος χῶρος, διαστ. 5 × 2.90 μ., ἐν μέρει κατακρημνισθεὶς (Π ί ν. 476 α) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐσκάφη καὶ ἐμελετήθη τμῆμα τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ Β. καὶ ΒΑ. τὸν συνοικισμὸν τείχους[2]. Εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου μέχρι σήμερον ὑπάρχει ἡ μόνη ἀτραπὸς ἡ φέρουσα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, ἀπεκαλύφθη εἰς προμαχὼν πρὸς Α., τεῖχος πρὸς ΝΔ. αὐτοῦ καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἴσοδος (Π ί ν. 476 β, 477 α - γ). Ὁ προμαχὼν ἀποτελεῖται ἐκ δύο τοίχων ἐκ μεγάλων λίθων, τὸ μεταξὺ διάστημα τῶν ὁποίων φέρει « γέμισμα » ἐξ ἀκανονίστων μικρῶν λίθων. Οἱ τοῖχοι ἔχουν φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., θεμελιωμένοι, ὁ ἐξωτερικὸς χαμηλότερον τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὥστε νὰ ὑπερυψοῦται τὸ σημεῖον τοῦτο φυλάξεως κυρίως τῆς ἀτραποῦ. Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος σώζεται εἰς ὕψος 1.25 καὶ εἰς μῆκος 11 μ., ὁ ἐσωτερικὸς εἰς μῆκος 7 μ., ἀμφότεροι δὲ προχωροῦν μέχρι τοῦ χείλους τοῦ κρημνοῦ. Πρὸς Ν. τοῦ προμαχῶνος σχηματίζεται εἴσοδος, πρὸς τὴν ὁποίαν ὡδήγει βαθμιδωτὴ κλῖμαξ. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὑψοῦται ἐγκάρσιος τοῖχος μὲ φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., συνδέων τοὺς δύο ἀναλημματικοὺς τοίχους τοῦ προμαχῶνος, σωζόμενος εἰς μῆκος 4.80 μ.

Ἡ ὀχύρωσις παρουσιάζει τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχήν· πιθανῶς ἡ εἴσοδος εἰς ὅλας τὰς φάσεις εὑρίσκετο εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον τῆς τελευταίας. Ὁ προαναφερθεὶς προμαχὼν ἀνήκει εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν. Κατ' ἀρχὰς εἶχε κτισθῆ τεῖχος, πλ. 0.85 - 0.95 μ., τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα σχηματίζον ἀπεστρογγυλωμένην γωνίαν, ἴσως χρησιμοποιούμενον εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὡς πύργος. Τούτου σώζονται δύο σκέλη, τὸ ἓν μὲ φορὰν ἐκ Δ. πρὸς Α., μήκ. 3.20 μ., τὸ δὲ ἄλλο ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., ἀποκαλυφθέντος μήκους 5 μ. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. σκέλους, αἱ κατώτεραι σειραὶ τῶν λίθων προεξέχουν ἐν εἴδει « πατούρας », πλ. 0.20 μ. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν σχετικῶς λίθων καὶ σώζεται μέχρις ὕψους 0.90 μ. Εἰς μεταγενεστέραν φάσιν, ἴσως ἕνεκα ἐπεκτάσεως τοῦ συνοικισμοῦ πρὸς Β. ἢ καὶ ΒΔ., ἐχρειάσθη νὰ κτισθῇ νέον τεῖχος, τὸ ὁποῖον πατεῖ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ περιβάλλει αὐτὸ δι' ἰσχυροῦ καμπύλου τοίχου οὕτως ὥστε ἐσχηματίζετο ἄνδηρον ἐν εἴδει πύργου. Ὁ τοῖχος οὗτος ἔχει πλάτος 0.90 - 1 μ., προχωρεῖ κατ' ἀρχὰς μὲ φορὰν πρὸς ΝΔ. καὶ κατόπιν πρὸς Δ., ἔχει δὲ μῆκος εἰς τὸ πρῶτον τμῆμα 5 μ., εἰς δὲ τὸ δεύτερον 7 μ. (Π ί ν. 477 δ). Τὸ τμῆμα τοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὸν παλαιότερον τοῖχον εἶναι πλατύτερον, 1.30 - 1.50 μ., ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λίθων εἰς δύο σειράς, τὸ μεταξὺ διάστημα τῶν ὁποίων πληροῦται διὰ μικρῶν λίθων καὶ σώζεται εἰς ὕψος 0.85 μ. Ἡ πρὸς Α. ἀπόληξις τοῦ δευτέρου τούτου τοίχου δὲν σώζεται, πιθανώτατα καταστραφεῖσα ὑπὸ τοῦ νεωτέρου προμαχῶνος. Εἰς τὴν θέσιν τῆς εἰσόδου, ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς τοῦ τείχους εὑρέθη πλῆθος θαλασσίων μεγάλων χαλίκων, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς βλήματα.

Ἄλλαι ὀχυρώσεις γεωμετρικῶν χρόνων εἰς

2. Εἰδήσεις σχετικῶς ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς ΑΔΔΔ IV (1971), σ. 227.

τὰς Κυκλάδας εἶναι γνωσταὶ εἰς τὸν Ἅγ. Ἀνδρέαν Σίφνου καὶ εἰς τὴν Ζαγορὰν Ἄνδρου[3].

ΑΝΩ ΚΟΥΦΟΝΗΣΙ

Κατὰ τὴν μετάβασιν πρὸς διενέργειαν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Δονοῦσαν (βλ. ἀνωτέρω) ἡ θαλασσοταραχὴ καὶ ἰσχυροὶ βόρειοι ἄνεμοι ἐπέφερον ἀναγκαστικὴν παραμονὴν ἐπὶ ἑβδομάδα σχεδὸν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Αὐγούστου 1970 εἰς τὴν ὑπήνεμον νησῖδα Ἄνω Κουφονήσι. Αἱ ἡμέραι τῆς παραμονῆς ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν[4] εἰς τὸν ἀγρὸν Τζαβαρῆ, κείμενον ΒΔ. τοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ χθαμαλοῦ λόφου πρὸς τὸν κλειστὸν ὅρμον Παριανός, κατὰ τὴν κατάληξιν τῆς γραμμῆς τοῦ ὑψώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζεται παλαιὸς ἀνεμόμυλος. Εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀγρὸν ἐγένοντο λαθραῖαι ἀνασκαφαὶ πρὸ ἐτῶν καὶ ὑπάρχουν μὲν συληµένοι τάφοι ἀλλὰ καὶ ἔκτασις ἄσκαπτος.

Κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν χῶρον τῶν συληθέντων τάφων, ἐκαθαρίσθησαν λαξεύματα ἐντὸς μαλακοῦ πώρου. Τούτων τὸ ἕν, ἐλλειψοειδές, μήκ. 0.39, πλ. 0.30 καὶ βάθ. 0.17 μ., περιεῖχε συγκεντρωμένας τρεῖς μαρμαρίνας φιάλας εἰς τεμάχια (Πίν. 478 α), ὑπὸ τὰς ὁποίας εἶχε τεθῆ λυγισμένον χαλκοῦν ἐγχειρίδιον, μήκ. 0.25 μ. (Πίν. 478 β) καὶ χαλκῆ βελόνη. Τὸ δεύτερον, εἰς σχῆμα τραπεζίου περίπου, μήκ. 0.76, πλ. 0.52 καὶ βάθ. 0.28 μ., περιεῖχε δύο λεπίδας ὀψιανοῦ, μικρὸν μαρμάρινον πινάκιον (Πίν. 478 γ) καὶ μέλανα ᾠοειδῆ λίθον· εἰς ἓν τρίτον τέλος λάξευμα, σχήματος περίπου ὀρθογωνίου, μὲ ἀπεστρογγυλωμένας γωνίας, μήκ. 0.71, πλ. 0.55 καὶ βάθ. 0.23 μ., εὑρέθησαν ἐν ἀταξίᾳ διάφορα ὄστρακα, τρία τεμάχια μαρμαρίνης φιάλης καὶ εἷς ἀπεστρογγυλωμένος λίθος. Πέραν πάσης ἀμφιβολίας εἶναι ὅτι δὲν πρόκεινται ταφαὶ ἀλλὰ θῆκαι τρόπον τινὰ δι' ἐναπόθεσιν κτερισμάτων.

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἀπεκαλύφθησαν πρὸς Δ. καὶ χαμηλότερον, πρὸς τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου, δύο ταφαί, αἱ ὁποῖαι προσθέτουν νέα στοιχεῖα εἰς τὰ ταφικὰ ἤθιμα τοῦ Πρωτοκυκλαδικοῦ κόσμου.

Ἐπὶ ἰσοπεδωθείσης ἐκτάσεως, διαστ. 5.5 μ. περίπου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ 3 μ. ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐγένοντο δύο ταφαὶ ἀπέχουσαι ἀλλήλων περὶ τὰ 0.40 μ. Οἱ νεκροί, τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἐλάχιστα ὀστᾶ καὶ σχεδὸν διαλελυμένα, ἐναπετέθησαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιά). Ἐπ' αὐτῶν καὶ εἰς τὸν πέριξ χῶρον εἶχον τεθῆ μαρμάρινα καὶ πήλινα ἀγγεῖα καὶ ὁ χῶρος τῆς ταφῆς ἐκαλύφθη μὲ στρῶμα χώματος, ὑπεράνω δὲ ἐρρίφθησαν λίθοι, ὥστε νὰ σχηματίζεται σωρός. Ἡ νοτιωτέρα τῶν δύο ταφῶν ὡρίζετο πρὸς Ν. καὶ Α. διὰ τοιχαρίου ἐκ μικρῶν λίθων, πάχους ἕως 0.30 μ. Τοῦτο ἔβαινεν ἐκ Β. πρὸς Ν. εἰς μῆκος 1.05 μ., κατόπιν ἐσχημάτιζεν ἀπεστρογγυλωμένην γωνίαν, ἤλλασσε κατεύθυνσιν βαῖνον ἐκ Δ. πρὸς Α. καὶ σχηματίζον καμπύλην, ὕψ. 0.28 μ. πρὸς Ν., ἠκολούθει τὴν κλίσιν τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀνερχόμενον πρὸς Α., ὅπου «ἔσβηνεν» εἰς τὸ φυσικὸν πέτρωμα. Πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς ταφῆς ὑπῆρχεν εἷς ὄρθιος λίθος, τετραγωνικῆς διατομῆς 0.14 × 0.13, ὕψ. 0.61 μ., ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐνσφηνωθῆ ἐντὸς τῆς κιμηλιᾶς καὶ στερεωθῆ μὲ μικροτέρους λίθους. Οὗτος ἀφέθη νὰ ἐξέχῃ τῶν λίθων καὶ δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς **σῆμα** ταφῆς (Πίν. 479 β - γ). Πλάκας, μετ' ἀβεβαιότητος θεωρήσας αὐτὰς ὡς σήματα ἐπὶ πρωτοκυκλαδικῶν τάφων, ἀναφέρει ὁ Τσούντας ὅτι εὗρεν εἰς τὰς Κυκλάδας[5].

Τέλος, μεταξὺ τῶν κτερισμάτων, περὶ τὰ 0.90 μ. πρὸς Β. τοῦ δυτικοῦ σωζομένου ἄκρου τοῦ τοιχαρίου καὶ περὶ τὸ 1.10 μ. πρὸς Δ. τοῦ σήματος, ἤτοι πρὸς Δ. τῆς ταφῆς, εὑρέθη κατὰ χώραν ὄρθιον τεθειμένον, πτηνόμορφον πλαστικὸν ἀγγεῖον. Ἔχει ὕψος 0.125, μῆκος 0.20 μ., δακτυλιοειδῆ βάσιν καὶ ἡ οὐρὰ σχηματίζεται εἰς προχοήν (Πίν. 479 α). Φέρει ἐπίχρισμα ὠχροκάστανον καὶ ὁ πηλός του εἶναι καστανέρυθρος. Παρόμοια ἀγγεῖα δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ πιθανὸν τοῦτο νὰ ἔχῃ εἰσαχθῆ ἐκ Κρήτης.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

THE SEASON'S WORK AT AYIA IRINI IN KEOS

The campaign began late in May, 1970 and continued for three months, with a professional staff of ten regular members and six others for shorter periods. Attention was given principally to the study of buildings and objects found previously.

Supplementary excavation was conducted beyond the fortifications on the eastern site of the promontory and in limited areas within

3. Α. Καμπίτογλου, *Τὸ Ἔργον* 1969, σ. 140. *Archaeology* 23 (1970), σ. 303 κ.ἑ.

4. Εἰδήσεις σχετικῶς ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 227.

5. *ΑΕ* 1898, σ. 150 καὶ Chr. Zervos, *L'art des Cyclades*, σ. 27.

the town. Conservation of the site and antiquities continued also throughout the season.

A wall in cyclopean masonry, MG, had been recorded in 1968 (Plan 1). It runs roughly NNW-SSE, apparently athwart the approach to the main gate in Area G, and its remaining blocks are largely below modern sea-level. Further investigation this year, carried on in the mud with constant pumping, showed that the wall turns at an obtuse angle and runs toward the eastern corner of Tower g, which flanks the gateway. The juncture (if ever there was one) is not preserved; a tomb, No. 58, intervenes.

Tomb 58 is rectangular, built of stones neatly laid. It is made up of a compartment on the north which probably gave access from above, and the tomb chamber itself on the south (Pl. 480 b). Between them is a dividing wall, with a doorway at its western end. The total space occupied by the two parts, measured on the interior, is roughly 1.50 m. by 2.50 m. The chamber was roofed by big slabs of stone, some of which were found cracked and sagging or fallen. It had a flooring of two large well-cut slabs fitted into the inner face of the side walls and held up by a supporting wall, evidently to provide a hollow space below. The doorway was found loosely blocked by stones. On the floor were ten small pots, not precisely datable but probably belonging to an early phase of the great settlement of this site, corresponding to MM III in Crete (Pl. 480 a). No human bones were recognized.

Relative chronology of the structures in this area is not easy to understand. At first glance one supposes that the builders of the tomb, with earnest determination, destroyed part of the cyclopean wall (which is bedded deeper by a meter or more); but the presence of potsherds of LM I types at lower levels suggests, on the contrary, that the cyclopean builders may have come unsuspecting upon the walls of the tomb and abandoned or changed their plan. The problem is complicated by the fact that the ground in this region was not horizontal at the time in question and that sloping strata can rarely be observed in the mud, but also by the presence of the much later (Graeco-Roman?) retaining wall, A, which cuts through the region from north to south. Further study of the pottery may bring us nearer to a solution.

It is clear in any case that there was a long succession of buildings. At least one wall, associated with pottery of the Middle Bronze Age, is based on bedrock 2.53 m. below modern sea-level. Part of a rectangular structure, probably another tomb, antedates Tomb 58. East of the latter, at a higher level, is an arc of curving wall which may perhaps have marked a precinct or bordered a tumulus over the graves. Wall MG, which we had assigned tentantively to LH III and thought possibly to be a breakwater against encroachment of the sea after earthquakes of the 15th and 14th centuries, now appears surely to be older. The purpose it served remains obscure. Above all these remains have been found walls, graves, and indications of the changing shoreline in classical Greek and Roman times and as late as the Byzantine period.

In the course of work in the eastern sector, Room XIII, the last which is preserved in the series along the fortification wall from the gateway to the sea, was uncovered and examined (Pl. 480 c). Like the others, it appears to have been used and altered or rebuilt in successive stages from an early phase of the major settlement down to the time of the great earthquake of LM IB/LH II. Beyond it there may have been still another room, XIV; but here at the pebbly beach beside the water we were not able to dig further.

At the close of these operations the deeply excavated spaces were refilled with earth, the cover slabs of Tomb 58 were set on the surface just above the place where they had been found, the line of Wall MG and its angle toward the southwest was marked at the surface by a row of light-colored stones on edge, and a retaining wall was completed along the border of the whole area of excavation from the modern roadway near Tower ne down to the shore at Tower y (Pl. 481 a). A large covered passage was also built from the northern sector eastward to the sea, to provide quick drainage after the floodings which take place inevitably when the water in the bay rises during the storms of winter.

To the west of Tower ne, in the angle

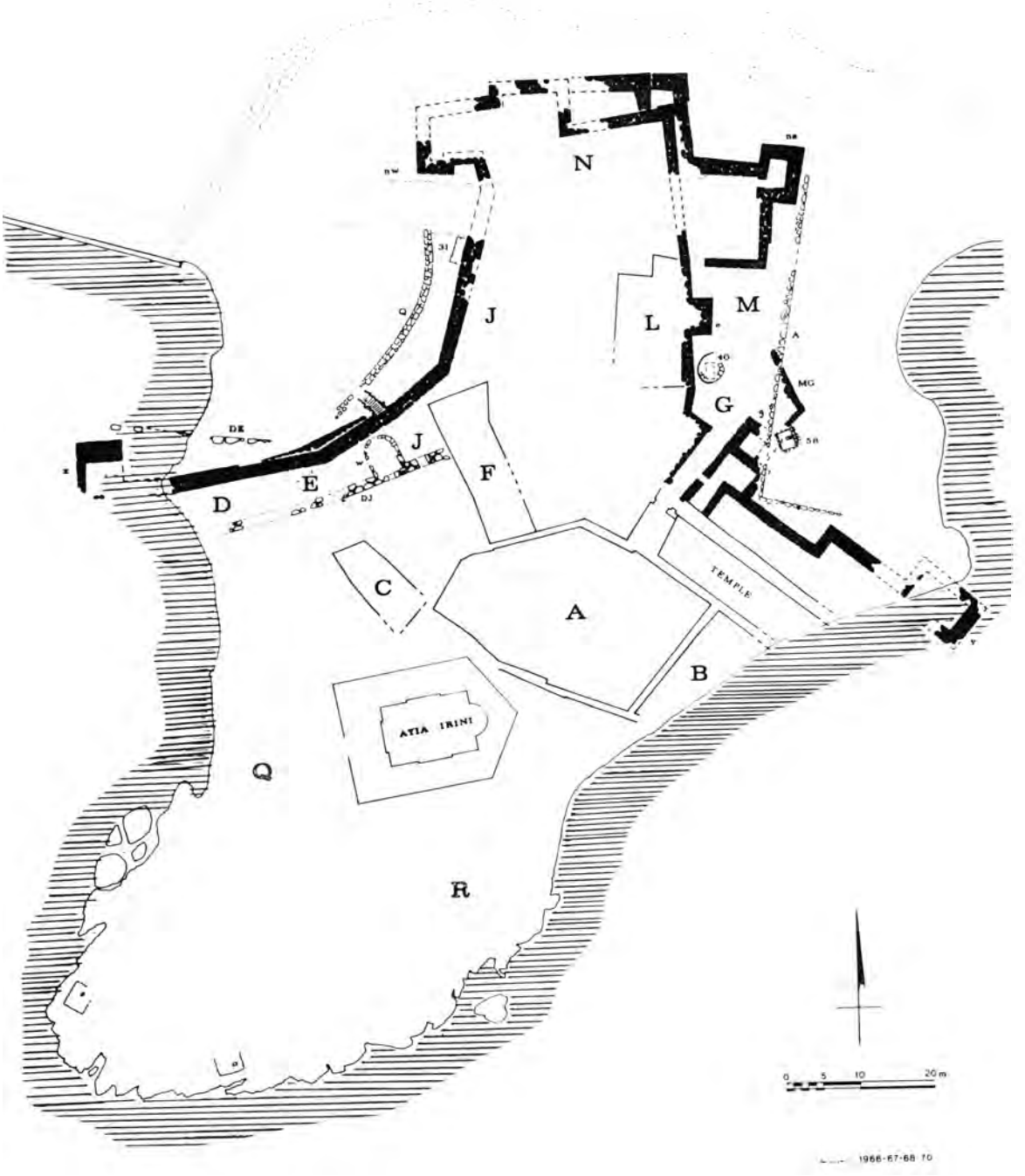

Plan 1. Ayia Irini Keos. General plan

where the later face of the great fortification wall turns northward, remains of a circular lime kiln were uncovered in 1961. This had been used in late Roman or Byzantine times, presumably to reduce the good limestone blocks of the old wall and tower, plentiful just here. In 1970 we removed it, revealing the fortifications to a height of 1.90 m. and exposing an opening in the masonry through which a drain had issued (Pl. 481 b). Around and under the kiln there was pottery of the LM IB/LH II period, including more than 1000 conical cups.

From the end of House C (on the western side of the town) a series of four rooms ran northward to the fortification wall in the Late Bronze Age. In the third of these a deep sounding in 1968 had exposed the inner face of the older defensive wall, DJ, and a drain running through it at the bottom. This year the partition between the third and second rooms was taken out and the whole space excavated, in an effort to learn more about the stratification and sequence of pottery styles in the early phases of the Middle Bronze Age. We came in turn upon habitation deposits with much gray and black ash, then remains of an oven or small potter's kiln, and, ultimately, the earliest strata, with many fallen stones (Pl. 482 d). In the south wall of a room or enclosed area at this depth there is a drain corresponding with the one in Wall DJ. Just below it was found a house wall of the Early Bronze Age, which could be tested in a small pit down to its footing below present water level.

Preliminary inspection of the pottery from this sounding and comparison with that found in other areas nearby show that fine Cycladic red burnished ware, with its brown, gray and black counterparts (Pl. 482 a-b), began early in the Middle Bronze Age and continued to be made, in decreasing quantities, down to the later phases. Gray Minyan ring-stemmed goblets and big barrel-shaped jars in Matt-painted ware also occur early, along with a few bits of eggshell Kamares ware, but are not equally distributed in all regions of the town. Importation of Middle Minoan pots with coatings of dark glaze (Pl. 482 c), sometimes in trickled patterns, increased as time went on. A development can be traced in the Cycladic carinated bowls with one handle, from early dark burnished wares to later soft gray and buff fabrics. Cups of the Keftiu shape in plain ware and other forerunners of cup shapes which were to be very common in the LM/LH period at Ayia Irini are seen to have been made locally before the time of the great fortifications (MM III).

Architectural remains of House F and the ceramic evidence for its date were reviewed in 1970. The main block of the building, made up six rooms in a row, appears simple but presents many problems. Rooms I-V (numdered from the north) were deep cellars, but the earthen floor of Room VI was at ground level; Room I had its own descending staircase, whereas II-V were accessible only from VI, which also contained a flight of steps upward. Three additional rooms extending westward from the northern part of building almost surely belonged to the complex, and a room west of VI may also have been a part of it. Breaks in the masonry and differences in the style of construction show that Rooms I and VI were built as separate units and that the intervening rooms, II-V, were installed afterwards, though the plan of the whole structure may have been in the mind of the architect from the beginning. There is little doubt that it was in use at least from the middle phases (LM IA/LH I) of the great settlement and that it suffered in the earthquake at the end of the period. But it was reoccupied thereafter in some form, since pots and sherds of LH III A style are found in the debris of all the rooms (Pl. 483 a). Fragments from one room join those from another, indicating that the pots were upstairs and were scattered when the house was destroyed for a second time.

During examination of the western outer face of House F near its south end, Early Bronze Age walls were uncovered at a surprisingly high level, leading to discovery of additional parts of the important complex seen in 1969. Southeast of E.B.A. Room IV there remains a corner of a room which we call VI, and southeast of E.B.A. Room III is another, called VII (Pl. 483 c). These are not yet fully excavated. Three stages of construction are represented; the earliest may be contemporary with House E (E.B.A.

Rooms I and II), the second with E.B.A. Rooms III-V, and the third with a quite different building, House D, which stood at an appreciably higher level. One large rubbish pit of the Middle Bronze Age had been dug into the debris over Room VII, but there were few other remains of this period since the ground had been cut down and levelled in the time of House F.

E.B.A. Room VI produced a red-brown burnished tankard (Pl. 483 b), lacking only its handle, of a shape now recognized as characteristic in the late phases of the Early Bronze Age settlement. Further study of pottery from various areas has gone far toward confirming the conclusion, reported last year, that this late stage followed the period of the sauceboat (EH II/EC II) at Ayia Irini, though without a sharp break in continuity or violent destruction.

In closing, let me express thanks for continued support from the Greek Archaeological Service, the American School at Athens, the Michalinos Company, and the Trustees of the Classics Fund of the Univesrsity of Cincinnati. Miss E. Lazaridou, representing the Ephor of Antiquities, gave valuable assistance. Members of the staff were Miss E. T. Blackburn, Mr. and Mrs. J. L. Caskey, Mr. and Mrs. J.E. Coleman, L.E. Cotsen, W. W. Cummer, Mrs. C.W.J. Eliot, M.R. Popham, Miss L.E. Preston, Mr. and Mrs. J. G. Younger. We are grateful to Miss J. Carrington Smith, Miss J. Fisher, Mrs. Peter Green, and Miss K.D. Vitelli for their special contributions to the work. Excellent service was rendered by the skilled technicians Miss S. Bouzaki and Miss A. Voutsina, the vase menders K. Chionatos and J. Lavdas, and the foreman D. Papaioannou and assistant foreman P. Kallios.

JOHN L. CASKEY

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 εἰς τὴν 4ην Περιφέρειαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὑπηρέτησαν οἱ Ἐπιμεληταὶ κ. Ν. Ζίας καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου ὁ κ. Θ. Ἀλιπράντης εἰς τὴν ἕδραν τῆς Ἐφορείας, εἰς δὲ τὴν Κρήτην ὁ κ. Ἐμμ. Μπορμπουδάκης.

Διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ἐπεξετάθη ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας καὶ ἐπετεύχθη ἡ κάλυψις ἀπὸ πλευρᾶς ἐποπτείας ὅλης τῆς ἐκτεταμένης περιφερείας αὐτῆς. Οὕτως, ἐπραγματοποιήθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Πάρον, Θήραν, Μῆλον, Ἄνδρον, Σάμον, Χίον, Λέσβον καὶ Κρήτην. Παραλλήλως, ὑπὸ τῆς Ἐφορείας διεξήχθη ὁ ἔλεγχος τῶν διατηρητέων οἰκισμῶν Πυργίου καὶ Μεστῶν Χίου, Ἀμοργοῦ καὶ ἐπικουρικῶς Πάρου καὶ Νάξου. Ἐπίσης ἐπραγματοποιήθησαν πολλαπλαῖ μεταβάσεις τῶν Ἐπιμελητῶν εἰς τὰς νήσους Πάρον, Νάξον, Θήραν, Ἀμοργόν, Μύκονον, Τῆνον, Σίφνον, Ἄνδρον, Μῆλον, Κίμωλον, Κύθνον, Σάμον, Χίον, Λέσβον καὶ Κρήτην.

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

ΘΗΡΑ

Ἐπισκοπὴ Σαντορίνης

Αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1969[1] ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἰδιομόρφου καὶ γραφικοῦ ναοῦ τοῦ 11ου αἰ. τῆς Παναγίας τῆς Γωνιᾶς ἢ Ἐπισκοπῆς Σαντορίνης[2], συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν διὰ τῆς στερεώσεως τῶν ἀποκεκολλημένων τμημάτων δι' ἐνέσεων. Ὡλοκληρώθη ἐπίσης ὁ καθαρισμὸς τῶν ἐν τῷ κυρίως ναῷ τοιχογραφιῶν τοῦ 11ου-12ου αἰ. ἐκ τῶν κρυσταλλικῶν ἁλάτων κλπ. (Πίν. 484 α - β), ἐνῷ εἰς τὸ πρὸς Ν. προσκεκολλημένον διαμέρισμα, ἀφ' οὗ ἀφῃρέθησαν νεωτερικοὶ ἀσβεστοχρωματισμοί, ἐφάνησαν ὀλιγώτερον γνωσταὶ τοιχογραφίαι μετά τινων γραπτῶν ἐπιγραφῶν (Πίν. 485 α).

Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο διὰ συνεργείου μαθητῶν τῆς Σχολῆς Συντηρητῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ συντηρητοῦ τῆς Ὑπηρεσίας κ. Ἀν. Μαργαριτῶφ καὶ μὲ ἀρχιτεχνίτην τὸν κ. Στ. Περράκην.

1. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 449 - 450.

2. Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Σαντορίνης (Παναγία τῆς Γωνιᾶς) *ΑΒΜΕ*, τ. Ζ' (1951), τεῦχ. 2, σ. 178 - 214.

ΝΑΞΟΣ

Ἅγιος Ἀρτέμιος Σαγκρίου

Συνεχίσθησαν[3] καὶ ἐπερατώθησαν αἱ στερεωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ ἰδιαιτέρως σημαντικοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου εἰς τὴν περιοχὴν Σαγκρίου, ὅστις χρονολογεῖται συνήθως εἰς τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας[4].

Ὁ ναΐσκος, παρὰ τὰς γενομένας κατὰ τὸ 1969 ἐργασίας στεγανοποιήσεως τῆς στέγης, εἶχεν εἰσέτι μεγάλας ἀνάγκας, καὶ ἐνεφάνιζεν ἐπικίνδυνον κατάστασιν. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἡ ἀργολιθοδομή, ἀπομείνασα πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν ἄνευ σχεδὸν συνδετικοῦ ὑλικοῦ, παρουσίαζε διογκώσεις. Διὰ ἄκρως προσεκτικῆς ἐργασίας (ἀρχιτεχνίτης Π. Πανουτσόπουλος) ἐπετεύχθη ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς παρειᾶς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ τοίχου ἄνευ ἀλλοιώσεως τῆς ἀρχικῆς ὄψεως. Παρεμφερεῖς ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς ἄλλας πλευράς. Εἰς τὴν δυτικὴν ὄψιν εἶχεν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καταπέσει τὸ μονόλιθον ὑπέρθυρον τῆς μοναδικῆς θύρας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάζῃ ὑποχώρησιν ὁ ὅλος τοῖχος ἄνωθεν τῆς θύρας. Εἶχε δὲ τοποθετηθῆ προχείρως ξύλινον ἀνώφλιον καὶ τὸ ἥμισυ τῆς θύρας εἶχε κλεισθῆ διὰ ξηρολιθιᾶς (Πίν. 485 β). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀφῃρέθη τὸ ξύλινον ὑποστύλωμα, ἐτοποθετήθη μονόλιθον ὑπέρθυρον ἐξ ἐντοπίου λίθου καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἄνωθεν αὐτοῦ τοιχοποιία (Πίν. 485 γ). Τέλος, διὰ νὰ προφυλαχθῆ τελείως ἡ τοιχογραφικὴ διακόσμησις, ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχρισθοῦν ὁ τροῦλλος καὶ οἱ θόλοι τῆς στέγης — ἐσώζοντο ἄλλωστε καὶ δείγματα — διὰ κονιάματος συγγενοῦς πρὸς τὰ σωζόμενα ἴχνη τοῦ παλαιοῦ, περιέχοντος μεγάλην ποσότητα θηραϊκῆς γῆς. Οὕτως, ἡ ἐκκλησία ἐστεγανώθη πλήρως, κατὰ τὸν ἀκολουθήσαντα δὲ ἰδιαιτέρως βροχερὸν χειμῶνα, δὲν παρετηρήθησαν ἴχνη ὑγρασίας.

Παναγία Ἀρκουλιώτισσα[5]

Ὁ χαριτωμένος, μικρῶν διαστάσεων (5.60 × 3.75 μ.), ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Ἀρκουλιώτισσας[6], εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Σαγκρί, ἀνή-

3. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 447.

4. Ἀγ. Βασιλάκη, Εἰκονομαχικὲς ἐκκλησίες στὴ Νάξο, *ΑΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Γ' (1962 - 1963), σ. 49 - 74, πίν. 19 - 21, ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα βιβλιογραφία.

5. Πληροφορίας τινὰς περὶ τοῦ ναοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Καλοκύρης, *Ἔρευναι Χριστιανικῶν Μνημείων εἰς τὰς Νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον*, ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 18.

6. Τὸ ἐπίθετον Ἀρκουλιώτισσα προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν κτήτορα. Πρβλ. καὶ Γ. Ν. Κορρέ, Ἐπωνυμίαι τῆς Παναγίας ἐν Νάξῳ, *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, τ. ΣΤ', Ἀθῆναι, σ. 561.

κει εἰς τὸν τύπον τοῦ μονοκλίτου[7] σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου ναοῦ (Πίν. 486 α). Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκείνην δηλ. τοῦ σταυροειδοῦς, ὅπου ὁ τροῦλλος στηρίζεται εἰς τέσσαρα τόξα, τὰ ὁποῖα βαίνουν ἐπὶ ἰσαρίθμων παραστάδων προσφυομένων εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους τοῦ ναΐσκου. Ἡ κάτοψις τῆς Ἀρκουλιώτισσας καὶ ἡ ἐν γένει μορφή της, προσέτι δὲ καὶ αἱ διαστάσεις, ἐμφανίζουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον εἰς τὸ Καπὶ τῆς Ρόδου, δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου[8], μέχρι σημείου νὰ δύναταί τις νὰ σκεφθῇ τὸν αὐτὸν κατασκευαστήν. Ἡ Ἀρκουλιώτισσα φέρει, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς Ρόδου, μίαν ἡμικυκλικὴν ἐξωτερικῶς κόγχην καὶ τροῦλλον κυλινδρικὸν ἐξωτερικῶς, μὲ λίαν ὑψηλὸν τύμπανον. Εἰς τὸν τροῦλλον, ὅστις στενοῦται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ὑπάρχουν τέσσαρες φωτιστικαὶ θυρίδες. Ἡ ἄρθρωσις τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εἶναι ἰδιαιτέρως ἐμφανὴς διὰ τὸν τύπον τοῦ ναοῦ ἐξωτερικῶς, ἡ ὅλη δὲ διαβάθμισις τῶν ὄγκων εἶναι ἰσόρροπος καὶ ἁρμονική, οὕτως ὥστε τὸ μικρὸν αὐτὸ κτήριον νὰ ἔχῃ στιβαρότητα καὶ κομψότητα ὁμοῦ.

Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς εἶναι ἐπικεχρισμένος διὰ κονιάματος περιέχοντος θηραϊκὴν γῆν. Ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν μαρμάρινον τέμπλον σώζονται οἱ δύο πεσσίσκοι τῆς Ὡραίας Πύλης (Πίν. 486 β), ἓν θωράκιον καὶ τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου. Σώζονται ὡσαύτως τοιχογραφίαι — εἰς κακὴν κατάστασιν — εἰς δύο στρώματα. Καλυτέρου διατηροῦνται αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἱεροῦ Βήματος: ἡ Πλατυτέρα εἰς τὴν κόγχην (Πίν. 487 α) καὶ ἡ Εὐχαριστιακὴ παράστασις τοῦ ἡμικυλίνδρου, ὅπου ἑκατέρωθεν κιβωρίου μὲ τὸν ἀμνὸν ἵστανται ἐστραμμένοι κατὰ τὰ τρία τέταρτα δύο Ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες. Ὁ καλύτερον διατηρούμενος, κρατεῖ εἰλητὸν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς προσκομιδῆς: *(Κύριε ὁ Θεὸς) ἡμῶν τὸν οὐράνιον ἄρτον τροφὴν τ(οῦ παντός)*..... Ἄνωθεν τῶν Ἱεραρχῶν ἵπτανται ἐν προτομῇ ἄγγελοι κρατοῦντες λέντια (Πίν. 487 β). Εἰς τὸν λοξότμητον κοσμήτην, τὸν διαχωρίζοντα τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης γραπτὴ ἐπιγραφή. Εἰς καλὴν κατάστασιν διατηρεῖται ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς κόγχης ἁγία φέρουσα ἰδιόμορφον φακιόλιον (Πίν. 488 α). Πιθανῶς αἱ τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 14ον αἰῶνα.

Ὁ ναὸς εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἐνεφανίζετο οἱονεὶ ἑτοιμόρροπος, καθ' ὅσον εἶχον καταπέσει οἱ κεντρικοὶ θολῖται (κλειδιὰ) ἐκ τῶν τόξων τῶν φερόντων τὸν τροῦλλον. Ὡσαύτως ὑπῆρχον διαμπερεῖς ρωγμαί, τόσον εἰς τὰ τόξα τῶν πλαγίων πλευρῶν, ὅσον καὶ εἰς τὴν δυτικὴν καμάραν.

Συμφώνως πρὸς τὴν συνταχθεῖσαν μελέτην τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως (ἀρχιτέκτων κ. Αἰ. Βαζιργιαντζίκης) ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι· ἀφοῦ ὑπεστυλώθη ὁ θόλος, ἀντικατεστάθησαν οἱ ἐλλείποντες θολῖται καὶ ἐνεφράγησαν αἱ ρωγμαί, ἐγένετο δὲ ἐμποτισμὸς δι' ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας. Ὡσαύτως, ἐνεφράγησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς τοιχοποιίας καὶ ἐπεσκευάσθησαν ἐξωτερικῶς τὰ κονιάματα διὰ νέων τῆς αὐτῆς συνθέσεως μὲ τὰ παλαιά (Πίν. 488 β). Ἐνισχύθη ἡ ὑποθεμελίωσις καὶ ἀποκατεστάθη ἡ τοιχοποιία ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου, ὅπου ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως (ἀρχιτεχνίτης Π. Πανουτσόπουλος). Ὑπολείπεται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ μαρμαρογλύπτου τέμπλου καὶ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν.

Μονὴ Ἁγίου Δημητρίου Κυνιδάρου

Τὸ μοναστηριακὸν συγκρότημα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εὑρίσκεται εἰς ὡραίαν, ἀλλὰ δυσπρόσιτον τοποθεσίαν, ἀπέχουσαν ἀπὸ τοῦ πλησιεστέρου χωρίου, τοῦ Κυνιδάρου, πλέον τῆς ὥρας. Ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ἡ ἀπόστασις συνέβαλον εἰς τὴν κακὴν κατάστασιν τῶν κτηρίων τῆς μονῆς.

Τὸ καθολικὸν εἶναι μονόχωρος ναὸς μετὰ τρούλλου, ὅστις — εἰς τὴν σημερινὴν τοὐλάχιστον μορφὴν — ὑψοῦται εὐθὺς εἰς τὸν πρὸ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ χῶρον. Ἐξωτερικῶς ὁ τροῦλλος ἔχει μορφὴν σχεδὸν τετράπλευρον μὲ ἀποστρογγυλωθείσας τὰς ἀκμάς (Πίν. 489 β). Πρὸς τὸν κυρίως αὐτὸν ναὸν συνέχεται ἐπίμηκες θολωτὸν παρεκκλήσιον. Ἡ ἐν γένει μορφὴ αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ἐν Νάξῳ[9] καὶ ἐξ ἄλλων ναῶν χρονολογουμένων συνήθως ἀπὸ τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου. Ἡ μορφὴ τοῦ τρούλλου καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ συντελοῦν εἰς πρώιμον χρονολόγησιν τοῦ ναοῦ, ἥτις θὰ καταστῇ πιθανωτέρα μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν εἰς τρία στρώματα σωζομένων τοιχογραφιῶν (Πίν. 489 α).

7. Ὁ Κ. Καλοκύρης, *ἔ.ἀ.*, τὸν προσδιορίζει ὡς «τετράστυλον, μονόκλιτον, τρουλλαῖον, ἔχοντα τοὺς πεσσοὺς προσκεκολλημένους εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους καὶ ἐλλειψοειδῆ τὸν τροῦλλον».

8. *ΔΒΜΕ*, τ. ΣΤ' (1948), τεῦχ. 1, σ. 83 - 84, εἰκ. 66 - 68.

9. Ὡς π.χ. τῆς Ἁγ. Κυριακῆς Ἀπειράνθου (Ἀ. Βασιλάκη, *ἔ.ἀ.*, σ. 49 κ.ἑ. καὶ 57 κ.ἑ.), Ἁγ. Γεωργίου Ἀπειράνθου (Ν. Β. Δρανδάκης, *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 545 - 547, Πίν. 686-689), κ.ἀ.

Τὸ ὅλον συγκρότημα (ναοὶ καὶ κελλία) εὑρίσκετο εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν. Εἰς τὸ καθολικὸν ὁ ἡμικύλινδρος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶχεν ἀποχωρισθῆ ἐκ τῶν πλευρικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καὶ εἶχε καταρρεύσει ἡ ἐξωτερικὴ παρειά. Τοῦ παρεκκλησίου εἶχε καταρρεύσει τὸ ἥμισυ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ διαχωρίζοντος τὸ καθολικὸν ἀπὸ τοῦ παρεκκλησίου, εἶχον ἀναφυῆ θάμνοι κλπ., ἐνῷ εἰς τὴν στέγην τοῦ καθολικοῦ ὑπῆρχον δύο μεγάλαι ρωγμαὶ κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ κτηρίου.

Διὰ προσεκτικῆς ἐργασίας ἐπετεύχθη ἡ ἀποκατάστασις τῆς τοιχοδομίας τῆς κόγχης, ἡ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν δι' ἐμποτισμοῦ σιμεντοκονίας, ἡ ἀφαίρεσις τῶν δενδρυλλίων καὶ ἡ ἐν γένει στεγάνωσις τῆς στέγης διὰ κονιάματος ἐκ θηραϊκῆς γῆς. Ἐστερεώθη ἐπίσης κτίσμα κείμενον πρὸς Δ. τοῦ καθολικοῦ. Αἱ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι σημειωτέον ἐξετελέσθησαν λήγοντος τοῦ ἔτους ὑπὸ δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας, ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἄμεσον στερέωσιν καὶ συγκράτησιν τοῦ κτηρίου, ἀποφυγὴν περαιτέρω ζημιῶν κατὰ τὸν ἐρχόμενον χειμῶνα καὶ προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν, πρόκειται δὲ νὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Παναγία Δροσιανὴ

Ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Δρανδάκη[10] καὶ διὰ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Στ. Μπαλτογιάννην, συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν σπουδαιοτάτων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Δροσιανῆς, παρὰ τὸ χωρίον Μονὴ Τραγαίας Νάξου. Κατὰ τὴν φάσιν ταύτην τῶν ἐργασιῶν ἀφῃρέθησαν ἀσβεστώματα καὶ κονιάματα ἀπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης καὶ ἐγένετο συγκράτησις τῶν τριῶν στρωμάτων τῆς κόγχης διὰ μελλοντικὴν ἀποτείχισιν.

Πρωτόθρονος[11]

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωρίου Χαλκὶ Τραγαίας Νάξου εὑρίσκεται μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων ἐνοριακὸς ναός, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας. Ὁ ναὸς οὗτος ἔχει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν του μορφήν (μεταβατικὸς σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μετὰ τρούλλου), ἀλλὰ κυριώτατα διὰ τὰς τοιχογραφίας τὰς ὁποίας σώζει εἰς τὴν κόγχην (Δέησις), τὸν τροῦλλον καὶ τὸ βορειοδυτικὸν παρεκκλήσιον. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται ὅμως, ὡς καί τινα σημεῖα τοῦ κτηρίου εἶχον ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως.

Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀπὸ τὸ βορειοδυτικὸν παρεκκλήσιον (Πίν. 490 α). Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, καὶ εἰς τὴν μικρὰν ἐγγεγραμμένην ἐντὸς αὐτοῦ κόγχην, εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Ἀκίνδυνος φέρων στολὴν εὐγενοῦς ἀξιωματούχου καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς σταυρόν (Πίν. 490 β).

Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ τοίχου ὄρθιος στρατιωτικὸς ἅγιος (Γεώργιος;), ἐνδεδυμένος τὴν στρατιωτικὴν στολὴν κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς γυμνὴν σπάθην (Πίν. 491 β). Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν ὄρθιος ἅγιος (Φίλιππος;) μὲ κοντὴν κόμην, ἀγένειος, κρατεῖ κλειστὸν εἰλητάριον διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς (Πίν. 491 α). Ὑπεράνω τῆς κόγχης ἐν προτομῇ ἡ ἁγία Εἰρήνη (Πίν. 492 α). Αἱ μορφαὶ εἶναι σχεδιασμέναι ἁδρῶς, μετά τινος ὅμως δυσκαμψίας, ἰδίᾳ ὁ ἅγιος Ἀκίνδυνος, ὅστις φαίνεται ὡς νὰ προωρίζετο δι' ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν καὶ τὸ ἀθίβολον νὰ ἐφηρμόσθη εἰς τὸ κοῖλον τῆς κόγχης χωρὶς νὰ γίνουν αἱ ἀναγκαῖαι ἀλλαγαί. Ὁ ἅγιος Γεώργιος διαγράφεται πλέον κομψὸς καὶ ἀποπνέει εὐγένειαν. Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἁγίαν Εἰρήνην. Ὁ χρωματισμὸς ὅμως ὅλων, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ καλύτερον διατηρουμένου ἁγίου Ἀκινδύνου, εἶναι πλούσιος καὶ χυμώδης μὲ ἰδιαιτέραν προτίμησιν πρὸς τοὺς θερμοὺς γεώδεις τόνους. Ἐκ πρώτης ὄψεως αἱ τοιχογραφίαι δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν περὶ τὸν 12ον αἰ.

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῶν ἐργασιῶν ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, ἵνα ἀποφευχθῇ κίνδυνος καταρρεύσεώς των, ἐνῷ ὁ πλήρης καθαρισμός, ὁ ὁποῖος θὰ ἔλυεν ἀκριβέστερον τὰ προβλήματα χρονολογήσεως κλπ., ἀνεβλήθη δι' εὐθετώτερον χρόνον. Ἐγένετο ἐπίσης κτηριακὴ στερέωσις τοῦ παρεκκλησίου — κατόπιν μελέτης τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Αἰ. Βαζιργιαντζίκη—, καθ' ὅσον ὁ θόλος αὐτοῦ διετρέχετο ὑπὸ ρωγμῆς. Ἐπεσκευάσθη, τέλος, ἡ στέγη του διὰ πλακῶν ὁμοίων πρὸς τὰς ὑπαρχούσας.

Σημαντικαὶ ἐργασίαι ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὸν κυρίως ναόν. Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ διετηροῦντο τοιχογραφίαι μόνον εἰς τὸν τροῦλλον καὶ τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἐνῷ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ ναοῦ ἦσαν ἐπικεχρισμένα διὰ νεωτέρων κονιαμάτων. Κατόπιν γενομένης ἐπιτυχοῦς ἐρεύνης

10. Πρβλ. καὶ *ΑΔ* ΙΙΙ (1970), σ. 414 - 418.

11. Τὴν πενιχρὰν περὶ τοῦ ναοῦ βιβλιογραφίαν βλ. ἐν Ν. Ζία, Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν εἰς Πρωτόθρονον Νάξου, *ΑΔ* ΙΧ (1971), σ. 368 - 377.

διεπιστώθη ὅτι εἰς τὴν καμάραν τῆς νοτίας κεραίας ὑπῆρχον τοιχογραφίαι. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν νεωτέρων κονιαμάτων ἀπεκαλύφθησαν αὗται, διατηρούμεναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καλῶς.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς καμάρας εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ ἡ Ἐπίσκεψις τῆς Μαρίας εἰς Ἐλισάβετ. Τὰς δύο σκηνὰς χωρίζει, κατά τινα τρόπον, μέγα κυκλικὸν οἰκοδόμημα (rotonda) οἱονεὶ τετραώροφον, κάθε ὄροφος τοῦ ὁποίου ἔχει διάφορα χρώματα (ἐλαιόχρουν, ἐρυθρόν, λευκὸν κλπ.). Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ἡ Μαρία εἰκονίζεται καθημένη ἐπὶ θρόνου μετ' ἐρεισινώτου, ὁ δὲ Ἄγγελος ἐνδεδυμένος χιτῶνα καὶ ἱμάτιον ἔχει ἰδιαιτέρως ἐκφραστικὴν τὴν κεφαλήν (Πίν. 492 β). Εἰς ὀλιγώτερον καλὴν κατάστασιν διατηρεῖται ἡ σκηνὴ τῆς Ἐπισκέψεως, κατὰ τὸν συνήθη εἰκονογραφικὸν τύπον. Ὅλον τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῆς καμάρας καταλαμβάνει ἡ Ὑπαπαντή, δημοσιευθεῖσα ἤδη εἰς τὰ *ΑΑΑ* (βλ. ὑποσημ. 11). Εἰς τὴν ἐπίπεδον ζώνην κάτωθεν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ δυσδιάκριτος, εἰσέτι, σκηνὴ ἐκ τῆς Παλαιᾶς πιθανῶς Διαθήκης, καὶ κάτωθεν τῆς Ὑπαπαντῆς ἡ παράστασις τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (Πίν. 493 α). Ὡς ἤδη ἔχομεν σημειώσει ἀλλαχοῦ[12], αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ συνδέονται μὲ τὰς ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς πρωτευούσης καππαδοκικὰς τοιχογραφίας τοῦ Karabas - Kilisse καὶ χρονολογοῦνται πιθανώτατα εἰς τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰ.

Ἐξόχως σημαντικαὶ δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου. Εἰκονίζεται, ὡς γνωστόν, ὁ Παντοκράτωρ εἰς τὸ κεντρικὸν στηθάριον περιβαλλόμενος ἀκτινηδὸν ἀπὸ ὁλοσώμους μορφὰς Ἀρχαγγέλων, Προφητῶν καὶ Ἁγίων (Πίν. 493 β - 494). Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰς ἀνωτέρω τοιχογραφίας χρονολογοῦν ταύτας εἰς ἐποχὴν κυμαινομένην ἀπὸ τοῦ 9ου ἕως τοῦ 11ου αἰ. μὲ περισσότερον προτιμωμένην τὴν χρονολόγησιν περὶ τὸ 1000 μ.Χ. Νομίζομεν ὅτι ἡ χρονολόγησις εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 11ου αἰ. εἶναι περισσότερον πιθανή.

Αἱ τοιχογραφίαι παρουσίαζον ἀπολεπίσεις ὡς καὶ καταπτώσεις ὁλοκλήρων τμημάτων. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῶν ἐργασιῶν ἐφάνη ὅτι εἶχε κατὰ μεγάλα τμήματα ἀποκολληθῆ ἡ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὴν τοιχοδομίαν καὶ καθίστατο ἀναγκαία, διὰ τὴν ἀσφαλῆ στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἡ ἐπανασύνδεσις τῆς ἐζωγραφημένης ἐπιφανείας μετὰ τῆς τοιχοποιίας τοῦ τρούλλου. Ὑπῆρξαν ὅμως ἐνδείξεις ὅτι κάτωθεν τῆς φαινομένης ζωγραφικῆς ὑπῆρχεν ἕτερον στρῶμα. Διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη ἡ ἀποτείχισις, διὰ νὰ ἀποφευχθῇ δὲ πᾶσα ζημία ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης προεκρίθη ἡ λύσις τῆς ἀποτειχίσεως ὁλοκλήρου καί, εἰ δυνατόν, ἀδιατμήτου τῆς ἡμισφαιρικῆς ἐπιφανείας. Τὴν ἐργασίαν ἐπρογραμμάτισεν, ἐμελέτησε καὶ ἐξετέλεσε μὲ ἀπόλυτον ἐπιτυχίαν ὁ συντηρητὴς τῆς Ὑπηρεσίας κ. Στ. Μπαλτογιάννης, τεχνικὴ ἔκθεσις τοῦ ὁποίου παρατίθεται κατωτέρω.

ΝΙΚ. ΖΙΑΣ

« Συντήρησις - ἀποκατάστασις τοιχογραφιῶν (πρώτη ἔκθεσις ἐργασιῶν)

Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὴν Πρωτόθρονον τῆς Νάξου σκοπὸν εἶχον τὴν ἀποκατάστασιν τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τρούλλου, καθὼς καὶ τὴν ἔρευναν διὰ πιθανὴν ἀποκάλυψιν νέων. Οὕτως, ἡ μὲν ἔρευνα ἀπεκάλυψε κατάγραφον ἐκ τοιχογραφιῶν τὴν νοτίαν καμάραν τοῦ ναοῦ, ἡ δὲ ἀποτείχισις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου ἔδειξε παλαιότερον στρῶμα ζωγραφικῆς ὑπὸ τὸν ἐμφανῆ διάκοσμον.

Λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον τὴν ἀποτείχισιν. Κατάστασις τῶν τοιχογραφιῶν

Εἶναι πλέον γνωστὸν ὅτι ἡ ἀποκόλλησις τμήματος ζωγραφικῆς ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμά της ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴν ἐπέμβασιν, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ συντηρητής, ἀφοῦ ἔχει ἤδη ἐξαντλήσει ὅλας τὰς δυνατότητας τῆς ἐπὶ τόπου θεραπείας τοῦ ἔργου τέχνης. Ἡ ἀποτείχισις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου τῆς Πρωτοθρόνου ἀποτελεῖ μίαν ἀνάλογον περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεσπάσθη τὸ νεώτερον στρῶμα ζωγραφικῆς ἀπὸ τὸ εὑρισκόμενον κάτωθεν αὐτοῦ παλαιότερον καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ τεμαχισθῇ, ὡς συνηθίζετο μέχρι τοῦδε εἰς ἡμισφαιρικὰς ἐπιφανείας. Ἡ ὅλη ἐργασία, ἐπιχειρουμένη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν συντήρησιν, ἀξίζει νομίζω νὰ ἀναφερθῇ.

Ἡ ζωγραφικὴ παρουσίαζε σοβαρὰς φθοράς. Ἡ αἰθάλη καὶ αἱ λιπαραὶ οὐσίαι ἐκ τῶν θυμιαμάτων, κηρίων κλπ., ἀποτελοῦν γνωστὰ αἴτια διὰ τὴν ἀλλοίωσιν τῶν τοιχογραφιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ βραδεῖα διήθησις τῆς ὑγρασίας εἶχεν ἀπὸ μακροῦ προκαλέσει τὴν ἀποφλοίωσιν τοῦ χρώματος (Πίν. 495 α). Μεγάλα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἦσαν ἑτοιμόρροπα. Αἱ ἀνωτέρω φθοραί, κοιναὶ ἄλλωστε καὶ γνωσταὶ εἰς ὅλα τὰ

12. Ν. Ζίας, *ἔ.ἀ.*, σ. 376.

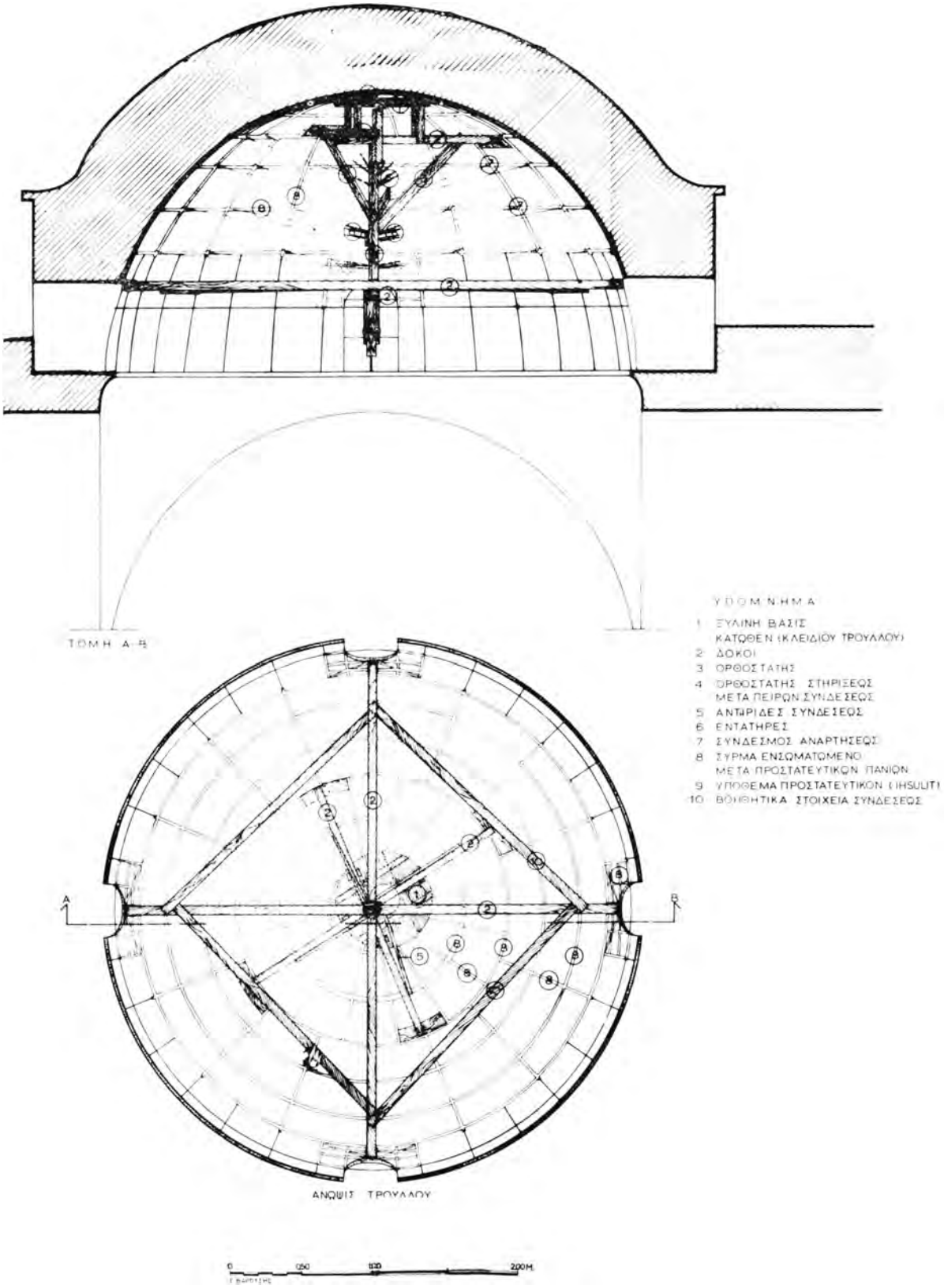

Σχέδ. 1. Πρωτόθρονος Νάξου. Ἄποψις τρούλλου καὶ τομὴ Α-Β πρὸ τῆς ἀποτειχίσεως

τοιχογραφημένα βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦσαν οἱ μοναδικοὶ καὶ κυρίως δὲν ἦσαν οἱ οὐσιώδεις λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον τὴν ἀποτείχισιν.

Ὡς ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, ἡ ἔρευνα εἶχεν ἀποκαλύψει παλαιότερον στρῶμα ζωγραφικῆς ὑπὸ τὴν ὁρατὴν διακόσμησιν τοῦ τρούλλου (Πίν. 495 β). Τὸ παλαιότερον τοῦτο στρῶμα ἀπεδείχθη κατόπιν προσεκτικῶν δοκιμῶν ὅτι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔφερε παχὺ στρῶμα αἰθάλης καὶ λιπαρῶν οὐσιῶν ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας του καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁλονὲν ἀπεχωρίζετο ἐκ τῆς τοιχοδομῆς τοῦ τρούλλου μὲ ἐμφανῆ πλέον τὸν κίνδυνον καταρρεύσεως καὶ τῶν δύο στρωμάτων (Πίν. 495 γ). Ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στερεώσωμεν τὴν ζωγραφικὴν τοῦ τρούλλου ἐπὶ τοῦ παλαιοτέρου στρώματος, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἦτο στερεόν, ἡ δὲ λιπαρά του ἐπιφάνεια ἐδυσκόλευεν ἔτι περισσότερον τὴν προσπάθειαν.

Κυρίως ὅμως δὲν προέβημεν εἰς τὴν στερέωσιν, διότι τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ὁπωσδήποτε τὴν καταστροφὴν τοῦ ὑποκειμένου στρώματος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ στερεωτικὴ ἐργασία αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐπιτυγχάνεται δι' ἐνέσεων ἰσχυρᾶς κόλλας, ἡ ὁποία εἰσχωρεῖ εἰς τὸ ὑπόστρωμα τῆς τοιχογραφίας καὶ βεβαίως βλάπτει τυχὸν ὑπάρχον ἐκεῖ ἕτερον στρῶμα ζωγραφικῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνέβαινεν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν.

Κατόπιν αὐτοῦ ἀπεφασίσθη ἡ ἀποτείχισις τῶν νεωτέρων τοιχογραφιῶν καὶ μάλιστα συμφώνως πρὸς τὸν παλαιὸν γνωστὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀποτειχίζομεν τὴν ζωγραφικὴν κατὰ τμήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν ἔχομεν προηγουμένως χωρίσει. Προσεκτικὴ ὅμως ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι τὰ δύο στρώματα δὲν ἐφήπτοντο πλέον μεταξύ των παρὰ εἰς ὡρισμένα σημεῖα. Τοῦτο ἔδωσε τὴν ἰδέαν νὰ ἀποκολλήσωμεν ὅλην τὴν κοίλην ἐζωγραφημένην ἐπιφάνειαν τοῦ τρούλλου, ὡς ἦτο, ἐνιαία, καὶ χωρὶς νὰ τὴν τεμαχίσωμεν εἰς μέρη.

Τεχνικὴ τῶν τοιχογραφιῶν, προετοιμασία διὰ τὴν ἀποτείχισιν

Ἡ ἔρευνα τῆς τεχνικῆς τῶν τοιχογραφιῶν ἀποτελεῖ πάντοτε τὸ πρῶτον καὶ οὐσιῶδες στάδιον τῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν ἀποτείχισιν. Ἐδῶ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ τεχνικὴ ἦτο ἡ τοῦ semifresco, γνωστὴ ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν τοιχογραφημένων βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Κατ' αὐτὴν ὁ ζωγράφος γράφει ἐπὶ νωποῦ κονιάματος (νωπογραφία) μόνον προπλασμοὺς καὶ σχέδιον καὶ ἐν συνεχείᾳ πλάθει τὰ «σαρκώματα» καὶ τὰ φῶτα μὲ ἀσβέστην ἢ κόλλαν καὶ χρῶμα καὶ ἂν ἀκόμη ἔχῃ περάσει ἡ σωστὴ ὥρα τοῦ κονιάματος.

Ἀλλὰ τὴν μελέτην τῆς τεχνικῆς τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Πρωτοθρόνου καθὼς καὶ τὰς ἀναλύσεις τῶν χρωμάτων θὰ ἀνακοινώσωμεν εἰς τὴν προσεχῆ ἔκθεσιν τοῦ δευτέρου σταδίου τῶν ἐργασιῶν.

Μετὰ τὴν ἔρευναν τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία μᾶς ἐπέτρεψε νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ κατάλληλα ὑλικά, ἐπροχωρήσαμεν εἰς τὸ κυρίως στάδιον τῶν ἐργασιῶν. Κατ' ἀρχήν, ἦτο ἀπολύτως ἀπαραίτητον νὰ προστατεύσωμεν τὴν ζωγραφικὴν πρὶν ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλην ἐνέργειαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐκαλύψαμεν ὅλην τὴν κοίλην ἐζωγραφημένην ἐπιφάνειαν τοῦ τρούλλου μὲ προστατευτικόν, βαμβακερόν, λεπτὸν καὶ διαφανὲς ὕφασμα (γάζα), τὸ ὁποῖον ἐκολλήσαμεν μὲ διάλυσιν Mowilith 50 (PVA) τῆς Hoechst. Τοῦτο ἀπῄτει μεγάλην προσοχήν, διότι τὰ ἑτοιμόρροπα μέρη τῆς τοιχογραφίας ἐκινδύνευον σοβαρῶς. Τελικῶς, δὲν ἐκινήθη καθόλου ἡ ζωγραφικὴ καὶ αὐτὸ μᾶς ἐπέτρεψε νὰ προσθέσωμεν καὶ δεύτερον προστατευτικὸν ὕφασμα. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἐγράψαμεν διαχωριστικὰς γραμμὰς καὶ γραμμὰς ἀσφαλείας· ἐσημειώσαμεν δηλαδὴ τὰ μέρη (Πίν. 496 α) εἰς τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ τεμαχισθῇ ἡ τοιχογραφία, ἐὰν τελικῶς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποτειχισθῇ ὡς εἶχεν ἀποφασισθῇ.

Αἱ διαχωριστικαὶ γραμμαὶ ἐχώρισαν τὸν τροῦλλον εἰς δύο κάθετα ἡμίση μεγίστου κύκλου, ἐπέρασαν δὲ ἀπὸ τὸν «κάμπον» τῆς συνθέσεως. Τοιουτοτρόπως δὲν θὰ ἔβλαπτον αἰσθητικῶς τὸ ἔργον.

Τρόπος ἀποτειχίσεως

Θεμελιώδης ἀρχὴ διὰ τὴν ἀποτείχισιν τῶν τοιχογραφιῶν εἶναι νὰ διατηρηθῇ ἀμετάβλητος ἡ ἀρχικὴ μορφὴ καὶ πλαστικότης τῆς ζωγραφικῆς. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἔπρεπε νὰ μὴ ἀλλοιωθῇ τὸ ἡμισφαιρικὸν σχῆμα τῆς κοίλης ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τρούλλου. Ὡπλίσαμεν λοιπὸν τὴν τοιχογραφίαν μὲ τὸν ἑξῆς τρόπον. Μὲ κέντρον σημεῖον τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου, ἐγράψαμεν ὁμοκέντρους περιφερείας, αἱ ὁποῖαι ἐχώρισαν τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειάν του εἰς πολλὰς ἐπαλλήλους σφαιρικὰς ζώνας. Ἐπ' αὐτῶν ἐφέραμεν καθέτους ὁμοκέντρους ἐπίσης περιφερείας παραλλήλους πρὸς τὴν μεγίστην κάθετον περιφέρειαν (Σχέδ. 1).

Λεπτὰ ἀνοξείδωτα μεταλλικὰ νήματα ἐνεσω-

ματώθησαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τρούλλου καὶ ἐπὶ τῶν περιφερειῶν, τὰς ὁποίας εἴχομεν γράψει προηγουμένως (Πίν. 496 β), ἀφοῦ ἐκαλύφθησαν μὲ προστατευτικὸν διαφανὲς ὕφασμα ἐμβαπτισμένον εἰς τὸ προαναφερθὲν ἐτοποθετήσαμεν βάμβακα, ἀλλοῦ δὲ χαρτοβάμβακα, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν πιθανὴν φθορὰν ἐκ τῆς πιέσεως τοῦ ὁπλισμοῦ ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας. Εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη τοῦ τρούλλου ἐσκέφθημεν νὰ μὴ κολληθοῦν τὰ σύρματα καὶ νὰ μείνουν

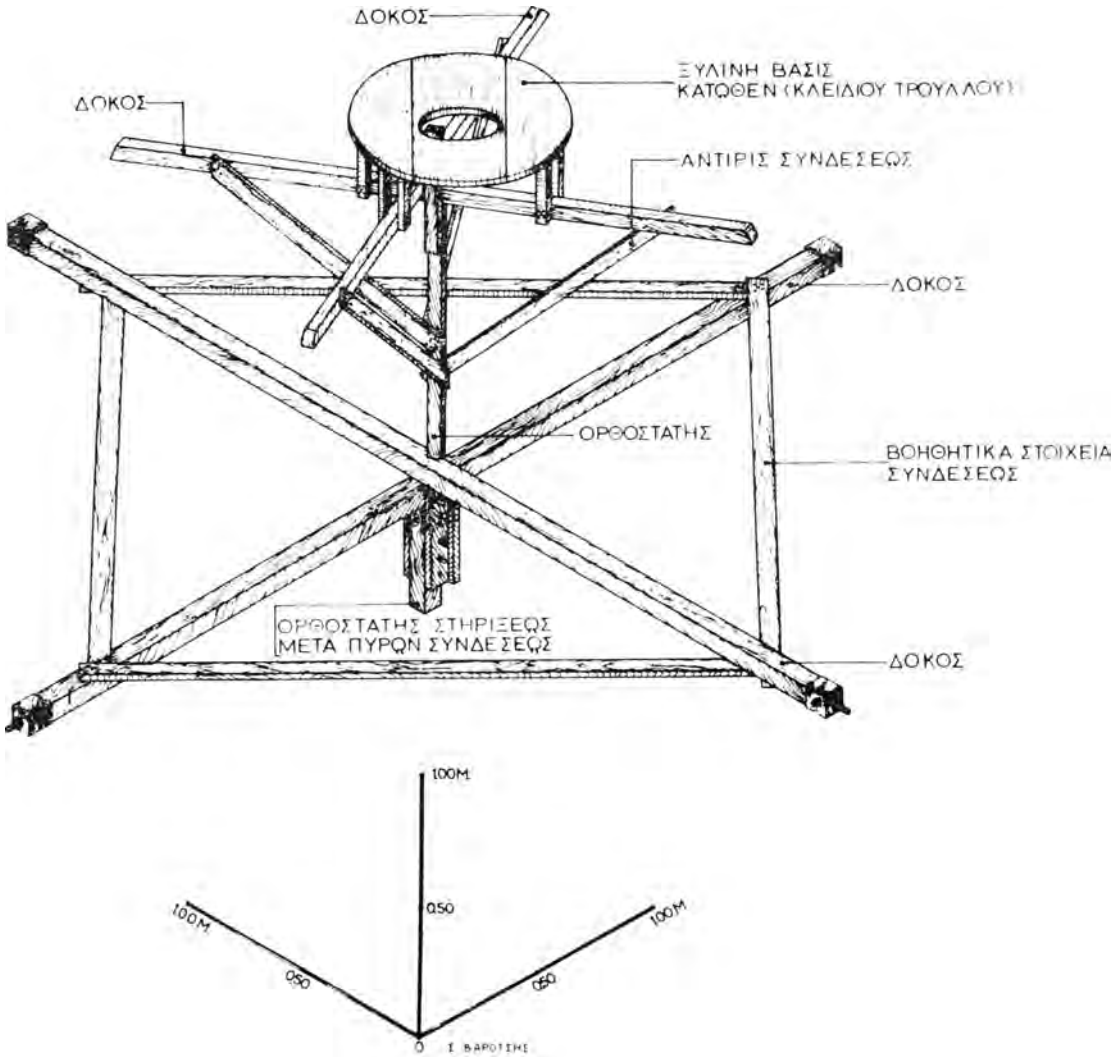

Σχέδ. 2. Πρωτόθρονος Νάξου. Ἀξονομετρικὸν ξυλίνης κατασκευῆς

Mowilith 50 (PVA) τῆς Hoechst. Τὰ ἴδια τὰ νήματα ἐκολλήθησαν μεταξύ των μὲ « καλάϊ » (κρᾶμα μετάλλου μὲ βάσιν τὸν μόλυβδον καὶ τὸν κασσίτερον). Μεταξὺ τῆς προστατευμένης ἤδη ζωγραφικῆς καὶ τῶν μεταλλικῶν νημάτων, ἐλεύθερα διὰ τὸν ἑξῆς λόγον: Ὁ τροῦλλος, ὡς συμβαίνει εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ἔφερεν εἰς τὴν βάσιν του προεξέχον γεῖσον (κοσμήτην), τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς καὶ θὰ ἠμπόδιζε τὴν τοιχογραφίαν νὰ περάσῃ πρὸς τὰ κάτω. Τὸ πρό-

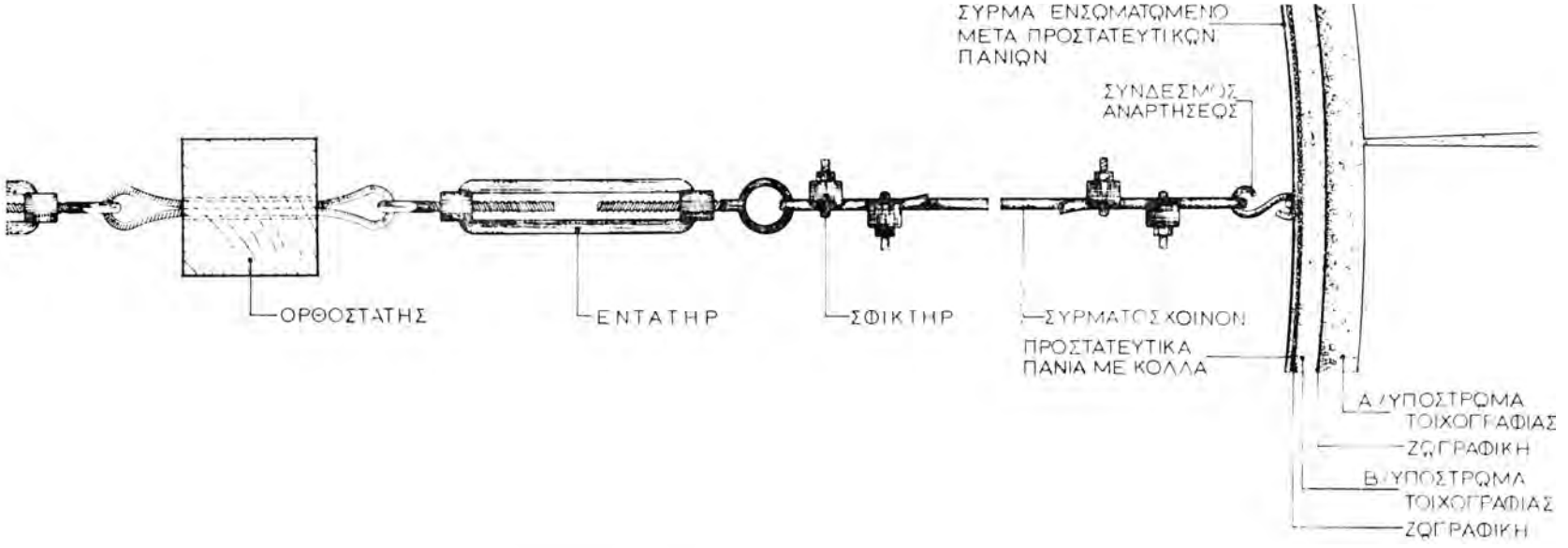

Σχέδ. 3. Πρωτόθρονος Νάξου. Λεπτομέρειαι συνδέσεως ἐντατῆρος

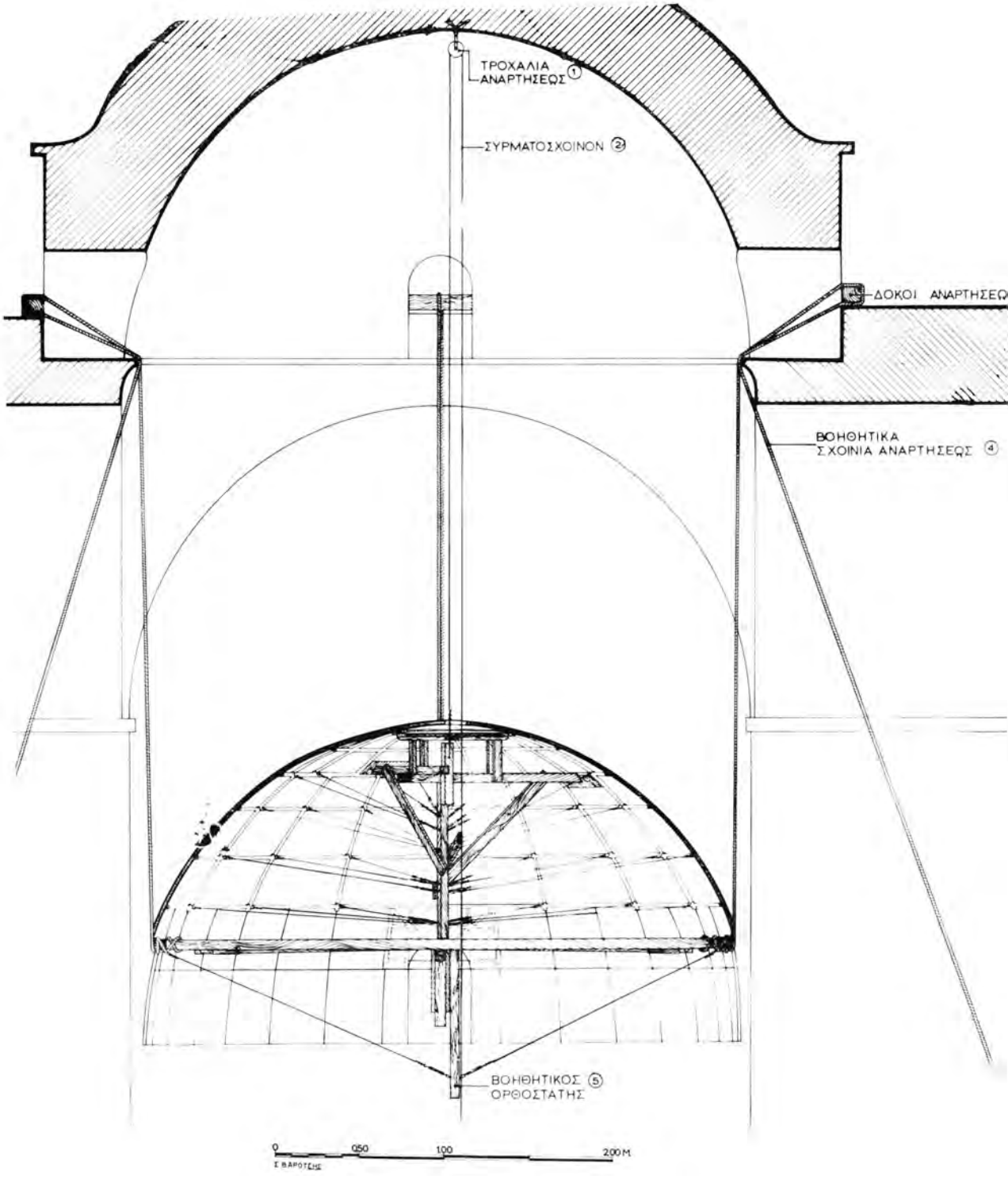

Σχέδ. 4. Πρωτόθρονος Νάξου. Τομὴ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν

βλημα ἐλύθη. Μὲ τὸ νῆμα τῆς στάθμης ὡρίσαμεν τὰ σημεῖα ὅπου θὰ διήρχετο περιφέρεια κατά τι μικροτέρα τῆς περιφερείας τοῦ γείσου. Ἀπὸ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο μέχρι τοῦ γείσου ἡ τοιχογραφία ἔμεινεν ἐλευθέρα ἀπὸ τὸν συρμάτινον ὁπλισμὸν μὲ μόνον τὸ προστατευτικὸν ὕφασμα. Τοιουτοτρόπως ἐξησφαλίσθη ἡ ἐλαστικότης τῆς τοιχογραφίας εἰς τὰ κάτω μέρη της καὶ ἡ ἐλευθέρα κίνησίς της εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ γείσου.

Ἀμέσως κατόπιν ἐπεχειρήσαμεν τὴν πρώτην ἀποτείχισιν τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὰ γύρω μέρη τῶν παραθύρων καὶ πρὸς τὰ χαμηλότερα μέρη τοῦ τρούλλου μὲ πλατέα μεταλλικὰ ἐλάσματα (σπάτουλες). Ἀλλὰ τὴν τελικὴν ἀποκόλλησιν τῆς ὅλης ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τρούλλου ἐπετύχομεν μὲ τὴν ἑξῆς κατασκευήν:

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἱκριώματος ἐστηρίξαμεν κατακόρυφον δοκόν (ὀρθοστάτην), ἡ ὁποία ἀντιστοιχοῦσε πρὸς τὸν κατακόρυφον ἄξονα τοῦ τρούλλου. Δύο ἐπίσης διασταυρούμεναι καθέτως ξύλιναι δοκοί, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς δύο καθέτους μεταξὺ των διαμέτρους τοῦ τρούλλου, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν βάσιν τοῦ ὀρθοστάτου πρὸς στήριξίν του. Τὰ ἄκρα των κατέληξαν καὶ ἐστηρίχθησαν εἰς τὰ τέσσαρα παράθυρα τοῦ τρούλλου. Βοηθητικὰ στοιχεῖα συνδέσεως καὶ ἀντηρίδες συνεπλήρωσαν τὴν ξυλίνην κατασκευήν (Σχέδ. 2).

Ἀκολούθως, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου διεσταυρώνοντο αἱ κάθετοι καὶ ὁριζόντιαι περιφέρειαι τοῦ ὁπλισμοῦ, ἀνηρτήσαμεν ἐντατῆρας (Σχέδ. 3) μὲ τὴν βοήθειαν συνδέσμων ἀναρτήσεως καὶ ἐστηρίξαμεν τὸ ἐλεύθερον ἄκρον των εἰς τὸν κατακόρυφον ὀρθοστάτην. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν μὲ τὴν αὐξομείωσιν τῶν ἐντατήρων νὰ τραβήξωμεν ἄπειρα σημεῖα ἐπαφῆς τῆς νεωτέρας τοιχογραφίας πρὸς τὸ παλαιότερον στρῶμα ὡς ἑξῆς: Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν σφιγκτήρων ἐμειώσαμεν τὸ μῆκος τῶν ἐντατήρων, ἐπιδιώκοντες νὰ σφίγγωμεν πάντοτε ἐντατῆρας μὲ ἀντιθέτους κατευθύνσεις. Ἐπεμείναμεν δὲ περισσότερον εἰς τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα συνεδέοντο περισσότερον μὲ τὸ ὑποκείμενον στρῶμα καὶ τὰ ὁποῖα εἴχομεν ἐπισημάνει καὶ σημειώσει μὲ σταυρούς.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤρχισε νὰ ἀποκολλᾶται ἀπὸ τὸ παλαιότερον στρῶμα ὅλη ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τρούλλου. Δὲν ἀπέμενε πλέον παρὰ νὰ βοηθήσωμεν εἰς τὴν ἀποτείχισιν τῶν χαμηλοτέρων μερῶν τοῦ τρούλλου, ὅπου καὶ ὁ προαναφερθεὶς κοσμήτης του. Ἐκεῖ, ὡς ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, ἡ τοιχογραφία ἔμεινε χωρὶς ὁπλισμὸν καὶ τοῦτο διὰ νὰ ἀποκτήσῃ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐλαστικότητα, ἡ ὁποία θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ προσπεράσῃ τὸ γεῖσον χωρὶς νὰ ὑποστῇ φθοράς.

Τὸ ἑπόμενον στάδιον ἦτο νὰ τραβήξωμεν τὸν τροῦλλον εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἀνηρτήσαμεν εἰς προϋπάρχον ἄγκιστρον τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου ἁπλοῦν σύστημα τροχαλίας. Κάτωθεν ἀκριβῶς τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου τὸ νεώτερον στρῶμα τῆς τοιχογραφίας παρουσίαζε κενόν, τὸ ὁποῖον εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ κατακρημνισμένον τμῆμά της. Προσεδέσαμεν, λοιπόν, εἰς τὰ ὑψηλὰ μέρη τοῦ ὀρθοστάτου σχοινίον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐλεύθερον τμῆμα διῆλθε διὰ τοῦ κενοῦ τῆς προαναφερθείσης φθορᾶς, περιέβαλε τὴν τροχαλίαν καὶ ἀφέθη νὰ κρέμαται εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τῶν δοκῶν τῆς βάσεως τοῦ ὀρθοστάτου προσεδέσαμεν ἐπίσης ἀνάλογα σχοινία, τὰ ὁποῖα ἐπέρασαν ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τῶν παραθύρων, περιέβαλον τὰς ἔξω τῶν παραθύρων δοκοὺς ἀναρτήσεως (Σχέδ. 4) καὶ ἔπεσαν ἐλεύθερα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ.

Ὡς ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, εἶχεν ἤδη ἀποκολληθῆ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐντατήρων ὅλη ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τρούλλου, ἐκινήθη δὲ πρὸς τὰ κάτω καὶ πρὸς στιγμὴν ἐστηρίχθη εἰς τὸν ὀρθοστάτην καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἱκριώματος.

Δὲν μᾶς ἀπέμενε πλέον παρὰ νὰ σύρωμεν τὸν τροῦλλον εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ. Προσεδέσαμεν τὰ ἐλεύθερα ἄκρα τῶν σχοινίων εἰς σταθερὰ σημεῖα τοῦ ναοῦ καὶ ἀπεσύραμεν ἀπὸ τὸ μέσον του τὸ ἱκρίωμα. Πρὸς στιγμὴν ὁ τροῦλλος ἐφάνη μετέωρος καὶ ἀκολούθως ἤρχισε νὰ κατέρχεται πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ. Τὰ τέσσαρα ἄκρα τῶν σχοινίων καὶ τὸ κεντρικὸν τῆς κορυφῆς ἐκρατοῦντο τώρα ἀπὸ ἄνδρας τοῦ συνεργείου, οἱ ὁποῖοι ἐλευθέρωνον συγχρόνως καὶ ρυθμικῶς μικρὰς ἀποστάσεις τῶν σχοινίων καὶ ἐκ παραλλήλου ὁ τροῦλλος ἔχανεν ἀνάλογον ὕψος. Τέλος, ἐπλησίασε πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ καὶ ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ ὀρθοστάτου (Πίν. 496 γ - δ).

Τοιουτοτρόπως, κατωρθώθη νὰ ἀποτειχισθῇ τὸ νεώτερον στρῶμα τῆς τοιχογραφίας μὲ μορφὴν τρούλλου καὶ χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῇ καθόλου τὸ ἀρχικὸν ἡμισφαιρικόν της σχῆμα.

Ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἡ αἰσθητικὴ παρουσίασις τῆς ἀποτειχισθείσης τοιχογραφίας, ὅπως καὶ τοῦ παλαιοτέρου στρώματος, ἀποτελεῖ δεύτερον στάδιον ἐργασιῶν καὶ θὰ περιληφθῇ εἰς προσεχῆ ἔκθεσιν.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗΣ»

ΦΟΡΗΤΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ

ΝΑΞΟΣ

Διὰ συνεργείου ὡσαύτως μαθητῶν τῆς Σχολῆς ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Στ. Μπαλτογιάννην συνετηρήθησαν 25 περίπου φορηταὶ εἰκόνες τῆς Χώρας Νάξου, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὰς ἀκολούθους:

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (16ος αἰ.). Εἰκὼν τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Χώρας. Εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν ἤδη εἰκόνα (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 426, Πίν. 507 α), ἀφοῦ ἐστερεώθη τὸ ξύλον της, ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιζωγραφήσεις καὶ ἐγένετο καθαρισμός.

Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων. Εἰκὼν (ἀριθ. 1051) τοῦ ναοῦ Ἁγίας Ἐλεούσης Χώρας. Διαστ. 1.05 × 0.575 μ. Ὁ Χριστὸς (Πίν. 497) φορεῖ τὴν συνήθη αὐτοκρατορικὴν στολήν, ὅπου ὁ λῶρος συνταυτίζεται πρὸς τὸ ἀρχιερατικὸν ὠμόφορον.

Ἡ παράστασις εἰκονογραφικῶς εἶναι σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Πέτρου Λαμπάρδου τοῦ Μουσείου Μπενάκη[13] καὶ ἔχει μεγίστην συγγένειαν πρὸς τὸν ἔνθρονον Βασιλέα Ἀρχιερέα τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας[14]. Ὁ βαθὺς ὅμως προπλασμός, ἡ ἐπιμελημένη ἐκτέλεσις τῶν πεποικιλμένων παρυφῶν τῶν ἐνδυμάτων συντείνουν, νομίζω, εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς εἰκόνος πρὸς τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰ. Ἀπὸ τὴν εἰκόνα ἀφῃρέθη ἡ νεωτέρα ἐπιζωγράφησις τοῦ κάμπου, ἐγένετο στερέωσις καὶ καθαρισμός.

Φιλοξενία Ἀβραάμ. Εἰκὼν (ἀριθ. 1030) τοῦ ναοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ (διαστ. 0.78 × 0.50 μ.). Ἡ δημοσιευθεῖσα ἤδη εἰκὼν (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 424, Πίν. 505 α) εἶχεν ἄμεσον ἀνάγκην συντηρήσεως, καθ' ὅσον, λόγῳ τῆς σαθρᾶς προετοιμασίας, ἀπελεπίζετο. Ἀφοῦ ἐστερεώθη ἡ προετοιμασία, ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιζωγραφήσεις καὶ ἐφάνη ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ζωγράφου Γεωργίου Βλαστοῦ. Τοῦ ζωγράφου τούτου, κρητικῆς πιθανώτατα καταγωγῆς[15], εἶναι γνωσταὶ εἰς τὴν Πάρον[16] τρεῖς εἰκόνες, ἐνῷ ἑτέρου Βλαστοῦ, τοῦ Παρθενίου, ὑπάρχει μία εἰκὼν ἐν Ἀντιπάρῳ[17]. Ἡ Φιλοξενία τῆς Νάξου παρουσιάζει συγγένειαν πρὸς τὸν Ἅγ. Εὐθύμιον[18] τῆς Πάρου καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ μᾶλλον εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ.

Ἔνθρονος Θεοτόκος μετὰ Προφητῶν. Εἰκὼν (ἀριθ. 1159) φυλασσομένη εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς «Κοιμήσεως» εἰς Ἁγίαν Κυριακὴν Χώρας.

Εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν ἤδη εἰκόνα (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 427, Πίν. 508 α) ἐγένετο καθαρισμὸς κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύφθη ὑπογραφή: *χεὶρ Βίκτωρος*. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου ἀπεκαλύφθη καὶ εἰς πανομοιότυπον εἰκόνα (ἀριθ. 1026) φυλασσομένην εἰς τὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ Χώρας (διαστ. 0.77 × 0.46 μ.). Εἰκονίζεται ἔνθρονος ἡ Θεοτόκος μὲ τὸν Χριστόν (Πίν. 498 α). Εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ θρόνου εἰκονίζονται ἐν προτομῇ οἱ Δαυὶδ καὶ Σολομὼν ἄνω (ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1159, καθ' ὅσον εἰς τὴν εἰκόνα ὑπ' ἀριθ. 1026 ἔχουν καταστραφῇ καὶ ἐπιζωγραφηθῇ, ὡς καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου), κάτω δὲ οἱ Προφῆται Ἡσαΐας (Πίν. 499 α) καὶ Δανιήλ (Πίν. 499 β). Κάτω, εἰς τὸ μέσον, μόλις διακρινομένη ὑπογραφή: *χεὶρ Βίκτωρος*, καὶ χρονολογία: *ΑΧΞ* (-). Οὕτως, εἰς τὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ ἱκανοῦ αὐτοῦ ζωγράφου[19] τοῦ 17ου αἰ., προστίθενται αἱ δύο αὐταὶ εἰκόνες χρονολογούμεναι εἰς τὴν δεκαετίαν τοῦ 1660, ἐνῷ ἤδη ἔχουν ἐπισημανθῆ καὶ ἄλλαι εἰκόνες τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου εἰς Χώραν Νάξου, Σαγκρὶ κ.ἀ., περὶ ὧν ἀλλαχοῦ. Εἰς τὴν εἰκόνα ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις, ἀλλὰ δὲν ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιζωγραφήσεις τῶν ἄνω τμημάτων, διότι δὲν σώζεται τίποτε ἀπὸ τὴν παλαιὰν ζωγραφικὴν κάτωθεν αὐτῶν. Ἀντίγραφον μεταγενέστερον — ἀνῆκον εἰς τὸν ἑπόμενον 18ον αἰ. — τῆς αὐτῆς εἰκόνος εὑρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης (ἀριθ. 1052) (διαστ. 0.56 × 0.41 μ.). Εἰς τὴν τελευταίαν ἐγένετο συγκράτησις τοῦ χρώματος καὶ πρόχειρος καθαρισμός (Πίν. 498 β).

Χριστὸς Φωτοδότης. Εἰκὼν (ἀριθ. 1059) τοῦ ναοῦ Ἁγ. Παρασκευῆς Χώρας (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 426 - 427, Πίν. 507 β - γ). Ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τὰς μεταγενεστέρας ἐπιζωγραφήσεις καὶ ἀνέκτησεν ὅλην τὴν διαύγειάν της.

13. Α. Ξυγγόπουλος, *Μουσεῖον Μπενάκη, Κατάλογος τῶν Εἰκόνων*, Ἀθῆναι 1936, πίν. 15.

14. M. Chatzidakis, *Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut Hellénique de Venise*, πίν. 55.

15. Πρβλ. C. Kerofilas, *Une famille Patricienne Crétoise. Les Vlasto*, N. York 1932. Ὁ Δ. Τσιλιάνος εἰς τὸ βιβλίον του *Ἕλληνες Ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν*, Ἀθῆναι 1935, σ. 61 - 62, ἀναφέρει τοὺς ζωγράφους Ἰωάννην καὶ Κωνσταντῖνον Βλαστόν.

16. Α. Ὀρλάνδος, *ΑΒΜΕ*, τ. Γ' (1964), τεῦχ. 1 - 2, σ. 91, 119 - 120, πίν. 54, σ. 140 - 141, πίν. 63.

17. Ν. Β. Δρανδάκης, Εἰκόνες Κρητικῆς Τέχνης εἰς Ἀντίπαρον, *Κρητικὴ Πρωτοχρονιά*, τ. Γ' (1963), σ. 67.

18. Α. Ὀρλάνδος, *ἔ.ἀ.*, πίν. 63.

19. Περὶ τοῦ ζωγράφου, βλ. προχείρως εἰς Α. Ξυγγοπούλου, *Σχεδίασμα Ἱστορίας τῆς Θρησκευτικῆς Ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν*, Ἀθῆναι 1957, σ. 209 - 219.

Βημόθυρον (ἀριθ. 1032) τοῦ ναοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ Χώρας (ὕψ. 1.16 μ.). Εἰς τὸ ἄνω τμῆμα εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς ἀκολουθῶν παλαιολόγεια εἰκονογραφικὰ πρότυπα (Πίν. 500). Εἰς τὸ κάτω, τὸ κύριον σῶμα τῶν θυρῶν, παρίστανται ἐστραμμένοι κατὰ τὰ τρία τέταρτα οἱ δύο μεγάλοι Ἱεράρχαι, οἱ συνδεόμενοι ἀμέσως μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος, κρατοῦντες εἰλητὰ μὲ ἐγγεγραμμένας εὐχὰς τῆς Λειτουργίας. Ἡ εἰκονογραφία, ἡ τεχνική, ἡ ἐκτέλεσις καὶ ἡ δεξιοτεχνία τοῦ ζωγράφου ἐντάσσουν τὸ βημόθυρον εἰς τὸν 16ον αἰ. Ἀπὸ τὴν εἰκόνα ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιζωγραφήσεις, ἰδίᾳ εἰς τὰ ἐφθαρμένα — ὡς συνήθως — κάτω τμήματα τῶν θυρῶν· ἀφῃρέθησαν ὡσαύτως καὶ αἱ ὀξειδώσεις.

Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα. Μία ἀξιολογωτάτη εἰκὼν φυλασσομένη εἰς τὸν ρωμαιοκαθολικὸν ναὸν τῆς «Παναγίας τῶν Χιόνων» τῆς Χώρας Νάξου, εἰκονίζουσα τὴν Θεοτόκον Βρεφοκρατοῦσαν (Πίν. 501) εἰς τὸν τύπον τῆς Γλυκοφιλούσης (διαστ. 0.90 × 0.70 μ.). Ἡ εἰκὼν ἐμφανίζει εἰκονογραφικὴν καὶ ἐν μέρει τεχνοτροπικὴν συγγένειαν πρὸς βυζαντινὰς εἰκόνας, ὡς τὴν γνωστὴν Παναγίαν τοῦ Βλαδιμήρ[20], τὴν Παναγίαν τοῦ Μουσείου Μπενάκη[21], ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὁποίας παρουσιάζει ποιάν τινα σχηματοποίησιν, ἐνῷ ἐν σχέσει πρὸς τὰς μεταβυζαντινὰς εἰκόνας ἐμφανίζει περισσότερον ὀργανικὸν σχέδιον καὶ χυμώδες χρῶμα, ἅτινα μαρτυροῦν περὶ ἀξίου τεχνίτου, δυναμένου νὰ τοποθετηθῇ πιθανῶς εἰς τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου.

Ἡ εἰκὼν εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Τὸ λινὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἐζωγραφημένη εἶχεν ἀποκολληθῇ κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἀπὸ τὸ ξύλον, τὸ ὁποῖον ἦτο διάτρητον ἀπὸ τὸν σκόρον καὶ ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν σπόγγου. Ὡσαύτως ἡ ζωγραφικὴ ἀπελεπίζετο. Κατὰ ταῦτα, ἦτο ἀναγκαῖος ὁ διαχωρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἀπὸ τῆς σανίδος, ἵνα ἐπιτευχθῇ στερέωσις τοῦ σπογγώδους ξύλου. Ἀφοῦ ἐγένετο ἡ στερέωσις τοῦ σκωληκοβρώτου ξύλου, ἐνισχύθη ἡ ζωγραφικὴ δι' ὑφάσματος καὶ ἐπανατοποθετήσεως εἰς τὴν σανίδα. Εἶτα ἐγένετο τελικὸς καθαρισμὸς καὶ προστασία τῆς εἰκόνος διὰ βερνικίου.

ΜΗΛΟΣ

Εἰς τὰς γνωστὰς καὶ μοναδικὰς ἐν Ἑλλάδι κατακόμβας τῆς Μήλου[22], ἐπραγματοποιήθη, κατόπιν μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, προσωρινὴ διὰ ξύλων — ἵνα ἀποφευχθῇ μόνιμος κατασκευὴ — στερέωσις τοῦ κεντρικοῦ θαλάμου τῶν κατακομβῶν καὶ παρὰ τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Μάρτυρος. Ἐπίσης, ἐγένετο πλήρης ἀνανέωσις τῆς ἠλεκτρικῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ διὰ παλαιοχριστιανικῶν λύχνων φωτισμοῦ τῶν κατακομβῶν.

ΠΑΡΟΣ

Ναὸς Πρωτορίων

Ἐν συνεχείᾳ τῆς γενομένης κατὰ τὸ ἔτος 1969[23] προχείρου στερεώσεως τῶν εἰς τὸ ὕπαιθρον σχεδὸν εὑρισκομένων τοιχογραφιῶν τοῦ παρὰ τὴν θέσιν Πρωτόρια, πλησίον τῆς Ναούσης Πάρου, ἡμιηρειπωμένου ναοῦ[24], ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποτείχισις τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν, διὰ συνεργείου τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν τῆς Ὑπηρεσίας κ. Στ. Μπαλτογιάννην. Κατόπιν κατεσκευάσθη πανομοιότυπον τῆς ἀρχικῆς θέσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ἤτοι ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ ναοῦ καὶ ἡ κόγχη τοῦ διακονικοῦ (Πίν. 502 α) ἐξ ἐλαφρῶν καὶ ἀνοξειδώτων ὑλικῶν (ἀλουμίνιον, ἐποξειδικαὶ ρητῖναι, κονίαμα) καὶ ἐπανετοποθετήθη ἡ ὅλη τοιχογραφία. Ἐπηκολούθησεν ὁ καθαρισμός, ὅστις ἀπέδωσε καὶ νέας μορφάς, ἀλλὰ καὶ ἀπεσαφήνισε παλαιότερον γνωστάς. Οὕτως, ὁ ἐν τῇ κόγχῃ ἐκλαμβανόμενος ὡς διάκονος[25], εἶναι ἀρχάγγελος, ἐνδεδυμένος διὰ αὐτοκρατορικῆς στολῆς (λῶρος) καὶ κρατῶν σφαῖραν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός (Πίν. 502 β). Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ ὑπεράνω τῆς κόγχης, ἀφοῦ παρεμβληθῇ διακοσμητικὴ ταινία, ὑπάρχει ἄλλο στηθάριον, σωζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ. Ἐντὸς τούτου εἰκονίζεται ἄγγελος, ἐν προτομῇ, θέμα παρεμφερὲς πρὸς τὸ τοῦ παρακειμένου γνωστοῦ ἤδη στηθαρίου. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον καὶ ὑπεράνω τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὸ ἔτος 1969 ἀνδρικῆς δεομένης μορφῆς (κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἐφάνη ὅτι φέρει ἐρυθρὸν ἔνδυμα ἔχει δὲ καὶ τὰς δύο χεῖρας εἰς

20. Προχείρως εἰς J. Lassus, Παλαιοχριστιανικὸς καὶ Βυζαντινὸς κόσμος, *Παγκόσμιος Ἱστορία Τέχνης*, 4, εἰκ. 112.

21. Α. Ξυγγόπουλος, *Μουσεῖον Μπενάκη, Κατάλογος τῶν Εἰκόνων*, πίν. 2.

22. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ Κατακόμβη τῆς Μήλου, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 3 (1928), σ. 33-46.

23. Ν. Ζίας, Ἐργασίαι εἰς τοιχογραφημένους ναοὺς τῶν Κυκλάδων, *ΑΔΑΑ* III (1970), σ. 224, εἰκ. 1 - 4, καὶ *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 449, Πίν. 392 α.

24. Περὶ τοῦ ναοῦ βλ. καὶ Γ. Δημητροκάλλη, Ὁ εἰς Πρωτόρια Πάρου βυζαντινὸς ναΐσκος, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Η΄ (1969 - 70), σ. 287 - 304.

25. Ν. Ζίας, *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 4, ὅπου ὅμως εἶχε τεθῇ ἐρωτηματικὸν καὶ Δημητροκάλλης, *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 11.

στάσιν δεήσεως, τὴν μίαν πρὸ τοῦ στήθους), καὶ ἀφοῦ παρεμβληθῇ καὶ πάλι διακοσμητικὴ ζώνη, διὰ κεκαμμένης λευκῆς ταινίας, σχηματίζεται ἓν τετράπλευρον πλαίσιον, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται στηθάριον μὲ ἕτερον, ἐπὶ ἐρυθροῦ κάμπου, ἐν προτομῇ, ἀρχάγγελον ἐνδεδυμένον δι' αὐτοκρατορικοῦ λώρου. Τὸ κάτωθεν τοῦ στηθαρίου τμῆμα τοῦ πλαισίου, χρώματος ὤχρας, πληροῦται δι' ἐλευθέρων σχεδίων δυναμένων νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ὀφθαλμοί (Π ί ν. 502 γ).

Ἡ εἰκονογραφία τοῦ μικροῦ τούτου τμήματος τῶν τοιχογραφιῶν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀρκούντως πρωτότυπον αὐτὴν « σύναξιν » τῶν ἀγγέλων, οἵτινες παρίστανται εἰς τὰ στηθάρια καὶ εἰς τὴν κόγχην, προσέτι δὲ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀνήκουν πιθανώτατα εἰς τὰς Οὐρανίους Δυνάμεις. Ἡ πρὸς τὰς ἀγγελικὰς δὲ αὐτὰς δυνάμεις δέησις τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς, ὑποδηλοῖ ἴσως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ, ὅστις πιθανῶς ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τοὺς Ταξιάρχας.

Ν. ΖΙΑΣ

ΛΗΜΝΟΣ

Ταξιάρχης Μεσαριᾶς

Ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τῆς νήσου διεπιστώθη ὅτι ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ταξιάρχου Μεσαριᾶς[26], εἶχεν ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως. Ἐν αὐτῷ σώζονται βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι κινδυνεύουν ἢ νὰ ἀμαυρωθοῦν τελείως ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τῶν ἁλάτων ἢ νὰ καταπέσουν μετὰ τοῦ ἐκ κονιάματος ὑποστρώματος αὐτῶν.

Κατὰ πρῶτον ἀντιμετωπίσθη ἡ στεγάνωσις ὅλων τῶν μερῶν τῆς στέγης πρὸς ἀποτροπὴν περαιτέρω ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς εἰσροῆς ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τῆς στέγης, ἥτις εὑρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν. Αἱ γενόμεναι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

α) Ἐπεχρίσθη δι' ἀδιαφανοῦς στεγανοποιητικοῦ ὑγροῦ ὁ τροῦλλος, ὅστις, σημειωθήτω, δὲν φέρει κεράμους, ἀλλ' εἶναι κεκαλυμμένος δι' ἐπιστρώματος σιμέντου. β) Ἐκαθαρίσθη ὁλόκληρος ἡ ὑπόλοιπος στέγη ἀπὸ τὰ ἐν αὐτῇ ἀναφυέντα χόρτα καὶ τινα δενδρύλλια. γ) Ἀφῃρέθησαν τὰ ἀποσαθρωθέντα κονιάματα καὶ τὰ χώματα τῶν ἁρμῶν καὶ ἐγένετο ἐκ νέου ἁρμολόγημα μὲ κονίαμα ἄμμου, ἀσβέστου καὶ σιμέντου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνεποτίσθησαν εἰς βάθος οἱ ἁρμοὶ τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν. Μεταξὺ τῶν ἁρμῶν τῶν πλακῶν ἐτοποθετήθησαν ἐκ νέου καλυπτῆρες κέραμοι, ὅπου δὲν ὑπῆρχον. δ) Ἐπεστρώθη καὶ ὁ πρὸς Α. παρὰ τὴν ἐκκλησίαν χῶρος, δι' ἀόπλου σκυροδέματος πρὸς προφύλαξιν τῶν θεμελίων ἀπὸ τῆς ἐμποτίσεως τούτων ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. ε) Ἐκαθαρίσθη ὁ πρὸς Α. χῶρος ἐκ τῶν ἀναφυέντων ἀναδενδράδων, αἵτινες εἶχον συμπνίξει τὸν ναόν.

ΚΥΘΝΟΣ

Ἐν Κύθνῳ ἐγένετο ἔλεγχος τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1963 καταγεγραμμένων εἰκόνων καὶ κειμηλίων.

Προφήτης Ἠλίας

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ, κειμένου ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τοῦ ὁμωνύμου ὄρους τῆς νήσου, κατεγράφησαν αἱ κάτωθι δύο μὴ καταγεγραμμέναι εἰκόνες, εὑρισκόμεναι ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ, τοῦ πάλαι ποτὲ ὑπάρξαντος μοναστηρίου τοῦ Προφήτου Ἠλιού:

1. Ὁ Προφήτης Ἠλίας (διαστ. 0.75 × 0.92 μ). Καλῆς τέχνης, τέλους 18ου αἰ.

2. Ἡ Δέησις (διαστ. 0.92 × 0.74 μ.). Τέλους 17ου, ἀρχῶν 18ου αἰ.

Ταξιάρχης Χώρας

Εἰς τὸν Ταξιάρχην Χώρας κατεγράφη ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (διαστ. 1.84 × 0.58 μ). Καλῆς τέχνης, ἀρχῶν 18ου αἰ. Εἶναι ἡμικατεστραμμένη. Ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀντωνίου πρεσβυτέρου*. Κάτω εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀρχαγγέλου ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς : *Οιμαι/ω φοβεραί/ωρα τοῦ θανάτου/φρῖξον ψυ/χή μου τὰ ο/ρωμενα.*

Ὁμοίως εἰς τὸν ἴδιον ναὸν ὑπάρχει καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ (διαστ. 0.565 × 1.86 μ.).

Εἶναι σχεδὸν κατεστραμμένη καὶ μόλις διακρίνεται ἡ μορφὴ τοῦ εἰκονιζομένου ἀρχαγγέλου.

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΑΜΟΣ

Πύργος Λογοθέτου

Εἰς τὸ Πυθαγόρειον (Τηγάνι), ἐπὶ τοῦ χθαμαλοῦ λόφου, ὅστις ὑψοῦται ὁμαλῶς ἀπὸ τοῦ λιμένος, ἔνθα σώζονται λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐπαύλεως, σήμερον δὲ κεῖται τὸ νεκροταφεῖον καὶ ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως, ὑψοῦται ἐπιβλητικὸς πύργος ἀποδιδόμενος εἰς τὸν ἥρωα τῆς Ἐθνεγερσίας Λυκοῦργον Λογοθέτην (Π ί ν. 503 α).

26. Α. Ὀρλάνδος, *ΑΒΜΕ* τ. Η' (1955 - 56) τεῦχ. 1, σ. 8 - 34.

Ὁ πύργος εἶναι ᾠκοδομημένος ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου τοῦ Πυθαγορείου καὶ εἰς τὴν τοιχοδομίαν του ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πολλὰ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα τετράγωνον πύργον (διαστ. 7 × 7 μ. περίπου) καὶ ἓν ἐπίμηκες (28 μ. περίπου) οἰκοδόμημα μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. - Ν. περίπου, μὲ τὴν κυρίαν εἴσοδον εἰς τὴν νοτίαν στενὴν πλευράν. Ἔχει ἰσόγειον καὶ δύο ὀρόφους καὶ ἐπὶ τοῦ δώματος σχηματίζονται ἐπάλξεις. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, πιθανῶς ὑπῆρχεν ἐξώστης. Ἄνω τῶν παραθύρων ὑπάρχουν διακοσμητικὰ ἐξ ὀπτοπλίνθων διαφόρου χρώματος, ἐπὶ τῆς κεντρικῆς δὲ ἐσωτερικῆς πρὸς τὸν τετράγωνον πύργον θύρας, ὑπῆρχε μαρμαρίνη ἐπιγραφὴ μὴ ἀναγνωσθεῖσα εἰσέτι. Εἰς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πτέρυγος ὑπάρχει πολυγωνικὸν κτίσμα, στεγαζόμενον διὰ τρούλλου, ὅστις φέρει ὀπάς (Πίν. 503 β - γ). Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς παρεκκλήσιον, νομίζομεν ὅμως, ὅτι εἶναι λουτρὸν (χαμάμ) προσδίδον εἰς τὸν πύργον ἰδιαίτερον καὶ κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρον, καθ' ὅσον δὲν εἶναι συχνή, ὅσον γνωρίζω, ἡ ὕπαρξις ἰδιωτικῶν λουτρῶν εἰς τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Ὁ πύργος κατὰ πληροφορίας, ἃς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐκ τῶν πηγῶν, ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Λυκούργου Λογοθέτου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τοῦ 1822 ἕως τὸ 1824.

Ὁ πύργος παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον κατάστασιν, ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς νοτίας προσόψεως, ὅπου μεγάλη ρωγμὴ διέτρεχε τὸν τοῖχον ἀπὸ τῆς στέγης μέχρι τοῦ ὑπερθύρου τῆς κεντρικῆς θύρας (Πίν. 503 δ). Ἀπὸ τὸ παράθυρον τῆς προσόψεως εἶχον καταπέσει οἱ θολῖται τοῦ τόξου καὶ τὸ ὑπέρθυρον εἶχε θραυσθῆ. Ὑπὸ τῶν κατοίκων εἶχε γίνει πρόχειρος καὶ κακότεχνος στερέωσις διὰ σιμέντου, ἵνα ἀποφευχθῆ περαιτέρω κατάρρευσις, οἱ κιλλίβαντες τῶν ἐπάλξεων εὑρίσκοντο εἰς ἑτοιμόρροπον κατάστασιν καὶ εἶχε διαταραχθῆ καὶ τὸ ὑπέρθυρον ὅλων σχεδὸν τῶν παραθύρων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἶχον καταρρεύσει τμήματα θόλων τῶν διαδρόμων. Εἰς τὴν βορειοδυτικήν, τέλος, γωνίαν καὶ εἰς τὴν ὀροφήν, εἶχε προστεθῆ πρόχειρον στρατιωτικὸν φυλακεῖον.

Κατόπιν μελέτης τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Διον. Τριανταφυλλίδη, ἐπραγματοποιήθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: Ἐνεφράγη ἡ ρωγμὴ τῆς προσόψεως, ἀφῃρέθησαν δὲ τὰ σιμέντα καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ὅλη τοιχοδομία αὐτῆς (Πίν. 503 ε). Ἐπεσκευάσθησαν τὰ ὑπέρθυρα τῶν παραθύρων, ἐστερεώθησαν οἱ κιλλίβαντες καὶ ἀφῃρέθη τὸ φυλακεῖον. Ἐλήφθησαν, τέλος, μέτρα διὰ νὰ μὴ διαποτίζεται ἡ τοιχοποιία ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, καθ' ὅσον δὲν διατηρεῖται ἡ στέγη τοῦ πύργου.

ΧΙΟΣ

Φρούριον Χίου[27]

Τὸ φρούριον τῆς Χίου, κείμενον παρὰ τὸν λιμένα καὶ κατοικούμενον ὑπὸ τῶν πολυπληθῶν ἀναποκαταστάτων εἰσέτι προσφύγων τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἔχει ὑποστῆ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν μεγάλας καταστροφὰς καὶ ταλαιπωρίας. Οὕτω, λίθοι εἰς μεγάλας ποσότητας ἔχουν ἀφαιρεθῆ, ἵνα χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν οἰκιῶν, οἱ πύργοι καὶ αἱ ἐπάλξεις ἔχουν καταληφθῆ ὑπὸ ἀθλίων παραπηγμάτων, τμήματά τινα ἔχουν ὁλοσχερῶς κατεδαφισθῆ. Ἡ τάφρος, ἥτις ἄλλοτε τὸ περιέβαλλεν ἀπὸ τὴν μεσογειακὴν πλευράν, ἀλλαχοῦ ἔχει μεταβληθῆ εἰς δυσῶδες ἕλος καὶ ἀλλαχοῦ ἔχει ἐπιχωσθῆ καὶ καταπατηθῆ. Ἐπιπροσθέτως δὲ βλάστησις ὡς καὶ παντὸς εἴδους ρύπανσις εἶχε κατακλύσει τὰ τείχη. Ἡ Ὑπηρεσία παλαιότερον εἶχε μεριμνήσει διὰ τὴν διάνοιξιν τμημάτων τῆς τάφρου, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τμημάτων τῶν τειχῶν[28].

Αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1970) ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς πρῶτον στάδιον εἰς εὐρείας κλίμακος καθαρισμὸν ἀπὸ τὴν βλάστησιν καὶ τὰ λοιπὰ ἀπορρίμματα. Ὡσαύτως, ἐκαθαρίσθησαν τὰ ἀπὸ ἐτῶν παρημελημένα λουτρά, ἅτινα ἐμφανίζουν ἱκανὸν ἐνδιαφέρον.

Παλάτιον Γιουστινιάνι

Εἰς τὸ λεγόμενον «Παλάτιον Γιουστινιάνι»[29] ἐγένοντο, συμφώνως πρὸς τὴν μελέτην καὶ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Ἰορδάνου Δημακοπούλου, διάφοροι προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι. Οὕτω, κατεκρημνίσθησαν οἱ νεώτεροι καὶ καταστάντες ἐπικίνδυνοι τοῖχοι τοῦ δευτέρου ὀρόφου καὶ τὸ νεώτερον καὶ ἀποσεσαθρωμένον ξύλινον δάπεδον τοῦ ὀρόφου. Ταῦτα, πλὴν τοῦ ὅτι ἦσαν προσθῆκαι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, εἶχον

27. Περὶ τοῦ φρουρίου Χίου ὑπάρχει ἱκανὴ βιβλιογραφία. Ἀναφέρομεν τὴν τελευταίαν μελέτην τὴν σχετικὴν μὲ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ φρουρίου: Ν. Περρῆ, Τὸ Κάστρο τῆς Χίου, *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις*, 1972, τεῦχ. 28, σ. 50 - 70.

28. Ἀντ. Π. Στεφάνου, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 410.

29. Μ. Ἀχειμάστου, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 403-404, Πίν. 415.

καταστῆ καὶ ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπα. Τέλος, ἐκαθαρίσθη ἐν γένει τὸ κτήριον.

Νέα Μονὴ

Ἔξωθι τοῦ περιβόλου τῆς Νέας Μονῆς καὶ ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς αὐτήν, εὑρίσκεται κρήνη μετὰ τῶν προσκτισμάτων τοῦ ὑδραγωγείου. Ἡ κρήνη καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον εὑρίσκοντο εἰς κακὴν κατάστασιν ὡς καὶ ὁ περιβάλλων αὐτὰ χῶρος. Κατόπιν μελέτης τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Ἰορδ. Δημακοπούλου ἐγένετο συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις τῆς κρήνης καὶ τῶν τόξων τοῦ ὑδραγωγείου καὶ διερρυθμίσθη ὁ πέριξ χῶρος. Περὶ τοῦ μνημείου καὶ τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν παρατίθεται ἔκθεσις τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰορδ. Δημακοπούλου.

ΝΙΚ. ΖΙΑΣ

Ἡ κρήνη τῆς Νέας Μονῆς

Ἐκ τῶν παραστάσεων ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀγγείων ὡς ἔχει πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀποδείξει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς καὶ Καθηγητὴς κ. Ἀναστ. Κ. Ὀρλάνδος[1], προκύπτει ὅτι συνήθης ἦτο ἐν Ἑλλάδι ἡ ἵδρυσις κρηνῶν εἰς τοὺς χώρους τῶν ἀρχαίων ἱερῶν διὰ τὴν ὕδρευσιν τῶν προσερχομένων προσκυνητῶν. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, εἶχεν ἱδρυθῆ καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ παραπλεύρως τῆς ἀνατολικῆς θριαμβικῆς ἀψῖδος τοῦ Ἀντωνίνου Πίου, ἔξωθι τοῦ περιβόλου τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Περσεφόνης, μνημειακὴ κρήνη[2], τῆς ὁποίας ἀρκετὰ λείψανα σώζονται μέχρι σήμερον ἐπὶ τόπου. Ὅπως δὲ εἰς βυζαντινὰς πόλεις, ὅπου ἀπὸ τὰ ὑδραγωγεῖα ἢ τοὺς ὑδραγωγούς «... τὸ ὕδωρ διεβιβάζετο εἰς τὰς διαφόρους ἀνὰ τὰς ὁδοὺς Κρήνας...»[3], οὕτω καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ μοναστήρια, ἐκτὸς τῶν κινστερνῶν, τῶν φιαλῶν ἢ τῶν φρεάτων, ἱδρύοντο ὑπὸ τῶν μοναχῶν (ἢ καὶ τῶν ἰδιωτῶν) καὶ κρῆναι, εἴτε ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν μονῶν εἴτε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, πρὸς ὕδρευσιν τῶν μοναζόντων ἢ τῶν προσκυνητῶν καὶ ἐπισκεπτῶν[4].

Τὸν τελευταῖον αὐτὸν προορισμὸν εἶχε προφανῶς καὶ ἡ ἔξωθι τοῦ περιβόλου τῆς Νέας Μονῆς Χίου, ἐγγὺς τῆς εἰσόδου της, παλαιὰ κρήνη. Τὸ ὕδωρ προσήγετο εἰς αὐτὴν ἐκ τῶν πρὸς Δ. ὑψωμάτων δι' ἑνὸς ἐντυπωσιακοῦ τοξωτοῦ ὑδραγωγείου, φορέως τοῦ ὑοειδοῦς διατομῆς λιθοκτίστου ὑδραγωγοῦ, γεφυροῦντος τὸν παρὰ τὴν κρήνην ὁρμητικὸν χείμαρρον.

Τὸ μνημεῖον, ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον γνωρίζει καὶ ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ γράφων, δὲν ἔτυχε μέχρι σήμερον οὐδεμιᾶς εἰδικῆς μελέτης[5]. Ἡ ὕπαρξίς του πάντως μαρτυρεῖται διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τὸ σχέδιον τοῦ Ρώσου περιηγητοῦ Barskij, ἐπισκεφθέντος τὴν Χίον τὸ 1725[6] (Πίν. 504 α). Εἰς τὸ ὡραῖον καὶ ἀκριβὲς αὐτὸ σχεδίασμα[7] τοῦ Ρώσου περιηγητοῦ, ἐκτὸς τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς μονῆς μικροῦ κτίσματος τῆς κρήνης καὶ τμήματος τοῦ ὑδραγωγείου της, εἰκονίζεται ἐπίσης, κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ τελευταίου,

1. Α. Κ. Ὀρλάνδου, Παραστάσεις κρηνῶν ἐπὶ ἀγγείων, *ΑΕ* 1916, σ. 101.

2. George Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton University Press, 1961, σ. 165 - 166 (The Fountain House). Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς καὶ Καθηγητὴς κ. Γ. Μυλωνᾶς λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κρήνη αὐτὴ εἶναι κτίσμα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ὅτι ἀνηγέρθη αὐτη εἴτε πρὶν εἴτε μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς ἀψῖδος τοῦ Ἀντωνίνου Πίου. Ὡς ὅμως ἐδόθη ἡ εὐκαιρία εἰς τὸν γράφοντα νὰ πιστοποιήσῃ (ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ὑπηρεσίας κ. Νικ. Σκαρῆ), ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἰωνικῆς βάσεως τῆς ἀκραίας πρὸς τὴν κρήνην πλευρᾶς τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο «ποδαρικῶν» τῆς ἀψῖδος προκύπτει ἀναμφιβόλως ὅτι ἡ μνημειακὴ αὐτὴ κρήνη τῆς Ἐλευσῖνος προϋπῆρχε τῆς τελευταίας. Ἡ ἀξιόλογος αὐτη διαπίστωσις ἐγένετο κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκτελεσθεισῶν τὸ θέρος τοῦ 1965, τῇ μελέτῃ καὶ ἐπιβλέψει τοῦ ὑπογραφομένου, ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως τῆς ἀψῖδος. Λεπτομερὴς ἔκθεσις δι' αὐτὰς θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον.

3. Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*. Ἔκδοσις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1951, τόμ. Δ΄, σ. 335.

4. Εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς *Μοναστηριακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς* τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἐνῶ ἐγένετο λόγος περὶ τῶν κινστερνῶν, τῶν φιαλῶν καὶ τῶν ὑπεράνω τῶν φρεάτων προστομιαίων θόλων δὲν εἶχε περιληφθῆ καὶ ἰδιαίτερον κεφάλαιον περὶ τῶν κρηνῶν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς τόσον χρησίμου καὶ διὰ περαιτέρω ἐρεύνας ἐργασίας αὐτῆς περὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μονῶν, διεξοδικῶς ἐξετάζονται καὶ αἱ κρῆναι. Βλ. Ἀ. Ὀρλάνδου, *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική*, Β΄ ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1958, σ. 119 - 124.

5. Εἰς τὴν Συλλογὴν βιβλιογραφίας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων τῆς Χίου τοῦ Καθηγητοῦ κ. Χ. Μπούρα οὐδαμοῦ μνημονεύεται ἰδιαιτέρα μονογραφία ἢ οἱαδήποτε ἄλλη μελέτη διὰ τὴν κρηνην τῆς Νέας Μονῆς. Βλ. *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις*, Ἀθῆναι, 1966, σ. 117 - 129.

6. Ὡς μὲ ἐπληροφόρησεν ἡ κ. Δ. Ἡλιάδου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γ΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου (Σεπτέμ. 1971), ὁ Basile Grigorovič Barskij ἐπεσκέφθη τὴν Χίον τὸ 1725. Ἡ κ. Ἡλιάδου, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ διὰ τὰς παρασχεθείσας πληροφορίας καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς, εἶχε μίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸ ἀνωτέρω Διεθνὲς συνέδριον ὑπὸ τὸν τίτλον: *Basile Grigorovič Barskij, Pèlerin Russe en Grèce en 1740.*

7. Ἡ ἀκρίβεια εἰς τὴν σχεδίασιν τῶν εἰκονιζομένων μνημείων (μοναστηρίων) τοῦ Ρώσου περιηγητοῦ ἰδιαιτέρως ἐτονίσθη ὑπὸ τῆς κ. Δ. Ἡλιάδου καὶ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου καὶ τοῦ ὑπογραφομένου, κατὰ τὴν μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἀνακοίνωσιν τῆς κ. Δ. Ἡλιάδου ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν.

μία οἰκία πιθανῶς μετὰ τοῦ προαυλίου της καὶ τοῦ περικλείοντος αὐτὸ μανδροτοίχου. Ἡ εἰκονιζομένη ἐκεῖ οἰκία ἀσφαλῶς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰ μέχρι σήμερον σωζόμενα εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἐρείπια παλαιοῦ οἰκήματος προβάλλοντος εἰς τὸ βάθος μικρᾶς ὀρθογωνίου αὐλῆς (Σχέδ. 1). Ἡ παρεμβολὴ ὁπωσδήποτε τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ οἰκήματος εἰς τὴν πορείαν τοῦ ὑδραγωγείου, ἀκολουθοῦντος ὡς ἐκ τούτου κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτὴν θέσιν μίαν καμπύλην τροχιάν (Πίν. 506 δ), βεβαιοῖ, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τόπου ἔρευνα κατα-

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὁδηγεῖ ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τοῦ μνημείου. Ἡ μορφὴ πράγματι μιᾶς ἐξωτερικῶς μὲν τετραγωνικῆς ἢ ὀρθογωνικῆς, ἐσωτερικῶς δὲ περίπου κυκλοτεροῦς κατόψεως ὑδατοδεξαμενῆς, στεγαζομένης δι' ἑνὸς ἡμισφαιρικοῦ θόλου ἢ φουρνικοῦ, εἴτε ὁρατοῦ ἐξωτερικῶς εἴτε καλυπτομένου διὰ πολυκλινοῦς στέγης, ὁρατῆς καὶ ἀπὸ τὰς τέσσαρας αὐτῆς ὄψεις ἢ μόνον τὴν μίαν, μορφολογουμένης δὲ κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῆς ὄψιν, εἰς τὸν τύπον μιᾶς μᾶλλον ἀβαθοῦς, συνήθως

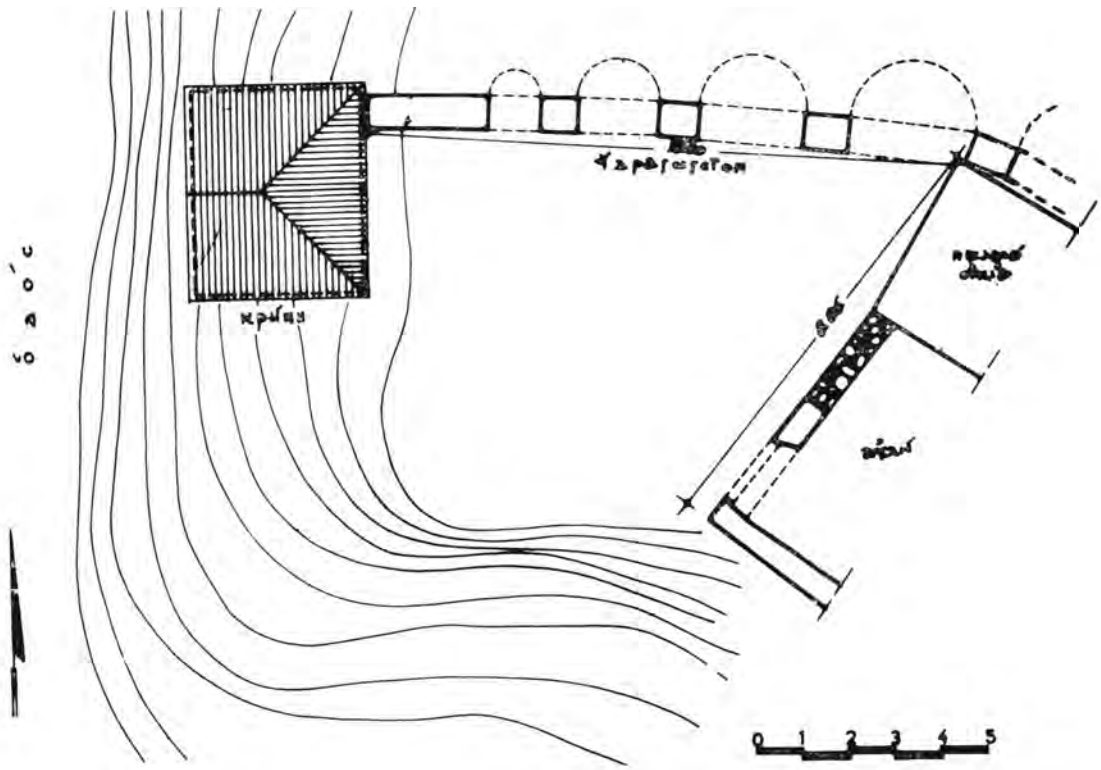

Σχέδ. 1. Νέα Μονὴ Χίου. Γενικὴ κάτοψις τοῦ περὶ τὴν κρήνην χώρου

σκευαστικῶν τινων λεπτομερειῶν ἔδειξεν εἰς τὸν γράφοντα, τὴν ἀνέγερσιν τῆς κρήνης καὶ τοῦ ὑδραγωγείου της εἰς μίαν μᾶλλον μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἀπὸ ἐκείνην τῆς οἰκίας. Δὲν ὑπάρχει πάντως ἀμφιβολία ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνήκει τοὐλάχιστον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐνῷ δὲν πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ἀνεγέρσεως τοῦ συνόλου κρήνης - ὑδραγωγείου κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἤτοι ὁπωσδήποτε εἰς τὸ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1566) χρονικὸν διάστημα τῶν 100 - 150 ἐτῶν.

ὀξυκορύφου[8], τοξωτῆς κόγχης, εἶναι ἁπλουστάτη μορφὴ δημοσίας κρήνης, ἰδιαιτέρως διαδεδομένης ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν.

8. Ἐλαφρῶς ὀξυκόρυφον εἶναι καὶ τὸ τόξον τῆς κρήνης τῆς Νέας Μονῆς (βλ. Πίν. 550 α). Εὐστόχως ἐξ ἄλλου παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀ. Ὀρλάνδος ὅτι: «... τὸ σχῆμα τῆς καμάρας ἐποίκιλλε κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς. Οὕτω, κατὰ μὲν τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ καμάρα κατεσκευάζετο ἡμικυκλικὴ ἐν ᾧ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐλάμβανε κατ' ἰσλαμικὴν προφανῶς ἐπίδρασιν — ἄλλοτε μὲν τὴν μορφὴν ἐλαφρῶς τεθλασμένου τόξου, ἄλλοτε δὲ δύο τόξων διπλῆς καμπυλότητος», *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική*, Β΄ Ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1958, σ. 122.

Εἰς τὴν τοιχοποιίαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ τόξον τῆς κόγχης χρησιμοποιοῦνται ὁμοῦ μετὰ τῶν λίθων καὶ πλίνθοι. Συνήθης ἐπίσης εἶναι ἡ μικρὰ προεξοχὴ τῶν δύο ἑκατέρωθεν τοῦ τόξου παραστάδων (ἑνὸς μέρους τοῦ πλάτους αὐτῶν), εἰς τὰς ὁποίας μάλιστα ἐπεκτείνονται καὶ τὰ ὑφαψίδια τῶν τελευταίων, τὰ ὁποῖα καὶ συνεχίζουν ἐπὶ μικρὸν τὴν πορείαν των καὶ εἰς τὰς δύο παραπλεύρους ὄψεις τοῦ κτηρίου (Σχέδ. 2· Πίν. 506 α - γ).

Κατὰ τὸ μέσον (συνήθως) τῆς κόγχης ὑπάρχει ὁ κρουνὸς καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ἡ μαρμαρίνη ἢ καὶ πωρίνη ὀρθογωνικὴ λεκάνη, ἔνθα συγκεντροῦται τὸ ρέον ὕδωρ. Συνηθίζετο, τέλος, ἡ κατασκευὴ μικρῶν τοξωτῶν ἐσοχῶν διὰ τὴν ἐναπόθεσιν διαφόρων ἀναγκαίων διὰ τὴν πόσιν σκευῶν ἢ ἄλλων χρειωδῶν διὰ τὴν νίψιν (Σχέδ. 2· Πίν. 506 β - γ). Τὰ ἀπεικονιζόμενα εἰς τὸν Πίν. 506 α - γ παραδείγματα, τῆς παλαιᾶς τουρκικῆς κρήνης τοῦ Μυστρᾶ, τῆς κρήνης τοῦ χωρίου Γενὴ - Γκαβὲ τῆς Κρήτης (ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἡρακλείου - Ρεθύμνης) καὶ τῆς Νέας Μονῆς Χίου ἀντιστοίχως, ἀποδεικνύουν προχείρως τὴν εὐρεῖαν διάδοσιν τοῦ τύπου τοῦ μνημείου εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς χώρας[9] καὶ ἰδίως εἰς τὴν ὕπαιθρον.

Εἰς τὰς πόλεις ἀντιθέτως καὶ τοὺς μικροτέρους ἢ μεγαλυτέρους οἰκισμοὺς θὰ ἐμφανισθοῦν συχνότερον αἱ πολλαὶ καὶ ἐπὶ τὸ διακοσμητικώτερον παραλλαγαὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βασικοῦ τύπου τῆς, σπανιώτερον τώρα, περιόπτου κρήνης - δεξαμενῆς μὲ ὀρθογωνικὴν ἢ καὶ πολυγωνικὴν κάτοψιν, μὲ ἕνα ἢ περισσοτέρους κρουνούς, διατεταγμένους εἰς τὴν μίαν (κυρίαν) αὐτῶν ὄψιν ἢ καὶ εἰς πλείονας τῆς μιᾶς[10]. Ἄκρον ἄωτον μεγέθους καὶ διακοσμητικῆς διαθέσεως μέσῳ φυτικῶν θεμάτων, ρήσεων ἐκ τοῦ Κορανίου καὶ ἐπιγραφῶν ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως ἡ παμμεγίστη περίοπτος καὶ πανύψηλος κρήνη τοῦ Topḥane τῆς Κωνσταντινουπόλεως[11], καθὼς καὶ ἡ παρομοία, ἐπίσης ὡραιοτάτη, δημοσία κρήνη εἰς Üskudar (ἔναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως)[12].

Ἐκ τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν ὁ Τοῦρκος Behçet Ünsal ἀνάγει τὴν βασικὴν αὐτὴν μορφὴν κρήνης εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ Σελτζουκικοῦ Σουλτανάτου τοῦ Ἰκονίου τῆς Μ. Ἀσίας[13],

9. Ἀνάλογον πρὸς τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα μορφολόγησιν τῆς (κυρίας) ὄψεώς της ἐμφανίζει καὶ ἡ κρήνη τῆς μονῆς Φιλοθέου. Βλ. *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 138. Βεβαίως ἡ καμάρα τῆς κρήνης τῆς Μονῆς Φιλοθέου δὲν εἶναι ὀξυκόρυφος ἀλλὰ ἡμικυκλική, ἐνῷ τὸ ἀντίθετον ἰσχύει διὰ τὰς κρήνας τῆς μονῆς Πεντέλης, τῆς μονῆς Φανερωμένης Κορινθίας καὶ τῆς μονῆς Ἀστερίου. Βλ. *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 139, 140 καὶ 141 ἀντιστοίχως.

10. Μαρμαρίνην κρήνην, παρουσιάζουσαν πρὸς τὸν θεατὴν μόνον τὴν μίαν αὐτῆς ὄψιν (χωρὶς ὅμως τὴν ὀπισθεν αὐτῆς μικρὰν δεξαμενήν), ἔχομεν ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὴν παρὰ τὸν Βοτανικὸν Κῆπον (τῆς Γεωπονικῆς Σχολῆς), ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ, μαρμαρίνην κρήνην τοῦ Χασεκῆ. Βλ. Α. Ὀρλάνδου, *Εὑρετήριον τῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τεῦχ. Γ', Ἀθῆναι, 1933, σ. 227.

Εἰς τὸν τύπον τῆς λιθοκτίστου κρήνης - δεξαμενῆς, ἐμφανιζούσης πρὸς τὸν θεατὴν μόνον τὴν μίαν αὐτῆς πλευράν, ἀναφέρω (προχείρως) ἐκ τῶν πολλῶν ἀνὰ τὴν χώραν παραδειγμάτων τὴν τουρκικὴν κρήνην τῆς ὁδοῦ Πάνου Κορωναίου εἰς Ρέθυμνον, τὴν κρήνην τοῦ τεμένους Καρὰ Μουσὰ Πασᾶ τῆς ἰδίας πόλεως, τὰς παρὰ τὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖον Ἡρακλείου δύο τουρκικὰς κρήνας κλπ. Τὸν τύπον τῆς κρήνης τῆς ἐμφανιζούσης μίαν κλασσικιστικὴν διάθεσιν μέσῳ κιονίσκων, ἐφ' ὧν βαίνει τὸ τόξον τῆς καμάρας, καὶ ἐκφυλισμένην ἀντίληψιν τῶν κλασσικῶν κυματίων καὶ λοιπῶν μορφολογικῶν στοιχείων, προφανῶς προκύψασαν ἐκ τῆς ἀναμείξεως καὶ στοιχείων ἀναγεννησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Κρήτης, ἔχομεν εἰς μερικὰς κρήνας τῆς νήσου αὐτῆς (κρήνη Ἰδομενέως ἔναντι τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κλπ.).

Εἰς τὸν τύπον τῆς ὀρθογωνικῆς κατόψεως κρήνης - δεξαμενῆς μὲ μίαν μόνον μορφολογημένην ὄψιν, ὅπου ἀνοίγονται τρεῖς ὀξυκόρυφοι καμάραι ἔχομεν εἰς παλαιὰν τουρκικὴν κρήνην τῆς πόλεως τῆς Ρόδου (βλ. Raymond Matton, *Rhodes*, Athènes, 1959, εἰκ. 45).

Εἰς τὸν τύπον τῆς τετραγωνικῆς κατόψεως περιόπτου μαρμαρίνης καὶ πλουσίως διακοσμημένης διὰ φυτικῶν διακοσμήσεων καὶ ἐπιγραφῶν κρήνης ἔχομεν εἰς τὴν μεγάλων διαστάσεων κρήνην (τοῦ 18ου αἰῶνος) τοῦ Μελὲκ Πασᾶ τῆς πόλεως τῆς Χίου (μὲ τετρακλινῆ ἐντόνως προβάλλουσαν ξυλίνην στέγην) καὶ τὴν παλαιὰν κρήνην τῆς Ἱεραπέτρας τῆς Κρήτης (μὲ ὁρατὸν τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον στεγάσεως τῆς ἐσωτερικῆς δεξαμενῆς).

Τέλος, εἰς τὸν σπανιώτερον τύπον τῆς ὀκταγωνικῆς κατόψεως περιόπτου κρήνης δεξαμενῆς στεγαζομένης δι' ὀξυκορύφου ὀκταγωνικῆς βάσεως πυραμίδος, τόσας ὁμοιότητας παρουσιαζούσης πρὸς τὰ ταφικὰ μνημεῖα (Kumbet) τῶν Σελτζούκων Τούρκων (βλ. Behçet Ünsal, *Turkish Islamic Architecture*, Tiranti, London 1970, εἰκ. 89, 90, 91, 92) ἀναφέρω τὴν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἄλλοτέ ποτε εἰς τουρκικὸν τέμενος μετατραπέντος ἐνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου Χανίων (Ἀρχαιολ. Μουσεῖον) κρήνην, ἀναγομένην κατὰ προσέγγισιν εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

11. Βλ. εἰς τὴν τουρκικὴν Ἐπιθεώρησιν, *La Turquie Kemaliste*, N. 25 - 26, Αὔγουστος 1938, ὅπου ἄρθρον τοῦ Ernst Egli, Türkische Brunnen, σ. 6.

12. Βλ. Behçet Ünsal, *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 127.

13. Ὁ Ünsal γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς.:

«Ὑπὸ τῶν Σελτζούκων Τούρκων τῆς Ἀνατολίας ἀνεγείροντο κρῆναι ἐκ λιθοδομῆς εἰς τὸν τύπον ἑνὸς τοξωτοῦ θυρώματος ἢ πυλῶνος. Ἡ πρόσοψίς των εἶχε γλυπτικὰς διακοσμήσεις ἐκ φυτῶν, ἀνθέων καὶ (διακοσμητικῶν) ἐπιγραφῶν. Αὗται μετὰ τῶν ποικίλων των χρωμάτων — ἐκ χρυσοῦ, κυανοῦ, βαθυπρασίνου καὶ ἐρυθροῦ — παρουσίαζον μίαν καλλιτεχνικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λευκὸν μάρμαρον τῆς προσόψεως. Εἰς τὴν ὕπαιθρον αἱ κρῆναι ἀνεγείροντο παρὰ τὰ ἄκρα τῶν ὁδῶν εἰς τὰ ἐνδιάμεσα διαστήματα μιᾶς ὥρας ταξιδίου, πρὸς χρῆσιν τῶν ταξιδιωτῶν καὶ τῶν καραβανίων. . .». Βλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 74. Παρὰ τὰς σωβινιστικὰς τάσεις, τὰς ὁποίας συχνάκις ἐκφράζει ὁ συγγραφεύς, τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Ünsal ἀποτελεῖ, κατὰ τὰ τελευταῖα

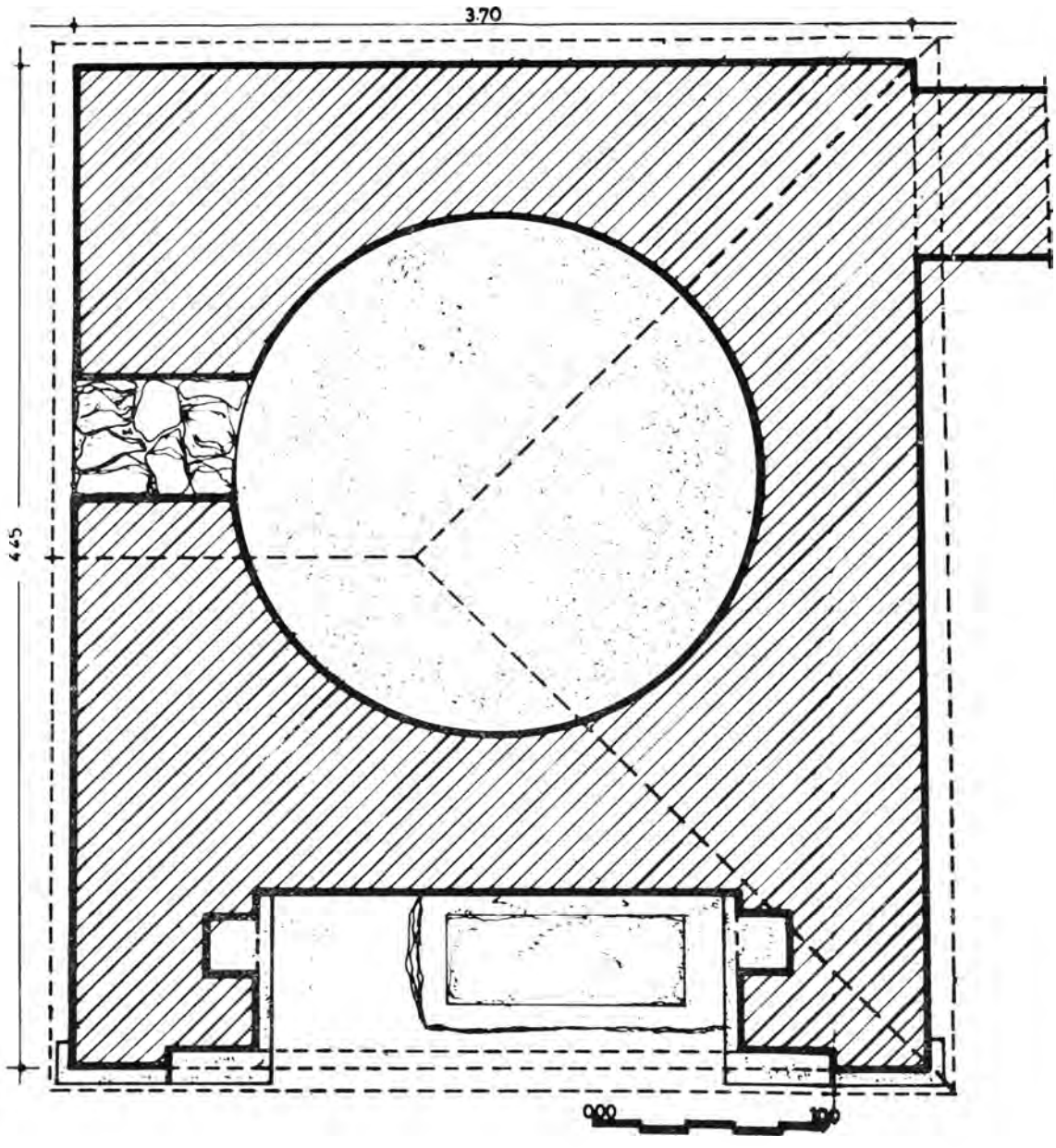

Σχέδ. 2. Νέα Μονὴ Χίου. Κάτοψις τῆς κρήνης

ὅτε ἀνεπτύχθη πάντως μία ἐνδιαφέρουσα ἀρχι-

ἔτη, μίαν ἀξιόλογον προσπάθειαν μελέτης τῆς τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ ὁποία καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον εἰς πολλοὺς ἀνερευνήτους ἀκόμη τομεῖς τῆς ἀνωνύμου ἀρχιτεκτονικῆς τῆς τουρκοκρατίας. Ἐξ ἄλλου τοιαῦται ἐθνικιστικαὶ τάσεις εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὁποθενδήποτε βεβαίως προερχόμεναι, εἶναι σήμερον τοὐλάχιστον ὅλως ἀπαράδεκτοι.

τεκτονικὴ μὲ ἱκανοποιητικὰ καὶ αἰσθητικῶς ἀποτελέσματα. Βεβαίως, ἡ σπάνις ἢ μᾶλλον ἡ παντελὴς σχεδὸν ἐξαφάνισις παντὸς βυζαντινοῦ παραδείγματος ἐμποδίζει, χωρὶς ἀσφαλῶς καὶ νὰ ἀποκλείῃ, τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἁπλουστάτης αὐτῆς μορφῆς κρήνης εἰς παλαιότερα βυζαντινὰ ὑποδείγματα, μαρτυρούμενα ἄλλως ἐκ τοῦ βυ-

ζαντινῆς προελεύσεως ὀνόματός των «Καμάρι(ο)ν»[14]. Τά βυζαντινά αὐτά πιθανῶς ὑποδείγματα τόσον τῆς ὑπαίθρου ὅσον καί τῶν πόλεων θά ἐχρησιμοποιήθησαν ἴσως λίαν ἐνωρίς ὑπό τῶν «μαστόρων» τῆς τουρκοκρατίας (Ἑλλήνων καί Τούρκων), πρός ἐξυπηρέτησιν τῆς σχετικῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος τοῦ κατακτητοῦ, δεικνύοντος ὡς γνωστόν διά θρησκευτικούς καί φιλανθρωπικούς λόγους[15] ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διά τήν ἵδρυσιν κρηνῶν, ὄχι μόνον εἰς τά προαύλια τῶν τεμενῶν, ἀλλά συνηθέστατα ἐπίσης καί εἰς τήν ὕπαιθρον, κατά μῆκος τῶν δημοσίων ὁδῶν, εἰς μίαν περιοχήν τῆς ὑδρογείου οὐδέποτε ἐξ ἄλλου φημιζομένην διά τούς πολλούς ἤ μεγάλους ποταμούς καί λίμνας ἤ τό βροχερόν τοῦ κλίματος καί τήν μικράν ἡλιοφάνειαν.

Ἡ Γενική Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων καί Ἀναστηλώσεως ἐνδιαφερθεῖσα καί προσφάτως διά τήν στερέωσιν καί ἀναστήλωσιν μερικῶν ἐκ τῶν πλέον παρημελημένων κτισμάτων (καί προσκτισμάτων) τῆς Νέας Μονῆς, συνέταξε διά τοῦ ὑπογραφομένου (κατόπιν σχετικῆς ἐντολῆς τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως) τήν μελέτην στερεώσεως τῆς κρήνης[16]. Αἱ ἐργασίαι διεξαχθεῖσαι, τῇ μερίμνῃ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 4ης Περιφερείας, κατά τήν διάρκειαν τοῦ θέρους τοῦ 1970, ἐπερατώθησαν τό φθινόπωρον τοῦ ἰδίου ἔτους. Κατ' αὐτάς ἐγένετο:

α) Ὁ καθαρισμός τῆς κρήνης, τοῦ ὑδραγωγείου καί τοῦ πέριξ αὐτῶν χώρου ἀπό τῶν συσσωρευμένων λίθων, χωμάτων καί λοιπῶν ἀπορριμμάτων. Κατ' αὐτόν ἀπεκαλύφθη καί ἡ λιθόστρωτος βαθμιδωτή κατωφερής ὁδός (καλντερίμι), ἡ ὁδηγοῦσα ἐκ τοῦ πρό τῆς εἰσόδου τῆς μονῆς πλατώματος εἰς τόν χαμηλότερον πέριξ τῆς κρήνης ἐπίπεδον χῶρον, ἔνθα κατά τόν 18ον, ἀλλά κυρίως τόν 19ον αἰῶνα πλεῖστα ὅσα βοηθητικοῦ μᾶλλον χαρακτῆρος κτίσματα, καθώς φαίνεται προσετέθησαν (οἰκίαι, ἀποθῆκαι· πρβλ. σχετικῶς Πίν. 504 α - β). β) Ἀπόφραξις τῶν τόξων τοῦ ὑδραγωγείου ἀπό τῶν μεταγενεστέρων ξηρολιθοδομῶν καί τήν στερέωσιν αὐτοῦ. γ) Συμπλήρωσις τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας τῆς κρήνης καί ἐπικάλυψις τῆς σαφῶς διακρινομένης καί πρό τῶν ἐργασιῶν ἐκ τριῶν κλίσεων στέγης, διά μικροτέρων σχιστολιθικῶν πλακῶν ἐπί τῇ βάσει τῶν διατηρουμένων ἐνδεικτικῶν ἰχνῶν τῆς τοιαύτης ἀρχικῆς μορφῆς τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ μνημείου. δ) Κατασκευή τοίχου ἀντιστηρίξεως, εἰς ἀρκετόν μῆκος συγκρατοῦντος τά κατολισθαίνοντα χώματα τῆς ὑπερκειμένης ὁδοῦ.

Ἡ πρό καί μετά τάς ἐκτελεσθείσας ἐργασίας κατάστασις τοῦ μνημείου διακρίνεται εἰς τούς Πίν. 505 α - β, 506 γ - δ.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

*

14. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καθηγητής κ. Α. Ὀρλάνδος, ἡ λέξις διετηρήθη εἰς τήν Εὔβοιαν, τήν Κάλυμνον, τήν Λακωνίαν κλπ. Βλ. Α. Ὀρλάνδου: *Μοναστηριακή Ἀρχιτεκτονική*, Β' ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1958, σ. 122, σημ. 1.

15. Ἐκτός ὅμως τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ τύπου τῆς κρήνης-δεξαμενῆς ἤ τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς τῆς ἐπί ἑνός τοίχου προβάλλοντος κρήνης (τουρκιστί tsesme), διά τούς ἰδίους θρησκευτικούς λόγους ἱδρύοντο εἰς τά τουρκικά τεμένη καί διά φιλανθρωπικούς λόγους ὑπό πλουσίων Τούρκων ἀφιερωτῶν τόσον εἰς τά τεμένη ὅσον καί εἰς τάς ὁδούς τῶν πόλεων καί σπανιώτερον τῆς ὑπαίθρου καί ἄλλου εἴδους κρῆναι, ἤτοι:

α) Τά λεγόμενα «σεμπίλια» (τουρκιστί sebili) συνήθως κυκλοτεροῦς ἤ πολυγωνικῆς διατομῆς περίοπτα κτίσματα, μέ θύραν καί παράθυρα (κλειόμενα διά κιγκλιδωμάτων) καί καλυπτόμενα εἴτε διά ξυλίνης πυραμιδοειδοῦς στέγης εἴτε διά θολωτῆς κατασκευῆς. Ἐξαίρετον παράδειγμα τουρκικοῦ sebil σώζεται (ἀναστηλωθέν προσφάτως δι' ἐξόδων τοῦ ΕΟΤ) εἰς τόν παρά τό Βαλιδέ Τζαμί (San Salvador) τοῦ Ἡρακλείου χῶρον, πλησίον τῆς ἐνετικῆς κρήνης Bembo, χρησιμοποιουμένης (ἐκ παραλλήλου πρός τό sebil) ὑπό τῶν Τουρκοκρητικῶν τοῦ Χάνδακος. Βλ. καί Νικ. Σταυρινίδη, Οἱ φιλανθρωπικές κρῆνες τοῦ Μεγάλου Κάστρου. Ἐφημερίς *Πατρίς* τοῦ Ἡρακλείου, φύλλα ἀπό 2.11.1969 - 18.11.1969.

Βασικόν χαρακτηριστικόν γνώρισμα τῶν sebili εἶναι ὅτι κτίζονται πάντοτε εἰς τάς πόλεις καί συνηθέστατα εἰς τάς αὐλάς τῶν διαφόρων ἱερῶν ἱδρυμάτων τῶν μουσουλμάνων, καί τό κυριώτερον ὅτι ἐκεῖ τό ὕδωρ προσφέρει συνήθως εἰδικός πρός τοῦτο ὑπάλληλος. Βλ. εἰς Behçet Ünsal, *Turkish Islamic Architecture*, Tiranti, London 1970, σ. 75 - 76 καί εἰκ. 128.

β) Τά λεγόμενα «σαντιρβάνια» (τουρκιστί sadirvan), ἀνεγειρόμενα εἰς τάς αὐλάς τῶν τεμενῶν καί τῶν ἱεροδιδασκαλείων (medrese), διά τούς ἀπαραιτήτους διά τούς μουσουλμάνους καθαρμούς. Τά τουρκικά sadirvan παρουσιάζουν πολλάς ἀντιστοιχίας πρός τάς βυζαντινάς φιάλας. Συγκροτοῦνται (συνήθως) ἐξ ἑνός κυκλοτεροῦς ἤ συνηθέστερον ὀκταγωνικῆς κατόψεως ἀνοικτοῦ περιστυλίου καλυπτομένου ὑπό ξυλίνης ἐντόνως προβαλλούσης στέγης, εἰς τό μέσον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ κρήνη μετά πολλῶν κρουνῶν καί μικρῶν λεκανῶν διά τήν νίψιν τῶν πιστῶν. Βλ. Behçet Ünsal, *ἔ.ἀ.*, σ. 76 καί εἰκ. 129 (sadirvan τοῦ μεντρεσέ τοῦ Σουλτάνου Beyazit Β' εἰς Κωνσταντινούπολιν).

γ) Τέλος, ὑπάρχει καί ὁ συνδυασμός τῆς δημοσίας κρήνης πρός τά sebili (δημοσία κρήνη τοῦ Σουλτάνου Ahmet εἰς Κωνσταντινούπολιν). Βλ. *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 126.

16. Διά τάς διεξαχθείσας (παλαιότερον κατά καιρούς) ἐργασίας συντηρήσεως τοῦ καθολικοῦ τῆς Νέας Μονῆς καί τῶν ψηφιδωτῶν του, καθώς καί ἄλλων ἐντός τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς μνημείων, βλ. συνοπτικῶς εἰς Χ. Μπούρα, Συλλογή βιβλιογραφίας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων τῆς Χίου, *Χιακή Ἐπιθεώρησις* 1966, σ. 122.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Ἡρακλείου** συνεχίσθη κατὰ τὸ 1970 ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τῶν νέων εὑρημάτων, καταγραφῆς, ταξινομήσεως καὶ ἐκθέσεως αὐτῶν, κυρίως διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ἀ. Λεμπέση. Ἀντικείμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Λεβῆνος καὶ Λιμένος Κνωσοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ἐκτεθῆ, ἐξετέθησαν τώρα. Τὰ ἐκ Λεβῆνος ἀπετέλεσαν δύο νέας προθήκας τῆς αἰθούσης Ι. Ἐξετέθησαν ἐπίσης τὰ λείψανα θυσίας ταύρου ἀπὸ τὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν καὶ ἀνάγλυφοί τινες πίθοι τοῦ Ζ΄ αἰῶνος ἐκ Λύττου (βλ. κατωτ.). Εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον ἐτοποθετήθη προστατευτικὸν κιγκλίδωμα καὶ ἐταξινομήθησαν αἱ μικραὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ξυλίνων ρυμῶν ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἐπιμελητρίας.

Τὸ **Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου** ἤνοιξε διὰ τὸ κοινὸν ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1970, ἀφοῦ προηγουμένως ἐτοποθετήθη τὸ κιγκλίδωμα τοῦ αἰθρίου καὶ ἐξετελέσθη συμπληρωματικὴ ἐργασία ἐκθέσεως ὑπὸ τῆς δ. Λεμπέση (αἱ ὁμάδες Μύρτου καὶ Κρητσᾶς εἶχον ἐκτεθῆ κατὰ τὸ 1969 ὑφ' ἡμῶν, μὲ τὴν βοήθειαν, ὡς πρὸς τὴν πρώτην, τοῦ ἀνασκαφέως τῆς Μύρτου κ. P. Warren). Ἐξετέθησαν τώρα, μεταφερθέντα ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, τῇ ἐγκρίσει τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων, τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν προανακτορικῶν τάφων Ζάκρου καὶ τῶν ὑστερομινωικῶν τάφων Μυρσίνης. Ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἐπιμελητρίας ἐξετέθησαν τὰ ἀντικείμενα ἐξ Ὀλοῦντος ὡς καὶ τὰ ἑλληνορρωμαϊκά, καὶ ὠργανώθη ἡ ἀποθήκη ἐφοδιασθεῖσα διὰ ἐταζερῶν μεταλλικῶν. Ἀξιόλογά τινα ἀντικείμενα μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ὑφαντὰ γνησίως κρητικῆς τέχνης, παραδοθέντα ὑπὸ τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης, ἐξετέθησαν ἐπίσης, ὁμοῦ μὲ τὰ παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἀλεξάκη παλαιὰ ὅπλα, εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν. Περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐτοποθετήθη ὡς Ἐπιμελητὴς τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Νομοῦ Λασιθίου, ὁ καὶ παλαιότερον ὑπηρετήσας ἐν Κρήτῃ κ. Κ. Δαβάρας.

Ἡ ἐν Ἡρακλείῳ **Συλλογὴ Μεταξᾶ** ἐπλουτίσθη μὲ λιθίνας καὶ ὀστεΐνας σφραγῖδας ἐκ Καλῶν Λιμένων, Σίσι, Μαλίων καὶ Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος, μὲ πρόχους τινὰς τοῦ ρυθμοῦ Barbotine καὶ δύο πτηνομόρφους, ὡς καὶ ἕνα λίθινον λύχνον μινωικόν.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἡ Ἀγγλικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ κ. G. Cadogan ἀνέσκαψεν εἰς θέσιν **Πύργος**, πρὸς Α. τῆς Μύρτου Ἱεραπέτρας, σημαντικὸν τμῆμα ΥΜ Ι οἰκίας ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου παρὰ τὸ Λιβυκὸν Πέλαγος. Ἡ οἰκία ἔχει ὡραίαν πρόσοψιν ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων, μικρὰν πλακόστρωτον αὐλὴν καὶ στοὰν ἐκ κιόνων καὶ πεσσῶν βλέπουσαν πρὸς τὴν θάλασσαν. Κλῖμαξ καλῶς διατηρουμένη ἄγει εἰς ἀνώτερον ὄροφον. Πέριξ, εἰς τὴν κλιτύν, ἐκτείνεται ὁ συνοικισμός, περιλαμβάνων καὶ τμήματα ΜΜ ΙΙΙ μὲ χαρακτηριστικὴν κεραμεικήν. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων εὑρημάτων ἐκ τῆς οἰκίας (προφανῶς διοικητικοῦ κέντρου) εἶναι τμῆμα πηλίνης πινακίδος μὲ γραμμικὴν Α γραφήν, λατρευτικὰ σωληνοειδῆ πήλινα σκεύη μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, δύο ἀμφορεῖς πήλινοι μὲ γραπτὴν κόσμησιν μιμουμένην φλεβωτὸν λίθον, πίθοι, μικρὸν τεμάχιον τρίτωνος ἐκ φαγεντιανῆς κλπ. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ΥΜ ΙΑ, ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓν ὄστρακον ΙΒ.

Ὁ κ. J. Evans συνέχισεν εἰς τὴν **Κνωσὸν** τὰς ἐρεύνας ἐπὶ τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ. Εἰς τὴν δυτικὴν αὐλὴν ἐπερατώθη ἡ μεγάλη δοκιμὴ φθάσασα μέχρι τοῦ βράχου καὶ ἐγένοντο καὶ ἄλλαι (μία ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέδωσεν ἀγγεῖον μὲ ἔνθετον ἐρυθρὰν διακόσμησιν, τοῦ τέλους τῶν νεολιθικῶν χρόνων). Ὁ ἀνασκαφεὺς πιστεύει ὅτι ἡ δυτικὴ αὐλὴ ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ χώρου τῶν πρώτων νεολιθικῶν ἐγκαταστάσεων (τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν μέσην Νεολιθικὴν καὶ τὴν πρώιμον Νεολιθικὴν ΙΙ φάσιν), ἐπίσης δὲ ὅτι τὰ ΠΜ Ι λείψανα κατεστράφησαν, ὅταν ἤρχισεν ἡ ἰσοπέδωσις τοῦ λόφου διὰ τὴν ἀνέγερσιν μεγάλων κτισμάτων, ἤδη κατὰ τὴν ΠΜ ΙΙ ἐποχήν. Πρὸς Ν. τοῦ νοτίου ὁρίου τῆς κεντρικῆς αὐλῆς διεπιστώθησαν σημαντικὰ λείψανα τῆς προκεραμεικῆς περιόδου, ἤτοι κατασκευαὶ ἐξ ὠμῶν πλίνθων, λεπίδες ὀψιδιανοῦ καὶ χάνδραι περιδεραίων ἐκ λίθου καὶ ὀστοῦ, ἄνευ ἀγγείων. Ὀλίγον βορειότερον, ἐντὸς τῆς αὐλῆς, διεπιστώθη προκεραμεικὸν στρῶμα μὲ τοίχους ἐκ λίθων καὶ πλίνθων, ἀποδῶσαν (παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀγγείων) δύο πήλινα εἰδώλια. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ χώρου τοῦ ἀνακτόρου, διεπιστώθη ἓν πρώιμον νεολιθικὸν Ι στρῶμα δεικνύον τήν, ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἔκτασιν τοῦ οἰκισμοῦ. Περισυνελέγη σειρὰ εἰδωλίων πηλίνων (καὶ δύο πόδες μεγάλης μορφῆς), περιέργως δὲ διεπιστώθη καὶ γραπτὴ κεραμεικὴ εἰς ὡρισμένα πρώιμα νεολιθικὰ Ι (καὶ ἀρχῶν τῆς

ΙΙ) στρώματα, εὑρέθησαν δὲ καὶ λείψανα σπόρων καὶ φυτῶν.

Ὑπὸ τοῦ κ. K. Wardle ἠρευνήθη φρέαρ ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων παρὰ τὴν οἰκίαν τῆς Σχολῆς ἐν Κνωσῷ, καὶ δύο τάφοι, πιθανῶς 2ου ἢ ἀρχῶν 3ου αἰ. μ.Χ., συλημένοι, ἀλλ' ἀποδώσαντες δύο μάσκας πηλίνας καὶ λύχνους, ὡς καὶ τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων καὶ δύο νομίσματα.

Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κατάνης κ. G. Rizza συνέχισε τὰς ἐρεύνας του παρὰ τὸν **Πρινιᾶν,** ἐπὶ τῆς ὁδοῦ μεταξὺ τοῦ χωρίου τούτου καὶ τῶν Ἀσιτῶν, μὲ σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ἀνευρέθησαν δύο θολωτοὶ τάφοι γεωμετρικῶν χρόνων καὶ εἰς θαλαμοειδὴς λαξευτὸς μετὰ μικρῶν λιθίνων παραστάδων, περιέχων μικρὰν λαξευτὴν λάρνακα ἐν εἴδει ναΐσκου, μὲ ἄνοιγμα κατὰ τὴν πλευρὰν καὶ πῶμα, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθησαν λείψανα παιδικῆς ταφῆς. Ὁ τάφος περιεῖχε καὶ τεφροδόχα ἀγγεῖα. Ἀνεσκάφησαν ἐπίσης «ὀστεοφυλάκια» σχηματιζόμενα διὰ τοιχίων καὶ παρ' αὐτὰ πυραὶ ἀποδώσασαι χρυσᾶ ὁμοιώματα ἀσπίδων. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης σιδηρᾶ ὅπλα, εἰδώλια καὶ κεραμεική.

Ἡ δ. Clelia Laviosa, τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, παρηκολούθησε διερεύνησιν νεοανακτορικῶν κτισμάτων ἐλθόντων τυχαίως εἰς φῶς κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ παρὰ τὴν **Ἁγίαν Τριάδα.**

Ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ κ. J. C. Poursat συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν εἰς **Μάλια,** πρὸς Δ. τοῦ ἀνακτόρου (τομεὺς Μ). ΝΔ. τοῦ ἀνασκαφέντος κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη χώρου, ἀνεκαλύφθη σειρὰ ἐκ τριῶν ὀρθογωνίων δωματίων. Τὸ βορειότερον ἔχει θρανία καὶ συγκοινωνεῖ μὲ προθάλαμον εὑρισκόμενον πρὸς Α., ὅστις περιεῖχεν ἑρμάριον μὲ ἀγγεῖα. Τὸ μεσαῖον δωμάτιον ἦτο ἀποθήκη μὲ αὔλακας καὶ συλλεκτῆρας, ἀλλὰ κενή. Τὸ τρίτον δωμάτιον ἀπέδωσεν ἀγγεῖα καὶ ἐννέα σφραγίσματα, ἐξ ὧν ἑπτὰ ἱερογλυφικά, πεσόντα ἐκ τοῦ ἀνωγείου. Πρὸς ΝΑ. ἠρευνήθησαν μικρὰ τινά, προχείρως ἐκτισμένα, δωμάτια. Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἐργασία εἰς **Λατώ.**

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, διὰ τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος καὶ μὲ τὴν συμπαράστασιν τοῦ κ. L. Pomerance, συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου τοῦ ἀνακτόρου **Κάτω Ζάκρου,** κυρίως παρὰ τὴν βόρειον πτέρυγα καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ λόφου οἰκίας.

Διὰ πιστώσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐξετελέσθησαν ἐπίσης ἐργασίαι ἐπειγουσῶν ἀνασκαφῶν καὶ περισυλλογῆς ἀρχαιοτήτων. Οὕτως ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Α. Λεμπέση ἠρευνήθησαν ἐντὸς τῶν **Ἀρχανῶν,** παρὰ τὸ κέντρον τῆς κωμοπόλεως, οἰκοδομικὰ στρώματα τῶν ΜΜ ΙΙΙ, ΥΜ Ι καὶ ΥΜ ΙΙΙ περιόδων. Τὸ πρῶτον ἀπέδωσεν ἓν ἐκπληκτικὸν πήλινον ὁμοίωμα οἰκίας μὲ πολλὰς λεπτομερείας (ἐξώστην, κίονας ἐπὶ τῆς στέγης, πρόπυλον, φωταγωγόν, κλίμακα κλπ.), τὸ δὲ ΥΜ Ι στρῶμα, δύο πινακίδας τῆς γραμμικῆς Α καὶ τμήματα ἄλλων, ὡς καὶ πλῆθος κεραμεικῆς.

Ὑφ' ἡμῶν ἠρευνήθη λάξευμα (πιθανῶς δεξαμενὴ) μεταξὺ Ἀρχανῶν καὶ Γιούκτα, εἰς θέσιν **Κακόσκαλο,** ἀποδῶσαν ἄφθονα παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα ὀλισθήσαντα ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου συνοικισμοῦ.

Ὁμὰς προανακτορικῶν ἀγγείων (μιᾶς κυλινδρικῆς τριποδικῆς πυξίδος καὶ ἄλλων στρογγύλων, προχοϊδίων, κυπέλλων μονώτων καὶ ἀώτων καὶ μικρῶν τεϊερῶν τοῦ τύπου Πατερικιῶν), κακῶς διατηρουμένων, προῆλθεν ἐκ κατασχέσεως ἐκ τῆς περιοχῆς **Πηγαϊδακίων Ὁδηγητρίας.**

Τμῆμα λιθίνου ἀγγείου ἐξ ὀφείτου μὲ μίαν λαβήν, προῆλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς **Καλαμίου** Βιάννου.

Ἀπὸ τὴν **Πυργοῦ** Μαλεβιζίου προσεκομίσθησαν τμήματα κυπέλλων μετὰ βάσεως ΜΜ Ι χρόνων καὶ κεφαλὴ πηλίνου ζωδίου, ὡς καὶ δύο νεολιθικοὶ πελέκεις ἐκ θέσεως Καζόλα, ἔνθα εἶναι ὁρατὰ καὶ λείψανα τοίχων.

Μία ἐλλειψοειδὴς λάρναξ ΜΜ ΙΙΙ χρόνων μὲ παχεῖαν φαιὰν ταινίαν σχηματίζουσαν καμπύλας πρὸς τὰ ἄνω, περισυνελέγη ἐκ **Πόρου** Ἡρακλείου.

Τμῆμα πωρίνου λύχνου καὶ τεμάχια πίθων ΥΜ Ι χρόνων, περισυνελέγησαν ἐκ θέσεως Ἀρμιὰ ἢ Κανόνια παρὰ τὴν **Πρασάν,** πρὸς Β. τῆς θέσεως τῶν οἰκιῶν, τὰς ὁποίας ἀνέσκαψε πρὸ ἐτῶν ὁ Ν. Πλάτων. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἑτέρας οἰκίας.

Ἐκ τυχαίως ἀνακαλυφθέντος λαξευτοῦ θαλαμοειδοῦς ΥΜ ΙΙΙ Β τάφου, παρὰ τὰ **Πρεβελιανὰ** περιοχῆς Ἁγίου Θωμᾶ καὶ Μεγάλης Βρύσης Ἡρακλείου, περισυνελέγησαν δύο κιβωτιόσχημοι λάρνακες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία μὲ ὡραίαν διακόσμησιν πτηνῶν καὶ φοινίκων (Πίν. 507 β), ἡ δὲ ἄλλη μὲ ἀργοναύτας καὶ πολύποδας. Τρίτη λάρναξ, ἀκόσμητος, περισυνελέγη εἰς τεμάχια ὡς καὶ σειρὰ μικρῶν ἀγγείων καὶ ψήφων ἐκ λίθου καὶ μάζης.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, πλησίον τοῦ μετοχίου **Καλοῦ** παρὰ τὸ χωρίον Κυπαρίσσι, εἰς θέσιν Τραπέζα, ἀνευρέθησαν δύο τάφοι λαξευτοὶ θαλαμοειδεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἀπέδωσε

τέσσαρας κιβωτιοσχήμους λάρνακας, ὁ δὲ ἕτερος μίαν. Δύο ἐκ τῶν λαρνάκων ἔχουν κυματοειδεῖς καθέτους ταινίας, αἱ δὲ λοιπαὶ εἶναι ἀκόσμητοι. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης μικρά τινα ἀγγεῖα ΥΜ Ι Β χρόνων, καὶ (ἐκ τοῦ πρώτου τάφου) ὡραία σειρὰ περιδεραίων ἐκ ψήφων μάζης ποικίλων σχημάτων καὶ καλῆς διατηρήσεως (Πίν. 507 α).

Εἰς τὸ **Γάζι**, πρὸς Δ. τοῦ Ἡρακλείου, ἐντὸς τοῦ χωρίου, εὑρέθη τὸν Μάρτιον τοῦ 1970 λάρναξ κιβωτιόσχημος μὲ ρόδακας (Πίν. 508 α) καὶ μικρὰ ὁμὰς ἀγγείων ἐντὸς λαξεύματος, ΥΜ Ι Β χρόνων. Εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ Γάζι πρὸς Ν. τῶν πηγῶν τοῦ Ἁλμυροῦ, ἐπὶ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἀνεκαλύφθη τὸν Ἰούνιον θαλαμοειδὴς λαξευτὸς τάφος τῶν ΥΜ Ι Β χρόνων, ἀποδώσας τέσσαρας λάρνακας. Μία ἐξ αὐτῶν διακοσμεῖται μὲ παπυροειδῆ (Πίν. 508 β), ἑτέρα μὲ φοίνικας, τρίτη μὲ ἐρυθρὰς ταινίας, ἡ δὲ τετάρτη μὲ παράστασιν πλοίου, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης πλευρᾶς πολυπόδων. Ὁμοῦ ἀνευρέθησαν ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, πρόχοι, κύλιξ, μόνωτα ποτήρια καὶ κύπελλα (*ΑΕ* 1972, σ. 86-98).

Ἄλλη κιβωτιόσχημος λάρναξ τῆς αὐτῆς περιόδου, εὑρέθη εἰς **Ἀρχάνες** εἰς θέσιν Ὀντάδες. Αὕτη ἔχει διακόσμησιν πτηνῶν, φοινίκων, σπειρῶν καὶ τριγώνων.

Ἀπὸ τὸ **Κράσι** προῆλθον δύο χάλκινοι ξυροὶ ΥΜ ΙΙΙ χρόνων.

Παρὰ τὸ χωρίον **Κρουσώνας** εἰς θέσιν Χαλέπα ἀνεκαλύφθη παιδικὴ ταφὴ ἐντὸς πίθου συνοδευομένη διὰ τριῶν μικρῶν ἀγγείων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων (ὧν ἓν πιθανῶς ἦτο κέρνος), σφαιρικῶν ψήφων ἐκ μέλανος λίθου καὶ τμήματος περόνης.

Παρὰ τὸ **Καβροχώρι** εἰς θέσιν Ξήπετρα εὑρέθησαν δύο ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι καὶ ἓν κρατηρίδιον πρωτογεωμετρικῶν χρόνων.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Κατὰ τὸ 1970 ἐξετελέσθησαν ἔργα στερεώσεως εἰς τοὺς ἀκολούθους ἀρχαιολογικοὺς χώρους. Ἐπερατώθη ἡ τοποθέτησις προστατευτικοῦ στεγάστρου εἰς τὸ μέγα κλιμακοστάσιον τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ **ἀνακτόρου Κνωσοῦ**, στηριχθέντος ἐπὶ μεταλλικῶν στύλων, μετ' ὑελοστασίων κατὰ τὴν βόρειον καὶ νοτίαν πλευράν. Οὕτω διὰ πρώτην φορὰν ἔτυχε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο μινωικὸν ἀρχιτεκτόνημα ἀποτελεσματικῆς προστασίας ἀπὸ τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν. Εἰς τὸ αὐτὸ ἀνάκτορον ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἐφθαρμένα τμήματα τῶν πλακοστρώτων εἰς τὴν δυτικὴν αὐλήν, τὰς κρύπτας μετὰ πεσσῶν, τὸν διάδρομον τῶν ἀποθηκῶν κλπ. Ὁμοίως ἐστερεώθη ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς «αὐλῆς τῶν ἠλακατῶν» (Πίν. 509 α - β) καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ ἀνατολικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ λιθοξόου.

Εἰς τὸ **μικρὸν ἀνάκτορον** ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ταχέως φθειρόμενα γυψολιθικὰ δάπεδα τῶν πολυθύρων, τῶν ὁποίων ἐπιβάλλεται νὰ πραγματοποιηθῇ ταχέως ἡ στέγασις (Πίν. 509 γ - δ).

Εἰς τὴν **βασιλικὴν ἔπαυλιν** Κνωσοῦ ἔγινεν ἀνάλογος ἐργασία εἰς τὰ δάπεδα, τὴν κλίμακα καὶ τὰς ἐπενδύσεις ἐκ γυψοπλακῶν, ὁμοίως δὲ ἀντικατεστάθησαν φθαρέντα τμήματα τοῦ στεγάστρου (Πίν. 510 α - δ).

Τμῆμα τοῦ καταστραφέντος ἐκ σεισμοῦ περιβόλου τῆς ἐπαύλεως «Ἀριάδνη», ἀνακατεσκευάσθη.

Ἐργασία στερεώσεως ἔγινε καὶ εἰς τὸ **μέγαρον Νίρου**, ὅπερ, παραμένον ἐπίσης ἀστέγαστον, ὑφίσταται συνεχῶς φθοράν. Συνεπληρώθησαν δάπεδα καὶ τοῖχοι καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὴν θέσιν του τμῆμα τοῦ πρὸς Ν. τοῦ ἱεροῦ μικροῦ παραθύρου, τὸ ὁποῖον εἶχε καταπέσει εἰς τὴν κάτωθεν αὐτοῦ παλαιοτέραν κρύπτην.

Στερέωσις ἐπραγματοποιήθη ἐπίσης εἰς τὸ μέγαρον **Βαθυπέτρου**, κυρίως δὲ εἰς τὰ τοιχία τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ.

Ἡ ὑστερομινωικὴ οἰκία **Πόρου** ἐπροστατεύθη διὰ προχείρου στεγάστρου πρὸς ἀποτροπὴν κυρίως τῆς ρίψεως ἐντὸς τοῦ χώρου ἀπορριμμάτων ἐκ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν, διὰ τῶν ὁποίων τὰ σωζόμενα λείψανα τῆς μικρᾶς ἀποθήκης καὶ τοῦ ἱεροῦ εἶχον σχεδὸν καλυφθῆ.

ΣΤΥΛ. ΛΑΔΕΞΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Λύττος

Εἰς τὸν λόφον τὸν εὑρισκόμενον πρὸς Α. τοῦ χωρίου Ξιδᾶς τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, ὅπου ἡ ἀρχαία Λύττος (σχετικῶς βλ. E. Kirsten, *Zur griechischen Landeskunde*, εἰς τὴν λ. *Lyttos*) περισυνελέγησαν κατὰ τὸ 1968 ὄστρακα ἀναγλύφων ἀρχαϊκῶν πίθων. Ταῦτα εἶχον εὑρεθῆ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἐμμ. Παπαδογιωργάκη, κειμένου ἐπὶ τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ λόφου εἰς τὴν θέσιν «Κούτελα» (βλ. *ΑΔ* 24 (1969) : Χρονικά, σ. 418). Ἡ ἀνάγκη ἀποδεσμεύσεως τοῦ χώρου πρὸς συνέχισιν τῆς καλλιεργείας ὑπεχρέωσε νὰ ἐρευνήσωμεν κατὰ τὸ ἔτος 1970 τὸν ἀγρόν. Παραλλήλως ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς δύο εἰσέτι σημεῖα τοῦ λόφου καὶ περισυλλογὴ ὀστράκων ἀρχαϊκῶν

πίθων εἰς τὴν θέσιν «Ἀνεμόμυλοι». Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς (2 - 11 Ἰουλίου 1970) ἀπετειχίσθησαν συγχρόνως ἐπιγραφαὶ ἀπὸ ἡμικατεστραμμένας οἰκίας τοῦ χωρίου Ξιδᾶς καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, διότι διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν.

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα I

Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀγρὸν τοῦ Παπαδογιωργάκη (δοκιμαστικὴ ἔρευνα I) ἔχει ἔκτασιν 14.60 μ., ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καὶ 7 μ. μόνον, ἀπὸ Β. πρὸς Ν., διότι τὸ ἔδαφος παρουσιάζει πρὸς Ν. ἀπότομον κλίσιν. Λόγῳ τῆς συνεχοῦς ἀρόσεως ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἐλαχίστη κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ χώρου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουν καταστραφῆ οἱ τοῖχοι τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος κατὰ τὸ νοτιώτερον τμῆμα τοῦ ἀγροῦ, ἐνῷ κατὰ τὸ βόρειον ὅριον νὰ σώζουν δύο ἢ τρεῖς μόνον δόμους.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ἀγροῦ ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι (μήκ. 4.80 καὶ 3.60 μ.) ἑνὸς δωματίου, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς (Σχέδ. 1). Αὕτη ἐκλείετο ἐκ τῶν ἔσω διὰ θύρας, ὡς δεικνύει ἡ κυκλικὴ βάθυνσις, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἐπὶ μικροῦ πλακοειδοῦς λίθου, εὑρεθέντος παρὰ τὴν παραστάδα τῆς θύρας. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου, πλατύτερος τοῦ δυτικοῦ, ἔχει πρόσοψιν μόνον πρὸς Ν., καθ' ὅσον πρὸς Β. ἑδράζεται ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους (σωζ. ὕψος τούτου 0.30 - 0.34 μ.). Ἡ πρὸς Ν. προέκτασις τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου ἔχουν καταστραφῆ λόγῳ τῆς ἀρόσεως. Προβληματικὴ παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἡ παρουσία τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, διότι ἡ ἐπέκτασις τῆς ἐρεύνης πρὸς Α. προσέκρουσεν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι θὰ ἐπεξετεινόμεθα εἰς ἑτέραν ἰδιοκτησίαν (Πίν. 511 α - β). Κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ἀγροῦ ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοῖχος, σωζ. μήκους 2.05 καὶ πλάτους 0.50 μ., μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἡ δυτικὴ αὐτοῦ παρειὰ σχηματίζει μετὰ τοῦ πρὸς Δ. βραχώδους ἐδάφους γωνίαν δωματίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθη λουτήρ. Τὸ βραχῶδες ἔδαφος ἔχει λαξευθῆ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον καταλλήλως, ὥστε νὰ δεχθῇ τὰς πλίνθους τοίχου, ἔχοντος φορὰν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ἐκ τοῦ τοίχου σώζονται μόνον δύο πλίνθοι, μήκ. 1.30 μ., ἐνῷ ὁ λαξευθεὶς βράχος συνεχίζεται πρὸς Δ. μέχρι μήκους 2.50 μ. (Πίν. 511 β - γ). Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ τοίχου, τοῦ ἔχοντος φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. εὑρέθη ἀγωγός, ὁμοίας πρὸς τὸν τοῖχον φορᾶς, καμπτόμενος πρὸς Α. Τὸ πρὸς Α. κεκαμμένον σκέλος τοῦ ἀγωγοῦ παρηκολουθήθη μέχρι μήκους 2.50 μ., καθ' ὅσον ἡ

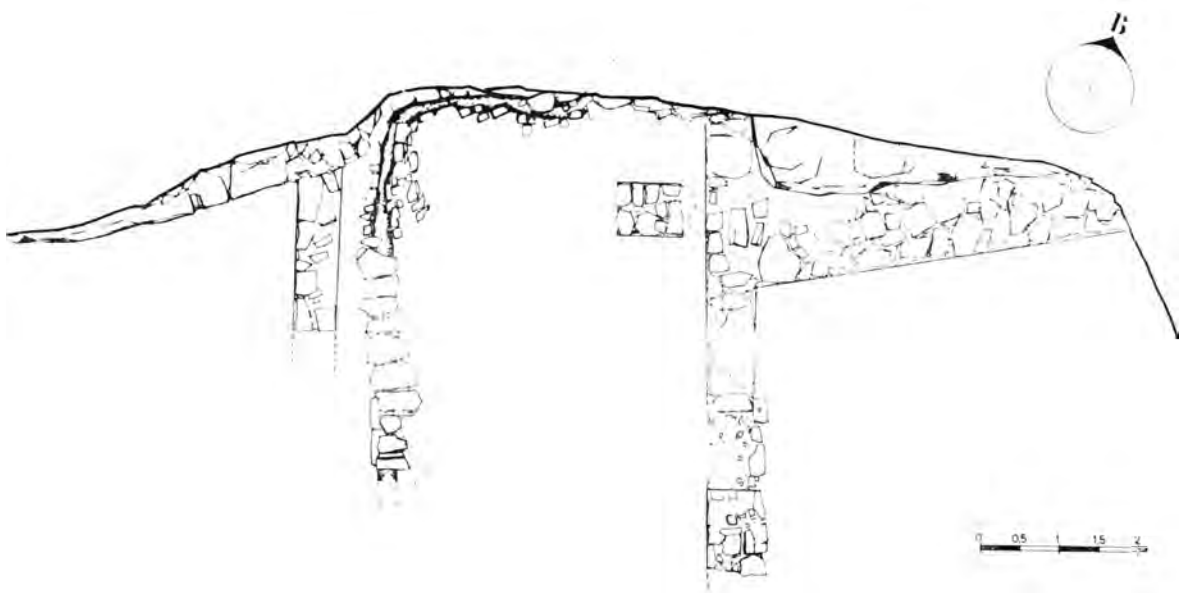

Σχέδ. 1. Λύττος. Κάτοψις χώρου δοκιμαστικῆς ἐρεύνης I

συνέχειά του εὑρίσκεται κάτωθι τῆς ἐπιχώσεως τῆς ὑπερκειμένης πεζούλας. Ὁ ἀγωγὸς (Σχέδ. 1· Πίν. 511 δ) ἔχει ἀνοιχθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βραχώδους ἐδάφους. Καλύπτεται ἀπὸ μεγάλους πλακοειδεῖς λίθους, οἱ ὁποῖοι ἐδράζονται ἐπὶ μικροτέρων τοποθετημένων ἐπὶ τοῦ περιχειλώματός του εἰς συνεχῆ σειράν. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ τοίχου τοῦ εὑρισκομένου παρὰ τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου τοῦ ἀγωγοῦ (σωζ. μήκ. 0.85 καὶ πλ. 0.65 μ.) καὶ ἡ σχέσις του μετὰ τῶν ἄλλων τοίχων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν ἄνευ τῆς πρὸς Β. ἐπεκτάσεως τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Πάντως καὶ ὁ χῶρος τοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁριζόμενος ὑπὸ τῶν δύο προαναφερθέντων δωματίων, θὰ πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τρίτον δωμάτιον τῆς ἰδίας οἰκίας, ὡς συνάγεται πρὸς τὸ παρὸν ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων.

Ὅλοι οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἐξ ἀργῶν πλακοειδῶν λίθων καὶ τὰ μεταξὺ των κενὰ πληροῦνται μὲ πηλὸν καὶ μικροὺς λίθους. Τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται ἀπὸ πατημένον χῶμα καὶ ὅπου τὸ βραχῶδες ἔδαφος εἶναι ἰδιαιτέρως ἀνώμαλον, ἰσοπεδοῦται διὰ μικρῶν λίθων, μεμονωμένων ἢ εἰς συνεχῆ στρῶσιν (Πίν. 511 β). Ἡ στέγη τῆς οἰκίας ἔφερε κεραμίδας λακωνικοῦ τύπου. Ἐκ τῶν ὀλίγων ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἀπηρτίσθη εἷς καλυπτήρ, σχεδὸν ἀκέραιος, σωζ. μήκ. 0.97 καὶ ἀνοίγματος 0.49 μ.

Τὰ ἐντὸς τοῦ δωματίου ὑπάρχοντα ὄστρακα εἶχον συνθλιβῆ ἀπὸ τοὺς λίθους τῶν κρημνισθέντων τοίχων. Παρ' ὅλα ταῦτα ἀπηρτίσθησαν πέντε ὁλόκληροι πίθοι (μέσου ὕψους 1.50 - 1.60 μ.) καὶ δύο, τῶν ὁποίων σώζεται τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος, καθ' ὅσον τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς πρὸς Β. τοῦ ἀνασκαφέντος ἀγροῦ ὑπερκειμένης πεζούλας. Συνεκολλήθησαν εἰσέτι εἷς τετράωτος κυλινδρικὸς κάδος καὶ 58 μεγάλα καὶ μικρὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, οἰκιακῆς κυρίως χρήσεως.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κεραμεικὴ χωρίζεται εἰς δύο σαφῶς διακρινομένας ὁμάδας, λόγῳ τῆς μεταξὺ των μεσολαβούσης χρονικῆς ἀποστάσεως. Τὴν πρώτην ὁμάδα ἀπαρτίζουν οἱ πίθοι, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ παλαιότερον καὶ ὡραιότερον παράδειγμα εἶναι πίθος φέρων εἰς τὸν λαιμὸν ἀναγλύφους σφίγγας καὶ εἰς τοὺς ὤμους ἀναγλύφους γρῦπας (Πίν. 512 α). Ὄστρακα αὐτοῦ τοῦ πίθου εἶχον περισυλλεγῆ τὸ 1968 (βλ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 418). Οὗτος χρονολογεῖται εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Τὸ νεώτερον παράδειγμα πίθου (Πίν. 512 β), τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα ὁμοιάζει ἀρκετὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν πίθων ἐκ Φαιστοῦ (βλ. J. Schäfer, *Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8.-9. Jahrh.*, σ. 20 κ.ἑ.), ἔχει ἔντυπα φυλλόσχημα κοσμήματα, ρόδακας καὶ διπλᾶς σειρὰς σπειρῶν καὶ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν πρώιμον 6ον αἰ. Μεταξὺ τούτων παρεμβάλλονται χρονολογικῶς οἱ ἄλλοι πέντε πίθοι, τῶν ὁποίων ἡ κόσμησις περιορίζεται εἰς σειρὰς ροδάκων, ἀσπιδίων, ὀφιοειδῶν καὶ εὐθειῶν ἀναγλύφων γραμμῶν.

Ἡ νεωτέρα ὁμὰς τῆς κεραμεικῆς, ἀντιπροσωπευομένη ἀπὸ μεγάλην ποικιλίαν σχημάτων, οἰνοχόας, λεκάνας, πινάκια, πρόχους, μικροὺς ἀώτους πίθους, κύπελλα, κανθάρους, κάλπας, φιάλας, ὀξυπυθμένους ἀμφορεῖς, κυπελλίδια καὶ δακρυδόχα ἀγγεῖα, ἀνάγεται εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ μάλιστα εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ. (Πίν. 513 α - ε). Πρβλ. τὴν οἰνοχόην, τὸν κάνθαρον ἢ τὸ πινάκιον (Πίν. 513 α, εἰς τὸ μέσον) πρὸς σύγχρονα σχεδὸν ἐκ τῆς Ἀγορᾶς εὑρήματα: H. Tompson, *Hesperia* 3 (1934), 320 ἀριθ. Α 36 καὶ Α 29, εἰκ. 5, 335 ἀριθ. Β 5, εἰκ. 15. Μερικὰ παραδείγματα, ὅπως ὁ κάνθαρος μὲ τὸ ἐγχάρακτον ἀβακωτὸν κόσμημα καὶ τὰ ἐνάλληλα ὀρθογώνια (Πίν. 513 β, δεύτερον ἐκ δεξιῶν), δύνανται ἴσως νὰ χρονολογηθοῦν πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἰδίου αἰῶνος ἢ εἰς τὸν πρώιμον 2ον αἰ. (βλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 438 κ.ἑ., σ. 445 - 446, ὅπου γίνεται λόγος διὰ τὴν ἀπόλυτον χρονολόγησιν τοῦ West Slope Style).

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο αὐτῶν χρονικῶς ἀπομεμακρυσμένων ὁμάδων ἀγγείων ὀφείλεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν ἐπὶ αἰῶνας χρησιμοποίησιν τῶν μεγάλων ἀρχαϊκῶν πίθων. Τὸ ὅτι συνυπῆρχον εἰς τὸν ἴδιον χῶρον ἐβεβαιώθη ἀνασκαφικῶς: κάτωθι τῶν ἀρχαϊκῶν πίθων, τῶν ὁποίων τὰ θραύσματα εὑρέθησαν κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν κυρίως τμῆμα τοῦ μεσαίου δωματίου, ὑπῆρχον τὰ περισσότερα τῶν ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, ἤτοι 30 συνολικῶς. Ἐντὸς ἑνὸς ἐκ τῶν προαναφερθέντων πίθων εὑρέθη εἷς λύχνος τοῦ τέλους τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (ὁμοίου τύπου πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 420 ἐκ τῆς Ἀγορᾶς, *The Athenian Agora IV*, πίν. 41). Ἀνάλογος περίπτωσις συνυπάρξεως ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἀρχαϊκῶν πίθων μὲ ἑλληνιστικὴν κεραμεικὴν ἀπαντᾷ καὶ εἰς Φαιστόν (D. Levi, *Κρητ. Χρον.* ΚΑ' (1969), σ. 153 κ.ἑ.).

Ἐκ τοῦ ἰδίου χώρου προέρχεται ἓν σκεῦος ὁμοίου τύπου ἀλλὰ ἁπλουστέρας μορφῆς, πρὸς τὸ ἐκ τῆς Ἀγορᾶς πύραυνον (H. Tompson, *ἔ.ἀ.*, σ. 421, ἀριθ. Ε 150 εἰκ. 108), ὡς καὶ τμήματα δύο εἰσέτι πυραύνων. Ἡ παρουσία πλήθους ἀγνύθων εἰς τὸν ἴδιον χῶρον (ἤτοι 81 συγκεντρωμένων εἰς ἓν σημεῖον καὶ ἑτέρων 109 διεσκορπι-

σμένων κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ δωματίου ὡς καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου), ἡ παρουσία λιθίνων σταθμῶν διαφόρων σχημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν σφαιρικὸν κοσμεῖται δι' ἐγχαράκτου ἁπλοϊκῆς παραστάσεως, ἡ παρουσία πολλῶν σιδηρῶν ἐργαλείων καὶ τέλος ἡ παρουσία ἑνὸς θραύσματος τριπτῆρος ἐκ τραχείτου λίθου, ὡς καὶ πολλῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, χαρακτηρίζουν τὸ μεσαῖον δωμάτιον ὡς ἀποθήκην. Ἐπὶ τεσσάρων λαβῶν τῶν ὡς ἄνω ἀμφορέων ὑπάρχουν ὀρθογώνια σφραγίσματα μὲ φύλλον κισσοῦ, μονογράφημα ΚΔ, ὄνομα ἄρχοντος: *ΕΠΙΛΑΜΟΝΟΣ* καὶ δυσανάγνωστον ὄνομα ἀγγειοπλάστου. Ἐπειδὴ δὲν συνεκολλήθησαν εἰσέτι οἱ ἀμφορεῖς, δὲν εἶναι δυνατὸς πρὸς τὸ παρὸν ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἐργαστηρίου των.

Ἐκ τῶν μικροαντικειμένων ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου ἐπιμήκη φυλλόσχημα κοσμήματα ἐξ ὀστοῦ. Ταῦτα εὑρέθησαν ἐντὸς στρώματος ἀπηνθρακωμένου ξύλου, ὅπου ὑπῆρχον καὶ τρεῖς μικραὶ χαλκαῖ ἐφηλίδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία σώζει τὸν ἧλόν της. Λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τοῦ κεκαυμένου στρώματος καὶ τῶν μικρῶν ἥλων δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἔκειτο κιβωτίδιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν ἔνθετα τὰ ὡς ἄνω ὀστέινα κοσμήματα.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν ἀγωγὸν τοῦ μεσαίου δωματίου καὶ ἐπὶ τοῦ βραχώδους σχεδὸν ἐδάφους, εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα τῆς Λύττου, μὲ ἀετὸν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως καὶ κεφαλὴν λύκου ἐπὶ τῆς ἑτέρας, ὁμοίου τύπου πρὸς τὸ ἐν Svoronos, *Numismatique de la Crète Ancienne*, πίν. XXII, 29. Λόγῳ τῆς μεγάλης φθορᾶς φαίνεται ὅτι εἶχε μακρὰν κυκλοφορίαν. Ὡς ἐκ τούτου, διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἀποκαλυφθείσης οἰκίας εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ., ἡ ἀνευρεθεῖσα κεραμεικὴ εἶναι περισσότερον πρόσφορος. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἐρευνηθείσης οἰκίας τοποθετεῖται πρὸς τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., δυνάμεθα ἴσως νὰ συσχετίσωμεν ταύτην πρὸς τὴν γενικὴν καταστροφὴν τῆς Λύττου ὑπὸ τῶν Κνωσίων, ἡ ὁποία ἐγένετο τὸ 220 π.Χ. (βλ. H. Van Effenterre, *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, 253 κ.ἑ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα II

Ἡ δευτέρα δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἀποστ. Ταμπακάκη εἰς τὴν θέσιν «Βορεινά». Ὁ ἀγρὸς εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 150 μ. περίπου πρὸς ΒΑ. τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν τὰ ὀλίγα ἐπιφανειακὰ ὄστρακα ἀναγλύφων ἀρχαϊκῶν πίθων καὶ ὁ μεταγενέστερος τούτων ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ὅριον τοῦ ἀγροῦ (ὁρατοῦ μήκους 14 μ. περίπου).

Ἠνοίχθησαν δύο τομαί, καθέτως τεμνόμεναι, πλ. 1.30, μήκ. 17 καὶ 16.75 μ. (Σχέδ. 2). Εἰς ἀπόστασιν 5.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 0.68 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, παρουσιάζεται τοῖχος οἰκοδομήματος, ὅστις ἔχει παράλληλον φορὰν πρὸς τὸν ἀναλημματικόν, πλ. 1.20 καὶ σωζ. ὕψ. 0.80 μ. Ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν θραυστῶν λίθων καὶ ἀμμοκονίας. Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 1.30 μ., ὅσον δηλ. καὶ τὸ πλάτος τῆς τομῆς. Τὸ μέγα πλάτος τοῦ τοίχου καὶ ἡ ἐπιμελημένη τοιχοδομία ὑποδηλώνουν τὴν παρουσίαν μεγάλου οἰκοδομήματος, ἴσως δημοσίου κτηρίου. Ἐκ τῶν κατεστραμμένων τοίχων τοῦ κτηρίου τούτου προέρχονται καὶ οἱ θραυστοὶ λίθοι, οἱ ὁποῖοι καταλαμβάνουν κατὰ τὸ μέσον τῶν τομῶν ἔκτασιν 5.25 ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ 9.50 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Πίν. 514 α). Ἐπὶ τῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι ἐφάνησαν εἰς βάθος 0.05 - 0.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ὑπῆρχον προσκεκολλημένα ἄφθονα ἴχνη ἀμμοκονίας. Ἐκ τῶν ὀστράκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπερτεροῦν τὰ ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα, χρονολογεῖται τὸ ἐλάχιστα ἀποκαλυφθὲν κτήριον εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἐνῷ ἡ θεμελίωσίς του ἐγένετο ἐπὶ στρώματος τῆς ὑστέρας ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν ἐλαχίστων κορινθιακῶν ὀστράκων καὶ ἐκ τμήματος λύχνου τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παρουσία διασπάρτων ὀστῶν ζώων κατὰ τὸ δυτικὸν σκέλος τῆς ἐξ Α. πρὸς Δ. τομῆς, ὡς καὶ κατὰ τὴν βόρειον παρειὰν τοῦ προαναφερθέντος τοίχου.

Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων ἐνδιαφέρον παρουσιάζει πηλίνη ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ γρυπός (σωζ. ὕψ. 0.08 μ.), ἡ ὁποία θὰ ἐκόσμει κατὰ τὸν συνήθη εἰς τὴν κρητικὴν τέχνην τρόπον, τὰ τοιχώματα ἀγγείου, ἴσως λέβητος, καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὰς δύο ἐκ τῆς Πατέλας τοῦ Πρινιᾶ κεφαλὰς γρυπός (L. Pernier, *ASAtene* 1 (1914), 64, εἰκ. 30). Ἐκ τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος προέρχεται καὶ μικρότατον θραῦσμα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς (διαστ. 0.04 × 0.05 × 0.041 μ.) σῴζον ὀκτὼ μόνον γράμματα εἰς τρεῖς στίχους.

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα III

Ἡ τρίτη δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἐντὸς

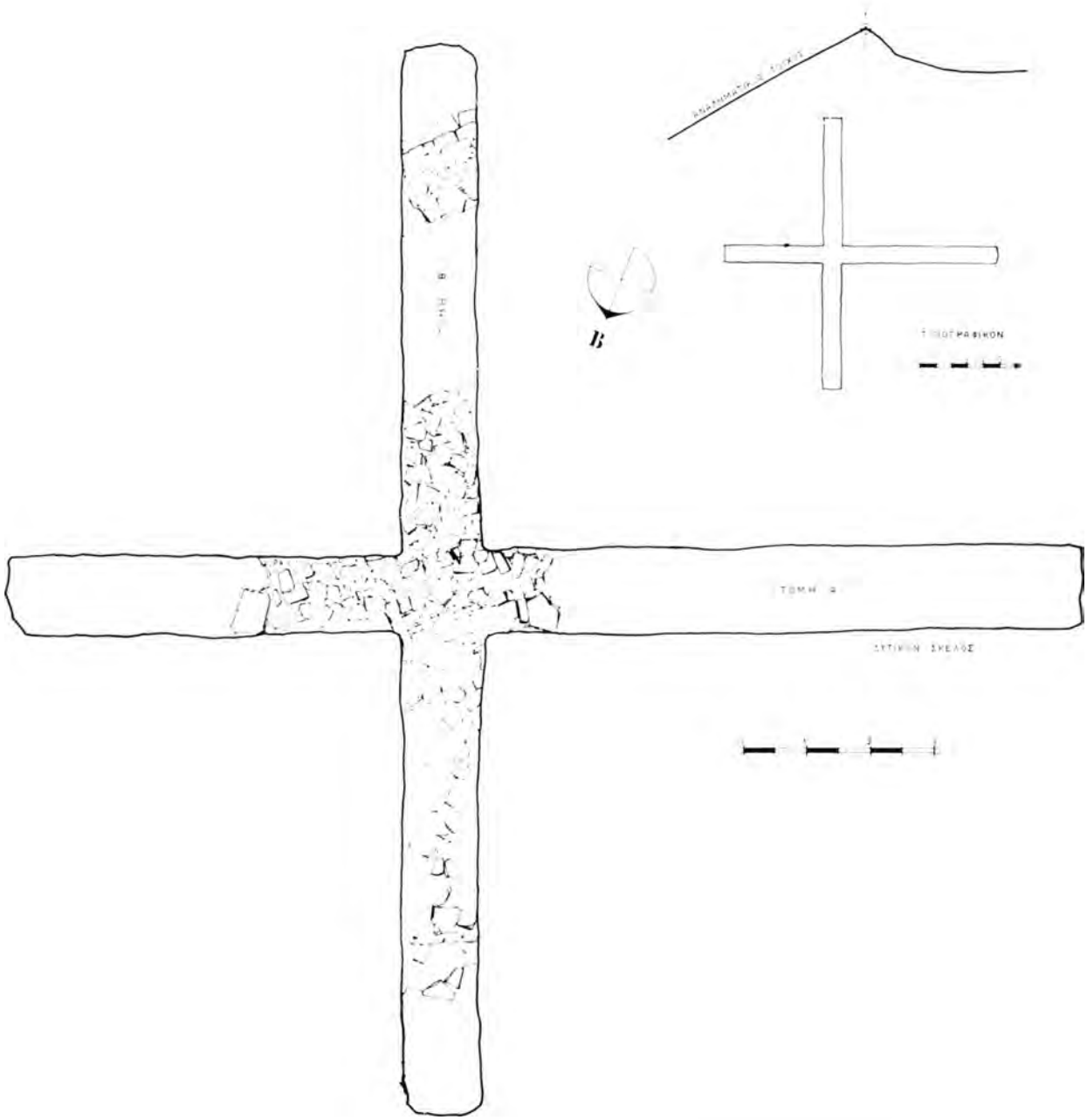

Σχέδ. 2. Λύττος. Τοπογραφικὸν περιοχῆς καὶ κάτοψις χώρου δοκιμαστικῆς ἐρεύνης II

τοῦ ἀγροῦ τοῦ Γεωργίου Κων. Παπακαντεράκη, κειμένου ὑψηλότερον τοῦ ἀγροῦ τῆς δοκιμαστικῆς ἐρεύνης ΙΙ, παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Κατὰ τὸ δυτικὸν ὅριον τοῦ ἀγροῦ ὁ σύγχρονος τράφος ἐδράζεται ἐπὶ ἀρχαίου ἀναλημματικοῦ τοίχου.

Ἐντὸς ἐκτάσεως 24 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ 11 μ. ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἠνοίχθησαν τέσσαρες παράλληλοι τομαί, πλάτους 1.20 καὶ μήκ. 8 μ., πλὴν τῆς τομῆς Α, ἡ ὁποία εἶχε μῆκος 11 μ. Αἱ τρεῖς πρῶται ἐξ Α., ἀπέχουν μεταξύ των 8 μ., ἐνῶ ἡ τομὴ Δ ἀπέχει ἀπὸ τὴν Α 4 μ. (Σχέδ. 3). παραμένουν πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστοι, πλὴν τοῦ πλάτους τοῦ πρὸς Ν. κειμένου δωματίου, τὸ ὁποῖον εἶναι 2.20 μ. Οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν μέχρις ὕψους 0.15 - 0.20 μ., ἀποτελοῦνται ἐκ μιᾶς στρώσεως λιθοπλίνθων καὶ ὑπεράνω τούτων ἐκ σειρᾶς ὀπτοπλίνθων μετ' ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπὸ τὴν νοτίαν κατεστραμμένην πλευρὰν τοῦ νοτιωτέρου τοίχου παρουσιάζεται κατασκευὴ ἐξ ὀπτοπλίνθων, πλάτους 1 μ., ἀποκαλυφθέντος μήκους 0.75 καὶ ὕψους 0.50 - 0.60 μ. Πρὸ αὐτῆς εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν ἐντὸς καθαροῦ χώ-

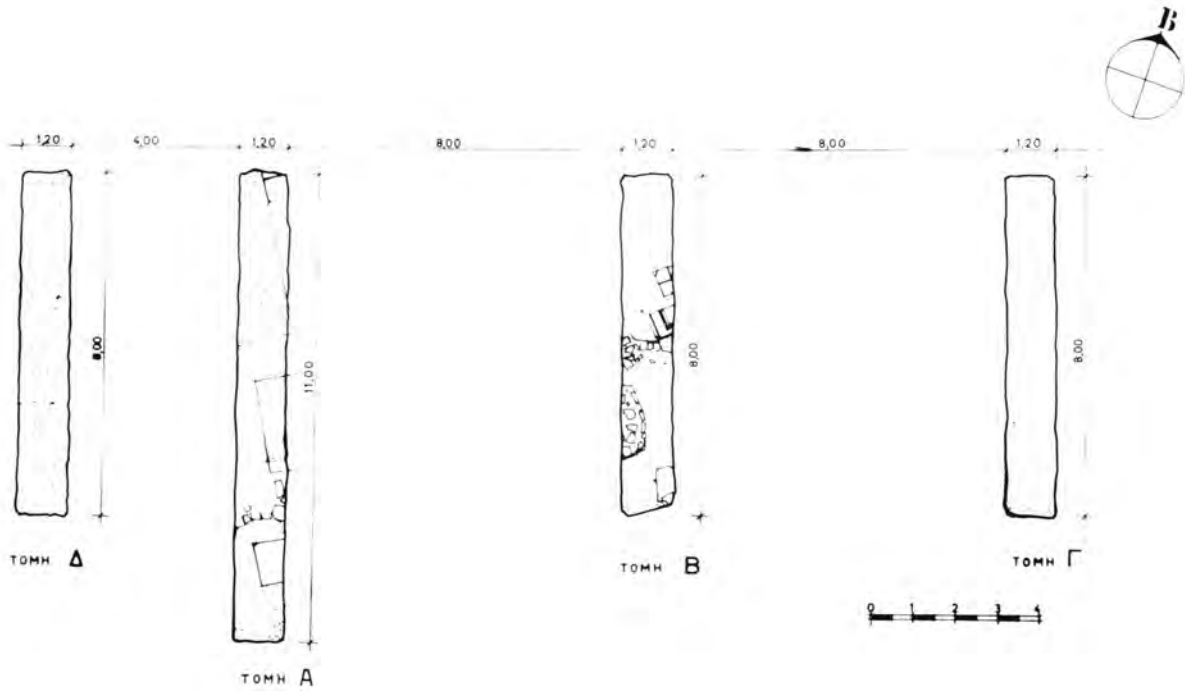

Σχέδ. 3. Λύττος. Τομαὶ δοκιμαστικῆς ἐρεύνης ΙΙΙ

Ἡ ἔρευνα εἰς τὰς δύο ἀκραίας τομάς, ἡ ὁποία ἐπροχώρησεν εἰς βάθος 0.60 ἐντὸς τῆς τομῆς Γ καὶ 0.30 μ. μόνον ἐντὸς τῆς τομῆς Δ, οὐδὲν ἔφερεν εἰς φῶς. Ἐκ τῆς τομῆς Γ συνεκεντρώθησαν θραύσματα ὀπτοπλίνθων, ὀρθογωνίου σχήματος, διαστ. 0.32×0.32 καὶ πάχους 0.04 μ., μετὰ δύο χιαστὶ τεμνομένων χαραγμάτων ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας.

Ἐντὸς τῆς τομῆς Α καὶ εἰς βάθος 0.10 - 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τριῶν τοίχων δύο δωματίων, μὲ διάφορον προσανατολισμόν. Αἱ διαστάσεις τῶν δωματίων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς μίαν οἰκίαν, ματος ἀναμεμειγμένου μὲ τέφραν. Τὰ τεμάχια τῶν τοιχογραφιῶν σώζουν ἐπὶ λευκοκιτρίνου βάθους, ταινίας ἐρυθροῦ, φαιοῦ καὶ πρασίνου χρώματος. Λόγῳ τῆς παρουσίας τῆς τέφρας, τῆς σχέσεως τῆς κατασκευῆς πρὸς τοὺς τοίχους τῶν προαναφερθέντων δωματίων καὶ τῆς σχέσεως τῶν θραυσμάτων τῆς τοιχογραφίας, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν κατασκευήν, εἶναι ἴσως δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ αὕτη ὡς βωμός.

Εἰς τὴν τομὴν Β οἱ λίθοι, τὰ θραύσματα τῶν ὀπτοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι εἶναι τοῦ ἰδίου σχήματος πρὸς τὰς τῶν τομῶν Γ καὶ Α, καὶ τὰ ἄφθονα

τεμάχια ἀσβεστοκονιάματος, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς βάθος 0.10 μ. μόνον ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, καλύπτουν ἀρχιτεκονικὰ μέλη, ὅπως τμῆμα πιθανῶς ὑπερθύρου μετὰ κυματίων, ὡς καὶ μεγάλας ἐπιμελῶς εἰργασμένας λιθοπλίνθους. Παρὰ τὸ ὑπέρθυρον εὑρίσκεται παραστὰς θύρας, πλάτους 0.60 καὶ ἀποκαλυφθέντος μήκους 0.49 μ., ἐξ ἐπαλλήλων στρώσεων ὀπτοπλίνθων. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ τῶν δύο ὡς ἄνω τομῶν, ἤτοι τῆς Α καὶ τῆς Β, χρονολογοῦνται βάσει τῶν ὀστράκων εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἀνήκουν εἰς ἓν οἰκοδόμημα, πλὴν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πρὸς τὸ παρόν, ποία ἡ μεταξύ των σχέσις.

Θέσις Ἀνεμόμυλοι

Εἰς τὴν θέσιν Ἀνεμόμυλοι καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἐμμ. Δημ. Ζουραράκη, εὑρισκομένου εἰς ἀπόστασιν 10 μ. πρὸς Ν. τοῦ ἀνεμομύλου τοῦ Ἐμμ. Κορναλάκη, περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀναγλύφου ἀρχαϊκοῦ πίθου. Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ἀνέσκαψεν ὁ Ν. Πλάτων, τὸ 1957, δωμάτιον ἀρχαϊκῆς οἰκίας καὶ ἀπεκάλυψεν ἀρχαϊκοὺς πίθους (*Κρητ. Χρον.* ΙΑ΄ (1957), 336). Κατὰ τὴν παροῦσαν περισυλλογὴν ἐκαθαρίσθη ἔκτασις 3.80 × 3 μ. ἀπὸ λίθους, προερχομένους προφανῶς ἐκ τοίχου οἰκίας, ὅστις εὑρίσκεται πρὸς Ν. τῶν ὀστράκων. Ὁ τοῖχος, ἀποτελούμενος ἐκ δύο δόμων, σώζεται εἰς ὕψος 0.45 - 0.50 μ., μῆκος 2.80 μ. καὶ ἔχει φορὰν ἐξ Α. - Δ. Ἔμπροσθεν τῆς βορείου, τῆς ἐσωτερικῆς δηλ. πλευρᾶς του, καὶ κατὰ τὸ μέσον, ὑπάρχει πλακόστρωτον, διαστ. 0.80 × 1.40 μ., ἐκ πλακοειδῶν λίθων ἀκανονίστου σχήματος (Π ί ν. 514 β).

Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς δύο πίθους καὶ μάλιστα εἰς τὸ κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ τοὺς ὤμους τμῆμά των. Ὁ εἷς κοσμεῖται δι' ἀναγλύφων ἀντωπῶν σφιγγῶν καὶ ὁ ἕτερος δι' ἐντύπων φυλλοσχήμων θεμάτων, ὁμοίων πρὸς τὰ τῶν πίθων, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν εἰς τὴν θέσιν « Κούτελα ». Μετὰ τῶν ὡς ἄνω πίθων, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος, εὑρέθησαν καὶ ὄστρακα μικροτέρων ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη ἓν πινάκιον καὶ εἷς ἀβαθὴς σκύφος ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὡς ἐκ τούτου ὁ τοῖχος καὶ τὸ πλακόστρωτον τοῦ δωματίου θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν, ὡς καὶ ἡ οἰκία εἰς τὴν θέσιν « Κούτελα » (βλ. σ. 493 κ.ἑ.).

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετειχίσθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐξ εἶναι δημοσιευμέναι εἰς τὰς *I.C.* I, XVIII, ἀριθ. 37, 91, 105, 112, 127 καὶ 177, ἐνῶ δύο δὲν περιλαμβάνονται εἰς αὐτάς, ἤτοι:

1) Τμῆμα τιμητικῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ τεφροκυάνου λίθου διὰ τὸν αὐτοκράτορα Σεπτίμιον Σεβῆρον, τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐν *I.C.* I, XVIII, 47 ἐπιγραφήν, ὅπου καὶ τὸ σχετικὸν σχόλιον. Σωζ. ὕψ. 0.32, πλ. 0.38, πάχ. 0.25 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.033 μ. (Π ί ν. 515 α).

[Αὐτ]οκ[ρ]άτορα [Καί]
σαρα Λ. Σεπ[τίμιον]
Σεβῆρον [Περτί-]
νακα Σ[εβαστὸν]
ψηφισαμ[ένης - - - -
τῆς κρατ[ίστης βουλῆς]
καὶ τοῦ δ[ήμου]
δ]ιὰ πρω[τοκόσμου] - - -

- - - - - - - - - - - - - - - - -

2) Τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ τεφροκυάνου λίθου, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγλυφον ἀετωματικὴν ἀπόληξιν, φέρουσαν ἐπιπεδόγλυφον κόσμησιν ἐκ δύο ὄφεων ἑκατέρωθεν ἐπιτυμβίου τραπέζης. Τὸ πεδίον, τὸ ὁποῖον φέρει δύο ἐπιγραφάς, πλαισιοῦται ὑπὸ ἰωνικοῦ κυματίου. Σωζ. ὕψ. 0.48, πλ. 0.44, πάχ. 0.18 μ. Ὕψος γραμμάτων α΄ ἐπιγραφῆς 0.035 μ., β΄ ἐπιγραφῆς 0.015 μ. (Π ί ν. 515 β).

α) *Εὐοσία Πείου*
τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ μνή-
μης χάριν

Ἐκ τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἐλλιπὴς καὶ δυσανάγνωστος, ἀναγιγνώσκεται μόνον ἡ λέξις *κεῖμαι* τοῦ πρώτου στίχου.

Ἀφρατὶ

Παρὰ τὸ χωρίον Ἀφρατὶ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, εἰς τὴν θέσιν Τρυγάρι, κειμένην ΝΑ. τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία, περισυνελέγησαν, κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου, ὄστρακα ἀρχαϊκοῦ πίθου (Π ί ν. 515 γ). Ἐξ αὐτῶν ἀπηρτίσθη τὸ κατὰ τοὺς ὤμους τμῆμα τοῦ πίθου καὶ ὁ λαιμὸς μετὰ τῶν λαβῶν (σωζ. ὕψ. 0.55 μ.). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ εἰς δύο ζώνας ἔντυπος κόσμησις ἵππων καὶ αἰγάγρων, οἱ ὁποῖοι ἐναλλὰξ δέχονται τὴν ἐπίθεσιν λέοντος (βλ. σχετικῶς J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford*, 113 κ.ἑ.). Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν χρονικὴν βαθμίδα ἐξελίξεως ὁ πίθος συνδέεται πρὸς ὅμοια θραύσματα ἐκ Πρινιᾶ (J. Schäfer, *Studien zu den griech. Reliefpithoi*, 12, ἀριθ. 3), παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὸ ἐξ Ἀφρατίου παράδειγμα εἶναι σαφεστέ-

ρα ἡ ἐπίδρασις τῆς πρωτοκορινθιακῆς κεραμεικῆς τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

Γοῦβες

Εἰς τὸ χωρίον Γοῦβες, κείμενον 18 χλμ. πρὸς Α. τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος τοῦ Μιχ. Χατζάκη - Σφακιανάκη, εὑρισκομένου παρὰ τὴν θάλασσαν, εἰς ἀπόστασιν 400 μ. περίπου ΒΔ. τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Προφήτου Ἠλία, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν καλλιέργειαν τάφος· Ὁ τάφος εἶχε τὴν μορφὴν ἁπλοῦ λάκκου. Τὸ τεφροδόχον ἀγγεῖον, σωθὲν ἐν μέρει, περιεβάλλετο ὑπὸ ἀργῶν λίθων εἰς δύο σειράς, οἱ ὁποῖοι ἐσχημάτιζον τόξον. Μετὰ τῶν κεκαυμένων ὀστῶν ὑπῆρχεν εἰς ἀρύβαλλος καὶ μικρὸν δίωτον ἀνοικτὸν ἀγγεῖον. Παρὰ τοὺς λίθους εἶχε τοποθετηθῆ πρόχους ἐντελῶς ἰδιάζοντος σχήματος (Πίν. 516 β).

Ἐκ τοῦ πέριξ τοῦ τάφου χώρου περισυνελέγησαν ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθησαν δύο μικροὶ τεφροδόχοι πίθοι, μία κοτύλη, εἷς ἀρύβαλλος καὶ δύο κύπελλα. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδιοκτήτου ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος πολλοὶ τάφοι, οἱ ὁποῖοι κατεστράφησαν κατὰ τὴν καλλιέργειαν. Εἰς ἕνα ἐξ αὐτῶν εὑρέθη χαλκῆ φιάλη ἄνευ κοσμήσεως, ἡ ὁποία λόγῳ τοῦ σχήματός της ἀνάγεται εἰς ἀνατολικὰ πρότυπα. Τὸ σύνολον τῶν ἀγγείων, τοῦ εἰς τὴν ὡς ἄνω περιοχὴν ἐντοπισθέντος νεκροταφείου, χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ὡρίμου ἀνατολιζούσης ἐποχῆς, ἥτις τοποθετεῖται συμφώνως πρὸς τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ Brock μεταξὺ τοῦ 680 - 630 π.Χ. (*Fortetsa*, 313).

Ἅγιοι Δέκα

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑδραγωγείου εἰς Ἁγίους Δέκα Μεσαρᾶς, εἰς τὴν θέσιν **Χαλικιάδες**, εὑρέθη ὀξυπύθμενος πίθος καὶ λύχνος τοῦ « ἐφεσιακοῦ » λεγομένου τύπου, τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ· Νοτιώτερον τῆς ὡς ἄνω θέσεως, παρὰ τὴν τοποθεσίαν Ξερόκαμπος, κατὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἰδίου ἔργου, κατεστράφησαν δύο, προφανῶς ρωμαϊκοί, τάφοι, καθ' ὅσον τὰ προσκομισθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον ἀγγεῖα ἀνάγονται εἰς δύο ἐποχάς: εἰς τὴν νεωτέραν, ἀντιπροσωπευομένην ἀπὸ πέντε ληκύθια καὶ χρονολογουμένην εἰς τὸν 6ον αἰ. μ.Χ. (Πίν. 516 α· πρβλ. ὅμοιον ληκύθιον ἐκ Κορίνθου εἰς *Hesperia* 36 (1967), πίν. 88 α), καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύεται ἐκ τριῶν ἀμφορίσκων μετὰ κυλινδρικῆς προχύσεως ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ἠθμοῦ ἐντὸς τοῦ λαιμοῦ, τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Ἀρχάνες

Διὰ τὴν διενεργηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐντὸς οἰκοπέδου τῶν Ἀρχανῶν, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε δωμάτια ΜΜ οἰκίας καὶ ΥΜ τοίχους οἰκοδομήματος καὶ ἔδωσε πήλινον ὁμοίωμα οἰκίσκου καὶ πινακίδας γραμμικῆς Α, ὡς καὶ διὰ τὸν ἀνασκαφέντα πρωτοελληνικὸν τάφον εἰς Μασταμπᾶ Ἡρακλείου καὶ διὰ τὰ ἐπισημανθέντα εἰς Τσούτσουρον Μονοφατσίου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη βλ. *ΠΑΕ* 1970, σ. 256 - 297.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1970 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, παραδοθέντα ὑπὸ χωρικῶν, τὰ κάτωθι ἀρχαῖα ἀντικείμενα:

1) Μαρμαρίνη ἀνδρικὴ γενειοφόρος κεφαλὴ (ὕψ. 0.205 μ., ἀριθ. Μ. 500) ἐκ Μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας Καινουργίου (Πίν. 517 α). Εὑρέθη κατὰ τὰς ἐργασίας ὑδρεύσεως, παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Τὴν κόμην, ἡ ὁποία πλαισιώνει τὸ μέτωπον διὰ μακρῶν κυματοειδῶν βοστρύχων καὶ πίπτει ἐλευθέρως ἐπὶ τοῦ αὐχένος, περισφίγγει ταινία. Ἡ μεγάλη φθορὰ δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ τούτου ἀντιγράφου, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ πρότυπα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

2) Μαρμαρίνη κεφαλὴ νέου ἐκ Πλώρας Καινουργίου (ὕψ. 0.18 μ., ἀριθ. Μ. 498) (Πίν. 517 γ). Ὁ τύπος τῆς κομμώσεως, ἡ ὁποία ὄπισθεν πίπτει ἐπὶ τοῦ αὐχένος χωριζομένη εἰς δύο πλατεῖς πλοκάμους, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἀνάγουν τὸ ρωμαϊκὸν τοῦτο ἀντίγραφον εἰς ἔργα τῆς πραξιτελικῆς παραδόσεως.

3) Μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλή, ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐρειδομένη ἐπὶ τμήματος πεσσίσκου, ὅστις φέρει κυκλικὴν ὀπήν (σωζ. ὕψ. 0.094 μ., ἀριθ. Μ. 499) (Πίν. 517 β). Εὑρέθη εἰς Λύττον παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον ἑλληνιστικοῦ ἔργου.

4) Ἐκ τῆς περιοχῆς Κνωσοῦ καὶ ἀκριβέστερον ἐκ τῆς θέσεως **Παλιὸ Πηγάδι**, ἐντὸς τῶν κτημάτων τῆς βίλλας « Ἀριάδνη », προέρχεται κακότεχνος κορμὸς γυναικός, ρωμαϊκῶν χρόνων (σωζ. ὕψ. 0.235 μ., ἀριθ. Μ. 497). Φορεῖ χιτῶνα ἐζωσμένον κάτωθι τοῦ στήθους καὶ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν κορμὸν ἔμπροσθεν.

5) Εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου εἰσήχθη ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος στήλη ἐκ Κασάνων Πεδιάδος, ἡ ὁποία εἶναι δημοσιευμένη εἰς *I.C.* I, V, 17 (ἀριθ. Μ. 342).

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου εἰσήχθη

ἐπιτυμβία στήλη ἐξ Ἰτάνου (Πίν. 517 δ), ἡ ὁποία ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ ἐντὸς τῆς θαλάσσης (συν. ὕψ. ἄνευ τοῦ γόμφου 0.78 μ., ἀριθ. Μ. 2310). Φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν πολεμιστοῦ πρὸς τὰ δεξιά, ὅστις κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς δόρυ καὶ στηρίζει τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ γαλατικῆς ἀσπίδος. Ἡ στάσις τοῦ πολεμιστοῦ καὶ ὁ τύπος τῆς πολεμικῆς του ἐξαρτύσεως χρονολογοῦν τὴν στήλην εἰς τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

EXCAVATION IN THE NEOLITHIC SETTLEMENT AT KNOSSOS

The excavation lasted from July to September 1970, and twenty-five workmen, under the School's Foreman, Antonis Tsidianakis, were employed.

The second season of the present series of excavations in the Neolithic mound at Knossos saw the successful completion of the research programme as originally envisaged. Some of the discoveries made this year, however, especially those concerning the nature of the earliest settlements on the hill posed new and unexpected problems which could only be fully elucidated by further major investigations beyond the scope of the present work (Plan 1).

The aims proposed at the outset of the new investigations have been in the main fully realised. A great deal of new information has been obtained about the architecture and layout which puts the discoveries of the 1957-1960 seasons in a new light. It is now possible to map, in a tentative way, the growth of the settlement during successive phases, and much new evidence has come to light bearing on both the earliest and latest phases of the Neolithic occupation.

In summary, it is now possible to give a much fuller and more balanced account of the Knossos culture than before, while the problems connected with its origin and some aspects of its development have been given a new slant.

West Court

Here the main task was the completion of the large sounding AA/BB, begun last year. Below the Late Neolithic levels excavated at the end of the last season remains of portions of several superimposed buildings were found, the top one dating from Middle Neolithic, the lower three all of the Early Neolithic II period. The walls of these buildings had all the same orientation, which differed slightly from that of the Middle Neolithic buildings in the Central Court and the Early Neolithic II buildings found in the small northern sounding XY in 1960; but agreed with that of Sir Arthur Evans' Late Neolithic buildings in the Central Court and of the Early Neolithic II building found last year in the uppermost levels of AA/BB. Walls of different phases were often renewed on exactly the same line. All these buildings consisted of agglomerations of small rooms with an abundance of doorways, which had often been deliberately blocked. Each showed traces of several stages of use in the form of renewal of floors, repair of walls and addition of new ones, etc.

The deposit in which these building remains were found embedded was almost uniformly solid yellow clay and *kouskouras* with scarcely any trace of the darker refuse levels. The quantity of this material, together with the fact that some quite thin walls survived to a height of over a metre, suggested that at the end of their occupation the rooms had been deliberately filled in to level the site for new building. The deliberate creation on each occasion of a flat platform contrasts with the simple mound of clay and *kouskouras* from the walls found covering buildings elsewhere on the site. The indications are that we are here dealing with part of an exceptionally large building which was several times renewed on the same site. However, the rooms found were small and contained, as usual, little material, and that of an ordinary kind. In one of the Early Neolithic II levels traces were found of canes which covered part of a floor, though this was probably a space between buildings and not the floor of a room.

Below the last of these buildings, the deposit changed character. It became predominantly dark in colour with many thin layers, closely resembling the accumulation of occupation debris normally found between houses. Some traces of floors and constructions of stone and clay were found in these levels in the North of this area, but nothing

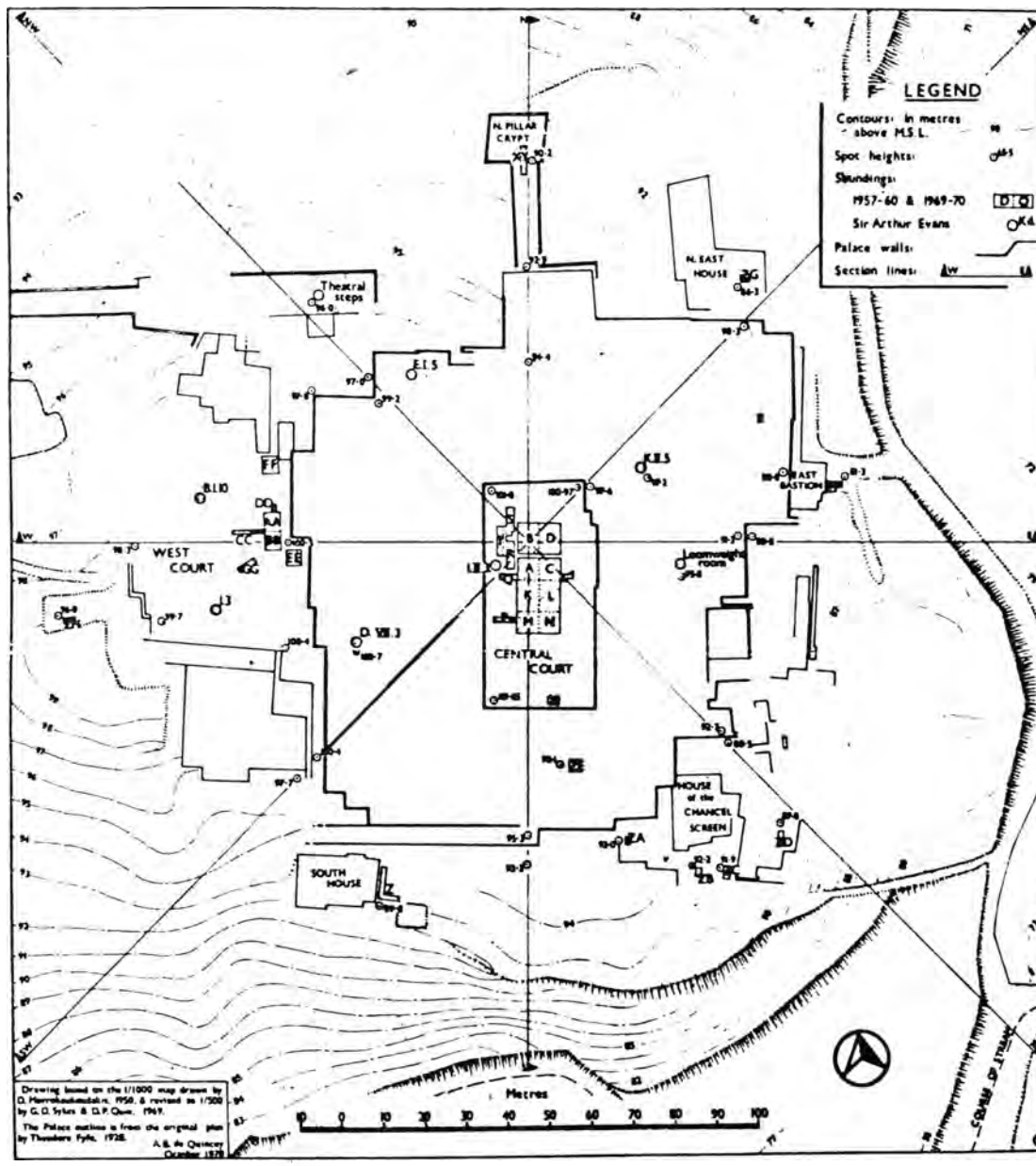

Plan 1. Knossos. Contour Plan of the hill of Kephala

comparable in scale to the buildings above. The pottery from this deposit was all of Early Neolithic I type and sherds were found abudantly right to the bottom. Bedrock was reached at the base of this deposit, at a total depth of c. 8 metres below the West Court. There was no trace of the aceramic level found it the Central Court in 1960.

Three other soundings were made in the West Court this year in an effort to locate intact deposits spanning the transition from Neolithic to Early Minoan I. The information furnished by these three cuttings, combined with that obtained last year in the two trenches and area AA/BB, shows clearly that the Early Minoan I levels in the West Court area were largely removed during the later stages of the Early Minoan period, probably partly by erosion but partly also by the deliberate levelling which seems to have preceded the building of the Early Minoan II A structure found last year in AA/BB. Any portions which may have survived this period were removed in later levelling operations for the construction of the Palace and its Courts.

Central Court

Work here was on a smaller scale than last year. Two East-West trenches, P and Q, were cut on the West side of the Court, in an attempt to locate the position of the neighbouring Middle Neolithic structures West of the large Middle Neolithic building uncovered last year. The result was unexpected, since it showed that scarcely any deposits of the Middle Neolithic period are preserved on this side of the Central Court. P showed very clearly the rapid rise in the level of the Middle Neolithic deposits in this direction, and the corresponding thinning out of the deep Late Neolithic fill which covered the remains of last year's house.

Both cuttings demonstrated the shallowness of the Late Neolithic and even more strikingly of the Middle Neolithic deposits preserved on the West side of the Court. An Early Neolithic II level was reached at a depth of only c. 20 cms at the Western end of each trench, though the deposits sloped so steeply to the East that at the opposite end the top of the Early Neolithic II deposits was already more than one metre deep.

Three further cuttings, R, S, T, were made in the North-West part of the Court. These were laid out North-South and were eventually joined up. The chief architectural remains found were further portions of the Middle Neolithic "House B" part of which was excavated in 1959 (in Square B). These cuttings also enabled us to study the profile of the mound in the North-West corner of the Central Court. From South to North building remains of the Early Neolithic II, Middle Neolithic and Late Neolithic periods were found at approximately the same level, demonstrating the sharp Northward slope which must have existed here, and the way in which later levels must have been cut away to the South.

One other sounding, X, situated near to the southern limit of the Court, will be best dealth with in the next section.

Peripheral Soundings

A number of small soundings were made at selected points on the edges of the mound. Four, ZA-ZD, were made in the South-East corner of the Palace area. Relatively little deposit was found at any of these points and no Neolithic material was found anywhere *in situ*, though they were useful in providing information about the profile of the natural rock in this part of the site.

A further trial pit, ZE, was then laid out further to the North-West, just West of the ramp leading to the Central Court. Here, just below a Minoan level which included mud-bricks was found a deposit which contained mud-bricks, but of a quite different texture and shape. No pottery was found, but pieces of obsidian and bone points were abundant, and small beads and pendants quite frequent.

A small sounding, X, 2 metres by 3 metres, was next begun in the Central Court, just to the North of its Southern limit, and not far from ZE. This sounding furnished a remarkable sequence consisting of first a deep Late Neolithic deposit (about 2 metres), next a very thin layer (c. 10 cms.) of Middle Neolithic/Early Neolithic II material, extending only over about half the area, then a substantial deposit of Early Neolithic I material (c. 2 metres) and finally one and a half metres of accumulated debris which lacked pottery, but contained much obsid-

ian and bone, many ornaments and two baked clay figurines, while portions of three walls, at different levels, made of a mixture of stone (including many querns) and unfired brick were found in it. Unfortunately, these deposits were cut by a large pit, and thus the total area was reduced, except at the bottom, just above bedrock. This was found here at a depth of c. 5.5. metres, in other words, about 2 metres above the level in the northern part of the Central Court. In ZE it was at a still higher level. In other words, the original ground surface rose appreciably in this area which must have been the highest point of the original hill. If the aceramic deposits in X and ZE are to be correlated with the aceramic Stratum of 1960 rather than with Strata IX and VIII, both of which produced small amounts of pottery, then the nucleus of the earliest settlement would have been on this eminence, with working areas spreading down the slope to the North (the 1960 'Camp' level) and perhaps in other directions also. But ZE and X are both small in area, so that it is difficult to be completely certain that the absence of pottery is not due to chance. The problem could only be fully resolved by establishing the stratigraphical relationship with the 1960 sounding, but this would mean further extensive excavation which was out of the question this year.

Personnel and Acknowledgements

The Assistant Director for this season was Mr. K.W. Wardle. Col. A.B. de Quincey once more acted as architect, and used an improved version of the light-weight Dexion tower tested last year for photoplanning. The processing of the pottery was again in charge of Mrs. E. Evans, aided by various Field Assistants.

Many other assistants, representing different institutions, also rendered valuable assistance throughout the excavations. As last year, a team from the British Academy Major Research Project on the Development of Agriculture, led by Mr. and Mrs. M.R. Jarman, was present throughout the excavation period and we are grateful for their devoted work for the recovery and study of the plant and animal remains.

Gratitude is again due to the Ephor, Dr. St. Alexiou and his assistant Miss A. Lembesis for their friendly and helpful co-operation at all stages.

J. D. EVANS

EXCAVATIONS AT PYRGOS, MYRTOS

A first season of excavations was conducted by Mr. Gerald Cadogan at Pyrgos, Myrtos, on the south coast of Crete from 21st September to 29th October. The site is a prominent hill immediately east of the modern village and river. For its initial archaeological exploration see *BSA* 59 (1964), 93-5. The summit and upper slopes of the steep hill are crowned by an important Minoan settlement occupied certainly from EM III, perhaps from EM II to LM I, with slight traces of LM III. The main period was MM III-LM I when a large country house occupied the summit area.

The site is well placed, commanding the coast east and west, and the mouth of the river valley which issues from the Lasithi mountains to the north. It also controls the ancient route from Viannos and Central Crete to the plain of Hierapetra and Eastern Crete.

The excavation was sponsored by the British School; permission to excavate was granted by the Archaeological Service and every help and encouragement was given by Dr. St. Alexiou. The work was financed by the School, with additional grants from the British Academy, the British Petroleum Company Ltd., Christ Church and Merton College, Oxford, and Mrs. Joan Cadogan.

Aims of the Excavation

The Southern slopes of the Lasithi mountains are one of the least known parts of Minoan Crete. The principal aim of the excavations was to establish a sequence of occupation, and so to lay the foundation of our knowledge of the area. It was also hoped to link the history of Pyrgos with that of Fournou Korifi, which was built and destroyed in Early Minoan II, and that it would help to clarify the relationship of East Cretan Early Minoan III and Central Cretan Middle Minoan IA, give more information of a Middle Minoan settlement and show if there was a Late Minoan IB destruction

on the South side of the Lasithi mountains as on the North. We hoped too that we could find some evidence of occupation after Late Minoan I, and that there might be some Egyptian imports at this South coast site to give new chronological correlations.

The specific aims of the first seasons were to find the limits of the settlement and of the house, once it had appeared, and to establish the various periods of occupation in sibly four, phases of occupation from EM III to LM I. The first phase (in B4 and C4) consisted of occupation debris against a well-built retaining wall. The pottery seems to combine features of East Cretan EM III and Central Cretan MM I A. Above were remains of a LM I building supported by a massive terrace-wall. This wall rested on a thick earth level under which was a MM III floor and a possible wall, with another MM

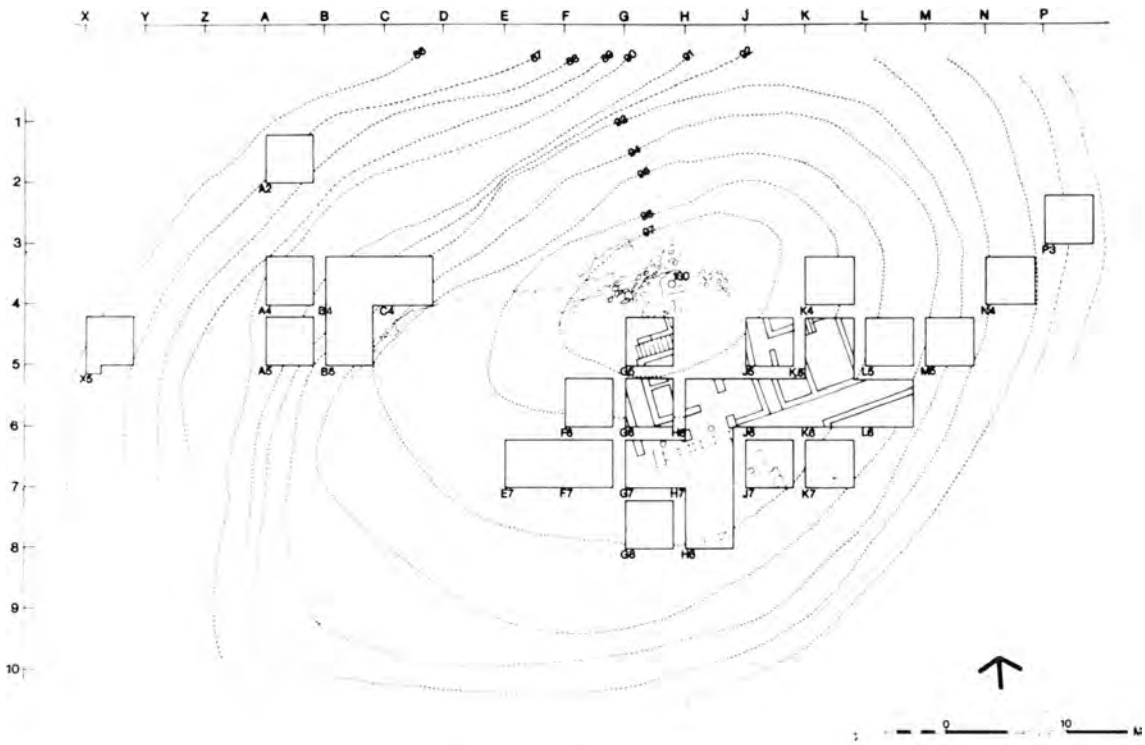

Plan 1. Pyrgos, Myrtos. Survey and plan of Trenches

each. We have been reasonably successful in achieving these aims.

The hill was surveyed on a 5×5 m. grid. Trenches 4×4 m. were excavated, with 1 metre baulks. Three main areas were investigated: the west slope, the east slope and the summit platform (Plan 1).

The West Slope

Trenches excavated on the west slope some metres below the eroded summit revealed building-remains with three, pos-

level below, not yet investigated.

Trench A2 produced a staircase and associated walls, probably built early in EM III. At the north end of the walling was a deposit of several cups and other vases stacked inside each other. These have white on dark and polychrome decoration and are datable to late MM I A. Below the stairs and walling was a fill which contained EM II (including early EM II light grey ware) and EM III pottery.

The trench X5 a roughly rectangular pit-

burial was found. In the soil above was a conch-shell and several pots of Late Minoan (possibly LM III B) date. Burials in a settlement are extremely rare in Crete and the find may indicate that the lower west slopes were not occupied in Late Minoan times.

The East Slope

Four trenches here (L5, M5, N4, P3) produced MM III and LM I levels. A few Late Minoan I rooms have been discovered but the structures are mostly terrace-walls and their fillings, or staircases and streets. In P3 there was a good deposit of pottery in a room including an LM I three-handled, depressed-globular stirrup-vase with conglomerate pattern.

The Summit Platform

The Country-House occupies mostly the eastern half of the top of the hill. About half of it has been excavated, namely the south and east parts, together with a splendid paved courtyard fronting it on the south, and giving a fine, open view from the house to the sea (Pl. 518 a).

The façade of the house, facing the Courtyard and street, is of excellent ashlar masonry with four courses preserved at one point, each 0.45-0.46 m. high. There are two entrance-passages in the façade. One leads to a very well preserved staircase (Pl. 518 b), built in an identical way to the Grand Staircase at Knossos, it is walled on one side, but has an open parapet descending by steps on the other. On the parapet at each level were charred remains of a wooden column *in situ*. There are nine ashlar steps, each 0.18 m. in height. The wall on the south side may have had a gypsum dado at its base and have been plastered above.

The passage leading from the Court to the staircase was filled with destruction debris including remains of the gypsum floor from the room above. On this floor were a broken Linear A tablet, a faience conch-shell and five broken clay tubes with relief decoration of cordons, chevrons and spirals. The tubes recall others from Late Minoan shrines (Gazi, Gournia, Koumara) and suggest that there was a shrine in the room above the passage. The tubes are the first certainly dated to Late Minoan I.

The room beside the staircase on the north side is only partially excavated. The south and east walls are of ashlar masonry and the floor was of purple limestone with white plaster in the interstices. The fill contained a fragment of a stone bowl in Yiali obsidian. To the east of the first entrance passage described above is a series of basement rooms, East of these is a second entrance passage entered from the street which runs down eastwards along the ashlar façade of the House. This second passage has crazy-paving, like the Street, and may have been for pack-animals to transport produce to and from the adjacent storerooms to the east.

The larger of these storerooms, 5.00×3.00 -3.06 m. was probably the south east corner room of the House; it contained at least six pithoi and many smaller vases ranged along the south and west walls. The fire which destroyed the house was very destructive here and the earth in one pithos was distinctly greasy, as if the jar had contained oil. Two others contained carbon seeds, provisionally identified as barley and millet.

The room above this south east storeroom was probably of some importance, to judge by the pots which had fallen out of it on to the street below. Apart from typical LM I conical cups, jars and jugs there were two Cycladic matt-painted jugs with pulled-back necks and plastic breasts, a fine stirrup-jar and an amphora (Pl. 518 c) with pierced base, probably used as a rhyton. The curving white bands on the dark ground clearly imitate veined stone, and similar stone originals have been found at Zakro and Mycenae.

The front of the House at the western excavated end takes the form of a verandah with a central square pillar and a column on each side of it. The length is 7.44 m., depth 1.46 m. The back is formed by the recessed wall of the house and in front lies the main courtyard (7.50 m. north to south, 8.00 m. east to west). East of the Court are more building remains, with a column base and charred wooden column *in situ*, possibly part of a pavilion or shrine. West of the Court and south west of the excavated part of the House were disturbed remains under a heavy stone fall from the upper walls and the House itself. These buildings may have

been out-houses. The only distinctive feature was a circular, stone-built pit 1.00-1.10 m. in diameter, 0.80 m. deep. Though much smaller, it recalls in its shape and western position the kouloura or walled pits of Knossos, Mallia and Phaistos. The pit and associated structures belong to LM I and are built over a thin MM III stratum. The most interesting finds were a lid of Egyptian alabaster, a fragment of LM I B Marine Style pottery (two others come from over the top end of the House staircase) and two broken tablets or tiles of clay. On one of these was a white-painted lily in the earlier LM I style. In the earth above the buildings was part of an early LM III C deep bowl.

Other work

Samples of earth and ash have been collected for analysis, as have the few animal bones, and the quantities of burnt wood from beams and columns. This wood may be suitable for dendrochronological study, as well as for C14 determination. Grains and seeds from the storeroom pithoi will give evidence for vegetation. Groups of sherds have been set aside for thermoluminescent dating.

GERALD CADOGAN

LATÔ

P. Ducrey, V. Hadjimichali et O. Picard ont fait une brève campagne de recherche à Latô, durant quatre semaines en Juin-Juillet 1970.

Un sondage a été ouvert au sommet de l' escalier de l' Agora, contre le mur S. du prytanée. Ce mur, très soigneusement construit en gros blocs est l' élément fort de cet ensemble: c' est à la fois le mur d' analemma de la terrasse du prytanée, le socle du mur S. de celui-ci et le mur contre lequel vient s' appuyer l' escalier de l' Agora dont les marches sont établies sur un remblai de terre et de cailloutis. Le matériel céramique recueilli est pauvre, le plus souvent atypique et ne permet pas de dater la construction.

Mais l' effort principal a porté sur le « rempart » qui longe la rue dégagée par J. Demargne. Ce secteur ainsi que les terrasses qui viennent buter contre le rempart ont fait l' objet d' un nouveau relevé topographique tandis que des sondages étaient ouverts dans les terrasses 2, 3, 4 et 5 (à partir du haut). En fait le rempart n' est pas un mur continu, mais il est fait de la succession des murs latéraux des diverses terrasses. Chacune de ces terrasses comportait une maison qui communiquait avec la rue par une porte. Sur les terrasses 2 et 3, ces portes sont d' un type simple et s' ouvrent au milieu du mur; elles ont été bouchées par la suite et la maison de la terrasse 2 détruite tandis que le mur de la terrasse 3 était renforcé. Sur les terrasses 3 et 4, on a affaire à des entrées en chicane au pied de tours puissamment fortifiées qui servaient de maison d' habitation (Pl. 519 a): le matériel recueilli dans ces tours—très nombreux pesons, vaisselle commune, lampes—ne laisse aucun doute sur leur destination. A chaque maison est associée une cour avec citerne (Pl. 519 b). La céramique, relativement abondante, est presque exclusivement de fabrication locale et donc difficile à dater. Il semble toutefois que l' on puisse placer ces maisons au IVe et au IIIe siècle av. J-C.

O. PICARD

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Χανίων

Κατὰ τὸ 1970 ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι συγκολλήσεως τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Γερανίου (βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 474 - 476), ὡς καὶ αὐτῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους (βλ. κατωτ.). Ὡσαύτως συνεχίσθη ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἐρευνῶν εἰς τὸ Καστέλλι Χανίων κατὰ τὰ ἔτη 1964 - 1967.

Ἡ ἐπανέκθεσις συνεπληρώθη διὰ τῆς ἐκθέσεως σαρκοφάγων, ἀγγείων, σφραγιδολίθων, κοσμημάτων, εἰδωλίων καὶ ἄλλων εὑρημάτων ἐκ τῶν διαφόρων ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν. Οὕτως, ὁ πρὸς ἔκθεσιν χῶρος ἔλαβε τὴν τελικὴν αὐτοῦ μορφήν. Ἤρχισε, τέλος, ἡ ἐκ νέου καταγραφὴ ὅλων τῶν εὑρημάτων πρὸς δημιουργίαν νέου καταλόγου πληροῦντος τὰς ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας. Ἡ ταχεῖα πρόοδος τῶν ἐργασιῶν ἐπανεκθέσεως ὀφείλεται μεγάλως εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν βοηθὸν δ. Ἄνναν Λεντάρη καὶ εἰς τὸν τεχνίτην - συγκολλητὴν κ. Κωνστ. Κωνσταντάκην. Παραλλήλως προωθεῖται ἡ ὀργάνωσις τῆς φωτοθήκης τοῦ Μουσείου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ ἔτους 1964 διεξάγεται εἰς τὴν συνοικίαν Καστέλλι τῆς πόλεως Χανίων, διενηργήθη κατὰ τὸ ἔτος 1970 ὡς κοινὴ ἑλληνοσουηδικὴ ἀνασκαφή. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος ἐκ μέρους τοῦ σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου Κλασσικῶν Σπουδῶν ὁ διευθυντὴς αὐτοῦ κ. Styrenius, ὁ κ. P. Hellström, ἡ κ. Hellström, καὶ αἱ δδ. Nilsson, Erikson καὶ Gesell, ἐκ μέρους δὲ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ὁ προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Κρήτης Γ. Τζεδάκις καὶ αἱ ἀρχαιολόγοι κ. Ὄλγα Μηναΐδη - Μπιρδιμίρη καὶ δ. Πολυξένη Γκούμα. Ἀρχιτεχνίτης τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ὁ ἱκανώτατος καὶ ἐμπειρότατος κ. Σπυρίδων Βασιλάκης.

Συνολικῶς ἠνοίχθησαν τέσσαρες τάφροι, διαστ. 6×3 μ. ἑκάστη, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πλατείας Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὅπου αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν ἐτῶν 1964 - 65 (Σχέδ. 1), καὶ ἐσημειώθησαν τὰ ἀκόλουθα :

1. Περισυνελέγη σειρὰ πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν ὀστράκων καὶ ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου γεωμετρικῶν χρόνων (τάφρος 3).

2. Ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δαπέδων καὶ τοίχων ΥΜ ΙΙΙ Β χρόνων. Ἔμπροσθεν ἐνὸς τούτων ἀνευρέθησαν δύο ἀποθηκευτικοὶ πίθοι in situ (τάφρος 1). Παρετηρήθη καὶ ἐφέτος ὅτι ὡρισμένα τῶν ὀστράκων τῆς περιόδου ταύτης φέρουν ἴχνη πυρᾶς, εἰς δὲ τὴν τάφρον 4 (Σχέδ. 2), εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ ΥΜ ΙΙΙ Β δαπέδου συλλεγέντα ὄστρακα (Πίν. 520 α - β), ὡς καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ δάπεδον, τὰ ἴχνη πυρᾶς ἦσαν ἰδιαιτέρως ἔντονα. Τοῦτο προφανῶς δεικνύει καταστροφὴν μέρους τοὐλάχιστον τοῦ οἰκισμοῦ, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνδυάζεται μὲ τὴν παρουσίαν ΥΜ ΙΙΙ Β κεραμεικῆς καὶ ψευδοστόμου ἀμφορέως, φέροντος σημεῖα γραμμικῆς Β γραφῆς, ἐντὸς τοῦ σπηλαίου Περιβολίων (6 περίπου χλμ. ΝΔ. τῶν Χανίων), τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τῆς ΥΜ Ι περιόδου (*ΠΑΕ* 1968, σ. 136 - 137).

Γενικῶς, ἡ κεραμεικὴ τῆς ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου ἔχει ὅλα τὰ ἤδη γνωστὰ χαρακτηριστικά (ἀρίστη τεχνικὴ καὶ ὄπτησις, ποικιλία κοσμημάτων καὶ σχημάτων), τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀποδοθῆ εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς Κυδωνίας (*BCH* 1969/1, σ. 396 - 418). Δυστυχῶς, ἡ παρουσία θεμελίων ἐνετικῶν κτηρίων ἐστέρησε τὴν ἔρευναν τῆς ἀποκαλύψεως ἀδιαταράκτων στρωμάτων τῆς ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου (ἐκτὸς ὡρισμένων σημείων εἰς τὰς τάφρους 1 καὶ 4). Ὡσαύτως, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐντοπισθοῦν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ καθαρὰ στρώματα τῶν ΥΜ Ι, ΙΙ καὶ ΙΙΙ Α περιόδων. Περισυνελέγη ὅμως σειρὰ ὀστράκων, τὰ ὁποῖα καταδεικνύουν, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ὅμοια εὑρήματα τῶν ἐτῶν 1964 - 1969, ὅτι, καὶ κατὰ τὰς ὡς ἄνω χρονικὰς περιόδους, δὲν διεκόπη ἡ ζωὴ εἰς τὸν οἰκισμὸν τῆς Κυδωνίας.

3. Εἰς τὰς τάφρους 3 καὶ 4 (Πίν. 520 γ - δ) ἀπεκαλύφθησαν δάπεδα τῆς ΜΜ ΙΙ/ΙΙΙ περιόδου φέροντα ἐπίχρισμα λίαν ἐπιμελημένης ἐργασίας καὶ ἀρίστης διατηρήσεως. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων, ἐκ μικρῶν λίθων, σώζονται εἰς χαμηλὸν ὕψος. Δύο κέρνοι ἐκ πηλοῦ, ἐνσωματωμένοι εἰς τὰ δάπεδα, δεικνύουν ὅτι ταῦτα ἀπετέλουν τμῆμα μᾶλλον ἐσωτερικῆς αὐλῆς. Ἡ χρονολόγησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων λειψάνων εἶναι σαφής, λόγῳ τοῦ ὅτι τὰ ἄνωθεν τῶν δαπέδων καὶ τοίχων στρώματα εὑρέθησαν ἀδιατάρακτα.

Ἡ παρουσία πρωίμου τραχωτοῦ ρυθμοῦ, σπανίου εἰς τὴν Κεντρικὴν καὶ Ἀνατολικὴν Κρήτην, ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν παρουσίας κεραμεικοῦ

ἐργαστηρίου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (πρώιμος ΜΜ) εἰς τὸν χῶρον τῆς Κυδωνίας. Δείγματα τοῦ κεραμεικοῦ τούτου ρυθμοῦ ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκισμοῦ εἰς Καστρὶ Κυθήρων καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν αὐτοῦ φάσιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ ἀποίκισις τῶν Κυθήρων θὰ πρέπει νὰ ἤρχισεν ἐκ τῆς Κυδωνίας, καὶ τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μινωικῆς ἐγκαταστάσεως. Παρόμοια κεραμεικὰ εὑρήματα εἶχον ἀποκαλυφθῆ καὶ κατὰ φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀποκαλύπτονται ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ΠΜ περιόδου εἰς τὸ Καστέλλι, καθ' ὅσον μέχρι σήμερον μόνον κεραμεικὰ εὑρήματα ἐδείκνυον τὴν παρουσίαν ζωῆς κατὰ τὴν πολιτιστικὴν ταύτην φάσιν. Τώρα ὅμως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβέστερον καὶ βάσει ἀψευδῶν στοιχείων τὸ terminus post quem τῆς ἐγκαταστάσεως, ἀφοῦ κάτωθεν τῶν ΠΜ ΙΙ δαπέδων καὶ μέχρι τοῦ βράχου ἀνευρέθη ΠΜ Ι κεραμεικὴ καὶ σειρὰ ὑστέρων νεολιθικῶν ὀστράκων.

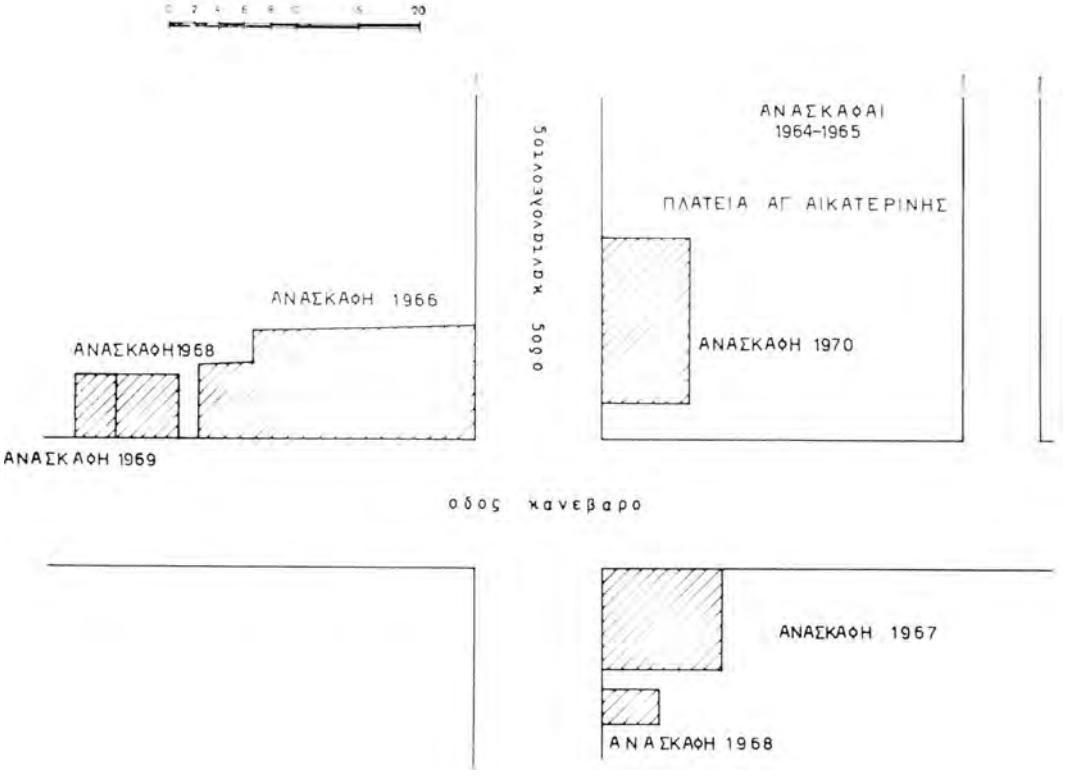

Σχέδ. 1. Καστέλλι Χανίων. Τοπογραφικὸν ἀνασκαφῶν

τὰς ἀνασκαφὰς 1964 - 1969 εἰς τὸν χῶρον τοῦτον, καθὼς καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας (βλ. *ΑΔ* 22 (1967) : Χρονικά, σ. 505, 23 (1968) : Χρονικά, σ. 415).

4. Τὸ πλέον ὅμως ἐντυπωσιακὸν εὕρημα τῆς ἐφετεινῆς ἐρεύνης, ἦτο ἡ ἀποκάλυψις τμημάτων δωματίων τῆς ΠΜ ΙΙ περιόδου (τάφροι 1, 2, 4). Οἱ τοῖχοι τούτων εἰς ὡρισμένα σημεῖα (τάφρος 4) σώζονται εἰς ὕψος 0.40 μ., τόσον δὲ οἱ τοῖχοι ὅσον καὶ τὰ δάπεδα ἔχουν καλυφθῆ δι' ἐπιχρίσματος ἐξαιρέτου διατηρήσεως. Εἶναι ἡ πρώτη

Ἐλπίζεται, ὅτι ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ βοηθήσῃ, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν καλυτέραν μελέτην τοῦ πρωτομινωικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Κυδωνίας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκμὴ συμπίπτει πρὸς ἐκείνην τῶν ἤδη γνωστῶν ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἐγκαταστάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν λύσιν τῶν ὑφισταμένων προβλημάτων διὰ τὰς ὑστέρας πολιτιστικὰς φάσεις.

Ἀνασκαφὴ εἰς Κάστελλον Βαρυπέτρου

Συνεχίσθη διὰ τρίτον κατὰ σειρὰν ἔτος ἡ

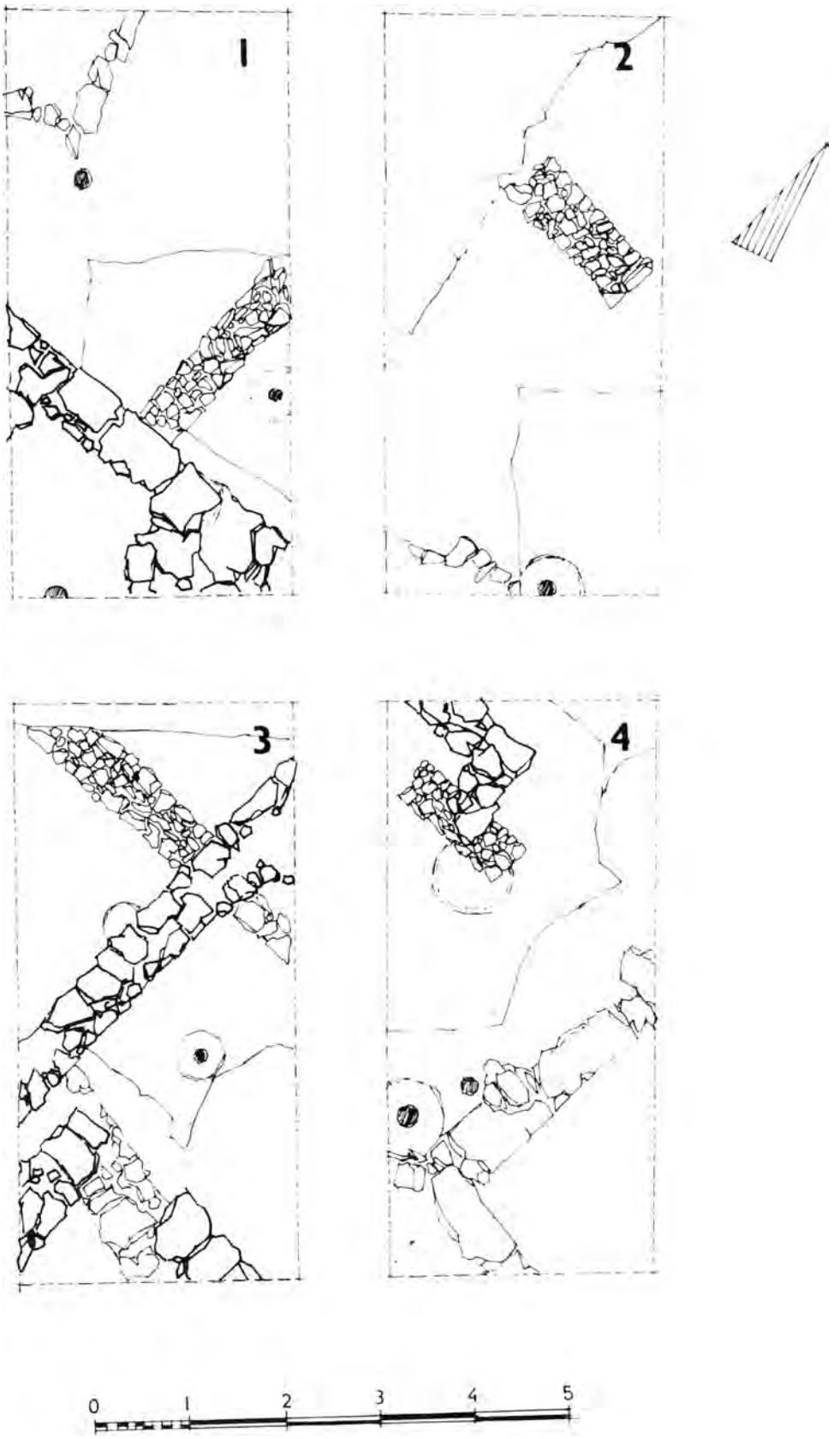

Σχέδ. 2. Καστέλλι Χανίων. Κάτοψις ἀνασκαφῆς τάφρων

ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν λόφον Κάστελλος τῆς κοινότητος Βαρυπέτρου Χανίων (βλ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 431 καὶ 25 (1970): Χρονικά, σ. 468), ἡ ὁποία ἐχρηματοδοτήθη ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ δ. Ἀργυρὼ Μαυρεδάκη.

Ἐκ τῶν ἀνοιγεισῶν τάφρων εἰς διάφορα σημεῖα ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν τειχῶν περικλειομένου χώρου, διεπιστώθη ἡ παρουσία βαθέων στρωμάτων τῆς πρώτης βυζαντινῆς, τῶν ρωμαϊκῶν, τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς ὑστέρας κλασσικῆς περιόδου. Ἡ συλλεγεῖσα κεραμεικὴ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ τῶν ἀνωτέρω πολιτιστικῶν φάσεων καὶ τὰ τμήματα οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν καὶ τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ἐκτεταμένα συγκροτήματα, δεικνύουν ὅτι ἡ ἄγνωστος μέχρι στιγμῆς πόλις ἦτο ἀρκούντως σημαντική. Μὲ τὴν ἄποψιν ταύτην συνηγορεῖ καὶ ἡ στρατηγικὴ θέσις τοῦ λόφου (ἀπόκρημνος τοποθεσία ἐλέγχουσα τὸν κάμπον τῶν Χανίων).

Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Β΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ συνεδρίου διατυπωθεῖσα θεωρία, ὅτι εἰς τὸν χῶρον τοῦτον θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἀρχαία Κυδωνία, δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν μέχρι στιγμῆς εὑρημάτων, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἱστορικὴ Κυδωνία ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ κατὰ τὸν 6ον αἰ. π.Χ., ἐνῷ τὰ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθοῦν πρὸ τοῦ 350 π.Χ. Πάντως, ἀσχέτως τοῦ ὀνόματος τῆς εἰς τὸν λόφον Κάστελλος πόλεως, αὕτη ἀσφαλῶς ἦτο μία τῶν πλέον ἰσχυρῶν τῆς περιοχῆς, ἰδίως κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον.

Ἀνασκαφὴ εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1969, καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν οἰκοδομήσεως τοῦ νέου οἰκισμοῦ, ἀνεύρεσις ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων (βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 473), ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ διενεργείας ἐκτεταμένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν παραλιακὴν θέσιν Γυαλὸς καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκ τῶν σημείων εἰς τὰ ὁποῖα ἡ Ἀμερικανὶς ἀρχαιολόγος κ. G. Weinberg εἶχε διενεργήσει δοκιμαστικὰς τομὰς κατὰ τὸ 1959, εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ ἐντοπίσῃ ρωμαϊκὰ ἐργαστήρια κατασκευῆς ὑαλίνων ἀγγείων. Ἡ περιοχὴ αὕτη (ἔξοδος τῆς φάραγγος Σαμαριᾶς) κατελαμβάνετο ὑπὸ τῆς σημαντικῆς αὐτονόμου ἑλληνορρωμαϊκῆς πόλεως Τάρρας, εἰς ἣν, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν, συνευρέθησαν ὁ Ἀπόλλων μετὰ τῆς νύμφης Ἀκακαλλίδος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μάντεως Καρμάνορος.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εἰς ἣν ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἄννα Λεντάρη καὶ ὡς ἀρχιτεχνίτης ὁ κ. Σπ. Βασιλάκης, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δύο νεκροταφείων, ἑνὸς τῆς κλασσικῆς περιόδου (ταφαὶ εἰς πίθους) καὶ ἑνὸς τῆς ρωμαϊκῆς (τάφοι κιβωτιόσχημοι) (Πίν. 521 γ - δ), καὶ εἰς τὸν αὐτὸν περίπου χῶρον. Τὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον κατελάμβανον τὰ δύο νεκροταφεῖα, ἔχει καλύψει παχὺ στρῶμα ἄμμου, εἰς ὡρισμένα μάλιστα σημεῖα τοῦτο ὑπερβαίνει τὸ 1.50 μ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ ἔρευνα παρουσίασε πολλὰς τεχνικὰς δυσκολίας καὶ οὕτω δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ ἔκτασις, τόσον τῶν δύο ἀποκαλυφθέντων νεκροταφείων, ὅσον καὶ ἑνὸς πρωιμωτέρου ἀνήκοντος εἰς τὴν ἀνατολίζουσαν περίοδον. Ἡ παρουσία ὅμως μιᾶς τεφροδόχου κάλπης καὶ ἑνὸς μικροῦ πίθου, τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῆς Φορτέτσας καὶ τῶν Ἀρκάδων τύπου (Πίν. 520 ε), δεικνύει ὅτι ἡ Τάρρα ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον, καὶ τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ ἵδρυσις ἐτοποθετεῖτο μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων συνολικῶς τριάκοντα κιβωτιοσχήμων τάφων καὶ ἐξ πίθων, ἀρκετοὶ εὑρέθησαν συλημένοι. Εἰς τοὺς ὑπολοίπους ὅμως τὰ εὑρήματα ἦσαν ἀξιόλογα: χρυσοῖ δακτύλιοι μετὰ σφραγιδολίθων ἢ μή, χρυσᾶ ἐνώτια, ἀργυραῖ, ὀστέιναι καὶ χαλκαῖ περόναι, ψῆφοι περιδεραίων, ὀστέινα κοσμήματα (ἓν εἰς σχῆμα διπλοῦ πελέκεως) καὶ εἷς εἰσηγμένος μικρὸς σκαραβαῖος. Τέλος, περισυνελέγησαν πολλὰ ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ νομίσματα (ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ταῦτα ἦσαν τεθειμένα εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ). Τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα (σκύφοι, οἰνοχόαι, ἀμφορίσκοι, πυξίδες, πινάκια) καὶ τὰ πήλινα εἰδώλια εἶναι χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἐντοπίας τεχνικῆς κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον (Πίν. 521 α - β). Κατὰ τὴν ἔρευναν παρετηρήθησαν ἴχνη λατρείας ἐπὶ τῶν τάφων, πιθανῶς δὲ καὶ θυσιῶν. Πολλὰ ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν πλησίον τῶν τάφων καὶ ἐντὸς στρώματος πυρᾶς.

Ὁ χῶρος τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον, εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ τούτου ἀπόστασιν εἶχον οἰκοδομηθῆ μικρά, θρησκευτικῆς ἀσφαλῶς χρήσεως, οἰκήματα.

Ἀνασκαφὴ εἰς Στύλον Ἀποκορώνου

Εἰς περιοχὴν Στύλου Ἀποκορώνου διενηργήθη ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Δαβάρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, δαπάναις τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης (βλ. κατωτ. σ. 517 ἔκθεσιν ἀνασκαφέως).

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Στύλος Ἀποκορώνου

Εἰς θέσιν Σελλιὰ τῆς κοινότητος Στύλου Ἀποκορώνου, ἀνευρέθη, κατὰ τὴν διάρκειαν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν ὑπὸ χωρικοῦ, καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον, μικρὸς ρωμαϊκὸς ἀποθηκευτικὸς πίθος. Ἡ ἐπακολουθήσασα πρόχειρος ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρχε μικρὰ ἐγκατάστασις, ἴσως ἀγρέπαυλις. Αἱ μεγάλαι πάντως, λόγῳ ἐντατικῆς καλλιεργείας, ἐπιχώσεις καθιστοῦν λίαν δυσχερῆ τὴν ἐπισταμένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

Καλυβιανὴ Κισάμου

Εἰς θέσιν Μουράκι τῆς κοινότητος Καλυβιανῆς Κισάμου, ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ καὶ παρεδόθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Καστελλίου Κισάμου, ΥΜ ΙΙΙ Β χαλκοῦν ἐγχειρίδιον, ἀσφαλῶς προερχόμενον ἐκ τάφου. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ καθ' ἣν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀποκαλύπτονται μινωικαὶ ἀρχαιότητες. Πρόχειρος ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ὁ χῶρος εἶναι κατάλληλος διὰ μινωικὸν νεκροταφεῖον, λόγῳ τῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους (μαλακὸς βράχος - κούσκουρας).

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Φάρος Χανίων

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ἐνετοτουρκικοῦ φάρου παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος Χανίων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει τὸ 1967 (βλ. *ΑΔ* 23 (1968) : Χρονικά, σ. 418 - 419 καὶ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 473 - 474). Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην φάσιν τῶν ἐργασιῶν, ἀφῃρέθησαν αἱ παλαιαὶ σιδηραῖ κατασκευαὶ αἱ περιθέουσαι τὸ ἄνω ἐξωτερικὸν τμῆμα τοῦ μνημείου καὶ ἐτοποθετήθησαν νέαι. Ὡσαύτως, ἀντικατεστάθησαν οἱ κατεστραμμένοι λίθοι δι' ἄλλων ληφθέντων ἐκ τοῦ αὐτοῦ λατομείου. Ἐτοποθετήθη νέον ἐκ σιδήρου κιγκλίδωμα εἰς τὸν ἐξώστην, ἀντικατεστάθησαν αἱ ἐκ μολύβδου πλάκες καὶ ἐτοποθετήθησαν ἡμικρύσταλλα εἰς τὸ « φανάρι ». Τέλος, ἐστερεώθησαν τμήματα τῆς κλίμακος προσβάσεως πρὸς τὸ μνημεῖον καὶ ἐγένετο ἐγκατάστασις ἀλεξικεραύνου ἰονισμοῦ (Πίν. 522 α - β).

Κωδωνοστάσιον Ἁγίου Φραγκίσκου

Εἰς τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ ἐνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου (Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον) ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως ὡς καὶ ἐπαναφορᾶς τῆς προσόψεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν (Πίν. 522 γ). Καθῃρέθη καὶ ἀνῳκοδομήθη τὸ μέγιστον τμῆμα τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ὀρόφου (τοῖχοι, παράθυρα, ξεστά), ὡς καὶ ἡ ὀροφή, συμφώνως πρὸς μελέτην τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Ὡσαύτως, ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἰσόγειον ξυλίνη θύρα καὶ ἐπεσκευάσθη ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος.

Ναὸς Ἁγίου Ρόκκου

Ὁ μικρὸς ἐνετικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ρόκκου ἐστερεώθη καὶ συνετηρήθη, δαπάναις τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ παρεχωρήθη. Συγκεκριμένως, ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ μόνωσις τοῦ δώματος, ἀντικατεστάθη τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς λιθοδομῆς τῆς δυτικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς. Ὡσαύτως, ἐπανεφέρθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφὴν τὰ δύο παράθυρα τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἀφῃρέθησαν τὰ παλαιὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἐγένοντο ὡρισμέναι στερεώσεις τῶν ἐσωτερικῶν λιθίνων κατασκευῶν.

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ρεθύμνου

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπετεύχθη ἡ ὁριστικὴ ἔκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ Μουσεῖον, ὡς καὶ ἡ νέα ταξινόμησις τοῦ ὑλικοῦ, διὰ τῆς προσθήκης ἔξ ἀκόμη μεταλλίνων προθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἀντικατέστησαν τὰς παλαιὰς ξυλίνας. Ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν ἐρευνῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἐξετέθησαν τὰ ἀγγεῖα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Γερανίου (βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 474 - 476) (Πίν. 523 α - γ) καὶ τὰ ἀγγεῖα ἐκ τῆς περισυλλογῆς Μασταμπᾶ τῆς πόλεως Ρεθύμνου (Πίν. 523 δ - ε).

Ἤρχισεν ἐξ ἄλλου ἡ νέα καταγραφὴ τῶν εὑρημάτων καὶ ἐχρησιμοποιήθη τὸ αὐτὸ ὡς καὶ διὰ τὸν κατάλογον τοῦ Μουσείου Χανίων σύστημα (βλ. ἀνωτ.). Ἤδη ἐπερατώθη ὁ κατάλογος τῶν πηλίνων καὶ ἐλπίζεται ὅτι ἡ ὅλη ἐργασία θὰ ὁλοκληρωθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος· τῆς ἐργασίας ταύτης ἐπιμελεῖται ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Λεντάρη. Τέλος, ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τῆς φωτοθήκης τοῦ Μουσείου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἀνασκαφὴ εἰς Ἀρμένους Ρεθύμνης

Συνεχίσθη διὰ δεύτερον κατὰ σειρὰν ἔτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Ἀρμένοι Ρεθύμνης ἀποκαλυφθέντος ὑστερομινωικοῦ νεκροταφείου (βλ. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 476 - 477). Εἰς τὴν ἔρευναν συνέβαλεν οἰκονομικῶς καὶ ὁ Δῆμος Ρεθύμνου διὰ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης, ἔλαβε δὲ μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ δ. Λεντάρη. Ἀρχιτεχνίτης τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ὁ κ. Σπ. Βασιλάκης.

Συνολικῶς, ἀνεσκάφησαν εἴκοσι θαλαμοειδεῖς τάφοι εἰς τρεῖς συστάδας, ἐξ ὧν οἱ πέντε ἡμιτελεῖς. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν τάφων εἶναι ἀξιοπρόσεκτος, διότι ἐκφεύγει τοῦ συνήθους τύπου τοῦ ἁπλοῦ μετὰ δρόμου θαλαμοειδοῦς τάφου. Οἱ πλεῖστοι τούτων ἔχουν δρόμον μετὰ κλίμακος, δύο δὲ παρουσιάζουν μνημειακὴν κατασκευήν.

Τάφος 7. Οὗτος κεῖται εἰς ἀπόστασιν 8 μ. ΝΔ. τοῦ τάφου ΣΤ, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ἔτος 1969 καὶ ὁ δρόμος ἔχει τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς ἄξονα, δηλ. ἐξ Α. πρὸς Δ. ἄνευ ὅμως βαθμίδων. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι 3.50 μ. καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πλακός, ἡ ὁποία ἔφρασσε τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου, διεπιστώθη ὅτι οὗτος παρέμεινεν ἡμιτελής, προφανῶς λόγῳ δυσκολιῶν εἰς τὴν λάξευσιν. Ὄπισθεν τῆς πλακὸς ὑπῆρχε κοιλότης, μήκ. 0.70 καὶ πλ. 0.65 μ., πλήρης χώματος· ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα ὄστρακα καὶ μία ψῆφος περιδεραίου.

Τάφος 8. Οὗτος ἐνετοπίσθη 7 μ. ΒΔ. τοῦ προηγουμένου. Ὁ δρόμος — μεγ. μήκ. 8.60 μ. — φέρει δεκατέσσαρας βαθμίδας καὶ κατὰ τὴν σκαφὴν παρετηρήθη πλησίον τῆς εἰσόδου στρῶμα ἀργιλώδους χώματος. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται διὰ λίθων ἀκανονίστου σχήματος. Ὁ θάλαμος ἔχει διαστάσεις 3.80 × 2.30 × 2 μ., ἐντὸς τούτου δὲ ἀνευρέθησαν, μία λάρναξ ἄνευ ταφῆς, εἷς νεκρὸς ἐκτάδην καὶ ἑπτὰ ἀγγεῖα, ἐξ ὧν πέντε ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (Πίν. 524 α - β), ἓν θυμιατήριον καὶ εἷς κρατήρ. Φαίνεται ὅτι ἡ λάρναξ ἀνῆκεν εἰς τὸν μόνον νεκρόν, πλὴν ὅμως, δι' ἄγνωστον αἰτίαν, οὗτος ἐτάφη ἐκτάδην. Τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα καὶ ἡ λάρναξ ἦσαν in situ, χρονικῶς δὲ τοποθετοῦνται εἰς τὴν ΥΜ III Β φάσιν.

Τάφος 9. Κεῖται εἰς ἀπόστασιν 9.50 μ. πρὸς Δ. τοῦ προηγουμένου. Ὁ δρόμος εἶναι ἄνευ βαθμίδων, προχείρως λελαξευμένος, ἔχει δὲ μέγιστον μῆκος 3.75 μ. Κατὰ τὴν σκαφὴν ἐδείχθη ὅτι οὗτος ἐγκατελείφθη λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ δρόμου, ὅπου θὰ ἠνοίγετο ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου, ἀνευρέθη εἰς τεμάχια ἀγγεῖον καθημερινῆς χρήσεως.

Τάφος 10. Κεῖται εἰς ἀπόστασιν 4.20 μ. ΒΑ. τοῦ προηγουμένου. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 7.50 μ. καὶ φέρει ἐννέα ἀνισομεγέθεις βαθμίδας. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται διὰ λίθων, κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν δὲ τούτων ἀνευρέθη, ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ κατωφλίου, μικρὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς. Ὁ θάλαμος ἔχει διαστάσεις 2.30 × 2.10 × 1.25 μ., ἐντὸς τούτου δὲ ἀνευρέθησαν δύο λάρνακες καὶ εἴκοσι τρία ἀγγεῖα (Σχέδ. 3). Τῆς λάρνακος Ι (Πίν. 524 γ) ἐλλείπει τὸ κάλυμμα, ἐντὸς δὲ ταύτης ἀνευρέθη εἷς σκελετός. Ἐντὸς τῆς λάρνακος ΙΙ (Πίν. 524 δ) ἀνευρέθη μόνον μία χαλκῆ καρφίς. Εἰς τὸν χῶρον πρὸς Ν. τῶν λαρνάκων εὑρέθησαν ἐγκατεσπαρμένα τὰ ὀστᾶ τριῶν νεκρῶν. Ἐκ τῶν συλλεγέντων στοιχείων, ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων, τῶν λαρνάκων καὶ τῆς γενικῆς ὄψεως τοῦ τάφου, φαίνεται ὅτι οὗτος ἐχρησιμοποιήθη εἰς δύο χρονικὰς περιόδους μὴ ἀπεχούσας πολὺ ἀλλήλων. Ἡ πρώτη ταφὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς ὑστέρους ΥΜ III Α χρόνους, εἰς ταύτην δὲ ἀνήκουν ἡ λάρναξ ΙΙ, οἱ ἀνευρεθέντες ἐκτάδην σκελετοὶ καὶ τὰ κάτωθεν τῆς λάρνακος ἀγγεῖα (Πίν. 525 α - β). Ἡ δευτέρα ταφὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς πρωίμους ΥΜ III Β χρόνους καὶ εἰς ταύτην ἀνήκουν ἡ λάρναξ Ι καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα (Πίν. 525 γ) (περὶ τῶν λαρνάκων τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς σημασίας τούτων, βλ. *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 216 - 221).

Τάφος 11. Οὗτος ἐνετοπίσθη 6.50 μ. ΝΑ. τοῦ προηγουμένου. Ὁ δρόμος ἔχει μέγιστον μῆκος 8.60 μ. καὶ δέκα βαθμίδας. Ἡ θύρα τοῦ θαλάμου φράσσεται διὰ λίθων ἀκανονίστου σχήματος. Οὗτος ἔχει διαστάσεις 3.10 × 2.25 × 1.68 μ. καὶ περιεῖχε μόνον μίαν λάρνακα μετὰ καλύμματος, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθησαν κατατεμαχισμένα τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ. Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι λελαξευμένον ἐπὶ τοῦ βράχου θρανίον, ὕψ. 0.35 καὶ πλ. 0.25 μ., καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου ὑπάρχει ἀνάγλυφος μινωικὸς κίων. Φαίνεται ὅτι ὁ τάφος εἶχε συληθῆ, διὰ τοῦτο οὐδὲ ἓν ἀγγεῖον ἀνευρέθη, προσέτι δὲ τὰ ὀστᾶ ἐντὸς τῆς λάρνακος εὑρέθησαν τεθραυσμένα. Ἡ παρουσία θρανίου καὶ κίονος, προσέτι δὲ ἡ κυρία παράστασις τῆς λάρνακος (σκηνὴ ἱεροῦ κυνηγίου), δεικνύουν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ταφῆς σημαντικοῦ προσώπου. Ἡ λάρναξ ἀνήκει χρονικῶς εἰς τοὺς πρωίμους ΥΜ III Β χρόνους.

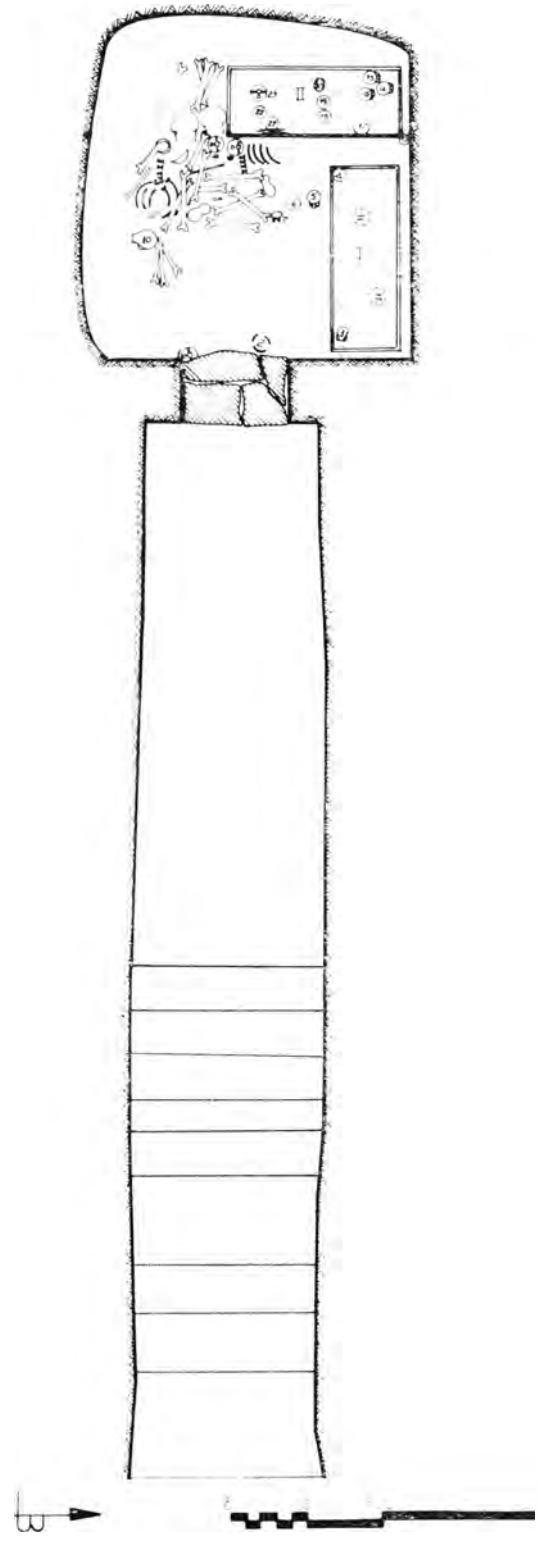

Σχέδ. 3. 'Αρμένοι Ρεθύμνης. Κάτοψις τάφου 10

Τάφος 12. Κεῖται περὶ τὰ 15 μ. ΝΔ. τοῦ τάφου 8. Διεπιστώθη ὅτι ἦτο ἡμιτελὴς καὶ ἡ ἐργασία διεκόπη.

Τάφος 13. Οὗτος ἐνετοπίσθη ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς συστάδος τῶν τάφων 6 - 12. Ἔχει δρόμον, μήκ. 4.30 μ., καὶ ἓξ βαθμίδας ἀκανονίστου σχήματος, ἐλαφρῶς ἡμικυκλικάς. Μονολιθικὴ πλὰξ κλείει τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀκανόνιστον ᾠοειδὲς σχῆμα, διαστ. 1.30×1.20×0.70 μ. Ἀκριβῶς ἔναντι τῆς εἰσόδου εὑρέθησαν ἐκτάδην δύο σκελετοὶ καὶ πλησίον τούτων τρεῖς σφραγιδόλιθοι, δύο χαλκοῖ δακτύλιοι, ἓν χαλκοῦν ψέλιον καὶ ψῆφοι περιδεραίου. Τέλος, περισυνελέγησαν ἑπτὰ ἀγγεῖα, ἤτοι τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, τρεῖς πυξίδες (Πίν. 525 δ) καὶ ἓν φλασκίον. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων, φαίνεται ὅτι οἱ δύο νεκροὶ ἐτάφησαν κατὰ τὴν ὑστέραν ΥΜ ΙΙΙ Α φάσιν.

Τάφος 14. Οὗτος κεῖται 8 μ. Β. τοῦ προηγουμένου καὶ ὁ δρόμος αὐτοῦ, ἄνευ βαθμίδων, ἔχει μέγ. μῆκος 4.30 μ. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου, διαστ. 1.30×1.50×1 μ., φράσσεται διὰ μονολιθικῆς πλακός, ἐντὸς δὲ τούτου ἀνευρέθησαν δύο σκελετοὶ ἐκτάδην, ἓν ἀγγεῖον εἰς τεμάχια καὶ θραύσματα ἑτέρου. Ἀμφότεραι αἱ ταφαὶ ἀνήκουν χρονικῶς εἰς τοὺς ΥΜ ΙΙΙ Β χρόνους.

Τάφος 15. Οὗτος κεῖται 10 μ. Β. τοῦ προηγουμένου καὶ ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.70 μ. Κατὰ τὴν σκαφὴν διεπιστώθη ὅτι ὁ τάφος εἶναι ἡμιτελής. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εὑρέθη μικρὰ ἔνθετος πλάξ, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη κοιλότης, διαστ. 0.35×0.60 μ., πλήρης χώματος. Ἐντὸς ταύτης εὑρέθησαν δύο ΥΜ ΙΙΙ Β σφραγιδόλιθοι.

Τάφος 16. Οὗτος ἐνετοπίσθη 5 μ. Β. τοῦ τάφου 13. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.70 μ., ἄνευ βαθμίδων. Τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου φράσσει κωνικὴ μονολιθικὴ πλάξ. Ὁ θάλαμος, διαστ. 1.20×1.35×1 μ., περιεῖχε τρεῖς σκελετοὺς μὲ τὰ ὀστᾶ διεσπαρμένα, δύο πυξίδας, μικρὸν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον καὶ μίαν ψῆφον περιδεραίου. Ὁ τάφος, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται χρονικῶς εἰς τὴν πρώιμον ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν, εἶχε προφανῶς συληθῆ.

Τάφος 17. Οὗτος κεῖται 4.70 μ. Β. τοῦ τάφου 14. Ἔχει δρόμον, μήκους 7 μ., καὶ ἐννέα βαθμίδας λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Ἡ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ θαλάμου μονολιθικὴ πλὰξ φέρει εἰς τὰ ἄκρα στρῶμα λάσπης. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου, διαστ. 2.50×3.50×1.40 μ., ἀνευρέθη μία λάρναξ καὶ κάτωθεν ταύτης τέσσαρες ψευδόστομοι ἀμφορεῖς. Ἐντὸς τῆς λάρνακος, ὁμοῦ μετὰ τῆς ταφῆς, ἀνευρέθη θαυμάσιος σφραγιδόλιθος ἀνακτορικῶν χρόνων (Πίν. 526 α), πολύτιμον οἰκογενειακὸν κειμήλιον τοῦ νεκροῦ, ἀφοῦ ἡ λάρναξ χρονολογεῖται εἰς τὴν κυρίως ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ θαλάμου ἀνευρέθη εἰς νεκρὸς ἐκτάδην καὶ πλησίον τούτου ὀκτὼ ἀγγεῖα (ἓξ ψευδόστομοι, ὁ εἷς εἰς τεμάχια, καὶ δύο πυξίδες), χαλκοῦν ψέλιον, τέσσαρες χαλκοῖ δακτύλιοι, εἷς σφραγιδόλιθος καὶ μέγας ἀριθμὸς ψήφων περιδεραίου μικρῶν διαστάσεων. Περὶ τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ θαλάμου καὶ ὄπισθεν τῆς λάρνακος, ὑπάρχει κοιλότης, διαστ. 0.68×0.45×0.20 μ., πλήρης ὀστῶν. Ἐκ τῆς κεραμεικῆς φαίνεται ὅτι ὁ τάφος ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν πρώιμον ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν (ὀστᾶ κοιλότητος καὶ εἷς ψευδόστομος ἀμφορεὺς) καὶ ἐκ νέου κατὰ τὴν κυρίως ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν (Πίν. 525 ε - στ, 526 β - γ).

Τάφος 18. Οὗτος ἐπεσημάνθη 3 μ. Ν. τοῦ τάφου 13. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.30 μ. ἄνευ βαθμίδων. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται ὑπὸ πλακὸς τριγωνικοῦ σχήματος· ὁ θάλαμος ἔχει ᾠοειδὲς σχῆμα, διαστ. 0.75×0.60×0.45 μ., καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν τεμάχια ὀστῶν τεθραυσμένα καὶ κάτωθεν τούτων περισυνελέγησαν δύο φακοειδεῖς σφραγιδόλιθοι ΥΜ ΙΙΙ Β χρόνων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ τάφος εἶχε συληθῆ.

Τάφος 19. Οὗτος κεῖται 13 μ. Β. τοῦ τάφου 15. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 4.70 μ. καὶ φέρει δύο βαθμίδας. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δρόμου καὶ ὄπισθεν ἐνθέτου πλακὸς ἀνευρέθη κοιλότης, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ἓν πήλινον εἰδώλιον, δύο σφραγιδόλιθοι, δύο χαλκοῖ δακτύλιοι καὶ δύο ψῆφοι περιδεραίου. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται ὑπὸ πλακὸς κωνικοῦ σχήματος, ἐντὸς δὲ τούτου ἀνευρέθησαν in situ τέσσαρες νεκροὶ ἐκτάδην, πέντε ἀγγεῖα (τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, μία πυξίς, ἓν κύπελλον μόνωτον) καὶ εἷς χαλκοῦς πέλεκυς. Τέλος, κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν χωμάτων, ἀνευρέθη εἷς σφραγιδόλιθος. Ἅπαντα τὰ ἀγγεῖα (Πίν. 526 δ - ε) ἀνήκουν εἰς τὴν πρώιμον ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν καὶ φαίνεται ὅτι οἱ νεκροὶ ἐτάφησαν συγχρόνως.

Τάφος 20. Οὗτος ἐπεσημάνθη 4 μ. ΒΑ. τοῦ τάφου 19. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 7.50 μ. καὶ φέρει ἑπτὰ βαθμίδας. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται διὰ λίθων ἀκανονίστου σχήματος. Ὁ θάλαμος ἔχει σχῆμα σχεδὸν παραλληλόγραμμον, διαστ. 2.35×2.75×1.60 μ., καὶ ἐντὸς τούτου ἀνευρέθησαν πέντε νεκροὶ ἐκτάδην, ἐννέα ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, τρία χαλκᾶ ἐγχει-

ρίδια καὶ εἰς χαλκοῦς δακτύλιος. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη ταφὴ ἐγένετο κατὰ τὴν ὑστέραν ΥΜ ΙΙΙ Α φάσιν καὶ ἡ δευτέρα κατὰ τὴν πρώιμον ΥΜ ΙΙΙ Β (Πίν. 527 α).

Τάφος 21. Οὗτος κεῖται εἰς ἀπόστασιν 2.60 μ. Β. τοῦ τάφου 20. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 3.30 μ. ἄνευ βαθμίδων. Ὁ τάφος εἶχε παραμείνει ἡμιτελὴς λόγῳ δυσχερειῶν εἰς τὴν λάξευσιν. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δρόμου ἔχει λαξευθῆ κοιλότης, διαστ. 0.30×0.50×0.50 μ., τὴν ὁποίαν ἔφρασσε μονολιθικὴ πλάξ. Ἐντὸς ταύτης οὐδὲν ἀνευρέθη.

Τάφος 22. Οὗτος κεῖται 3.30 μ. Β. τοῦ τάφου 21. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 5.30 μ. καὶ φέρει τέσσαρας ἀνισομεγέθεις βαθμίδας. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται ὑπὸ μονολιθικῆς πλακός. Ὁ θάλαμος, διαστ. 1.40×2.20×1.15 μ., περιεῖχε μίαν ταφὴν ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

Τάφος 23. Οὗτος ἐπεσημάνθη Α. τῶν τάφων 15 καὶ 17. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 3.80 μ. ἄνευ βαθμίδων. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δρόμου καὶ ὄπισθεν πλακὸς ὑπάρχει κοιλότης, διαστ. 0.30×0.60 μ., πλήρης χώματος, ἐντὸς τῆς ὁποίας οὐδὲν ἀνευρέθη. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται ὑπὸ μονολιθικῆς πλακός, ὄπισθεν τῆς ὁποίας καὶ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὑπῆρχον δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς. Ὁ θάλαμος, διαστ. 1.25×1.20×0.75 μ., περιεῖχεν ὀστᾶ τεσσάρων νεκρῶν εἰς δύο σωρούς. Ἡ γενικὴ ὄψις τοῦ τάφου δεικνύει ὅτι οὗτος εἶχε συληθῆ. Περισυνελέγησαν ἑπτὰ ἀγγεῖα, ἤτοι πέντε ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, μία πυξὶς καὶ ἓν δίωτον κύπελλον, ἀνήκοντα χρονικῶς ὡς καὶ τὰ εἰς τὸ κατώφλιον εὑρεθέντα εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν.

Τάφος 24. Οὗτος κεῖται 6.80 μ. Β. τοῦ τάφου 22. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 13.50 μ. ἄνευ βαθμίδων. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται διὰ λίθων. Ἔμπροσθεν ταύτης ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια πλακός, ἐνῷ ἐντὸς τῶν λίθων τῆς εἰσόδου, ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος λελαξευμένη πλάξ, φέρουσα καθέτους καὶ ὁριζοντίας ἐγχαράκτους γραμμάς (ἐπιτύμβιος πλάξ). Τὰ στοιχεῖα ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὁ τάφος εἶχε συληθῆ (τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς γενικῆς ὄψεως τοῦ θαλάμου). Ὁ θάλαμος ἔχει ὀρθογώνιον σχεδὸν σχῆμα, διαστάσεις 5×5×1.90 μ., καὶ περὶ τὸ μέσον τούτου φέρει πεσσόν· κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς, βορείου καὶ νοτίας πλευρᾶς, ἔχει λαξευθῆ θρανίον, ὕψ. 0.17 καὶ πλ. 0.35 - 0.45 μ. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν δύο λάρνακες τετραυσμέναι (Πίν. 527 γ), ἐννέα ἀγγεῖα (δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δύο θυμιατήρια — Πίν. 527 β —, μία πυξίς, ἓν ἱερατικῆς χρήσεως, ἓν ἄωτον πινάκιον, ἓν δίωτον πινάκιον καὶ μία ἄωτος πυξίς), ἓν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον καὶ δύο σφραγιδόλιθοι. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη ταφὴ ἐγένετο κατὰ τοὺς ὑστέρους ΥΜ ΙΙΙ Α χρόνους (λάρναξ Ι), ἐνῷ ἡ δευτέρα ἀνάγεται εἰς τοὺς πρωίμους ΥΜ ΙΙΙ Β χρόνους.

Τάφος 25. Ἀνήκει εἰς τρίτην συστάδα τάφων καὶ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. περίπου ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς συστάδος 13 - 24. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.55 μ. ἄνευ βαθμίδων. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται ὑπὸ πλακὸς κωνικοῦ σχήματος. Ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου ἔχει καταπέσει, λόγῳ τοῦ ὅτι πλησίον ἐλειτούργει μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν λατομεῖον, καὶ οὕτως ὁ θάλαμος εἶναι πλήρης χωμάτων. Περισυνελέγησαν δύο λάρνακες εἰς τεμάχια, ἕνδεκα ἀγγεῖα (δέκα ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ ἓν θυμιατήριον) (Πίν. 528 α, γ), τεμάχια χαλκῶν ἐγχειριδίων, τρία λίθινα σφονδύλια, ψῆφοι περιδεραίου. Ἐντὸς τῆς λάρνακος Ι ἀνευρέθησαν ἑπτὰ τεμάχια περιδεραίου ἐξ ὑαλομάζης φέροντα ἀνάγλυφα σπειροειδῆ κοσμήματα (Πίν. 528 β). Ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων φαίνεται ὅτι αἱ ταφαὶ ἐγένοντο κατὰ τὴν κυρίως ΥΜ ΙΙΙ Β φάσιν.

Τάφος 26. Κεῖται 50 μ. περίπου Β. τοῦ προηγουμένου. Ὁ δρόμος ἔχει μέγ. μῆκος 4.60 μ. ἄνευ βαθμίδων. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλείεται διὰ μονολιθικῆς πλακὸς ἀκανονίστου σχήματος. Ὁ θάλαμος ἔχει διαστάσεις 1.60×1×0.60 μ. καὶ ἐντὸς τούτου ἀνευρέθησαν τρεῖς νεκροὶ ἐκτάδην, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης διεπιστώθη ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ νεκροταφείου ἀρχίζει εἰς τοὺς ὑστέρους ΥΜ ΙΙΙ Α χρόνους καὶ συνεχίζεται μέχρι τῶν ὑστέρων ΥΜ ΙΙΙ Β. Πλὴν τῶν λαρνάκων, ὡρισμέναι τῶν ὁποίων εἶναι μοναδικαί, τὰ ὑπόλοιπα εὑρήματα δεικνύουν ὅτι ὁ μέχρι στιγμῆς ἄγνωστος οἰκισμὸς θὰ πρέπει νὰ ἦτο λίαν σημαντικός. Πολλὰ τῶν ἀγγείων εἶναι εἰσηγμένα ἐκ Κυδωνίας (Πίν. 524 α - β, 525 γ, ε - στ, 526 β, ε, 527 α, 528 α, γ), τὰ πλεῖστα ὅμως θὰ πρέπει νὰ εἶναι προϊόντα τοῦ ἐντοπίου ἐργαστηρίου, εἰς ὃ ἀνήκουν καὶ αἱ λάρνακες.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τάφος Πηγῆς Ρεθύμνης

Ὁ τάφος ἀνευρέθη τυχαίως ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος τῆς περιοχῆς καὶ κεῖται ἐντὸς ἐλαιῶνος, εἰς ἀπόστασιν 2 περίπου χλμ. Β. τοῦ χωρίου

Πηγὴ Ρεθύμνης. Λόγῳ τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας παλαιότερον, τὸ μέγιστον μέρος τοῦ θαλάμου καὶ ὁ δρόμος ἔχουν καταστραφῆ. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα ὁ θάλαμος, σχήματος ἀκανονίστου ὀρθογωνίου, σώζεται εἰς ὕψος 0.50 μ. καὶ τὸ ἄνοιγμα διὰ τὴν εἴσοδον φαίνεται ὅτι ἦτο εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Περισυνελέγησαν ὀστᾶ δύο νεκρῶν, τεμάχια μιᾶς λάρνακος, ἓν ξίφος, τέσσαρα ἐγχειρίδια καὶ ἓν μαχαίριον, ἅπαντα χαλκᾶ, ὡς καὶ δεκαὲξ ἀγγεῖα, τὰ πλεῖστα εἰς τεμάχια. Ἡ μελέτη τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἔδειξεν ὅτι ἔχομεν δύο ταφικὰς περιόδους. Ἡ πρώτη ἀνάγεται εἰς τὴν κυρίως ΥΜ ΙΙΙ Α φάσιν, ἐνῷ ἡ δευτέρα εἰς τὴν ὑστέραν ΥΜ ΙΙΙ Α (Πίν. 528 δ - ε).

Ἀξὸς Μυλοποτάμου

Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀξὸς Μυλοποτάμου, τὸ ὁποῖον κεῖται πλησιέστατα τῆς λίαν ἀξιολόγου ἀρχαϊκῆς πόλεως Ἄξοῦ, περισυνελέγησαν πέντε κεφαλαὶ γυναικείων πηλίνων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων, πέντε πήλινα εἰδώλια ζώων τῆς αὐτῆς περιόδου, τέσσαρες λίθινοι πελέκεις, καὶ εἴκοσι τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα.

Ἁγία Πελαγία

Παρὰ τὸ χωρίον Ἁγία Πελαγία τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου, ΥΜ ΙΙΙ Β ἀποθηκευτικὸς πίθος εἰς τεμάχια. Πρόχειρος ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἐπιφανειακὰ ὄστρακα, προερχόμενα κυρίως ἐξ ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως καὶ πίθων ἀποθηκευτικῶν.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κρήνη Arimondi

Ἡ ἐνετικὴ κρήνη Arimondi ἢ Rimondi, κειμένη πλησίον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, παρουσίασε σαφῆ ἴχνη ἑτοιμορροπίας εἰς τὴν τουρκικὴν θολωτὴν ἐπικατασκευήν, καὶ οὕτω παρέστη ἀνάγκη ἀφαιρέσεως ταύτης. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸ σημαντικὸν τοῦτο μνημεῖον ἔλαβε τὴν ἀρχικήν του μορφήν (Πίν. 529 α - β).

Ἐνετικὴ οἰκία ὁδοῦ Ἀρκαδίου

Εἰς τὸ δῶμα τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρκαδίου 44 - 46 ἐνετικῆς οἰκίας, διενηργήθησαν ἐργασίαι στεγανώσεως διὰ τὴν καλυτέραν προστασίαν τοῦ μνημείου. Ὡσαύτως, ἐγένετο προσπάθεια ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὅπου ὑπάρχει ἐλεύθερος χῶρος.

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Ἀνασκαφὴ εἰς Στύλον Ἀποκορώνου

Ἡ γενομένη κατ' Ὀκτώβριον (8 - 16.10.70) ἀνασκαφὴ εἰς Στύλον Ἀποκορώνου, τοῦ Νομοῦ Χανίων, ἐχρηματοδοτήθη ὑπὸ τῆς δραστηρίου Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης, εἰς τὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος ἐρεύνης καὶ ἀξιοποιήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς περιοχῆς. Ἡ διεύθυνσις τῶν ἀνασκαφῶν ἀνετέθη εἰς τὸν γράφοντα, χορηγηθείσης προθύμως τῆς σχετικῆς ἀδείας ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέβλεπεν εἰς δύο σκοπούς : α) τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ θολωτοῦ τάφου Στύλου, καὶ β) τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ ὑστερομινωικοῦ οἰκισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ τάφος.

α. Ὁ θολωτὸς τάφος Στύλου εἶχεν ἀνασκαφῆ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος ὡς Ἐφόρου Κρήτης, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ γράφοντος. Ἡ ἔρευνα εἶχε περιορισθῆ τότε εἰς τὸν θόλον. Διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης ἐδόθη προθύμως ἡ ἄδεια τοῦ κ. Πλάτωνος, δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν Ἱστορικὴν καὶ Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν.

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφή, μὲ ἀρχιτεχνίτην τὸν κ. Σπ. Βασιλάκην, εἶχεν ὡς ἀντικείμενον τὸν δρόμον τοῦ τάφου, τόσον πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης, ὅσον καὶ πρὸς ἀξιοποίησιν τοῦ μνημείου. Οὗτος ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μακρότατος, 20.80 μ. (Πίν. 530 δ). Τὸ πλάτος του ἔβαινεν αὐξανόμενον, ἀπὸ 1.60 (πρὸ τῆς θόλου) ἕως 2.40 μ. (κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ δρόμου) μὲ ἔντονον κατωφέρειαν. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ δρόμου καὶ ἐφαπτόμενος τῆς νοτίας πλευρᾶς αὐτοῦ, εὑρέθη εἰς ὀρθογώνιος λάκκος (διαστ. 1.10 × 0.70 μ., μεγ. ὕψ. τοιχωμάτων 0.60 μ.), λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Οὗτος προωρίζετο ἴσως διὰ ταφήν, εὑρέθη ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν κενός (Πίν. 531 δ).

Ἀπὸ τοῦ λάκκου τούτου καὶ μέχρι τῆς εἰσόδου τοῦ δρόμου, τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἦτο ἐστρωμένον διὰ μικρῶν λίθων, σχηματιζόντων ἐπιφάνειαν κάπως ἀνώμαλον. Μία ἰδιομορφία τοῦ δρόμου ἦτο ὅτι αἱ πλευραί του, ἐκτισμέναι διὰ λίθων, δὲν ἦσαν ἰσομήκεις: ἡ νοτία πλευρὰ ἦτο μακροτέρα τῆς βορείου κατὰ 6.30 μ., εἰς ὕψος ὅμως ἑνὸς δόμου μόνον, ἐξ ἀκανονίστων λίθων, μόλις ὑπερβαίνοντος καθ' ὕψος τὴν πρὸ αὐτοῦ ἔκτασιν. Ἡ ἔκτασις αὕτη ἐκαλύπτετο ὑπὸ λιθοστρώτου, ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ τοιούτου τοῦ δρόμου (Πίν. 530 α - β).

Ἄλλη ἰδιομορφία τοῦ δρόμου ἦτο ἡ ἑξῆς: ἕτερον λιθόστρωτον, ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων σχηματιζόντων ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν, εὑρέθη

κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ δρόμου, ἐφ' ἑνὸς ἐπιπέδου μετὰ τῶν παρακειμένων ἀνωτάτων δόμων τῶν πλευρῶν τοῦ δρόμου καὶ ἀκολουθοῦν οὕτω τὴν κλίσιν αὐτῶν καὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (Πίν. 530 α - γ). Τὸ λιθόστρωτον τοῦτο, μήκ. 4 μ., ἐκάλυπτε τὴν κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ δρόμου ἐπίχωσιν αὐτοῦ καὶ προφανῶς εἶχεν ὡς προορισμὸν νὰ παραμένῃ ὁρατὸν καὶ νὰ σημειοῖ τὸ ἀρχικὸν τμῆμα τοῦ δρόμου. Ἀφαιρεθέντος τοῦ λιθοστρώτου τούτου καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸ ἐπιχώσεως, ἀνευρέθη εἰς μικρὸν βάθος (0.35 - 0.73 μ.) τὸ κατωφερικὸν λιθόστρωτον τοῦ δρόμου εἰς ἀδιάσπαστον συνέχειαν (Πίν. 530 δ). Σημειωτέον, ὅτι ἡ ἐπίχωσις γενικῶς τοῦ δρόμου ἀπέδωσεν ἐλάχιστα μόνον καὶ ἀσήμαντα ὄστρακα.

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ δρόμου, ὁ τάφος ὄχι μόνον κατέστη ἐπισκέψιμος, ἀλλὰ καὶ ἀνεδείχθη καθ' ὅλην του τὴν αἴγλην. Ἰδιαιτέραν λαμπρότητα ἐνεφάνισεν ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου (Πίν. 531 α, γ - δ). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐφάνη τὸ φράγμα τοῦ στομίου, ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων, σωζόμενον δὲ κατὰ τὸ κατώτερον μέρος του, εἰς ὕψος 1 μ. περίπου (Πίν. 531 α - β). Διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ φράγματος ὁ τάφος κατέστη ἀνέτως προσπελάσιμος (Πίν. 531 γ - δ).

Ὁ τάφος τοῦ Στύλου εἶναι ὁ δεύτερος θολωτὸς τάφος τοῦ νομοῦ Χανίων. Ὁ πρῶτος, ὁ γνωστὸς ἰδιότυπος τάφος τοῦ Μάλεμε, ἠρευνήθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ γράφοντος καὶ ἀνεστηλώθη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Τζεδάκι.

β. Ἰδιαιτέρα προσπάθεια κατεβλήθη διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ οἰκισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ τάφος. Διάφοροι δοκιμαστικαὶ τομαὶ ἀπέβησαν ἄκαρποι. Παρὰ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου ἐπεσημάνθησαν κεραμοσκεπεῖς τάφοι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου Ἀζογυρές, κειμένου εἰς ἀπόστασιν 200 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ θολωτοῦ τάφου, ἠρευνήθη περίεργον κυκλικὸν κατασκεύασμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἐτῶν ἐκίνει τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαιολόγων. Τελικῶς ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο ἦτο ὑπερμέγεθες ἁλώνιον (διαμ. 16 μ.), ἴσως βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων. Τελικῶς ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας μία δοκιμὴ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου Ἀζογυρές, εἰς σημεῖον ὅπου πρὸ ἐτῶν εἶχε περισυλλεγῆ μία ὑψίπους κύλιξ ἐν τεμαχίοις ὑπὸ τοῦ δικηγόρου Χανίων κ. Κωνστ. Χαβρέ, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Στύλου.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τμήματα σημαντικοῦ ΥΜ ΙΙΙ κτηρίου. Ἡ μία πλευρὰ τοῦ κτηρίου ἀποτελεῖται ἐξ ἰσχυροῦ τοίχου, μήκ. περὶ τὰ 11 καὶ ὕψ. περὶ τὸ 1.30 μ. (Πίν. 532 α, δ). Ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς τμήματα διαφόρων ἄλλων τοίχων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ γενικὴ διάταξις δὲν εἶναι εἰσέτι σαφής. Διακρίνονται πάντως δύο οἰκοδομικαὶ φάσεις (Πίν. 532 δ, 533 α, 534 β).

Ἐντὸς τοῦ κτηρίου εἶχεν ἐνσωματωθῆ μικρὸν σπήλαιον, βάθ. 1.50 καὶ πλ. 1.60 μ. Τὸ στόμιον τούτου, ὕψ. 1 μ. καὶ πλ. 0.75 μ., εἶχε διευρυνθῆ διὰ λαξεύσεως καὶ ἰσοπεδώσεως τοῦ βράχου κατὰ τὰς πλευράς (Πίν. 533 γ). Πρὸ τοῦ στομίου εἶχε λαξευθῆ τετράγωνος λάκκος (διάστ. 0.75 × 0.70 μ.), ἡ δὲ κάθοδος ἐγένετο δι' ἀβαθῶν βαθμίδων λελαξευμένων ἐντὸς τοῦ λάκκου τούτου. Ἡ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον ἀποκάλυψις ἑνὸς ἀγωγοῦ, ὀρθογωνίου διατομῆς (ὕψ. περίπου 0.20 καὶ πλ. περίπου 0.30 μ.), λελαξευμένου ἐντὸς τοῦ βράχου, καλυπτομένου ὑπὸ σειρᾶς λεπτῶν πλίνθων καὶ ὁδηγοῦντος εἰς τὸ σπήλαιον (Πίν. 533 γ, 534 α), ἔδειξεν ὅτι τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς δεξαμενή. Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ κτηρίου τὸ σπήλαιον εἶχεν ἀχρηστευθῆ, ἀποφραχθέντος τοῦ στομίου καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ περιοχῆς διὰ πλήθους ἀργῶν λίθων (Πίν. 533 α - β). Ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἀνευρέθη ἀριθμὸς λίθων τριβῆς.

Ὑπεράνω τοῦ σπηλαίου εὑρέθησαν δύο ἐπάλληλα δάπεδα, λιθόστρωτα, ἐκτεινόμενα εἰς μέγ. μῆκος 4.60 μ. (Πίν. 532 γ - δ). Τὸ παλαιότερον δάπεδον ἔδειξε καὶ μίαν στρογγύλην λιθίνην βάσιν κίονος, διαμ. 0.60 μ., ὄχι μονολιθικήν (Πίν. 532 γ - δ, 534 α). Ὁ κίων ἦτο ἀσφαλῶς ξύλινος. Ὑπεράνω τοῦ νεωτέρου δαπέδου εὑρέθησαν ἄφθονα τεμάχια πλίνθων ἀναμίξ μετὰ λίθων, προερχόμενα προφανῶς ἐκ καταρρεύσεως τοίχου.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει μία πλευρὰ τοῦ κτηρίου, ὅπου ἀπεκαλύφθη παράθυρον, τοῦ ὁποίου ἡ μία φλιὰ σώζεται εἰς ἱκανοποιητικὸν ὕψος (0.57 μ.). Ἡ ἑτέρα φλιὰ θὰ εὑρίσκετο προφανῶς ἀκεραία, ἐὰν δὲν εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὴν κατοχὴν ὑπό τινος γερμανικοῦ χαρακώματος, διανοιχθέντος κατὰ τὴν ὀφρῦν τοῦ λόφου (Πίν. 534 γ - δ).

Ἐνδεικτικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν σημασίαν τοῦ κτηρίου ἀποτελεῖ ἡ εὕρεσις ἑνὸς κεχαραγμένου ἐπὶ λίθου «τεκτονικοῦ» σημείου, εἰκονίζοντος τρίαιναν (ὕψ. 0.10 μ.). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου, ἐφ' ἧς ἡ τρίαινα, δὲν εἶναι ἐπίπεδος ἀλλ' ἀρκετὰ ἀνώμαλος. Δὲν εἶναι εἰσέτι σαφές, ἐὰν ὁ λίθος οὗτος εὑρίσκεται κατὰ χώραν ἢ ὁμοῦ μετὰ σει-

ρᾶς ἑτέρων λίθων ἀποτελεῖ μέρος καταρρεύσαντος τοίχου (Πίν. 532 β).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς ἄφθονα τεμάχια κεραμεικῆς οἰκιακῆς, ὅπως τριποδικῶν χυτρῶν κλπ. Ἄφθονα ἦσαν ἐπίσης τὰ τεμάχια πίθων (Πίν. 534 δ), ἐκ τῶν ὁποίων ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἀνασυγκροτηθοῦν πολλοί. Εὑρέθησαν ἐπίσης πολλὰ ὄστρακα ὑψιπόδων κυλίκων, θηλάστρων, σκύφων, θραύσματα λεπίδων ὀψιανοῦ, λίθοι τριβῆς, ἀκόνια, ἀγνῦθες, σφονδύλια καὶ ἄλλα.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς, ὅσον καὶ ὁ ἐντοπισμὸς πολλῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι καλύπτουν τὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, εἶναι λίαν ἐνθαρρυντικὰ διὰ τὴν μελλοντικὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς.

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1970, πλὴν τῆς διεξαγωγῆς τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, τὸν πλουτισμὸν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου, τὴν ἐπισήμανσιν καὶ καταγραφὴν ἀγνώστων τοιχογραφημένων ναῶν καὶ εἰκόνων, ἡ δραστηριότης τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐπιμελητείας τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν στερέωσιν καὶ ἀναστήλωσιν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων, τὴν στερέωσιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τοιχογραφιῶν, τὴν συντήρησιν καὶ τὸν καθαρισμὸν εἰκόνων, τὴν ἔρευναν πρὸς ἐπισήμανσιν τοιχογραφιῶν σωζομένων κάτωθι νεωτερικῶν κονιαμάτων, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐπὶ τῆς νησῖδος Ἐλούντας Μεραμπέλλου.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ναὸς Παναγίας Καπετανιανῶν Μονοφατσίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 670)

Μονόχωρος καμαροσκεπὴς ναὸς μετὰ ἐγκαρσίου εὐρυτέρου καμαροσκεποῦς νάρθηκος. Ὁ ἐσωτερικὸς ἐκ τοιχογραφιῶν διάκοσμος, σωζόμενος σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, χρονολογεῖται ὑπὸ τῆς γραπτῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ 1401 - 2 (βλ. Gerola, *Monumenti*, IV, σ. 566, ἀριθ. 8 καὶ 11, σ. 274, εἰκ. 338). Ἡ καλὴ ποιότης τῆς ἐργασίας καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων, δημιουργοῦν ἕνα ἐκ τῶν ἐπιβλητικωτέρων τοιχογραφικῶν διακόσμων τῆς νήσου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ. Ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐκτεταμένην ἐπιφάνειαν τῆς καμάρας τοῦ νάρθηκος, ἁπλοῦται ἀσυνήθης διὰ τὴν ἐποχὴν ἀριθμὸς σκηνῶν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν θαυμάτων καὶ τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Αἱ κομψαὶ μορφαί, ἡ λιτότης καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν συνθέσεων καὶ ἡ ἠρεμία τῶν κινήσεων, δεικνύουν τὸν ἀκαδημαϊκὸν χαρακτῆρα τῆς ζωγραφικῆς αὐτῆς, ἐνῷ παραλλήλως ἡ λεπτομερειακὴ πλάσις τῶν προσώπων διὰ τόνων χρώματος καὶ λεπτῶν λευκῶν παραλλήλων γραμμῶν, διὰ τῶν ὁποίων σχεδιάζονται καὶ οἱ ὄγκοι, προσδίδει εἰς τὰς μορφὰς τὴν ὑφὴν τῆς εἰκόνος (Πίν. 535 α - β).

Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ διακόσμου τούτου, ἐπραγματοποιήθη ἀνακεράμωσις τῶν στεγῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἡ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν τῶν καμαρῶν καὶ τῶν τοίχων, ὡς καὶ ἡ πρόχειρος στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων αὐτῶν δημιουργηθέντων κενῶν, διὰ κονιάματος κουρασανίου τόνου οὐδετέρου.

Ναὸς Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Καπετανιανῶν Μονοφατσίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 674)

Μονόχωρος καμαροσκεπὴς ναός, μὲ ἐνδιαφέροντα πώρινα πλαίσια θυρῶν καὶ παραθύρων δυτικῆς τεχνοτροπίας καὶ οἰκόσημα ἐντειχισμένα εἰς τὴν νοτίαν πλευράν. Λόγῳ προγενεστέρων ἐπισκευῶν τῆς τοιχοποιίας, αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀνακεράμωσιν τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κεράμων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς εἰσερχομένης διὰ τῶν ρηγμάτων τῆς οτέγης ὑγρασίας, ἡ ὁποία καὶ ἐδημιούργησε παχέα κρυσταλλικὰ ἄλατα ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας καὶ ἐκτεταμένους ἀπολεπισμοὺς τοῦ ἀποσαθρωθέντος χρώματος. Ἕνεκα τῶν φθορῶν τούτων, ἱκανὸς ἀριθμὸς συνθέσεων εἰς τὴν καμάραν καὶ μεμονωμένων μορφῶν εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους, κατέστησαν ἀδιάγνωστοι. Ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ εἰς οχετικῶς καλυτέραν κατάστασιν διατηρουμένων τοιχογραφιῶν, διαπιστοῦται ὅτι ὁ ἀνώνυμος ζωγράφος ἐντάσσεται εἰς τὸ παλαιολόγειον ρεῦμα τέχνης, ἀναζητῶν τὴν πλαστικὴν ἀπόδοσιν τῶν μνημειακοῦ χαρακτῆρος μορφῶν καὶ τὴν κίνησιν εἰς τὰς συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας δηλοῦται καὶ ὁ χῶρος, ἡ τέχνη ὅμως αὐτοῦ παραμένει ἐπαρχιακή.

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Κουδουμᾶ Μονοφατσίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 675)

Ἐντὸς βαθείας σπηλαιώδους κοιλότητος, διεμορφώθη μικρὸς ναὸς διὰ τῆς κατασκευῆς παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ σπηλαίου τοίχου, ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τοῦ ὁποίου ἁπλοῦνται τοιχογραφίαι, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου ἐπὶ ἐπιφανειῶν καταλλήλως πρὸς τοιχογράφησιν μορφωθεισῶν. Αἱ πραγματοποιηθεῖσαι ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν συγκράτησιν τῶν σωζομένων τμημάτων τοῦ διακόσμου, διὰ τῆς τοποθετήσεως κονιάματος κουρασανίου εἰς τὰς παρυφὰς τῶν τοιχογραφιῶν ἢ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων αὐτῶν δημιουργηθέντων κενῶν διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ πάλιν ὑλικοῦ καὶ εἰς τόνον οὐδέτερον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρεμβληθοῦν ξένα πρὸς τὸν διάκοσμον αἰσθητικὰ στοιχεῖα. Προηγουμένως, ὅμως, ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ στερέωσις τῶν ἀποκαλυφθέντων, ἐκ τῆς πτώσεως τοιχογραφιῶν, τμημάτων τῆς τοιχοποιίας, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν λίθων αὐτῆς καὶ τῆς λεπτολόγου ἁρμολογήσεως αὐτῶν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω κονιάματος. Οὕτως, ἐξησφαλίσθησαν ἀπὸ τὰς περαιτέρω φθορὰς αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, κατα-

σκευασθεῖσαι κατὰ τὴν γραπτὴν ἐπιγραφὴν τὸ 1360 (βλ. Gerola, *Monumenti,* IV, σ. 567, ἀριθ. 10). Αἱ μορφαὶ διὰ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ μεγέθους αὐτῶν, ἀποκτοῦν μνημειακὸν χαρακτῆρα, τὸ πλάσιμον δὲ αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται διὰ ζωηρᾶς πρασίνης σκιᾶς, ἀντιτιθεμένης εἰς τὸ χρῶμα τῆς σαρκὸς καὶ διὰ τῶν φωτεινῶν ἀντανακλάσεων τῶν ἐνδυμάτων, ἡ πτυχολογία τῶν ὁποίων τείνει πρὸς ἕνα γραμμικὸν ρυθμόν (Πίν. 536 α).

Εἰς τὴν μεγάλην παράστασιν τῆς Σταυρώσεως εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἐντόνου καμπυλώσεως τοῦ σώματος τοῦ Ἐσταυρωμένου καὶ ἡ παράστασις τῆς λιγοθυμίας τῆς Θεοτόκου, θέματα ἐκφραστικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πάθους, χρησιμοποιούμενα ἀπὸ τοὺς ζωγράφους τῆς περιοχῆς τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ἐπηρεάζεται ὁ ἄγνωστος ζωγράφος τοῦ Κουδουμᾶ. Ἡ τέχνη ὅμως αὐτοῦ παραμένει ἐπαρχιακή, ἐνσωματώνουσα, μέχρις ἑνὸς σημείου, εἰς τὴν νέαν παλαιολόγειον τέχνην τὰ καλλιτεχνικὰ μέσα ἐκφράσεως τῆς ἀρχαϊζούσης τεχνοτροπίας τῆς νήσου. Εἰς ἀνάλογον τεχνοτροπίαν, προερχομένην ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγκερασμοῦ ἐκφραστικῶν μέσων τῶν δύο διαφόρων καλλιτεχνικῶν παραδόσεων, ἔχουν ἐκτελεσθῆ καὶ αἱ κάτωθι ἀσβεστοχρισμάτων ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι τοῦ κυκλικοῦ ναοῦ (rotonda) τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Ἐπισκοπῆς Κισάμου (περὶ τοῦ ναοῦ τούτου βλ. Gerola, *Monumenti,* II, σ. 69 κ.ἑ., εἰκ. 29, 30, 31, 32).

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κρότου Καινούργιου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος,* ἀριθ. 637)

Εἰς τὸν μικρὸν καμαροσκεπῆ ναὸν τοῦ νεκροταφείου Κρότου, ἐπραγματοποιήθησαν κτηριακαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἀποβλέψασαι εἰς τὴν συγκράτησιν τοῦ ναΐσκου ἀπὸ τὴν πτῶσιν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπέστησαν ἐκτεταμένας φθοράς, ἰδίᾳ εἰς τὴν καμάραν, ἐκ τῆς διὰ τῆς κατεστραμμένης στέγης εἰσερχομένης ὑγρασίας. Οὕτω, πρῶτον κατεσκευάσθη περιμετρικὸν τοιχίον ἐκ σκυροδέματος ἐν ἐπαφῇ μετὰ τῆς θεμελιώσεως πρὸς στερέωσιν τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ καί, ἐν συνεχείᾳ, ἐγένετο ἡ ἐπισκευὴ τῆς τοιχοποιίας διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σεσαθρωμένων λίθων καὶ ἁρμολογήσεως αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου. Ἀκολούθως ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς καμάρας διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι) καὶ ἐγένετο ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κεράμων. Τέλος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ διακόσμου, ἐτοποθετήθη κονίαμα κουρασανίου εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν, διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ κονιάματος, τόνου οὐδετέρου, συνεπληρώθησαν καὶ τὰ ἐκ τῆς πτώσεως μικρῶν τμημάτων τοῦ διακόσμου δημιουργηθέντα κενά.

Τὴν τεχνοτροπίαν τῆς διὰ τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ἐξασφαλισθείσης τοιχογραφικῆς διακοσμήσεως, χαρακτηρίζει ἡ ἔντονος ἐμμονὴ εἰς τὰς παραδόσεις τῆς μνημειακῆς τέχνης τοῦ 12 αἰ. καὶ ἡ ζωηρὰ τάσις πρὸς τὴν ἐκφραστικότητα. Εἰς τὰς λιτὰς καὶ ἄνευ βάθους συνθέσεις διατάσσονται ὑψηλαί, ἐντελῶς ἐπίπεδοι, μορφαί, σχεδιαζόμεναι μὲ ἰσχυρὰ περιγράμματα καὶ ἀσφαλῆ διαγράμμισιν τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῆς πτυχολογίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐξαιρετικὴν ἐκφραστικότητα προσδίδουν, πλὴν τῶν στάσεων, καὶ οἱ μεγάλοι ἀμυγδαλωτοὶ κυρίως ὀφθαλμοί (Πίν. 536 β).

Ναὸς Παναγίας εἰς Γιαλομονόχωρον Πηγαϊδακίων Καινούργιου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος,* ἀριθ. 631)

Εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τοῦ χωρίου Πηγαϊδάκια ἀπόστασιν καὶ ἐπὶ τῆς κλιτύος μιᾶς τῶν κορυφῶν τῶν Ἀστερουσίων ὀρέων, εὑρίσκεται ὁ ναὸς τῆς Παναγίας, διαμορφωθεὶς διὰ τῆς προσθήκης εἰς τὸ ἀρχικὸν μονόχωρον καμαροσκεπὲς ναΰδριον, νάρθηκος σχήματος ἐλευθέρου σταυροῦ μετὰ τρούλλου. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς δυτικῆς κεραίας, προσεκολλήθη τάφος τοῦ τύπου τοῦ ἀρκοσολίου, τοῦ ὁποίου τὸ τόξον εἶναι ὀξυκόρυφον γοτθικόν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου τοῦ ναοῦ, σώζεται τμῆμα μόνον, ἐνῷ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ κατεστράφη ἐκ τῆς διαβρωτικῆς ἐνεργείας τῆς εἰσερχομένης διὰ τῶν κατεστραμμένων στεγῶν ὑγρασίας καὶ ἐκ τῶν πυρῶν, τὰς ὁποίας ἤναπτον ἐντὸς τοῦ ναοῦ οἱ ποιμένες. Μορφαί τινες τοῦ διακόσμου, σωζόμεναι εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, δεικνύουν ὡραίαν πλάσιν τῶν προσώπων διὰ συμπληρωματικῶν χρωμάτων (πρασίνη ἔντονος σκιὰ καὶ ρόδινα σαρκώματα) καὶ διάταξιν τῶν ὁμάδων μὲ αἴσθησιν τοῦ χώρου. Ταῦτα, ὡς καὶ ἡ καλὴ ποιότης τῆς ἐκτελέσεως, ἐντάσσουν τὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας μεταξὺ τῶν καλῶν τοιχογραφιῶν τῆς παλαιολογείου τέχνης τῆς νήσου, τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰ. (Πίν. 537 α).

Καὶ ἐνταῦθα, αἱ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ διακόσμου, συνίσταντο εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἐσωτερικῆς κυρίως ὄψεως τῆς τοιχοποιίας, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν λίθων καὶ ἁρμολογημάτων διὰ κονιάματος ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ ἀρχι-

κόν, τὴν ἀνακεράμωσιν τῶν στεγῶν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς τοποθετήσεως κονιάματος κουρασανίου εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων αὐτῶν (Πίν. 538 α).

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου μονῆς Παλιανῆς (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 458)

Ἔναντι τῆς εἰσόδου τῆς παλαιᾶς μονῆς τῆς Παλιανῆς, εὑρίσκεται ὁ μικρὸς μονόχωρος καμαροσκεπὴς ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, κοσμούμενος ἐσωτερικῶς διὰ τοιχογραφιῶν, ἐκτελεσθεισῶν ὑπὸ ἐπαρχιώτου ζωγράφου ἐπηρεασθέντος ἀπὸ τὴν παλαιολόγειον τέχνην.

Αἱ πραγματοποιηθεῖσαι, περιωρισμένης ἐκτάσεως, στερεωτικαὶ ἐργασίαι συνίσταντο εἰς τὴν ἀνακεράμωσιν τῆς στέγης, ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς καμάρας διὰ σιμεντοκονίας, τὴν ἐπισκευὴν τῆς τοιχοποιίας καὶ ἁρμολόγησιν αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου καὶ τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, διὰ τῆς τοποθετήσεως εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων αὐτῶν κονιάματος κουρασανίου καὶ δὴ τόνου οὐδετέρου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρεμβληθοῦν ξένα πρὸς τὸν διάκοσμον αἰσθητικὰ στοιχεῖα. Ὁ διακοσμήσας τὸν μικρὸν τοῦτον ναΐσκον ζωγράφος Γεώργιος (βλ. Gerola, *Monumenti*, II, σ. 309 καὶ IV, σ. 508) ἐκπροσωπεῖ τὴν νέαν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν. Πλάσσει τὰ πρόσωπα τῶν μορφῶν διὰ συμπληρωματικῶν χρωμάτων καὶ ἐξαίρει τὸν ὄγκον τοῦ σώματος, εἰς τὰς συνθέσεις δὲ ἀποδίδει τὴν κίνησιν τῶν ὁμάδων καὶ τὸν τρισδιάστατον χῶρον. Ἀλλὰ αἱ διαπιστούμεναι ἀδεξιότητες τοῦ σχεδίου, ἡ δυσμορφία ἐνίων μορφῶν καὶ ὁ συνωστισμὸς αὐτῶν εἰς τὰς παραστάσεις δεικνύουν τὸν ἐπαρχιώτην ζωγράφον. Σημειωθήτω ὅτι εἰς τὴν χεῖρα τοῦ ζωγράφου Γεωργίου ὀφείλονται καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναΐσκου τῆς Παναγίας εἰς Κυρμουσὴ Καινούργιου (βλ. Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 611 καὶ *Monumenti*, IV, σ. 546, ἀριθ. 17), ἐκ τοῦ ἐρειπωθέντος ὅμως τούτου ναΐσκου διατηροῦνται στηθάρια ἁγίων εἰς τὸ ἐσωράχιον τοῦ τυφλοῦ ἀψιδώματος τοῦ σωζομένου βορείου τοίχου.

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Σίβας Μαλεβιζίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 433)

Διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως μικρᾶς σπηλαιώδους κοιλότητος ὡς κόγχης Ἱεροῦ καὶ τῆς προσθήκης μικροῦ κλίτους καλυπτομένου ὑπὸ τρούλλου, ἀπετελέσθη ὁ ναΐσκος τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, κοσμηθεὶς ἐσωτερικῶς διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 14ου αἰ. Ἡ ἰσχυρὰ διάβρωσις τῶν τοιχογραφιῶν ὑπὸ τῆς, διὰ τῶν ρωγμῶν τῆς στέγης, εἰσερχομένης ὑγρασίας, κατέστησαν ἀναγκαίας τὰς γενομένας στερεωτικὰς ἐργασίας, ἤτοι τὴν ἀνακεράμωσιν τοῦ μικροῦ ναοῦ διὰ παλαιῶν κεράμων, ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς στέγης διὰ σιμεντοκονίας καὶ τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς τοποθετήσεως κονιάματος κουρασανίου εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων αὐτῶν ἢ συμπληρώσεως τῶν ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων αὐτῶν δημιουργηθέντων κενῶν, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ πάλιν κονιάματος. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν, διεπιστώθη καὶ ἡ ὕπαρξις ἑνὸς πρώτου στρώματος τοιχογραφήσεως, ἀποκαλυφθέντος κάτωθι τῶν τμημάτων ἐκείνων τοῦ δευτέρου τὰ ὁποῖα, διαβρωθέντα, κατέπεσον. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ὅμως τμήματα, ἀνήκοντα εἰς τὸν κάμπον τῶν συνθέσεων, δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐξέτασιν τῆς τεχνοτροπίας ἐκτελέσεως τοῦ πρώτου στρώματος τοιχογραφήσεως. Χαρακτηριστικὴ ὅμως τῆς ἀνωτέρας ποιότητος τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκτελέσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ δευτέρου, εἶναι ἡ σειρὰ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰς τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα τοῦ κυλινδρικοῦ τρούλλου. Ἡ πλαστικότης τῶν ὡραίων καὶ μὲ κανονικὰς ἀναλογίας μορφῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἔντονος ἡ ἀπόδοσις τῶν φυσιογνωμικῶν τύπων, ἡ ἔξαρσις τοῦ ὄγκου τοῦ σώματος, μὲ τὰς πλαστικῶς δηλουμένας καὶ πλήρεις κινήσεως πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων, μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς φωτεινὰς ἀντανακλάσεις, καθὼς καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ τρισδιαστάτου χώρου, μὲ τὰ ἀρχιτεκτονήματα, ἀποδιδόμενα εἰς φυσικὰς σχεδὸν ἀναλογίας, ἀποτελοῦν τοὺς χαρακτῆρας μιᾶς τέχνης ἀμέσως σχετιζομένης πρὸς τὰ καλὰ πρότυπα τῆς παλαιολογείου τεχνοτροπίας (Πίν. 537 β).

Ναὸς Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Βλαχιανῶν Αὐγενικῆς Μαλεβιζίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 436)

Σύμπλεγμα διδύμων μονοχώρων καμαροσκεπῶν ναῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ νότιος ἐτοιχογραφήθη κατὰ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τὸ 1447 (βλ. Gerola, *Monumenti*, IV, σ. 505, ἀριθ. 11). Ἡ εἰσερχομένη ἐκ τῶν κατεστραμμένων στεγῶν ὑγρασία προεκάλεσεν ἐκτεταμένας φθορὰς εἰς τὸν τοιχογραφικὸν διάκοσμον, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ μορφαὶ εἶναι ραδιναί, ἡ πλάσις τῶν προσώπων λεπτομερειακὴ καὶ μὲ ἰσχυρὰς τονικὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ τῆς φωτιζομένης σαρκὸς

καὶ τοῦ σκοτεινοῦ προπλασμοῦ, αἱ δὲ συνθέσεις, λιταὶ καὶ ἰσόρροποι, ὑπακούουν εἰς ἕνα ἐσωτερικὸν ρυθμόν. Πρόκειται περὶ διακόσμου τελοῦντος ἐν στενῇ ἐπαφῇ μὲ τὴν παράδοσιν τῆς τέχνης τῆς Πρωτευούσης. Ἡ διάσωσις τοῦ ὑπολειφθέντος διακόσμου ἦτο ἀπολύτως ἐπείγουσα καὶ αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν αὐτοῦ ἐκ τῆς διαβρωτικῆς ἐνεργείας τῆς εἰσερχομένης εἰς τὸν ναὸν ὑγρασίας. Οὕτως, ἐγένετο ἡ ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων διὰ σιμεντοκονίας, ἡ ἐπιμελὴς ἐπισκευὴ τῆς τοιχοποιίας διὰ συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῆς διὰ κοινῆς ἐξ ἀργῶν λίθων τοιχοδομῆς καὶ δι' ἁρμολογημάτων εἰς μεγάλην ἔκτασιν, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς παρειὰς τῶν τοίχων, ἡ ἀνακεράμωσις τῶν στεγῶν διὰ παλαιῶν κεράμων καὶ ἡ στερέωσις, τέλος, τῶν τοιχογραφιῶν, πραγματοποιηθεῖσα διὰ τῆς τοποθετήσεως κονιάματος κουρασανίου εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων αὐτῶν ἢ διὰ τῆς συμπληρώσεως διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ μικρῶν κενῶν δημιουργηθέντων ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοῦ διακόσμου.

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Φώτην Γερακαρίου Ἀμαρίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος,* ἀριθ. 365)

Παρὰ τὰς κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη πραγματοποιηθείσας στερεωτικὰς τοῦ ἀξιολόγου τούτου μνημείου ἐργασίας (βλ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 439), νέα καθίζησις τοῦ θεμελίου τοῦ νοτίου τοίχου προεκάλεσε, πλὴν τῶν νέων ρηγμάτων, ἰσχυρὰν ἀπόκλισιν τοῦ τοίχου τούτου ἐκ τῆς κατακορύφου. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς λίαν ἐπικινδύνου ταύτης καταστάσεως, κατεσκευάσθησαν δύο ἀντηρίδες ἰσχυραί, βαίνουσαι ἐπὶ βαθέος θεμελίου καὶ διὰ τοιχοποιίας ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ ναοῦ, ἤτοι ἐξ ἀργῶν λίθων ἐπιμελῶς ἡρμολογημένων διὰ κονιάματος κουρασανίου, ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ ἀρχικόν. Οὕτως, ἐξησφαλίσθη ἀπὸ βεβαίαν καταστροφὴν ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ναοῦ καὶ ἀπετράπη καὶ ὁ ἄμεσος κίνδυνος πτώσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ τοιχογραφιῶν, θεωρουμένων ἐκ τῶν σημαντικωτέρων δειγμάτων τῆς τέχνης τῆς νήσου τῆς περιόδου 12ου - 13ου αἰ. (βλ. Κ. Καλοκύρη, *Τοιχογραφίαι,* σ. 88, πίν. XL - XLI καὶ Millet, *Recherches,* σ. 670, εἰκ. 499).

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κομητάδων Σφακίων (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος.* ἀριθ. 218)

Ὁ διάκοσμος καὶ τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς τούτου ναϋδρίου, τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσεν ὁ ζωγράφος Ἰωάννης Παγωμένος τὸ 1313 - 1314 (βλ. Gerola, *Monumenti,* IV, σ. 472, ἀριθ. 2), δράσας ἐπὶ δύο τοὐλάχιστον δεκαετίας εἰς Δυτικὴν Κρήτην, εἶχεν ὑποστῇ σημαντικὰς φθορὰς ἀπὸ τὴν πτῶσιν τμημάτων αὐτοῦ καὶ ἀπὸ ἀπολεπισμοὺς τοῦ χρώματος. Αἰτία τῶν τοιούτων φθορῶν εἶναι ἡ ἐκ τῶν ρηγμάτων τῆς στέγης καὶ τῶν τοίχων εἰσερχομένη ὑγρασία. Οὕτως, ἐγένετο ἡ ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων τῆς καμάρας καὶ τῶν τοίχων διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), ἡ ἐπισκευὴ τῆς τοιχοποιίας δι' ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν ἀκανονίστων λίθων καὶ ἁρμολογήσεων αὐτῶν διὰ κονιάματος κουρασανίου, ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κεράμων καὶ ἡ πρόχειρος στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς τοποθετήσεως κονιάματος κουρασανίου εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων αὐτῶν ἢ καὶ τῆς συμπληρώσεως διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, τόνου οὐδετέρου, τῶν ἐκ τῆς πτώσεως μικρῶν τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν δημιουργηθέντων κενῶν. Τέλος, ἐστερεώθη καὶ τὸ πλαίσιον τῆς δυτικῆς θύρας εἰσόδου εἰς τὸν ναόν, διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ὑπερθύρου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Οὕτως, ἐξησφαλίσθη ἀπὸ περαιτέρω φθορὰς ὁ διάκοσμος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ συνδυασμὸς ἐκφραστικῶν μέσων τῆς ἀρχαϊζούσης τέχνης τῆς νήσου τοῦ 13ου αἰ. μετὰ τῆς νέας τέχνης τῶν Παλαιολόγων, δημιουργεῖ τοιχογραφικὸν σύνολον ἐξόχου ἐκφραστικῆς δυνάμεως (βλ. Κ. Καλοκύρη, Ὁ ζωγράφος Ἰωάννης Παγωμένος, *Κρητικὰ Χρονικά,* τόμ. ΙΒ΄, σ. 352 κ. ἑ.).

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου εἰς Ἅγιον Δημήτριον Ρεθύμνης (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος,* ἀριθ. 260)

Συνεχιζομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐγκεκριμένης μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (βλ. Gerola, *Monumenti,* II, σ. 212, εἰκ. 205, 206), ἐπραγματοποιήθησαν τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἐπερατώθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἐργασία στερεώσεως τῶν κυλινδρικῶν καμαρῶν καὶ τῶν θόλων τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων, διὰ τῆς τοποθετήσεως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως αὐτῶν σιδηροῦ πλέγματος (daring) ἐντὸς πλουσίας ἀσβεστοσιμεντοκονίας καὶ πακτωθέντος εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ διὰ τὴν ἀσφαλεστέραν στερέωσιν αὐτοῦ. β) Ἐτο-

ποθετήθη μετὰ ταῦτα στρῶμα κισήρεως καὶ σιμεντοκονίας διὰ τὴν κατάλληλον μόρφωσιν τῆς ἐπιφανείας τῶν καμαρῶν καὶ τῶν θόλων, πρὸς εὐχερῆ ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων τῶν βροχῶν. γ) Ἀνακατεσκευάσθησαν, βαίνουσαι ἐπὶ βαθυτέρου θεμελίου, αἱ ἀντηρίδες τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ διὰ τὴν ἀσφαλεστέραν στήριξιν τοῦ γωνιαίου διαμερίσματος, τὸ ὁποῖον, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς ἀποκλίσεως τῶν τοίχων αὐτοῦ ἐκ τῆς κατακορύφου, ἦτο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον. Σημειωθήτω, ὅτι ὁ θόλος στεγάοεως καὶ οἱ τοῖχοι τούτου παρουσίαζον τὰ μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα ρήγματα, τὰ ὁποῖα ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι). δ) Ἐπραγματοποιήθη, τέλος, καὶ ἡ ἐργασία καθαιρέσεως τῶν νεωτερικῶν ἀσβεστοκονιαμάτων ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τῶν τοίχων καὶ τοῦ τρούλλου καὶ ἀπεκαλύφθη οὕτως ὁ ἀρχικὸς κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν τυφλῶν ἀψιδωμάτων τῶν τοίχων, τῶν πλαισίων τῶν παραθύρων καὶ τοῦ τρούλλου, τοῦ ὁποίου, ὡς διεπιστώθη, μόνον τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τοῦ κυλινδρικοῦ τυμπάνου εἶναι τὸ ἀρχικόν, τοῦ λοιποῦ προερχομένου ἐκ κακοτέχνων ἐπισκευῶν δι' ἀργολιθοδομῆς. Ἡ περίτεχνος, ὅμως, διὰ κεραμοπλαστικῶν κοσμημάτων καὶ κιονίσκων ἐκ πλίνθων διάρθρωσις τοῦ ἀρχικοῦ τούτου τμήματος τοῦ τυμπάνου, καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν σύνταξιν μελέτης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τοῦ τρούλλου.

Ἐνετικὸν φρούριον Καλὲς Ἱεραπέτρας

Αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀρξάμεναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἀποβλέψασαι τότε εἰς τὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης προστασίαν τῆς νοτίας πλευρᾶς, διὰ τῆς κατασκευῆς πρίσματος προστασίας καὶ ἀποσβέσεως τοῦ κυματισμοῦ, καὶ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ νοτιοανατολικοῦ γωνιαίου πύργου, συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 μὲ σκοπὸν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου, μέγα τμῆμα τῶν ὁποίων, ἰδίᾳ ὁλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, εἶχε καταστραφῆ ὁλοσχερῶς. Πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐργασίας ταύτης, κατεσκευάσθησαν νέαι κανονιοθυρίδες συμφώνως πρὸς τὰς σωζομένας ἀρχικὰς τῆς νοτίας πλευρᾶς, διὰ τῆς αὐτῆς, ὡς καὶ ἀρχικῶς, κοινῆς ἐξ ἀργῶν λίθων τοιχοποιίας καὶ εἰς μορφὴν καὶ διαστάσεις ὁμοίας πρὸς τὰς σωζομένας καὶ ἀνεστηλώθησαν αἱ κατεστραμμέναι ἐπάλξεις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, καθὼς καὶ τῶν τεσσάρων γωνιαίων πύργων τοῦ φρουρίου (Πίν. 538 β). Διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἐργασίας ὑπολείπεται ἡ κατασκευὴ κονιαμάτων ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὰ σωζόμενα ἀρχικά. Αἱ ἀπαραίτητοι, ὅμως, ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ φρουρίου κτισμάτων, θὰ πραγματοποιηθοῦν, εὐθὺς ὡς συνταχθῇ ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως μελέτη (περὶ τοῦ φρουρίου βλ. Gerola, *Monumenti*, I, σ. 243 - 250, εἰκ. 138 - 144).

Ἐνετικὸν φρούριον Φραγκοκάστελλον Σφακίων

Καὶ ἐφέτος συνεχίσθη ἡ στερέωσις καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ἀξιολόγου φρουρίου, διὰ τῆς ὁλοκληρώσεως τῶν ἐργασιῶν ἐπισκευῆς τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας, τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν κονιαμάτων καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐπάλξεων. Αἱ ὡς ἄνω ἐργασίαι ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὸ δυτικώτερον τμῆμα τῆς βορείου πλευρᾶς, καθὼς καὶ εἰς τὴν δυτικὴν καὶ κυρίως εἰς τὴν νοτίαν, ἡ τοιχοποιία τῆς ὁποίας ἐνεφάνιζεν ἀποσάθρωσιν εἰς προκεχωρημένον βαθμόν. Τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῶν τοίχων συνεπληρώθησαν διὰ τοιχοποιίας ὁμοίας πρὸς τὴν σωζομένην ἀρχικήν, ἤτοι ἐξ ἀργῶν λίθων ἐντὸς κονιάματος κουρασανίου, ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ ἀρχικόν, τὰ σεσαθρωμένα δὲ τμήματα ἐστερεώθησαν διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν λίθων διὰ νέων ἀκανονίστων τοιούτων, αἱ δὲ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων, ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαί, ἡρμολογήθησαν διὰ κονιάματος κουρασανίου.

Αἱ παραστάδες καὶ τὰ ὑπέρθυρα θυρῶν καὶ παραθύρων, ὡς καὶ αἱ ποδιαὶ τούτων, ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφήν, διὰ συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων διὰ κοινῆς ἐξ ἀργῶν λίθων τοιχοποιίας, ὡς ἦσαν καὶ ἀρχικῶς. Μεταγενέστερα ἀνοίγματα εἰς τὸν νότιον τοῖχον συνεπληρώθησαν διὰ τῆς αὐτῆς καὶ πάλιν κοινῆς ἐξ ἀργῶν λίθων τοιχοποιίας, αἱ δὲ πλάκες τῶν ἐνετικῶν οἰκοσήμων, περισυλλεγεῖσαι ἐκ τῆς περιοχῆς ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν ἄνωθεν τῆς νοτίας κυρίας πύλης εἰσόδου (Πίν. 538 γ - δ) (περὶ τοῦ φρουρίου βλ. Gerola, *Monumenti*, I, σ. 250 - 256, εἰκ. 145 - 149).

Περίβολος ἐνετικῶν τειχῶν Ἡρακλείου

Ἐκτεταμέναι ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῶν ἐνετικῶν τειχῶν Ἡρακλείου, ἡ λιθίνη ἐπένδυσις τῶν ὁποίων εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας φθορὰς καὶ ρήγματα, προκληθέντα ἐκ βομβαρδισμῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τρωγλοδυτῶν,

οἱ ὁποῖοι εἰς πλεῖστα σημεῖα τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, τοῦ ἐπιπρομαχῶνος αὐτοῦ καὶ τῆς cortina, εἶχον διανοίξει σπηλαιώδεις κατοικίας, προκαλέσαντες οὕτω σημαντικὰς φθορὰς εἰς τὴν λιθίνην ἐπένδυσιν τοῦ τείχους. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν τειχῶν ἀπὸ τοὺς τρωγλοδύτας καὶ τὴν κατεδάφισιν ἑκατοντάδων παραπηγμάτων, ἡ ἐργασία ἐπισκευῆς τῶν φθορῶν ἦτο ἐπιτακτική, ἐπραγματοποιήθη δὲ ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης συνταχθείσης ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Συμφώνως πρὸς αὐτήν, ἡ συμπλήρωσις τῶν ρηγμάτων ἐγένετο διὰ τοιχοποιίας, πάχους 6 μ. εἰς τὴν βάσιν καὶ 3 μ. ἄνω εἰς τὰς ἐπάλξεις, ἐπενδυθείσης δι' ἰσοδομικῆς τοιχοποιίας, τῆς ὁποίας οἱ δόμοι ἐλαξεύθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ ὁμοιάζουν ἀπολύτως πρὸς τοὺς ἀρχικούς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνεπληρώθη τὸ μέγα ρῆγμα τῆς cortina, τὸ ρῆγμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, τὸ κυκλικὸν τμῆμα (orecione) τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ προμαχῶνος, δέκα ὀκτὼ ὑπὸ τῶν τρωγλοδυτῶν προκληθέντα ρήγματα κατὰ τὴν βάσιν τοῦ αὐτοῦ πάλιν προμαχῶνος καὶ τοῦ μεταπυργίου εὐθυγράμμου τμήματος (cortina) τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβολίου τῶν τειχῶν, καθὼς καὶ ἡ δυτικὴ καὶ μέρος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐπιπρομαχῶνος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Ἐνταῦθα, ὅμως, ἡ λιθίνη ἐπένδυσις ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἀποτελεῖται ἀπὸ κοινὴν ἐξ ἀργῶν λίθων τοιχοποιίαν, ἡ ὁποία καὶ θὰ καλυφθῇ διὰ κονιάματος, ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς. Ἀνάλογοι ἐργασίαι, μικρᾶς ὅμως ἐκτάσεως, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ πραγματοποιηθοῦν καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ περιβόλου, ἐνῷ ἡ ἀνάγκη ἐπισκευῆς καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ἐπάλξεων εἰς τὸ σύνολον σχεδὸν τοῦ περιβόλου τῶν ὀνομαστῶν τειχῶν τοῦ Χάνδακος εἶναι ἐπιτακτική.

Πύλη ἐνετικῆς ἐπαύλεως Χουμεριάκου Μεραμπέλλου

Ἐκ τῆς ἐνετικῆς ἐπαύλεως τοῦ Χουμεριάκου, διατηροῦνται ὀλίγα τμήματα ἐνσωματωμένα ἐντὸς νεωτερικῶν οἰκιῶν, καθὼς καὶ ἡ πύλη αὐτῆς, ἡ ὁποία, λόγῳ τῆς ἀποκλίσεως ἐκ τῆς κατακορύφου καὶ τῶν ρωγμῶν, ἐκινδύνευσε νὰ καταρρεύσῃ. Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῆς ἐγένοντο ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ κινδυνεύοντος ἄνω τμήματος αὐτῆς, ἀριθμηθέντων καταλλήλως τῶν δόμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἀνακατασκευὴν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπανατοποθετήσεως τῶν αὐτῶν δόμων καὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Οἱ ἐντελῶς ἀποσεσαθρωμένοι καὶ οἱ κατὰ τὸ παρελθὸν καταστραφέντες δόμοι τῶν παραστάδων, οἱ θολῖται καὶ τμῆμα τοῦ γείσου ἀνακατεσκευάσθησαν (βλ. Gerola, *Monumenti*, III, σ. 296, εἰκ. 199).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970, τὰ Κεντρικὰ Ἐργαστήρια Συντηρήσεως τῆς Ὑπηρεσίας, διὰ συνεργείων τοῦ συντηρητοῦ κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη, ἐπραγματοποίησαν ἐργασίας στερεώσεως, συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου Ἀβδοῦ Πεδιάδος (Gerola-Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 530)

Περιωρισμένης ἐκτάσεως ἐργασία καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν, ἀποτελοῦσα συνέχειαν τῆς πραγματοποιηθείσης κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη στερεώσεως τούτων, ἐγένετο καὶ ἐφέτος εἰς τὸν σημαντικώτατον ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, διακοσμηθέντα τὸ 1445 ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Μανουὴλ καὶ Ἰωάννου τῶν Φωκάδων (βλ. Gerola, *Monumenti*, II, σ. 209 καὶ IV, σ. 513, ἀριθ. 14). Ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῆς ἐκτελέσεως, δεῖγμα τῆς καλλιτεχνικῆς στάθμης τῆς νήσου κατὰ τὸν 15ον αἰ. καὶ ἡ σημασία τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου αἰ. (βλ. Α. Ξυγγοπούλου, *Σχεδίασμα*, σ. 83 καὶ Μ. Χατζηδάκη, *Κρητικὰ Χρονικὰ* ΣΤ' (1952), σ. 65), ἐπέβαλον τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ παχέα, ἐπικαθήμενα ἐπὶ τοῦ ἐξαιρέτου τούτου διακόσμου, στρώματα κρυσταλλικῶν ἁλάτων καὶ λειχήνων.

Ἐξ ἄλλου, οὐχὶ ἀσημάντους φθορὰς προεκάλεσεν ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν τοποθέτησις σιμεντοκονίας διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοῦ διακόσμου δημιουργηθέντων κενῶν, ὁπότε σωζόμενα τμήματα τοῦ διακόσμου ἐπεκαλύφθησαν ἄνευ λόγου ὑπὸ στρώματος σιμεντοκονίας, ἡ ἀφαίρεσις τοῦ ὁποίου καθίσταται προβληματική. Αἱ τοιούτου εἴδους φθοραί, ἐν συνδυασμῷ πάντοτε μετὰ κρυσταλλικῶν ἁλάτων, λειχήνων, ἀπολεπισμῶν εἰς ἔκτασιν καὶ πτώσεων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς, εὑρίσκονται εἰς τὸ κεντρικὸν κυρίως μέρος τῆς καμάρας, διήκουσαι ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέχρι τοῦ δυτικοῦ μέρους αὐτῆς. Πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἐργασία δὲν ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς καμάρας, παρὰ μερικῶς μόνον διὰ τῆς συνεχίσεως τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένου

καθαρισμοῦ τῶν παραστάσεων τῆς Ὑπαπαντῆς, τῆς Σταυρώσεως, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Πίν. 539 α - β) καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Ὁράματος τοῦ Σταυροῦ. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐδείχθη ὅτι μόνον ἡ παράστασις τῆς Κοιμήσεως διατηρεῖται ἐξ ὁλοκλήρου, ἐνῷ ἡ Ὑπαπαντὴ παρουσίασεν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπολεπισμούς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον διεπιστώθη μερικῶς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἡ δὲ Σταύρωσις ἔχει τὸν Ἐσταυρωμένον Χριστὸν οὐκ ὀλίγον ἐφθαρμένον. Ἐξ ἄλλου, τὸ Ὅραμα τοῦ Κωνσταντίνου δὲν διασώζει, εἰ μὴ τὸν σταυρὸν μόνον. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν παραστάσεων τούτων ἐξετελέσθησαν μικραὶ ζωγραφικαὶ συμπληρώσεις δι' ὑδροχρώματος (retouches), στερέωσις τοῦ ἐν πολλοῖς σεσαθρωμένου χρώματος τῆς ζωγραφικῆς (φιξάρισμα) καὶ τοποθέτησις ἐπὶ τοῦ διακόσμου λεπτοῦ στρώματος διαφανοῦς διαλύματος πρὸς προστασίαν τούτου ἀπὸ περαιτέρω φθορᾶς. Ἀνάλογοι ἐργασίαι ἐπραγματοποιήθησαν καὶ εἰς τάς, εἰς στενὰς ζώνας καὶ εἰς τὰ πλάγια τῆς καμάρας, διατεταγμένας σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, τῶν ὁποίων τμήματα μόνον σώζονται, καθὼς καὶ εἰς τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφήν (συνεργεῖον Ἀντωνίου Δασύρα).

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἀπάνω Σύμης Βιάννου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος,* ἀριθ. 741)

Ἀφοῦ ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ κτηριακὴ στερέωσις τοῦ μνημείου, ἡ ἐργασία ἐφέτος ἐπεξετάθη εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν, τὰς ὁποίας ἐξετέλεσεν ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἐμπάρου (1436/7) καὶ Ἁγίου Κωνσταντίνου Ἀβδοῦ (1445), Μανουὴλ ὁ Φωκᾶς, εὐθὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) (βλ. Gerola, *Monumenti,* II, σ. 309 καὶ IV, σ. 577, ἀριθ. 10).

Εἰς πρώτην φάσιν ἐγένετο ἡ στερέωσις τῶν ἀποκεκολλημένων ἐκ τῶν τοίχων τμημάτων τοῦ διακόσμου δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως ἰσχυρᾶς μηχανικῆς πιέσεως καί, ἐν συνεχείᾳ, ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ στρώματα κρυσταλλικῶν ἁλάτων καὶ λειχήνων, ἕνεκα τῆς πυκνότητος τῶν ὁποίων πλεῖστα τμήματα τοῦ διακόσμου ἦσαν ἀδιάγνωστα καὶ ἐντελῶς ἀθέατα (Πίν. 540 α, 541 α). Τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοῦ διακόσμου δημιουργηθέντα κενὰ συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος κουρασανίου, ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ ἀρχικὸν καὶ τόνου οὐδετέρου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρεμβληθοῦν ξένα πρὸς τὸν διάκοσμον αἰσθητικὰ στοιχεῖα. Ἐξ ἄλλου, μετὰ τὸν καθαρισμόν, διεπιστώθη ὅτι σημαντικὰς φθορᾶς, πλὴν πτώσεων τμημάτων τοῦ διακόσμου, προεκάλεσε καὶ ὁ ἐκτεταμένος ἀπολεπισμὸς τοῦ σεσαθρωμένου, ἐκ τῆς εἰς τὸν ναὸν εἰσερχομένης κατὰ τὸ παρελθὸν ὑγρασίας, χρώματος. Ἕνεκα τούτου, σημαντικὸς ἀριθμὸς παραστάσεων, τῆς ἀνατολικῆς ἰδίᾳ πλευρᾶς τῆς ἐγκαρσίας καμάρας τοῦ νάρθηκος, κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου, μὴ ἀπομείναντος οὐδὲ ἴχνους χρώματος εἰς πίνακας τινάς, καθὼς καὶ τινες μορφαὶ ἐκ τῶν ὁλοσώμων ἁγίων τῶν πλαγίων τοίχων. Οὕτως, ἡ πλήρης μελέτη τοῦ ἐφαρμοσθέντος εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος, ἀξιολόγου λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν παραστάσεων, καθίσταται ἀδύνατος. Σημειωτέον ἐνδεικτικῶς, ὅτι ἐκ τῶν εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου ἀφιερωμένων σκηνῶν, τῶν διατεταγμένων εἰς δύο στενὰς ζώνας εἰς τὰ πλάγια τῆς καμάρας, ἐλάχιστα ὑπολείμματα διατηροῦνται εἰσέτι. Εἰς τὰς σωζομένας παραστάσεις ἐγένοντο, ἐν συνεχείᾳ, μικραὶ ζωγραφικαὶ συμπληρώσεις δι' ὑδροχρώματος, ὥστε νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ζωγραφικὴ ἑνότης τοῦ διακόσμου (retouche). Τέλος, ἀφοῦ ἐπραγματοποιήθη ἡ στερέωσις τοῦ χρώματος τῆς ζωγραφικῆς (φιξάρισμα), ἐτοποθετήθη ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας στρῶμα διαφανοῦς διαλύματος πρὸς προστασίαν ταύτης.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ δύο προηγούμενα ἔργα τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου, ὁ διάκοσμος τῆς Ἀπάνω Σύμης ἐμφανίζει μεγαλυτέραν ἔτι καλλιτεχνικὴν πληρότητα. Κινεῖται εἰς τὰ πλαίσια τῶν καλυτέρων παραδόσεων τῆς τέχνης τῆς Πρωτευούσης. Αἱ μορφαὶ διακρίνονται ὄχι μόνον διὰ τὴν κομψότητα καὶ τὴν χάριν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τεχνικὴν ἀρτιότητα καὶ τὴν εὐγένειαν τῶν ὡραίων προσώπων (Πίν. 540 β). Αἱ συνθέσεις εἶναι λιταί, ἤρεμοι καὶ ἰσόρροποι, φανταστικὰ δὲ κτήρια, πομπηιανῆς προφανῶς προελεύσεως, πληροῦν τὸ βάθος τῶν συνθέσεων (Πίν. 541 α - β). Ἐμφανὴς ἀτμόσφαιρα λογιότητος καὶ ἀκαδημαϊσμοῦ χαρακτηρίζει τὸν διάκοσμον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ πλάσιμον τῶν προσώπων ἐπιτυγχανόμενον διὰ τόνων, βαθυτέρων καὶ ἀνοικτοτέρων, τοῦ ἰδίου χρώματος, ἐνῷ αἱ παράλληλοι γραμμαὶ ὄχι μόνον δηλώνουν τὰ φωτιζόμενα ἐπίπεδα, ἀλλὰ καὶ σχεδιάζουν τοὺς ὄγκους. Ἡ λεπτομερειακὴ αὐτὴ ἐπεξεργασία δίδει εἰς τὰς μορφὰς τὴν ὑφὴν τῆς φορητῆς εἰκόνος. Ἡ αἰσθητικὴ πληρότης τοῦ ζωγραφικοῦ τούτου διακόσμου, τοῦ τελευταίου ἐξ ὅσων γνωρίζομεν τοῦ Μανουὴλ Φωκᾶ, δεικνύει

τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἐξελίξεως τοῦ καλλιτέχνου. Τὴν πορείαν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἐμπάρου, Ἁγίου Κωνσταντίνου Ἀβδοῦ καὶ Ἁγίου Γεωργίου Ἀπάνω Σύμης (μετὰ τὸ 1453 καὶ πρὸ τοῦ ἔτους 1472, τὸ ὁποῖον δίδει χάραγμα ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ νάρθηκος), αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουν τὰ προδρομικὰ στάδια τῆς εἰς τὴν Κρήτην καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 15ου αἰ. διαμορφώσεως τῆς Κρητικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου αἰ. Διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς νέας αὐτῆς σχολῆς ἡ συμβολὴ τοῦ Μανουὴλ Φωκᾶ ὑπῆρξεν ἀποφασιστική (συνεργεῖον Ἀντωνίου Δασύρα).

Ναὸς Παναγίας Ἁγίου Νικολάου Μεραμπέλλου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, *Κατάλογος*, ἀριθ. 561)

Ὁ διάκοσμος τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς ναϋδρίου τῆς Παναγίας ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ ὑπὸ νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ κονιαμάτων, διὰ τῆς καθαιρέσεως δὲ τούτων ἀπεκαλύφθησαν δύο στρώματα τοιχογραφιῶν. Ἐκ τούτων, τὸ πρῶτον διακοσμεῖ τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τοῦ ναοῦ, ἀπεκαλύφθη δὲ ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τῆς ἀποτειχίσεως μικροῦ τμήματος τοῦ δευτέρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴχνη μόνον ζωγραφικῆς διεκρίνοντο. Τὸ δεύτερον ἁπλοῦται εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ, κατασκευασθὲν ἀφοῦ προηγουμένως εἶχεν ἐπεκταθῆ ὁ ἀρχικὸς ναΐσκος πρὸς Δ., οὕτω δὲ κάτωθι τοῦ δευτέρου τούτου στρώματος δὲν ὑπάρχει τὸ πρῶτον παρὰ μόνον εἰς τὸ σημεῖον ἑνώσεως τῶν δύο στρωμάτων εἰς τὴν ἐνισχυτικὴν τῆς καμάρας ζώνην. Κατὰ τοὺς ἐνετικοὺς χρόνους ἐπεξετάθη ἐκ νέου ὁ ναὸς πρὸς Δ. καὶ κατεσκευάσθη ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ νέου τούτου τμήματος τάφος Ἐνετοῦ εὐγενοῦς, εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀρκοσολίου ἐκ λαξευτοῦ πωρολίθου.

Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν κονιαμάτων καὶ τῶν ἐπιχρισμάτων ἀσβέστου, ἐπραγματοποιήθη ἡ στερέωσις τῶν ἀποκεκολλημένων τμημάτων τοῦ τοιχογραφημένου κονιάματος δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἐκ τῶν κρυσταλλικῶν ἁλάτων. Εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ σωζομένου διακόσμου ἐτοποθετήθη κονίαμα κορασανίου πρὸς συγκράτησιν αὐτῶν, τὰ δὲ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοιχογραφιῶν δημιουργηθέντα κενά, συνεπληρώθησαν διὰ τοῦ αὐτοῦ κονιάματος, ὑφῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ ἀρχικόν. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ζωγραφικῆς ἑνότητος τοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος ὑπέστη σημαντικὰς φθορὰς ἀπὸ ἐκτεταμένους ἀπολεπισμοὺς τοῦ χρώματος, ἐγένοντο αἱ ἀπαραίτητοι ζωγραφικαὶ συμπληρώσεις δι' ὑδροχρώματος, ἐνῶ διὰ τὴν σταθεροποίησιν τοῦ σεσαθρωμένου ἐν πολλοῖς, ἰδίᾳ εἰς τὸ νεώτερον στρῶμα, χρώματος ἐπραγματοποιήθη ἐμποτισμὸς διὰ καταλλήλου διαλυτικοῦ (φιξάρισμα). Τέλος, ὁλόκληρος ἡ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια ἐκαλύφθη διὰ λεπτοῦ στρώματος διαφανοῦς διαλυτικοῦ πρὸς προστασίαν αὐτῆς ἀπὸ περαιτέρω φθοράς.

Ἡ κατάστασις διατηρήσεως τοῦ διακόσμου δὲν ἐπιτρέπει τὴν πλήρη μελέτην τοῦ ἐφαρμοσθέντος εἰκονογραφικοῦ προγράμματος τῆς πρώτης, καὶ ἰδίᾳ τῆς δευτέρας διακοσμήσεως, τῆς ὁποίας τὸ εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ναοῦ εὑρισκόμενον τμῆμα κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου.

Ἀναμφιβόλως, ὅμως, καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ὁ διάκοσμος θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ θέματα τοῦ Λειτουργικοῦ, Εὐαγγελικοῦ καὶ Ἁγιολογικοῦ κύκλου, διατεταγμένα εἰς τὰς ἁρμοδίας διὰ τοὺς καμαροσκεπεῖς ναοὺς θέσεις. Ἐκ τοῦ πρώτου στρώματος διατηροῦνται οἱ Συλλειτουργοῦντες μετὰ τοῦ Μελισμοῦ εἰς τὸ μέσον, εἰς τὸν κύλινδρον τῆς κόγχης καὶ ἄνωθεν, εἰς στενὴν ζώνην, ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων. Εἰς τὴν καμάραν σώζονται ἡ Ἀνάληψις, τμῆμα τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ Βαϊοφόρος, τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (Πίν. 542 γ - δ) καὶ σειραὶ ὁλοσώμων μετωπικῶν ἁγίων εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους, μεταξὺ τῶν ὁποίων, εἰς τὸν βόρειον, ἡ Δέησις. Ἐκ τοῦ δευτέρου πάλιν στρώματος, διατηροῦνται ἡ Βαϊοφόρος, ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ἡ Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου καὶ ὁ Νιπτήρ.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ πρώτου στρώματος εἶναι προσηρμοσμένη εἰς τὴν νέαν τέχνην τῶν Παλαιολόγων, ἡ ὁποία ἔγινεν εἰς τὴν Κρήτην γνωστὴ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς μόλις τοῦ 14ου αἰ. Ὁ διάκοσμος οὗτος, τῆς α' ἢ β' δεκαετίας τοῦ 14ου αἰ., εἶναι ἀνίσου ἐκτελέσεως. Εἰς τὰς συνθέσεις τῆς καμάρας, χαρακτηριζομένας ἀπὸ τὴν «ἰμπρεσσιονιστικὴν» ἀντίληψιν τοῦ χρώματος, τὰ πρόσωπα πλάσσονται μὲ ζωηρὰ συμπληρωματικὰ χρώματα, ἡ δὲ κίνησις τῶν ὀγκωδῶν μορφῶν, ἐντὸς συνθέσεων μὲ αἴσθησιν τοῦ χώρου καὶ μὲ ἀρχιτεκτονήματα πραγματικά, εἶναι ἔντονος. Ἡ ἠθελημένη ἐνίοτε δυσμορφία τῶν προσώπων μὲ τοὺς διεσταλμένους συνήθως ὀφθαλμούς, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὁποίων τονίζονται καὶ διὰ γραμμῶν, δεικνύει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ζωγράφου διὰ μίαν πραγματιστικὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν, ἡ ἀδεξιότης ὅμως τοῦ σχεδίου ἀποκαλύπτει ἐπαρχιώτην ζωγράφον, ἐμπνεόμενον ἐκ προτύπων τῆς Μακεδονικῆς περιοχῆς. Αἱ μορφαὶ

τῶν ἱεραρχῶν καὶ ἁγίων τῶν πλαγίων τοίχων ἐμφανίζουν μεγαλυτέραν σωματικὴν πληρότητα, ἀλλὰ καὶ ἀνωτέραν ποιότητα καλλιτεχνικῆς ἐκτελέσεως, ἐνῷ εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς κόγχης εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἀκαδημαϊκωτέρα ποιότης τῆς ἐργασίας, συνοδευομένη ἀπὸ κομψότητα ἀσφαλοῦς σχεδίου, εὐγένειαν χρωμάτων εἰς τὸ ἁπαλώτερον πλάσιμον τῶν ὡραίων μορφῶν καὶ ρυθμικὴν καὶ περιωρισμένην κίνησιν. Αἱ τοιχογραφίαι πάλιν τοῦ δευτέρου στρώματος, κατασκευασθεῖσαι κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 14ου αἰ., ἐμφανίζουν, ἂν καὶ εἶναι ἔργον δευτέρας σειρᾶς, ἔντονον τάσιν πρὸς τὸν ἀκαδημαϊσμόν. Αἱ συνθέσεις εἶναι ἤρεμοι καὶ καλῶς ὠργανωμέναι, αἱ μορφαί, πλασμέναι διὰ τόνων χρώματος, εἶναι ραδιναὶ καὶ μὲ στάσεις κομψάς, αἱ λεπτομέρειαι ἐνίοτε γραφικαί (Πίν. 542 α - β) (συνεργεῖον Ἀντωνίου Δασύρα).

Ἀποκατάστασις ἀποτειχισθεισῶν τοιχογραφιῶν

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπερατώθη ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τμημάτων τοιχογραφιῶν ἐξ ἠρειπωμένων ναῶν τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ἢ ἀπετειχίσθησαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ ἀπαιτουμένη ἐργασία συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ. Πλὴν μικρῶν τινων τμημάτων τοιχογραφιῶν, ἐτοποθετήθησαν εἰς κατάλληλα πλαίσια καὶ ἐξετέθησαν εἰς τὸν ναὸν Ἁγίας Αἰκατερίνης Σιναϊτῶν Ἡρακλείου: α) τμῆμα παραστάσεως τῆς Ἀναλήψεως μὲ τὴν Θεοτόκον μεταξὺ τεσσάρων Ἀποστόλων, καὶ β) ὁ Παντοκράτωρ τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς κόγχης μετὰ τμήματος τῆς δεομένης Θεοτόκου εἰς τὰ δεξιά του, τοιχογραφίαι ἀποτειχισθεῖσαι ἐκ τοῦ ἠρειπωμένου ναοῦ τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Πρεβελιανῶν Μονοφατσίου. Ἐκ τῶν δύο τούτων τοιχογραφιῶν, ὁ Παντοκράτωρ, μορφὴ ἐξόχως ἐκφραστικὴ ἐμφανίζει ἔντονον ἀρχαϊσμόν, δυναμένη νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 13ον αἰ. (Πίν. 543 α - β), ἐνῷ ἡ τοιχογραφία μετὰ τμήματος τῆς Ἀναλήψεως προέρχεται ἐκ δευτέρου στρώματος, ἀνήκει δὲ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰ. Αἱ μορφαὶ εἶναι ὀγκώδεις, ἡ πλάσις γίνεται μὲ ἐντόνους πρασίνας σκιὰς εἰς τὰ σκοτεινὰ μέρη τοῦ προσώπου, ἡ αἴσθησις τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως εἶναι ἐμφανής, ἀλλὰ καὶ ἡ γραμμικὴ ἀπόδοσις τῶν φώτων εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν πτυχολογίαν εἶναι χαρακτηριστική. Τὰ δύο ταῦτα τμήματα τοιχογραφιῶν, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα μικρότερα καὶ ἐκ διαφόρων ναῶν συγκεντρωθέντα σπαράγματα, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ εἰδικῶν πλαισίων ἐξ ἀλουμινίου καὶ ἐξετέθησαν εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Συλλογὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν Ἡρακλείου.

Εἰς τὴν δραστηριότητα τῶν Κεντρικῶν Ἐργαστηρίων Συντηρήσεως ὀφείλεται καὶ ἡ ἐπισήμανσις τοιχογραφιῶν εἰς τὸν ἀκαταλογογράφητον ναὸν τῆς Παναγίας Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης καὶ εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Κερᾶς Ἡρακλείου. Ἡ ἀνάγκη ἀνανεώσεως τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων τῶν τοίχων ἔδωσεν ἀφορμὴν διὰ τὴν διερεύνησιν τούτων καὶ τὴν ἐπισήμανσιν τοιχογραφιῶν σωζομένων κάτωθι αὐτῶν.

Εἰς τὸν ναὸν τῶν Μυριοκεφάλων, συνδεόμενον μὲ τὸν εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην δράσαντα ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ξένον, ἐγένετο μικρὸν δεῖγμα καθαρισμοῦ καὶ ἀπεκαλύφθησαν τοιχογραφίαι εἰς δύο στρώματα. Εἰς τὸ πρῶτον στρῶμα, μορφὴ ἁγίου εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰ ἰσχυρὰ περιγράμματα, τὴν διαγραφὴν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου διὰ καθαρῶν γραμμῶν, τοὺς μεγάλους ἐκφραστικοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν μετωπικότητα, ἐνῷ ἡ εἰς τὸ δεύτερον στρῶμα ἀνήκουσα μορφὴ ἑτέρου ἱεράρχου (καὶ πάλιν εἰς τὴν κόγχην), ἐμφανίζει καὶ κάποιαν πλαστικότητα, δημιουργουμένην διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἐπὶ τοῦ καστανοῦ σαρκώματος ἰσχυρῶν λευκῶν γραμμικῶν φώτων. Ἐξ ἄλλου, ἡ σύσπασις τοῦ προσώπου προσδίδει εἰς τὴν μορφὴν τοῦ στρέφοντος πρὸς τὰ δεξιὰ τὴν κεφαλὴν ἱεράρχου, ζωηρὰν ἔκφρασιν (Πίν. 543 γ).

Εἰς τὴν μονὴν τῆς Κερᾶς, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐγένετο καὶ μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασία ἀποκαλύψεως τοῦ εἰς τὴν κόγχην σωζομένου διακόσμου καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου, ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθεν ἡ κεφαλὴ ἱεράρχου. Εἰς τὴν κόγχην ἀπεκαλύφθη ἡ Θεοτόκος Καρδιώτισσα, ὁ Χρυσόστομος καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἁγίου Βασιλείου, τμῆμα τοῦ Μελισμοῦ, στηθάριον ἁγίου ἐκ τῆς ἄνωθεν τῶν Συλλειτουργούντων ζώνης (Πίν. 544 α), καὶ ὁ Πρόδρομος ἐκ τῆς μικρᾶς κόγχης (Πρόθεσις) τῆς βορείου στενῆς λωρίδος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἡ πλάσις τῶν προσώπων διὰ συμπληρωματικῶν χρωμάτων καὶ ἡ καλὴ ποιότης τῆς ἐκτελέσεως, δεικνύουν τὴν ὕπαρξιν, κάτωθι τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων, διακόσμου καλῆς ποιότητος καὶ ἐκτελεσμένου συμφώνως πρὸς τὴν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν, κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 14ου αἰ. (Πίν. 544 β) (συνεργεῖον Ἀντωνίου Δασύρα).

ΕΙΚΟΝΕΣ

Διὰ συνεργείων τοῦ συντηρητοῦ κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη, ἐπραγματοποιήθη καὶ κατὰ τὸ

1970 στερέωσις καὶ καθαρισμὸς εἰκόνων ναῶν καὶ μονῶν τῆς Κρήτης. Κατωτέρω δίδεται πίναξ τῶν κατὰ ναοὺς καὶ μονὰς ὁμάδων συντηρηθεισῶν εἰκόνων.

Ναὸς Ἁγίου Ματθαίου Σιναϊτῶν Ἡρακλείου

1. Ἅγιον Μανδήλιον, 2. Παναγία τοῦ Πάθους, 3. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (Πίν. 544 γ), 4. Δέησις, 5. Ἅγιος Ματθαῖος, 6. Ἐσταυρωμένος, 7. Ἁγία Αἰκατερίνη (Πίν. 544 δ).

Ναὸς Παναγίας Πηγαϊδακίων Καινούργιου

1. Χριστὸς Παντοκράτωρ (Πίν. 545 α), 2. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, 3. Ἅγιος Πέτρος.

Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου Δωριῶν Μεραμπέλλου

1. Δέησις, 2. Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεύς, 3. Τρεῖς Ἱεράρχαι ἐπὶ βημοθύρου, 4. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια καὶ Σταύρωσις (ἀμφιπρόσωπος), 5. Σταύρωσις, 6. Σταύρωσις, 7. Παναγία ἡ Καραπιδιανή, 8. Ἁγία Βαρβάρα.

Ναὸς Θεοτόκου Ἀμνάτου Ρεθύμνης

1. Προφήτης Ἠλίας (Πίν. 545 β).

Συλλογὴ Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης

1. Χριστὸς Παντοκράτωρ, 2. Ἅγιος Γεώργιος, 3. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, 4. Ῥίζα Ἰεσσαί, 5. Δέησις, 6. Χριστὸς Παντοκράτωρ.

Συλλογὴ Μουσείου Χανίων

1. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, 2. Θεοτόκος, Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ Ἁγία Βαρβάρα.

Μονὴ Ὁδηγητρίας Ἡρακλείου

1. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (Πίν. 545 γ), 2. Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή (χεὶρ Ἀγγέλου), 3. Ἀσπασμὸς Πέτρου καὶ Παύλου (χεὶρ Ἀγγέλου), 4. Χριστὸς ἡ Ἄμπελος (χεὶρ Ἀρχαγγέλου).

Μονὴ Τοπλοῦ Λασιθίου

1. Παναγία ἡ Ἐλεοῦσα, 2. Κάθοδος Χριστοῦ εἰς Ἅδην, 3. Παναγία ἡ Ἀμίαντος, 4. Χριστὸς Παντοκράτωρ, 5. Εἰσόδια Θεοτόκου, 6. Χριστὸς Παντοκράτωρ, 7. Κοίμησις Θεοτόκου, 8. Χριστὸς Παντοκράτωρ, 9. Θεοτόκος ἡ Ἀμόλυντος, 10. Ἅγιοι Ἀνδρέας καὶ Σπυρίδων, 11. Παναγία ἡ Ἀκρωτηριανή.

Ἁγία Μονὴ Βιάννου

1. Μεταμόρφωσις, 2. Παναγία ἡ Ψυχοσώστρα, 3. Δέησις (χεὶρ Ἀγγέλου).

Διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ὡς ἄνω εἰκόνων Κρητικῆς Σχολῆς, χρονολογουμένων εἰς τοὺς 16ον καὶ 17ον αἰ., ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: Στερέωσις τῆς ζωγραφικῆς ἐπὶ τοῦ ξύλου δι' ἐνέσεων κόλλας, συντήρησις τοῦ ξύλου, καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας, ἀφαίρεσις ἐπιζωγραφήσεων, ζωγραφικαὶ συμπληρώσεις δι' ὑδροχρώματος διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητος τῆς ζωγραφικῆς, σταθεροποίησις τοῦ χρώματος (συνεργεῖον Ἀποστ. Θεοδωρακοπούλου).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΛΟΥΝΤΑΣ

Τὸ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀποκαλυφθέν, διὰ τῆς διαβρώσεως ὑπὸ τῆς θαλάσσης τῆς καλυπτούσης αὐτὸ ἐπιχώσεως, τεμάχιον μωσαϊκοῦ καὶ ἡ κατὰ χώραν διατήρησις τμήματος ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος, κειμένης πρὸς Α., περὶ τὸ 1 μ. περίπου, ὡς καὶ ἡ ὕπαρξις τμημάτων συμπαγῶν μεγάλων τεμαχίων τοίχων καταπεσόντων ἐπὶ τῶν βράχων τῆς παραλίας, ἐδημιούργησαν τὴν ὑπόνοιαν ὑπάρξεως παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, κειμένης εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς νησῖδος Ἐλούντας τοῦ κόλπου Μεραμπέλλου. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης καὶ ἐρεύνης τῶν ἐρειπίων, διενηργήθη σκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἠλθεν εἰς φῶς ἐνδιαφέρουσα παλαιοχριστιανικὴ βασιλική.

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ναὸς ἦτο ὀρθογώνιος, διαστ. ἄνευ τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ 21×15 μ., καὶ τρίκλιτος μὲ τὸ μέσον κλῖτος, ὡς συνήθως, πλατύτερον τῶν πλαγίων (πλ. μέσου 4.50 ἔναντι 3.50 μ. τῶν πλαγίων κλιτῶν), εὐθὺς δὲ πρὸ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ἐδημιουργεῖτο ἐπίμηκες ἐγκάρσιον κλῖτος, τὸ ὁποῖον δὲν περιωρίζετο μόνον ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου πλαισίου τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ πέραν τῶν πλαγίων τοίχων αὐτοῦ κατὰ 9.75 μ., σχηματίζον ἐλαφρῶς ἐξέχοντα πτερύγια, ὁπότε ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ ἐλάμβανε τὸ σχῆμα ταῦ, ἤτοι τοῦ ἀρχαϊκοῦ σταυροῦ (Σχέδ. 1· Πίν. 546 α). Τὸ νότιον τῶν πτερυγίων τούτων κατεστράφη ἐκ θεμελίων ὑπὸ τῆς θαλάσσης, συμπαγὲς ὅμως τμῆμα τῆς τοιχοποιίας αὐτοῦ καταπεσόν, εὑρέθη ἀποκείμενον ἐπὶ τῶν βράχων τῆς ἀκτῆς.

Τὰ κλίτη ἐχώριζον σειραὶ ἐκ δύο ἰσχυρῶν κτιστῶν πεσσῶν εἰς ἑκάστην πλευρὰν τοῦ μέσου κλίτους, κείμεναι μεταξὺ δύο πρὸς Α. καὶ Δ. κτιστῶν παραστάδων. Τούτων, αἱ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἔκειντο ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ (ἡ νοτία εὑρέθη ἐκ θεμελίων κατεστραμμένη ὑπὸ τῆς θαλάσσης). ἐξέχει δὲ ἡ σωζομένη

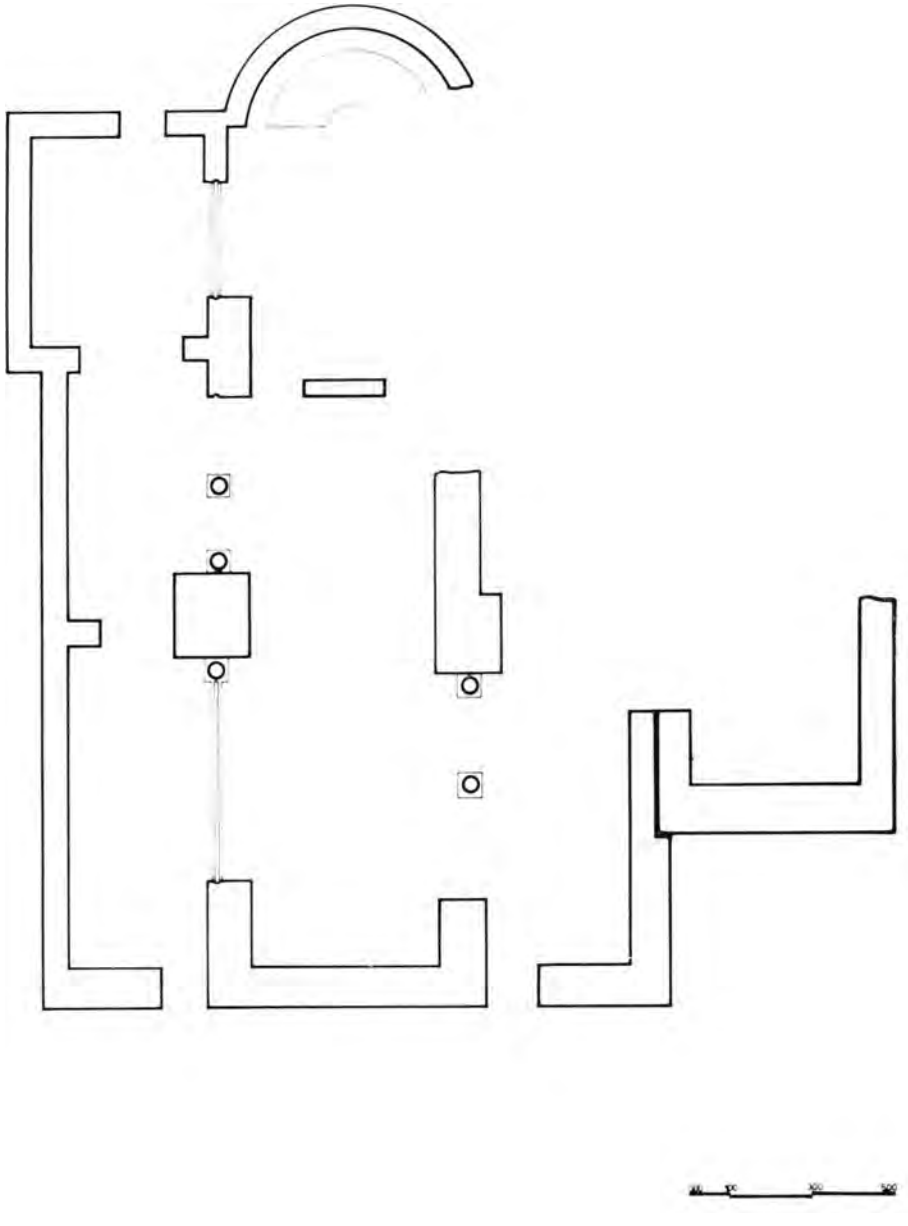

Σχέδ. 1. Κάτοψις βασιλικῆς ἐπὶ τῆς νησίδος Ἐλούντας

βόρειος παραστὰς κατὰ 1.10 μ. Αἱ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐξέχουν τούτου κατὰ 1.60 μ., δηλοῦσαι ἐντόνως καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν κλιτῶν.

Ἐκ τῶν κτιστῶν πεσσῶν, εἰς καλὴν κατάστασιν διατηρήσεως καὶ εἰς ὕψος 1.80 μ. περίπου, εὑρέθη ὁ δυτικὸς τῆς βορείου πεσσοστοιχίας, διαστ.: 2.10 μ. μήκ. καὶ 1.80 μ. πλ., ἔναντι 1.20 μ. πλ. καὶ 2.40 μ. μήκ. τοῦ ἀντιστοίχου ἀνατολικοῦ, ἐκ τοῦ μέσου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἐξέχει κατὰ 0.60 μ. ἑτέρα παραστάς. Ἐκ τῆς νοτίας πεσσοστοιχίας εὑρέθη μόνον ὁ δυτικὸς πεσσός, πλ. 1.60 μ. μόνον καὶ μήκ. 4.80 μ., ἡ σωζομένη ὅμως μορφὴ αὐτοῦ προέρχεται προφανῶς ἐκ μεταγενεστέρας ἐπισκευῆς. Ὁ ἀντίστοιχος ἀνατολικὸς πεσσὸς εὑρέθη ἐκ θεμελίων κατεστραμμένος ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Σημειωτέον, ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν τεσσάρων τούτων κτιστῶν ἰσχυρῶν πεσσῶν, κειμένων μεταξὺ τῶν παραστάδων τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου, δημιουργεῖ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ ξυλοστέγου (ὁπότε θὰ εἴχομεν τὴν διαίρεσιν τῶν κλιτῶν διὰ κιονοστοιχιῶν), ἀλλὰ θολοσκεποῦς βασιλικῆς κατὰ τὰ ἀνατολικὰ πρότυπα. Τὴν ὑπόνοιαν δὲ ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονὸς ἀνευρέσεως, ἐντὸς τῆς λίαν ὑψηλῆς ἐπιχώσεως τοῦ βορείου κλίτους, μικροῦ τμήματος τοῦ θόλου, κατεσκευασμένου διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων ὀπτοπλίνθων ἐν σειρᾷ καὶ παραλλήλως διατεταγμένων, ἐκτισμένων δὲ μετὰ παχέων ἁρμῶν ἐξ ἀφθόνου κονιάματος. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἐπιχώσεως εὑρέθη καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς πελεκητῶν θολιτῶν, ἐκ πωρολίθου, τῶν τόξων τῶν ἐγκαρσίως τοποθετηθέντων εἰς τὸ κλῖτος τοῦτο καὶ στηριχθέντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῶν ποδαρικῶν (παραστάδων) τῶν ἐξεχόντων ἐκ τοῦ βορείου τοίχου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τῶν ἔναντι τούτων δύο πεσσῶν, ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τῶν ὁποίων πάλιν ἐξέχει καὶ ἓν ποδαρικόν. Ἐξ ἄλλου, διὰ τῶν ἐγκαρσίων τούτων διαφραγμάτων προεκλήθη καὶ μία κατὰ πλάτος διαίρεσις τοῦ βορείου κλίτους, ἡ ὁποία πιθανώτατα ἐπανελαμβάνετο καὶ εἰς τὰ δύο ἄλλα. Ἡ ἐκ θεμελίων ὅμως ὑπὸ τῆς θαλάσσης καταστροφὴ τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ νοτίου τοίχου, ὡς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πεσσοῦ τῆς νοτίας πεσσοστοιχίας, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Ὅτι τὰ κλίτη ἀπεμονοῦντο διὰ θωρακίων (μεταστυλίων), τὰ ὁποῖα καὶ ἔφρασσον τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν καὶ τῶν παραστάδων διαστήματα, δεικνύουν καλῶς αἱ ἐγκοπαὶ τῶν πεσσῶν καὶ παραστάδων, οἱ σωζόμενοι στυλοβάται καὶ αἱ βάσεις τῶν κιονίσκων, ἐφ' ὧν τὰ θωράκια ταῦτα προσηλοῦντο. Ἑκατέρωθεν τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ τῆς βορείου πεσσοστοιχίας, διεπιστώθη ὅτι ὑπῆρχον δύο κιονίσκοι, τῶν ὁποίων σώζονται αἱ ἰωνικαὶ βάσεις μὲ τὰς ἐγκοπὰς ἐνσφηνώσεως τῶν θωρακίων, μεταξὺ δὲ τοῦ πεσσοῦ τούτου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὑφίστατο εἰς εἰσέτι κιονίσκος, τοῦ ὁποίου ἐσώθη ἡ βάσις. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν πάλιν πεσσὸν ἐμορφώθησαν δύο ἐγκοπαὶ ὡς καὶ εἰς τὴν ἀντικρὺ αὐτοῦ παραστάδα, ἐσώθη δὲ εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ ὁ μεταξὺ αὐτῶν στυλοβάτης, ὡς καὶ τμῆμα μαρμαρίνου θωρακίου ἐσφηνωμένου εἰσέτι κατὰ χώραν εἰς τὴν ἐγκοπὴν τῆς παραστάδος ταύτης καὶ τὸν στυλοβάτην (Πίν. 546 β). Εἰς καλὴν ἐπίσης κατάστασιν εὑρέθη καὶ ὁ μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ καὶ τῆς παραστάδος τοῦ δυτικοῦ τοίχου στυλοβάτης. Προσέτι, ἐκ τῆς νοτίας πεσσοστοιχίας εὑρέθησαν κατὰ χώραν ἡ βάσις τοῦ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ κιονίσκου, ὡς καὶ ἡ βάσις τοῦ κιονίσκου, ὁ ὁποῖος ἔκειτο εἰς τὸ μέσον περίπου διάστημα μεταξὺ τοῦ πεσσοῦ τούτου καὶ τῆς ἔναντι αὐτοῦ παραστάδος.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο πεσσῶν στυλοβάτου, καθὼς καὶ ἡ ἐκ θεμελίων διάλυσις τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ νοτίου κλίτους, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως τῶν διόδων ἐπικοινωνίας τῶν πλαγίων καὶ τοῦ μέσου κλίτους, τὸ ὁποῖον μάλιστα στερούμενον, ὡς διεπιστώθη, δυτικῆς θύρας ἐμφανίζεται ἀρκούντως ἀπομεμονωμένον. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν ναὸν ἐγίνετο διὰ τῶν δύο ἁπλῶν θυρῶν εἰσόδου τῶν πλαγίων κλιτῶν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Εἰς τὸ βόρειον κλῖτος πάλιν, ἡ εἴσοδος ἐγίνετο καὶ ἀπὸ Α. διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βορείου παστοφορίου θύρας, πιθανώτατα δὲ ὑπῆρχε καὶ ἀντίστοιχος θύρα διὰ τὸ νότιον κλῖτος. Προσκεκολλημένον, τέλος, εἰς τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου τῆς βασιλικῆς εὑρέθη τὸ δυτικώτερον μέρος ἐπιμήκους ὀρθογωνίου κτίσματος, ὁ προορισμὸς ὅμως τοῦ προσκτίσματος τούτου παραμένει ἄγνωστος. Ὁ βόρειος τοῖχος τούτου ἔχει φυτευθῆ κατὰ 0.30 μ. ἐντὸς ἐπίτηδες κατασκευασθείσης βαθύνσεως τοῦ τοίχου τοῦ νοτίου κλίτους, ἐξέχει δὲ κατὰ 0.50 μ. τῆς ἐπιφανείας τούτου.

Ἡ ἐξέχουσα κόγχη τοῦ Ἱεροῦ εἶχεν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὸν σχῆμα, μὲ διάμετρον 5.20 μ., σώζεται δὲ εἰσέτι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου. Διεπιστώθη ὅτι ἐντὸς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης ὑπῆρχε σύνθρονον, τοῦ ὁποίου διετηρήθη μόνον ἡ τοιχοποιία τῆς ὑποδομῆς, σχήματος ἡμικυκλικοῦ, ὁπότε πιθανώτατα εἶχε τοῦτο

τὴν συνήθη ἡμικυκλικὴν μετὰ βαθμίδων διάταξιν. Ὄπισθεν τῆς ὑποδομῆς ταύτης ἀπεκαλύφθη ἡμικυκλικὸς διάδρομος, πλ. 0.50 μ., ὅστις πιθανώτατα θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν ἐδωλίων, θὰ ἦτο δηλαδὴ κρυπτός, τὰ στόμια δὲ τοῦ διαδρόμου τούτου ἔκειντο ὡς συνήθως κατὰ τὰ ἄκρα τῆς χορδῆς τοῦ ἡμικυκλίου. Πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων καὶ ἐκ τῶν πηγῶν μαρτυρουμένου « κυκλίου ». Σύρριζα πρὸς τὴν χορδὴν τῆς ἁψῖδος σώζεται τμῆμα τοῦ κοσμοῦντος τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ μωσαϊκοῦ, κοσμούμενον ὑπὸ ἐνιαίου γεωμετρικοῦ κοσμήματος ἐκ διατεμνομένων κύκλων σχηματιζόντων τετράφυλλα, ὁριζομένου δὲ ἀπὸ Δ. ὑπὸ πλαισίου ἐξ ἁλυσιδωτοῦ πλοχμοῦ (Πίν. 546 γ). Ἐκτὸς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ψηφιδωτοῦ, οὐδὲν ἕτερον εὕρημα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐγένετο, οὐδὲ κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς Ἁγίας Τραπέζης. Τμῆμα μόνον τοῦ μαρμαρίνου στυλοβάτου, διατηρούμενον εἰσέτι κατὰ χώραν παρὰ τὸν ἀνατολικὸν πεσσόν, ὁρίζει ἀπὸ Δ. τὸν χῶρον τοῦ Βήματος.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μέσου κλίτους εὑρέθη τεθραυσμένον εἰς τρία μεγάλα τεμάχια τὸ κυκλικὸν δάπεδον τοῦ ἐξώστου παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνος (Πίν. 546 δ) μετὰ μιᾶς εὐθυγράμμου κλίμακος, τοῦ ὁποίου τὰ ὁρατὰ ἐξωτερικῶς τμήματα τῆς κυκλοτεροῦς περιφερείας εἶναι διαμορφωμένα μὲ τὰς γλυφὰς τῆς ἰωνικῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς σπείρας τῆς ὁποίας καὶ εἶναι κεχαραγμένη διὰ μεγαλογραμμάτου γραφῆς ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφὴ (Πίν. 547 α):

† *ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ ΘΩΜΑ ΔΙΑΚΟ(ΝΟΥ) ΣΥΝ ΤΩ ΟΙΚΩ ΑΥΤΟΥ ΑΝΕΝΕΩΣΕΝ* †

Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου εἶναι κοίλη, διακοσμουμένη δι' ἀναγλύφου σταυροῦ, ἔχοντος τὰς κεραίας πεπλατυσμένας (Πίν. 547 β), καὶ ἐπὶ τῆς περιφερείας φέρει τρεῖς ὀρθογωνίους ἐγκοπὰς καὶ ὀπὰς χάριν τῆς γομφώσεως τοῦ κορμοῦ κιόνων ἢ πιθανώτατα πεσσῶν, δι' ὧν ὑπεστηρίζετο τὸ δάπεδον τοῦτο. Ἐξ ἄλλου, τὸ θωράκιον τοῦ ἄμβωνος ἦτο κανονικῶς διαμορφωμένον μὲ πεσσίσκους καὶ καμπύλας πλάκας, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη τῆς ἑδράσεως καὶ αἱ ἐγκοπαὶ διατηροῦνται σαφέστατα ἐπὶ τῆς περιφερείας τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἐξώστου.

Πλὴν τοῦ ἄμβωνος, ἄλλα κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένοντο:

1. Κορινθιακὸν κιονόκρανον, ὕψ. 0.38 καὶ διαμ. βάσεως 0.34 μ.

2. Τέσσαρα κολοβὰ τεμάχια ἀρραβδώτων κορμῶν κιόνων, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον ἔχει ὕψος 1.50 μ. καὶ διάμετρον ἄνω μὲν 0.25 κάτω δὲ 0.30 μ.

3. Τρεῖς πεσσίσκοι τέμπλου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (διαστ. 1.10×0.24 - 0.90×0.21 καὶ 0.95 × 0.22 μ.), ἐξ ὧν οἱ δύο μετὰ μήλου, ἔχοντες τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν κοσμουμένην δι' ὁμολόγων ὀρθογωνίων γλυφῶν, τομῆς κυματοειδοῦς, καὶ ὀρθογώνιον ἐγκοπὴν πλαγίως καὶ καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῶν χάριν ἐφαρμογῆς τῶν θωρακίων (Πίν. 547 γ).

4. Τεμάχιον θωρακίου (διαστ. 0.93 × 0.82 μ.), φέρον ἐπὶ τῆς μίας πλευρᾶς ἀνάγλυφον κύκλον περιβάλλοντα ἀνισοσκελῆ σταυρὸν μὲ τὰς κεραίας πλατυνομένας (Πίν. 547 δ).

5. Τεμάχιον θωρακίου (διαστ. 0.48×0.31 μ.), φέρον ἐντὸς κύκλου ἐκ διπλῆς ταινίας τὸ σχῆμα τοῦ χρίσματος ἐν εἴδει ἀκτίνων.

6. Τεμάχιον θωρακίου (διαστ. 0.45×0.22 μ.), φέρον ἐντὸς ρόμβου τρίφυλλα, σταυροειδῶς διατεταγμένα.

7. Συγκολληθέντα τεμάχια θωρακίου (διαστ. 0.61×0.42 μ.), φέροντα ἀνάγλυφον σταυρὸν μὲ τὰς κεραίας πλατυνομένας καὶ ἱστάμενον ἐπὶ σφαίρας (Πίν. 548 α).

8. Συγκολληθέντα τεμάχια θωρακίου (διαστ. 0.92 × 0.86 μ.) φέροντα ἀνάγλυφον μικρὸν σταυρὸν ἐντὸς σταυροειδοῦς πλέγματος κύκλων, ἐκ τῶν σημείων ἑνώσεως τῶν ὁποίων ἐκφύονται τρίφυλλα πληροῦντα τούτους. Ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ταινίας τοῦ πλαισίου ἡ μεγαλογράμματος ἐπιγραφὴ (Πίν. 548 β):

...ΧΗΣ ΩΝ ΟΙΔΕΝ Ο ΘΕΟΣ

9. Τεμάχιον θωρακίου (διαστ. 0.45×0.24 μ.) μετὰ σταυροειδοῦς συμπλέγματος κύκλων πληρουμένων διὰ φυλλοφόρων κλάδων.

10. Τεμάχιον πλαισίου θωρακίου (διαστ. 0.40× 0.40 μ.), ἀποτελούμενον ἐκ τῆς ἐπιπέδου ταινίας καὶ τοῦ κυματίου, μετὰ τῆς μεγαλογραμμάτου ἐπὶ τῆς ταινίας ἐπιγραφῆς (Πίν. 548 γ):

ΘΕΟΔΟΣΙ

11. Συγκολληθέντα τεμάχια πλαισίου θωρακίου (διαστ. 1.17×0.23 μ.), ἀποτελούμενα ἐκ τῆς ἐπιπέδου ταινίας καὶ τοῦ κυματίου. Ἐπὶ τῆς ταινίας εἶναι κεχαραγμένη ἡ μεγαλογράμματος ἐπιγραφὴ (Πίν. 548 δ):

...ΑΣΟΥ ΟΙΔΕΝ Ο..ΟΣ ΤΟ ΟΝΟΜΑ †

12. Τεμάχιον πλαισίου θωρακίου (διαστ.

0.35×0.33 μ.), ἀποτελούμενον ἐκ τῆς ἐπιπέδου ταινίας καὶ τοῦ κυματίου, φέρον δὲ ἐπὶ τῆς ταινίας κεχαραγμένην μεγαλογράμματον ἐπιγραφήν:

...*EP ΣΩΤΗΡΙΑC ΟΥ..*

13. Ὁλόσωμον θωράκιον ἐκ πωρολίθου (διαστ. 0.58× 0.45 μ.), φέρον ἐντὸς πλαισίου ἀνάγλυφον σταυρόν.

14. Στέψις θωρακίων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (διαστ. 1×0.26×0.13 μ.) μετὰ ἑκατέρωθεν κυματίου διπλῆς καμπυλότητος.

15. Τρία μικρὰ τεμάχια θωρακίων κοσμούμενα ἀντιστοίχως μὲ σταυροειδῶς διατεταγμένα τρίφυλλα, ρόμβον καὶ σταυρόν, τοῦ ὁποίου αἱ κεραῖαι πλατύνονται.

16. Χαλκοῦν βυζαντινὸν νόμισμα (τεσσαρακοντανούμμιον) αὐτοκράτορος Φωκᾶ, κοπὲν εἰς Κύζικον τὸ 614/15 (βλ. Wroth, *Catalogue,* vol. I, σ. 219, No 254, πίν. XXV, II).

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1970, ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων συνέχισε τὴν δραστηριότητά της εἰς πολλοὺς τομεῖς, ὡς ἀναλυτικῶς ἀναφέρεται κατωτέρω. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ἀπορροφᾷ κυρίως ὁ τομεὺς τῆς διατηρήσεως τῶν οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς Δωδεκανήσου, ἤτοι Πάτμου, Λίνδου, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Δυστυχῶς, τὰ ὁλονὲν ὀγκούμενα συμφέροντα τῶν ἰδιωτῶν δημιουργοῦν συνεχῆ προβλήματα, καθ' ὅσον οὐδεὶς σχεδὸν εἶναι εὐχαριστημένος κατοικῶν εἰς παλαιὰν οἰκίαν, ἅπαντες δὲ ἐπιδιώκουν τὴν καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἀνακαίνισιν τῶν οἰκιῶν, κυρίως διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως νέων ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν παλαιϊκὸν χαρακτῆρα τῶν οἰκισμῶν ὑλικῶν, νέας τεχνικῆς, τελικῶς δὲ καὶ νέων σχεδίων.

Ἐφ' ᾧ καὶ ἡ Ἐφορεία ἡμῶν ἀναλίσκεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν ἄνισον ἀγῶνα τῆς προλήψεως τῶν ἐπαπειλουμένων καταστροφῶν. Πρὸς τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀστυνομεύει τὰς τρεῖς ταύτας περιοχάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσπαθεῖ νὰ ἐλέγχῃ, στερουμένη παντελῶς τεχνικοῦ προσωπικοῦ, τὰς μελλούσας νὰ ἐκτελεσθοῦν ἐργασίας διὰ τῶν ὑποβαλλομένων σχεδίων καὶ ἐπιβολῆς ὅρων πρὸς προσαρμογὴν εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν κτηρίων, κυρίως ὅμως ἐπιβλέπει τὴν τελικὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων, ἥτις κατὰ κανόνα οὐδέποτε γίνεται κατὰ τὰς προδιαγραφάς.

Τέλος, ἀναλίσκεται ὁ πολύτιμος χρόνος τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ εἰς τοὺς συνεχεῖς δικαστικοὺς ἀγῶνας, ὅπου καταλήγουν αἱ ὑποθέσεις αὐταί. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οἱ ἐπιστημονικοὶ ὑπάλληλοι τῆς Ἐφορείας, ἔχοντες ἐπίγνωσιν τῆς σπουδαιότητος τῆς διατηρήσεως τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, ἀγωνίζονται ἀπεγνωσμένως ἐλπίζοντες, ὅτι προσεχῶς τὸ ὅλον θέμα τῆς διατηρήσεως τῶν οἰκισμῶν θὰ ἀντιμετωπισθῇ ὑπευθύνως διὰ ριζικῶν μέτρων.

Εἰς τὴν δραστηριότητα ταύτην τῆς Ἐφορείας ἐντάσσεται καὶ ἡ ἐπίβλεψις τῆς συνεχισθείσης κατὰ τὸ 1970 τοποθετήσεως ὑπογείων καὶ ἐπιτοιχίων καλωδίων ἠλεκτροδοτήσεως τῆς Χώρας Πάτμου, τῆς Λίνδου καὶ τῆς παλαιᾶς πόλεως Ρόδου.

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΡΟΔΟΣ

Κατὰ τὸ 1970, συνεχίσθη ἡ τοποθέτησις ἀνοξειδώτων ἐνθεμίων dexion κυρίως εἰς αἰθούσας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου ὀρόφου τοῦ Παλατίου τοῦ Μεγ. Μαγίστρου. Ἐκρίθη σκόπιμον νὰ δημιουργηθοῦν ἀποθῆκαι ἀρχαίων εἰς τοὺς χώρους τούτους κυρίως, διότι διεπιστώθη, ὅτι τὰ εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἰσογείου τοῦ κεντρικοῦ Μουσείου ἐναποθηκευμένα ἀγγεῖα ὑπέστησαν φθοράς, προερχομένας πιθανῶς ἐκ τῆς ἐνδημούσης ὑγρασίας εἰς τὰς ἀποθήκας ταύτας. Ἡ φθορὰ τῶν ἀγγείων συνέκειτο κυρίως εἰς ἀποσάθρωσιν τοῦ πηλοῦ, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἐχρειάσθη 45 ὑδρίαι καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἄλλων ἀγγείων νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὸ ἐργαστήριον πρὸς στερέωσιν.

Νομισματικὴ Συλλογὴ

Συνετελέσθη ἡ κατάταξις καὶ ταύτισις τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προερχομένων νομισμάτων καὶ ἡ τοποθέτησίς των εἰς τέσσαρας εἰδικὰς νομισματοθήκας. Ἐλπίζεται, ὅτι προσεχῶς θὰ καταστῇ δυνατὸς ὁ καθαρισμὸς ἁπάντων τῶν ἀξίων λόγου νομισμάτων.

Κοσμητικὴ Συλλογὴ

Συνεχίσθη ἡ συντήρησις τῶν κεντημάτων καὶ ὑφαντῶν τῆς συλλογῆς.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Περισυνελέγησαν ἀπὸ τὴν ὕπαιθρον Ρόδου καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικά, εὑρισκόμενα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς νήσου, πρὸς φύλαξιν καὶ ἔκθεσιν εἰς τὸ ὀργανούμενον Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ρόδου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Κατὰ τὸ 1970, αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς πόλεως Ρόδου περιωρίσθησαν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μερῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Χατζηανδρέου. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς πόλεως Ρόδου τῇ ἐπιβλέψει μου ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῶν καθ' ὕλην ἁρμοδίων Ἐπιμελητῶν, οἱ ὁποῖοι συνέταξαν καὶ τὰς κατωτέρω δημοσιευομένας ἐκθέσεις.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΡΟΔΟΣ

Νοτία ὀχύρωσις τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Χαστᾶ

Κατόπιν τῆς χορηγηθείσης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἀδείας οἰκοδομήσεως εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Γρηγορίου Ε' οἰκοπέδου Χαστᾶ, ὅπου κατὰ τὰ ἔτη 1967 - 1969

ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς νοτίας ὀχυρώσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως[1], ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβε μικρὰν ἔρευναν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ «ὑπογείου δωματίου», τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ μεταξὺ τῶν θεμελίων τῶν ἀντηρίδων 1 καὶ 2 τοῦ ἀρχαίου τείχους[2] καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου, συμφώνως πρὸς τὰ ἐγκριθέντα σχέδια, θὰ ἐθεμελιοῦτο ὑποστύλωμα τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκίας.

Τὸ ὀνομασθέν «ὑπόγειον δωμάτιον», ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὰ ἔτη 1967 - 1968, ἦτο ὀρθογώνιος χῶρος μὲ προσανατολισμὸν ΝΔ. - ΒΑ., ἐσωτ. διαστ. 3.85×2.50 μ. καὶ βάθους ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτέρου σωζομένου τμήματος τοῦ βορείου τοίχου 2.29 μ., ἐσκαμμένος εἰς τὸ ἔδαφος μὲ μόνην προσπέλασιν ἐκ τῶν ἄνω. Αἱ παρειαί του εἶναι ἐπενδεδυμέναι διὰ σχεδὸν κανονικῆς λιθοδομῆς ἐξ ὀρθογωνίων κατὰ τὸ πλεῖστον πωροπλίνθων μετρίου καὶ μικροῦ μεγέθους μὲ ἐλαφρῶς «ψευδοϊσόδομον» αἴσθησιν. Ὄπισθεν τῆς «ἐπενδύσεως» καὶ μέχρι συνολικοῦ βάθους 0.50 μ. περίπου, ἔχουν τοποθετηθῆ ἀκατέργαστοι λίθοι πρὸς στήριξιν τῆς ἐπενδύσεως καὶ ἔμφραξιν τοῦ κενοῦ.

Εἰς δόμος εἰς βάθος 0.68 μ., ἀποτελούμενος ἐκ πλίνθων πλάτους ὀλίγον μεγαλυτέρου τοῦ πάχους τῶν τοίχων καὶ ὕψους 0.18 μ., σχηματίζει περιφερικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου μικρὰν προεξοχήν. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν, ἐπὶ τοῦ βορείου καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπάρχουν εἰς κατακόρυφον διάταξιν καὶ κατὰ διαστήματα 0.27 - 0.45 μ., μικραὶ ὀπαὶ ὡς αἱ ἀπαντῶσαι εἰς τὰ φρέατα πρὸς διευκόλυνσιν τῆς καθόδου.

Μετὰ τὴν ἀποξήλωσιν τοῦ ἐκ μικρῶν λίθων δαπέδου (πάχους 0.15 μ.) εὑρέθη ὑπόστρωμα ἐξ ἀποτμημάτων πωροπλίνθων ἐκ παλαιοτέρων οἰκοδομῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δύο τεμάχια προερχόμενα ἀπὸ τόξον. Μεταξὺ τοῦ δαπέδου καὶ τοῦ ὑποστρώματός του περισυνελέγησαν ὄστρακα ὀξυπυθμένου ἀμφορέως, βαθέος πινακίου, ὡς καὶ μελαμβαφὲς θραῦσμα κρατῆρος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Κάτωθεν τοῦ ὑποστρώματος τοῦ δαπέδου ὑπῆρχε στρῶσις χώματος, πάχους 0.40 μ., περιέχουσα ὄστρακα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ θραύσματα κρατῆρος ρυθμοῦ Κέρτς (Πίν. 549 β). Μετὰ τὴν στρῶσιν ταύτην εὑρέθη λατύπη εἰς ὅλον τὸ ὑπόλοιπον ἐρευνηθὲν βάθος.

Τέλος, 0.05 μ. ὑπὸ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου καὶ κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐντὸς τοῦ κτίσματος, ἀπεκαλύφθη τοῖχος προχείρου κατασκευῆς, πάχ. 0.90 καὶ μήκ. 2.20 μ. Ἡ σκαφὴ ἔφθασε μέχρι βάθους 0.75 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου χωρὶς νὰ εὑρεθῇ ἡ βάσις του, διότι ἡ ἔρευνα διεκόπη εἰς τὰ 4.65 μ. ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτέρου τμήματος τοῦ χείλους τοῦ βορείου τοίχου, ἐνῷ ἡ κατασκευὴ συνεχίζετο βαθύτερον. Ἡ τοιχοποιία εἶναι ἐνιαία εἰς ὅλον τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα, μὲ συνεχιζομένας τὰς χαρακτηριστικὰς ἐγκοπὰς εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν καὶ μὲ εἰς βάθος 3.04 μ. (ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βορείου τοίχου) προεξέχοντα περιφερικὸν δόμον (Πίν. 549 α).

Μολονότι ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη πρὸ τῆς εὑρέσεως τοῦ πυθμένος, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἐρευνηθεῖσα κατασκευὴ εἶναι κτιστὸν ὀρθογώνιον φρέαρ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ. κατηργήθη καὶ ἐπληρώθη διὰ λίθων καὶ χωμάτων, ἐνῷ τὸ ἀνώτερον τμῆμά του ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὑπόγειον δωμάτιον, πιθανῶς τοῦ μεταξὺ τῶν ἀντηρίδων 1 καὶ 2 φυλακτηρίου τοῦ τείχους[3].

Ἡ κατάργησις τοῦ φρέατος θὰ πρέπει προφανῶς νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὰς γενομένας μετασκευὰς τοῦ τείχους[4]. Τὸ φρέαρ κείμενον ἀρχικῶς ἔξωθεν τοῦ κλασσικοῦ τείχους θὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς εὑρεθέντας ἐδῶ τάφους[5]. Ἤδη ἀπὸ τὰς προσφάτους ἀνασκαφὰς τῆς πόλεως Ρόδου ἔχομεν δύο ἄλλα παραδείγματα κτιστῶν ὀρθογωνίων φρεάτων ἐντὸς νεκροπόλεων: α. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Τριαντ. Νικολίτση[6], καὶ β. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἠοῦς Χαλκιοπούλου[7]. Δυστυχῶς εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἐπέτρεψαν αἱ συνθῆκαι τῆς ἀνασκαφῆς τὴν μέχρι τοῦ πυθμένος ἔρευναν τῶν φρεάτων καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς κατασκευῆς των.

Ἐντὸς τοῦ φρέατος ἐτοποθετήθη πέδιλον καὶ ὑποστύλωμα τῆς ἀνεγερθείσης οἰκίας. Διετηρήθησαν τὰ τοιχώματα.

Οἰκοδομικὰ λείψανα

Βενετόκλειον Γυμνάσιον

Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ πρὸς Β. τῶν σχολικῶν κτηρίων καὶ πρὸς Ν. τοῦ ΘΑΑ χώρου πρὸς ἵδρυσιν γυμναστηρίου, ἀπεκαλύφθη ἡ εἴσοδος

1. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 447. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 453.

2. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 453, Πίν. 461 α. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 500 κ.ἑ. Σχέδ. 1 (ἀριθ. 1 - 2).

3. Σχετικῶς μὲ τὰ φυλακτήρια πρβλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 502.

4. *Ἔ.ἀ.*, σ. 503 - 504.

5. *Ἔ.ἀ.*, σ. 503 καὶ Σχέδ. 1, Τ. α καὶ Τ. β.

6. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 467 κ.ἑ. Σχέδ. 10.

7. *Ἔ.ἀ.*, σ. 453 κ.ἑ. Σχέδ. 2.

ὑπογείου στοᾶς, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἀνελήφθη μεγάλης ἐκτάσεως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, διακοπεῖσα, ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ παράδοσις τοῦ γυμναστηρίου ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐντὸς τακτῶν προθεσμιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ παράτασις τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ σχολικοῦ χώρου ἐγκυμονοῦσε σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν μαθητῶν.

Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἔκτασις, διαστάσεων περίπου 40 × 30 μ., κεῖται ἐπὶ ἀνδήρου τῆς νοτίας περιοχῆς τῆς πόλεως, ἀποτελοῦντος τμῆμα τῶν προπόδων τοῦ ὑψώματος τῆς ἀκροπόλεως, ὁριζομένου ἀπὸ Ν. ὑπὸ τῆς ἀπὸ Α. - Δ. ἀρχαίας πλατείας ὁδοῦ Ρ 18β, μεταξὺ δὲ τῶν ἀπὸ Ν. - Β. ὁδῶν Ρ 39β καὶ Ρ 30α. Ἡ παλαιοτέρα ἰσοπέδωσις τοῦ χώρου εἶχε γίνει, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰταλῶν κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν στρατώνων, ἤτοι τῶν νῦν σχολικῶν κτηρίων.

Ὅταν ἀνελήφθη ἡ ἔρευνα οἱ μηχανικοὶ ἐκσκαφεῖς εἶχον ἤδη ἀφαιρέσει ἐκ νέου ἱκανὸν στρῶμα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ γηπέδου. Οἰκοδομικὰ ἀρχαῖα λείψανα ἐσώζοντο μόνον εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς (Σχέδ. 1), οὐδεμίαν σαφῆ εἰκόνα συνόλου παρέχοντα. Ἦλθον εἰς φῶς ὑπολείμματα τοίχων διαφόρων ἐποχῶν, τμήματα πλακοστρώτων καὶ μωσαϊκῶν, ὀρθογώνιοι διαμορφώσεις καὶ λατομεύσεις εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸν ἔδαφος τῆς περιοχῆς.

Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπου εἶχε καταστραφῇ πᾶν ἴχνος ὑπεργείου κατασκευῆς, ἀπεκαλύφθη σύστημα ὑπογείων στοῶν λαξευμένων ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Αὗται ἀπετέλουν ὑδατοδεξαμενάς, διότι ἦσαν ἐπενδεδυμέναι μὲ ὑδραυλικὸν κονίαμα, ἐπεκοινώνουν δὲ μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους διὰ φρεάτων. Ἡ εἴσοδος εἰς τὰς στοὰς γίνεται ἀπὸ Ν. διὰ κλίμακος ἐκ δέκα ἑπτὰ βαθμίδων, χωρούσης εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Ἡ κλῖμαξ, ἡ ὁποία εἰς μίαν μεταγενεστέραν ἐποχὴν εἶχε φραχθῇ διὰ τοιχοδομῆς εἰς τὰς πρώτας βαθμίδας, ἔχει πλάτος 1 μ. ἄνω, μειούμενον εἰς 0.70 μ. κάτω (Σχέδ. 1). Αἱ βαθμίδες ἔχουν πλάτος ± 0.30 καὶ ὕψος ⊥ 0.18 μ. Αἱ κατώτεραι διατηροῦν ἴχνη ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Οἱ τοῖχοι τῆς στοᾶς τῆς κλίμακος εἶναι ἐπενδεδυμένοι μὲ πωρολίθους ὡς καὶ ἡ θολωτὴ ὀροφή (Σχέδ. 2).

Τὸ πρῶτον τμῆμα τῶν στοῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ ἡ κλῖμαξ, εἶναι ὀρθογώνιος χῶρος, διαστ. 1.60 × 3.90 μ., μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.- ΝΔ., ὕψ. 1.20 μ. Εἰς τὸ δάπεδον καὶ τὰ τοιχώματα διατηροῦνται ἐλάχιστα ἴχνη ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Μικρὸς διάδρομος (μήκ. 1.20, πάχ. 0.60, ὕψ. 1.54 μ.), ἀνοιγόμενος εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ χώρου αὐτοῦ, ὁδηγεῖ εἰς στοάν, πλ. 1.10 καὶ ὕψ. 1.55 μ., μὲ κατεύθυνσιν ΝΝΔ. - ΒΒΑ., μέχρι μήκους 8 μ., πέραν τῶν ὁποίων ἀποκτᾷ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. - Β. Τὸ τμῆμα αὐτὸ ἠρευνήθη μέχρι 4.70 μ. χωρὶς νὰ εὑρεθῇ τὸ πρὸς Β. τέρμα του. Εἰς τὴν ὀροφήν του εἶχεν ἀνοιχθῇ εἰς μίαν μεταγενεστέραν τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς ἐποχὴν εὐρεῖα ὀπὴ μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοίχωμα τῆς στοᾶς καὶ πρὸ τῆς πρὸς Β. καμπῆς της ἀνοίγεται ἄλλος διάδρομος, πλ. 1 καὶ ὕψ. 1.25 μ., ὁ ὁποῖος καμπτόμενος δὶς κατ' ὀρθὴν γωνίαν ὁδηγεῖ εἰς τρίτην στοὰν πρὸς Α. καὶ εἰς κατ' εὐθεῖαν ἀπόστασιν 8 μ. ἀπὸ τῆς πρώτης. Ἡ νέα στοὰ ἔχει μῆκος 8.70, πλάτος 1 καὶ ὕψος 2 μ., κατεύθυνσιν δὲ ἀπὸ Ν. - Β. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο διατηρεῖται τὸ κονίαμα τῶν τοιχωμάτων, τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ δαπέδου, καλύτερον τοῦ εἰς τὰς προηγουμένας στοάς.

Ἐν φρέαρ ὀρθογώνιον καὶ ἓν κυκλικόν, λαξευμένα εἰς τὸ βράχον καὶ ἐπενδεδυμένα μὲ ὑδραυλικὸν κονίαμα ὁδηγοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν τεθλασμένην στοάν (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1, 2). Ἓν ἄλλο κυκλικόν, ἐπενδεδυμένον ἐπίσης μὲ ὑδραυλικὸν κονίαμα, πρὸς Ν. τῆς τρίτης στοᾶς συνδέεται μὲ αὐτὴν διὰ πλαγίου μικροῦ διαδρόμου (μήκ. 0.65 καὶ πλ. 0.35 μ.). Τὸ φρέαρ τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται βαθύτερον τοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς, δὲν ἠρευνήθη μέχρι τοῦ πυθμένος του (Σχέδ. 1, ἀριθ. 3).

Τὴν πρώτην στοὰν ἔφρασσε τελείως μεταγενέστερος πρόχειρος τοῖχος πρὸ τῆς πρὸς Α. διακλαδώσεώς της, ἐνῷ τὴν τεθλασμένην στοὰν διέκοπτεν εἰς τὸ τελευταῖον τμῆμά της, πρὸ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ φρέατος, τοιχάριον ὕψ. 0.50 μ., διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου εἶχε χρησιμοποιηθῇ παλαιότερον οἰκοδομικὸν ὑλικόν.

Αἱ στοαὶ ἦσαν πλήρεις ἐπιχώσεως ἀποτελουμένης ἀπὸ κυλισθέντα χώματα, ἀποκολληθέντα κονιάματα καὶ τρίμματα τοῦ βράχου. Ἀπὸ τὸν πρῶτον χῶρον τῶν στοῶν συνεκεντρώθησαν θραύσματα ἐπιτοιχίων γραπτῶν κονιαμάτων καὶ ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικά.

Πλὴν τῶν προαναφερθέντων φρεάτων, τὰ ὁποῖα ἐπεκοινώνουν μὲ τὰς στοάς, εὑρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς ὀκτὼ ἄλλα ὀρθογώνια, τετράγωνα καὶ κυκλικά (Σχέδ. 1, ἀριθ. 4 - 10), ἅπαντα λαξευμένα εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, πλὴν ἑνὸς τετραγώνου κτιστοῦ εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς (Σχέδ. 1, ἀριθ. 11). Ἓν δωδέκατον φρέαρ

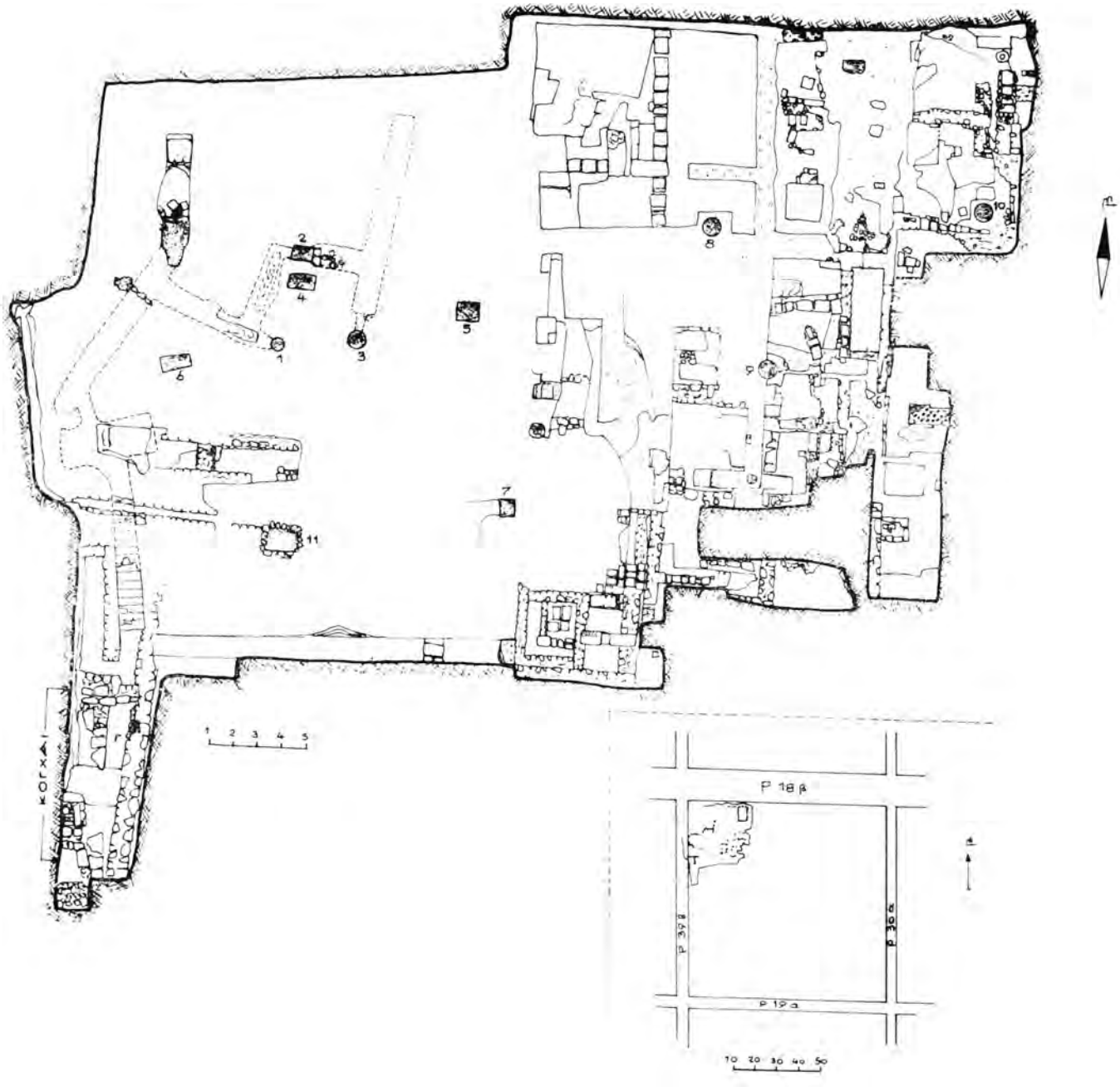

Σχέδ. 1. Ρόδος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς Βενετοκλείου Γυμνασίου

ἔξωθεν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 20.80 μ. πρὸς ΝΔ. τῆς εἰσόδου τῶν στοῶν, κυκλικὸν ἐπενδεδυμένον μὲ ὑδραυλικὸν κονίαμα, ἀνοίγεται εἰς τὴν ὀροφὴν διακλαδιζομένης πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις στοᾶς (βάθ. 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους). Οὐδὲν ἐκ τῶν φρεάτων ἠρευνήθη μέχρι τοῦ πυθμένος του[8].

Ἀνάλογος ὑπόγειος στοὰ εὑρέθη ἀλλὰ δὲν ἠρευνήθη εἰσέτι εἰς τὸν χῶρον τοῦ ΘΑΑ, βορείως τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς φαίνεται, εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, κειμένην εἰς ὑψηλὸν σημεῖον τῆς πόλεως καὶ προσφερομένην λόγῳ τῆς βραχώδους συστάσεως τοῦ ἐδάφους, ὑπῆρχον μεγάλαι δεξαμεναὶ ὕδατος, μὲ τὸ ὁποῖον κατὰ ἄγνωστον μέχρι στιγμῆς τρόπον θὰ ἐτροφοδοτεῖτο ἡ πόλις[9].

Τέλος, πρὸς Ν. τῆς εἰσόδου τῶν στοῶν ἠρευνήθη ὁ χῶρος, ὁ ὁποῖος ὁρίζεται ἀπὸ Δ. ὑπὸ τοῦ κατακορύφως λαξευμένου βράχου, ἀπὸ Α. δὲ ὑπὸ τοίχου, πάχ. 0.85 - 0.90 μ., ἐξ ἀκανονίστων λίθων, ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς εἰσόδου τῶν στοῶν καὶ κατευθυνομένου πρὸς Ν. Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ διεκόπη εἰς ἀπόστασιν 11 μ. πρὸς Ν. τῆς εἰσόδου τῶν στοῶν, μολονότι συνεχίζοντο πρὸς Ν. τόσον ὁ κατακόρυφος βράχος (ἀποκαλυφθεὶς εἰς συνολικὸν μῆκος 13.65 μ.), ὅσον καὶ ὁ πρὸς Α. αὐτοῦ τοῖχος (ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 9.80 μ.). Εἰς βάθος ἔφθασεν ἡ ἔρευνα τὰ 2.30 μ.

Ὁ λαξευτὸς βράχος ἀρχίζει 2.80 μ. πρὸς Β. τῆς εἰσόδου τῶν στοῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. πρὸς Δ. τῆς κλίμακος. Μεταξὺ τοῦ βράχου καὶ τῆς κλίμακος ὑπάρχει τοῖχος ὁμοίας κατασκευῆς μὲ τὸν προαναφερθέντα, πάχ. 0.50 μ.

Ἡ κατακόρυφος ὄψις τοῦ βράχου σχηματίζει εἰς βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν μικρὰν βαθμίδα, ἄνωθεν τῆς ὁποίας καὶ εἰς βάθος 0.50 - 0.40 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εἶναι λαξευμέναι μικραὶ κόγχαι. Εὑρέθησαν ἔνδεκα ἐξ αὐτῶν εἰς κανονικὰς μεταξύ των ἀποστάσεις (±0.90 μ.). Αἱ διαστάσεις των κυμαίνονται ἀπὸ 0.38 - 0.15 μῆκος, 0.30 - 0.15 ὕψος, 0.30 - 0.07 μ. βάθος, ὁμοιάζουν δὲ πρὸς τὰς μικρὰς λαξευτὰς κόγχας τῶν τοιχωμάτων τῶν νυμφαίων τῆς πόλεως.

Σχέδ. 2. Ρόδος. Ἀνασκαφὴ Βενετοκλείου Γυμνασίου. Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ ὄψις κλιμακοστασίου στοῶν

Εἰς τὴν πρώτην, τὴν ἑνάτην καὶ τὴν ἑνδεκάτην ἀπὸ Β. κόγχην εὑρέθησαν ἀντιστοίχως:

1) Σιδηροῦν ἐγχειρίδιον ἐλλιπές, μήκ. 0.173 μ. (Πίν. 550 β). 2) Μικρὸς μελαμβαφὴς κωδωνόσχημος κρατήρ, ὕψ. 0.125 μ. (Πίν. 550 α, ἀριστερά). Εὑρέθη ἀνεστραμμένος. 3) Μικρὸν χυτροειδὲς ἀγγεῖον, ἄβαφον, ὕψ. 0.10 μ. (Πίν. 550 α, δεξιά).

Ἑκατέρωθεν τῆς ἑνάτης ἀπὸ Β. κόγχης εἶναι λαξευμένοι ἐν ἀναγλύφῳ εἰς τὸν βράχον δύο τετράγωνοι βωμοί, ὑπεράνω τῶν ὁποίων σχηματίζεται ἐπιμήκης κόγχη, μήκ. 1.10, ὕψ. 0.35 καὶ βάθ. ±0.30 μ. (Πίν. 550 δ). Οἱ βωμοὶ ἀπέχουν μεταξύ των 0.30 μ., ἔχουν ὕψος 0.40 μ. καὶ πλάτος εἰς τὰ κυμάτια ἄνω καὶ κάτω 0.35 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ νοτίου βωμοῦ σώζεται στρῶσις χαλίκων θαλάσσης. Μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν βωμὸς ὑπάρχει εἰς τὴν ἀρχαίαν Κάμιρον. Μεταξὺ τοῦ βράχου καὶ τοῦ πρὸς Α. αὐτοῦ τοίχου εὑρέθησαν τοιχάρια καὶ λιθοστρώσεις ἀγνώστου προορισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ χώρου περισυνελέγησαν ἑλληνιστικὰ ὄστρακα.

Ἡ διακοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἐπέτρεψε τὴν

8. Πλὴν τῶν δώδεκα φρεάτων, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς εὑρέθησαν καὶ ἄλλα, τῶν ὁποίων ἡ ἀνόρυξις εἶχεν ἀρχίσει ἀλλὰ τελικῶς δὲν συνεχίσθη.

9. Πρβλ. καὶ τὰς δεξαμενάς, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς τὸ χαμηλότερον ἄνδηρον κείμενον κρατικὸν οἰκόπεδον, ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 511 κ.ἑ.

περαιτέρω ἔρευναν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ἀναμφισβητήτως λατρευτικοῦ χαρακτῆρος χώρου, ὡς μαρτυροῦν οἱ εὑρεθέντες βωμοὶ καὶ αἱ κόγχαι. Ἡ γειτνίασις πρὸς τὰς ὑπογείους στοὰς - δεξαμενὰς ἐνθυμίζει περιγραφομένας ὑπὸ τοῦ Hubertus von Gall[10] κλιμακωτάς, λαξευμένας εἰς τὸν βράχον σήραγγας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ[11], αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον προφανῶς πρὸς συγκέντρωσιν τοῦ ὕδατος καὶ ταυτίζονται ὑπὸ τοῦ H. von Gall[12] πρὸς τὰ ὑδρεῖα τοῦ Στράβωνος (XII 3, 38 καὶ 39), συνδέονται δὲ λόγῳ τῆς θέσεώς των πλησίον ἱερῶν ἢ χαραγμένων εἰς τὸν βράχον ἐπιγραφῶν[13] μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Μίθρα ἢ τῆς Κυβέλης καὶ τῆς παραλλήλου φρυγικῆς θεᾶς τῆς φύσεως Anahita.

Ἴσως δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸν ἀνατολικὸν τομέα τῆς ἀνασκαφῆς θραυσμάτων δύο πηλίνων εἰδωλίων Κυβέλης:

1. Δύο τεμάχια ἑνὸς εἰδωλίου: κεφαλὴ μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν πόλον, στεφάνην, στρόφιον (;) καὶ πέπλον (ὕψ. 0.047 μ.) καὶ τμῆμα τοῦ στήθους μὲ τὸ ἰδιόρρυθμον κόσμημα (ὕψ. 0.045 μ.) (Π ί ν. 550 γ)[14]. Διατηροῦνται ἴχνη χρωμάτων: ἐρυθροῦ εἰς τὸν πόλον καὶ τὸν χιτῶνα, κυανοῦ εἰς τὴν ἰδιαιτέρως μεγάλην στεφάνην, χρυσοῦ εἰς τὸ πρόσωπον, τὴν κόμην καὶ τὸ στρόφιον.

2. Λέων ἀκέφαλος παρὰ τοὺς πόδας τῆς θεᾶς. Σώζεται τὸ ἄκρον τοῦ χιτῶνος καὶ τοῦ ὑποποδίου της, ὡς καὶ τμῆμα τῆς βάσεως.

Ἀξιοσημείωτα κινητὰ εὑρήματα δὲν ἔδωσεν ἡ ἀνασκαφὴ πλὴν μιᾶς βάσεως κίονος ἐκ μελανοῦ λίθου διακεκοσμημένης μὲ φύλλα ἀκάνθης (ὕψ. 0.305, διαμ. 0.375 μ.) (Π ί ν. 550 ε). Εὑρέθη ἐντὸς ἑνὸς τῶν φρεάτων. Ὁ τύπος θεωρεῖται ἀλεξανδρινός. Ὁμοία βάσις ὑπάρχει εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλεξανδρείας[15].

Μετὰ τὴν ἔρευναν τὸ οἰκόπεδον ἀπεδόθη εἰς τὸ Γυμνάσιον καὶ διερρυθμίσθη εἰς γήπεδον.

Ὁδὸς Ναυαρίνου

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ Ναυαρίνου, τῆς νέας παρόδου εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Πίνδου, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀπεκάλυψεν εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα αὐτῆς ὀρθογωνίους εὐρυχώρους διαμορφώσεις λαξευμένας εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, λείψανα τοίχων καὶ τμήματα πλακοστρώσεως ἐξ ὑλικοῦ εἰς δευτέραν χρῆσιν (Σ χ έ δ. 3). Ἡ γενομένη σύντομος ἔρευνα, λόγῳ τῆς ἐπενεχθείσης ὁλοσχεροῦς σχεδὸν καταστροφῆς ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως, εἰς οὐδὲν συγκεκριμένον συμπέρασμα ὡδήγησεν. Ἐν τούτοις, πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἑξῆς:

1. Αἱ διαμορφώσεις εἰς τὸν βράχον πρέπει νὰ σχετίζωνται πρὸς τὰς ἀναλόγους κατασκευὰς τοῦ πρὸς Β. κειμένου οἰκοπέδου Βασ. Σκόρδου (Σ χ έ δ. 3)[16].

2. Ἐκ τῆς ἀποξηλωθείσης πλακοστρώσεως συνεκεντρώθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον, πλὴν ἀνεπιγράφων λιθίνων καὶ μαρμαρίνων βάσεων, κατωφλίων, κιονοκράνων καὶ ἄλλου ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, ἀποτμήματα ἐνεπιγράφων στηλῶν καὶ βάθρα ἐνεπίγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ ἑξῆς (Π ί ν. 551 α):

- - - - - - - - - - - *βο* - - - -
- - - - - - *τοφίλου Καττ[άβιος*
ι - α - - ολυμνιος ⋮ *Καττ[αβιος*
Ἀρχ]οκράτης Νικαγόρα ⋮ *Σιλύριος*
Εὐφανης Πυθοκλεῦς ⋮ *Ποντορεύ[ς*
Ἰάσων Πολυαίνου ⋮ *Πολίτας*
καὶ ἐπὶ τὰν χώραν
Μένιππος Ἀκεστία ⋮ *Πλάριος*
στρατηγήσαντες
Ἑρμᾷ Ἀγεμονίῳ *Α*

3. Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τῆς διανοιγείσης ὁδοῦ, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀνέσυρεν: α) Μέγα πώρινον κορινθιακὸν κιονόκρανον ἀρκετὰ κατεστραμμένον. β) Τὸ κάτω τμῆμα μαρμαρίνου ἀκρωτηρίου Νίκης, σωζ. ὕψ. 0.72 μ. (Π ί ν. 551 β).

10. *Α.Δ* 1967, σ. 504 κ.έ.

11. Παρόμοιαι κεκλιμέναι κατηφορικαὶ στοαί, λαξευμέναι εἰς τὸν βράχον, ὡς αἱ περιγραφόμεναι ὑπὸ H. von Gall *ἔ.ἀ.*, ὑπάρχουν καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως Ρόδου, μὴ ἐρευνηθεῖσαι εἰσέτι, π.χ. ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως παρὰ τὸ πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος σπηλαιώδες ἱερόν (Ἰ. Κοντῆς, *Π.Α.Ε*, 1954, σ. 347 κ.έ.), ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ροδινίου ἐναντι τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Πτολεμαίου, ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς τάφρου πρὸς Α. τῆς πύλης τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου.

12. *Ἔ.ἀ.*, σ. 506.

13. *Ἔ.ἀ.*, σ. 522 κ.έ., 526 κ.έ.

14. Κυβέλη: πρβλ. D. Thompson, *Troy*, Suppl. 3, 77 κ.έ. A. Laumonier, *Délos* XXIII, 135 κ.έ. Higgins, *Cat. of Terracottas in the Brit. Museum* II, N. 422.

Διὰ τὸν πόλον πρβλ. Winter, *Typen* II, 174, 8-10.175,1,4.6. *Ath. M.* 12, 263 εἰκ. 45. *Troy*, Suppl. 3, πίν. VIII 16, XII 46, XIV 45 καὶ σ. 78. *Délos* XXIII. πίν. 39 No 350 - 361.

Διὰ τὸ κόσμημα τοῦ στήθους πρβλ. *Délos ἔ.ἀ.* No 360 καὶ σ. 135 κ.έ. Wiegand - Schrader, *Priene*, σ. 330 εἰκ. 368. Πρβλ. ὑποτυπώδη ἀπόδοσιν εἰς εἰδώλιον ἀπὸ Ἁλικαρνασσὸν ἐν Βρετανικῷ Μουσείῳ, Higgins, *ἔ.ἀ.* (Winter, *Typen* II, 174. 7).

15. Th. Fyfe, *Hellenistic Architecture* (1936), σ. 75 εἰκ. 21, πρβλ. Oelmann ἐν *Α.Δ* 1921, 285 σημ. 2.

16. *Α.Δ* 23 (1968) : Χρονικά, σ. 439. Σύντομος ἔκθεσις, ὅπου δὲν ἀναφέρονται ἰδιαιτέρως αἱ λατομεύσεις.

Πρβλ. καὶ τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον Μαραβέλια, Park Hotel, *Α.Δ* 18 (1963) : Χρονικά, σ. 323.

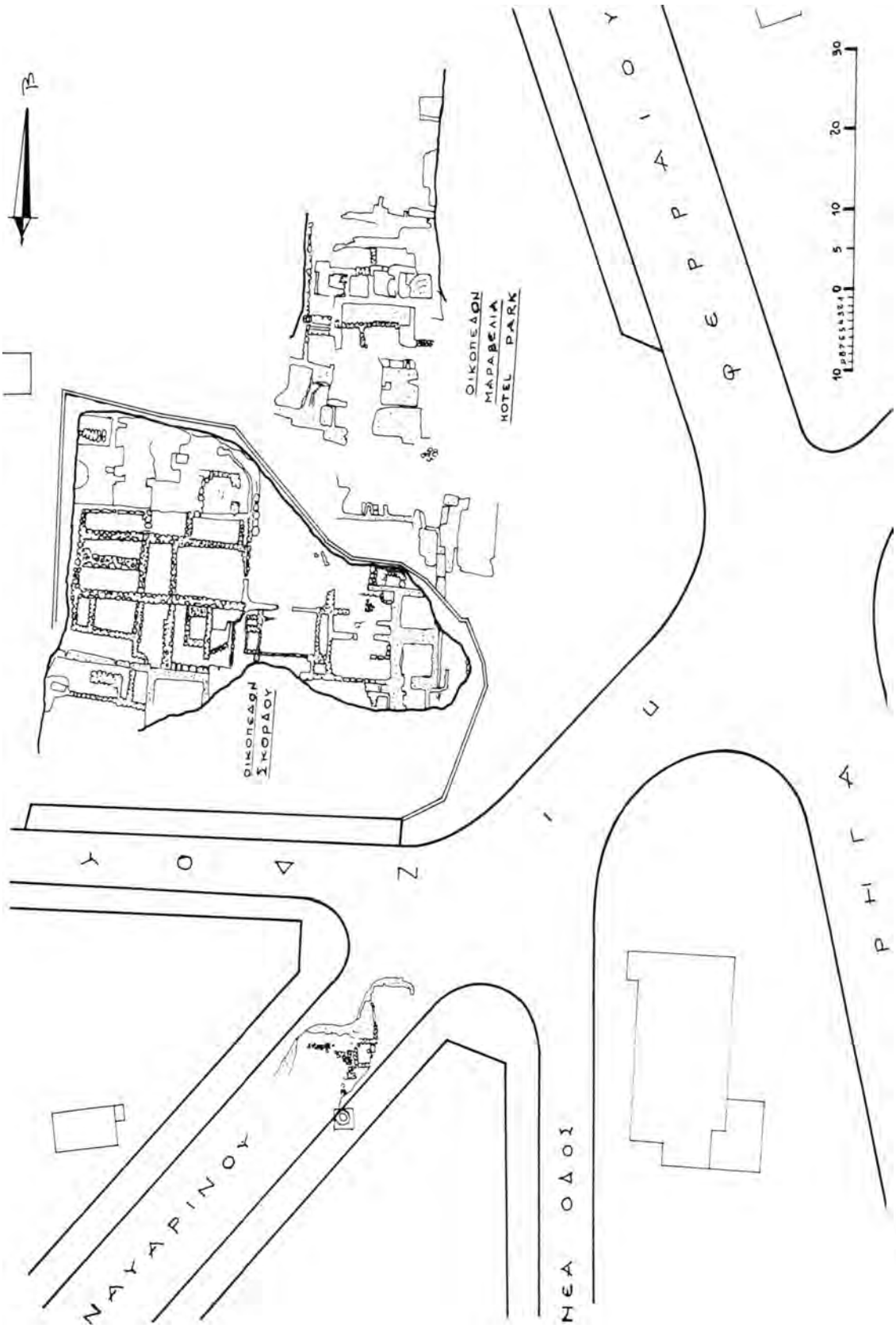

Σχέδ. 3. Ρόδος. Περιοχὴ ὁδῶν Πίνδου καὶ Ναυαρίνου

Οἰκόπεδον Κωνστ. Πλατῆ

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων οἰκίας ἐν τῷ παρὰ τὴν ὁδὸν Παύλου Μελᾶ οἰκοπέδῳ, πρὸς Ν. τῆς ἀνασκαπτομένης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. κατωτ. σ. 552 κ.έ.) καὶ τοῦ οἰκοπέδου Κωνσταντινίδη - Κακᾶ[17], πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου Χρ. Γιώρτσου[18] καὶ πρὸς Β. τοῦ ἀνασκαφέντος ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Μουστάκη μεγάλου βωμοῦ[19], εὑρέθησαν:

α) Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἀποτμήματα ἐπιγραφῶν καὶ ἐνεπιγράφων μαρμαρίνων ἀσπίδων, ὡς αἱ εὑρεθεῖσαι ἐν τῷ πρὸς Δ. κειμένῳ οἰκοπέδῳ Γιώρτσου (βλ. σημ. 18). β) Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς οἰκίας, συσσωρευμέναι εἰς ἐπαλλήλους στρώσεις ἐπὶ τοῦ σκληροῦ κοκκινοχώματος καὶ ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, λίθιναι σφαῖραι διαφόρων μεγεθῶν (Πίν. 551 γ). Τῆς καταλαμβανομένης ὑπὸ τῶν σφαιρῶν ἐκτάσεως ἀπεκαλύφθησαν 13 μ. ἀπὸ Α. - Δ. καὶ 3 μ. ἀπὸ Β. - Ν. Αἱ σφαῖραι συνεχίζονται τόσον πρὸς Ν., ὅσον καὶ πρὸς Δ. Περισυνελέγησαν περὶ τὰς 400. Εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον χονδροειδῶς πελεκημέναι, φέρουν ὅμως ὅλαι σχεδὸν τὰς χαρακτηριστικὰς ἐγχαράκτους ἐνδείξεις βάρους[20].

Νοτία νεκρόπολις

Οἰκόπεδον Σάββα Νεσγοῦ

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοτίας νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ρόδου[21] καὶ συγκεκριμένως ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Ἄννης Μαρίας, γειτνιάζον ἀμέσως πρὸς Δ. μὲ τὸ οἰκόπεδον Τριαντ. Νικολίτση, ὅπου κατὰ τὸ 1968 εἶχον ἀνασκαφῆ τμήματα δύο ταφικῶν περιβόλων[22]. Κατὰ τὴν γενομένην σύντομον καὶ μικρᾶς ἐκτάσεως (8×6 μ.) ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἀφοῦ ἤδη ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς εἶχε διανοίξει τοὺς λάκκους θεμελιώσεως τῆς οἰκοδομῆς, διεπιστώθησαν τὰ κάτωθι (Σχέδ. 4):

Εἰς βάθος 3.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἄννης Μαρίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 18.50 μ. πρὸς Β. αὐτῆς καὶ 17 μ. πρὸς Α. τοῦ νοτίου ταφικοῦ περιβόλου τοῦ οἰκοπέδου Νικολίτση, εὑρέθη ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία περιβόλου, τοῦ ὁποίου ἐσώζοντο ὁ ἀπὸ Β. - Ν. τοῖχος εἰς μῆκος 2.41 καὶ ὕψος 0.62 μ., καὶ ἀπὸ Α. - Δ. εἰς μῆκος 2.68 καὶ ὕψος 0.51 μ. Ἀμφότεροι εἶχον πλάτος 0.53 μ., ἡδράζοντο ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου καὶ ἦσαν κατεσκευασμένοι ἀπὸ μικροὺς κατὰ τὸ πλεῖστον λίθους.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ εἰς ἐλαχίστην ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀπόστασιν, εὑρέθησαν τοποθετημένοι ὄρθιοι δύο πίθοι μεγάλων διαστάσεων, ἀπέχοντες μεταξύ των 0.05 μ. (Πίν. 552 α). Ἐσώζετο τὸ κάτω τμῆμα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον εἰς ἀμφοτέρους ἔφερε πολυαρίθμους ραφὰς ἐκ μολύβδου. Ὁ εἰς τὴν γωνίαν εὑρισκόμενος νότιος πίθος εἶχε διάμετρον 1.17 μ. καὶ ἐσώζετο εἰς ὕψος 0.74 μ., ὁ δὲ βόρειος εἶχε διάμετρον 1.03 καὶ ὕψος 1.04 μ.

Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου ἐξεφύετο παρόμοιος τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., σωζόμενος εἰς μῆκος 0.35 μ. Εἰς ἀπόστασιν 0.58 μ. ἐσώζετο λιθοδομή, συν. μήκ. ἀπὸ Β. - Ν. 3.75 μ., μεγ. πλ. 1.71 μ. εἰς τὸ βόρειον τμῆμα καὶ ὕψ. μέχρι 0.71 μ. Αὕτη ἐπεξετείνετο, ὡς φαίνεται, κάτωθεν τῆς ἐπιχώσεως τόσον πρὸς Β. ὅσον καὶ πρὸς Ν.[23].

Ἀνατολικῶς τῆς λιθοδομῆς ἀπεκαλύφθησαν ἓξ πρόχειροι ἐπάλληλοι ταφαὶ εἰς τρεῖς ἀσαφῶς διαχωριζομένους μεταξύ των τάφους. Αἱ ταφαὶ συνεχίζονται πιθανώτατα πρὸς Α., ἐντὸς τοῦ παρακειμένου, μὴ ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου.

Πρὸς Α. τῶν τάφων καὶ πρὸς Ν. τῆς γωνίας τοῦ περιβόλου μὲ τοὺς πίθους, ὑπῆρχε λάκκος ἐλλειψοειδοῦς περίπου σχήματος μὲ κατεύθυνσιν Β. - Ν., διαστ. 1.40 - 1.20 × 0.75 μ. καὶ βάθ. 2.35 μ. Ἐντὸς τοῦ λάκκου εὑρέθησαν ἀκέραιοι ἀμφορεῖς καὶ ἄφθονα θραύσματα ἀμφορέων, μία οἰνοχόη καὶ ὀλίγα μικρότερα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα, ἄφθονα ὀστᾶ καὶ κέρατα ζώων (Πίν. 552 β - δ). Ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀμφορέως τοῦ Πίν. 552 δ (δεξιὰ) ὑπάρχει graffito μὲ τὴν λέξιν *ΖΩΠΑ* (Πίν. 552 στ). Ὁ λάκκος προϋποθέτει τὴν κατάργησιν τοῦ περιβόλου μὲ τοὺς πίθους, διότι διὰ τὴν κατασκευήν του κατεστράφη ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ περιβόλου[24].

17. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 437 Σχέδ. 3.

18. *Ἐνθ.*, σ. 437, Σχέδ. 3.

19. *Ἐνθ.*, σ. 438, Σχέδ. 4.

20. Σχετικῶς βλ. Laurenzi ἐν *Memorie FERT* II, σ. 33 κ.ἑ.

21. Διὰ τὰ κατὰ καιροὺς ἐντοπισθέντα εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ταφικὰ συγκροτήματα ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων βλ. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 467 καὶ τοπογραφικὸν διάγραμμα αὐτ., σ. 468, Σχέδ. 9.

22. *Ἐνθ.*, σ. 467, Σχέδ. 9 καὶ Σχέδ. 10.

23. Ἡ μορφὴ τῆς λιθοδομῆς ἐπὶ τοῦ Σχεδ. 3 εἶναι ἡ μετὰ τὴν μερικὴν ἀποξήλωσίν της κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς.

24. Διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ περιβόλου καὶ τὴν χρονολόγησίν του οὐδὲν ἀσφαλὲς στοιχεῖον ἀπέδωσεν ἡ ἀνασκαφή. Ἡ ἐπίχωσις τῶν πίθων περιεῖχε σχετικῶς ὀλίγα ὄστρακα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Πλὴν τῶν ταφῶν, αἱ ὁποῖαι διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν πιστοποιοῦν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς περιοχῆς ὡς νεκροπόλεως, ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι εἰς ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς τὰ ἀνοιχθέντα πέδιλα τῆς οἰκοδομῆς εὑρέθησαν εἰς μεγάλην ἀφθονίαν τρίμματα καθὼς καὶ ὁλόκληρα ὄστρεα πορφύρας (Πίν. 552 ε). Δυστυχῶς, αἱ δυνατότητες ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἡ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἔφερεν ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεύς, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν συστηματικὴν ἔρευναν, πρέπει ὅμως νὰ ἀναφερθῇ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐσημειώθη παλαιότερον, ὅτι τόσον εἰς τὸ οἰκόπεδον Παυλίδη πρὸς Ν. τοῦ περιγραφομένου[25], ὅσον καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Νικολίτση[26], εἶχε διαπιστωθῇ, κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἡ ὕπαρξις ἀφθόνων τριμμάτων πορφύρας. Συγκεκριμένως εἰς τὸ οἰκόπεδον Νικολίτση εἶχεν εὑρεθῇ πορφύρα εἰς τὴν πρὸς Α. τῶν ταφικῶν περιβόλων διερχομένην ἀπὸ Β. - Ν. ἀρχαίαν ὁδόν[27]. Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν πιθανὴν ὑπόθεσιν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐγίνετο ἐπεξεργασία πορφύρας. Ἡ θέσις, ὡς ἀπομεμακρυσμένη ἀπὸ τὰς κατῳκημένας περιοχάς, ἦτο κατάλληλος διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοιούτων ἐργαστηρίων, λόγῳ τῆς ἀναδιδομένης κατὰ τὸν βρασμὸν τῶν κογχυλίων κακοσμίας[28].

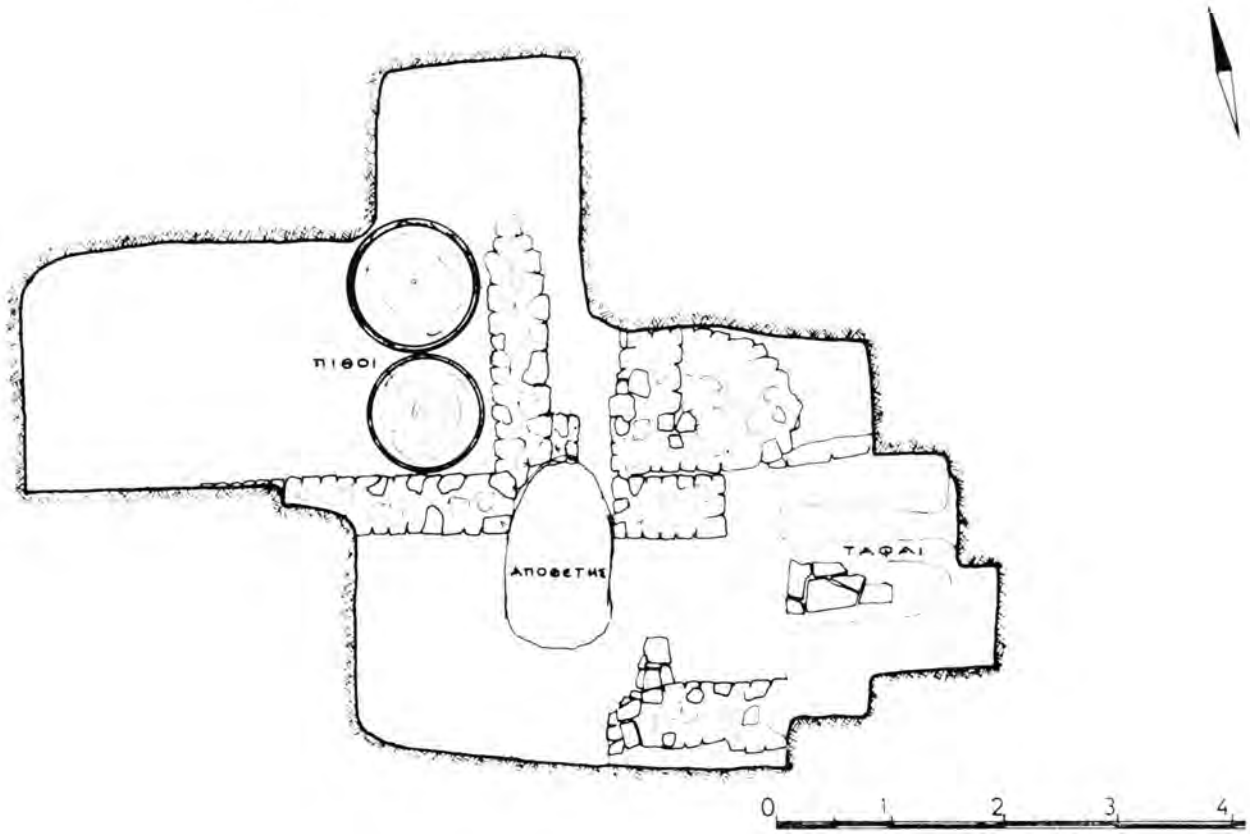

Σχέδ. 4. Ρόδος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Σ. Νεσγοῦ

ΚΩΣ

Ὀχύρωσις τῆς πόλεως

Εἰς τὸ παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Μπουμπουλίνας κρατικὸν οἰκόπεδον, ἐγένετο ἐκ νέου ἀποκάλυψις τοῦ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀνασκαφέντος ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ βραχίονος τοῦ τείχους, ὁ ὁποῖος ἔκλειεν ἀπὸ Ν. τὸν λιμένα[29]. Ὁ βραχίων ἀπεκαλύφθη εἰς συνολικὸν

25. *AΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 598. *AΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 468, τοπογραφικὸν Σχέδ. 9.

26. *AΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 467 κ.ἑ.

27. *Ἐφ.*, σ. 469, Σχέδ. 10.

28. Πρβλ. ἐσχάτως Bruneau, ἐν *BCH* XCIII (1969), σ. 759 κ.ἑ., ἰδιαιτ. σ. 790.

29. Morricone, *Boll. d' Arte* 1950, σ. 219.

μῆκος 3.50 μ., συνεχίζεται δὲ πρὸς τὴν ὁδὸν Μπουμπουλίνας. Ἔχει κατεύθυνσιν ΝΔ. - ΒΑ. Σώζεται εἰς τρεῖς δόμους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ κατώτερος, θεμέλιος, ἔχει πλάτος 2.15 μ. καὶ ἐδράζεται εἰς βάθος 2 μ. ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ. Οἱ δύο ἀνώτεροι ἔχουν ἔξεργον εἰς τὴν βόρειον καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν.

Οἰκοδομικὰ λείψανα

Οἰκόπεδον Ἐμμ. Κουλιᾶ

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται παρὰ τὴν ὁδὸν Παν. Τσαλδάρη πρὸς Β. τοῦ « δυτικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου » τῆς πόλεως[30] καὶ πρὸς Ν. τοῦ χώρου τοῦ ἀρχαίου σταδίου, συνορεύει δὲ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν αἱ ἰταλικαὶ ἀνασκαφαὶ εἶχον ἀποκαλύψει: α) λείψανα τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, β) τὴν γεωμετρικὴν νεκρόπολιν, καὶ γ) ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κουλιᾶ, τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ « ξυστοῦ » τοῦ γυμνασίου, τοῦ ὁποίου μέγα τμῆμα εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ ἀναστηλωθῆ ἐντὸς τοῦ « δυτικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου »[31].

Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφήν, ἥτις κατ' ἀρχὴν εἶχε σκοπὸν τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκτάσεως, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κουλιᾶ ὁ ἀπὸ τοῦ « δυτικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου » συνεχιζόμενος « ξυστός », ἐγένοντο τρεῖς τομαί, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχε πλάτος 3 μ. περίπου. Ἐντὸς αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 2.80 - 3 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, τὰ ἑξῆς (Σχέδ. 5):

Ἡ κιονοστοιχία

Μετὰ τὴν ἐκ νέου ἀποκάλυψιν τῆς ἀνασκαφείσης καὶ ἐν συνεχείᾳ χωσθείσης ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς κιονοστοιχίας, ἀπεκαλύφθη διὰ πρώτην φορὰν τμῆμα, μήκ. 19.40 μ., τῆς ἀπὸ Β. - Ν. κιονοστοιχίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τοῦ ἀνεστηλωμένου ἐντὸς τοῦ παρακειμένου « δυτικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου » τμήματος τοῦ « ξυστοῦ »[32].

Εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ σώζεται ἀκέραιος ὁ ἐκ κυανολεύκου λίθου στυλοβάτης (πλ. 0.65 μ.), ἐπ' αὐτοῦ δὲ διατηροῦνται ὄρθιοι εἰς τὰς θέσεις των οἱ κατώτεροι ἀρράβδωτοι σπόνδυλοι (ὕψ. 1.04 - 1.33, διαμ. 0.54 - 0.58 μ.) ἐξ μαρμαρίνων κιόνων, ἐνῷ ἑνὸς ἑβδόμου ὁ κατώτερος σπόνδυλος κεῖται ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου παρὰ τὴν ἀρχικήν του θέσιν (Πίν. 553 α). Πλησίον τῶν ὀρθίων, ἐπὶ καὶ παρὰ τὸν στυλοβάτην, εὑρέθησαν οἱ ἀνώτεροι ραβδωτοὶ σπόνδυλοι τῶν κιόνων, ὡς καὶ μεγάλα τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου (Πίν. 553 β). Ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια φαίνονται ἐντὸς τῆς μὴ ἀνασκαφείσης ἐπιχώσεως.

Τῆς ἀπὸ Α. - Δ. κιονοστοιχίας ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 19.50 μ. (Πίν. 553 γ). τοῦ τμήματος τούτου εἶχον ἀνασκάψει οἱ Ἰταλοὶ 10 μ. ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας. Τὰ εὑρεθέντα τότε ἀρχιτεκτονικά, ἀπεικονιζόμενα ἐν *Boll. d' Arte, ἔ.ἀ.,* Πίν. 33, πιθανῶς ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ὑπολοίπου τμήματος, διότι δὲν ἐπανευρέθησαν. Εἰς τὸ ἐρευνηθὲν τμῆμα τῆς ἀπὸ Α. - Δ. κιονοστοιχίας σώζεται μόνον ἡ ἀπὸ « μαλακόπετρα » εὐθυντηρία (πλ. 1.30 μ.) (Πίν. 554 α). Παρὰ τὸ δυτικώτερον ἀποκαλυφθὲν τμῆμά της διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοῦ κατὰ μῆκος τῆς κιονοστοιχίας διερχομένου κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει εὑρεθῆ καὶ εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ « δυτικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου » τμῆμα τοῦ « ξυστοῦ ».

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὴν εὐθυντηρίαν, περισυνελέγησαν θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἄλλα δὲ διακρίνονται εἰς τὰς παρειὰς τῆς τομῆς.

Ὁ τοῖχος τῆς στοᾶς

Πρὸς Β. τῆς κιονοστοιχίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.20 μ. ἀπ' αὐτήν, ἀνεσκάφη τμῆμα, μήκ. 30.50 μ., τοῦ ἀπὸ Α. - Δ. τοίχου τῆς στοᾶς. Τοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου οἱ Ἰταλοὶ εἶχον ἀποκαλύψει τμῆμα, μήκ. 19 μ. περίπου, σώζεται ὁ ἐκ « μαλακόπετρας » θεμέλιος δόμος, πλ. 1.40 μ. (Πίν. 554 β). Τοῦτον διακόπτει εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα ἀγωγὸς ἀποχετευτικός, τοποθετηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν.

Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ θεμελίου διακρίνονται, κατὰ διαστήματα 2.30 - 3.65 μ., αἱ θέσεις τῶν σωλήνων, οἱ ὁποῖοι ἔφερον ἀπὸ τὴν στέγην τὰ ὄμβρια ὕδατα εἰς τὸν πρὸ τῆς κιονοστοιχίας κτιστὸν ἀγωγόν. Κατὰ χώραν εὑρέθησαν τμήματα κατακορύφων σωλήνων συνδεδεμένων πρὸς τοὺς ὁριζοντίους.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ θεμελίου καὶ ἐπὶ τῆς βορείου παρυφῆς του σώζονται δύο μαρμάρινα βάθρα (μήκ. 1.16 καὶ 2.10 μ.) (Πίν. 554 γ), ἴσως ἀγαλμάτων. Ἀποτμήματα μαρμαρίνου ἀγάλματος εὑρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως παρὰ τὸ ἀνατολικὸν βάθρον.

30. *Boll. d' Arte* 1950, σ. 220, εἰκ. 32.

31. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὡς ἄνω ἀνασκαφῶν δημοσιεύονται εἰς προκαταρκτικὴν ἀνακοίνωσιν ὑπὸ τοῦ L. Morricone *ἔ.ἀ.*, σ. 224 κ.ἑ.

32. *Ἔ.ἀ.*, εἰκ. 34.

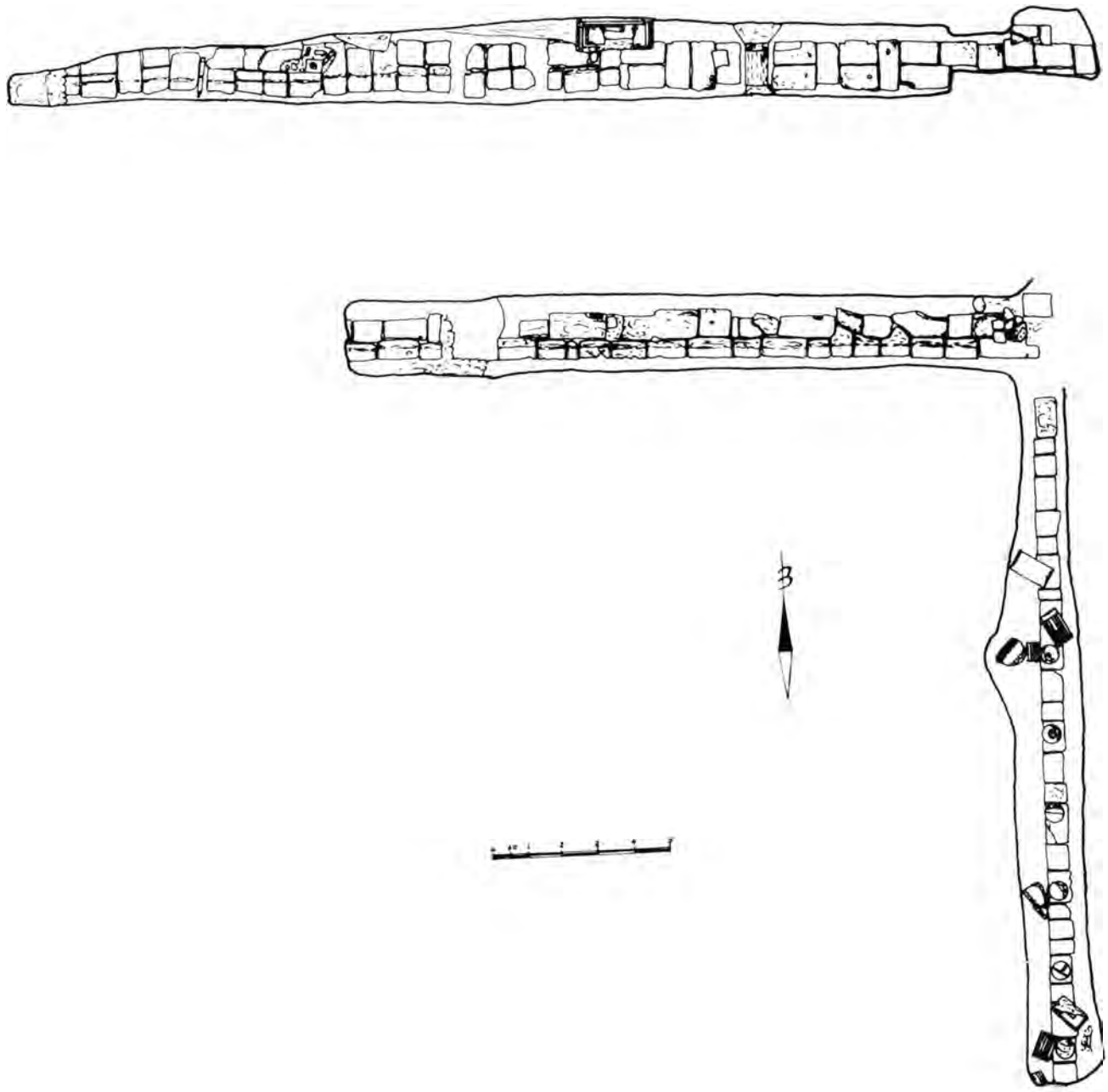

Σχέδ. 5. Κῶς. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Κουλιᾶ. Ὁ « ξυστὸς »

Ἡ στέγη

Δύο μικραὶ τομαὶ εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῆς εὐθυντηρίας, τῆς ἀπὸ Α. - Δ. κιονοστοιχίας, ἀπεκάλυψαν στρῶσιν πηλίνων κεράμων τῆς στέγης, κάτωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχε παχεῖα στρῶσις πυρᾶς. Ἡ ἔρευνα δὲν συνεχίσθη, ἀναβληθεῖσα δι' ἀργότερον.

Μεταγενέστεραι κατασκευαί

Τοῖχοι μεταγενεστέρων κτηρίων (ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν) διατηροῦνται εἰς ἱκανὸν ὕψος πρὸς Β. καὶ Α. τοῦ ἀνατολικοῦ ἀποκαλυφθέντος ἄκρου τοῦ τοίχου τῆς στοᾶς καὶ πρὸς Α. τῆς ἀπὸ Β. - Ν. κιονοστοιχίας. Τέλος, σημειοῦται, ὅτι μεταξὺ τῶν ὀστράκων τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγη καὶ γεωμετρικὸν ὄστρακον.

Στενὴ Ἀντιμαχείας

Νεκροταφεῖον δήμου Ἱππιωτῶν

Ἐξ ἀφορμῆς ἀνορύξεως φρέατος ἐντὸς τοῦ κτήματος Νικ. Διακοπαναγιώτου εἰς τὴν θέσιν «Στενὴ» Ἀντιμαχείας, ἐνετοπίσθη νεκροταφεῖον ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου ἠρευνήθησαν πρὸς τὸ παρὸν πέντε τάφοι.

Ἡ θέσις Στενὴ εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀρχαίου δήμου Ἱππιωτῶν[33], τὸ δὲ ἐντοπισθὲν νεκροταφεῖον κεῖται εἰς ἀπόστασιν 15′ πρὸς Α. τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ληΐζου[34], παρὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ἰταλικὴ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία τὸ 1929 ἀνέσκαψε ναὸν τῆς Ἥρας (ἀδημοσίευτον). Πρὸς Δ. τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς Α. τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, εἰς τὴν θέσιν «Θόλοι» (ἐπονομασθεῖσαν ἀπὸ κεχωσμένον θολωτὸν κτίσμα), εὑρίσκεται μεταξὺ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ ἡ μαρμαρίνη βάσις ἡ φέρουσα τὸ ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἱππιωτῶν περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ἑορτῆς τοῦ «ἱεροῦ δενδροκοπίου» πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας[35].

Τὸ νεκροταφεῖον (Σχέδ. 6)

Ἀπεκαλύφθησαν: α) Συστὰς τεσσάρων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο νότιοι (Τ.1 - Τ.2) εἰς βάθος 1.20 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγροῦ, ἐνῷ οἱ δύο βορειότεροι μὲ κοινὴν τὴν μίαν πλευρὰν (Τ.3 - Τ.4) εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ. β) Εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. πρὸς Δ. αὐτῶν καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τοὺς τάφους 3 καὶ 4, τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ ὁποίου δύο κτιστοὶ μὲ πηλίνας πλάκας τάφοι (Τ.5 καὶ Τ.6). Εἷς τρίτος, ὁ Τ.7, διακρινόμενος ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν εἰς ἀπόστασιν 1.45 μ. πρὸς Δ. αὐτῶν, θὰ ἐρευνηθῇ κατὰ τὴν μελλοντικὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐξ αὐτῶν, ὁ Τ.1 κατεστράφη κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ φρέατος, ἐνῷ ὁ Τ.6 εἶχε συληθῇ ἤδη εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν[36].

Τάφος 1: Ὀρθογώνιος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. - Δ. Αἱ πλευραὶ καὶ ἡ ἀμφικλινὴς στέγη ἐκ λιθίνων πλακῶν. Εἰς τοὺς ἁρμούς, ἀσβεστοκονίαμα. Τὸ δάπεδον ἐκάλυπτον πήλιναι πλάκες, διαστ. 0.42 × 0.42, πάχ. 0.055 μ. Ἐσωτ. διαστ. 2.10 - 2.14 × 0.75, βάθ. 0.92 μ. Ὁ τάφος εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ φρέατος.

Παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ τάφου: Πηλίνη φιάλη τοῦ τύπου *Athenian Agora* V, πίν. 66 G 52 (Πίν. 555 α, ἀριστ.). Ἐξ ὑάλινα φιαλίδια καὶ θραύσματα ἄλλων. Διὰ τὸν τύπον τῶν φιαλιδίων πρβλ. κατωτέρω τὸν τάφον 2.

Μεταξὺ τῶν πλακῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν τάφον οἱ ἐργάται, καὶ ἄλλων λίθων ἐκ τοῦ φρέατος, εὑρέθησαν: Ἀπότμημα μαρμαρίνης πλακός, διαστ. 0.27 × 0.27, πάχ. 0.05 μ., φέρουσα ἐπιγραφήν:

ΚΑΡΠΙΟ
ΤΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΟ

Ὕψ. γραμμάτων 0.035 μ. (Πίν. 555 γ), καὶ τμῆμα χαλκοῦ κατόπτρου.

Τάφος 2: Εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. πρὸς Β. τοῦ Τ.1, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. - Δ. Εἶναι ὀρθογώνιος κτιστὸς ἀπὸ λίθους μετρίου μεγέθους, συνδεδεμένους μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Τὴν ἐπικάλυψιν ἀποτελεῖ μιὰ λιθίνη πλάξ (ἀμυγδαλόπετρα), διαστ. 2.07 × 0.95, πάχ. 0.15 μ. Τὸν πυθμένα ἐκάλυπτον πήλιναι ὀρθογώνιοι πλάκες, διαστ. 0.40 × 0.60, πάχ. 0.04 μ. Ἐσωτ. διαστ. τοῦ τάφου 2.40 × 0.80, βάθ. 0.90, πάχ. πλευρῶν 0.70 μ.

Ὁ τάφος εἶχε παραβιασθῆ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν

33. Διὰ τὴν θέσιν καὶ τὰ ὅρια τοῦ δήμου βλ. A. Neppi-Modona, L' isola di Coo nell' antichità classica ἐν *Mem. FERT* vol. I (1933), 24 καὶ χάρτην I.

34. Διὰ τὴν θέσιν τῆς ἐκκλησίας βλ. Neppi-Modona, *ἔ.ἀ.*, 24.

35. *IG* XII 3, 4 Suppl. XIX, σ. 181 ἀριθ. 550. G. Pugliese Carratelli ἐν *Parola del Passato* XIII (1958), σ. 418 κ.ἑ.

36. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Α. τῶν τάφων κατὰ τὴν ἀνόρυξιν ἄλλου φρέατος εἶχεν εὑρεθῇ κατὰ τὰς δηλώσεις τοῦ ἰδιοκτήτου τάφος μὴ καταστραφείς. Ἐξ ἄλλου πρὸς Δ. τῶν ἀνασκαφέντων ἀνέσυρε παλαιότερον τὸ ἄροτρον ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ κατεστράφησαν. Ὁμοίως εἰς τὴν κοίτην τοῦ ὁρίζοντος πρὸς Δ. τὸ κτῆμα Διακοπαναγιώτου χειμάρρου εὑρίσκονται ἀφθονα θραύσματα μεγάλων πίθων.

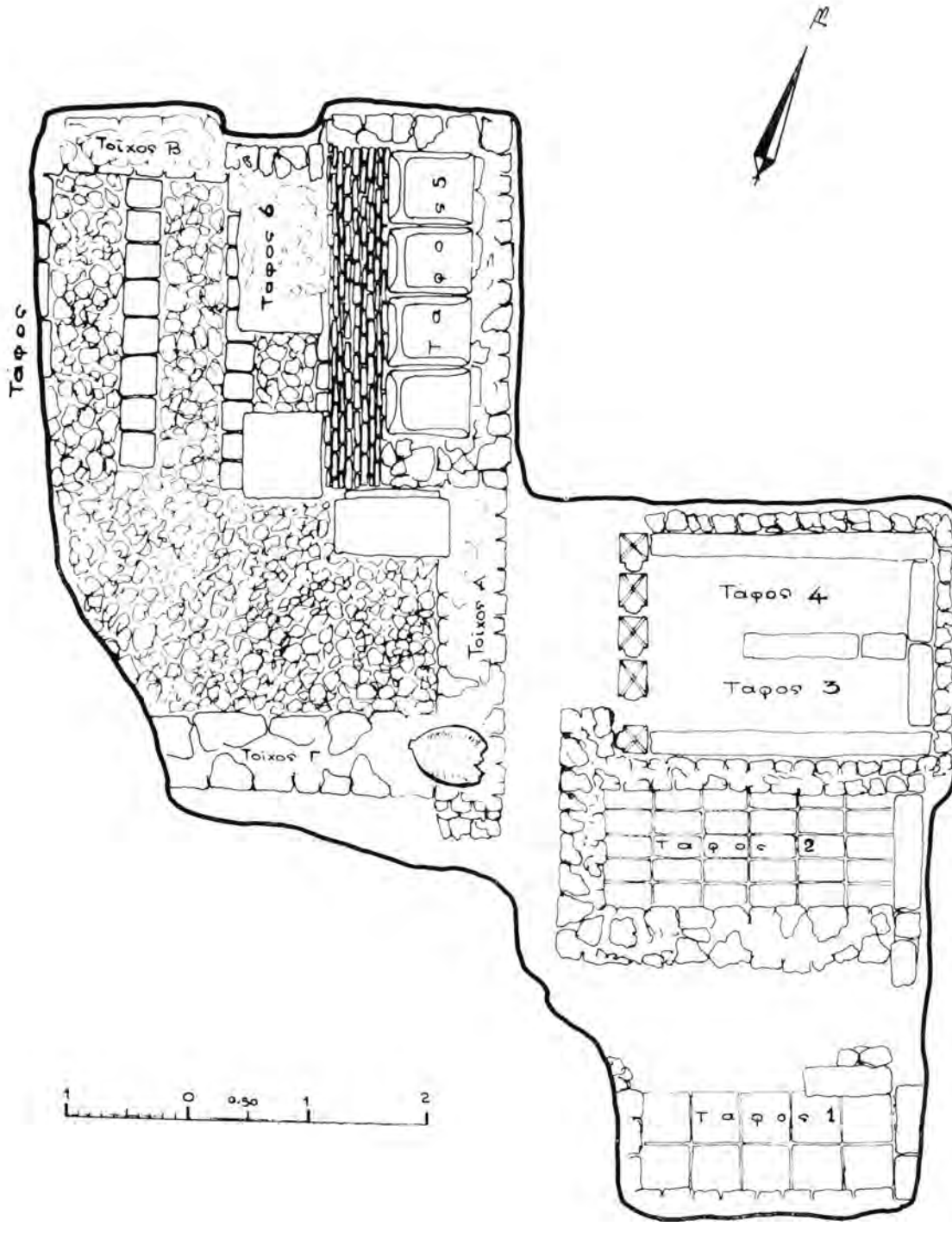

Σχέδ. 6. Κῶς. Στενὴ Ἀντιμαχείας. Κάτοψις ἀνασκαφῆς νεκροταφείου

τοῦ φρέατος εἰσελθόντων εἰς αὐτὸν ἀπὸ διανοιγεῖσαν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ὀπήν. Οὗτοι παρέδωσαν ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ τάφου πήλινον σκύφον (Πίν. 555 α, δεξ.), πέντε ἀκέραια ὑάλινα φιαλίδια καὶ θραύσματα ἄλλων, καὶ χρυσοῦν ἐλασμάτινον φύλλον (βλ. κατωτ.).

Ἐντὸς τοῦ τάφου εἶχε σχηματισθῆ ἐπίχωσις, πάχ. +0.30 μ., ἐκ λεπτοῦ χώματος εἰσχωρήσαντος σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ τοὺς ἁρμοὺς τῆς ἐπικαλύψεως. Ὁ σκελετός, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ἦτο σχεδὸν τελείως ἐφθαρμένος.

Εὑρέθησαν: Ἑβδομήκοντα δύο ἐλασμάτινα χρυσᾶ ἐσχηματοποιημένα φύλλα, μήκ. 0.032, πλ. 0.012 μ. Ἐξ αὐτῶν τρία τριπλᾶ, μήκ. 0.041, πλ. 0.02 μ. (Πίν. 555 β). Τὰ περισσότερα ἦσαν διεσκορπισμένα εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ τάφου μέχρις ἀποστάσεως 1.20 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὀλίγα εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἑκατέρωθεν τοῦ νεκροῦ, ἄλλα δὲ εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν θέσιν περισυνελέγησαν τρεῖς μικροὶ χαλκοῖ κρίκοι.

Ἐκ τῶν θέσεων ὅπου εὑρέθησαν τὰ φύλλα, συμπεραίνεται ὅτι ταῦτα διεκόσμουν τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος τοῦ νεκροῦ, τὰ ἄκρα τῶν χειρίδων καὶ τῶν κάτω παρυφῶν τοῦ ἐνδύματος. Πλησίον τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων εὑρέθησαν δύο ἐλασμάτινα χρυσᾶ δισκάρια (διαμ. 0.04 καὶ 0.032 μ.) μὲ ἔκτυπον κύκλον κατὰ τὴν περιφέρειαν (Πίν. 555 δ), χρυσοῦν δισκάριον (διαμ. 0.016 μ.) μὲ ἔκτυπον κεφαλὴν Μεδούσης καὶ κατεστραμμένην ἀγκύλην ἀναρτήσεως εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν (Πίν. 555 ε), δύο ἐλασμάτινα χρυσᾶ δισκάρια μὲ κεκαμμένα τὰ κράσπεδα τῆς περιφερείας (διαμ. 0.019 καὶ 0.017 μ.) καὶ ἔκτυπον κεφαλὴν γενειοφόρου Ἡρακλέους κατὰ κρόταφον πρὸς δεξιά (Πίν. 555 στ). Ὁ τύπος τῆς κεφαλῆς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς νομίσματα αὐτοκρατορικῶν χρόνων μὲ κεφαλὴν γενειοφόρου Ἡρακλέους, π.χ. χαλκᾶ νομίσματα Μαιωνίας τοῦ Ἀντωνίνου Πίου (*BMC Lydia*, πίν. XIV 2), Σάρδεων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων (*ἔ.ἀ.*, πίν. XXV, 11).

Διὰ παρόμοια χρυσᾶ φύλλα καὶ δισκάρια ἀπὸ τάφον, πρβλ. H. Hoffmann - von Claer, *Antiker Gold- und Silberschmuck*, εἰκ. σ. 42, καὶ ἀριθ. 31 - 32.

Ἐπίσης εὑρέθησαν ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων (Πίν. 555 ζ), διαμ. 0.012 μ., τοῦ συροαιγυπτιακοῦ τύπου, χρονολογουμένου εἰς τὸν 2ον - 3ον αἰ. μ.Χ. (πρβλ. Segall, *Katalog der Goldschmiede - Arbeiten, Museum Benaki Athen*, πίν. 4, 3 131), χαλκοῦν νόμισμα τῆς Κῶ τῶν χρόνων 88 - 50 π.Χ.: Α. Κεφαλὴ στεφανηφόρου Ἀπόλλωνος, δεξ. Β. *ΚΩΙΩΝ*, λύρα (χέλυς), *ΕΥ* (κράτης). Πρβλ. *BMC Caria*, πίν. XXXII, 8. Συγκεντρωμένα εἰς τὸ δυτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ τάφου, δηλ. εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ, ἄλλα δὲ τοποθετημένα κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν ὑάλινα φιαλίδια, πλὴν τῶν παραδοθέντων ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, 26 ἄνευ λαιμῶν καὶ 38 λαιμοί, ἐκ λεπτοτάτης ἀχρώμου, διαφανοῦς κατὰ τὸ πλεῖστον ὑάλου, λίαν ὠξειδωμένης. Δείγματα τῶν φιαλιδίων εἰς τὸν Πίν. 556 α - β. Ταῦτα εἶναι unguentaria μὲ « κωδωνόσχημον » καὶ « κωνικὸν » σῶμα τῶν τύπων IV καὶ II κατὰ O. Vessberg, Roman Glass in Cyprus, ἐν *Opusc. Arch.* 7 (1952), σ. 137, πίν. VIII 20, 23, LX 1 - 2, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν κατὰ τὸν 2ον - 4ον αἰ. μ.Χ. Πρβλ. καὶ Gl. Davidson - Weinberg ἐν *AJA* LXVI (1962), σ. 130, 131.

Ὁ τάφος, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 2ον - 3ον αἰ. μ.Χ., τοῦ χαλκοῦ νομίσματος μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὡς χρονολογικοῦ στοιχείου.

Τάφοι 3 καὶ 4: Πρὸς Β. τοῦ Τ. 2 καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ Τ. 3 πατεῖ κατὰ 0.05 μ. ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Τ. 2. Οἱ δύο τάφοι (3 - 4) ἔχουν κοινὴν τὴν μίαν μακρὰν πλευράν, ἡ ὁποία διακόπτεται εἰς ἀπόστασιν 0.75 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν τάφων, οὕτως ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἐπικοινωνία εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτῶν.

Τὰς πλευρὰς ἀποτελοῦν λίθιναι πλάκες, πάχ. 0.20 - 0.27 μ., πλὴν τῆς δυτικῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἐκτισμένη ἐκ πηλίνων χαμηλῶν πλίνθων (διαστ. 0.35 × 0.28, πάχ. 0.07 μ.) μὲ καμπύλην τὴν μίαν στενὴν πλευράν, συνδεδεμένας μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Ὅμοιαι πλίνθοι εἶχον τοποθετηθῆ εἰς δύο σειρὰς εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς διαχωριστικῆς πλευρᾶς τῶν τάφων καὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Τ. 4. Τὴν ἐπικάλυψιν ἀπετέλουν μία λιθίνη ὀρθογώνιος πλάξ, διαστ. 1.55 × 0.90 μ., καλύπτουσα τὸ δυτικὸν τμῆμα ἀμφοτέρων τῶν τάφων καὶ τρεῖς μικρότεραι, συμπληρούμεναι διὰ μικροτέρων λίθων. Εἰς τοὺς ἁρμοὺς ἐχρησιμοποιήθη ἀσβεστοκονίαμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ διέρρευσε χῶμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τάφων.

Τὸ δάπεδον τῶν τάφων ἀπετέλει τὸ φυσικὸν ἔδαφος, χῶμα μὲ ἄμμον. Ἐσωτ. διαστ. τῶν τάφων: μῆκ. 2.15, πλ. 0.60, βάθ. 0.75 μ. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τάφους οἱ σκελετοὶ σχεδὸν τελείως ἐφθαρμένοι. Αἱ κεφαλαὶ πρὸς Δ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου 3, τοῦ νοτιωτέρου ἐκ τῶν

δύο, ἦσαν τοποθετημένα κατὰ μῆκος καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ νεκροῦ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῶν ποδῶν ὑάλινα φιαλίδια. Περισυνελέγησαν δώδεκα ἀκέραια, δεκαὲξ ἄνευ λαιμοῦ, δεκαεπτὰ στόμια καὶ θραύσματα ἄλλων (Πίν. 556 γ - στ). Περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἦσαν διεσκορπισμένα: Χρυσᾶ ἐλασμάτινα φύλλα μὲ ὀπὴν προσραφῆς (;) εἰς τὸ μέσον, μήκ. 0.022 - 0.028, πλ. 0.01 μ. (Πίν. 557 α). Χρυσοῦν ἐλασμάτινον δισκάριον μὲ ἔκτυπον κεφαλὴν γενειοφόρου κατὰ κρόταφον, πρὸς ἀριστερά. Διάμ. 0.014 μ. (Πίν. 557 β, κάτω). Δὲν διακρίνεται σαφῶς, ἐὰν πρόκειται περὶ ἀναλόγου πρὸς τὰ τοῦ τάφου 2 τύπου. Χρυσοῦν ἐλασμάτινον δισκάριον μὲ ἔκτυπον κύκλον κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ τρεῖς ἐκτύπους γραμμὰς εἰς τὸ μέσον, διαμ. 0.034 μ. (Πίν. 557 β, ἄνω ἀριστ.).

Τὰ φιαλίδια ἐκ λεπτῆς διαφανοῦς ἀχρώμου καὶ πρασινωπῆς ὑάλου ἰσχυρῶς ὠξειδωμένης, ἀνήκουν εἰς τοὺς ἑξῆς τύπους:

Unguentaria μὲ ἡμισφαιρικὸν περίπου σῶμα, τοῦ τύπου I τοῦ Vessberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 137, πίν. VIII, 15 (πρβλ. Weinberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 130 κ.ἑ.), τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 2ου μέχρι τοῦ πρωίμου 4ου αἰ. μ.Χ.

Unguentaria μὲ κωνικὸν σῶμα, τοῦ τύπου II τοῦ Vessberg, *ἔ.ἀ.* (πρβλ. Weinberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 130) ἀπαντῶντα ἐπίσης ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

Unguentaria μὲ κωδωνόσχημον σῶμα, τύπος IV τοῦ Vessberg, πρβλ. Weinberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 131. Χρονολογοῦνται εἰς τοὺς 2ον - 4ον αἰ. μ.Χ.

Δύο φιαλίδια μὲ κωδωνόσχημον σῶμα, πρβλ. Weinberg, *ἔ.ἀ.*, πίν. 27, 10 καὶ Vessberg, *ἔ.ἀ.*, πίν. VIII, 24 συμπεριλαμβανόμενα εἰς τὸν τύπον IV καὶ θεωρούμενα ὡς ὄψιμος τύπος (Weinberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 131).

Ἓν χαμηλὸν unguentarium, τοῦ τύπου VIII τοῦ Vessberg, *ἔ.ἀ.*, πίν. IX, 16, σ. 138. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ μεταξὺ τῶν αἰγυπτιακῶν ὑάλων καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου 4 εὑρέθησαν εἰς τὴν κεφαλὴν χρυσᾶ ἐλασμάτινα φύλλα, ὡς τὰ τοῦ τάφου 3, καὶ ἐλασμάτινον χρυσοῦν δισκάριον μὲ ἔκτυπον κύκλον κατὰ τὴν περιφέρειαν, διαμ. 0.032 μ. (Πίν. 557 β, ἄνω δεξ.).

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ὑάλινον unguentarium μὲ κωδωνόσχημον πεπλατυσμένον σῶμα (Πίν. 557 γ, ἀριστ.) τοῦ τύπου IV τοῦ Vessberg (πρβλ. ἀνωτ. Τ.3), ὑάλινον φιαλίδιον μὲ κωδωνόσχημον σῶμα (Πίν. 557 γ, δεξ.), ὡς τοῦ Τ.3, πρβλ. Vessberg, *ἔ.ἀ.*, πίν. VIII, 24 καὶ Weinberg, *ἔ.ἀ.*, πίν. 27, 10. Πήλινος λύχνος (Πίν. 557 δ), τοῦ τύπου 13 παρὰ Vessberg, *SCE* IV, 3, σ. 189 (Broneer τύπος XXV), ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι οἱ λύχνοι τοῦ τύπου αὐτοῦ εἰς Κύπρον ἀπαντοῦν μέχρι τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (*ἔ.ἀ.*, σ. 190). Τὸ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν συμφώνως πρὸς τὰ ἄλλα εὑρήματα τοῦ τάφου καὶ διὰ τὴν Κῶν.

Εἰς τὸ δυτικόν, τέλος, τμῆμα τῶν τάφων 3 - 4 εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ διευκρινισθῇ εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο ἀνῆκεν, εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα μὴ ταυτιζόμενον λόγῳ τῆς φθορᾶς.

Αἱ δύο ταφαὶ πρέπει νὰ ἐγένοντο συγχρόνως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων (κτιστὴ ἐξ ὀπτοπλίνθων κοινὴ δυτικὴ πλευρά, κοινὴ ἐπικάλυψις, διαχωριστικὸν τοίχωμα) καὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν κτερισμάτων (φύλλα χρυσᾶ καὶ φιαλίδια). Ἐκ τῶν κτερισμάτων νεώτερα θεωροῦνται τὰ κωδωνόσχημα φιαλίδια, ὅμοια τῶν ὁποίων εὑρέθησαν εἰς τάφον τῆς Βηρυτοῦ μὲ νόμισμα τοῦ πρωίμου 4ου αἰ. μ.Χ. (Weinberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 131). Ἡ συνύπαρξις ὅμως ἐδῶ τοῦ τύπου αὐτοῦ μὲ τὸν πήλινον λύχνον τοῦ Τ. 4, ὁδηγεῖ μᾶλλον εἰς μίαν χρονολόγησιν τῶν τάφων εἰς τὰ μέσα ἢ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Ὁ ταφικὸς περίβολος

Τὸν περίβολον σχηματίζουν τοῖχοι σωζόμενοι εἰς μέγ. ὕψος ±1, πάχ. 0.64 - 0.75 μ., ἐκ λίθων διαφόρων μεγεθῶν. Ἀπεκαλύφθησαν ὁ ἀνατολικὸς εἰς μῆκος 5.90 μ., συνεχιζόμενος πρὸς Ν. ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν, ὁ βόρειος εἰς μῆκος 4 μ. καὶ ὁ νότιος εἰς μῆκος 2.50 μ., ἀμφότεροι συνεχιζόμενοι πρὸς Δ. ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου συνεχίζεται καὶ πέραν τοῦ νοτίου τοίχου, σχηματίζων πιθανῶς δεύτερον περίβολον (Σχέδ. 6, τοῖχοι Α, Β, Γ). Ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν δύο αὐτῶν τοίχων εὑρέθη ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πίθος ἐλλιπής. Τὸ δάπεδον ἐντὸς τοῦ περιβόλου σχηματίζει στρῶσις μικρῶν λίθων.

Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου εὑρίσκονται οἱ τάφοι 5 καὶ 6. Πρὸ τοῦ τάφου 5, ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ εἰς βάθος 0.60 - 0.80 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, εὑρέθη μαρμαρίνη κεφαλὴ κορασίδος, ὕψ. 0.18 μ., λίαν ἐφθαρμένη, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 557 ε).

Τάφος 5. Ἐφάπτεται τῶν ἀνατολικοῦ καὶ βορείου τοίχου τοῦ περιβόλου, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ ἔχουν τὸ ἥμισυ τοῦ κανονικοῦ των πάχους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἀποδεικνύει

ὅτι ὁ περίβολος κατεσκευάσθη μετὰ τὸν τάφον 5. Ὁ τάφος, κτιστὸς ἀπὸ πηλίνας πλάκας, διαστ. 0.26×0.26, πάχ. 0.04 μ., εἶναι θολωτὸς καὶ ἔχει εἴσοδον ἀπὸ τὴν νοτίαν πλευράν. Ἡ στέγη τοῦ τάφου καλύπτεται ἀπὸ στρῶσιν μικρῶν λίθων, ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὑπάρχουν κέραμοι καλυπτῆρες. Ἐξ αὐτῶν μία εἶχεν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὴν θέσιν της καὶ εὑρέθη πρὸς Ν. τοῦ τάφου ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως· αἱ ἄλλαι ἦσαν ἐπὶ τόπου τεθραυσμέναι.

Τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου ἔφρασσε πηλίνη πλάξ, διαστ. 0.64×0.65, πάχ. 0.08 μ., τοποθετημένη ἐπὶ τοιχαρίου λίθων, ὕψ. 0.40 μ. Πρὸ αὐτῆς εἶχε τοποθετηθῆ μέγας λίθος μέχρι τῆς στέγης τοῦ τάφου. Ὁ τάφος εἶχεν ὕψος 1.20, πλάτος 1.54, μῆκος 2.45 μ. (ἐσωτ. διαστάσεις: ὕψ. θόλου 1, πλ. 0.55, μήκ. 2.25 μ.). Ἐσωτερικῶς τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπικεχρισμένα μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ ἐπίχωσις ἦτο ὀλίγη. Εἰς τὴν εἴσοδον ὑπῆρχε κατώφλιον, ὕψ. 0.10, ἐσωτ. πλ. 0.10 - 0.15 μ. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον μὲ λίθους ὅπως καὶ ὁ περίβολος. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκτάδην, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς κοιλίας. Εἰς τοὺς πόδας του εὑρέθησαν δεκαὲξ ὑάλινα φιαλίδια, περὶ καὶ ὑπὸ τὴν κεφαλὴν εἰκοσιὲξ χρυσᾶ ἐλασμάτινα φύλλα, μήκ. 0.022 - 0.028, πλ. 0.01 μ. Ἐπὶ τοῦ κρανίου χρυσοῦν δισκάριον κυρτὸν μὲ ἔκτυπον γραμμὴν κατὰ τὸ περίγραμμα, διαμ. 0.017 μ. Τὰ unguentaria εἶναι τοῦ τύπου IV τοῦ Vessberg (βλ. ἀνωτέρω Τ. 3), πλὴν ἑνὸς φιαλιδίου σφαιρικοῦ μὲ κυλινδρικὸν λαιμὸν καὶ ἀναδιπλωμένα χείλη τοῦ τύπου AI 2 τοῦ Vessberg, *ἔ.ἀ.*, σ. 132, πίν. VIII, XVI, 2, χρονολογουμένου ἀπὸ ἄλλα ταφικὰ σύνολα εἰς τὸν 3ον καὶ ἰδίως τὸν 4ον αἰ. μ.Χ. (*ἔ.ἀ.*, 131 καὶ ὑποσ. 5) (Πίν. 557 στ).

Τάφος 6. Πρὸς Δ. τοῦ προηγουμένου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτόν. Τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του ἀποτελεῖ ἡ δυτικὴ τοῦ τάφου 5, τὴν δὲ βόρειον ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ περιβόλου. Ὁ τάφος προφανῶς κατεσκευάσθη μετὰ τὸν Τ. 5 καὶ ἀφοῦ ἤδη εἶχε κτισθῆ ὁ περίβολος, δεδομένου ὅτι ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ περιβόλου ἔχει ἐδῶ πλέον τὸ πλάτος τῶν 0.65 μ.

Ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ τάφου, ἡ ὁποία ἐξέχει κατὰ 0.10 μ. ἀπὸ τὸν τάφον 5, ἀποτελεῖται ἀπὸ πηλίνας πλάκας, διαστ. 0.28×0.28, πάχ. 0.04 μ., τοποθετημένας κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα εἰς δεκατρεῖς στρώσεις συνδεδεμένας μεταξύ των μὲ ἀσβεστοκονίαμα.

Τὴν ἐπικάλυψιν ἐσχημάτιζον τέσσαρες πήλιναι πλάκες, διαστ. 0.66×0.65, πάχ. 0.08 μ., τοποθετημέναι μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς Δ. Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχει στρῶσις λίθων, τὴν ὁποίαν ἐκάλυπτον στρωτῆρες κέραμοι. Εἰς τὸ ἄκρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἦτο τοποθετημένη μία σειρὰ γωνιωδῶν κεράμων. Ἡ στέγη εἶχε παραβιασθῆ, εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν, ὁ τάφος εὑρέθη συλημένος καὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ διατεταραγμένα.

Ἐσωτ. διαστάσεις τοῦ τάφου: 2.55×0.53, βάθ. 0.80 μ. Τὸ δάπεδον ἐσχημάτιζε στρῶσις λίθων, ὅπως καὶ τοῦ περιβόλου.

Πρὸς Δ. τοῦ τάφου 6 καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.55 μ. ἀπὸ αὐτοῦ ἐκφύεται ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ περιβόλου κάθετος τοῖχος, πλ. 0.30, μήκ. 2.35 μ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη διὰ νὰ συνεχισθῇ εἰς τὸ μέλλον.

ΚΑΛΥΜΝΟΣ

Περιοχὴ Λάμου

Κατὰ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῆς πρὸς ἀνεύρεσιν θησαυροῦ ὑπὸ ἰδιώτου, κατόπιν σχετικῆς ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου, ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν περιοχὴν Λάμου[37] ἐντὸς τοῦ κτήματος Κουκαΐνη εἰς βάθος± 0.50 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας, λίθινον κατώφλιον (μήκ. 2.75, πλ. 0.84, ὕψ. 0.35 μ.) οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι διακρίνονται ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἑκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου. Πρὸ τοῦ κατωφλίου, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτίσματος σώζεται ὑπόλειμμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ μικρῶν θαλασσίων λίθων χρώματος μελανοῦ, λευκοῦ, πρασίνου καὶ κιτρινοπρασίνου. Ἀπὸ τὴν παράστασιν σώζεται ἡ οὐρὰ καὶ ὁ ὀπίσθιος ποὺς αἰλουροειδοῦς κινουμένου πρὸς ἀριστερά. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ὑπῆρχον ἄφθονα τεμάχια ἐπιτοιχίων κονιαμάτων.

Εἰς τὰ ἀμέσως γειτνιάζοντα κτήματα ὑπάρχουν λείψανα τοίχων, λαξεύσεις εἰς τοὺς βράχους καὶ ἀρχιτεκτονικὸν ὑλικόν[38].

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀνεβλήθη δι' εὐθετώτερον χρόνον.

ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ

Διὰ πρώτην φορὰν ἐφέτος ἐγένοντο γνωστὰ προϊστορικὰ καὶ μυκηναϊκὰ εὑρήματα ἐξ Ἀστυπαλαίας[39], κυρίως ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀρμενο-

37. Bean - Cook, ἐν *BSA* 52 (1957). 126 κ.ἑ. μὲ παλαιοτέραν βιβλιογραφίαν.

38. Κατὰ τὰς διηγήσεις παλαιοτέρων, ἐπὶ Ἰταλικῆς κατοχῆς ἐγένετο ὑπὸ ἐντοπίων λαθρανασκαφέων ἀπόσπασις μεγάλων τμημάτων ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀπὸ τὴν ὡς ἄνω αὐλήν, ἡ τύχη τῶν ὁποίων σήμερον ἀγνοεῖται.

39. Περὶ Ἀστυπαλαίας βλ. Oberheimer ἐν *RE* II 2 στ. 1873 κ.ἑ. μὲ παλαιοτέραν βιβλιογραφίαν. Dawkins - Wace ἐν *BSA* XII (1905/6), σ. 152 κ.ἑ. μὲ παλαιοτέραν βιβλιογραφίαν. B. D. Meritt, *The Athenian Tribute Lists* I (1939), σ. 240 κ.ἑ., σ. 472. Π. Λαζαρίδης ἐν *Πεπραγμένα τοῦ*

χωρίου, ὅπου διενηργήθησαν ἀνασκαφαί, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων σημείων τῆς νήσου, ὅπου ἐγένετο περισυλλογὴ εὑρημάτων ἐπιφανείας.

Ἀρμενοχώρι

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀρμενοχωρίου εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς νήσου καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν θέσιν Πατέλλες, ἀνεσκάφησαν δύο μυκηναϊκοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι, τοὺς ὁποίους ἀνεῦρον τυχαίως δύο ποιμένες. Πατέλλες ὀνομάζεται τὸ ὀροπέδιον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς περιοχῆς Ἀρμενοχωρίου, ἐπὶ τῶν νοτίων ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους Βάρδια καὶ πρὸς Α. τοῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. χειμάρρου Σουλουντράνι, ὁ ὁποῖος καταλήγει εἰς τὸν ὅρμον Καμινάκια, τὸν φυσικὸν λιμένα τῆς περιοχῆς.

Ἡ περιοχὴ ἦτο μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικῶς ἄγνωστος[40]. Εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τοῦ ὀροπεδίου διατηρεῖται τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου καὶ παρ' αὐτῷ τὰ ἐρείπια μικροῦ οἰκισμοῦ, πιθανῶς μεσαιωνικῶν χρόνων. Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἐπιφανείας, τόσον ἀπὸ τὸν συνοικισμόν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον περιοχὴν τοῦ ὀροπεδίου καὶ τὴν νοτίαν κλιτὺν τοῦ ὄρους Βάρδια, εἶναι κυρίως μεσαιωνικά, ὀλίγα ρωμαϊκά, ἑλληνιστικὰ καὶ κλασσικά.

Οἱ τάφοι εἶναι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὀροπεδίου, ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον. Ἦσαν τελείως κεχωσμένοι, ἀπεκαλύφθησαν δὲ ἐκ τῆς βυθίσεως πεφραγμένης ὀπῆς εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ βορειοτέρου ἐξ αὐτῶν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤδη καὶ παλαιότερον εἶχον παραβιασθῆ[41]. Ἀμφότεροι εἶχον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν παχεῖαν ἐπίχωσιν σχηματισθεῖσαν ἐκ τῆς καταρρεύσεως τοῦ διαχωρίζοντος αὐτοὺς τοιχώματος καὶ ἀποσαθρώσεως τῶν ὀροφῶν καὶ τῶν τοιχωμάτων καὶ ἐκ τῆς κατολισθήσεως χώματος καὶ λίθων ἀπὸ τὴν ὀπὴν τῆς ὀροφῆς.

Ὁ νότιος τάφος (Σχέδ. 7)

Ὁ δρόμος του ἀπὸ Α. πρὸς Δ., μήκ. 5.50 μ., σχηματίζει εἰς τὴν ἀρχὴν ἀπότομον βαθμίδα 0.60 μ. καὶ ἐν συνεχείᾳ μὲ ἰσχυρὰν κατωφερικὴν κλίσιν καταλήγει εἰς βάθος 3.43 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου, εὐρυνόμενος συγχρόνως ἀπὸ 1.10 εἰς 1.50 μ. Τὰ πλευρικὰ τοιχώματα συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω, ἔχουν ὅμως ὑποστῆ σχετικὴν καταστροφὴν εἰς τὰ ὑψηλότερα τμήματα. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεώς του, πλησίον τοῦ τάφου εὑρέθησαν ὄστρακα χονδροῦ ἀγγείου καὶ ὀλίγα κυλίκων.

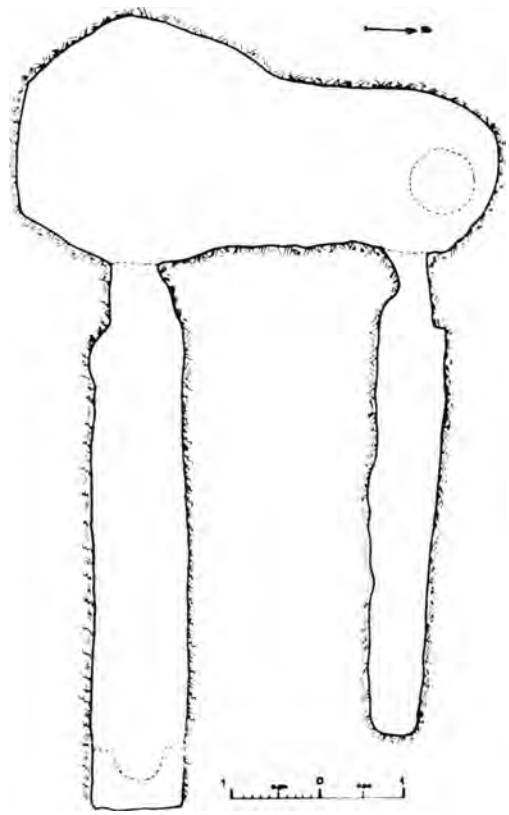

Σχέδ. 7. Ἀστυπάλαια. Ἀρμενοχώρι. Οἱ μυκηναϊκοὶ τάφοι

Ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου, ἐντελῶς κατακόρυφος, εἶναι εἰς τὸ κάτω τμῆμα περίπου τετράπλευρος, πλ. 1.55 μ., ἐνῷ εἰς τὸ ἄνω παρουσιάζει ἰσχυρὰν μείωσιν καταλήγουσα εἰς ἄνοιγμα 0.40 μ., δίκην καπνοδόχου. Ἡ ἀπόληξις τοῦ ἀνοίγματος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγροῦ ἔχει ἐν κατόψει σχῆμα τραπεζίου, διαστ. 0.40×0.18 - 0.20 μ.,

Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης τόμ. Α' (1954), σ. 233 κ.ἑ. Philipps - Kirsten 4 (1959), σ. 157 κ.ἑ. W. Peek, *Inschriften von den dorischen Inseln, Abh. Ak. Leipzig, Phil. - Hist. Kl.* 62 (1969), σ. 34 - 51.

40. Πρβλ. Dawkins - Wace, *ἔ.ἀ.*, σ. 154 καὶ 158.

41. Ἡ παραβίασις ἐγένετο ὅτε ἤδη εἶχε καταρρεύσει τὸ διαχωριστικὸν τῶν δύο τάφων τοίχωμα. Τὰ ἐντὸς τῶν ταφῶν ἀγγεῖα, ὅσα δὲν ἀφηρέθησαν τότε, εἶχον μετακινηθῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς των, πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶχον θραυσθῆ καὶ διασκορπισθῆ εἰς τὸν χῶρον ἀμφοτέρων τῶν τάφων, ἄλλα δὲ εἶχον σωρευθῆ εἰς μίαν θέσιν ἕτοιμα πρὸς ἀφαίρεσιν. Κατὰ τὴν δευτέραν παραβίασιν τῶν τάφων, οἱ εἰσελθόντες εἰς αὐτοὺς ποιμένες, οἱ καὶ ὑποδείξαντες τὸ εὕρημα, παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν πεντήκοντα πέντε ἀκέραια κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ παρέδωσαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Ἐφορείαν.

τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ ἀνατολικὴ — ἡ πρὸς τὸν δρόμον — πλευρά.

Ἡ θύρα εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, ἐλαφρῶς τοξωτή, ἔχει ὕψ. 1 καὶ πλ. κάτω 0.64 μ. Τὸ στόμιον, πάχ. 0.83 μ., ἦτο τειχισμένον μὲ ξηρολιθιάν, ἴσου μὲ αὐτὸ πάχους, ἀπὸ μεγάλους λίθους. Ὁ θάλαμος περίπου κυκλικός (μέγ. ἄξων ἀπὸ Β. - Ν. 2.63 μ., μικρὸς ἄξων ἀπὸ Α. - Δ. 2.40 μ.), μὲ κακῶς διατηρουμένην ὀροφὴν εἰς μέσον ὕψος σήμερον 1.70 μ.

Κτερίσματα: Τὰ μόνα ἀνήκοντα ἀσφαλῶς εἰς τὸν τάφον κτερίσματα ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ εὑρεθέντων, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν (βλ. σημ. 41), εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ θαλάμου, τοποθετημένα κατὰ παράταξιν ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχώματος, προφανῶς κατὰ μῆκος τοῦ νεκροῦ, τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη. Ἦσαν δὲ ἀπὸ Α. - Δ. (Πίν. 558 α - δ, 559 α - δ):

Χαλκοῦς λέβης, διαμ. χείλους 0.34, ὕψ. 0.25 μ. Πήλινος κύαθος, ὕψ. 0.09 μ. Πήλινον κύπελλον, ὕψ. 0.08 μ. Πηλίνη ὑψηλὴ κυλινδρικὴ βάσις, ὕψ. 0.32 μ. Κρατήρ, ὕψ. 0.33 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθη χαλκοῦς ἀρυτήρ. Κύλιξ, ὕψ. 0.148 μ. Κύλιξ, ὕψ. 0.175 μ.

Πρὸς Β. τῆς κύλικος καὶ τοῦ κρατῆρος εὑρέθησαν: Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ὕψ. 0.093 μ. Χαλκῆ μάχαιρα, μήκ. 0.36 μ., ἐπὶ μικροῦ πλακοειδοῦς λίθου. Χαλκοῦς ξυρός, μήκ. 0.209 μ. καὶ ἐπ' αὐτοῦ χαλκοῦς πέλεκυς, μήκ. 0.269 μ., ὀλίγον δὲ βορειότερον χαλκῆ λόγχη, μήκ. 0.27 μ.

Ὁ βόρειος τάφος (Σχέδ. 7)

Εὑρίσκεται εἰς ἐπίπεδον 1.20 μ. ὑψηλότερον τοῦ νοτίου. Ὁ δρόμος του, σχεδὸν παράλληλος πρὸς τὸν τοῦ νοτίου, ἔχει μῆκος 4.78, πλάτος εἰς τὴν ἀρχὴν 0.60, αὐξανόμενον μέχρι 1.15 καὶ καταλῆγον εἰς 0.83 μ. πρὸ τοῦ τάφου. Εἰς τὴν ἀρχὴν σχηματίζει ἀπότομον βαθμίδα, ὡς ὁ νότιος τάφος, καὶ ἐν συνεχείᾳ καταλήγει μὲ ἰσχυρὰν κλίσιν εἰς βάθος 2.22 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δρόμου εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα κυλίκων.

Ἡ κατακόρυφος πρόσοψις τοῦ τάφου παρουσιάζει παρομοίαν διαμόρφωσιν πρὸς τὴν τοῦ νοτίου. Ἡ δίκην καπνοδόχου στένωσις ἀπολήγει ἄνω εἰς ἄνοιγμα σχήματος τραπεζίου, διαστ. 0.41×0.48 - 0.38 μ. Ἡ θύρα ἐλαφρῶς τοξωτὴ ἔχει ὕψος 1 καὶ πλ. κάτω 0.80 μ. Τὸ στόμιον, πάχους 0.86 μ., ἦτο τειχισμένον μὲ ἴσου πάχους ξηρολιθιάν. Ὁ θάλαμος ἔχει σήμερον σχῆμα πετάλου (τὸ νότιον τοίχωμα ἔχει τελείως καταρρεύσει). Ἡ ὀροφή, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνοιχθῆ ἡ ὀπή, διὰ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ σύλησις, εἶναι που κατεστραμμένη καὶ μόνον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμά της διατηρεῖται ἄθικτος καὶ εἶναι ἐπίπεδος. Εὑρίσκεται σήμερον εἰς ὕψος ± 1.48 μ.

Οὐδὲν ἴχνος τοῦ νεκροῦ εὑρέθη. Οὐδὲν ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου γενομένων εὑρημάτων εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν τάφον αὐτόν (βλ. σημ. 41).

Συνολικῶς περισυνελέγησαν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν τάφων ἑκατὸν δεκαὲξ ἀγγεῖα πήλινα, τρεῖς λεπίδες ὀψιανοῦ, διάφορα κομβία καὶ ψῆφοι ὅρμου ἐκ στεατίτου καὶ πηλοῦ, καὶ μικρὸν χαλκοῦν μαχαιρίδιον. Εἰς τοὺς Πίν. 559 ε - στ, 560 α - γ δίδεται μικρὰ ἐπιλογὴ τῶν εὑρημάτων. Μία πρώτη πρόχειρος ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν δὲν ἀπεκάλυψε μὲν ἄλλα μυκηναϊκὰ στοιχεῖα, εἶχεν ὅμως τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα:

1) *Βυζαντινὸς τάφος:* Εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 60 μ. ΒΔ. τοῦ βορείου μυκηναϊκοῦ τάφου, ἠλθεν εἰς φῶς λαξευτὸς εἰς τὸν κατακόρυφον βράχον τῆς κλιτύος θαλαμοειδὴς τάφος ἐλλειψοειδοῦς σχήματος (μέγ. ἄξων ἀπὸ Β. - Ν. 2.30, μικρὸς ἄξων ἀπὸ Α. - Δ. 1.50 μ.) μὲ θολωτὴν ὀροφὴν εἰς ὕψος 0.98 μ. Ἡ εἴσοδός του (ὕψ. 0.92 μ.) εὑρέθη τειχισμένη μὲ ξηρολιθιάν, ὕψ. 0.71 μ., ἡ ὁποία συνεκράτει τὴν μέχρι τοῦ ὕψους αὐτοῦ ἐπίχωσιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. Εἰς βάθος 0.63 ἀπὸ τὴν ὀροφὴν εὑρέθησαν λείψανα ἐπαλλήλων ταφῶν. Εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐξ αὐτῶν, ἡ ὁποία ἐσώζετο καὶ καλύτερον, πλησίον τοῦ νεκροῦ εὑρέθη πηλίνη οἰνοχόη. Κάτωθεν αὐτοῦ, εἰς διαφορετικὰ στρώματα, ἀργυροῦν ἐνώτιον[42] καὶ δύο ὑάλινα ψέλια. Ἡ ταφὴ ἐκ τῶν ὡς ἄνω στοιχείων θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 6ον αἰ. μ.Χ.

2) *Οἰκοδομικὰ λείψανα:* Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ χειμάρρου Σουλουντράνι εἰς τὰς δυτικὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Βάρδια καὶ εἰς σχετικὴν ἀπόστασιν πρὸς Ν. τῆς πηγῆς, ἐνετοπίσθησαν θεμέλια κτισμάτων καὶ λείψανα δαπέδου. Εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν ποιμὴν ἀνεῦρε καὶ παρέδωσεν εἰς τὴν Ἐφορείαν μικρὰν μαρμαρίνην γυναικείαν κεφαλήν, ὕψ. 0.08 μ.

Παλαιόκαστρον ἢ Κάστρον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ νοτίου τμήματος τῆς νήσου, ἐντὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου[43] εὑρέθη κατεστραμμένος πρωτο-

42. Πρβλ. Segall, *Katalog der Goldschmiede - Arbeiten, Museum Benaki*, σ. 152, ἀριθ. 235, πίν. 50.

43. Πρβλ. Dawkins - Wace, *ἔ.ἀ.*, σ. 154.

κυκλαδικὸς τάφος, περισυνελέγησαν δὲ ἀπὸ διάφορα σημεῖα ὄστρακα μεσοκυκλαδικά, μυκηναϊκά, γεωμετρικά. Σχετικὴ ἀνακοίνωσις θὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ κ. R. Hope Simpson.

Βαθὺ

Εἰς τὸ βορειότερον τμῆμα τῆς νήσου:

α) Εἰς τὴν θέσιν Πύργος ἢ Ἑλληνικὸν εἰς τὸ Μέσα Βαθύ, ὅπου τὰ ἐρείπια ἀρχαίας φρυκτωρίας πιθανῶς[44], περισυνελέγησαν ἄφθονοι ὀψιανοὶ καὶ προϊστορικὰ ὄστρακα.

β) Εἰς τὸ Ἔξω Βαθὺ εἰς τὴν βόρειον ὄχθην τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου, ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ κτιστὸς μὲ πλακοειδεῖς μικροὺς λίθους ὀρθογώνιος τάφος, εἰς μίαν πλευρικὴν κόγχην τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν τὰ ὄστρακα τῆς εἰκονιζομένης (Πίν. 560 δ) πηλίνης πυξίδος, ὕψ. 0.07 καὶ διαμ. 0.105 μ.

Βαΐ καὶ Καταφὶ

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ βορείου τμήματος τῆς νήσου — ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου[45] — περισυνελέγησαν ὀψιανοὶ καὶ προϊστορικὰ ὄστρακα.

Μαλτεζάνα (Ἀνάληψις)

Ἡ περιοχὴ εἶναι ἤδη γνωστὴ ἀπὸ τὰ ἄφθονα παλαιοχριστιανικὰ λείψανα[46]. Νέα λείψανα τῆς ἰδίας ἐποχῆς ἐπεσημάνθησαν εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ λιμένος πρὸ τοῦ κτήματος τοῦ Παύλου Παλατιανοῦ. Πρὸ τοῦ οἰκισμοῦ, ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἐρχομένης ἀπὸ τὴν Χώραν δημοσίας ὁδοῦ, σώζεται ἀρχαῖον λατομεῖον. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχει λαξευτὸς θαλαμοειδὴς τάφος ὀρθογώνιος, καμαροσκεπής. Εἰς τὴν πρόσοψιν ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου λαξευτὴ ἀετωματικὴ διαμόρφωσις.

Μαρμάρι

Ἤδη εἰς *ΑΑΑ* III (1970), σ. 342, εἰκ. 7 ἀπεικονίσθη χαλκοῦν ἀγαλματίδιον εὑρεθὲν εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς τὴν θέσιν «Τρίτον Μαρμάρι». Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν παρὰ τὴν ἀκτήν, ἐντὸς τῆς θαλάσσης σώζονται ὑστεροῤῥωμαϊκοὶ ἢ παλαιοχριστιανικοὶ τοῖχοι, πρὸς ΒΑ. δὲ αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἐντὸς τῆς κοίτης μικροῦ χειμάῤῥου, σώζεται ἀρχαῖος ψευδοϊσόδομος τοῖχος εἰς ὕψος τριῶν δόμων (1.20 μ.), πάχ. 1 μ. Ὁρατὸν εἶναι τμῆμα, μήκ. 3.85 μ., συνεχίζεται δὲ ἀσφαλῶς ὁ τοῖχος κάτωθεν τῆς ἐπιχώσεως.

44. Dawkins - Wace, *ἔ.ἀ.*, σ. 155 εἰκ. 2. Τὸ σχέδιον εἰκ. 3 ἀτελές.

45. Πρβλ. Dawkins - Wace, *ἔ.ἀ.*, σ. 158.

46. Πρβλ. Λαζαρίδη, *ἔ.ἀ.*, Μεσαιωνικὰ ἀναφέρουν οἱ Dawkins - Wace, *ἔ.ἀ.*, σ. 159.

Παναγία στὸ Βουνὶ

Πρὸς ΝΔ. τοῦ κόλπου τῶν Λειβαδιῶν, ἐπὶ τοῦ ὑψώματος, σώζεται μονόκλιτον καμαροσκεπὲς ἐκκλησίδιον, εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ὁποίου ἔχει χρησιμοποιηθῆ παλαιοχριστιανικὸν ὑλικόν. Ἀρχιτεκτονικὰ τῆς ἰδίας ἐποχῆς ὑπάρχουν ἄφθονα εἰς τὴν περιοχήν.

Ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιδίου ὑπῆρχε τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης μὲ ἀετωματικὴν ἀπόληξιν (ὕψ. 0.51, πλ. 0.38 - 0.43, πάχ. 0.105 - 0.15 μ.) φερούσης ἐπιγραφήν:

Παρμένων
Λάμακος

Ἡ στήλη μετεφέρθη εἰς Χώραν, εἰς τὴν ἀποθήκην ὅπου φυλάσσονται τὰ ἀρχαῖα.

ΗΩΣ ΖΕΡΒΟΥΛΑΚΗΣ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς πόλεως Ρόδου

Συνεχίσθη κατὰ τὰ ἔτη 1969 καὶ 1970 ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς πόλεως Ρόδου. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος[47] δὲν ἐξετέθησαν τὰ πορίσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου ἐπειδὴ ἠλπίσαμεν, ὅτι κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον θὰ ἀπεκαλύπτετο τοὐλάχιστον ὁ κυρίως ναός, τοῦ ὁποίου θὰ ἐδίδετο λεπτομερὴς περιγραφὴ διὰ τῆς παρούσης ἐκθέσεως. Τὸ μέγεθος ὅμως τῆς βασιλικῆς (ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 64 καὶ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μέχρι μήκους 65 μ.), ἡ μεγάλη ἐπίχωσις εἰς σημεῖά τινα καὶ ἡ συνεχὴς ἀπειλὴ οἰκοδομήσεως ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου (γεγονὸς τὸ ὁποῖον μᾶς ἠνάγκαζεν ἐνίοτε νὰ προχωρῶμεν εἰς ἀρχαιότερα ἀνασκαφικὰ στρώματα πρὸ τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος), δὲν μᾶς ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιήσωμεν καὶ ἐφέτος τὸν ἐπιδιωχθέντα σκοπόν.

Κατὰ τὰ δύο ὡς ἄνω ἔτη ἡ σκαφὴ προὐχώρησεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν βορείων καὶ νοτίων προσκτισμάτων, μικροῦ τμήματος τοῦ «αἰθρίου» πρὸς Δ. καὶ τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ κυρίως ναοῦ.

Βόρεια προσκτίσματα (Σχέδ. 8). Κατ' ἀρχὴν ἀπεκαλύφθησαν οἱ ἐντοπισθέντες κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος χῶροι Α καὶ Β. Ὁ μὲν χῶρος Α εἶναι διαστάσεων 5×2.50 ὁ δὲ Β $\pm 5 \times 2.70$ μ. Πρὸς Α. τοῦ χώρου Α ἀπεκαλύφθη ὁ χῶρος Γ, διαστάσεων 5.50×4.90 μ., καὶ ἀνατολικῶ-

47. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 527.

τερον ἐνετοπίσθη τμῆμα τοῦ χώρου Δ, τοῦ ὁποίου ἤλθεν εἰς φῶς καὶ τμῆμα τοῦ ἐκ μαρμαροθετημάτων δαπέδου του. Δυστυχῶς οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς λειτουργίας καὶ ἔτι περισσότερον περὶ τῆς σχέσεως τῶν τεσσάρων τούτων χώρων πρὸς τὸν κυρίως ναόν. Πρὸς ΒΔ. τοῦ χώρου Β ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Ε, συνεχιζόμενον δυτικώτερον κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Π. Μελᾶ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος αὐτοῦ μετρεῖ ± 11.20 μ., τὸ δὲ πλάτος του ± 4 μ. Τὰ ὅριά του εἶναι ἀσαφῆ, διότι οἱ τοῖχοί του ἔχουν καταστραφῆ καὶ τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικόν των ἔχει συληθῆ μέχρι τῆς κοίτης τῶν θεμελίων. Τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ τμῆμα τοίχου, σωζομένου μήκους 2.70 καὶ πλάτους 1.26 μ., εἶναι μεταγενέστερον, διότι διακρίνεται σαφῶς ἡ καταστροφή, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐπιφέρει οὗτος ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου δαπέδου τοῦ χώρου (τεμάχια τοῦ ψηφιδωτοῦ εὑρέθησαν ἐντειχισμένα ἐντὸς τοῦ τοίχου τούτου). Τὸ ψηφιδωτὸν εὑρέθη λίαν κατεστραμμένον, εἶναι δὲ κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλου μεγέθους λευκῶν καὶ μελανῶν θαλασσίων χαλίκων, ἀποκεκομμένων κατὰ τὸ ἥμισυ, καὶ ἐρυθρῶν πηλίνων ψηφίδων. Πρὸς Α. τὸ δάπεδον ἀπολήγει εἰς ἡμικύκλιον, διαμέτρου 3.30 καὶ βέλους 1.50 μ.

Τὴν κορυφὴν τοῦ ἡμικυκλίου διακοσμεῖ παράστασις κανθάρου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἑκατέρωθεν ἑλικοειδεῖς βλαστοί, ἡ δὲ λοιπὴ ἐπιφάνεια αὐτοῦ διαχωρίζεται εἰς τετράπλευρα, τὰ ὁποῖα περικλείουν ἐσχηματοποιημένα φύλλα καὶ ρόδακας. Εἰς ἀπόστασιν ± 2.70 μ. Δ. τοῦ ἡμικυκλίου εὑρέθη ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἑπτάστιχος ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφὴ ἐντὸς δέλτου μετὰ λαβῶν, μήκους ± 2.54 καὶ πλάτους ± 3.64 μ., ἐκ τῆς ὁποίας κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῇ μικρὸν τμῆμα:

.....ΜΙΙ
ΟΘ.....
ΤΩ.....Α
.ΝΕΡ.....ΩΝ
..ΤΟΥΤΟΤΩ Α[Γ]
[Η] ΩΤΟΗΩΚΑΙΤ [ΟΥ]
[Γ]ΡΑΨΑΝΤΟC

Ὁ χῶρος δυτικώτερον τῆς ἐπιγραφῆς μέχρι τῆς ὁδοῦ Π. Μελᾶ διακοσμεῖται διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων, ἤτοι ρόμβων, κύκλων, τριγώνων κλπ. Πλὴν τοῦ ὡς ἄνω ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰς ἀπόστασιν ± 0.80 μ. πρὸς Α. τῆς ἡμικυκλικῆς ἀπολήξεως καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ αὐτὴν διετηρεῖτο κατὰ χώραν τμῆμα παλαιοτέρου ψηφιδωτοῦ δαπέδου, διαστ. 2 × 0.80 μ.

Ἐπειδὴ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ οἰκοπέδου ἐπεθύμει νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τοῦ χώρου Ε, τὸ συνεργεῖον συντηρήσεως τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Ἰ. Κολέφα, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ τὰς ὁδηγίας του, ἀπεκόλλησε τὰ ὡς ἄνω ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ μετέφερε ταῦτα εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἐφορείας πρὸς συντήρησιν.

Πρὸς Ν. τοῦ ὡς ἄνω χώρου ἡ ὑφισταμένη κατάστασις εἶναι περισσότερον συγκεχυμένη. Ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεύς, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ οἰκοπέδου πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς πιθανῶς κατέστρεψε μέρος τοῦ ἐκ μαρμαροθετημάτων δαπέδου καὶ ἕτερα στοιχεῖα τοῦ χώρου Β1. Οὕτω δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν τὸ εὑρεθὲν τμῆμα δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι διαστάσεων 4.50 × 3 μ. περίπου καὶ προχωρεῖ πρὸς Δ. κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Π. Μελᾶ, ἀνήκει εἰς χῶρόν τινα ἀνεξάρτητον τοῦ χώρου Β ἢ ἀποτελεῖ συνέχειαν αὐτοῦ.

Πρὸς Α. τοῦ χώρου Ε καὶ πρὸς Β. τῶν χώρων Α καὶ Γ ὁ ἀποκαλυφθεὶς χῶρος ΣΤ συνεχίζεται πρὸς Β. κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Χειμάρρας, πρὸς Α. δὲ δὲν ἔχει εἰσέτι ἀνασκαφῆ. Τὸ δάπεδόν του ἀποτελεῖται ἐκ μαρμαροθετημάτων.

Τὸ δυτικὸν ὅριόν του δὲν εἶναι σαφές, διότι ἔχει τοὐλάχιστον δὶς μεταβληθῆ ἡ θέσις τοῦ εὑρεθέντος καὶ βαίνοντος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τοίχου. Ἐπίσης, ὁ ἔχων κατεύθυνσιν Α. - Δ. τοῖχος, ὁ ὁρίζων ἐκ Ν. τὸν ὡς ἄνω χῶρον καὶ ᾠκοδομημένος ἐκ σφονδύλων κιόνων, διαμέτρου 0.80 - 0.70 μ., εὑρέθη μόνον κατὰ τὴν θεμελίωσίν του, πλ. ± 1.70 μ., καὶ οὕτω δὲν γνωρίζομεν τὸ πλάτος τῆς ἀνωδομῆς του καὶ τὰ ἀκριβῆ ὅρια τῶν χώρων Α, Γ καὶ ΣΤ. Ὅταν ἀφῃρέθη τὸ ἐκ μαρμαροθετημάτων δάπεδον τοῦ χώρου ΣΤ, εἰς βάθος ± 0.10 μ. ἀπεκαλύφθη ἕτερον δάπεδον κατεστραμμένον, τοῦ ὁποίου ἐσώζετο τὸ ἐξ ὀστρακοκονίας ὑπόστρωμα, τεμάχια μαρμαρίνων πλακῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν καὶ τὰ ἴχνη ἐκ τῶν μαρμαροθετημάτων.

« Λίθριον ». Ἀνεσκάφη ὁ χῶρος μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς ὁδοῦ Π. Μελᾶ, τοῦ ὁποίου τὸ ἀποκαλυφθὲν πλάτος (Α. - Δ.) εἶναι 3 - 4 μ. Οὗτος πιθανῶς νὰ ἀποτελῇ τμῆμα τοῦ αἰθρίου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται πρὸς Δ. κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Π. Μελᾶ. Εἰς τὰς στενάς του πλευρὰς πρὸς Β. καὶ Ν. ἦλθον εἰς φῶς δύο χῶροι βαίνοντες ἀπὸ Α. πρὸς Δ. κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Π. Μελᾶ, ἀποκαλυφθέντος μήκους ± 4 καὶ πλάτους ± 3 μ.· ὁ νότιος μάλιστα χῶρος εἶναι ἐπεστρωμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ κάτωθεν αὐτῶν εὑρέθη ἕτερον παλαιότερον δάπεδον

ἐκ μαρμαροθετημάτων. Πιθανῶς οἱ ὡς ἄνω πλάγιοι χῶροι ἀποτελοῦν τμῆμα τῆς βορείου καὶ νοτίας στοᾶς τοῦ αἰθρίου.

Κυρίως ναὸς καὶ νότια προσκτίσματα. Κατὰ τὰς δύο παρελθούσας ἀνασκαφικὰς περιόδους 1969 καὶ 1970 ἀπεκαλύφθη τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ κυρίως ναοῦ, ὁ ὁποῖος διεπιστώθη ὅτι εἶναι τρίκλιτος μετ' ἐγκαρσίου κλίτους καὶ ἔχει μῆκος, ἄνευ τῆς ἀψῖδος ±42 καὶ ἐσωτερικὸν πλάτος ±22 μ. Πρὸς Α. ἀπολήγει εἰς πεταλόμορφον[48] ἐσωτερικῶς καὶ ἡμιεξαγωνικὴν ἐξωτερικῶς κόγχην μετὰ θριαμβευτικῆς ἀψῖδος πρὸ αὐτῆς, στηριζομένης ἐπὶ παραστάδων. Δυστυχῶς τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τῆς κόγχης καὶ τῶν παραστάδων ἔχει συληθῆ, σώζεται δὲ μόνον ἡ θεμελίωσις τῶν δύο ἄκρων (Πίν. 561 α) τῆς ἀψῖδος καὶ ἡ λαξευμένη εἰς τὸν βράχον κοίτη τῶν θεμελίων τῶν λοιπῶν μερῶν. Ἡ διάμετρος τῆς κόγχης εἶναι ±6.70 καὶ τὸ βέλος αὐτῆς ±4.80 μ., τὸ δὲ πάχος τῆς θεμελιώσεώς της ὑπερβαίνει τὰ 3 μ. Τὸ πλάτος τῶν παραστάδων τῆς θριαμβευτικῆς ἀψῖδος εἶναι ±1.80 μ.

Πλὴν δύο μικρῶν τεμαχίων ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ δυσδιάγνωστα γεωμετρικὰ σχήματα, εὑρεθέντων κατὰ χώραν, οὐδὲν στοιχεῖον τοῦ ἱεροῦ διεσώθη, ὡς Ἁγ. Τράπεζα, σύνθρονον κλπ. Δύο πεσσοστοιχίαι διαιροῦν τὴν βασιλικὴν εἰς τρία κλίτη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μέσον ἔχει πλάτος ±10.35 καὶ τὰ δύο ἀκραῖα ±3.33 μ. Αἱ διαστάσεις τῶν πεσσῶν ποικίλλουν ἀπὸ 2.65×2 ἕως 1.50×2 μ., τὰ δὲ ἀνοίγματα ἐπικοινωνίας τῶν κλιτῶν μεταξὺ τῶν πεσσῶν εἶναι ἀπὸ 2.50 ἕως 3 μ. περίπου. Εἰς ἀπόστασιν 16 μ. ἐκ τῆς βασιλείου θύρας καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ πλάτους τοῦ μέσου κλίτους εὑρέθη ἡ βάσις τοῦ ἄμβωνος (Πίν. 561 β), ἀποτελουμένη ἐκ μιᾶς τετραπλεύρου πλίνθου, διαστ. 1×1.15 μ., ἐκ λαρτίου λίθου, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν της τέσσαρας τόρμους διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ποδῶν τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ἄμβωνος. Πρὸς Α. διετηρήθησαν δύο μαρμάριναι πλίνθοι, συνολικοῦ μήκους ±2 καὶ πλάτους 1 μ., ἐνῷ πρὸς Δ. μία μήκους 0.70 καὶ πλάτους 1 μ. Προφανῶς ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίζοντο αἱ δύο κλίμακες τοῦ ἄμβωνος.

Τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἀπεκαλύφθη μόνον τὸ νότιον τμῆμα, τὸ ὁποῖον διαιρεῖται διὰ πεσσοστοιχιῶν εἰς τρία μέρη ἢ κλίτη, βαίνοντα ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸ μῆκος αὐτοῦ εἶναι ±13.70 μ., τοῦ δὲ μέσου κλίτους του τὸ πλάτος μετρεῖ ±7 μ., ἐνῷ τῶν δύο ἀκραίων ±4 μ. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐπεστρωμένον δι' ὀρθογωνίων πλακῶν ἐκ μαλακοῦ λευκοῦ λίθου. Κάτωθεν τοῦ ὡς ἄνω δαπέδου εἰς βάθος 0.20 - 0.30 μ. εὑρέθη παλαιότερον ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πίν. 561 γ), τὸ ὁποῖον διηρευνήθη μόνον εἰς σημεῖά τινα ὅπου ἔχει καταστραφῆ τὸ νεώτερον ἐκ πλακῶν δάπεδον. Τὸ ψηφιδωτὸν κοσμεῖται διὰ παραστάσεων πτηνῶν καὶ καρπῶν ἐντὸς πολυγωνικῶν πλαισίων καὶ διὰ διαφόρων γεωμετρικῶν σχημάτων. Ὁ δυτικὸς τοῖχος διατρυπᾶται ἐκ τριῶν θυρῶν, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς τὰ νότια προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς, ἀγνώστου λειτουργικῆς σημασίας καὶ ἀκαθορίστων ὁρίων. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερος εἶναι ὁ χῶρος Η. Οὗτος ἔχει σωζόμενον μῆκος ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ±24 καὶ πλάτος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ±5.50 μ., τὸ δὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων (συμπλεκομένων ὀκταγώνων, φολίδων, σταυρῶν τῆς Μάλτας κλπ.) διατηρεῖται εἰς κακὴν κατάστασιν.

Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ χώρου ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εὑρέθη ἐπιγραφὴ σωζομένη εἰς μῆκος 0.90 μ.:

[Ι]ΟΥΛΩCΟΥΘΩΜΑΤΩ ΔΙΚ(ΑΙΩ) ΚΑ[Ι].

Ὕψος γραμμάτων 0.035 μ.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀπεκολλήθη ὑπὸ τοῦ συνεργείου συντηρήσεως τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Ἰ. Κολέφα καὶ μετεφέρθη πρὸς συντήρησιν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἐφορείας. Νοτιώτερον τοῦ χώρου Η καὶ εἰς ἀπόστασιν ±6 μ., εὑρέθη ἡ κτιστὴ σταυρικὴ κολυμβήθρα τοῦ βαπτιστηρίου (Πίν. 561 δ). Μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ νοτίας κεραίας τοῦ σταυροῦ, ὡς καὶ τῆς βορείου καὶ δυτικῆς ὑπάρχουν αἱ συνήθεις εἰς τὰς δωδεκανησιακὰς κολυμβήθρας τριγωνικαὶ μικραὶ δεξαμεναί. Τὸ ἐξ Α. πρὸς Δ. μῆκος τῆς κολυμβήθρας εἶναι 3.40, ἐνῷ τὸ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. εἶναι 4.38 μ. Αὕτη σώζεται μέχρις ὕψους ±0.65 μ. Τὸ βόρειον καὶ νότιον σκέλος τοῦ σταυροῦ ἀπολήγει εἰς ἡμικύκλιον, ἐνῷ ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ σώζονται τρεῖς βαθμίδες τῶν κλιμάκων καταβάσεως, ὕψους 0.24 - 0.28 μ.

Τὸ ὕδωρ ἀνέβλυζεν ἐξ ὀπῆς, διαμέτρου 0.12 μ., εὑρισκομένης εἰς τὸ μέσον τῆς κολυμβήθρας. Εὑρέθη τμῆμα τοῦ ὀχετοῦ εἰσροῆς τοῦ ὕδατος κάτωθεν τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ, ἀποκαλυφθέντος μήκους ±4, πλάτους 0.60 καὶ ὕψους 1.25 μ. Τὴν βόρειον κεραίαν τοῦ σταυροῦ διατρυπᾷ μολύβδινος σωληνίσκος, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων ἐντὸς

48. Βλ. προχ. Ἀ. Ὀρλάνδος, *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης*, Ἀθῆναι 1952, σ. 208.

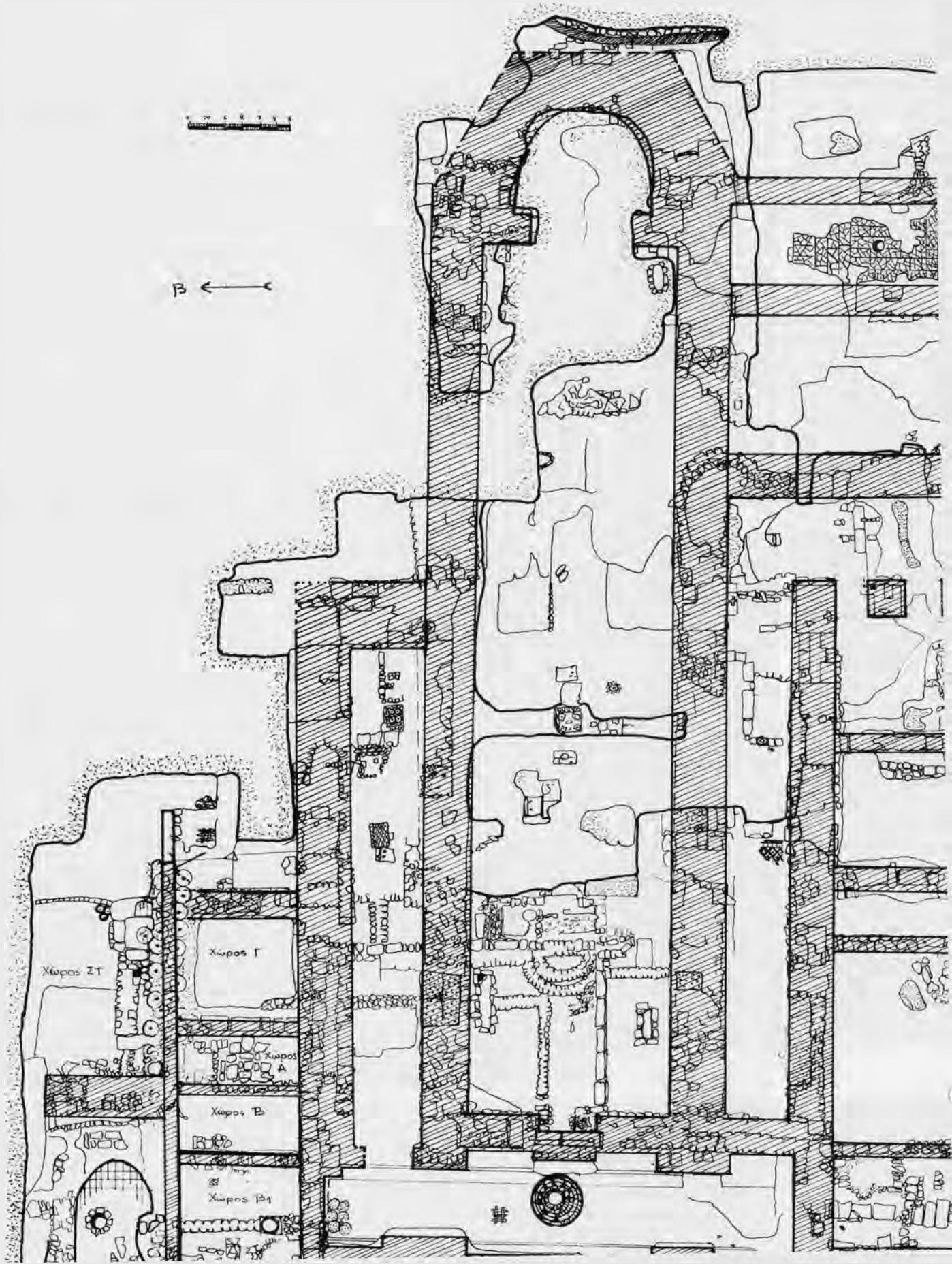
Β
Χώρος ΣΤ
Χώρος Γ
Χώρος Α
Χώρος Β
Χώρος Β1

ἀποχετευτικοῦ ὀχετοῦ κατευθυνομένου ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ἐσωτερικῶς ἡ κολυμβήθρα διασώζει τεμάχια τῆς ὀρθομαρμαρώσεως. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΡΟΔΟΣ

Οἰκία ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ταυρίσκου

Κατὰ τὸ 1970 ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου περιωρίσθη κυρίως εἰς τὴν κτηριακὴν συντήρησιν τῆς ἡμιηρειπωμένης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ταυρίσκου οἰκίας κρατικῆς ἰδιοκτησίας, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὸν ἁπλοῦν λαϊκὸν τύπον τῶν κτισμάτων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως ἀντικατεστάθησαν τὰ κατεστραμμένα ξύλινα δάπεδα διὰ νέων, ἐπεσκευάσθησαν τὰ ξύλινα θυρόφυλλα καὶ παραθυρόφυλλα, καὶ ἡ ἐκ χώματος (« πατελιᾶς ») στέγη ἀντικατεστάθη διὰ πλακὸς ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος.

Παρεκκλήσιον Ἁγίου Ἰωάννου τῆς ὁμωνύμου μεσαιωνικῆς πύλης

Μετὰ τὸ πέρας τῆς κτηριακῆς στερεώσεως[49] τοῦ μνημείου, κατὰ τὸ 1970 ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ συντήρησις τῶν ἐντὸς αὐτοῦ εὑρισκομένων τοιχογραφιῶν ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου. Αἱ ἀποκαλυπτόμεναι τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἱπποτοκρατίας καὶ δὴ εἰς τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰ. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰ.

ΠΑΤΜΟΣ

Οἰκία Νικολαΐδη

Συνεχίσθη ἡ στερέωσις[50] τοῦ πατμιακοῦ ἀρχοντικοῦ Νικολαΐδη καὶ ἐξέλιπε πλέον διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ὁ κίνδυνος καταρρεύσεώς του.

Ἐκκλησία Ἁγίου Δημητρίου

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπερατώθη ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου[51]. Αὕτη κατὰ τὴν λαϊκὴν πατμιακὴν παράδοσιν ᾠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς μονῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι εὑρίσκονται εἰς κακὴν κατάστασιν συντηρήσεως. Ἐλάχισται μεμονωμέναι μορφαὶ διακρίνονται ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ. ἢ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰ.

ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ

Ἐγένοντο μικρᾶς ἐκτάσεως στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον Ἀστυπαλαίας.

49. *ΑΔ* 24 (1969) : Χρονικά, σ. 484.

50. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 528.

51. *ΑΔ* 21 (1966) : Χρονικά, σ. 438.

ΠΑΝΑΣ ΚΟΛΛΙΑΣ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1970 ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων, παραλλήλως πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ της ἀρχείου, ἠσχολήθη μὲ διάφορα θέματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν προστασίαν τῶν μνημείων τῆς ἁρμοδιότητός της.

Συγκεκριμένως, εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἐπελήφθη καὶ πάλιν τῆς ἐξετάσεως αἰτήσεων προσθήκης ὀρόφων εἰς ξενοδοχεῖα τῆς Παλαιοκαστρίτσας, εἰσηγηθεῖσα ἀρνητικῶς, πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλυτέρας ἀλλοιώσεως τοῦ φυσικοῦ τοπίου.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν παλαιὰν πόλιν τῆς Κερκύρας, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὰς προηγουμένας ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας, ἐγένετο ἀποδέσμευσις ὡρισμένων περιοχῶν ἀπὸ τῆς προστασίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου διὰ διαδικασίας, εἰς ἣν δὲν μετέσχεν ἡ Ἐφορεία.

Περὶ τῆς ἀρνητικῆς εἰσηγήσεως τῆς Ἐφορείας, τῆς ἀφορώσης εἰς τὴν παροχὴν ἀδείας οἰκοδομήσεως παρὰ τῷ ἱστορικῷ διατηρητέῳ μνημείῳ τῶν νεωρίων τῆς Ἐνετοκρατίας εἰς τὸν κόλπον τῶν Γουβιῶν Κερκύρας, ἔγινεν ἐπίσης λόγος εἰς τὰς προηγουμένας ἐκθέσεις. Κατὰ τὸ ἔτος 1970 παρεσχέθη ἡ ἄδεια οἰκοδομήσεως ἄνευ νεωτέρας εἰσηγήσεως.

Ὡς πρὸς τὴν Ζάκυνθον, ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ὑπεστήριξε τὴν ἄποψιν τὴν διατυπωθεῖσαν ὑπὸ τῆς 5ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς ἀνεγέρσεως τουριστικοῦ περιπτέρου ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως.

Ὁμοία ἐνέργεια τῆς αὐτῆς Βυζαντινῆς Ἐφορείας ὑπεστηρίχθη ἐπίσης καὶ διὰ τὴν ζητηθεῖσαν οἰκοδόμησιν πολυωρόφου ξενοδοχείου εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ποχάλεως παρὰ τὸ φρούριον τῆς Ζακύνθου.

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν περιοχὴν τῆς Ἑλλάδος ἐγένετο εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων περὶ κηρύξεως τῆς Πάργας (Πίν. 562 α) ὡς περιοχῆς προστατευομένης ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου, ἕνεκα τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον παρουσιάζει αὕτη καὶ τοῦ ἰδιάζοντος ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτῆρός της, ἐμφανιζομένου ὡς ἐνδιαμέσου κρίκου μεταξὺ τῆς ἑπτανησιακῆς καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Εἰς τὴν Κρήτην, ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων εἰσηγήθη, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Μελέτης Ἠλεκτροδοτήσεως Τουριστικῶν καὶ Ἀρχαιολογικῶν Χώρων, εἰς ἣν συμμετέχει καὶ ἡ προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας, τὴν διὰ κατασκευῆς ὑπογείων ἀγωγῶν λύσιν τοῦ ἐκκρεμοῦντος θέματος τῆς ἠλεκτροδοτήσεως τῶν παλαιῶν πόλεων Χανίων καὶ Ρεθύμνης.

Ἐπὶ ὑποβληθείσης αἰτήσεως πρὸς κατεδάφισιν τοῦ κτηρίου τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Ρέθυμνον (Πίν. 562 β), ἡ Ἐφορεία ὑπέδειξε τὴν ρύθμισιν τοῦ θέματος τῆς εὐπρεποῦς στεγάσεως τῆς Τραπέζης, ἄνευ κατεδαφίσεως τοῦ παλαιοῦ κτηρίου. Τοῦτο, διότι τὸ κτήριον ἔχει ἱστορικὴν σημασίαν ὡς στεγάσαν τὸ ὑποκατάστημα τῆς πρώτης ἐπισήμου Τραπέζης τῆς ἱδρυθείσης ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας. Παραλλήλως, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν σημασίαν τοῦ κτηρίου, ἡ Ἐφορεία ἀνέφερεν ἁρμοδίως τὰ ἑξῆς: «τὸ ἐν λόγῳ οἰκοδόμημα ἀποτελεῖ ἀξιολογώτατον καὶ συμπαθὲς δεῖγμα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ εἰς τὴν Κρήτην. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ δὴ μετὰ τὴν εὐρυτάτην καὶ ἀνανεωτικὴν διὰ τὸν νεοκλασσικὸν ρυθμὸν ἐφαρμογήν του ἐν Ἀθήναις, ὁ ρυθμὸς οὗτος κατέστη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸς ρυθμός. Εἰδικῶς μάλιστα ὡς πρὸς τὰ μέρη τὰ παραμείναντα ἐπὶ μακρὸν ἀπεσχισμένα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, ὡς ἡ Κρήτη, ὁ νεοκλασσικὸς ρυθμὸς ἔλαβε τὴν ἔννοιαν ἐθνικοῦ συμβόλου ὑπογραμμίζοντος τὴν ἑλληνικότητα τῶν μερῶν αὐτῶν, χρησιμοποιηθείς, ὡς ἐκ τούτου, καὶ ὡς μέσον ἐθνικῆς ἀντιστάσεως».

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ κατασκευασθησόμενον κτίσμα ἐσημειώθη, ὅτι παρὰ τὸ ὑφιστάμενον ἐνδιαφέρον μνημειακὸν οἰκοδόμημα: «ὑπάρχει εὐρύτατος ἐλεύθερος χῶρος, δυνάμενος νὰ περιλάβῃ νέον οἰκοδόμημα. Ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποδειχθῇ εἰς τὴν Τράπεζαν ἡ ἀναμόρφωσις τῶν ὑποβληθέντων σχεδίων, εἰς τρόπον ὥστε καὶ τὸ παλαιόν, ἱστορικὸν οἰκοδόμημα νὰ διατηρηθῇ, χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τῆς Τραπέζης καταλλήλως καὶ ἡ νέα κατασκευὴ νὰ προσαρμοσθῇ, ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς ἱδρύσεώς της καὶ τὴν μορφήν της, πρὸς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο. Ὁ οὕτως ἐπιτευχθησόμενος σεβασμὸς τῆς ἱστορικότητος τοῦ παλαιοῦ κτηρίου καὶ ὁ ἁρμόζων συνδυασμὸς τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν τρέχουσαν ζωὴν θὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλῶς τίτλον τιμῆς διὰ τὸ ἐθνικὸν τραπεζιτικὸν ἵδρυμα καί, πρὸς τούτοις, θὰ παράσχῃ ἄριστον παρά-

δειγμα τοιούτου συνδυασμοῦ, ἀντάξιον πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης».

Εἰς τὴν συνοικίαν Ἁγίας Ἄννης εἰς Ποταμίδα Κισάμου ὑπάρχει μικρόν, ἀγροτικοῦ χαρακτῆρος, συγκρότημα (Πίν. 563 α) συγκείμενον ἐξ ὀρθογωνίου περιβόλου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐφάπτονται ἐσωτερικῶς ἐπιμήκη ἰσόγεια κτίσματα καλυπτόμενα διὰ θόλων, καθέτων πρὸς τὸν περίβολον. Ἀπὸ Ν. ὁ περίβολος τῆς οἰκίας συνέχεται πρὸς τὸν περίβολον μικρᾶς μονοκλίτου ἐκκλησίας, ἡ ὁποία καλύπτεται ἐπίσης διὰ θόλου, ὑπὲρ τὴν πλευρὰν δὲ τῆς προσόψεως ἀπολήγει εἰς κωδωνοστάσιον.

Εἰς μίαν τῶν εἰσόδων τῆς οἰκίας ὑπάρχει οἰκοδομικὴ ἐπιγραφή (Πίν. 563 β), ἀναφέρουσα ὅτι τὸ συγκρότημα κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Νικοδήμου Μαζοκόπου κατὰ τὸ 1592. Πρόκειται προφανῶς περὶ μοναστηριακοῦ ὑποστατικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐνδιαφέρον ὡς σπάνιον δεῖγμα τοῦ εἴδους, ὑπὸ ἐντελῶς ἀγροτικὴν μορφὴν καὶ μάλιστα ἀκριβῶς χρονολογούμενον. Ἕνεκα τούτου ἡ Ἐφορεία προέτεινε τὴν ἀπαλλοτρίωσιν καὶ ἀποκατάστασίν του.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου ἡ Ἐφορεία προέτεινε τὴν ἐπέκτασιν τῶν προστατευτικῶν διατάξεων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου εἰς τὴν Χώραν Κύθνου, πρὸς διάσωσιν τῆς τυπικῶς κυκλαδικῆς ἀρχιτεκτονικῆς της μορφῆς.

Εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων ὑπεβλήθη, κατόπιν σχετικῆς ἀναφορᾶς τῆς ΙΗ΄ Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐνδεικνυόμενον τρόπον προστασίας τῆς μορφῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Τήνου. Παρατίθεται ἀπόσπασμα τῆς οἰκείας ἀναφορᾶς, εἰς τὸ ὁποῖον διατυπώνονται καὶ γενικώτεραι ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς προστασίας τῶν οἰκιστικῶν συνόλων:

«Ὡς συμβαίνει δι' ὅλα τὰ παραθαλάσσια οἰκιστικὰ σύνολα, ἡ ἄποψις αὐτῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἶναι βασικῆς σημασίας διὰ τὴν ἐντύπωσίν των. Κατὰ περιπτώσεις δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐνδιαφερούσης συνολικῆς ἀπόψεως. Κατὰ δεύτερον λόγον ἐνδιαφέρει ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ ἐντὸς τῶν οἰκισμῶν εὑρισκόμενος ἐκ τῆς μορφῆς, τοῦ ὄγκου τῶν κτισμάτων καὶ τῆς ἐν χώρῳ διαθέσεώς των. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν Τῆνον ἡ σημειωθεῖσα ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἄποψις εἶναι σημαντικωτάτη.

»Τὸ σύνολον τοῦ συγκροτήματος τοῦ προσκυνήματος τῆς Παναγίας ἀποτελεῖ οὐσιωδέστατον παράγοντα τῆς διαρθρώσεως τῆς πολίχνης, ὄχι μόνον ἐκ τῆς πανελληνίου θρησκευτικῆς του σημασίας, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς θέσεώς του, ἡ ὁποία προσδίδει εἰς αὐτὸ τὴν σημασίαν κυρίου πυρῆνος τῆς ὅλης πολεοδομικῆς διατάξεως. Καὶ μορφολογικῶς τὸ ἴδιον τὸ συγκρότημα εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον ὡς δεῖγμα νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, παρὰ τὰς ἐπενεχθείσας εἴς τινα σημεῖά του δυσμενεῖς μεταβολάς.

»Ὅτι ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶναι μόνη ἡ πλήρης ἀπαγόρευσις τῶν οἰκοδομήσεων, ἡ ὁποία προστατεύει τὸ περιβάλλον τῶν μνημείων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ πρέπουσα ἀντιμετώπισις ἑκάστου οἰκοδομικοῦ θέματος ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἀρχιτεκτόνων καὶ τῆς ἐλεγχούσης ὑπηρεσίας, ὑφίσταται ἤδη περιφανέστατον παράδειγμα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Τῆνον. Πρό τινων ἐτῶν ὁ ἀρχιτέκτων Πικιώνης κατεσκεύασε τὸ πελώριον σύνολον τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς καὶ μάλιστα πλησιέστατα πρὸς τὸ προσκύνημα (ἀριστερὰ πρὸς τὸν ἀνερχόμενον εἰς αὐτό), τὸ ὁποῖον, καταλλήλως διαμορφωθὲν καὶ τοποθετηθέν, ὄχι μόνον δὲν ἔβλαψεν ἀλλὰ εὐηργέτησε τὸν περιβάλλοντα τὸ προσκύνημα χῶρον. Τὸ ὑπερέχον τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους μέρος τῆς σχολῆς περιωρίσθη εἰς τὸ ἐλάχιστον, γενομένης ἀρίστης χρήσεως τῆς ὑπαρχούσης μικρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἡ δὲ διάκρισις καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀρχιτέκτονος ἔναντι τοῦ προσκυνήματος ἐξεδηλώθη καὶ ἀρχιτεκτονικῶς: διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας ὡς βυθιζομένης εἰς τὸ ἔδαφος. Τοῦτο δὲν ἠμπόδισε τὸν ἀρχιτέκτονα νὰ ἐξασφαλίσῃ ἅπαντα τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς ἄνετον χῶρον. Σημειωτέον, ὅτι ἐξ οὐδενὸς ἀπολύτως σημείου, τῆς ξηρᾶς ἢ τῆς θαλάσσης, προβάλλεται τὸ νέον κατασκεύασμα.

»Τὸ παράδειγμα τοῦτο σημειώνεται ἐπειδὴ περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἐν λόγῳ πολίχνην καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεως ὅτι δὲν ἐνδείκνυνται μόνιμοι καὶ γενικοὶ περιορισμοὶ ἐπαχθεῖς εἰς τοὺς πολίτας, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἐκ τούτου, ἀντιδροῦν καὶ εὑρίσκουν συνήθως τρόπον καταστρατηγήσεως ἢ καταργήσεώς των, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται λῆψις ἀποτελεσματικῶν μέτρων δυναμένων νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν περὶ ἰδιοκτησίας ἰσχυουσῶν συνταγματικῶν διατάξεων καὶ χωρὶς τὴν δημιουργίαν ὑποχρεώσεως ἀπαλλοτριώσεων ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας».

Ἐν συνεχείᾳ διετυπώθησαν συγκεκριμέναι ὑποδείξεις διὰ τὴν προστασίαν τῆς Τήνου, ἤτοι:

1. Ὅτι «πρέπει κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ

τῆς ἁρμοδίας Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ νὰ γίνῃ, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, νέα ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου τῆς πολίχνης, μετὰ οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ ὁρίζοντος λογικὰ ὅρια ὕψους καὶ μορφολογικοὺς περιορισμούς.

2. Νὰ κηρυχθῇ ὁλόκληρος ἡ πολίχνη ὡς προστατευομένη ὑπὸ τοῦ νόμου 1469/1950 καὶ νὰ ὁρισθοῦν τὰ κτίσματα τὰ ἔχοντα ἀνάγκην μείζονος προστασίας, συμφώνως πρὸς τὸν νόμον 5351/1932, ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ καταστροφή των, καὶ

3. Νὰ παρακολουθῆται ἡ πραγματοποίησις τῶν ἔργων πρὸς ἐκτέλεσίν των συμφώνως πρὸς τὰ ἰσχύοντα καὶ ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων ».

Ἰδιαιτέρως ἠσχολήθη κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων μὲ τὴν μελέτην τῆς ἰδιαζούσης ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐποχῆς τῆς Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας εἰς Χ ί ο ν. Ἐκ τῶν γενομένων παραλλήλως ἐνεργειῶν διὰ τὴν προστασίαν τῶν μνημείων τῆς νήσου σημειώνεται ἐνταῦθα ἡ ἀρνητικὴ εἰσήγησις ἐπὶ ἐρωτήματος τεθέντος ἐν σχέσει πρὸς τὴν διατήρησιν ἢ μὴ τῆς παλαιότερον καθορισθείσης ζώνης προστασίας τοῦ Πυργίου καὶ εἰς ἀκτῖνα 300 μέτρων ἀπὸ τῶν παρυφῶν του.

Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχε διενεργηθῆ ἀπαλλοτρίωσις τῶν, παρὰ τὴν ὁδὸν Πολυγνώτου τῆς π α λ α ι ᾶ ς π ό λ ε ω ς τ ῶ ν Ἀ θ η ν ῶ ν, οἰκοδομῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, πρὸς ἐφαρμογὴν σχεδίου διαμορφώσεως τῆς περιοχῆς, τὸ ὁποῖον συνίστατο εἰς τὰ κάτωθι:

Παρὰ τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν καὶ συγκεκριμένως παρὰ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν διετηρήθη ἀναστηλωθὲν τὸ ἐκκλησίδιον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, προεβλέπετο ἡ διατήρησις καὶ ἀποκατάστασις συνόλου περιλαμβάνοντος ἐνδιαφέροντα δείγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐξελίξεως τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἀρχαίας μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Πρὸς τοῦτο ἀπηλλοτριώθη πρὸ ἑνδεκαετίας περίπου ἡ « οἰκία Κωλέττη » εἰς τὴν ὁποίαν, μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν της, ἐστεγάσθησαν τὰ γραφεῖα τῆς Β΄ Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἄλλων ἀρχαιολογικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἀπηλλοτριώθη καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἔναντι τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Πολυγνώτου οἰκία (Π ί ν. 564 α - β), ἡ διατηροῦσα λίαν ἐνδιαφέρουσαν πρόσοψιν πρὸς τὴν ὁδὸν ταύτην καὶ σημαντικὸν τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ της μετὰ ζωγραφικῆς διακοσμήσεως. Μέρος τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἐν λόγῳ οἰκίας εἶχε κατεδαφισθῆ παλαιότερον, προεβλέπετο δὲ ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοὐλάχιστον τοίχου διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀπηλλοτριώθη ἐπίσης ὁ πρὸς Α. τῆς οἰκίας ἐλεύθερος χῶρος, περιλαμβάνων ἐν μέρει ἀποκεκαλυμμένα λείψανα παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐκκλησίας ὑπὲρ τὰ κλασσικά. Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ εἰρημένου προγράμματος ἀπηλλοτριώθησαν ἢ ἐκινήθη ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως καὶ δι' ἄλλας ἀρχιτεκτονικῶς λίαν ἐνδιαφερούσας διὰ τὴν νεοελληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πολυγνώτου, ὡς ἐπίσης καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πρὸς Β. παραλλήλου της ὁδοῦ Ποικίλης (Π ί ν. 563 γ). Οὕτω τὸ προβλεπόμενον ὡς διατηρητέον συγκρότημα θὰ περιελάμβανεν ἀρχιτεκτονικὰ δείγματα τῆς ἀρχαίας, τῆς παλαιοχριστιανικῆς, τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Ἀθηνῶν, πλαισιούμενα ὑπὸ κυπαρίσσων, φοινίκων καὶ ἄλλων δένδρων, τὰ ὁποῖα θὰ προσέδιδον εἰς αὐτό, παραλλήλως πρὸς τὸ ἀρχιτεκτονικόν του ἐνδιαφέρον καὶ γραφικωτάτην ὄψιν, εὐεργετοῦσαν ὄχι μόνον τὰ νεώτερα ἀρχιτεκτονήματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀνασκαφέντα ἀρχαιολογικὸν χῶρον. Μικραὶ σκαφαὶ πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ ὑπεδάφους ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθοῦν ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἀρχιτεκτονημάτων παραμένοντος ἀκαλύπτου χώρου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐτέθη ζήτημα ἐπεκτάσεως τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου, εἰς τὸν ὁποῖον προεβλέπετο ἡ διατήρησις τοῦ σημειωθέντος συγκροτήματος ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω καθοριζομένην ἔννοιαν. Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων, ἀγομένη ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὅλαι αἱ περίοδοι τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους εἶναι ἐνδιαφέρουσαι καὶ σεβασταί, εἰσηγήθη ἁρμοδίως τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸ παλαιὸν σχέδιον καὶ τὴν ἀποφυγὴν εὐρείας καταστροφῆς τῶν μετακλασσικῶν μνημείων, πρὸς ἀποκάλυψιν τυχὸν διατηρουμένων ἀρχαίων λειψάνων, ἀγνώστου ἐκ τῶν προτέρων καταστάσεως καὶ σημασίας. Ὡς ἐσημειώθη, καὶ ἐν περιπτώσει ἀκόμη ἐφαρμογῆς τοῦ παλαιοῦ σχεδίου, ἡ ἀνίχνευσις τοῦ ὑπεδάφους δὲν ἀπεκλείετο, ἕνεκα τῶν μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερουσῶν νεωτέρων οἰκοδομῶν ὑπαρχόντων κενῶν χώρων.

Ἀρνητικὴ ἦτο ἐπίσης ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας ὡς πρὸς τὴν κατεδάφισιν τῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῶν ὁδῶν Λυσίου καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ὀθωνικῆς χρονολογήσεως, διὰ τῶν ὁποίων ἐπλαισιοῦτο ἡ παρακειμένη πλατεῖα, ἀποτελοῦσα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πρέπον πλαίσιον τοῦ πα-

ρακειμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποθέσεων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἀπησχολήθη ἡ Ἐφορεία, θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν οἰκίαν Μαυρομιχάλη (Πίν. 565 α - β) ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀμαλίας καὶ Ξενοφῶντος. Ἡ οἰκία αὕτη ἔχει περιέλθει εἰς τὸ Δημόσιον, ἐκκρεμεῖ δὲ τὸ θέμα τῆς προσηκούσης χρήσεώς της.

Διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰσηγήσεώς της ἡ Ἐφορεία, ὑπογραμμίσασα ὅτι τὸ ἐν λόγῳ κτίσμα ἀποτελεῖ τυπικὸν δεῖγμα ἀρχοντικῆς κατοικίας τῶν Ἀθηνῶν, χρονολογουμένης ὀλίγον πρὸ τοῦ 1870, ἐσημείωσε τὸ μοναδικὸν πλεονέκτημα τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς αὐτὴν ἡ παραμονὴ εἰς τὴν θέσιν της ὅλης τῆς ἐπιπλώσεως, κατασκευασθείσης ἢ ἐπιλεγείσης πρὸς τοῦτο. Συγκεκριμένως παρετηρήθησαν τὰ ἑξῆς: «Ἡ τεχνοτροπία τοῦ μεγάρου εἶναι ἡ τυπικὴ τεχνοτροπία τῶν ἀθηναϊκῶν μεγάρων τοῦ β΄ ἡμίσεος τῆς ἑκατονταετηρίδος, χαρακτηριζομένη ὑπὸ συναισθήματος λεπτότητος, ἐκδηλουμένου καὶ εἰς τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας τὴν διαπιστουμένην ἀπὸ τῶν γενικωτέρων μορφῶν μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν. Εἰδικώτερον τὸ μέγαρον δύναται νὰ καταταγῇ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν γαλλικῆς κυρίως ἐπιδράσεως ἀθηναϊκῶν κτισμάτων τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγεται καὶ τὸ ἐσχάτως ἀπασχολῆσαν τὴν Ὑπηρεσίαν μέγαρον Σερπιέρη (Ἀγροτικὴ Τράπεζα)».

Κατωτέρω ἐσημειώθη ὅτι «μετὰ μάλιστα τὴν καταστροφὴν τῶν περισσοτέρων ἀθηναϊκῶν μεγάρων τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς, τὸ μέγαρον Μαυρομιχάλη εἶναι μοναδικόν, ὡς παρέχον πλήρη εἰκόνα, ὄχι μόνον τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς μιᾶς ἐνδιαφερούσης ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον συμπληρώσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δι' ἀφθόνων καὶ ἀρίστων ἐπίπλων, ταπήτων, παραπετασμάτων, ἀντικειμένων ἐκ κρυστάλλου, πορσελάνης κλπ.».

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνδεικνυομένην χρῆσίν του ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθη τὴν διατήρησιν τοῦ μεγάρου Μαυρομιχάλη ὡς ἔχει μετὰ τῶν κινητῶν ἀντικειμένων, ἐν εἴδει μουσειακοῦ χαρακτῆρος δείγματος τῶν ἀρχοντικῶν κατοικιῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθη ὡσαύτως τὴν διατήρησιν τῆς οἰκίας Δεληγεώργη (Πίν. 566 α - β) παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας - Κανάρη - Πινδάρου, κατὰ τὴν προφορικὴν παράδοσιν ἔργου τοῦ ἀρχιτέκτονος Τσίλλερ. Ἐφ' ὅσον μάλιστα ἡ οἰκία αὕτη, ἀνήκουσα σήμερον εἰς τὸ Μετοχικὸν Ταμεῖον τῶν Πολιτικῶν Ὑπαλλήλων, κατεδαφιζομένη θὰ παράσχῃ μόνον τὴν ὠφέλειαν τοῦ οἰκοπέδου της εἰς τὸ Ταμεῖον τοῦτο, ἡ Ἐφορεία ὑπέδειξε τὴν ἀνταλλαγήν της διὰ τυχὸν ὑπάρχοντος δημοσίου οἰκοπέδου ἴσης ἀξίας.

Ὡς πρὸς τὴν Αἴγιναν ἡ Ἐφορεία ἐγνωμάτευσε διὰ τὴν τύχην τοῦ οἰκοδομήματος τῶν φυλακῶν καὶ τοῦ στεγάζοντος σήμερον τὸ 2ον Δημοτικὸν Σχολεῖον Αἰγίνης καὶ ἄλλα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα.

Ἀμφότερα τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα κατεσκευάσθησαν ἐπὶ Καποδιστρίου, αἱ δὲ φυλακαί, οἰκοδομηθεῖσαι διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ὀρφανοτροφεῖον, ἐστέγασαν, πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ τὸ πρῶτον ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ οἴκημα τοῦ σχολείου ἐστέγασε τὸ Κυβερνεῖον.

Τὸ συμπέρασμα τῆς ὑποβληθείσης σχετικῆς ἐκθέσεως ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἀμφότερα τὰ κτίσματα ταῦτα εἶναι ἄριστα καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων σήμερον διασωζομένων δειγμάτων τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ ἐν Ἑλλάδι εἰς μνημειακοῦ χαρακτῆρος ἀρχιτεκτονήματα, πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικὸν σταθμὸν τῆς γενικῆς ἱστορίας τοῦ ρυθμοῦ τούτου.

»Ἐπὶ πλέον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὸ τέως ὀρφανοτροφεῖον ἔχει καὶ ἰδιαίτερον λόγον εἰδικῆς φροντίδος, ὡς στεγάσαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδιστρίου τὸ πρῶτον μουσεῖον τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν εὐρυτέρου πνευματικοῦ ἱδρύματος».

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθη τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων ἀπὸ τῆς παρούσης χρήσεως καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀποκατάστασίν των.

Ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῶν μνημείων τῆς Πελοποννήσου, περὶ τῶν ὁποίων ἠσχολήθη ἡ Ἐφορεία κατὰ τὸ ἔτος 1970, σημειοῦται ἐνταῦθα ἡ γνωμάτευσις διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου περὶ τὴν οἰκίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εἰς Λιμποβίστης Ἀρκαδίας. Παρατίθεται ἡ οὐσιωδεστέρα παράγραφος, ὡς ἐκφράζουσα τὰς ἀπόψεις τῆς Ἐφορείας ἐπὶ τοῦ γενικωτέρου θέματος τῆς τακτοποιήσεως τῶν χώρων τῶν συνδεομένων μὲ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ Ἔθνους: «Ἐνδείκνυται ἡ δημιουργία ἑνὸς συνόλου ἐνθυμίζον-

τος εἰς τὴν γενέτειράν του τὸν μεγαλύτερον ἥρωα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας. Τὸ σύνολον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι σεμνὸν καὶ ὑποβλητικὸν τῆς σημασίας του, ἀποφευγομένης τῆς ἀποδόσεως εἰς αὐτὸ τόνου ἐξεζητημένης ἐμφάσεως. Πρὸς τοῦτο ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐπανοικοδόμησις τῆς φερομένης ὡς οἰκίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ ἥρως. Τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς οἰκίας ταύτης πρέπει ἁπλῶς νὰ στερεωθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν μετὰ τῆς παρακειμένης ἐκκλησίας τόπον προσκυνήματος καὶ ἀναπολήσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς δράσεως τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὰ μνημεῖα αὐτὰ πρέπει νὰ χρησιμεύσουν καὶ ὡς κέντρον τῆς συνθέσεως τοῦ συνόλου, εἰς τὸ ὁποῖον δύνανται νὰ περιληφθοῦν καὶ ὅσα νέα κτίσματα ἤθελον κριθῆ ἀπαραίτητα, διαμορφούμενα μὲ ἁπλότητα καὶ διάκρισιν καὶ πλαισιούμενα διὰ φυτείας».

Ὡσαύτως ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθη τὴν διατήρησιν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ στεγάζοντος τὰ Δικαστήρια τῆς Σπάρτης, περὶ τοῦ ὁποίου ἀνέφερεν ἁρμοδίως τὰ ἑξῆς: «Τὸ πρωτοδικεῖον Σπάρτης, κατασκευασθὲν κατὰ τὸ 1838, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, διότι ἀποτελεῖ ἓν τῶν τελευταίων ἀπομεινάντων, εἰς τὴν ἐπαρχίαν κυρίως, δειγμάτων δημοσίας ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ἓν ἐκ τῶν τριῶν κλασσικιστικῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα μόνα διεσώθησαν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπανιδρυθεῖσαν, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην».

Ἐπίσης, κατόπιν ἐπὶ τόπου μεταβάσεως τῆς Προϊσταμένης τῆς Ἐφορείας, ἐγένετο ἀρνητικὴ εἰσήγησις ἐν σχέσει πρὸς τὴν ζητηθεῖσαν οἰκοδόμησιν ξενοδοχείου ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Πύλου.

Εἰς τὴν Μονεμβασίαν ὑπεστηρίχθη ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης περὶ ματαιώσεως τῆς ἐπιχειρηθείσης κατασκευῆς λιμένος παρὰ τὴν νησῖδα. Ἡ κατασκευὴ ἑνὸς τοιούτου ἔργου εἰς τὸν χῶρον τῆς Μονεμβασίας θὰ ἠλλοίωνεν οὐσιωδέστατα τὴν ἐντύπωσιν τῆς νησῖδος μετὰ τῆς γεφύρας της εἰς βάρος τοῦ μνημειακοῦ χαρακτῆρος τοῦ συνόλου.

Ἡ Ἐφορεία παρενέβη καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ παλαιοῦ κτηρίου τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὡς Δημαρχεῖον εἰς τὸ Λεωνίδιον, ὡς ἐμφανίζοντος ἐνδιαφέρον διὰ τὴν νεωτέραν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Κυνουρίας.

Εἰσηγήσεις τῆς Ἐφορείας ἐγένοντο ἐπίσης ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως ἐνδιαφερόντων ἀρχιτεκτονικῶς κτισμάτων καὶ οἰκοδομικῶν συνόλων εὑρισκομένων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Βέροιαν (οἰκία Χατζῆ), τὴν Καβάλαν καὶ ἀλλαχοῦ.

ΚΑΝΤΩ ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1970 δραστηριότης τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν ἔχει ὡς ἑξῆς[1]:

Συνεχίσθη ὁ κανονικὸς ἔλεγχος τῶν ἀρχαιοπωλείων καὶ συνετελέσθη ἡ ταύτισις ἁπάντων τῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων πολλῶν ἐκ τῶν καταστημάτων τούτων.

Κατὰ τὰς ἐξόδους ὑπαλλήλων τῆς Ἐφορείας πρὸς ἔλεγχον ἐπεσημάνθησαν διάφορα καταστήματα, πωλοῦντα παλαιὰς εἰκόνας ἄνευ ἀδείας καὶ κατεγράφησαν αἱ ἐξ αὐτῶν ἀδήλωτοι πρὸς κατάσχεσιν.

Κατεγράφησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὰ καθ' ὕλην μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν ἀρχαῖα ἀντικείμενα, εἰκόνες καὶ νομίσματα, κατασχεθέντα ὑπὸ τῆς Ἀστυνομίας εἰς χεῖρας ἀρχαιοκαπήλων.

Ἐγένετο ἐπανειλημμένως γνωμάτευσις περὶ τῆς παλαιότητος ἢ μὴ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπὸ ἰδιωτῶν καὶ ἀρχαιοπωλῶν εἰσαγομένων ἀντικειμένων καὶ κατεγράφησαν ἐν καταλόγοις τὰ ἐκ τούτων ἐμπίπτοντα εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Νόμου 5351/32 « Περὶ Ἀρχαιοτήτων ». Οὕτω, καὶ δειγματοληπτικῶς, ἀναφέρονται τὰ σπουδαιότερα τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου κ. Ἰω. Μαρτίνου ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαχθέντων ἀρχαίων:

1. Μελανόμορφος ἀμφορεύς, συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων. Ὕψ. 0.276, περίμ. 0.54 μ. Ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων ἀνὰ μία πολεμικὴ σκηνή (ἀντωπῶς ἱστάμενοι ὁπλῖται καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἡ Ἀθηνᾶ. Μονομαχοῦντες ὁπλῖται ἑκατέρωθεν τρίτου, πίπτοντος). Ἐπιμελημένης ἐργασίας (Ἀριθ. Εὐρ. 6447).

2. Μελανόμορφος ἀμφορίσκος, διατηρούμενος ἀκέραιος. Ὕψ. 0.178, περίμ. 0.33 μ. Ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων ὁ Διόνυσος μεταξὺ δύο ὀρχουμένων μαινάδων (Ἀριθ. Εὐρ. 6451).

3. Μελανόμορφος ἀμφορίσκος, ἐλλιπὴς τὰς λαβὰς καὶ συγκεκολλημένος τὸν λαιμόν. Ὕψ. 0.16, περίμ. 0.30 μ. Ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων ζεῦγος μονομαχούντων ὁπλιτῶν καὶ ἑκατέρωθεν ἀνὰ μία ἱσταμένη ἱματιοφόρος μορφή (Ἀριθ. Εὐρ. 6450).

4. Δίωτος μελανόμορφος ὑψίπους κύλιξ, ἀκεραία. Ὕψ. 0.13, διάμ. χείλους 0.214 μ. Ἐπὶ τῆς λευκοπέδου πλατείας ζώνης, παράστασις πομπῆς ὁπλιτῶν κατὰ ζεύγη καὶ ἱματιοφόρων (Ἀριθ. Εὐρ. 6444) (Πίν. 567 α). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος ἐξῃρημένον μετάλλιον μετὰ παραστάσεως τριῶν δελφίνων.

5. Πελίκη[2] τῶν ὡρίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, διατηρουμένη ἀκεραία. Ὕψ. 0.165, μεγ. περίμ. 0.38 μ. Ἐκ Κάτω Ἰταλίας (Ἀριθ. Εὐρ. 6446) (Πίν. 567 β). Ἐπὶ τῆς μὴ εἰκονιζομένης ὄψεως καὶ διὰ τῶν αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς εἰκονιζομένης πλευρᾶς, χρωμάτων (λευκοῦ, μέλανος, ἐρυθροῦ καὶ ἰώδους) παράστασις δύο ἑκατέρωθεν κρήνης λουομένων γυναικῶν[3]. Ἡ ἐργασία εἶναι λίαν ἐπιμελημένη. Ἡ ἀρτιότης τῶν ἀναλογιῶν, ἡ ποικιλία καὶ ἁρμονία τῶν χρωμάτων, ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοσις τῶν λεπτομερειῶν, τονιζομένων διὰ τῶν ἐγχαράξεων καὶ αἱ ζωηραὶ κινήσεις τῶν μορφῶν ἐμποιοῦν ἀρίστην ἐντύπωσιν καὶ κατατάσσουν τὸ ἀγγεῖον μεταξὺ τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι εἶναι δημιούργημα Ἴωνος καλλιτέχνου, ἐργαζομένου ἐν Ἰταλίᾳ.

6. Ἀλάβαστρον τοῦ αὐτοῦ, ὡς τὸ προηγούμενον, ἐργαστηρίου. Διατηρεῖται ἀκέραιον. Ὕψ. 0.15, περίμ. 0.22 μ. Ἐκ Κάτω Ἰταλίας (Ἀριθ. Εὐρ. 6452) (Πίν. 567 γ). Διὰ πολυχρώμου, ὡσαύτως, τεχνικῆς φέρει παράστασιν δύο κύκνων, ἐφ' ὧν ἀνὰ μία ἀνδρικὴ μορφή.

7. Βοιωτικὸς κάνθαρος, διατηρούμενος ἀκέραιος, πλὴν τῆς ἀποφύσεως τῆς ἑτέρας τῶν λαβῶν, ἡ ὁποία ἐλλείπει. Ὕψ. ἄνευ λαβῶν 0.115, διάμ. χείλους 0.138, διάμ. βάσεως 0.072 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6453) (Πίν. 567 δ). Κατὰ τὸ ἄνω μέρος του τὸ ἀγγεῖον περιθέει πλατεῖα ἐξῃρημένη ζώνη. Αὕτη κοσμεῖται καιὰ μὲν τὴν παρυφὴν τοῦ χείλους διὰ σειρᾶς καρπῶν ροιᾶς, ἐφ' ἑκατέρας δὲ τῶν πλευρῶν δι' ἀνθεμίου μετὰ λωτοῦ ἐν μέσῳ δύο ἀλεκτόρων. Αἱ λεπτομέρειαι δηλοῦνται δι' ἐγχαράξεων καὶ διὰ λευκοῦ, ἰώδους καὶ ἐρυθροῦ χρώματος. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου περιθέουν ἐπάλληλοι ζῶναι διὰ μέλανος καὶ ἰώδους ἐναλλάξ. Τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.[4].

8. Ἐρυθρόμορφος πελίκη, διατηρουμένη ἀκε-

1. Κατὰ πολὺ συνετέλεσαν εἰς τὴν ὁμαλὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑπηρεσίας οἱ παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ ὑπηρετοῦντες δ. Βασιλικὴ Κολόμβα, ἐπιστημονικὸς βοηθὸς καὶ κ. Δημήτριος Ἀκριβός, ἐμπεπιστευμένος τὴν διεκπεραίωσιν καὶ τὸ ἀρχεῖον.

2. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο καὶ τὰ δύο ἑπόμενα μελετῶνται πρὸς ἐκτενεστέραν δημοσίευσιν. Καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κ. Ἰω. Μαρτῖνον, διὰ τὴν παραχώρησιν εἰς ἐμὲ τοῦ δικαιώματος τῆς δημοσιεύσεως πολλῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων τοῦ καταστήματος του.

3. Διὰ παρόμοιον θέμα, βλ. G. von Lücken, *Griechische Vasenbilder*, 1921, πίν. 3.

4. Πρβλ. Cahn, *Auktion* 34 (1974), ἀριθ. 97.

ραία. Ὕψ. 0.16, διάμ. βάσεως 0.095 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6445) (Πίν. 568 γ). Ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων γυνὴ μετὰ ποδήρους χιτῶνος καὶ ἱματίου, κρατοῦσα κάτοπτρον. Ἐπί τῆς μὴ εἰκονιζομένης πλευρᾶς, ἡ γυνὴ ἵσταται ἔμπροσθεν βωμοῦ, ἔχουσα ὄπισθέν της ὑψηλὸν κίονα.

9. Ἡ ἐν τῷ Πίν. 567 ε - στ εἰκονιζομένη ἐρυθρόμορφος φιάλη[5] μετὰ χθαμαλοῦ ποδός, ἥτις διατηρεῖται ἀκεραία. Ὕψ. 0.047, διάμ. χείλους 0.165 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6449).

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἀδρομερῶς περιγραφέντων, εἰσήχθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχαιοπώλου καὶ τὰ ἑξῆς:

10. Τὸ ἐν τῷ Πίν. 568 β κυκλαδικὸν ἀγγεῖον ἐκ μαρμάρου, ὕψ. 0.21 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6466).

11. Ὀκτὼ κυκλαδικὰ εἰδώλια, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος κυμαίνεται ἀπὸ 0.16 μέχρι 0.45 μ. Τὰ πλεῖστα εἶναι συγκεκολλημένα ἐκ πλειόνων τεμαχίων (Πίν. 568 α δεξ.), καί τινα εἶναι ἐλλιπῆ κατά τι μέλος των.

12. Ὀκτὼ κεφαλαὶ μεγάλων εἰδωλίων κυκλαδικῶν, τῶν πλείστων σωζομένων μετὰ τοῦ λαιμοῦ (Πίν. 568 α ἀριστ.). Ὕψος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.11 μέχρι 0.18 μ.

13. Κεφαλὴ ἀγάλματος γυναικὸς ἐκ μαρμάρου, ἐλλιπὴς τμῆμα τῆς κόμης. Σωζ. ὕψ. 0.28 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6454) (Πίν. 568 δ). Καλῆς τέχνης τοῦ πρωίμου 3ου π.Χ. αἰ.[6].

14. Τρεῖς κεφαλαὶ ἀγαλμάτων γυναικῶν ἐκ μαρμάρου, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ. Ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. 6476, 6477 καὶ 6478).

15. Κεφαλαὶ Ἀφροδίτης καὶ Ἥρας ἐκ μαρμάρου, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ. Ρωμαϊκῶν ὡσαύτως χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. 6523 καὶ 6522).

16. Μαρμαρίνη κεφαλὴ νέου, φέροντος φρύγιον πῖλον. Διαστάσεων μικροτέρων τοῦ φυσικοῦ (Ἀριθ. Εὐρ. 6520). Τῶν αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, χρόνων.

17. Ἡ ἐν τῷ Πίν. 569 γ κεφαλὴ σατύρου ἐκ μαρμάρου, ὕψους μετὰ τοῦ λαιμοῦ 0.25 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6481).

18. Δεξιὰ χεὶρ χαλκοῦ ἀγάλματος, μεγέθους κατὰ πολὺ μεγαλυτέρου τοῦ φυσικοῦ. Σωζ. μῆκ. 0.26, πλ. 0.10 μ. (Ἀριθ. Εὐρ. 6479) (Πίν. 569 α). Θὰ ἐκράτει πιθανώτατα δόρυ.

19. Τὰ ἐν τῷ Πίν. 569 β δύο χρυσᾶ περιδέραια, μήκους 0.35 καὶ 0.425 μ. ἀντιστοίχως (Ἀριθ. Εὐρ. 6487 καὶ 6488). Τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους[7], ἐνῷ τὸ δεύτερον εἰς τὸν 4ον ἢ τὸν 3ον π.Χ. αἰ.[8].

Δι' ἐπανειλημμένων ἀνακοινώσεων τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων διὰ τοῦ Τύπου καὶ ἀπὸ Ραδιοφώνου, ἐγένετο προσπάθεια ἐνημερώσεως τῶν πολιτῶν περὶ τῆς ἐκ τοῦ νόμου ἀπορρεούσης ὑποχρεώσεως ἑκάστου, ὅπως δηλοῖ τὰ τυχὸν εἰς χεῖράς του ἀρχαῖα ἢ εἰκόνας. Συνέπεια τῆς ἐνεργείας ταύτης ἦτο ἡ ὑποβολὴ ὑπὸ πολιτῶν ὑπὲρ τὰς πεντήκοντα δηλώσεων κατοχῆς ὑπ' αὐτῶν ἀρχαίων, εἰκόνων καὶ νομισμάτων καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καταγραφὴ καὶ πλήρης περιγραφὴ τούτων.

Οὕτω, συνεχισθείσης καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν μεγάλων ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν, περιεγράφησαν ἐν καταλόγοις ὑπὲρ τὰς ὀκτὼ χιλιάδας ἀρχαῖα ἀντικείμενα, εἰκόνες καὶ νομίσματα.

Οἱ Πίν. 570 α-ζ, 571 α-η, 572 α-γ περιλαμβάνουν ἀντικείμενα ἐκ μιᾶς μόνον συλλογῆς, τῆς Συλλογῆς Παύλου Κανελλοπούλου[9].

Ἐκ τῆς πλουσιωτάτης ταύτης συλλογῆς, τῆς περιλαμβανούσης ὑπὲρ τὰς ἓξ χιλιάδας (6.000) ἀρχαῖα, βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἀντικείμενα, ἀπεικονίζομεν μόνον ὀλίγα χαλκᾶ ἀγαλματίδια καὶ κεφαλὴν ἀγάλματος γυναικὸς ἐκ μαρμάρου, ἅπαντα τῶν ἀρχαίων χρόνων.

1. Ἱππάρια τοῦ 8ου π.Χ.[10], λακωνικοῦ ἐργαστηρίου (Ἀριθ. Εὐρ. 217, 280, 281) (Πίν. 570 α). Ὕψ. ἀντιστοίχως 0.065 καὶ 0.095, μῆκ. 0.077 καὶ 0.082 μ.

2. Βοοειδῆ γεωμετρικῶν χρόνων[11] (Ἀριθ. Εὐρ. 205, 277, 201) (Πίν. 570 β). Μῆκ. ἀντιστοίχως 0.06, 0.052, 0.07 μ.

3. Ἀγελάδες ἀρχαϊκῶν χρόνων[12] (Ἀριθ. Εὐρ.

5. Πρβλ. G. von Lücken, *ἔ.ἀ.*, πίν. 75 α.

6. Πρβλ. M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, revised edition 1961, εἰκ. 269 καὶ 551.

7. Πρβλ. R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, 1961, πίν. 58 καὶ G. Becatti, *Oreficerie Antiche*, 1955, πίν. 148 ἀριθ. 524.

8. Πρβλ. F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman in the British Museum*, 1911, πίν. 34 ἀριθ. 1948. *Coll. Stathatos* I, 1953, πίν. 43 ἀριθ. 252 (P. Amandry, Les bijoux antiques).

9. Τὸν συλλογέα καὶ τὴν σύζυγόν του κ. Ἀλεξάνδραν Κανελλοπούλου εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν παραχώρησιν εἰς ἐμὲ τοῦ δικαιώματος τῆς πλήρους δημοσιεύσεως τῶν χαλκῶν τῆς Συλλογῆς των καὶ διὰ τὴν πολλαπλῆν συμπαράστασίν των εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας.

10. Πρβλ. Hans Volkmar Herrmann, Werkstätten geometrischer Bronzeplastik, *JdI* 79 (1964), σ. 23 εἰκ. 2. *100 Jahre deutsche Ausgrabung in Olympia*, 1972, σ. 84 ἀριθ. 1, 2, 4.

11. Διὰ παρόμοια βλ. *Olympia* IV, πίν. 10.

12. Πρβλ. *Coll. Stathatos* III, 1963, σ. 98 εἰκ. 39 (Cl. Rolley, Figurines et ustensiles de bronze).

810, 811) (Πίν. 570 γ). Ὕψ. ἀμφοτέρων 0.04, μῆκ. 0.07 καὶ 0.075 μ. ἀντιστοίχως.

4. Ἀγαλματίδιον δισκοφόρου, καλῆς ἐποχῆς, ἐτρουσκικῆς μᾶλλον τέχνης[13] (Ἀριθ. Εὐρ. 234) (Πίν. 570 δ). Ὕψ. 0.09 μ.

5. Ἀγαλματίδιον παιδός, ἑλληνιστικῶν ἢ πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων[14] (Ἀριθ. Εὐρ. 69) (Πίν. 570 ε - στ). Ὕψ. 0.055 μ. Προέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας.

6. Ἀγαλματίδιον γυμνῆς ἐξηπλωμένης κόρης, ἑλληνιστικῶν χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. 222) (Πίν. 570 ζ). Μῆκ. 0.062 μ.

7. Ἀγαλματίδιον Ἑρμαφροδίτου, ἑλληνιστικῶν χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. 185) (Πίν. 571 α). Ὕψ. 0.17 μ.

8. Ἀγαλματίδιον Διός, κρατοῦντος σκῆπτρον (νῦν ἐλλείπει) καὶ φιάλην[15]. Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. 292) (Πίν. 571 δ). Ὕψ. 0.135 μ.

9. Ἀγαλματίδιον Διὸς καθημένου καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς κεραυνόν. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς θὰ ἐκράτει τὸ νῦν ἐλλεῖπον σκῆπτρον. Παρὰ τὸν δεξιόν του πόδα ὁ ἀετός[16] (Ἀριθ. Εὐρ. 160) (Πίν. 571 ε). Ὕψ. 0.073 μ. Ἐκ Μ. Ἀσίας. Μεταγενεστέρων χρόνων.

10. Ἀγαλματίδια Ἀθηνᾶς[17] καὶ Ἀσκληπιοῦ[18], ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀριθ. Εὐρ. 297 καὶ 283) (Πίν. 571 β). Ὕψ. ἀντιστοίχως 0.10 καὶ 0.125 μ.

11. Ἀγαλματίδιον Γαλάτου, ἐλλιπὲς τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ τὴν ἀριστερὰν ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος (Ἀριθ. Εὐρ. 148) (Πίν. 571 στ). Σωζ. ὕψ. 0.107 μ. Ἐκ Περγάμου.

12. Ἀγαλματίδιον τοῦ Κερδῴου Ἑρμοῦ. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ τὸ κηρύκειον, ἐνῷ διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ βαλάντιον[19] (Ἀριθ. Εὐρ. 70) (Πίν. 571 γ). Ὕψ. 0.153 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων.

13. Ἀγαλματίδια ἀετῶν[20], ἐπὶ ὑψηλῶν βάσεων (Ἀριθ. Εὐρ. 279, 278, 224) (Πίν. 571 ζ). Ὕψος ἀντιστοίχως: 0.10, 0.082, 0.062 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων.

14. Ἀγαλματίδια ἀετῶν, πατούντων τοῦ μὲν ἑνὸς ἐπὶ τῶν κεράτων κεφαλῆς τράγου[21], τοῦ δ' ἑτέρου ἐπὶ νεογνοῦ μόσχου (;) (Πίν. 571 η). Τῶν αὐτῶν χρόνων.

15. Προτομὴ ἀγελάδος, κοίλη ἐν τῷ ἐσωτερικῷ (Πίν. 572 α). Ρωμαϊκῶν χρόνων.

16. Ἀγαλματίδιον καθημένου ἱματιοφόρου ἠθοποιοῦ, ἐλλιπὲς τὴν ἀριστερὰν ἀπὸ τοῦ καρποῦ (Ἀριθ. Εὐρ. 184) (Πίν. 572 β). Ὕψ. 0.068 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων.

17. Μαρμαρίνη κεφαλὴ θεᾶς (Ἥρας ;)[22] μετὰ τοῦ λαιμοῦ, ἀνήκουσα εἰς ἄγαλμα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους (Ἀριθ. Εὐρ. 2420) (Πίν. 572 γ). Συν. ὕψ. 0.58, ὕψ. κεφαλῆς 0.33. πλ. κεφαλῆς 0.28 μ.

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν ἐγένοντο αἱ δέουσαι ἐνέργειαι καὶ ὑπεβλήθησαν αἱ σχετικαὶ εἰσηγήσεις διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου ἀποδοχὴν τῆς δωρεᾶς τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν τῶν κκ. Νικ. Ἀλτηγοῦ, Καθηγητοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου καὶ κληρονόμων Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου, γερουσιαστοῦ. Τὸ ἐν τῷ Πίν. 572 δ ἀκέφαλον ἄγαλμα γυναικὸς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, σωζ. ὕψ. 0.385 μ., ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν, ἡ ὁποία προσφέρεται, ἵνα κατατεθῇ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ.

13. Πρβλ. J. Sieveking, *Die Bronzen der Sammlung Loeb*, 1913, πίν. 11.

14. Διὰ παρόμοια βλ. C. C. Edgar, Greek bronzes (*Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée de Caire*, 1904), πίν. 5 ἀριθ. 27925 καὶ A. de Ridder, *Les bronzes antiques du Louvre*, I, πίν. 43 ἀριθ. 622. Παρεμφερὲς ἀγαλμάτιον παιδὸς ἀλλ' ἐκ μαρμάρου βλ. ἐν M. Bieber, *Griechische Kleidung*, 1928, πίν. 57 καὶ σ. 83.

15. Πρβλ. S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, II, vol. I, σ. 7, ἀριθ. 4. A. de Ridder, *ἔ.ἀ.*, πίν. 35 ἀριθ. 429. *Monumenta Graeca et Romana*, vol. VI. Cl. Rolley, *Die Bronzen*, 1967, πίν. 30 ἀριθ. 88.

16. Διὰ τὸν τύπον βλ. S. Reinach, *ἔ.ἀ.*, σ. 13 ἀριθ. 8.

17. Πρβλ. D. Kent Hill, *Catalogue of Classical Bronze Sculpture in the Walters Art Gallery*, 1949, πίν. 39 ἀριθ. 189.

18. Πρβλ. S. Reinach, *ἔ.ἀ.*, σ. 33 ἀριθ. 8.

19. Διὰ παρεμφερῆ βλ. D. Kent Hill *ἔ.ἀ.*, πίν. 7 ἀρ. 31 καὶ πίν. 10 ἀριθ. 25, 26, 30. Ἐπίσης J. Sieveking, *ἔ.ἀ.*, πίν. 14a.

20. Πρβλ. Hans Liebmann, *Tierbronzen aus dem vorchristlichen Mittelmeerraum*, 1971, πίν. 22 ἀριθ. 165.

21. Πρβλ. *αὐτ.*, πίν. 23 ἀριθ. 168.

22. Πρβλ. G. Lippold, *Die Skulpturen des Vaticanischen Museums* III 1, 1936, ἀριθ. 542 καὶ 546 πίν. 37, 38, 39.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

Κατὰ τὰ ἔτη 1969 καὶ 1970 ἀνεπτύχθη αἰσθητῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ δραστηριότης ἐν Κύπρῳ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν μουσείων καὶ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφάς. Συνεχίσθη ἐπίσης, ἐπὶ εὐρείας κλίμακος, ἡ συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις τῶν ἀρχαίων μνημείων καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, ἰδιαιτέρως ἡ συντήρησις ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν[1].

ΜΟΥΣΕΙΑ

Α'. Εἰς τὸ **Κυπριακὸν Μουσεῖον** ἐν Λευκωσίᾳ συνεχίσθη ἡ ἀναδιοργάνωσις ἐντὸς τῶν αἰθουσῶν τῆς ἐκθέσεως, καθὼς καὶ ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν. Ἡ αἴθουσα, ἡ γνωστὴ ὡς αἴθουσα τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας ἐκτίθεται τὸ κολοσσιαῖον χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος, μετετράπη εἰς αἴθουσαν τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς γλυπτικῆς (Πίν. 573 α), ἐν συνεχείᾳ τῆς αἰθούσης τῆς κυπροαρχαϊκῆς καὶ τῆς κυπροκλασσικῆς γλυπτικῆς. Εἰς ἄλλην εὐρύχωρον αἴθουσαν ἔχουν ἐκτεθῆ χαλκᾶ ἀντικείμενα (ἐργαλεῖα, σκεύη καὶ μικροτεχνήματα) (Πίν. 573 β), ἑτοιμάζεται δὲ εἰς τὴν ἰδίαν αἴθουσαν ἔκθεσις σφραγίδων καὶ νομισμάτων.

Τὸ χημεῖον τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου ἐπεξετάθη, ἐκτίσθη δὲ εἰδικὴ αἴθουσα διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων, διαθέτουσα εἰδικὴν συσκευὴν διὰ τὴν προστασίαν τῶν μετάλλων ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν.

Ἐκ τῶν ἀποκτημάτων τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ σπουδαιότερα:

1. Πλουσία συλλογὴ ἀγγείων τῆς πρωίμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (τέλος 3ης χιλιετηρίδος π.Χ.), μὲ ἐρυθρὰν ἐστιλβωμένην ἐπιφάνειαν καὶ ἐγχάρακτον ἢ ἀνάγλυφον διακόσμησιν, ἐνίοτε δὲ καὶ πλαστικὰς μορφὰς ἀνθρώπων ἢ ζώων (Πίν. 574 α - β).

2. Ἀξιοσημείωτα εἶναι δύο πήλινα ὁμοιώματα ἱερῶν τῆς ἰδίας τεχνοτροπίας, σχεδὸν ὁμοιόμορφα, ἀποτελούμενα ἐκ δύο πλακῶν ἡνωμένων εἰς σχῆμα L (Πίν. 574 δ - ε). Ταῦτα ἀνευρέθησαν εἰς τάφους τῆς νεκροπόλεως «Κοτσιάτη» παρὰ τὸ Ἰδάλιον. Ἐπὶ τῆς καθέτου πλακὸς παριστάνονται τρία ἀνάγλυφα ξόανα ἀπολήγοντα εἰς κεφαλὴν ταύρου. Ἐπὶ τῆς ὁριζοντίας πλακὸς εὑρίσκεται πλαστικὴ μορφὴ γυναικός, ἱσταμένη ἔμπροσθεν ἀμφορέως, προφανῶς διὰ τὴν προσφορὰν σπονδῶν εἰς τὰ ἱερὰ ξόανα. Τὰ δύο ταῦτα ὁμοιώματα ἱερῶν, συγκρινόμενα πρὸς τὸ γνωστὸν ἱερὸν τῆς νεκροπόλεως τῶν Βουνῶν τῆς αὐτῆς περιόδου, καθὼς καὶ πρὸς ἄλλο παρόμοιον ἱερὸν ἐκ Καλοψίδας, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ παρέμενεν ἀνερμήνευτον, μαρτυροῦσι τὴν σημασίαν τοῦ ταύρου ὡς συμβόλου τῆς θεότητος τῆς γονιμότητος καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο διετηρήθη, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν κυπριακὴν θρησκείαν μέχρι καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων.

3. Δακτυλιόσχημον φλασκίον κυπριακῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς (11ου αἰ. π.Χ.) (Πίν. 575 α), καθὼς καὶ ὑδρία τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. φέρουσα ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ γραπτὴν ἀνθρωπίνην κεφαλήν (Πίν. 575 β).

4. Μεταξὺ τῶν γλυπτῶν ἀξιοσημείωτον εἶναι τεμάχιον μαρμαρίνης ἐπιτυμβίου πλακός, ἐκ τοῦ χωρίου Πέργαμος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεικονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ μεσῆλιξ γενειοφόρος ἀνήρ, εἰς τεχνοτροπίαν τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 575 γ). Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς πλακὸς ὑπάρχει ἐγχάρακτος φοινικικὴ ἐπιγραφὴ ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος.

5. Ἐκ τῆς πλουσίας συλλογῆς τῶν πηλίνων εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον ἀναφέρομεν: α) Μικρὸν εἰδώλιον ταύρου εὑρεθὲν εἰς συληθὲν ἱερὸν παρὰ τὸ χωρίον Ψιλᾶτος τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου (Πίν. 574 γ). Ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ζώου ὑπάρχει ἐγχάρακτος ἐπιγραφὴ ἐκ τεσσάρων ψηφίων τῆς κυπρομινωϊκῆς γραφῆς. Τὰ ψηφία ἐχαράχθησαν πρὸ τῆς ὀπτήσεως. β) Κεφαλὴν ἀνδρὸς φυσικοῦ μεγέθους, ἐξ ὀπτῆς γῆς, φέρουσαν στέφανον πέριξ τῆς κόμης (Πίν. 576 α). Αὕτη χρονολογεῖται περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., φέρει δὲ καταφανῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς.

6. Τέλος, ἀναφέρομεν χαλκοῦν τρίποδα τοῦ 12ου αἰ. π.Χ., εἰς σχῆμα τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ κυρίως ἐν Κύπρῳ (Πίν. 575 δ).

Β'. Τὸ ἐπαρχιακὸν **Μουσεῖον Πάφου** ἀπέκτησεν ἀριθμὸν πηλίνων εἰδωλίων τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς προερχομένων ἐξ ἀποθέτου παρὰ τὸ χωρίον Τραχυπέδουλα. Ἐξ αὐτῶν μνημονεύομεν μικρὸν εἰδώλιον κόρης, φερούσης ὑδρίαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καθὼς καὶ πηλίνην

1. Ὁ ὑπογραφόμενος ἐπιθυμεῖ νὰ εὐχαριστήσῃ θερμῶς πάντας τοὺς συναδέλφους του ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ὑπηρεσίᾳ τῆς Κύπρου, καθὼς καὶ τοὺς διευθυντὰς τῶν ξένων ἐν Κύπρῳ ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν, οἱ ὁποῖοι προθύμως παρέσχον πληροφορίας διὰ τὰς ὑπ' αὐτῶν διενεργηθείσας ἀνασκαφάς. Εὐχαριστίαι ἐπίσης ὀφείλονται εἰς τὰ μέλη τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας διὰ τὴν πολύτιμον συνεργασίαν των.

μήτραν γυναικείας κεφαλῆς (Π ί ν. 576 β - γ).

Γ΄. Τὸ ἐπαρχιακὸν **Μουσεῖον Λεμεσοῦ** ἐπλουτίσθη κυρίως μὲ ταφικὰ σύνολα προερχόμενα ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐπαρχίας, ἰδίᾳ ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀμαθοῦντος. Ἐκ τῶν κτερισμάτων τάφου, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη εἰς τὴν νεκρόπολιν Ἀμαθοῦντος μνημονεύομεν πέντε φακοειδῆ φλασκία διχρώμου διακοσμήσεως, τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν. 577 α).

Δ΄. Τὸ ἐπαρχιακὸν **Μουσεῖον Ἀμμοχώστου** ἐπλουτίσθη, ὡσαύτως, μὲ κτερίσματα τάφων ἐκ τῆς ἐπαρχίας, χρονολογούμενα κυρίως ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ ταφικὸν σύνολον ἀπὸ τὸ χωρίον Ἅγιος Θεόδωρος, τοῦ ὁποίου ἡ κεραμεικὴ περιλαμβάνει κύλικα μὲ παραστάσεις σφιγγῶν (Π ί ν. 577 δ), καθὼς καὶ σκύφον εἰσηγμένον πιθανώτατα ἐξ Εὐβοίας (Π ί ν. 577 β). Εἰς τὸ χωρίον Τρίκωμον ἀνευρέθη τάφος συληµένος μέν, ἀλλὰ μὲ πλουσίαν κεραμεικήν, εἰς τὴν ὁποίαν συγκαταλέγεται καὶ τεμάχιον μεγάλου ἀμφορέως μὲ παράστασιν ἱππέως ὑπὸ τὴν λαβὴν τοῦ ἀγγείου (Π ί ν. 577 γ). Παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου ἀνευρέθη ἐπίσης ἄγαλμα λέοντος μεγάλου μεγέθους ἐξ ἀσβεστολίθου (Π ί ν. 577 ε).

Ε΄. Ἡ ἔκθεσις εἰς τὸ τοπικὸν **Μουσεῖον Παλαιπάφου** ἀνεκαινίσθη καὶ μετεφέρθη εἰς νέαν αἴθουσαν (Π ί ν. 578 α), εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετέθησαν ἀντικείμενα τῆς περιοχῆς Παλαιπάφου, προερχόμενα κυρίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Γερμανικῆς ἀποστολῆς.

ΣΤ΄. Εἰς καταλλήλως διαρρυθμισθεῖσαν αἴθουσαν τοῦ μεσαιωνικοῦ **φρουρίου Κυρηνείας** (Π ί ν. 578 β) ἐξετέθησαν ἀμφορεῖς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ὑποβρύχιον ἀνασκαφὴν πλοίου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὑπὸ Ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς (βλ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 265 κ.ἑ.).

ΚΛΑΔΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΕΩΣ

Ὁ ἰδιαίτερος οὗτος κλάδος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τοῦ ὁποίου κύριον ἔργον εἶναι ἡ ἀνάληψις μικρῶν σωστικῶν ἀνασκαφῶν καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, ἀνέπτυξεν ἐξαιρετικὴν δραστηριότητα κατὰ τὰ ὑπὸ ἀνασκόπησιν ἔτη.

1. Εἰς τάφον τῆς ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ παρὰ τὴν Κυρήνειαν, ἀπεκαλύφθησαν μεταξὺ τῶν κτερισμάτων μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ρυθμοῦ III Β, καθὼς καὶ κρατὴρ τοῦ ρυθμοῦ τοῦ γνωστοῦ ὡς « Rude Style » μὲ παραστάσεις ταύρου καὶ σπειρῶν ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν ἀντιστοίχως (Π ί ν. 579 α - β).

2. Τάφος τῆς ὑστέρας κυπροαρχαϊκῆς - κυπροκλασσικῆς ἐποχῆς, ἀνασκαφεὶς εἰς Καλαβασσόν, ἀπέδωσε πλὴν τῆς κεραμεικῆς μέγαν ἀριθμὸν ἀργυρῶν κοσμημάτων, ἐξ ὧν μνημονεύομεν περίαπτον εἰς σχῆμα κεφαλῆς Χαθώρ (Π ί ν. 579 γ), καθὼς καὶ ἀργυροῦν ψέλιον ἀπολῆγον εἰς κεφαλὰς κριῶν (Π ί ν. 579 δ).

3. Ἕτερος τάφος, ἀνασκαφεὶς εἰς περιοχὴν πλησίον τοῦ χωρίου Λιμνάτης τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ, περιεῖχε μεταξὺ τῶν κτερισμάτων τῆς πρωίμου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς χρυσοῦν περίαπτον εἰς σχῆμα μελίσσης ἢ τέττιγος (Π ί ν. 579 ε) καὶ ἀργυροῦν ψέλιον εἰς σχῆμα ὄφεως (Π ί ν. 579 στ).

4. Ἀνεσκάφησαν, ἐπίσης, δύο ἀποθέται περιέχοντες ἀγαλμάτια καὶ ἄλλα ἀναθήματα.

Ὁ εἰς παρὰ τοὺς Σόλους, τοῦ τέλους τῆς κυπροαρχαϊκῆς ἐποχῆς, περιεῖχε θυμιατήρια (Π ί ν. 579 η) καὶ ἄλλα σκεύη ἐκ πηλοῦ, καθὼς καὶ ἀριθμὸν πηλίνων εἰδωλίων ταύρων (Π ί ν. 579 ζ).

Ὁ δεύτερος ἀποθέτης, παρὰ τὸ χωρίον Πατρίκι τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου, περιεῖχε θραύσματα πηλίνων ἀγαλμάτων διαφόρων μεγεθῶν. Ἔχουν ἤδη συγκολληθῆ, καί τινα τούτων παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἰδίᾳ πήλινον ἄγαλμα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, παριστάνον γενειοφόρον ἄνδρα φέροντα κέρατα ταύρου καὶ κρατοῦντα εἰς ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ὄφεις (Π ί ν. 580 α). Ἡ συγγένεια τοῦ ἀγάλματος τούτου πρὸς τοὺς κενταύρους τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἶναι καταφανής, εἰς ἀμφότερα δὲ τὰ ἱερὰ ἡ θεότης, ἡ ὁποία ἐλατρεύετο, εἶχε σχέσιν μὲ τὴν γονιμότητα.

5. Ὁ ὑπογραφόμενος, βοηθούμενος ὑπὸ μελῶν τοῦ κλάδου Ἀρχαιολογικῆς Ἐπισκοπήσεως, ἀνέσκαψεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πατρικίου, εἰς ἀπόστασιν περίπου 50 μ. ἀπὸ τοῦ ἀποθέτου, κτιστὸν θαλαμοειδῆ τάφον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν. 580 β). Καίτοι οὗτος εἶχε προηγουμένως συληθῆ, ἐν τούτοις περιεῖχε ζεῦγος σιδηρῶν κρατευτῶν εἰς σχῆμα νηὸς καὶ μέγαν ἀριθμὸν σιδηρῶν ὀβελῶν. Παρόμοια ἀντικείμενα, ὡς γνωστόν, ἀνευρέθησαν εἰς τάφους τῆς Σαλαμῖνος, τῆς Παλαιπάφου, καὶ τοῦ Ἄργους. Ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου διεσώθησαν τεμάχια ὀστῶν σκελετοῦ ἵππου.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΞΕΝΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

1. Ἡ Βρετανικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπίρμιγχαμ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Peltenburg, διεξήγαγε προκαταρκτικὰς ἐρεύνας εἰς νεολιθικὸν συνοικισμὸν παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Ἐπίκτητος, περὶ τὰ 10 χλμ. πρὸς

Α. τῆς Κυρηνείας. Αἱ κυκλικαὶ καλύβαι τοῦ συνοικισμοῦ διατηροῦνται εἰς ἀρίστην κατάστασιν, εἰς μερικὰς δὲ περιπτώσεις οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ὕψος 2 μ. περίπου. Φαίνεται ὅτι ὁ συνοικισμὸς οὗτος κατωκήθη ἐπὶ 2 περίπου χιλιετηρίδας (5000 - 3000 π.Χ.).

2. Προκαταρκτικαὶ ἔρευναι διεξήχθησαν καὶ εἰς δεύτερον νεολιθικὸν συνοικισμὸν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νήσου, ἐπὶ λοφίσκου παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Ἀπόστολος Ἀνδρέας, ὑπὸ Γαλλικῆς ἀποστολῆς μὲ διευθυντὴν τὸν Καθηγητὴν Le Brun, τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Γαλλίας. Ἀπεκαλύφθησαν καλύβαι χρονολογούμεναι ἀπὸ τῆς 6ης χιλιετηρίδος π.Χ., καθὼς καὶ λίθινα ἀγγεῖα, σκεύη καὶ περίαπτα ἐκ στεατίτου.

3. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Watkins, παρὰ τὸ χωρίον Φιλιά, ἐπερατώθησαν τὸ 1970. Πλὴν τῶν οἰκιῶν ἀνεσκάφη καὶ θαλαμοειδὴς τάφος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνευρέθησαν ἴχνη σκελετοῦ ἀλλ' ἄνευ κτερισμάτων. Ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν οἰκιῶν ἀπεκαλύφθη κεραμεική, τὸ μόνον χαρακτηριστικὸν τῆς περιοχῆς ταύτης, μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ἐπὶ τῆς λευκῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων (Πίν. 581 α - β).

4. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Γαλλικῆς ἀποστολῆς εἰς Ἔγκωμην, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Schaeffer, συνεχίσθησαν ἐπὶ εὐρείας κλίμακος. Πλὴν τοῦ πλήθους τῶν μικροτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς νέους ἀνασκαφέντας τομεῖς τῆς πόλεως, εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ δύο σημαντικὰ δείγματα τῆς κυπρομινωικῆς γραφῆς. Τὸ ἓν ἐπὶ πηλίνου κυλίνδρου, τὸ δὲ ἄλλο ἐπὶ πηλίνης πινακίδος (θραῦσμα). Ὡς γνωστόν, ἡ γραφὴ αὕτη δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκρυπτογραφηθῆ.

5. Ἡ Ἰταλικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Μυκηναϊκῶν καὶ Αἰγαιοανατολικῶν Σπουδῶν τῆς Ρώμης, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Gallavotti, ἀνέσκαψε διὰ πρώτην φορὰν περιοχὴν παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης (ἐπαρχία Κυρηνείας). Πλὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἡ ἀποστολὴ ἀνέσκαψε καὶ τάφους. Εἰς ἕνα ἐκ τούτων, τοῦ 16ου αἰ. π.Χ., εὑρέθησαν μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων κτερισμάτων καὶ δύο κύπελλα ὑστερομινωικοῦ Ι ρυθμοῦ.

6. Ἡ Γερμανικὴ ἀποστολὴ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Maier, συνέχισε τὰς ἀνασκαφὰς παρὰ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως τῆς κυπροκλασσικῆς ἐποχῆς, ἀνέσκαψε δὲ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιπάφου καὶ ἀριθμὸν ἀποθετῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπέδωσαν σημαντικὸν ἀριθμὸν μυκηναϊκῶν ἀγγείων ρυθμοῦ ΙΙΙ Β καὶ ΙΙΙ Γ1, καθὼς καὶ πλακίδια ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν (Πίν. 581 γ). Ἡ ἀποστολὴ ἤρχισεν ἐπίσης προκαταρκτικὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸν χῶρον τοῦ ναοῦ τῆς Παφίας Ἀφροδίτης.

7. Ἡ Καναδικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Λαβάλ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Des Gagniers, συνέχισε τὰς ἀνασκαφὰς εἰς Σόλους. Διὰ πρώτην φορὰν ἦλθον εἰς φῶς εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τάφοι τῆς ὑστέρας κυπρογεωμετρικῆς ἐποχῆς μὲ πλῆθος κτερισμάτων. Εἰς τὸν χῶρον τῆς πόλεως ἀπεκαλύφθη μεγάλη πλακόστρωτος ὁδός, πλάτους περίπου 5 μ., μὲ κιονοστοιχίαν ἑκατέρωθεν. Αὕτη ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 20 μ. περίπου. Συνεχίσθησαν ἐπίσης αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τῆς πόλεως.

8. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως Γόλγοι (παρὰ τὸ χωρίον Ἀθηαίνου), Ἑλληνικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μπακαλάκη, διεξήγαγεν ἀνασκαφὰς κατὰ τὰ ἔτη 1969 καὶ 1970 καὶ ἀνέσκαψε τμῆμα τῆς ἑλληνιστικῆς πόλεως. Ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν οἰκιῶν ἀνευρέθησαν, πλὴν τῆς ἐγχωρίου καὶ εἰσηγμένης κεραμεικῆς, εἰδώλια καὶ θυμιατήρια ἐξ ἀσβεστολίθου (Πίν. 581 δ). Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1970 ἀπεκαλύφθη μνημειῶδες τμῆμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως, τοῦ ὁποίου τὸ κάτω μέρος εἶναι ἐκτισμένον ἐξ ἀργῶν λίθων, ἐνῷ τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ πλίνθους (Πίν. 581 ε).

9. Ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λυών, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Καθηγητῶν J. Pouilloux καὶ G. Roux, συνέχισε τὰς ἀνασκαφάς της εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς Σαλαμῖνος. Προκαταρκτικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐρευνήσει μερικῶς Βρετανικὴ ἀποστολὴ τὸ 1890, ἀπεκάλυψεν ἐπιβλητικὰ ἐρείπια τοῦ ἑλληνιστικοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι μὲ μεγάλους πελεκητοὺς λίθους.

Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαϊκοῦ συνοικισμοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐν μέρει ἀνεστηλώθησαν τὰ προσκτίσματα (Πίν. 582 α).

10. Ἡ Πολωνικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν

Καθηγητῶν Michalowski καὶ Daszewski, συνέχισε τὰς ἀνασκαφάς της εἰς Νέαν Πάφον, ὅπου ἀπεκαλύφθη μέγα οἰκοδόμημα, προφανῶς ἀνάκτορον τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., μὲ ὡραιότατα ψηφιδωτὰ δάπεδα. Εἰς ἓν ἐκ τούτων παριστάνονται ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου ὁ Θησεύς, ὁ Μινώταυρος, ἡ Ἀριάδνη καὶ προσωποποίησις τοῦ Λαβυρίνθου καὶ τῆς Κρήτης (Πίν. 582 β). Εἰς ἄλλην αἴθουσαν τοῦ ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλο ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν τοῦ Πηλέως, τῆς Θέτιδος καὶ τῶν τριῶν Μοιρῶν. Τὰ δύο ταῦτα ψηφιδωτὰ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ὡραιότερα τῶν μέχρι σήμερον ἀνακαλυφθέντων ἐν Κύπρῳ.

11. Ἡ Γερμανικὴ ἀποστολὴ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Buchholz, διεξήγαγε προκαταρκτικὰς ἐρεύνας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ταμασσόν (παρὰ τὸ χωρίον Πολιτικόν), μὲ σκοπὸν τὴν περαιτέρω ἔρευναν τῶν κτιστῶν τάφων τῶν ἀνασκαφέντων ἀλλ' οὐδέποτε δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Ohnefalsch - Richter περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ ἀποστολὴ ἤνοιξεν ἐπίσης δοκιμαστικὰς τάφρους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως, ἀνακαλύψασα τμῆμα ἱεροῦ (;) κυπροαρχαϊκῆς περιόδου.

12. Ἡ Ἀμερικανικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Columbia τῆς Νέας Ὑόρκης, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Καθηγητρίας E. Porada, διεξήγαγε προκαταρκτικὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ λόφου παρὰ τὸ χωρίον Φλαμούδι (εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τῆς Κύπρου), ὅπου ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια τῆς ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς ἱερὸν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

13. Ἡ Ἀμερικανικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης (Albany), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Overbeck, διεξήγαγε προκαταρκτικὰς ἐρεύνας εἰς τὴν περιοχὴν Ἰδαλίου μὲ σκοπὸν τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ ἔτος 1971.

14. Ἡ Βρετανικὴ ἀποστολὴ τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Megaw, συνεπλήρωσε τὰς ἀνασκαφάς της εἰς τὸ βυζαντινὸν - μεσαιωνικὸν φρούριον, γνωστὸν ὡς «Σαράντα Κολῶνες», καὶ ἤρχισε τὴν μελέτην τοῦ ὑλικοῦ διὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΥΠΡΟΥ

1. Εἰς τὸν χῶρον τοῦ μυκηναϊκοῦ Κιτίου αἱ ἀνασκαφαὶ συνεχίσθησαν εἰς μακρὰς περιόδους κατὰ τὸ 1969 καὶ κατὰ τὸ 1970, πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν διδύμων ναῶν τῆς ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων βλ. *ΑΑΑ* III (1970), σ. 343 κ.ἑ.

2. Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Νέαν Πάφον διεξήχθησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου Κ. Νικολάου, πρῶτον εἰς τὸν χῶρον τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὠδείου (τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο μέχρι πρό τινος ὡς θέατρον). Τοῦτο δυστυχῶς εἶναι πολὺ κατεστραμμένον καὶ οὐδεμία κερκὶς ἀνευρέθη διὰ νὰ βοηθήσῃ μελλοντικὴν ἀναστήλωσιν. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος ὅμως σώζεται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν.

Εἰς τὸν χῶρον τῆς «οἰκίας τοῦ Διονύσου», κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, διεξήχθησαν δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ κάτωθεν τούτων, μὲ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Ἀνευρέθησαν περίπου 11.000 ἑλληνιστικὰ σφραγίσματα ἐκ πηλοῦ μὲ ποικίλας παραστάσεις, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς νομοφυλάκιον. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τμήματα μήτρας ἐξ ἀσβεστοκονιάματος (Πίν. 583 α) διὰ τὴν κατασκευὴν χαλκοῦ ἀγάλματος ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, εἰς χῶρον, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ ἐχρησίμευεν ὡς χυτήριον χαλκῶν ἀγαλμάτων. Τοῦτο χρονολογεῖται περὶ τὰ τέλη τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

3. Εἰς Κούριον ὁ Ἀρχαιολογικὸς Λειτουργὸς Μ. Λουλλουπῆς συνέχισε τὰς ἀνασκαφὰς εἰς κτηριακὸν σύμπλεγμα τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπεκαλύφθησαν τὸ ὑπόκαυστον καὶ ἄλλα τμήματα τῶν λουτρῶν τοῦ κτηρίου τούτου.

4. Εἰς Νέαν Πάφον, παρὰ τὸν χῶρον ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐδάρη ὑπὸ τῶν Παφίων, ὁ Ἔφορος Μνημείων Α. Παπαγεωργίου ἀνέσκαψε τὰ ἐρείπια τρικλίτου γοτθικῆς ἐκκλησίας. Αἱ βάσεις τῶν κιόνων, μὲ πλουσίαν διακόσμησιν, σώζονται εἰς καλὴν κατάστασιν. Εἰς κρύπτην κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς ἐκκλησίας ἀνευρέθησαν ἀγάλματα ἀγγέλων ἐξ ἀσβεστολίθου (Πίν. 583 β). Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐκτίσθη προφανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος.

5. Εἰς Ἁγίαν Τριάδα (Αἰγιαλούσης) ὁ ὡς ἄνω Ἔφορος Μνημείων συνέχισε τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸν χῶρον τῆς παλαιοχριστιανικῆς βαλικῆς ἀποκαλύψας τὸ βαπτιστήριον καὶ τὰς περὶ αὐτὸ αἰθούσας.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μὲ τὴν συνεργασίαν τεχνικῶν τῆς Οὐνέσκο, τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβε τὴν συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς «οἰκίας

τοῦ Διονύσου » εἰς Νέαν Πάφον (Πίν. 583 γ). Εἰς Κούριον (οἰκία Εὐστολίου) (Πίν. 584 α) καὶ εἰς Πέγειαν (παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ) ἐγένετο ἐπίσης συντήρησις τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων.

Τὸ Ἰνστιτοῦτον Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Dumbarton Oaks) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard συνέχισε τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν εἰς Λαγουδερά (Πίν. 584 β), Μονάγριν καὶ Ἅγιον Χρυσόστομον.

Τέλος, τὰ συνεργεῖα συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβον τὴν συντήρησιν τοιχογραφιῶν τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Νικολάου Στέγης παρὰ τὴν Κακοπετριάν (Πίν. 585). Ἄλλα συνεργεῖα συνέχισαν τὴν συντήρησιν πλείστων ἐρειπίων ἀρχαιολογικῶν χώρων (Σαλαμίς, Ἔγκωμη, Ἁγία Εἰρήνη, Κίτιον κ.ἄ.), καθὼς καὶ διαφόρων βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων.

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

*

ΠΙΝΑΚΕΣ

Σέσκλον: α. Ὄψις τάφου 1 ἄνωθεν, β. Ἄποψις τοῦ κιβωτιοσχήμου ΜΕ τάφου 9 ἐν μέσῳ οἰκήματος τῆς Μέσης Νεολιθικῆς

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Νησὶς Ἅγιος Πέτρος Βορ. Σποράδων: α. Βυζαντινὸν πινάκιον ἐκ τοῦ ναυαγίου παρὰ τὸν Ἅγ. Πέτρον, β. Ἄποψις τῶν τετραγώνων τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Ν.

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Νησὶς Ἅγιος Πέτρος Βορ. Σποράδων: α. Ταφὴ βυζαντινῶν χρόνων, β. Νεολιθικὴ ταφὴ ἐπὶ τοῦ «στερεοῦ»

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Νησὶς Μικρὸ Κοκκινόκαστρο Βορ. Σποράδων: α. Ἄποψις τῆς ἀκτῆς (1. Ἐρυθραὶ μάργαι μὲ ἀπολιθωμένα ὀστᾶ, 2. Κροκαλοπαγές), β. Ἀπολιθωμένη σιαγὼν εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Νησίς Μικρὸ Κοκκινόκαστρο Βορ. Σποράδων: α. Ἀπολιθωμένοι ὀδόντες θηλαστικῶν (ἱππαρίων κ.ἄ.), β. «Μικρολιθικὴ» λιθοτεχνία ἐκ πυρίτου

Ἀλόννησος. Θέσις Καστράκι: α. Ἐξωτερικὸν τεῖχος ἐπὶ τοῦ λόφου, β. Τμῆμα ψευδοϊσοδομικοῦ τείχους ἢ ἀναλήμματος

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

«Φρούριον» Λαρίσης: α-β. Κύλικες ἐκ τοῦ ΜΕ τάφου, γ. Αἱ στρωματογραφικαὶ τομαὶ Α καὶ Β εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

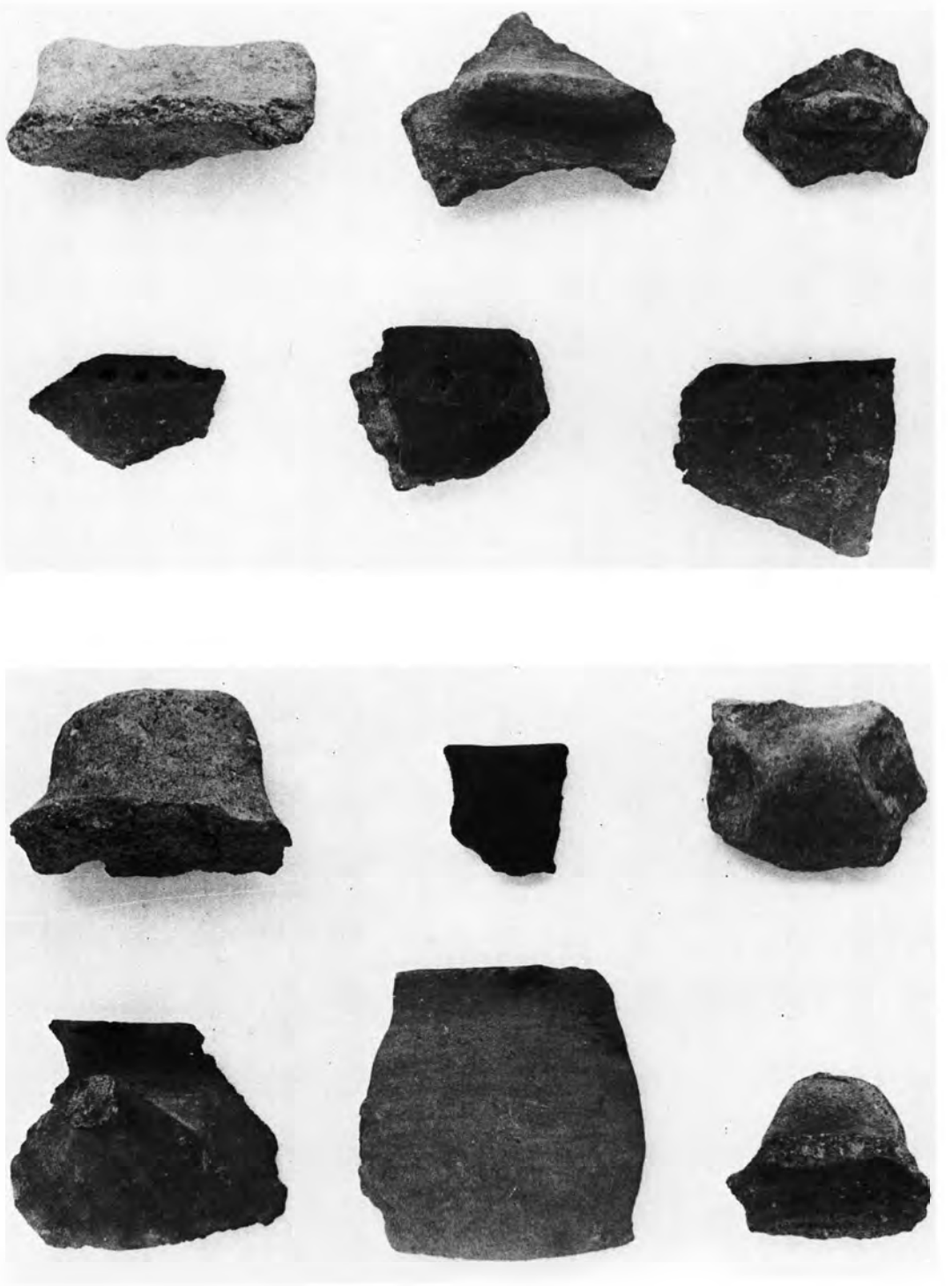

«Φρούριον» Λαρίσης: α-β. Λαβαὶ καὶ χείλη ἀγγείων τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας ἐκ τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς Α

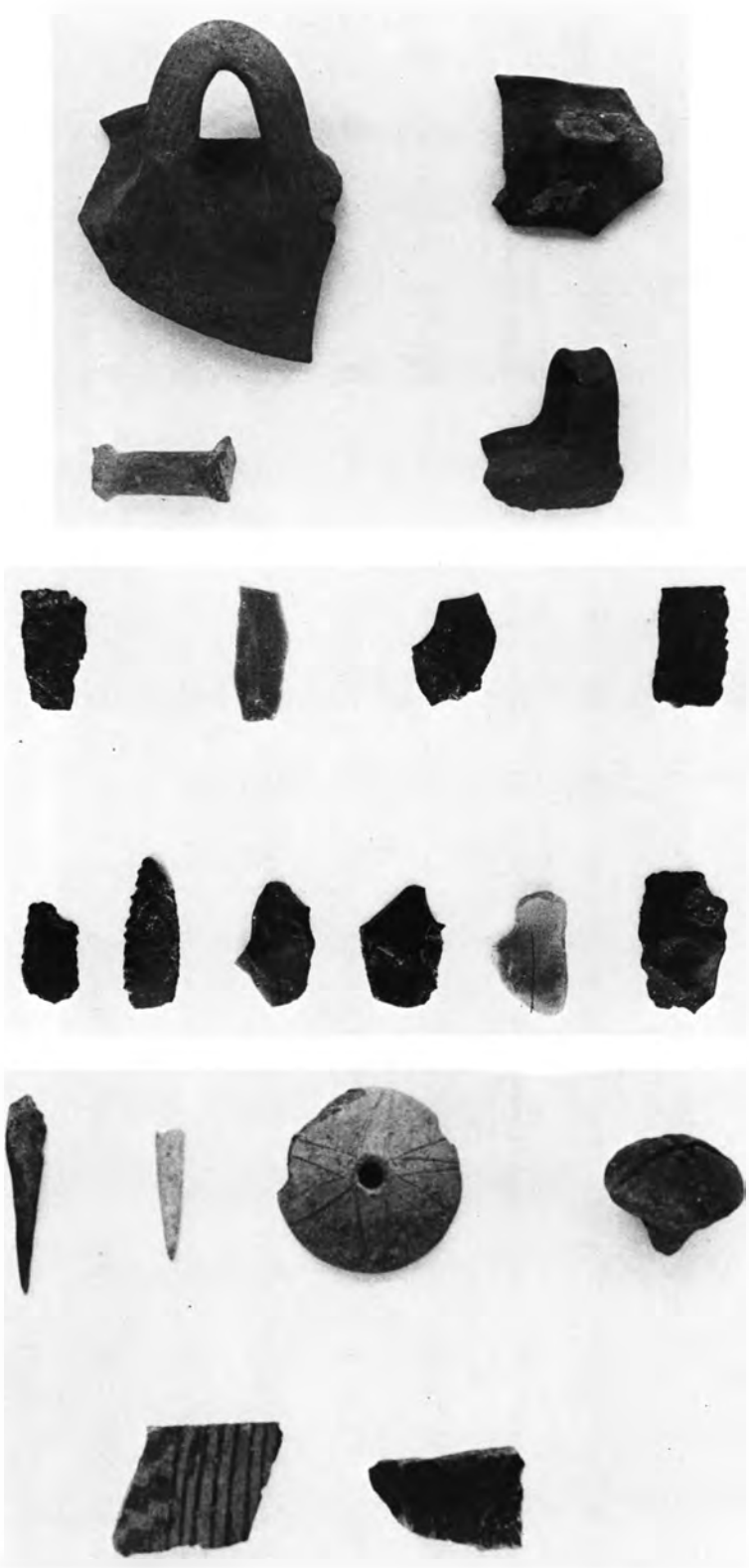

«Φρούριον» Λαρίσης. Στρωματογραφικὴ τομὴ Α: α. Ὄστρακα καὶ πηνεῖον τῆς Μέσης Χαλκοκρατίας, β. Ἀπολεπίσματα ἐκ πυριτολίθου καὶ πυριτολιθικὰ ἐργαλεῖα τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας, γ. Ὄστρακα, ἀγνύθες καὶ ὀστέιναι βελόναι

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

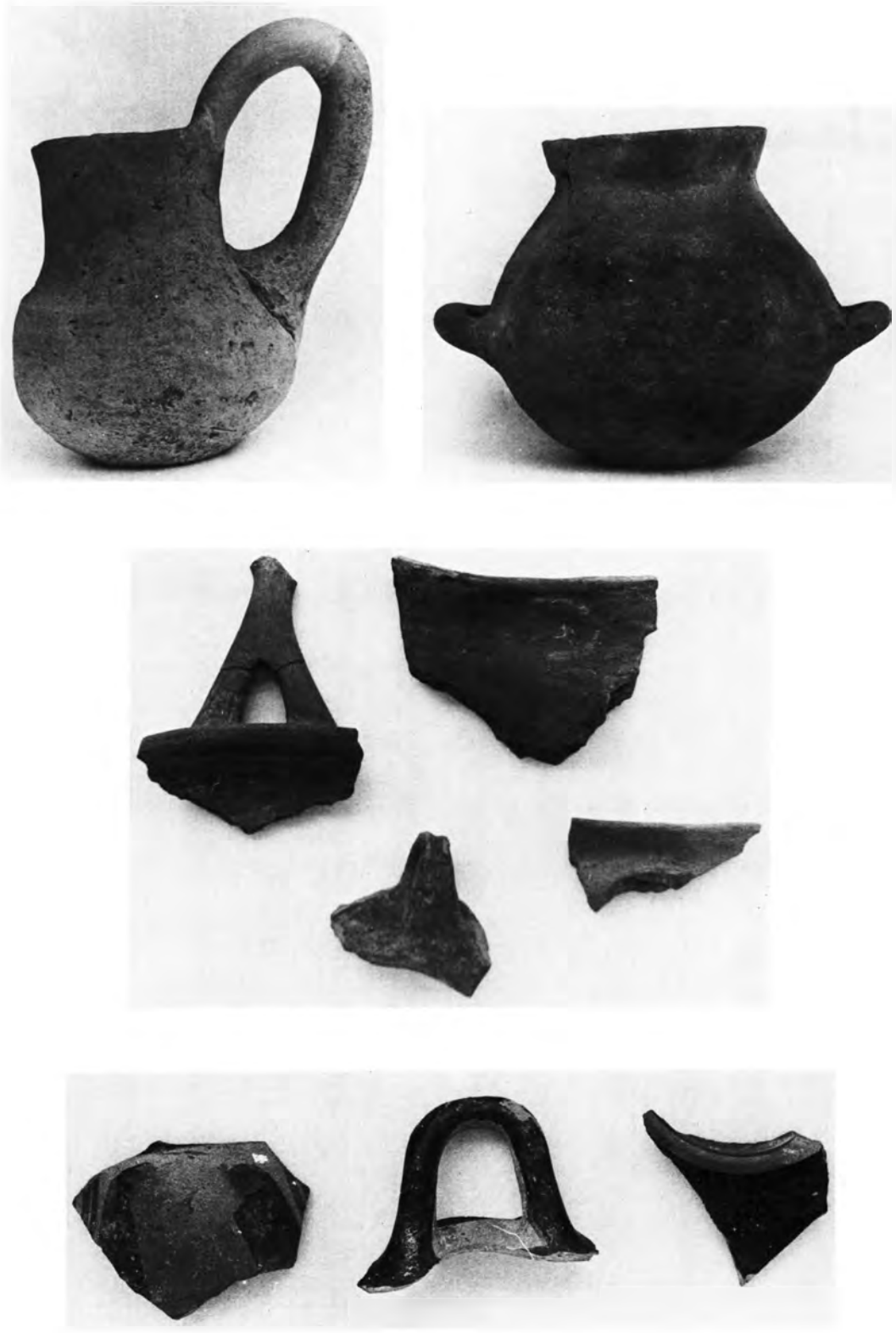

«Φρούριον» Λαρίσης: α-β. Ἀγγεῖα τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας ἐκ τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς Α, γ-δ. Ὄστρακα ἐκ τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς Β

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Λάρισα: α-β. Κορμὸς ἀγαλματιδίου, πιθανῶς Διονύσου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Μουσεῖον Λαρίσης: α. Ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Κραννῶνος, β-γ. Παραδοθεῖσαι ἐπιγραφαί

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

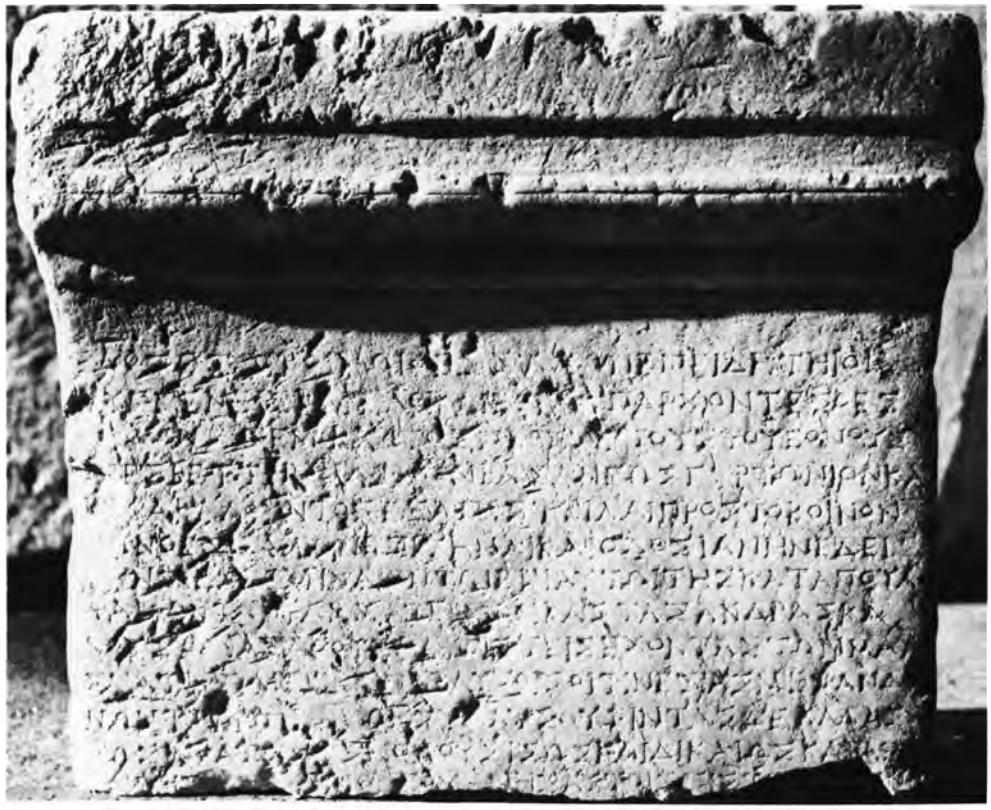

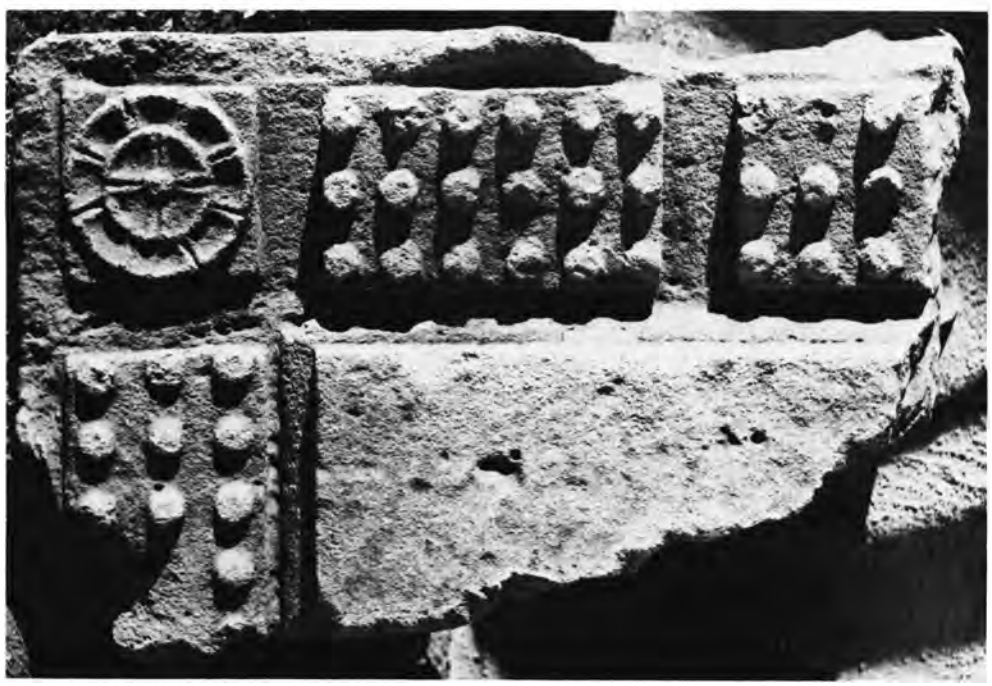

Μουσεῖον Λαρίσης: α. Παραδοθεῖσα ἐπιγραφή, β. Πώρινον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐκ Κραννῶνος

Μουσεῖον Λαρίσης: α. Παραδοθεῖσα ἐπιγραφή, β-γ. Μαρμάρινον στήριγμα καὶ ἐπιτυμβία ἐπιγραφὴ ἐκ Κραννῶνος

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Μουσεῖον Λαρίσης: α-β. Κάλαθος καὶ μεγαρικὸς σκύφος ἐκ Κραννῶνος

Θεσσαλία. Μονὴ Ἁγ. Παντελεήμονος Ἀγιᾶς: α. Τὸ καθολικὸν μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ὁ πύργος-ἡγουμενεῖον μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Θεσσαλία. Μονὴ Ἁγ. Παντελεήμονος Ἁγιᾶς: α. Αἱ στερεωθεῖσαι τοιχογραφίαι τῆς τραπέζης, β. Τεμάχιον τοιχογραφίας εὑρεθὲν κατὰ τὰς ἐργασίας ὄπισθεν τῶν «ἀποστολικῶν»

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

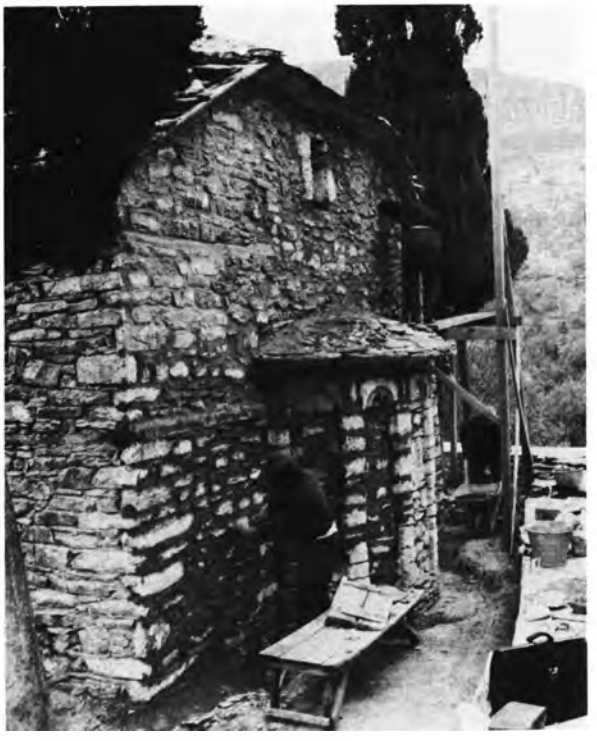

Θεσσαλία. Μονὴ Ἁγίων Θεοδώρων Ραψάνης: α-β. Τὸ καθολικὸν πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Θεσσαλία. Ἐλασσών: α. Μονὴ Ὁλυμπιωτίσσης. Ἡ βόρειος πλευρὰ (λεπτομέρεια) μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μονὴ Ὁλυμπιωτίσσης. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ νάρθηκος μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Ἡ γέφυρα τῆς Ἐλασσόνος μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Θεσσαλία. Φρούριον Φαναρίου Καρδίτσης: α. Ἄποψις τοῦ φρουρίου, β. Τμῆμα τοῦ συντηρηθέντος τείχους

Θεσσαλία: α. Ναὸς Μεταμορφώσεως Δολίχης πρὸ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως, β. Μονὴ Ἁγίας Τριάδος Μετεώρων. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ Α., γ-δ. Μονὴ Ἁγίας Τριάδος Μετεώρων. Τμῆμα τῆς κεραμώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Μονὴ Βαρλαὰμ Μετεώρων. Μέρος τῆς καλύψεως τοῦ καθολικοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μονὴ Μεταμορφώσεως Μετεώρων. Τὸ καθολικὸν μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου Μελιβοίας ἀπὸ Δ., δ. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου Μελιβοίας. Ἐντετειχισμένον μεσοβυζαντινὸν θωράκιον

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Ἀσκητήριον Ἁγίου Παντελεήμονος Μελιβοίας, β. Μονὴ Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς Λαρίσης

'Αγιά Λαρίσης. 'Ασκητήρια 'Αγίων 'Αναργύρων. Τοιχογραφία βορείου ναϋδρίου

Ἁγιὰ Λαρίσης. Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων: α-β. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν Γέννησιν καὶ κόσμημα ἀπὸ τὴν τοιχογραφίαν τοῦ κεντρικοῦ ναϋδρίου

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Θεσσαλία: α. Κοίμησις Θεοτόκου Ζάρκου Τρικάλων. Τοιχογραφία ἀρχαιοτέρου στρώματος, β. Ἁγία Παρασκευὴ Ἀναύρας Μαγνησίας. Τμῆμα τοῦ τέμπλου

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Ν. Τρικάλων: α. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου Ζάρκου. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ Ν., β. Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς Παναγίτσας. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ Α., γ-δ. Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἀχλαδοχωρίου ἀπὸ Ν. καὶ νοτία ἐξωτερικὴ ὄψις ἐγκαρσίας κεραίας αὐτοῦ

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

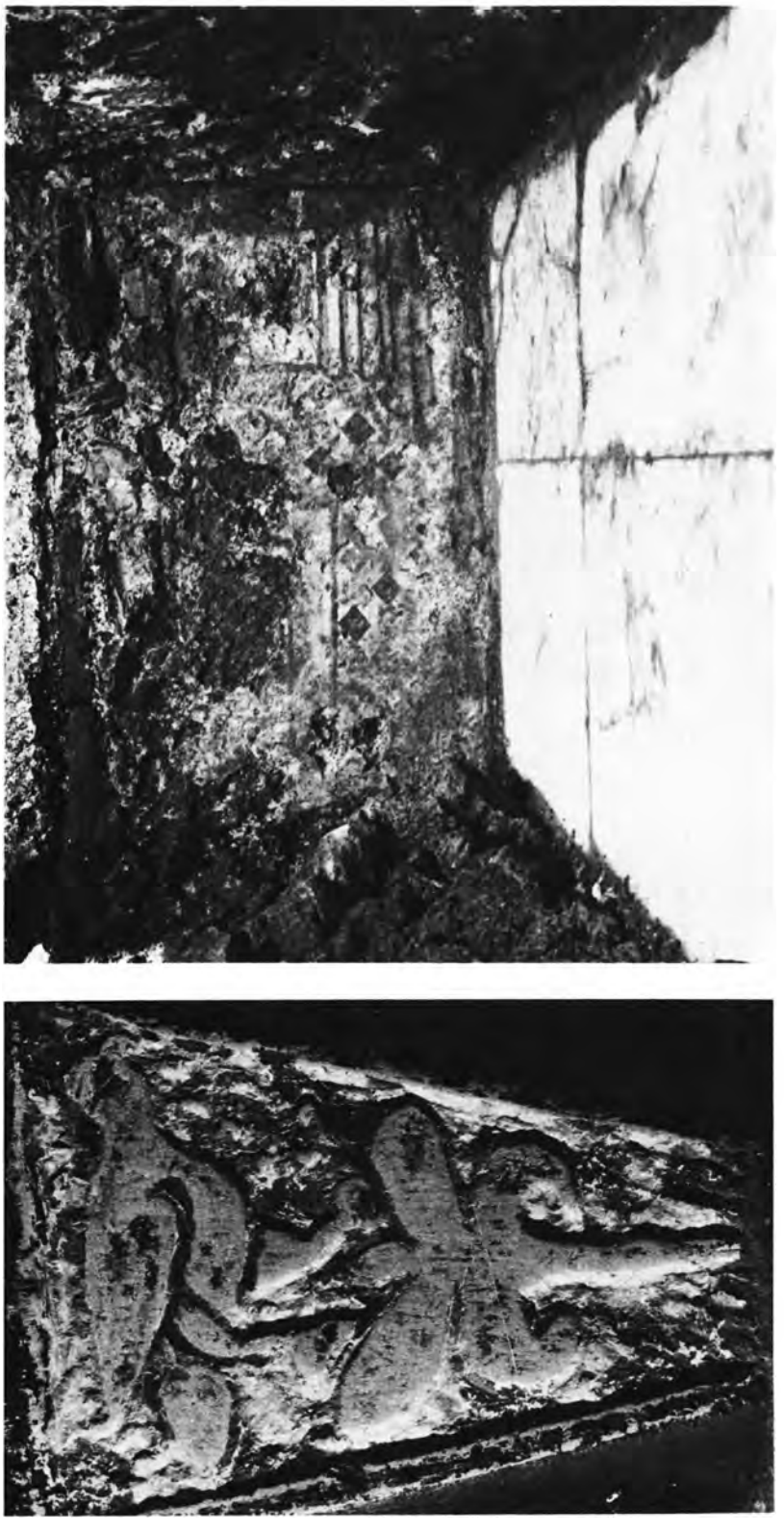

α. Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἀχλαδοχωρίου. Λεπτομέρεια κιονοκράνου τέμπλου, β. Ἀνασκαφή Λαρίσης.
Τοιχογραφία

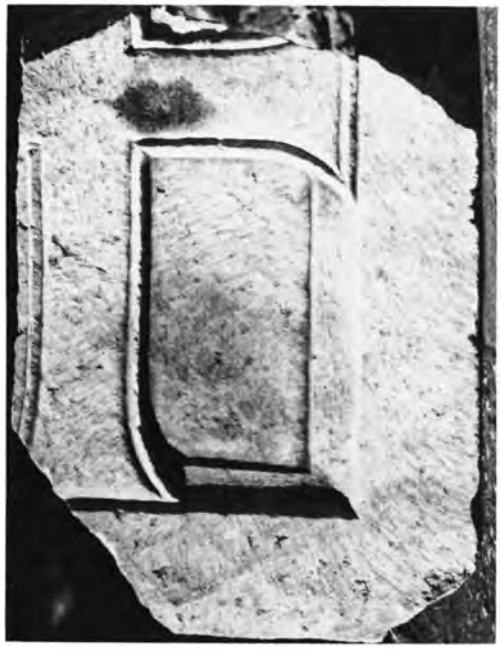

Ἀνασκαφὴ Λαρίσης: α, γ. Κιονόκρανα, β. Τμῆμα ἀμφιγλύφου θωρακίου

Ἀνασκαφὴ Αἰδινίου Μαγνησίας: α. Ἐλαιόμυλοι, β. Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος πρὸ τῶν ἐργασιῶν, γ. Οἱ δύο χῶροι τῆς ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Ἁγία Τριὰς Εὐρυτανίας: α-β. Ὁ ναΐσκος τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ναύπακτος: α. Ἄποψις τῶν τειχῶν τοῦ λιμένος ἀπὸ Α., β. Ἄποψις ἀπὸ Α., μὲ τὴν ἀκρόπολιν ἄνω καὶ ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ Ἀποκαύκου, τὸ 1ον Δημοτικὸν Σχολεῖον (δεξιὰ) καὶ τὴν οἰκοδομὴν Ζωγράφου (ἀριστερά)

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ναύπακτος: α-β. Ἄποψις ἀπὸ Α. τῆς ἀνοιγείσης κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἀποκαύκου τάφρου καὶ μέρος τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων, γ-δ. Ἄποψις ἀπὸ Δ. ἀποκαλυφθέντων λειψάνων καὶ λεπτομέρεια τοιχοδομίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ναύπακτος: α-γ. Ἄποψις ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπὸ ΒΑ. καὶ λεπτομέρειαι τοῦ πρὸς Ν. αὐτοῦ τοίχου ἀπὸ Β.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ναύπακτος: α-ε. Μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

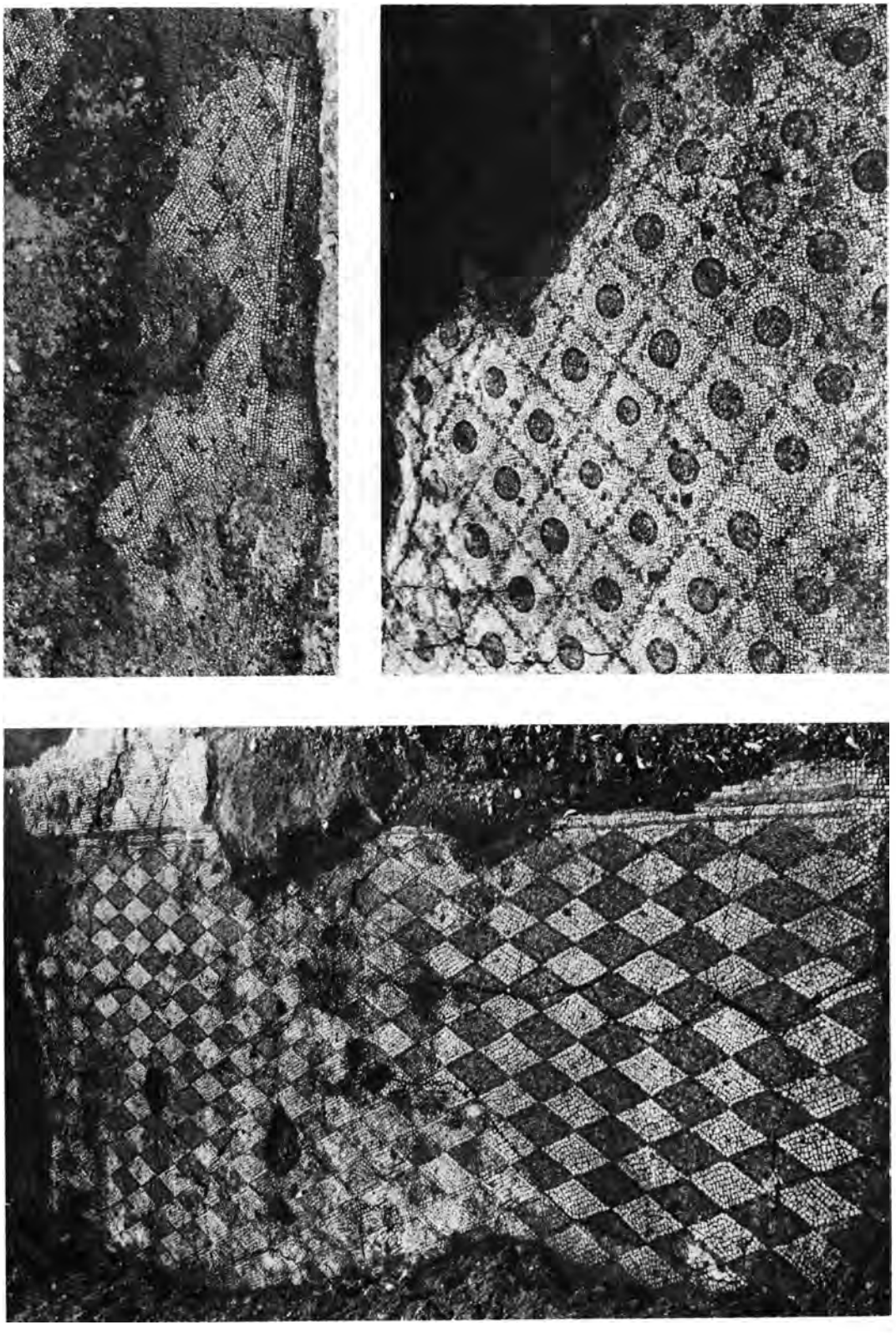

Ναύπακτος: α-γ. Ψηφιδωτά δάπεδα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ναύπακτος: α. Πύλη τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου καὶ κάτω ἀριστερὰ μέρος δύο δόμων τοῦ ἀρχαίου τείχους, β-γ. Δεξαμενὴ ὕδατος καὶ λεπτομέρεια τῆς κατασκευῆς της

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

α, γ. Τὸ τεῖχος τῶν Οἰνιάδων καὶ πύλη αὐτοῦ, β. Ἄποψις τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιάδων, δ. Ἀρχαῖα λείψανα παρὰ τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν ὁδὸν Ἀγρινίου - Ἰωαννίνων

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Ἀγρινίου: α-η. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ σιδηροῦν ξιφίδιον

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Ἀγρινίου: α-δ. Πήλινα εἰδώλια

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Ἀγρινίου: α-γ. Πήλινα εἰδώλια

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

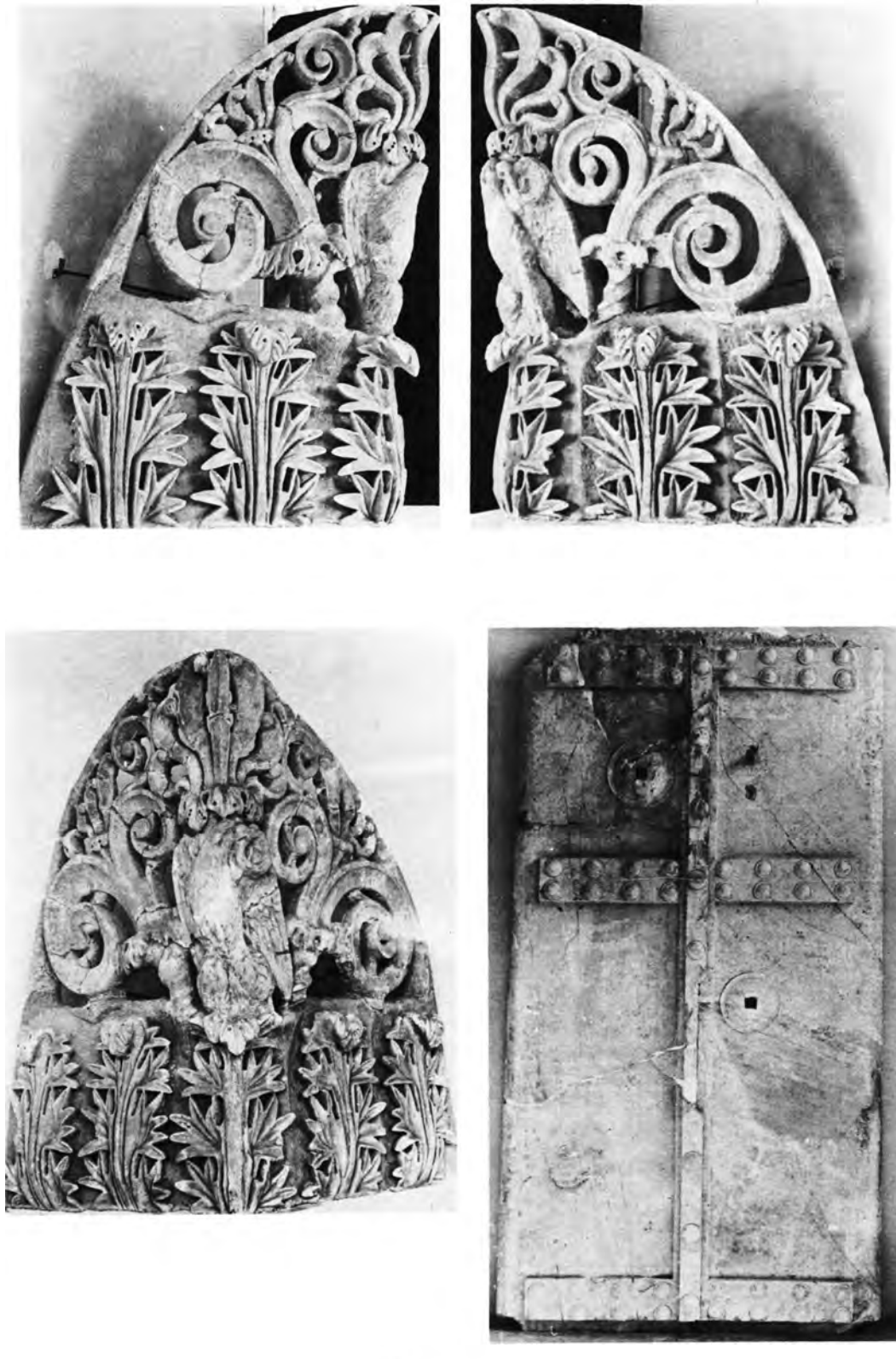

Μουσεῖον Ἀγρινίου: α-γ. Ἀκρωτήριον ἐκ τοῦ ἡρῴου τῆς Ἀλυζίας, δ. Μαρμαρίνη θύρα ἐκ τοῦ ἡρῴου τῆς Καλυδῶνος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Ἀγρινίου: α-δ. Γλυπτὰ ἐκ τοῦ ἡρῴου τῆς Καλυδῶνος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἀλίκυρνα: α. Τάφοι 1 καὶ 2, β. Τάφοι 3 καὶ 4

Ι. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Αλίκυρνα: α-β. Κτερίσματα τοῦ τάφου 1, γ-δ. Λύχνος ἐκ τοῦ ὁλοσχερῶς καταστραφέντος τάφου, ε-στ. Λύχνος ἐκ τοῦ τάφου 1, ζ. Ἄωτον κυάθιον ἐκ τοῦ τάφου 3, η. Ἐπίχρυσα φύλλα καὶ καρποὶ μύρτου ἐκ τοῦ τάφου 4

Ι. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

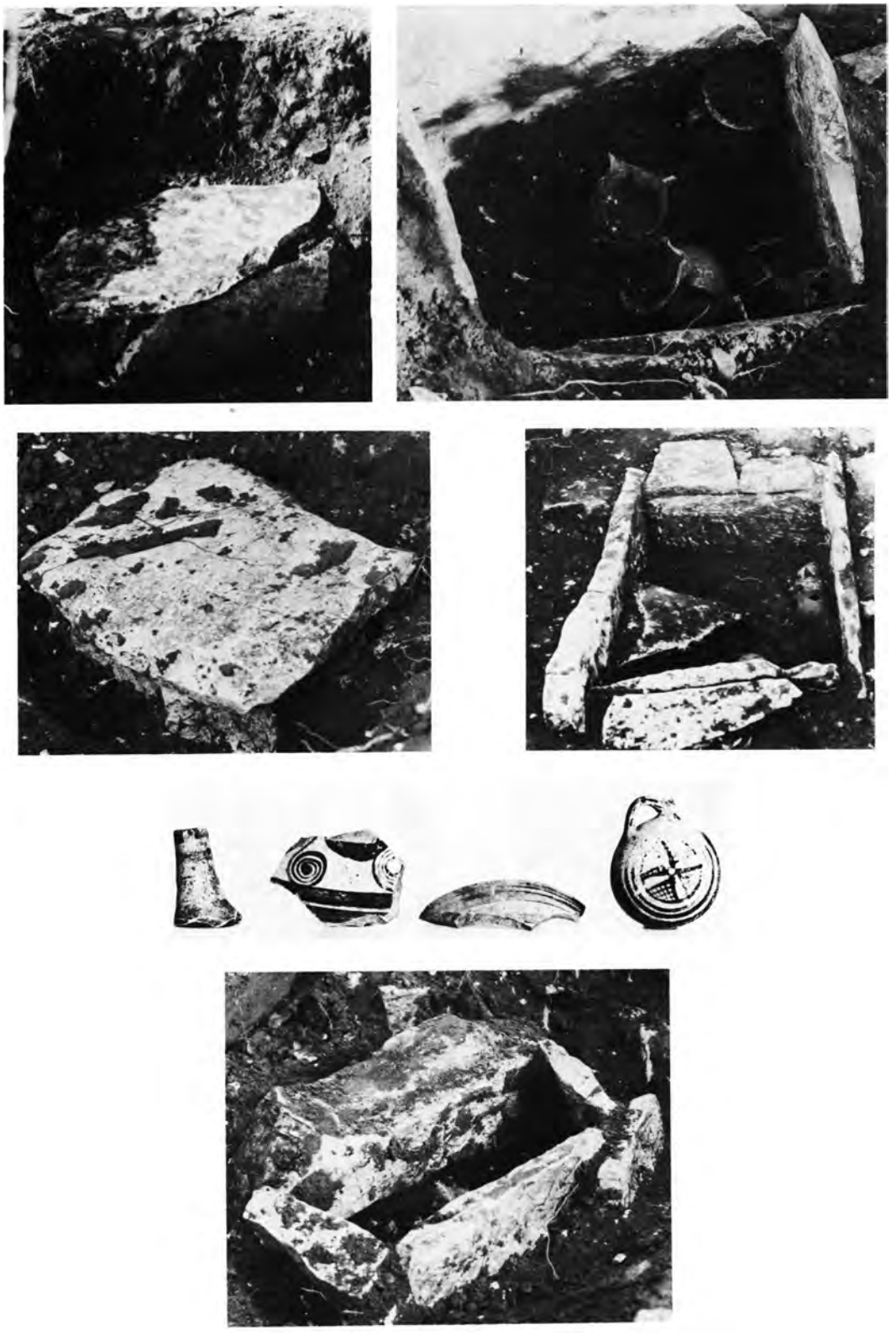

Πλευρών: α - β. Ὁ τάφος 1 καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ, γ, στ. Ὁ τάφος 2, δ. Ὁ τάφος 3, ε. Ὄστρακα μυκηναϊκὰ καὶ γεωμετρικὸς ἀσκός

Ι. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πλευρών: α. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος ἀπὸ Δ., β. Αἱ πλάκες τοῦ τοίχου τοποθετημέναι εἰς στρώσεις

Ι. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Φρούριον Ναυπάκτου: α-β. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ-δ. Ὁ στερεωθεὶς πύργος εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α. Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Τμῆμα τῆς πρώτης αἰθούσης, β. Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Ὁ κεντρικὸς διάδρομος, γ. Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Τμῆμα τῆς δευτέρας αἰθούσης, δ. Μουσεῖον Νικοπόλεως. Ἀπότμημα ἀναγλύφου σαρκοφάγου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄρτα: α. Οἰκόπεδον ΟΤΕ. Τμῆμα ὁδοῦ τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, β-γ. Ἀργυροῖ στατῆρες Ἀμβρακίας (α) καὶ Κορίνθου (β-γ)

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄρτα. Οἰκόπεδον ΟΤΕ: α-β. Ὄστρακα κορινθιακῶν ἀρχαϊκῶν ἀγγείων καὶ ὄστρακα γεωμετρικοῦ στρώματος, γ. Λύχνος 4ου αἰ. π.Χ., δ. Λύχνοι 5ου αἰ. π.Χ., ε. Λαβὴ ἀμφορέως ἐνεπίγραφος

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

α. Διχομοίριον Ἄρτης. Δακτυλιόλιθος, β-δ. Γαρδίκιον Παραμυθιᾶς. Ἀγγεῖα καὶ λύχνοι ἐκ τῶν τάφων

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Πολυνέρι Ἀργυροτόπου: α-β. Δείγματα τοιχοδομίας τῆς ἀκροπόλεως, γ. Ἡ πύλη τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ τείχους, δ. Μεσαιωνικὸν κάστρον

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Βίτσα Ζαγορίου: α. Μελαμβαφεῖς κάνθαροι ἐκ τοῦ τάφου 3, β. Ἄποψις τῶν στερεωθέντων τοίχων τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ, γ. Τὸ οἰκοδόμημα Δ ἀπὸ ΒΔ

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Κτίσματα Πωγωνίου: α. Ὁ Ἅγ. Νικόλαος καὶ τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους, β. Τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους, γ. Δεῖγμα πολυγωνικῆς τειχοδομίας

Καταμάχη Ἰωαννίνων: α. Θησαυρὸς χαλκῶν πελέκεων ὄρους Ἄλυσσοῦ, β. Ἡ θέσις εὑρέσεως τῶν πελέκεων

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Νικόπολις: α-β. Ἐπιτύμβιοι πλάκες, γ. Ταφικὸν μνημεῖον εἰς ὁδὸν Ὑδατοπύργου Μύτικα

α-γ. Νικόπολις. Δακρυδόχοι καὶ λύχνοι ἐκ τάφων τῆς ὁδοῦ Ὑδατοπύργου Μύτικα, δ. Παναγιὰ Πρεβέζης. Κτητορικὴ ἐπιγραφή

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ὠδεῖον Νικοπόλεως: α. Ἄποψις τῶν εἰσόδων τῆς σκηνῆς μετὰ τῶν κογχῶν τοῦ προσκηνίου μετὰ τὰς ἐργασίας τῶν ἐτῶν 1969-1970, β. Ἡ δίοδος τοῦ μέσου τοῦ κοίλου μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ὠδεῖον Νικοπόλεως: α. Αἱ ἐπενδύσεις τῶν ἐδωλίων πρὸ τῆς στερεώσεώς των, β. Ἡ προεδρία μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Ἰωαννίνων: α. Μερικὴ ἄποψις τῆς νοτιοανατολικῆς αἰθούσης, β. Στάχωμα Εὐαγγελίου τοῦ 1585, γ. Ποτήριον Μεταλήψεως

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Θεοδώρου Πουλάκη: Λεπτομέρεια εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου

Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Κωνστ. Κόνταρη (;): Λεπτομέρεια εἰκόνος τῆς Ἁγίας Μεταλήψεως

Μουσεῖον Ἰωαννίνων: α-γ. Κοσμήματα λαϊκῆς ἠπειρωτικῆς τέχνης

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Μουσεῖον Ἰωαννίνων, Πινακοθήκη: Μερικὴ ἄποψις τῆς βορειοανατολικῆς αἰθούσης

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Μουσεῖον Ἰωαννίνων, Πινακοθήκη. α. Κ. Παρθένη: Οἱ τρεῖς Μάγοι (λιθογραφία), β. Δ. Γαλάνη: Νεκρὰ φύσις (ἐλαιογραφία)

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

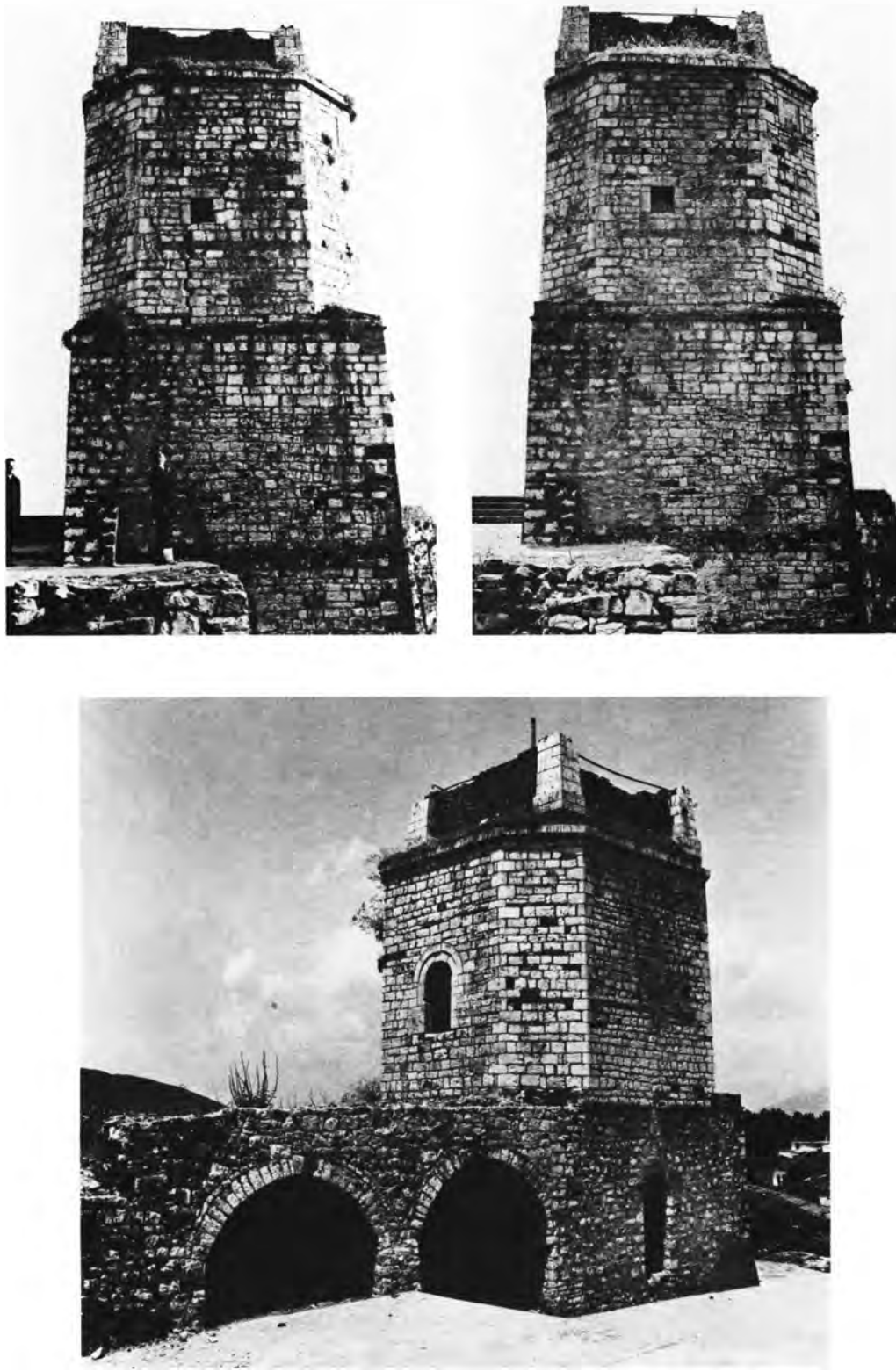

Φρούριον Ἰωαννίνων: α-β. Ὁ πύργος τοῦ ὡρολογίου. Μερικὴ ἄποψις ἀπὸ Β. πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν, γ. Ἡ παρακειμένη τοῦ πύργου τοῦ ὡρολογίου κατασκευὴ μετὰ τὴν στερέωσιν

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Φρούριον Ἰωαννίνων. Φετιχὲ Τζαμί: α. Μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τοῦ κώνου τοῦ μιναρέ, β. Λεπτομέρεια τοῦ μιναρὲ μετὰ τὴν στερέωσιν, ἀπὸ ΝΑ.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

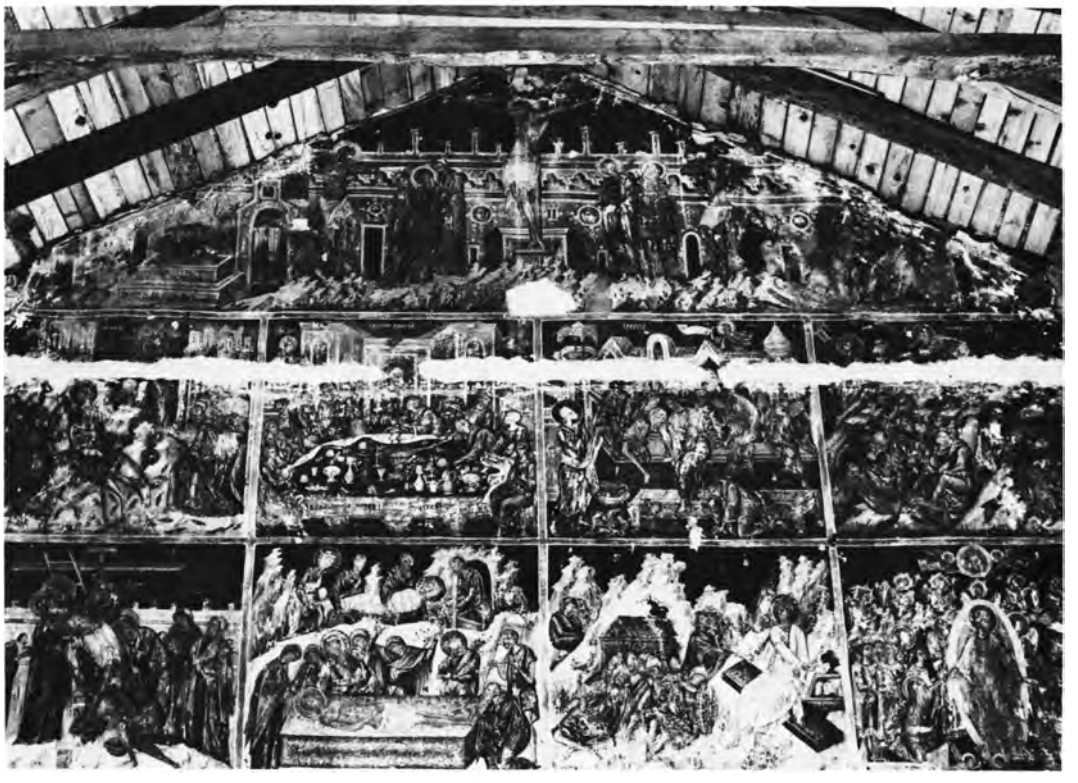

Νῆσος Ἰωαννίνων. Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου: α. Ἄποψις ἀπὸ ΝΑ. μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀέτωμα μὲ τὴν παράστασιν τῆς Σταυρώσεως

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κωστάνιανη Δωδώνης. Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν: α. Ὄψις ἀπὸ ΝΔ. κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, β. Ὄψις ἀπὸ τῆς πρὸς Α. τοῦ μνημείου περιοχῆς τῶν ὀγκολίθων

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Παντάνασσα Φιλιππιάδος: α-β. Τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν

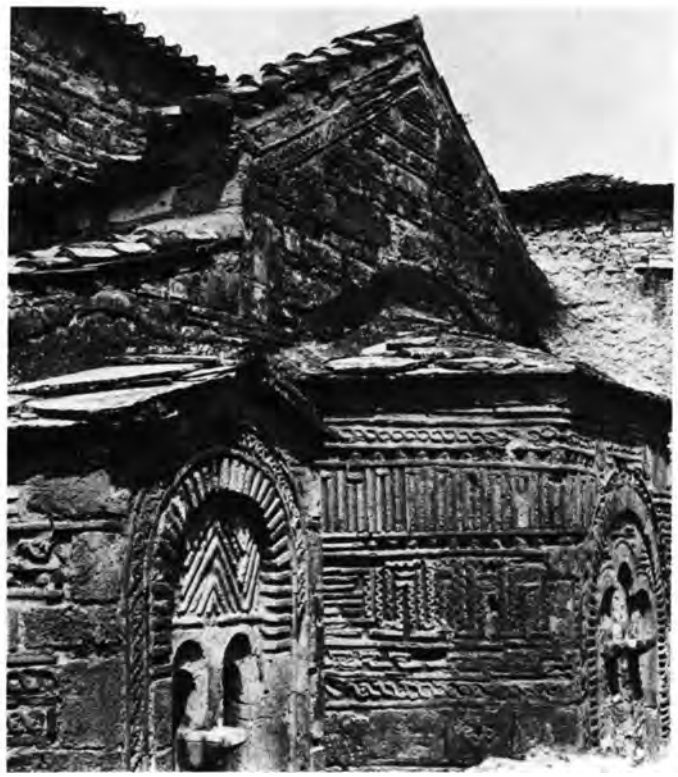

Ἄρτα: α. Ναὸς Ἐλεούσης. Ἡ σωζομένη ἀνατολικὴ πλευρὰ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μονὴ Κάτω Παναγιᾶς. Ἄποψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ καθολικοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

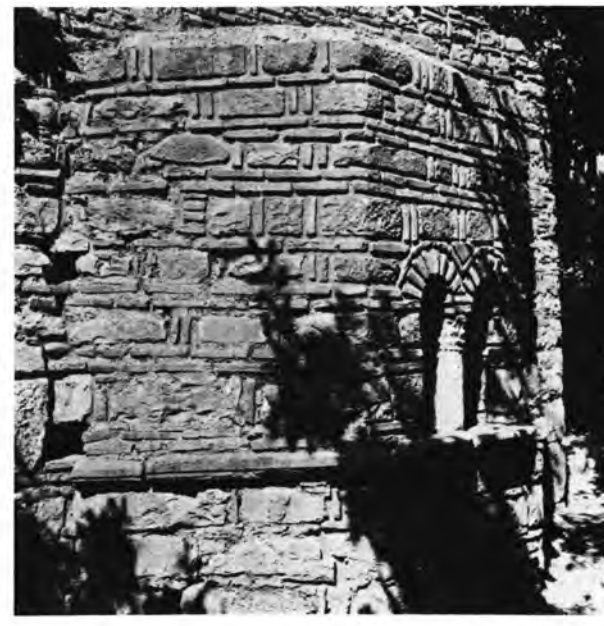

α-β. Ναὸς Ἁγίου Λουκᾶ Ἄρτης. Μερικὴ ἄποψις ἀπὸ ΝΑ. τῆς σωζομένης ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Τουρκικὸν τέμενος Κονίτσης. Ἄποψις τοῦ μιναρὲ πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Κέρκυρα: α-ζ. Ἀγγεῖα καὶ εἰδώλιον ἐκ τῆς Συλλογῆς Ἑλ. Χρυσολούρη

Κασσιόπη Κερκύρας. Οἰκόπ. Εὐθ. Κύρου: α-γ. Λύχνοι καὶ ἀσκοειδὲς ἀγγεῖον ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, δ. Βορειοδυτικὸν τμῆμα ἀνασκαφῆς

Κασσιόπη Κερκύρας: α-στ. Κεραμεικὴ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπ. Εὐθ. Κύρου

ΑΙΚ. ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ-ΔΕΣΠΙΝΗ

Περιοχὴ Παλαιοπόλεως Κερκύρας: α. Τμῆμα λαιμοῦ κρατῆρος, β. Τμῆμα ἐπιγραφῆς, γ. Πλακόστρωτον τῆς Ἀγορᾶς, δ. Ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα

ΑΙΚ. ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ-ΔΕΣΠΙΝΗ

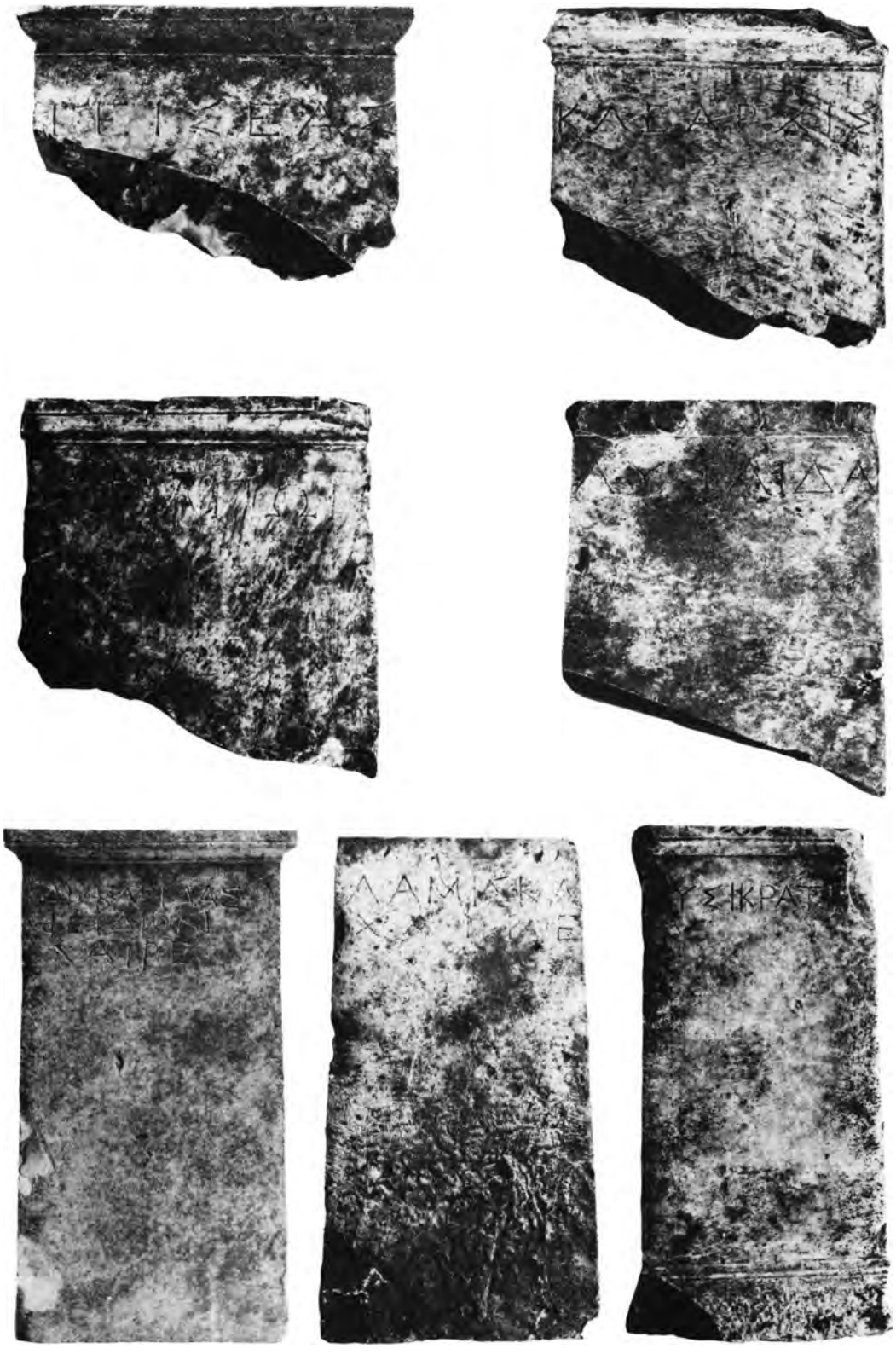

Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν Λευκάδος: α-δ, ζ. Στῆλαι ἐκ τοῦ τάφου V, ε. Στήλη ἐκ τοῦ οἰκοπ. Ζαβιτσιάνου, στ. Στήλη ἐκ τοῦ τάφου III

ΑΙΚ. ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ-ΔΕΣΠΙΝΗ

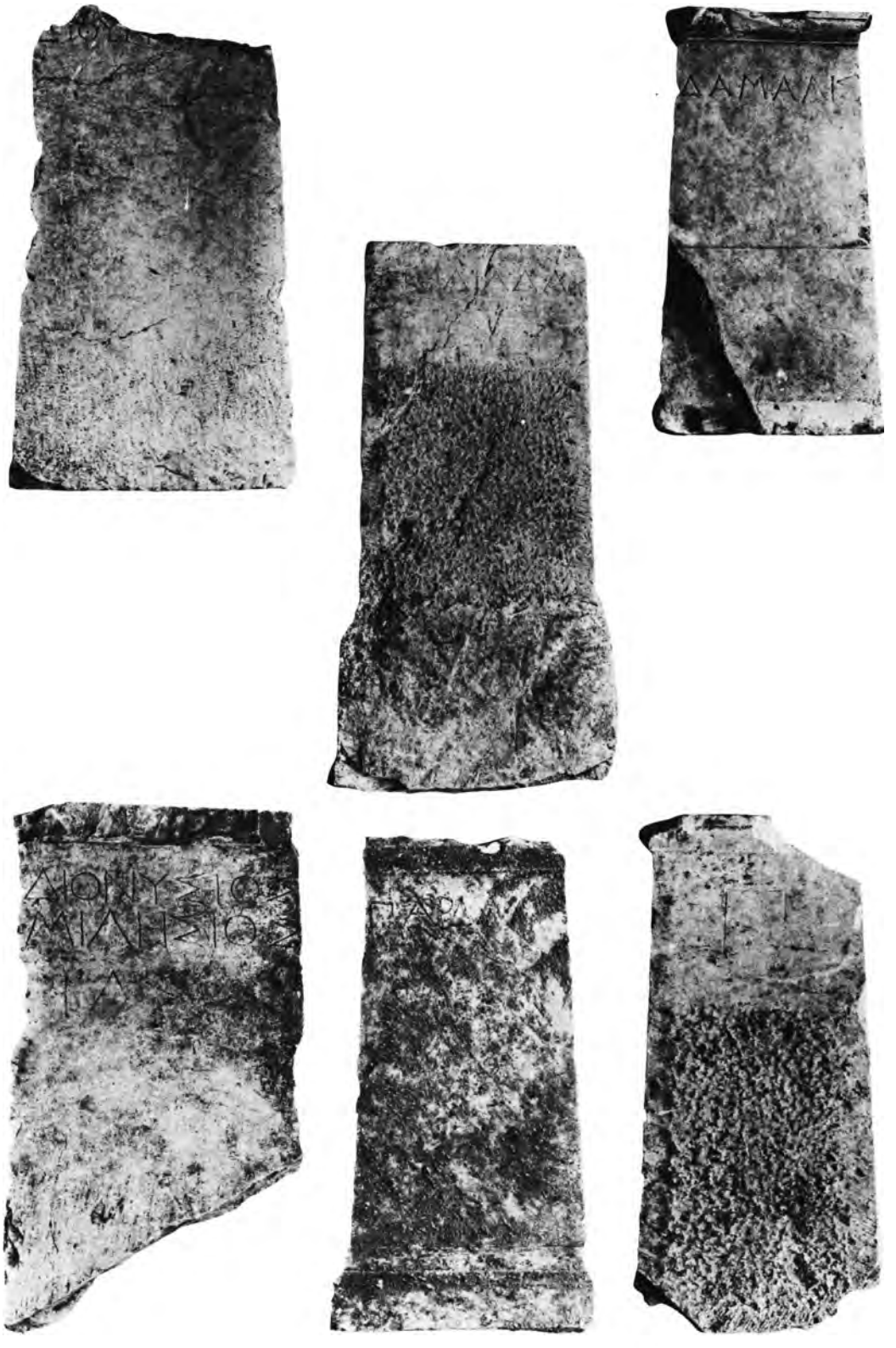

Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν Λευκάδος: α-στ. Στῆλαι ἐκ τοῦ τάφου V

Λευκάς: α-δ. Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν. Κτερίσματα τάφων, ε. Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν. Στήλη ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, στ. Αὐτάντζες Καρυωτῶν. Στήλη ἐκ τοῦ κτήματος Φ. Σολδάτου

ΑΙΚ. ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ-ΔΕΣΠΙΝΗ

Μέγας Βάτος Καρυωτῶν Λευκάδος: α. Τοῖχος, σπόνδυλος καὶ φρέαρ ἑλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος, β. Τοῖχος 3, γ. Λίθινος ἀγωγός, δ. Πώρινος σπόνδυλος, ε. Ὀπτόπλινθος τοιχοδομίας

Λευκάς: α-β. Μέγας Βάτος Καρυωτῶν. Πήλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γ-δ. Αὐτάντζες Καρυωτῶν. Ληκύθια ἐκ τῆς παιδικῆς λάρνακος, ε. Αὐτάντζες Καρυωτῶν. Λύχνος ἐκ τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου Ι, στ. Αὐτάντζες Καρυωτῶν. Πηλίνη παιδικὴ λάρναξ

ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

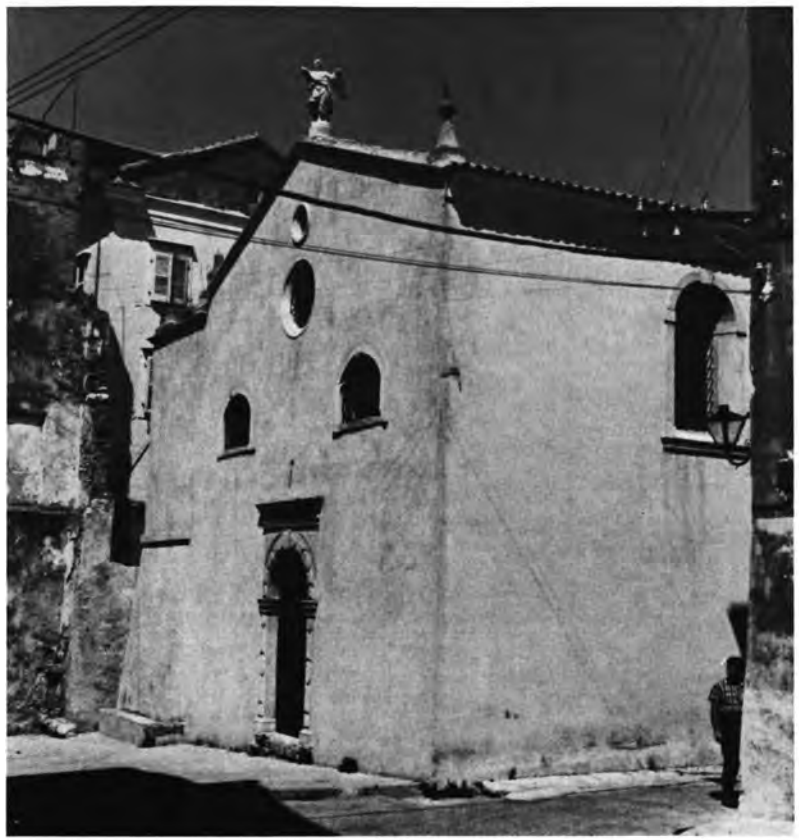

Κέρκυρα: α. Ναὸς Παντοκράτορος, ἄποψις ἀπὸ ΝΔ., β-γ. Φρούριον Γαρδικίου. Στερεωθεὶς πύργος τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κέρκυρα. Φρούριον Γαρδικίου: α-β. Στερεωθεὶς πύργος τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κέρκυρα. Φρούριον Γαρδικίου: α-β. Στερεωθεὶς πύργος τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

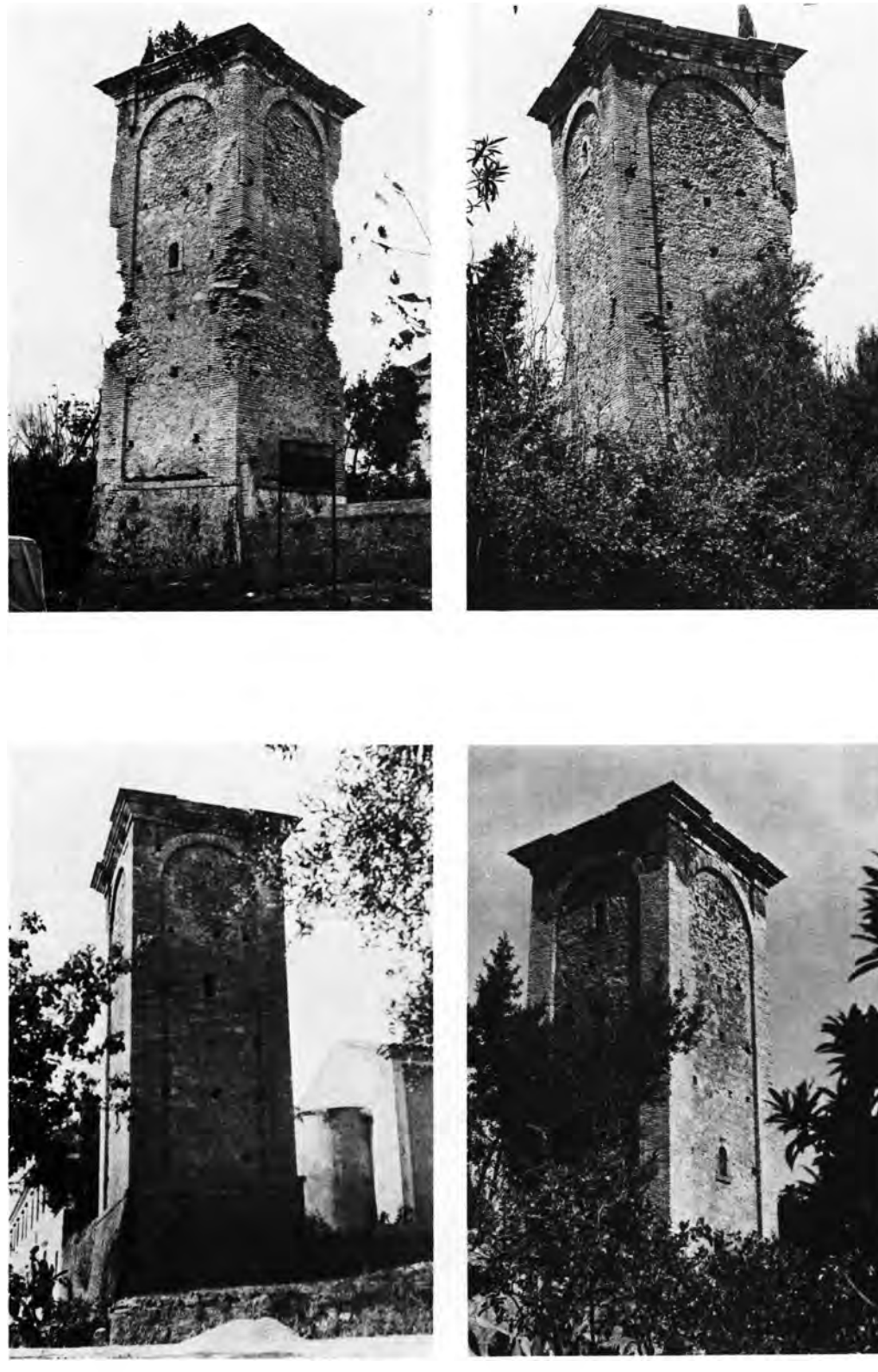

Κέρκυρα. Μονὴ Κομπιτσίου: α-δ. Ὁ πύργος τοῦ κωδωνοστασίου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

Φρούριον Ζακύνθου: α-γ. Ἄποψις πλευρᾶς τοῦ νοτιοανατολικοῦ προμαχῶνος, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α. Φρούριον Ζακύνθου. Πύργος κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς ὀχυρώσεως μετὰ τὴν στερέωσιν, β. Φρούριον Ζακύνθου. Ἡ δευτέρα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πύλη μετὰ τὴν στερέωσιν, γ-δ. Φρούριον Ζακύνθου. Στερεωθεὶς προμαχὼν κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, ε. Κεφαλληνία. Μονὴ Ἁγ. Ἀνδρέου Περατάτων. Τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κεφαλληνία. Μονὴ Ἁγ. Ἀνδρέου Περατάτων. Θωράκιον τοῦ τέμπλου τοῦ παλαιοῦ ναοῦ (Θεοδώρου Πουλάκη)

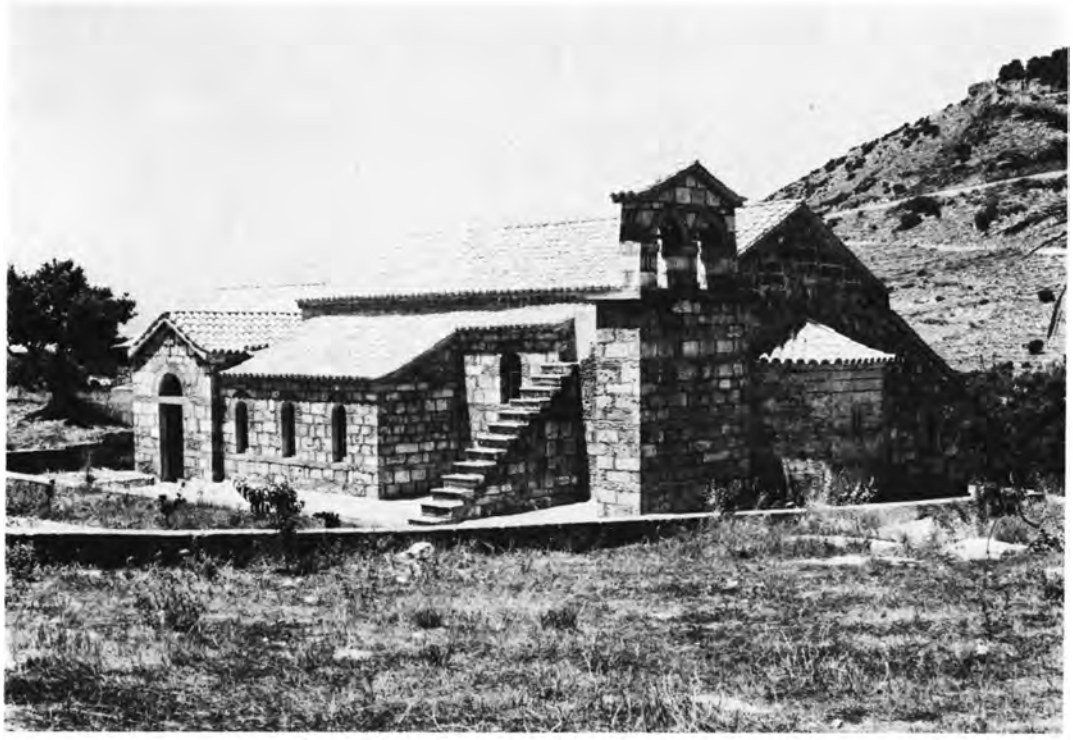

Κεφαλληνία: α. Μονὴ Ἁγ. Ἀνδρέου Περατάτων. Ἄποψις τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἀπὸ ΝΑ., β-γ. Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Ἄσσου. Τὸ κωδωνοστάσιον πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κεφαλληνία. Ναὸς Ἁγ. Σπυρίδωνος εἰς Πουλᾶτα Σάμης: α-β. Ὄψεις ἀπὸ Β. καὶ ΝΑ.

Ὀξιὰ Παξῶν: α-β. Ναὸς Ἁγ. Μαρίνης. Ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, γ-δ. Ναὸς Ἁγ. Στεφάνου. Ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

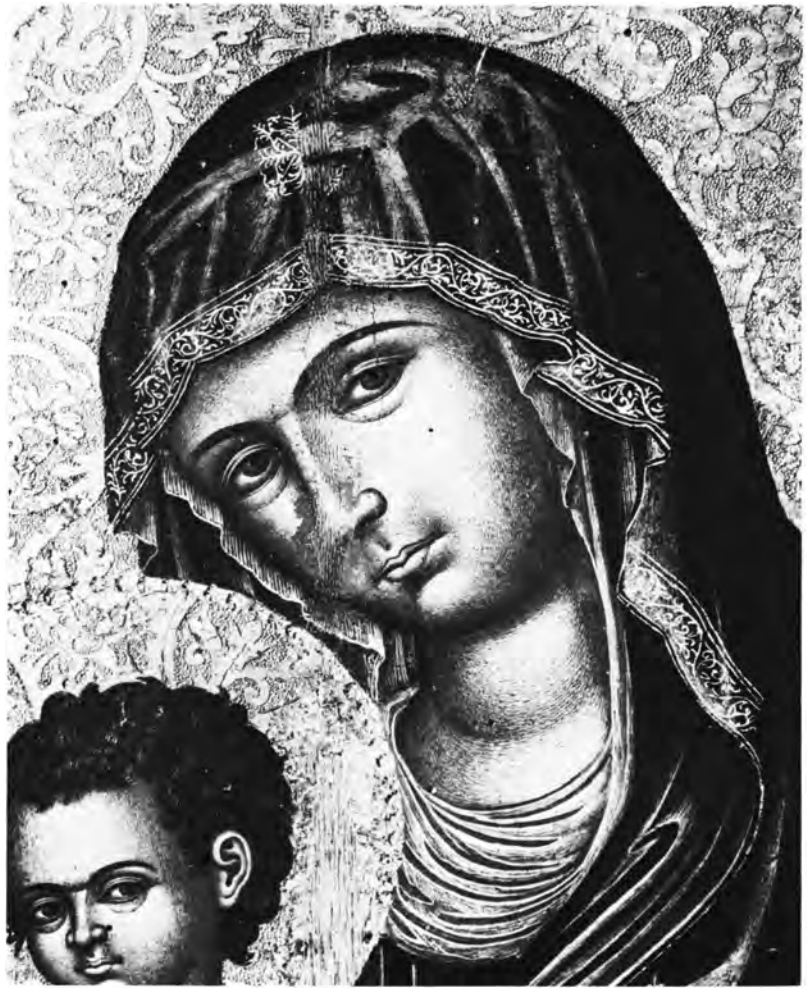

Μουσεῖον Κερκύρας: α. Ἐμμ. Τζάνε: Λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης, ἐκ τῆς Μονῆς Πλατυτέρας, μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Ὁ Ἀπόστολος Σωσίπατρος, ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου, μετὰ τὴν συντήρησιν

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

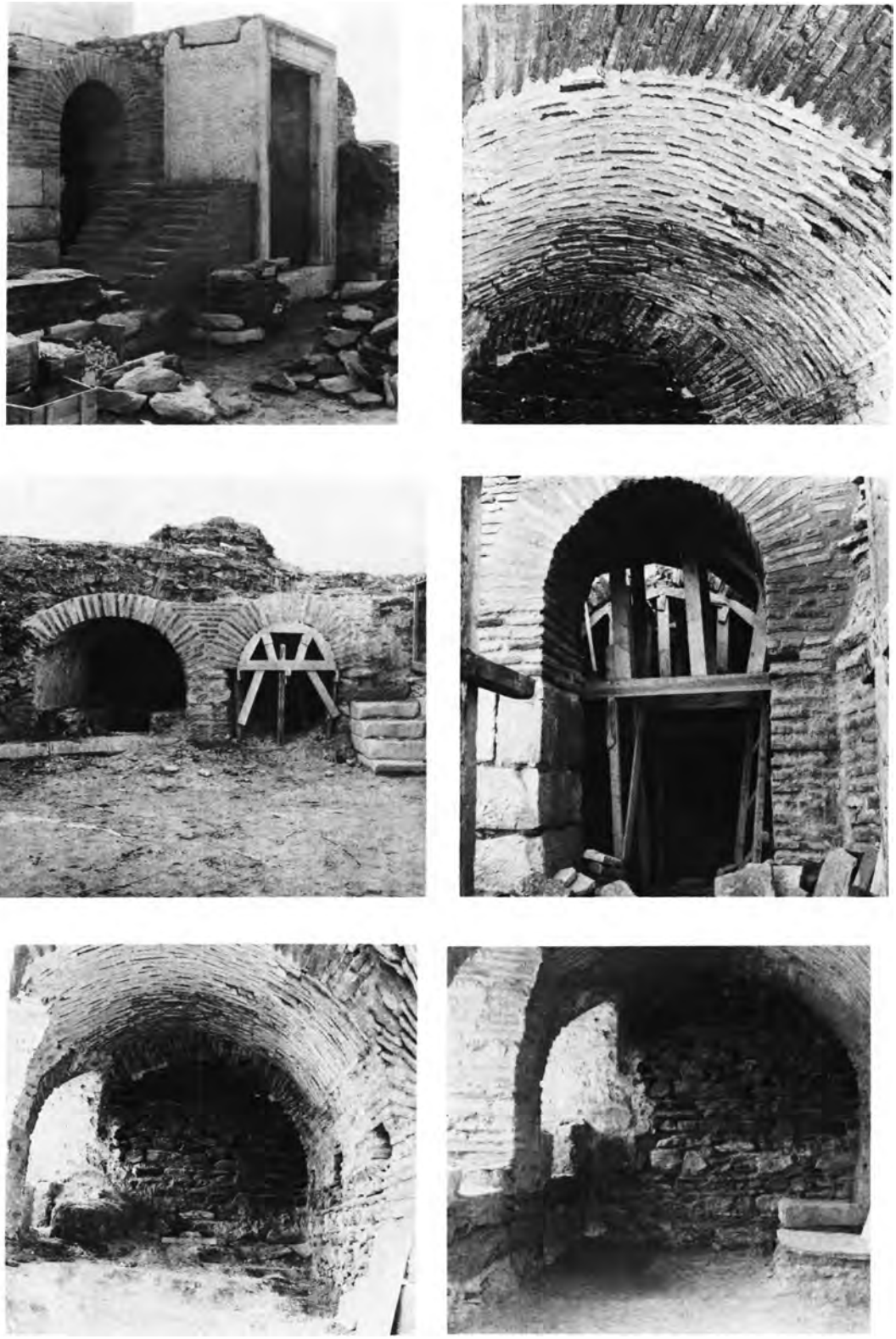

Θεσσαλονίκη. Ἀρχαία Ἀγορά. Ὠδεῖον: α. Νότιον θύρωμα-πύλη καὶ δυτικὴ εἴσοδος τῆς στοᾶς-καμάρας, μετὰ τὴν στερέωσιν, β. Λεπτομέρεια συμπληρώσεως τῆς στοᾶς-καμάρας, γ-δ. Φωτιστικὰ ἀνοίγματα-εἴσοδοι καὶ στοὰ-καμάρα κατὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως, ε-στ. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς στοᾶς-καμάρας πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀνασκαφήν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀρχαία Ἀγορά. Ὠδεῖον: α. Τὸ νότιον τμῆμα τοῦ κοίλου μετὰ τῶν φωτιστικῶν ἀνοιγμάτων-εἰσόδων, β. Ἡ νοτία εἴσοδος τῆς στοᾶς-καμάρας μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ὑπερθύρου, γ-δ. Τὸ μεσαῖον καὶ βόρειον τμῆμα τοῦ κοίλου κατὰ τὸν καθαρισμόν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀρχαία Ἀγορά. Ὠδεῖον: α-β. Τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ προσκηνίου ἀπὸ Δ. πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως καὶ τὸ βόρειον πέρας αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, γ. Τὸ βόρειον πέρας τοῦ κοίλου μετὰ τῆς εἰσόδου τῆς ὀρχήστρας κατὰ τὸν καθαρισμόν, δ. Ἡ νοτία κλῖμαξ τοῦ Ὠδείου μετὰ τὸν καθαρισμόν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀρχαία Ἀγορά: α. Ἡ περιοχὴ τῆς νοτίας κλίμακος τῆς Νοτίας Στοᾶς, β-γ. Τὸ κρηπίδωμα τῆς Νοτίας Στοᾶς καὶ τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτῆς μετὰ τὰς ἐργασίας συμπληρώσεως

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα: α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ χώρου, β. Ἡ εἴσοδος τοῦ δευτέρου ἀπὸ Β. διαμερίσματος

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα: α. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς στοᾶς πρὸ τῆς συμπληρώσεως, β-γ. Ὁ αὐτὸς τοῖχος ἀπὸ Ν. πρὸ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα: α-β. Ἡ πρὸ τοῦ Βαπτιστηρίου κλῖμαξ πρὸ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν, γ-δ. Αἱ βάσεις τοῦ προστώου τοῦ Βαπτιστηρίου πρὸ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν, ε. Ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Βαπτιστηρίου

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα: α. Εἴσοδος μεταξὺ Βαπτιστηρίου-Ὀκταγώνου πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως, β-γ. Κάτω καὶ ἄνω ὄψις τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος τοῦ ὑπερθύρου, δ. Δεξιὸς σταθμὸς τοῦ θυρώματος πρὸ τῆς συγκολλήσεως, ε-στ. Αἱ δύο ὄψεις τῆς εἰσόδου τοῦ Βαπτιστηρίου-Ὀκταγώνου καὶ τὸ θύρωμα μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

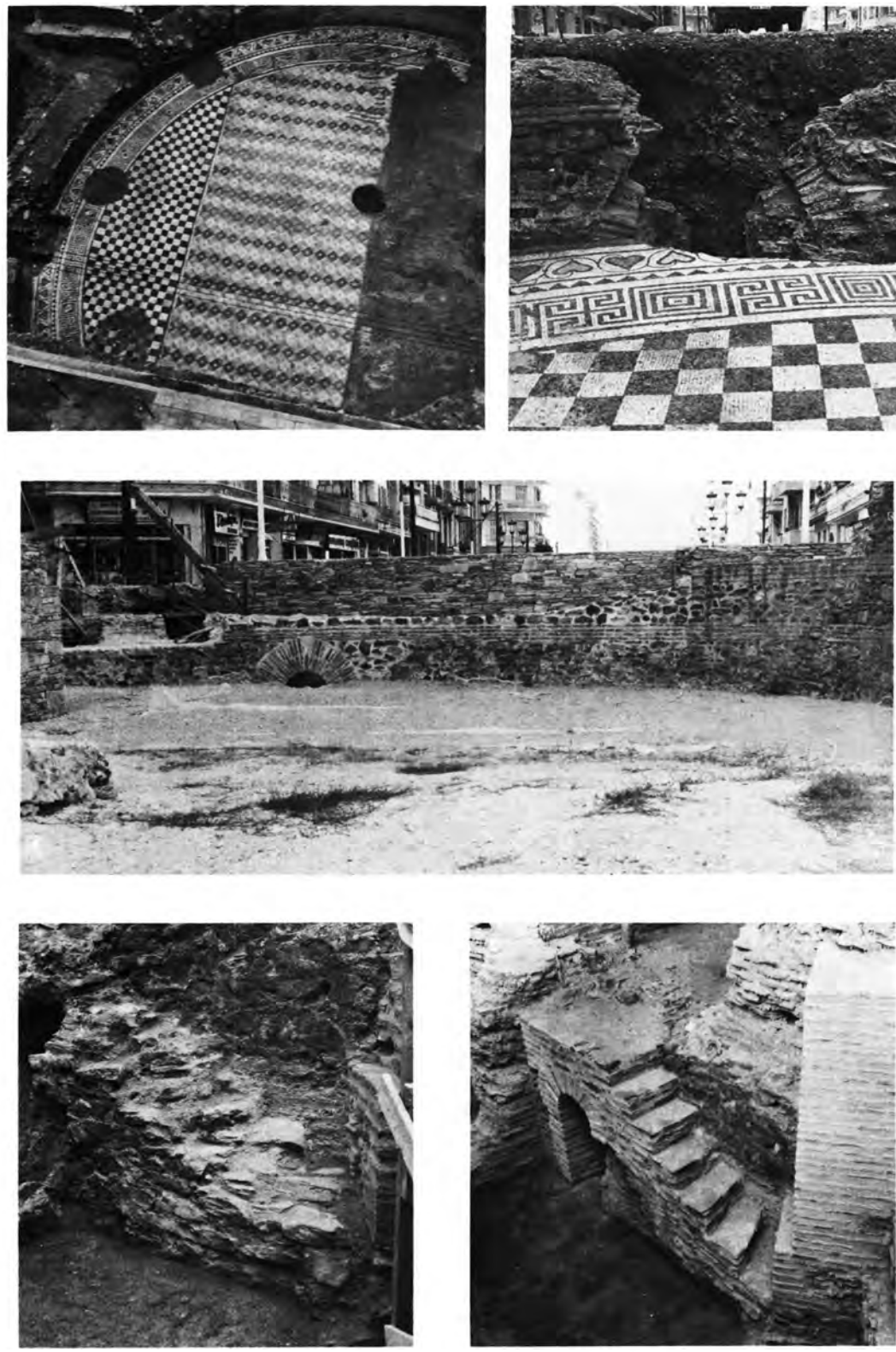

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ὀκτάγωνον: α-β. Ἡ μεγάλη κόγχη τοῦ ἀνατολικωτέρου διαμερίσματος καὶ τὸ τόξον αὐτῆς πρὸ τῆς συμπληρώσεως, γ. Ἡ μεγάλη κόγχη μετὰ τὴν συμπλήρωσιν, δ-ε. Ἡ κλῖμαξ καὶ τὸ τοξωτὸν ὑπέρθυρον τοῦ διωρόφου διαμερίσματος πρὸ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ὀκτάγωνον: α-γ. Ἀνατολικὴ καὶ βορεία κόγχη τῆς ἡμικυκλικῆς δεξαμενῆς πρὸ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν, δ. Ἡ περιοχὴ τῆς νοτίας κόγχης μετὰ τὴν συμπλήρωσιν, ε. Ἡ κλῖμαξ τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου μετὰ τὴν συμπλήρωσιν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. α. Ὀκτάγωνον: Ὁ δυτικὸς τοῖχος μετὰ τὴν συμπλήρωσιν (ἀρ.) καὶ ἡ παραστὰς κατὰ τὴν γένεσιν (δεξ.), β. Ἀνασκαφικὴ τομὴ ὁδοῦ Γούναρη ἀπὸ Β.

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ἀνασκαφικὴ τομὴ ὁδοῦ Γούναρη: α. Ἄποψις ἀπὸ Ν., β. Τὸ πλαίσιον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πίν. 362 α

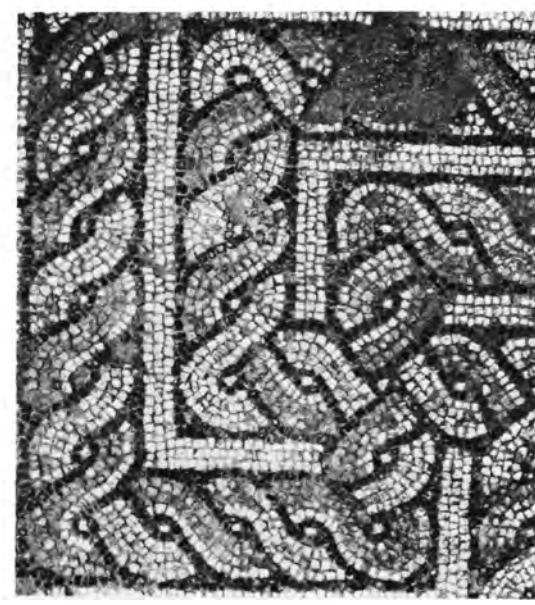

Θεσσαλονίκη. Γαλεριανὸν Συγκρότημα. Ἀνασκαφικὴ τομὴ ὁδοῦ Γούναρη: α-γ. Τὸ διαμέρισμα ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Γούναρη καὶ Ναυαρίνου καὶ λεπτομέρειαι τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

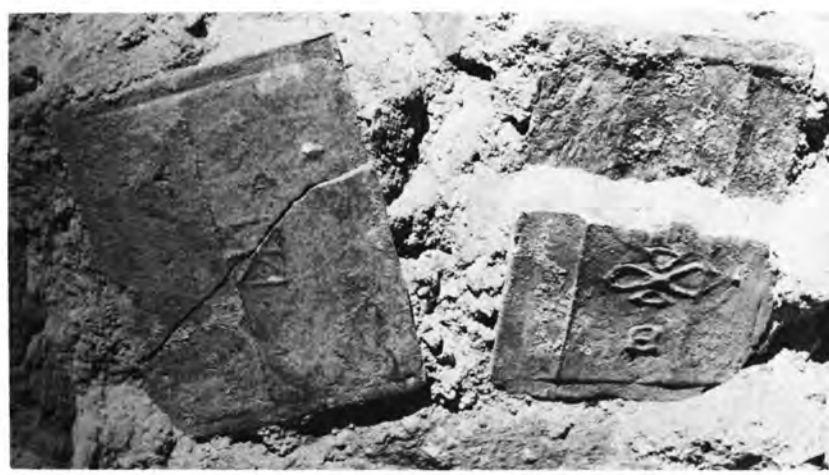

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Δ. Γούναρη: α. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς, β. Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τόξου τῆς θύρας τοῦ νοτίου τοίχου, γ-δ. Πλίνθοι μὲ ἔκτυπα μονογραφήματα

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

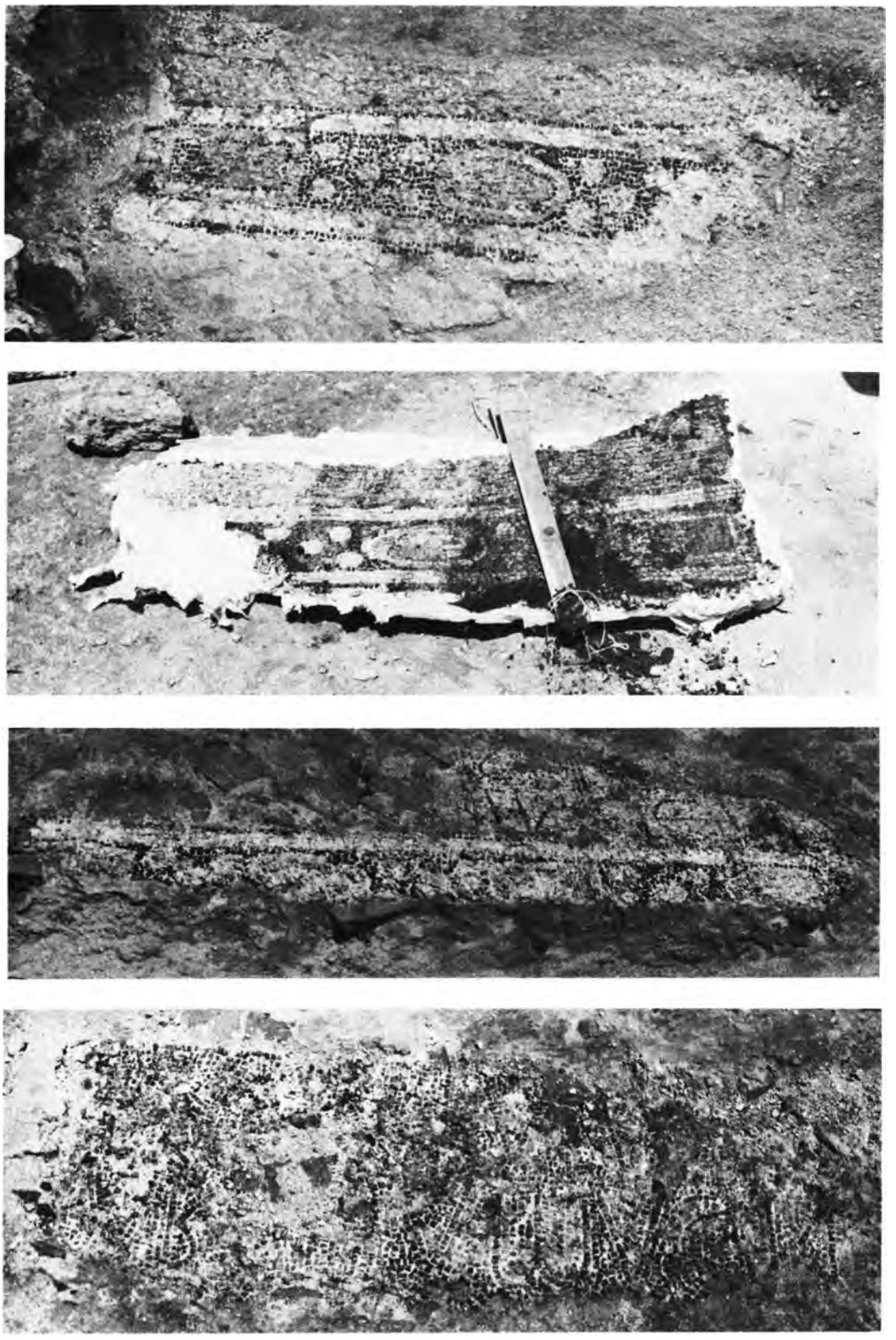

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Δ. Γούναρη: α-β. Ἡ ἀρνητικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐντοιχίου ψηφιδωτοῦ μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἀποκόλλησιν αὐτοῦ, γ-δ. Ἐντοίχιον ψηφιδωτὸν μετὰ λατινικῆς ἐπιγραφῆς καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

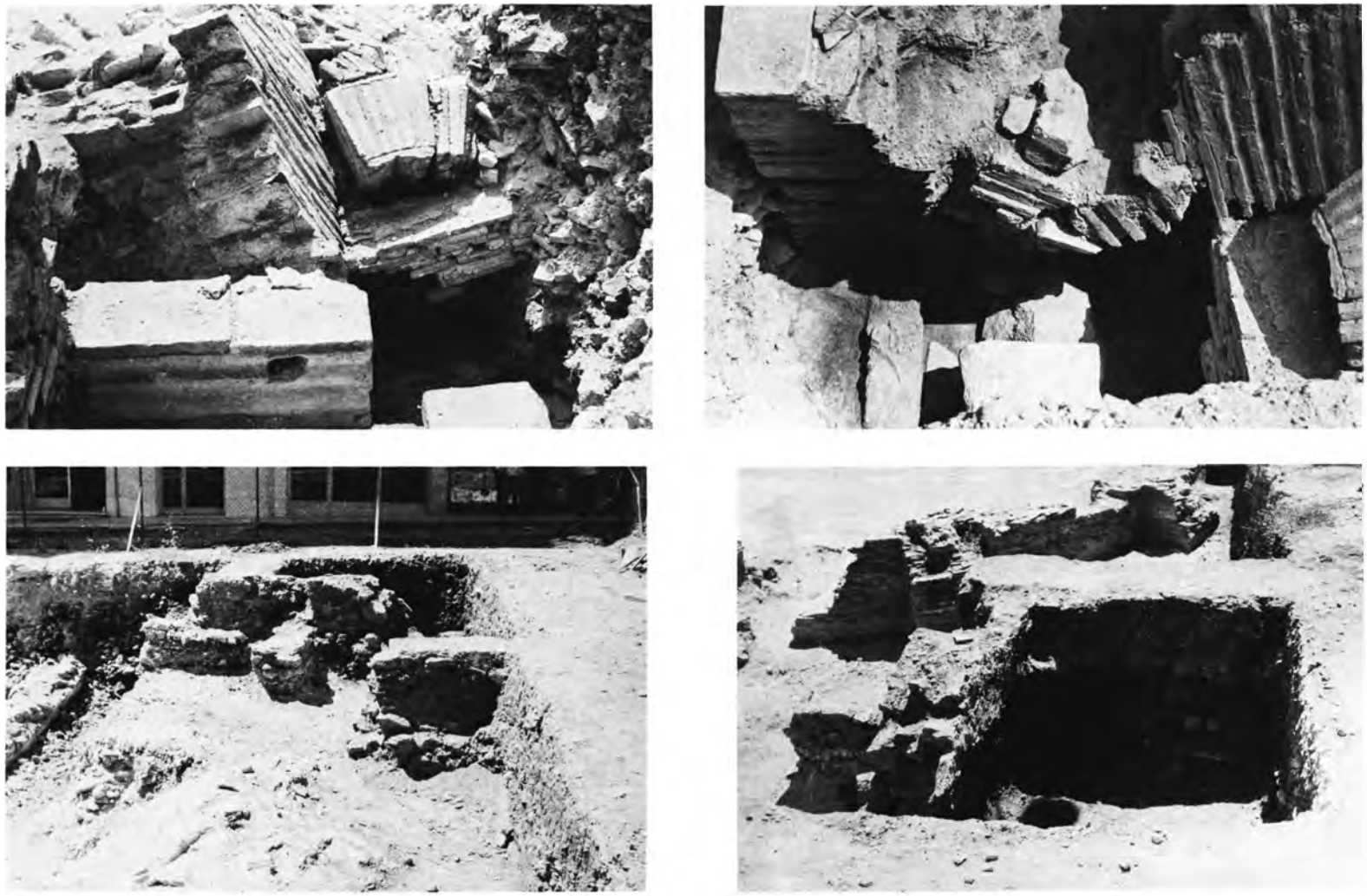

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Δ. Γούναρη: α. Παραστὰς τοξωτῆς θύρας, β. Κτιστὸς ἀγωγός, γ-δ. Νεώτερα τοιχάρια

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Δ. Γούναρη: α. Τμῆμα τόξου θύρας, β. Ἐπίπεδοι κατασκευαὶ ἐκ πλίνθων, γ. Γενικὴ ἄποψις τοῦ χώρου μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπὸ Β.

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Σωζόμενον τμῆμα τοῦ τείχους, β. Τμῆμα διπλοῦ τοίχου, γ. Ἐπιτύμβιος βωμὸς ἐντετειχισμένος, δ. Τμῆμα imaginis clipeatae

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Ὄστρακον μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν, β. Χαλκοῦν ἔλασμα, γ. Πήλιναι δακρυδόχοι καὶ ἀγγεῖον, δ. Πήλιναι δακρυδόχοι, ε. Πήλινοι λύχνοι καὶ μήτρα λύχνου, στ. Πήλινος τρίπους, ζ. Τμήματα ἀγγείων

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος πλάξ, β. Ἀνάγλυφον Θρακὸς ἱππέως, γ-δ. Χαλκῆ τοξοειδὴς πόρπη, ε. Χαλκᾶ νομίσματα

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α-β. Μέτωπα πηλίνων ἀκροκεράμων, γ. Τμῆμα πηλίνης σίμης, δ-ε. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι πλάκες, στ. Ἀγγεῖον ἀβαφές, ζ. Ὑαλίνη δακρυδόχος, η. Πήλινον ἄθυρμα, θ. Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφοι Τ 1, Τ 2, Τ 3, β. Ὑάλινον προχοΐδιον, γ. Ἐσωτερικὸν τάφου Τ 2, δ. Πήλιναι δακρυδόχοι καὶ ἀρρετινὸν κυάθιον, ε. Πηλίνη προτομὴ Σιληνοῦ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφος Τ 3, β. Τάφος Τ 4, γ. Πήλινοι λύχνοι, εἰδώλιον γυναικὸς καὶ δακρυδόχος, δ. Πήλιναι δακρυδόχοι καὶ ἀγγεῖον, ε-στ. Πήλινος λύχνος μὲ ἔκτυπον ἐπιγραφήν

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

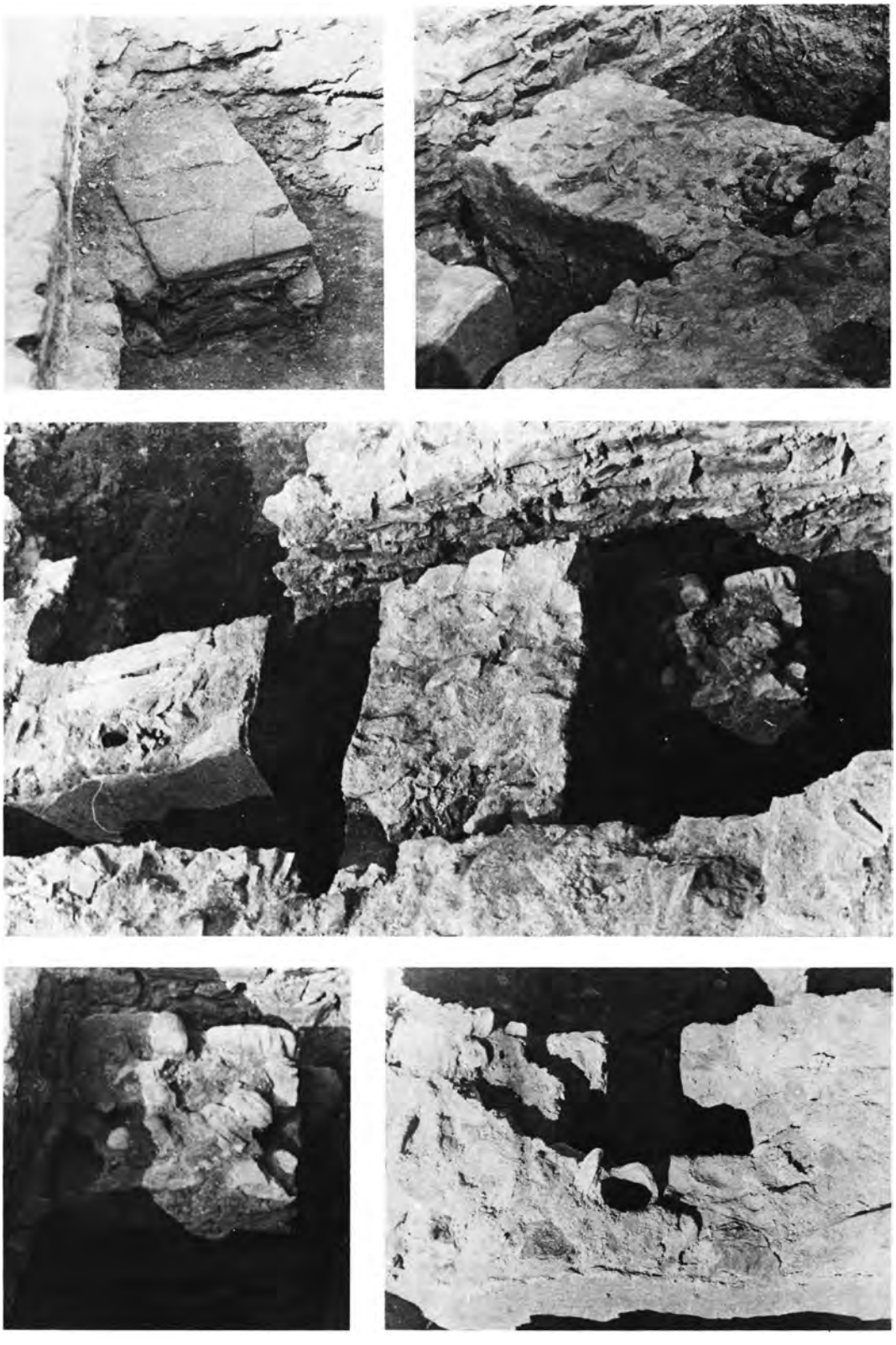

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφος Τ 5, β. Τάφος Τ 6, γ. Τάφος Τ 9, Τ 6, Τ 7, δ. Τάφος Τ 7, ε. Τάφος Τ 9. Ἡ λάρναξ μετὰ τῆς χοῆς

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφοι Τ 9 καὶ Τ 23, β. Πήλιναι δακρυδόχοι καὶ κύπελλον, γ-δ. Χαλκῆ πόρπη, ε. Τάφοι Τ 10 καὶ Τ 11

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφος Τ 10, ἡ λάρναξ, β. Τάφος Τ 12, γ. Τάφος Τ 13, δ. Ἡ χύτρα τοῦ τάφου Τ 13

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Οἱ τάφοι Τ 19, Τ 17, Τ 18, Τ 16, Τ 15, β. Πήλιναι δακρυδόχοι καὶ ἀγγεῖον, γ-δ. Χαλκοῦν νόμισμα Θεσσαλονίκης

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

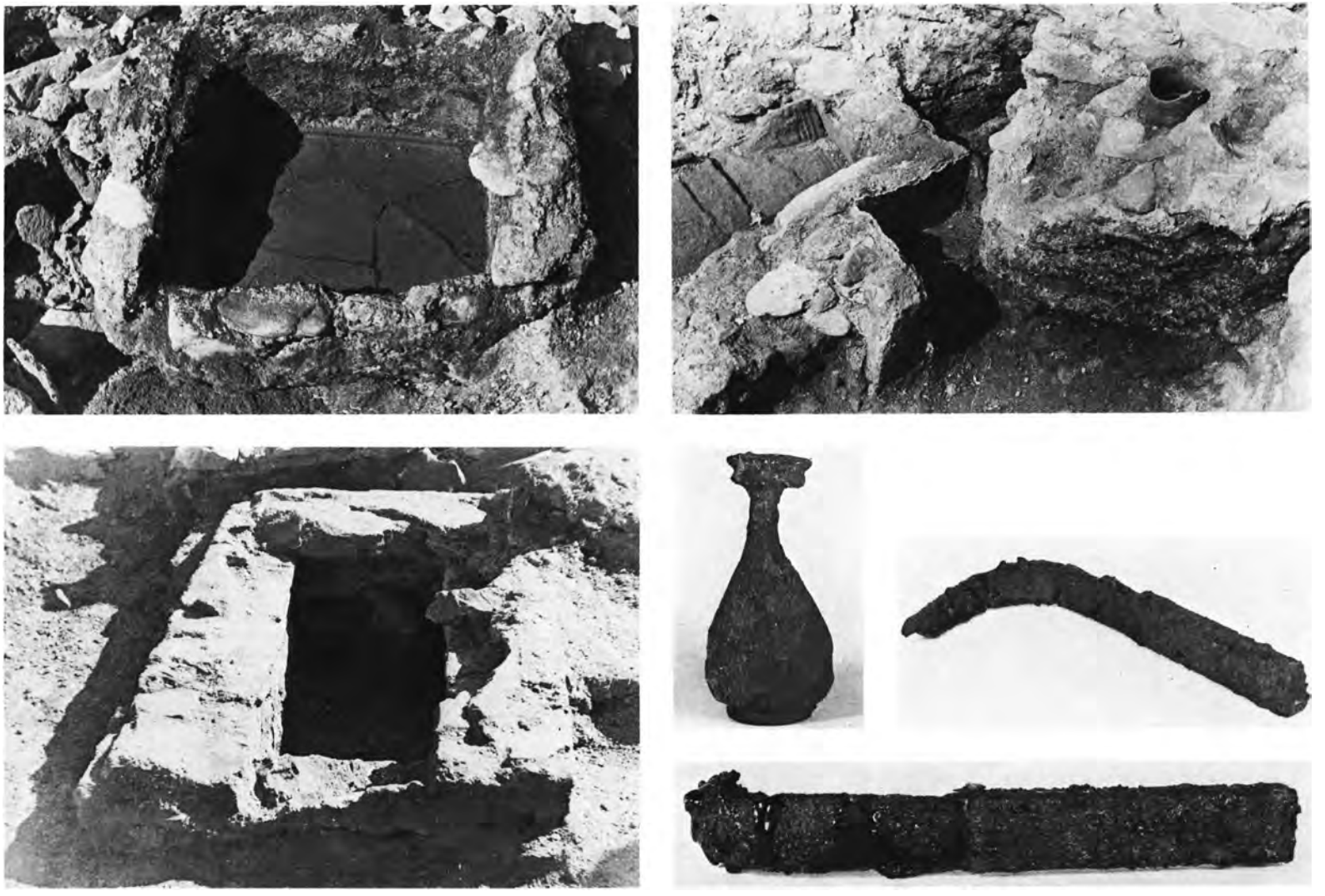

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Ἐσωτερικὸν τάφου Τ 17, β. Τάφοι Τ 19 (ἀρ.) καὶ Τ 17 (δεξ.), γ. Ἐσωτερικὸν τάφου Τ 20, δ. Χαλκοῦν ληκύθιον, ε-στ. Σιδηρᾶ στλεγγίς

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφος Τ 21, β. Κύπελλον καὶ ἀμφορίσκος ἀβαφῆ, γ. Τμῆμα χαλκοῦ κατόπτρου, δ-στ. Ὁ τάφος Τ 23, ζ. Πήλινοι δακρυδόχοι.

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Συντριβανίου: α. Τάφος Τ 25, β. Τάφος Τ 26, γ. Ἡ χύτρα τοῦ τάφου Τ 28, δ. Τάφος Τ 30, ε-στ. Ἐνεπίγραφος πλάξ ἐκ τοῦ τάφου Τ 30 καὶ ὀπισθία πλευρὰ αὐτῆς

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἐγνατίας ὁδοῦ 94: α-β. Γενικὴ ἄποψις ἀνασκαφέντος κτίσματος, γ. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς βορείου αἰθούσης

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Θεσσαλονίκη. Ἐγνατίας ὁδοῦ 94: α. Ἀρράβδωτοι κίονες κατὰ χώραν, β-γ. Μικρὸς χῶρος εἰς τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν καὶ τμῆμα ἐπεστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν ἐκ τῆς γ΄ οἰκοδομικῆς φάσεως, δ. Μαρμάρινα πλάκες ὁδοστρώματος πρὸς Α. τοῦ κτίσματος

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Θεσσαλονίκη: α. Ὁδὸς Ἀθηνᾶς 17. Δάπεδον κτίσματος ρωμαϊκῶν χρόνων, β. Ὁδὸς Ὀλύμπου 138. Γενικὴ ἄποψις λουτρῶνος ρωμαϊκῶν χρόνων

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ὀλύμπου 138. Λουτρὼν ρωμαϊκῶν χρόνων: α. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μακροῦ διαδρόμου, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μικροῦ διαδρόμου, γ. Οὐδὸς καὶ ἀναβαθμὸς μεταξὺ μακροῦ καὶ μικροῦ διαδρόμου, δ. Αἴθουσα πρὸς Δ. μικροῦ διαδρόμου

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

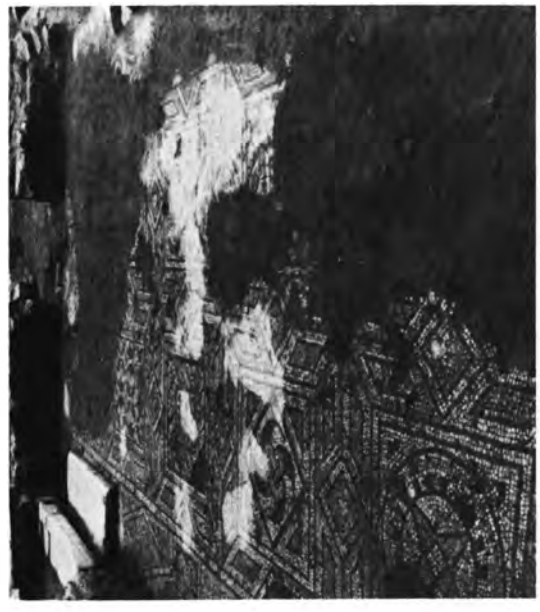

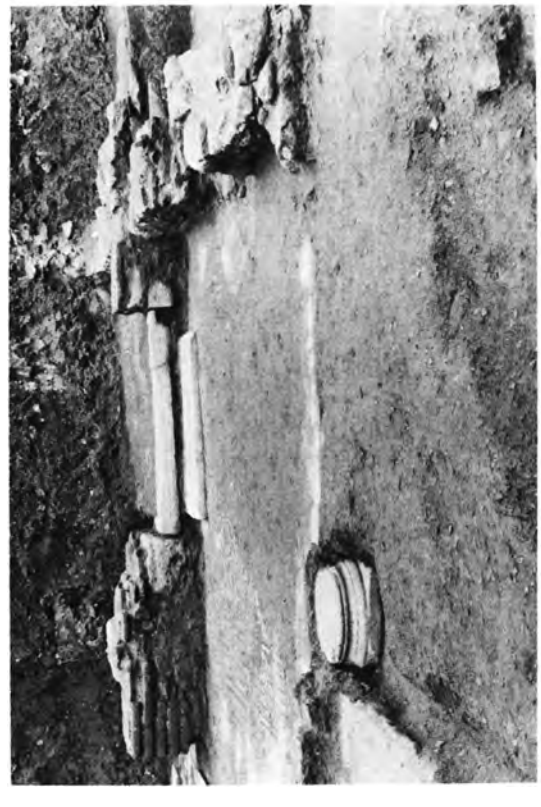

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ὀλύμπου 138. Λουτρὼν ρωμαϊκῶν χρόνων: α. Μεταγενεστέρα βάσις κίονος κατὰ χώραν, β. Ἄποψις τοῦ μακροῦ διαδρόμου, γ. Ἐκροὴ δεξαμενῆς πρὸς Α. τοῦ μακροῦ διαδρόμου, δ. Πεταλόσχημος δεξαμενή

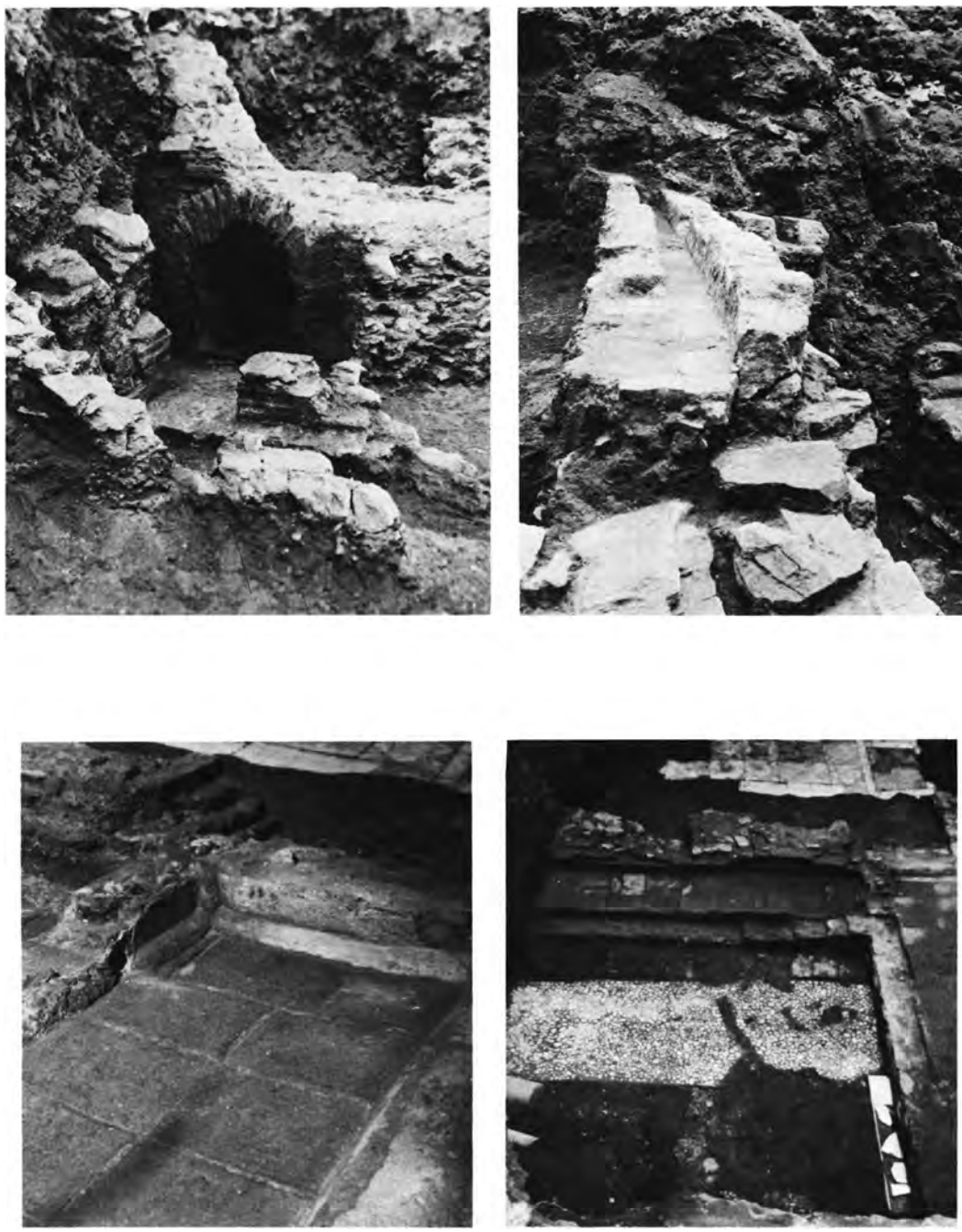

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἰων. Δραγούμη 59: α. Καμαροσκεπὴς σῆραγξ, β. Ἀγωγὸς ὕδατος, γ-δ. Ἡ πρὸς Ν. αἴθουσα καὶ ὁ ἐντὸς αὐτῆς «ποταμὸς»

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἰων. Δραγούμη 59: α. Μολυβδίνη ἐκροὴ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς πρὸς Ν. αἰθούσης, β. Δάπεδον τῆς πρὸς Β. αἰθούσης, γ. Μεταγενέστερος τοῖχος ἐντὸς τῆς πρὸς Β. αἰθούσης

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Σωκράτους 48: α. Γενικὴ ἄποψις ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος, β. «Ποταμός», γ. Αἱ δύο φάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ὀρθογωνίου αἰθούσης, δ. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς β΄ φάσεως

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Σωκράτους 48: α-γ. Λεπτομέρειαι τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς β΄ φάσεως τῆς ὀρθογωνίου αἰθούσης

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

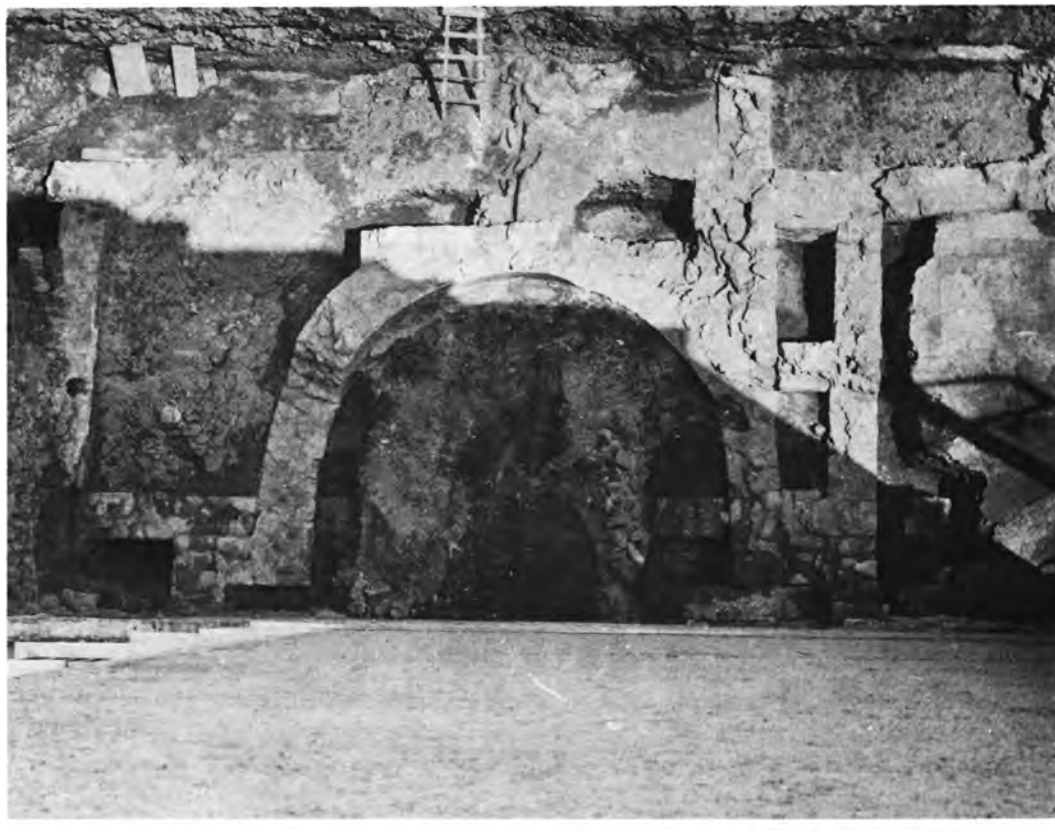

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἰουλιανοῦ 15: α. Γενικὴ ἄποψις ἀψῖδος, β. Τμῆμα τοιχογραφίας τῆς ἀψῖδος, γ. Δάπεδον αἰθούσης πρὸς Α. τῆς ἀψῖδος

'Αρχαῖον νεκροταφεῖον Ἰερισσοῦ: α-β. Τὸ νεκροταφεῖον, γ. Πηλίνη λάρναξ καὶ πυρὰ νεκροδείπνου, δ. Λιθίνη λάρναξ

ΕΥΓ. ΓΙΟΥΡΗ

Ἀρχαῖον νεκροταφεῖον Ἱερισσοῦ: α. Κλαζομενιακὴ γραπτὴ σαρκοφάγος, β. Ταφὴ ΚΕ

ΕΥΓ. ΓΙΟΥΡΗ

α-δ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου Ἰερισσοῦ, ε. Χαλκῆ φιάλη ἐξ ἀρχαίας Ἀφύτιος, στ. Μελανόμορφος κρατὴρ ἐκ Βραστῶν Χαλκιδικῆς

ΕΥΓ. ΓΙΟΥΡΗ

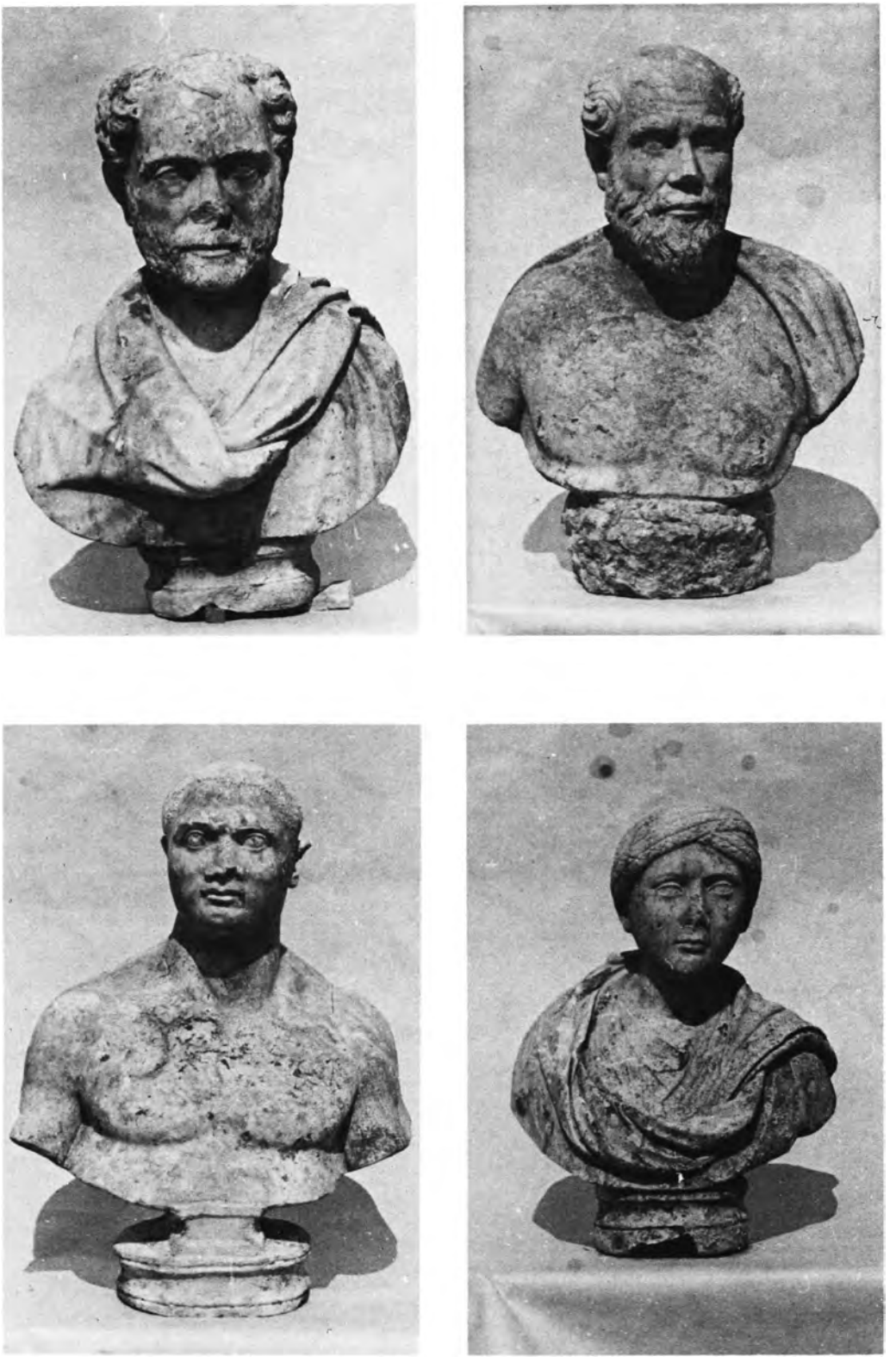

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Ὁδὸς Φράγκων 25 καὶ Ὀρφανίδου 1: α-β. Προτομαὶ φιλοσόφων, γ. Προτομὴ ἀθλητοῦ, δ. Προτομὴ γυναικὸς

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης: α. Τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, β. Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος βωμός, γ-δ. Ἄγαλμα Ἀρτέμιδος ἐκ Δενδροποτάμου

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης: α-β. Ὁδὸς Διογένους 27-29. Ἀγγεῖα πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, γ. Ἐπιτυμβία ἐ-νεπίγραφος στήλη, δ. Σοχὸς Ν. Θεσσαλονίκης. Ρωμαϊκὴ ἐπιτυμβία πλάξ

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης: α-β. Δρυμὸς Ν. Θεσσαλονίκης. Ἀβαφῆ ἀγγεῖα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, γ-δ. Γιαννιτσά. Χαλκᾶ κοσμήματα πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ε. Κρήνη Χαλκιδικῆς. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ γυναικὸς

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Δῖον: α. Σαρκοφάγος καὶ κιβωτιόσχημος τάφος, β. Κιβωτιόσχημος τάφος μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς μιᾶς καλυπτηρίου πλακός

Δ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

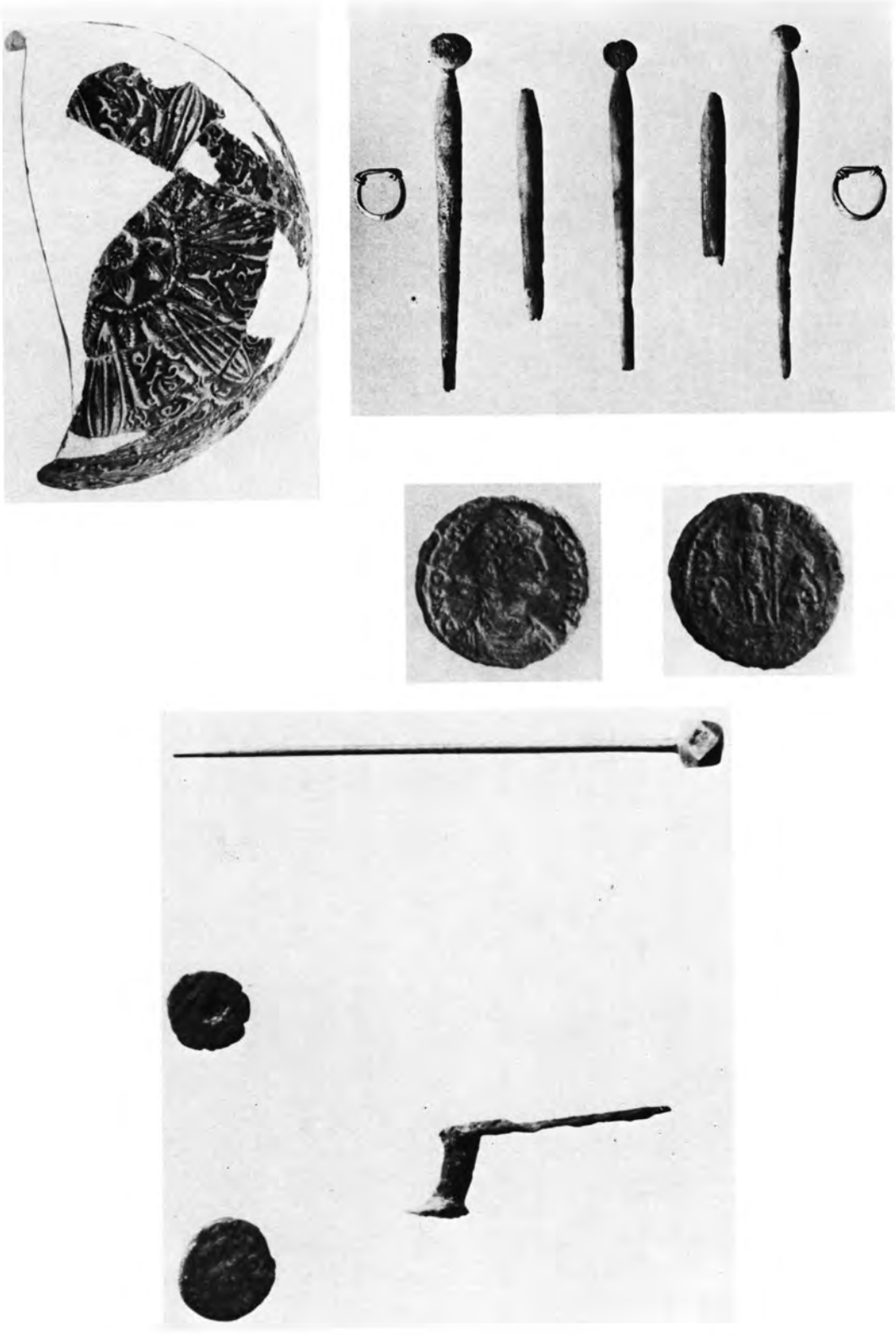

Δῖον: α. Τμῆμα μεγαρικοῦ σκύφου, β-δ. Εὑρήματα ἐκ τῆς σαρκοφάγου, ε. Εὑρήματα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν σαρκοφάγον κιβωτιοσχήμου τάφου

Δ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

Δῖον: α-δ. Τμήματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων ἐκ τοῦ «παραγεμίσματος» τοῦ τείχους

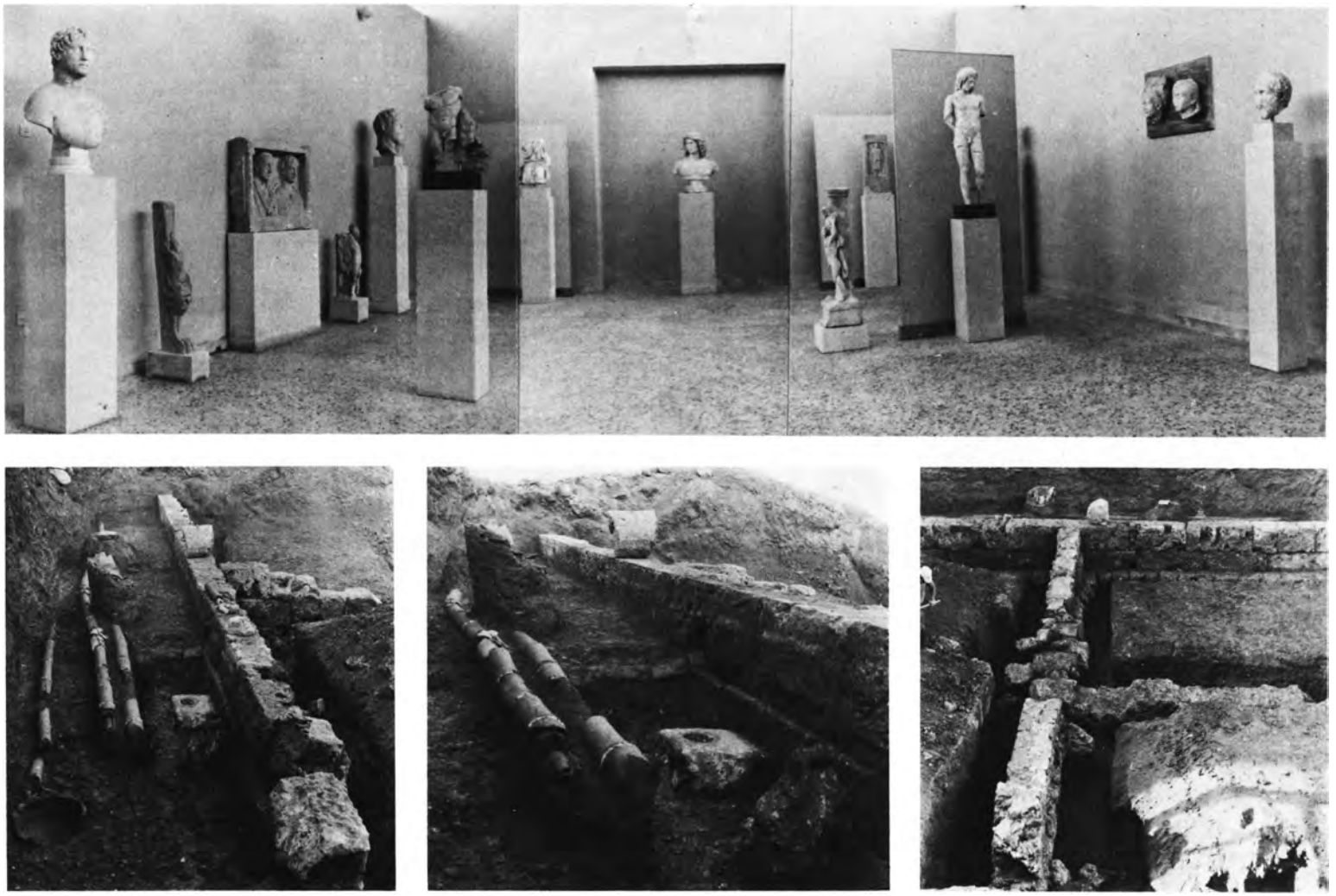

Βέροια: α. Μουσεῖον. Ἡ νέα αἴθουσα γλυπτῶν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, β-δ. Οἰκόπ. Ἰωαννίδη. Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Βεροίας: α. Εἰκονιστικὴ κεφαλή, β. Κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, γ. Σύμπλεγμα, δ. Ἄγαλμα σατύρου

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Ὁ πύργος τῶν τειχῶν τῆς Βεροίας πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, γ-δ. Λεπτομέρεια τοῦ πύργου τῶν τειχῶν τῆς Βεροίας πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

α. Τὰ τείχη τῆς Βεροίας παρὰ τὴν βόρειον εἴσοδον μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, β-γ. Ὁ θρόνος τοῦ μακεδονικοῦ τάφου Βεργίνας πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως καὶ συμπληρώσεως

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Ὁ τάφος τοῦ Kinch κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν καὶ μετὰ ταύτας, γ. Κοπανός. Τὸ πρὸς Α. πέρας τοῦ «τοίχου τῶν ἡμικιόνων» τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτηρίου

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

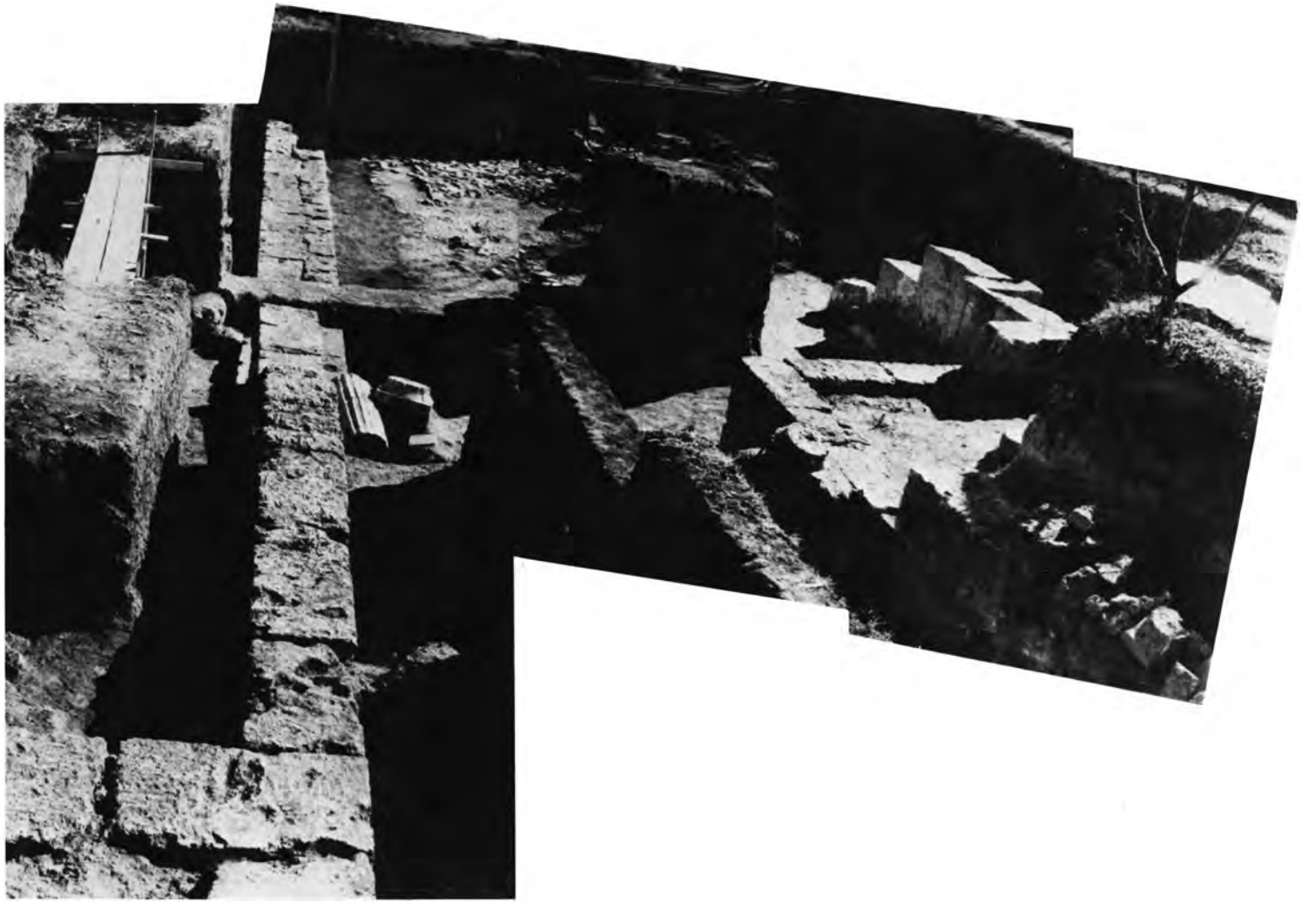

Κοπανός. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτηρίου

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

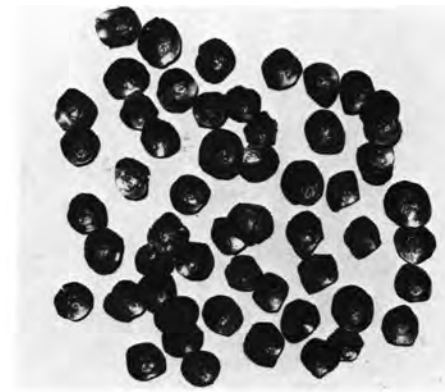

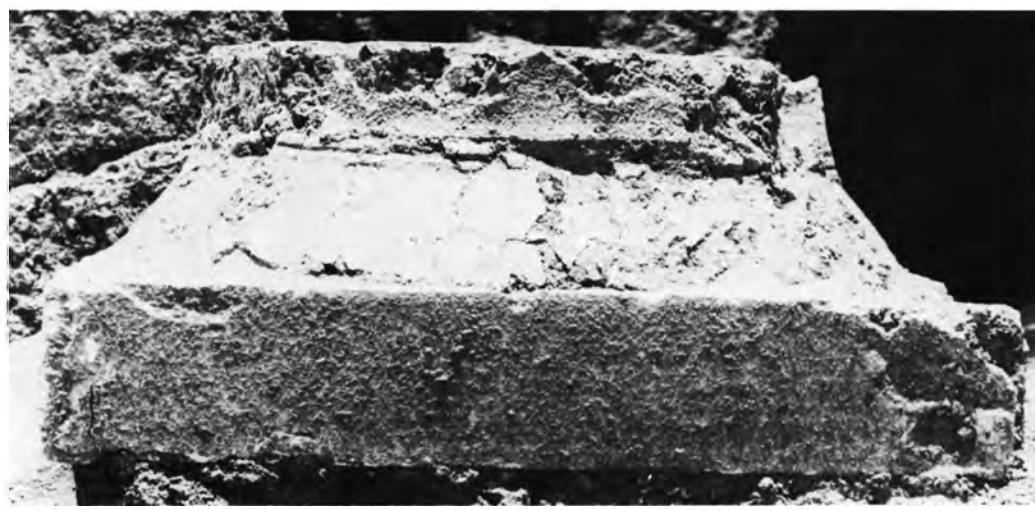

α. Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐλάτης, β. Θησαυρὸς βυζαντινῶν νομισμάτων ἐξ Ἐπισκοπῆς, γ. Μουσεῖον Φλωρίνης. Χαλκοῦν κόσμημα ὑδρίας, δ. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἑλληνιστικοῦ κτηρίου εἰς Κοπανόν

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

'Αντισάρα: α-β. Ὄστρακα μελανομόρφων ἀγγείων ἐκ τοῦ 'Ασκληπιείου, γ. 'Ασκληπιεῖον. Πίθος in situ, δ. Τμῆμα τοῦ νοτίου βραχίονος τῶν τειχῶν τῆς πόλεως

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

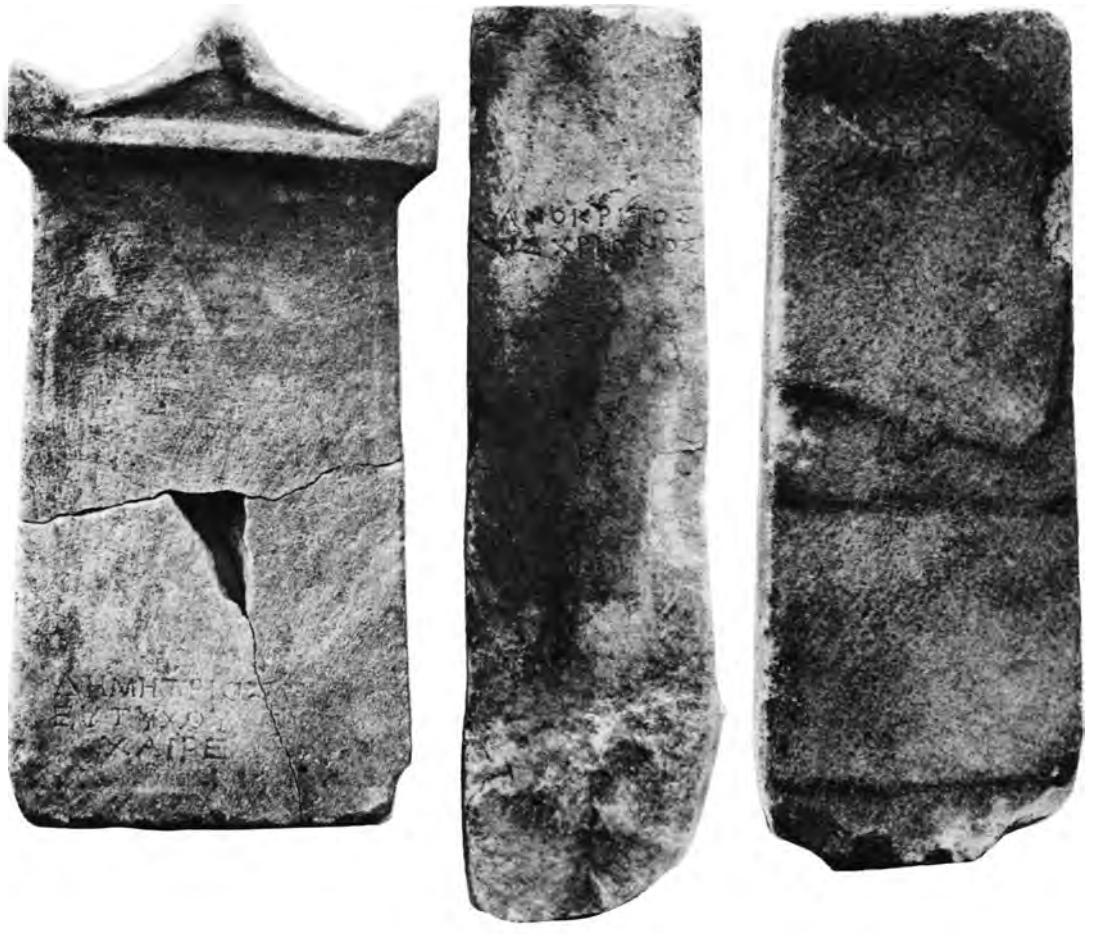

Θάσος: α-γ. Λιμήν. Ἐπιτύμβιοι ἐνεπίγραφοι στῆλαι ἐκ τοῦ νεκροταφείου, δ. Θεολόγος. Κτιστὸς τάφος εἰς θέσιν Λαρνάκι

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

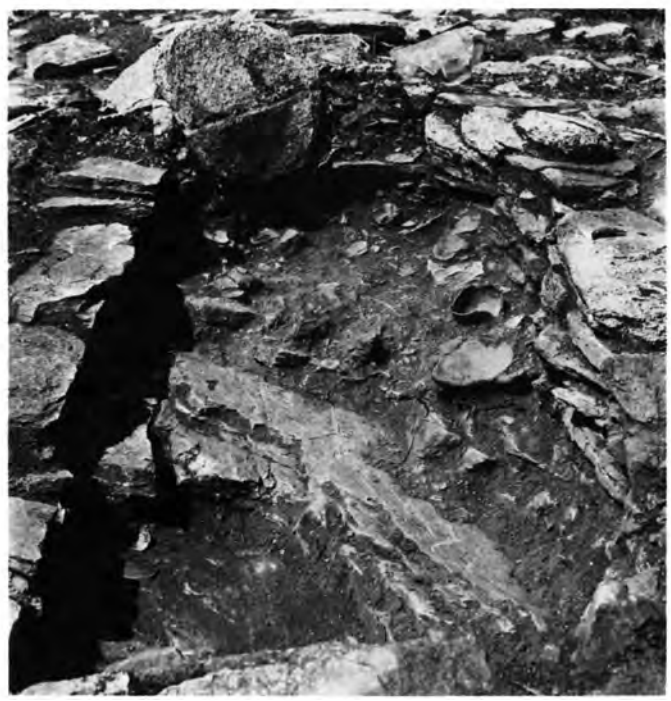

Θάσος. Θέσις Λαρνάκι Θεολόγου: α. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Ε, β. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Η, γ. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Δ, δ. Χαλκοῦν ἐγχειρίδιον ἐκ τοῦ τάφου Η, ε. Κτιστὸς τάφος κατὰ τὴν ἀνασκαφήν

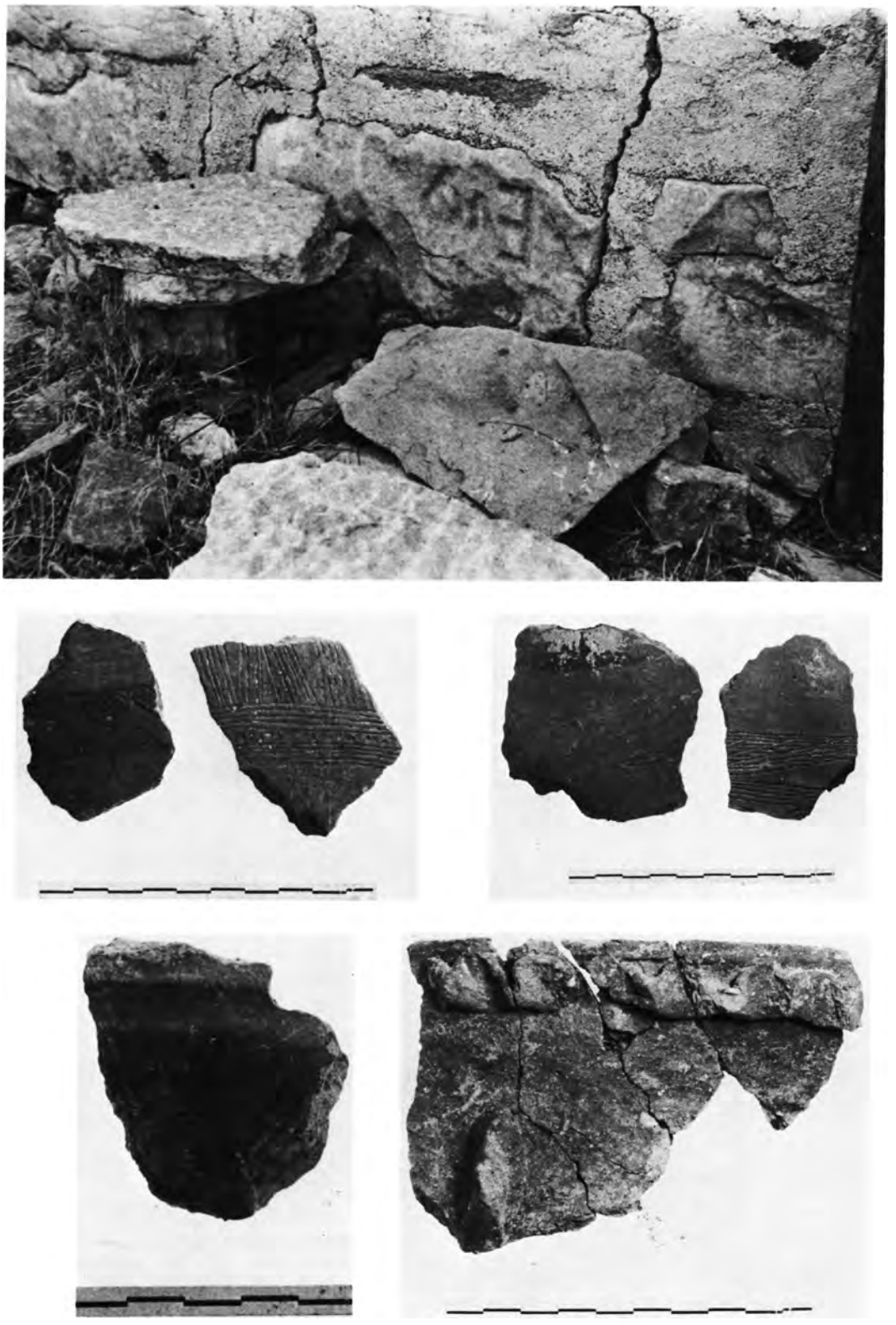

Ποτός Θάσου. Λόφος Ἁγ. Ἀντωνίου: α. Ἀρχαῖαι πλίνθοι εἰς τὸ ναΰδριον τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου, β-γ. Ἐγχάρακτα προϊστορικὰ ὄστρακα, δ. Μονόχρωμον στιλπνὸν grooved, ε. Θραῦσμα ἀγγείου μετὰ πλαστικῆς ταινίας καὶ ἀποφύσεως

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

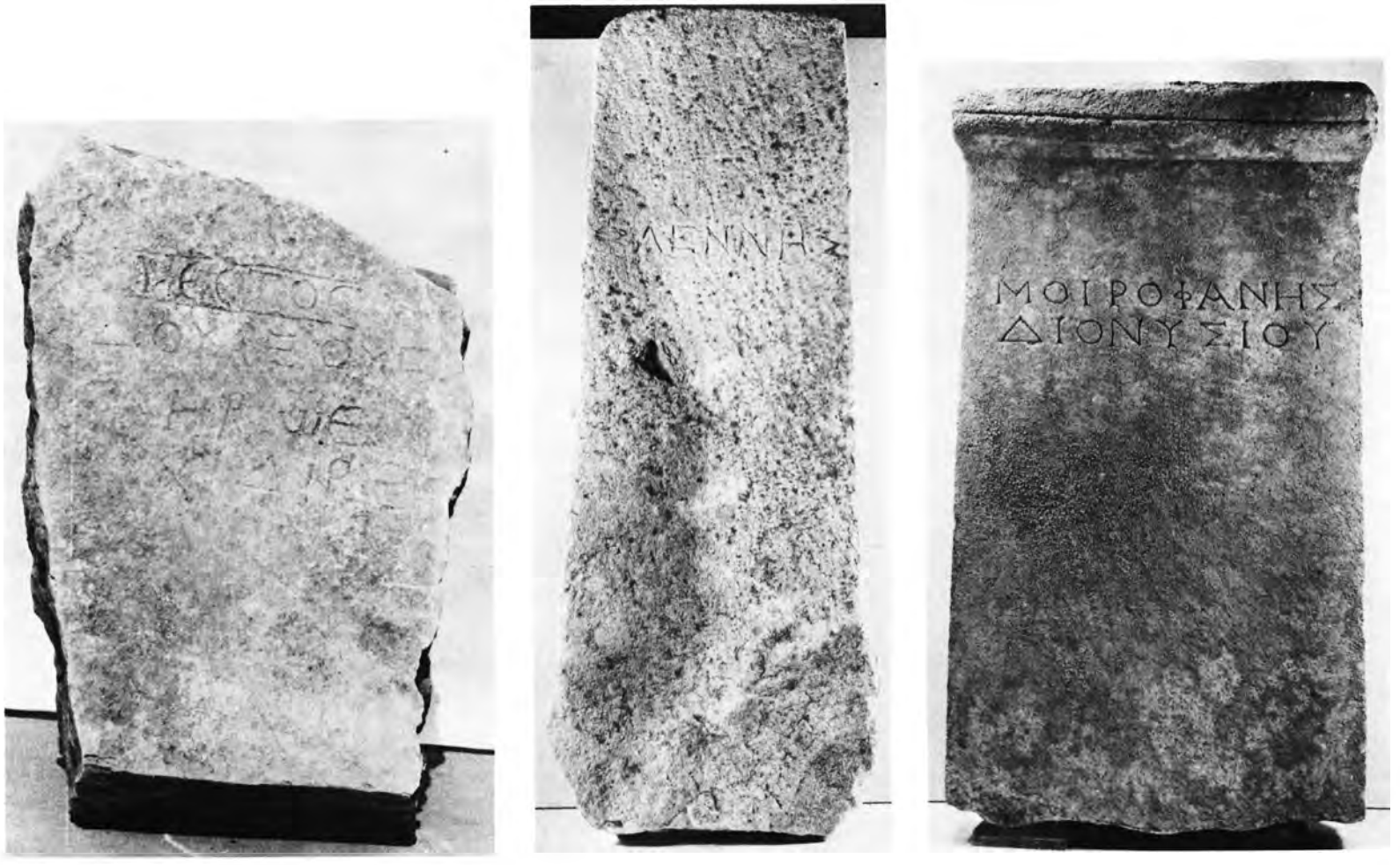

Μουσεῖον Καβάλας: α-γ. Ἐπιτύμβιοι ἐνεπίγραφοι στῆλαι ἐξ Ἀμφιπόλεως

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Μουσεῖον Καβάλας: α-γ. Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀμφιπόλεως

Ἀηδονοχώριον Σερρῶν (ἀρχ. Τράγιλος): α. Κτήριον ἀρχαίας πόλεως, β. Πήλιναι προτομαί in situ, γ. Κεφαλὴ πηλίνης προτομῆς γυναικείας θεότητος

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Ἀηδονοχώριον Σερρῶν (ἀρχ. Τράγιλος): α. Ταφὴ-καῦσις ἐντὸς τεφροδόχου ἀγγείου ἐκ τοῦ νεκροταφείου ΝΑ. ἀρχαίας πόλεως, β. Κιβωτιόσχημος τάφος μετὰ ταφῆς-καύσεως ἐκ τοῦ νεκροταφείου ΝΑ. ἀρχαίας πόλεως, γ. Κιβωτιόσχημος τάφος μετὰ ταφῆς-ἐνταφιασμοῦ ἐκ τοῦ νεκροταφείου ΒΔ. ἀρχαίας πόλεως

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

'Αηδονοχώριον Σερρῶν (ἀρχ. Τράγιλος): α-γ. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τῶν τάφων, δ. Σιδηροῦν ἐγχειρίδιον ἐκ τάφου, ε. Κάνθαρος τοπικοῦ ἐργαστηρίου, στ. 'Ιωνικὴ κύλιξ, ζ. Τεφροδόχος κρατὴρ τοπικοῦ ἐργαστηρίου, η. Οἰνοχόη κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Μουσεῖον Καβάλας: α-δ. Εὑρήματα ἐξ Ἀβδήρων

a. Blocks on right bank of Strymon from South, b. Blocks on left bank of Strymon from North, c. Preparation of plateia East of monument from East, d. Blocks placed East of monument from East

STELLA GROBEL-STEPHEN MILLER

Thasos: a. Aliki, basilique S., ambon (parapet de l'escalier), b. Le mur de fond de la stoa, vue de l'extérieur; au 1er plan, le caniveau; à dr. et à g., murs tardifs, c. L'exèdre et les bases vus du N.

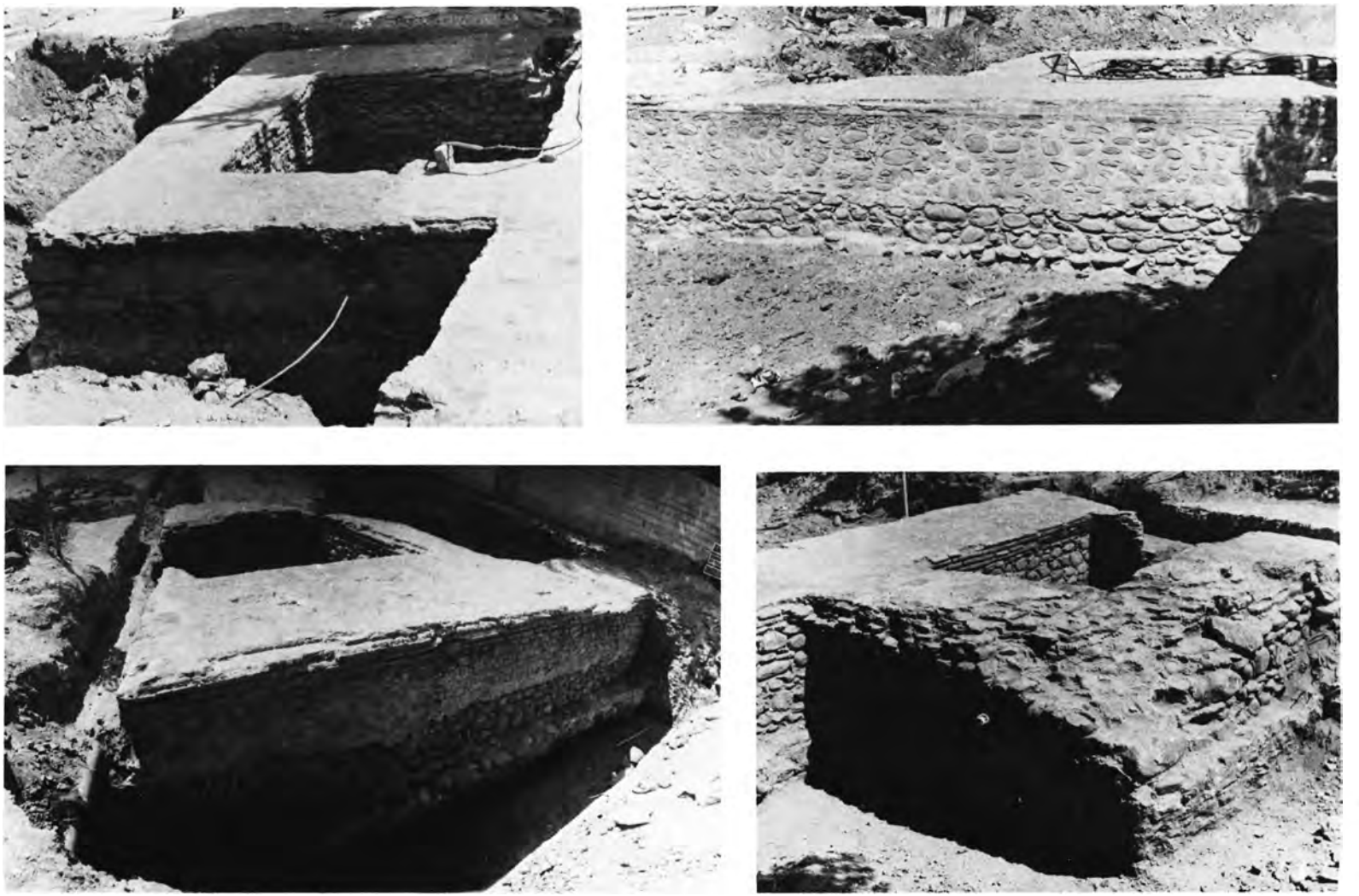

Κομοτηνή. Βυζαντινὸν φρούριον: α. Ὁ πύργος Α ἀπὸ Δ., β. Νοτία ὄψις τοῦ κυρίως τείχους παρὰ τὸν πύργον Α, γ. Τετράγωνος πύργος Β, δ. Ὁ πύργος Β ἀπὸ ΝΔ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

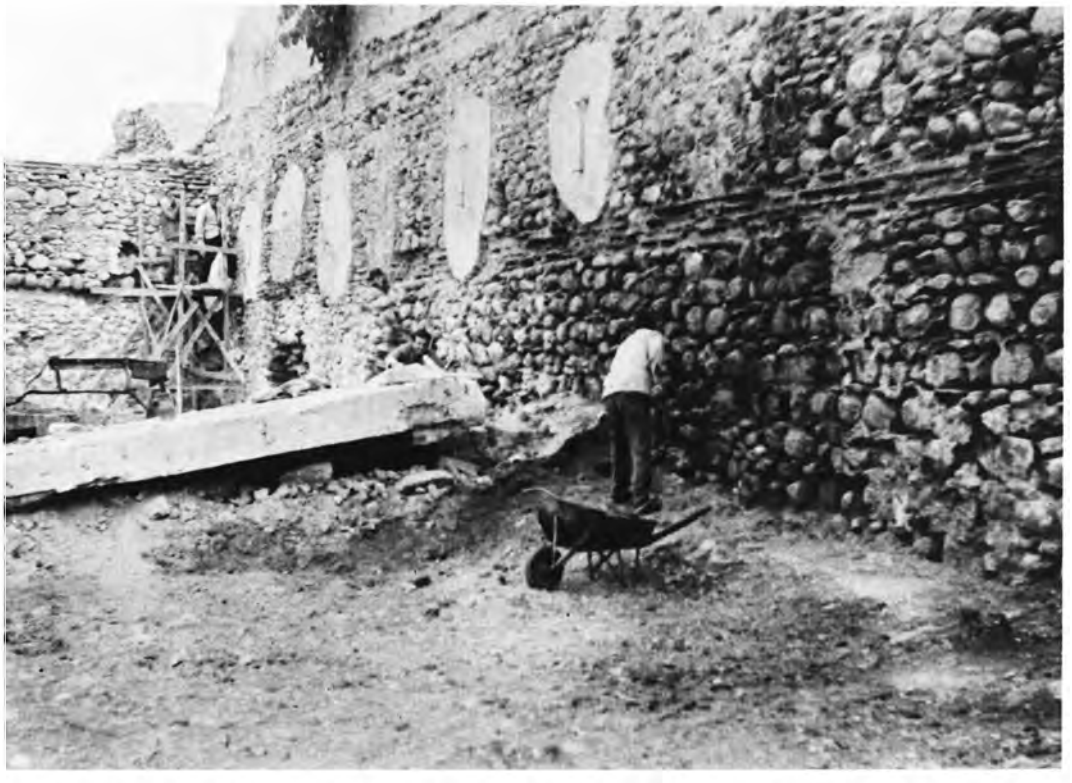

Κομοτηνή. Βυζαντινὸν φρούριον: α. Τετράγωνος πύργος Γ, β. Κυκλικὸς πύργος Ε, γ. Δυτικὴ πλευρὰ κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Κομοτηνή. Βυζαντινὸν φρούριον: α-β. Τμῆμα τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ φρουρίου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ξυλίνης ἀποθήκης, γ. Τμῆμα τοῦ φρουρίου παρὰ τὸ Μητροπολιτικὸν μέγαρον κατὰ τὸν καθαρισμὸν

α-β. Μαρώνεια. Τμήματα ἀναγλύφων, γ. Μουσεῖον Κομοτηνῆς. Ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ παράστασιν νεκροδείπνου

α-β. Προσκυνηταί-Καψάλα Ν. Ροδόπης. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψις κεφαλῆς ἀγάλματος, γ. Μαρώνεια. Τμῆμα ἀναγλύφου

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α. Μαρώνεια. Τμῆμα τραπέζης ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος, β. Μαρώνεια. Τμῆμα ἀναγλύφου, γ. Ὄχυρὸν Ροδόπης. Δύο συνανήκοντα τμήματα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, δ. Ὄχυρὸν Ροδόπης. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, ε. Προσκυνηταί Ροδόπης. Κορμὸς ἀγάλματος

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Μαρώνεια: α. Ἐνεπίγραφον τμῆμα ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου, β. Ἐπιτυμβία πλάξ χριστιανικῶν χρόνων, γ. Ἐνεπίγραφος στήλη, δ-ε. Τμήματα ἐνεπιγράφων πλακῶν

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

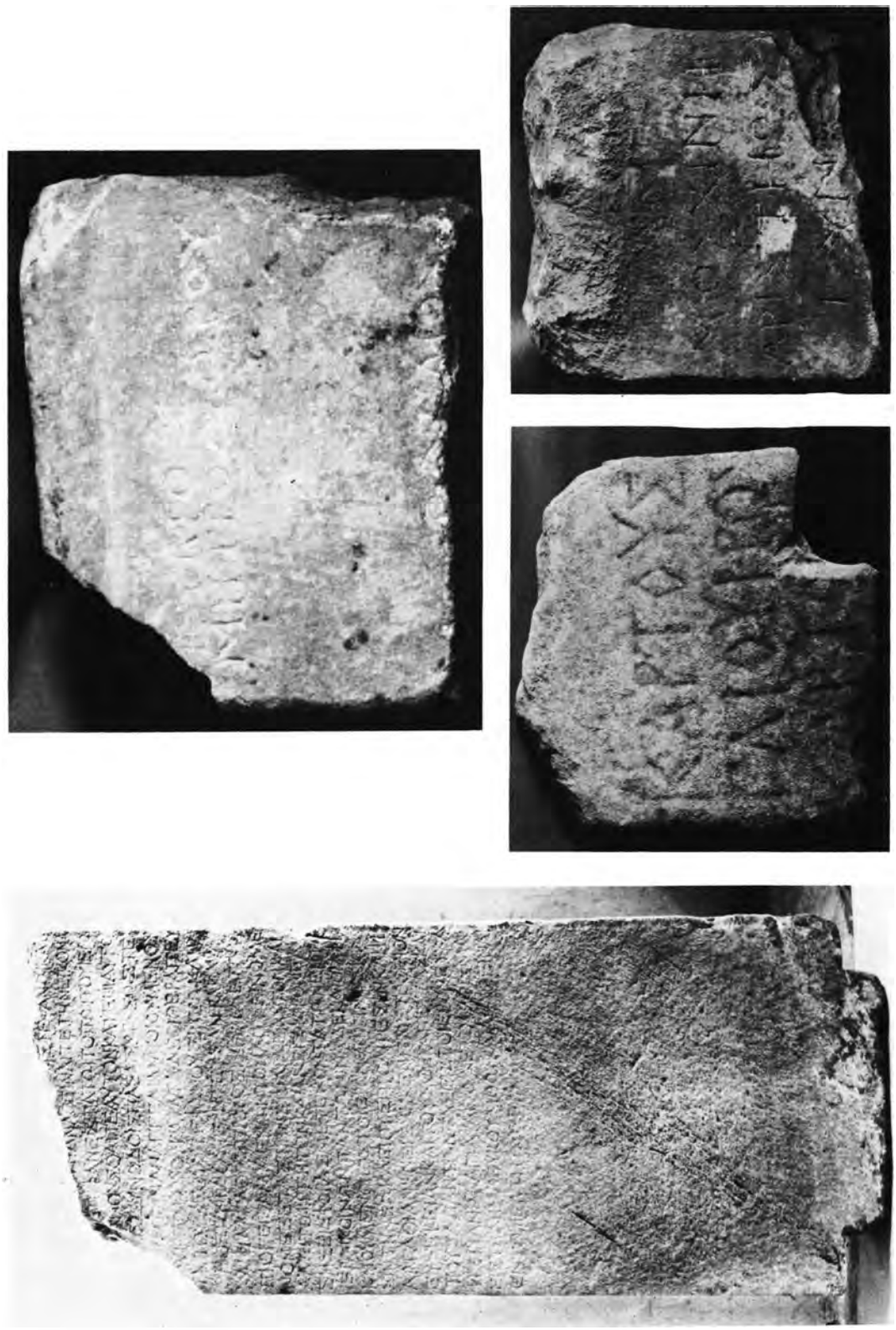

Μαρώνεια: α. Στήλη μέ τιμητικόν ψήφισμα, β, δ. Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίων στηλῶν, γ. Τμῆμα ἐνεπιγράφου στήλης

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

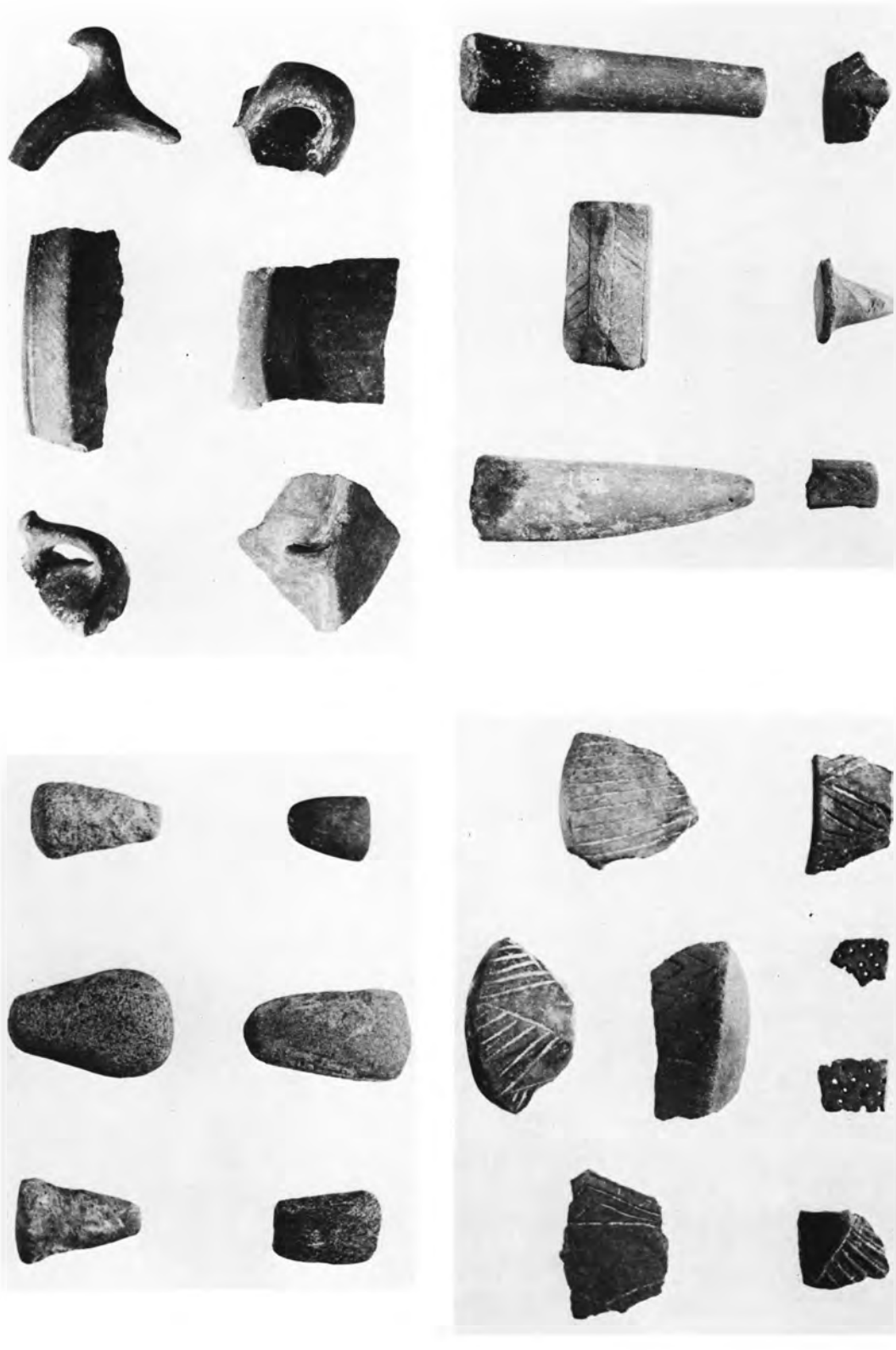

Κοκκινόχωμα Προσκυνητῶν Ν. Ροδόπης: α. Λίθινα ἐργαλεῖα, β. Λαβαὶ καὶ ὄστρακα μὲ μελανὴν στίλβωσιν, γ. Ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν, δ. Πόδες ἀγγείων

Ν. Ροδόπης: α-γ. Κοκκινόχωμα Προσκυνητῶν. Μονόχρωμα ὀστρακα καὶ πήλινα εἰδώλια, δ. Μπουσγάνη Προσκυνητῶν. Ὄστρακα καὶ σφαιρικὸν ἀγγεῖον, ε. Σουγιοὺτ Προσκυνητῶν. Λίθινα ἐργαλεῖα καὶ θαλάσσια ὀστρεα, στ. Σουγιοὺτ Προσκυνητῶν. Ὄστρακα, λαβαὶ καὶ βάσεις ἀγγείων

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Κρωβύλη Θράκης: α-β. Πήλινα εἰδώλια καὶ πόδες ἀγγείων μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐκ θέσεως Παπᾶ-ἀμπέλια

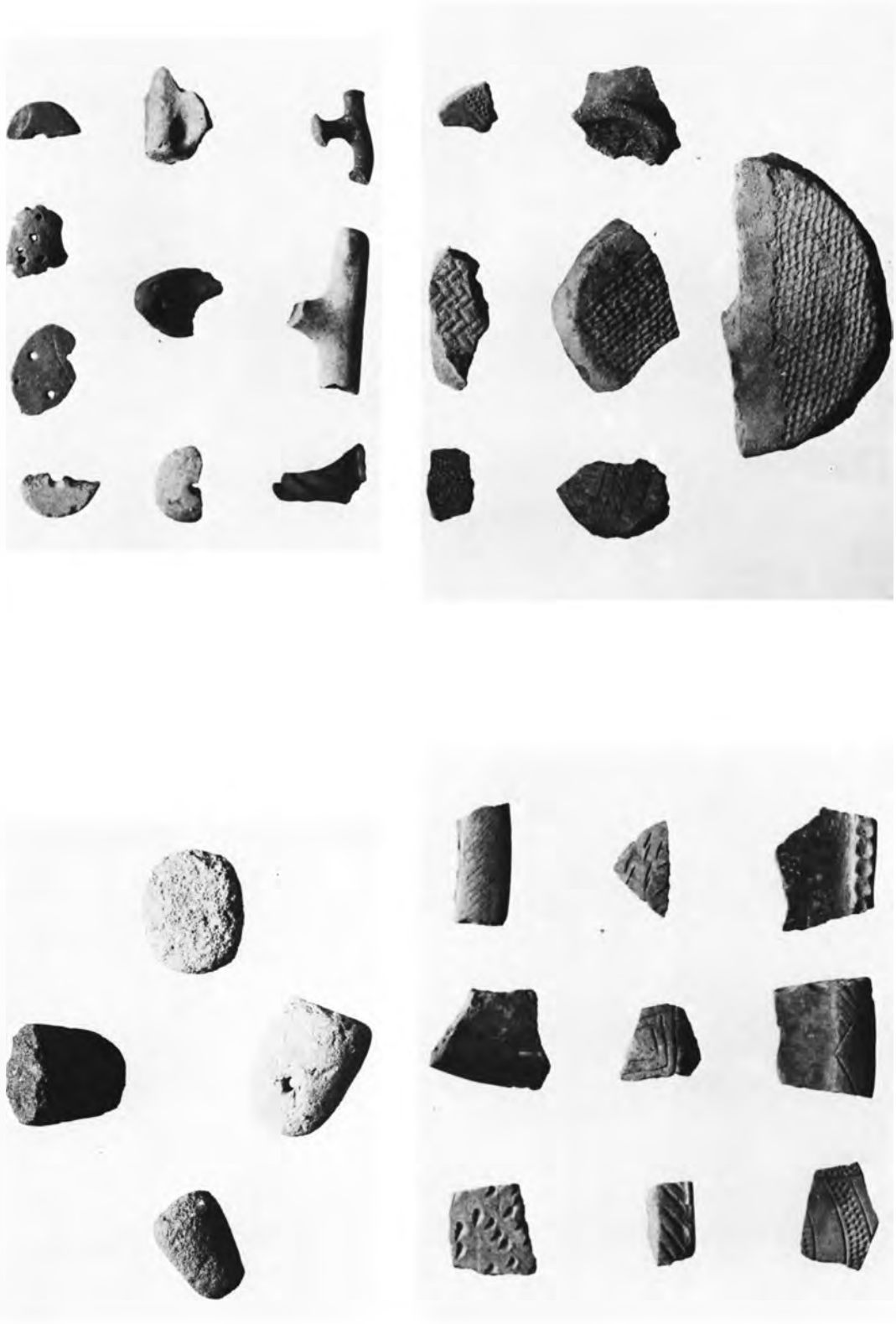

Κρωβύλη Θράκης. Θέσις Παπᾶ-ἀμπέλια: α. Τριπτῆρες καὶ πηλίνη ἀγνύς, β. Σφόνδυλοι, λαβαὶ καὶ ὄστρακα διατρήτων ἀγγείων, γ. Ὄστρακα ἐγχάρακτα, δ. Πυθμένες ἀγγείων μὲ ψαθωτὸν ἀποτύπωμα καὶ γραμμικὴν διακόσμησιν

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

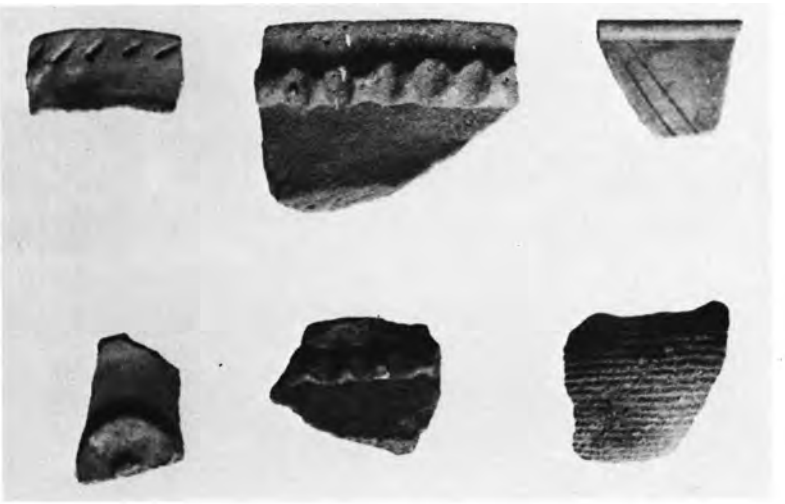

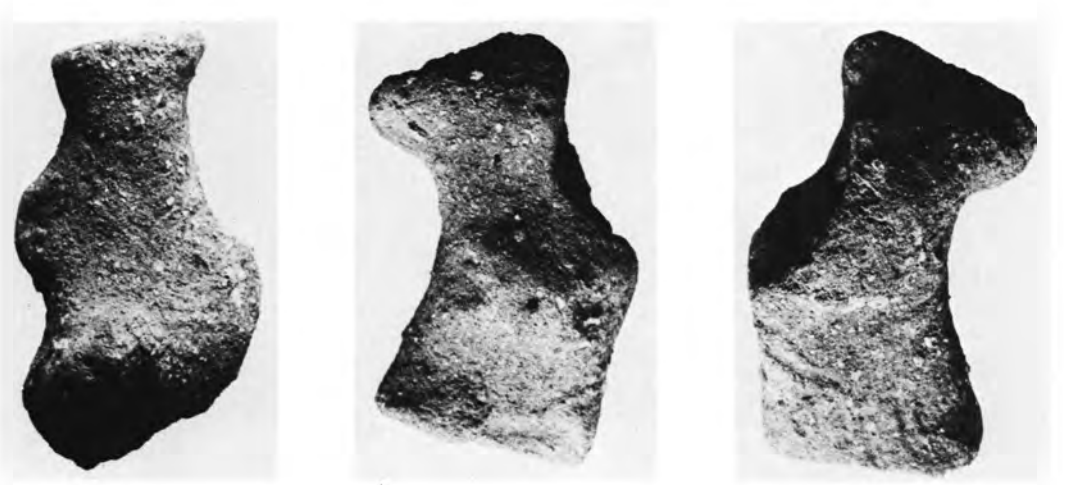

Θράκη: α. Μαρώνεια. Γιαχανοῦ βρύση. Ὄστρακα μὲ ποικίλην διακόσμησιν, β-δ. Μαρώνεια. Γιαχανοῦ βρύση. Πήλινον εἰδώλιον, ε. Μαρώνεια. Σαρὶ-Καγιά. Πήλιναι ἀγνῦθες

Θράκη: α. Μαρώνεια. Σαρὶ-Καγιά. Χείλη καὶ λαβαὶ ἀγγείων, β. Μαρώνεια. Ντὶς-Καγιά. Ἐγχάρακτα ὄστρακα, γ. Ξυλαγανή. Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη, δ-ε. Παγούρια. Βάσεις ἰωνικῶν κιόνων ἐκ θέσεως Μητρικὸν

Θράκη: α-γ. Ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Ἀλεξανδρουπόλεως, δ. Δίκαια. Ἐνεπίγραφος πλάξ

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Δορίσκος Ν. Έβρου: α. Ἡ πύλη τοῦ περιβόλου εἰς τὴν τομὴν Α. β. Ἡ τομὴ Α ἀπὸ Ν. μὲ τὸν ἀποκαλυφθέντα περίβολον, γ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν λιθόστρωτον εἰς τὴν τομὴν Β

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Δορίσκος Ν. Ἔβρου: α. Τομὴ Β. Λύχνος καὶ θραύσματα ἀγγείων, β. Εὑρήματα ἐκ τῆς τομῆς Δ, γ. Τὸ ὕψωμα τοῦ Δορίσκου ἀπὸ Α. μὲ τὴν τομὴν Δ, δ. Τμῆμα τοῦ τείχους εἰς τὴν τομὴν Δ

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Samothrace: a. Propylon of Ptolemy II. Road, from West, b. Western Hill. Hellenistic building, from South

Samothrace: a. Western Hill. Byzantine storage bins, from South. b. Stoa. Dining rooms, from North

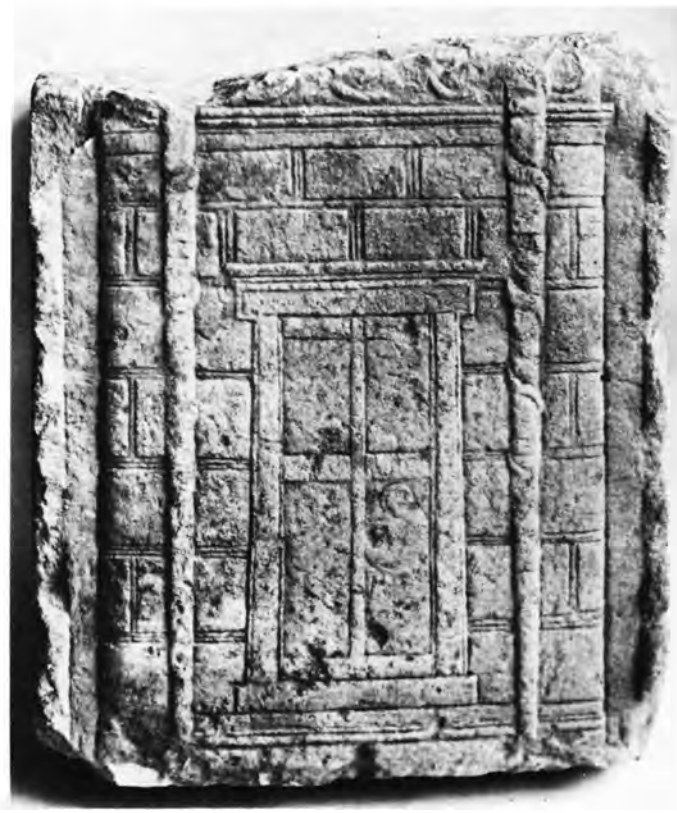

Samothrace: a. Marble coffer-lid, 70.848. b. Stele, *IG*, XII, 8, 190

Θεσσαλονίκη. Βυζαντινὰ τείχη: α-β. Πύργος ἀνατολικοῦ τείχους ἀκροπόλεως μετὰ τὰς ἐργασίας 1968 καὶ 1970 ἀντιστοίχως, γ-δ. Πύργος τῆς ἀκροπόλεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

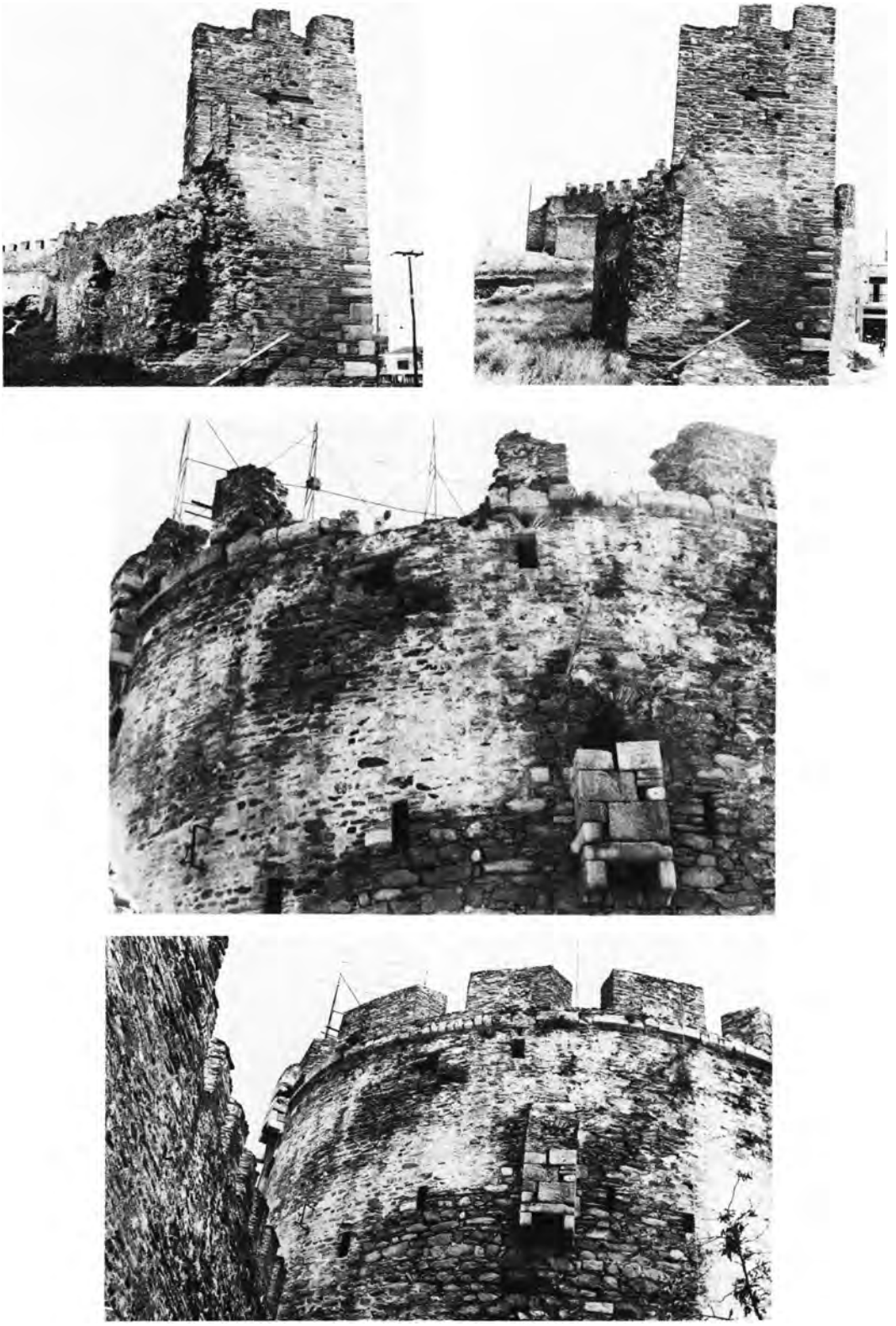

Θεσσαλονίκη. Βυζαντινὰ τείχη: α-β. Πύργος τῆς ἀκροπόλεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, γ-δ. Πύργος Τριγωνίου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως τῶν ἐπάλξεων

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α-β. Θεσσαλονίκη. Ἅγ. Δημήτριος. Ἀποχωματώσεις περιβόλου καὶ τμῆμα τοῦ κατασκευασθέντος ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς βορείου πλευρᾶς, γ. Θεσσαλονίκη. Ἅγ. Δημήτριος. Τάφοι τοῦ περιβόλου μετὰ τὴν συντήρησιν, δ. Βέροια. Τουρκικὸς λουτρών

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Βέροια: α-β. Ἅγ. Γεώργιος ὁ Μικρὸς πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως, γ-δ. Ἅγ. Νικόλαος ἐνορίας Ἁγίου Ἀντωνίου κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ἅγιον Ὄρος: α. Μονὴ Χελανδαρίου. Τὸ κτήριον τῆς βιβλιοθήκης-σκευοφυλακίου κατὰ τὰς ἐργασίας, β-γ. Μονὴ Βατοπεδίου. Ἀνακατασκευὴ καείσης πτέρυγος

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

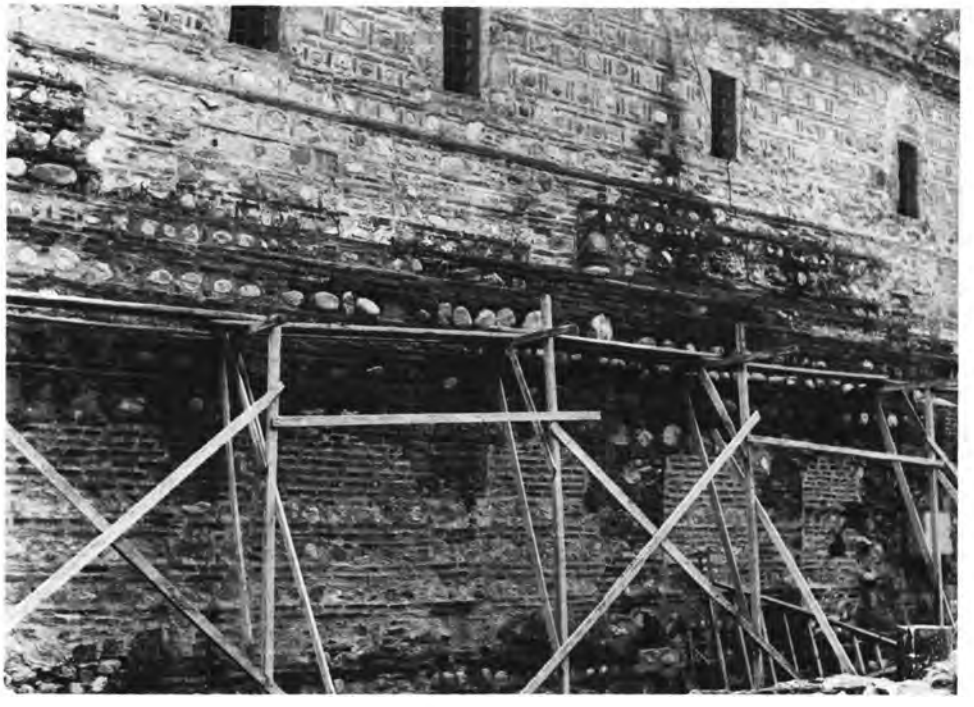

α. Καβάλα. Μεσαιωνικὸν ὑδραγωγεῖον. Ἄποψις αὐλακος, β. Σέρραι. Μπεζεστένι. Λεπτομέρεια κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως τῆς τοιχοποιίας

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Κομοτηνή. Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου. Νοτία ὄψις τοῦ ναοῦ, β. Βυζαντινὸς ναὸς Βιστονίδος πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

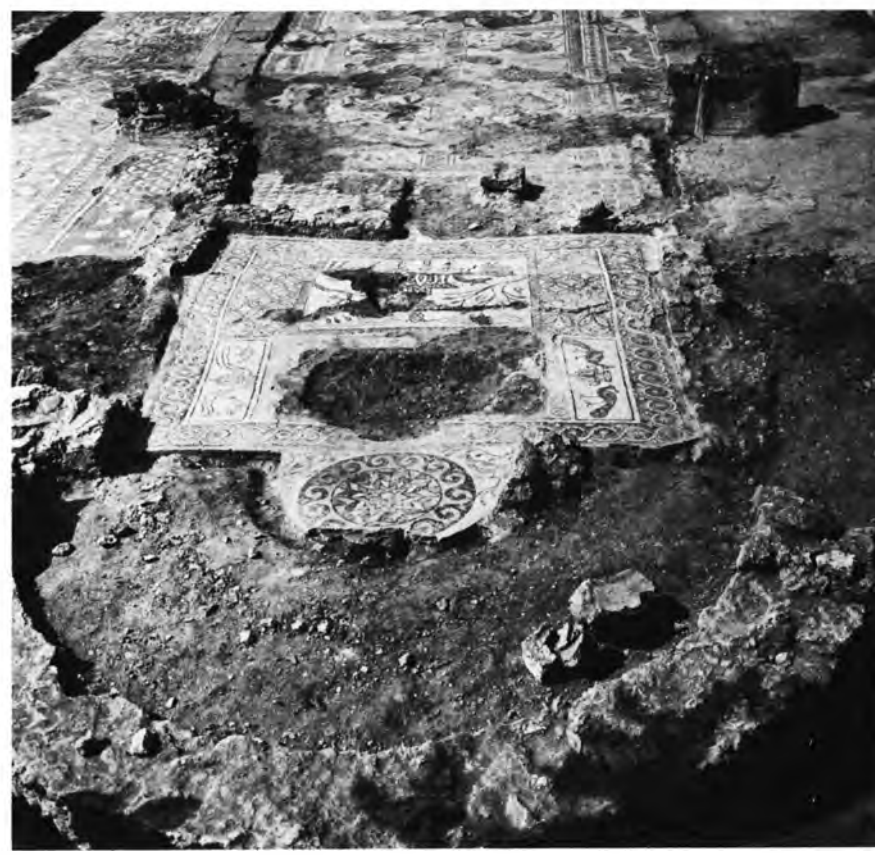

α. Φίλιπποι. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς νότιος στυλοβάτης τῆς βασιλικῆς Α, β-γ. Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης. Γενικὴ ἄποψις τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου αὐτῆς

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μουσεῖον Μυτιλήνης: α-ζ. Ἐπιτύμβιοι κυλινδρικοὶ βωμοί

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μουσεῖον Μυτιλήνης: α. Τμῆμα μαρμαρίνης ἐπικρανίτιδος, β. Τμῆμα λιθίνης σίμης, γ. Τετράγωνος ἐπιτύμβιος βωμίσκος, δ. Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου βωμοῦ ἐξ Ἀντίσσης

Δ. ΧΑΤΖΗ

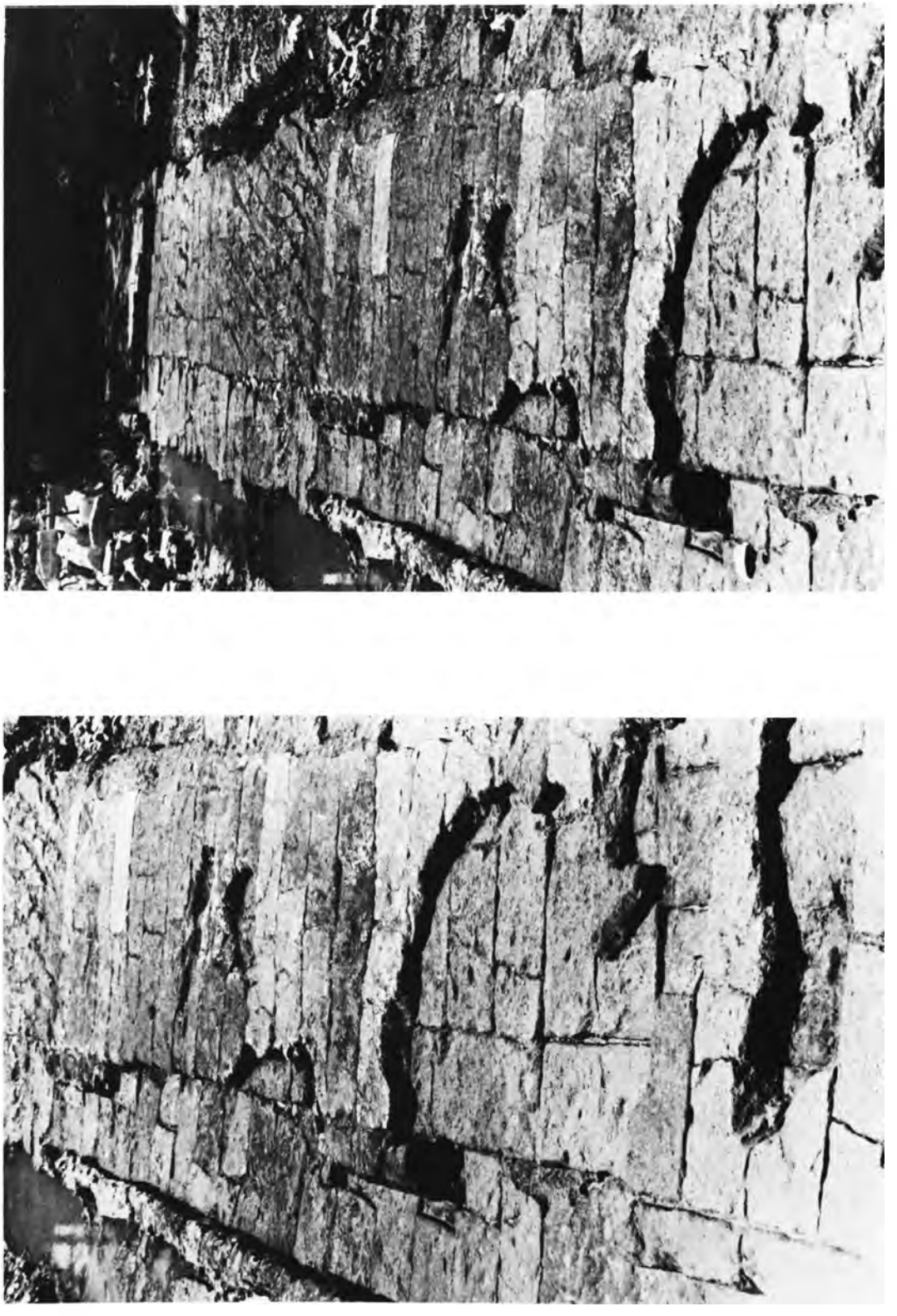

Μυτιλήνη. Οἰκόπ. ΟΤΕ: α-β. Ἀρχαία ὁδός

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπ. ΟΤΕ: α. Λεπτομέρεια ἀρχαίας ὁδοῦ, β. Λεπτομέρεια αὐλακος ἀρχαίας ὁδοῦ

Δ. ΧΑΤΖΗ

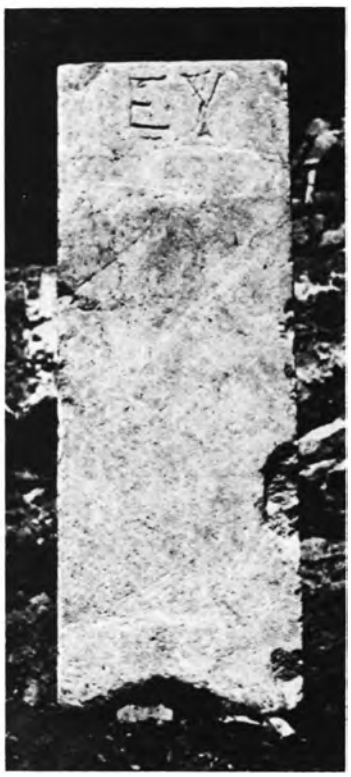

Μυτιλήνη. Οἰκόπ. ΟΤΕ: α. Λεπτομέρεια ἀρχαίας ὁδοῦ, β. Λεπτομέρεια τῆς ὁδοῦ μετὰ παρακειμένης βάσεως, γ. Μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος βάσις ρωμαϊκῶν χρόνων

Δ. ΧΑΤΖΗ

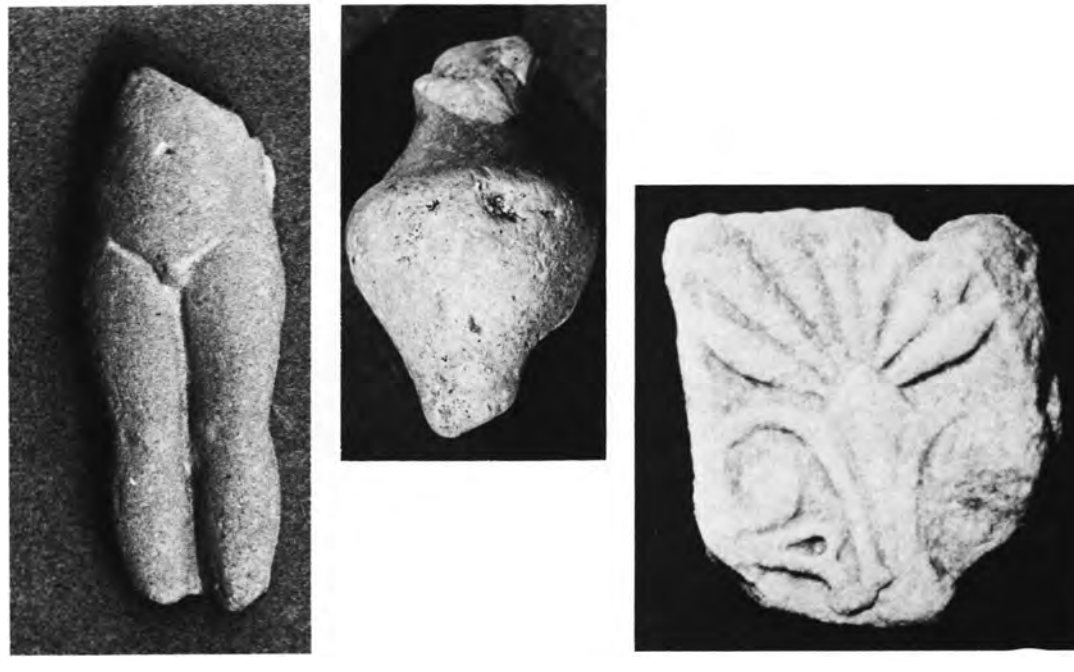

Μυτιλήνη. Οἰκόπ. ΟΤΕ: α. ΠΓ ὄστρακα, β-γ. Πήλινα εἰδώλια, δ. Πήλινον συμπαγὲς ἀγγεῖον, ε. Τεμάχιον μαρμαρίνου ἀνθεμίου

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπ. ΟΤΕ. Κλασσικὸν κτίσμα: α. Γενικὴ ἄποψις, β. Ἡ ὁριζοντία δοκός, γ. Ἐσωτερικὴ ὄψις ἀνατολικοῦ τοίχου

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπ. ΟΤΕ. Κλασσικὸν κτίσμα: α. Ἐσωτερικὴ ὄψις δυτικοῦ τοίχου, β. Ἀνατολικὸς τοῖχος

Μυτιλήνη. Ὁδὸς Κυδωνιῶν: α-β. Ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος κλασσικοῦ τοίχου

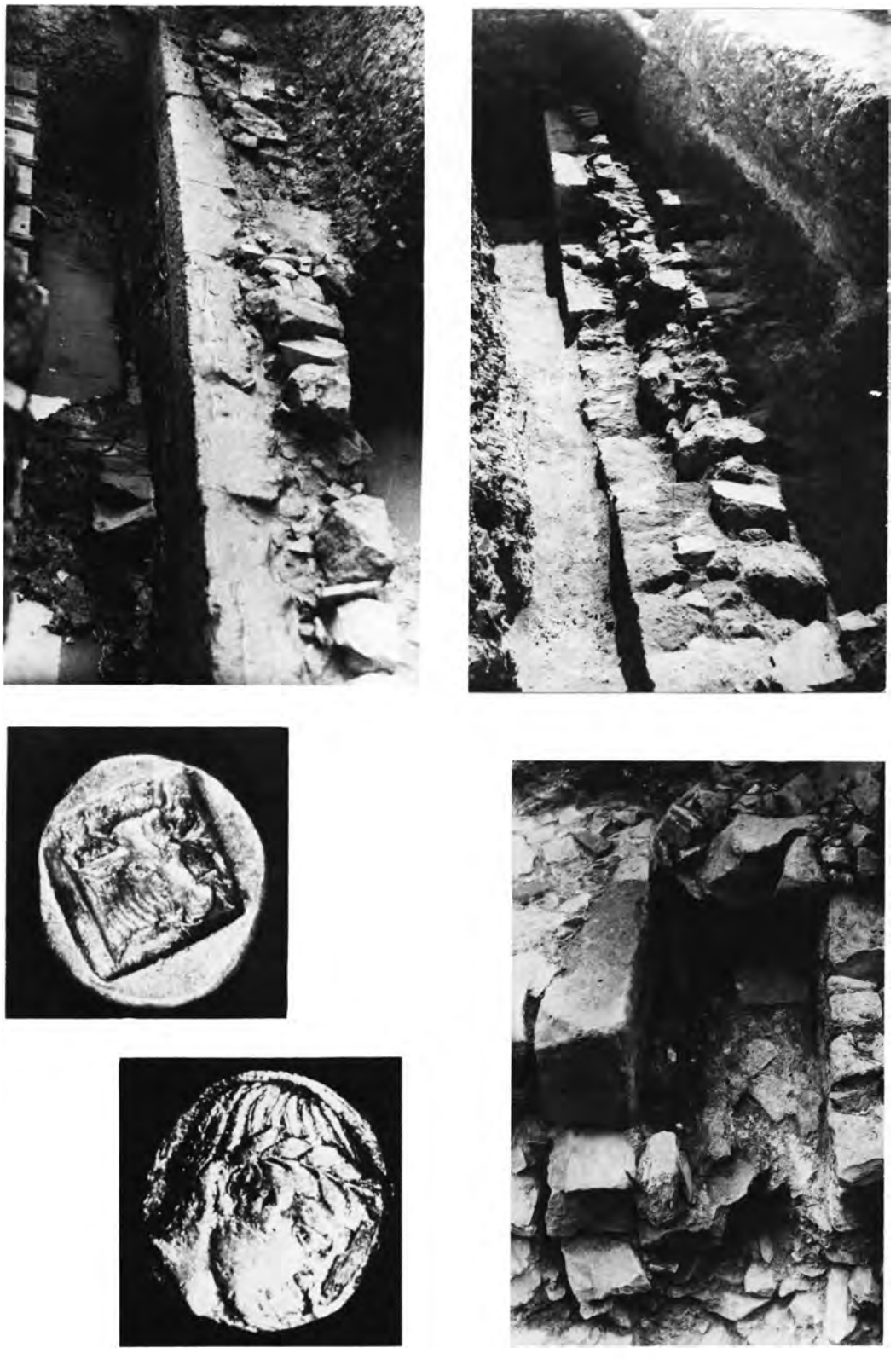

Μυτιλήνη. Ὁδὸς Κυδωνιῶν: α-β. Ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἀποκαλυφθέντος κλασσικοῦ τοίχου, γ-δ. Ἀργυροῦν νόμισμα Μυτιλήνης, ε. Ρωμαϊκὸς ὑπόνομος ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ τοίχου

Δ. ΧΑΤΖΗ

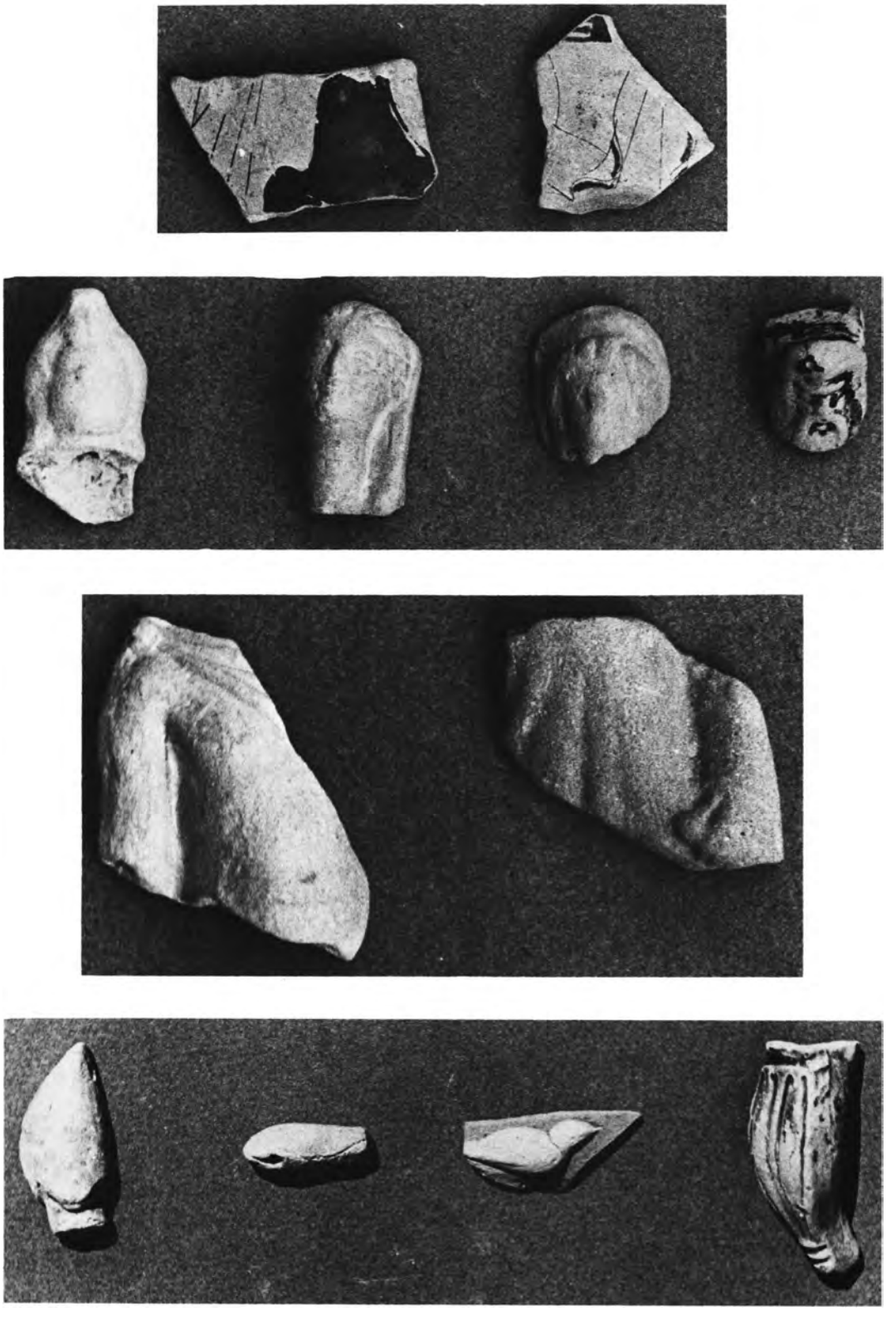

Μυτιλήνη: α-δ. Πήλινα εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ὁδὸν Κυδωνιῶν

Μυτιλήνη: α. Θέσις Κουρτζῆ. Τμῆμα καμάρας ρωμαϊκοῦ κτίσματος, β. Θέσις Κουρτζῆ. Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη, γ. Ὁδὸς Ἁγ. Θεράποντος. Ρωμαϊκὸς ἀγωγός

Δ. ΧΑΤΖΗ

Λέσβος. Νάπη. Θέσις «Δράκου πήδημα»: α. Γενικὴ ἄποψις, β-γ. Ὀχυρωματικὸς περίβολος

α-β. Κλοπεδὴ Λέσβου. Αἰολικὰ κιονόκρανα, γ. Κλοπεδὴ Λέσβου. Σπόνδυλος ἐκ τοῦ ἀρχαίου λατομείου, δ. Λῆμνος. Ἐνεπίγραφον ὀρόσημον ἐκ Κοντοπουλίου

Δ. ΧΑΤΖΗ

Λέσβος: α-β. Θερμή. Θέσις «Τῆς γρηᾶς τὸ σεράϊ». Λάξευμα ἐπὶ τοῦ βράχου, γ. Λισβόρι. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς Κουρτηρίου, δ. Ἁγία Παρασκευή. Θέσις Λημνιά. Παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

Δ. ΧΑΤΖΗ

Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπ. Κωνστ. Σπαχῆ: α. Λιθίνη ἀξίνη, β. Ἰωνικὸν κιονόκρανον, γ. Οἱ τοῖχοι Τ3 καὶ Τ1, δ. Κιονίσκος, ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ μαρμαρίνη φιάλη ὡς εὑρέθησαν

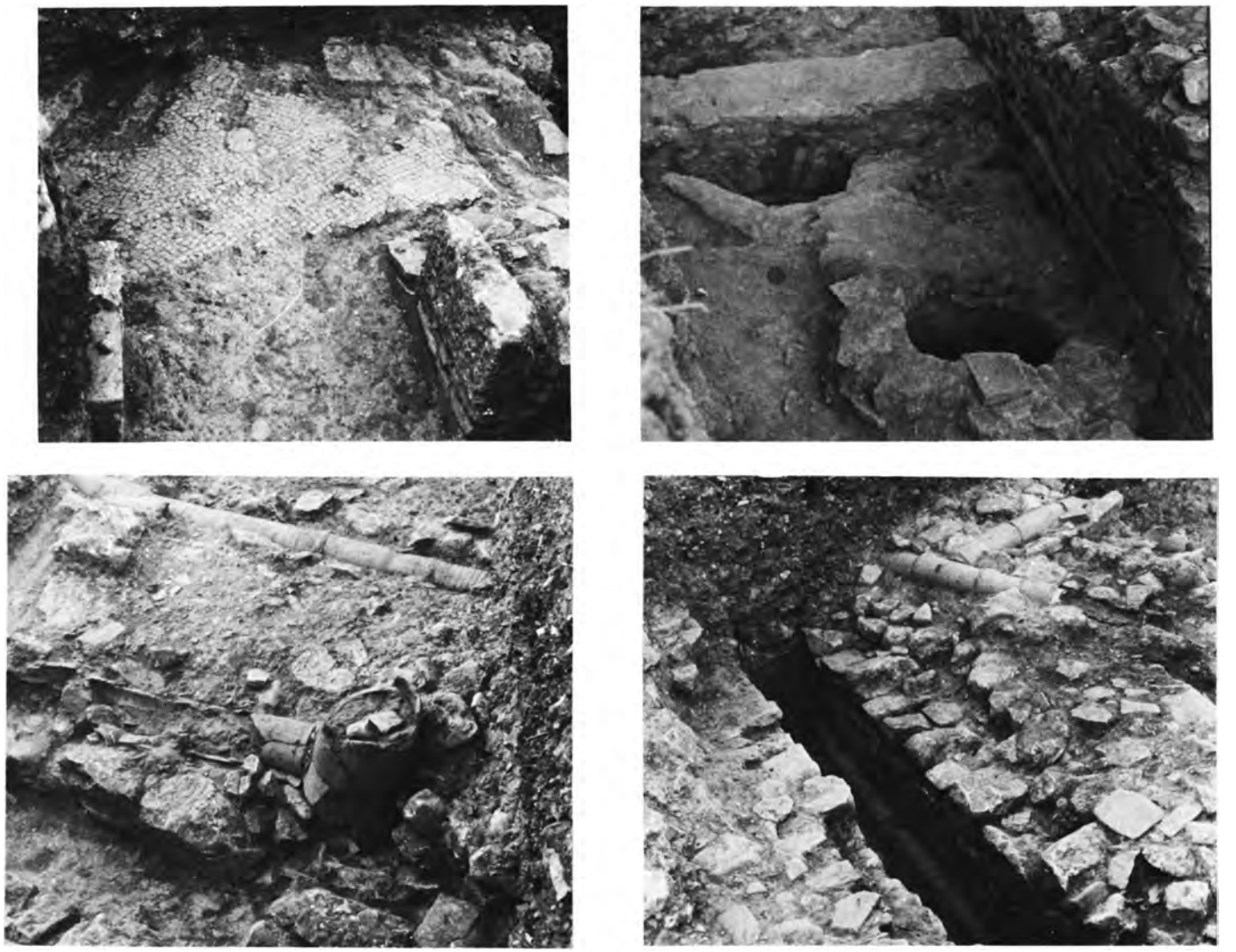

Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπ. Κωνστ. Σπαχῆ: α. Θύρα ἐπὶ τοῦ τοίχου Τ5 καὶ λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, β. Δεξαμεναὶ Α καὶ Β καὶ τοῖχοι Τ9 καὶ Τ10, γ-δ. Ἀγωγοὶ ὑδρεύσεως

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπ. Κωνστ. Σπαχῆ: α. Μαρμαρίνη κεφαλή, β. Θεμέλια ἑλληνιστικῶν κτισμάτων εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπ. Ἀ. Ψιλοβίκου: α. Θεμέλιον ἀρχαίου τοίχου, β-δ. Πήλινα ἀρχαϊκὰ εἰδώλια, ε. Τμῆμα γεωμετρικοῦ σκύφου

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Πυθαγόρειον Σάμου. α-β. Ἄποψις ὁμάδος τῶν περισυλλεγέντων κατὰ τὴν δυτικὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

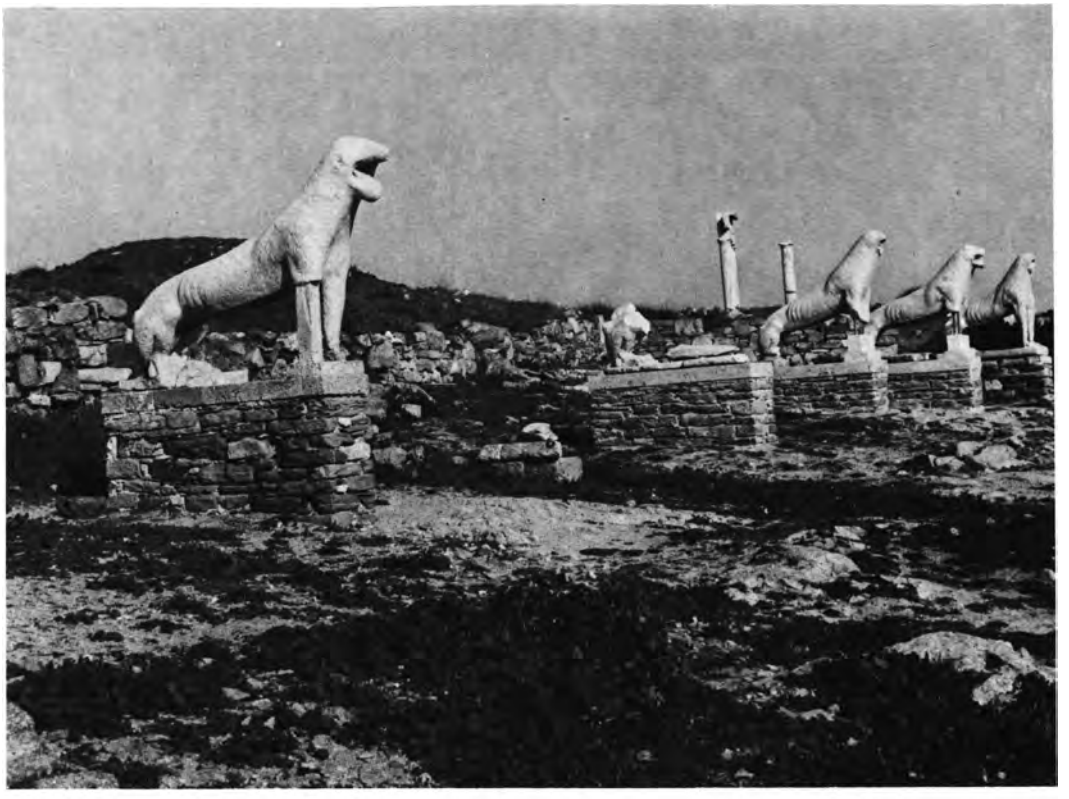

Δῆλος: α-β. Οἱ λέοντες τῶν Ναξίων

Μουσεῖον Μυκόνου: α. Νοτία αὐλή, β. Νοτία στοά

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μουσεῖον Μυκόνου: α-β. Ἀνατολικὴ στοὰ

Μουσεῖον Μυκόνου: α. Βόρειον περιστύλιον, β. Πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα, γ. Ροδιακαὶ κύλικες

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

α. Μύκονος. Παλιόκαστρον, β. Νάξος. Σαρκοφάγος καὶ χαλικόστρωτον δάπεδον, γ. Νάξος. Λάξευμα τάφου, δ. Ἀμοργός. Ἑλληνιστικὸν ἄγαλμα κόρης, ε. Ἀμοργός. Ἐντετειχισμένον ἀνάγλυφον

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δονοῦσα: α-γ. Γεωμετρικὴ οἰκία

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δονοῦσα: α-δ. Γεωμετρικὰ ἀγγεῖα

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δονοῦσα: α. Γεωμετρικὸς σκύφος, β. Γεωμετρικὴ οἰκία

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δονοῦσα: α-β. Ἑστία καὶ κλίβανος ἐντὸς γεωμετρικῆς οἰκίας

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δονοῦσα: α. Γεωμετρικὴ οἰκία, β. Τείχη γεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δονοῦσα: α-δ. Τείχη γεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄνω Κουφονήσι: α, γ. Προσφοραὶ ΠΚ ταφῶν, β. ΠΚ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄνω Κουφονήσι: α. ΠΚ πτηνόμορφον ἀγγεῖον, β-γ. ΠΚ ταφαὶ καὶ «σῆμα»

Keos. Ayia Irini: a. Pots from Tomb 58, b. Tomb 58, c. Rooms adjoining the fortification wall, seen from the east

JOHN CASKEY

Keos. Ayia Irini: a. Eastern area at the close of excavations. Wall MG in foreground; cover slabs of Tomb 58 at right, b. Fortification wall in north eastern sector after removal of kiln

JOHN CASKEY

Keos. Ayia Irini: a. Middle Cycladic red bowl, b. Middle Cycladic gray bowl, c. Imported Middle Minoan cap, d. Walls of the Middle Bronge Age as revealed in a deep sounding

JOHN CASKEY

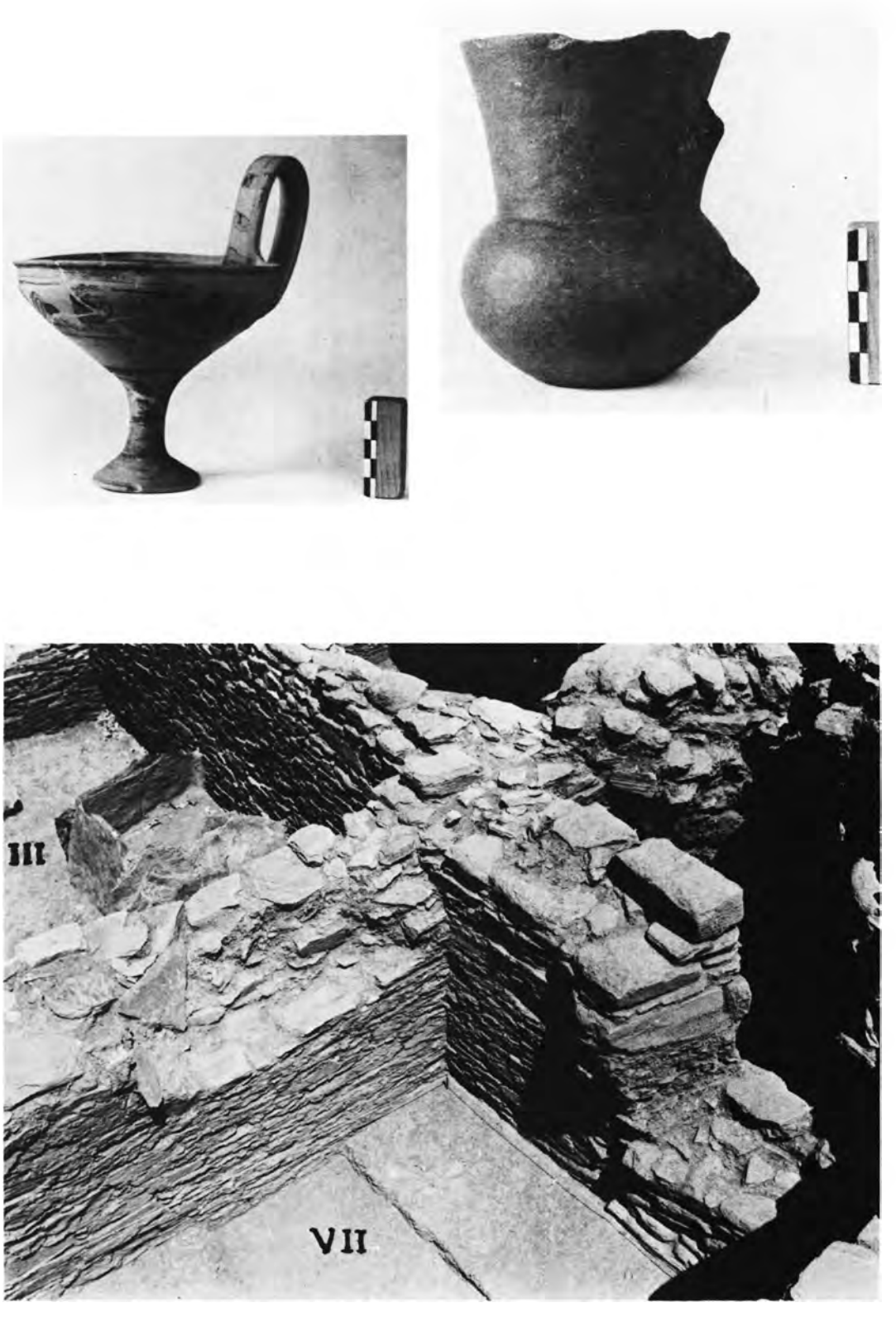

Keos. Ayia Irini: a. LH III A1 goblet from House F, b. Red-brown tankard from Room VI, Early Bronge Age, c. Parts of Early Bronge Age rooms east of House F

Ἐπισκοπὴ Θήρας: α. Ὁ Ἅγιος Εὐθύμιος μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Ν. ΖΙΑΣ

α. Ἐπισκοπὴ Θήρας. Τοιχογραφίαι νοτίου διαμερίσματος μετὰ τὸν καθαρισμόν, β-γ. Νάξος. Ἅγιος Ἀρτέμιος Σαγκρίου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως

Παναγία Ἀρκουλιώτισσα Νάξου: α. Ὁ ναὸς πρὸ τῶν ἐργασιῶν, β. Σωζόμενα μέλη τοῦ ἀρχικοῦ τέμπλου

Παναγία 'Αρκουλιώτισσα Νάξου: α. 'Η Πλατυτέρα, β. Τοιχογραφία 'Ιεροῦ Βήματος

Παναγία 'Αρκουλιώτισσα Νάξου: α. Τοιχογραφία, β. 'Ο ναὸς μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΖΙΑΣ

Ἅγιος Δημήτριος Κυνιδάρου Νάξου: α. Τοιχογραφίαι, β. Ἡ μονὴ

Πρωτόθρονος Νάξου. Βορειοδυτικὸν παρεκκλήσιον: α. Τοιχογραφίαι, β. Ἅγιος Ἀκίνδυνος

Πρωτόθρονος Νάξου. Βορειοδυτικὸν παρεκκλήσιον: α. Ἅγιος, β. Ἅγιος Γεώργιος (;)

Ν. ΖΙΑΣ

Πρωτόθρονος Νάξου: α. Βορειοδυτικὸν παρεκκλήσιον. Ἁγία Εἰρήνη, β. Νοτία Καμάρα. Κεφαλὴ ἀγγέλου ἀπὸ τὸν Εὐαγγελισμὸν

Ν. ΖΙΑΣ

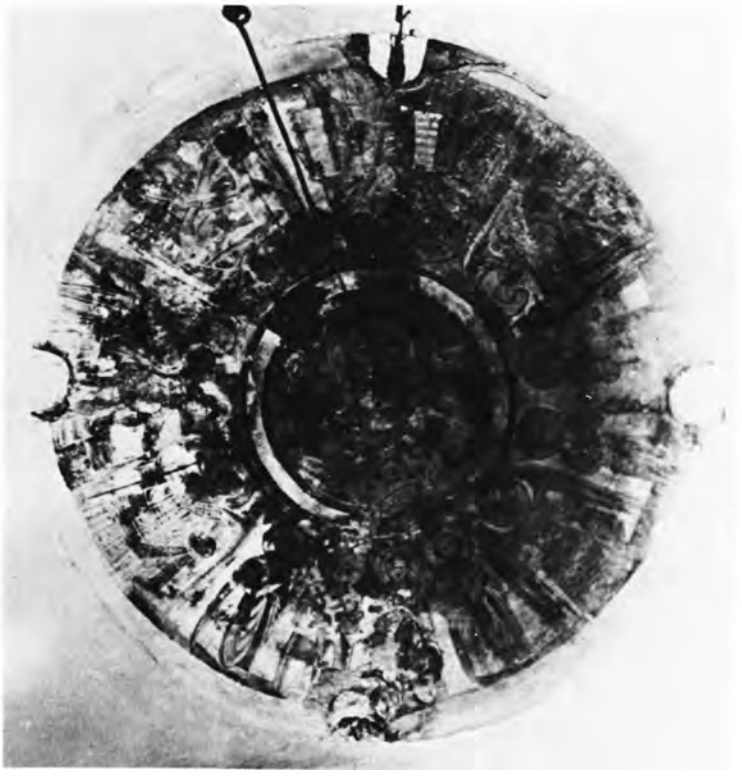

Πρωτόθρονος Νάξου: α. Νοτία καμάρα. Ἅγιοι Τεσσαράκοντα (λεπτομέρεια), β. Ὁ τροῦλλος

Πρωτόθρονος Νάξου. Ὁ τροῦλλος (λεπτομέρεια)

Ν. ΖΙΑΣ

Πρωτόθρονος Νάξου: α. Λεπτομέρεια τοιχογραφιῶν τρούλλου, β. Ἀποκάλυψις β΄ στρώματος τοιχογραφιῶν, γ. Ρῆγμα τοιχοδομῆς

ΣΤ. ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗΣ

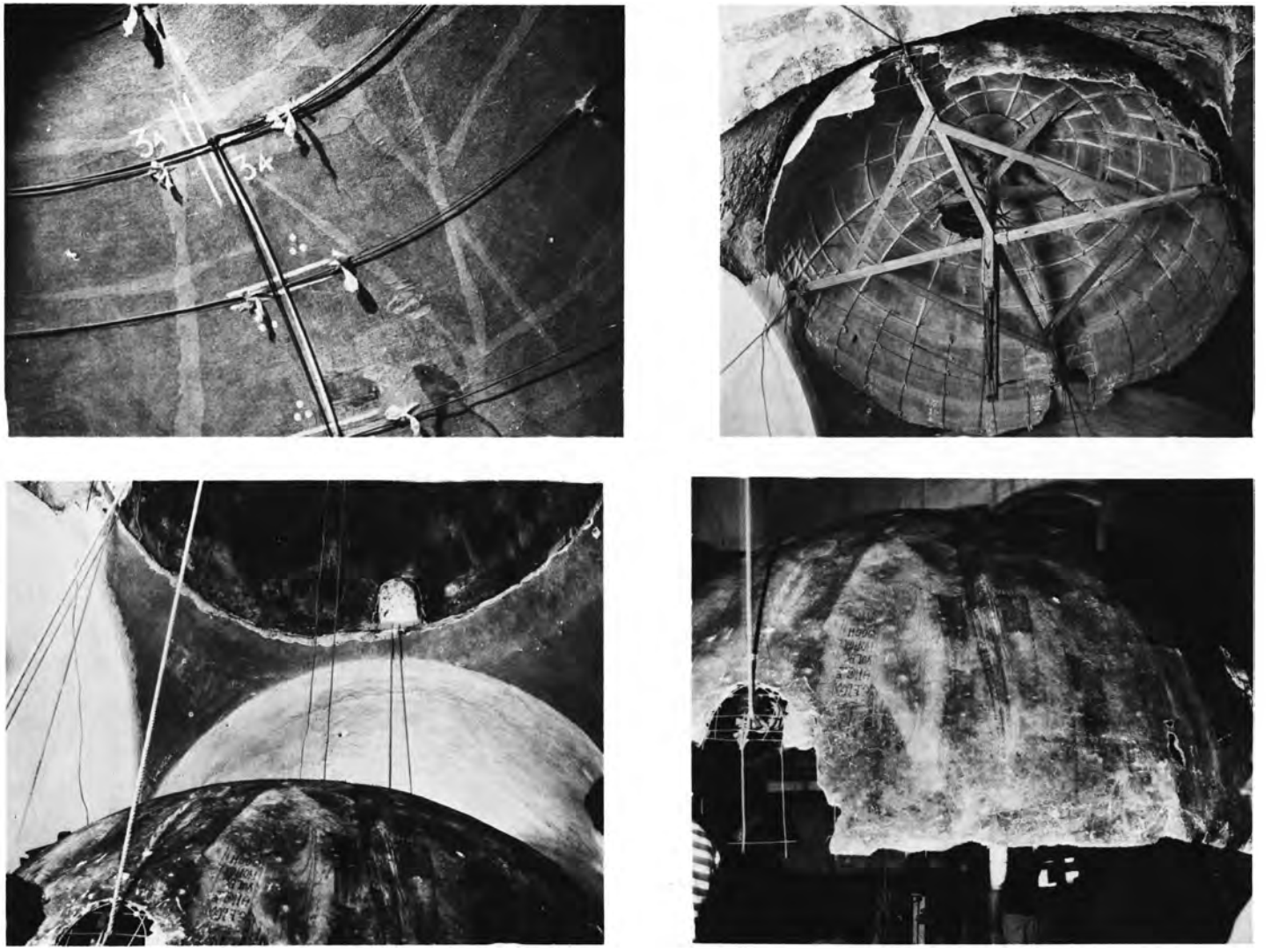

Πρωτόθρονος Νάξου: α. Ὁ τροῦλλος κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἀποτειχίσεως, β-δ. Ὁ τροῦλλος κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν

ΣΤ. ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗΣ

Αγία Ἐλεοῦσα Νάξου. Ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων. Ἡ εἰκὼν μετὰ τὴν συντήρησιν

Ν. ΖΙΑΣ

Νάξος: α. Προφήτης Ἠλίας. Παναγία ἔνθρονος,

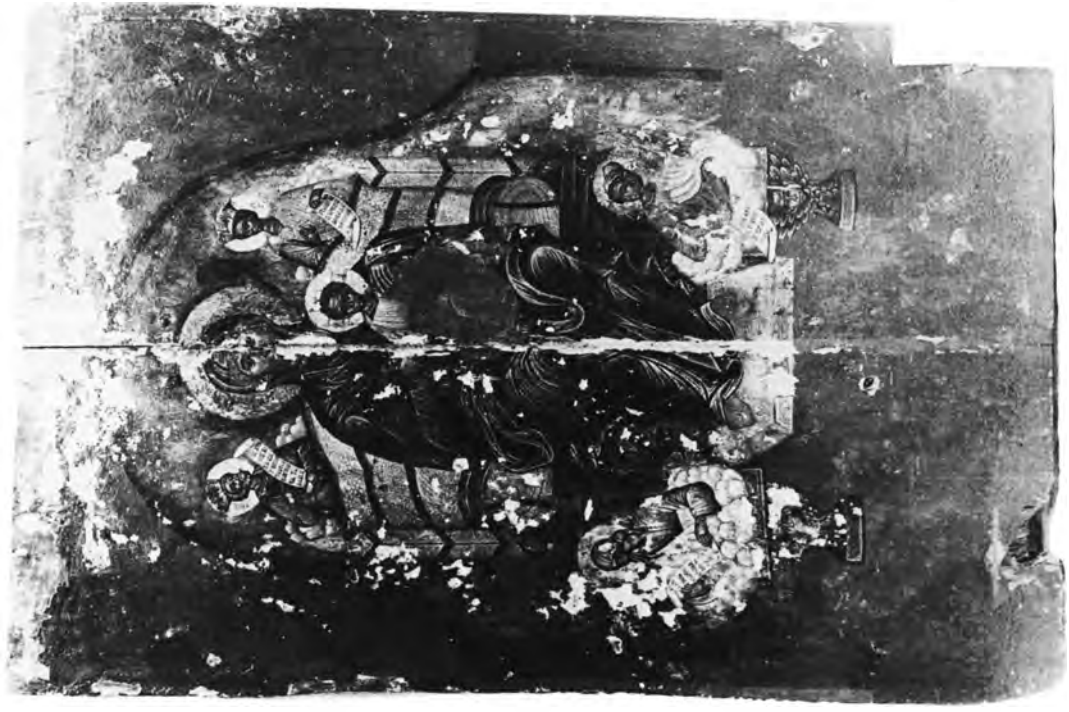

β. Ἁγία Ἐλεοῦσα. Παναγία ἔνθρονος

Προφήτης Ἠλίας Νάξου: α-β. Ὁ προφήτης Ἡσαΐας καὶ ὁ προφήτης Δανιήλ. Λεπτομέρειαι τῆς εἰκόνος τοῦ Π ί ν. 498 α

Ν. ΖΙΑΣ

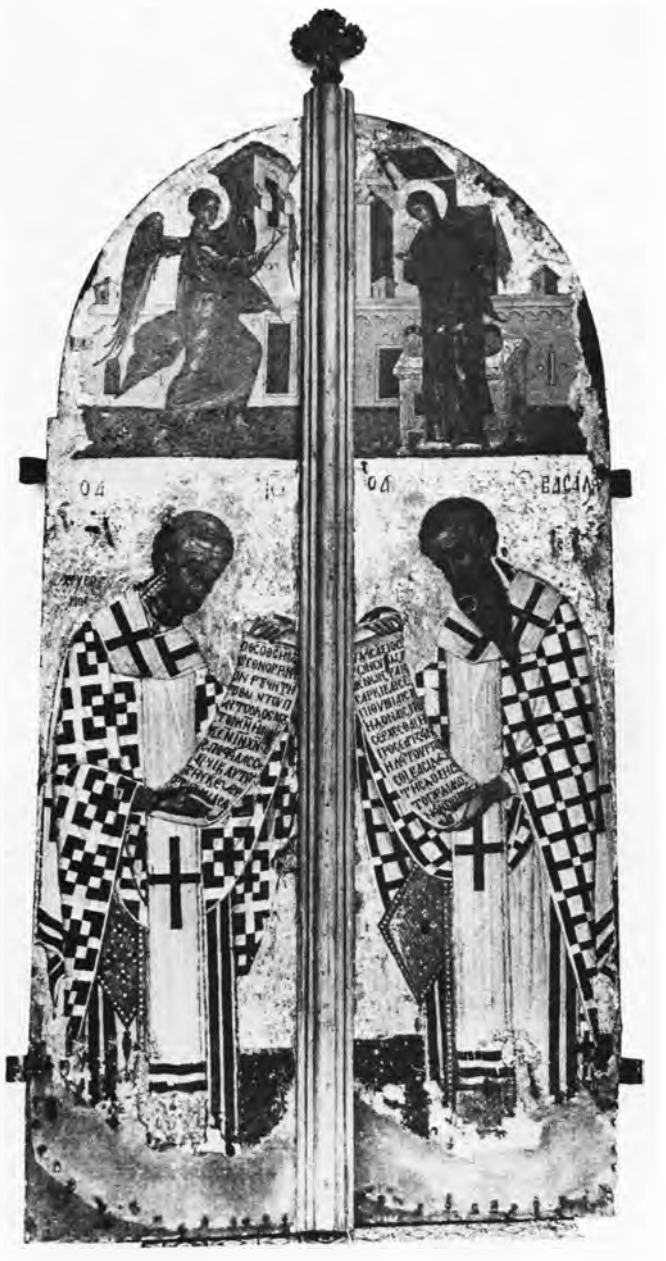

Προφήτης Ἠλίας Νάξου. Βημόθυρον

Ν. ΖΙΑΣ

Παναγία τῶν Χιόνων Νάξου. Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα

Ν. ΖΙΑΣ

Πρωτόρια Πάρου: α-γ. Ἀποτειχισθεῖσαι τοιχογραφίαι ἐκ τοῦ ναΐσκου καὶ λεπτομέρειαι αὐτῶν

Ν. ΖΙΑΣ

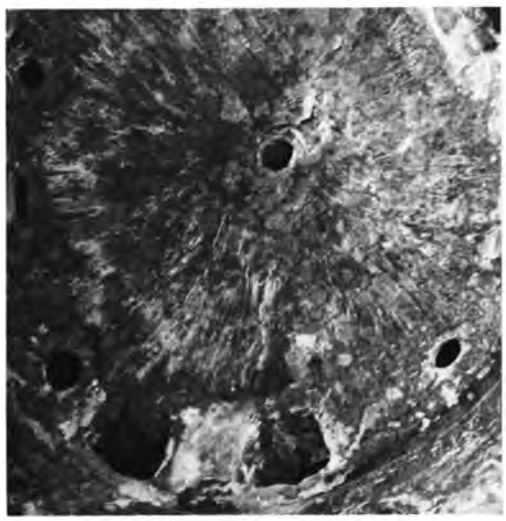

Πυθαγόρειον Σάμου. Πύργος Λογοθέτου: α. Ἄποψις τοῦ πύργου, β-γ. Τροῦλλος τοῦ «λουτροῦ», δ-ε. Νοτία πρόσοψις πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΖΙΑΣ

Νέα Μονὴ Χίου: α. Ἡ μονὴ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Barskiy (1725), β. Ἡ μονὴ (1970) καὶ ἡ κρήνη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἔξωθι τοῦ περιβόλου προσκτισμάτων

Ι. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Νέα Μονὴ Χίου: α. Ἡ κρήνη καὶ τμῆμα τοῦ ὑδραγωγείου μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, β. Ἡ κρήνη, τμῆμα τοῦ ὑδραγωγείου καὶ ἡ παλαιὰ οἰκία πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως

Ι. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

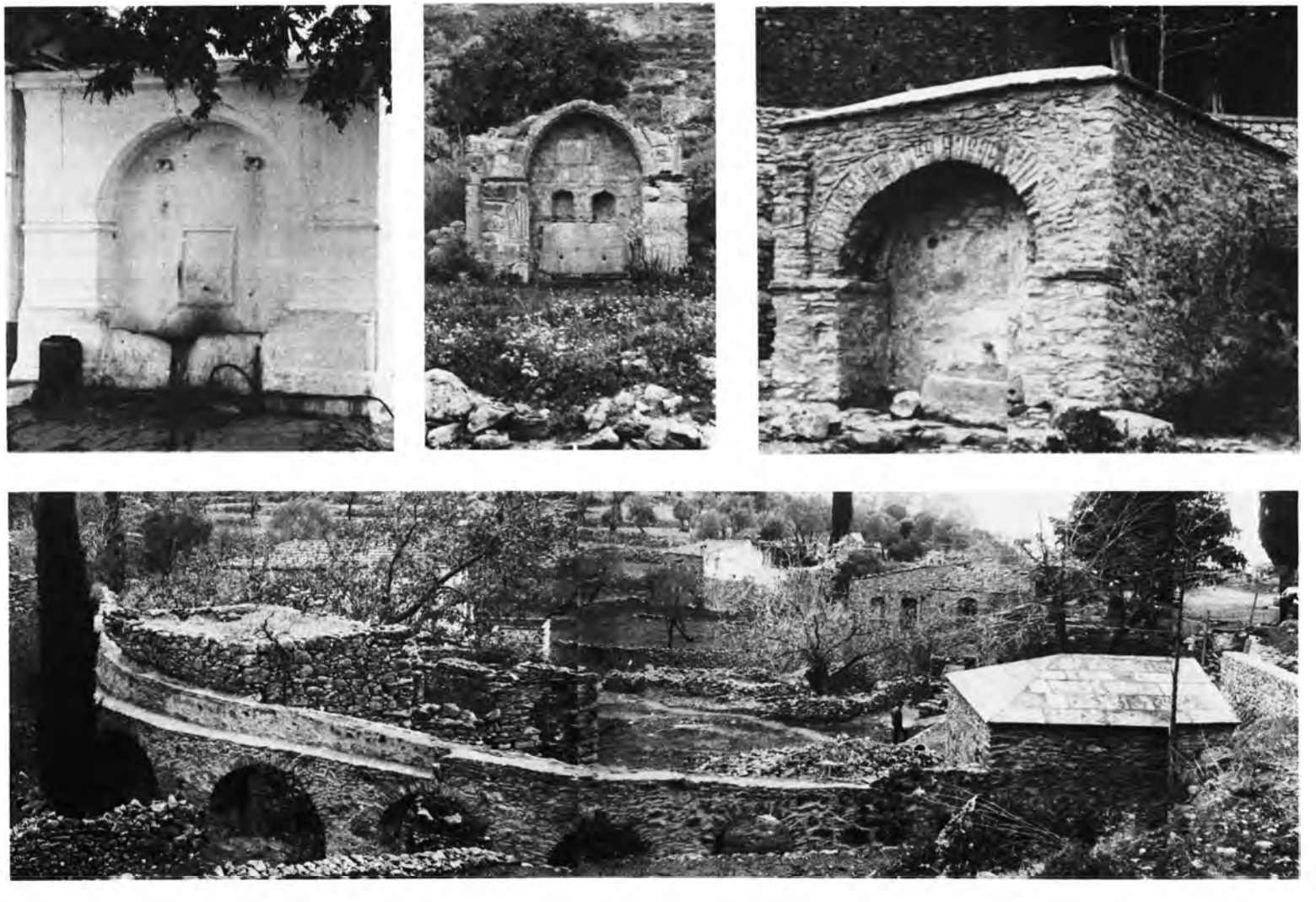

α. Μυστρᾶς. Παλαιὰ κρήνη, β. Γενὴ-Γκαβὲ Κρήτης. Παλαιὰ κρήνη, γ. Νέα Μονὴ Χίου. Ἡ κρήνη, δ. Νέα Μονὴ Χίου. Ἡ κρήνη καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον μετὰ τὰς ἐργασίας

Ι. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

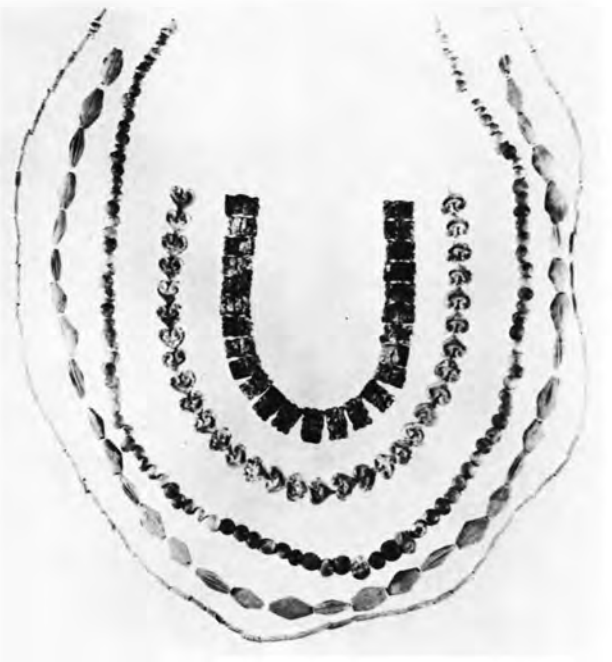

α. Περιδέραια ἐκ Καλοῦ Ἡρακλείου, β. Λάρναξ ἐκ Πρεβελιανῶν Ἡρακλείου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

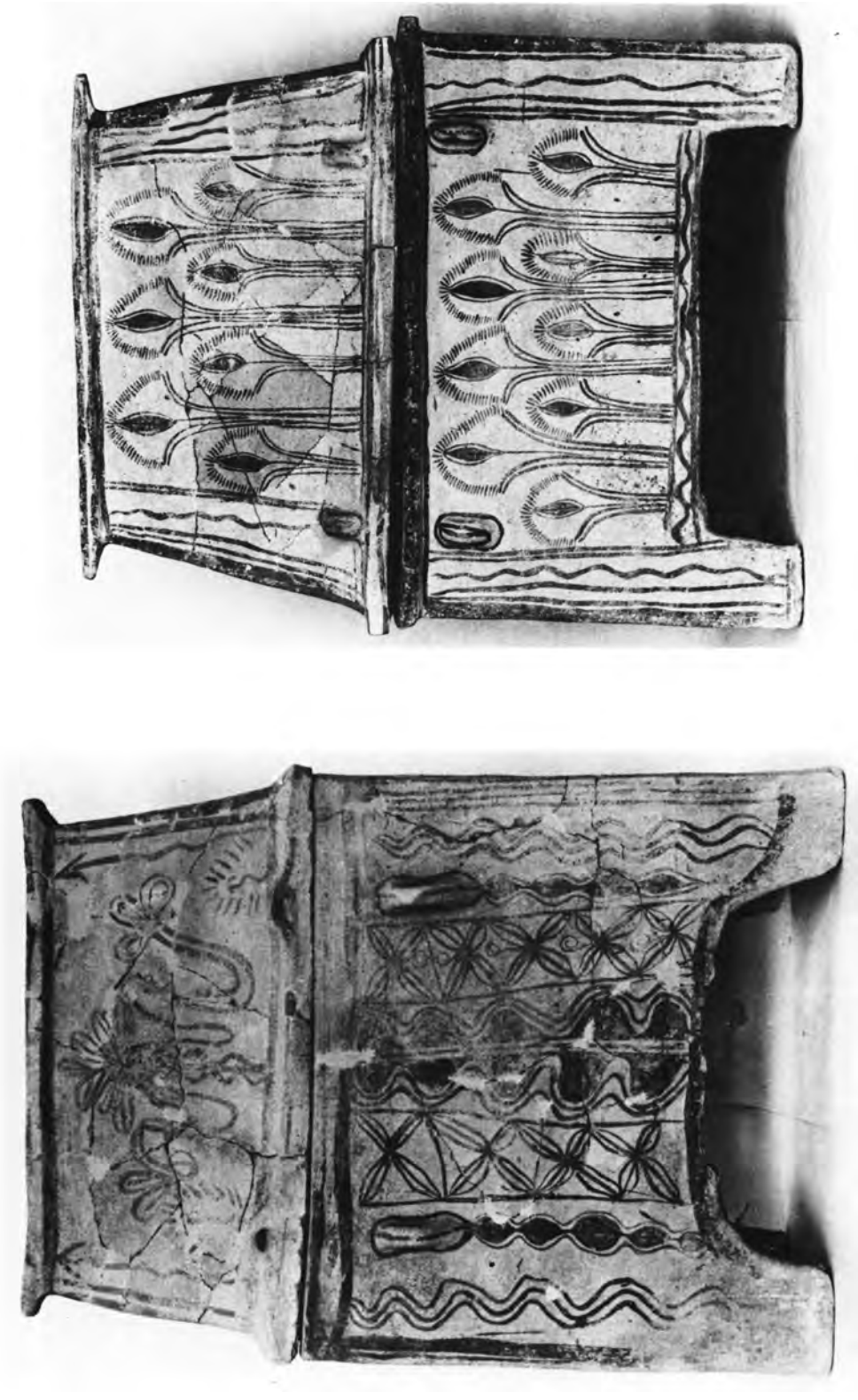

Γάζι, Ἡρακλείου: α-β. Λάρνακες

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κνωσός: α-β. Τοῖχος τῆς «αὐλῆς τῶν ἠλακατῶν» πρὸ τῆς στερεώσεως καὶ μετὰ ταύτην, γ-δ. Μικρὸν ἀνάκτορον. Δάπεδα τοῦ πολυθύρου πρὸ τῆς στερεώσεως καὶ μετὰ ταύτην

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

α-δ. Βασιλικὴ ἔπαυλις Κνωσοῦ καὶ τὸ στέγαστρον αὐτῆς, πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ ἐπισκευῆς καὶ μετὰ ταύτας

ΣΤ. ΔΑΕΞΙΟΥ

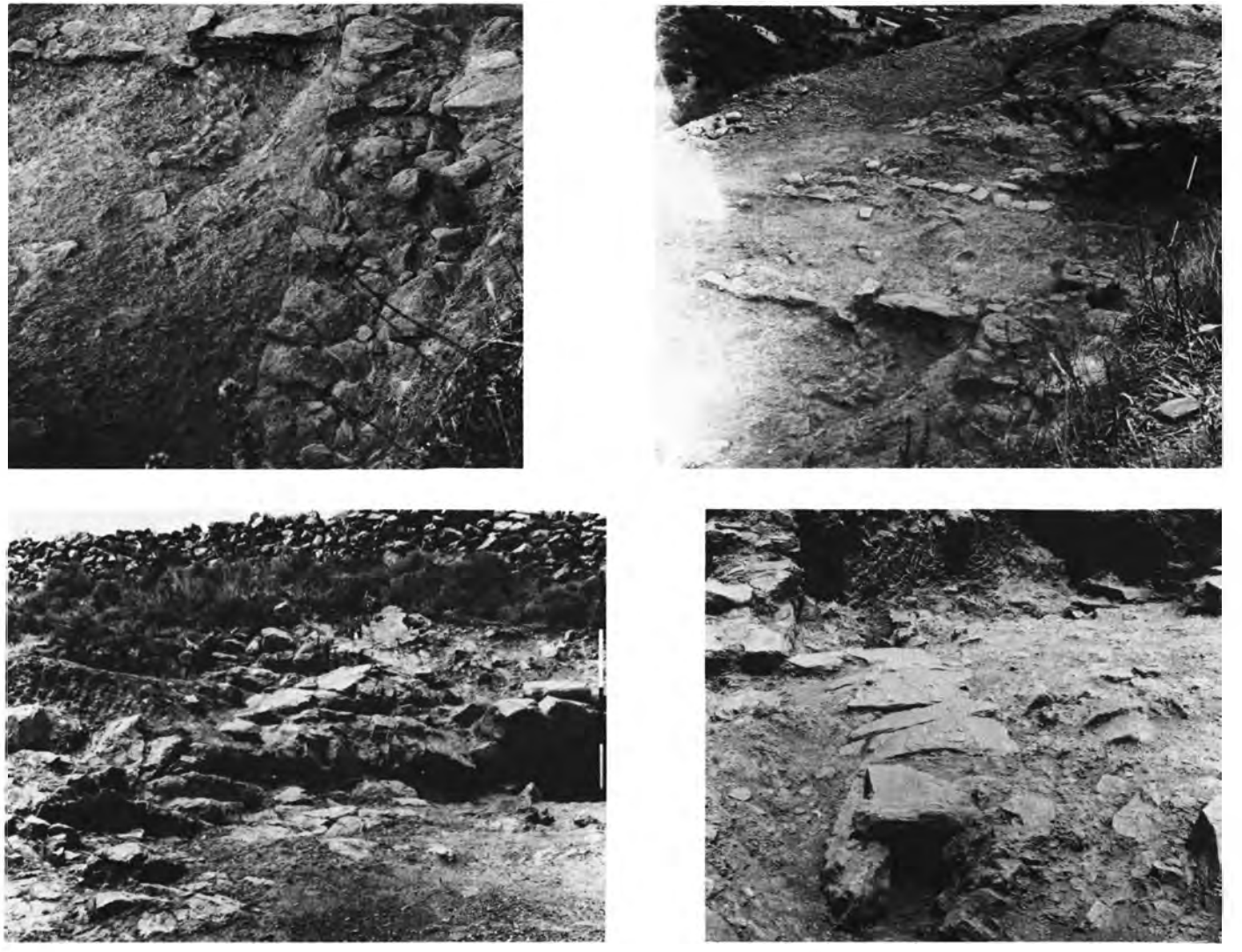

Λύττος Κρήτης: α. Βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου ἀπὸ Α., β. Ὁ χῶρος τῆς δοκιμαστικῆς ἐρεύνης Ι, ἀπὸ ΒΑ., γ. Τὸ λαξευμένον ἔδαφος μετὰ τῶν λιθοπλίνθων καὶ τμῆμα τοῦ λουτῆρος (δεξιὰ) ἀπὸ ΝΑ., δ. Ὁ ἀγωγὸς καὶ τὸ σωθὲν τμῆμα τοῦ τοίχου μεταξὺ μεσαίου καὶ δυτικοῦ δωματίου, ἀπὸ Ν.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

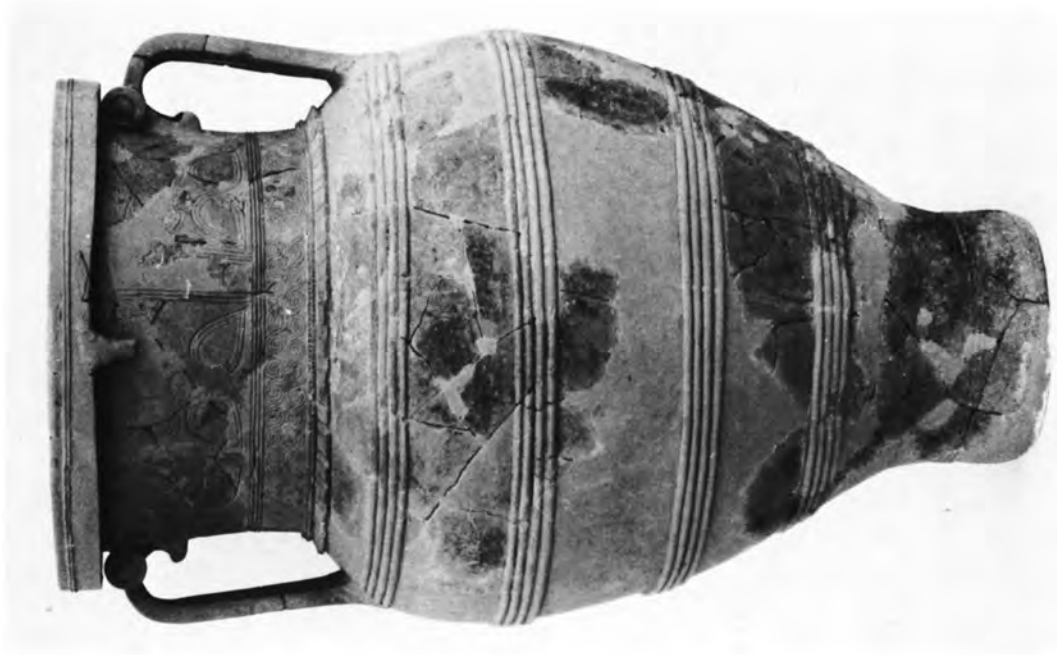

Λύττος Κρήτης: α-β. Ἀρχαϊκοὶ πίθοι

Λύττος Κρήτης: α-ε. Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

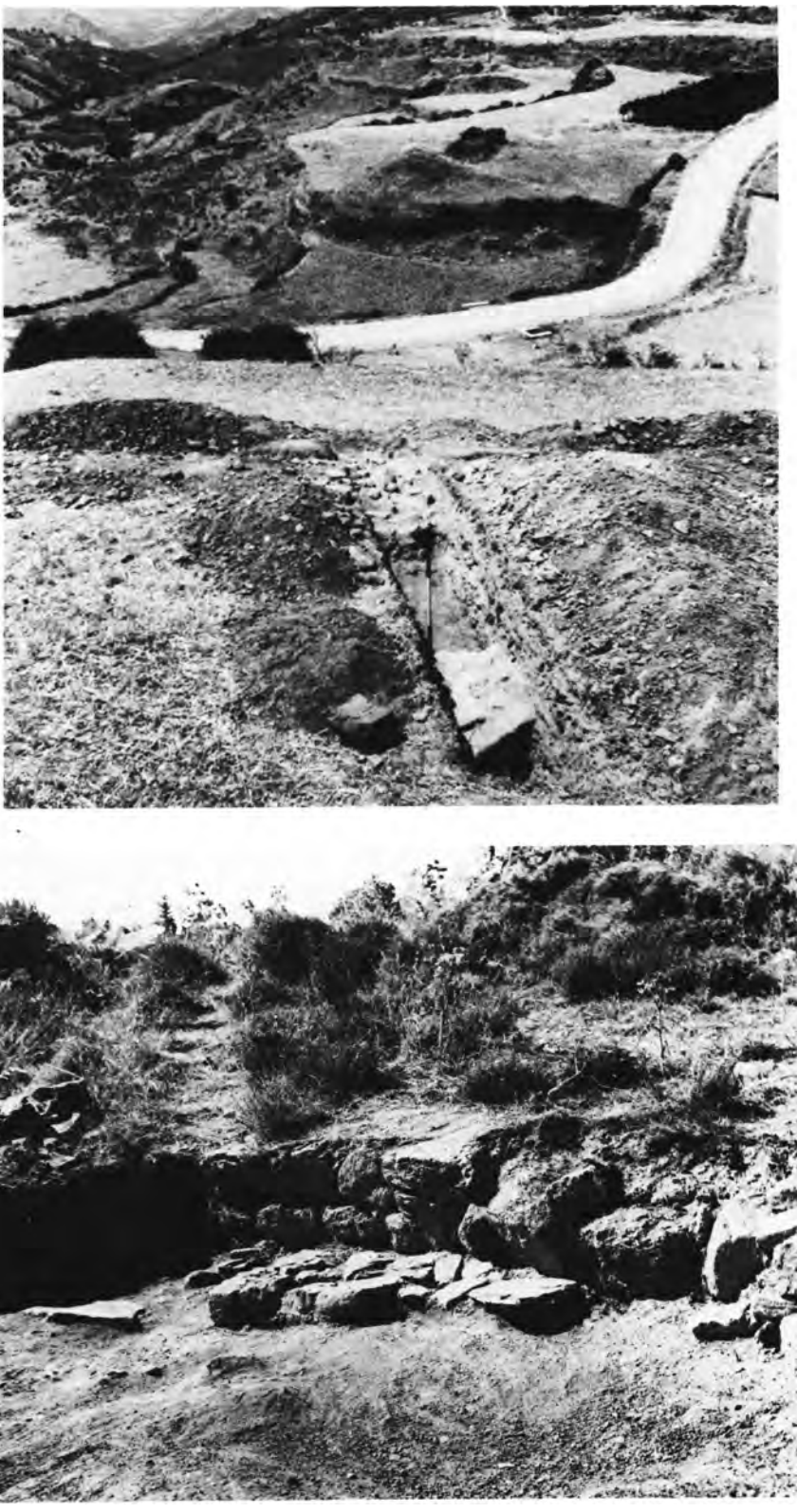

Λύττος Κρήτης: α. Ὁ χῶρος τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς ΙΙ ἀπὸ ΒΔ., β. Ἡ ἐρευνηθεῖσα ἔκτασις εἰς τὴν θέσιν Ἀνεμόμυλοι ἀπὸ ΒΔ.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Κρήτη: α. Λύττος. Τιμητικὸν ψήφισμα, β. Λύττος. Τμῆμα ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίας στήλης, γ. Ἀφρατί. Τμῆμα ἀρχαϊκοῦ πίθου

Κρήτη: α. Ἅγιοι Δέκα. Ρωμαϊκὰ ληκύθια καὶ μόνωτον κύπελλον, β. Γοῦβες. Πρόχους

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Μουσεῖον Ἡρακλείου: α. Ἀνδρικὴ ρωμαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Μητροπόλεως, β. Γυναικεία ρωμαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Λύττου, γ. Ἀνδρικὴ ρωμαϊκὴ κεφαλὴ ἐκ Πλώρας Καινουργίου, δ. Ἐπιτυμβία στήλη ἐξ Ἰτάνου

Pyrgos, Myrtos: a. Courtyard, b. Staircase 2, c. Amphora

Latô: a. Entrée de la terrasse 5, entre deux maisons-tours, b. Terrasse 3, la cour avec citerne et la porte bouchée. A l'arriere plan à g., entrée de la terrasse 4

α-β. Καστέλλι Χανίων. ΥΜ ΙΙΙΒ ἀγγεῖα, γ-δ. Καστέλλι Χανίων. ΜΜ ΙΙ κύπελλα, ε. Ἁγία Ρουμέλη Χανίων. Ἀνατολίζων πίθος

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Ἁγία Ρουμέλη Χανίων: α-β. Ἀγγεῖον καὶ πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, γ-δ. Οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι 5 καὶ 10

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

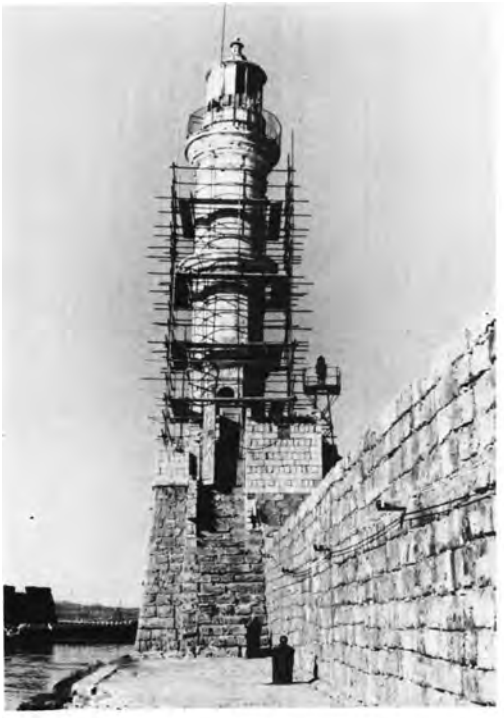

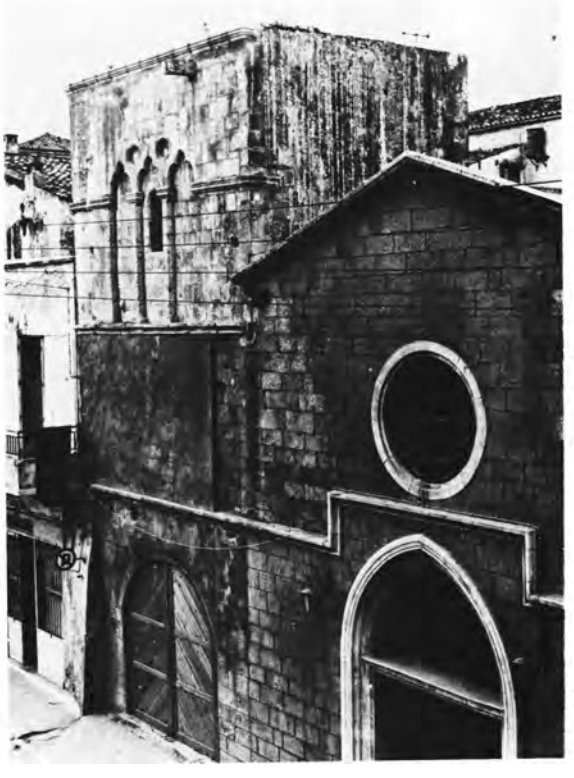

α-β. Ὁ φάρος Χανίων κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου μετὰ τὰς ἐργασίας

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Μουσεῖον Ρεθύμνου: α-β. Μεσονεολιθικὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ σπηλαίου Γερανίου, γ. Ὑστερονεολιθικὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ σπηλαίου Γερανίου, δ. ΥΜ ΙΙΙΑ πυξὶς ἐκ Μασταμπᾶ Ρεθύμνου, ε. ΥΜ ΙΙΙΒ πρώιμος κρατὴρ ἐκ Μασταμπᾶ Ρεθύμνου

'Αρμένοι Ρεθύμνης: α-β. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ τάφου 8, γ-δ. Αἱ ΥΜ ΙΙΙΒ λάρνακες Ι καὶ ΙΙ ἐκ τοῦ τάφου 10

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

'Αρμένοι Ρεθύμνης: α-β. ΥΜ ΙΙΙΑ κύπελλα ἐκ τοῦ τάφου 10, γ. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 10, δ. ΥΜ ΙΙΙΑ πυξὶς ἐκ τοῦ τάφου 13, ε-στ. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ τάφου 17

'Αρμένοι Ρεθύμνης: α. ΥΜ ΙΙ σφραγιδόλιθος ἐκ λάρνακος τοῦ τάφου 17, β-γ. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ τάφου 17, δ. ΥΜ ΙΙΙΒ πυξὶς ἐκ τοῦ τάφου 19, ε. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 19

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Ἀρμένοι Ρεθύμνης: α. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 20, β. ΥΜ ΙΙΙΒ θυμιατήριον ἐκ τοῦ τάφου 24, γ. ΥΜ ΙΙΙΑ λάρναξ ἐκ τοῦ τάφου 24

α, γ. Ἀρμένοι Ρεθύμνης. ΥΜ ΙΙΙΒ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ τάφου 25, β. Ἀρμένοι Ρεθύμνης. Περιδέραιον ἐξ ὑαλομάζης ἐκ τοῦ τάφου 25, δ-ε. Πηγὴ Ρεθύμνης. ΥΜ ΙΙΙΑ ἀγγεῖα

Ρέθυμνον: α-β. Ἡ κρήνη Arimondi πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

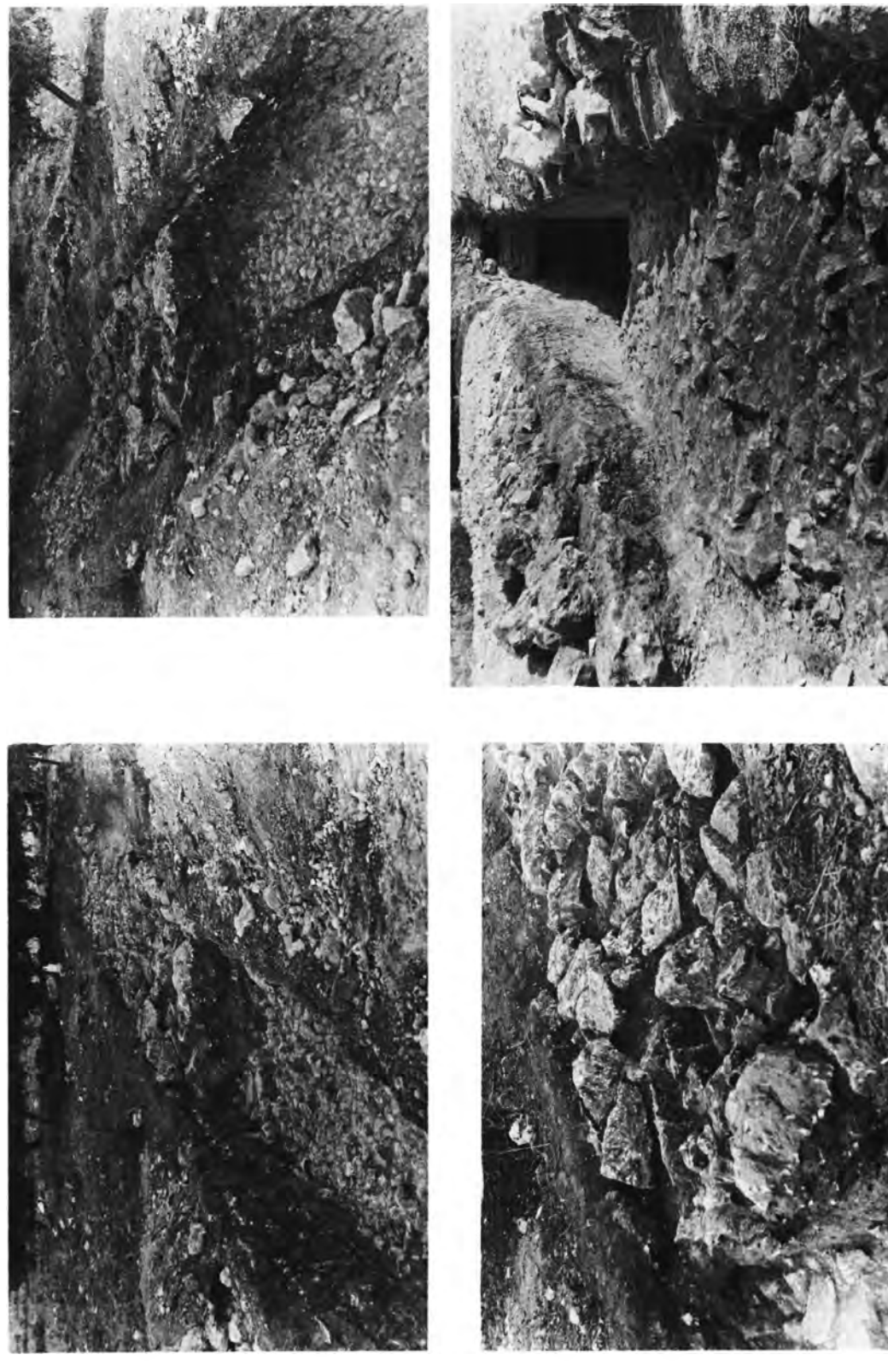

Θολωτός τάφος Στύλου Ἀποκορώνου: α-β. Τὸ λιθόστρωτον τοῦ δρόμου πρὸς ΒΑ. καὶ ΝΑ., γ. Τὸ λιθόστρωτον τοῦ ἀνωτέρου στρώματος τοῦ δρόμου, δ. Τὸ λιθόστρωτον τοῦ δρόμου μετὰ τὸν καθαρισμόν

Θολωτὸς τάφος Στύλου Ἀποκορώνου: α-β. Ὁ δρόμος καὶ τὸ φράγμα τοῦ στομίου, γ. Ὁ δρόμος μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμόν, δ. Ὁ δρόμος ἐκ τῆς θόλου

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Οἰκισμὸς Στύλου Ἀποκορώνου: α. Μακρὰ πλευρὰ κτηρίου, β. Τεκτονικὸν σημεῖον τριαίνης, γ. Ἐπάλληλα λιθόστρωτα καὶ βάσις ξυλίνου κίονος ἀπὸ Α., δ. Τμῆμα κτηρίου καὶ βάσις ξυλίνου κίονος

Οἰκισμὸς Στύλου 'Αποκορώνου: α. Τμῆμα τῆς ἀκραίας πρὸς Ν. περιοχῆς, β-γ. Τὸ στόμιον τοῦ σπηλαίου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ λιθίνου φράγματος

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Οἰκισμὸς Στύλου Ἀποκορώνου: α. Βάσις ξυλίνου κίονος καὶ λαξευτὸς ὀχετός, β. Γωνία κτηρίου, γ-δ. Τμῆμα κτηρίου μετὰ παραθύρου καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

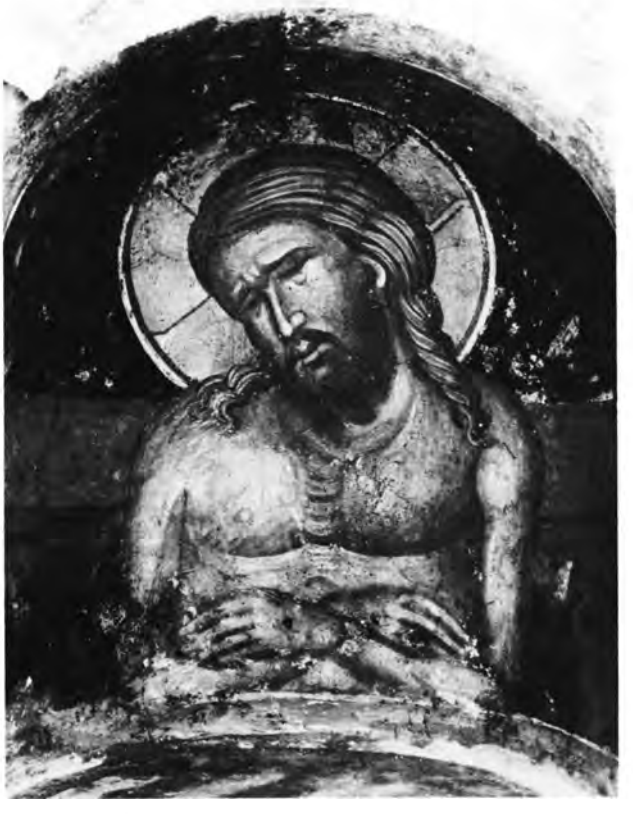

Ναὸς Παναγίας Καπετανιανῶν Μονοφατσίου: α. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, β. Ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α. Ναὸς Ἁγ. Ἰωάννου Κουδουμᾶ Μονοφατσίου. Αἱ τοιχογραφίαι παρὰ τὴν θύραν εἰσόδου, β. Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Κρότου Καινουργίου. Ἡ ἁγία Ἑλένη

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α. Ναὸς Παναγίας Πηγαϊδακίων Καινουργίου. Δεῖγμα τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου, β. Ναὸς Ἁγ. Παρασκευῆς Σίβας Μαλεβιζίου. Εὐαγγελιστὴς ἐπὶ τοῦ σφαιρικοῦ τριγώνου

α. Ναὸς Παναγίας Πηγαϊδακίων Καινουργίου. Ὁ ναὸς μετὰ τὰς στερεωτικὰς ἐργασίας, β. Φρούριον Καλὲς Ἱεραπέτρας. Τὸ φρούριον ἀπὸ Α. μετὰ τὰς ἐργασίας, γ-δ. Φρούριον Φραγκοκάστελλον Σφακίων. Ἡ νοτία πλευρὰ πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ ἡ βόρειος πλευρὰ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ναὸς Ἁγ. Κωνσταντίνου Ἀβδοῦ Πεδιάδος: α-β. Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Ἀπάνω Σύμης Βιάννου: α-β.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

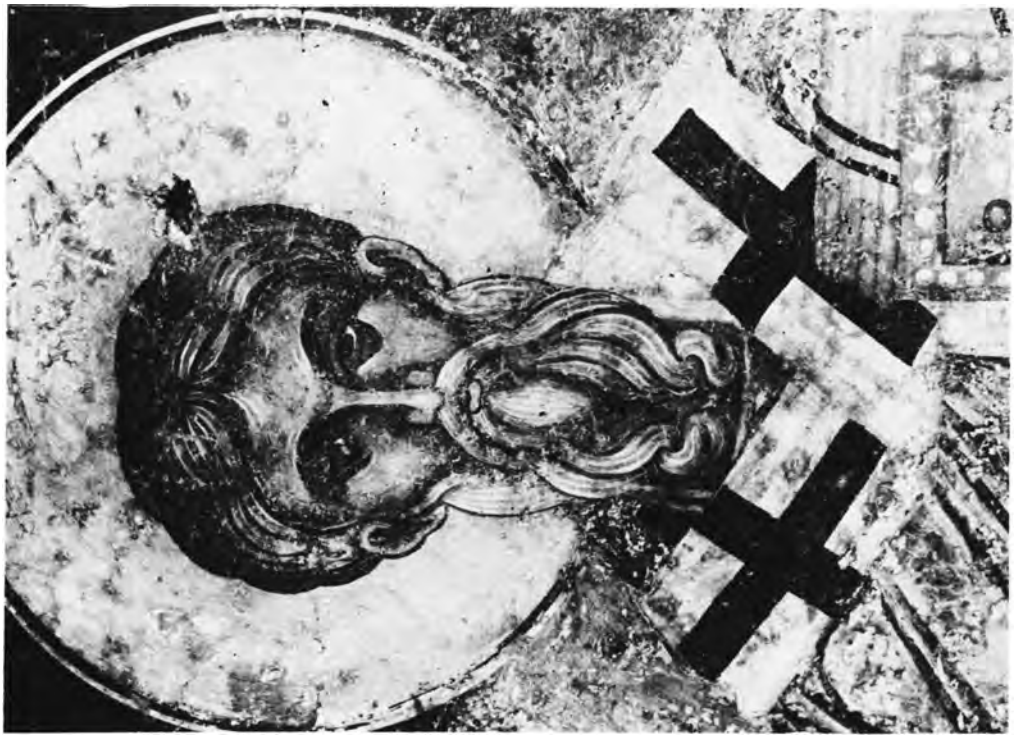

Ὁ ἅγιος Ἀντύπας πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Ἀπάνω Σύμης Βιάννου: α-β. Ἡ Ὑπαπαντὴ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

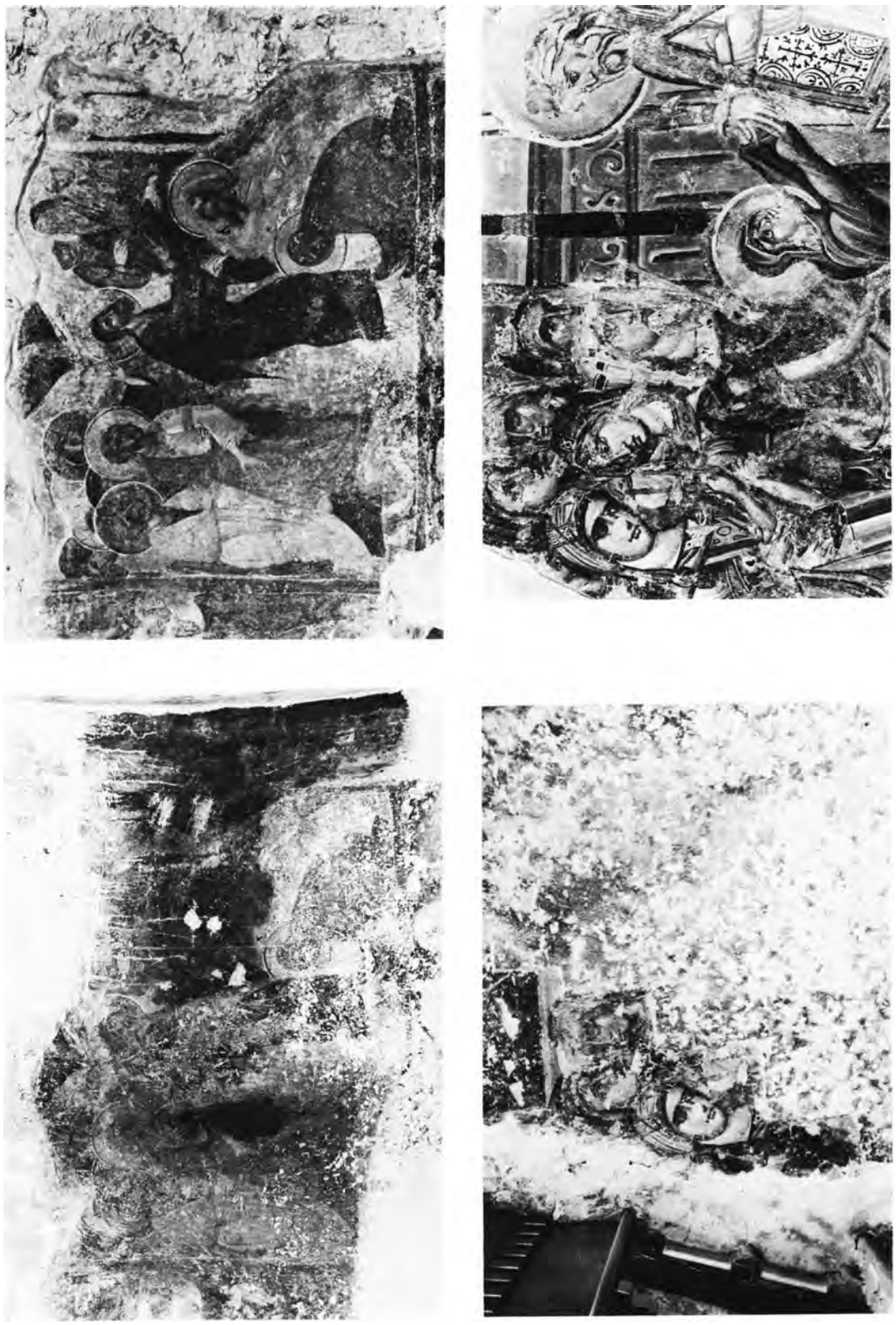

Ναός Παναγίας Ἁγ. Νικολάου Μεραμπέλλου: α-β. Ἡ Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου πρό καὶ μετά τόν καθαρισμόν, γ-δ. Τά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου πρό καὶ μετά τόν καθαρισμόν

α-β. Ναὸς Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Πρεβελιανῶν Μονοφατσίου. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς κόγχης πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Ναὸς Παναγίας Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης. Ἱεράρχης τοῦ δευτέρου στρώματος

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α-β. Μονὴ Κερᾶς Ἡρακλείου. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἱεράρχης κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαλύψεως τῶν τοιχογραφιῶν, γ-δ. Εἰκόνες ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἁγίας Αἰκατερίνης ἐκ τοῦ ναοῦ Ἁγ. Ματθαίου Σιναϊτῶν Ἡρακλείου

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α. Χριστὸς Παντοκράτωρ ἐκ τοῦ ναοῦ Παναγίας Πηγαϊδακίων Καινουργίου, β. Προφήτης Ἠλίας ἐκ τοῦ ναοῦ Θεοτόκου Ἀμνάτου Ρεθύμνης, γ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἐκ τῆς μονῆς Ὁδηγητρίας Ἡρακλείου

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Βασιλικὴ Ἐλούντας Μεραμπέλλου: α. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς, β. Στυλοβάτης καὶ τμῆμα θωρακίου κατὰ χώραν, γ. Τμῆμα μωσαϊκοῦ δαπέδου Ἱεροῦ Βήματος, δ. Ἄμβων

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Βασιλική Ἐλούντας Μεραμπέλλου: α-β. Ὁ ἄμβων καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιγραφῆς, γ. Πεσσίσκος τέμπλου, δ. Τμῆμα θωρακίου μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

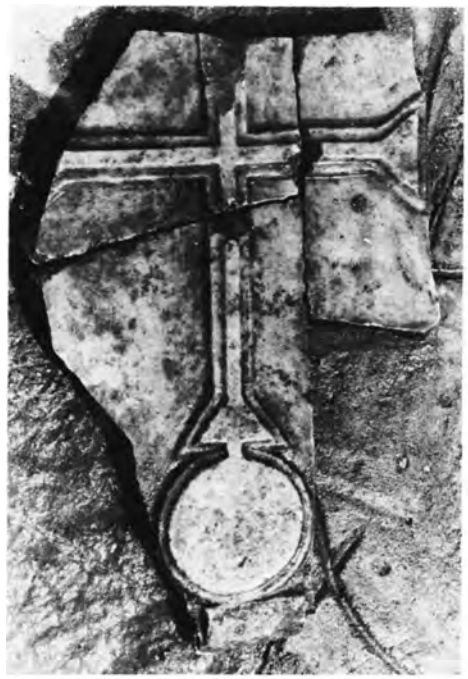

Βασιλικὴ Ἐλούντας Μεραμπέλλου: α-β. Τεμάχια θωρακίων, γ-δ. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ πλαισίων θωρακίων

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. Χαστᾶ: α. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ φρέατος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιχώσεως, β. Θραύσματα κρατῆρος ἐκ τοῦ φρέατος

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Βενετόκλειον Γυμνάσιον: α. Κρατὴρ καὶ χυτροειδὲς ἀγγεῖον ἀπὸ τὴν ἑνάτην καὶ ἑνδεκάτην κόγχην, β. Σιδηροῦν ἐγχειρίδιον ἐκ τῆς πρώτης κόγχης, γ. Εἰδώλιον Κυβέλης, δ. Ἀνάγλυφοι βωμοὶ εἰς τὸν βράχον ἑκατέρωθεν τῆς ἑνάτης κόγχης, ε. Βάσις κίονος

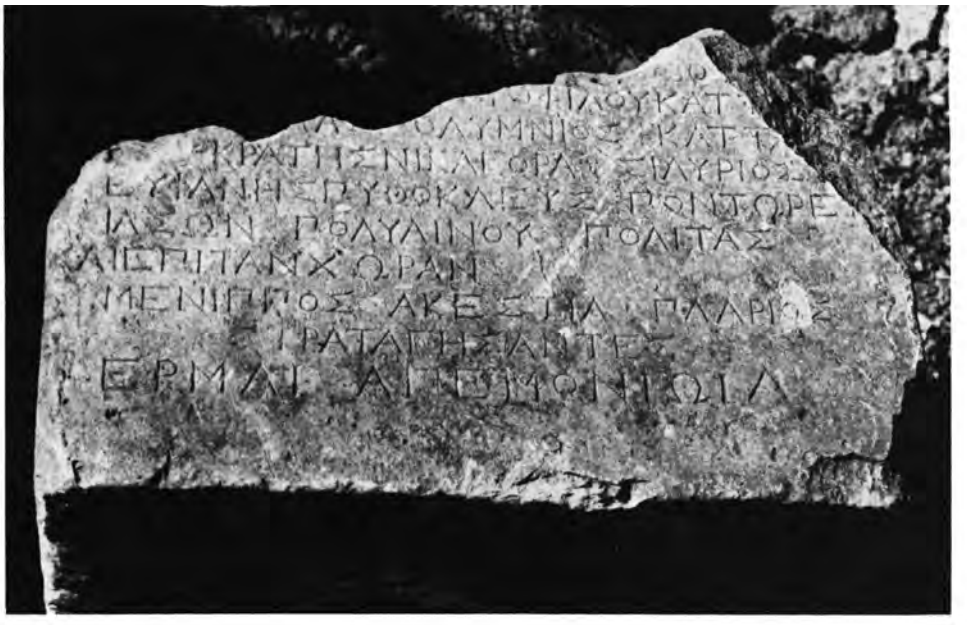

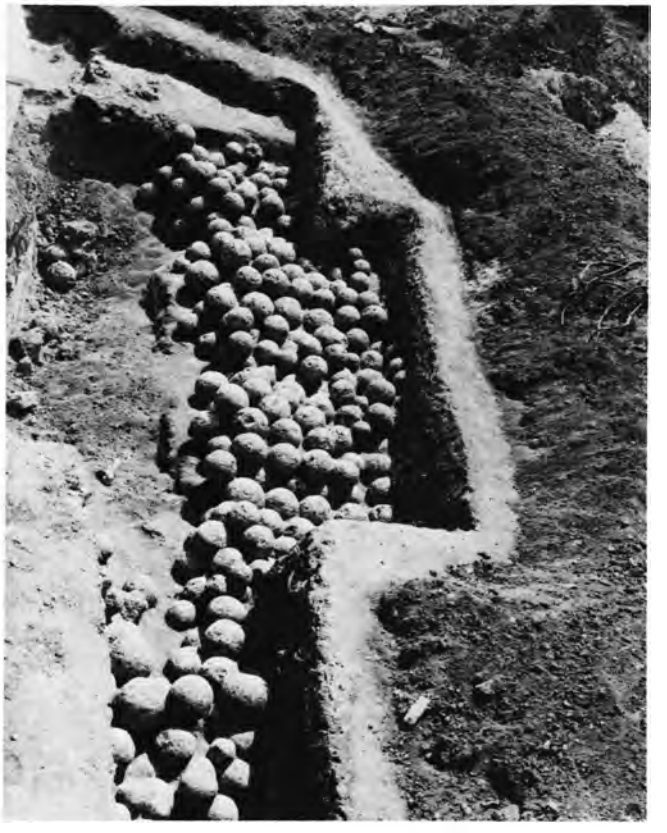

Ρόδος: α-β. Ὁδὸς Ναυαρίνου. Ἐνεπίγραφον βάθρον καὶ ἀκρωτήριον Νίκης, γ. Οἰκόπ. Πλατῆ. Αἱ λίθιναι σφαῖραι κατὰ χώραν

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

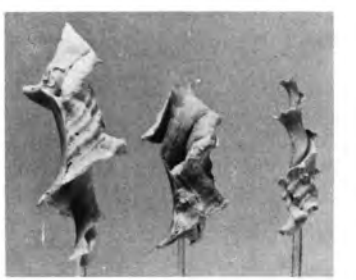

Ρόδος. Οἰκόπ. Σ. Νεσγοῦ: α. Ὁ περίβολος τῶν πίθων, β-δ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἀποθέτου, ε. Ὄστρεα πορφύρας, στ. Λεπτομέρεια τοῦ ἀμφορέως τοῦ Πίν. 552 δ δεξιά

Κῶς. Οἰκόπ. Ἐμμ. Κουλιᾶ: α. Οἱ κατὰ χώραν κίονες τῆς κιονοστοιχίας τοῦ «ξυστοῦ» ἀπὸ Ν., β. Σπόνδυλοι καὶ τμῆμα τῆς σίμης ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, γ. Αἱ τομαὶ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ αἱ ἀπὸ Β.-Ν. καὶ ἀπὸ Α.-Δ. κιονοστοιχίαι ἀπὸ Β.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Κῶς. Οἰκόπ. Ἐμμ. Κουλιᾶ: α. Ἡ εὐθυντηρία τῆς ἀπὸ Α.-Δ. κιονοστοιχίας. Ἄποψις ἀπὸ Α., β. Ὁ ἀπὸ Α.-Δ. τοῖχος τῆς στοᾶς ἀπὸ Α., γ. Τὸ δυτικὸν βάθρον παρὰ τὸν τοῖχον τῆς στοᾶς

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Κῶς. Στενὴ Ἀντιμαχείας: α-ζ. Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων 1-2

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Κῶς. Στενὴ Ἀντιμαχείας: α-β. Ὑάλινα φιαλίδια ἐκ τοῦ τάφου 2, γ-στ. Ὑάλινα φιαλίδια ἐκ τοῦ τάφου 3

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

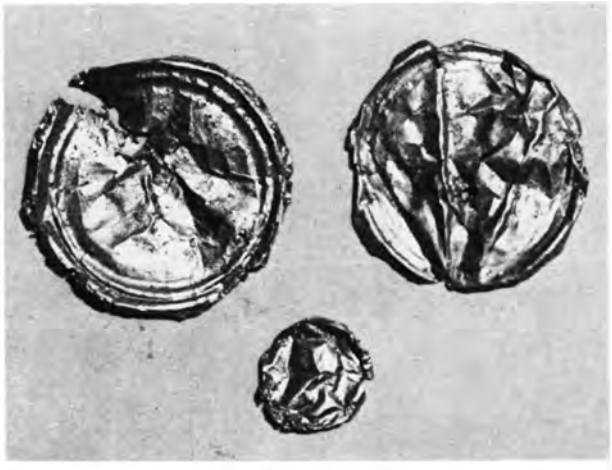

Κῶς. Στενὴ Ἀντιμαχείας: α-β. Χρυσᾶ ἐλάσματα ἐκ τῶν τάφων 3 καὶ 4, γ. Ὑάλινον unguentarium καὶ φιαλίδιον ἐκ τοῦ τάφου 4, δ. Πήλινος λύχνος ἐκ τοῦ τάφου 4, ε. Μαρμαρίνη κεφαλὴ κορασίδος, στ. Ὑάλινα unguentaria καὶ φιαλίδιον ἐκ τοῦ τάφου 5

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ἀρμενοχώρι Ἀστυπαλαίας. Νότιος τάφος: α. Χαλκοῦς λέβης, β-δ. Πήλινα ἀγγεῖα

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

'Αρμενοχώρι 'Αστυπαλαίας: α-δ. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ νοτίου τάφου, ε-στ. 'Αγγεῖα ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν τάφων

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

'Αστυπάλαια: α-γ. 'Αρμενοχώρι. 'Αγγεῖα ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν τάφων, δ. Βαθύ. Πηλίνη πυξίς

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Οἰκόπ. Χατζηανδρέου. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική: α. Θεμελίωσις ἁψῖδος, β. Βάσις ἄμβωνος, γ. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐγκαρσίου κλίτους, δ. Κολυμβήθρα

Κ. ΚΟΛΛΙΑΣ

α. Πάργα. Ἄποψις τῆς πολίχνης ἀπὸ τοῦ φρουρίου, β. Ρέθυμνον. Πρόσοψις τοῦ μεγάρου τῆς Τραπέζης Κρήτης

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

α-β. Ποταμίδα Κισάμου. Μοναστικὸν ὑποστατικὸν 16ου αἰ. καὶ λεπτομέρεια τοῦ ἀνωφλίου αὐτοῦ μετ' οἰκοδομικῆς ἐπιγραφῆς, γ. Ἀθῆναι. Κατεδαφισθεῖσα παλαιὰ ἀρχοντικὴ οἰκία παρὰ τὴν ὁδὸν Ποικίλης 5

Ἀθῆναι: α-β. Ἡ παρὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Πολυγνώτου 10 καὶ Βρυσακίου παλαιὰ ἀρχοντικὴ οἰκία καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

Ἀθῆναι: α-β. Τὸ παρὰ τὴν γωνίαν τῆς λεωφόρου Ἀμαλίας καὶ τῆς ὁδοῦ Ξενοφῶντος μέγαρον Μαυρομιχάλη καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

'Αθῆναι: α-β. 'Η παρὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν 'Ακαδημίας καὶ Κανάρη οἰκία Δεληγεώργη ἀπὸ ΝΔ. καὶ ΒΔ.

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

α-στ. Ἀγγεῖα εἰσαχθέντα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου Ἰ. Μαρτίνου

α-δ. Γλυπτὰ καὶ ἀγγεῖα εἰσαχθέντα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου Ἰ. Μαρτίνου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

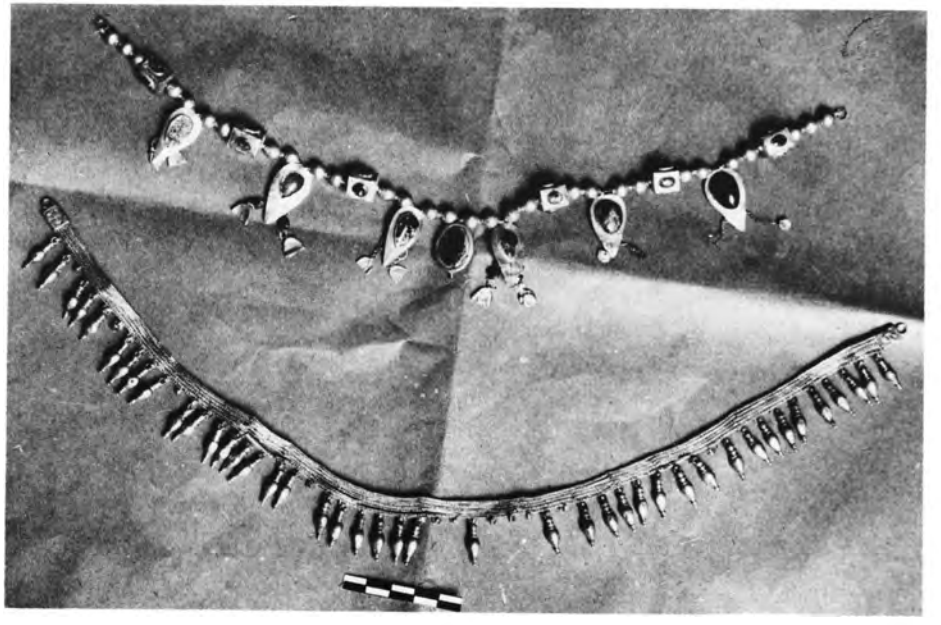

α-γ. Ἀρχαῖα εἰσαχθέντα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου Ἰ. Μαρτίνου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ζ. Χαλκᾶ ἀγαλματίδια καὶ εἰδώλια ἐκ τῆς συλλογῆς Παύλου Κανελλοπούλου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-η. Χαλκᾶ ἀγαλματίδια ἐκ τῆς συλλογῆς Παύλου Κανελλοπούλου

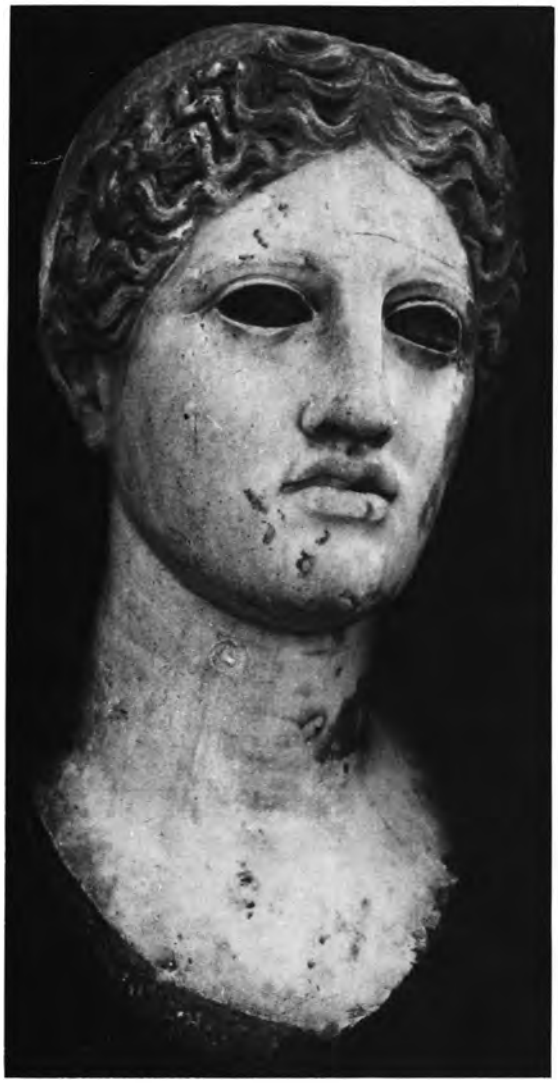

α-γ. Χαλκῆ προτομὴ ἀγελάδος, χαλκοῦν ἀγαλματίδιον ἠθοποιοῦ καὶ μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλὴ ἐκ τῆς συλλογῆς Παύλου Κανελλοπούλου, δ. Μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικὸς ἐκ τῆς συλλογῆς Νικ. Ἀλτηγοῦ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας: α. Νέα αἴθουσα γλυπτῶν, β. Νέα αἴθουσα μικροτεχνημάτων

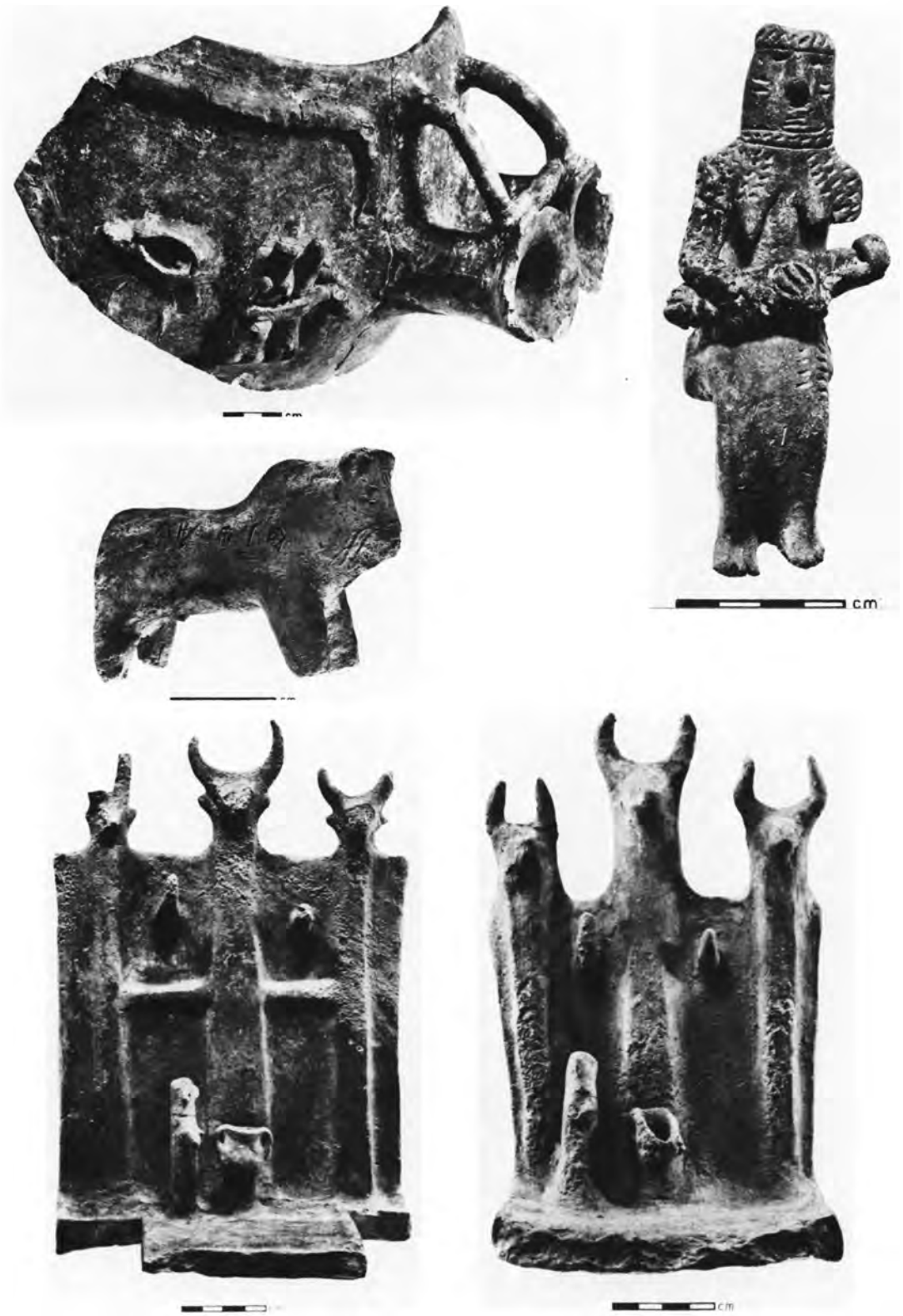

Κυπριακόν Μουσεῖον Λευκωσίας: α. Τμῆμα λεκάνης τῆς Πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, β. Κουροτρόφος ἐκ λεκάνης τῆς Πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, γ. Εἰδώλιον ταύρου μετ' ἐγχαράκτων συμβόλων κυπρομινωικῆς γραφῆς, δ-ε. Πήλινα ὁμοιώματα ἱερῶν τῆς Πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἐκ τοῦ νεκροταφείου Κοτσιάτη

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας: α. ΠΓ φλασκίον, β. Ὑδρία 7ου αἰ. π.Χ., γ. Τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης κυπροκλασσικῆς περιόδου, δ. Χαλκοῦς τρίπους 12ου αἰ. π.Χ.

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

α. Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας. Πηλίνη ἀνδρικὴ κεφαλή, β-γ. Μουσεῖον Πάφου. Πήλινον εἰδώλιον κόρης καὶ πηλίνη μήτρα γυναικείας κεφαλῆς, ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος: α. Μουσεῖον Λεμεσοῦ. Φλασκίον 9ου αἰ. π.Χ., β-δ. Μουσεῖον Ἀμμοχώστου. Ἀγγεῖα, ε. Μουσεῖον Ἀμμοχώστου. Ἄγαλμα λέοντος

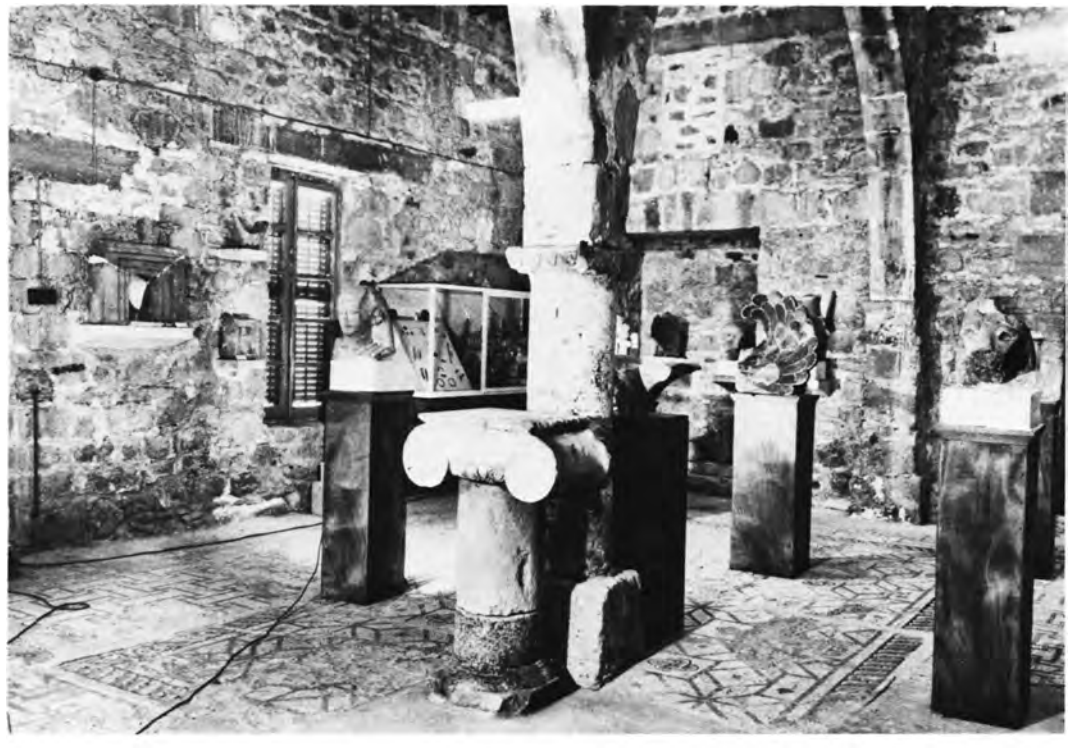

Κύπρος: α. Μουσεῖον Παλαιπάφου. Ἡ νέα αἴθουσα ἐκθέσεως τοῦ μουσείου, β. Μεσαιωνικὸν φρούριον Κυρηνείας. Ἔκθεσις ναυαγίου Κυρηνείας

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος: α-β. Κρατὴρ ἐκ Κυρηνείας, γ-δ. Περίαπτον καὶ ψέλιον ἐκ Καλαβασσοῦ, ε-στ. Περίαπτον καὶ ψέλιον ἐκ Λιμνάτου Λεμεσοῦ, ζ-η. Εἰδώλιον ταύρου καὶ πήλινον θυμιατήριον ἐκ Σόλων

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Πατρίκι 'Αμμοχώστου Κύπρου: α. Ἄνω τμῆμα ὑπερφυσικοῦ πηλίνου ἀγάλματος γενειοφόρου ἀνδρός, β. Κτιστὸς θαλαμοειδὴς τάφος

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

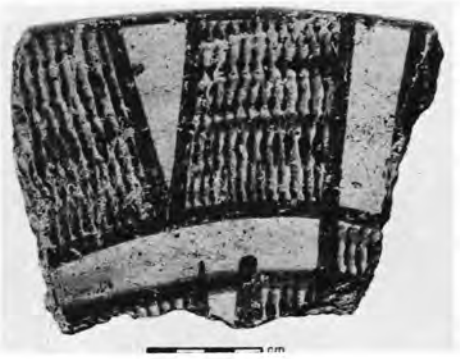

Κύπρος: α-β. Δείγματα νεολιθικῆς κεραμεικῆς ἐκ Φιλιᾶς, γ. Ἐγχάρακτον ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ Παλαιπάφου, δ. Θυμιατήριον ἐκ Γόλγων, ε. Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ τείχους τῶν Γόλγων

Κύπρος: α. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Σαλαμῖνος ἀπὸ Δ., β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ Νέας Πάφου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Νέα Πάφος Κύπρου: α. Τεμάχιον μήτρας χαλκοῦ ἀγάλματος, β. Ἄγαλμα ἀγγέλου μεσαιωνικῶν χρόνων, γ. Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Φαίδρας καὶ τοῦ Ἱππολύτου ἐκ τῆς «οἰκίας τοῦ Διονύσου» μετὰ τὴν στερέωσιν

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος: α. Κούριον. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ τῆς «οἰκίας Εὐστολίου», μετὰ τὴν στερέωσιν καὶ τὴν μερικὴν συμπλήρωσίν του, β. Λαγουδερᾶ. Τοιχογραφία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, μετὰ τὸν καθαρισμόν

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κακοπετριὰ Κύπρου. Τοιχογραφία τῆς Γεννήσεως μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ο 26ος ΤΟΜΟΣ (1971): ΜΕΡΟΣ B_1 - B_2 – ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΑ·Ι·ΟΥ 1973 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ 1975

ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ

ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΟΔΗ Ο.Ε. (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ

«ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ» Α.Ε. (ΠΙΝΑΚΕΣ - B_1) ΚΑΙ

Ι. ΜΑΚΡΗ Α.Ε. (ΠΙΝΑΚΕΣ - B_2)

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ILLUSTRATION ΕΥΡΩΠΗΣ

ΤΣΙΓΚΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: OFFSET